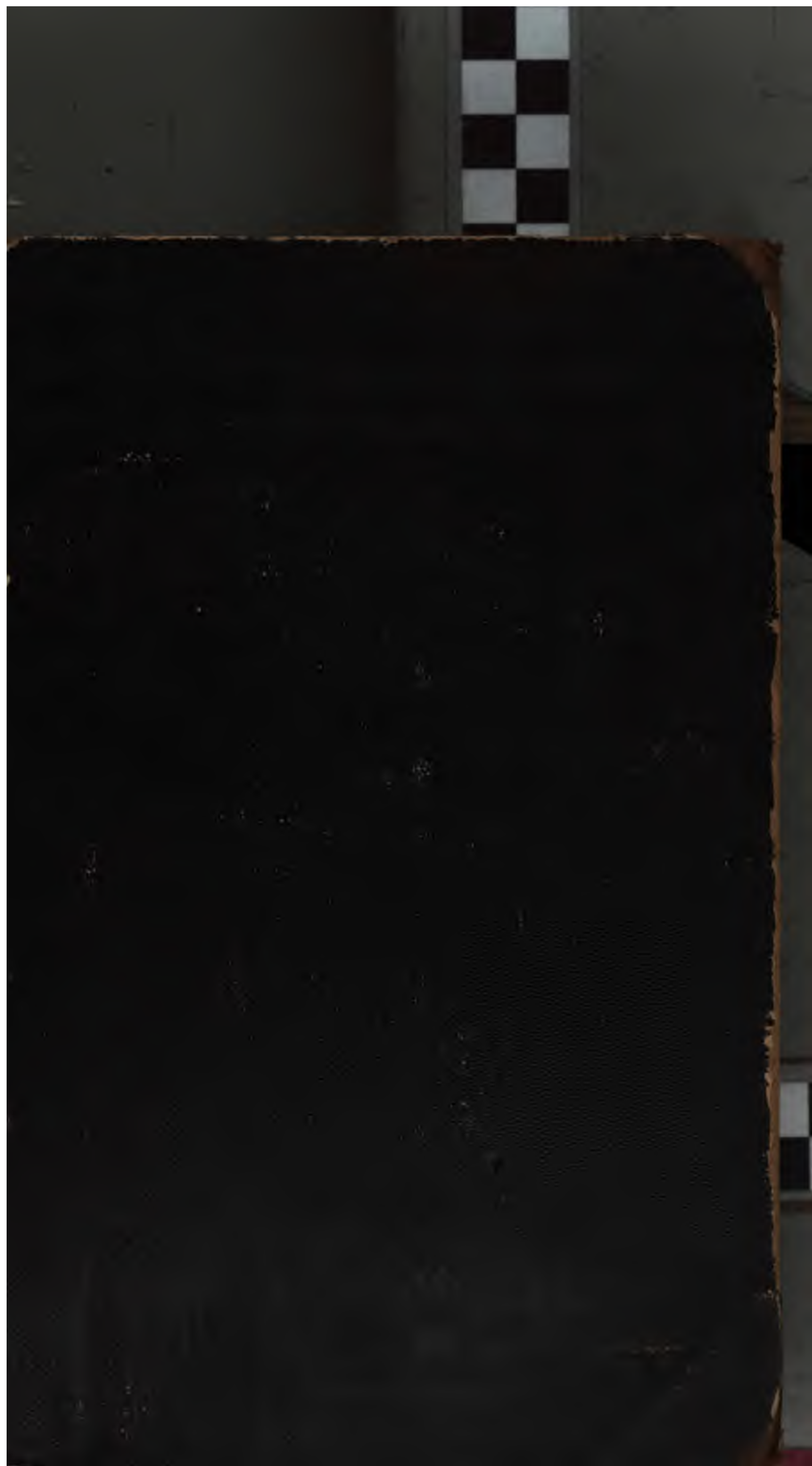

VE
RI
TAS

GYŐR

MEGYE ÉS VÁROS

EGYETEMES LEIRÁSA.

GRÓF VICZAY HÉDER

györmegyei föispán.

pannonhalmi főapát.

Dr Kruesz Krizosztom a. b.
pannonhalmi főapát.

[redacted]

GYŐR

MEGYE ÉS VÁROS

EGYETEMES LEIRÁSA.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1874-ben GYŐR VÁROSÁBAN TARTOTT

XVII-DIK NAGYGYÜLÉSÉNEK

EMLÉKÜL

NYUJTJA

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

Dr. KRUESZ KRIZOSZTOM,

A PANNONHALMI SZT. BENEDEK-REND FŐAPÁTJA, SZT. ISTVÁN-REND LOVAGKERESZTESE, A MAGY. ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XVII. NAGYGYÜLÉSÉNEK ELNÖKE.

SZERKESZTÉ

FEHÉR IPOLY.

PANNONHALMI BENCÉS TANÁR, A MAGY. ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XVII. NAGYGYÜLÉSÉNEK TITKÁRA.

1908. I. 2. Bp.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1874.

ELŐSZÓ.

Alkalmi jelenségeknek mintegy természetökkel jár, hogy felszinre emelkedésöket azon körülmények érintésével indokolják, melyek között eszméjök megfogamzott.

E kötelem alatt áll jelen alkalmi mü is, mely létokát a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagy gyülésében birja. A vándorgyülések eszméjéből u. i. természetszerüleg fejlődik ki azon eredmény, mely egyes vidékek tüzetes ismertetésében nyilatkozik.

Ily eredményt képvisel jelen müvünk.

Midőn 1872. szept. havában a magy. orv. és term. vizsgálók Mehádiában tartott nagygyülése Győr városát tüzte ki jövő gyülése helyéül, az első visszhang, mely körünkben emelkedett, a megye egyetemes leirását vette tervbe. Az eszme megtestesitésére monographia-bizottság alakult Dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát ő mlgának — mint a XVII. nagygyülés egyik elnökének vezetése alatt, ki is nemes áldozatkészséggel megajánlotta a mü kiadásának összes költségeit. Megyénk értelmisége közlelkesedéssel karolta fel az ügyet; a szellemi erők készséggel sorakoztak a kivitel érdekében.

Miután a nevezett bizottság megtisztelő felhivása elsőben a programm vázlatos összeállításával — utóbb pedig az egész mü szerkesztésével csekélységemet bizta meg: kötelességemnek ismerem eljárásomról röviden beszámolni.

A mü fő vonásainak megállapításánál a történelmi társulat által a helytörténeti monographiák számára ajánlott tervezetet (l. Századok, 1872, juniusi füzetében) vettem kiindulási pontul. Azonban az egyetemesség szempontja volt irányadóm akkor, midőn a történelmi társulat programmjától eltérőleg, a feldolgozandó anyagot három föcsoportba foglaltam, u. m. a *természeti*, *társadalmi*, és *történeti* viszonyok keretébe. A lényeg ezzel nem változott, de azt hiszem, átlátszóbbá lett a mü szerkezete, a mennyiben e három sarkalatos pontban mintegy jegöc-magvat nyertek a rokon tárgyak.

A részletezésnél hasonlókép iparkodtam az egyetemesség nézpontjára emelkedni; inkább óhajtottam minden egyes tekintetet — habár röviden is — átölelni, mintsem egyes pontok teljes kimerítése mellett egyéb helyeket igen is hézagosan hagyni. Hajlandó vagyok ugyan a müvet hálóhoz hasonlítani, melynek meg vannak hézagai, — de a mely mégis átkarolja az összes viszonyokat; azt hiszem, ily szerkezet mellett könnyebb leend idővel a mutatkozó hiányokat kifoltozni.

Az egyes fejezeteknél szükségeseknek mutatkozott észrevételeket a mü folyamában illető helyeiken ugyis megtettem; befelé tehát alig van e helyen megjegyezni valóm.

De igenis is van a külsőségek között nehány pont, melyet nem hagyhatok érintetlenül.

Hálás elismeréssel kell elsőben is megemlékeznem a magy. tud. akadémia archeologiai bizottságának azon szivességéről, melylyel 55 fametszetét a régészeti ismertetéshez átengedte, s ez által munkánk érdekességét nagyban emelte.

A monographia-bizottság egyhangu kérelme folytán történt, hogy müvünket a nagygyülés mélyen tisztelt elnökeinek arcképeivel díszíthetjük. Éles fájdalom fogja el keblünket, midőn ide jegyezzük, hogy azon vonásokat — melyeket tiszteletünk oltárára szántunk — a gondviselés keze egy sírkőre is oda véste; Hédervári gr. Viczay Héder — a nagygyülés egyik elnöke elhunyt, mielőtt nemes buzgalmának gyümölcsét szerény müvünkben megérhette volna.

Végül be kell vallanom, hogy lehetetlen volt teljesen kikerülni a műnek mozaik-szerű jellegét; bármennyire ügyekeztem is az alaki egyöntetűséget megadni, de nem lehetett teljesen elmosni az egyes szerzők egyéniségének elütő vonásait. Ez ugyan magában véve alig érinti a dolog lényegét; de természetszerüleg foly ebből egy más körülmény, mely első tekintetre talán visszatetsző is lehetne, ha az olvasó erre nincs előkészítve. Ugyanazon egy tárgyat különböző oldalairól más és más szerzők rajzolnak; a mi természetesen közvállalatnál a szerep-kiosztás kérdésével áll összefüggésben. Ez okozza, hogy több ismétlés és utalás válik szükségessé, mintha az egész kép egy ecset műve volna.

Szerénytelenség lenne részünkről magunknak egy minden tekintetben tökéletes mű érdemével hízelegni; igényünk enynyire nem terjedhet; a hiányokat készséggel beismerjük, utánpótlásukat szivesen fogadjuk; de e hiányokat kimenti egyrészről az idő rövidsége, más részről a szükséges előmunkálatok hiánya. Munkánk u. i. már a mult év julius havában került sajtó alá, s habár utóbb a kiállítás lassabban haladt is, a kéziratok legnagyobb részt már az említett időben együtt voltak.

Ha sikerült a megyénk multja és jelene iránt való érdeklődés magvát elvetnünk, — ha szabad azon hiedelemben élnünk, hogy hazai tudományosságunk épületéhez egy homokszemmel járultunk: ugy e tudatban birjuk szerény munkánk bő jutalmát.

Pannonhalmán, junius hóban, 1874.

Fehér Ipoly.

TARTALOM.

Első rész.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

Második rész.

TÁRSADALMI VISZONYOK.

Harmadik rész.

TÖRTÉNETI VISZONYOK.

A) Régészet.

ELSŐ RÉSZ.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

1. Földrajzi ismertetés.

Fehér Ipolytól.

Adatok és kutforrások a megye földrajzához.

Ha átalában alapos azon panasz, miszerint mindekkoráig nem bírjuk hazánk természeti viszonyainak oly részletesen beható ismertetését, a milyen azt sokoldalu érdekességeinél fogva méltán megilletné: ugy fájdalommal kell bevallanunk irodalmunk meddőségét akkor, ha egyes vidékek, kisebb területek, megyék tüzetes leirásáról van szó. Hazánk egész halmazát tárja fel a természeti érdekességeknek, s a természetbuvárok e nagy választéku raktárból elsőben is azon pontokat szemelték ki tanulmányaik tárgyaivá, melyek rendkivüli feltünőségök folytán ugy szólván elutasíthatlanul követelték a tüzetes átkutatást, méltatást. A Kárpátoknak félkörben füződő láncolata, Erdély bérces talaja száz meg száz oly anyaggal kinálkozik, mely a természetbuvár munkásságát édesebbnél édesebb gyümölcsökkel kecsegteti. Ily választékosság mellett alig lehet csodálni, ha azon vidékek, melyeknek a természet érdekességeiből szerényebb rész jutott, s melyek a buvárkodásnak kevésbé hálástalaját képezik, — ha ezek alig vagy csak elvétve akadnak oly kézre, mely őket átkutassa, ismertesse.

S épen ezek közé tartozik Győrmegye is, melyet a természet szintén mostohább osztalékban részesített; de habár nem versenyezhet is érdekesség tekintetében hazánk több megyéjével, azért még sem annyira meddő, hogy tanulmányozása teljesen hálátlan maradna. Ha egyes tekintetekben nem nyujt is valami rendkivülit, mely őt egyéb vidékek közől kiváló pontra emelné: de bír azon többoldalusággal, mely kizárja az unalmas egyhanguságot, bizonyos üdeségét kölcsönöz, mely a helyett hogy untatna, kellemesen szórakoztat, a helyett hogy fárasztana, élénkít.

Akadtak ugyan munkás kezek, melyek nem szorítkoztak kizárólag hazánk érdekesebb pontjainak ismertetésére, de átölelték annak egész

terjedelmét. Ily egyetemes leirások bármily terjedelmesek legyenek is, egyes vidékeknek aránylag csekély tért szentelhetnek, főleg ha az anyagot az egyetemesség szempontjából dolgozzák fel. Ily munkálatokat alig számíthatunk a részletes méltatás kutforrásai közé.

Említhetnénk ugyan néhány müvet a 17-ik és 18-ik századból, melyek egészen tág terjedelmü keretbe foglalva némileg kutforrásokul volnának tekinthetők a természeti viszonyok ismertetéséhez. Azonban ezek jelenleg alig bírnak egyéb mint könyvészeti (bibliographiai) jelentőséggel. Adataik míg egy részről inkább a változékony külszinre vonatkoznak, s alig érintik a maradandó lényeget: addig más részről nincsenek is oly positiv alapokra fektetve, melyek hitelességöket biztosítanák.

Megbízható források ez irányban csakis a mult század vége felé és a jelen században kezdtek fakadozni. A földrajzi, hegyrajzi és vizrajzi ismertetéshez pontos mérések, helyhatározások voltak szükségesek, és a nyert adatokat hü térképekben kellett feldolgozni. E tényezőknek nélkülözhetlen szükségességét a mult század kezdte átérteni. S az első lökés itt sem magából a célzott tárgyból indult ki, hanem kivülről jött.

Mária Teréziának főleg a hétéves háboruban elég alkalma volt meggyőződni arról, hogy a hadviselés sikerét egyebek között a megbízható térképek is föltételezik, melyek ismét csak alapos mérések nyomán szerkeszthetők. E szükségnek érzete érlelte meg benne az elhatározást, hogy birodalmának fölméretését elrendelje, s ennek kivitelével a katonai mérnökkart megbízza. Támogatta e tervét a tudományos világban épen azon időtájban keletkezett mozgalom, mely feladatául földünk alakjának, lapultságának és a délkör fokainak szabatos meghatáozását tüzte ki.

Csaknem minden európai kormány vállalkozott egy vagy más délkör fokmérésére: igy Mária Terézia Liesganig jesuitát, a bécsi csillagda igazgatóját bízta meg a fokmérés keresztülvitelével, ki is 1769-ben a délkör-fokokat Bécstől Varasdig, nemkülönben Péterváradtól Kistelekig (Csongrádmegyében) fölmérte. Ez utóbbi helyen tett méréseinek kiindulási pontjául Pétervárad egyik tornyát vette fel, melyhez a többi helyeket viszonyította. Azonban bármily megbízhatók voltak legyen egyes adatai s az ezekből lehozott relativ meghatározások: absolut értékre még sem emelkedhettek, mert Liesganig elmulasztotta a kiindulási pontnak helyét csillagászati uton tüzetesen meghatározni; ehhez járult továbbá müszereinek tökéletlensége; e körülményekből könnyen érthető, hogy Zach báró 1803-ban átvizsgálván Liesganig méréseit, helyhatározásait, ezeket hibásaknak, hasznavehetleneknek találta.

Ugyanezen idő tájban végeztek hazánkban helyhatározásokat: Mikovinyi mérnök, Hell Miksa jesuita, a bécsi csillagdának hírneves igazgatója, valamint utódja Triesnecker. Hell u. i. 1776-ban meghívást vett az egri csillagda berendezésére, mi célból Magyarországon átutaztában Pozsony, Pest, Buda s még néhány helynek földrajzi fekvését meghatározta.

Az említett tudósok által gyüjtött adatok azonban minden rendszer nélkül inkább szórványosan képviseltek egyes pontokat, s igy hazánk egyetemes földrajzához vajmi csekély anyagot szolgáltattak, névszerint pedig Győrmegyét épen nem érintették.

Lipszky ezredes volt az első, ki csillagászati észleletekre alapított földrajzi helyhatározásokkal nagyobb számban rendelkezett; ő u. i. Magyarország térképét akarván készíteni, tisztán belátta, miszerint e célra elsőben is pontos helyhatározásokra, mérésekre van szüksége. Adatait részben maga teremtette, részint Bogdanich Dániel, a budai csillagda segédje által szerezte. Hatalmas lendületet adott ez ügynek Schedius magyar egyetemi tanár, ki is folyóiratával (Zeitschrift von und für Ungarn) hazánk földrajzi viszonyai iránt benn ugy mint a külföldön érdeklődést keltett. Lipszky és Schedius bold. eml. József nádor közbenjárása folytán ő felségénél a császárnál kieszközölték, hogy Bogdanich csillagászati meghatározások végett az országot beutazza.

A fáradhatlan férfiu 1798-ban december hóban indult tudományos körutjára, mely alkalommal absolut értékü helyhatározásait lehető legnagyobb szabatossággal végezte.

1801 tavaszán tervezte második utját, de terve keresztül vitelében megakadályozta őt a halál. A fiatal, lelkes tudós ez évben sirba szállt.

E közben Lipszky ernyedetlenül dolgozott térképe összeállításán, melynél gondosan felhasznált minden megbízható adatot; igénybe vette Liesganig fokméréseit is, melyeket lehetőleg kiigazított; kitartó szorgalmának azon eredménye lett, hogy térképe szerkesztésénél több mint 500 földrajzi helyhatározással rendelkezett. Művét 1803 kezdé vésetni; 1806—1808 első, — 1833-ban pedig második kiadásban jelent meg térképe, melynek a tudomány tekintélyei is legnagyobb elismeréssel adóztak.

Lipszky térképe nyomán ehhez hasonló méretre szerkesztették utóbb Schedius és Blaschnek térképöket, mely az előbbinél jóval tökéletesebb, a mennyiben sokkal több földrajzi helyhatározásra van fektetve, és a hegyrajzi árnyalatok is élesebb vonásokban vannak kifejezve.

Az említett egyetemes térképeken kivül a mult század végén (1793-tól 1800-ig) Görög Demeter az egyes megyék térképeit külön lapokban állítá ki. Műve átalában véve elismeréssel találkozott, főleg egyes megyék kiválóan sikerültek, hol t. i. részletes munkálatok, helyi fölmérések álltak rendelkezésére. De aránylag csak kevés megye szolgáltathatott saját területéről földméreti adatokat. Igaz ugyan, hogy Görög az illető térképeket metszetés előtt átküldte saját megyéikhez átvizsgálás és javítás végett, azonban ugylátszik e felhívásnak nem feleltek meg mindenütt egész lelkiismeretességgel. Igy történhetett, hogy Győrmegye térképe sem emelkedett a teljes hűség magaslatára.

Az eddigieknél sokkal rendszeresebb és biztosabb alapot nyert földrajzi tájékozásunk 1806-ban, a midőn is I. Ferenc császár a cs. k. táborkart utasította az osztrák birodalom ujból eszközlött felmérésére. A munka többszörös félbeszakítással ugyan, de lehető pontossággal folyt 1850-ig, midőn annak folytatását a külön e célra felállított cs. k. katonai földrajzi intézet vette át, melynek működése jelenleg is foly, és nagy szabásu munkálatával remélhetőleg ez évtizedben teljesen elkészül.

A földrajzi intézet adatait mig egyrészről az osztrák-magyar birodalom egyetemes térképének szerkesztésére használja fel, addig ugyanazokból egyes megyék és vidékek külön térképeit (Specialkarten) is kiállítja, melyek mindenkor az egyetemes térkép méreteire vannak fektetve. Igy bírjuk ez intézettől Győrmegye térképét (1869) nemkülönben Győr vidékének (Umgebung von Raab) térképi rajzát.

Valamint a földrajzi intézet kiadványait átalában ugy névszerint megyénk térképét is kiválóan jellemzi az adatok pontossága és a kiállítás gondossága, finom elegantiája. Feltaláljuk benne a domborzati rajz legparányibb és hű árnyalatait, nemkülönben az ádriai tenger szinétől vett magasságméréseknek bécsi ölekben kifejezett adatait. Szóval, a térkép maga ugyszólván egész leírását adja megyénk vizszintes és függőleges tagosulatának.

E térkép volt tehát kiválóan egyike azoknak, melyek jelen ismertetésünk fonalát vezették. De kötelességszerünek tartom ez alkalommal felemlíteni azon szives készséget is, melylyel személyes megkeresésemre a földrajzi intézet saját adattárát előttem megnyitotta, és háromszögméreti adatait rendelkezésemre bocsátotta.

Megyénk ily műgonddal kiállított részletes térképe ha nem is fölöslegessé, de legalább nélkülözhetővé teszi azon egyetemes térképeket, melyek hasonlókép megbizható földrajzi helyhatározásokra vannak fektetve; ilyenek az Albrecht főherceg rendeletére kiadott: „Administrations- und Generalkarte des Königreichs Ungarn;“ nemkülönben a bel-

értékre ugy mint külcsinra egyaránt kitünő Scheda-féle térkép: „Generalkarte der oestr. Monarchie“, melynek szerzője mint a táborkar tagja bőségben rendelkezett a szükséges adatokkal.

De saját erőink sem vonták ki magukat azon terjedelmes munka alól, melyet egy országnak föld-, hegy-, és vizrajzi ismertetése megkiván.

A magyar királyi építészeti igazgatóság a helytartótanács rendeletére 1823-ban megkezdé a Dunának és árterének fölvételét; e munka csakis háromszögtani hálózat alapján volt kivihető; miért is az építészeti igazgatóság felhasználván az 1822-ig a katonai mérnökkar által végzett méréseket, az egész háromszögtani hálózatot saját méréseivel egészítette ki. E munkálat 24 évet vett igénybe, s 1846-ban ért véget. Az építészeti igazgatóság mérései természetesen főleg a Duna mentére szorítkoztak, s igy ennek keretébe Győrmegye is beleesett; utóbb azonban a többi főfolyók szintén bevonattak a hálózat körébe.

Az igy gyüjtött adatokból jelent meg Győrmegye átnézeti térképe 1870-ben a magy. kir. államnyomda kiadásában. E térképet némileg módosítva, kibővítve csatoltuk jelen mű mellé. A térkép mérete, aránya megegyez a cs. k. katonai földrajzi intézet térképével; (1 bécsi hüvelyk $= 2000^0 = \frac{1}{2}$mfd; vagyis 1 : 144000.) a magasságmérések eredményei mindkettőn bécsi ölekben vannak kifejezve és pedig az ádriai tenger felszinétől, csakhogy míg a földrajzi intézet térképe a magasságokat kerek számokban adja, addig saját térképünk a szükséges tizedes számokat is mellékli.

Igaz ugyan, hogy mellékelt térképünkről hiányzik a domborzati rajz, névszerint a hegyek kitüntetése. De pótolja e hiányt a barna (erdő) és piros (szőlő) szinezés, a mennyiben t. i. megyénk függőleges kiemelkedéseit, hegyeit kevés kivétellel mindenütt erdők és szőlők borítják, s azon hármas hegycsoport, mely a megye déli részét egymással párhuzamos irányban hasítja: épen az erdő és szőlő szinezéssel világosan van jelezve. Megyénk egyéb részein jelentékeny emelkedéssel ugy sem találkozunk.

Örömmel jelzünk ez alkalommal egy térképet, mely jelenleg van a kat. földrajzi intézet sajtója alatt, s melyet Ruzsicska J. főhadnagy a 19-ik sorezredben — készít. E mű kimerítő részletességgel tünteti föl megyénk területi és domborzati viszonyait és pedig 15 íven, melyből 8 iv máris megjelent. A térkép a táborkar és a kataster eddigi méréseit az utolsó adatig mind magába zárja, ehhez járulnak magának a szerzőnek személyesen gyüjtött adatai; a kiállítás pontosságáról eléggé kezeske-

dik a földrajzi intézet ismeretes kitünő sajtója; ugy hogy csak őszinte örömmel üdvözölhetjük " müvet, mely valóban ritkítja párját. Megemlítjük még megyénk azon térképét, melyet Hegedűs Sándor cs. k. megyei építész és mérnök 1855-ben készített, és pedig elég csínnal és pontossággal. E térkép azonban jelenleg értékét vesztette annyiban, a mennyiben az 50-es évek politikai felosztására van fektetve, a midőn t. i. a megye éjszaki határszélét a N.-Duna képezte, és a Duna balpartján eső Csilizköz azon időben Komárom megyébe volt kebelezve: e rész tehát teljesen hiányzik a térképről.

Jeleztük azon kutforrásokat, melyek a szükséges adatokat részint elszórva, részint szemléleti alakba — térképbe öntve tartalmazzák. Nem szabad azonban elhallgatnunk azon dus forrást sem, mely hazánk természeti viszonyainak átkutatható adattárát ugyszólván teljesen kimerítette, s igy megvetette alapját azon lehetőségnek, miszerint hazánknak természeti szempontból rendkivül érdekes viszonyait ismertessük. E jeles mü Hunfalvy Jánosnak: „A magyar birodalom természeti viszonyainak leirása“ cimü terjedelmes munkája, melynek megyénkre vonatkozó adatgyüjteményét jelen ismertetésünkben teljes mérvben értékesítettük.

De e mellett feldolgoztuk azon részletes adatokat is, melyeknek birtokába egyesek szivességéből magán uton jutottunk. Kötelességünknek ismerjük a forrásokat is megnevezni, de célszerübbnek tartjuk azt a részletezésnél tenni, ott t. i. hol az illető adatokat értékesítjük.

A megye földrajzi fekvése.

Győrmegye Magyarország délnyugoti részén fekszik, és pedig legnagyobb (körülbelül $^{10}/_{11}$) részben a Nagy Duna jobbpartján, mig csekély (körülbelül $^{1}/_{11}$) része — Csilizköz — a fejedelmi folyó balpartján terül el. Földrajzi fekvését illetőleg a cs. k. katonai földrajzi intézet térképe szerint *) a Ferrótól számított keleti hosszuságnak 34° 55′ és 35° 36′ közé, — és az éjszaki szélességnek 47° 25′ és 47° 53′ közé esik. E szerint kiterjedése hosszuságban (vagyis nyugottól kelet felé) 41′, szélességben pedig (vagyis déltől éjszak felé 28′: vagy osztrák postamérföldekben kifejezve, hosszusága 6·8 és szélessége ugyanannyi mérföldet tesz.

A percekben kifejezett hosszusságnak és szélességnek ezen átszámítását mérföldekre könnyen eszközölhetjük azon kulcs segélyével, me-

---

*) Megjegyzendő, hogy az átalában érintendő földrajzi adatok, ha forrásuk megnevezve nincs, mindenkor a kat. földrajzi intézet térképére vonatkoznak.

lyet a magyarországi építészeti igazgatóság saját hosszméréseinek fokokra és percekre változtatásánál, átszámításánál megállapított és használt. E kulcs szerint u. i.

	egy fok. perc, mperc hosszuságra esik bécsi öl:	egy fok, perc, mperc szélességre esik bécsi öl:
a 47 szél. fok alatt:	$40{,}190._{36}$ — $669._{84}$ — $11._{16}$	$58{,}614._{254}$ — $796._{9}$ — $16._{28}$
a 48 „ „ „ :	$39{,}436._{22}$ — $657._{27}$ — $10._{35}$	$58{,}632._{768}$ — $977._{212}$ — $16._{29}$

és igy $47\frac{1}{2}$ szél. fok alatt, mely alá megyénk átlag-fekvése esik, középszámítással:

1 hosz. fok = $39{,}813._{9}$ b. öl; 1 h. perc = $663._{55}$ öl; 1 h. mperc = $11._{5}$ öl.
1 szél. fok = $58{,}623._{511}$ b. öl; 1 sz. perc = $977._{56}$ öl; 1 sz. mperc = $16._{285}$ öl.
E kulcs valóban a fönnebb jelzett eredményre vezet.

A megye legszélsőbb pontjait a következő helyek képezik:

éjszakról Patas:	$47^0\ 52._{5}'$	éjsz. sz.	$35^0\ 19'$ kel. hossz.
délről Alsó-Penyvád:	$47^0\ 25._{5}'$	„	$35^0\ 5._{5}'$ „
keletről Rétalap:	$47^0\ 36._{1}'$	„	$35^0\ 35'$ „
nyugotról Kapi:	$47^0\ 42.$[illegible]$'$	„	$34^0\ 56._{5}'$ „

E szélső pontok távolsága tesz:

Patas és Alsó-Penyvád között: 6.95 mfdet,
Rétalap és Kapi között: 6.5 mfdet.

Mindezen adatok máris eléggé jelzik megyénk meglehetősen szabályos alakzatát, mely — habár csak megközelítőleg — lehetővé teszi a megye közép délkörének és párhuzamos körének kijelelését. Ha u. i. a keleti hosszuság szélső pontjainak távolát felezzük, középhosszuság gyanánt $35^0\ 15._{5}'$ kapunk, mely ponton átfektetett délkör a következő helyeken és határokon vonul át: nyáradi határ, Ladamér és Zámolytól keletre, Pinnyéd, Gyirmóthtól, Szemerétől keletre Fel-Péc nyugoti tövén át. Hasonlóképen találjuk a középszélességet: $47^0\ 39'$, melyen átfektetett párhuzamos(szélességi) kör Enesét éjszakról érinti, Ikrényen, Kis-Megyeren, Örkényen és Bőnyön vonul keresztül. E középszélességi és hosszusági körök Győr város terülén, illetőleg határában a Rába — parti szállások — és Gyirmóth között vágják egymást: e pont képezi tehát körülbelül a megye földrajzi középpontját.

Ha megyénk közép délkörét a földgömbön végig kisérjük, az a következő pontokon halad át: éjszak felé indulva Morvaországon, Szilézián, Poroszországon — névszerint Posenen és Pomeránián át a keleti tengerbe, innen Svédország keleti oldalát hosszában átszelve, az éjszaki jeges tengerbe, Spitzberg sziget keleti oldala mellett elhaladva az éjszaki sarknak tart; innen É.-Amerika nyugoti oldalát surolva, átszeli az éjszaki és déli csendes tengert, Afrika déli csucsán épen a Jóremény foka mellett fölemelkedik, Afrikát egész hosszában áthasítva,

Tripolison keresztül lép a földközi tengerbe, majd Dél-Olaszország keleti nyujtványát és az ádriai tengert átszelvén, Dalmátia legalsó részén és Herzegovinán át tér vissza kiindulási helyére

Hasonló körutat tehetünk megyénk középszélességi körén, miközben a következő pontokat érintjük: nyugot felé indulva Stajerország éjszaki, Bajorország déli részén áthaladva, a bodeni tó érintésével Franciaországot szeli át, majd az atlanti oceánon át É.-Amerikába, névszerint az Egyesült-Államokba lép; innen az éjszaki csendes tengeren át Ázsiába jő, és Chinán, Tatárországon, Bessarábián és Moldván keresztül tér vissza.

Míg Győrmegye földrajzi fekvését nem közvetlen meghatározások, hanem csakis térképi hálózat nyomán adhatjuk: addig egyes pontjairól igen is birunk közvetlen földrajzi meghatározásokat felmutatni. Igy említők, miszerint Lipszky hazánkban körülbelül 500 helységnek ismerte földrajzi fekvését, melyeknek jegyzékét a „Conspectus Generalis"-ban tette közzé; ugyane jegyzék megjelent Zach „Monatliche Correspondenz" cimü folyóiratában. E jegyzékben találjuk megyénk több pontját is. Kiváló sulyt fektetett a földrajzi meghatározásokra a cs. k. táborkar, mely is háromoszögméréseit csillagászati meghatározásokkal kapcsolta össze. E munkálatokat megyénkben P a s q u i c h, a budai csillagda igazgatója és A u g u s t i n végezték. Névszerint az első 1807-ben *) határozta meg Győr földrajzi szélességét; a hosszuságot pedig Augustin határozta meg 1808-ban a bécsi Szt.-István toronytól, mely is a háromszögtani fölvétel kiindulási pontjául szolgált. Ez utóbbi meghatározás tüzjelek által történt april 29-én és 30-án reggel és este. A Pozsony közelében lévő hundsheimi hegyen u. i. lőport lobbantottak fel, melynek lángja a bécsi egyetem csillagdájából ugy, mint a győri tüztoronyból egyaránt látható volt. A meghatározás eredményét alább adjuk rovatos összeállitásban.

Különös figyelmet szentelt a táborkar megyénk néhány pontjának 1810-ben, a midőn Magyarországra nézve egy háromszögméreti alapvonalt (Trigon. Basis) Győrmegye területén jelelt ki; erről utóbb még lesz alkalmunk bővebben szólni. **)

Az épitészeti igazgatóságnak hasonlókép több földrajzi meghatározást köszönünk. Munkálatai ugyan közvetlenül arra szorítkoztak,

*) Hunfalvy, I. 22.

**) Mint a kat. földrajzi intézettől értesültem, már is tervben van Magyarország háromszögtani uj fölvétele, mely alkalomból a nyuli Magas-hegy csúcsa van kiszemelve alappontnak, s ez okból földrajzi fekvése csillagászatilag lesz pontosan meghatározva.

hogy a háromszögméreti hálózat pontjainak távolságát a budai csillagda délkörétől és szélességi körétől bécsi ölekben meghatározta; az igy nyert adatokat azonban Valland épitészeti felügyelő fokokra és percekre is átszámította, s ez által az illető pontok földrajzi fekvését könnyebben feltalálhatóvá tette. Amennyiben az adatok rendelkezésünkre állnak, közölni fogjuk az eredeti meghatározásokat ugy, mint ezeknek átszámításait.

Mielőtt azonban ezt tennők, szükségesnek tartjuk megjegyezni, miszerint az átszámításnál a budai sz.-gellérthegyi csillagda fekvésének azon meghatározása vétetett fel alapul, melyet a cs. k. katonai mérnökök ujabb időben tettek; e szerint ugyanis az említett csillagda Ferró délkörétől 36^{0} 42′ $53._{185}$″ hosszúsággal és 47^{0} 29′ $15._{97}$″ szélességgel bír. Kulcs gyanánt pedig azon arány szolgált, melyet már e cikk elején az egész megye földrajzi kiterjedésének megállapításánál jeleztünk és alkalmazásba is vettünk.

Nem akarjuk állítani, hogy ezen átszámítások mind a pontosság túlszárnyalhatlan magaslatán állnak, de megengedhető hibáik mindenesetre igen csekélyek, s nagyrészt csakis a mpercekre szorítkoznak.

A meghatározások átalában vagy a helységek tornyaira vagy a magaslatokon felállított háromszögméreti gúlákra (Pyramis) vonatkoznak. Az adatokat nagyrészt Hunfalvy munkájából (I. 38.) kölcsönöztem; de felvettem jegyzékembe oly helyeket is, melyeknek fekvését csupán a földrajzi intézet pontos térképe nyomán határoztam meg. Nem igényel ugyan e mód feltétlen bizalmat egész az utolsó percig, de némi tájékozást, söt gyakorlati alkalmazhatóságot mégis nyujt. E helyeket: kat. térkép megnevezéssel, a többieket a meghatározók neveivel jeleltem.

Helynóv	Keleti hosszuság Ferrótól	Éjsz. szélesség	Meghatározó
Abda	35^{0} 13′ $18.''_{22}$	47^{0} 42′ $8.''_{65}$	épit. igazgat.
Asszonyfa	35 29	47 30	kat. térkép.
Ásvány	35 10 $12._{23}$	47 50 $43._{18}$	épit. igazgat.
Bajcs (Nagy) . . .	35 21 $8._{69}$	47 46 $25._{38}$	épit. igazg.
Balony	35 19 $58._{32}$	47 50 $21._{54}$	épit. igazg.
Bácsa	35 19 $40._{40}$	47 44 $19._{56}$	épit. igazg.
Borba	35 29 30	47 32	kat. térkép.
Bőny (gúla)	35 33 $28._{05}$	47 39 $39._{325}$	táborkar.
Börcs	35 9 $55._{89}$	47 41 $42._{32}$	épit. igazg.
Csanak	35 17	47 38	kat. térkép.
Dunaszegh	35 12 $32._{62}$	47 46 $49._{22}$	épit. igazg.
Duna Szt. Pál . . .	35 10	47 46 30	kat. térkép.

Helynév	Keleti hosszuság Ferrótól	Éjsz. szélesség	Meghatározó
Enese	35° 5′ —″	47° 38′ 30″	kat. térkép.
Écs (Nagy)	35 23 30	47 33 30	kat. térkép.
Fel-Péc	35 16	47 31 30	kat. térkép.
Gönyő	35 26 20.93	47 44 29.68	épit. igazg.
Gyarmat	35 9 30	47 28	kat. térkép.
Gyirmóth	35 14 30	47 38	kat. térkép.
Gyömöre	35 14	47 30	kat. térkép.
Győr	35 16 28	47 41 15	Lipszky
Győr	35 16 30	47 41 27	Lipszky
Győr, tűztorony . .	35 17 56	47 41 12	Augustin
Győr, tűztorony . .	— — —	47 41	Pasquich
Győr, tűztorony . .	35 18	47 41	Kreil *)
Győr, tűztorony . .	35 17 56	47 41 14.9	táborkar
Győr, tűztorony . .	35 18 1.975	47 41 14.515	táborkar
Győr, tűztorony . .	35 17 43.08	47 41 46.90	épit. igazg.
Hecse	35 21 30	47 41	kat. térkép.
Hédervár	35 6 3	47 49 35	Lipszky
Hédervár	35 7 22.85	47 50 37.75	épit. igazg.
Kajár	35 15	47 29 30	kat. térkép.
Kapi	34 56 30	47 42 30	kat. térkép.
Kecskemét puszta . .	35 27 4.59	47 41 8.77	épit. igazg.
Kis-Baráth	35 18 30	47 37 30	kat. térkép.
Kis-Megyer	35 20	47 39	kat. térkép.
Koroncó	35 11 30	47 36	kat. térkép.
Kóny	35 1 30	47 37 30	kat. térkép.
Magashegy (n.-baráthi, gúla)	35 19 35.665	47 34 44.88	táborkar
Malomsok (Uj) . .	35 3 30	47 27	kat. térkép.
Medve	35 19 41.83	47 48 38.24	épit. igazg.
Mező-Eörs	35 33	47 34	kat. térkép.
Mindszent	35 30	47 35	kat. térkép.
Mórichida	35 5	47 31 30	kat. térkép.
Nagy-Baráth . . .	35 19	47 36 30	kat. térkép.
Nyul	35 21 30	47 35 30	kat. térkép.
Örkény (gúla) . . .	35 27 26.355	47 39 4.02	táborkar
Öttevény	35 9 8.23	47 44 11.85	épit. igazg.
Öttevény-Sziget . . .	35 11	47 44 50	kat. térkép.
Pannonhalma . . .	35 24 6	47 32 32	Lipszky
Pannonhalma . . .	35 25 30	47 33	kat. térkép.
Patas	35 19	47 52 30	kat. térkép.

*) E meghatározást a bécsi cs. kir. meteorologiai és földdelejességi intézet 1859-iki évkönyvéből kölcsönöztem.

Helynév	Keleti hosszúság Ferrótól	Éjsz. szélesség	Meghatározó
Patas	35° 19′ $20._{80}$″	47° 57′ $1._{37}$″	épit. igazg. *)
Pázmánd	35 27	47 34	épit. igazg.
Peér	35 27 $25._{95}$	47 37 $13._{13}$	kat. térkép.
Radvány	35 21	47 50	kat. térkép.
Ravazd	35 25 30	47 30 30	kat. térkép.
Rába-Patona . . .	35 9	47 37 30	kat. térkép.
Rába Szt.-Mihály . .	35 5 40	47 34 30	kat. térkép.
Ráró	35 9 30	47 49 30	kat. térkép.
Ságh	35 25 $54._{26}$	47 35 $30._{63}$	épit. igazg.
Ságh (gúla)	35 25 $59._{895}$	47 35 $30._{055}$	táborkar
Ságh (déli alappont) .	35 30 $37._{84}$	47 30 $11._{825}$	táborkar
Sövényház	35 2 20	47 41 30	kat. térkép.
Szemere	35 14	47 33	kat. térkép.
Szt. Iván	35 24 0	47 42 $10._{17}$	épit. igazg.
Szerecsen	35 13 30	47 28	kat. térkép.
Táp	35 30	47 31 20	kat. térkép.
Táp-Szt.-Miklós . .	35 31	47 30	kat. térkép.
Tényő	35 18 30	47 32 30	kat. térkép.
Téth	35 10 30	47 31	kat. térkép.
Vámos	35 18 $49._{99}$	47 45 $40._{75}$	épit. igazg.
Vének	35 25 $24._{12}$	47 44 $51._{48}$	épit. igazg.
Zámoly	35 14 $33._{38}$	47 45 $4._{55}$	épit. igazg.

Fönnebb említők, miszerint az épitészeti igazgatóság eredeti munkálata az egyes helyek fekvését nem fokokban, hanem hosszmértékben adja és pedig a budai csillagda délkörétől és szélességi körétől. Nem tartjuk tehát érdektelennek az eredeti fölvétel adatait bécsi ölekben kifejezve szintén ide igtatni. **)

	Távolság a budai délkörtől nyugotra:	Távolság a budai széles. körtől éjszakra:
Abda	$58,879._{76}$	$12,584._{64}$
Ásvány	$60,917._{26}$	$20,969._{57}$
Bajcs (Nagy)	$53,726._{10}$	$16,765._{90}$
Balony	$54,507._{77}$	$20,612._{08}$
Bácsa	$54,693._{274}$	$14,716._{704}$
Börcs	$61,095._{16}$	$12,155._{81}$

*) Az ép. igazg. által adott ezen szélesség valószinüleg hibás, mert majdnem 5 perccel magasabbra teszi Patast, mint a kat. térkép, sőt mint a saját adataiból összeállított kataster-térkép.

**) Hunfalvy, I. 91; összevetve és némileg kiegészítve az orsz. háromszögméreti hivataltól nyert adatokkal.

	Távolság a budai délkörtől nyugotra:	széless. körtől éjszakra:
Dunaszegh	59,379.09	17,154.20
Duna Szt.-Pál	61,103.260	17,579.871
Gönyő	50,304.00	14,881.50
Győr	55,978.640	12,217.289
Hédervár	62,772.80	20,876.20
Kecskemét puszta . . .	49,827.36	11,609.49
Medve	54,683.161	18,929.755
Öttevény	61,618.324	14,583.555
Patas	54,907.989	23,215.509
Péér	49,593.470	7,771.586
Péér (gúla)	50,487.693	6,936.699
Szt.-Iván	51,849.368	12,609.885
Vámos	55,245.62	16,038.75
Vének	50,928.00	15,236.50
Zámoly	58,056.620	15,449.583

A megye határai, alakja, kiterjedése és felosztása. *)

Győrmegyét öt szomszédos megye zárja körül, névszerint: ÉK.-ről Komárom, K.-ről Komárom és Veszprém, D.-ről kizárólag Veszprém, Ny.-ról Soprony és Mosony, ÉNy.-ról és É.-ról Pozsony.

Természetes határait képezik ÉK.-ről a Csiliz-folyó, É.-ról a Nagy-Duna, Ny.-ról a Rába, majd a Rábca és a Kis-Duna.

Határvonalát kijelölendők, induljunk ki legmagasabb éjszaki pontjától — Patastól, melytől kezdve D. felé egész Szőgyéig a Csiliz képezi a megye határát (körülbelől 11 ezer ölre), hol is e folyó a Nagy-Dunába szakad. Patastól elsőben K. felé kanyarog a határ, de nemsokára DK. irányt vesz és Izsap komárommegyei helység mellett elhaladva, egy épszögü kanyarulattal egyenesen D. felé tart, s ez irányban Szögyénél a N.-Dunával találkozik.

Innen kezdve K. irányban e folyó képezi határát (körülbelől 7 ezer ölre), de Gönyő alatt már elhagyja a fejedelmi folyót és a komárommegyei K.-Keszin alul előbbi irányával derékszöget képezve, határozottan D.-nek tart, és pedig Öreg-Szent-János és Bőny határait érintve, alig mutat némi csekély kanyargást. Bőny alatt csaknem derékszög alatt K. felé fordul, de csakhamar visszatér előbbi irányába és Rét-alap, Mező-Eörs mellett elhaladva, csúcsos beszögelléseket tesz.

Végre Táp-Szt.-Miklós körül, illetőleg Bánk és Lázi veszprémmegyei helységek között Ny. irányt ölt, miközben szintén megtartja

*) Rövidség okáért az égtájakat csupán kezdőbetüjökkel jelelem: É, K, D, Ny.

gyakori csúcsos beszögellésait; igy mindjárt Táp-Szt.-Miklósnál és Asszonyfánál erősen bemélyed, míg a két helység között az asszonyfai majornál Veszprémmegyébe domborodik. Asszonyfától félköralakban vágja át a hármas — tarjáni erdőt, s ennek ny. oldalán erős beszögellést képezvén, áthasítja a pátkai völgyet és a sokorói hegycsoport alsó nyujtványát — a Harangozót; ettől félkörös kanyarulatokban Lovász-Patona (Veszprémm.) fölött elhaladva, Szerecsent megkerülve, Gyarmatnál mély öblöt vet, és ujolag egy nagy félkört kerítve, Ó-Malomsoknál találkozik a Vas- és Sopronymegyét elkülönítő Rába folyóval (körülbelől 12 ezer öl hosszában), s ehhez simulva, határozottan é. irányt vesz; csekély kanyarodásait leszámítva, meglehetős egyenesen tart Kis-Babóth felé, miközben K.-Árpást, Mórichidát és Rába-Szent-Miklóst súrolja. K.-Babóth és Rába-Szt.-Mihály között elhagyván a Rábát, ény. irányt vesz, és aránylag csekély kanyargással Kóny és Bödöge mellett eljut Kapi helységhez, mint a megye legszélső nyugoti pontjához.

Itt a Rábcához csatlakozva (mintegy 12 ezer ölre) kigyózik K. felé, miközben Rétit és Sövényházát érinti. Hugoth pusztától keletre ismét elhagyja e folyót, és egy kanyarulattal ék. irányban tart; majd a lébény-szt-miklósi cukorgyár fölött ÉK.-re fordulván, a mosonyi Dunaághoz (K.-Dunához) símul, s ennek mentében (körül-belül 7 ezer öl hosszuságban) érinti Duna-Szt-Pált, Zsejke pusztát és a mosonymegyei Mecsért. E helység fölött elhagyja e folyót is, és Ny. felé vetett kidomborodással megkerüli Hédervárt és a pozsonymegyei Lipót helység alatt a N.-Duna ágait, majd magát a főfolyót is átvágva s e közben a Dunaágak szeszélyes kanyargásait utánozva, Nyárad mellett elhalad, és ék. irányban kiindulási pontunknak — Patasnak tart.

A megye imént rajzolt határvonalának hosszát csakis megközelítőleg adhatjuk a kat. földr. intézet térképe valamint saját térképünk nyomán, és pedig ÉK.-ről (Patastól Szőgyén át K.-Kesziig) 18 ezer öl; K-ről (K.-Keszitől a táp-szt.-miklósi kanyarulatig) 21 ezer öl; D-ről (a táp-szt-miklósi kanyarulattól Malomsokig) 35 ezer öl; Ny.-ról (Malomsoktól — Kapin át — Hédervárig) 50 ezer öl; s végre ÉK-ről (Hédervártól — Patasig) 20 ezer öl; s igy az egész megye határvonalának hossza megközelítőleg 144 ezer ölet, vagyis 38 mfdet tesz, melyből a folyók által képezett természetes határra mintegy 49 ezer öl vagyis 12 mfd esik.

A megye alakja, külszabása — nem ugyan egyes részleteiben — de egészben véve meglehetős szabályosságot mutat; keleti és déli oldalát csúcsos ki- és beszöggelések jellemzik, DNy. elég síma menetű, míg

É. és ÉK. körvonala örökös tekervényekben kanyarog, és a megye ezen oldalának fodros alakot kölcsönöz; e kigyózó vonalakat természetes határainak: a Rábca, N.- és K.-Duna és a Csiliz-folyók szeszélyes kanyargásainak köszöni.

Alakját tekintve a megye két egymás fölött álló négyszöget képez; az alsó nagyobb négyszög sarkai: Gönyő, Táp-Szt-Miklós, Malomsok és Kapi. E négyszög fölött áll a másik kisebb, melynek négy sarkát: Vének, Öttevény, Hédervár és Patas képezik. Mindkét négyszög szabályos földrajzi fekvéssel bir, a mennyiben oldalaik — eltekintve a kanyarulatoktól — meglehetős határozottan a négy fő égtáj felé néznek. A négyszögek csúcsait egyenes vonalokkal összekötve, megkapjuk az oldalok átlagos hosszát, és pedig a gönyői és táp-szt-miklósi csúcs között: 4 mfd, Táp-Szent-Miklós és Malomsok között ismét 4 mfd., Malomsok és Kapi között 4 mfd, végre Kapi és Gönyő között 6 mfd; a felső kisebb négyszög mind a négy oldala körülbelül 2 mfdet tesz. Mindez eléggé jelzi a megye alakjának meglehetős szabályos voltát.

Megyénk nagyságára birunk ugyan adatokat már a mult századból, anélkül azonban, hogy ezeket megbízhatóknak tarthatnánk. Igy a mult század végén Novotny „Statistica Regni Hungariae“ cimü munkájában közli a megyék kiterjedését, de elhallgatja a forrást, melyből adatait meríté; ő Győrmegye kiterjedését 30 □ mfdre teszi; az 1772-ben behozott urbér $28._{16}$ □ mfdet mond; Németh László e század elején a győri evang. gymnasium igazgatója Görög D. térképe nyomán 30 megye területét — köztük Győrét is kiszámította *); szerinte:

Csilizköz	1·80	□ mfd.
Szigetköz	3·60	„ „
Tóköz	5·0	„ „
Összesen .	10·40	□ mfd.
Pusztai járás	9·5	□ mfd.
Sokoróaljai járás	7·96	„ „
Az egész megye .	27·86	□ mfd.

Megbízható méréseket elsőben a táborkar kezdett végezni, midőn e század elején az osztrák birodalom fölméréséhez fogott. Már fönnebb említők, miszerint ez alkalommal (1810-ben) épen megyénk területére esett egy háromszögméreti alapvonal (Trig. Basis). E fontos vonal megérdemli, hogy tüzetesebben ismertessük.**)

Az alapvonal gyengén elhajlik a dél-éjszaki iránytól és pedig felső

---

*) Lásd: Schedius, Zeitschrift von und für Ungarn.

**) A kat. földrajzi intézet »Topographische Beschreibung« cimü hiteles kézirati munkálata szerint.

vége kissé K. felé. Éjszaki végpontja (lásd a térképen) $^{1}/_{4}$ órányira fekszik Bőnytől ÉK. felé; természetes talaj-magassága az ádriai tenger szinétől $78._{305}$ b. öl; helyét márvány emlékkő jeleli, melynek csak felső lapja látható; a fölötte álló gúla 1858-ban épült. A déli végpont 200 lépésnyire fekszik ÉK. felé Táp-Szent-Miklós helység utolsó házától; talajmagassága $96._{537}$ b. öl; helyét vörös márványoszlop jelzi, mely fölött gúla áll. Az alapvonal középpontja Mező-Eőrs közelében fekszik ÉNy. felé, Mindszenttől pedig K. felé; talajmagassága $70._{866}$.

Az alapvonal hosszát 1810. aug. 13. — oct. 22-ig határozták meg egész pontossággal, és $9429._{429}$ b. ölnek találták. 1815- vagy 16-ban a tudatlan nép kincset gyanítva a déli végpont kőoszlopa alatt, ezt kiásta és helyéből kimozdította; visszatetette ugyan a táborkar az oszlopot, de a hely azonossága többé nem nyujtott teljes megbízhatóságot, és az egész alapvonal hosszát már csakis számitás által lehetett meghatározni, mi is $9429._{21}$ b. ölet adott.

Ezen háromszögméreti alapvonal hálózatának nevezetesebb pontjai megyénk területén a következők:

Örkény, $^{1}/_{4}$ órányira DNy. felé P.-Örkénytől; ez lőn elfogadva a hálózat főpontjául (Netzpunkt); 1853-ban a kataster gúlát épített föléje.

Sinai hegy, magaslat a bőnyi határban, e helységtől $^{1}/_{4}$ órányira ÉK. felé; a háromszögméreti pont 800 ölre esik É. felé az alapvonal éjszaki végpontjától; helyét felirattal ellátott márványkő jeleli, mely fölé 1858-ban gúla épült.

Ságh a hasonnevü halom tetején $^{1}/_{2}$ órányira ÉNy. felé Pázmándtól, s ugyanannyira DNy. felé Péértől; a vörös márvány — jelkövön ily felirat áll: Opera astron. Trigon. 1810; fölötte gúla emelkedik.

Megyénk háromszögméreti alapvonalát Győr városon át a Fraknó mellett kiemelkedő Rozália kápolnával kapcsolták össze, mely már a bécsi vonallal összeköttetésben állt.*)

A táborkarnak háromszögmérései megyénk Dunán alul eső részét illetőleg be vannak fejezve, de közzétéve nincsenek: terv szerint 1877-ben kerül a sor a hátralévő részre (Csilizközre).

A táborkaron kivül terjedelmes méréseket végzett megyénkben még az épitészeti igazgatóság a Duna árterének fölvétele alkalmával, -öt ujabb időben (az 50-es években) is, midőn a kataster megyénkben működött.

Megyénk területét egyes irók más és más nagyságra szabják; igy Fényes Elek (Magyarország leirásában, 1847.) $28._{765}$ □ mfdre, Galetti

*) Hunf. I. 23. lap.

$29._{4}$ □ mfdre teszi. Ficker az osztrák birodalom egyes területeit a táborkar háromszögmérései alapján földrajzi mfdekben kiszámította, s ez alkalommal a Bessel által pontosan megállapitott kulcsot használta az osztrák és földrajzi mfdek kölcsönös átszámításánál; Bessel szerint u. i. egy osztrák futó mfd = $1._{0223726}$ földrajzi futó mfddel, s egy osztrák □ mfd = $1._{04524577}$ földr. □ mfddel.*) Ficker számítása megyénk területét $25._{7130}$ földr. □ mfdre teszi.

A m. kir. helytartó tanács 1865-ben közzétett kimutatása szerint megyénk kiterjedése $27._{3132}$ földr. □ mfdet — a táborkar mérései szerint pedig $24._{87}$ osztrák (= $26._{64}$ földr.) □ mfdet tesz; végre a miniszterium által legujabban kiadott statistikai kimutatás megyénket $24._{60}$ osztrák □ mfdre teszi.

E két utóbbi adat tehát meglehetősen összevág, melyeknek középértékét elfogadva, megyénk a kisebbek közé tartozik.

Megyénk közigazgatási tekintetben négy részre: u. m. három járásra és Győr szab. kir. város területére oszlik. A járások neve: tó-, sziget-, és csiliz-közi, sokoró-aljai és pusztai járás.

1. Tó-, sziget- és csiliz-közi járás megyénk azon ény. részét képezi, mely Soprony, Mosony, Pozsony és Komárommegyékre dül. A szomszéd sokoróaljai járástól nagyrészt a Rába folyó választja el, kivéve Rába-Patona környékét, hol is a tó-, sziget- és csilizközi járás határa : Rábától jobbra kitérve, meglehetős öblöt vet, de utóbb Ikrénynél ismét e folyóhoz simul. Győr város területének é. részétől egy darabon (Pinnyédtől Győrig) a Rábca folyó, innen pedig a likócsi pusztáig a K.-Duna választja el. E ponttól kezdve a pusztai járással határos, és ettől előbb a K.-Duna, utóbb pedig (Vénektől) a N.-Duna különíti el.

A tó-, sziget és csiliz-közi járás — mint neve is mutatja, három kerületből: Tóköz-, Szigetköz- és Csilizközből nőtt össze, melyek mindannyian természetes határok közé vannak szorítva. Igy Tóköz azon terület, mely Győrtől Ny.-ra a Rába és K.-Duna között fekszik, Soprony és Mosonymegyékre dül; közepét a Rábca hasítja át. Szigetköz Győrtől ÉNy.-ra a Kis- és N.-Duna közt terül el, Mosony és Pozsonymegyékre hajlik. Szigetközt másként Kis-Csallóköznek is nevezik, ellentétben a N.-Duna balpartján elterülő Nagy-Csallóközzel. Végre Csilizköz mint sziget szorul a N.-Duna és a Csiliz folyó közé, Győrtől É.-ra esik, Pozsony nemkülönben Komárommegyével határos, és Csallóköznek egy részét képezi. Csilizköz többször kiszakíttatott a megye kebeléből; igy az

*) Hunf. I. 106. l. Megjegyzendő továbbá, hogy egy osztrák □ mfd = 10 ezer hold, egy holdat 1600 □ öllel számítva; egy földr. □ mfd pedig = $9567._{128}$ hold.

50-es években Komárommegyéhez tartozott, és csak az alkotmány életbeléptével 1861-ben csatoltatott vissza Győr megyéhez.

2. Sokoró-aljai járás megyénk dny. része, mely Soprony és Veszprémmegyékkel határos, É. oldalán Győr város területével, K.-ten pedig a pusztai járással érintkezik, s ettől a DK.-től ÉNy. felé egyenes irányban haladó csanak — nyul-, écs — ravazdi hegylánc választja el.

3. Pusztai járás a megye DK. részét képezi, D.-ről Veszprém, K.-ről Komárommegyékkel, É.-ról Szigetközzel, Ny.-ról pedig Győr város területével és a sokorói járással határos; a komárommegyei Csallóköztől a N.-Duna, Szigetköztől pedig a K.-Duna választja el.

4. Győr város területe az említett három járás közé van ékelve, és az egy Csilizköz kivételével, a többi részek mindegyikével érintkezik.

Az említett alkatrészek kiterjedése a kat. földrajzi intézet térképe, illetőleg az adókataster nyomán tesz:

Tó—sziget—csilizközi járás	9.85	□ mfd.
Sokoróaljai járás	6.86	„ „
Pusztai járás	9.15	„ „
Győr város területe	0.78	„ „
Összesen	. 26.61	□ mfd.

2. A megye domborzati viszonyai.*) (Hegyrajz.)

Fehér Ipolytól.

Hegyek, dombok, magaslatok.

Megyénk magassági tagosulata habár nem bir is valami rendkivüli érdekességet felmutatni, kellemes változatossága által azonban nem is áll épen utolsó helyen. A mérsékelt domborzatok csaknem minden árnyalatát magába zárja; a mély fekvésü vizenyős talaj mellett ott találjuk a dúsan termő síkságokat, valamint a szőlővel és erdővel koszorúzott magaslatokat. A megye éjszaki felét átalában sík, mondhatni mély fekvés jellemzi; nyugoti és keleti oldalán a talaj emelkedik, a nélkül, hogy észrevehető magaslattá nőne; míg a déli oldalt csaknem egész terjedelmében hullámzatos emelkedettségek szegélyezik, melyek a DK. részen összefüggő hármas lánccá füződnek és DK.-től ÉNy. felé csaknem a megye szivéig benyulnak.

Egészben véve megyénk magaslatai a Bakony-hegységnek éjszaki

*) Adataimat részben Hunfalvy egyetemes munkájából, részben pedig Matusek Antalnak Győrmegye történeti leirását tárgyazó kéziratából merítettem.

elődombozatát képezik, melyeket Hunfalvy a szent-márton domb-csoport egyetemes nevezete alá foglal.

E dombcsoportok azonban nem állnak szakadatlan összefüggésben a Bakony jóval magasabb hegységeivel, hanem ettől a Veszprémmegye éjszaki határvonalát képező és Lázi, Románd, Ghic, Hathalom, N.-Dém, Lovász-Patona, Gecse és Takácsi helységek mentében átvonuló völgy által vannak elkülönítve, és egészen önálló jellegöknél fogva magukban képeznek egy egészet. Az átmenetet egyes pontokon pl. Bánk, Lázi és Táp-Szent-Miklós között meglehetős domborulatok képezik, míg másutt a völgyelések a láncolatot határozottan megszakítják.

A tudomány megállapított fogalmaihoz szigoruan alkalmazkodva, megyénk magaslatait alig illeti meg a „hegy“ nevezet, hanem meg kell elégedniök a „domb“ szerényebb cimével. Azonban a szóalakítás könnyítésére mégis megengedhetőnek tartjuk az egész lánccá füződött magaslatokat „hegylánc, hegycsoport“ névvel jelelni, és a „domb“ elnevezést a közélet által elfogadott értelemben egyes kisebb emelkedések számára fenntartani.

Megyénk emlkedéseit Hunfalvy három sorra osztja, u. m. a szentmártoni, ravazd-ménfői és a sokorói láncolatra, melyek egymással párhuzamosan haladva, két — meglehetősen egyenlő szélességü völgygyel az Écs és Szent-Márton közt elterülő Pánzsa — völgyet és a tényő-pátkait zárják be. Matusek ezen három hegylánchoz negyedik gyanánt azon hullámzatos magaslatokat csatolja, melyek a megye DNy. oldalán Veszprémmegyéből benyulva a sokorói völgyön terülnek el, és inkább a talajnak egészben vett magas fekvése, mintsem egyes feltünő kiemelkedések folytán számíthatók a hegyrajzi tényezőkhöz.

Lássuk az érintett hegycsoportokat egyenkint. Kezdjük a legjelentékenyebbnél, mely Románd és Péterd veszprémmegyei helységeket elhagyván, Ravazdnál lép a megyébe, és DK.-ről határozottan egyenes vonalban nyulik ÉNy. felé, mi közben keleti oldalán Écs, Nyul, Nagy- és Kis-Barát helységeket érinti, míg nyugoti oldalát az egy Pátka község kivételével egyebütt termékeny szőlőtelepek borítják.

E hegylánc hosszuságra, szélességre és magasságra egyaránt felülmulja megyénk egyéb emelkedéseit; hossza körülbelül 3 mfd, legnagyobb szélessége pedig (Ravazd és Pátka között) mintegy 3/4 mfdet tesz; magassága a megye határától kezdve habár gyengén, de mégis emelkedik, és tetőpontját a nyuli és tényői határok találkozásánál Szent-Pál hegyben és a Magas-hegyben éri el; az elsőnek magassága az ádriai tenger szinétől a táborkar mérése szerint 1005 b. láb, míg az utóbbié 996 b. láb. Ezek képezik megyénk legmagasabb pontjait; innen kezdve a hegylánc magas-

sága ismét apad, mig végre Ménfő és Csanak szőlőhegyeiben csaknem meredek lejtéssel egyszerre megszakad.

A hegylánc gerincét nagyrészt erdők koszoruzzák, míg lejtőit — névszerint a keletit Écstől kezdve egész Csanakig, a nyugati oldalon pedig Ménfő és Tényő felé eső hajlásait szőlőtelepek borítják. A Ravazd és Écs közt fekvő keleti lejtőség erdői ujabb időben szántóföldekké alakultak.

E láncolat kiválóbb pontjai külön elnevezéssel bírnak; ilyen az Ámároshegy Pátka és Ravazd között, Feketehegy Pátkától ÉK.-re, Tényőhegy, Nagy-Écshegy a hasonnevü falvak szomszédságában, Paperdő-hegy Kis-Écstől Ny.-ra, a fönnebb említett Magashegy vagy Hegyesmagas Nyultól Ny.-ra, Rákóczy Csanak és Kis-Barát helységek határában, Kiáltó N.-Baráttól Ny.-ra; ez utóbbi hegynek nevét Matusek szerint a szóhagyomány onnan származtatja, hogy hajdan a munka kezdetét és végét ezen helyről kiáltotta ki az ezzel megbizott községi elöljáró, és pedig a munka befejezését „hujja“ szóval.

A második láncolat az előbbitől keletre esik, Bánk és Lázi veszprémmegyei helységektől Táp-Szent-Miklósnál nyomul megyénkbe, s innen kezdve a középső hosszu láncolattal párhuzamban ÉNy. felé tart; s ezzel a Pánzsa-ér által öntözött termékeny völgyet alkotja. Habár nincs is oly tökéletes lánccá kifejlődve mint az előbbi, menete mindazonáltal tisztán felismerhető. Gerince nem képez oly egyenes vonalt mint az előbbié, hanem az önállóan kiemelkedő magaslatok váltakozva a közbeeső völgyelésekkel, együttesen alkotják a hullámzó láncolatot. Igy már Tápnál a Részhegyben hirtelen felcsúcsosodva és csakhamar ismét lesülyedve, majd Tarján pusztán és Illok erdőn át hullámozva, Pannonhalmába vegyül, s itt a történelmileg nevezetes hármas csúcsot (mons tricollis Pannoniae) alkotja, melynek egyik ormán a magyarországi bencések ősi fészke: a pannonhalmi főapátság emelkedik. Innen kissé szétterülvén, részben K. felé Pázmándnak, részben eredeti irányát követve Sághnak hajlik, és itt egy darabon elsímulva, nem messze a Sághalomban ismét kerekded alakban felcsúcsosodik. Láncolata itt megszakad, hadár apróbb domborodásokban irányát tovább is folytatja, mig végre K.-Megyernél a Templom-hegyben és Szabadhegyben teljesen elmosódik.

E keleti láncolat vagy inkább csoportozat megyénk legszebb részletei közé tartozik; a látvány, melyet e dombcsoportok az écsi vagy nyuli magaslatokról tekintve nyujtanak, valóban egyike azoknak, melyek egy enyhe látkép minden elemét kellemes összhangzatban tartalmazzák. A dombok játszi hullámzása merész ugrásban tör ki a hirte-

len felmeredő csúcsokban; a szelíd hajlásokat ugy, mint a gerinceket kifehérlő házakkal, pincékkel tarkított szőlőtelepek borítják; mint egy korona emelkedik az egész csoportozat fölé a pannonhalmi főapátság fellegvára, melynek tornyáról messze szétragyog a kettős kereszt, mint hazánk keresztény polgárosodásának emlékoszlopa. S az egész látképnek hátterét a Győrtől a Duna mentében Komárom felé terjedő síkság képezi, melynek végvonásai egy részről a nyitrai hegyek kékellő ködében, más részt a Vértesek láncolatában mosódnak el.

A harmadik vagy nyugoti láncolat Kajár és Pátka között ér a megyébe és Kis-Péc, Fel-Péc, nemkülönben Szemere határait Tényőtől és Pátkától elkülöníti.

A ravazd-csanaki főláncolattól Ny.-ra esik s ezzel párhuzamosan DK.-től ÉNy. felé haladva, a tényő-pátkai völgyet alkotja. E nyugoti láncolat ÉNy. vége képezi a szoros értelemben vett sokorói hegyeket, mely nevezet eredete fölött szétágazók a vélemények. Enessey „sok uru" szótól származtatja, míg Matusek a hegység „sok orru" (ormu) alakjában sejti az elnevezés forrását. Azonban tág értelemben megyénk összes hegységei a Sokoró nevezet alá esnek.

Kiválóbb pontjai: a Harangozóhegy Kajártól DK.-re, tetején a pálosok elpusztult zárdájának gyér emlékeivel; a Kopasz, K.-Pécnél. Fel-Pécen a Tövisvárnál megszakad és ismét az Ebédlátó magaslatba emelkedik, utóbb pedig a szemerei szőlőkön át felhuzódik Puszta-Szt.-Pálig, útjában mindinkább lelapulva, míg végre Koroncó felé homokbuckákban enyészik el.

A láncolat délkeleti részét inkább erdők, míg éjszaknyugoti hajlását szőlők borítják.

Megyénknek ezen három hegyláncolata mellékelt térképünkön szintén kivehető, amennyiben az emelkedéseket nagyrészben szőlők és erdők borítják, melyek térképünkön szinekkel vannak előtüntetve.

Végre jelentékeny emelkedettséget mutat megyénk délnyugoti része, melyet azonban inkább a talajnak egészben vett magas fekvése jellemez anélkül, hogy egyes kiemelkedésekkel birna. E dombhát a veszprémmegyei Lovász-Patonát elhagyva, Szerecsennél éri el megyénk határát, honnan Gyömörén, Gyarmathon és Téthen át Ny.-ra majdnem a Marcal mocsárokig huzódik s a Kasza-hegynél szétterül. Ezen emelkedett terület a sokorói hegylánccal képezi a Sokoró-alját, vagy sokorói völgyet, melynek közepén a Bakonyere csörgedez végig.

E dombhát másként Gyür-hátnak is neveztetik, és pedig Matusek szerint azon körülménynél fogva, mivel ez képezhette egykor az avar gyürünek vagy körsáncnak határát.

Kisebb emelkedésekkel szintén több helyütt találkozunk, névszerint megyénk alsó felében; ilyen az örkényi domb; Bőny falu felső végén homokdomb emelkedik, melynek felső vége Sinai-, alsó vége pedig Ördöghegynek neveztetik; e domb a komárommegyei Ördögásta dombbal forr össze; végre a sokorói hegyekhez csatlakoznak: Paradicsom, Szent-Pál, Pagonyerdő, Fövényes domb stb. földhátak.

Az elősorolt domborulások közé zárt kisebb völgyeken kivül kiváló említést érdemel azon két hosszúkás völgyelés, melyet a középső (ravazd-csanaki) hegyláne a szt.-mártoni láncolattal képez, s melyen a Pánzsa-ér kigyózik végig; nemkülönben a sokorói vagy tényői völgy, melyet ugyancsak a középláncolat és a sokorói hegyek alkotnak.

Az említett emelkedések összesen alig borítják megyénk $^1/_3$ részét, míg a többi terület termékeny síkot képez; igy a pusztai járásnak Komárommegyére hajló része, az egész Tó-, Sziget- és Csiliz-köz, valamint Győrváros területe szakadatlan rónaság, melyet a tekervényesen átkigyózó folyók hullámai öntöznek. Mint hegyes vidéken átalában, ugy nálunk sem hiányzanak azon mély hegyszakadások, ugynevezett horgok, melyek nagyrészben a magaslatokról alárohanó esőviznek köszönik olykor szédítő mélységöket; kiváló példányokat látunk Ravazdon, Écsen, Nyulon és N.-Baráthon. Szigetközben a K.-Duna partján számos domborulat és ezzel kapcsolatban mélyedés is látható; mindezek alig tekinthetők természetes képződményeknek, hanem nagyobb valószinüséggel hozhatók kapcsolatba a Győrt hajdan körítő sáncokkal. Igy többi között a szóhagyomány avar maradványnak tartja azon árkot is, mely a két Duna között már-már alig kivehető, s felső vége a rárói határban a N.-Duna árjai ellen emelt töltés tövében az ugynevezett Szárcsa-tó és Bagomér-erdő közé esik, mígal só vége a K.-Duna partján ma is látható. Ugy látszik ezen ugynevezett ördögárok hivatva volt Szigetközt, illetőleg az avargyürüt a felülről jövő megtámadás ellen védeni. *)

Magasságmérések.

Megyénk területén részint országos intézetek, részint egyesek végeztek magasságméréseket; az előbbiek közül legtöbb meghatározást köszönünk a táborkarnak és az orsz. háromszögméreti hivatalnak; adataik egyrészről a kat. földrajzi intézet, másrészt a m. kir. kataster térképén vannak feldolgozva, mint ez utóbbi az ide csatolt térképen is

*) Matusek kézirata.

látható. Ezen térképek adatain kivül átvettem azon magasságméréseket is, melyeket Hunfalvy munkájában találtam. A magasságmérések átalában bécsi lábakban vannak kifejezve, és az adriai tenger szinére vonatkoznak.

Hely neve.	Magassága	Meghatározó
Abda	$382._{74}$ b. láb	táborkar
Árokhegy (Táp-Szt.-Miklósnál) .	756	táborkar
Ásvány, a templom kőlépcsője . .	$369._{8}$	Strefleur
Bácsa	$382._{2}$	hár. mér. hiv.
Bőny-határ	$497._{52}$	táborkar
Bőny-helység	$397._{26}$	táborkar
Bezi	$366._{6}$	hár mér. hiv.
Börcs	387	hár. már. hiv.
Csanaki hegy	$745._{32}$	táborkar
Derek (K. Péctől DNy-ra) . .	$474._{18}$	táborkar
Duna rendes vizállása Vének alatt	$337._{9}$	Strefleur
Dunaszegh	$370._{2}$	hár. mér. hiv.
Duna Szt. Pál	$360._{6}$	hár. mér. hiv.
Fel-Péc (szőlő)	$823._{32}$	táborkar
Fehértó	$365._{1}$	hár. mér. hiv.
Gönyő	$405._{1}$	Kreil
Gönyő	$388._{4}$	táborkar
Gönyőn a Duna felszine . . .	$327._{8}$	Strefleur
Gönyő, templom felső lépcsője . .	$376._{2}$	Strefleur
Gyarmath	$501._{12}$	táborkar
Győr	$383._{52}$	Kreil
Győr	$376._{2}$	hár. mér. hiv.
Győr	$376._{2}$	táborkar
Győr, a Duna felszine	$343._{2}$	Strefleur
Győr, a Duna felszine	342	Kreil
Győr, a szinház ajtó küszöbe . .	$359._{6}$	táborkar
Győr közép magassága	380	Kreil
Győr, Mária szobor a sétatéren .	$362._{1}$	táborkar
Kajár (tisztilak udvara) . . .	412	Kornhuber
Kaszahegy (Lesvártól DNy-ra) .	$428._{28}$	táborkar
Kecskemét puszta	$506._{61}$	táborkar
Kis-Écsi országut	385	Kornhuber
Koroncó	$393._{30}$	táborkar
Kóny helység	$379._{8}$	hár. mér. hiv.
Kónyi határ	$363._{6}$	hár. mér. hiv.
Kiáltóhegy (N.-Baráth)	$745._{2}$	hár. mór. hiv.
Lesvár	$410._{16}$	táborkar
Likócs puszta	$416._{1}$	hár. mér. hiv.
Medve, a Duna ártere	357	Strefleur

Hely neve	Magassága	Meghatározó
Medve, a Duna felszine	332.9 b. láb	Strefleur
Medve, templom küszöbe . . .	359.2	Strefleur
Mező-Eörs helység	469.68	táborkar
Mező-Eörs határ	450.18	táborkar
Miskoj Gyirmóthtól ÉK-re . .	373.26	táborkar
Mindszent	462.84	táborkar
Magashegy	995.70	táborkar
Magashegy	984	hár. mér. hiv.
Magashegy	972	földrajzi intézet
Ettől DNy-ra Irtás	482.70	táborkar
Majorháza puszta	408	táborkar
Nyul (templom előtt)	341	Kornhuber.
Nagy-Bajcs, templom küszöbe . .	357.5	Strefleur
N.-Bajcs, a Duna ártere . . .	365	Strefleur
Nagy Écs (templom előtt) . . .	381	Kornhuber.
Örkény	487.98	táborkar
Örkényi puszta	480	táborkar
Öttevény-Sziget	373.72	táborkar
Pannonhalma	886.5	táborkar
Pannonhalma az udvar	894	bécsi meteor. intéz. *)
Poszógódomb Abdától DNy-ra .	382.74	táborkar
Péér	418.08	táborkar
Rába-Patona	361.38	táborkar
Rába Szt. Mihály	405.96	táborkar
Ravazdi Amároshegy	948.81	táborkar
Ravazdi Bélakut	437	Kornhuber
Részhegy Asszonyfánál	851.16	táborkar
Révfalu, Szt.-János kápolna . .	358.7	Strefleur
Sashegy Győrtől DK-re. . . .	467.88	táborkar
Sághalom	610.68	táborkar
Sághalom	612	földr. intézet.
Sinaihegy Bőnytől ÉK-re . . .	496.11	táborkar
Szap. a Duna ártere	362	Strefleur
Szap. a Duna felszine	335.9	Strefleur
Szap. a templom abl. alsó keresztvasa	369.2	Strefleur
Szt. Pálhegy (tényői erdő) . . .	1005.06	táborkar
Szt. Pálhegy (tényői erdő) . . .	1007.5	hár. mér. hiv.
Szt. János, Zámoly alatt . . .	366.6	hár. mér. hiv.
Táp Szt. Miklós	606.90	sáborkar
Téth	448.32	táborkar
Vámos	364.8	hár. mér. hiv.
Vének, templom küszöbe . . .	358.9	Strefleur

*) A bécsi meteor. intézet a légsúlymérői állás középmagasságából hozta le ezen adatot 1858-ik évben.

3. Adatok a megye földtani viszonyaihoz. *)

Dr. Hollósy Jusztiniántól.

Három párhuzamos hegylánc hasítja át Győrmegye déli részét, melyek közül a középső leghosszabb egész a megye középpontjáig hatol, míg a másik kettő jóval rövidebb. A hegyláncok tüzetes ismertetését, helyrajzát e helyütt mellőzhetjük, s utalunk e tekintetben a közvetlen megelőző fejezetre, a domborzati viszonyok ismertetésére.

A hármas hegylánc keleti vonala: a sz.-mártoni dombcsoport, névszerint ennek legkiválóbb pontja: Pannonhalma szolgált kiindulási pontul azon kutatásaimnál, melyek habár közvetlenül a hegyláncolat vidékére, a megyének Dunán alul eső részére vonatkoznak, a lehozott következtetések mindazonáltal jogosan alkalmazhatók a szomszédos nagyobb területekre is, a mennyiben az alább érintendő átalános földtani szempontok megengedik, hogy azoknak szélesebb keretet adjunk.

Kutatásaim folytán a győrmegyei hegylánc földtani viszonyaival némileg megismerkedvén, annak rétegeit a Congeria-képlet korszakában keletkezett üledék-kőzeteknek tartom.

A pannonhalmi főmonostor magát a szükséges ivó-vizzel ellátandó, 1840-ben az éjszakra 400° távolságra eső völgyben kutat ásatott, melynek vizét gépezet segélyével emelte fel a monostorba 62° magasságra. E kutnak mélysége a földszintől kezdve a fenékig 44 lábnyi volt; vize azonban az idő folytával olyannyira megfogyatkozott, hogy 1867-ben már mélyebbre kellett ásatni a kutat és pedig 58 lábbal, s igy összes mélysége 120 lábnyi lett. Ezenkivül furás által még 114 lábnyira hatoltak le a föld mélyébe; s igy összesen 216 láb vastag földréteg tárult föl szemeim előtt.

E réteg ötféle tagosulatot tüntetett elő. Az első legfelsőbb, — a földszintől lefelé számítva, — 44 lábnyi vastagsággal birt, s egyedül csak homokot tartalmazott. E homok szemecsei leginkább csak kova- és mészkő-morzsalékok; közéjök azonban nem csekély mennyiségben csillámpala-szemecsek is kevervék; de sőt vastartalmu, sárga agyag is előfordul mindenütt, és pedig helyenkint oly nagy mennyiségben, hogy

---

*) A megye földtani visznyainak átkutatására a m. földtani intézet részéről 1872-ben Dr. Pávay E. lőn kiküldve, ki azonban adatait részint az idő rövidsége részint közbejött egyéb akadályok miatt jelen müvünk számára nem állíthatta össze; érdekes munkálata tehát külön kiadásra vár. Kimerítő kép hiányában legalább nehány érdekes adatot nyujtunk. Szerk.

a különben fehéres homoknak sárga és itt-ott barna szint kölcsönöz; s az üledék-kőzet, — a küljelleget s az alkatrészek minőségét tekintve, a vályogföldtől (Lehmerde) nem igen különbözik. E homokréteg szemecsei átalában véve nagyon aprók, finomak s egymással olyannyira lazán függnek össze, hogy a homokrögök az ujjak hegyeivel is nagyon könynyen szétmorzsolhatók. Ezen első tagosulatot felső homokrétegnek nevezhetjük, hogy azt a nagyobb mélységben ismét előforduló homokrétegtől megkülönböztessük.

A felső homokréteg alatt létezik a 2-ik tagosulat: az agyagmárgaréteg (Thonmergelschichte), melynek vastagsága 6 lábnyi; szine igen világos kék, sárgaagyagszerü csíkokkal vagy pettyekkel tarkítva; részeinek összefüggése oly erős, hogy a szétdarabolás csak csákánykapa segélyével eszközölhető; azonban ezen agyagmárga-réteg rögei vizbe vettetvén, lassankint laza földdé mállanak. Az egyik rög — melyet vegyészetileg elemeztem — a kovany-, vas- és timanynak nem nagy mennyiségü vegyületein kivül mintegy 41% mészkövet és majdnem 55% agyagot tartalmazott. Az agyagmárga-rétegben előfordulnak — jóllehet nem nagy mennyiségben — vékony és apró fekete szálkák is, melyek elszenesedett növényrészeknek mutatkoznak; de egyéb kövületeket benne nem találtam.

A harmadik tagosulat ismét homokréteg, mely az előbb említett felső homokréteggel minden tekintetben teljesen egytermészetü; vastagsága 46 lábnyi, s ezt alsó vagy régibb homokrétegnek nevezhetjük.

A negyedik tagosulat sárga agyagot tartalmaz, mely közé már kékes tályag (Tegel) is van keverve. E keveréket a kutásó német munkások tályag-anyának (Tegelmutter) mondják, mi pedig tályaganyarétegnek nevezhetjük; vastagsága 6 lábnyi.

A tályaganyaréteg alatt van az 5-ik tagosulat: a tályagréteg (Tegelschichte), mely különböző mélységekben különböző árnyalatokban kéklő tályagot tartalmaz. Egyik rögében — vegyészeti elemzés utján — a kovany-, vas- és timany-vegyületein kivül, 86% agyagot és 7½% mészkövet találtam. E tályagréteg vastagsága 114 lábnyi volt; s ezen (már 216 lábnyi) mélységben, laza, világos fehérszinü homok kezdett mutatkozni, mely a Foraminiferák ásatag kövületeit is tartalmazván, tengeri üledéknek bizonyult be; ez okból nem is lehet egykoruaku a most elősorolt rétegekkel, melyek az utóbb felhozandó érveknél fogva tengeri üledéknek nem mondhatók. Azonban e homokból csak mintegy apró gyüszüre való mennyiség jutott kezemhez, mivel a Kolomonostor kútja ekkor már elegendő ivó-vizet szolgáltatott s a további furást beszüntették.

Ugyanily tagosulatokat észleltem a győrmegyei hegylánc egyéb helyein is, de sőt a hegyláncot környező s a szomszéd megyékbe elterülő rónaságon is, és pedig ugyanoly rendben, a mint azok a pannonhalmi kút ásásánál egymásután következtek; de az egyes tagosulatok vastagságát különböző helyeken különbözőnek találtam. A felső homok-, agyagmárga- és alsó homokréteg vastagsága a pannonhalmi kútnál 96 lábat — s a hegylánc egyéb helyein is majdnem ugyanannyit tesz; a rónaságon ellenben e három tagosulat vastagsága átalában véve jóval csekélyebb; igy a sashegyi pusztán (Győrtől DK.-re) mintegy 36 lábnyi s a tárkányi határban (a szomszédos Komárommegyében, Győrtől DK.-re) csak 6 lábnyi. A tályagréteg vastagságáról nem szólhatok, mert csak egy helyen, tudniillik a pannonhalmi kút ásásánál, volt alkalmam látni, hogy a munkások e tagosulat végét elérték. Továbbá a győrmegyei hegylánc homokrétegei többnyire csak igen apró, finom homokszemecseket tartalmaznak: holott a rónaságon a homokszemecsek mennyisége csekély, de annál számosabbak az apróbb vagy nagyobb, gömbölyded vagy lapos kövecsek, ugy annyira, hogy eme rétegek már nem is homok, hanem inkább kavicsrétegeknek nevezendők.

Az imént elősorolt tagosulatok földismei minősége elég világosan kitünteti, hogy a györmegyei hegylánc s az azt környező rónaság harmadkori képződménynek tekintendő. Legyen szabad e helyen röviden megemlíteni, hogy mióta földünk — mely egykoron hőolvasztott állapotban létezett — szilárd kérget öltött, s az akkori légkör vizgőzei le — hülés következtében cseppfolyósakká váltak s a szilárd kérget elboríták, ez utóbbinak szétporlott vagy elmállott anyagkészletéből üledék-kőzeteket alkotandók: azóta a mai napig sok, igen sok idő folyt le; s ezen összes időt a földtanban négy időszakra osztják. Az első vagy legrégiebb időszak, melyben a halaknál tökélyesebb szervezetü állatok nem léteztek, a halak uralmának — vagy az elsőkori képződmény korszakának neveztetik. A közvetlenül ezután következő időszakot, melyben már hüllők is — mint akkori legmagasabb rangu állatok — léteztek, a hüllők uralmának — vagy a másodkori képződmény korszakának mondjuk. A harmadik időszakban már emlősök is tüntek föl, s ez volt az emlősök uralmának, vagy a harmadkori képződménynek korszaka. Ezek lefolyta után állt be a negyedkori képződmény, vagyis az ember uralmának korszaka, mely most is egyre foly, s csak a messze jövőben érendi el talán véghatárát.

A harmadkori képződmény, mint a győrmegyei hegylánc keletkezési kora veszi leginkább igénybe ezuttal figyelmünket; nem veszi tehát rosz néven a tisztelt olvasó, ha e tárgynak még néhány szót

szentelendek. Jelenleg a geologok legnagyobb része a harmadkori képződménynek három főosztályát különbözteti meg: tudniillik az Eocen, Oligocen és Neogen képleteket.

A bakonysági hegyeken sok helyen apróbb vagy nagyobb, kerekes és lapos kövecsek találtatnak; az apróbbakat alakjuknál fogva a nép megkövesedett lencsének nevezi, a nagyobbakat pedig szent László pénzének mondja, ki is a nép hite szerint a megfutamodott ellenség által szórt pénzt kővé változtatta, hogy annak fölszedetése által a magyar hadsereg az utánnyomulásban ne legyen föltartóztatva. E kövecsek nem egyebek, mint ásatag maradványai oly állatoknak, melyek, mint a Foraminiferák sajátszerü fajai — leginkább csak az Eocen képlet lerakodásakor éltek és Nummulítoknak neveztetnek.

Az Eocen képlet fölé mint ujabbkori képződmények rakodtak le az Oligocen rétegek, melyeknek korszakában a Nummulítok véglegesen eltüntek a föld színéről, s a Foraminiferák akkori fajainak legnagyobb része oly alakokban jött létre, melyek kizárólag csak az Oligocen képletben fordulnak elő; ilyen például: a „Clavulina Szabói Hantken", mely az Eocen rétegekben épen nem, de az Oligocen képződményben, a legalsóbb osztályzatától kezdve a legfelsőbb rétegekig nagy mennyiségben található.

Az Oligocen képlet lerakodása után állt be a harmadkori képződmény azon korszaka, melyben a Neogen képlet keletkezett. A harmadkori képződmény e három főosztályának mindegyike több tagosulatra oszlik; mi azonban jelenlegi célunkhoz képest csak a Neogen képlet három tagosulatát említjük meg.

A Neogen képlet első korszakában hazánknak jelenleg száraz talaján a Középtenger vize vesztegelt; s az ebből lerakodott üledék-közet a Neogen képlet középtengeri (Mediterran) tagosulatának neveztetik. E rétegekben nagy számmal oly állatok ásatag maradványai fordulnak elő, a minők a Középtengerben még jelenleg is föllelhetők. E korszak folytában azonban Európa délnyugoti része lassankint emelkedvén, a Középtenger vize délfelé mindinkább visszahuzódott, s hazánk térségei amannak vizétől elvégre megmenekültek; de ugyanekkor Európa ÉK. része alásülyedezett, s a Szarmát tenger mindinkább előbbre tolulván, hazánk talajának nagyrészét előzönlötte; s e tenger vizéből rakodott le a Neogen képlet második tagosulata, a szarmát tagosulat.

Elvégre Európa DK. része lassankint emelkedvén, hazánk talaja a hátravonuló szarmát tengertől megvált, s a Neogen képlet harmadik korszaka állt be, melynek folytában a Dunamedencét a tenger hátramaradott vizéből megalakult roppant terjedelmü tó borítá; e

viztömeg eleve több sót tartalmazhatott, de lassankint a szárazföld magaslatairól folytonosan beléje özönlő édes viz azt félig sóssá változtatta; erről kezeskedik az akkori állatvilág, melynek ásatag maradványai inkább féligsósvizi, mint tiszta édesvizi tavakra emlékeztetnek.

Az ezen korszakból eredő üledék-kőzet a Neogen képlet harmadik vagy legfiatalabb tagosulatát képezi, mely Congeria képletnek neveztetik. E nevét a héjas puhányok azon sajátszerü fajaitól nyerte, melyeket Partsch Congeriáknak nevezett el, s melyeknek ásatag kagyló maradványaival a Congeria képlet helyenkint nagy mérvben bővelkedik; ezek sorába tartoznak a Balaton partjain föllelhető, kecskekörömszerü kövületek is, melyek nem egyebek, mint a Partsch-féle Congeria subglobosa ásatag maradványai; e kagylók törékeny részei a vizben elmorzsolódván, csak azon tömörebb csúcsaik maradtak fenn, melyek a kagylóisme műnyelvén köldököknek (umbo, Wirbel) neveztetnek, s jelenlegi alakjukban többé-kevésbbé a kecske körmökhöz hasonlítanak.

A Congeria képlet korszakában keletkezett a győrmegyei hegylánc is; ezt sejteti velünk már azon átalános tapasztalat is, mely szerint a teljesen kifejlődött Congeria-képletben a tetemes vastagságu tályagréteg fölött homok- vagy kavicsrétegek fordulnak elő; ugyanazt azonban más körülmények még inkább igazolják.

A győrmegyei hegylánc felső és alsó homokrétegeiben fehéres szinü homokkő-táblák szórványosan ugyan, de nem csekély számmal vannak lerakva. Előfordulnak ezek a hegyek legtetején, ki-kimeredeznek a mélyebb horgok és homokgödrök part-oldalaiból; — szóval a felső homok minden rétegében föllelhetők. S az alsó homokrétegben, a pannonhalmi kút ásásakor, ily kőtáblákra 50, 56, 62, 75, 83 és 89 lábnyi mélységekben akadtak. E kőtáblák szinökre és alkatrészeikre nézve nem ütnek el a rakodvány azon fehéres homokjától, melyben a sárga agyag csak gyéren fordul elő; de szemecseik egymással oly erősen függnek össze, hogy a szétdarabolás csak hatalmas pőrölyütések által eszközölhető; s a kevésbé szakavatott gyakran hajlandó e homokkőtáblákat maglának (Granit) tekinteni. Térfogatukra nézve 10, 20, 30, 100 köblábnyiak, sőt némelykor még nagyobbak is. Ily homokkőtáblákat Suess Ede a Congeria-képlet homokrétegeiben Bécs környékén is észlelt; és szerinte ezek akképen keletkeztek, hogy a homokszemecsekből eleve csak apróbb gömbölyök alakultak, melyek kölcsönös érintkezésbe jövén egymással, összetapadtak. E homokkőtáblák — mint a Congeria képlet homokrétegeinek rendes melléktömegei — világos tanujelül szolgálnak arra, hogy a győrmegyei hegylánc rétegei Congeria-képletnek tekintendők.

Ezen állításunkat még inkább igazolja azon körülmény, mely szerint a felső homokrétegben — ha ez egyuttal több vagy kevesebb kavicsot is tartalmaz, — helyenkint kecskekörömszerü kövületek vagyis a Partsch-féle Congeria subglobosa ásatag maradványai elég nagy számmal föllelhetők, melyek kizárólag csak a Congeria-képletben fordulnak elő. Ilyeneket találtam a szomszédos megyék Péterd, Lázi, Tárkány helységeinek határaiban, és pedig nem ritkán oly állapotban, hogy törékenyebb részeik sem voltak elmosva, elmorzsolódva; — miből szükségképen azt kell következtetni, hogy azok nem rohanó viztömegek által sodortattak e helyekre, hanem hogy azon állatok, melyek e kagyló maradványokat szolgáltatták, ugyanott éltek és múltak ki, a hol ásatag kövületeik jelenleg találtatnak.

Miután a győrmegyei hegylánc rétegeinek földismei minőségével és keletkezési korszakával némileg megismerkedtünk, alkalomszerünek tartjuk az említettek nyomán a győrmegyei hegylánc vidékének és az összes Dunamedencének, különösen pedig hazánk területének, mint ezen medence jelentékenyebb részének azon, — valamint az utóbbi korszakban fennállott viszonyaira némi következtetéseket vonni.

A győrmegyei hegylánc főága s a keleti mellékág közt elvonuló kies Pánzsavölgyben — mely most a mezei gazdák fáradalmait dús termésekkel jutalmazza, mintegy közép helyet foglalva terül el Nyúl helység tág határa. Itt emelkedik ki a közép hegylánc, de söt az egész megye egyik legmagasabb orma, melyet e vidék népe Magashegynek nevez, s mely a táborkar mérése szerint az ádriai tenger szinvonala fölé 996 — s a Pánzsavölgy talaja fölé mintegy 500 bécsi lábra magasodik. E csúcsnak legmagasabb koronája Congeria-képleti vizüledék, a mi világosan tanusítja, hogy a Dunamedencét azon korban eme hegycsúcsnál is magasabbra emelkedett viztömeg borította, melynek fölszine azonban sokkal magasabban nem állhatott, mert a bakonyi hegyeknek mintegy másfélszáz lábbal magasabbra érő fönsikjai, — például a csesznеki vártól Zirc felé vonuló országut, — Nummulít rétegeket tüntetnek elő, melyekre Congeria-képleti üledékek le nem rakodtak; mi világos tanujelül szolgál arra, hogy a Congeria-képlet korszakában a viztömeg fölszine odáig már nem emelkedett; s a Hajszabarna, Somhegy s a bakonyi hegylánc egyéb magaslatai az akkori vizekből kimeredezvén, szigeteket alkottak. Innen már elég biztosan következtethetjük, hogy a Congeria-képlet korszakában a viztömegnek mélysége a Pánzsavölgy talaja fölött mintegy 500—600 lábnyi lehetett.

Ezen viztömeg nem volt tengeri viz. A Congeria-rétegek lerakodását közvetlenül megelőzött korszakban, vagyis a szarmát-képlet kor-

szakában hazánk talaja oly tengernek fenekét képezte, melynek vizében tengeri emlősök, fókák és delfinek léteztek, tengeri halak éltek, tengeri puhányok s az ezek közt főleg említendő Mactra podolica Eichw. és Donax lucida Eichw. tanyáztak; de sőt a Foraminiferák fajai s a Nullipora ramosissima-hoz közelálló tengeri növények sem hiányoztak; — minderről a szarmát-képlet ásatag állat- és növényvilága váltig tanuskodik. Ez szükségképen ugyanigy leendett vala a rákövetkezett Congeria-képlet korában is, ha hazánk térségeit ekkor is a tenger vize borította volna. De főleg a győrmegyei hegylánc változatos tája nagyon alkalmas leendett vala a tengeri növény- és állatvilag fajkülönbség szerint különböző életszükségeinek kielégítésére; igy a hegyek oldalait borító csekély — s a völgyek fölött hullámzó mély vizek — a bakonyi hegyeknek szárazföldi térségei, ugyanazoknak a vizbe majd mélyebbre, majd kevésbbé mélyre merült mészkősziklái mindannyi kedvező körülmények voltak a különféle faju tengeri lények életére és tenyészésére. Azonban a győrmegyei hegylánc és az ezt környező rónaság Congeria-rétegeiben a tengeri növény- és állatvilág semmiféle nyomait, semmiféle ásatag maradványait nem találtam: miből joggal azt kell következtetni, hogy a Dunamedencében a szarmát-tenger visszavonulása után hátramaradott sósviz a légkörből és hegyek magaslatairól alászállott édes vizzel mindinkább nagyobb mérvben összeelegyedvén, tengeri jellegéből lassankint kivetkőzött; ily módon benne a tengeri lények létezése mindinkább nehezebbé és elvégre teljesen lehetetlenné vált; s a Congeria-rétegek állatvilági kövületei már azt tanusítják, hogy a hazánk térségeit akkor borító viztömeg inkább féligsós, mint édes volt.

E viztömeg mozgó állapotban volt ÉNy-ról DK. felé tartó irányban. A tapasztalás elegendőképen tanusítja, hogy az erősebben mozgó vizek nagyobbféle kődarabokat is elsodorni képesek; de ha a mozgás gyengül, akkor a kő — rögök a viz erejével dacolva, megállapodásra vergődnek, és a meder fenekén kavicsréteget alkotnak; a viz lassubb haladása vagy teljes nyugvása mellett pedig a finomabb kőszemecsek is lerakodnak, és annál nagyobb mérvü torlatokat hoznak létre, minél enyhébb vala — különben egyenlő körülmények között — a viz folyása. Ezek nyomán önként kiviláglik, miszerint a Congeria-képlet korszakában a finomszerü és tetemes vastagságu rétegeket előtüntető győrmegyei hegylánc fölött a viz mozgása jóval enyhébb volt, mintsem az azt környező rónaság fölött, melynek Congeria-rétegei, mint már említve volt, egyrészt kavicsszerüek, másrészt csekély vastagságuak. Ezen állapot — mint a rétegek mutatják — az egész Congeria-korszakon át változatlanul állt fönn; következőleg szakadatlanul változatlan

volt azon akadály is, mely a hegylánc fölött hullámzó viztömeget késleltette.

Ily akadályt azonban csakis a bakonyi hegyek és ezek is csak ugy szolgáltathattak, hogy a beléjök ütköző vizet a győrmegyei hegyek irányában verték vissza, mely a szemközt jövő vizzel találkozván, ezt az ellenirányu ütközés törvényei szerint lassubb mozgásra készteté. E nézetet valónak tartani annyiból is hajlandó vagyok, a mennyiben ily összeütközés alkalmával helyenkint körben forgó mozgás, vagyis az ugynevezett örvény keletkezik, mely a mederben öbölszerü mélyedéseket szokott létrehozni; s íme ily mélyedésben fekszik Ravazd, s ily öblöket a győrmegyei hegylánc egyéb helyeken is tüntet elő. — A győrmegyei hegylánc hossziránya függélyes a bakonyi hegyek irányára; következőleg az utóbbiakba ütköző viz függélyesen hajtatott vissza; függélyes volt tehát annak haladási iránya az ütközés előtt is; vagyis a Dunamedence Congeria-képletkori vize, a győrmegyei hegyek hosszirányával megegyezőleg, ÉNy.-ról DK. felé haladva mozgott.

Ily irányban foly a Duna vize jelenleg is Pozsonytól kezdve Győr tájáig, hol azonban kelet felé tér el; mely irányváltozást épen a Congeria-korszaki viznek nagyszerü fövénytorlata: a győrmegyei hegylánc idézte elő. Ebből azt kell következtetni, hogy a Dunamedence a Congeria-képlet korszakában ugyanonnan és ugyanazon uton nyerte édes vizét, a honnan és a melyen azt jelenleg is nyeri; vagyis az eső és hó alakjában földre szállott viz a Dunamedence éjszaki részének magaslatairól a dél felé mindinkább mélyedő területekre folyt. A Dunamedence talajának akkori relativ lejtviszonyai tehát a mostaniaktól lényegesen nem különbözhettek; vagyis a Dunamedence területén helyi emelkedések (Lokalhebungen) azon idő óta nem igen fordultak elő; de az összes medence talaja mégis fokozatosan emelkedett.

A harmadkori képződmény lerakodása után beállt elvégre a negyedik korszak, melynek üledék-kőzeteit Morlot Svájcban nagy szorgalommal tanulmányozván, azon meggyőződésre jutott, hogy e korszakban — az Alpesek környékére vonatkozólag — öt részletet kell megkülönböztetni. Ezek közt legrégiebb az első vagy régiebb jegnekor, melyben a jegnék (Gletscher) a szárazföldet sokkal nagyobb mérvben lepték el, mint a mennyire jelenleg terjeszkednek; mert az öt világrész magaslatain majdnem mindenütt találtatnak ezen időből oly karcolatok és csiszolatok, minőket a jegnék haladó mozgásuknál fogva medrök fenekén és oldalain hoznak létre.

A most említett korszakrészletet az első vagy régiebb özönykor váltotta föl; a midőn is az Elephas antiquus létezett, a tőzegtele-

pekből a palaszén (Schieferkohle) keletkezett, az Alpesek tája jelen színvonalánál mintegy ezer lábbal mélyebben állt, a jegnék az Alpesek bensejéig visszavonultak, s a völgyeket a viz borította el, melynek tetemes részét az olvadó jegnék szolgáltatták, s melyből a régiebb özönyrétegek (ältere Diluvialschichten), homok és görelyek rakodtak le.

A harmadik korszakrészlet: a második vagy ujabb jegnekor, melyben a jegnék ismét elszaporodtak, de nem oly nagy mérvben, mint az első jegnekorban; Rhone jegnéje például a genfi tó folyamkörnyékén túl ekkor már nem terjeszkedett.

A negyedik korszakrészlet: a második vagy ujabb özönykor, melyben a jegnék lassankint jelenlegi léthelyökig vonultak vissza; ezen időben élt az Elephas primigenius, készültek az abbevillei durva kőeszközök; ezen időben a völgyterületeket ismét viz özönlötte el, mely az ujabb özönyrétegeket (neuere Diluvialschichten) szolgáltatta.

Az ötödik korszakrészlet: az ujkor; ebben az Alpesek tája fokozatos emelkedéssel mostani színvonalára vergődött; ennek folytában hozattak létre a kőkor cölöpépítményei, s az uj korban keletkezett és keletkező üledék-kőzetek áradvány-rétegeknek (Alluvialschichten) neveztetnek. Ezen ujkort némely geologok az ötödkori képződmény korszakának tartják. — Morlot kutatásainak eredményével Lyell tapasztalatai is nagyrészben megegyezők, melyek szerint Európa talaja a harmadkori képződmény korszakának lefolytával a tengerek mostani színvonala fölé mintegy 500 lábra emelkedett; de a régiebb jegnekor folytában ujonnan sülyedezett, és csak az ujabb jegnekorban kezdett ismét emelkedni, mostani színvonalát fokozatosan elérendő.

A negyedkori időszaknak imént ecsetelt változatos eseményei a győrmegyei hegyláncon semmi nyomot nem hagytak hátra; mert az összes negyedkorból nem találtam ott egyebet, mint itt-ott egy, és másutt két láb vastag termőföld-réteget, mely a Congeria-képlet üledék-kőzeteit közvetlenül födi, s melynek keletkezésére a kellő anyagot az ott tenyészett szárazföldi növények szolgáltatták; nem találtam nevezetesen oly jeleket, melyek az egykori jegnék létéről tanuskodni hivatva volnának. Mindebből azt lehet következtetni, hogy a valaha nagy mennyiségben létezett jegnék a győrmegyei hegylánc környékeig soha sem terjeszkedtek. Nem találtam, főleg a hegylánc magasabban fekvő helyein, özönykori rétegeket; mi világos tanujelül szolgál arra, hogy az özönykori viztömeg, — mely a Dunamedencét s nevezetesen hazánk rónaságait is sokáig boritván, tetemes vastagságu rétegeket szolgáltatott, — színvonalával a győrmegyei hegylánc magasabban álló pont-

jáig már nem hatolt; az özönykori viztömeg tehát hazánkban a Congeria-képletkorinál csekélyebb — s a mint ásatag kövületei mutatják — édes volt. A mondottak nyomán bizton állíthatjuk, hogy a negyedkori időszak beálltával az összes Európával hazánk talaja is lassankint emelkedett; minélfogva a győrmegyei hegylánc a viz alól fölmerülvén, szigetet alkotott, mely az egész negyedkorban többé — legalább huzamosb időre — nem került a viz alá. További emelkedés következtében elvégre az özönykori viz hazánk rónaságairól is lefolyt, egyes folyamokat, s a mélyebben fekvő helyeken egyes tavakat hagyván hátra. Ha már tekintetbe veszszük, hogy a Congeria-képlet korszakában a Pánzsavölgy talaja fölött mintegy 500—600 láb mély viztömeg vesztegelt, és hogy e völgynek némely helyei jelenleg 500 lábbal magasabban állnak a tengerek színvonalánál: nem mondható jogosulatlannak azon állításunk, mely szerint a Pánzsavölgy és illetőleg hazánk talaja — Morlotnak az Alpesek körül tett tapasztalatával megegyezőleg — a negyedkori képződmény folytában mintegy ezer lábbal magasabbra emelkedett.

Értekezésem végére érvén, célszerünek vélem a mondottakat rövid vázlatba összefoglalni. Mivel a győrmegyei hegylánc csekély vastagságu termőföldrétege alatt agyagmárgát és ez alatt ismét homokréteget tartalmaz, mely alatt tályaganya- és jelentékeny vastagságu tályagréteg terül el; s emez alatt tengerből lerakodott homok létezik. E homok a Congeria-képletet megelőző korszakból s a termőföld a negyedkori képződmény korszakából ered; a többi öt réteg, melyeknek összes vastagsága a győrmegyei hegyekben 216 lábnyi s az azokat környező rónaságon jóval csekélyebb, a harmadkori képződmény végszakában, vagyis a Congeria-képlet idejében félig sós vizből rakodott le; mely a szarmát-tenger visszavonulása után hátramaradt sós-, és a légköri lecsapodások által szolgáltatott édesvizből állt elő; s ezen édes viz a Dunamedence éjnyugati tájairól a délkeleti mélységek felé özönlött. A negyedkori képződmény beálltával Európa s a Dunamedence is emelkedni kezdett, s a győrmegyei hegylánc a viz alól fölmerülvén, véglegesen szárazfölddé vált.

Azon rendnek megállapítása után, melyben az itt rajzolt események egymásután következtek vala, megkellene még határozni, hogy mennyi idő alatt rakodott le a Congeria-képlet, s hány évezred folyt le a negyedkori képződmény beálltától a jelenig. Vannak geologok, kik hajlandók az üledékes kőzetek vastagságából a lerakodás időtartamára következtetni; s különösen francia mérnökök tapasztalták, hogy a Nilfolyam vize minden évszázadban, középleg véve, mintegy öt hüvelyk vastag üledéket szolgáltat; ezen mérték szerint tehát, a

pannonhalmi kút helyén, a Congeria-képlet három felső, összesen 96 láb vastag rétegének lerakodására 23 évezred volt szükséges; és ugyanily rétegek, — Tárkányban csak 6 lábnyi vastagsággal birván a lerakodásra két évezredet sem igényeltek; holott az összes földtani viszonyok világosan tanusítják, hogy a lerakodás időtartama mindkét helyen egyenlőleg hosszu, de sőt a mélyebben fekvő tárkányi határban hihetőleg valamivel hosszabb volt. Innen látjuk, hogy ezen ut nem vezet a kérdés alapos megoldásához; s átalában véve azt állíthatjuk, hogy a földtan jelen álláspontján nem ismer oly kulcsot, melynek segélyével az üledék-kőzetek lerakodási időtartama csak megközelítőleg is meghatározható volna.

Pannonhalma kőzeteinek ismertetése. *)

Göltl Ernőtől.

Pannonhalma valamennyi kőzete üledéki, és pedig a harmadkorszak utolsó szakának terményei, melyeknek durvább részét a homok és homokkövek, finomabb részét pedig márganemü kőzetek képezik.

I. Homok; ez képezi a hegynek tulnyomó alkatrészét, és pedig alant részint magányosan, részint különféle szinü és vegyalkotásu rétegeivel váltakozva; utóbb homokkővel váltakozik több rétegben, melyből kisebb nagyobb táblákat zár magába; rétegei csekély mérvben lejtenek éjszak felé, és csaknem vizszintesen terülnek el.

E homok nagyobb részt kovarctörmelékből áll, melyhez kisebb-nagyobb mennyiségben földpát, csillám, és palatörmelék is járulnak, mig mész és vaséleg vegyületei inkább a finomabb részeket képezik; ez utóbbiaktól függ a homok szine, a mennyiben a fehérebbszinüekben tulnyomó a mész és vasélecs, a sárgákban pedig a vaséleg; mind e homoknemek oly erős összetartásuak, hogy a beléjök vájt $1\frac{1}{2}$ ölnyi szélességü pincék a beomlás ellen kellő biztossággal bírnak.

Álljon itt mutatványul néhány homokfajnak vázlatos vegyelemzése.

(H 1.) Sárgahomokos agyag. Ockersárga, réteges, apró csillámtartalmu, kevés durvább homokkal vegyült összeálló kőzet; összetartása a márgáénál csekélyebb, az ujjak közt szétmorzsolható, vizben szétmállik, reá lehelve agyagszagot terjeszt, a nyelvhez keveset tapad.

---

*) Nem tartottuk érdektelennek jelen vázlatos munkálatot a földtani viszonyokhoz mintegy mellékletül csatolni, annyival is inkább, mivel földtani ismertetésünk kiindulási pontját szintén Pannonhalma és ennek közvetlen környéke képezi.

Szerkesztő.

Feltárva látható az ugynevezett „szamárhorogban", a Hoszpodár szőlő éjszaknyugoti sarkán két márgaréteg között, mintegy 8"—10" vastagságban.

(H 2.) Sárga durvább szemü laza homok. Narancssárga, nagyobb átméretü csillám táblácskákat tartalmazó homok, előfordul sok helyen ½"—5" vastaságu rétegben, másszinü homokkal és homokkövekkel váltakozva; az elemzett rész a váraljai kereszt alól (6°—8°-lel alább) való.

(H 3.) Világosszürke homok. Csaknem fehérszinü, szemcséi nagyságra nézve az előbbiével megegyeznek, csillámot valamint a többiek ugy ez is tartalmaz; ha palatörmelékek nem volnának benne, tiszta fehérnek mutatkoznék; az elemzett rész Pannonhalma délkeleti részéről, a pázmándi horogból, mintegy 2° vastag rétegből való.

A vegyelemzés eredményét következő összeállítás tünteti elő:

100 súlyrész szárított közetben	H. 1.	H. 2.	H. 3.
Vizben oldható részek	0·02	0·02	0·02
Sósavban oldható részek u. m.			
Vasélecs, Vaséleg, Timföld	7·52	6.88	2·56
Széns. mészéleg	18·76	5·08	13·40
„ keseréleg	0·49	0·63	1·80
Sósavban oldhatlan részek	69·40	84·00	80·00
Összeg .	96·19	96·61	97·78
Egyéb meg nem határozott részek és veszteség	3·81	3·39	2·22

II. Homokkő: alkatrészei a homokéval azonosak, és ez utóbbitól csak a nagyobb mennyiségü mésztartalom által különbözik, mely mint kötszer erősebb összefüggést eredményez.

A homokkövek homokkal váltakozva ölekre terjedő szakadozott rétegekben fordulnak elő, és pedig a vársétánytól számítva 8°—10° mélységnél kezdve az egész magasságnak körülbelül ¾-ig; ezen alul már nem akadtam nyomára. Több helyen hatalmas lapokban tárul fel; igy pl. a vársétány dny. oldala alatt stb.

E kőzet összefüggésre ugymint szinre igen különböző fokozatban van képviselve, és pedig a legkeményebbtől kezdve — mely kalapácscsal is csak bajosan törhető, — egész a legpuhább nemig, mely az ujjak közt is szétmorzsolható; összefüggése véleményem szerint csupán a mésztartalomtól függ.

Szine a narancssárgától egész a piszkos fehérig szintén különböző árnyalatban mutatkozik.

E homokkövek közül is vettem néhányat vegyelemzés alá, névszerint 3 példányt, u. m.

(Hk. 1.) A legkeményebb és legvilágossabb homokkő, mely a hegyben található, és a vársétány alatt a dny. sarkon tárul fel 6" vastag rétegben.

(Hk. 2.) Gyengén összefüggő narancssárga és barnás rétegekből álló kőzet, melynek vastagsága körülbelül 8"—10"; az előbbinél néhány lábbal magasabban ugyanazon helyen tárul föl.

Hk. 3.) Leggyengébb öszefüggésü homokkő, mely nálunk előfordul; szine világos szürke, az elemzett darab az ugynevezett „meredek ut" derekától a vizmosásból való.

100 súlyrész szárított közetben:	HK. 1.	HK. 2.	HK. 3.
Vizben oldható részek	0·02	0·05	0·05
Sósavban oldható részek u. m.			
Vasélecs, Vaséleg, Timföld	0·66	4·20	0·68
Szénsavas mészéleg	44·40	13·44	23·28
„ keseréleg	0·44	0·22	0·52
Sósavban oldhatlan részek	50·70	78·40	73·00
Összeg .	96·22	96·31	97·53
Egyéb meg nem határozott részek és veszteség	3·78	3·69	2·47

III. Agyagmárga. A harmadik kőzet, mely hegyünkben nagyobb mennyiségben van képviselve: az agyagmárga, mely a hegy csúcsától egész a DNy. felé eső talpáig három jelentékeny vastagságu

tagosulatban terül el, ezen alul pedig csaknem a Pánzsa-érig még hat — helylyel-közzel vékonyabb majd vastagabb — tagosulatot mutat, s minden egyes tagosulat 3—4- sőt több rétegből is áll, melyek egymástól szinre ugy mint vegyalkatra nézve többé-kevésbé elütnek; igy a többi között a felülről számított második (9'—10' vastag) tagosulat közepén sárga homokos agyag és homokkő-réteg vonul végig. Három egymástól igen eltérő kőzetet vettem vegyelemzés alá.

(M 1.) Legvilágosabb és legfinomabb szemcséjü márga, mely hegyünkben előfordul, ize sós lelhelye az ugynevezett „szamárhorog“ a Hoszpodárszőlő ény. sarka alatt.

(M 2.) Hamuszinü, narancssárga erekkel, ize igen sós, sósavval nem pezseg, előfordul ugyanazon helyen, mint az előbbi; ez képezi itt a legalsó márgaréteget.

(M 3.) Szinre és szemcséi nagyságára nézve a két előbbi között foglal helyet, sósavval keveset pezseg. Előfordul a „szamárhorog“ alsó vége felé, mint a tagosulat legalsó rétege.

100 súlyrész kőzetben	M. 1.	M. 2.	M. 3.
Vizben oldható részek u. m.			
Sósav, Légsav, Kénsav, Szikéleg, Mészéleg, Keseréleg	0·40	0·77	0·08
Sósavban oldható részek u. m.			
Vasélecs, Vaséleg, Timföld	1·84	4·25	7·16
Szénsavas mészéleg	39·40	1·10	3·40
„ keseréleg	—	0·28	0·52
Sósavban oldhatlan részek	57·00	91·40	85·60
Összeg .	98·64	97.80	96·76
Egyéb meg nem határozott részek és veszteség	1·36	2·20	3·24

Végre említést érdemelnek még a homokkő törmelékek, melyek a hegy aljának némely részeiben előfordulnak; igy pl. a Szt.-Márton mezővárosi templom mellett levezető horogban.

Minden egyéb előforduló kőzetek az előbbieknek keverékei és csak kisebb rétegeket képeznek.

A feltalajok alkotása.

Stollár Gyulától.

Azon rövid idő, melyhez jelen munkálat összeállítása kötve volt, — nem engedte, hogy benne egyrészről a megye legkülönbözőbb pontjai képviselve legyenek, másrészt hogy a kutatás mindazon mozzanatokra kiterjeszkedjék, melyek a talaj megitélésénél bizonyára mérvadók. Mindazonáltal az alább összeállított rovatok némi képet mégis nyujtanak a győrmegyei feltalajok alkotásáról.

Mielőtt a vegyelemzés táblázatos eredményét bemutatnók, szükségesnek tartunk értelmezésül néhány megjegyzést előrebocsátani.

A talajpróbák nagyrészt még eke-művelés alatt nem volt táblákról gyüjtettek folyó év január havában.

Időrövidség tekintetéből fel kellett hagyni azon kisérletekkel, melyek a talajok viszonyát és magatartását, a tápsók és gáznemek felvételét, nemkülönben megtartását kitüntetnék. El kellett továbbá hagyni a nem kevésbé fontos hamany, szikeny, keseny, valamint legtöbbnél a vilsav meghatározását is. Az elpároltató képességet is csak az összes elnyelt viz $^1/_4$ részével lehetett meghatározni.

A kavics és törmelék részek kifőzés, hevítés és lemérés után górcsővel és kémszerekkel kémleltettek ásványi minőségökre. A finomabb föld pedig következő kisérletekre szolgált :

1) az iszapolásra; eredeti tervezet szerint minden iszapolási termékben külön meg kellett volna határozni a meszet, de miután az előkisérletek kideríték, miszerint az iszapolásnál nagy mennyiségben szükséglett — legkevesebb 10—12 liter — viz a mésznek legnagyobb részét feloldotta, — a mész meghatározása abban maradt. Az iszapolt részek kitett arányszámai hevítve értendők :

2) a hygroscopicus viz 100° C-nál a sulyveszteség megszüntéig folytatott szárítás után tünt ki.

3) a vegyileg kötött viz és humus pedig a hygroscopicus viz leszámítása után az összes hevítési veszteségből oly módon nyeretett, hogy a sulyveszteség megszüntéig szénsavas ammóniával kezeltetett.

4) Az összes szénsavas mész a talált szénsavból lőn kiszámítva.

5) A vizelnyelő képesség rovatában álló számok a talajra öntött, illetőleg ez által visszatartott viz mennyiségét fejezik ki.

Ezeknek előrebocsátása után szolgáljon a következő táblás kimutatás a kémlelt 42 feltalaj alkotásának, nemkülönben természet- és vegytani viszonyainak ismertetésére.

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Győrvárosától fekszik	1000 rész légszáraz földben eredetileg van: kavics és törmelék, darva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van: minőségre nézve	100 súlyrész: Hygroscopicus vize	100 súlyrész: Vegyileg kötött vize és humusa	100 súlyrész, iszapolt alkatrészei: a (homok)	100 súlyrész, iszapolt alkatrészei: b (futóhomok)	100 súlyrész, iszapolt alkatrészei: c (homag)	100 súlyrész, iszapolt alkatrészei: d (agyag)
Nyalka	1	A 9-ik számu tábláról; a'4" 0''' mély — légszáraz állapotában barna porhanyó - feltalaj alatt barnasárga agyag és homok képezi az alsó réteget.	délkeletnek 2¾ mfd.	5.97	márga, agyagpala, homokkő töredék és sok szerves anyag.	3.89	2.91	57.04	12.39	15.47	6.63
	2	Az 5-ik számu tábláról; hol az 1' 6" mély — légszáraz állapotában sárgabarna kötött — réteg alatt vörös agyag és homok nyugszik.		3.81	agyag márga, kovarc, maglatöredék.	3.03	3.02	44.02	9.98	14.81	24.67
Mindszent	1	A pázmándi határra dülö táblák közepe tájáról. — Az emelkedett rész feltalaja 2'6" fekete, kötött föld - l. sz. á.[3]) szürkésfekete, porhanyó — alatt 1' 6" mély réteg agyag van kevés homokkal; tovább pedig kavics és homok.	kelet — délkeletnek 2½ mértföldnyire	5.45	kovarc, márga, homokkö, földpát, csigahéj.	5.19	6.18	53.37	16.03	10.43	9.14
	2	Aranyosi-féle bérföld, mely az erdöre dől; lapályának közepe tájáról; l. sz. á. barnás fekete, laza és humusdús.		8.47	kevés kovarc, kavics, túlnyomó a tángyérháza és kagylóhéj töredékek.	18.62	15.04	31.80	10.82	10.63	9.96
	3	A nyalkai határral szomszédos nagy káptalani dűlőnek közepe tájáról. A 2' rétegű fekete — l. sz. á. fekete — föld alatt 1' 6" mély sárga agyag kevés homokkal, alantabb pedig kavics és homok terül el.		k., t. 11.69 d. h. 13.19 össz. 24.88	augit, csillám, homokkő és gránit-töredékek.	6.14	5.87	42.73	15.36	16.87	13.94
	4	A Hunkárné asszonyság birtokával szomszédos és az örsi határra valamint az országútra dülö táblákról. A feltalaj 1' 6" mély, fekete föld — l. sz. á. sárgafekete, kötött — alatt 1' mély homok — agyag és kavics ütötte fel székhelyét.		13.14	vörös kovarc, földpát, homokkő, kevés csillám.	4.39	5.23	49.21	13.27	15.83	13.43
	5	A tóra dülő rét közép tájáról.		18.88	kovarc, homokkö, földpát, márga, agyagpala, vasmaradék, csigahéj és turfás gyökér.	6.55	4.62	33.04	17.00	24.24	7.34
	6	A püspökalapi és pééri határokra dülő, Mindszenten felül fekvő „Göncöl"-féle tag közepe tájáról. 2' mély fekete — l. sz. á. szürkéssárga, barna és porhanyó — föld alatt 1' mély agyag kevés homokkal — 3' mély kavics, homok létezik.		2.78	apró kovarc, földpát, homokkö, kevés csillám és csigahéj.	5.57	3.60	52.50	11.06	9.07	13.87

[1]) Beleértvén a hygroscopicus és vegyileg kötött vizet, humusnak egy részét, az összes meszet a többi tápsikon kivül. [2]) a. = alos (basikus); k. = közönbös (neutral); gy. a. = gyengén alos; s. = savas. [3]) l. sz. á. = légszáraz állapotában.

[redacted]

leszitált finom földnek

Sósavban oldékony részek össz. 1)	Összes szénsavas mésze	Vilsava	Vegyhatása 2)	Vizelnyelő képessége	viztarto v. is elpároltató képessége %-ban 1-sö	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik	□ m. méternyi területen	átlagos hőfok mellett (R°)	Észrevételek
					48 óra lefolyta alatt							
—	16.59	—	gy. a	47.0	—	—	—	—	—	—	—	
—	10.00	—	a	40.0	—	—	—	—	—	—	—	
25.37	11.59	0.0165	a	57.0	11.81	13.06	12.29	11.24	5.89	$2498._{32}$	11.1	1) A környék földterületén található kőzetek csekélyek, melyek csak tavaszszal vizenyősek az összeszűremlö viz által, de mindamellett nem nevezhetök mocsároknak, mert müveletre mindig alkalmasak.
54.46	25.00	0.080	a	69.0	13.59	13.07	13.74	14.04	9.37	$2401._{82}$	11.1	2) Az itt felemlitett, emelt területröl vett talajok minden a megyében szokásos gabnanem termelésére alkalmasak, valamint megterem bennök mindennemű kemény- és gyümölcsfa.
19.14	5.45	0.0453	a	35.0	8.47	8 81	8.69	7.66	3.94	$2524._{97}$	11.1	
20.45	8.87	0.0913	a	44.0	10.01	9.85	9.74	8.45	4.29	$2551._{76}$	11.1	4) Az 1872-ik évi átlagos termés nem sorolható a kielégitök közé, inkább rosznak mondható, de okszerü gazdálkodás mellett a legjobb termésekre jogosit a földnek jó minösége.
30.01	35.68	0.0739	a	29.6	9.85	9.34	9.03	8.13	4.34	$2614._{82}$	11.1	
14.54	11.28	0.1067	a	38.0	10.99	10.49	10.36	9.22	4.45	$2542._{81}$	11.1	6) A táblákon kiváltképen a még anya — müveletlenebb — földrészleteken különösen diszlenek: a tüskerózsa, ökörfarkkóró, kigyóhagyma, perje.

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Győrvárostól fekszik	1000 rész légszáraz földben eredetileg van: kavics és törmelék, durva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van: minőségre nézve	100 súlyrész: Hygroscopicus vize	100 súlyrész: Vegyileg kötött vize és humusa	100 súlyrész iszapolt alkatrészei: a (homok)	b (futóhomok)	c (homag)	d (agyag)
Mindszent	7	A gúghi és örsi határokra dülő táblákról a kastélynak átellenében vett próba l. sz. á. sárgásszürke hamagos.	kelet — délkeletnek 2½ mfdnyire	2.22	meszes homokkő, kovarc, földpát, kevés csigahéj s finom gyökerecskék.	2.53	3.07	62.32	7.44	3.53	17.00
	8	„Templom-dülö" terület közepéről. A l. sz. á. fekete humusos termő réteg 1' 11" mély, ez alatt 1' mély kevés meszet tartalmazó agyag, alantabb pedig kavicsos homok van.		4.88	agyagos márga, kovarc, földpát, csigahéj;	7.85	7.25	41.53	12.12	11.03	17.72
	9	A pázmándi és nyalkai hármas határra dülő táblákról vett próba l. sz. á. barnásfekete, porhanyó humusos (homag).		8.17	homokkő, kovarc, földpát, csillám, csigahéj és kevés gyökér, szalma;	4.72	3.34	59.35	10.72	10.39	12.17
	10	A kastély-kertből vett minta l. sz. á. fekete é humusban nem szegény föld.		5.48	kovarc, földpát, homokkő, márga	3.90	3,26	67.04	8.77	4.64	12 92
Táplány	1	Nagy-táplányi; a felréteg fekete humusos — l. sz. á. barnásfekete — és 2' mély, alatta 3' mély agyag felváltva homokkal terül el.	délkeletnek 1 mfdre	k., t. 9.55 d. h. 13 06 össz. 22.61	márga, homokkő, kovarc, földpát, csillám és magla-töredékek.	3.84	4.92	48.48	14.96	9.97	17.19
	2	Kis-táplányi 2' mély humusos feltalaj, mely alatt l. sz. á. barnafekete 3' agyagos altalaj nyugszik.		0.295	kovarc, homokkő, földpát, agyagmárga és csigahéj.	5.18	7.74	39.68	17.74	15.69	13.56
Tarján	1	K. tábla feltalaja 2' 6" mély fekete — l. sz. á. sárgásbarna kötött — alatta vörös agyag fekszik.	dél — délkeletnek 3 mfdnyire	0.116	agyagmárga és kovarc.	3.99	3.97	41.58	7.11	13.52	31.56
	2	3-as tarjáni 11-ik tábla feltalaja 2' 6" fekete — l. sz. á. kötött sárgabarna — és barnasárga agyagon nyugszik.		—	csupán szalmás maradékot adott.	4.11	4.98	54.37	13.48	10.91	11.77
	3	15-ik tábláról; a termő réteg 3' mély fekete — l. sz. á. szürkesárga s igen kötött — alatta pedig sárga agyag van.		—	szalma.	6.49	5.35	32.12	11.52	14.70	30.84
	4	9-ik táblának 6" mély fekete termő rétege — l. sz. á. sárga — sárga föld, homok és kavicson nyugszik.		k., t. 4.01 d. h. 10.78 össz. 14.79	kovarc, földpát, csillám, homokkő.	3.31	2.18	59.26	11.69	6.91	16.82
	5	13-ik tábla termő rétege fekete — l. sz. á. tömött sárgabarna — 6" mélységgel bir, s alatta sárga föld (?) van.		5.91	agyagmárga, homokkő s cseréptöredékek.	2.55	3.09	48.17	16.76	10.61	19.24

[redacted]

…leszitált finom földnek

Sósavban oldékony részek összege	Összes szénsavas mesze	Vilsava	Vegyhatása	Vizelnyelő képess.	viztartó v. is elpároltato képessége %-ban 1-sö	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik	□ m. méternyi területen	átlagos hőfok mellett (R°)	Észrevételek
					48 óra lefolyta alatt							
18.10	11.14	0.0306	a	36.0	10.42	9.37	8.35	5.91	2.17	$2341._{40}$	11.1	7) A földárját a kutak vizállásával lehet egy sorba tenni; ezeknek mélysége a magasabb pontokon 3°, alantabb 1° 3', mig a völgyeleteken 3' söt 2' is. 8) Gyakorlati szempontból megitélve: buzatermő föld, és pedig holdankint mintegy 12—20 mérő termés várható.
27.86	14.01	0.0913	a	45.0	13.54	11.68	11.73	10.97	5.47	$2507._{19}$	11.1	
11.31	2.50	0.0939	a	28.0	8.67	8.10	7.77	5.85	2.24	$2669._{48}$	11 1	
7.29	2 50	0.0913	a	36.0	10.69	9.68	8.96	6.62	2.54	$2507._{19}$	11.1	
13.62	6.83	—	a	42.5	14.93	15.44	7.88	2.41	—	$2498._{32}$	12.9	1) Kőzetek és kövületek nem fordulnak elő. Vadon diszlik benne a tarack és iglice tüske.— Vizárja 2°. — Buzatermő föld, 9 mérő átlagos terméssel. 2) Vadon diszlik az elöbb említett növény, különben jó répa föld. — Vizárja 1°.
27.66	19.11	—	a	51.0	17.61	8.40	11.37	6.20	—	$2401._{82}$	12.9	
13.03	0(?)	—	a	32.8	15.38	11.70	—	—	—	$2534._{97}$	12.9	
24.32	12.50	—	a	40.0	15.93	14.40	-	—	—	$2551._{76}$	12.9	
27.98	14.73	—	a	49.0	20.48	8.98	—	—	—	$2614._{82}$	12.9	
18.78	8.84	—	a	42.0	18.59	12.89	11.67	4.29	0.71	$2498._{32}$	12.64	
—	12.34	—	a	44 0	18.01	13.07	9.70	3.74	0.048	$2401._{82}$	12.64	

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Győrvárostól fekszik	1000 rész légszáraz földben eredetileg van		100 súlyrész					
				kavics és törmelék, durva homok	minőségre nézve	Hygroscopicus vize	Vegyileg kötött vize és humussa	iszapolt alkatrészei			
								a (homok)	b (futóhomok)	c (homag)	d (agyag)
Csák-Néma	1	A borbai határra dülő földekről; l. sz. á. szürkésfekete.	délkeletnek 2¾ mfdnyire	28.63	kovarc, földpát, agyagmárga és kevés gyökerecske.	4.16	4.79	53.59	10.97	10.10	16.49
	2	A major körül fekvő határról; l. sz. á. fekete, humusos.		19.32	kovarc, földpát, agyagmárga, sok csigahéj.	6.33	5.63	47.77	17.04	12.07	10.43
	3	Keletnek a gúghi, őrsi határ és a Kalócy-féle birtok közé eső földek közepéről; l. sz. á. barna.		25.71	kovarc, homokkő, földpát és márga.	3.10	3.09	64.86	9.45	9.75	10.34
	4	Csák-némai határ, keletnek eső tábláról a magtár mögül; l. sz. á. barna.		57.90	feltünő kevés szerves maradék, homokkő, kovarc, földpát, csillám, márga és csont.	3.05	3.03	60.45	7.41	10.98	14.63
Téth	1	Rét-talaj ½' mély, alatta fehér atka; l. sz. á. szürkésfekete porhanyó.	dél — délnyugotnak 2¾ mfdnyire	3.23	kovarc, agyagpala, homokkő, földpát. csigahéj.	2.59	6.30	65.34	7.74	7.23	12.37
	2	Pock; a 6"—1' mély termő réteg alatt több láb meszes sárga anyag van; l. sz. á. barnasárga porhanyó.		16.05	túlnyomó kovarc, földpát, márga.	1.11	4.28	77.56	5.63	5.91	5.41
	3	Zabcser; a földtalaj 5" egyforma homok — l. sz. á. sárgás — alatta 1½' kavics.		18.32	kovarc homok, márga, szalma és gyökeres részek.	0.69	1.04	84.65	3.33	3.23	6.31
	4	Pagony; feketebarna, kevés humussal kevert homok.		35.96	gombostü nagyságu kovarc homok, földpát, csillám, szerves anyag, turfás.	0.94	2.44	88.78	0.96	0.89	0.53
Töltéstava	1	Házak alatti szikes föld; l. sz. á. szürkefekete.	délkeletnek 1¼ mfdnyire	9.02	kovarc.	4.72	3.92	48.47	32.26	6.99	2.60
	2	A 4-ik tábláról; l. sz. á. barnásfekete.		d. h. 0.48	kovarc és márga.	2.91	5.07	57.68	11.36	8.91	14.35
	3	A dombi dülöről; l. sz. á. humusban n. szegény, fekete föld.		7.61	agyagpala, kovarc, homokkő.	5.26	6.14	59.32	13.75	9.55	7.29

leszitált finom földnek												
Sósavban oldékony részek összege	Összes szénsavas mesze	Vilsava	Vegyhatása	Vizelnyelő képessége	viztartó v. is elpároltató képessége %-ban 1-sö	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik	□ m. méternyi területen	átlagos hőfok mellett (R⁰)	Észrevételek
					48 óra lefolyta alatt							
—	4.32	—	a	41.0	15.06	12.29	11.70	5.83	1.90	2524.$_{97}$	12.64	
—	21.82	—	a	37.2	13.55	12.70	10.20	6.65	2.63	2551.$_{76}$	12.64	
—	0.23	—	k	37.0	13.03	10.75	7.00	2.86	0.52	2614.$_{82}$	12.64	
—	0.23	—	a	37.0	17.17	11.92	8.03	3.38	0.84	2542.$_{81}$	12.64	
—	4.27	—	a	46.8	10.67	17.21	9.37	7.64	2.17	2507.$_{19}$	12.64	1) Szelid rövid füveket terem; a termés középszerü. — Vizárja 1⁰.
—	1.09	—	a	29.6	9.63	8.48	7.30	5.45	1.89	2341.$_{40}$	12.64	2) Buzaföld; a termés gazdag; vadon diszlik bógáncs kóró s iglice; trágyázva nem volt. — Vizárja 4⁰.
—	0.57	—	k	30.0	14.27	10.17	5.37	0.76	0.054	2507.$_{19}$	12.64	3) Az átlagos termés valamint a föld: rosz; vadon diszlik a kutyatej és ökörfarkkóró; trágyázva nem volt. — Vizárja 5⁰.
—	0.60	—	k	40.0	10.27	8.49	7.71	7.27	5.98	2669.$_{48}$	12.64	4) Müvelésre alkalmatlan; ákász soványon megterem. — Vizárja 6⁰. Átalában a téthi határban 2—3—4⁰-re agyagmárga ½' vastagrétegben fordul elö, melynek elemzési eredményét a rovatok után adjuk.
—	26.05	—	a	45.5	14.41	13.10	9.13	—	—	2498.$_{32}$	13.70	A feltalaj átlagban 2' humusos föld, melynek altalaját homok agyaggal felváltva képezi; a határban sok helyen szikes pontok mutatkoznak. E buzaföldek átlagos termése 9 mérö. Közetek nincsenek; vizárja 2⁰; diszlik rajtok a tarack, bogáncs és iglice.
—	1.57	—	a	42.0	16.30	12.70	7.58	—	—	2401.$_{82}$	13.70	
—	10.76	—	a	34.0	13.53	12.54	7.38	—	—	2524.$_{97}$	13.70	

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Győrvárostól fekszik	1000 rész légszáraz földben eredetileg van: kavics és törmelék, durva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van: minőségre nézve	100 súlyrész: Hygroscopicus vize	100 súlyrész: Vegyileg kötött vize és humusa	100 súlyrész: iszapolt alkatrészei: a (homok)	100 súlyrész: iszapolt alkatrészei: b (futóhomok)	100 súlyrész: iszapolt alkatrészei: c (homag)	100 súlyrész: iszapolt alkatrészei: d (agyag)
Szent-Márton		Mind a pannonh. főapátság birtokáról.	dél — délkeletnek 2 1/2 mfdnyire								
	1	Kákásból; l. sz. á. szürkés.		d. h. 0.60	csigahéj, sok szalma és gyökér.	4.51	9.56	55.79	17.78	9.54	7.21
	2	A szélmalmi felső kisebb tábláról; l. sz. á. sárgabarna.		—	csupán fűmagvak.	1.28	2.62	73.38	5.65	8.64	8.61
	3	Serfőző; 8-ik tábláról a malom mellől; l. sz. á. sárgásbarna.		d. h. 0.08	széna, szalma.	4.74	5.31	58.60	11.52	10.93	9.07
	4	Az Illak melletti 13-ik tábláról; l. sz. á. sárgabarna.		d. h. 0.21	agyag-márga.	4.43	4.72	54.51	11.62	9.00	16.32
	5	Az écsi határ melletti 3-ik tábláról; l. sz. á. sárgabarna.		d. h. 0.12	szalma.	2.22	3.06	65.40	3.80	10.81	13.47
Bársonyos		Veszprémmegye.	délkeletnek 4 mfdnyire								
	1	Öreghegy; szürke homok; ez a túlnyomó; l. sz. á. barna porhanyó.		d. h. 0.38	apró kavics, földpát, csillám.	1.09	1.09	92.11	2.53	4.25	3.86
	2	Strázsahegy; kövecses; l. sz. á. feketebarna porhanyó.		28.58	kavics, földpát, márga, homokkő.	1.45	3.40	80.88	4.00	5.98	4.17
	3	A szőlőbeli hegyoldal közepéről; l. sz. á. sárgabarna porhanyó.		10.97	kovarc, földpát, maglia, s kevés csillám.	2.70	2.34	72.09	4.08	8.80	10.58
	4	A szőlő alatti gyümölcsösből; l. sz. á. sárgabarna.		18.92	túlnyomóan kovarc, földpát, kevés csillám, csiga és kagyló héj.	0.33	3.90	80.12	2.72	4.90	6.73
Bőröcs	1	A győri püspökség birtokáról; szántóföld; l. sz. á. fekete, humusos és közép kötöttségü.	nyugotnak 1 mfd.	d. h. 0.45	agyag-márga, csigahéj.	3.87	6.11	48.60	7.54	15.40	16.22
Csiliz-köz	1	Balony; termő rétege 3' mély humusos — l. sz. á. fekete és porhanyó — az altalaj agyagos.	éjszaknak 2 mfd.	d. h. 0.38	kovarc, földpát, túlnyomóan azonban csigahéj.	9.08	7.90	46.90	9.33	13.89	13.67
Kajár	1	A bakonybéli apátság birtokáról; rét-talaj, mely feltöretésre lön szánva.	délnek 3 mfd.	—	—	—	8.56	62.15	7.21	13.00	9.25

[redacted]

leszitált finom földnek												
Sósavban oldékony részek összege	Összes szénsavas mész	Vilsava	Vegyhatása	Vizelnyelő képessége	víztartó v. is elpároltató képessége %-ban 1-ső	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik	□ m. méternyi területen	átlagos hőfok mellett (R°)	Eszrevételek
					48 óra lefolyta alatt							
—	19.09	—	a	55.5	14.88	15.23	11.39	—	—	2551.76	13.70	
—	10.21	—	a	35.5	17.78	12.35	11.59	—	—	2614.82	13.70	
—	2.18	—	a	31.6	12.65	11.03	6.14	—	—	2542.81	13.70	
—	17.61	—	a	43.5	15.36	13.50	8.34	—	—	2341.40	13.70	
—	0.15	—	k	25.6	13.01	6.11	2.71	—	—	2507.19	13.70	
—	1.14	—	k	31.0	13.96	8.59	0.95	—	—	2669.48	13.70	
—	0.23	—	k	35.0	15.01	11.51	6.39	—	—	2507.19	13.70	
—	0.21	—	k	24.0	—	—	—	—	—	—	—	
—	0.20	—	gy. a	31.0	—	—	—	—	—	—	—	
—	1.41	—	a	43.0	—	—	—	—	—	—	—	A földterület róna; a Rábcától 400 ölnyi távolságra, s ennek rendes vizszine felett 1½ ölnyi magasságban. Elővetemény 1869 tak. répa; 1870 buza; 1871 bükköny; 1872 buza.
—	22.27	—	a	46.0	—	—	—	—	—	—	—	A buján tenyésző gyom el szokja nyomni a vetést. Trágyázva soha sem volt. Vizárja 2°.
28.97	17.61	0.17	—	45.0	—	—	—	—	—	—	—	

A **téthi** határban előforduló agyagmárgának vegyi összetétele:

Szerves anyag és vegyileg kötött viz	0.10%
Nedvesség	1.73 „
Vilsavas sók	5.51 „
Szénsavas mészéleg	58.96 „
„ keseréleg	1.43 „
Sósavban oldhatlan rész	32.82 „
	100.55%

Oldhatlan részében van szénsavas szikéléggel feloldható

Kovasav	17.41%
Agyag	15.41 „

---

4. A megye vizrajzi viszonyai.*)

Fehér Ipolytól.

Megyénk egészben véve vizekben túlgazdag, oly annyira, hogy épen ezen elem rakoncátlansága nem ritkán érzékeny csapást mér gazdászati viszonyainkra. E tekintetben kiválóan a megye éjszaki és éjnyugoti része van kitéve a vizek szeszélyeinek, hol is egyrészről a tekervényesen kigyózó folyók s ezeknek mellékágai, másrészt a talajnak mélyebb fekvése egyaránt tág tért nyitnak ezen elem garázdálkodásainak. A keleti rész, névszerint a pusztai járás és a sokoróinak egyrésze annyiban szerencsésebb viszonyoknak örvend, hogy a pusztító elem árjai nem barangolják be termékeny téreit; de sőt a talajnak magasabb fekvése és homokos alkata a növényzet táplálkozására szükséges nedveket

---

*) Idevágó adatok tekintetében megyénk határain belül ugy mint ezen kivül elég bő és megbizható források álltak rendelkezésemre. Örömmel jelzem itt e körülményt, de egyuttal hálás köszönetemmel is adózok azoknak, kik számomra értékes adataik tárházát megnyitották. Igy a Duna viszonyaihoz hiteles adatokat vettem **Bobich Károly** kir. folyammérnök urtól Komáromból; a Rába folyóra — névszerint pedig ennek szabályozására **Vargyas Endre** kir. tanfelügyelő és **Krisztinkovich Ede** ügyvéd urak bocsátották rendelkezésemre becses munkálataikat. Hiteles müszaki adatokat köszönök a nm. közmunka és közlekedési miniszteriumnak, mely szives volt a Rába, Rábca és Marcal folyók müszaki ismertetését velem közölni. Hasonlóan érdekes adatokat vettem Ruzsicska János 19-ik sorezredbeli főhadnagy urtól, nemkülönben Matusek Antal többször említett kéziratából. Fogadják mindannyian megyénk és tudományos vállalatunk hálás elismerését. Végre nem hagyhatom említés nélkül Hunfalvynak ismételten idézett monumentalis munkáját, melyből szintén sok adatot merítettem.

is olykor csak hiányosan juttatja és őrzi meg. E tekintetben tehát jelentékeny különbség jellemzi a megye említett két részét.

Megyénk összes vizei a Duna folyam-rendszeréhez tartoznak, mely fejedelmi folyó a megye területén hömpölygeti szőke habjait. A vizrajzi viszonyok tiszta áttekintése ugy kivánja, hogy a folyókat, patakokat stb. egyenkint vegyük tüzetes ismertetés alá.

Folyók:

Duna.

Európa e főfolyójának átalános vázolását ezuttal mellőzhetőnek tartjuk, minthogy ezzel minden földrajzi kézikönyv kimerítően foglalkozik. Elég lesz e helyütt csupán azon részére szorítkozni, mely megyénk határai közé esik.

A Duna Pozsony alatt Rajka környékén két ágra hasad; a főmeder megtartván délkeleti irányát, a kiszakadt mellékág pedig ettől dél felé kanyarodva, Mosony és Győr felé tart, majd egyenesen keletnek fordulva, Véneknél ismét egyesül a főmederrel. Külön kell tehát a főágról vagyis Nagy- másként Öreg-Dunáról és ennek déli ágáról a Kis- vagy mosonyi-Dunáról szólnunk.

1. Nagy-Duna.

E folyó Ásványnál ömlik a megyébe, s miután Pozsony és Győrmegyék határvonalát képezte, utóbb Csilizközt Szigetköztől, majd pedig Komárom és Győrmegyéket egymástól elválasztotta, — Gönyő alatt elhagyván megyénket, Komárommegye területére lép át.

Irányát tekintve sürü hajlongásokban fut alá, és számtalan ágazatokra hasadva, kisebb-nagyobb szigeteket, zátonyokat alkot. Medre igen változatos, profilja szabálytalan, minek oka a partvidék alacsony fekvésében rejlik.

Hossza a megye területén (Ásványtól Gönyőig) 14400 ölet vagyis $3^{6}/_{8}$ mfdet tesz.

A Duna esése egyéb nagyobb folyókhoz képest átalában véve csekély. Buffon kimutatása szerint főfolyóink kisebb eséssel bir, mint a Rajna, Rhone és Po, minek oka azon körülményben fekszik, hogy míg egyrészről jóval hosszabb útat fut be, mint e folyók, addig másrészt a Fekete tenger, mely őt befogadja, magasabban fekszik, mint azon tengerek, melyekbe az említett folyók ömlenek. A Duna átlagos esése mfdenkint $6._{59}$ lábat, 100 ölenkint $1._{9}$ hüvelyket tesz. A vizesés azonban az

egyes pontokon igen különböző, a szerint, a mint a folyam vize tömörülten egy mederben ömlik, vagy ágakra szakadva megoszlik. Ez utóbbi körülmény forog fenn megyénkben is; igy az ország határától Déventől Gönyőig (11½ mfd) az esés 100 ölenkint 2.25 küvelyk; megyénk határain belül pedig átlagosan véve 2½ hüv.; legkisebb esése (Szapnál) 10.38 vonal, legnagyobb pedig 4" 6"', de a legtöbb helyen 1" és 3" közt változik. Gyakran a közvetlenül szomszédos helyeken az esés igen különböző; igy közvetlenül megyénk felső határán Csúnynál 2" 7"'-ről rögtön 4" 2"'-ra emelkedik, és csakhamar ismét 2" 3"'-ra száll; Bodaknál pedig 3" 5"'-ról 1" 3"'-ra csökken.

Egyes pontokat illetőleg a következő adatokat hozzuk fel:

	Esés		
	láb	hüv.	von.
Lipóttól—Szapig	12	8	7
Szaptól—Vénekig	6	1	2
Vénektől—Gönyöig	0	8	0

Szélessége tág határok között ingadoz; legesekélyebb a szélesség Gönyő és Vének között, hol csak 208 ölet tesz, legnagyobb pedig N.-Bajcsnál, hol is 560 öl szélességre terjed.*)

A Duna mélysége a szétágazás és ezen ágaknak egyesülése szerint, nemkülönben a medernek laza vagy tömör alkata szerint igen különböző. S e körülmény már előre jelzi, miszerint megyénk területén alig találkozunk tetemes mélységgel; igy a legnagyobb mélység alig tesz többet 5°—6°-nél, a közép mélység pedig 2½°—3°-et. Gönyő és Vének között legkisebb vizállásnál a mélység 18—22 láb, míg N.-Bajcsnál ugyanily körülmények között csak 9—10 láb; azonban e helyen a balpart körülbelül 22° szélességben 18 láb mélységü kotrással bir, és pedig a partvédezet nem csekély kárára, mely épen ez okból az alámosás miatt tetemes károkat szenved, és folytonos javítást igényel.

Vannak ezenkivül egyes helyek, hol a mélység a rendes arányokat meghaladja; igy a Szap helység mellett lévő nagy kanyarulatban a balparttól 4—5 ölnyi távolban a mélység 32—34 lábat tesz; ugyszintén Gönyőnél a jobbparttól 15—18 ölre 30 lábnyi mélységre akadunk.

A felhozott adatok mind a komáromi viz mérce 0 fokára vonatkoznak, mely pont az ádriai tenger szine fölött 331' 3" 5"' magasan áll.

A Duna vizállásának változatai, habár 20—33 lábnyi

*) Ezek a folyammérnök adatai, melyektől Ruzsicska főhadnagyé jelentékenyen elütnek; szerinte a legnagyobb szélesség Medvénél 350°, középp szél. Gönyőnél 250° és legkisebb szél. Szőgyénél 150°—200°.

különbséget mutatnak, mindazonáltal az ingadozás nem szokott hirtelen történni és nem is csap át a szélsőségekbe mint pl. a Tiszánál. A vizállások valamint a védtöltések és a Dunamellék talajmagasságai mind a komáromi vizmérce 0 pontjához viszonyíthatók legbiztosabban, mely is a Dunának több éven át tapasztalt legkisebb vizállását képviseli; a vizmérce közvetítésével azután minden adatot könnyen visszavihetünk az ádriai tenger szinére.

A vizállás szélsőségeit következő adatok jelelik:

1853. jun. 30-án volt Szapnál az eddig észlelt legmagasabb vizállás 363' 7" 1"', a legkisebb pedig ugyane helyen 341' 6" 5"' az ádriai tenger szine fölött. Birunk ezenkivül még néhány évről adatokat, melyek szerint a legmagasabb vizállások tavaszszal a jégolvadás alkalmával jelentkeztek; s épen ezen okból nem vehetők ezen adatok irányadókul a vizállás szabad változásainak megitélésére. Legbiztosabb tájékozást nyujt a fönnebb érintett 1853-ik évi nyári áradat, mely tisztán a vizmennyiség egyetemes szaporodásának eredménye volt.

A vizállás átlagos változatainak megitélésére szolgálhatnak a Gönyőnél tett észleletek, melyek szerint e helyen a legmagasabb vizállás 0 pont felett: 15' 2" legkisebb pedig 4' 11", 0 pont alatt; az ingadozás tehát 20 lábat tesz.

Átalában véve a Duna vizmagassága az utolsó évtizedben kisebb volt, mint az előbbi években, mint ezt az egyes helyeken vezetett észleleteken kivül a gőzhajózási társulat évi jelentései is tanusítják. Ez utóbbinak az 1861. üzleti évről szóló jelentése szerint, ez évben a vizállás oly kedvezőtlen volt, mint a társulat fennállása óta még sohasem; az 1862. és 1863-ik évi vizállás átalában még kedvezőtlenebb volt. E tények eléggé jelzik, miszerint az alacsony vizállás alig tekinthető többé rendkivüli eseménynek, de igenis rendes jelenségnek; melynek egyik okát a gőzhajózási társulat azon körülményben keresi, miszerint a védtöltések közé szorított folyó gyorsabb lefolyást nyert, s igy torlódása csekélyebb.

A Duna sebességét természetesen a folyónak szélessége, medrének alakulata és a vizesés határozzák meg. Alacsony vizállás mellett sodrának középsebessége Pozsony és Gönyő között 3—4 láb; névszerint Szapnál $2._{8567}$ láb, N.-Bajcsnál pedig $3._{3389}$ láb. A kanyarokban, főleg ezeknek külső szélén a sebesség jóval nagyobb, ugy, hogy egyes merészebb kanyarulatokon 8—11' sebesség is előfordul.

Vizmennyisége meglehetősen állandó, mint ezt nagy folyamoknál rendesen tapasztaljuk. A másodpercenkint alárohanó vizmeny-

nyiség (másként vizemésztet) megitélésésére szolgáljanak ezen adatok: a vizemésztet Szapnál: $37999._8$ köbláb; N.-Bajcsnál $38001._5$ köbláb; és Gönyőnél — a győri Dunaág beömlése után közép vizállás mellett 67376 köbláb.

A Duna partjait megyénk határain belül könnyü alkotásu, alacsony fekvésü laza talajok képezik. Pozsonytól csaknem megyénk határáig magasabb és szilárdabb partok kisérik a folyót; itt azonban az erősebb alkotásu partok 400—800 ölre befelé vonulnak, s a Dunának közvetlen partjai mozgékony homokdarából, fövenyből és lisztfinomságu iszapból állanak.

A merő öntésekből emelkedett partot főleg a gőzhajók habolása könnyen szaggatja; igy képződnek egyrészről a tekintélyes kanyarok, míg másrészről a folyam medre a túlsó parttól behuzódik. A tetemes kárral járó partszaggatás ellen a kormány költséges kőpartvédezeteket emelt több helyen, főleg pedig a nagy kanyarokban, hol a partnak aláásása és szakadozása legnagyobb mérvünek mutatkozott. E partvédezetek 3 öl magas kőburkolatból, alul pedig erős kőhányásból állnak, Ily partvédezet van:

Ásványon	439	öl hosszu,
Szapnál	2655	„ „
Medve fölött	803	„ „
Medvén alul	1311	„ „
Medvén ennek folytatása lesz . .	600	„ „
N.-Bajcson	353	„ „
Szögyén	950	„ „
Szögyén ennek folytatása lesz . .	300	„ „
Gönyön	363	„ „
Összesen tehát elkészült .	6874	öl,

és jelenleg építés alatt van 900° hosszu partvédezet.

Az áradmányi partok a közép vizállás fölé átalában csak 3—4 lábnyira emelkednek, s majdnem mindenütt vizszintesek; kivétel csakis egyes pontokon mutatkozik, hol a part magasabban emelkedik a viz szine fölé. A partokat mindenütt nád, fűz, nyár stb. borítják, de kalászt sehol nem lengetnek.

A Duna medre és szigetei. Az alacsony és laza partok a folyót nem tarthatják meg medrében, az tehát szétterül, sokszorosan eloszlik és szétágazik, sőt ágainak sodra is minduntalan változik, — széthasad, majd ismét egyesül. Gyakran a folyam főágában is alig lehet mondani, hogy hol van sodra. A hol ez megoszlik, ott két vonala között hömpölyre hömpöly rakódik le, mígnem egy hosszukás zátony támad, mely közepes

vizálláskor a folyó habjai alól felmerül. Nagyobb áradáskor egy-egy homokréteget hord rá a folyam; lassankint cserjék, növények honosodnak meg rajta, melyek a vizben uszó földes részek uj lecsapódását még inkább elősegítik. A folyton növekvő zátony végre mint sziget emelkedik ki, mely olykor a vizállás 0 pontja fölé 10—15 lábnyira is felmagasodik. A dunai szigetek földje tehát egész a folyam közép vizállásának mélységeig rendesen finom iszapból áll, melylyel néha homokrétegek váltakoznak; alatta pedig kisebb-nagyobb hömpölyök feküsznek. A zátonyok ugy mint a szigetek hosszukásak, és a folyam irányában nyujtottak; felső csúcsuk lapult, szelíd hajlásu, míg alsó végök rendesen magasabb és meredekebb.

A meder-talaj egyik érdekes pontját a Szap helység mellett lévő nagy kanyar képezi, hol is a meder-talaj alatt 7 láb mélységben és nagy kiterjedésben több mint egy öl vastagságu jó tőzegréteg fekszik.

A Dunamedrének keresztszelvénye hazánk területén sehol sem oly szabálytalan, mint Pozsonymegye Püspöki helységétől megyénken át egész Szögyéig; fő- és mellékágaiban ezer még ezer zátony és sziget hasogatja szét a folyam vizét; a szigetek és zátonyok ugy, mint a folyóágak medre, kanyarulatai és sodra minduntalan változnak, ugy hogy e tekintetben évről évre uj és uj térképre lenne szükség, ha a folyó hű rajzát akarnók adni. Csak Vének alatt nyer a Duna ismét szabályosabb alakot.

A Duna áradásai képezik a partvidékek sujtó csapásait, melyeknek súlyát alig érzi a Duna mentében egyetlen pont is annyira, mint épen megyénk, névszerint ennek csilizközi része. Évkönyveink századok óta mutatnak fel egyes éveket, melyekben e boszuló angyal ujra és ujra megjelent. Nem említjük a rég letünt századok keserveit, melyeket a bősz elem fakasztott, csupán az ujabb időkből hozunk fel néhány adatot. 1783-ban a Duna rendes vizállása fölé 19 lábnyira és a partvidék síkja fölé 6 lábnyira emelkedett; 1789-ben pedig 250 □ mfd területet borított el habjaival. Ily rendkivüli vizállás természetesen nemcsak a közvetlen környezetre méri csapásait, de a Dunába ömlő mellékfolyók által elhat távol vidékekre is; igy történik, hogy a tulságig megdagadt Duna a Rába és Rábca folyókat egész a Hanságig, sőt egész a Fertő taváig visszaszorítja, s e vidéknek sík lapályait is viz alá temeti.

Az 1838-ik év áradása még élénk emlékezetben van, hasonlókép az 1850-dik év téli jeges árvize. Alig van toll, mely híven tudná ecsetelni azon képet, melyet a medréből kitört elem nyujt. A sebesen rohanó hullámok tompa moraja mérföldekre előre jelzi a végzetes sorsot, melynek érzetére ember és állat megborzad; a menekvők jajve-

széklése közé a megrémült állatok vad ordítása vegyül, s e hangok velőkig rázkodtatják az idegzetet.

A védtöltések nagyban fékezik ugyan a hullámok tulcsapásait, de feltétlen biztosságot ezek sem nyujtanak, mert a duzzadó elem a töltések belsejébe is ravaszul beszürenkezik, s biztosan felkeresi a gyengébb pontokat; csakis folytonos éber őrködés és tatarozás képes a ravasz ellenséget fékben tartani.

A Duna jégviszonyai habár átalában véve a természettan egyszerü törvényei alá esnek, mindazonáltal a helyi körülmények változatos combinatiója egyes helyekre sajátos törvényeket alkot, melyeket természetesen csakis pontos és hosszabb megfigyelés állapíthat meg. Ilynemü észleletek azonban ekkoráig alig tétettek; s igy a jégviszonyokat csakis egyes elszigetelt adatok nyomán ecsetelhetjük.

Kisebb-nagyobb mérvben minden télen zajlik a Duna, de nem képződik mindig oly összefüggő jéghát, mely a folyót egész szélességében borítaná, vagy épen a szabad átkelést jéghátón lehetővé tenne; azonban vannak évek, midőn a szilárd jégkéreg heteken át erős hidat képez az ellentétes partok között, melyen terhelt szekerek is kényelmesen átkelhetnek.

Kivételes éveket — milyen pl. az 187²/₃-ki volt — nem számítva, a jégzajlás november és március hónapok időközére esik. A hőmérsék, melynél a zajló jég mutatkozik, — 3⁰ és — 12⁰ R. között áll. A zajlás csaknem egyidőben kezdődik mindenütt, de a jég megállapodása rendesen az alsóbb állomásoknál előbb történik.

A jégviszonyok kifejlődésénél a hőmérséken kivül még a vizállás, vizsebesség, hóesés, szélirány és erősség működnek, mint jelentékeny tényezők, melyek együttesen alkotják a jégképződés törvényeit.

Hosszan tartó — 6—8 foku hidegnél nagy mérvben mutatkozik a fenékjég, mely hatalmas tömegekben tör a vizszinére. Hirtelen beállt alacsony hőmérsék szinjeget termel, mely mint hártya védelmezi a folyó belsejének kihülését és gátolja a fenékjég képződését.

Természetes, hogy alacsony vizállás és csekély folyási sebesség kedvezően hatnak a jégtömegek kifejlődésére.

A megzajlott Duna jégtáblái 20⁰—30□⁰ nagyságra is felemelkednek, s nem ritkán megtorlódván, házmagasságu jégsziklákká csúcsosodnak, melynek éles csikorgása, hatalmas ropogása érdekes játékot képez a partvidék téli látképében.

—12⁰ hőmérsék mellett a zajló jég megállapodik, és az egyes jégtáblák összefüggő egészszé tömörülnek. Alacsony vizállásnál — 9⁰—10⁰ is elég arra, hogy a Duna beálljon, főleg ha tartós zajlás előzte meg; s

megállapodás rendesen a zátonyok körül kezdődik, hol a fenékjég képződése nagyobb mérvü. Jelentékeny tényező e tekintetben a hó és folyamellenes szél; az első kásaszerü sürüséget kölcsönöz a viznek, míg a szemközt jövő szél a jégmozgást gátolja, s igy a torlódást és tömörülést elősegíti.

Vannak egyes esetek, midőn a Duna hátán hó és fenékjég közremüködése nélkül is egy éjen át 1—2" vastagságu jégkéreg képződik és pedig aránylag nem is túlságos alacsony hőmérséknél. Igy történt 1871 december hóban, midőn a hőmérsék két nap alatt + 3°-ról — 6°-ra szállt alá. Egy éjjel elég volt arra, hogy az emlitett jéghártya képződjék, és 4 nap alatt több mfd. területen megállott a jég.

A kedvező körülmények összmüködése a jégréteg vastagságát könnyen fölviszi 12 hüvelykre, sőt sekélyes helyeken 18—20 hüvelykre is. A jégut szilárdítására természetesen azt sem mulasztják el, hogy öntözés által vastagítsák a réteget, melyen az átkelést ellenőrző közegek facövekekkel jelelik ki a megbízható út határvonalait.

Viszont a jég zajlása vagy megállapodása visszahatást gyakorol a hőmérsékre ugy, mint a viz állásra. Igy zajláskor többnyire, — megállapodáskor pedig mindig emelkedik a viz állása, ugyszintén a jég megindulásakor is. A hőmérsék pedig rendesen alászáll, ha a jég megállapodik.

A jég megindulása és eltakarodása rendesen + 4°.₇ mellett történik, habár — 1°.₅-nél is megeshetik.

Megyénk sajátos jégviszonyait tekintve, körülményei épen nem mondhatók kedvezőknek, a mennyiben a Dunának sürü szétágazásai míg egyrészről a folyó terjedelmét növelik s ugyanekkor mélységét és folyási sebességét csökkentik, s e tényezők együttesen elősegítik a jég képződését s a mi fő, a jég torlódását és fennakadását. S épen e körülményben fekszik Csilizköznek egyik veszedelme, mely a dunai jégjárás által igen sokat szenved.

A leggonoszabb pontot azon erős, de szűk kanyarulat képezi, mely Szapnál van; itt állapodik meg és torlódik össze elsőben is a jég, melyet a sok ágra szakadt és igy meggyengült vizfolyás nem képes tovább mozdítani. E hullámok tehát csakhamar magasra dagadnak, s vagy átborítják a védtöltést, melynek magassága átalában 365' 2" 6"' az adriai tenger szine fölött, tehát csak 1½ lábbal több, mint a nyári legmagasabb vizállás (l. ennek változatait fönnebb); már pedig a jégtorlódás jóval magasabbra dagaszthatja a Duna vizét. De az sem lehetetlen, hogy a hullámok elszakítják a különben is gyenge alkotásu védtöltést,

s duló angyalként száguldanak szerte nemcsak Csilizköz, de az egész Csallóköz lapályos térein, hol a bőszülten rohanó elem nem ritkán hatalmas örvényeket kotor. Ily csapás érte Csallóközt legközelebb 1850-ben, midőn a viz Szapnál a védtöltést 2000 öl hosszuságban áttörte, s ugyanitt közel 20 házat alapjából olsodort. Az 1862-ik évi árviz hasonlókép e ponton talált magának nyilást.

Kiváló figyelmet érdemel a Duna mint közlekedési út; e tekintetben azonban épen a megyénk területére eső része emelkedett nem egészen hizelgő hírre. A Dunának u. i. Pozsony és Gönyő közt elnyuló része a folyammedernek helytelen kifejlődése miatt nagyban zsibbasztja azon élénk forgalmat, melynek létesítésére a fejedelmi folyó különben hivatva volna.

A ki egyszer gőzhajón főleg alacsony vizállás mellett ezen útat megtette, bizonyára élénken fog visszaemlékezni azon aggodalmakra, melyek közt a sziget-tömkelegek tekervényes útaiból nagy nehezen kibontakozott, ha mégis nem volt kénytelen egy éjet vagy napot vesztegzár alatt tölteni a Duna közepén, hol a roppant számmal körülkóválygó vizimadarak társaságán kivül alig élénkíti egyéb a Robinson-élet néma csendjét. Csakis a legügyesebb kormányos képes e helyeken magát kiismerni, s a hajót fennakadás nélkül keresztül juttatni. Mily hátrányára van ez az üzleti forgalomnak, annak megitélésére csupán azon egy tényt emeljük ki, miszerint azon 40—50 ezer mázsa terhet, melyet alulról Gönyőig 8—10 uszály-hajón egy gőzös szokott szállítani, innen Bécsig 4—6 gőzhajónak kell tovább juttatni. E hátrányos körülmények, habár kisebb mérvben, de mégis lankasztólag hatnak a kisebb evezős hajók közlekedésére is.

A jégviszonyok természetesen a téli időszakra beszüntetik a vizi út használatát; igy a Dunán december 15-től február 15-ig szoktak a gőzhajók rendesen szünetelni.

Oly óriási viztömeg — mint a Duna — bizonyára nagy mérvben visszahat a partvidék talajvizének viszonyára is. E visszahatást igen elősegíti megyénk partvidékeinek, illetőleg földrétegeinek laza alkotása, melyen a talajviz nagy könnyüséggel halolhat keresztül.

A talajviz magassága átalában megegyez a folyam közép vizállásával, habár olykor e fölé is emelkedhetik. Valamint tehát a folyam vizállása, ugy ingadozik a talajviz magassága is; mely körülmény világosan jelzi e két tényezőnek benső összefüggését, mely főleg két ellentétes irányu áramlásban nyilvánul; ha u. i. a folyam vize dagad s felszine a talajviz szine fölé emelkedik, akkor a viz a folyam felől szivárog

a környező földrétegekbe, s a talajviz felszine lassankint szintén emelkedik; épen ellenkező áramlat áll be akkor, ha a folyam apad.

A talajviz természetesen sokkal lassabban szürenkezik át a rétegeken s igy később jut el a folyamig, mint viszont; ez okból az esőzések és hóolvadás által összegyülemlett talajviz tápláló ereje csak hetek, sőt hónapok mulva, rendesen a nyári hónapokban mutatkozik a folyamon.

Káros elemmé fajul nem ritkán a talajviz Csilizközben, mely rendkivül alacsony fekvésénél és könnyü talajánál fogva sokat szenved a fakadó vizektől. U. i. már fönnebb emlitők, miszerint a Duna szinének Szapnál észlelt legalacsonyabb állása 341' 6'' 5''' az ádriai tenger szine fölött; míg Csilizköz legmagasabb földszine 360' 2'' 6''', a legalacsonyabb pedig 350' 9' 2''' ugyancsak a tenger szine fölött. Ezen adatokból önként érthető ama közel lehetőség, mely szerint a talajviz közép vizállás mellett is könnyen feltör a talaj felszinére.

A Duna jobbpartját magasabb fekvése eléggé biztosítja a talajviz felfakadása ellen.

A Duna ágak sehol nem találhatók oly sürüen, mint Pozsonytól egész Szapig, hol is mintegy 10 elsőrendü, s 30—50 kisebb elágazás osztja meg a folyam vizét. A főbb ágak közöl egy, t. i. az ásványi — megyénk területére esik, s körülbelül 7000 köbláb vizet szakít le az anyafolyó kebeléről, melyet azonban nemsokára ismét visszaömleszt. Maga a Csiliz folyó szintén ágszakadásnak tekinthető, a mennyiben a főfolyamból Bakánál kihasadván, az öreg Dunával Csilizköz területét alkotja, és Szögye átellenében visszaömlik az anyamederbe.

A kisebb ágak menete, de sőt a nagyobbaké is folyton változik; egyik helyen eliszaposodik, s uj medret nyit magának. A nagyobb ágak magasabb vizállás mellett rendesen hajózhatók. A kiszakadások kezdetben átalában keskeny mederrel és nagy sebességgel birnak, visszafordulásuknál azonban szélesebb mederrel, kisebb sebességgel és vizmennyiséggel ömlenek a főfolyamba. Vizveszteségök főleg az elpárolgásnak tulajdonitandó, mert az elszivárgást a meder agyagos feneke alig engedi meg; magas vizállás mellett azonban az oldal-elszivárgás is lehetségessé válik, és pedig a partok laza alkotásu felső rétegein át.

A számtalan ágszakadás valóságos sziget-tömkeleggé alakítja a Duna ezen tájait.

A Duna szabályozása*) nemzetgazdászati szempontból való-

*) Adataimat nagyrészt a „Csallóköz vizszabályozási társulat" által kiadott „Csallóköz vizmentesítése 1854-től—1867-ig" cimü füzetből merítettem.

ban elodázhatlan szükséggé érett; mert míg egyrészről a folyónak rakoncátlansága folytán ugy szólván elveszett tőkét képvisel azon szép terület, mely fölött a Duna hullámai és jégtorlaszai időnkint végig tombolnak: addig másrészről tetemesen van zsibbasztva az ország kereskedelme is, melynek közvetítésére épen e fejedelmi folyó volna hivatva.

Névszerint három irányban fejti ki a Duna nemzetgazdászatilag káros hatásait, u. m.: 1. túldagadó hullámai által, melyek a meder határait meghaladva, a partvidékeket elborítják; 2. a felfakadó belvizek által, melyek Csallóköz alacsony és laza talajából könnyen felbugyognak, s itt összegyülve lefolyást nem találnak, hanem vesztegelve kénytelenek bevárni az időt, míg páraalakban szerte repülhetnek; és 3. a sürü elágazás által, mely időnkint bizonytalanná vagy épen lehetetlenné teszi a nagyobb hajóközlekedést. A bajok ezen nemei természetesen kijelelik a módokat is, melyek azoknak orvoslására vezetnek.

Századok óta sujtják e csapások Csallóköz téreit, melyre még jelen állapotában is nem ritkán keserü gúnyt tartalmaz a hangzatos „Aranykert“ elnevezés. Ha domborzati rajzát tekintjük Csallóköznek, azonnal látjuk, hogy számtalan lapos szeli azt keresztül, mely egykor mind megannyi Dunaág volt. A lakosság szaporodása a földmüvelés emelkedését vonta maga után, s ez ismét szükségessé tette, hogy Csallóköz védeszközöket nyerjen a dúló elem ellenében. Igy történt, hogy itt-ott már századok előtt védtöltéseket emeltek, a belvizek levezetésére csatornákat ástak; névszerint Komárommegye már 1640-ben a csatornák tisztítására egész erejét kirendelte, 1657-ben pedig közgyülésileg megparancsolta, miszerint a Duna- és Csiliz-folyók védtöltései helyreállíttassanak.

E munkálatok azonban csakis e század első negyedében nyertek rendszeres alakot, midőn 1823-ban az orsz. építészeti igazgatóság a Dunának és árterének műszaki fölvételét s ennek alapján a szabályozást megindította. 1826-ban kezdte meg Komárommegye védtöltéseit a Duna mentében emelni, melyeknek középmagasságát a föld szinétől 8—9 lábra, a Duna szinétől pedig — vagyis a vizmérce 0 pontjától — 16 lábra és 6 hüvelykre tette, mely fölé a legmagasabb árviz sem emelkedik, — az esetleges jégtorlódásokat természetesen számításon kivül hagyva.

Ily védtöltés készült megyénk területén Csilizközben a Csiliz folyó beömlésétől kezdve egész Bakáig, v. i. Pozsonymegye határáig: 7746 futó öl vagyis közel 2 mfd.; sajnos azonban, hogy épen megyénk töltései gyengébb szerkezetet nyertek, mint a szomszéd megyéké, és pedig azon okból, mivel töltéseink nem a folyam közvetlen partján, hanem

ettől távolabb emeltettek, és igy a kicsapó hullámoknak némi ártért engedtek, s ennek fejében a gyengébb szerkezetet is elégségesnek vélték.

Ezenkivül védtöltést emeltek a Csiliz folyó mindkét partján és pedig Patastól kezdve egész a Dunába ömléséig; ezen töltésnek a Csiliz jobbpartján eső fele — $10^{1}/_{2}$ ezer futó öl — Győrmegyét illeti.

E munkálatok azonban csakis a Duna túldagadó hullámai ellen védik az egész Csallóközt ugymint ennek csilizközi részét; de nem óvják meg a felfakadó belvizek csapásaitól; sőt épen a védtöltések hátrányossakká váltak annyiban, a mennyiben az összegyült talajvizek lefolyásának utját állták. Ez okból szükséges volt a belvizek leeresztésére a töltéseket időnkint átásni; minek természetesen az lett káros következménye, hogy a töltésnek uj hányatu helyei kellően meg nem üllepedhettek, s a Duna rohamos áradása esetében mindmegannyi Achilles-sarkot képeztek.

Ily veszélyes helyzetbe szorult Csallóköz többi között az ötvenes évek elején, midőn t. i. 1850-ben a megtorlódott jég a Duna árjait felduzzasztva, ezek a töltéseket részint átborították, részint keresztültörték több mint 2000 öl hosszuságban. Az 1851-ben szerfölött meggyült belvizek leeresztésére több helyütt átásták a töltéseket, mely nyílásokat az 1853-ban jött sebes áradás elől ismét betölteni már nem sikerült, s a pusztító habok ujolag szerte száguldoztak a termékeny téreken.

Ekkor (1854) alakította a csallóközi közbirtokosság a „Csallóközi vizszabályozási társulatot“, melynek első teendője volt felkérni a pozsonyi cs. k. helytartósági osztályt, miszerint a szabályozási lejtmérés gyors eszközlésére az orsz. épít. igazgatóság kebeléből szakerőket küldjön ki.

A kérelem folytán Forgách József és Bobich Károly mérnökök küldettek ki a lejtmérés eszközlésére és célszerü szabályozási tervezet készítésére, mit az illetők 1854 őszi és 1855 téli szakában végzett méréseik alapján teljesítettek is.

Az épít. igazgatósághoz benyujtott tervezet lehetőleg iparkodott a már fennlévő régi vizfolyásokat értékesíteni, nemkülönben a levezető csatornákat minél több lapályon és mocsáron keresztülvinni, hogy igy e pontok mind bevonassanak a lecsapolás hálózatába. A kifolyás két főpontjául a keszi fokot (Kis-Keszinél) és a karomi fokot (Csicsón alul) jelelte ki. Ez utóbbitól nem messze esik azon 14 □ láb nyílással biró fa-zsilip, melyet a csilizközi 7 helység a Csilizfolyó ásott ágán 1852-ben készíttetett; e zsilip feneke a tenger szinétől mért 124′ 4″ 11‴ magasságra van téve, és megegyez az 1841-ben Medve és Szögye között észlelt legki-

sebb (124′ 3″ 3‴) vizállással, miért is legalacsonyabb viz lebocsátására alkalmas.

Ettől nem messze van egy másik kisszerü zsilip a Csobánc erén, de miután ez a legalacsonyabb vizállásnál 4′ 3‴-lal magasabbra van téve, ez okból csakis a nagyobb vizeket képes levezetni a Duna középszerü vizállása mellett. Van továbbá két kisszerü fazsilip a radványi mocsárok kifolyásánál, melyek az összegyült belvizeket feltartóztatják, és csak akkor engedik lefolyni, ha a Duna állása a levezetést lehetővé tette. Csilizköz belvizei a bőősi (Pozsonym.), patasi és radványi határokban veszik eredetöket, s egyrészről egy régi vizfolyáson lejtenek alá, másrészről pedig Nyárad és Balony felé tartva a Csobánc erében egyesülnek.

A szabályozási tervezet értelmében e vizfolyások a nagyobb kanyarok elvágásával és az esés egyenletes beosztásával (100 ölenkint 1″ 9‴ esést számítva) főcsatornák gyanánt szolgálnának, de ezeken kivül uj levezető csatornák is ásandók, melyek gyorsabban és biztosabban leszármaztathassák a belvizeket. Meghagyandóknak vélte továbbá a tervezet a fennlévő kézi zsilipeket is, sőt ezeknek számát szaporítandóknak véleményezte.

A lecsapolási tervezetet ugy a szabályozási társulat, mint az építészeti igazgatóság elfogadván, annak életbeléptetéséhez azonnal hozzáfogtak, s 1856-ban a két főzsilip már készen volt. Megyénk területét illetőleg a Csiliz beömlésétől kezdve egész a Csobánc eréig (Kulcsodon fölül) 5^0 széles és 1778^0 hosszu csatorna készült; e ponttól kezdve pedig a csatorna kétfelé ágazása lőn tervben elfogadva; az egyik ág Radvány alatt elhaladva, a bőősi határ Buvár laposába vezetne, a másik pedig Balony mellett ugyancsak a bőősi határ Bugyogó és Felhid laposaiban végződnék.

A védtöltések és levezetési csatornák létesítésén kivül szükséges volt a Duna mellékágainak lehető elzárásáról is gondoskodni. Igy a bagoméri 78^0 széles ág elzárása munka alatt van, mely kiválóan előnyös hatással leend a gőzhajók járására, főleg a Szap fölött eső részeken.

Az eddig végzett munkálatok azonban csakis az alapkövet tették le a nemzetgazdászatilag annyira fontos kérdés megoldásához, s inkább csak Csallóköz saját érdekeit, mint a kereskedelmi szélesebb érdeket illetik, melyek főleg a Duna hajózhatóságában nyerik kielégíttetésöket. Beismerte ennek horderejét jelen kormányunk, midőn legközelebb kimondotta annak elodázhatlan szükségességét, hogy viziutaink közül mindenekelőtt a Dunának Pozsony és Gönyő közt eső részét mint legroszabbat veszi szabályozás alá, melynek költségvetése 6 millió 700 ezerre van előirányozva.

Nem tartjuk szükségesnek a Dunaszabályozás és Csallóköz vizmentesítésének előnyeiről e helyen érdemlegesen értekezni; csupán az eddig végzett munkálatoknak befolyását az egészségi viszonyokra akarjuk röviden jelezni. Klein M. komárommegyei főorvos hiteles jelentései szerint u. i. Komárom városában a hideglelősök számaránya a szabályozás előtt és után ugy áll, mint 6 : 1; a mi bizonyára a megszünt posványok kézzel fogható eredménye.

2. Kis-Duna.

Ezen ág Pozsony alatt hasad ki a Nagy-Dunából, és ennek jobb oldalán tekervényesen kigyózó vonalban DK. felé haladva a főággal a Kis-Csallóközt — másként Szigetközt alkotja. Kis-Duna nevezetén kivül még mint mosonyi vagy győri Dunaág is szerepel. A megye határába Hédervár alatt lép, s egy darabon Mosony és Győrmegyék határvonalát képezi, majd Tóközt Szigetköztől elválasztja. Győrhöz érve a Rába és Rábca folyókat magába fogadja, s erős kanyarulattal ÉK. felé fordul, mely irányából Bácsánál tér ki K-re, s ez irányban haladva Véneknél a N.-Dunába visszaömlik.

Egész hossza — a kiszakadástól a visszaömlésig — 16 mérföld 3880 öl, melyből megyénk területére 6 mérföld esik. Közép esése 100 ölenkint 1'' 1''', a győri gőzhajó állmástól pedig egész Vénekig összesen 2° 1'. Közép szélességét Hunfalvy 25 ölre, holott Ruzsicska főhadnagy kétszeresére teszi; ez utóbbi szerint u. i. legnagyobb vizállás mellett 60°—70°, legkisebb mellett 40°, s igy középszélessége 50°. Közép mélysége egészben véve 5' 5'', Győrnél pedig 5' 1'', s ugyanitt legnagyobb mélység 10', sőt itt-ott 16'; Győr fölött ritkán haladja meg az 1 ölet. Közép sebessége $1._{89}$ láb; vizmennyiségét illetőleg pedig csupán a kiszakadás helyére bírunk adatot, a mennyiben itt 2000 köbláb vizet szakít ki a főfolyamból. A Kis-Duna Vénektől számítva Győrig $2^1/_4$ mérföld hosszuságban gőzhajóval is járható; Öttevény — Szigetig 400—800 mérő gabnaterhet megbír, és kisebb evezős hajóval egész Mosonyig járható; ez okból még nehány évtized előtt is igen jelentékeny forgalmi utat képezett, a mennyiben rendkivül élénk gabnakereskedést közvetített, mely azonban a győr-bécsi vaspálya kiépítésével teljesen megszünt.

A Kis-Dunából Dunaszegh, Ladamér, Zámoly és Ujfalu mellett egy mellékág: a Holt-Duna kanyarodik el éjszakra.

Győr városa egészséges kutviz hiányában ivóvizét legnagyobb részben a Kis-Dunából veszi. Igen is fontos tehát egészségi szempontból e folyó vizének vegyi összetételét tüzetesen ismerni. S ez okból elismeréssel kell adóznunk Liptay János győrvárosi reáltanárnak,

ki a Kis-Duna vizét tüzetes vegyelemzés alá vette, és az eredményt szives volt rendelkezésünkre bocsátani. Örömmel nyitunk tért az érdekes munkálatnak.

A vegyelemzés télen történt, és átalános eredményeként következőket mutat fel: ammónia tartalmát illetőleg 122670 vizrészre 1-rész ammónia esik, a mi egészségi szempontból igen megnyugtató adat; 16130 vizrész 1 rész légsavat tartalmaz, mely természetesen a viz aljaihoz van kötve; szilárd anyag tartalma 0·035%, vagyis 2557 vizrészre 1 rész szilárd anyag esik; az elnyelt légnemeket illetőleg 1000 k. cent. met. viz 15° R. és 754 mm. légnyomás mellet 24³/₄ k. cent. met. léget tartalmaz magába zárva, elnyelve, — és pedig: 11¹/₂ k. c. élenyt, 5¹/₈ k. c. légenyt, és 8¹/₄ k. c. szénsavat. Könkéneg- (Hydrothion) és könvilág-gáz épen nem, — könszéneg pedig csak igen kétséges mennyiségben volt jelen.

Minthogy a folyó partjain és környezetében soknemü szerves testek rothadnak, nemkülönben a házi csatornák is abba ömlenek, — érdekes volt a viz fölött uszó levegőnek ammónia tartalmát is mennyiségileg meghatározni, hogy következtetést lehessen vonni azon ammónia-mennyiségre, melyet a viz a levegőből elszörpölni képes volna. E célra körülbelül 130 gramm levegő vezettetett keresztül hígított tiszta sósavon és ezüst oldaton, mely utóbbi jelentékeny barnulása által az ugynevezett csatorna-gáz (Kloakengas) jelenlétét kétségen kivül helyezte.

1. A viz tömör maradékainak összetétele százalékban:

Alkatrészek:	
Mészéleg	26.88%
Keseréleg	4.77 „
Szikéleg, haméleg nyomaival	4.71 „
Vaséleg (mint széns. vasélecs oldva) és Cseléleg (Mn_2O_3)	1.00 „
Szerves anyagok . . .	7.25 „
Légsav és ammónia . .	20.00 „
Kovasav (SiO_2) . . .	0.25 „
Halvany	3.15 „
Kénsav (H_2SO_4) . . .	11.67 „
Szénsav (CO_2) . . .	21.00 „
	100.68%
Fölösleg	0.68 gramm.

Rendszeresitve:	
Széns. mész ($CaCO_3$) .	39.39%
Széns. kesreny ($MgCO_3$)	7.00 „
Vaséleg (mint $FeCO_3$) és cseléleg (Fe_2O_3 és Mn_2O_3)	0.25 „
Gipsz ($CaSO_4$) . . .	10.56 „
Szerves anyagok . . .	7.25 „
Légsav és ammónia . .	20.00 „
Szikhalvag (NaCl) . .	5.20 „
Kéns. szikeny (Na_2SO_4) (haméleg nyomaival) .	4.60 „
Kéns. kesreny ($MgSO_4$)	4.29 „
	99.54%
Hiány	0.46%

2. A viz tömör maradékainak összetétele egy akóban:

Alkatrészek:	Szemer:	Rendszeresítve:	Szemer:
Mészéleg	72.25344	Széns. mész	105.88032
Keseréleg	12.82176	Széns. keseréleg . . .	18.81600
Szikéleg	12.66048	Vas- és Cseléleg . .	2.68800
Vas- és cseléleg . . .	2.68800	Kovasav	0.67200
Szerves anyagok . .	17.48800	Gipsz	28.62720
Légsav és ammónia .	53.76000	Szerves anyagok . .	17.48800
Kovasav	0.67200	Légsav és ammónia .	53.76000
Halvany (mint NaCl) .	8.56720	Szikhalvag	13.97760
Kénsav	31.36896	Kéns. szikéleg . . .	12.26480
Szénsav	56.44800	Kéns. keseréleg . . .	11.53152
Összeg	268.71744.	Összeg	265.80544

Rába.

Felső-Stájerországban Passail környékén a Heubodcn magaslaton ered, s hazánk területén Vasmegye ÉK. csucsán Niczk és Kecskéd között két ágra hasad; az egyik Kis-Rába egyenesen É. felé tart és a Répcével egyesülve áthasítja Sopronymegyét, utóbb pedig K-re fordulva Győrnek veszi utját, s Rábca nevezet alatt a Kis-Dunába szakad. A másik ág vagyis Öreg-Rába, melyről e helyen szólni fogunk, — a széthasadás után azonnal K. felé tart, s megyénk határát Marcaltő és Ó-Malomsok között éri el; éjszaki irányt tartva Rába-Szt-Mihályig Soprony és Győrmegyék határát képezi; innen ÉK. felé hajlik, mely irányát Ikrénynél keletire változtatja, de Gyirmóthnál ismét ÉK.-nek veszi utját, és Győrött a püspökvár alatt a Rábcával egyesülvén, nyomban beömlik a Kis-Dunába.*) Szt.-Mihálytól kezdve Gyirmóthig több helyen határvonalat huz a tóközi és sokoró-aljai járások között.

Folyása rendkivül tekervényes, tele örökös hajlásokkal; utjában megyénk következő helységeit érinti: Ó-Malomsok, K.-Árpás, K.-Babóth, Rába-Szt.-Mihály, Csécsény, Mérges, Rába-Patona, Gyirmóth.

A Rábának hossza**) eredetétől számítva egész a Dunába ömléséig: $52^{1}/_{2}$ mérföld, az ország határától Győrig $35^{3}/_{4}$ mérföld; melyből megyénk határára és területére összesen 9 mérföld esik, és pedig a megyét csupán egy oldalról mint határ érinti (Malomsoktól — majdnem

*) Régóta Győr előtt ketté hasadt s egyik ága a fehérvári kapu előtt elhaladva a várost körül folyta, és csak ezután szakadt a K.-Dunába.

**) A műszaki adatokat a m. kir. közm. és közleked. ministerium legujabb hiteles kimutatása nyomán közlöm, habár egyéb magán adatok ettől többé kevésbbé eltérnek.

Csécsényig) $3^{1}/_{8}$ mfdön, míg teljesen a megye területén fekszik (Csécsénytől — Győrig) $5^{3}/_{8}$ mérföld.

Esése jelen állapotában legkisebb vizállás mellett az ország határától Győrig összesen 440′ 7″ 3‴, és 100 ölenkint átalában $3._{7}$″. A megye területén (9 mérföld távolságon): 27′ 3″ 1‴, és 100 ölenkint átalában $11._{5}$‴. Legnagyobb vizállás mellett pedig esése a Stajer határtól Győrig 433′ 5″, tehát 100 ölenkint $3._{6}$; névszerint megyénk területén 22′ 3″ 5‴, és 100 ölenkint $8._{8}$‴.

Az idő, mely alatt a folyó vize az ország határától Győrig érkezik, $29^{1}/_{2}$ órát tesz.

Középsebessége legmagasabb vizállás mellett 8′, legkisebb vizállásnál $1.'_{632}$.

Szélessége:

Ó- és Uj-Malomsok között	13°—27°
Árpástól—P.-Szent-Mihályig	13°—24°
Csécsénynél	13°—20°
Rába-Patonánál	14°—28°
Ikrényi határban	13°—20°
Győrváros területén	20°—33°

Mélysége:

Malomsok és Árpás közt	3′ 7″—12′
Árpás és Babóth közt	4′—10′
Babóthtól—Csécsényig	7′ 6″—20′
Csécsénytől—R.-Patonáig	6′—11′
R.-Patonától—Győrig	4′ 5″— 6′

Vizemésztése legnagyobb vizállásnál 15855 kláb, legkisebb vizállásnál pedig 700 kláb.

A Rába vizállásának megitélésére szolgáljon e nehány adat, mely a viz magasságát Győrnél mutatja:

	1860.	1861.	1862.	1863.
Legnagyobb . . .	2′ 2″	2′ 3″ 6‴	3′ 0″ 3‴	10′ 1″
Legkisebb	0′ 4″	0′ 2″ 6‴	0′ 4″ 4‴	0′ 8″
Évi átlag	1′ 0″	0′ 9″ 9‴	1′ 8″ 3‴	4′ 4″ 4‴

A szomszéd folyókhoz viszonyítva legnagyobb vizállása mellett a Rábca tükrénél 9″ 8‴-lal, a Marcalnál pedig 5′-bal magasabban fekszik; míg legalacsonyabb vizállása mellett (Ikrénynél) a Rábca tükrénél 3′ 6″ 5‴-lal alacsonyabban, a Marcalénál ellenben (Uj-Malomsoknál) 1′ 9″ 10‴-lal magasabban fekszik.

Már fönnebb említők, miszerint a Duna árjai jelentékeny visszahatást gyakorolnak a Rábára, ugy hogy e hatás egész Rába-Szt-Mihályig terjed.

Vize — különösen áradás alkalmával, piszkos, sárgás szinü, mi is a nagy mennyiségü iszapnak eredménye.

Partjai csaknem mindenütt magasak és meredek szabásuak, szomszédos területei pedig a gyakori kiöntés következtében mocsárosak, igy főleg Gyirmóth és Ikrény között, Rába-Patonánál, Mérgesnél, Árpásnál, stb.

A Rába örökösen kanyargó vonalban kigyódzik, mely elfajult és szabálytalan állapotában egyátalán nem képes medrében levezetni azon nagy viztömeget, melylyel rendelkezik, miért is már a közönséges nyári árvizek alkalmával is elönti a partvidék termékeny téreit, s ily alkalommal roppant károkat okoz.

Ártere olykor igen jelentékeny; a különben is tökéletlen védtöltéseket gyakran átönti, sőt tulcsapó hullámai olykor egyesülnek a Marcal vizével, és a közbeeső területet teljesen elborítják.

Mily roppant területeket veszélyeztet a Rába rakoncátlan vize, annak megítélésére szolgál azon adat, mely szerint e folyónak ártere legnagyobb vizállás mellett: Győrmegyében 32493, Sopronymegyében 46272, Vasmegyében 73903, s igy hazánkban összesen 152667 holdat tesz; de megyénkben már a közönséges nyári árviz mellett is 18370 holdra megy.

Azonban a kártékony árvizek oka korántsem magában a folyóvölgy természetében keresendő, mintha talán szabályszerü körülmények közt a folyó nem volna képes a jelentékeny vizmennyiséget medrében alávezetni; de nem kereshető az ok a folyó összes esésében sem, mely elég kedvező, valamint a partok alkotásában sem, melyek kellő magassággal birnak; de igen is azon gondatlanságban fekszik a veszélyek oka, mely tétlenül nézte és engedte, hogy a meder természetellenes alakba elfajuljon, és örökös kanyargásaival utját kelleténél csaknem 10 mfddel hosszabbra nyujtsa. És a legsulyosabb vádat azon malmok és vizduzzasztó fenékgátak képezik, melyek a folyó medrét egész szélességében elzárva, a vizet csaknem a partszin magasságára feltorlaszolják, s ez által a folyó rendes esését összesen 113' 1" 10'''-lal erőszakosan megcsonkítják; minek természetes eredménye, hogy a nagy árviztömeg és az évenkint zajló jég nem takarodhatik le szabadon minden megrekedés és pusztító kiöntés nélkül.

A csaknem évenkint megujuló kiöntések közöl elég legyen csupán azon csapást említenünk, melyet a dúló elem ez évben mért a Rába-

vidékre. A hirtelen hóolvadásból keletkezett nagy viztömeg u. i. a malomsoki, sobori és árpási szerfelett magas malomgátak által természetes lefolyásában akadályozva lévén, a védtöltéseket áttörte, s körülbelül 24 helység határát annyira elborította, hogy csakis a dombosabb helyek maradtak itt-ott szárazan; s a pusztító elem hullámai egészen föl Sövényháza és Kapi helységekig szertebarangoltak. Ki számítja fel mindezen károkat? — S a gondatlanság boszuló angyala századok óta évről-évre megkivánja roppant áldozatát!

E sulyos bajokon csakis a Rába gyökeres szabályozása segíthet. Ezen eszme épen nem uj; felmerült ennek szükségérzete már a 17-ik században; történtek is némi lépések, a nélkül, hogy a csomó egész napjainkig megoldatott volna.

A szabályozási ügy hosszas folyamának részletezése meghaladja jelen feladatunk körét, s e helyütt csakis e század fő mozzanataira szorítkozhatunk.*)

A szabályozási előmunkálatok 1828-ban indultak meg, melyek a következő években befejeztetvén, 1838-ban Győrben a Rábaszabályozási bizottság tanácskozmányra ült össze. Határozatai azonban nem csak hogy foganatot nem nyertek, de a rá következett zavaros időszak alatt a szabályozási munkálatok nagy része el is veszett, s az ügy huzamosabb időre háttérbe szorult.

23 év mult el, míg ismételt panaszok és kérelmezések folytán az 1858--1861 évi időközben egy ujabb szabályozási tervezet készült és pedig a kormány által előlegezett költség igénybe vétele mellett. E tervezet tisztán műszaki adatokból összeállítva a Rába folyót oly rendes mederbe szorítja vala, mely az időnkint előforduló legnagyobb árvizeket is az árkiöntés veszélye nélkül biztosan levezethesse. Az ügy megvitatására és foganatosítására alakult érdekeltség 1870-ben jött össze Szombathelyen tanácskozmányra, mely alkalommal a szabályozási ügyet a köznmunka és közl. miniszterium pártfogásába ajálva, kérelmében főleg a következőket hangsulyozta: hogy a kormány két irányban készíttessen célszerü tervezetet, névszerint a) ármentesítési szempontból a vizlevezetés, valamint a külön csatornára helyezendő malmok érdekében; b) ármentesítéssel összekötött hasznosítási szempontból a hajózás, ipar és gazdászat érdekében, és pedig egy hajózható és egy malomhajtó valamint öntöző-csatorna létrehozatala által.

*) Kimerítően tárgyalja a Rába-szabályozás fejlődését Krisztinkovich Edének »Túldunai közép- s felvidék vizeinek szabályozásáról« kiadott munkálata, valamint Vargyas Endrének a »Sopron« címü hetilapban (1871) „Rábaszabályozás« cím alatt közlött cikksorozata.

A kormány átértvén azon szerepet, melyet a Rábaszabályozás nemcsak a közvetlenül érdekelt terület, — de egyszersmind nemzetgazdászatunk felvirágoztatásában képvisel, — azé rdekeltség méltányos óhaját teljesítendő, a hiányzó előmunkálatok elkészítésére még ugyanazon évben kir. mérnököket küldött ki, kik is munkálataik alapján tervezeteiket ármentesítési ugy mint hassznosítási irányban elkészítették.

A tervezet lényegét következőkben foglalhatjuk össze:

A Rábának 95 kanyarodását át kell vágni, mivel ez által a vizfolyás egyenesebb, rövidebb, s a meder szabályszerűbb lesz, a nagymérvű partomlások megszünnek, a felduzzadt vizszin alább száll, jégtorlaszok nem képződnek; de továbbá ezen átvágások nagyban megkönnyítik az anyameder mentében ásandó csatornák létesítését.

Az átvágások folytán a Rába hossza az ország határától Győrig $26^1/_8$ mfd, — tehát $9^3/_8$ mfddel rövidebb lesz, mint jelenleg; s megyénkben a folyó hossza $3^2/_8$ mfddel rövidebb, tehát csak $5^2/_8$ mfd lesz.

Esése legnagyobb vizállás mellett az ország határától Győrig 100 ölenkint 5'', névszerint pedig megyénkben $1._2$'' lesz.

Közép sebessége $10._{62}$ láb, — s az idő, mely alatt hazánk területén a Dunába ömlik, 16 óra 24 perc lesz, s ezen utját 13 óra 6 perccel gyorsabban futja meg, mint jelenleg.

A Duna kártékony visszahatásának ellensulyozására Győrtől egész R.-Szt-Mihályig erős védtöltések építendők; a Rába medréből valamennyi vizduzzasztó malomgát eltávolítandó; a malmok az e célra külön tervezett csatornára helyezendők, azok pedig — melyek a főfolyamon maradnának, — külön csatornákon nyernék őrlő vizöket; s végre a tervezett csatornák rétöntözésre is szolgálnának.

Az ügynek műszaki oldala tehát a kivitelre már megérett, de nem igy a pénzügyi oldal, mely végre is egyedül határoz ily vállalatnak élete fölött. A rábamelléki érdekeltség saját közreműködésén kivül országos támogatást óhajt, mert az ügy habár első sorban sajátja, de bizonyára nem csekély mérvben érinti a szélesebb körü országos érdekeket is. Vajha a közel jövő meghozná a kérdés sikeres megoldását!

Rábca.

Már fönnebb említők, miszerint a Rába Vasmegye ék. határánál ketté hasad, s egyik ága Öreg-Rába vagy egyszerüen csak Rába nevezet alatt keletnek tartva, megyénken át Győrnél a Dunába ömlik; másik ága pedig mint Kis-Rába éjszaki irányban haladva Soprony-megyén keresztül a Hanság felé veszi utját, s miután a kapuvári erdőben a Répce patakkal egyesült, keletnek fordul, és Rábca nevezet

alatt megyénk nyugoti sarkán Kapi helység fölött Győrmegye határához ér, s miután egy jó darabon határvonalat képezett Mosony- és Győrmegyék között, Börcs közelében tisztán ez utóbbinak területére lép, Tóközt áthasítja, Győr-Ujvárost Győr-Szigettől elválasztja, s a püspökvár sarkán — elhagyott testvérével a Rábával egyesülvén, néhány ölnyi távolban már a Kis-Duna szőke habjaiba olvad.

Medre egész a megye határáig csatornaszerü, innen kezdve azonban sürü kanyargással kigyózik, mi közben Kapi, Réti, Börcs, Abda és Pinnyéd helységek határait locsolja.

Az Öreg-Rábán — közvetlenül a K.-Rába torkolatán alul rőzse — gát van huzva, mely az egész medret átfogja és a Rába vizét oly magasra dagasztja, hogy a K.-Rába torkolatán lévő 3° széles zsilipen át a malmok hajtására elegendő vizet lehessen ereszteni; e zsilipnek ászokfája 3' 4'' 11'''-lal fekszik magasabban mint az Öreg-Rába torkolatának 1864-ik évi april hó 26-án észlelt vizállása.

E duzzasztó gát és zsilip képezik tehát a K.-Rábának s igy a Rábcának is egyik tápszerkezetét, mely gát ugy van alkotva, hogy az Öreg-Rába árvizeit a K.-Rábából kizárja, és ebbe mindig csak annyi vizet szolgáltasson, a mennyi a malmok hajtására szükséges.

A Rábca tehát voltaképen rendes értelmében folyónak nem is nevezhető, a mennyiben nem képezi források, patakok s egyéb eleven vizek közvetlen lefolyását, hanem inkább csak a mocsárok magasabb állásu vizeinek levezetésére szolgál; s ha az Ikva, de különösen a Répce vadvizei áradásaikkal időnkint medrét el nem özönlenék, és a K.-Rába malom csatornája nem táplálná: alig is szerepelne másként mint ér, mely a Dunával érintkezve a vizek áradásainak hullámzó játékát üzi, míg az év nagyrészében medre üresen maradna.

De habár a Rábca természetszerüleg épen a Fertő és Hanság mocsárainak levezetésére volna hivatva, — e feladatának is tökéletlenül felel meg, mert századokon át emberi kéz által mitsem gondozva, szintoly parlag jellemet öltött, mint megyénk egyéb folyói.

A Rábca h o s s z a a Répcével történt egyesülésétől egész a Dunába ömléséig: 9²/₈ mfd., melyből megyénkre (Kapitól-Győrig) 7 mfd. jut: ez utóbbi távolságon összes e s é s e legkisebb vizállás mellett 12', és 100 ölenkint 6'''; míg a legmagasabb vizállás mellett 8' 8'', és 100 ölenkint 4.₄'''.

E jelentéktelenül csekély esés oka egyrészről a mély és iszapos mederben, másrészről azon körülményben rejlik, mely szerint magasabb vizállás alkalmával vizét a Duna és Rába visszaszorítja.

Közép **szélessége** Abdáig 10°—12°, itt kitágul mintegy 40 ölre, de csakhamar ismét összeszorul, és Győrnél rendesen 20°—25° szélességgel bir.

Közép **mélysége** 3'—6', mely azonban igen is változékony; száraz évszakban alig van vize, míg máskor medréből is kicsap és a partvidéket elborítja.

Közép **sebessége** legkisebb vizállásnál 1', legmagasabbnál pedig 4' : ugyanily körülmények között **vizemésztése** 300, majd 7000 köbláb. Jelen elhagyott állapotában épen nem hajózható.

A Rábca-**szabályozás** szükségességének érzete mindannyiszor fájdalmas hangokban tör ki, valahányszor a rakoncátlan vizek pusztítva száguldoznak a szomszédos téreken; de azért a foganatosítás mindekkoráig a jámbor óhajok ködében lappang. Külön érdekeltség működik ezen ügyben is, mely azon szilárd meggyőződésre jutott, miszerint a Rábcának szabályozása csakis a Rábával együttesen oldható meg sikerrel. Szük terünk nem engedi, hogy tervezeteket részletezzünk, melyek mindekkoráig csak a papir türelmes lapjain élnek. Elég legyen tehát e tekintetben is utalnunk Krisztinkovichnak fönnebb idézett emlékiratára, mely a Rábcaszabályozás mozzanataira szintén kiterjeszkedik.

Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal, hogy a bővebben érdeklődök figyelmébe ne ajánljuk azon átnézeti térképet, mely 1871-ben a m. k. államnyomdában jelent meg, s mely a Fertő tava kiszáradt medrének további vizmentesítésére tervezett vizépítéseket, névszerint a Rába, Rábca és Répceszabályozás műszaki tervezeteit tiszta áttekintésben adja. Ugyancsak a m. k. államnyomdában jelent meg 1871-ben a Fertő tavának, nemkülönben a Rábca és Répce folyóknak átnézetes hoszszelvénye, mely a vizállásokat és eséseket tisztán kivehető szinezéssel és számokkal adja.

Patakok és mellékvizek.

Marcal szabálytalan kis barna patak, mely a Bakony dny. végén ered: több apró csermelylyel egyesülvén és Zalamegyén áthaladván, mint határvonal szorul Vas- és Veszprémmegyék közé, majd Marcaltő és Ó-Malomsok között eléri megyénket és a Rábával csaknem párhuzamos irányban K.-Árpás, Mórichida, Rába-Szt.-Miklós és Koroncó helységek határait átmosva, Gyirmóth fölött a Rábába szakad.

Egész **hossza** $10^{5}/_{8}$ mfd., melyből megyénk területére $3^{5}/_{8}$ mfd. jut.

Esése egész megyénk határáig 47' 3'' 11''', vagyis 100 ölenkint 2''; a megye határától pedig a Rábába ömléseig (1872-ki mérések szerint) 22' 6'' 2''', tehát 100 ölenkint $1._{8}$''.

Átlagos szélessége ugy mint mélysége bajosan adható, mert a partjain elterülő mocsárok ugyszólván medréhez tartoznak. A mérések csakis egyes helyekre szorítkoznak; igy a gyirmóthi hídnál középszélessége 6°—7°, mélysége pedig 3'—4'. Vize torlódás folytán mindannyiszor kicsap medréből, valahányszor a Rába szine magasan áll.

Közép sebessége legkisebb vizállásnál $0._{82}'$, legnagyobbnál pedig $3._{5}'$; míg vizemésztése ugyanily körülmények között majd $70._{2}$, majd 998 köbláb.

Jelen állapotában a Marcal szintén egyik csapását képezi megyénknek, melynek jelentékeny területét e folyónak szeszélyes vize teljesen hasznavehetlenné teszi. Nem csoda, ha a Marcalszabályozás keresztül vitele régóta foglalkoztatja az érdekelt vidéket; az ügy azonban hasonló nehézségekre akad, mint a Rába és Rábca szabályozás; az érdekek surlódása és összeütközése miatt ezen ügy is csiga-módra halad. A megyénk kebelében alakult érdekeltség 1863-ban határozottan kifejezte, miszerint a Marcal szabályozását igen is forrón óhajtja, de csak a Rába szabályozásával együttesen, mert különben a Marcal szabályozása Győrmegyére nemcsak előnyöket nem hozna, de sőt tetemes károkat teremtene. Az ügy fejlődésének hosszas menetét Krisztinkovich kimerítően adja többször idézett emlékiratában.

Csiliz a csallóközi Somorja alatt a N.-Dunából mint régi Dunaág szakad ki, de torkolatánál részint már be van iszapolva, részint a dunai védtöltések által van elzárva, ugy hogy jelenleg egész Bakáig holt folyót képez, és csupán e helységnél lép fel önálló alakban, és saját fakadó vizeitől táplálva, kanyarulatával a Csilizközt határolja. Patasnál megyénkhez érve, ezt Komárommegyétől elkülöníti, s Kulcsod alatt a Holt-Dunába és ezzel együtt Szőgye átellenében a N.-Dunába szakad. Megyénket $3^{1}/_{2}$ mfd hosszuságban mossa; szélessége 3°—4°, mélysége 1°—2°. Folyása igen lassu, vize igen kevés; medrét sürü nádasok lepik, partjait pedig védtöltések szegélyezik. A Duna magas vizállásánál erősen torlodik és pedig fel egész Patasig, s ilyenkor töltésein is átcsap.

Bakonyfolyás nevezettel több apró patak van megyénk területén, melyek mindannyian a Bakony talaján fakadt csermelyeknek köszönik eredetöket, s melyek rendes körülmények között ugyan szerényen csörgedeznek alá, sőt száraz időjárással erők teljesen is kiapad; de olykor — főleg záporesők alkalmával, sebesen rohanó hullámokat hömpölygetnek és pedig nem ritkán oly tömegben, hogy rohamosan csapnak ki a csekély mederből.

Ily Bakonyfolyás vagy Bakonyér huzódik el Téth és Szt.-Kut között, mely másként Csankota-ér nevezettel is bír, és a Marcalba önti vizét.

Egy másik Bakonyfolyás Lovász-Patona mellett hatol megyénkbe, és Kis- és Fel-Péc, Szemere, Koroncó mellett elhaladva, szintén a Marcalban vesz el. Ezen ér jelenleg Som-ere nevezet alatt is előfordul, míg a 17. században cseraljai patak név alatt szerepelt, s mindkét nevét eredetétől nyerhette, a mennyiben a Bakony végágainak som- és csertermő sürüiből tör elő. Ennek hossza megyénk területén 2 mfdet tesz, szélessége Koroncó mellett 2°, egyebütt csak 1°; mélysége 3'—4'.

A harmadik Bakonyfolyás Táp-Szt.-Miklós mellett lép megyénkbe, s Mező-Örs mellett elhaladva Rétalap közelében Komárommegye területére csap át, innen azonban csakhamar visszatér megyénkbe, s Bőny fölött elhaladva, egyenesen a N.-Dunának tart, melybe Gönyő alatt beömlik.

Hossza 4 mfd, szélessége 1 és 2 öl között változik, mélysége a körülmények szerint igen különböző; medre olykor csaknem száraz, máskor sebesen rohanó hullámai szerte kicsapnak; átalában egyike a legvadabb természetü patakoknak.

Negyedik Bakonyér Nyalka helység és Borba puszta közt csörgedez szerény mederben, s Mindszent, Péér, Töltéstava, Táplány és K.-Megyer mellett végigkígyódzva, Győrváros területén a Rábába ömlik.

Pánzsa-ér a tarjáni pusztán (Ravazd és Asszonyfa között) több apró forrásból fakad, innen Ravazd alá siet, hol Pannónia forrásából — másként Bélakutjából — csekély vizét megszaporítván, ettől Pánzsa (Pannosa) nevet nyer. Ez utóbbi azon történelmi nevezetességű Sabaria forrás, melynek vizéből — Béla király névtelen jegyzője szerint — az Árpád vezérlete alatt jött honfoglalók nemkülönben barmaik ittanak. IV. Béla királynak 1231-ben kelt levele „szt. forrás", „Pannonfő" és „Panosa" név alatt említi e forrást. (Matusek kézirata). Ravazd fölött a Pánzsa-ér kisded nádas tavat alakít, és az écsi vagy Pánzsavölgyön keresztül éjszak felé tart, mig K.-Megyer mellett a legutóbb érintett Bakonyérrel egyesülvén, nemsokára a Rábába szakad. Hossza $3^1/_2$ mfd, szélessége K.-Megyerig alig 1°; Győr határában azonban kiszélesedik, és a Rábába ömlésénél 3°—4° szélességgel bír. Mélysége és vize csekély, főleg ujabb időben tetemesen megfogyatkozott. *)

*) A Pánzsa — illetőleg a ravazdi Béla-kút vizét Kitaibel vegyelemezte 1801-ben, és az eredmény ily címü müben lett közzétéve: »Pauli Kitaibel opuscula Physico-chemica, edidit Jo. Schuster, Tom. I. Hydrographica Hungariae, 1829; Aquae Com. Jaurinensis; Aqua Ravsadiensis, Pannoniai kút vocata.«

Az említetteken kivül még több apró csermely kanyarog megyénk déli területén, névszerint a sokorói járásban.

1) Igy a n. és k.-baráthi hegységből két kis csermely folydogál Ménfő felé.

2) Páltelektől a tényői völgyben egy másik.

3) A Sárdos-ér a koroncói határban vesz el.

4) A Tördemész-ér Veszprémmegyéből jő és Gyarmath és Csikvánd közt elhaladva a Marcalba ömlik.

5) A Gerence szintén Veszprémmegyéből jő, s megyénk dny. sarkán rövid határvonalat képezvén Malomsoknál a Marcal csatornájába szakad.

Mindezek nagyobbrészt száraz mederrel bírnak, mely csak hóolvadás és erős esőzés idején telik meg.

Tavak, mocsárok.

Megyénk tavakban nem, — de mocsárokban annál gazdagabb.

A ladaméri tó (Szigetközben) Dunaszeg és Ladamér között — egykor Dunaág lehetett, és a K.-Dunával 6'—8' mély árokkal van összekötve, többnyire víz nélkül áll, mocsáros és náddal van benőve; területe $20._{499}$ hold.

A fehér-tó Tóközben Bödöge és Sövényház közt fekszik körülbelül 178 hold területen.

A kónyi tó a hasonnevü helység alatt terül el mintegy 103 holdnyi térségen.

Mindkét tónak szélei mocsárosak és náddal vannak benőve.

A mocsárok jelentékeny területet borítanak; igy Csilizközben: Kulcsod, Balony, Patas, Medve helységek határaiban; Szigetközben: a sárási puszta és Ujfalu közelében; Tóközben: Ikrény és Gyirmóth, Sövényház és Markota között, továbbá a kónyi tó körül; de főleg a Marcal mentében.

Mielőtt vizrajzi ismertetésünket befejeznők, el nem mulaszthatjuk fölemlíteni, miszerint megyénknek — kevés kivétellel — jó és egészséges kut vize van, habár ennek áldásai nem tárulnak fel mindenütt egyenlő könnyüséggel; mert míg az éjszaki és nyugoti részeken alig néhány lábnyi mélységben bő forrás fakad, addig a déli részen, névszerint a pusztai árás alján gyakran tetemes mélység is nagyon szükmarkuan jutalmazza a munkás kéz fáradalmait. A Duna mentében, igy többi közt a székvárosban is e folyónak vize pótolja a kutak üde nedvét.

Említést érdemel végre a viznek azon kivételes hatása, melyet ez a Szigetköz nehány helységében kifejt, a mennyiben t. i. a lakosok közt a golyva jelentékeny számarányban mutatkozik.

5. A megye éghajlata.

Dr. Kruesz Krizosztomtól.

Azon kép, melyet csekély adataink nyomán összeállíthatunk, nem tekinthető Győrvármegye éghajlati viszonyainak teljesen hű tükréül; az adatok ugyanis csak Pannonhalmára vonatkoznak. Hogy ezeknek értékét némileg az összes megyére vonatkoztassuk, jónak láttuk a pannonhalmi adatokat a legközelebbi légtüneti állomások adataival párosítani; e végre elkértük Dr. Klein Mihály komáromi orvos urnak Komáromra, és Barkassy magyar-Óvári tanár urnak Magyar-Óvárra vonatkozó jegyzeteit, azt tartván, hogy Komárom és Óvár Győrvármegyének lapályosabb részét képviselik, midőn Pannonhalma annak emeltebb és szárazabb helyeit képviseli.

A fölvett helyek	éjsz. szél	hossz. Ferr.	magassága *)	köz. légnyomat
Győr . . .	47°41'	35°18'	63°2'	333.64'''
Pannonhalma .	47 33	35 25	149 0	326.68'''
Magyar-Óvár .	47 53	34 54	64 1	331.83'''
Komárom . .	47 47	35 49	58 1	333.155'''

I. Havi közép **légnyomat**, és ennek szélsőségei párisi vonalokban:

	Pannonhalmán			Bécsben			Komáromban		
	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.
Januárban .	327.65	335.71	314.08	330.67	339.91	319.73	333.77	341.4	324.3
Februárban	326.92	334.91	318.78	331.35	337.85	321.65	333.37	341 2	324.2
Márciusban .	325.20	332.54	314.64	329.10	337.21	319.16	331.35	340.3	323.1
Aprilben . .	326.28	331.40	318.86	329.20	335.44	321.78	333.42	339.9	325.6
Májusban .	325.83	331.21	320.20	329.06	335.02	321.91	333.16	338.6	325.4
Juniusban .	326.26	330.11	319.99	329.70	333.80	325.10	333.18	337.5	326.9
Juliusban .	326.36	330.46	321.10	330.01	334.40	324.99	333.11	336.9	327.5
Augusztusb.	326.38	331.24	321.45	329.91	333.20	322.06	332.77	336.9	327.8
Szeptemberb.	327.20	333.05	320.66	330.18	334.73	321.07	334.00	339.0	327.8
Oktoberben .	327.13	332 79	32.970	330.97	336.11	321.03	333.02	340.1	325.6
Novemberb	326.88	333.82	318.30	330.77	338.09	321.88	332.40	339.3	324.8
Decemberb. .	327.69	336.79	316 85	331 29	338.77	317.40	334.30	341.5	325.3

*) Az ádriai tenger szine fölött.

II. Évszaki közép légnyomat és ennek szélsőségei párisi vonalokban:

Évszak	Pannonhalmán			Bécsben			Komáromban		
	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.
Tél. . . .	327.431	336.79	314.08	331.10	339.91	317.40	333.81	341.50	324.20
Tavasz . .	326.102	332.54	314.64	329.12	337.21	319.16	332.62	340.30	323.10
Nyár . . .	326.329	331.24	319.99	329.93	334.40	322.06	333.05	337.50	326.20
Ősz . . .	327.030	333.82	318.29	330.64	336.11	320.88	333.14	340.10	324.80
Évi. . . .	326.680	336.79	314.08	330.21	339.91	317.40	333.15	341.50	323.10

III. A légnyomat ingadozásai átalános törvény alatt állván, mint másutt, ugy nálunk is legnagyobbak a téli, legkisebbek a nyár hónapokban, jelesül:

Ingadozás

	Pannonhalmán	Komáromban	Bécsben
Január	21.63'''	17.10'''	20.18'''
Február . . .	16.13	17.00	16.20
Március . . .	17.90	17.20	18.05
Április	12.54	14.30	13.66
Május	11.01	13.20	13.11
Junius	10.12	10.60	8.70
Julius	9.36	9.40	9.41
Augusztus . . .	9.79	9.10	11.14
Szeptember . .	12.39	10.20	13.66
Oktober . . .	11.72	14.40	15.08
November . . .	15.52	14.50	16.21
December . . .	20.94	16.20	21.37
Télen	22.71	17.90	22.51
Tavaszkor . . .	17.90	17.20	18.05
Nyáron . . .	11.25	11.30	12.34
Őszkor	15.53	15.20	15.23
Évi	22.71	18.40	22.51

Pannonhalmán az 1856—1866-ki évek időközében a legnagyobb légnyomat decemberben, a legkisebb januárban fordult elő; a két hónap középszámai azonban igen közel esnek egymáshoz annyira, hogy a középlégnyomat különbsége e két hónapban = 0.04'''.

Az évi középlégnyomat egyik hónapban sem fordul elő, legközelebb áll hozzá a novemberi, a kettő között a különbség = 0.20'''.

A téli közép az évi középen fölül 0.751'''-nyira esik
A tavaszi „ „ „ „ alul 0.578'''-nyira „
A nyári „ „ „ „ „ 0.351'''-nyira „
Az őszi „ „ „ „ fölül 0.350'''-nyira „

A komáromi észleletek nem mutatják azon szabályszerüséget, mint a pannonhalmiak és bécsiek minek oka hihetőleg az észlelési módszerben fekszik.

IV. Havi közép hőmérsék és ennek szélsőségei R. fokokban.

Hó	Pannonhalmán			Komáromban			M.-Óvár.
	közép.	maxim.	minim.	közép.	maxim.	minim.	közép.
Január .	—1.75	+9.3	—13.2	—1.0	+9.0	—16.0	—1.11
Február .	—0.09	11.4	—11.7	—0.8	12.5	—16.0	+1.63
Márczius .	+3.56	16.0	—9.7	+4.9	18.0	—9.0	3.14
Április .	7.95	19.8	—2.5	8.9	20.8	—2.0	8.81
Május . .	11.20	23.6	—1.3	13.0	24.2	+1.0	13.24
Junius. .	15.12	26.7	+5.2	17.1	28.5	5.0	15.83
Julius . .	16.43	27.0	8.5	18.1	28.0	9.0	16.85
Augusztus	15.32	27.0	6.8	17.1	28.0	6.0	15.22
Szeptemb.	13.55	22.8	0.7	14.5	27.0	1.5	13.53
Oktober .	9.29	23.0	—0.8	10.2	20.0	—3.0	7.39
November	2.99	16.1	—8.6	4.4	18.0	—6.0	3.27
December	—0.58	8.4	—10.6	—0.7	8.0	—10.0	0.48

V. Évszaki közép hőmérsék és ennnk ingadozásai R. fokokban.

Évszak	Pannonhalmán			Komáromban			M.-Óvár.
	közép.	maxim.	minim.	közép.	maxim.	minim.	közép.
Tél . .	—0.84	+11.4	—13.2	—0.49	+12.5	—16.0	+0.01
Tavasz .	+7.60	23.6	—9.7	+8.92	24.2	—9.0	8.39
Nyár . .	15.65	27.5	+5.0	17.08	28.5	+5.0	12.53
Ösz . .	9.15	22.8	—6.4	9.78	27.0	—6.0	8.06
Évi. . .	7.85	27.5	—13.2	8.82	28.5	—16.0	8.09

A pannonhalmi és komáromi észleletek ugyanazon évekre (1856—1866) vonatkoznak, és ez okból összehasonlíthatók; a magyar-óváriak más és kevesebb számu évekből (1866—1870) valók.

A két előbbi állomás hőmérséki viszonyai némi észrevételekre szolgáltatnak alkalmat. Pannonhalmának közép hőmérséke a helynek magakabb fekvésénél fogva kisebb számokat, de egyuttal kisebb ingadozásosat is mutat, mint az alantabb fekvő Komárom.

Pannonhalmán	közép	téli	hőmérsék	0.84⁰	ingadozás	24.6⁰	R.
Komáromban	„	„	„	0.49⁰	„	28.5⁰	„
Pannonhalmán	„	tavaszi	„	7.60⁰	„	33.3⁰	„
Komáromban	„	„	„	8.92⁰	„	33.2⁰	„
Pannonhalmán	„	nyári	„	15.65⁰	„	22.5⁰	„
Komáromban	„	„	„	17.08⁰	„	23.5⁰	„
Pannonhalmán	„	őszi	„	9.15⁰	„	29.2⁰	„
Komáromban	„	„	„	9.78⁰	„	33.0⁰	„
Pannonhalmán	az évi	közép	„	7.84⁰	„	40.7⁰	„
Komáromban	„ „	„	„	8.82⁰	„	44.5⁰	„

E tüneménynek kulcsa azon egyszerü törvényben rejlik, hogy a hidegebb légrétegek nagyobb fajsulyuk miatt a mélyebb helyekre szállnak; holott a melegebbek fölemelkednek. Pannonhalma csekélyebb tömegénél és csekély viztartalmánál fogva (páraképzés nem lévén), nem fosztja meg oly nagy mértékben a légburkulatot melegétől; azért itt a dérképzés a völgyekhez képest ritka, és szélcsendes időben a hőmérsék a főmonostorban néha 4—5 fokkal magasabb, mint a mezővárosban. Szeles időben a hegy minden oldalról szabadon állván, gyors és tetemes hőmérséki változáson megy keresztül; mi különösen nyáron érezhető, midőn hosszabban tartó rekkenő meleg napok után rövidebb ideig tartó eső vagy föl-szél kellemesen kihűti a hegytetőt, holott Győr városa helyiségei, ugyszólván, változtatlanul forrón maradtak. Van azonban e körülménynek kellemetlen oldala is, a mennyiben a gyors és gyakran tetemes hőmérséki változások a légző-szervekre annál kártékonyabban hatnak, minél erősebbek a szelek, melyek azt okozták.

A lég hőmérséke, nyomása és nyirkossága, nemkülönben a csapadék mennyisége a lég áramlataival vagyis a szelekkel a legbensőbb viszonyban áll, azért indokoltnak tartom e helyütt a szeleknek kimerítőbb rajzát adni. A következő tábla a szelek irányára vonatkozik; megjegyzendő, hogy csak nyolc irány vétetett figyelembe, oly formán, hogy csak az É. K. D. és Ny. alatt álló számok felelnek meg a címnek, az É. és K. közt eső irányok KÉ-val, a K. és D. közé esők DK-val jeleztettek stb.

A számok az illető szeleknek előfordulását jelzik; a följegyzések naponkint háromszor történtek.

V. A szelek iránya Pannonhalmán 1856—1866-ban.

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1856	Január	2	0	8	9	19	19	22	14
	Február	3	4	3	3	10	14	34	16
	Március	19	2	11	3	14	14	11	19
	Április	5	0	1	5	20	38	15	6
	Május	7	1	3	6	9	36	23	8
	Junius	10	1	1	2	17	18	21	20
	Julius	6	4	1	0	12	11	36	20
	Augusztus	7	7	2	2	5	24	30	19
	Szeptember	14	4	6	3	12	26	20	5
	Oktober	8	6	12	17	22	12	9	7
	November	6	5	3	7	12	22	12	23
	December	4	2	1	13	12	29	15	17
	összeg	91	36	52	70	164	263	248	174
1857	Január	5	2	5	18	12	9	21	21
	Február	5	3	3	17	38	4	13	1
	Március	11	5	16	9	6	17	9	20
	Április	11	4	3	3	6	24	17	22
	Május	16	2	5	10	18	9	17	16
	Junius	15	10	8	3	4	13	18	19
	Julius	9	2	0	0	2	16	37	27
	Augusztus	8	15	9	3	10	10	20	18
	Szeptember	7	2	2	12	18	13	26	13
	Oktober	6	3	5	14	21	10	25	9
	November	14	11	4	3	15	18	7	18
	December	10	1	2	3	9	11	34	23
	összeg	117	60	62	95	159	154	244	207
1858	Január	9	4	13	5	8	22	22	10
	Február	5	11	9	21	18	8	8	4
	Március	4	2	5	8	17	15	28	14
	Április	14	7	5	6	9	19	15	15
	Május	12	4	4	4	9	16	21	23
	Junius	21	11	6	2	6	2	22	20
	Julius	8	7	4	2	3	18	23	28
	Augusztus	9	13	10	5	4	12	24	16
	Szeptember	20	5	1	12	11	14	9	18
	Oktober	7	0	8	4	28	18	17	11
	November	9	13	9	4	14	16	18	7
	December	8	2	11	12	16	8	24	12
	összeg	126	79	85	85	143	168	231	178

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1859	Január	9	0	4	4	19	24	26	7
	Február	6	1	3	10	13	10	33	8
	Március	5	1	3	0	21	16	34	10
	Április	6	2	5	3	11	20	38	5
	Május	17	11	16	3	14	14	9	9
	Junius	7	7	4	2	13	18	19	20
	Julius	22	8	3	4	5	6	19	26
	Augusztus	8	7	3	11	15	13	19	17
	Szeptember	2	0	1	7	16	10	40	14
	Oktober	8	2	10	9	19	9	32	4
	November	17	8	9	7	22	11	8	8
	December	3	2	4	5	16	3	26	24
	összeg	110	49	65	65	184	164	303	142
1860	Január	1	0	14	9	25	17	19	8
	Február	8	0	1	0	11	14	37	16
	Március	17	1	3	2	18	14	21	17
	Április	9	4	10	6	20	9	20	12
	Május	12	6	3	4	16	12	31	9
	Junius	9	0	0	0	16	16	38	11
	Julius	8	4	0	5	6	11	50	9
	Augusztus	9	0	2	4	18	23	26	11
	Szeptember	8	4	3	5	23	14	19	14
	Oktober	6	7	7	1	17	25	21	9
	November	5	3	3	14	22	6	27	10
	December	8	3	2	6	20	10	35	9
	összeg	100	32	48	56	212	171	344	135
1861	Január	7	3	2	3	14	19	36	9
	Február	7	0	7	11	13	27	14	5
	Március	14	2	5	2	18	19	23	10
	Április	18	5	4	3	7	7	25	21
	Május	8	2	4	1	17	13	40	8
	Junius	11	5	7	3	16	13	27	8
	Julius	7	2	1	1	15	24	36	8
	Augusztus	13	4	2	6	8	21	8	30
	Szeptember	8	4	4	7	7	24	14	22
	Oktober	5	6	10	6	35	8	20	3
	November	8	0	0	3	19	21	19	20
	December	13	1	3	7	15	13	25	16
	összeg	119	34	49	53	84	209	287	160

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1862	Január	5	2	2	3	20	17	34	10
	Február	17	6	0	6	14	4	18	19
	Március	2	0	1	7	35	27	9	21
	Április	1	2	0	6	16	10	34	12
	Május	9	8	3	9	15	13	22	14
	Junius	3	2	2	6	20	11	32	14
	Julius	3	2	2	3	22	15	35	11
	Augusztus	6	0	2	4	13	14	36	18
	Szeptember	2	0	1	13	12	20	29	13
	Oktober	2	1	9	8	13	30	26	5
	November	9	8	33	29	4	0	4	3
	December	6	0	4	10	10	31	24	8
	összeg	64	31	59	94	194	192	303	148
1864	Január	8	4	10	10	13	16	26	6
	Február	3	4	5	10	12	17	23	10
	Március	9	3	8	1	8	18	32	14
	Április	17	4	4	0	5	4	30	26
	Május	21	5	13	3	8	4	19	20
	Junius	23	2	2	3	4	6	37	13
	Julius	5	9	0	3	0	8	22	46
	Augusztus	7	0	0	2	2	24	37	21
	Szeptember	7	1	3	1	8	11	21	38
	Oktober	4	6	3	0	2	34	25	19
	November	6	5	3	17	6	8	21	24
	December	6	4	43	10	6	10	10	4
	összeg	116	47	94	60	74	160	303	241
1865	Január	6	2	8	15	2	30	21	9
	Február	13	5	6	4	3	14	21	18
	Március	4	16	8	12	6	5	15	27
	Április	6	5	7	8	10	19	19	16
	Május	7	4	8	15	10	23	14	12
	Junius	12	6	2	2	6	4	23	35
	Julius	10	9	3	9	9	15	21	17
	Augusztus	7	6	1	0	5	19	31	24
	Szeptember	13	5	8	11	3	7	27	16
	Oktober	3	3	12	9	11	33	11	11
	November	5	1	9	12	15	24	16	8
	December	6	2	1	9	4	40	27	4
	összeg	92	64	73	106	84	233	246	197

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1866	Január	4	8	4	7	12	34	13	11
	Február	1	5	5	6	7	26	27	7
	Március	6	2	2	7	9	28	18	21
	Április	8	9	7	8	10	25	11	12
	Május	12	2	3	6	9	21	9	31
	Junius	12	6	9	5	5	13	11	29
	Julius	7	3	1	4	0	13	32	33
	Augusztus	3	7	2	1	5	20	33	22
	Szeptember	0	1	10	8	11	27	19	14
	Oktober	4	3	17	15	9	22	7	16
	November	5	4	3	7	8	23	23	17
	December	9	11	9	13	8	9	17	17
	összeg	71	61	72	87	93	261	220	230

VI. Tiz év alatt hányszor fordult elő a jelzett szélirány:

az egyes hónapokban	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
Január	50	25	70	83	144	207	240	105
Február	68	39	42	88	138	138	228	125
Március	91	34	62	52	152	173	200	164
Április	95	42	46	68	114	180	224	156
Május	121	45	62	57	143	161	171	150
Junius	123	50	40	28	96	114	248	189
Julius	85	53	15	36	74	137	209	224
Augusztus	77	64	33	33	85	193	276	197
Szeptember	81	26	39	79	121	166	224	167
Oktober	52	39	93	61	177	201	193	94
November	84	58	76	115	134	172	188	141
December	73	28	81	98	126	164	237	140
egy évben átlag	100.0	50.3	65.9	79.8	150.4	200.6	263.8	185.2

10 év alatt	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
télen	191	92	193	269	408	509	705	370
tavaszkor	207	121	150	177	409	309	595	470
nyáron	285	167	88	97	255	414	733	610
őszkor	217	123	208	255	432	539	605	352

E számok nyiltan mutatják, hogy vidékünkön az éjszaki, éjszakkeleti, keleti és délkeleti szelek a többi négy irányhoz tetemes kisebbségben vannak, ugy állván egymáshoz = 296: 700; legritkábbak az

éjszakkeleti és keli szelek, az éjszakiak gyakoriabbak május, — juniusban, — átalán nyáron, mint más évszakokban. stb.

százalék szerint	É.:	ÉK.:	K.:	KD.:	D.:	DNy.:	Ny.:	NyÉ.:
mint	9.176:	4.796:	6.010:	7.018:	13.604:	18.086:	24.897:	16.413:

A déli szelek meghozzák az eső anyagát, melyet a nyugoti szél esővé érlel meg; az éjszaki szél tisztítólag hat, a keleti szél száraz, és hüvös, télen metszően hideg.

A szelek ereje Pannonhalmán tetemes, és dacára az aránylag csekély magasságnak, mégis jelentékenyen nagyobb, mint a mezővárosban s a vármegye sík területein. A déli és nyugoti szelek aránylag erősebbek s erejök mellett kitartók; ugy, hogy 3—4—5 napig is dühöngnek. Az igazi förgetegek nyugot és nyugotéjszakról jönnek, erőre nézve fölülmulják a déli legerősebb szeleket, de rendesen rövid tartamuak; azért a déli erős és tartós szelek több kárt tesznek, mert gyakrabban is dühöngnek. 1858-ik évi april 30— május 5-ig D. és DNy. irányban jövő roham 7—8 foku erősséget nyert, melyről jegyzetem mondja: „Bábolnán, Tárkányban pajtákat zuzott, Pannonhalmán fákat hasított és tört!“ Ilyen szél dühöngött 1859. január 23. 24. 30. 31. s febr. 1. 2; feb. 17. 18. 19 a Ny7. dühöngött, mely 20. 21. 22-én É5-nek engedvén át az uralmat, febr. 23-án ismét visszatért és Ny8-ig emelkedvén 3 napig tartott, DNyra térvén 27-én harmadszor is visszatért; marc. 11-én ismét D 5—7 dühöngött, mely márc. 16-ig tartott! A közép szélerősség Pannonhalmán 3. 12.

Az irányváltozás sok rendetlenségnek van kitéve, s nem ritkán fordítva jár délről keletre, éjszakra, nyugotra; ámbár gyakoribb a rendes forgás.

VII. Havi közép **páranyomat** és ennek szélsőségei párisi vonalokban.

Hónap	Pannonhalmán		
	közép.	maxim.	minim.
Január	1.56	3.22	0.50
Február . . .	1.76	3.60	0.45
Március . . .	2.08	3.96	0.81
Aprilis	2.62	5.57	1.09
Május	3.62	6.64	1.20
Junius	4.55	7.68	1.82
Julius	4.82	8.35	1.81
Augusztus . . .	4.95	9.75	1.86
Szeptember . . .	4.29	7.87	1.71
Oktober . . .	3.67	5.98	1.08
November . . .	2.22	5.44	0.76
December . . .	1.61	3.64	0.67

VIII. Évszaki és évi közép páranyomat és ennek ingadozásai párisi vonalokban.

Évszak	Pannonhalmán		
	közép.	maxim.	minim.
Télen	1.708	3.60	0.45
Tavaszkor . . .	2.772	6.64	0.81
Nyáron	4.758	9.75	1.81
Őszkor	3.149	7.87	0.76
Évi	3.097	9.75	0.45

A páranyomat maximuma a nyári évszakra esik, a minimum a télire; ugyanez áll az ingadozás szélső határaira nézve is, mely utóbbi augusztus hóban = 9.75'''—1.86''' = 7.89''', januárban pedig = 3.22'''—0.50''' = 2.72''', decemberben, = 3.67'''—0.67''' = 3''', a miből kiderül, hogy a páranyomat a légnyomattal ellentétes hullámzásban áll.

IX. Viszonyos havi légnedvesség — nyirkosság — (telített állapot = 100).

Hónap	Pannonhalmán			M.-Óvárott
	közép.	maxim.	minim.	közép.
Január	86.0	$\frac{100}{16}$	51	92
Február . . .	79.0	$\frac{100}{12}$	40	83
Március . . .	75.0	$\frac{100}{5}$	24	77
Aprilis	65.0	$\frac{100}{1.2}$	29	63
Május	66.0	$\frac{100}{0.4}$	25	64
Junius	65.0	$\frac{100}{0.3}$	23	61
Julius	63.0	$\frac{100}{0.5}$	20	62
Augusztus . . .	67.0	$\frac{100}{0.1}$	25	68
Szeptember . .	69.0	$\frac{100}{1.1}$	25	68
Oktober . . .	73.0	$\frac{100}{2.5}$	31	75
November . . .	84.0	$\frac{100}{8.3}$	49	80
December . . .	80.0	$\frac{100}{21.6}$	54	89

X. Évszaki és évi nyirkosság (telített áll. = 100).

Évszak	Pannonhalmán			M.-Óvárott
	közép.	maxim.	minim.	közép.
Télen	86.0	$\frac{100}{49.6}$	40	88.0
Tavaszkor . . .	68.0	$\frac{100}{6.6}$	24	68.0
Nyáron	65.0	$\frac{100}{0.77}$	20	64.0
Őszkor	76.0	$\frac{100}{10.6}$	25	74.0
Évi	73.6	$\frac{100}{67}$	20	73.5

A Pannonhalmán kitüntetetett maximumokra nézve megjegyzem, hogy a törtszám nevezője azt mutatja, hányszor volt az illető hónapban vagy évszakban a lég páratelt állapotban; p. januárban 16-szor, februárban 12-szer, decemberben 21.6-szer; tehát télen 49.6-szer, s az egész éven át 67.6-szer.

E számok mint középszámok nem a tényeket fejezik ki, hanem azon képzelt számot, mely a nyirkosság egyenletes beosztásából ered. Az észleletek tiz évre terjedvén, april hóban e tiz év alatt 12-szer jegyeztetett páratelt állapot: e szám 10 évre beosztva az 1.2 középszámot adja. Májusban nem minden évben, hanem a 10 év alatt csak 4-szer jegyeztünk páratelt állapotot, 4 : 10 = 0.4 s. i. t.

Mint emlitők, a pannonhalmi észleletek 1856—1866-ig, a magyaróvárik 1866—1870-ig terjednek. Habár mind a kettő csekély évszámra vonatkozik és azonkivül különböző évekre, mégis meglepőleg összhangzó eredményt mutat. Az összehasonlitás sem igazságos, de mégis kockáztatom azon megjegyzést, hogy Magyar-Óvárott az évi ingadozás = 90.71—60.94 = 29.77, nagyobb mint Pannonhalmán 86—63 = 23; ugy látszik továbbá, hogy a mélyebben fekvő helyek télen nyirkosabbak, mint a magaslatok: ellenben nyáron ez utóbbiak nyirkosabbak. Pannonhalmán nem ritka tünemény, hogy a főmonostor fölött tiszta, felhőtlen ég áll, holott alatta határtalan ködtenger terül el; mely tünemény leginkább hüvös szélcsendes napokban mutatkozik; holott nyári esős napokban a főmonostort a felhők surolják, a mikor azt a völgyek lakóira nézve köd burkolja.

A tiz évi időközben az 1864/5 év volt a legnyirkosabb, melyben 156-szor jegyeztetett páratelt állapot, mely számból decemberre 62,

januárra 26, februárra 39 esik; vagyis, minthogy egy-egy napra 3 jegyzés esik, decemberben 21, januárban 8.7, februárban 13 napon volt a lég páratelt állapotban, azaz: jobbára ködös. Dr. Klein Mihály orvos ur Komáromban a mondott évben 40 ködös napot jelzett, mely szám szintén páratlanul áll a tiz évi időközben; leszárazabb évül 1858/9 jeleztetik, melyben Pannonhalmán csak 47 páratelt állapot jegyeztetett, ezekből decemberre 12, januárra 12, februárra 1 esik, vagyis decemberben 4, januárban 4, februrban $1^1/_3$ nap volt páratelt vagy ködös.

Klein orvos ur Komáromban ez év folyama alatt 18 ködös napot jegyzett, mely szám a pannonhalmihoz $^{47}/_3 = 15.7$ igen közel áll.

XI. Az **esős napok** száma Pannonhalmán.

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	October	November	December	Összeg
1852 . . .	?	7	6	3	9	3	5	0	7	9	8	6	63
1853 . . .	4	3	9	14	14	14	8	8	4	8	6	1	93
1854 . . .	6	10	6	7	7	8	12	13	3	5	3	9	89
1855 . . .	4	4	11	9	12	10	2	7	5	6	8	7	85
1856 . . .	7	5	3	2	13	8	9	6	11	3	9	10	86
1857 . . .	13	7	13	14	10	9	11	8	7	10	7	5	113
1858 . . .	10	7	12	7	12	8	13	14	3	10	9	7	112
1859 . . .	6	7	12	10	20	14	7	11	11	12	8	13	131
1860 . . .	10	8	10	10	9	5	16	14	9	6	6	9	112
1861 . . .	6	3	5	3	6	4	9	6	9	3	7	4	65
1862 . . .	8	5	2	9	9	8	6	6	3	5	8	8	77
1863 . . .	10	0	4	4	7	5	4	4	6	4	9	3	61
1864 . . .	1	11	13	13	8	11	12	12	7	6	7	3	104
1865 . . .	11	11	11	1	8	9	7	15	5	9	3	4	94
1866 . . .	8	13	9	7	8	5	13	13	5	1	12	11	105
1867 . . .	12	11	14	14	7	6	7	5	3	8	9	14	110
1868 . . .	11	5	14	10	9	8	8	6	4	7	7	8	97
1869 . . .	4	11	10	9	6	9	6	8	5	8	11	15	100
1870 . . .	9	7	7	6	6	13	10	13	4	11	6	12	104
1871 . . .	9	3	5	9	7	11	7	4	3	7	11	7	84
1872 . . .	1	7	5	6	6	11	7	9	8	6	10	9	85
20 évig átlag	7.5	6.9	8.4	8.0	9.2	8.5	8.0	8.3	5.8	6.9	7.8	8	—

Összehasonlítás végett ide igtatom az 1859—1870-ig terjedő 12 évi adatokból Pannonhalmán, M-.Óvárott, és Komáromban kiszámított havi átlagot.

XII. Az esős napok havi átlagai (a római számok a hónapokat jelentik).

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Pannonhalmán .	8.0	7.7	7.5	8.0	8.6	8.0	8.8	9.4	6.0	6.3	7.8	9.0
Magy.-Óvárott .	12.6	10.2	12.1	10.9	11.6	10.1	10.9	11.5	7.2	9.7	11.2	12.2
Komáromban .	11.7	10.2	11.1	10.5	10.6	12.2	10.9	12.5	8.1	9.6	11.6	10.4

XIII. Az évi esős napok számai.

Év:	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	összeg
Pannonhalmán	131	112	65	77	61	104	94	105	110	97	100	104	1160
M.-Óvárott .	127	129	89	87	72	82	111	151	199	183	158	154	1540
Komáromban .	155	127	118	103	135	130	116	113	140	131	138	150	1556

A különbség tetemes; mi is igazolja azon állításunkat, hogy a vizek mentében gyakoribb csapadékok észlelhetők; a mi mindenesetre tetemes befolyást gyakorol az éghajlatra még akkor is, ha a csapadékok mennyisége az egyes években nem nagyon különböznék is oly két helyen, melyeknek egyikén p. gyakran, de mérsékelten, másikán ritkábban, de annál bővebben esik. De lássuk a csapadék mennyiségét.

XIV. A **csapadék** mennyisége párisi vonalokban Győr-Szent-Márton mezővárosban.

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápril	Május	Jun.	Julius	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1857	29.25	3.70	14.57	31.71	13.37	15.08	13.74	17.20	18.15	37.21	23.58	4.17
1858	3.00	9.30	5.21	11.02	30.18	3.14	27.21	24.77	7.00	20.00	16.86	14.22
1859	2.70	2.92	23.75	19.47	42.86	24.90	20.73	27.04	20.47	35.57	16.10	32.05
1860	13.44	24.52	12.95	32.15	25.24	14.04	26.86	16.93	40.66	13.26	19.75	16.89
1861	11.34	6.46	22.08	5.38	36.85	25.80	22.28	12.40	13.01	3.80	17.47	3.28
1862	21.12	7.70	0.00	29.04	76.62	43.74	5.34	18.26	5.64	6.84	26.42	12.78
1863	12.50	0.00	27.73	9.60	7.63	12.44	9.06	4.76	18.90	5.84	11.24	14.95
1864	1.64	15.62	41.44	14.24	32.96	20.42	23.03	35.94	24.16	7.58	22.73	3.42
1865	20.33	14.51	32.48	0.35	6.36	23.05	38.06	23.85	1.78	16.68	5.48	1.29
1866	3.10	9.30	34.67	22.31	19.67	12.12	14.43	51.95	22.26	0.84	7.23	17.77
1867	24.79	8.06	16.16	29.88	15.22	29.60	24.13	18.22	15.54	42.75	6.89	58.71
1868	10.38	4.67	24.80	24.32	51.05	19.50	44.77	7.55	15.69	15.84	13.04	33.09
1869	5.81	13.84	18.98	11.67	10.41	15.00	20.08	14.99	20.77	31.96	22.11	22.50
1870	20.54	12.21	10.91	10.30	15.87	26.05	53.08	49.46	11.24	32.00	34.70	32.24
1871	23.17	2.64	16.15	9.33	18.44	23.11	17.68	12.88	2.71	30.08	38.17	12.98
1872	11.24	6.24	7.86	23.52	7.03	29.87	9.45	25.74	22.27	13.47	31.54	11.33
közép	13.39	8.85	19.36	17.33	25.61	21.11	23.68	22.62	16.26	19.61	19.58	18.16

XV. A csapadék mennyisége párisi vonalokban Magyar-Óvárott.

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápril	Május	Jun.	Julius	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1859	1.30	2.20	22.00	25.70	38.30	13.730	22.00	21.50	25.60	40.40	21.00	32.80
1860	12.70	15.30	8.40	30.70	23.80	22.00	29.10	23.10	35.20	17.40	17.30	24.00
1861	20.00	8.80	21.10	8.00	40.90	37.00	22.50	10.00	18.00	1.60	25.80	5.60
1862	29.50	4.30	4.70	22.40	36.65	26.60	7.40	14.20	7.13	8.30	22.86	12.20
1863	13.30	1.32	12.35	18.06	14.81	9.25	11.65	7.22	15.11	6.42	17.49	21.07
1864	2.10	22.60	27.02	7.57	15.84	33.43	14.67	30.40	15.45	17.43	15.32	4.32
1865	17.32	7.26	20.12	2.19	10.70	14.06	14.47	28.41	1.78	15.82	7.20	1.19
1866	6.08	15.71	18.67	16.12	23.78	20.97	15.67	35 52	39.60	3.51	11.26	23.64
1867	26.63	8.31	13.70	25.97	16.15	31.84	41:13	32.24	24.89	43.78	3.96	44.70
1868	11.77	12.60	29.18	22.06	56.90	26.50	43.84	21.51	14.48	11.57	11.94	31.91
1869	5.78	17.03	17.21	20.24	7.14	6.71	20.54	37.31	9.08	27.25	24.62	26.59
1870	20.43	13.10	5.51	6.27	19.54	26.66	33.47	26.04	19.54	31.99	35.84	22.94
Átlag	13.950	10.710	16.663	17.106	23.709	22.812	23.034	25.638	18.659	18.789	17.924	20.913

A havi átlag szerint legtöbb csapadék keletkezik május, junius, julius és augusztusban, legkevesebb február és januárban; Szentmárton és Magyar-óvár közt a különbség igen csekély. Megjegyzendő még, hogy 1857—60-ig a főmonostorban, 1861—1872-ig a mezővárosban fölfogott csapadék vétetett föl.

XVI. Évszaki csapadék átlaga párisi vonalokban.

Évszak	Szent-Mártonban	Magyar-Óvárott
Télen	40.400	45.570
Tavaszkor . .	62.300	56.478
Nyáron . . .	87.410	71.484
Őszszel . . .	55.450	75.372
Évi átlag .	245.560	248.904

XVII. Évi csapadék párisi vonalokban.

Év	Szent-Mártonban	Magyar-Óvárott	Komáromban
1859	268.56	270.03	—.—
1860	257.69	259.50	—.—
1861	180.15	219.30	—.—
1862	246.50	196.29	—.—
1863	134.65	148.08	—.—
1864	243.18	206.15	166.73 *)
1865	184.22	140.52	225.81 *)
1866	215.65	250.53	225.81
1867	290.35	313.30	340.81
1868	264.70	274.26	319.85
1869	217.12	219.70	240.24
1870	308.60	261.30	304.75
1871	207.34	—.—	242.18
1872	304.39	—.—	251.08
1859—1870-ig összeg	2811.37	2758.93	—.—
1864—1872-ig összeg	2235.55	—.—	2317.26

Ezen eredmény annyiból meglepő, a mennyiből Pannonhalmáról tekintvén a roppant láthatárba eső külön vidékeket, ugy látjuk, mintha a Duna mentében nemcsak többször, hanem bővebben is esett volna. Minthogy azonban nincs kétség benne, hogy az óvári észleletek pontosak, a számok előtt meg kell hajolnunk.

A pannonhalmi főmonostorban és a mezővárosban fölfogott csapadék közt van ugyan különbség, de nem tetemes; e különbség részint a különböző magasságtól, részint azon körülményből ered, hogy a legbővebb vizet a nyári záporok adják, melyek a felhők csekély terjedelme mellett, majd a hegy, majd a város fölött vonulnak el. A városi jegyzéseket Göltl gyógyszerész ur 1860-ban kezdette meg; a különbség kitüntetése végett ide igtatok egy pár évi eredményt.

*) E két szám nem látszik megbizhatónak.

XVIII. A csapadék mennyisége párisi vonalokban.

Hó	1860.		1865.	
	a fömonostorban	a városban	a fömonostorban	a városban
Január . . .	13.44	11.40	20.90	20.33
Február . . .	24.52	15.77	16.54	14.51
Március . . .	12.95	11.52	36.45	32.48
Aprilis . . .	32.15	28.97	1.13	0.35
Május	25.24	26.16	4.78	6.36
Junius . . .	14.04	11.51	21.99	23.05
Julius	26.86	30.86	28.28	38.06
Augusztus . .	16.93	19.37	20.61	23.85
Szeptember . .	40.66	42.54	1.82	1.78
Oktober . . .	13.26	15.88	11.85	16.68
November . .	19.75	24.77	4.65	5.48
December . .	16.89	15.06	1.55	1.29
Évi összeg .	256.69	253.81	170.55	184.22

A különbség az egyes hónapokban tetemes, az évi összegben kisebb; a téli hónapok a főmonostorban több csapadékot adnak, de ezen eredmény hihetőleg hamis, minthogy télen leginkább hóval van dolgunk, mely a szél hatalma alatt állván, háztetőkről is lesodórtatik; azért több gyül össze ott, a hol magasabb háztetők és téresebb udvarok közt fogjuk föl a csapadékot.

A csapadék Győrvármegyének egyes részein mégis igen különbözhetik; mert tény, hogy az erdős hegyek és erdős folyampartok gyorsabban érlelik meg az esőt. Pannonhalmáról gyakran láthatjuk az eső-felhők menetét. Ha a déli szél néhány napig uralkodott, s meghozta a párák szükséges mennyiségét: rendesen a nyugati váltja föl azt, és megérleli az esőt; azért az eső hozzánk rendszerint a Rábaközből jön; de ezen irányban jövén, a sokorói hegyvonalba ütközik; azért a sokorói járás többször és bővebb esőt kap, mely ha a hegyen átjön, már gyengébb; de vajmi gyakran megtörténik, hogy a csanaki foknál két részre szakad, melynek egyike a Duna mentében, másika a sokorói hegyek irányában a bakonyság felé tart, ott a bakonyi hegyek irányában a Vérteseknek fordul, és a dunaival találkozik. Ilyenkor a pusztai járás kevesebb esőt kap. A keleti szél ritkábban hoz esőt; de ha mégis hoz: akkor a pusztai járásban történik a sürübb csapadék.

A csapadék legnagyobb része eső alakban jelenik meg. A nagy havazás ritka; a hónak tartós maradása még ritkább; a hó azonban nem ritkán igen nagy alkalmatlanságot szerez. 185²/₃-ik évi télen alig havazott 5-ször; a hőmérsék minimuma — 5. volt, s január 20-án ezen

észrevétel olvasható: „a vad repce virágzik és gyümölcsöt érlel“, március 15-én „a som és mondola nagyban virágzik“; de március 18-án a szél éjszakra fordulván, a hőmérséket 8°-ról—4°re, 20-án már — 5°.5-re szállította le, egyuttal beállott a havazás Ny[8] szél mellett, s 21-én az észrevételek közt e jegyzet olvasható: „A hófuvatok ölnyi magasságuak; az utak járhatlanok, sok szerencsétlenségről, emberfagyásokról hallani!“ A hideg ekkor már 30-áig tartott, mely napon a hőmérő még — 4° R. mutatott; april 14-én ujra megjött a hideg, s a hőmérő — 3°. R. sülyedt; a hó és hideg a tavaszi munkát nagyon késleltette, mert csak april 25-én juthattak a gazdák a tavaszi vetéshez, a vincellérek a szőlőmetszéshez. Ily visszás időjárás nem ritka mi nálunk; s a tavaszi fagyok káros hatása sokkal élénkebb emlékezetben van, semhogy azt hosszasabban kellene bizonyítanunk!

Nem érdektelen mégis azon éveket tudni, a melyekben a vidékbeli szőlők a fagyoktól szenvedtek. Börzsey János szent-mártoni polgár lelkiismeretes jegyzetei szerint a téli esős hideg károsan katott 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1849, 1852, 1856, 1859, 1861, 1864, 1865, 1867, 1870, 1872 években; tehát 30 év alatt 16-szor.

Tavaszi fagyok voltak: 1843-ik évi május 1- és 2-án

1845-ki	„	„	4-én
1846 „	„	„	2-án
1850 „	„	„	4-én
1851 „	„	„	2-án
1852 „	„	april	17- és 27-én
1853 „	„	„	16-, 17- és 18-án nagy fagy
1861 „	„	„	20- és 21-én
1862 „	„	„	16- és 17 „
1863 „	„	junius	2- „ 4 „
1864 „	„	május	5- „ 6-án
1865 „	„	„	2-án
1866 „	„	„	23- és 24-én
1873 „	„	april	27- „ 28-án.

A vidékbeli szőlők ily viszonyok közt csakugyan siralmas állapotra jutottak; nemcsak azért, mert a tényleges kár a vesszőt és ennek gyümölcsét sujtotta, hanem azért is, mert a szőlőgazdák az igen kétes eredményü szőlőszetre nem akarnak vagy nem birnak annyit áldozni, a mennyit a virágzó állapot igényel. Mindez kulcsul szolgál azon csekély előmenetel megfejtésére, melyet a szőlőszet vidékünkön idáig tehetett. A fagyokon kivül a **jégeső** is meg-meg jelenik, habár nem

oly igen gyakran; nevezetesebb jégesők voltak 1842, 1851, 1859, 1861, 1864, 1868; átalános azonban csak az 1851-ki vala, mely a szőlőt és a gyümölcsfákat tönkre tette. Az 1842-ki jégeső (tán május 23-án?) a kész fürtöket elmetszette; de a jó erőben lévő tő ujra hajtott, és meglehetős szüretet adott.

A villamos tünemények csak néha jelentékenyek; legtöbbnyire mérsékelten és kár nélkül folynak le. 1852—1872-ig, tehát 20 év 395-ször jegyeztetett a vidéken villámlás és dörgés, és igy egy évre átlagosan 19.7 dörgés esik. Valóságban az évek igen különböznek egymástól; 1852—1872 az egyes évekre eső villámlás és dörgés-tünetek igy következnek: 9, 18, 10, 16, 14, 24, 27, 28, 25, 22, 24, 27, 13, 18, 22, 14, 32, 14, 18. A legtöbb eset máj., jun.,jul., aug. hóban fordul elő.

A növényzet tenyészetének folyama vidékünkön az éghajlati viszonyok miatt nem lehet rendes. A szelek uralma és az ezzel kapcsolatban álló hőmérsék kicsapongása, a csapadék rendetlen és aránytalan megjelenése már a mezei munkák rendes folyamát nagyban gátolja, annál inkább zavarja a növényzet rendes és biztos fejlődését és gyümölcsözését.

1852-ben a tavaszit már február 20-án vetették, 1854-ben március 14-én, 1860-ban március 20-án, 1857-ben március 30-án, 1853-ban april 25-én, 1866-ban május hó 26-án, másodszor; a vetés ideje tehát, tekintve az 1866-ki rendkivüli esetet, febr. 20- és april 25-ke közé esik. Az aratás kezdete legkorábban jun. 19. (1856-ban) legkésőbben jul. 9-én (1853-ban) jegyeztetett.

Oly rendes lefolyású év, minő az 1862-ki vala, a nagy ritkaságok közé tartozik. Ez évben márc. 24-én volt az utolsó mérsekelt fagy, april és május hóban a kellő hőmérséket kivánatos csapadék kisérte, s juniusban javában folyt az aratás; julius száraz lévén, a takarodásra igen alkalmas vala. De ilyen év nálunk igen ritka; legtöbbször a tavaszi késő fagyok után rekkenő meleg következik. 1866-ban az első tavaszi vetés kifagyott; a második a száraz forróság miatt kiaszott. A szemnek elfojtása ködök által, vagy megfüllesztése rekkenő hőség által szintén előfordul, s nem ritka az eset, hogy a virágzás, vagy szem-érés idején jelentkező erős szelek által a vetések érzékeny kárt szenvednek.

A gazdák sorsa e szerint vidékünkön folytonos aggodalom, melyet 19 év alatt alig kétszer jutalmaz kielégitőleg bő aratás.

Az aratások minőségéről és mennyiségéről, valamint a gyümölcsösökről más fejezetek szólnak, részemről csak a szőlőkre vonatkozó rovatos kimutatást kivántam ide igtatni, melyben mint tükörképben a mezei munka és annak eredménye is jóformán hiven mutatkozik.

Év	metszés	hajt	virágzik	szüret.	mennyi	minő a bor
1842.	II. 21	IV. 21	VI. 18	X. 10	kevés	jó
1843.	II. 15	IV. 13	VI. 8	X. 16	kevés	középszerü
1844.	III. 18	IV. 25	VI. 13	X. 22	kevés	jó
1845.	III. 3	IV. 28	VI. 14	X. 20	sok	középszerü
1846.	III. 16	IV. 15	V. 27	X. 4	sok	rosz
1847.	IV. 3	V. 1	VI. 2	IX. 29	sok	jó
1848.	II. 26	IV. 5	V. 31	IX. 27	sok	jó
1849.	III. 4	V. 1	VI. 4	X. 10	kevés	középszerü
1850.	III. 11	IV. 23	VI. 5	X. 3	kevés	jó
1851.	IV. 1	V. 1	VI. 17	X. 28	kevés	középszerü
1852.	III. 8	V. 5	VI. 10	X. 15	sok	rosz
1853.	II. 14	V. 8	VI. 21	X. 25	sok	középszerü
1854.	III. 6	IV. 23	VI. 3	X. 12	kevés	jó
1855.	III. 5	IV. 20	VI. 5	X. 13	kevés	középszerü
1856.	III. 11	IV. 14	VI. 8	X. 6	kevés	középszerü
1857.	III. 20	IV. 16	VI. 8	X. 15	közép.	középszerü
1858.	IV. 6	IV. 26	VI. 18	X. 15	kevés	jó
1859.	III. 15	IV. 20	VI. 4	X. 2	kevés	középszerü
1860.	III. 1	V. 5	VI. 10	X. 12	sok	középszerü
1861.	IV. 2	V. 3	VI. 18	X. 1	kevés	középszerü
1862.	III. 10	IV. 7	V. 19	IX. 24	kevés	rosz
1863.	IV. 5	IV. 16	VI. 5	X. 1	kevés	középszerü
1864.	III. 7	IV. 29	VI. 15	X. 28	kevés	rosz
1865.	II. 19	IV. 26	V. 25	IX. 27	kevés	középszerü
1866.	IV. 1	IV. 15	VI. 5	IX. 22	kevés	középszerü
1867.	III. 11	IV. 25	VI. 3	X. 20	kevés	rosz
1868.	IV. 1	IV. 26	V. 31	X. 1	sok	jó
1869.	IV. 1	IV. 16	V. 18	X. 8	sok	középszerü
1870.	III. 7	IV. 15	V. 28	X. 20	sok	rosz
1871.	III. 13	IV. 14	V. 23	X. 20	sok	rosz
1872.	III. 4	IV. 20	V. 23	X. 1	kevés	jó

Az adatokra azt kell megjegyezni, hogy a szüret rendesen nem akkor történik, mikor a szőlő állapota ugy kivánja. Legtöbbnyire a szőlők tulajdonosai idő-előtt kierőszakolják az engedélyt; az ürügyöt szolgáltatja vagy a rosz idő, vagy a méhek s madarak pusztítása, állítólagos rothadás s. t. eff. Egyeseknek elválni a többiektől már a mezei rendőrség hiánya miatt sem lehet; s igy a bor minősége az emberek türelmetlensége miatt rosz. De egészben véve még is szomoru benyomást nyerünk, ha meggondoljuk, hogy 30 év alatt 3-szor jegyeztetik sok és jó bor, 6-szor kevés és jó, 4-szer sok középszerü, 1-szer középszerü mennyiség- és minőségre, 10-szer kevés középszerü, 3-szor sok rosz, és 4-szer kevés rosz bor vagy 9-szer sok, 19-szer kevés!

Földdelejesség.

Földdelejességi meghatározásokat valamint az osztrák birodalomban átalában, ugy névszerint Magyarországban a bécsi cs. kir. meteorologiai és földdelejességi intézet végzett, és pedig a negyvenes évektől kezdve folytatólagosan évenkint más és más területeken. Igy került a sor az ötvenes években Magyarországra. Bármily hitelesek és értékesek legyenek is e meghatározások, még sem tükrözik azok vissza hazánk földdelejességi visszonyainak teljes képét; mert a meghatározások aránylag igen is csekély számu pontokra szorítkoznak; igy többi között Győrmegye sem került a meghatározás hálózatába.

A kép bővítésének sőt ha lehet kiegészítésének szükségességét a magyar tud. Akademia komolyan átértette, és a földdelejességi meghatározások folytatását a magyar kormány támogatása mellett (1864, 1866 és 1867-ben) ujra foganatba vette, a kivitellel pedig Dr. Schenzl Guido budai főreáltanodai igazgatót és Kruspér István müegyetemi tanárt bízta meg. Nevezett tudósok három év alatt — illetőleg a szabad rendelkezésökre állt szünidőkben, — Magyarország déli részét és Erdély nyugati felét utazták be.

A megkezdett munka folytatására ugyancsak Dr. Schenzl jelenleg a m. kir. meteorologiai és földdelejességi intézet igazgatója Dr. Kondor Gusztáv egyetemi tanár kiséretében 1869-ben ismét utra kelt és aug.— sept. hónapokban Magyarország nyugati részén végezte földdelejességi meghatározásait, míg ugyanez alkalommal kisérője Dr. Kondor Gusztáv a csillagászati részt — u. m. idő-, azimuth- és sarkmagasság-meghatározásokat — vezette.

Ezen utjok alkalmával érintették megyénket is és állomási helyül Pannonhalmát szemelték ki, hol is néhány napig időzvén, a tervezett meghatározásokat kimerítő részletességgel végezték.

Nevezett tudósok e körutjok alkalmával gyüjtött adatokat feldolgozván, munkálatuk eredményét a m. tud. Akadémiának benyujtották.

Ezen értékes munkálatból veszszük át a megyénkre — illetőleg Pannonhalmára vonatkozó földdelejességi meghatározások végeredményeit.

I. A delejes elhajlás (Declinatio)

megállapitására 5 meghatározást végeztek, s végeredményül a közép értéket fogadták el.

1-ső meghatározás: szept. 4-én; álláspont: a vársétányon a főkijárattól balra.

Az elhajlás 10 beállítás és leolvasás középértéke szerint 10° 40.07'
A müncheni készülék 0 pontjára átszámított elhajlás . 11° 8.8'
2-ik meghatározás: szept. 4-én; álláspont: azelőbbi.
Az elhajlás 5 beállítás és leolvasás középértéke szerint 10° 42.8'
A müncheni 0 pontra átszámitva . . . . 11° 13.8'
3-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: a vársétányon a könyvtár ék. sarkán.
Az elhajlás 3 beállítás és leolvasás középértéke szerint 10° 34.20'
A müncheni 0 pontra átszámítva . . . . 11° 3.8'
4-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: az előbbi.
Az elhajlás 3 beállítás és leolvasás középértéke szerint 10° 30.4'
A müncheni 0 pontra átszámitva . . . . 10° 59.9'
5-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: az előbbi.
Az elhajlás 6 beállítás és leolvasás középértéke szerint 10° 27.20'
A müncheni 0 pontra átszámítva . . . . 10° 58.6'
A három utóbbi meghatározás szerint tehát: a müncheni 0 pontra átszámitott elhajlás . . . . 11° 0.3'

II. **Vizszintes hatályosság** (Hor. Intensität).

1-ső meghatározás: szept. 4-én történt, a vársétányon a főkijárattól balra; az adatok azonban a mutatkozó szabálytalanságok miatt nem voltak megbizhatók; a zavaró ok valószinüleg a közelfekvő várfalban keresendő.

2-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: a vársétányon a könyvtár ék. sarkán.
A vizszintes hatályosság két észlelet középértéke szerint Gauss-féle egységben kifejezve . . . . 2·0902
A müncheni készülék 0 pontjára átszámítva . . . . . 2·0702
3-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont az előbbi.
V. hatályosság: két észlelet középértéke szerint . . . 2·09405
A müncheni készülék 0 pontjára átszámítva . . . . . 2·0729
A két utóbbi meghatározás középértékéből a müncheni készülék 0 pontjára átszámított vizszintes hatályosság . . . 2·0715

III. **Delejes lehajlás** (Inclinatio).

1-ső meghatározás: szept. 4-én; álláspont: a várséłányon a főkijárattól balra.
Lehajlás . . . . 63° 9.3'
2-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: a várséłányon a könyvtár ék. sarkán.
Lehajlás . . . . 63° 6.5'
Mindkét meghatározás középértéke szerint a lehajlás . . . 63° 8.'

IV. **A földdelejesség összes ereje** (Totalkraft)
a fönnebbi meghatározások szerint 4.629

Összehasonlításul ide jegyezzük még a Pannonhalmától 4—5 mfdre kelet felé eső Komáromnak földdelejességi tényezőit, — ugyanazon időből.

A müncheni 0 pontra átszámított elhajlás . . . . 10° 52.5'
míg Kreil 1848.$_5$-ban a Duna jobbpartján Uj-Szőnyben . . 12° 46.3'
elhajlást észlelt.

Az elhajlási csökkenés tehát 21.$_2$ év alatt . . . . . 2° 20.3'
s egy évre esik . . . . 0° 6.7'

Vizszintes hatályosság 1869-ben a normal-pontra átszámítva . . . . 2·0547
Ugyanaz Uj-Szőnyben 1848.$_5$-ben . . . . 2·0202
Csökkenés 21.$_2$ év alatt . . . . 0·0562
S egy évre esik . . . . 0·0027
Delejes lehajlás 1869-ben . . . . 63° 15.9'
Ugyanaz Uj-Szőnyben 1848.$_5$-ben . . . . 63° 43.9'
Csökkenés 21.$_2$ év alatt . . . . 28.0'

Földdelejesség összes ereje:
1869-ben . . . . 4·616
1850-ben . . . . 4·582

Földrengések.

E tüneményre vonatkozólag megyénkben nem rendelkezünk tüzetes adatokkal, s egészben véve csakis a nevezetesebb esetekről szólhatunk, melyeknek szomoru nyomai nem annyira a jegyzetekben, mint inkább a közemlékezetben élnek. Ilyen volt az 1811-ik évi nagy földrengés, melynek gyupontját jóllehet a Vértesek képezték, de hullámgyűrűi megyénkbe is elhatoltak, minek folytán pl. a pannonhalmi székes-egyház és főmonostor erős falai is sokat szenvedtek. Hasonlókép emlékezetben él még az 1851-ben jul. 17-én este 10 órakor beállott kisebb földrengés.

Különben a természetnek e rémes tüneménye épen nincs annyira helyhez kötve, hogy a szomszédos vidékek adatai megyénkre nézve is nem volnának érvényesek. Igy Komáromban Dr. Klein megyei főorvos ur 1838-tól pontosan feljegyezte a földrengéseknek nemcsak idejét, de irányát, alakját, erősségét és tartamát is. Érdekesnek tartjuk a szivességéből vett adatoknak főbb pontjait ide igtatni. Komáromban földrengés volt: 1838. jul. 22-én 2 mpercig tartó; 1839. okt. 4-én 3 mpercig

tartó; 1841. apr. 17-én 5 mp; 1841. okt. 24-én 4 mp., repedésekkel, kémény omlásokkal és kénes bűzzel; 1843. márc. 3-án 3 mp.; 1845. máj. 9-én 2 mp.; 1851. jul. 17-én 8—10 mp., ágyudörgéshez hasonló ropogással; 1851. jul. 2-án 1 mp.; 1857. jun. 2-án 7 mp.; 1857. jun. 9-én 4 mp.; 1858. dec. 10-én 2 mp.; 1862. apr. 18-án 2 mp.; 1863. szept. 30-án 5 mp.; 1863. máj. 10-én; 1866. febr. 27-én 5 mp.; 1866. marc. 20-án 7 mp.; 1866, apr. 21-én 4 mp.

---

6. A megye viránya.

Ebenhöch Ferenctől.

Dacára szük határok által korlátolt csekély területének és csakis déli részén emelkedő szerény dombláncolatainak, megyénk viránya elég változatos; mert míg nagy részben homokos, s a három folyó (Duna, Rába, Rábca) táján vizjárta, sőt a Marcal partjain mocsáros talaja ritkább vizi és homoki növényekben igen is bővelkedik: addig másrészt a havasalji fajokat sem nélkülözi teljesen. Azért az alább következő növényjegyzék — habár távol áll a teljesség igényétől, — miután csak a pannonhalmi és koroncói adatok nyomán készült — mégis a széltiben művelt növényeket is ide számítva az edényes növények sorából 439 növényfajt — 1000 válfajon jóval fölül tartalmaz; melyeket Hazslinszky Frigyes „Magyarhon edényes növényeinek füvészeti kézikönyvé"-ben követett rendszer és elnevezés szerint osztályoztam, már csak azért is, mivel irodalmunkban az egyetlen mű, mely e kellemes tudomány mai szinvonalán áll; munkálatom fogyatkozásait egyrészről a szükséges segédeszközök és adatok hiányának, más részt a kidolgozásra engedett idő rövidségének számítsa be a szives olvasó.

Megyénk növénytani ritkaságai közül következőket vélem kiemelendőknek: Helianthemum fumana Mill. Cuscuta lupuliformis Krock. Onosma echioides L. Phlomis tuberosa L. Lycopus exaltatus L. Villarsia nymphoides Vent. Chlora perfoliata L. Gentiana pneumonanthe L. Galium pedemontanum L. Senecio paludosus L. Artemisia austriaca Jacq. Aster acris. L. Plantago maritima L. Plantago arenaria W. K. Daphne Cneorum L. Polygonum arenarium W. K. Kochia arenaria W. K. Corispermum nitidum W. K. Populus canescens Smith. Salix repens L. Stratiotes aloides L. Iris variegata L. Iris graminea L. Iris arenaria L. Gagea pusilla Schult. Salvinia natans Hoffm.

Ezek közül az Iris arenaria L. az 1844-ben történt tagósztály óta teljesen kiveszett, eke alá kerülvén akkor a koroncói Bősze-domb homokos talaja, hol addig tenyészett, mint ezt az egyetlen — Milkovits ur növénygyüjteményében fennmaradt példány tanusítja. A kiveszéshez közel van egyetlen Gentiánánk, mely a koroncói réteken ezelőtt is csak két helyen fordult elő; G. pneumonanthe L., melyet már 5 év óta nem észleltem határunkban. A Marcal folyónak és nádasainak 1863-ik évi teljes kiszáradása a Salviniát is valószinüleg számüzte megyénk területéről, mert azóta ismételt szorgos kutatásom dacára sem leltem azt nádasainkban. Ellenben a távol keletről a 16-ik és 17-ik századi török táborozások alkalmával hozzánk költözött Myagrum perfoliatum L. és Daphne Cneorum L. most is buján tenyészik nálunk, s ez utóbbi a győri piacon mint kedves illatu tavaszi virág nagy kelendőségnek örvend, hol is a szt.-iváni horvát menyecskék által májusban árulva: szt.-iváni virág néven ismeretes.

E megyében gyüjtött növénytárak tudtommal csak következő helyeken léteznek:

1. Pannonhalmán, a főapátsági könyvtárban, Ballay Valér főapáti helynök által a negyvenes években Sopronban kezdett, majd Kajáron folytatott s utóbb Pannonhalmán jeles szakismerettel és kiváló ügyszeretettel bevégzett s Reichenbach rendszere szerint osztályozott növénytár, melynek adatain e közlemény jobbadán alapszik.

2. Koroncón bold. Méhkerti Milkovits János közbirtokos által a harmincas és negyvenes években nagy gonddal és szenvedélylyel gyüjtött — Diószegi s Fazekas kézikönyve szerint meghatározott s Linné nemi rendszere nyomán osztályozott növénytár 10 könyvalaku fadobozban Koroncó vidékének virányát tartalmazza, melyhez függelékül mintegy 400 növényfaj kikopácsolt s alig hüvelknyi papirdobozokban kettős üveg közé rakott maggyüjteménye van csatolva. Jelenleg az elhunyt özvegyének birtokában van.

3. Dr. Rómer Flóris az ötvenes években győri főgymnasiumi tanár és muzeumőr által e megyének főleg szigetközi részében, Győr vidékén és a Bakony táján gyüjtött jeles növénytár, mely csere folytán mintegy 3000—4000 fajra szaporodván, a buzgó gyüjtő által 1863-ban nagylelküleg a pesti kir. államgymnasiumnak lőn ajándékozva.

4. A győri főgymnasium növénytára, melyet 1858-ban Dr. Rómer Floris alapított, s mely utóbb Tomek Anasztáz tanár és Ballay Valér által a szt.-mártonvidéki — általam pedig a koroncóvidéki növényekkel gazdagitva, jelenleg Decandol szerint van osztályozva.

5. Végül saját koroncó-vidéki növénytáram, melyet 1863-ban kezdettem ujból összeállitani, s Koch szerint osztályozni; miután ugyanakkor még a negyvenes években Győrött kezdett, utóbb Koroncón folytatott és cserepéldányokkal vagy 2300 fajra szaporodott régebbi növénytáramat a győri kisebb papnöveldének ajándékoztam egy rovar- és tojásgyüjteménynyel együtt. Méry Etel győri tanár s muzeumőr serkentésére s utasítása szerint a győri főgymnasium tanulói ugyan évenkint több kisebb nagyobb növénytárt állítanak ki Győr és vidékének virányából; ezen gyüjteménynek azonban amily szerény keletkezésök, ép oly ephemer és ismeretlen későbbi sorsuk. Kivánatos, hogy e megyét szakértők egész kiterjedésében növénytanilag átkutassák s flóráját biztos adatok nyomán rendszeresen és híven összeállítsák.

I. REND. PILLANGÓSAK. PAPILIONACEAE.

Phaseolus vulgaris L. (Közönséges Paszuly) valamint válfaja Ph. nanus L. Mindenütt művelve; — Ph. coccineus L. (Nagyvirágu P.) s válfaja Ph. multiflorus L. Kertekben mindenütt.

Onobrychis sativa Lam. (Takarmány Csacsöröm.) Kor. és Szt.-Márton napos dombjain.

Coronilla varia L. (Tarka Kornilla.) Mindenütt.

Orobus vernus L. (Tavaszi Lednek.) Illaki, écsi s kor. erdő; — O. niger L. (Feketedő L.) P. sz.-páli erdő.

Lathyrus sativus L. (Szeges Bükkön.) Lófogu borsó néven itt ott müvelve; L. — tuberosus L. (Mogyoró B.) Őszi közt mindenütt; — L. pratensis L. (Pallagi B.) Kor. és sz.-m. réteken; L. palustris L. (Mocsári B.) Kor. Vajda-rét.

Vicia pisiformis L. (Borsóka Babó.) Illaki és sz.-páli erdő; — V. dumetorum L. (Csere B.) Illak; — V. Cracca L. (Kaszanyüg B.) sz.-m. utak szélén, Paradicsom; — V. tenuifolia Roth. (Inaslevelü B.) Illak, Paradicsom; — V. villosa Roth. (Szőrös B.) Kor. sürü bokrokban; — V. Faba L. (Bab B.) Mindenütt művelve; — V. lathyroides L. (Pici B.) Kajári s kor. homokon; — V. sativa L. (Abrak B.) Mindenütt művelve; — V. lutea L. (Sárga B.) Szt.-M. vetések közt; — V. Pannonica Jacq. (Pannoni B.) Kor. vetések közt; — V. sepium L. (Gyepü B.) Illak, Kor.

Ervum Lens L. (Főzelék Lencse.) Itt-ott művelve; — E. hirsutum L. (Borzas L.) Paradicsom. Vicia hirsuta Koch.

---

*) A lelhelyeket illetöleg leggyakrabban fordul elö Koroncó és Sz.-Márton, miért is e két helyet rövidítve Kor. és Sz.-M. betükkel fogom jelelni.

Pisum arvense L. (Mezei vagy cukor Borsó.) Kertekben vagy szőlőkben művelve; — P. sativum L. (Vetemény B.) Mindenütt müvelve.

Astragalus glycyphyllos L. (Édeslevelü Bóka.) Illak, Kor.; — A. Cicer L. (Bagolcsa B.) Ko.; — A. exscapus L. (Szártalan B.) Sz.-iváni homok; — A. austriacus Jacq. (Osztrák B.) Sági domb; — A. vesicarius L. (Hólyagos B.) Sz.-M. sági domb; — A. Onobrychis L. (Csacsöröm B.) sz.-m. kor. homokdomb; — A. arenarius L. (Homoki B.) Sz.-iváni homokdomb.

Colutea arborescens L. (Pukkantó Dudafürt.) Kor. pagonyban elvadulva, művelve kertekben.

Robinia Pseudacacia L. (Álakác Robinia.) Széltében művelve, kor. s egyébütt mint erdő; — R. hispida L. (Rózsás R.) Kertekben művelve; — R. Caragana L. (Bokros R.) és R. viscosa L. (Enyves R.) mindakettő kertekben.

Galega officinalis L. (Kecskere Galga.) Kor. Ravazd, nedves helyeken.

Glycyrrhiza glabra L. (Édes Higvirics.) Itt-ott a szőlőkben müvelve.

Dorycnium suffruticosum Vill. (Cserjésedő Pofaszárny.) Kisbaráti, sági domb.

Lotus corniculatus L. (Szarvas Kerep.) Mindenütt; — L. uliginosus Schk. (Mocsári K.) Sz.-M. Bálint-rét, Koroncó Vajda-rét; — L. siliquosus L. (Becős K.) Kor. és Sz.-M. rétek.

Trifolium agrarium L. (Zörgő Lóhere.) Kor. Illak; — T. filiforme Koch. (Cérna L.) Illak; — T. ochreleucum L. (Vajszin L.) Kor. Illak, écsi erdő; — T. arvense L. (Herehura L.) Mindenütt tarlóban; — T. striatum L. (Karcolt L.) P.-sz.-páli erdő; — T. fragiferum L. (Eper L.) Szt.-M. Kor. nedves rétek; — T. pratense L. (Réti L.) Mindenütt réteken és művelve; — T. montanum L. (Háromfejü L.) Kor. pagony; — T. hybridum L. (Korcs L.) Szt-M. Kor. nedves rét; — T. repens L. (Gyökerező L.) Kor. nedves rét.

Melilotus officinalis Desr. (Somkóró Mézkerep.) Mindenütt szántóföldeken; — M. alba Desr. (Fejér M.) Kor. Sz.-m. dombon; — M. coerulea Desr. (Kék M.) Kertekben művelve s komló helyett használva kenyérbe.

Medicago falcata L. (Sárkerep Csigacső.) Mindenütt réteken, dombokon; — M. sativa L. (Lucerna Cs.) Művelve s vadon is mindenütt; — M. prostrata Jacq. (Cseplesz Cs.) Kor. homokon; — M. lupulina L. (Komlós Cs.) Mindenütt réteken dombokon; — M. orbicularis All. (Karikás Cs.) Sági domb, ritka; — M. minima Desr. (Pici Cs.) Kajári, szemerei, sz.-páli, kor. homok.

Anthyllis vulneraria L. (Nyul Szapuka.) Sz.-M. kor., sz.-páli dombokon, pagonyban.

Cytisus Laburnum L. (Fai Zanót.) Kertekben művelve.
C. nigricans L.(Feketedő Z.) Illak, kor. pagony ; — C. austriacus L. (Osztrák Z.) Szt.-M. szőlők, utak, kor. pagony ; — C. supinus Cr. C. ratisbonensis Schaeff. (Henye Z.) Pázmándi horog oldalain ; — C. capitatus L. (Gombos Z.) Tényői erdő ; — C. hirsutus L. (Borzas Z.) Tényői erdő.

Genista pilosa L. (Szőrös Rekettye.) Écsi erdő ; — G. tinctoria L. (Nyul R.) Sági domb, kor. pagony és Paradicsom.

Ononis spinosa L. (Tövises Iglic.) Legelőkön, utak mellett mindenütt.

II. Rend. Mandolafélék. Amygdaleae.

Amygdalus communis L. (Csemege Mandola.) Művelve kertekben ; — A. nana L. (Hanya M.) kertekben.

Persica vulgaris. Mill. (Őszi Barack.) Kertek- és szőlőkben.

Armeniaca vulgaris Lam. (Tengeri Kajszin.) u. o.

Cerasophora dulcis Fl. Wett. (Cseresnye Meggy) u. o. ; — C. acida Fl. Wett. (Borizü M.) u. o. ; — C. Chamaecerasus Jacq. (Cseplesz M.) Pázmándi és sági horog.

Prunus spinosa L. (Kökény Szilva.) Erdőn, utszéleken mindenütt ; — P. instititia L. (Közép Sz.) Kertekben, szőlőkben ; — P. domestica L. (Kerti Sz.) u. o.

Padus vulgaris Host. (Gerezdes Zelnice.) Kertekben, kor. pagonyban vadon ; — P. Mahaleb L. (Saj Z.) kor. pagony.

III. Rend. Rózsafélék. Rosaceae.

Rosa gallica L. (Farkas Rózsa) Illak-erdő ; — R. pimpinellifolia L. (Tompalevelü R.) Sz.-M. szőlőkerítések s horog oldalai ; — R. canina L. (Csipke R.) Szt.-M. Szemere, kor. utszélek.

Rubus Idaeus L. (Málna Szeder). Kertekben művelve ; — R. caesius L. (Hamvas Sz.) Kor. pagony, győr-dunai szigetek, Szt.-M. szőlőkeritések ; — R. fruticosus L. (Seregély Sz. u. o.)

Fragaria collina L. (Csattogó Szamóca.) Illak és écsi erdő ; — F. vesca L. (Földi eper Sz.) u. o. s kor., szt.-páli-erdő ; — F. elatior Ehr. (Kerti Sz.) Kertekben művelve s Illak, meg écsi-erdő.

Potentilla supina L. (Henye Pimpó.) Gyirmóth sebesi major ; — P. anserina L. (Liba P.) Kor. rétek, kis-écsi s. a. t. legelőkön közönséges ; — P. Tormentilla Scop. (Timpó P.) Illak-erdő ; —

P. reptans L. (Terjedő P.) Kor., Paradicsom, Szt.-M. árkok, legelők; — P. verna L. (Tavaszi P.) Kor. legelők, Szt.-M., likócsi puszta dombok; — P. argentea L. (Ezüstös P.) Kor. utszél, Sz.-M. sági domb; — P. inclinata Vill. (Buglyos P.) Szt.-M. kálvária; — P. recta L. (Egyenes P.) u. o.; — P. opaca L. (Cérnás P.) Szt.-M. gyümölcsösök, szt.-páli erdő.

Agrimonia Eupatorium L. (Bojtorjános Párló.) Erdőszéleken mindenütt.

Alchemilla vulgaris L. (Közönséges Bokál). Szt.-M. rétek.

Sanguisorba officinalis L. (Orvosi Vérfő.) Nedves réteken mindenütt.

Poterium Sanguisorba L. (Vérfő Csabair). Szt.-M., Szt.-Pál s. a. t. rétek.

Geum urbanum L. (Szegfüszagu Ciklász). Illak, Koroncó, Szt.-Pál s. a. t. erdők.

Spiraea Aruncus L. (Szakállas Bajnóca). Illak-erdő; — S. Filipendula L. (Koloncos B.) Szt.-Márton, kor., s. a. t. rétek; — S. Ulmaria L. (Legyező B.) Szt.-M. Bálint-rét, kor. Paradicsom.

IV. REND. ALMAFÉLÉK. POMACEAE.

Cidonia vulgaris P. (Közönséges Birs.) Kertekben, szőlőkben művelve.

Pyrus communis L. (Közönséges Körtvély) u. o. erdőn vadon; — P. Malus L. (Alma K.) u. o.

Sorbus domestica L. (Fojtós Berkenye). Szőlőkben művelve; — S. aucuparia L. (Veres B.) Kertekben, utak mellett.

Crataegus Oxyacantha L. (Csere Galagonya.) Szt.-M. kerítések, Gyirmóth, erdő; — C. monogyna Jacq. (Egymagu G.) Sz.-M. Bádi horog, Kor. Vajda-rét, Sz.-Pál, erdő.

Mespilus germanica L. (Borizü Naszpolya). Szőlőkben művelve.

V. REND. FÜZÉNYFÉLÉK. LYTHRARIEAE.

Lythrum Salicaria L. (Réti Füzény) Sz.-M., Győr, kor. árok, nádasban; — L. virgatum L. (Vesszős F.) u. o.; — L. Hyssopifolia L. (Alacsony F.) Pázmánd, Kor. nedves földeken.

VI. REND. TENGERFÜRTFÉLÉK. HALORAGEAE.

Hippuris vulgaris L. (Lófark Usszakál.) Szt.-M., Kor. mocsárokban.

Myriophyllum verticillatum L. (Gyürüs Tóborosta.) Kor., Marcal és malomárok; — M. spicatum L. (Füzéres T.) u. o.

VII. REND. CSÉSZEKÜRTFÉLÉK. OENOTHEREAE.

Oenothera biennis L. (Ligetéke Csészekürt). Szt.-M., a Pánzsa mentében, kor. pagony.

Epilobium augustifolium L. (Keskeny Csővirics.) Illak, szt.-páli erdő; — E. hirsutum L. (Piros Cs.) Ravazdi rét, Paradicsom; — E. parviflorum Schreb. (Szőrösödő Cs.) Ravazdi rét; — E. montanum L. (Hegyi Cs.) Illak, sz.-páli erdő;— E. palustre L. (Deréce Cs.) Kor. malomárok és nádas; — E. roseum Schreb. (Rózsaviratu Cs.) Ravazdi rét.

Circaea lutetiana L. (Varázs Szirompár.) Szt.-páli erdő.

VIII. REND. JÉZSAFAFÉLÉK. PHILADELPHEAE.

Philadelphus coronarius L. (Korona Jézsafa.) Kertekben művelve.

XI. REND. GERELYFÉLÉK. GERANIACEAE.

Erodium cicutarium L'Herit. (Bürök Árorr) Mindenütt utak-, árokpartokon.

Geranium sylvaticum L. (Ligeti Gerely) Kor. pagony; — G. sanguineum L. (Rózsás G.) Sági domb; — G. pusillum L. (Apró G.) Sz.-M. Kerítések mellett, Kor árokpart; — G. columbinum L. (Galamb G.) Sz.-M. dombok; — G. molle L. (Puha G.) Sz.-M. Csajderkut felé; — G. robertianum L. (Bakbüzü G.) Sz.-M., Kor. árnyékos helyeken.

XII. REND. LENFÉLÉK. LINEAE.

Linum catharcticum L. (Béka Len.) Kor., Sz.-M. nedves réteken; — L. flavum L. (Sárga L.) Sz. M. Tényő, szőlők szélén; — L. hirsutum L. (Borzas L.) u. o.; — L. tenuifolium L. (Árlevelü L.) Sz.-páli erdő; — L. usitatissimum L. (Házi L.) művelve; — L. perenne L. (Évelő L.) Tarján puszta, Győr, Pánzsapart; — L. austriacum L. (Osztrák L.) Sági dombok.

XIII. REND. TEREBINTHOSIAK. TEREBINTHINEAE.

Tribulus terrestris L. (Sulyom Szurdancs.) Kor. Kajár, homokon, Győr, Kiskut felé.

Dictamnus albus L. (Köris Ezerjó.) Illak, sz.-páli erdő, szemerei kutyor.

Rhus Cotinus L. (Sárga Szömörcse.) Sz.-M. liget, kertekben művelve; — R. typhina L. (Virginiai Sz.) Kor. pagonyban félvadon, kertekben művelve.

Ruta graveolens L. (Szagos Ruta.) Művelve kertekben.
Juglans regia. L. (Pompás Diófa.) u. o.

XIV. REND. HÁRMASGUBÓCIAK. TRICOCCAE.

Euphorbia Chamaesice L. (Verhenyes Fütej) Kór. tarlóban; — E. Lathyris L. (Nagysár F.) Itt-ott falun kert- és szőlőben művelve mint láz-ölő; — E. platyphylla L. (Nagylevelű F.) Sz. M. kertben, Kor. tarlóban; — E. epithymoides Jacq. (Borzas F.) Ravazdi erdő; — E. palustris L. (Tavi F.) Győr-prater; — E. helioscopia L. (Napraforgó F.) Sz.-M. Kor. s egyebütt, kert- és szőllőkben; — E. Gerardiana Jacq. (Parti F.) u. o. utak mellett; — E. amygdaloides L. (Baracklevelü F.) Écsi erdő; — L. Cyparissias L. (Farkas F.) Mindenütt; — E. Esula L. (Kissár F.) Győr, városrét, Kor. árokpart; — E. virgata W. k. (Vesszős F.) Kor. Marcal-rétek, Paradicsom; — lucida W. k. (Fényes F.) Kor. s gyirmóthi Marcal-rétek; — E. falcata L. (Sarlós F.) Vetések közt; — E. exigua L. (Apró F.) u. o.
Mercurialis annua L. (Egynyári Szélfű.) Kertek-, szőlőkben.
Buxus sempervirens L. (Télizöld Puszpáng.) Kertekben művelve.

XV. REND. EBSEFÉLÉK. FRAGULACEAE.

Ilex Aquifolium L. (Téli Magyal.) Sz.-M. kertben művelve.
Rhamnus catharcticus L. (Varjutövis Benge.) Kor. Paradicsom; — R. Frangula L. (Kutya B.) u. o. és Marcal-part.
Evonymus europaeus L. (Csíkos Kecskerágó.) Illak, écsi erdő, Kor. pagony; — E. verrucosus Scop. (Bibircses K.) Illak, écsi erdő.
Staphylea pinnata L. (Mogyorós Hályogfa.) Sz.-M. kertben.

XVI. REND. CSÉSZESZÁRNYFÉLÉK. POLYGALEAE.

Polygala major L. (Nagyocska Csészeszárny.) Sz.-M. homokdomb. Kor. — P. vulgaris L. (Pacsirta Cs.) u. o.

XVII. REND. SZAPPANFAFÉLÉK. SAPINDACEAE.

Aesculus Hyppocastanum L. (Gesztenye Bokrétafa.) Művelve mindenütt.

XVIII. REND. JUHARFÉLÉK. ACERINEAE.

Acer Pseudoplatanus L. (Juhar Jávor.) Sz.-M. s ravazdi erdő; — A. platanoides L. (Jókori J.) u. o.; — A. campestre L. (Fodo J.) u. o.

XIX. Rend. Mézgatermők. Guttiferae.

Hypericum quadrangulum L. (Négyszögü Linka.) Illak, Kor. Sárdos-ér mellett; — H. perforatum L. (Csengő L.) Közönséges mindenütt; — H. montanum L. (Hegyi L.) Illak, sz.-páli erdő; — H. hirsutum L. (Borzas L.) u. o.

XX. Rend. Szódokfélék. Tiliaceae.

Tilia grandifolia Ehr. (Nagylevelü Szódok) Illak; — T. parvifolia Ehr. (Kislevelü Hárs Sz.) u. o.

XXI. Rend. Mályvafélék. Malvaceae.

Hibiscus Trionum. L. (Dinnye Hibik.) Kor. kapás növények közt.

Althaea officinalis L. (Mahola Ziliz.) Kajár, Kor. árkok- és vízjárta helyeken.

Lavatera thuringiaca L. (Thüringiai Lavatera.) Kor. Vajda-rét, Szemere, Sz.-M.

Malva crispa L. (Bodros Mályva.) Kor. kertben félvadon; — M. sylvestris L. (Erdei M.) Kor; — M. rotundifolia Fr. (Kerek M.) Kor. Szt.-M.; — M. vulgaris Fr. (Közönséges M.) u. o.

XXII. Rend. Szegfűfélék. Caryophylleae.

Cucubalus bacciferus L. (Bogyótermő Kukuba.) Illak. Paradicsom.

Agrostemma Githago L. (Vetési Konkoly.) Mindenütt vetések közt.

Lychnis Coronaria L. (Rózsás Mécsvirág.) Kertekben művelve; — L. Viscaria L. (Szurkos M.) Sz.-M. Kisbaráti, réteken, bokrokban; — L. Flos cuculi L. (Kakuk M.) u. o. s Kor.; — L. vespertina Sibth. (Esti M.) u. o.

Silene inflata Sm. (Hólyagos Sziléne) Sz.-M. dombok, Paradicsom, Kor.; — S. conica L. (Kúpos Sz.) Kor. temető, Kajár, vetések közt; — S. Otites L. (Fodorszirmu Sz.) Kor. pagony s temető. Sz.-M.; — S. viscosa Pers. (Enyves Sz.) Sz.-M. kert, Kor. árokpart; — S. noctiflora L. (Esti Sz.) Kajár, szántóföld; — S. dichotoma Ehr. (Két-kétágu Sz.) Győr, városrét; — S. Armeria L. (Szegfü Sz.) Illak-erdő; — S. nutans L. (Kónya Sz.) Sz. M. domb, Paradicsom, Kor.

Saponaria officinalis L. (Tajtékzó Szappanfű.) Kor. Sz.-Pál, árokban; — S. Vaccaria L. (Vetési Sz.) Győr, Sz.-M. Kor. vetések közt.

Gypsophila muralis L. (Gyepi Dercefű). Kor. Sz.-M. dombos hely; — G. fastigiata L. (Sátorozó D.) Kajár, homok; — G. paniculata L. (Buglyos D.) Szemere, Kor. homok.

Tunica saxifraga Scop. (Kőtörő Ékfü.) Sz.-M. dombos hely.

Dianthus plumarius L. (Tollas Szegfü.) Szentiván, Kor. homok; — D. Caryophyllus. L. (Pompás Sz.) Kertekben művelve; — D. prolifer L. (Aszú Sz.) Kor. homokon; — D. velutinus Guss. (Borzas Sz.) Sz.-páli erdő; — D. Carthusianorum L. (Hárominu Sz.) Sz.-M. Kor. dombokon; — D. Armeria L. (Szeplős Sz.) Illak.

Malachium aquaticum Fr. (Vizi Lágyoda.) Kor., Sz.-M. árokban, nedves réten.

Cerastium glomeratum Thuil. Csomós Madárhur.) Kajár, szántóföld; — C. semidecandrum L. (Béna M.) Kor. Kajár, földeken; — C. glutinosum Fries. (Enyves M.) u. o.; — C. triviale Link. (Pongyola M.) Kajár, szántóföldeken; — C. arvense L. (Pallagi M.) Sz.-M. szántóföld szélén, Kor.

Stellaria media L. (Gyenge Csillaghúr.) Sz.-M. mindenütt; — St. graminea L. (Pázsit Cs.) u. o. Kor.; — St. Holostea L. (Olocsán Cs.) Illak.

Holosteum umbellatum L. (Ernyős Olocsán.) Mindenütt Sz.-M., Győr, Kor.

Arenaria serpyllifolia L. (Kakuk Homokhur.) Kor., Sz.-M. homokon.

Alsine setacea W. K. (Sertelevelü Ludhur.) Sz.-M.; — A. Jacquinii Koch. (Csomós L.) u. o.; — A. verna Bartl. (Tavaszi L.) Kor. homokon.

Scleranthus annuus L. (Egynyári Szeklár.) Kor. homokon.

XXIII. Rend. Porcsinfélék. Portulaceae.

Portulaca oleracea L. (Kövér Porcsin) Sz.-M., Kor. szőlők — kertekben.

XXIV. Rend. Tökfélék. Cucurbitaceae.

Bryonia alba L. (Büdös Gönye.) Sz.-M., Kor. s egyebütt, kerítések mellett; — B. dioica Jacq. (Kétlaki G.) Sz.-M.

Cucumis Melo L. (Sárgadinnye Ugorka.) Művelve mindenütt; — C. sativus L. (Savanyító U.) u. o.

Cucurbita Lagenaria L. (Lopó Tök.) Művelve a szőlőhegyekben; — C. Pepo L. (Uri T.) Művelve mindenütt; — C. Melopepo L. (Koronás T.) szintén; — C. Citrullus L. (Görögdinnye T.) szintén.

XXV. Rend. Violafélék. Violarieae.

Viola tricolor L. (Háromszinü Viola.) Mindenütt szántóföldeken; — V. odorata L. (Szagos V.) Sz.-M., Kor., Pinnyéd árnyékos helye-

ken; — V. hirta L. (Borzas V.) Sz.-M., Kor. száraz domb; — V. arenaria DC. (Homok V.) Ravazd; — V. canina L. (Sovány V.) Illak-erdő. Kor. pagony; — V. sylvestris L. (Erdei V.) u. o.; — Persicifolia Roth. (Kajszinlevelű V.) Mogyorós erdő, Győr, városrét.

XXVII. REND. SZUHARFÉLÉK. CISTINEAE.

Helianthemum Fumana Mill. (Kacskörös Tetemoldó.) Kor. pagonyban száraz homokbuckán; — H. vulgare Gaertn. (Közönséges T.) Illak, Kor. pagony.

XXVIII. REND. NIMFAFÉLÉK. NYMPHACEAE.

Nymphaea alba L. (Fehér Nimfa.) a Marcalban mindenütt, Győr-Szigeth; — N. minor D. C. u. o. koroncói határban.

Nuphar luteum Sm. (Sárga Nufar.) u. o. Győr-Szigeth.

XXIX. REND. REZEDAFÉLÉK. RESEDACEAE.

Reseda lutea L. (Sárga Rezeda.) Közönséges mindenütt; — R. odorata L. (Szagos R.) Kertekben művelve; — R. luteola L. (Sárgás R.) Sz.-M. réteken, Kor. Bakonyér töltésein.

XXX. REND. KERESZTESEK. CRUCIFERAE.

Rapistrum perenne All. (Évelő Rekenyő.) Sz.-M. szántóföldek.

Raphanus sativus L. (Kerti Retek.) Művelve; — R. Raphanistrum L. (Repcsén R.) Sz.-M. Kor. s egyebütt tavaszi közt.

Diplotaxis tenuifolia DC. (Keskenylevelü Ikrend.) Győr, házfalak mellett; — D. muralis DC. (Kőfali I.) Sz.-M. szántóföldeken.

Erucastrum elongatum Rchb. (Haraszt Nyulyga.) Sz.-M. egyedül a Ságra vezető horogban.

Sinapis arvensis L. (Vetési Mustár.) Kor., Szt.-M. szántóföldeken; — S. alba L. (Fehér M.) u. o.

Brassica oleracaea L. (Főzelék Káposzta.) Művelve mindenütt; — B. Napus oleifera L. (Őszi Repce.) Művelve; — B. Rapa L. (Kerékrépa K.) szintén — Rapa *a*) campestris L. Sz.-M., Szántóföld.

Myagrum perfoliatum L. (Általnőtt Légyfogó.) Kor. tavaszi földeken.

Neslia paniculata Desv. (Pallagi Neslia.) Sz.-M. vetés közt, Kor. pagony.

Isatis tinctoria L. (Festő Csülleng.) Nyuli határban az ország-ut mellett.

Lepidium campestre R. Br. (Mezei Zsázsa.) Szt.-M. a főmonostor körül, Koroncó, ugarföld; — L. Draba L. (Daravirág Zs.) Mindenütt alkalmatlan gaz; — perfoliatum L. (Felemás Zs.) Kismegyer; — L. ruderale L. (Mecsek Zs.) Sz.-M. a könyvtár falánál, Kor. pléb. udvar; — L sativum L. (Kerti Zs.) Vetve kertekben.

Capsella Bursa Pastoris L. (Pásztor Tarsolyfü.) Sz.-M., Kor. mindenütt; ε) integrifolia DC. u. o.

Camelina sativa Cr. (Magvas Gomboska.) Kor., Sz.-M. árokparton.

Erysimum canescens Rth. (Szürkés Szegecs.) Sz.-M. árkokon. Kor. — E. repandum L. (Fürtös Sz.) Sz.-M. szántóföld, Kor. árokpart; — E. cheiranthoides L. (Ibolyaképü Sz.) Illak-erdő, Kor. bábota; — E. Alliaria L. (Hagymaszagu Sz.) Sz.-M. bokrokban.

Sisymbrium Thalianum Gaud. (Thal. Zsombor.) Kajár, szántóföld; — S. Irio L. (Irió Zs.) Kor. szántóföldeken; — S. Columnae L. (Hamvas Zs.) Sz.-M. árkok, utak, kerítések mellett; — S. pannonicum Jacq. (Pannoni Zs.) Kajári erdő. Kor. árokpart; — S. officinale Scop. (Orvosi Zs.) Sz.-M. utak mellett, Kor. szérün; — S. Sophia L. (Zsófia Zs.) Kor. utak mellett, szürün; — austriacum Jacq. (Osztrák Zs.) Illak-erdő; — S. Loeselii L. (Borzas Zs.) Sz.-M. árkok partján.

Thlaspi arvense L. (Vetési Tarsóka.) Sz.-M. utak mellett; — Th. perfoliatum L. (Gallérozó T.) u. o. törmeléken.

Cochlearia Armoracia L. (Torma Kalánfü.) Kertekben művelve, Kor. nedves réten félvadon.

Draba muralis L. (Kőfali Daravirág.) Sz.-M., Kisécs; — D. verna L. (Tavaszi D.) Mindenütt ugarföldon, legelőkön.

Alyssum calycinum L. (Csészés Ternye.) Kor. pagony, Sz.-M. dombos helyeken; — A. montanum L. (Hegyi T.) u. o.; — A. minimum L. (Pici T.) pázmándi domb.

Farsetia incana R. Br. (Fehér Farsetia.) Kor. Sz.-M. s egyebütt utszéleken.

Dentaria enneaphylla L. (Kilenclevelü Fogasir.) Kor. Sz.-M. liget; — D. bulbifera L. (Gumótermő F.) u. o.

Cardamine pratensis L. (Kakuk Foszlár.) Kor. Sz.-M. rétek; — C. amara L. (Keserü F.) Sz.-M. árkokban.

Arabis hirsuta Scop. (Borzas Ikrapik.) Illak-erdő; — A. Turrita L. Torony I.) u. o.; — A. auriculata L. (Füles I.) Sz.-M. árkokban.

Turritis glabra L. (Kopasz Toronyszál.) Kor. Paradicsom, Illak, sz.-páli erdő.

Barbarea vulgaris R. Br. (Közönséges Tormáncs.) Sz.-M. Bálint-rét; — B. praecox R. Br. (Korai T.) u. o.

Nasturtium amphibium R. Br. (Iszap Rézsuka.) Ravazdi tó, kor. nádasok; — N. austriacum. Cranz. (Osztrák R.) Kor. nedves réteken; — N. palustre. D. C. (Tavi R.) Sz.-M. Bálint-rét; — N. sylvestre R. Br. (Berki R.) u. o. utak mellett.

XXXI. REND. MÁKFÉLÉK. PAPAVERACEAE.

Fumaria officinalis L. (Föld Füstike.) Sz.-M. kertekben, Kor. pagonyban.

Corydalis solida Sw. (Tömör Keltike) Illak.

Glaucium corniculatum Curt. (Szarvas Szarumák.) Sz.-M. vetések közt, Kor. árokparton.

Chelidonium majus L. (Cinadonia Gódirc.) Győr, Szt.-M. cserjék árnyában.

Papaver Rhoeas L. (Pipacs Mák.) Vetések közt mindenütt; — P. dubium L. (Kétes M.) Kor. temető árkán, P. Szt.-M. kert árkán; — P. somniferum L. (Álomhozó M.) Műveltetik mindenütt.

XXXII. REND. BORBOLYAFÉLÉK. BERBERIDEAE.

Berberis vulgaris L. (Sóska Borbolya.) Sz.-M. liget, Kor. pagony.

XXXIII. REND. SZIRONTÁKFÉLÉK. RANUNCULACEAE.

Poeonia officinalis L. (Rózsa Bazsál.) Kertekben művelve.

Delphinium Consolida L. (Szarkaláb Sarkvirág.) Vetés közt mindenütt; — D. Ajacis L. (Kerti S.) Kertekben művelve.

Aquilegia vulgaris L. (Harang Cámoly.) Kertekben művelve.

Nigella arvensis L. (Mezei Kandilla.) Mindenütt vetés közt; — N. damascena L. (Kék K.) Kertekben művelve.

Caltha palustris L. (Mocsári Gólyahir.) Nedves helyeken mindenütt.

Ceratocephalus falcatus P. (Sarlós Fuláncs.) Sz.-M. árkokon; — C. orthoceras DC. (Sudárszarvu F.) u. o.

Ranunculus aquatilis L. (Tavaszi Szironták.) Sz.-M., Pánzsában, Kor., Marcalban; — R. Lingva L. (Nádi Sz.) Kor. nádasokban; — R. Ficaria L. (Saláta Sz.) Sz.-M., Kor. s egyebütt ligetekben, árokpartokon; — R. illyricus L. (Selymes Sz.) Kor. temető, fövényes és sóska-domb; — R. repens L. (Boglárka Sz.)- M., Kor. nedves réten; — R. bulbosus L. (Gumós Sz.) Kor. pagony; — R. sceleratus L. (Torzsika Sz.) Kor., Rába-Sz.-Mihály, Szemere, árkokban; — R. arvensis L. Mezei Sz.) Sz.-M., Kor. s egyebütt

vetések közt; — R. acris L. (Réti Sz.) Kor., Sz.-M réteken; — R. lanuginosa L. (Gyapjas Sz.) Illak-erdő; — R. auricomus L. (Változó Sz.) Kor. Paradicsom, ravazdi erdő.

Adonis aestivalis L. (Nyári Hérics.) Vetések közt mindenütt; — A. flammea Jacq. (Lángszinü H.) u. o. Sz.-M., Kor.; — A. vernalis L. (Tavaszi H.) Sz.-M., sz.-páli erdő, szemerei szőlő.

Anemone Pulsatilla L. (Leány Kökörcsin.) Sz.-M., kisbaráti, tényői hegyekben; — A. pratensis L. (Mezei K.) Tarján puszta, kor. Bősze-domb, Kis-árpás, temető; — A. sylvestris L. (Erdei K.) Sz.-M. árnyékos helyen; — A. nemorosa L. (Ligeti K.) sz.-páli erdőben; — A. ranunculoidis L. (Bóglár K.) Kor. pagony.

Thalictrum flavum L. (Sárga Virnáncz.) Ság; — Th. angustifolium Jacq. (Szűklevelü V.) Győr, városrét, kor. pagony; — Th. galoides Nestl. (Galaj V.) Illak-erdő; — Th. majus L. Sági domb.

Clematis integrifolia L. (Éplevelü Bércse.) Kor., Győr, Sz.-M. s másutt rendes réteken; — C. recta L. (Lótorma B.) Torda-sziget; — C. Vitalba L. (Iszalag B.) Sz.-M. sövényekben.

XXXIV. REND. RIBISZKEFÉLÉK. RIBESIACEAE.

Ribes Grossularia L. (Pöszméte Ribiszke.) Művelve mindenütt kertekben; — R. rubrum L. (Veres R.) u. o.; — R. nigrum L. (Fekete R.) u. o.; — R. aureum L. (Arany R.) u. o.

XXXV. REND. KŐTÖRFÉLÉK. SAXIFRAGEAE.

Saxifraga bulbifera L. (Rügyhagymás Kőtör.) Sz.-M. liget, sz.-páli erdő.

XXXVI. REND. POZSGÁRFÉLÉK. CRASSULACEAE.

Sempervivum tectorum L. (Rózsás Fülfü.) Itt-ott háztetőkön s tüzfalakon.

Sedum maximum Sut. (Bablevelü Szaka.) Kor., sz.-páli erdő, sebesi major; — S. acre L. (Borsos Sz.) Sz.-M. dombok lejtje, Kor. árokpartokon.

XXXIV. REND. FAKINFÉLÉK. LORANTHACEAE.

Loranthus europaeus L. (Európai Fakin.) Illak, sz.-páli erdő, tölgy- s körtefákon.

Viscum album L. (Fehér Fagyöngy.) Illak-erdő.

XXXVIII. Rend. Somfélék. Corneae.

Cornus mas L. (Húsos Som.) Illak, Paradicsom, erdő- s kertekben; — C. sangvinea L. (Veresegyürü S.) u. o.

XXXIX. Rend. Szőlőfélék. Ampelidae.

Vitis vinifera L. (Bortermő Szőlő.) Művelve hegyekben s kertekben; — V. sylvestris Gm. Vadon a kor. pagonyban s Paradicsomban.
Ampelopsis hederacea Mich. (Borostyán Venyige.) Művelve kertekben Győr, Kor. sat.

XL. Rend. Araliafélék. Araliaceae.

Hedera Helix L. (Repkény Borostyán.) Gyirmóth, sebesi erdő.

XLI. Rend. Ernyősök. Umbelliferae.

Bifora radians M. B. (Sugárzó Pokilincs.) Sz.-M. vetések közt.
Conium maculatum L. (Foltos Bürök.) Omladékokon s kerítések mellett mindenütt.
Chaerophyllum bulbosum L. (Mogyorós Baraboly.) Sz.-M. bokrokban; — Ch. aureum L. (Arany B.) Illak, erdő szélén.
Anthriscus Cerefolium. Hoffm. (Zamatos Turbolya.) Kor. malomtöltés, árokpartok; — A. trichosperma Schult. (Sertésmagu T.) Sz.-M. kerítések mellett; — A. vulgaris P. (Közönséges T.) u. o. utak mellett.
Torilis helvetica Gmel. (Svájci Tüskernyő.) Sz.-M., Gyirmóth, vetések közt; — Torilis Anthriscus Gmel. (Turbolya T.) Kor. pagony s Paradicsom.
Caucalis daucoides L. (Vigályi Borzon.) Kor., Sz.-M. vetések közt.
Daucus Carota L. (Sárgarépa Murok.) Kertekben művelve s vadon a réteken mindenütt.
Tordylium maximum L. (Durva Magtaraj.) Sz.-M. kopár dombok.
Heracleum Sphondylium L. (Medvetalp Tápsir.) Sz.-M. rétek.
Pastinaca sativa L. (Kerti Pásztinák.) Réteken mindenütt.
Anethum graveolens L. (Nehézszagu Kapor.) Művelve kertekben s itt-ott félvadon is.
Peucedanum Cervaria L. (Szarvas Kocsord.) Sz.-M. homokdomb. Kor. belső rétek; — P. Oreoselinum Mönch. (Citrom K.) Kor. pagony; — P. Alsaticum L. (Buglyos K.) u. o. Vajda-rét, bokrok közt.
Angelica sylvestris L. (Erdei Angyelika.) Sz.-M. gyümölcsösök.

Silaus pratensis Bess. (Réti Silaus.) u. o. rétek.

Libanotis Montana Allion. (Hegyi Tömjénillat.) u. o. bokros dombok.

Seseli coloratum Ehr. (Szines Gurgulya.) Kor. temető, Sz.-M. kálvária; S. glaucum L. (Fakó G.) u. o.

Foeniculum officinale All. (Orvosi Fénik.) Kertekben művelve.

Aethusa Cynapium L. (Ádáz Ebzellér.) Sz.-M. Kor. tarlóban.

Oenanthe fistulosa L. (Ostorindás Haramag.) Kor. nedves réteken, Nagy Écs; — Oe. Phellandrium Lam. (Bösövény H.) Kor., R.-Patona, R.-Sz.-Mihály álló vizben, árokban.

Bupleurum falcatum L. (Gacsos Szingallér.) Sz.-M. Kor. dombok; — B. longifolium L. (Hosszúlevelü Sz.) Ravazdi erdő; — B. rotundifolium L. Sz.-M. vetés közt; — B. tenuissimum L. (Gindár Sz.) Kor. falulegelő; — B. Gerardi Jacq. (Gerárd Sz.) Tényő, szőlők felett.

Sium latifolium L. (Széleslevelü Bolonyik.) Ravazdi erdő, Kor. nádasok; — S. angustifolium L. (Keskenylevelü B.) Kor. nádasok, Sz.-M. árkok.

Pimpinella magna L. (Nagy Pimpinella.) Sz.-M. rétek; — P. saxifraga L. (Kőtör P.) u. o. Kor. dombos helyek.

Carum Carvi L. (Konyha Kömény.) Sz.-M. Kor. réteken.

Aegopodium Podagraria L. (Bigecsi Baktopp.) Sz.-M. Kor. árnyékos helyen.

Falcaria Rivini Host. (Rivin Sarlófű.) Mindenütt vetések közt.

Trinia vulgaris DC. (Közönséges Trinia.) Kor. Pagony; — T. Kitaibelii. M. B. (Kitaibel T.) Sz.-M. az Ámánd-szőlő melletti horog.

Apium Petroselinum L. (Petreselyem Zellér.) Kertekben mindenütt; A. graveolens L. (Nagyszagu Z.) u. o.

Cicuta virosa L. (Mérges Csomorika.) Ravazdi tó.

Eringium campestre L. (Mezei Iringó.) Legelőkön utak mellett mindenütt; — E. planum L. (Lapos J. Kor. mesterföld, Győr, városrét, Pánzsa táján.

XLII. Rend. Hangafélék. Ericaceae.

Pyrola chlorantha Sw. (Zöldviratu körtike.) Kor. pagony, erdei fenyvek alatt. A hangafélék rendjéből csakis ezen egyetlen példányt találtam megyénk területén, s ezt is csak legujabban — május 20-án leltem teljes virágzásban.

XLIII. REND. KANKALINFÉLÉK. PRIMULACEAE.

Anagallis arvensis L. (Mezei Tikszem.) Kor., Sz.-M. szántóföldeken; = A. coerulea Schreb. (Kék T.) u. o.

Lysimachia Nummularia L. (Fillér Lizinka.) Illak, Kor. belső rétek; — L. nemorum L. (Ligeti L.) Kor. Paradicsom; — L. punctata L. (Pettyegetett L.) Győr-Szigeth; — L. vulgaris L. (Füzény L.) Kor. nádas, árkokban.

Cyclamen europaeum L. (Ligeti Türtszirom.) Ravazdi erdő.

Androsace maxima L. (Nagy Müköcs.) Szt.-Pál, Sz.-Iván, Kor. földeken.

XLIV. REND. RENCSEFÉLÉK. UTRICULARIEAE.

Utricularia vulgaris L. (Közönséges Rencse.) Győr, vizárkokban, Kor., álló vizben.

XLV. REND. SZÁNDORFÉLÉK. OROBANCHEAE.

Orobanche ramosa L. (Elágazó Szádor.) Kismegyer, Kor. kenderföldek, kertekben; — O. coerulea Vill. (Kék Sz.) Sz.-M. kálvária; — O. Epithymum DC. (Demutka Sz.) u. o.; — O. Galii Duby. (Galaj Sz.) Kor. Paradicsom.

XLVII. REND. TÁKAJAKFÉLÉK. SCROPHULARINEAE.

Melampyrum nemorosum L. (Kék-üstökü Fintor.) Ravazdi, kisbaráti erdő; — M. pratense L. (Gunyoló F.) u. o.; — M. cristatum L. (Taréjos F.) u. o. Kor. Paradicsom; — M. arvense L. (Csormolya F.) szántóföldeken mindenütt; — M. barbatum W. K. (Szakállas F.) Sz.-M., Kor. vetések közt.

Rhinanthus Alectorolophus Poll. (Csörgő Lapor.) Sz.-M. vetések közt; — R. minor Ehr. (Kisebb L.) Sz.-M. Kor. réteken; — R. major Ehr. (Nagyobb L.) u. o.

Euphrasia officinalis L. (Szemvidító Szálkacsék.) Illak, Kajár, réten; — E. Odontites L. (Fogancs Sz.) Kor. rétek, Sz. M. dombok.

Veronica spicata L. (Macskafark Szigoráll.) Sz.-M. kálv., Kor. Paradicsom; — V. nitens Host. (Kopasz Sz.) Kor., Paradicsom; — V. longifolia L. (Hosszúlevelü Sz.) Kor. belsőrétek, Győr, prater; — V. spuria L. (Kétes Sz.) Kor. szántóföld; — V. latifolia L. (Széles levelü Sz.) Illak; — V. prostrata L. (Lecsepült Sz.) Sz.-M. Boldogasszony, Kor. ugaron; — V. dentata Schm. (Fogas Sz.) Sz.-páli erdő; — V. Anagallis L. (Pólé Sz.) Sz.-M., Kor. iszapos rétek; — V. Beccabunga L. (Deréce Sz.) Pánzsa, Kor. Marcal; — V. scutel-

lata L. (Paizsos Sz.) Kor. mocsárok; — V. Chamaedrys L. (Cser Sz.) Sz.-M. kálvária, Kor. réteken; — V. Officinalis L. (Orvosi Sz.) Illak, Kor. gyepekben; — V. serpillifolia L. (Kakuk Sz.) Kor. Paradicsom; — V. arvensis L. (Ugar Sz.) Sz.-M. hoszpodár-szőlő, Kor. ugarföld; — V. praecox All. (Jókori Sz.) Sz.-M. dombok; — V. triphyllos L. (Ujjas Sz.) u. o.; — V. verna L. (Tavaszi Sz.) Sz.-M. gyepes árokpart, Kor. lucernaföld; — V. agrestis L. (Mezei Sz.) Sz.-M. ugarföld; — V. hederifolia L. (Borostyánlevelü Sz.) Sz.-M., Kor. kert és ugar; — V. austriaca L. (Osztrák Sz.) Sz.-M. Bold.-Asszony, Kor. templomdomb.

Gratiola officinalis L. (Orvosi Csikorka.) Kor. nedves rétek, Győr, prater.

Digitalis purpurea L. (Piros Gyüszüvirág.) Kertekben művelve.

Antirrhinum majus L. (Nagyobb Pintyő.) u. o.; — A. Orontium L. (Gúnyos P.) Sz.-M. vetések közt.

Linaria genistifolia Mill. (Rakottyalevelü Gyujtován.) Sz. M. kálv. Kor. pagony; — L. vulgaris Mill. (Közönséges Gy.) u. o. árokpart s utak mellett; — L. minor Desf. (Kis Gy.) Sz.-M. szántóföld; — L. Elatine Mill. (Látonya Gy.) u. o. és Kor.; — L. spuria Mill. (Korcs Gy.) Sz.-M. szántóföld.

Scrophularia Scopolii. Hopp. (Scopoli Tákajak.) Baráti erdő; — Sc. nodosa L. (Göcsös T.) Écsi erdő, Kor. Paradicsom.

Verbascum phoeniceum L. (Violakék Farkkóró.) Sz.-M. liget, Kor. pagony, sz.-páli erdő; — V. Blattaria L. (Molyüző F.) Kor. ugar, Sz.-M. árokpart; — V. nigrum L. (Fekete F.) Illak-erdő; — V. Lychnitis L. (Mécs F.) u. o. sz.-páli erdő; — V. Thapsus L. (Ökör F.) Kor. ugarföld, utak mellett; — V. Thapsiforme Schrad. (Keskenylevelü F.) Sz.-M. ugar.

XLVIII. Rend. Csucsorfélék. Solanaceae.

Lycium barbarum L. (Pongyola Fanzár.) Kor. Sz.-M. s egyebütt müvelve s elvadulva.

Lycopersicum esculentum Mill. (Megehető Paradicsomalma.) Művelve kertekben.

Solanum tuberosum L. (Kolompér Csucsor.) Művelve az egész megyében; — S. Dulcamara L. (Keserédes Cs.) Kor. pagony, Paradicsom, Marcalrétek; — S. nigrum L. (Fekete Cs.) Utak mentén, kerítések mellett, árnyékban mindenütt; — S. miniatum Bernh. Kor. pagony.

Capsicum annuum L. (Egynyári Paprika.) Művelve kertekben.

Physalis Alkekengi L. (Piros Páponya.) Sz.-M. Szőlőkerítések, Győr, ujvárosi töltés mellett.

Hyosciamus niger L. (Bolondító Csalmatok.) Mindenütt művelt és rom-talajon.

Nicotiana Tabacum L. (Közönséges Dohány.) Itt-ott mint az előbbi művelés maradványa; — N. rustica L. (Kapa D.) Mint az előbbeni, főleg földművesek kertjeiben.

Datura Stramonium L. (Maszlagos Redőszirom.) Mindenütt alkalmatlan gaz.

XLIX. REND. POLEMONIUMFÉLÉK. POLEMONIACEAE.

Polemonium coeruleum L. (Kék Polemonium.) Ravazdi malom.

L. REND. SZULÁKFÉLÉK. CONVULVULACEA.

Cuscuta Epithymum L. (Démutkafojtó Pippany.) Sz.-M., Kor. réteken; — C. europaea L. (Európai P.) u. o. csalánon és lucernán; — C. lupuliformis Krock. (Komlóképü P.) Kor. füzeken és pongyolafanzáron.

Convolvulus sepium L. (Nagy Szulák.) Kor., Sz.-M. egyebütt kerítések mellett; — C. arvensis L. (Kis Sz.) u. o. vetések közt, ugarföld.

LI. REND. ÉRDESLEVELŰEK. ASPERIFOLIACEAE.

Echinospermum Lappula. (Bojtorján Sülmag.) Sz.-M. Bold.-A. Kor. árokpart, ugarföld.

Asperugo procumbens L. (Henye Magiszák.) Sz.-M. Kor., kertkerítés.

Cynoglossum officinale L. (Orvosi Árnő.) Sz.-M., Kor. parlag, ugarföld, árokpart.

Borago officinalis L. (Orvosi Borágó.) Itt-ott kertekben, szőlőkben vadon.

Symphytum officinale L. (Fekete Nadálytő.) Győr, Kor. s egyebütt nedves réteken; — S. tuberosum L. (Gumós N.) Ravazdi, tényői erdő.

Myosotis palustris Roth. (Mocsári Miszót.) Győr, prater, Kor. nádas; — M. silvatica Hoff. (Erdei M.) Illak, sz.-páli erdő, Paradicsom; — M. intermedia Link. (Közép M.) Illak; — M. hispida. Schlechtd. (Borzas M.) Sz.-M. vetések; — M. stricta Link (Sudár M.) Kor. pagony, bábotai ugarok; — M. sparsiflora Mikan. (Ziláltviratu M.) Illak.

Anchusa officinalis L. (Orvosi Atracél.) Mindenütt utak szélén, romtalajon.

Lycopsis arvensis L. (Mezei Nyakó.) Sz.-M. vetések.

Nonnea pulla DC. (Gyászoló Nonnea.) U. o. Kor. s egyebütt utak mellett.

Lythospermum officinale L. (Gyöngyköles Kőmag.) Illak, Kor. pagony; — L. purpureo-coeruleum L. (Biborkék K.) Sz.-M. liget, Gyirmóth, sebesi erdő; — L. arvense L. (Mezei Kőmag.) Mindenütt vetések közt.

Pulmonaria officinalis L. (Pettyegetett Gálna.) Ravazdi erdő; — P. mollis Wolff. (Tüdő G.) Sz.-M. liget, sz.-páli, tényői erdő.

Echium rubrum Jacq. (Vörös Kigyószisz.) Ravazdi rét; — E. vulgare L. (Terjőke K.) Mindenütt utak mellett.

Onosma echioides L. (Szurós Vértő.) Sz.-iváni, likócsi homok, kisbaráti erdőszél.

Cerinthe minor L. (Kis Szeplén.) Mindenütt rétek, vetések, árokpartok.

Heliotropium europaeum L. (Európai Kunkor.) Kor. Győr, Nyalka ugar, árokpart.

LII. Rend. Galambóczfélék. Verbenaceae.

Verbena officinalis L. (Szaporafü Galambóc.) Utak mellett, árokpartokon mindenütt.

LIII. Rend. Gubóvirágfélék. Globularieae.

Globularia vulgaris L. (Közönséges Gubóvirág.) Sági domb.

LIV. Rend. Ajkasak. Labiatae.

Ajuga Chamaepitys Schreb. (Kalinca Kacskanyak.) Sz.-M. Kor. ugarok; — A. reptans L. (Ostorindás K.) Sz.-M. rétek; — A. genevensis L. (Genfi K.) u. o. Kor. liget-erdő.

Teucrium Chamaedrys L. (Gamandor Tarorja.) Sz.-M. Kor. dombok; T. Scordium L. (Hagymaszagu T.) Kor. mocsárok; — T. montanum L. (Hegyi T.) U. o. rét, pagony.

Phlomis tuberosa L. (Csicsókás Bundi.) Sz. M.-B.-Asszony.

Ballota nigra L. (Fekete Pesztercze.) Romtalaj mindenütt.

Marrubium vulgare L. (Közönséges Pemet.) Kor. Sz.-M. utak szélein; — M. peregrinum L. (Fehér P.) u. o. Kor. pléb. domb; — M. peregrino-vulgare Reichb. Kor. pléb.-domb s mester udvar.

Sideritis montana L. (Hegyi Bibetyü.) Sz.-M. kálvária.

Betonica officinalis L. (Orvosi Bakfü.) Illak, sz.-páli erdő.

Stachys germanica L. (Német Hunyász.) Sági domb, Győr, Pánzsa, Sz.-Pál utszélén; — S. sylvatica L. (Erdei H.) Paradicsom-erdő; — S. palustris L. (Seppedéki H.) Kis-écsi rét, Kor. belső rétek, nádasok; — S. annua L. (Egynyári H.) Kor. Sz:-M. vetések, ugarok; — S. recta L. (Tisztes H.) Sági domb.

Clinopodium vulgare L. (Közönséges Pereszlén.) sz.-páli erdő.

Galeopsis versicolor Curt. (Többszinü Vajfü.) Écsi erdő; — G. Ladanum L. (Vörös V.) Sz.-M. vetések, sz.-páli erdő. Kor. pagony; — G. pubescens Bess. (Szörösödő V.) Sz.-M. szántóföldek szélein; — G. Tetrahit L. (Tarka V.) Sz.-M. vetések, sz.-páli erdő. Kor. pagony.

Chaiturus Marrubiastrum Reichb. (Pemet Kajtár.) Kor. romtalaj.

Leonurus cardiaca L. (Szurós Gyöngyajak.) Sz.-M. Kor. utak szélein, romtalaj.

Lamium amplexicaule L. (Szárölelő Tátkanaf.) Sz.-M. Kert, Kor. utszél, árokpart; — L. purpureum L. (Piros T.) u. o.

Melittis Melissophyllum L. (Melisszalevelü Mozsárvirág) Illak, kisbaráti erdő.

Dracocephalum Moldavica L. (Pettyegetett Pofóka.) Kajári kert.

Glechoma hederacea L. (Kétiks Repkény.) Sz.-M., Kor. s egyebütt kerítések alatt, árokpart; — G. hirsuta W. K. (Szörösödő R.) Tényői erdő.

Nepeta Cataria L. (Macska Csipkepity.) Sz.-M. Kor. s másutt kerítések, utak mellett.

Scutellaria galericulata L. (Kucsmás Csukóka) Ravazdi erdő, Kor. pagony; — S. hastifolia L. (Dárdalevelü Cs.) Sz.-M. Kor. árokpart.

Prunella grandiflora Jacq. (Nagyviratu Békavar.) Sági domb. Kor. pagony; — P. vulgaris L. (Közönséges B.) u. o. Sz.-M. réteken; — P. alba Pall. (Fehér B.) Sági domb.

Melissa officinalis L. (Citromszagu Melissa.) Sz.-Márt. kertkerítés mellett.

Satureja hortensis L. (Borsos Szátorja.) Kertekben művelve.

Calamintha Acinos Clairv. (Fürtös Csombor.) Sz.-M., mély ut, Kor. pagony.

Thymus Serpyllum L. (Kakukfü Démutka.) Sz.-M. Kor. s egyebütt dombos helyeken; — T. vulgaris L. (Közönséges D.) Kertekben művelve.

Origanum vulgare L. (Közönséges Murvapikk.) Illak, sz.-páli, kisbaráti erdő, szemerei szőlőhegy; — O. Majorana L. (Majorána M.) Kertekben művelve.

Salvia Aethiopis L. (Szerecsen Zsálya.) Illak szélén; — S. Sclarea L. (Skarlát Zs.) Kajári szőlők, szemerei erdő; — S. austriaca Jacq. (Osztrák Zs.) Szt.-M. kert; — S. glutinosa L. (Enyves Zs.) Ravazdi erdő; — S. verticillata L. (Gyürüs Zs.) Kor. pagony, Sz.-M. dombok; — S. pratensis L. (Mezei Zs.) u. o. utak szélén; — S. sylvestris L. (Erdei Zs.) u. o. Kálvária s pléb. domb; — S officinalis L. (Orvosi Zs.) Kertekben művelve.

Lycopus europaeus L. (Európai Peszérc.) Kor. árkokban; — L. exaltatus L. (Magas P.) Zámoly, falu végén árkokban.

Pulegium vulgare Mill. (Csombor Putnok.) Kajár, malomárok, Kor. árkokban.

Mentha crispa L. (Fodor Menta.) Kertekben művelve.; — M. Sativa Sm. (Vetési M.) u. o.; — M. arvensis L. (Tarlói M.) Sz.-M. szántóföldek szélén; — M. aquatica L. (Vizi M.) Kor. Sz.-M. vizenyős helyeken; — M. sylvestris L. (Erdei M.) u. o.

Lavandula vera DC. (Igazi Levendula.) Kertekben művelve.

Hyssopus officinalis L. (Orvosi Izsóp.) u. o.

LV. Rend. Tarnicsfélék. Gentianeae.

Villarsia nymphoides Vent. (Elecke Villarsia.) Zámolyi tó, Rábapatonai cinér.

Menyanthes trifoliata L. (Vidrafű Elecke.) Sz.-M. iszapos rét.

Chlora perfoliata L. (Általbuvó Klóra.) Hecsei erdő.

Erythraea Centaurium. (Százforintos földepe.) Illak-erdő, Kor. belső rétek; — E. pulchella Fr. (Csinos F.) Sz.-M. Kor. homokos rétek.

Gentiana Pneumonanthe L. (Kornis Tarnics.) Kor. Kurucrét s határéri domb.

LVI. Rend. Krépinfélék. Asclepiadeae.

Vincetoxicum vulgare. Schult. (Fecskegyökér Méregölő.) Illak-erdő, Paradicsom.

Asclepias Cornuti. Decoisn. (Pamut Krépin.) Kor. pagonyban félvadon.

LVII. Rend. Apócinfélék. Apocyneae.

Vinca minor L. (Bőrvén Meténg.) Kor. pagony.

LVIII. Rend. Olajfélék. Oleaceae.

Ligustrum vulgare L. (Vesszős Fagyal.) Illak, Kor. pagony.

Syringa vulgaris L. (Orgona Lila.) Sz.-M. Keritések, kor. pagony.

F r a x i n u s excelsior L. (Magas Kőrisfa.) Illak-erdő; — F. Ornus L. (Virágos K.) Sz.-M. Kertben művelve.

LIX. REND. LONICERAFÉLÉK. LONICEREAE.

V i b u r n u m Opulus L. (Kánya Bangita.) Kor. pagony, Sz.-M. liget; — V. Lantana L. (Ostormén B.) sz.-páli erdő, Sz.-M. horgok oldala.

S a m b u c u s nigra L. (Fekete Bodza.) Kerítések, árokpartok mindenütt; — S. Ebulus L. (Földi B.) Árkokban művelt talajon mindenütt; — S. racemosa L. (Fürtös B.) Kertekben művelve, itt-ott kerítések mellett vadon.

L o n i c e r a Caprifolium L. (Jerikói Lonicera.) Kertekben művelve; — L. Xylosteum L. (Ükörke L.) Écsi erdő.

LX. REND. BUZERFÉLÉK. RUBIACEAE.

S h e r a r d i a arvensis L. (Ugari Sherardia.) Szt.-M. kor. vetések közt.

A s p e r u l a odorata L. (Szagos Müge.) Ravazdi erdő; — A. Arvensis L. (Ugari M.) Szt.-M. vetések; — A. cynanchica L. (Ebfojtó M.) u. o. horog, Kor. pagony.

G a l i u m Aparine L. (Ragadós Galaj.) Szt.-M. kertkerítések, Kor. Paradicsom-erdő; — F. tricorne With. (Háromszarvu G.) Szt.-M. Kor. vetések árokpart; — G. uliginosum L. (Posvány G.) Szt.-M., Bálint-rét, Kor. Marcal-rétek; — G. boreale L. (Északi G.) Illak, Paradicsom erdő; — G. verum L. (Tejoltó G.) u. o.; — G. Mollugo L. (Puha G.) u. o.; — G. sylvaticum L. (Erdei G.) u. o.; — G. vernum Scop. (Tavaszi G.) Paradicsom; — G. cruciatum L. (Keresztes G.) Illak, écsi erdő, Kor. pagony; — G. pedemontanum M. B. (Piemonti G.) Kor. Vajda-rét.

LXI. REND. CSENGETYŰFÉLÉK. CAMPANULACEAE.

C a m p a n u l a sibirica L. (Szibiriai Csengetyüke.) Szt.-M. lejtője; — C. glomerata L. (Csomós Cs.) Szt.-M. liget; — C. Trachelium L. (Éleslevelü Cs.) u. o. bokrok közt; — C. rapunculoides L. (Raponcképü Cs.) u. o. dombokon; — C. bononiensis L. (Bologni Cs.) u. o. szt.-páli erdőn; — Rapunculus L. (Raponc Cs.) sz.-páli erdő; — C. persicifolia L. (Baracklevelü Cs.) u. o. écsi erdő; — C. patula L. (Terebélyes Cs.) Szt.-M. gyümölcsös, Kor. Paradicsom, szt.-páli erdő; — C. rotundifolia L. (Kereklevelü Cs.) Szt.-M. horgok, szt.-páli erdő.

Hieracium Pilosella L. (Egérfül Holgyomál.) Kor. dombos helyek, Szt.-M. lejtő; — H. Auricula L. (Nyulfül H.) Szt.-M. Kor. rétek; — H. murorum L. (Kőfali H.) Illak-erdő; — H. pratense Tausch. (Bogernyős H.) Sági domb. Kor. pagony; — H. umbellatum L. (Ernyős H.) Illak-erdő, Kor. pagony.

Crepis foetida L. (Bűzös Aszász) Szt.-M. Kor., utak mellett; — C. biennis L. (Kétnyári A.) u. o. rétek; — C. tectorum L. (Hamvas A.) u. o.; — C. pulchra L. (Szép A.) Szt.-M., B.-Asszony; — C. praemorsa Tausch. (Csonkagyökerü.) Kisbaráti-hegy.

Taraxacum officinale Wigg. (Pongyola Pitypang) Szt.-M., Kor. és egyebütt mindenütt; — T. laevigatum D. C. Szt.-M. a főmonostor körül, Koroncó, legelők; — T. serotinum Poir. (Késő P.) Pázmándi dombok.

Chondrilla juncea L. (Káka Kakics.) Szt.-M., Kor. s. a t. legelőkön, szántóföldeken.

Lactuca muralis Gaertn. (Kőfali Saláta.) Kor. Paradicsom; — L. scariola L. (Keszeg S.) Árkokban, keritések mellett mindenütt; — L. saligna L. (Szálaslevelü S.) Sz.-M. árkokban, szántóföldek szélein; — L. sativa L. (Kerti S.) Művelve kertekben mindenütt.

Sonchus oleraceus L. (Dudva Csorbóka.) Árkokban, kerítések mellett mindenütt; — S. asper Vill. (Érdes Cs.) Szt.-M. kert; — S. arvensis L. (Mezei Cs.) u. o. szántóföldek.

Picris hieracioides L. (Holgyomálképü Magvarótt.) Illak-erdő, kor. Vajda-rét.

Podospermum Jacquinianum Koch. (Jacquin Nyélkaszat.) Kor., brányi rétek; — P. laciniatum DC. (Sallangos Ny.) Szt.-M. lejtő; — P. calcitrapaefolium D. C. Kor. falurét.

Scorzonera humilis L. (Alacsony Pozdor.) Szt.-M. rétek, Kor. nedves rétek; — S. parviflora Jacq. (Kisviratu P.) Kor. barnarét; — S. purpurea L. (Piros P.) Kisbaráti-hegy; — S. hispanica L. (Spanyol P.) Kertekben művelve.

Tragopogon major. Jacq. (Nagy Kecskedisz.) Kor. árokpart, szántóföld szélén; — T. pratensis L. (Réti K.) u. o. Szt.-M. rétek: — T. orientalis L. (Keleti K.) Kor. rétek.

Hypochoerys maculata L. (Foltos Polyvahordó.) Illak-erdő.

Leontodon hastilis L. (Dárdafogu Oroszlánfog.) Szt.-M. liget, kor. pagony; — L. autumnalis L. (Őszi O.) Szt.-M. rétek.

Cichorium Intybus L. (Mezei Katáng.) Réteken mindenütt; — C. Endivia L. (Endivia K.) Művelve kertekben.

Lapsana communis L. (Közönséges Válupik.) Illak-erdő.

Carthamus tinctorius L. (Sáfrán Szeklice.) Kertekben, szőlőkben művelve.

Serratula tinctoria L. (Festő Zsoltina.) Illak-erdő, kor. rétek.

Jurinea mollis Reichb. (Puha Jurinea) Szt.-M. rétek, sz.-páli erdő.

Lappa major Gaertn. (Keserülapu Bojtorján.) Mindenütt; — L. minor DC. (Kis B.) u. o.; — K. tomentosa Lam. (Molyhos B.) Kor. malomárokpart.

Cirsium lanceolatum Scop. (Lándzsás Bárcs.) Sz.-M. kor. legelők; — C. eriophorum Scop. (Gyapot B.) Szemerei út, kor. Vajda-rét; — C. palustre Scop. (Tavi C.) Győr, prater, kor. nedves rétek; — C. arvense Scop. (Mezei B.) Szántóföldeken mindenütt; — C. pannonicum Gaud. (Pannóniai B.) Kor. Vajda-rét; — C. heterophyllo-acaule Koch. Kor. füzéki rét; — C. oleraceum Scop. (Halvány B.) Sz.-M. Bálintrét.

Carduus nutans L. (Bókoló Bogács). Utak mellett, ugarföldön mindenütt; — C. acanthoides L. (Akántképü B.) u. o.; — C. hamulosus Ehr. Sz.-M. utak mellett.

Onopordon Acanthium L. (Fehérhátu Bordon). Utak mellett mindenütt.

Centaurea solstitialis L. (Sáfrányos Csüküllő). Kor. szérüben; — C. Calcitrapa L. (Sulymos Cs.) likócsi legelő; — C. paniculata Jacq. (Bugás Cs.) Szt.-M. Kor. utak szélén; — C. Scabiosa L. (Sikantyu Cs.) u. o.; — C. Jacea L. (Imola Cs.) u. o. rétek; — C. montana L. (Hegyi Cs.) kisbaráti hegy; — C axillaris Willd. u. o.; — C. Cyanus L. (Buzavirág Cs.) vetés közt mindenütt.

Carlina acaulis L. (Szártalan Körfény.) Szt.-M. Tényő, száraz legelőkön; — C. vulgaris L. (Közönséges K.) Illak-erdő, Kor. pagony.

Xeranthemum annuum L. (Egynyári Vasvirág) Szt.-M. Kálvária, Kor. utak szélén.

Calendula offiicinalis L. (Orvosi Peremér). Kertekben művelve s félvadon.

Echinops Sphaerocephalus L. (Gömbös Labdaborz). Illak széle, szemerei csonkás szélén.

Senecio paludosus L. (Posvány Üszögör). Kor. nádas, Győr, prater; — S. Jacoboea L. (Berzedt Ü.) Szt.-M. Kopár dombok, Kor. rétek, utszélek; — S. Vulgaris L. (Aggófü Ü.). Mindenütt.

C i n e r a r i a pratensis Hoppe. (Réti Dugasor.) Szt.-M. nedves rétek Kor. pagony.

F i l a g o germanica L. (Német Fonálfü). Szt.-M. Kor. szántóföldek; — F. arvensis L. (Gyepi F.) u. o.

G n a p h a l i u m uliginosum L. (Iszap Gyopár). Kor. malomárokpart; — G. arenarium L. (Homok Gy.) Szt.-iváni, Kor. homok, Szt.-M; — G. dioicum L. (Parlagi Gy.) ravazdi, kisbaráti, tényői hegy; — G. sylvaticum L. (Erdei Gy.) Szt.-páli erdő.

T a n a c e t u m vulgare L. (Gilisztaüző Varádics.) Ravazdi árkok, kisárpási, ráb.-patonai töltések; — T. balsamita L. (Bazsamint V.) kertekben művelve.

A r t e m i s i a Absinthium L. (Fehér Üröm.) Szt.-M. Kálvária; — A. Abrotanum L. (Abrut Ü.) kertekben művelve; — A. austriaca Jacq. (Osztrák Ü.) Kor. Paradicsom; — A. vulgaris L. (Fekete Ü.) mindenütt; — A. campestris L. (Mezei Ü.) Szt.-M. dombok; — A. scoparia W. K. (Seprü Ü.) Pázmándi temető, Kor. pagony; — A. Dracunculus L. (Tárkony Ü.) kertekben művelve.

C h r y s a n t h e m u m inodorum L. (Illattalan Aranyvirág.) Szt.-M. vetések közt; — Chr. corymbosum L. (Sátoros A.) Illak erdő; — Chr. Leucanthemum L. (Ökörszem A.) u. o. Kor. rétek.

M a t r i c a r i a Chamomilla L. (Orvosi Szikfü.) Mindenütt szerükön, udvarokon.

A c h i l l e a Millefolium L. (Egérfark Cickóró.) Mindenütt gyepekben árokparton; — A. lanata Spreng (Gyapjas C.) Kor. pagony.

A n t h e m i s tinctoria (Festő Montika) Szt.-M. Kálvária, Tényő, hegy; — A. austriaca Jacq (Osztrák M.) Szt.-M. Kor. szántóföldek; — A. arvensis L. (Pallagi M.) u. o.; — A. Cotula L. (Büzös M.) u. o. és utak mellett.

B i d e n s tripartita L. (Farkasfog Villamag.) Nedves helyeken mindenütt; — B. cernua L. (Bókoló V.) u. o.

H e l i a n t h u s annuus L. (Napraforgó Napvirág). Művelve szántóföldeken mindenütt; — H. tuberosus L. (Csicsóka N.) u. o.

X a n t h i u m strumarium L. (Szurós Cimpaj.) Nedves helyeken mindenütt; — X. spinosum L. (Tövises C.) Utak mellett mindenütt.

B u p h t h a l m u m salicifolium L. (Fűzlevelü Ökörszem.) Illak-erdő.

I n u l a germanica L. (Német Sertecsék.) Szt.-M. szántóföldek kor. pagony; — I. ensifolia L. (Kardlevelü S.) u. o. szőlők kerítései mellett; — I. salicina L. (Fűzlevelü S.) Kor. Szt.-M. árkok; — I. squarrosa L. u. o. Illak-erdő, Paradicsom; — I. britannica L. (Britt S.) Sz.-M. árkok, kor. pagony; — I. Conyza DC. (Konizs S.)

u. o.; — I. Pulicaria L. (Balha S.) Kor Sz.-M. árkokban; — I. disenterica L. (Réti S.) u. o. rétek.

Linosyris vulgaris Cass. (Közönséges Aranyfürt) Illak-erdő.

Solidago Virga aurea L. (Aranyos Ritkaréj.) Szemerei hegy, Illak-erdő.

Erigeron acris L. (Bóbitás Küllőrojt.) Sz.-M. dombok, kor. pagony; — E. canadensis L. (Seprence K.) Mindenütt.

Bellis perennis L. (Százszorszép Rukerc.) Gyepekben, nedves helyeken mindenütt.

Aster acris L. (Pettyegetett Gerebcsin.) Kor. Paradicsom; — A. Tripolium L. (Pozsgás G.) Sz.-M. Bálint-rét; — A. pannonicus Jacq. (Pannoniai G.) Kor. árokban; — A. Amellus L. (Mellaparti G.) Szemerei szőlőhegy, Illak-erdő; — A. Salignus L. (Füz G.) Kertekben müvelve s itt-ott vadon.

Eupatorium cannabinum L. (Kender Pakóca.) Ravazdi tó, kor. pagony árkában.

Petasites officinalis Mönch. (Kalapfű Szattyu.) Ravazdi tó körül.

Tussilago Farfara. (Lókörmü Szamárlapu.) Sz.-M., Écs s. a. t. horgok, kor. pagony árka.

LXIII. Rend. Mácsonyafélék. Dipsaceae.

Scabiosa columbaria L. (Galamb Sikantyu.) Sz.-M. kor. rétek; — S. ochroleuca L. (Vajszinü g. S.) u. o.

Succisa pratensis Mönch. (Réti Varfű.) Sz.-M. kor. rétek.

Cephalaria transilvanica Schrad. (Erdélyi Gömbvirág.) u. o.

Dipsacus sylvestris Mill. (Erdei Macsona.) Sz.-M. győri Pánzsa mellett árokpartokon; — D. laciniatus L. (Héjakut M.) Sz.-M. kor. árokpart; — D. Fullonum L. (Takács M.) hajdan Győrött nagyban művelve.

LXVI. Rend. Gyökönkefélék. Valerianeae.

Valeriana officinalis L. (Macskagyökér Gyökönke.) Illak-erdő, Kor. pagony; — V. dioica L. (Kétlaki Gy.) Ravazd, kor. nedves rét.

Valerianella olitoria Poll. (Saláta Galambbegy.) Kor. Sz.-M. rétek, árokpartok.

LXVI. Rend. Utilapufélék. Plantagineae.

Plantago arenaria W. K. (Homok Utilapu) Sz.-M. homokdomb, kor. homoktalaj; — P. maritima L. (Tengeri M.) Sz.-M. kor. nedves rétek; — P. major L. (Széleslevevelü U.) u. o. kert,

utmente; — P. media L. (Közép U.) u. o. rétek; — P. lanceolata L. (Keskenylevelü U.) u. o.

LXVII. REND. GÉGEVIRÁGFÉLÉK. ARISTOLOCHIACEAE.

Aristolochia Clematitis L. (Farkasalma Gégevirág.) Szt.-M. szőlőkerítések, kor. Paradicsom.

LXVIII. REND. EZÜSTFAFÉLÉK. ELAEAGNEAE.

Elaeagnus augustifolia L. (Keskenylevelü Ezüstfa.) Kertekben művelve, gyökérhajtásokról félvadon.

LXIX. REND. BOROSZLÁNFÉLÉK. DAPHNOIDEAE.

Daphne Cneorum L. (Henye Boroszlán.) Sz.-iváni s gönyői határban homoktalaj.

Passerina annua Wickstr. (Egynyári Cicó.) Ugarokon mindenütt.

LXX. REND. SZANDALFÉLÉK. SANTALACEAE.

Thesium ramosum Heyn. (Ágas Bögretok.) Sz.-M. kor. homokos rétek.

LXXI. REND. CIKSZÁRFÉLÉK. POLYGONEAE.

Rumex maritimus L. (Tengerparti Lórom.) Sz.-M. kor. vizárkok; — R. crispus L. (Fodros L.) u. o.; — R. Hydrolapathum Huds. (Parti L.) Győrsziget, Kor.; — R. pratensis M. K. (Lósoska L.) Sz.-M. rétek; — R. scutatus L. (Pajzsos L.) Kertekben művelve; — R. Acetosa L. (Sóska L.) Mindenütt rétek; — R. Acetosella L. (Madár L.) u. o.

Polygonum amphibium L. (Vidra Cikszár.) Kor. Marcal folyó; — P. Persicaria L. (Baracklevelü C.) Sz.-M. kor. vizenyős helyeken; — P. Hydropiper L. (Borsos C.) u. o.; — P. mite Schrank. (Szelíd C.) Kor. fövényes vágás, Sz.-M. árkok; — P. aviculare L. (Gorcsin C.) Utakban mindenütt; — P. arenarium Wk. (Homok C.) Kor. Kajár, homoktalaj; — P. Convolvulus L. (Szulák C.) Kor., szt.-m. szántóföldek; — P. dumetorum L. (Folyó C.) Kor. Paradicsom bokrokban; — P. Fagopyrum L. (Pohánka C.) Vetve itt-ott.

LXXII. REND. AMARÁNTFÉLÉK. AMARANTHACEAE.

Amaranthus retroflexus L. (Paréj Amaránt.) Művelt talajon mindenütt.

Polycnemum arvense L. (Mezei Torzon.) Kajári homok.

LXXIII. REND. LIBATOPPFÉLÉK. CHENOPODIACEAE.

Chenopodium urbicum L. (Telekes Libatopp.) Házak körül; — Ch. album L. (Fejér L.) Kor. művelt talaj; — Ch. Botrys L. (Rubianka L.) itt-ott kertekben művelve és félvadon; — Ch. olidum Sm. (Büdös L.) Utakon mindenütt; — Ch. hybridum L. (Pokolvar L.) Szt.-M. kert; — Ch. ficifolium L. (Fügelevelü L.) u. o. kor. házak körül; — Ch. Bonus Henricus L. (Paréj L.) Nyalkai ut; — Cht. Rubrum L. (Veres L.) Sz.-M. kerítések alatt.

Atriplex nitens. Rebent. (Fényes Maglapél) Szt.-M. kertkerítés; — A. hastata L. (Dárdás M.) Kor. kertben; — A. tatarica L. (Tatár M.) Sz.-M. utak, kerítések mellett; — A. laciniata L. (Hasogatott M.) Szt.-M. monostor, kor. mesterlak körül.

Spinacia inermis Mönch. (Fegyvertelen Paréj.) Kertekben művelve; — S. spinosa Mönch. (Tüskés P.) u. o.

Beta vulgaris L. (Közönséges Mángold.) Művelve mindenütt.

Kochia Scoparia. Schrad. (Seprűfü Kochia.) Kertekben s művelt talajon nem ritka; — K. prostrata Schrad. (Lecsepült K.) Pázmándi homok; — K. arenaria Roth. (Homok K.) u. o. kor. homok.

Salsola Kali L. (Kamborz Savar.) Homokon mindenütt.

Corispermum nitidum W. K. (Fénylő Poloskamag.) Kajár, Téth, Szemere, Kor., homoktalaj.

LXXIV. REND. FÜZFÉLÉK. SALICINEAE.

Populus alba L. (Fehér Nyárfa.) Győr, városrét, kor. pagony; — P. canescens Shmith. (Szöke Ny.) Kor. pagony; — P. tremula L. (Rezgő Ny.) u. o.; — P. nigra L. (Fekete Ny.) u. o. Győr városrét. — P. pyramidalis Rozier. (Jegenyer Ny.) Művelve mindenütt, kor. pagony félvadon.

Salix repens L. (Kúszó Füz) Kor. pagony, szent-iváni homok; — S. purpurea L. (Csigolya F.) Győr, városrét; — S. Caprea L. (Kecske F.) Kor. pagony s mocsárok, kajári erdő; — S. aurita L. (Füles F.) Győrsziget; — S. cinerea L. (Hamvas F.) Győr, városrét; — S. amygdalina L. (Mandola F.) Kor. malomárok partja; — S. Fragilis L. (Csörege F.) Kor., Vének; — S. alba L. (Fehér F.) Vének.

LXXV. REND. KENDERFÉLÉK. CANNABINEAE.

Cannabis sativa L. (Vétesi Kender.) Művelve s vadon mindenütt.

Humulus Lupulus L. (Felfutó Komló.) Sz.-M. szölőkerítések, Kor. pagony.

LXXVI. REND. CSALÁNFÉLÉK. URTICACEAE.

Parietaria erecta M. K. (Sudár Falfű.) Sz.-M. kertkerítés.
Urtica major. Kanitz. (Nagy Csalán.) Mindenütt; — U. urens L. (Apró Cs.) u. o.

LXXVII. REND. EPERFÉLÉK. MOREAE.

Morus alba L. (Fehér Eperfa.) Művelve mindenüttt; — M. nigra L. (Szeder E.) u. o.
Ficus Carica L. (Káriai Függefa.) Kertek- és szőlőkben művelve.

LXXVIII. REND. SZILVAFÉLÉK. ULMACEAE.

Ulmus campestris L. (Mezei Szilfa.) Kor. Paradicsom, Szt-M. liget.

LXXIX. REND. CELTISZFÉLÉK. CELTIDEAE.

Celtis australis L. (Déli Celtisz.) Szt-M. liget.

LXXX. REND. KUPACSOSAK. CUPULIFERAE.

Castanea vesca Gaert. (Csemege Gesztenyefa.) Sz.-Pál, Sz-M. kertben.
Quercus pedunculata Ehr. (Kocsános Tölgy.) Illak, sz.-páli erdő, Kor. Paradicsom; — Q. pubescens Willd. (Szőrösödő T.) Magyalos; — Q. Cerris L. (Cser T..) Illak, Tényő, sz.-páli erdő.
Corylus Avellana L. (Közönséges Mogyoró.) Illak, kerítések, Kor. pagony; — C. tubulosa Willd. (Csöves M.) Kertekben művelve.
Carpinus Betulus L. (Közönséges Gyertyán.) Illak-erdő.

LXXXI. REND. NYIRFÉLÉK. BETULACEAE.

Alnus glutinosa DC. (Enyves Éger.) Győr, Rába-part, Kor. pagony.
Betula alba L. (Fehér Nyir.) Ravazdi erdő, Kor. pagony.

LXXXVI. REND. KÚPTERMŐK. CONIFERAE.

Pinus Larix L. (Veres Fenyő.) Szt.-M., Győr, Kor. kertekben; — P. sylvestris L. (Erdei F.) Kor. pagony, Ferenc-háza nagyban, futó homok kötésére; — P. picea L. (Luc F.) Sz.-M., Győr kertekben.

LXXXVII. REND. CIPRUSFÉLÉK. CUPRESSINEAE.

Juniperus communis L. (Gyalogfenyő Boróka.) Illak, Kor. pagony; — J. Sabina L. (Nehézszagu B.) Kertekben művelve.

Egyszikűek. (Monocotyledoneae.)

LXXXVIII. REND. GYÉKÉNYFÉLÉK. TYPHACEAE.

Sparganium ramosum Huds. (Buzogány Baka.) Kor., Marcal s mocsárok; — S. simplex Huds. (Egyszerü B.) u. o.
Typha latifolia L. (Bodnározó Gyékény.) Kor. nádasok; — T. angustifolia L. (Háti Gy.) u. o.

LXXXIX. REND. KONTYVIRÁGFÉLÉK. AROIDEAE.

Arum maculatum L. (Foltos Kontyvirág.) Pinnyédi erdő.

XC. REND. HINÁRFÉLÉK. NAJADEAE.

Lemna trisulca L. (Keresztes Lepcse.) Sz.-M. árkok, Kor. állóvizek, nádasok; — L. polyrrhiza L. (Fanos L.) u. o.; — L. minor L. (Apró L.) u. o.
Potamogeton crispus (Fodor Uszany.) Kor. sóskadombi vágás; — P. lucens L. (Üveglevelü U.) Kor. malomárok s Marcal vize; — P. natans L. (Békatutaj U.) u. o. Marcal folyó.

XCI. REND. KOSBORFÉLÉK. ORCHIDEAE.

Listera ovata R. Br. (Tojásdadlevelü Listera.) Szt.-M., csajderkuti völgy, Kor. pagony.
Epipactis latifolia All. (Széleslevelü Bibak.) Illak, szt.-páli erdő; — E. palustris Crantz. (Mocsári B.) Kor. nedves rétek.
Cephalanthera pallens Rich. (Halavány Tekeporhon.) Mogyorós.
Platanthera bifolia Rich. (Kétlevelü Lapár.) Ravazdi erdő.
Orchis latifolia L. (Széleslevelü Kosbor.) Sz.-M. Bálint-rét; — O. laxiflora L. (Lazafürtü K.) u. o. Kor. barnarét; — O. variegata All. (Tarka K.) Sz.-M. gyümölcsösök; — O. coriophora L. (Palacka K.) Kis-écsi, kis-sz.-páli rétek; — O. Morio L. (Agár K.) Sz-M. rétek, Kor. pagony; — O. fusca Jacq. (Kesely K.) Sz.-M. liget.

XCII. REND. POTNYAFÉLÉK. HYDROCHARIDEAE.

Hydrocharis Morsus ranae. L. (Béka Potnya.) Kor. nádas.
Stratiotes aloides. L. (Imergyökér Kolokán.) u. o.

XCIII. REND. AMARYLLISFÉLÉK. AMARYLLIDEAE.

Galanthus nivalis L. (Kikeleti Hóvirág) Győr-Szigeth.
Leucojum aestivum L. (Nyári Tőzike.) u. o. Kor. Paradicsom.

Narcissus pöeticus L. (Költészi Nárcisz.) Kertekben művelve; — N. Tazetta L. (Tazét N.) u. o.

XCIV. REND. NŐSZIROMFÉLÉK. IRIDEAE.

Crocus vernus L. (Tavaszi Sáfrán.) Kertekben művelve; — C. sativus All. (Jóféle S.) u. o.

Iris pumila L. (Apró Nőszirom.) Sz.-M. B.-Asszony, és kertekben művelve; — I. arenaria W. K. (Homok N.) Kor. tagosítás előtt Bösze-dombon; — I. variegata L. (Tarka N.) Sági domb, pinnyédi erdő, Kor. Paradicsom; — I. germanica L. (Német N.) Kertekben művelve; — I. graminea L. (Pázsitos N.) Torda-sziget, Kor. Vajda-rét; — I. sibirica L. (Szibiriai N.) Győr, városrét, Kor. Paradicsom; — I. Psedaucorus L. (Sás N.) Ravazdi tó, kor. mocsárok, győri álló vizek.

XCVI. REND. TUKMAFÉLÉK. SMILACEAE.

Convallaria majalis L. (Májusi Gyöngyvirág.) Ravazdi, pinnyédi erdő, mogyorós.

Polygonatum verticillatum Mönch. (Pávafark Sülyfü.) Sz.-M. liget-pinnyédi erdő; — P. latifolium Jacq. (Szélesleveli S.) u. o.

Paris quadrifolia L. (Négylevelü Cillar.) Pinnyédi erdő.

XCVII. REND. LILIOMFÉLÉK. LILIACEAE.

Asparagus officinalis L. (Spárga Nyulárnyék.) Sz.-M., Kor., Győr, rétek.

Anthericum ramosum L. (Ágas Hölye.) Sz.-M., Kisbarát, dombok.

Allium ursinum L. (Medve Hagyma.) Kajári erdő; — A. Cepa L. (Veres H.) Művelve mindenütt; — A. ascalonicum L. (Mogyoró H.) Szintén; — A. Schoenoprasum L. (Metélő H.) Művelve; — A. Porrum L. (Póré H.) Művelve; — A Scorodoprasum L. (Kigyós H.) Kor. szántóföldeken alkalmatlan gaz; — sphaerocephalum L. (Bunkós H.) Kor., Sz.-M. vetések közt, réteken; — A. rotundum L. (Ereszes H.) u. o.

Ornithogallum nutans. L. (Lekonyuló Sárma.) Kor. Sz.-M. vetések; — O. umbellatum L. (Ernyős K.) u. o. rétek, gyümölcsök.

Scilla bifolia L. (Kétlevelü Csilla.) Pinnyédi, gyirmóthi mogyorós erdő.

Muscari comosum Mill. (Üstökös Gyöngyike.) Mindenütt szántóföldeken; — M. racemosum Mill. (Fürtös Gy.) u. o. rétek s gyümölcsösök.

L i l i u m bulbiferum L. (Tüzes Liliom.) Kertekben művelve; — L. Martagon L. (Turbán L.) Ravazdi erdő.

F r i t i l l a r i a imperialis L. (Koronás Hatkotu.) Kertekben művelve.

G a g e a stenopetala Reichb. (Keskenyszirmu Tyuktaréj.) Kor., Gyirm., Szt.-M. gyep, erdő; — G. arvensis Schult. (Mezei Ty.) u. o.; — G. lutea Schult. (Sárga Ty.) Illak-erdő; — G. pusilla Schult. (Kis Ty.) Kor. pagony alatti homokos legelő.

T u l y p a Gessneriana L. (Gessner Tulipánt.) Kertekben művelve.

XCVIII. REND. KIKERICSFÉLÉK. COLCHICACEAE.

C o l c h i c u m autumnale L. (Záspa Kikerics.) Nedves réteken mindenütt.

XCIX. REND. SZITTYÓFÉLÉK. JUNCACEAE.

J u n c u s bufonius L. (Varangy Szittyó.) Sz.-M., Kor. vizenyős rétek; — J. compressus Jacq. (Összelapult Sz.) Sz.-M., nedves rétek; — J. lamprocarpus Ehr. (Fényes termésű Sz.) Kor. árokban; — J. effusus L. (Béka Sz.) Sz.-M.; vizenyös rét, kor., árokban; — J. conglomeratus L. (Bunkós Sz.) u. o.

L u z u l a pilosa Willd. (Szőrös Luzula.) Sz.-páli, kisbaráti erdő; — L. albida DC. (Fehéres L.) ravazdi erdő; — L. campestris. DC. (Mezei L.) Illak.

C. REND. HIDŐRFÉLÉK. ALISMACEAE.

T r i g l o c h i n palustre L. (Savanyu Hutsza.) Győr., Kor., Sz.-M., nedves rétek.

A l i s m a Plantago L. (Utifü Hidőr.) Mindenütt árkokban.

S a g i t t a r i a sagittaefolia L. (Nyillevelü Nyilfü.) Kor. mocsárok.

CI. REND. ELECSFÉLÉK. BUTOMEAE.

B u t o m u s umbellatus L. (Ernyős Elecs.) u. o.

CII. REND. PALKAFÉLÉK. CYPERACEAE.

C y p e r u s fuscus L. (Barna Palka.) Kor. fövenyesdombi vágás; — C. flavescens L. (Sárgálló P.) Kor. nedves rét; — C. esculentus L. (Mandola P.) Kertekben művelve mint kávépótlék.

E r i o p h o r u m angustifolium Roth. (Keskenylevelü Gyapu.) Kor., Sz.-M., vizenyős rétek.

S c h o e n u s nigricans L. (Kormos Csáté.) u. o.

Scirpus compressus P. (Lapított Káka.) Sz.-M. vizállás; — S. maritimus L. (Tengerparti K.) Kor. fövényesdombi vágás; — S. triqueter L. (Háromélű K.) Sz.-M. vizállás; — S. lacustris L. (Tavi K.) u. o.

Helecharis ovata R. B. (Tojásdad Tódisz.) u. o.; — H. palustris R. B. (Árva T.) Kor. árokban.

Carex dioica L. (Kétlaki Sás.) Sz.-M. Bálint-rét; — C. Davalliana Sm. (Dawall S.) u. o.; — C. stenophylla Wahl. (Szittyós S.) Illak, Kor., Bábota; — C. divisa Huds. (Oszlott S.) Ravazdi rét; — C. vulpina L. (Róka S.) Ravazd, Mogyorós, mocsáros rét; — C. divulsa Good. (Keshedt. S.) Écsi erdő; — C. paniculata L. (Buglyos S.) Ravazdi rét; — C. Schreberi Schrank. (Schreber S.) Sz.-M. homok; — C. remota L. (Ritkás S.) Écsi erdő; — C. leporina L. (Nyul S.) Sz.-M., rétek; — C. stricta Good. (Sudár S.) Kor. pagony; — pilulifera L. (Epres S.) Illak; — C. praecox Jacq. (Jókori S.) Kajár, kor. homokos dombok; — C. humilis Zeyss. (Lappangó S.) Sz.-páli erdő; — C. alba Scop. (Fehér S.) Illak; — C. panicea L. (Muhar S.) Sz.-M. rétek; — C. pallescens L. (Sápadt. S.) Sz.-M. pagony; — C. glauca Scop. (Szürkezöld S.) u. o. Kor. rétek; — C. Michelii Host (Micheli S.) Illak; — C. flava L. (Sárga S.) Sz.-páli erdő; — C. distans L. (Ritkás S.) Sz.-M., Bálint-rét; — C. sylvatica Huds. (Erdei S.) Illak; — C. ampullacea Good. (Bögrés S.) Ravazdi tópart; — C. vesicaria L. (Hólyagos S.) u. o. Kor. malomárokpart; — C. paludosa Good. (Posvány S.) u. o. — C. hirta L. (Borzas S.) Sz.-páli erdő.

CIII. Rend. Pázsitfélék. Gramineae.

Andropogon Sorghum L. (Cirok Fenyer.) Művelve seprűnek; — A. Gryllus L. (Élesmosó F.) Szt.-M. kopár-domb, Kor. temető, pagony; — A. Ischaemum L. (Vértállító F.) u. o.

Hordeum vulgare L. (Közönséges Árpa.) Művelve; — H. hexastichon L. (Hatsoros Á.) Szintén; — H. murinum L. (Egér Á.) Kerítések, utak mellett mindenütt.

Secale cereale L. (Gabona Rozs.) Művelve.

Triticum vulgare Vill. (Közönséges Buza.) Szintén; — T. repens L. (Tarack B.) Művelt tajon mindenütt.

Lolium perenne L. (Évelő Vadóc.) Réteken mindenütt; — L. temulentum L. (Szédítő Vadóc.) Tavaszi közt.

Bromus secalinus L. (Gabona Rozsnok.) Őszi közt; — B. mollis L. (Puha R.) Utak mellett, gyepekben; — B. arvensis L. (Mezei R.) Vetések közt; — B. racemosus L. (Fürtös R.) Szt.-M. rétek; —

B. squarrosus L. (Berzedt R.) Kor. istendombi homok; — B. inermis L. (Árva R.) Szt.-M. rétek szélein; — B. asper Murr. (Borzas R.) Illak, Kor. pagony; — B. sterilis L. (Meddő R.) Szt.-M. utak mellett; — B. tectorum L. (Fedél R.) Mindenütt falakon utak mellett; — B. patulus M. K. Sz.-M. kálvária.

Festuca ovina L. (Juh Csenkesz.) Réteken mindenütt; — F. glauca Lam. u. o.; — F. elatior L. u. o.

Koeleria cristata P. (Taréjos Koeleria.) Sz.-M. gyepes dombok; — K. glauca DC. u. o. homokos rét.

Dactylis glomerata L. (Csomós Ebir.) Réteken mindenütt.

Molinia coerulea Mönch. (Kék Molinia.) Illak, Kor., Paradicsom.

Melica ciliata L. (Prémes Léhapót.) Szt.-M. kálvária.

Briza media L. (Közép Rezge.) u. o. rétek, Kor. pagony.

Glyceria distans Wahl. (Vigály Mézpázsit.) Szt.-M. árkok; — G. spectabilis M. K. (Fodorsás M.) Kor. malomárok, nádasok; — G. fluitans R. Br. (Harmatkása M.) Sz.-M. Kor. vizállások.

Poa dura Scop. (Kemény Perje.) Szt.-M. szőlőbarázdák; — P. compressa L. (Összenyomott P.) Kor. száraz réteken; — P. pratensis L. (Mezei P.) Kor., Szt.-Márt. rétek; — P. annua L. (Egynyári P.) Mindenütt; — P. bulbosa L. (Gumós P.) Szt.-M. árokpart; — P. nemoralis L. (Ligeti P.) Ravazdi erdő.

Eragrostis poaeoides Beauv. (Perjeképü Tőtippan). Homoktalajon mindenütt.

Sesleria coerulea Ard. (Kék Sesleria.) Sz.-M. kálvária.

Avena sativa L. (Abrak Zab.) Vetése mindenütt; — A. fatua L. (Héla Z.) Vetések közt mindenütt; — A. tenuis Mönch (Vékony Z.) Szt.-M. Kopár domb; — A. pubescens L. (Szőrösödő Z.) Kor. gyepekben; — A. pratensis L. (Réti Z.) Réteken mindenütt; — A. flavescens L. (Sárga Z.) Szt.-M. rétek; — A. caryophyllea Wigg. (Szegfüs Z.) Ravazdi erdő.

Aira caespitosa L. (Gyepes Nápic.) Réteken mindenütt; — A. flexuosa L. (Vanyiga N.) Illak-erdő.

Phragmites communis Trin. (Közönséges Tetőnád.) Folyók mentén álló vizekben mindenütt.

Calamagrostis Epigeios Roth (Siskanád Nádtippan). Szt.-M. Bold.-Asszony, Kor. pagony.

Anemagrostis Spica venti L. (Harmattartó Széltippan.) Vétések közt nedves helyeken.

Agrostis canina L. (Eb Tippan) Réteken; — A. vulgaris With. Szt.-Márt. réteken.

Stipa pennata L. (Árvalány Hajka.) Szt.-M. kálvária, kisbaráti hegy; — S. capillata L. (Kunkorgó H.) u. o. Kor. temető, pagony.

Setaria verticillata P. B. (Ragadó Sertepázsit.) Művelt talajon mindenütt; — S. viridis P. B. (Zöld S.) u. o.; — S. glauca P. B. (Szürkezöld S.) Homokos földeken mindenütt.

Tragus racemosus Desf. (Fürtös Polyvaborz.) Kor. homoktalaj.

Panicum sangvinale L. (Pirók Muhar.) Szt.-M. Kor., utak mellett; — P. glabrum Gaud. (Sima M.) u. o. homoktalaj; — P. crus galli L. (Kakasláb M.) Kor. kertekben nedves helyeken; — miliaceum L. (Köles M.) művelve mindenütt.

Anthoxanthum odoratum L. (Szagos Borjupázsit.) Rétek.

Hierochloa australis R. Sch. (Déli Szentpázsit) Ravazdi erdő.

Holcus mollis L. (Puha Cirók.) Illak-erdő; — H. lanatus L. (Pelyhes C.) Pázmándi horog.

Phalaris arundinacea L. (Nádképü Polyvacsuk.) Kor. Paradicsom.

Alopecurus pratensis L. (Réti Ecsetpázsit.) Kor., Szt.-M. rétek; — A. agrestis L. (Pallagi E.) Ugarok u. o.; — A. geniculatus L. (Bötyküs E.) u. o. árkok, álló vizek.

Leersia oryzoides Schwarz. (Rizsképü Leersia.) Kor. mocsárok.

Zea Mays L. (Tengeri Kukorica.) Művelve.

CVII. Rend. Salviniafélék. Salviniaceae.

Salvinia natans Hoff. (Fentuszó Salvinia.) Kor. nádasok.

CIX. Rend. Páfránfélék. Polypodiaceae.

Aspidium aculeatum Dill. (Tüskés Páprág.) Kor. pagony.

CX. Rend. Zsurlófélék. Equisetaceae.

Equisitum arvense L. (Mezei Zsurló.) Rétek, szántóföldek mindenütt; — E. palustre L. (Tavi Zs.) nedves rét; — E. hiemale L. (Téli Zs.) Kor. Lippay-tag; — E. variegatum Scheich. (Tarka Zs.) Szt.-iváni homok.

7. A megye állatvilága.

Méry Eteltől.

Győrmegye faunájának érdekében az ötvenes évek keltettek élénk mozgalmat, melynek buzgó zászlóvivője Dr. Rómer Flóris — azon időben győri tanár volt; nyomában haladott: Ebenhöch Ferenc koroncói plebános, Mayrhofer József jelenleg győri kanonok, buzgó ornitholog, Milkovits János földbirtokos, érdekes tojásgyüjteményével, Kovács Béda és mások. E mozgalomnak gyümölcse lett a kisebb magángyüjteményeken kivül a győri főgymnasium muzeuma, mely nemcsak a megyének, de a szomszédos vidéknek is mintegy „tartományi muzeumát" képezi, melynek Rómer által megpendített eszméjét ritka készséggel iparkodott Győr vidéke „pusztán Isten és a haza nevében" valósítani, — mint magát Rómer azon időben kifejezé.

Gerinces állatok. (Vertebrata.) *)

Emlősök. (Mammalia.)

Emlősökben megyénk époly kevés változatosságot mutathat föl, mint általában hazánk: de mint Pest-, Heves-, Szabolcs-, Békés-, Torontál-, Soprony-, ugy Győrmegye is bir specialitással a fogas vakonyban. A Duna, Rábca, de főleg a Rába régi és uj medre lelhelye az őslényeknek; szórványosan egyebütt is előfordulnak, leginkább a homokrétegben: Hecsén, Szabadhegyen, Győrött.

I. Kéz-szárnyuak. (Cheiroptera.)

Denevérek. (Vespertiliones.) Köz. denevér. (V. murinus.) Nagy fülnyes. (V. auritus.)

II. Ragadozók. (Insectivora.)

1. Rovarevők. (Insectivora.) Köz. sün. (Erinaceus europaeus.) Köz. cickány. (Sorex araneus) Köz. vakond. (Talpa europaea.) Sárgásfehér változatban Pinnyéden, Győrött.

---

*) A meghatározások — ha a rendszer külön megnevezve nincs — Linné rendszerére vonatkoznak.

Az állatvilág egyes példányai képviselvék a győri főgymnasium, Mayrhofer kanonok, Ebenhöch esperes, vagy Milkovits földbirtokos gyüjteményeiben.

2. Husevők. (Carnivora.) Köz. borz. (Meles taxus Schreb.) Szelid eb. (Canis familiaris.) Falvainkban és pusztáinkon a kuvasz és magyarhoni komondor. Windisch Antalnak bernáthegyi s ujföldi keveredésü leonbergi fajtáju házi ebe Győrött feltünő. Farkas eb. (C. lupus.) Ma már csak elvétve. Róka eb. (C. vulpes.) Kertjeinkben szelidítve szabadon is, de párzás idején elvadul. Vad macska. (Felis catus.) Pátkán. Házi m. (F. domestica Br.) Különféle fajtákban. Nyestmenyét (Mustela foina Briss.) Görénym. (M. putorius.) Ikrény, Szent-Iván, Ujfalu. Hölgym. (M. erminea.) Különféle évszaki változattal Koroncó, Csanak, Győr-Szigeth. Köz. m. (M. vulgaris.) Köz. vidra. (Lutra vulgaris Erxl.) tejjel nevelt kicsinyek és Árpasról 1854. a Marcalból a győri muzeumban.

III. Őrlők. (Rosores.)

Parlagi evet. (Sciurus vulgaris.) Csanak. Szürkés válfaju. Éti pele. (Myoxus glis Schreb.) Köz. ürge. (Smermophilus citillus.) Házi egér. (Mus musculus.) Patkány-egér. (M.-rattus.) Vándor-e. (M. decumanus.) Gyakoriabb, mint a patkány. Kerti-e. (M. hortulanus Nordm.) Fekete, tarka, sárgás válfaja Győrött, a fehér pedig Ikrényben. Mezei pocok. (Hypudaeus arvalis Pall.) Köz hörcsög. (Cricetus frumentarius Pall.) Fogas vakony. (Spalax typhlus Pall.) Földi-kutya név alatt Koroncón, eddig Győrmegyéből csak a győri muzeumban és Mayrhofer kanonoknál. A Rába-, Rábca- s Dunaparton hajdan tenyészett s Győrnél még 1750-ben fogott hódnak (Castor fiber) most semmi nyoma. Mezei nyul. (Lepus timidus) Erdei és mezei válfajok s egyfülü szörny a gy. m. Tengeri ny. (L. cuniculus.) Különféle szinben háziállat. Tengeri örlecs. (Cavia cobaya Pall.) Háziállat.

IV. Többcsülküek. (Multungula.)

A vastagbőrüekből öslények lelhelye a Duna és Rába medre: amabból őselefánt- (Elephas primigenius) csontok Hédervárott, ebből Gyirmóthról, Győrből s a Rábcából Pinnyédről: fogak, borda, lábszárcsont, csigolya. A szabadhegyi temető mellől, Hecséről, győri homokgödröktől s uj-szállásokról zápfogak. A sörtés-disznónak több fajtáját, Győrött az ugynevezett szállásokon tenyésztik. Különös válfajok a püspöki urodalomban s Hechtlnél.*)

V. Egypatásak. (Solidungula.)

A közönséges ló. (Equus caballus.) Tenyésztés által annyira változtak, hogy a fajták tiszta példányai ritkán láthatók; a gazdasági egylet

*) Malac-szörnyek: forradt száju, Hédervárról; fekete, majomszáju, elefántormányu Nagy-Baráthról, Lakó Istvántól.

s megyei birtokosok által rendezett versenyek nemesítésökre jóhatásuak, valamint a kormányi gondoskodás, hogy egyes helyeken, mint Szent-Ivánon, Eőrsön államménck tartatnak. A szamár-ló. (Equus asinus) és korcsa a lóöszvér (mulus) és szamáröszvér (hinnus), mint háziállat, szegény falusi zsellérek teherhordója. A korcsokat városi iparosok áruik hordására használják.

VI. Kérődzők. (Bisulca.)

Az agancsosak családjából a közönséges gim (Cervus elaphus) körvadászatok alkalmával a Bakonyból üzetve barangolja be megyénket; lövések elől menekülendő a Nagy-Dunán is keresztül uszik. Az őzgim (Cervus capreolus) szelidítve. Ősgim (Cervus megaceros) agancsa és agyacsa Gyirmóthról a Rábából.

Az oduszarvuakból a szelid kecske (Capra hircus), mint háziállat szórványosan. A szelid juh. (Ovis aries.) Bárányszörnyek gyakoriak; a legváltozatosabb alakok: Pázmándról kétfejü, háromlábu, nyolclábu; Pátkáról hétlábu, Péérről nyakszáju. A köz. tulok (Bos taurus), főleg a (B. t. var. dacicus) s a svajci (B. t. var. helveticus). Borjuszörny, fejcsont nélkül, forradt nyelvvel, Győrből. Tizenhárom év előtt Gyirmóthról a Rábából a bécsi muzeumba vittek halászok őstulok (Bos primigenius) fejet. A bivaltulok (Bos bubalus) mint erős teherhordó állat a gazdaságnál Szt-Mártonban s egyebütt.

Madarak. (Aves.)

Teljesen műveletlen őserdők és havasok ünnepies magányába nem vonulhatnak megyénk madarai, hol a természetbuvár által felkutatva, mint ritkaságot mutathatná azokat föl hazai ornithologjainknak. Síkon, hegyen, szárazon, posványban mégis oly változatosságát látjuk madarainknak, hogy ha Magyarország és Erdély a Dunafejedelemséggel legtöbb madárnemet s fajt mutathat föl Európában, — e számot és változatosságot nagy mérvben megyénk is képviseli. Táp-Szent-Miklós rónájára ereszkedve találkozunk a különben hegyi fakó keselyűvel (Vultur fulvus Briss.). Vének alatt nagy harcsával látjuk küzdeni a a halászó csermölyt, (Pandion haliaetos,) miközben a szemes halász mindkettőt elevenen elfogja. A másutt ritkább kánya (Milvus regalis) nálunk honos; a másutt sziklás erdőkben, várromokban tanyázó nagy suholy, (Bubo maximus Bechst.) nálunk egy-egy szenvedélyes vadásznak eléggé iskolázott csábmadara; a különben fenyvesekben élő, hangyabolybontó, veres sapkás, fekete harkály (Picus martius) Nagy-Écsre

rándul tisztítandó férges fáinkat; látni Kis-Megyeren és Markotán tavaszszal a bohókás viseletű, hangyapusztító köz. nyaktekercset is (Jynx torquilla), a csupa-szárny kőszáli föllenget (Hirundo apus) tornyainkban meg-meglepi a hirtelen visszajött fagy. Fölkeres bennünket a bóbitás selyemfarku locska (Bombycilla garrula); a nyuli hegyek kopár kövein zengi fuvolaszerű bánatos dalát a sziklarigó (Turdus saxatilis); lombos berkeink árnyékában későn-korán csattogja szerelmi dalát a bájdalu zenér (Sylvia luscinia); szintugy harsog éjjel a magyar zenér. (Sylvia philomela Bechst.) Erre vonul a nagykarmu fehér sarkanyu (Plectrophanes, vagy Emberiza nivalis), s a nálunk nem épen sok fenyőtobozt találó köz. keresztcsőr. (Loxia curvirostra.) Egyes helyekre, mint Koroncóra nagyobb csoportban szállong a sáskafaló rózsaszinű csacskár (Turdus roseus), Nagy-Écsen, Győrött, Bajcson, Szőgyén mint ritkaságot lövik vadászaink a tarka rendes csöntört (Nucifraga caryocatactes); Szemerén, Duna-Szent-Pálon tanyázgat a kaspi vidéki gyurgyalag-méhész (Merops apiaster), mely különben hazánknak is egyik legszebb madarát képezi. Ugarainkat fölkeresi a veres fogoly (Tetrao rufus.). Lomha és reznek-tuzokainkat nem is említve, 1863—64. átkelt Európába, hazánkba, Fehér-, Pest-, Arad-, Csongrád-, Pozsony-megyéken kivül Győrmegyébe is, névszerint Kis-Megyerre az akkor hamarjában Lázár Kálmán gr. által kétes-távoztyúnak nevezett forradtujju kalandóc (Syrrhaptes paradoxus Illig) „hirt hozandó az ázsiai sivatag forrásainak kiapadásáról". A Duna-ág mentét s a Rába mocsáros téreit s a tavakat egész özöne borítja a vándor, költözködő vizimadaraknak; gázlók- és uszókból kivált Kóny, Koroncó, Gyirmóth, Rába-Patona, Szent-Pál telvék a legváltozatosabb vizimadarakkal. Míg Ikrényben a a néma hattyut (Cygnus olor Illig) lövik, emitt a délceg fekete gólya, (Ciconia nigra Gessn.), Kónyban a kelepelő fehér kanály (Platalea leucorodia) s a sudár termetü gólyalábu töcs (Hypsibates himantopus Nitzsch), a karcsu európai csutor (Recurvirostra avocetta), a halikrapusztító, feketefarku pocsály (Limosa melanura); a Kaspi- és Feketetenger mellett nyaraló magyar batla (Ibis falcinellus); Bajcs mellett s megye nyugoti részén a bajnok víbic (Tringa pugnax), a himpárzáskor hosszu tarka nyakörvvel. A szöcske-, sáska-faló nagy póling (Numenius arquata) Abdán. A lilék négyféle faja Kónyban és Hecsén, rendes mankóc (Charardius crepitans), Markotán. A hazai gémek minden faja a Rába-közben. Véneken, Hecsén, Koroncón. Az uszókból három faj buvár, kivált Fehértón és Kóny mocsáraiban, Enesén, Öttevényben; rucák Rába-közben, Hédervár mellett a legnagyobb változatosságban. Kormárok (Carbo), vöcskök (Podiceps) több fajban. Előfordul még

Győr-megyében a köz. gődény (Pelicanus onocrotalus). Vadászok néhány év előtt a lelőtt példány begyzacskójából dohányzacskót alakítának. *)

I. Ragadozók. (Accipitres.)

Nappaliak. (Diurnae.) Fakó keselyü. (Vultur fulvus Briss.) Táp-Szent-Miklóson. Lármás sas. (Aquila naevia Bechst). Szabadin, Vámos mellett, Szent-Mihályon. Csonttörő harács. (Haliaetos albicilla.) Halászó csermöly. (Pandion haliaetus.) Véneken. Köz. héja. (Astur palumbarius.) Karvaly-héja. (Astur nisus.) Gyirmóth, Koroncó. Barna kánya. (Milvus ater Priss.) Köz. ölyv. (Buteo vulgaris Bechst.) Enesén. Gatyás ölyv. (B. lagopus Brün.) Vándor sólyom. (Falco peregrinus.) Szent-Ivan. Ölyüded s. (F. subbuteo.) Nagy-Écsen. Falco vespertinus, F. cenchris Frisch. Törpe sólyom. (F. aesalon Gm.) Nagy-Écsen. Vércse s. (Falco tinnunculus.) Koroncón, Kis-Megyeren, Hecsén. Vörhenyeslábu sólyom. (F. rufipes Bechst.) Vének, Szent-Iván, Koroncó. Kékes örvöly. (Circus cyaneus.) Kóny. Hamvas ö. (C. cineraceus Bechst) u. o. Vörhenyes ö. (C. rufus.) u. o. és Markotán.

Éjiek. (Nocturnae.) Nagy suholy. (Bubo maximus Bechst.) Hecsén mint csábmadár. (Strix otus.) Huhogó fülbő. (Otus brachyotus. Forst.) Koroncón, Győrött, Szent-Ivánon, Enesén. Bagoly. (Str. aluco.) Véneken. Láng b. (St. flammea.) Győrött éléstárak- s padlásokon. Törpe csuvik. (Surnia pygmaea.) Karvaly-csuvik. (Str. funerea Lath.) Enesén. Str. passerina Auct. Kis fülönc. (S. scops.)

II. Kuszók. (Scansores.)

Fekete harkály. (Picus martius.) Nagy-Écsen, Bajcson. Zöld h. (P. viridis.) Gyirmóth. Szürke harkály. (P. canus Gm.) Népnyelven küllő. Győrött. Nagyobb h. (P. major.) Győrött. Közép h. (P. medius.) Győrött, Kajáron és Hecsén. Kisebb h. (P. minor) Győrött. Hangos kakuk. (Cuculus canorus.) Győr, Koroncó. Veresbarna kakuk. (C. rufus Bechst.) Népnyelven gyöngykakuk. Győr-Szigeth. Köz. nyaktekercs. (Iynx torquilla.) Kis-Megyer, Koroncó.

*) A koroncó-vidéki madarakat, 142 fajt, Ebenhöch Ferenc csperesplebános saját gyüjteménye után közölte a „Correspondenzblatt des Vereins für Naturkunde zu Pressburg" 1. Jahrg 1862. 91. l. „So interessant daher Koroncó mit seiner Sumpf- und Sand-Flora ist, nicht minder anziehend wird auch dessen Vogel-Fauna sein." És ebben igaza van.

III. Verebek. (Passeres.)

1. Kiáltozók. Csacsogó karics. (Coracias garrula.) Népnyelven zöld-kánya. Kóny, Kajár, Kis-Megyer. Gyurgyalag-méhész. (Merops apiaster.) Szemere, Szent-Pál. Bubos banka. (Upupa epops.) Gyirmóth, Győr és Szent-Márton. Köz. jegér. (Alcedo ispida.) Gyirmót, Győr. Kőfali fölleng. (Cypselus apus.) Kora tavaszszal Győrött és Koronczón, tornyokban. Európai lappantyu. (Caprimulgus europaeus.) Szent-Pál, Győr-Szigeth.

2. Fecskefélék. Füstös fecske (Hirundo rustica.) Házi fecske. (H. urbica.) Fehér változata Győrött. Parti f. (H. riparia.)

3. Légykapók. Szürke legyész. (Muscicapa grisola.) Örvös l. (M. albicollis Tmk.) Selyemfarku locska. (Bombycilla garrula.) Nagy-Écs, Győr, Ráró.

4. Gébicsfélék. Őrgébics. (Lanius excubitor.) Duna-Szent-Pál, Vének. Tövisszúró g. (L. collurio.) Vörhenyes g. (L. rufus.) Győr. Kis gébics. (L. minor).

5. Zenérfélék. Bájdalu zenér. (Sylvia luscinia.) A csanaki, nyuli, écsi hegyek lombos berkeiben és szőleiben eddig csak éneklőt fogtak el, vagy ügyes madarászok hivó hangjokkal elfogás előtt éneklésre bírták. Erélyes városi intézkedés a behozottakat elkoboztatja és szabadon bocsáttatja. Magyar zenér. (S. philomela Bechst.) Ritkább s nagyobb áron kel. Barátka zenér. (S. atricapilla). Berkeink szorgalmas énekese. Csanak, Győr. Rigó z. (S. turdoides) Győr. Nádi z. (Sylvia arundinacea Briss.) Koroncó. Kerti z. (S. hortensis Lath.) Veresfarku z. (S. tithys.) Vörösbegyű z. (S. rubecula.) Szent-Pál, Hecse. Kékbegyü z. (S. svecica.) Gyirmóth 1858., Győr. Füstfarku z. (S. phoenicurus.) Szent-Pál. Mocsári z. (S. palustris Bechst.) Koroncó. (S. aquatica Lath.) S. phragmites Bechst, S. cariceti Naum, S. rufa. Poszáta z. (S. curruca Lath.) Szöcskésző z. (S. locustella Penn.) S. fluviatilis. Szürke z. (S. cinerea Biss.) Győr. Tüzfejü ökörszem. (Regulus ignicapillus Brehm.) Győr. Szobában igen ügyes légykapó. Apró csuk. (Troglodites parvulus Koch.) Győr. Hont-sziklár. (Saxicola oenanthe.) Barnahegyü sziklár. (S. rubetra.) Barkós cinke. (Parus biarmicus.) Koroncó, Kóny, Győr. Függő cinke. (P. pendulinus.) Fészke, Vénekről, Győrből. Szén c. (P. major.) Gyirmóth, Győr. Fenyves c. (P. ater.) A megye délkeleti részén. Mocsári c. (P. palustris.) Rába-Patona, Győr. Kék c. (P. coeruleus) Gyirmóth, Győr. Bubos c. (P. cristatus.) Győr. Hosszufarku c. (Orites caudatus.) Dorongfarku c. név alatt a megye délkeleti részén s Nagy-Écsen.

6. Billegények. Fehér billegény. (Motacilla alba.) Gyirmóth, Győr. Sárga b. (M. flava.) Gyirmóth, Győr. (M. sulphurea.) Réti pipiske. (Anthus pratensis.) Szent-Pál. Fai p. (A. arboreus Bechst.) A. campestris Bechst.

7. Rigófélék. Fekete rigó. (Turdus merula.) Győr, Bajcs, Nagy-Écs. Kalitkában némelyik állandóan gyenge, fuvolaszerü hangon énekel. Örvös r. (T. torquatus) Győr. Lép r. (T. viscivorus.) Fiatal korában igen megszelidül, de szobában nem tartható. Győr-Szigeth, Enese, Nagy-Écs, tényői erdő. Huros r. (T. pilaris.) Szent-páli erdő, Nagy-Écs. Szikla r. (T. saxatilis.) Köznyelven magán-veréb. Nagy-Écsen, Nyulon a madarászok rendesen a fészken ülő himet elfogják s a kicsinyeket fölnevelik. A fiatal himek csak egy év mulva ismerhetők fel nászmezökről, ha hangjok el nem árulná. Természetes dala a legváltozatosabb dallamu, de tanítva csak a dal elejét képes elsajátítani. Fogságban igen ragaszkodó, de hat évnél ritkán él tovább.

8. Pintyfélék. — Sármányok. Havasi sármány. (Plectrophanes nivalis.) Citrom s. (Emberiza citrinella.) Gyirmóth, Győr. Nádi sármány (E. schoeniclus) Gyirmóth, Koroncó. Kölesi sárm. (E. miliaria.) Kóny, Győr-Szigeth, Fehér változata Puszta-Szent-Pálról. — Pintyek. Házi veréb. (Fringilla domestica.) Mindennütt. Fehér változata Sárásról és Győrből. Csíz p. (Fr. spinus.) Nagy-Écs, Győr-Szigeth. Tengelic p. (F. carduelis.) Győr. egy példány kalitkában 24 évig élt. Parlagi p. (F. montana.) Győr. Len. p. (Fr. linaria.) Győr. Kenderike p. (Fr. canabina.) Győr, Puszta-Szent-Pál. Kanárival való parósítása nem sikerült. Fenyő p. (Fr. montifringilla.) Koroncó, Nagy-Écs. Zöldike p. (T. chloris.) Győr-Szigeth, Nagy-Écs. Kanari p. (F. canaria.) Kalitkában tenyésztve, csízzel, tengeliccel párosítva, vegyes szinkeveréket nyer. Süvöltő pirók. (Fr. pyrrhula Mey.) Győr-Szigeth. Vasorru pinty. (F. coccothraustes.) Bajcs, Nagy-Écs, Győr. Köz. keresztcsőr. (Loxia curvirostra.) Nagy-Écs.

9. Pacsirtafélék. Mezei pacsirta. (Alauda arvensis.) Kónyról, Hecséről. Kalitkában természetes dalát utánzatokkal cifrázza. Bubos p. (A. cristata.) Kónyról, Győrből fekete s Ménfőről fehér változata. (Alauda arborea.)

10. Fakuszok. Rendes fakusz. (Certhia familiaris.) Győr. Köz. ponc (Sitta europaea) Hecse.

11. Seregélyfélék. Köz. seregély. (Sturnus vulgaris.) Kóny, Hecse. Gy. m. fiatal példány is. Kalitkában szelid, szemes, nyugtalan. Rózsaszinű csacskár. (Turdus roseus.) Koroncó.

12. Hollófélék. Sárga aranybegy. (Oriolus galbula.) Győr. Holló-varju. (Corvus corax.) Vetési V. (C. frugilegus.) Győr, Réfalu. Hamvas v.

(C. cornix.) Győr-Szigeth, Réfalu. Csóka-varju. (C. monedula.) Győr-Szigeth. Fekete v. (C. corone.) Csergő szarka. (C. pica.) Rendes csontör. (Nucifraga caryocatactes.) Győr, Bajcs, Szőgye, Nagy-Écs. Cser-szajkó. (Garrulus glandarius.) Téth, Puszta-Szent-Pál.

IV. Galambfélék. (Columbae.)

Örvös galamb. (Columba palumbus.) Nagy-Écs, Gönyő, Győr. Vad g. (C. oenas.) Szent-János, Szent-Márton, Nagy-Écs. Törzsök g. (C. livia Briss.) Hecse. Házi g. (C. domestica.) Győr. Gerle g. (C. turtur.) Pinnyéd, Koroncó. Kacagó g. (C. risoria.) Szelidítve.

V. Tyukfélék. (Gallinae.)

Veres fogoly. (Tetrao rufus.) Szürke fogoly. (Perdix cinerea Briss.) Abda. Köz. fürj. (Coturnix dactylisonans M.) Győr, Abda. Törzsök kakas. (Gallus domesticus Briss.) Suta-, göndör-, bubos és cochinchinai változatban. Gyöngytyuk. (Numida meleagris.) Köz. pulyka. (Meleagris gallopavo.) Fehér és tarka. Győr, Kóny, Kis-Megyer. Igazi fácán. (Phasianus colchicus. Gyirmóth, Győr. Bubos páva. (Pavo cristatus.) Győr. Fehér változatu is.

A tyukfélék és galambok közt átmenetet képező s a csupfajdoktól ujjainak alkotása s kinyuló két közép farktolla által különböző forradtujju kalandóc Friv. (Syrrhaptes paradoxus Illig.) egy példányát 1864-ben K.-Megyeren csak megsebezték, egy másik példányt N.-Megyeren lőttek.

VI. Gázlók. (Grallatores.)

1. Tyukalakuak. Lomha tuzok. (Otis tarda.) Szent-János, Hecse, Győr, Borba-puszta Táp mellett. Reznek-tuzok. (O. tetrax.)

2. Gémek. Köz. daru. (Ardea Grus L.) Szürke gém. (Ardea cinerea.) Gyirmóth, Bácsa, Győr, Vének. Kis-Megyer. Bibor-gém. (Ardea purpurea.) Győr, Gyirmóth, Enese. Fiatalok bekötött szárny nélkül el nem tarthatók. Fehér kócsag. (Ardea alba.) Rába-Patona, Szent-János, Hecse, Kajár. Foszlott disztolluakat ritkán kaphatni. Mayrhofer kanonok gyűjteménye e tekintetben szerencsés kivétel. Kisebb f. g. (A garzetta.) Egész megye, kivált Szent-János. Közép g. (A nycticorax.) Gyirmót, Sárás, Győr, Vének. Dobos g. (A. stellaris.) Gyirmóth, Téth, Öttevény-Sziget, Koroncó. Üstökös g. (A. comata Pall.) Koroncó. Apró g. (A. minuta.) Fehértó, Enese, Győr. Fehér gólya. (Ciconia alba Bechst.) Kóny Fekete G. (C. nigra.) Szent-Pál. Magyar batla. (Ibis falcinellus.) Kajár. Fehér kanály. (Platalea leucorodia.) Kóny.

3. Lilék. Arany-lile. (Charadrius auratus.) Kóny. Parti l. (Ch. hiaticula.) Kóny. Sárga l. (Ch. morinellus.) Sashegy; Győrött a vadászok bagoly-snefnek nevezik. Folyami l. (Ch. minor Bes.) Kis-Megyer, Kóny. Rendes mankóc. (Oedicnemus crepitans Tem.) Markota, Hecse. Köz. bíbic. (Vanellus cristatus M. et W.) Kóny, Győr. Gólyalábu töcs. (Himantopus rufipes Bechst.) Győr, Kóny.

4. Szalonkák. Európai csutor. (Recurvirostra avocetta.) Kóny. Erdei szalonka. (Scolopax rusticola.) Szent-Pál, Győr-Szigeth. Nagyobb sz. (Sc. major.) Rába-Patona. Közönséges sz. (Sc. gallinago.) Rába-Patona, Győr. Gyepi sz. (Sc. gallinula.) Abda, Győr. Nagy-póling. (Numenius arcuata.) Abda. Győr. Erdei külöd. (Totanus glareola.) Koroncó, Győr. Piroslábu külöd. (T. calidris.) Koroncó. Feketefarku pocsály. (Limosa melanura.) Győr, Kóny. Bajnok küzdér. (Machetes pugnax.) Radvány, Győr-Szigeth. Him, nászmezében a gy. m.

5. Száresák. Vizi guvat. (Rallus aquaticus.) Győr, Kóny. Apró guvat. (R. minutus Pall.) Győr. Köz. haris. (Crex pratensis Bechst.) Gyirmóth, Ravazd. Fekete szárcsa. (Fulica atra.) Kóny, Győr. Zöldlábu hóda. (Gallinula chloropus.) Győr, Enese, Koroncó. Pöttös hóda. (Rallus porzana.) Gyirmóth, Győr, Győr-Szigeth, Duna-Szent-Pál, Szabadhegy.

VII. Uszók. (Palmipedes)

1. Buvárok. Bubos vöcsök. (Podiceps cristatus.) Fehértó, Győr, Győr-Szigeth. Apró v. (P. minor.) Fehértó, Győr. (P. minutus.) Fehértó, Győr-Szigeth. Füles v. (P. auritus.) Győr-Szigeth. Fehértó. Buboeskás v. (P. subcristatus.) Fehértó. Jeges bukdár. (Colymbus glacialis.) Fehértó, Győr. Sarki b. (C. arcticus.) Fehértó. Apró b. (C. septemtrionalis.) Koroncó 1860.

2. Evezőlábuak. Nagy kormár. (Carbo cormoranus M. et W.) Károkatonája. R.-Sz.-Mihály 1859. Holló kormár. (C. graculus.) Rendes gödény. (Pelecanus onocrotalus.) Fehértó. ♂ és ♀ Mayrhofer kanonoknál.

3. Sirályok. Rendes halászka. (Sterna hirundo.) Kóny, Győr. Fekete h. (St. nigra Briss.) Kóny, Győr. Apró h. (St. minuta.) Feketehátu sirály. (Larus marinus.) Kóny, Kajár. Háromujju s. (L. tridactylus.) Kóny. Kacagó s. (L. ridibundus.) Sárgalábu s. (L. fuscus.)

4. Kacsák. Néma hattyu. (Cygnus olor Illig.) Ikrény. 1853. Szürke lud. (Anser cinereus M. et W. és Anas anser domesticus.) Vetési l. (A. segetum.) Kóny, Enese. Rendes ruca. (Anas boschas.) Kóny, Öttevény-Szigeth. Kerce r. (An. clangula.) Kóny, Győr, Öttevény-Szigeth. Sipos r. (An. penelope.) Fehértó, Enese. Kalános r. (An. clypeata.) Fehértó. Nyilfarku r. (An. acuta.) Fehértó. Hamvas r. (An.

ferina.) Fehértó. Fehérszemü r. (An. leucophtalmos Bork.) Kóny, Győr. Apró r. (An. crecca.) Kóny. Fehérfejü r. (An. mersa Ball.) Kóny. (An. fuligula.) Kóny. Házi réce. (Anas boschas domestica.) Mindenütt. (An glacialis.) 1858. Koroncó. (An. subcrecca B.) Pézsma-kácsa (Cairina moschata Flem.) Győr. Köz. buvár. (Mergus merganser.) Fehértó, Győr, Öttevény-Szigeth. Búbos b. (M. serrator.) Fehértó, Enese, Győr-Szigeth. Apró b. (M. albellus.) Fehértó, Enese, Öttevény-Szigeth, Vének.

Hüllők. (Amphibia.)

A hüllőkről és halakról 10 évi megfigyelés nyomán saját aquariumomból vettem több érdekes adatot.

A) Pikkelyes hüllők. (Squamata.)

1. Tajkosok. (Testudinata.)

Görög medencér. (Testudo graeca.) Egyes házaknál; igy Kindermann győri kereskedő egyet 5 évig s 8 hóig tartott. Nőtt ezalatt $3^1/_4$ latnyit. Köz. teknőc. (Emys europaea Schn.) Kerti tavakban. Egyik válfaját, a törpét (E. picta) a muzeumi aquariumban hangyatojással tartottam, melyet kézből is elfogadott; vizi bogarak könnyen sebzik. Hédervárott Viczay Héder ő excja aquariumában.

2. Gyíkok. (Sauria.)

Zöld gyik. (Lacerta viridis Daud.) Kindermann győri kereskedő két évig tartott egy igen szép példányt, mohával kivül-belül bélelt s nyilással biró cserépben. Bőrét évenkint darabokban vetette le. Eledele fakukac, saláta s nedves zsemlyeaprólék volt. Ha éhes volt, lakából kijött, s mint a teknőcök szoktak, egyet ásított. Ilyenkor lisztférget, darázst, csótánt is megevett. Ujabban kétfarku eleven példányt hoztak, mely 3 hétig hangyákkal és hangyatojással élt. Fürge gy. (L. agilis.) Törékeny kuszma. (Anguis fragilis.) Győr.

3. Kigyók. (Ophidia.)

Vizi sikló. (Coluber natrix.) Mocsáros, füves helyeken. Köz. pajzsóc. (Vipera berus.) Ritkán hegyekben rézkigyó néven.

B) Meztelen hüllők. (Nuda.)

4. Békahüllők. (Batrachia.)

Farkatlanok. (Ecaudata.) Zöld lombász. (Hyla arborea.) Inkább vizes füzesek-, berkekben. Az aquarium szikláján el- elüldögél,

a bebocsátott legyet nyílsebesen kapja el, lábai- vagy nyelvénél fogva a sima üvegen is odatapadva, függve marad. Kecske b. (R. esculenta.) Gyepi b. (R. temporaria.) Eső után kicsinyei seregesen lepik el a földet. Tarkahasu meregy. (Bombinator igneus Merr.) kutakban és állóvizekben. Köz. varangy (Bufo cinereus Schn.) Pusztítására sünöket használnak.

Farkkal bírók. (Caudata.) Tarajos gőte. (Triton cristatus.) Győrött salamander név alatt, eső után a városrét melletti utakon is mászkálnak; a praterban s Pinnyéd mellett gyakori. Aquariumban kézből táplálható. Az eledelen könnyen összevesznek, amidőn egymásnak megragadott lábait órákig is szájokban tartják. Néha az aranyhalakat üldözik, farkuszonyaikat harapdalják. Időnkint egy-egy csigát, melynek héjába fejök befér, mint a hanyászéba (Lymanaeus), héjából kirázva falnak föl. Levegővételre lábaikat összecsapva, sebesen fölegyenesedve, furakodnak vizszinre. A mocsgák, (Paludina) közeledtökre szorgosan bezárják házok kapuját. Bőrüket nem darabokban vedlik le, hanem azt sziklához gyürve, egészen levetik egyszerre. Ily levedlett bőrt teljes épségben gyakran látni az aquarium vizében. Nyiltkopoltyus porontyai az aquariumban igen élénkek. Ott nem szaporodik.

Ugyanezen aquarium tetejében Pius Titiusnak az adelsbergi barlangból hozott angolna-gőtéje (Proteus) a vizsugártól fölüdült vizben oly fürge lett, hogy abból kidobta magát. Egy más példány, tiszta vizben ázalagokkal táplálkozva, 14 hónapig tartatott el.

Halak.

Megyénk folyói hajdan halban dúsabbak voltak, kivált a Duna, melynek nemcsak Komárom mellett folyó részében volt annyi viza és tok, hogy egyszerre száznál többet is fogtak, hanem a győriben is. A Wöniki —véneki— halászgyarmaton kivül — melyről már 1093-ban említés tétetik, — a Duna mentében több helyütt lehettek piscinák (vulgo tónya), vivariumok (vulgo bárka) és clausurák (vulgo segye, szegye), s talán a Duna mellett fekvő mai Szőgye is attól vette nevét.

Husones, qui vocantur vizahal, lehettek nagy mennyiségben; azért adja Géza király (1141) a panonhalmi apátságnak a Geurinnél (Győrnél) fogott vizák harmadát. Volt még csuka, harcsa, kárász, gadóc. Oláh Miklós szerint tok, kecsege, ponty, sügér, fogas, dörgöce sat. Az akkori minőség most is képviselve van, de nem a temérdek mennyiség. Ma valódi esemény, ha a győri Dunába nagyobb viza téved, mint ez körülbelül 15 év előtt a bácsai határ vizállásaiban az apály után történt. „A hal

ezen feltünő szüke a malmok, hajók, főleg gőzösök okozta nyugtalanításnak, valamint az áradások ritkulásának tulajdonítható; miért is a folyók kevesebbé öntvén ki mellékágaikba, a halak ívásukat és igy termékenyítésöket sem végezhetik s igy napról-napra mindig jobban a Duna alsó részei felé huzódnak.“ Azóta is meg-meglepi a győri halászokat (pl. a medvei révben 8 év előtt) egy-egy nagyobb példány viza, melynek ára régente aránylag nagyobb lehetett a mainál, ha még oly bőségben találtatott is, mert ugy látszik kedvelt s igy kapós volt. Nádas mocsáraink, a Marcal, Rába, Rábca halakban még mindig eléggé bővelkednek.

A) PORCOSAK. (CHONDRACANTHI.)

I. Szabad kopoltyúsak. (Branchiostegi.)

Köz. tok. (Accipenseuser sturio.) Az öt pajzsu, négy szakállu, 12 láb hosszu és 100—200 fontnyi a Dunában. Viza-tok. (Accipenser huso.) Duna-ág Bácsánál, Öreg-Duna Medvénél s Gönyőnél. Sőreg-t. (A. ruthenus.) Kecsege néven, árképü orrával, 2'—4' és 10—40 font. Dunában Gönyő és Néma mellett.

II. Körszájuak. (Cyclostomata.)

Folyami orsa. (Petromyzon fluviatilis.) Aranyszivárványos szemeivel, tarka testével, violaszinű uszonyával, a Rába iszapjában. Aquariumban tovább elél, de a tisztáson ritkán látható.

B) CSONTOSAK. (OSTACANTHI.)

III. Lágyparások. (Malacopterigii.)

1. Hasparások. (Malacopterigii abdominales.)

Csukafélék. Köz. csuka. (Esox lucius.) Lenyomott fejjel és elnyult testtel; a Marcal és Rábca nádasaiban 6—10 fontos. Aquariumban szökve, sebesen uszik, szelidíthetlen s a pontyokat meg-megtámadja és pedig az apróbbféle is.

Pontyfélék Potykaponty. (Cyprinus Carpio.) Potyka néven, tojásdad testű, sárga oldalu, 4'—6', 20—24 font. Leginkább a Dunában s mocsárokban. Arany halak közt évekig eltartható.

Aranyhal. (Cypr. auratus.) Üvegekben, aquariumban sok szinváltozáson megy keresztül, igy feketén-tarkázott, tiszta aranyszinű, veresesbe hajló, aranysárga, néha megfehéredik. Minél kisebb, annál tartósabb. Egyenlő hőmérsékü vizet kiván. Etetéskor hangra csoportosan jönnek elő. A Lemna minor nagyobb mennyiségben ártalmas. Különben nem kényes. Megtörtént, hogy az uszó keringőc (Gyrinus natator) épen az

aranyhal szájába keringett, megfordult belsejében, anélkül, hogy valamelyiknek baja lett volna. Ha a vizben több apró moha képződik, ez is elég táplálkozásukra. Különben csak annyi zsemlye vagy ostya vetendő vizökbe, amennyit azonnal fölemésztenek, mert vizöket savanyítja. — Köz. kárász. (Carassius vulgaris Nils.) 8"—10", a Dunában és Marcalban 1½ fontosak. Aquariumban a 1½"-nyi elég tartós. A kövi k. (C. gibellio Nils.) a kónyi tóban, koroncói nádasban, Markótán. Keserü diszponty. (Rhodeus amarus Agass). Ökle néven, vizszinen uszkál. A Duna-, de leginkább a Rába- és Rábcában. Folyami márna. (Barbus fluviatilis Agass). Orrhegyen bajszos, ragadozó, 2'—3' a Duna-, Rába-, Rábcában 3—8 fontos. Folyami görgöcse. (Gobio fluviatilis Cuv.) máskint dörgöcse; 4"—8", nagy pikkelyü; a Dunában, Győrött inkább a Rába- s Rábcában, meg mocsárokban; horoggal 2—4-latosokat fognak. Köz. compó. (Tinca vulgaris Agass.) Cigányhal néven; apró, sárgás pikkelylyel, nyálkás 1'—2' és 2—8 fontnyi. Jó időkben a vizből kiveti magát. Rába, Rábca. Az állóvizekben levőt a horgászok selyemhalnak nevezik. Aquariumban az 1½"-nyi szelid és sokáig eltartható. A csigák petéit igen kedveli. Aranyos compó. (Tinca chrysitis auratus.) 5"-nyi példánya a Dunából került az aquariumba, de nagysága miatt meg nem élt. Dévér dobáncs. (Squalius leuciscus Heck.) Dévér-keszeg néven; gyors uszó, vékony, ezüstfehér pikkelyü, fehérhusu, izletes; Duna, Rába, Rábca. Horgon 3—6 fontosat fognak. Fényes-fehérke. (Alburnus lucidus Heck.) Könnyen hulló pikkelylyel; Duna, Rábca; horgon 1—1½ fontosak. Szellő-keszeg (Cyprinus idus.) Széljóspontу, domboru háttal s nagy pikkelyekkel; 3—8 fontos; Duna, Fehértó. Jászponty. (Cypr. jeses.) Gyors uszó, vastag, széles testü, 2—10 fontos; a Duna sebes folyásu helyein; horgon 2—4 fontos. Jászkeszeg. (Cypr. orfus.) Veresszárnyu, aranyszivárványu, izletes husu; Duna; horgon ½ fontosak. Veresszemü ponty. (Cypr. erithrophtalmus). Sáfrányszárga szivárványu, husa nyáron izletes; Duna és Rába lassu folyásu helyein. Pirosszárnyu keszeg. (Cypr. rutilus.) Vérpiros hassal és alfeluszonynyal, 1—2 fontos, horgon ¼—½ fontosak; Duna, Rábca. Csik-tergély. (Cobitis fossilis.) Tavak- és mocsárokban. Aquariumban, tartós hal, szélvész előtt nyugtalan, a homokot felzavarja. Légvételre gyakran szinre uszik, kivált a kisebbek élénk mozdulatu uszásukkal valódi diszei az aquariumnak; a kenyeret, hangyatojást mohón eszi; mozdulatlanságában néha élettelennek látszik. Kövi tergély. (Cob. taenia.) Kivált Győr mocsáraiban, vasuthidaknál Steinbeisser név alatt igen gyakori. Az aquarium egyik éke s nélkülözhetlen hala, örökké mozgó élénkségével; az aranyhalak ezzel leginkább megférnek; mohón eszik.

Harcsafélék. Köz. harcsa (Silurus glanis.) Duna- s Rábában $1\frac{1}{2}$ mázsa (1872. 13. darab), a medvei révben 6 mázsás is. Rába-Patonán a forgónál, külön e célra készített horgon (melyen lud volt csalétkül) 5—6 év előtt $2\frac{1}{2}$ mázsásat fogtak. Az aquariumba 5"-nyi hosszu került, mely három év alatt 1"-nyit nőtt. Kevésbbé, de mégis szelidíthető. A hátára vetett eledelt nem érzi, de a bajuszával csak gyengén is érintkezőt nyílsebesen kapja el. Uszása méltóságos és a sok apró ponty, az egy falkában sereglő keszegek, a nyugtalankodó tergélyek, föl-fölfurakodó gőték, lebegő merülyök, Dytiscus stb. közt igen feltünő. Testének változatos márványzatánál fogva egyike szebb halainknak.

2. Torokparások. (Malacopterigii subbranchii seu jugulares.)

Gadócfélék. (Gadoidei.) Köz. menyhal. (Lota flaviatilis.) Tarka, nyálkás testtel, 1—3' 2—9 fontos; Duna, Rába; ez utóbbiban 3—4 fontosak.

IV. Tüskeparások. (Acanthopterigii.)

Sügérfélék. (Percoidei.) Folyami sügér. (Perca fluviatilis.) Egyfontosak a Marcal- és Rábcában; hálóval és horoggal fogják. Előfordul a Dunában is; mélyen és sebesen uszik. Aquariumban aranyhalakkal s más pontyokkal nem tartható, mert azokat folyton üldözi, uszonyaikat tépdeli. Kolcs érdesz. (Perca Zingel.) Barna keresztcsikos; Duna, Rábca; horgon $\frac{1}{2}$ fontosak. Bucó érdesz. (Perca asper.) 3—4 keresztcsiku; Duna és Rábca tisztás helyein. Rendes süllő-fogas. (Lucioperca sandra Cuv.) Könnyen emészthető, izletes husával; Duna- és Rábában.

Páncélosok. (Trigloidei.) Bökös durbancs. (Gasterosteus aculeatus.) Háton és hason bökkel, 3" hosszu; töviseitől a vizek ragadozói is félnek. Győr mocsáros helyein nagy mennyiségben; a nép paptetűnek nevezi. Aquariumban sok nyálkát választván el, kényesebb halakra ártalmas; különben is többnyire rejtőzik.

Halkövületből Ikrényben találtatott őscápafog (Carcharodon megalodon) igen szép példánya.

Izállatok. (Anthrozoa.)

Rovarok. (Insecta.)

A megyénk területén található rovarpéldányok természetének élénkebb megvilágításához nem tartottuk érdektelennek itt-ott saját megfigyelésünk néhány adatával szintén hozzájárulni.

Bogarak. (Coleoptera.)

C i n g o l á n y o k. (Cicindelidae.) Mezei cingolány. (Cicindela campestris.) C. germanica. C. littoralis Fabr., C. hybrida., C. sylvicola Meg., C. sylvatica.

F u t o n c o k. (Carabida.) Omophrhon limbatum Fabr. Ritka. Parti könnyedőc. (Elaphrus riparius Oliv.) E. uliginosus Fabr. Kérges döfők. (Procrustes coriaceus Bon.) Violaszínü futonc (Carabus violaceus Fabr.) C. cyaneus Fabr. C. clathratus Fabr. C. granulatus. C. hortensis Fabr. Preyssleri Duftsch., C. Escheri Dahl. Ékény. (Calosoma.) Bábrabló ékény. (Calosoma sycophanta Fabr.) Fürkész-é. (C. inquisitor Fabr.) Pattogány (Brachinus.) Csergő pattogány. (Brachinus crepitans.) Panagaeus crux major Fabr. Ércszinü barang. (Harpalus aeneus Fabr.) Vöröscsápu b. (H. ruficornis Fabr.) Feronia nigra Fab., F. picimana Dej., F. melas Creutz., F. cuprea Dej. Büzge idomu Zugand. (Pelor blaptoides Dej.) Zöldsárga fojtonc. (Anchomenus prasinus Fabr.), A. angusticollis Fabr., Agonum parumpunctatum Fabr., A. sexpunctatum Fabr. Barázdás gernye. (Abax striola Sturm.) A. carinatus Sturm., Chlaenius festivus Fabr., Ch. Schrankii Duftsch. Erdei holdarc. (Molops terricola Sturm.)

M e r ü l y ö k. (D y t i s c i d a.) Roeseli bukdász (Cybister Roeselii Curtis.,) Acilius sulcatus L. Szélelt merüly. (Dytiscus marginalis.) Az aquariumban az elhullott csigákat és tergélyeket fölemészti, s igy a vizet ártalmas anyagoktól megtisztítja. Légvételre gyakran szinre jő s ott huzamosabb ideig lebeg. Közös étkezésben részt vesz, egy-egy falánkabb evőt elriasztva. Barna bukza. (Colymbetes fuscus.) Könnyüd mozdulataival az aquarium élénkségét emeli. Áttetsző pocska. (Laccophilus hyalinus Erichs.,) Hydaticus austriacus Sturm., H. transversalis Fabr. Noterus crassicornis Fabr. Keringőcök. (Gyrinidae.) Uszó keringőc. (Gyrinus natator Fabr.) Az aquariumban folytonos ide-oda keringésével a felszinen uszó halaknak alkalmatlan. Ugy látszik a gőték emésztik el.

C s i b o r o k. (H y d r o p h i l i d a.) Fekete csibor. (Hydrophilus piceus.) Ez valamint alakja aquariumban soká tartható, inkább növényt eszik; ezüstzománcos alrésze a szurokfekete röppel ellentétben igen feltünővé teszi; lassubb uszkáló, mint a merüly vagy bukdász; gyakran sziklán pihen; födött aquariumban tartandó, mert éjjel kirepül. Hosszas tavonc (Hydrobius oblongus Herbst.) Kisebb volta- és élénkebb mozdulatainál fogva aquariumba való.

P e s z é r e k, (S i l p h i d a.) Sirásó dögész. (Necrophorus vespillo.) Német d. (N. germanicus.), N. humator Fabr., N. ruspator Erichs., Ne-

crodes littoralis. Ráncos peszér. (Silpha rugosa.) Négy pontos p. (S. quadripunctata.) Sötét p. (S. obscura.) Sárga-vöröstoru p. (S. thoracica) S. atrata.

Holyvák. (Staphylinida.) Sárga holyva. (Staphylinus caesareus Cederh.) Rágonyos h. (S. maxillosus.,) S. murinus. Feketeröpüs gyorsa. (Ocypus picipennis Fabr.) O. similis Fabr. Parti pedér. (Paederus riparius.)

Porvák (Dermestida.) Szalonna- porva. (Dermestes lardarius.) Nedves ruhák, lom közt gyakori, szárított hangyatojásban észrevétlenül elszaporodik. (D. murinus.) Szücs- p. (Attagenus pellio.) Néhány év előtt a katonai ruharaktárban igen el volt szaporodva. Tákajaki virmász. (Anthrenus scrophulariae.) Eszköztári v. (Anth. museorum.) A dohánynedv (nicotin) legbiztosabban elemészti.

Vönyészek (Byrrhida.) Köz. vönyész. (Byrrhus pilula Jll.,) B. varius Fabr.

Kurtályok. (Histerida.) Egyszinü kurtály. (Hister unicolor.) Négyjegyes k. (H. quadrimaculatus.) Öblös k. (H. sinuatus Fabr.) H. inaequalis Fabr.

Turonyok. (Scarabei.) Orrszarvu tülköne. (Oryctes nasicornis.) Meleg házak-, ólakban kora tavaszszal gyakori. Öves csajág. (Trichius fasciatus.,) Valgus hemipterus. Aranyos diszély. (Cetonia aurata.) Zöld. d. (C. viridis Fabr.) Borzas d. (C. hirtella.) Pettyes d. (C. stictica Fabr.) C. speciosissima Scop. Ritkább. Affinis Andersch. C. marmorata Fabr. Phyllopertha horticola. Bozóti szipoly. (Anisoplia fruticola Fabr.,) A. agricola Fabr., A. crucifera Herbst. Zöld döbör. (Anomala vitis Fabr.,) Juliusi d. (A. Frischii Fabr.) Kalló-cserebüly. (Polyphylla fullo.) Köz. cs. (Melolontha vulgaris Fabr.) Nyaratszaki cs. (Rhizotrogus solstitialis.) R. aequinoctialis Fabr. Serica holosericea Scop. S. brunnea L. Homaloplia ruricola Fabr. Anoxia pilosa Fabr. Ganaji turony. (Geotrupes stercorarius.) Erdei t. (G. sylvaticus Panz.) G. vernalis. Nagyfefü csajkó. (Lethrus cephalotes Fabr.,) a szölök hajtásait lerágja. Jámbor labdár. (Ateuchus pius Jll.) Kajáron. másutt ritkább. Labdacsi galacsár. (Gymnopleurus Mopsus Pall.,) Onthophagus vacca., O. Schreberi., O. taurus., O. coenobita Herbst., O. nuchicornis., O. tages Muls, O. ovatus., Oniticellus flavipes Fabr. Holdu saroly. (Copris lunaris.) Házi ganajóc. (Aphodius fimetarius A.) fossor., A. foetidus Fabr. A. sordidus Fabr., A. inquinatus Fabr., A. sus Fabr.. Rhyssemus asper Fabr.

Agancsárok. (Lucanida.) Szarvas agancsár. (Lucanus cervus.) Egyenközü zergély. (Dorcus parallelopipedus).

Pompályok. (Buprestida.) Buprestis novemmaculata. Chalcophora Mariana. Kétpettyes mezőr. (Agrilus biguttatus Fabr.) Sötétes füstönc. (Capnodis tenebrionis.) Gyászos kisa. (Perotis lugubris Fabr.)

Szökcsérek. (Elaterida.) Eucnemis capucinus Ahrens. Melanotus castanipes Payk. Lacon murinus. Athous longicollis Fabr. Toros szüvér. (Cardiophorus thoracicus Fabr.) Ampedus sanguineus, Ludius ferrugineus. Diacanthus latus Fabr. Agriotes pilosus Fabr. Vöröslábu vivonc. (Melanotus rufipes Herbst.) M. niger Fabr. Elater obscurus Fabr. E hirtus Herbst. E. filum Fabr. E. segetis Bjerk. Adrastus pallens Fabr. A. pusillus Fabr. Cryptohypnus bimaculatus Fabr.

Mecsérek. (Lampyrida.) Világító mecsér. (Lampyris noctiluca.)

Puhárok. (Telephorida.) Barna hóbogár. (Cantharis fusca.) C. dispar. Fabr. C. livida. C. melanura Fabr.

Hólagányok. (Melyrides. Malachii.) Malachius aeneus. M. bipustulatus. M. rubricollis Fallén. M. pulicarius Fabr.

Táltékok. (Tillida.) Méhész szőrkély. (Trichodes apiarius). Hangyász tálték. (Clerus formicarius.) Cl. mutilarius Fabr.

Furdancsok. (Ptinida.) Tolvaj furdancs. (Ptinus fur).

Kopogárok. (Anobia.) Fakó makancs. (Anobium paniceum.) Apate capucina.

Feketélyek. (Melanosomata.) Halotti büzge. (Blaps mortisaga.) Homoki csorva (Opatrum sabulosum.) Diaperis boleti. Bolithophagus reticulatus. Lisztrejtény. (Tenebrio molitor.)

Derencsek. (Cistelida.) Omophlus lepturoides Fabr.

Tüzszinűek. (Pyrochroida.) Biborszinű tüzszinbogár. (Pyrochroa coccinea.)

Anthicidák. (Anthicida.) Anthicus monoceros Gyll.

Marókák. (Mordellida.) Tőrös maróka. (Mordella aculeata).

Izgoncok. (Cantharida.) Hólyaghuzó izgonc. (Lytta vesicatoria). Szíriai i. (L. syriaca.) Epicauta dubia Oliv. Köz. nünüke. (Meloe proscarabeus). Violaszinű n. (M. violaceus Marsh.) Rövidnyaku n. (M. brevicollis Panz.) Ráncos n. (M. rugosus Ziegl.) M. decorus Brandt. M. variegatus Donovan. M. reticulatus Ziegl. Változékony nyüzsc. (Mylabris variabilis Tauscher.) Hapalus bimaculatus.

Zsizsikfélék. (Bruchida.) Borsó-zsizsik. (Bruchus pisi.) Rhinomacer lepturoides Fabr.

Ormányosak. (Curculionida.) Nyirligeti eszelény. (Rhynchites betuleti Fabr.) A gazdasági egylet meghatározásra küldte be; a

szőlőkben igen elszaporodott és pusztító. R. Bacchus. Magyarhoni c. (R. hungaricus Fabr.) Gyümölcsfa hüvelyész. (Apion pomonae Fabr.) A. frumentarium. Attelabus curculionides. Chlorophanus viridis. Polydrusus micans Fabr. Tanimecus palliatus Fabr. Márványzott dicsér. (Cleonus marmoratus Fabr.) Bazázda-ormányu d. (Cl. sulcirostris.) Ferde d. (Cl. obliquus Fabr.) Kétjegyes kérgész. (Lepyrus binotatus Fabr.) Hylobius abietis Fabr., Molytes germanus. Phytonomus rumicis. Fagyalfogor. (Otiorhynchus ligustici.) A gazdasági egylet meghatározásra küldte, szintén pusztítja a hajtásokat; a vidéken sároshátu néven ismerik. Kerekdedes fogor (Ot. orbicularis Herbst.) Ot. gemmatus Fabr. Lixus paraplecticus. L. Ascanii L. Erirhinus acridulus. Lignyodes enucleator Panz. Köz. makkony (Balaninus nucum.) Tychius quinquepunctatus. Cionus thapsus Fabr. Chryptorhynchus lapathi Sphenophorus abbreviatus Fabr.

Szuféĺék. (Bostrychida.) Betüző szu. (Bostrychus typographus.)

Cincérek. (Cerambycidae.) Spondylis buprestoides. Prionus coriarius. Hős cincér. (Hammaticherus heros Fabr.) Cser-c. (H. cerdo Fabr.) Koehleri biborék. (Purpuricenus Koehleri Fabr.) Pézsma-illár. (Aromia moschata.) Rosalia alpina. Vérszinü bájlár. (Callidium sanguineum.) Változékony b. (C. violaceum.) Criocephalus rusticus. Ives torgomb. (Clytus arcuatus.) Virányi t. (Clyt. floralis Pall.) Ékes t. (Clyt. ornatus Fabr.) Clyt detritus. Clyt. mysticus. Clyt. plebejus Fabr. Clyt. rhamni Germ. Stenopterus rufus L. Acanthoderes varius Fabr. Astonymus aedilis L. Szövő veszke. (Lamia textor.) Szomoru kosány. (Morinus tristis Fabr.) Fekete izmóc. (Dorcadion morio Fabr.) Vörösbarna i. (Dorc. fulvum Scop.) Vöröslábu i. (Dorc. rufipes Fabr.) Nyárfa-nyikor. (Saperda populnea.) Karhári ny. (Sap. carcharias.) Oberea linearis. Agapanthia cardui Fabr. Maró nyakar. (Rhagium mordax Fabr.) Fürkész ny. (Rh. inquisitor.) Hatfoltos karcsa. (Pachyta sexmaculata Marsh.) Leptura rubrotestacea Ill. Strangalia quadrifasciata. Str. melanura L.

Zományká k. (Chrysomelida.) Nyilfüi bada. (Donacia sagittariae Fabr.) D. vittata Oliv. D. crassipes Fabr. Sárhordó hengenye. (Lema merdigera.) L. duodecimpunctata. L. asparagi. L. cyanella. Zöld pajzsda. (Cassida viridis.) C. austriaca Fabr. Varádics nyáma. (Adimonia tanaceti.) Ad. rustica Fabr. Ad. capreae. Phyllobrotica quadrimaculata. Agelastica alni. Orsodacna cerasi Lacord. Luperus rufipes Fabr. Veteményi szökönc. (Haltica oleracea.) H. rufipes. H. nemorum. H. fuscipes. Fabr. Vérszélü zományka. (Chrysomela sanguinolenta.) Pompás z. (Chrys. fastuosa.) Violaszinü z. (Chrys. violacea Fabr.) Füvi z. (Chrys. graminis)

Gabonai z. (Chrys. cerealis.) Crhys. marginata, Chrys. göttingensis Fabr. Héricsi vágcomb. (Entomoscelis adonidis Fabr.) A gazdasági egylet meghatározás végett küldte be, több holdnyi repcét elpusztitott. Diszes arangy. (Chrysochus pretiosus Fabr.) Nyárfa-lenke. (Lina populi.) tremulae Gmel. aenea. Hatpettyes lapagy. (Gonioctera sexpunctata Fabr.) Tormaferdőc. (Plagiodera armoraciae.) Cikszár-hasholyga. (Gastrophysa poligoni.) Hosszulábu bolyhár. (Lachnaia longipes Fabr.) Sima lapagy. (Clytra laeviuscula Ratzeb.) Cl. bucephala Fabr. Cl. aurita Fabr. Labidostomis tridentata. Selymes ferej. (Cryptocephalus sericeus.) Kétvonalos f. (Crypt. bilineatus.) Crypt. coloratus Fabr. Crypt. Moraei Fabr. Crypt. minutus Fabr. Crypt imperialis Fabr. Coptocephala quadrimaculata.

Bödék. Coccinellida.) Hétpettyes böde. (Coccinella septempunctata.) Kétpettyes b. (Cocc. bipunctata.) Ötpettyes b. (Cocc. quinquepunctata.) Tizennégy bibircses b. (Cocc. quatuordecim pustulata.) Cocc. mutabilis Scriba. Cocc. novemdecim punctata. Cocc. livida Deg. Cocc. septemmaculata Tigny. Cocc. duodecim punctata. Cocc. tredecim punctata. Halyzia octodecim guttata. Két bibircses ajkonc. (Chilocorus bipustulatus.)

Hártyaröpük. (Hymenoptera.)

Rendkivüli nagyságu, közönséges- ugy, mint lódarázsfészkek találhatók megyénkben: lombokon, régi odvas fákban, hidak alatt, padlásokon stb. Révfaluból muzeumunkba legujabban 3' magas, hullámredős szerkezetü lódarázsfészek került, melynek lakói már annyira szelidek voltak, hogy a közelgőket nem csipték meg.

1. Fürészalaku tojócsővel. Zöherfélék. (Thenthredonidae.) Rózsa-erdenyész. (Hylotoma rosae.) Vöröstérdü álnonc. (Dolerus gonager.) Fekete á. (D. niger.) Kétöves zöher. (Thentredo bicincta.) Törözsök (Siricidae.) Óriási törözs (Sirex gigas.)

2. Fonálidomu tojócsővel. Arangyok. (Chrysidae.) Köz. arangy. (Crysis ignita.) Guboncok. (Gallicolae.) Tölgylevelü gubonc (Cynips quercus folii.) C. quercus calicis Burgsdorf. C. fecundatrix Hartig. Rózsa g. (Cyn. rosae.) Fürkészek. (Ichneumonidae.) Vivó fürkész. (Ichneumon luctatorius.) Ingerlő F. (I. Instigator Fabr.) Kötekedő f. (I. fusorius.) Téglavőrös meselény (Ophion luteus F.) Töröző hernyász. (Campoplex pugillator.) Cryptus spinosus.

3. Tojó fullánkkal. Hangyák. (Formicidae.) — Vörös hangya. (Formica rufa.) Herculani. (F. herculanea.) Vörös hengye. (Myrmica rubra.) A pátkai, tényői, nyuli hegyekből a győri piacra

nagy mennyiségü hangyatojást hordanak; kora tavaszszal a herculani, később a vörös hangyáét. Vérfaru bubár. (Scolia haemorrhoidalis.) Kétöves b. (Sc. bifasciata.) Darázsok. (Vespidae.)—Köz. darázs. (Vespa vulgaris.) Szürke fészke a győri muzeumban. Szitári darázs. Vespa crabro.) Sárgás fészke a győri muzeumban. Méhfélék. (Apidae.) — Keztyűs virha. (Anthidium manicatum.) Szelid méh. (Apis mellifica.) Lovagi pöször. (Bombus equestris.) Földi p. (B. terrestris.) Kövi p. (B. lapidarius.) Feketekék dándár. (Xylocapa violacea.)

Pikkelyröpüek. (Lepidoptera.)

Az elősorolandó lepék egyrésze Koroncó, legnagyobb része pedig Győrvidékéről való. Némelyik — mint a szilva-pohók, (Gastropacha pruni) évekig elkerülte a figyelmet. Ritkább a tölgylevelü pohók — (Gastropacha quercifolia.) s szőlőszender. (Deilephila elpenor O.) Az igászkák- és boglárkákban (Zigaena, Lycaena) elég változatosság található. Karórépa-özöndéket (Pontia napi) a mult enyhe télen már 1872. dec. közepén fogtak.

I. Naplepék. (Diurna.) Nymphalina. — Tarkályok. (Melitaeae F.) Környezett t. (M. cinxia.) Iker t. (M. dydima Esp.) Kora t. (M. maturna.) M. lucina. M. dyctinna E. M. parthenia O.

Csillerek. (Argymnis F.)— Aglaja cs. (Ar. Aglaia.) Pandora cs. (Ar. Pandora.) Latonia cs. (Ar. Latonia.) Ar. Hecate F. Ar. Niobe. Ar. Adippe F. Szöglencek. (Vanessae.) — Bógács sz. (V. cardui F.) Jo. sz. (V. Jo. F.) C sz. (V. c. album F.) Róka sz. (V. polychloros F.) Csalán sz. (V. urticae F.) Gyász sz. (V. Antiopa F.) Atalanta sz. (V. Atalanta F.) Enyhészek. (Limenites.) — Nyárfa e. (Lim. populi F.) Lim. sybilla F. Lim. Camilla F. Szinék. (Apatura F.) — Szivárvány sz. (Ap. iris F.) Satyrina. Szeműcök. (Hipparchia F.) — Galatéa sz. (H. Galathea.) Janira sz. (Janira.) Ep. Arcanius L. Pararga Megaera. P. Abaera. P. Egeria. Satyrus Hermione. S. Proserpina W. V. S. Briseis. Özöndékek. (Pieridina.) Özöndékek. (Pieris Schrank.) Galagonya ö. (P. Crataegi.) Káposzta ö. (P. brassicae.) Karórépa. (P. napi.) Hajnali ö. (Anthocharis cardamines.) Suránok. (Colias Boisd.) C. Myrmidone. E. Halványsárga s. (C. Hiale.) Edusa s. (C. Edusa.) Benge s. (Rhodocera rhamni.) Boglárkák. (Lycaenina.) — Boglárka. (Lycaena F.) L. Damon F. L. Cyllarus F. L. Acis W. V. L. Alsus F. L. Arion L. L. Daphnis W. V. L. Argus L. L. Aegon Bkh. L. Amyntas F. L. Alexis F. L. Adonis F. Polyommatus Phlaeas. P. virgaureae L.

P. Circe W. V. Thecla ilicis O. Th. rubi L. Th. quercus E. Pillangók. (Papilionina.) Vörpety. Doritis O. Apollo v. (D. Apollo.) D. Mnemosine L. Thais F. — Th. Polyxena W. V. Pillangó. (Papilio.) Fecskefarku p. (Pa. machaon.) Kardos p. (Pa. podalirius.) P. Alexanor E. Búskak. (Hesperidina.) Syrichtus carthami O. Sy. fritillum H. Sy. alveolus O. Sy. Tages. Hesperia comma. H. sylvanus F.

II. Estlepkék. Crepuscularia.) — Igászkák. (Zygaenidae.) Igász. (Zygaena F.) Z. minos L. Z. brizae O. Z. achilleae E. Z. lonicerae E. Z. filipendulae L. Z. onobrychis F. Z. ephialtes L. Ino Leach. Ino statices L. Rovancsok. (Syntomidea.) Rovancs. (Syntomis Ill.) S. phegea L. Szitkárok. (Sesioidea.) Trochilium Scop. Tr. apiforme H. Szitkár. Sesia Lasp. Sesia cynipiformis E. S. culiciformis. S. tipuliformis. Szenderek. (Sphingina.) Pödörnye. (Macroglossa O.) M. stellatarum L. Szender. (Sphinx.) Sph. elpenor O., barack virágvörös szinével ritkább. Sph. porcellus O. Sph. euphorbiae O. Sph. ligustri. Sph. convolvuli. Boszor. (Acherontia O.) Halálfejü b. (A. atropos O.) Szürkülény. (Smerinthus Latr.) Sm. tiliae. Sm. ocellatus O. Sm. populi.

III. Éjlepék. Nocturna.) — Pávaszemek. (Saturnina.) Pávaszem. (Saturnia Schr.) S. pyri W. V. S. spini W. V. S. carpini W. V. Foltár. (Aglia O.) A. tau. O. Endromoidea. Endromis O. E. versicolora L. Szövöncök. (Bombycina.) Pohók. (Gastropacha O.) G. betulifolia F. G. quercifolia. Patahází ról. G. pruni legritkább. G. neustria. Notodontina. Villafark. (Harpyia O.) H. vinula. Farál. (Pygaera O.) P. vagy Phalera bucephala. Arctioidea. Nyútag. (Orgyia O.) O. antiqua. O. vagy Dasychira pudibunda. Szindisz. (Euprepia. Arctia Schrank.) E. villica. E. purpurea. Callimorpha Latr. C. dominula. C. jacobaea. Éjencek. (Noctucacea.) Éjfélész (Acronycta O.) Ac. rumicis. Agrotis pronuba. Kajárról. Vetemér. (Mamestra Tr.) M. brassicae. Éjdisz. (Plusia Tr.) P. gamma. P. moneta F. Csallang. (Catocala Schrank.) C. fraxini ritkább. C. nupta. Patahází ról. Bájszinér. (Eucledia O.) E. mi. Eumelia Hb. Eum. sulphuralis. Mérészek. (Geometrae.) Abraxas Leach. A. grossulariata L. Bincs. Boarmia Tr. B. cinctaria W. V.

IV. Apró lepék. (Microlepidoptera.) Tüzikék. (Pyralidina.) Liszke. (Asopia Tr.) A. farinalis. Molyfélék. (Tinoidea.) Moly. (Tinea Zell.) T. granella. T. pellionella.

Tollancok. (Pterophorina.) Tollanc (Pterophorus Zell.) Pt. pterodactylus. Aciptilus Zell. Ac. pentadactylus.

Kétröpük. (Diptera.)

A mersziposak (Proboscidea) közől. Szunyogfélék. (Culicida.) Szunyog. (Culex.) C. pipiens. Orrmányuak (Rostratae.) Tipoly. (Tipula.) T. oleracea. T. gigantea Schk. Pöcsökfélék. (Tabanidae.) Pöcsök. (Tabanus.) T. bovinus. T. tropicus. Cincurfélék. (Bombylidae.) Cincur. (Bombylius.) B. flavipes és ater Scop. Zögér. (Anthrax. Scop.) A. morio Fabr. és flava M. Legyek. (Muscidae.) Gyelme. (Tachina. Meig.) T. fera, alakai nedves homokban. Husonc. Sarcophaga M. S. carnaria. Légy. (Musca.) M. vomitoria és caesar. Bögölyfélék (Oestridae.) Bagócs. (Gastrus M.) G. equi. Bögöly. (Oestrus.) Oe. bovis, ovis, equi Fabr.

A mersziptalanok közől. Bábnemzők. (Pupipara.) Csimbe. (Hippobosca.) H. equina. Édecs. (Melophagus.) Hipp. ovina.

Recésröpük. (Neuroptera.)

I. Árcsáposak. (Subulicornia.) Acsafélék. (Libellulina.) Acsa. (Libellula.) L. depressa. L. quadrimaculata, vulgata és splendens. Hosszány. (Aeschna.) Ae. rufescens. Leke. (Agrion.) A. virgo L. és puella L. Kérészek. (Ephemerina.) Kérész. (Ephemera L.) E. vulgata. Szaporcsa. (Palingenia.) P. longicauda.

II. Hosszcsáposak. (Longicornia.) — Redősröpük. (Plicipennia.) Tegzér. (Phryganea.) Ph. grandis. Mocsga. (Limnophilus.) L. rhombicus. Laposröpüek. (Planipennia.) Fátyolka. (Hemerobius.) H. perla L. Hangyalcs. (Myrmecoleon M.) M. formicarius. Győrött s a szentiváni homokban.

III. Rágók. (Corrodentia.) Szukoly. (Troctes.) Tr. domesticus. Tegzérek és szitakötők alakai és bábjai az aquariumban tarthatók. Védve levén füszál és ágacskákból alkotott házok által, a többi állatok föl nem falják, mig maguk a legfalánkabbak.

Egyenesröpük. (Orthoptera.)

A szárnyasokból. Sáska. (Acridium.) A. stridulum. Locusta viridissima. Csücsör. (Truxalis.) Tr. nasuta. Tücsök. (Gryllus.) Gr. campestris és domesticus. Áska. (Gryllotalpa.) Gr. vulgaris Latr. Táltor. (Mantis.) M. religiosa, ritkább. Csótán. (Blatta.) Bl. orientalis és lapponica. Ollár. (Forficula.) F. auricularia.

A szárnyatlanokból. Szőrkész. (Trichodectes.) Tr. latus.

(Félröpűk. (Hemiptera.)

I. Különröpűsek. (Heteroptera.) Pajzsány. (Tetyra.) T. nigrolineata F. és maura F. Badacs. (Cydnus.) C. tristis F. és bicolor. Palacka. (Cimex.) Pentatoma. P. nigricorne F., prasina. s baccarum. Laposka. (Eurydema.) Eu. oleracea. Palancs. (Coreus.) Co. marginatus és quadratus. F. Vörelény. (Pyrrhocoris.) Py. apterus. Bodobács. (Lygaeus.) Ly. saxatilis Scop. és equestris. Poloska. (Acanthia.) Ac. lectularia. L. Kevésbbé elterjedve mint aránylag a városokban szokott lenni. Doncs. (Reduvius.) R. haemorrhoidalis. Uszka. (Notonecta.) N. glauca. Aquariumban figyelmet kelt hátuszása, de nem igen tartható, mert az állatokat csipdesi. Bukály. (Nepa.) N. cinerea. Aquariumban az állatok rettegésec, valamint az Uszár. (Naucoris.) N. cimicoides. L. Hydrometra lacustris és stagnorum.

II. Egyenlőröpüek. (Homoptera.) Kabóca. (Cicada.) Ci. haematodes és orni. Centrotus. Ce. cornutus. Levelész. (Aphis.) A. rosae.

Héjancok. (Crustacea.)

Vértesek közül a köz. ráknak (Cancer Astacus.) s válfajának a fekete ráknak megyénk bővében van. A Rába, Rábca, Marcal még inkább, mint a Duna. Aquariumban a gőte ismeri gyöngéjét, t. i. mellének irányzott fejütéssel csapja agyon.

Gyürüsekből a vizi repecs, (Asellus aquaticus) köz. zsugorc, (Armadillo vulgaris) s a fali ászka (Oniscus asellus) fordul elő. Ritkább a henge (Julus.) J. terrestris. Gyakori a rinya. (Scolopendra.) Sc. forficata. Fabr.

Pajzsosokból évek előtt selébet, (Apus) A. productust, Monoculus cancriformist hoztak. Aquariumban meglepő sajátszerü uszása, folyton lebegtetvén 60 pár kopoltylábát. A halak félnek tőle és szorgosan kikerülik.

Pankányok (Arachnidae.)

Bökölökből a botrogféle ollór (Chelifer cancroides) fordul elő: könyvtárakban, kevésbbé lakott szobák függönyredői közt. Oldaltfutása a rákra és bökölyre emlékeztet. Keresztes-, házi pókon és zugáron — (Segestria) — kivül nem is emlitve a szövért — (Phallangium) — kutyákban előfordul a kolláncs (Ixodes marginatus).

Gyűrűnyök. (Annulata.)

Sörtésekből, földi giliszta (Lumbricus terrestris), a föld veregetése által idézik föl a horgászok csalétkül. Lábatlanokból, (Apoda) a rendes háromféle nadály: orvosi-, ló- és magyarnadály. (Hir. medicinalis, officinalis és nigrescens.) Aquariumban tojásokat rak, amidőn fehér tajték veszi körül. A fekete lapárt (Planaria nigra) hamar elnyeli valamelyik gőte, vagy hal.

Bellények. (Entozoa.)

Bellényekből édesvízben előfordul a vizi fonalóc (Gordius aquaticus.) Orsonyák (Ascaris) és szalagférgek: hosszizes galandóc — (Taenia solium) s széles gödrény (T. lata).

Puhányok. (Mollusca.)

Mint szintén kevésbbé hozzáférhetők inkább aquariumban tanulmányozhatók. Célszerü egy külön aquariumot szárazföldi csigák számára tartani, melyben csak annyi nedvesség van, amennyi mohok s egyéb nedves helyi növények p. pénzlevelü lizinkák (Lysimachia nummularia) imer (Stratiotes) stb. fentartására szükséges. Mozgás, érzés, táplálkozás, tenyészés, mind kényelmesen, s a mi fő, biztosan tanulmányozhatók ez esetben. A hanyász (Lymnaeus) tovasikló mászása által az üveget, követ, a mohától tisztogatja. A mocsga (Paludina), veszélyt sejtvén, ajtaját sebesen becsapja. A tángyérok (Planorbis) étkezése nyesdeső, mintha csak hernyó harapdálná a vizi növény leveleit. A viziek légcsatorna által lélekzenek, melyet vízszinén szabadon tartanak; a petéket hosszas hártyákban növények-, kövek-, vagy az aquarium üvegére rakják.

Haslábuak. (Gasteropoda.)

I. Tüdősek. (Pulmonata.)

A.) Földiek. Héjincs. (Limax.) Vetési h. (L. agrestis) L. hortensis, L. maximus pincékben, erdőkben; kertekben emésztésökre az utakra hamut hintenek, melybe ha nedves testét göngyöli, veszve van. Biga. (Helix L.) Szilvási b. (H. pomatia.) H. adspersa Müll. Ligeti b. (H. arbustorum.) Kerti b. (H. hortensis Müll.) Berki b. (H. nemoralis.) H. fruticum Müll. H. incarnata Müll. H. intermedia Fér. Falha. (Bulimus Scop.)

Csikos f. (B. radiatus Br.) Zárász. (Clausilia Drap.) Kétfogu z. (Cl. bidens Drap.) Cl. similis Charp. Babár. (Pupa Drap.) P. frumentum Drap.

B.) É d e s - v i z i e k. Tángyér. (Planorbis Müll.) Köz. t. (Planorbis corneus Drap.) Pl. nitidus Müll. Halak társaságában az aquariumban való tenyésztésre legalkalmasabb, mert szük mentyűjébe vonván magát, ebből gőték által ki nem rázható, bogarak, halak által nem sérthető. Fekete testével a fehér kavicson csuszva már messziről feltünik. Petéket rak, de a halak azt csakhamar fölemésztik. Tanulmányozásra legcélszerübb külön üvegbe helyezni. A hártya egyes pontjai mindinkább barnulnak, mig egy-egy gombostű főknyi pont mozogni, kiválni kezd. Igy biztos helyen fölnevelhető. Néha egy-egy a vizszin felett, az üvegszélen szárazon marad s igy elvész. Hanyász. (Lymnaeus Menke.) Posványi h. (Lymn. stagnalis Drap.) Mocsárainkban legközönségesebb. Aquariumban igen sok nem tartható, kivált üreges sziklák közt, mert hegyes mentyűjével könnyen befurakodik, öblös szája pedig megakad s igy ott vesz. Lélekző szerve folyton látható. Bennveszett hanyászok elpusztítását gőték, merülyök végzik. L. palustris Müll. L. vulgaris Pfeiff L. ovatus Drap. L. auricularis Drap.

II. Fésüs kopoltyusok. (Pectinibranchia.)

Mocsga. (Paludina Lam.) Szülő m. (P. vivipara.) Mocsárainkban közönséges, aquariumban bronzszinü testével a többitől elüt. Inkább sziklákon és fenéken mozog.

Kagylók. (Conchifera.)

Folyóink- s mocsárainkban a fogincsok (Anodonta) s gyöngyikék (Unio) szokott fajai fordulnak elő. Kivált a hattyu-fogincs (Anodonta cygnea Dr.) rendkivüli nagy minőségben a Rábában. A kacsa-fogincs (An. anatina Dr.) aquariumban tartható, ha a gőték kinyujtott testöket nem harapdálnák. Különben ha a fövény fölött a kavics igen apró, borsónagyságú: amabba mentyűéllel befurakodva az aquariumban körutat járnak, melynek nyoma szépen látható.

MÁSODIK RÉSZ.

TÁRSADALMI VISZONYOK.

1. Terület és igazgatás.

Dr. Kautz Gusztávtól.

Győr vármegye 24·60 osztrák □ mértföldnyi területtel bír, és a megye székhelyét képező Győr szab. kir. város — mint önálló törvényhatóság — területén kivül közigazgatási tekintetben három járásra: az egyesített tó-sziget-csilizközi, a sokorói és pusztai járásokra van felosztva, mely területen Szent-Márton és Téth mezővárosokon kivül 80 falu és 44 pusztatelep létezik. *)

A megye közigazgatásának központját és székhelyét szab. királyi Győr városa képezi, melynek területén a megyének terjedelmes székháza van, melyben bizottmányi közgyüléseit tartja, és a hol a központi hivatalok elhelyezvék. — A megyei hatóság élén a főispán áll, mely méltóságot 1868 óta Hédervári Viczay Héder gróf, valóságos belső titkos tanácsos viseli. A megyei tisztikart alkotják: az alispán, főjegyző, főügyész, 2 árvaszéki ülnök, 3 szolgabiró, 2 aljegyző, pénztárnok, ellenőr, számvevő, központi árvagyám, főorvos, főmérnök, 3 járási orvos, úti biztos és levéltárnok, megfelelő számu kezelő és szolgaszemélyzettel. A közbiztonsági közegek élén a csendbiztos áll, kinek 33 jól fölfegyverzett pandur három szakaszban van parancsa alá helyezve; a megyeház közvetlen felügyeletét pedig egy várnagy gyakorolja.

A megye bizottmánya áll 168 tagból, kiknek felét a megye legtöbb egyenes királyi adót fizető lakosai, másik felét a megye közönsége által választottak képezik. Gyüléseit rendszerint évnegyedenkint tartja; évi költségvetése 54,000 forintot tesz.

A megye székelyét képező szabad királyi Győr városa önálló törvényhatóságot képez, és mint ilyen szintén az 1870-ik évi 42 törv.-cikk szerint van szervezve. A városi hatóság élén a főispán áll, mely méltóságot 1871 óta Balogh Kornél udvari tanácsos viseli. A város tisztikarát képezik: a polgármester, 3 tanácsnok, főjegyző, 2 aljegyző, 2 számvevő, házi-, adó-, árva- és alapítványi pénz-

*) Ez adatok az 1870. évben eszközlött népszámlálásból merítvék.

tárnokok és ugyanannyi ellenőr, főügyész, főmérnök, főorvos, fősebész, számtartó és levéltárnok. A közbiztonsági közegek élén áll: a városi kapitány, alatta a főhadnagy és 3 külvárosi hadnagy, parancsnokságuk alatt pedig 45 rendőr. Ezenkivül a fennjelelt hivatalokban megfelelő számu segéd- és kezelőszemélyzet végzi a hivatalos — különösen irodai teendőket.

A városi bizottmány 80 tagból áll, kiknek felét a város közönsége által választott, másik felét pedig a legtöbb királyi egyenes adót fizető polgárok képezik. Törvényhatósági közgyüléseit a bizottmány minden hó első hétfőjén tartja, ezenkivül a bizottmány tagjai több állandó szakbizottságokban ugymint: gazdasági, pénzügyi, alapítványi, elemi és reáliskola-ügyi, kórházi és egészségügyi választmányokban működnek. A város évi költségvetése 271,956 forint kiadást tüntet ki, mely a város ingatlanai, kir. haszonvételek, út- és kövezetvámok, és egyéb jövedékekből befolyó összegek, valamint az egyenes királyi adó után kivetett 75% városi adó által fedeztetik. Győr városának, mint községnek vagyona — leltára szerint — 1.804,990 frt. értéket képvisel, melyet a háborus években reá rótt rendkivüli katonatartási szolgálmányok által okozott 520,010 frt. o. é. adósság terhel.

Az igazságszolgáltatás közegei Győr megyére és városára, valamint az e tekintetben e területhez szomszédos Veszprém vármegyének 18 községére kiterjedőleg: a győri első folyamodásu kir. törvényszék és három járásbiróság. — A győri kir. törvényszék élén áll: egy elnök; ennek hivatali személyzetéhez tartozik: hat törvényszéki biró, két jegyző, két telekkönyvvezető, a megfelelő számu segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzettel. E törvényszéknek rendes illetőségén kivül, mint pénzügyi törvényszéknek illetősége kiterjed még Komárom-, Veszprém- és Mosonymegyék területére is. Az igazságszolgáltatás közérdekeinek képviselésére a törvényszék mellett a győri kir. ügyészség van hivatva, élén a királyi ügyészszel, ki mellé egy alügyész, irnok és hivatalszolga van rendelve; felügyelete alatt állanak: a megyei székházban elhelyezett törvényszéki börtönök, ezek felügyelője és 8 börtönőr, valamint a járásbirósági fogházak.

Királyi járásbiróság van: Győrött, és pedig e város, nemkülönben a tó-sziget- és csilizközi járás számára; — Téthen a sokorói- és Szent-Mártonban a pusztai járás, valamint Veszprémmegye fennjelelt községei számára; mindegyiknek élén áll: egy kir. járásbiró, a győrinél két, a másik két járásbiróságnál egy-egy aljárásbiróval, kellő számu segéd- és kezelőszemélyzettel. — Végre a katholikusok házassági ügyeiben itél a győri püspöki szentszék, a püspöki helynök elnöklete

alatt, több ülnök, egy jegyző, aljegyző, házasságvédő és szegények ügyvédjével; e szentszéknek illetősége az egész győri egyházmegyére kiterjed, míg a pannonhalmi sz. Benedekrendü főapátság elkülönített egyház területén az ilynemü ügyeket a Pannonhalmán székelő és az előbbivel hasonló szervezetü főapáti szentszék kezeli.

Katonai igazgatás tekintetében Győr városában székel a 33-ik számu cs. kir. hadosztály 2-ik gyalog dandárjának parancsnoksága, egy tábornok — mint parancsnokkal, egy főtiszttel, és két legénynyel.

Ezenkivül Győr városában állomásoz a 19. sz. cs. kir. gyalog-sorezred hadkiegészítő kerület parancsnoksága, mely egyuttal a 19. sz. gyalog-sorezred tartalékparancsnoksága is, ezen ezred 4-ik és 5-ik, ugy pótzászlóaljának keretével, három kincstári laktanyában elhelyezve: 37 főtiszt, és 257 katona. — Győr továbbá állomáshelye a 9-ik számu huszárezred törzsének és egy századának, (15 főtiszt, 149 huszár, 121 kincstári ló,) négy községi laktanyában elhelyezve. Ugyanezen ezrednek két százada a megye községeiben félévenkint váltakozva van elhelyezve, (10 főtiszt, 262 huszár, és 236 kincstári ló). *) — A katonai igazgatás alá tartozik továbbá a Győr városában létező, és kincstári épületben elhelyezett cs. kir. csapatkórház is, 80 betegre ujonnan célszerüen berendezve, melybe az orvosi és ápoló személyzet a helyben állomásozó csapatokból vétetik; ugyszintén az itt lévő cs. kir. fiók élelmezési raktár, kincstári épületben elhelyezve, élén egy élelmezési főtiszttel, négy legénynyel. A katonai kincstár épületei a katonai épületek felügyelőségéhez tartozó őrmester felügyelete alatt állanak; végre katonai célokra állandóan használtatik még a bécs-ujvárosi külvárosban létező csapat-szállító ház, mint községi laktanya. — Győrmegye Öttevény községében a fehérvári m. kir. ménlótelep fiókja létezik egy főtiszt parancsnoksága alatt, nehány lovászszal és kincstári ménlóval.

Honvédelmi tekintetben sz. kir. Győr városa, valamint a megyének sokorói és pusztai járásai a 72. számu pápai zászlóalj kerületéhez, a tó-sziget-csilizközi járás pedig a 73. számu mosonyi honvédzászlóaljéhoz tartoznak.

Pénzügyi igazgatás. Győr városa székhelyét képezi egy m. kir. pénzügyi igazgatóságnak, melynek hatásköre kiterjed: Győr-, Mosony-, Komárom- és Veszprémmegyék területére. — A pénzügyi igazgatóság élén áll: egy pénzügyi igazgató (kir. tanácsos); helyettese egy pénzügyi tanácsos; tisztikarát pedig képezik: egy számtanácsos, 5 pénz-

*) Ujabb intézkedés szerint az 5. sz. huszárezred fogja ez állomást elfoglalni.

ügyi titkár, 1 ügyész, 9 fogalmazó, 10 számtiszt és kellő számu kezelőszemélyzet. A kir. pénzügyi igazgatóságnak alárendelvék: a győri kir. adóhivatal, élén egy adótárnokkal, ellenőr és 8 tiszttel; továbbá: a győri fővám-hivatal, egy vámszedővel és ellenőrrel; ugyszintén a kincstári dohányraktár, kezelő- és ellenőrrel; a sóhivatal: sótárnok-, ellenőr- és mázsatiszttel; végre a kir. pénzügyőrség biztossága: egy biztos-, több szemlész-, fölvigyázó és pénzügyőrrel.

Az említett hatóságok- és hivatalokon kivül Győr városában székel a Somlyó-Vásárhely-kerületi közalapítványi főtisztség; a győri tankerület főigazgatója, és Győrmegye népiskolai tanfelügyelője; létezik ugyanott egy kir. postagondnokság, élén egy postagondnok, 3 tiszt, 4 járulnok, egy gyakornokkal és kellő számu szolgaszemélyzettel; végre egy államtávirda-állomás, élén a főnökkel, 8 távirdász- és szolgákkal.

---

2. Néprajzi ismertetés.

A népesség számviszonyai.

Dr. Persz Adolftól.

A népességnek különféle szempontokból megvilágított viszonyai míg egyrészről igen érdekesek, addig másrészt fölötte lényegesek és nélkülözhetlenek, mert a társadalmi és közgazdászati föltevések közvetlen alapjául szolgálnak, s az e részben kifejthető eredmények egyedüli kútforrását képezik.

Az átalános ugy mint részletes népességi állapotok és viszonyok kellő feltüntethetéséhez megbecsülhetetlen anyagot s adatokat nyujt a legutolsó 1870-ik évi népszámlálási munkálat, mely korábbi hasonló munkálatokhoz képest nemcsak ujabb keleténél fogva, hanem különben is annyiban sokkal tökéletesebb, hogy egyrészről a lehető legnagyobb pontossággal s figyelemmel van összeállítva, másrészről több oly pontra kiterjeszkedett, melyek azelőtt soha kimutatva nem lettek.

Előadandó ismertetéseink legfőbb s illetőleg alapvonásait a hivatkozott közhitelü munkálatból, valamint egyéb annak nyomán készült munkákból merítettük.

Ha legelőször is a jelenlevő népességet s ennek számát átalában szemügyre veszszük, mindenekelőtt megemlítendő, hogy míg Győrváros és megye egész Magyarország s Erdély összes 4682.52 □ mértföldnyi területéből 24.60 osztr. □ mfdnyi tért foglal el, tehát az

egész terület 0.53 %-át képezi, s e szerint a létező 78 megye, kerület, vagy szék között nagyságra nézve a 60-ik helyen áll, ugy, hogy még 18 megye van, mely nála kisebb: addig népessége számára nézve a 74-ik helyen van, ugy, hogy csak 4 rész található, melyben a népesség még csekélyebb; egyébiránt a népszámlálás eredménye szerint a lakosok száma:

Győrvárosban	20035
Győrmegyében	83602
összesen:	103637

e népesség számát az egész ország népességének számával egybehasonlítva, azt találjuk, hogy miután a lakosok száma

Magyarország- s Erdélyben . . .	13219350
s az egész sz. István korona területén	15417327

az elsőből

Győrváros lakossága	0.15%-ot
Győrmegye lakossága	0.63%-ot
s mindkettőé együttvéve	0.78%-ot,

továbbá a korona összes területéből

Győrváros lakossága	0.12%-ot
Győrmegye lakossága	0.54%-ot
s mindkettőé együttvéve	0.67%-ot képez.

Különösen a megye egyes járásait tekintve, ezek a népesség számára nézve akként sorakoznak, hogy

a sokoróaljai járásra	21733
a pusztai járásra	29209
s a tó-, sziget- és csiliz-közi járásra .	32660 lakos esik;

tehát az egész megye népességéből

a sokoróaljai járásé	26.14%-ot
a pusztai járásé	35.37%-ot
s a tó-, sziget- és csiliz-közi járásé .	38.49%-ot tesz ki;

az egész megye összes népességéből

Győrvárosé külön	19.34%-ot
a többi járásé együttvéve	80.66%-ot tüntet föl.

Ha azonban a tényleges és jogi népességet egymástól elválasztva veszszük vizsgálat alá, egészen más eredmény mutatkozik; erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a tényleges népességhez a jelenlévő helybeli, valamint a jelenlévő idegen lakosok tartoznak, ellenben a jogi népességhez a jelenlévő helybeli, valamint a távollévő helybeli lakosok számítandók; mindezeket következő táblázatokban tüntethetjük ki:

a tényleges népességet illetőleg,

	jelenlévő helybeli	jelenlévő idegen	összesen
a városban . .	16473	3562	20035
a megyében .	80458	3144	83602
együttvéve . .	96931	6706	103637

továbbá a jogi népességet illetőleg,

	jelenlévő helybeli	távollevő helybeli	összesen
a városban . .	16473	424	16897
a megyében .	80458	1808	82266
együttvéve . .	96931	2232	99163

miből kitünik, hogy az egész jelenlévő népesség számában a jelenlévő idegenek — kik a tényleges rovatba bevéve vannak,

Győrvárosra nézve 17.79%
Győrmegyére nézve 3.76%
s mindkettőben együttvéve . . . 6.47%-otképviselnek;

mig a távollévő helybeliek, kik a jogi népesség rovatába tartoznak,

Győrvárosra nézve 2.50%
Győrmegyére nézve 2.19%
s mindkettőben együttvéve . . . 2.25%-ot tesznek.

A további részletek — névszerint a jelenlévő népességnek a jelenlét tartamára s kivált honosságra, ugyszintén a távollévő helybelieknek tartózkodásuk módjára s idejére, azonfelül a katonai és honvédkötelékben álló helybelieknek erre vonatkozó kivonatos feltüntetése következő táblázatokkal eszközölhető:

A jelenlévő népességnek kimutatása a jelenlét tartama szerint:

	jelenlévő népesség	ideiglenes. jelenlévő			huzamosan jelenlévő		
		férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
a városban .	20035	117	102	219	9321	10495	19816
a megyében	83602	82	49	131	40864	42607	83471
együttvéve .	103637	199	151	350	50185	53102	103287

A jelenlévő népességnek kimutatása honosság szerint:

	jelenlévő idegenek	férfi: más hazai községbe való	férfi: ausztr. tartományba való	férfi: külföldre való	nő: más hazai községbe való	nő: ausztriai tartományba való	nő: külföldre való
a városban .	3562	1594	135	17	1733	68	15
a megyében	3144	1560	66	17	1439	46	16
együttvéve .	6706	3154	201	34	3172	114	31

A távollévő helybeli népességnek kimutatása tartózkodási mód szerint:

	távollévő helybeliek	az országon belül tartózkodók: polgári minőségben	az országon belül tartózkodók: katonai szolgálatb.	az országon kívül tartózkodók: férfi	az országon kívül tartózkodók: nő
a városból .	424	279	69	55	21
a megyéből .	1808	1263	475	48	22
együttvéve .	2232	1542	544	103	43

Az országon kívül távollévő helybeli népességnek kimutatása tartózkodási hely s idő szerint:

	az országon kívül távollévő helybeliek	ideiglenesen: ausztriai tartományban: férfi	ideiglenesen: ausztriai tartományban: nő	ideiglenesen: külföldön: férfi	ideiglenesen: külföldön: nő	huzamosan: ausztriai tartományban: férfi	huzamosan: ausztriai tartományban: nő	huzamosan: külföldön: férfi	huzamosan: külföldön: nő
a városból .	76	10	1	—	—	34	18	11	2
a megyéből.	70	9	8	4	—	26	14	9	—
együttvéve .	146	19	9	4	—	60	32	20	2

A katonai és honvédkötelék alatt álló népesség kimutatása:

	katonai szolgálatban	rendes katona	honvéd
a városból . .	69	53	16
a megyéből .	475	408	67
együttvéve . .	544	461	83

Hasonló részletességgel lehetne kimutatni a jelenlévő idegen népességet a honosság egyes országai szerint, valamint a távollévő helybelieket a tartózkodás egyes országai szerint, de ezekre vonatkozólag elégnek tartjuk futólag megemlíteni, miszerint Győrváros jelenlévő idegenei nagyobb részben Alsó- és Felső-Ausztria, Cseh-, Morva-, Német- és Olaszországból valók; már kisebb számban találkoznak Stájerország, Tyrol-, Karinthia-, Szilézia-, Halics, Svájc- és Oroszhonba valók; máshonnan valók pedig épen gyéren fordulnak elő, s Európán kivüli államból egy sem volt jelen.

Ugyancsak Győrváros távollévő helybeliei nagyobb részben szintén az említett országokban s körülbelül a mondott arányban voltak elosztva, hasonlóképen Európán kivül tartózkodó egy sem találkozott.

Győrmegye jelenlévő idegeneiről, valamint ugyancsak távollévő helybelieiről teljesen ugyanaz mondható, mégis azon észrevétellel, hogy a megye távollévő helybeliei közől néhány Európán kivül tartózkodó egyén is található volt.

Második feladatunk kimutatni a viszonylagos népességet, vagyis a jelenlévő népességnek a területhez mért sürüségét; erre nézve Győrváros és megye Magyarország és Erdély 78 része között a 2-dik helyet foglalja el, mivel egészben véve 24.60 osztr. □ mfdnyi területen 103637 lakossal bír, s igy minden □ mfdnyi térre átlag 4212 lakos esik. Ha e tekintetben a szomszéd megyékkel összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy Komárommegye viszonylagos népessége □ mfdkint 2773, Mosonymegyéé 2234, Sopronymegyéé 4004, Veszprémmegyéé 2782, Pozsonymegyéé 3969 lakos.

Említést érdemelnek még a megye területén létező népesebb községek, melyek legalább 2000-nél több lakossal bírnak; igy:

Győr sz. k. város	20035	lakossal
Győrsziget község	4519	„
Szt.-Márton mezőváros	3220	„
Nyul község (Nagy-Nyul, Kis-Nyul, Káptalan-Nyul, Nagyhegy, Kishegy) .	2875	„
Écs község (Nagy-Écs, Hegység, Mesterfa)	2173	„
Szent-Iván község	2406	„
Téth község	2790	„

Midőn további feladatunkká teszszük Győrváros és megye jelenlévő népességét a fennforgó nemi különbség szerint kimutatni, ezt előzetesen s általában következő táblázattal tehetjük:

	a jelenlévő népesség	nem szerint	
		finemű	nőnemü
a városban . . .	20035	9438	10597
a sokoróaljai járásban	21733	10637	11096
a pusztai járásban .	29209	14493	14716
a tó-, sziget- és csilizközi járásban . .	32660	15816	16844
az egész megyében összesen	83602	40946	42656
a városban és megyében együtt véve .	103637	50384	53253

tehát a nőnemü népesség száma a finemü népességét mindenütt meghaladja.

Megjegyezhetjük, hogy egész Magyarországban s Erdélyben 78 rész között 56 van, melyekben ugyanezen állapot mutatkozik, s ezen részek sorában Győrváros és megye a 11-dik helyen áll. Különben ha a fönnebbi számokat bővebben taglaljuk, azt tapasztaljuk, hogy a városban és megyében együttvéve átlag minden 1000 férfira 1060 nő esik; és pedig Győrváros összes népességéből a finemü 47.16%-ot, mig a nőnemü 52.84%-ot képvisel, vagyis a nőnemü népesség 5.68%-kal több. Továbbá

Győrmegye sokoróaljai járása népességéből a finemü 49.01%-ot s a nőnemü 50.99%-ot tesz, vagyis itt a nőnemü 1.98%-kal több;

a pusztai járás népességéből a finemü 49.50%-ot s a nőnemü 50.50%-ot tesz, vagyis a nőnemü 1%-kal több;

a tó-, sziget- és csilizközi járás népességéből a finemü 48.59%-ot, s a nőnemü 51.41%-ot tesz, vagyis a nőnemü 2.82%-kal több;

az egész megye népességéből a finemü 49.02%-ot s a nőnemü 50.98%-ot tesz, vagyis a nőnemü 1.86%-kal több; végre

a város és megye együttvett összes népességéből a finemü 48.78%-ot s a nőnemü 51.22%-ot tesz, vagyis a nőnemü népesség 2.44%-kal több.

További teendőnk a jelenlévő népességnek állapotait s viszonyait a különféle életkor szerint feltüntetni; erre vonatkozólag a rendelkezésünkre álló adatokból következő kivonatos kimutatásra szorítkozunk:

1. Az 1—5 éves csecsemők létszáma:

Győrvárosban	2020
Győrmegyében	11906
mindkettőben együttvéve . .	13926

e szerint a csecsemők csoportja az egész népességből:

a városban 10.09%-ot
a megyében 14.24%-ot
mindkettőben együttvéve . . 13.44%-ot tesz;

ugyancsak a csecsemők csoportjából

a városban	finemü	960
	nőnemü	1060
a megyében	finemü	5790
	nőnemü	6116
mindkettőben együttvéve	finemü	6750
	nőnemü	7176

miből kiszámítható, hogy az egész csoportból a finemüek

a városban 47.61%-ot
a megyében 48.78%-ot
mindkettőben együttvéve . . 43.68%-ot

a nőnemüek pedig:

a városban 52.39%-ot
a megyében 51.22%-ot
mindkettőben együttvéve . . 56.32%-ot tesznek.

2. Az 5—15 éves gyermekek létszáma:

Győrvárosban	3990
Győrmegyében	19174
mindkettőben együttvéve . .	23164

vagyis a gyermekek az egész népességből:

a városban 19.92%-ot
a megyében 22.93%-ot
mindkettőben együttvéve . . 22.37%-ot képviselnek;

ugyancsak a gyermekekből

a városban	finemü	1974
	nőnemü	2016
a megyében	finemü	9298
	nőnemü	9876
mindkettőben együttvéve	finemü	11272
	nőnemü	11892

vagyis a gyermekek csoportjából a finemüek

a városban 49.50%-ot
a megyében 48.04%-ot
mindkettőben együttvéve . . 48.78%-ot

a nőnemüek pedig

a városban	50.50%-ot
a megyében	51.96%-ot
mindkettőben együttvéve . .	51.22%-ot tesznek.

3. A 15—20 éves ifjak létszáma:

Győrvárosban	2608
Győrmegyében	7930
mindkettőben együttvéve . .	10538

vagyis ezen ifjak az egész népességből

a városban	13.02%-ot
a megyében	9.48%-ot
mindkettőben együttvéve . .	10.17%-ot képviselnek;

ugyancsak ezen ifjakból

a városban	finemü . .	1167
	nőnemü . .	1441
a megyében	finemü . .	3609
	nőnemü . .	4321
mindkettőben együttvéve	finemü . .	4776
	nőnemü . .	5762

tehát ezen ifjak csoportjából a finemüek

a városban	44.80%-ot
a megyében	45.66%-ot
mindkettőben együttvéve . .	45.45%-ot

a nőnemüek pedig

a városban	55.20%-ot
a megyében	54.34%-ot
mindkettőben együttvéve . .	54.55%-ot tesznek.

4. A 20—50 éves koruak létszáma:

Győrvárosban	8736
Győrmegyében	33329
mindkettőben együttvéve . .	42065

vagyis az ezen koruak száma az egész népességből

a városban	43.66%-ot
a megyében	40.00%-ot
mindkettőben együttvéve . .	40.65%-ot tesz

ugyancsak ezen koruakból

a városban	finemü . .	4042
	nőnemü . .	4694

a megyében	finemü . .	16344
	nőnemü . .	16985
mindkettőben együttvéve	finemü . .	20386
	nőnemü . .	21679

tehát ezen csoport számából a finemüek

a városban	46.29%-ot
a megyében	49.26%-ot
mindkettőben együttvéve . .	48.54%-ot

a nőnemüek pedig

a városban	53.71%-ot
a megyében	50.74%-ot
mindkettőben együttvéve . .	51.46%-ot képviselnek;

5. Végre az utolsó, t. i. az 50 évesektől kezdve egész a legmagasabb korig számított csoport létszáma:

Győrvárosban	2681
Győrmegyében	11263
mindkettőben együttvéve . .	13944

tehát ezen csoport az egész népességnek

a városban	10.11%-át
a megyében	13.35%-át
mindkettőben együttvéve . .	13.37%-át teszik;

ugyancsak ezen koruakból

a városban	finemü . .	1315
	nőnemü . .	1366
a megyében	finemü . .	5605
	nőnemü . .	5658
mindkettőben együttvéve	finemü . .	6920
	nőnemü . .	7024

vagyis ezen csoportból a finemüek

a városban	49.26%-ot
a megyében	50.00%-ot
mindkettőben együttvéve . .	49.68%-ot

a nőnemüek pedig

a városban	50.74%-ot
a megyében	50.00%-ot
mindkettőben együttvéve . .	50.32%-ot képeznek.

Még csak azt kivánjuk fölemlíteni, hogy a legmagasabb életkor következőleg nyilvánul:

Győrvárosban a kimutatások részleteiben egy 88 éves férfi, egy 95 éves nő s egy 97 éves férfi találtatik; ellenben a megyében 92 éves korig minden év legalább egy-két férfival s ugyanannyi nővel képviselve van; továbbá négy 95 éves nő, egy 96 éves férfi, egy 98 éves férfi, egy 100 éven túl élő nő fordul elő. Tehát a megyében a magasabb életkor erősebben van képviselve, minek ha okát keressük, mindenesetre a dolog természetességében s legfőképen abban fogjuk igazolva találni, hogy a város szűk falai között alig lehetséges oly magas kort elérni, mint a külső, szabad falusi élet körülményei között.

Végre megemlítendőnek tartjuk, hogy a városban ugy mint a megyében az átlagos kor a finemü népességnél 26.71 évre, a nőnemü népességnél pedig 26.14 évre tehető; megjegyezvén, miszerint e tekintetben Győrváros és megye egész Magyarország s Erdély 78 része között elég kedvezően áll, mert a 39-ik — tehát épen a középső helyet foglalja el.

Hátra van a jelenlévő népességnek kimutatása családi állapot szerint. Ezt legcélszerűbben következő táblázatokkal teljesíthetjük és pedig 1-ször általános számokban:

a finemü népességre nézve (összes számukat lásd fönnebb):

	családi állapot szerint			
	nötlen	nős	özvegy	elvált
a városban	5814	3344	261	19
a sokorói járásban .	5974	4348	290	25
a pusztai járásban .	8441	5686	340	26
a tó-, sziget- és csilizközi járásban . .	9160	6275	359	22
az egész megyében .	23575	16309	989	73
a városban és megyében együttvéve .	29389	19653	1250	92

a nőnemüekre (összes számukat lásd fönnebb):

	családi állapot szerint			
	hajadon	férjezett	özvegy	elvált
a városban . . .	6076	3309	1169	43
a sokorói járásban .	5639	4345	1074	38
a pusztai járásban .	7642	5714	1318	42
a tó-, sziget- és csilizközi járásban . .	8911	6284	1611	38
az egész megyében .	22192	16343	4003	118
a városban és megyében együttvéve .	28268	19652	5172	161

[redacted]

2-szor százalékokban kifejezve, a finemü népességet illetőleg:

	családi állapot szerint			
	nőtlen	nős	özvegy	elvált
a városban	29.02	16.70	1.30	0.10
a megyében	28.20	19.50	1.19	0.09
együttvéve	28.36	18.97	1.20	0.09

s a nőnemü népességet illetőleg:

	családi állapot szerint			
	hajadon	férjezett	özvegy	elvált
a városban	30.33	16.51	5.83	0.21
a megyében : . . .	26.54	19.55	4.79	0.14
együttvéve	27.27	18.96	4.98	0.17

mely adatokból kiváló jelenségként kiemelendő, hogy míg a városban a nőtlen férfiak száma a nős férfiakét 2.32%-kal meghaladja, valamint a hajadon nőnemüek száma a férjes nőkét 13.82%-kal felülmulja: addig a megyében a nőtlen férfiak száma a nős férfiakét még jobban t. i. 8.70%-kal mulja felül, ellenben a hajadon nőnemüek száma a férjes nőkét már csak 6.99%-kal haladja meg.

Ezen — első tekintetre rendkívülieknek látszó tünemények figyelmesebb vizsgálat után a városi és falusi élet külön sajátszerüségeiben nagyon természetes magyarázataikat találjuk; természetes ugyanis, hogy a városban a nőtlen férfiak a nős férfiak fölött túlsulyban vannak, miután itt sok az olyan férfi elem, mely nem nősülhet, mint a papi s katonai osztály s a tanuló ifjúság; továbbá természetes, hogy ugyancsak a városban a hajadon nők a férjes nők felett oly nagy túlsulyban vannak, miután számukat többnyire a megyéből bevonuló cselédség szaporítja; hasonlóképen természetes, hogy a megyében a nőtlen férfiak még túlnyomóbb számmal vannak képviselve, miután falukon több az olyan férfi népesség, mely mint zsellér vagy lakó és napszámos sokkal nehezebben jut a család megalapításához; végre szintén természetes, hogy ugyancsak a megyében a hajadon nők száma a városéhoz képest kisebb, miután egyrészről sokan közülök épen a városban cselédkednek, de másrészről köztudomásu, hogy a nő falukon mintegy nélkülözhetlen a háznál s ez okból közönséges viszonyok mellett is rendesen kelendőbb a férjhezmenetelre nézve.

Végre, hogy a városban mind a finemüeknél mind a nőnemüeknél az özvegyek és elváltak száma nagyobb mint a megyében, e körülményt is a városi élet külön sajátszerüségei, jelesül az itteni társadalmi s erkölcsi állapotoknak sokkal lazább volta elég természetesen megfejtheti.

Hátra van a jelenlévő népességnek viszonyait vallás szerint feltüntetni; és pedig 1-ször általános számokban:

	katholikus		görög keleti	evangelikus		angol methodikus	Izraelita
	római	görög		ágostai	helvét		
a városban . . .	14227	8	15	3087	966	3	1729
a sokorói járásban .	12996	1	1	7082	656	—	997
a pusztai járásban .	24159	1	—	1007	3430	—	612
a tó-, sziget- és csilizközi járásban . .	26303	—	—	2445	1899	—	2013
az egész megyében .	63458	2	1	10534	5985	—	3622
a városban és megyében együttvéve .	77685	10	16	13621	6951	3	5351

2-szor százalékokban kifejezve:

	katholikus		görög keleti	evangelikus		más keresztény	Izraelita
	római	görög		ágostai	helvét		
a városban . . .	71.01	0.04	0.08	15.40	4.82	0.02	8.63
a megyében . . .	75.90	0.00	0.00	12.60	7.16	—	4.34
együttvéve	74.97	0.00	0.01	13.15	6.70	0.00	5.56

tehát mind a városban, mind a megyében a katholikus hitfelekezetüek absolut többségben vannak, ugy hogy körülbelül 75%-nyi részt képviselnek, a többi 25% azután a más vallásuak között oszlik el, még pedig a legnagyobb rész az ágostai evangelikusokra esik; azontúl a városban az izraeliták, a megyében pedig a helvét evangelikusok versenyeznek; végre a római és keleti görögök csak néhány egyénnel szerepelnek, s kivételesen a városban előfordul néhány angol methodikus is.

Megjegyzendő, hogy Győrváros és megye egész Magyarország s Erdély 32 olyan része között, melyekben szintén a római katholikus vallásbeliek absolut többségben vannak — a 11-ik helyen áll.

Befejezésül a jelenlévő népességet nemzetiség szerint következőkben mutatjuk ki:

Győrvárosban* és a megyében együttvéve van

Magyar	Német	Tót	Egyéb
102289	1336	10	2

az egész népesség százalékaiban

Magyar	Német	Tót	Egyéb
98.70%	1.29%	0.01%	0.00%

miből látható, hogy a városban és a megyében a magyar nemzetiség nemcsak absolut többségben van, de egyuttal annyira túlnyomó, miszerint a többi nemzetiségek külön tüzetes figyelmet alig érdemelnek.

E tekintetben Győrváros és megye egész Magyarország és Erdély 29 olyan része között, melyekben hasonlókép a magyar nemzetiségü elem föltétlen túlsulyban van — az 5-ik helyet foglalja el.

Lakházak, táplálkozás és népviselet.

Vargyas Endrétől.

A létező házszám Győrmegyében 12,987, Győrvárosában 1825. Átlag egy □ mérföldre 602 ház esik. A lakófelek száma Győrvárosban 4406, a megyében 22030. Egyházi középület van a megyében összesen 103, a városban 15; iskolai középület a megyében 94, a városban 9, megyei középület 2, községi 130, katonai a megyében 1, a városban 3; állami a megyében 3, a városban 1. És igy összesen egyházi középület van 118, iskolai 103, megyei 2, községi 130, katonai 4, állami 4.

A létező összes épületek közt a községekben földszinti ház van 12959, egy emeletes 25, két emeletes 3; Győrvárosban földszinti ház van 1384, egy emeletes 387, két emeletes 52. Összesen a megyében és városban földszinti ház van 14343, egy emeletes 412, két emeletes 55.

Győrmegye népessége a táplálkozásra nézve inkább a főzelék és tésztanemüek felé hajlik. A községek lakói huslevest többnyire csak vasárnap, vagy legfölebb 3-szor esznek hetenkint; de a főzelék mellé annál gyakoriabb főleg a sertéshus. A városban a husfogyasztás már

egyenlő a tésztanemüek fogyasztásával. Szeszes italok közől a közönséges törkölypálinka — sajnos a népnél még gyakori; a szőlőtermő vidékeken ellenben a bor bír előnynyel. Különösen kiemelendő e tekintetben, hogy Győrvárosában azon napszámosok, kik a gabna-rakodásnál foglalkoznak (u. n. zsákolók), s nehéz munkájokkal ha a kereskedés élénkebb — naponkint 3—4 ftot. keresnek — igen jól táplálkoznak, úgy annyira, hogy pecsenyenemüekkel már akkor élnek, midőn még a tehetősebb polgár asztalán ilyesmi csak nagy ritkaság.

A népviselet Győrmegyében — a részben még horvát viseletü Szt.-Iván község lakosait kivéve — tisztán magyaros; különféleségei közé tartozik Kóny környékén a kék dolmány, kék nadrág és szines, többnyire piros mellény (pruszli); a szent-iváni népviselet a férfiaknál kék vagy vörös zsinórszegélyzetü magyar dolmány és nadrág, az éltesebb nőknél pedig tornyosan fésüre illesztett fejkötő, míg a fiatalabb nemzedék teljesen hozzásimul a magyar viselethez. A nép — miután a falvak a városhoz átalán közel esnek — kevésbé babonás. Egyes eredeti népszokásai még most is fenn vannak. Ilyenek a lakodalmi vőfély-köszöntések s a bucsuk alkalmával való szokások, melyek mintegy évi népünepeket képeznek. Ilyen népünnepek Győrött a „pajta-alja"-i cipós-játékok; s a „Galamb"-nál husvét hétfőn tartatni szokott népünnep, mely évenkint temérdek embert csal ki.

Vagyoni állapot és keresetmód.

Dr. Pisztóry Mórtól.

A város és megye vagyoni állapotára nézve kiválóan fontosak azon adatok, melyekből a szegénység terjedését vagy csökkenését, átalában pedig a vagyoni állapotnak fejlődését ismerjük fel.

A szegény osztályoknak a vagyonos osztályhoz való viszonyát leghelyesebben a foglalkozás és keresetmód között fennálló különbségből ismerhetjük fel; ha e tekintetben két főcsoportra osztjuk a foglalkozással biró népességet, akkor a vagyonosabb osztályhoz sorozhatjuk azokat, kik önálló foglalkozással és keresettel birnak, — a szegény osztályhoz ellenben azokat, kik mint napszám- és bérmunkások vagy segédek a munkaadóval szemben függő helyzetben vannak.

Az 1870. évi adatok szerint:

1. A városban, eltekintve a háztulajdonosok és járadékosoktól, volt az összes iparnál 1194 önálló vállalkozó, és 1689 munkás; a kereskedelemnél 464 önálló vállalkozó és 769 hivatalnok és segéd; az őstermelésnél 310 birtokos és bérlő, 490 munkás;

a munkás osztályhoz sorozandó továbbá a személyes szolgálatokat teljesítő 3629 egyén is; mivel e rovatban csakis az elszegődött személyzet van felvéve, de nem egyuttal a társadalom részére szolgálatot teljesítő egyének, mint p. hivatalnok, művész, orvos, tanár sat. E szerint a városban az összes munkás és *nem önálló* keresettel bíró osztály 6568 emberből áll; ezen számot az összes lakossághoz viszonyítva, le kell vonni a városi lakosság összes számából a foglalkozás nélküli egyéneket, kik többnyire nők és gyermekek, és kiknek összes száma 10040; a város foglalkozással vagy vagyonnal bíró népessége összesen 10000 levén, ezek közől 6508 nem bír önálló keresettel; a kereset tekintetében mástól *közvetlenül* függő néposztály száma tehát a városban igen jelentékeny és még növekszik azon 517 — tizennégy évnél idősebb — férfi száma által, kik a városban minden foglalkozás és rendes kereset nélkül élnek. A munkás és szolga személyzetnek az önálló keresettel vagy vagyonnal bíró osztályhoz mért arányát illetőleg az utóbbiak a foglalkozással bíró lakosságnak csak egy harmadrészét, az előbbiek pedig $^2/_3$-részét teszik; vagyis a foglalkozással bíró lakosságnak $30^0/_0$ önálló keresettel bír; $70^0/_0$ ellenben a szolga és munkás személyzethez tartozik.

Azon körülmény, hogy a városban 517 finemü és 14 évnél idősebb egyén létezik, kik sem tanulói pályán nincsenek, sem valami foglalkozással nem bírnak, — arra engedne ugyan következtetést vonni, hogy városunkban nincs elegendő munka alkalom; azonban e számból levonandók azon szerencsétlenek, kik természeti fogyatkozásaiknál fogva nem képesek a munkára; ilyen van a finemüek között összesen 33, — nem számítva a bénákat. A többi foglalkozás nélküli egyénre nézve pedig nem lehet mondani, hogy egyátalán keresetet ne találnának; hanem azon körülmény, hogy a napszám-munka után élő nép fő keresetét a gabna kereskedés után nyeri, — igen változóvá teszi ezek keresetét. Oly időszakban, midőn nagy gabnaszállítások vannak, mindenki igen könnyen tehet jelentékeny keresetre szert; mert zsákhordás után egy erős napszámos 4—5 frtot megkereshet; ellenben midőn a gabnaüzlet pang, akkor a keresetnélküli egyének száma is jelentékenyen emelkedik.

2) *A megye területén* van a *kézmüiparnál* 1735 önálló iparos, 1735 munkás és hivatalnok, a *kereskedésnél* 457 önálló vállalkozó, 353 segéd és hivatalnok, a z *őstermelésnél* végre 12617 birtokos és bérlő, 22049 tiszt és munkás; *személyes szolgálatokat* teljesítő egyén: 4503. E szerint tehát a *nem önálló* keresettel bíró egyének összes száma a megyében 28640, vagyis a megye *összes* lakosságának $34^0/_0$-a; úgy hogy a megye foglal-

kozással vagy vagyonnal bíró lakosságának 66% nem bír önálló keresettel; ehhez számítva még a 14 éveseken felül foglalkozás nélkül álló finemet, — kiknek száma még a finemű nyomorékok (570) levonása után is ezerre rug, — azt találjuk, hogy a megyében sokkal kedvezőtlenebbek a kereseti viszonyok, mint a városban. A megyei kereseti forrásokat illetőleg ezek tulnyomólag a mezei munkára szorítkoznak, ugy hogy az őstermelésnél alkalmazott béresek és napszámosok száma 1871-ben 22000, ezek átlagos munkabére 55 kr., — a legnagyobb munkabér ezen évben 1 ft. 80 kr, a legalacsonyabb pedig 15 kr. volt.

Ha már most a foglalkozás adatai alapján akarjuk a megye és város vagyoni állapotának némi képét nyujtani, akkor három csoportot különböztethetünk meg, u. m. önálló keresettel, másoktól függő keresettel, és semmi keresettel bíró egyének csoportját.

1. önálló keresettel vagy vagyonnal birnak:

	a városban:	a megyében:
értelmi keresettel*) . . .	1099	668
őstermelésnél	310	12617
az iparnál	1194	1735
kereskedésnél	464	457
járadék és házbirtokosok .	359	505
	3426	15982

2. másoktól függő kereset után élnek:

	a városban:	a megyében:
személyes szolgálatok után .	3629	4503
őstermelésnél	490	22049
kézmüiparnál	1680	1735
kereskedésnél	769	353
	6568	28640

3. semmi keresettel vagy foglalkozással nem birnak a 14 éven felül eső férfiak közől: a városban 517, a megyében 1280. Ezenkivül a foglalkozás nélküliek rovatában szerepelnek még a 14 éven alul esők, kiknek száma a városban 4978, a megyében 28410; a 14 éven fölül eső és foglalkozás nélkül álló nőkkel együtt pedig a foglalkozás nélkül álló egyének összes száma a városben 10040, a megyében 38980; csakhogy ezen számot leginkább a házi nevelést és legelső ápolást igénylő gyermekek és a szülői háznál vagy férjnél levő nők szaporítván, ezek magas számából hátrányos következtetést a vagyoni viszonyra vonni épen nem lehet.

A foglalkozásra vonatkozó adatokon kivül még a vagyonosodás

*) Az értelmi keresethez tartoznak: a papok, közhivatalnokok, tanulók, tanárok, iró, müvész, ügyvéd, orvos és más egészségügyi személyek.

emelkedése vagy csökkenésére nézve főleg az *adó képesség növekedése vagy csökkenése* nyujt igen érdekes fölvilágosítást; e részben a főbb adónemeket véve alapul, a *tényleg befizetett adóösszeg* a városban majd minden adónemnél 1866—1870-ig növekedett, ellenben a megyében csökkent; — legföltünőbb ezen eltérés:

1. a *kereseti adónál*; u. i. tényleg befolyt o. é. frtokban:

Év	a városban	a megyében
1866 . . .	10540	16971
1867 . . .	8994	14353
1868 . . .	18110	17346
1869 . . .	23420	12789
1870 . . .	23840	12486

Ezen adatok főleg akkor tünnek föl igen kedvezőtlen szinben a megyére nézve, ha a befizetett adómennyiséget az adózók számához viszonyítjuk; ugyanis 1866-ban a városban a kimutatott 10540 frtnyi adó összesen 8960 embertől folyt be, tehát egy-egy adófizetőre 1 frt 17 kr. esett, ellenben a megyében ez évben befizetett 16871 ftot 38500 egyén fizette be, tehát egy-egy adófizetőre *csak* 44 kr. kereseti adó esett; sőt 1870-ben az ellentét még nagyobb volt; — mig ugyanis a városban összesen 10379 lélek 23840 frt fizetett és igy egy adófizetőre 2 ft 20 kr. esett: addig ezen évben a megyében 38,500 lélek csak 12386 ft. kereseti adót fizetvén, egy-egy adófizetőre épen csak 35 *krnyi* kereseti adó esett. Mig tehát a városban nemcsak a kereseti adót fizetők száma, hanem *minden egyes adófizetőnek kereseti képessége is növekedett* 1866-tól 1870-ig: addig a megyében nemcsak a kereseti adót fizető egyének száma nem növekedett, hanem a *létezők adófizetési képessége* is *csökkent*, pedig a megyei összes lakosságnak fele fizet keresetadót, sőt a foglalkozással biró népesség legnagyobb része be van vonva a kereseti adó fizetésbe, mit eléggé bizonyít azon adat, hogy a megyében foglalkozással biró egyének száma összesen 44622 levén, ezek közől 1866-tól 1870-ig földadót átlag évenkint csak 5600, házbéradót pedig épen csak 350 egyén fizetett, s igy a megyei lakosság is csak tulnyomólag a *munka* után eső keresetre van utalva, a mi pedig az iparos jellegü városban sokkal jövedelmezőbb, mint a megyében, hol a munkás kéz tulnyomólag a mezei napszám-munkára van szorítva.

2. A *földadó* kedvezőbben tünteti ugyan föl a megye helyzetét, minthogy földadó fejében fizetett a városban 1023 ember 1866-ban

10,540 frtot, tehát egy adófizetőre esett 10 frt., ellenben a megyében 5632 egyén fizetett 152,744 frt tehát egy adófizetőre 27 frt esett; csakhogy ezen körülmény mitsem bizonyít, mivel a város határán belül eső földek száma igen csekély, részben nem is alkalmas földmüvelésre, ugy hogy a városi föld jövedelmét tulajdonképen a házak képezik, és igy a házbéradóból ismerhetők föl. De még a földadónál is a városban 1866-tól 1870-re emelkedés, ellenben a megyében csökkenés mutatkozik; ugyanis 1870-ben a városban 1023 adófizető már 12836 frtot fizetett, s igy egy főre 12 ft. esett, ellenben a megyében 5633 adófizető összesen csak 141,769 frtot fizetvén be, itt egy-egy főre már csak 26 frt. tehát 1 fttal kevesebb esett mint 1866-ban. Végre a földadó a városban 10540 ftról öt év alatt 12836 ftra emelkedett, ellenben a megyében 152,744 ftról 141,769 ftra szállott alá.

3. Legnagyobb emelkedést mutat a városban a házbéradó, mely 1866-ban 46113 ftot, 1870-ben pedig már 72439 frt tett, pedig 1869-ben a házbéradó hátrálék csak 750 ft. levén, az egész évi szaporodás a jövedelem emelkedését bizonyítja; még pedig mivel a házbéradót fizetők száma 1866-ban 1795 volt, egy-egy főre 25 ft. esett, 1870-ben pedig az adót fizetők száma 1799 volt, és egy-egy főre már 40 frtnyi adó esett, s igy a háztulajdonosok jövedelme öt év alatt közel 30%-al növekedett.

Ha végre az adókat összesítjük, akkor az adóképesség kölcsönös viszonya és az ebből folyó jövedelememelkedés és csökkenés következőleg állott: 1866-ban a városban befolyt 11778 fő után 67,193 o. é. ft. egyenes adó, tehát egy adófizetőre esett 5 frt. 70 kr; ellenben a megyében: 57,199 adófizető után 184,482 ft. egyenes adó, tehát egy-egy fizetőre 3 ft. 17. kr., a mi már magában véve azt bizonyítja, hogy a városban átlag minden egyes adófizető nagyobb jövedelemnek örvend, mint a megyében. De még feltünőbb a városi népesség előnyösebb vagyoni helyzete, ha az 1866 évet az 1870. évvel hasonlítjuk össze; ugyanis: 1870-ben a városban 13101 adófizető után befolyt 109115 o. é. ft. egyenes adó; tehát egy-egy fizetőre 8 ft 32 kr. esett, és igy az átalános adófizetési képesség és ezzel együtt az adófizető polgárok jövedelme hasonló arányban növekedett; a megyében 58230 adófizető után 168147 o. é. ft. folyván be, egy-egy adófizetőre csak 2 ft 88 kr. adó esett, és igy mig a városban az adóképesség 5 év alatt növekedett, addig a megyében 3 ft. 17 krról 2 ft. 88 krra szállott le.

A megye lakosságnak kedvezőtlenebb vagyoni viszonyait végre még az adó hátrálékok is igazolják, mint ez következő kimutatásból kitünik:

Év	a városban	a megyében
	osztrák értékü forint	
1866 . . .	12819	71964
1867 . . .	11926	38070
1868 . . .	18966	28326
1869 . . .	3182	93429
1870 . . .	2154	88697

A városban tehát 1866-ban a hátrálék a befizetett adónak $19^{0}/_{0}$-át tette, ellenben a megyében $39_{0}/^{0}$-át; 1870-ben pedig a városban a hátrálék a befizetett adónak nem is egészen $2^{0}/_{0}$-át a megyében már $52^{0}/_{0}$-át tette, a nélkül, hogy ezen időben valami rendkivüli csapás sujtotta volna vidékünket.

Ha mind ezen felül még tekintetbe veszszük, hogy a fogyasztási adónak legnagyobb része a városi lakosok terhére esik, — hogy a megyében egynehány rendezett nagy uradalom is létezik, melyek leszámítása után a viszony még sokkal kedvezőtlenebbnek tünnék fel a megyére nézve: akkor nemcsak a munkás osztálynak, hanem az önálló foglalkozás után élőknek és igy az egész középosztálynak helyzetét is sokkal kedvezőtlenebbnek mondhatjuk a megyében, mint a városban.

Szegény-ügy és humánistikus intézmények.

Dr. Pisztóry Mórtól.

A szegénység ijesztő sorsa mindig igen setét szinekben tünik föl a társadalmi életben, mivel a szegényt nemcsak a nyomor és inség, de egyuttal a betegségek és nyavalyák rémei is üldözik a bölcsőtől a sirig.

Nem rendelkezünk ugyan ez irányban oly részletes adatokkal, mint egyes világvárosok pl. Páris, de azért habár távolabb eső adatok nyomán mégis adhatunk némi képet a szegénységről.

Főleg két elem szokta mindenütt a szegények számát nagy mértékben szaporítani, t. i. a törvénytelen gyermekek és azon szerencsétlenek, kik testi vagy lelki fogyatkozásokban szenvednek.

A mi a törvénytelen gyermekeket illeti, ezeknél a már mindenütt és igy nálunk is nagymérvben mutatkozó halálozás is eléggé igazolja, hogy a törvénytelen gyermekek között sokkal nagyobb azon szerencsétlen gyermekek száma, kik kellő ápolás, orvosi kezelés vagy felügyelet hiánya, nem ritkán szivtelen bánásmód következtében elhalnak, mielőtt gyermekkoruk első éveit is elérhették volna. Ugyan ezen okok igen

valószinüvé teszik, hogy ezen szerencsétlenek növelik egyuttal legnagyobb mértékben a nyomorékok számát.

Győrvárosában az ujonszülött gyermekeknek egy hetedrésze törvénytelen, ugy hogy 1866-tól 1870-ig átlag minden évben 111 törvénytelen gyermek született; a megyében átlag egy-egy évben 200 törvénytelen gyermek születik, mi az évi születések 6%-ának felel meg. Mig tehát a városban minden hetedik addig a megyében csak minden 17-ik ujon szülött gyermek törvénytelen.

A segélyre szoruló egyének számát — más államokban tett tapasztalatok után indulva, — valószinüleg a törvénytelen gyermekek szaporítják igen nagy mérvben, és Győrvárosa — Pest kivételével — azon városok közé tartozik, melyekben a törvénytelen szülések száma nagyobb, mint hazánk vidéki városainak legnagyobb részében.

A szegénységnek egy második szülőokát a testi vagy lelki fogyatkozások képezik; az 1870. évben foganatosított népszámlálás e részben csak is következő hiányok kiderítésére terjeszkedett ki:

1) A megyében:

vak:	49 fi,	62 nő,	összesen	111
siketnéma:	90 „	98 „	„	118
elmebeteg:	28 „	37 „	„	65
hülye:	115 „	101 „	„	216
	282 fi,	298 nő,	összesen	570.

2) A városban:

vak:	11 fi,	10 nő,	összesen	21
siketnéma:	12 „	2 „	„	14
elmebeteg:	4 „	14 „	„	18
hülye:	6 „	3 „	„	9
	33 fi,	29 nő,	összesen	62.

A városban tehát minden 323 lélekre, a megyében ellenben már minden 146 lélekre esik egy ily szerencsétlen. Ezen körülmény, nemkülönben a napszám-munkára szoruló egyének óriási száma bizonyára nagy mérvben növeli a segélyre szorulók számát a megyében. A községek rendesen saját szegényeiknek bizonyos napokon a koldulást szokták megengedni, az idegen koldusok pedig a szolgabirák által eltoloncoltatnak.

A városban főleg a jótékony intézetek működéséből és a városi hatóság által — leginkább a humanistikai alapok jövedelméből nyujtott segélyzésekből már a segélyre szorulók számát is megközelítőleg megtudhatjuk, ez okkól érdekes lesz a városunkban müködő jótékonysági intézetekkel e helyütt röviden megismerkedni.

Városunkban a nyomor és inség enyhítésére nézve legjelentékenyebbek azon alapok, melyek városunk nemeslelkü polgárainak több mint 100 év óta történt és folyton ismétlődő nagylelkü hagyományaiból gyültek össze, melyek Győrváros tanácsának kezelésére bizattak és melyeknek kezelése céljából a városi hatóság kebelében 1836-ban egy külön alapítványi hivatal állíttatott fel. Ezen hivatal kezelése alatt az ingatlanokkal együtt 350963 frtnyi tőke van (az 1870 évi állapot szerint), és ezen egész összeg a szegénység enyhítésére fordíttatik. Ezen alapokból tartatik fenn a városi közkórház, melynek alapösszegét 1773-ban Mullarc Henrik tette le a humanismus oltárára, kinek hagyománya az 1870. évi állapot szerint 38067 o. é. ftot tesz. 1803-ban Tumler János szegény elemi tanulók részére beszerzendő iskolakönyvekre 420 ftos alapítványt tőn. Branischa József pedig 1866-ban, két ipartanodai ösztöndíjt létesített, melynek tőkéje jelenleg 2525 ő. é. ftot tesz. De különös említést érdemelnek a városunk polgárainak szivében élő nemeslelkü Bisinger Józsefnek 1843-ban tett alapítványai, melyek az alapítványhoz tartozó két ház becsértékével együtt közel 200,000 fnyi értéket képviselnek, és melyekből lassankint a kamatok fölszaporodtával több humanistikai intézmény létesítendő. Első helyen kisdedóvoda volt állítandó, azután városi dolgozó ház, végre 12 rokkant városi polgár számára szegény-intézet. Az első már föl van állítva; a dolgozó háznak terve még az 1870. év elején lett birálat végett a képző müvészeti társulatnak Pestre leküldve, és a megvalósítás legközelebb fog következni.

Ezenkivül a városi alapítványi hivatal kezelése alatt még a következő alapítványok léteznek, melyek tisztán szegény-segélyzésre fordíttatnak, és melyeknek jövedelmeiből 1866—1870-ig történt segélyzés alább ki van tüntetve. Ide tartoznak:

1. Özv. Hufnagelné szül. Szőnyi Máriának 1763-ban 12 elaggott polgár segélyzésére tett 8277 ftos és 1795-ben munképtelen házi szegények segélyzésére tett 79341 ftnyi alapítványa.

2. Engel Mihály 1864 évi 902 ftnyi alapítványa szegény vakok segélyzésére.

3. Lettmayer Györgynek 1806-ban háziszegények segélyzésére tett 10535 ftos alapítványa.

4. Az 1867-ben működni megszünt inséges bizottmány által a szegény alapnak átadott 709 ft.

5. A sétatéren álló sz. Mária szobor 588 ftos tőkéje után eső jövedelemnek fele szintén szegény-segélyzésre fordíttatik.

Ezenkivül létezik két árvaházi alap, az egyik 12 árva figyermek neveltetése és eltartása céljából 1832-ben keletkezett Czeh János

volt győrvárosi polgármesternek és Asztl kanonoknak 12612 ftos alapítványából. Ezen alapítvány jelenleg 6 árva figyermek teljes ellátására és neveltetésére fordíttatik.

Özv. Szabó Pálné szül. Tüszkő Anna pedig egy leány árvaház felállítására 340 ftnyi alapot létesített, mely szintén az alapítványi hivatal kezelése alatt áll.

A győri püspökség felügyete alatt továbbá két szegény-intézet létezik Győrött, melyek mindegyike külön épülettel bir. Az egyiket, mely „magyar ispotálynak“ neveztetik, Széchenyi György alapította 1766-ban, a másikat — mely „német ispotály“-nak neveztetik Haberle Cecilia alapítá 1746-ban. Mindkét intézetben több elaggott katholikus férfi és nő nyer lakást és teljes ellátást.

Ezenkivül városunkban különösen a nemesszivü emberbarátok által alakított és fenntartott egyletek fejtenek ki nagy tevékenységet az inség és nyomor enyhítésében; ilyenek:

1. A győri jótékony nőegylet, mely 1865 óta áll fenn, és 1871-ben 184 tagot számlált; az egylet ezen évi jövedelme 3868 fto tett, mely részben az alaptőke szaporítására, részben a szegények segélyzésére fordíttatott. Jelenleg alaptőkéje közel 2000 ft. Az egylet leginkább nő-tagokat számlál, kik nemcsak segélyzésről gondoskodnak, hanem a kereset nélkül álló szegényeknek munkát is szereznek; az egylet évenkint 200-nál több egyént részesít havi, évnegyedes és féléves rendes segélyzésben, miközben vallás-, kor-, és nemkülönbségre semmi tekintettel nincsen, csak az inséget tartja szem előtt.

2. A sz. Erzsébet-egylet keletkezett 1864-ben, a pártolótagoknak önként ajánlott járulékai képezik jövedelemforrását, és leginkább a kath. papságnak évenkint tett jelentékeny adakozásaiból tartja fenn magát. Az egylet nőtagjai által 1872-ben és 1873-ban a böjti időszak alatt rendezett tombola-játékok az egylet jövedelem forrásait jelentékényen növelték, ugy hogy azóta évenkint 1000 frtnál nagyobb összeget fordíthat segélyzésre. Évenkint nehány család rendes segélyben részesül, és közel 100 család különféle rendkivüli segélyt nyer, mely pénz, élelmiszerek, gyógyszerek vagy házbér-fizetésből áll. — Ezen egylet felügyelete alatt áll a Győrött 1872-ben részint önkéntes adakozások, részint e célra rendezett átalános gyüjtésekből létesült „kath. leány-árvaház,“ mely jelenleg 8 árvaleány befogadására képes.

3. „A győri és győrszigeti izr. nő-egylet“ 1868-ban több izraelita nő által alapíttatott, és jelenleg 178 rendes tagot számlál, kik évenkint 2 frt. 40 kr. járulékot kötelesek befizetni. Ezenkivül a rendkivüli adakozásokból egy alaptőke jött létre, mely az 1872. év

végén már 2821 frtot tett. Célja főkép a nőnem segélyzése; 1872-ben 856 frt. fordíttatott segélyzésre, mely részint havi-járulékokból, részint házbér, ruházat, élelmi szerek, fa és más rendkivüli segélyzésből állott.

4. A „betegápoló és segélyző-egylet" 1869. april 4-én leginkább izraelita hitfelekezetű tagok által alapíttatott, és jelenleg 302 rendes tagot számlál. Az egylet a szegények számára külön 400 forint évdíjjal ellátott orvost tart. 1872-ben 716 orvosi rendelvényt fizetett ki, és ezenfölül a betegeket 517 frtnyi segélyben részesíté.

5. A „győri kereskedelmi ifjak beteg-ápoldája" 1852-ben alakult, 1869-ben alapszabályait a kor kivánalmaihoz képest módosította. Célja: megbetegült tagjainak dijtalan elhelyezése, gyógyítása és eshetőleg azok eltemetéséről való gondoskodás. Az egyletnek jelenleg 40 rendes tagja van, kik évenkint 4 frt. járulékot fizetnek.

6. A győri vendéglősök, italmérők és kávések egyesülése 1846-ban a célból jött létre, hogy beteg tagjait ápolásban (l. alább a Kórházaknál), eshetőleg tisztességes eltemetésben részesítse; 1872 május hó 4-én azonban ezen egylet az uj ipartörvény szellemében takarék- és hitelegyletté alakult, és kebelében egy külön segély és temetkezési alapot létesített. Az egyletnek jótékonysági működése az alábbi kimutatásban ki van tüntetve. Az egyletnek, mint ipartársulatnak ismertetése az iparnál olvasható.

7. A „hajós-egylet" és 8. a „jogász segélyző-egylet" részletes ismertetése szintén az illető fejezeteknél fordul elő.

9. A „győr-szigeti temető-egylet" 1839-ben Sztankovics János győri püspök által alapíttatott. Tagja vallás- és nemkülönbség nélkül mindenki lehet, és járulékok rendes befizetése esetére temetési költségekre 20 frtot kap. Az egylet 5187 tagot számlál. Az egyletnek szolgaszemélyzete is van, mely gyászöltönyben jelenik meg a tagok temetésén, és 1870-ben 167 tag temetésére 5419 frtot fizetett.

10. A „győri munkás-egylet" 1867-ben alakult, tagja 135 munkás, kik betegség esetén segélyt kapnak; 1870-ben e célra 111 frt. fordíttatott.

11. A „Chewra kadicha" az izrael. hitközség által 1789-ben alapíttatott, alaptőkéje 3400 frt. A tagok alapítási és évdijat fizetnek. Számuk 420. Célja betegápolás, szegény segélyzés és eltemetés. Az egyletnek különben vallási jellege is van, külön ünnepe és szertartásai.

12. A „Nichum Avelin." Célja a szegények segélyzése a gyászidő első hetében; e célból az egylet mindenkinek, szegény vagy gazdag 5 frtot küld. 1867-ben alakult, tagjainak száma 110.

Mindezen egyletek működését 1866-tól 1870-ig következő kimutatás tünteti ki:

A győrvárosi szegénysegélyzés kimutatása 1866—1870.

A segélyző címe	A segélyzettek száma évenkint					A segélyre fordított évi összeg oszt. ért. frt.				
	1866	1867	1868	1869	1870	1866	1867	1868	1869	1870
Városi közalapítványok .	267	254	250	246	236	3727	3250	3253	3134	3062
Győrvárosi fiárvaház . .	6	6	6	6	6	1118	1358	1188	1232	1037
Győri jótékony nőegylet .	188	204	207	210	204	1146	1310	1407	1386	1462
Sz. Erzsébet-egylet . .	108	80	80	87	98	1667	659	1063	1294	1259
Győri izrael. nőegylet . .	—	50	54	144	161	—	219	397	817	856
Betegápoló és segélyző egylet	—	—	30	42	50	—	644	644	978	1228
Chewra kadicha	283	189	151	194	163	1023	661	649	651	824
Jogász segélyegylet . .	—	—	6	8	6	—	—	218	288	218
Győrszigeti temető-egylet	106	180	155	159	167	3906	5379	4904	5254	5419
Hajós-egylet	—	—	—	—	2	—	—	—	—	21
Munkás-egylet	—	4	10	13	15	—	23	74	79	111
Nichum Avelin (részvét-egylet)	—	—	80	80	52	—	—	400	400	260
Kereskedő ifjak ápoldája	4	4	1	2	1	199	162	150	149	144
Vendéglős-egylet . . .	30	34	35	37	21	572	411	566	604	552
„Kisfaludy K.“ egylet, keletkezett 1872 ápril hó.	—	—	—	—	30	—	—	—	—	600
Összeg :	992	1005	1065	1228	1212	13358	14076	14913	16266	17053

Ezen kimutatásból kitünik, hogy a jótékony intézetek igen nagy tevékenységet fejtenek ki a segélyezésben és évről-évre nagyobb összeget fordítanak kitűzött céljokra; de kitünik másrészről az is, hogy a segélyre szorulók száma városunkban igen jelentékeny; évenkint átlag 15140 frt. fordíttatik 1100 egyén segélyzésére, tehát egy-egy segélyezendőre 14 frt esik. A segélyzettek száma 1870 óta még növekedett is, miután ezen év december 12-én tartott közgyülés határozata értelmében az utcai és házi koldulás végleg eltiltatott, a helybeli munkaképtelen koldusok összeirattak, és kimondatott, hogy 93 koldus naponkint 10 krt, és 76 naponkint 5 krt fog kapni a város részéről. Jelenleg a városi pénztárból segélyt nyerő koldusok száma 150, az alapítványi jövedelmekből pedig szintén 150 egyén nyer részint heti, részint havi segélyezést, tehát összesen 300 munka-képtelen szegény ezuton évenkint átlag 4000 frtot kap, mely összeg nem felel ugyan meg a közgyülés határozatának, minthogy e szerint egy részének évi 36 frt 50 kr., másik részének 18 frt 25 kr. jutna; de a segélyzés módozata még végleg megállapítva nincs, a mennyiben ez ügyben végleges véleményadással — a helybeli jótékony intézetek meghallgatása után — a kapitányi hivatal lett megbízva. *)

*) Nem mulaszthatjuk el, hogy ide vonatkozólag ne jelezzünk két mozzanatot, u. m. 1. a győregyházmegyei, — 2. a pannonhalmi egyházmegyei nép-

E helyütt még röviden megemlíthetjük a szegénység elhárítására vonatkozó intézeteket, milyenek a biztosítás, tüzoltás és az árva-vagyon kezelése.

A biztosítás egyrészről a vagyon megóvására vonatkozik, másrészről pedig az életbiztosítás a munkaképesség megszünése által beálló szegénységet hárítja el. Városunkban és megyénk területén önálló biztosító intézet ugyan nem létezik, de főleg a városban minden nagyobb hazai és lajtántuli biztosítási intézetnek van ügynöksége, melyek a megyére is kiterjesztik működésöket. A Győrött lévő ügynökségek számát tizre tehetjük.

A vagyon megvédése céljából alakíták továbbá városunk polgárai 1870 julius hó 24-én „a győri önkéntes tüzoltó-egyletet.“ Az egyletnek jelenleg 355 pártoló tagja van, kik évenkint 2 frtot fizetnek és 119 működő tagja, kik magukat a tüzoltásban gyakorolják; ezenkivül van az egyletnek külön 16 tagból álló zenekara. Az egylet a szükséges szerekkel teljesen el van látva. E szerek mind egészen ujak, és a legujabb találmányu készülékek mintái szerint többnyire Bécsben és a külföldön készültek. Ezek közől említést érdemel négy egészen uj szerkezetü fecskendő, melyek percenkint 6—10 akó vizet képesek szolgáltatni; több kisebb és nagyobb ódon fecskendő; — egy 60' magas nürnbergi és 58' magas kufsteini és számos kisebb hágcsó, különféle

---

tanítók nyugdíj- és segélyintézetét. A cél mindkettőnél ugyanaz, t. i. az illető egyházmegyék kath. néptanítóinak, segédtanítóinak, kik a további hivatalviselésre képtelenekké váltak, — valamint ezek özvegyeinek és árváinak jövőjéről gondoskodni.

A győregyházmegyei nyugdíjintézet alapját Zalka János megyés püspök ő mlga tette le 1868-ban 5000 frt örökös alapítványával; ehhez járul az intézet rendes tagjai által évenkint fizetendő díj: az I. osztályban 6 frt, a II-ikban 4 frt. Az említett alapítványból és a tagdíjakból, valamint egyes jótevők adakozásaiból az intézet tőkéje jelenleg 22,117 frtot tesz, melyből 1873-ban történik első ízben segélyezés, és pedig az I. osztályu nyugdíj 150 frtban, a II. osztályu 120 frtban, a kiskoru árvák segélydíja 16 frtban lőn megállapítva. Az özvegyek e díjaknak felét élvezik. 1873-ban 2 tanító, 12 özvegy tanítóné részesül nyugdíjban, 13 kiskoru gyermek pedig évi gyámsegélyben.

A pannonhalmi egyházmegyei nyugdíjintézet legujabb eredetü, mert alapját csak 1873-dik év elején tette Kruesz Krizosztom főapát ő mlga 6000 frt alapítványával, illetőleg ennek évenkint fizetendő 300 frtnyi kamatjával. Az intézet berendezése megegyez az előbbiével; nyugdíjazását és segélyezését csak 1878-dik év elejével kezdi meg, s vagyonállapota szerint ekkor fogja az egyes díjak összegét megállapítani.

Szerkesztő.

mentőszerek és 140 tüzoltó számára teljes felszerelés. Ezenfelül a nagy kaszárnya mögött eső városi tornatérségen egy magas fabódéja van a tüzoltási gyakorlatok számára.

Ezen egylet jótékony működését városunk és a szomszédos két község: Győr-Sziget és Révfalu már több izben tapasztalták; az egylet fennállása óta 21 nagyobb égésnél működött áldásos sikerrel, és a tüzvész nagyobb elterjedését mindannyiszor megakadályozta.

A szegénység megóvása szempontjából említhető még az árvavagyonnak az árvákhoz való aránya. Győrváros adatai szerint az összes árva vagyon 1867-ben volt 1.130608 frt. 37 kr. o. é., az árvák száma pedig 987, és igy egy árvára átlag 1145 frtnyi értékü vagyon esett; — 1870-ben az összes árva-vagyon értéke 1.195222 o. é. forintot képviselt, és az árvák száma 1070 volt, — tehát egy-egy árvára átlag 1822 frt. o. értékü vagyon maradt; mi elég kedvezőnek mondható, habár az árva-vagyonnál ily átlagos számítást nem lehet biztos alapul venni, mivel egy-két gazdag árvának nagy vagyona igen nagy mértékben emelheti az átlagos számot.

A város szegényeinek számát végre legjobban feltünteti az évenkint segélyre szorulók száma, kik a fönnebbi táblázatban vannak kimutatva; e szerint az évenkint segélyre szorulókat átlag 1100-ra tehetjük, ugy hogy városunkban minden 18 lélekre egy segélyre szoruló szegény esik; mi a külföldi államok adataihoz képest elég kedvezőtlen jelenség, mert Poroszországban csak minden 50, — Franciaországban csak minden 30 lélekre esik egy segélyzendő, — habár ezen adatok csak akkor lennének alkalmasak az összehasonlításra, ha Győrvárosához hasonló számu lakossággal biró városokkal vonhatnánk párhuzamot.

Bűnügyi viszonyok.

Dr. Fölkel Istvántól.

Tapasztalás által igazolt tény az, hogy valamely nemzet életrevalóságának s jövő jólétének legbiztosabb hőmérője: a közerkölcsiség kedvező állapota; s viszont ennek sülyedése a nemzet életerejére is zsibbasztólag kihatván ennek fejlődését lehetlenné teszi.

Életszükségletté emelkedik tehát a nemzetre nézve az, hogy a közerkölcsiség állapotáról határozott tudomással bírjunk; mert csak ez úton lehetséges a szükségesekké vált javítások és a felmerült okok eltávolítása iránt intézkedni.

Erre nézve legbiztosabb kalauzul szolgál a bünügyi statistika, mely lelkiismeretes kezelés mellett a közerkölcsiségnek hű tükrét

képezi. S már e körülmény is eléggé jelzi a bűnügyi statistikának fontos, szükséges voltát.

Ha városunk és megyénk bűnügyi statistikáját figyelemmel szemléljük, egyrészt kedvezőtlen benyomást gyakorolhat reánk a büntettek miatt elitélt egyének aránylagosan tetemes száma; másrészt mindazonáltal ezen számoknak évről-évre apadása a közerkölcsiségi állapot fokozatos javulását tanusítván, azon örvendetes ténynek szolgál bizonyságául, hogy a szellemi müvelődés hódító hatalma a néperkölcsök szelidítésére jótékony befolyását el nem téveszti.

Hogy pedig a mult és jelen idő között annál könnyebben vonhassunk párhuzamot, s ebből a jövőre nézve annál nagyobb bizonyossággal következtethessünk, a város és megye bűnügyi statistikájának 1869, 1870 és 1871 évi eredményeit fogjuk feltüntetni, és pedig azon adatokból, melyeket az 1871 év végeig fennállott városi és megyei törvényszék feljegyzései nyujtanak.

Ezen év végeig ugyanis a város és megye helyesebb átnézet és párhuzamos összehasonlítás végett elkülönítve egymás mellé állítható; mi az 1872 évre vonatkozólag már nem lehetséges, minthogy az uj birósági szervezésnek azon év elején történt életbeléptetése folytán a városi és megyei törvényszék helyébe a győri királyi törvényszék lépett, melynek birósági hatásköre ugy a város, valamint a megye egész területére kiterjed; ezen év bűnügyi adatai tehát már a városra és megyére együttesen vonatkoznak.

A büntörvénykezés, vagyis a bűnvádi feljelentések, nyomozások s a bűnperek menetétől ezúttal eltekintve, szükségesnek látjuk főleg a közerkölcsiség és társadalom viszonyait feltüntető azon adatokkal foglalkozni, melyek a büntettek miatt elitélt egyének számát képviselik, megjegyezvén, miszerint a csekélyebb jelentőségü és az egyes biróságok (városi sommás biróság, szolgabirák) előtt tárgyalt kihágásokat figyelmen kivül hagyván, csakis a büntetteket veszszük tárgyalás alá.

Az említett három évben büntettek miatt elitélt egyének száma:

Győr városában:

1869-ben	1870-ben	1871-ben
151	113	103
a megyében:		
112	185	154

a városban és megyében:

1872-ben elitéltetett 107 egyén.

Ha tehát tekintetbe veszszük, hogy Győr városának 20035 lakosa van, ugy itt a három évi átlag eredményt véve, minden 165 lakosra, —

a 83602 lakossal biró megyében pedig minden 186 lakosra jő egy elitélt büntettes. Mindenesetre kedvezőtlen eredmény, főleg ha az egész ország bünügyi viszonyait tekintjük, melyek Magyarországban az 1870. évi számítás szerint, körülbelül csak minden 736 lakosra adnak egy elitélt büntettest; városunk és megyénk ennélfogva a fegyencek számához nevezetes contingenssel járul.

Mindamellett évről-évre apadni látjuk a számot, s e részben az 1872 évi eredmény örvendetes javulást mutat fel, a mennyiben a kir. törvényszék ezen év alatt csak 107 egyént itélt el. — Természetes, hogy ezen szám a valósághoz csak annyiban áll közel, a mennyiben az ujonnan életbelépett három járásbiróság körülbelül 180 bünitélete számba nem vétetett. Hozzájárul még azon körülmény is, hogy a törvényszék az 1872 év első hónapjaiban az átadás teendőivel lévén elfoglalva, tettleges müködését csak március havában kezdette meg.

Az elitélt egyének nemi különbségére nézve, volt

a városban:

1869	évben 107	férfi-, 44	nőbüntettes,
1870	„ 76	„ 37	„
1871	„ 59	„ 44	„

a megyében:

1869	évben 95	férfi-, 17	nőbüntettes,
1870	„ 167	„ 18	„
1871	„ 126	„ 28	„

a városban és megyében:

1872 évben 97 férfi-, 10 nőbüntettes.

E szerint tehát a városban három év alatt összesen 242 férfi- és 125 nőbüntettes volt; s igy a finem az összes elitéltek közt 65·9%-kal, a nőnem pedig 34·1%-kal szerepel.

Ezzel szemben a megyében három év alatt összesen 388 férfi- és csak 63 nő-elitélt volt; a finem tehát az elitéltek összes számában 86·1%-kal, a nőnem csupán 13·9%-kal vett részt. Miből a megyei nőnemnél sokkal kedvezőbb erkölcsiséget következtetünk, mint a városinál; mely jelenségnek természetes oka abban rejlik, hogy azon nőcselédek és állandó kereseten kivül álló nőszemélyek, — kik épen a büntettesek számát szaporítják, — inkább a városban tartózkodnak, mint a megyei községekben; továbbá a büntettekre csábitó alkalmak is inkább kinálkoznak a városban, mint máshol.

Az 1872 évben a nőnemnek a bűntényekre vonatkozó aránya már örvendetesebb; ugyanis ezen évben a finemre 90·7%, a nőnemre pedig csak 9·3% esik.

Tekintve az elitélt bűntetteseknek életkorát, az ide vonatkozó rovatokból következő eredmény tünik elő. Ugyanis az elitéltek közt volt

a városban:

20 éven alul:	20 évestől 24 évesig:
1869-ben 15 fi, 10 nő	1869-ben 12 fi, 10 nő
1870-ben 13 „ 11 „	1870-ben 11 „ 4 „
1871-ben 5 „ 4 „	1871-ben 9 „ 11 „
24 évestől 30 évesig:	**30 évestől 40 évesig:**
1869-ben 39 fi, 9 nő	1869-ben 28 fi, 6 nő
1870-ben 24 „ 7 „	1870-ben 22 „ 4 „
1871-ben 15 „ 3 „	1871-ben 17 „ 17 „
40 évestől 60 évesig:	**60 éven fölül:**
1869-ben 13 fi, 5 nő	1869-ben 3 fi, 1 nő
1870-ben 11 „ 4 „	1870-ben 2 „ 0 „
1871-ben 13 „ 6 „	1871-ben 0 „ 3 „

a megyében:

20 éven alul:	20 évestől 24 évesig:
1869-ben 12 fi, 1 nő	1869-ben 30 fi, 4 nő
1870-ben 51 „ 3 „	1870-ben 39 „ 6 „
1871-ben 7 „ 6 „	1871-ben 39 „ 6 „
24 évestől 30 évesig:	**30 évestől 40 évesig:**
1869-ben 22 fi, 4 nő	1869-ben 19 fi, 5 nő
1870-ben 34 „ 5 „	1870-ben 20 „ 5 „
1871-ben 28 „ 4 „	1871-ben 22 „ 4 „
40 évestől 60 évesig:	**60 éven fölül:**
1869-ben 9 fi, 3 nő	1869-ben 3 fi, 0 nő
1870-ben 9 „ 1 „	1870-ben 1 „ 0 „
1871-ben 22 „ 6 „	1871-ben 5 „ 5 „

A városban és megyében 1872-ben:

20 éven alul	20—24-ig	24—30-ig	30—40-ig	40—60-ig	60-on fölül
15 fi, 4 nő	21 fi, 1 nő	26 fi, 1 nő	22 fi, 1 nő	12 fi, 2 nő	1 fi, 1 nő.

Ekként a három év alatt az összes 367 bűntettes közt a városban volt 58 husz évesnél fiatalabb egyén, míg a megyében 451 bűntettes közt 80 ilykoru szerepelt; vagyis a városban a fiatalabb bűntettesek 15·8%-kal, a megyében 17·7%-kal vettek részt; tehát a megyében e

részben kedvezőtlenebb viszonyokkal találkozunk, mint a városban, hol a nevelésre több gond fordíttatván, a fiatalság a bűntettektől inkább visszavonatik; mi ismét hatalmas érv a nevelés mellőzhetlen szüksége mellett.

Tekintve az egyes évek eredményeit, a 20 éven aluleső fiatal kornak a bűntettekben tanusított részesülési aránya 1869-ben a városban 16·5%, 1870-ben már 21·2%, 1871-ben ismét 8·7%-kot mutat; a megyében az 1869 év 11·6%-ot eredményez, mely 1870-ben egész 29·2%-ra felszaporodik, 1871-ben pedig 8·4%-ra leapad.

Átalában véve tehát szomoru tapasztalást merítünk ezen adatokból, melyek városunk és megyénk fiatalkoru egyéneinek a bűntettekben oly feltünően magas részesülési arányát mutatják; holott az 1870 évi számítás szerint az összes magyarországi fenyítő törvényszékek által elitélt 11211 bűntettes közt csak 1420 husz éven alul eső egyén szerepelt, s igy az egész országban ezen fiatal korra a bűntettesek 12·6%-a jutott. E tekintetben tehát nálunk kedvezőtlenebb viszonyok léteznek, mi a népnevelés elhanyagoltabb állapotára enged következtetést vonni.

A nőnemü ifjuságnak a bűntettekben tanusított részvételét illetőleg a statistikai számadatok feltünően mostoha viszonyokat constatálnak, a mennyiben 1869-ben a városban a 20 éven alul eső 25 bűntettes közt 10 nő volt, tehát a nőnemü ifjuság 40%-kal; 1870-ben 45%-kal; 1871-ben 44·4%-kal volt képviselve; jobb állapotot találunk a megyében; itt ugyanis a zsengekoru nőifjuság 1869-ben csak 7·7%-kal, 1870-ben 5·5%-kal vett részt a bűntettekben. E tekintetben tehát a megye aránytalanul jobb viszonyoknak örvend mint a város, hol különben is a cselédek és rendes foglalkozás nélkül álló ifju nők nagyobb számmal léteznek, kik azután a bűnlajstromokat leginkább betöltik.

Igy van ez a 20—24 éves koru nőknél is; ezen rovat a városban szintén nem mutat örvendetes eredményt, mert 1869-ben ily koru nők 19·6%-ot, 1870-ben már 26·6%-ot, 1871-ben 55%-ot képviseltek; ez utolsó évben tehát több 24 éven alul eső nő lett elitélve, mint férfi. — A megyében ezen rovat is a nőnemre nézve kedvezőbb; mert itt 1869-ben a 24 évesnél fiatalabb nők csak 10·2%-kal, 1870-ben 13·3%-kal, 1871-ben szintén csak 13·3%-kal jelentkeztek az elitéltek sorában; minek természetes oka abban rejlik, hogy a megyei községekben aránylag kevesebb ily koru hajadonok és foglalkozás nélkül álló nők tartózkodnak.

A városi kedvezőtlen viszonyok mindenesetre gyökeres orvoslást igényelnek, azért is első sorban a nőnemü ifjuságnak helyesebb neveltetése égető szükségként tünik elő; célirányosnak mutatkoznék továbbá

a mai kor igényeinek megfelelő cselédrendtartás behozatala; nemkülönben a nőcselédek erkölcsi érzületének felébresztése jutalomdíjak kitüzése által.

Kétséget nem szenved, hogy ily intézkedések, valamint a már is gyakorlati hasznuaknak bizonyult nőképző-egyletek a női erkölcsök emelkedését tetemesen elősegíthetnék.

Könnyebb áttekintés végett hasonlítsuk össze az egész ország és városunk, valamint megyénk bűnügyi viszonyait.

A városban a három évi átlag szerint a 20 éven alul eső nőbűntettesekre 44%, a megyében pedig 19% esik; ezzel szemben az 1870 évi összeszámítás szerint Magyarországban a 20 évesnél fiatalabb elitélt nők 19·2%-kot képviseltek. Ime városunk viszonyai az egész ország állapotához képest e részben nem a legjobbak, holott a megye sokkal kedvezőbb állapotnak örvend. Tekintve az elitéltek polgári állapotát, az 1869, 1870 és 1872 évi statistikai adatok a következő számarányokat mutatják:

Elitélt házas

	a városban:		a megyében:	
1869-ben	39 férfi	10 nő	41 férfi	8 nő
1870-ben	24 „	5 „	59 „	9 „
1871-ben	22 „	17 „	59 „	19 „

1872-ben (város és megye) 39 férfi 2 nő;

elitélt nőtlen és hajadon:

	a városban:		a megyében:	
1869-ben	60 férfi	34 nő	54 férfi	5 nő
1870-ben	57 „	25 „	95 „	9 „
1871-ben	35 „	19 „	64 „	8 „

1872-ben (város és megye) 56 férfi 6 nő.

E szerint a városban a házasok 1869-ben 32·4%-kal szerepeltek az elitéltek közt, mely arány 1870-ben 25·6%-ra leapad, 1871-ben ismét 35·9%-ra felszaporodott; a megye pedig 1869-ben az elitélt házasokra nézve 43·7%-ot, 1870-ben 36·7%-ot, 1871-ben 50·6-ot tüntet fel; s igy ezen három év átlag számítása szerint az elitélt házasok a városban 31%-kal, a megyében 40%-kal jelentkeznek. Ebből látszik, hogy a városban a házas életü egyének ritkább esetekben fordulnak meg a büntető igazságszolgáltatás birói széke előtt, mint a megyében, minek okát egyedül abban lehet keresni, hogy a megyében több házasságok köttetnek, mint a városban, hol a család fenntartása nagyobb kiadásokkal jár.

Az elitélt házas életü egyének nemét illetőleg, a városban a nőbüntettesek körülbelül 27%-kal, a megyében csak 17%-kal szerepelnek; tehát a városban e részben is mostohább viszonyok léteznek.

Ezen adatokat egybevetve az előbb kijelelt eredménynyel, ismét egy uj érvet nyerünk a nőnevelés helyesebb alapokra leendő fektetésének szüksége mellett.

A nőtlenek és hajadonok kétségkivül nagyobb számmal jelentkeznek az elitéltek közt, mint a házasok, és pedig ugy a városban, valamint a megyében; ez utóbbiban ugyanis a három évi átlag szerint 65%-kal, amott pedig 45%-kal.

E tekintetben tehát a nőtlenek és hajadonak közt a megyében a közerkölcsiség roszabb állapotban létezik s nevezetesen a nőnemnél. Ennek okát már fennebb tárgyaltuk, s a városban a rendes foglalkozás nélkül álló nők nagyobb számában kerestük.

Végre volt még elitélt özvegy

	a városban:				a megyében:			
1869-ben	4	férfi	4	nő	0	férfi	4	nő
1870-ben	0	„	3	„	13	„	0	„
1871-ben	1	„	9	„	1	„	3	„

1872-ben (város és megye) 2 férfi 2 nő.

Feltünő e tekintetben, hogy ezen rovatban több elitélt özvegy nővel találkozunk, mint özvegy férfival, kivált a városban, hol a család fenntartója elhaltával, rendes kereset nélkül özvegy-állapotra jutott nő könnyebben sodortatik a bün sikamlós utjára; részint azért, mivel alapos nevelés hiányában az özvegy nők nagy részben életök fenntartására szükséges keresetre és foglalkozásra képtelenek, részint mivel a nő özvegységében oltalmazójától megfosztva, ritkábban talál önmagában elegendő lelki erélyt a büntetést magok után vonó cselekvényektől tartózkodásra.

A családi viszonyt tekintve, az 1869 és 1870 évek adatai azon tapasztalatra vezetnek, hogy ezen két évben a városban épen a gyermekkel biró családos egyének nagyobb számaránynyal vettek részt az elitéltek közt, mint a gyermektelen egyének; volt t. i. elitélt büntettes gyermekkel biró

	a városban:				a megyében:			
1869-ben	30	férfi	10	nő	34	férfi	8	nő
1870-ben	18	„	6	„	63	„	10	„
1871-ben	15	„	7	„	57	„	20	„

1872-ben (város és megye) 20 férfi 4 nő.

Gyermektelen bűntettes

	a városban:	a megyében:
1869-ben	13 férfi 4 nő	61 férfi 9 nő
1870-ben	6 „ 2 „	104 „ 8 „
1871-ben	44 „ 27 „	69 „ 8 „

1872-ben (város és megey) 57 férfi 6 nő.

S igy következő arány áll elő: a városban a gyermekkel bíró élitéltek a három év alatt 23%-kal, a megyében 42%-kal szerepelnek; tehát a megye roszabb állapotot mutat e tekintetben, mint a város, hol a gyermekekkel bíró szülőkre a családi kötelék szentsége erkölcsösebb befolyást látszik gyakorolni.

A nőnem ugy a városban, valamint a megyében is csekélyebb arányban jelentkezik ezen rovat alatt; bizonyságául annak, hogy az anyaszeretet szent érzete erkölcstisztító hatását ritkán téveszti el.

Áttérve a műveltségi fokra, az ide vonatkozó statistikai adatokból azon tapasztalást merítjük, miszerint a műveltség teljes hiánya az erkölcstelenedéssel karöltve jár, s a jogrendet háborító cselekvények egyik főindító okát képezi. Ugyanis az elitélt bűntettesek közt volt olyan, ki sem olvasni, sem irni nem tudott:

1869-ben	a városban:	85,	a megyében	55
1870-ben	„	68	„	122
1871-ben	„	57	„	86

1872-ben a városban és megyében: 47;

e szerint tehát a városban az összes elitéltek közől 1869-ben 56·2%, 1870-ben 60·2%, 1871-ben 55·7%; a megyében 1869-ben 49·1%, 1870-ben 65·9%, 1871-ben 55·8%, 1872-ben a városban és megyében 43·9% esett az egészen müveletlen egyénekre; mindenesetre oly jelentékeny arány, mely a népnevelés terjesztésének égető szüksége mellett eléggé világosan szól. Különben saját viszonyainkat összehasonlítva az egész országnak e részben tapasztalt viszonyaival, azon eredményre jutunk, miszerint tekintve — hogy az 1870 évi összeszámításban az országban az elitéltek közt az olvasni és irni nem tudó fegyencek 58·2%-kal szerepelnek, — vidékünk aránylag kedvezőtlen állapotban sínlődik.

Csak olvasni tudó elitélt volt

1869-ben	a városban:	7,	a megyében:	0	egyén
1870-ben	„	6	„	28	„
1871-ben	„	5	„	0	„

1872-ben a városban és megyében: 4.

Olvasni és irni tudó elitélt volt

1869-ben a városban : 59, a megyében : 56
1870-ben „ 39 „ 32
1871-ben „ 41 „ 66
1872-ben a városban és megyében : 55.

Magasabb műveltségü elitélt volt

1869-ben a városban : 0, a megyében : 1
1870-ben „ 0 „ 3
1871-ben „ 0 „ 3
1872-ben a városban és megyében : 1.

Tekintve tehát, hogy a műveltséget nélkülöző elitélt bűntettesek számában évről-évre mégis némi apadás mutatkozik, reménynyel tekinthetünk a jövő elé, mely e számokat még alább fogja szállítani.

Az elitéltek vagyoni állapotát illetőleg az 1869—1872 évi adatok azt mutatják, hogy az egészen vagyontalan bűntettesek száma a városban évről-évre csökken, míg a megyében mindinkább szaporodik; mi a városi lakosság folytonos vagyonosodásának, a megyében pedig az ellenkezőnek bizonyítéka. Ugyanezen arány létezik a kevés vagyonnal biró elitéltekre nézve is. Igy elitéltetett egészen vagyontalan:

1869-ben a városban : 132, a megyében : 92
1870-ben „ 97 „ 135
1871-ben „ 86 „ 90
1872-ben a városban és megyében : 85.

Kevés vagyonnal biró:

1869-ben a városban : 18, a megyében : 20
1870-ben „ 16 „ 49
1871-ben „ 17 „ 63
1872-ben a városban és megyében : 18.

Vagyonos:

1869-ben a városban : 1, a megyében : 0
1870-ben „ 0 „ 1
1871-ben „ 0 „ 1
1872-ben a városban és megyében : 4.

E szerint tehát az 1869—1871 évi átlagot véve az elitéltek közt
az egészen vagyontalánok a városban : 85·8%-kal
„ „ „ a megyében : 70·3%-kal
a kevés vagyonnal birók a városban : 13·8%-kal
„ „ „ a megyében : 29·2%-kal

szerepeltek. — Ezen statistikailag kimutatott számarányokból láthatni, hogy a vagyonosodás a közerkölcsiségre is jótékonyan kihat, a mennyiben az által a bűntényekre csábító okok is kevesbednek.

Polgári foglalkozás és kereset tekintetében a bűnrészesülési arány szabatos kitüntetése annál is inkább fontos, minthogy ez úton vidékünk lakosságának vagyonosságára is következtethetünk; minél nagyobb számmal jelentkeznek u. i. a kereset nélkül álló egyének a bűnügyi statistika rovataiban, annál szomorítóbb állapotot bizonyít ez a vagyonosságra; valamint a kereset nélkül álló fegyencek aránylag csekély száma kedvezőbb gazdászati viszonyoknak bizonyítéka.

Városunk és megyénk statistikai adatai e részben következő képet nyujtanak.

Az elitélt büntettesek közt volt a városban:

	1869	1870	1871
kereset nélkül	22	2	7
napszámos, cseléd	85	66	68
ipar-, keresk.-segéd, gyármunkás	1	14	12
földmüves	5	4	9
iparos, kereskedő, gyáros . . .	27	7	1
tudom. vagy müvészi foglalk. .	0	0	1
tisztviselő	0	2	1
az előbbiek nejei és családtagjai	11	18	4
összesen :	151	113	103

A megyében volt elitélt :

	1869	1870	1871
kereset nélkül	0	0	16
napszámos, cseléd	72	123	57
ipar-, keresk.-segéd, gyármunkás	4	0	5
földmüves	35	58	59
iparos, kereskedő, gyáros . . .	0	1	15
tudom. vagy müvészi foglalk. .	0	3	0
tisztviselő	1	0	2
összesen :	112	185	154

Ezen adatokból kiindulva, a városban a kereset nélkül álló egyéneket nagyobb számmal látjuk a büntettesek lajstromában képviselve, mint a megyében; minek természetes oka az, hogy ily egyének mindenkor inkább a városban keresnek menedéket, hol azután könnyebben is tévednek a bűn pályájára. Megnyugtató s jobb jövővel biztató jelenségként tünik elő azon körülmény, miszerint 1870 és 1871-ben

ezen bűnös egyének száma jóval csökkent; 1872-ben pedig még inkább leapadt; ezen évben ugyanis csak 5 kereset nélkül álló egyén itéltetett el a városban és megyében összesen.

Nagy mérvben vannak a napszámosok és cselédek a bűnösök közt képviselve; ugyanis a *városban*: 1869-ben 56·2%-kal, 1870-ben 58·4%-kal; 1871-ben 66%-kal: tehát ezen osztályu lakosságnál az erkölcsiségre nézve mindinkább mostohább viszonyok keletkeznek. A *megyében* a bűntettes napszámosokra és cselédekre 1869-ben 64·3%; 1870-ben 66·5%; 1871-ben 50% esik; s igy itt a cseléd és napszámos osztály közt még nagyobb erkölcstelenedést látunk, mint a városban; minek káros következményei ismét a népnevelés szigorúbb kezelése által volnának enyhíthetők.

A *földmüves* osztály szintén tetemes aránynyal járult a bűnlajstromok betöltéséhez; mert az 1869—1871 években elitélt 451 bűntettes közt 152 földmüves volt; tehát az elitéltek egy harmada tartozott ezen osztályhoz. E tekintetben megyénk roszabbul áll, mint más vidékek; mert az 1870 évi számítás szerint a földmüves osztályra az egész ország bűntettesei közt 31·3%, megyénkben pedig 33·7% esik. — Pedig épen ezen néposztálynál — melyben a nemzet ereje rejlik, szükséges a közerkölcsiség s állapot javítására kiváló figyelemmel lenni és célirányos intézkedések megtételére annál is erélyesebben hatni, minthogy a földmüveseknek bűnrészesülési aránya a három év alatt fokozatosan növekedett.

Az *iparos* osztályból a városban 1869-ben 27, 1870-ben 7, 1871-ben csak 1 elitélt találkozott; örvendetes bizonyságául annak, hogy itt mindinkább kedvezőbb viszonyok fejlődnek, melyek még inkább javulnának, ha a tervezett városi iparegylet és polgári kör megalakulásának oly nagy akadályokkal nem kellene küzdeni. Kétséget nem szenved, hogy ily egylet s nevezetesen az említett polgári kör az iparos osztály erkölcsi és szellemi nemesbülésére felette jótékony és üdvös befolyást fogna gyakorolni.

Tekintve az elitéltek *vallását*, *róm. katholikus* volt

1869-ben	a városban	115;	a megyében	102
1870-ben	„	89;	„	138
1871-ben	„	78;	„	119
1872-ben	a városban és megyében			86;

tehát a római katholikus felekezetü bűntettesek száma, kivált a városban évről évre alább száll; annak bizonyságául, hogy ezon felekezetü

lakosság között a közerkölcsiség mindinkább emelkedik; mely eredményben a nevelési rendszernek bizonyára meg van saját része.

Volt továbbá elitélt ágostai hitvallású:

1869. évben a városban 16; a megyében 51;
1870. „ „ „ 11; „ „ 31;
1871. „ „ „ 12; „ „ 28;
1872. évben a városban és megyében 15;

helvét hitvallásu:

1869. évben a városban 4; a megyében 4:
1870. „ „ „ 3; „ „ 16;
1871. „ „ „ 9; „ „ 3;
1872. évben a városban és megyében 0;

izraelita:

1869. évben a városban 16; a megyében 1;
1870. „ „ „ 10; „ „ 0;
1871. „ „ „ 4; „ „ 4;
1872. évben a városban és megyében 6.

Összehasonlítva tehát az említett felekezetü elitéltek számarányát egymással, valamint az 1870 évi számítás szerint az egész országnak ide vágó viszonyaival, következő eredményt tüntet fel az 1869—1872 évi időtartam:

Ugyanis az elitéltek közt képviselve vannak:

a római katholikusok:
nálunk: 80·7%-kal; az országban 46·5%-kal;
ágostai vallásuak:
nálunk: 11·1%-kal; az országban 5·5%-kal;
helvéthitvallásuak:
nálunk: 4·2%-kal; az országban: 20.2%-kal;
izraeliták:
nálunk 4%-kal; az országban: 5·7%-kal. *)

S igy a római katholikusokra esik a legnagyobb arány; ámbár, miként fennebb kimutattuk, e részben a viszonyok örvendetes javulásnak indulnak s a folytonos haladás azon reményre jogosít, miszerint a

*) Talán hivebb képét tárjuk fel a viszonyoknak, ha az egyes vallásfelekezetekből elitéltek száma mellé párhuzamba állítjuk az illető vallásfelekezetüek összes számát városunk és megyénk területéről; e párhuzam tünteti ki, miszerint a katholikusoknál minden 107 egyénre esik egy elitélt, míg az ágostaiaknál minden 115-re, a helvét hitvallásuaknál minden 178-ra és az izraelitáknál minden 124-re jut egy elitélt. Szerk.

nevelés és közművelődés terjedésével, ezen téren is nemsokára kedvezőbb állapot fog virulni.

Az elitéltek **előéletére** nézve felette fontos azon körülménynek számadati kimutatása, vajjon mily arányban vettek részt az egyizben már büntetve volt egyének a bűntényekben; ebből lehet ugyanis a bűntörvénykezés hatályát legjobban megitélni. Minél nagyobb azon bűnösök száma, kik előbb már a büntető igazságszolgáltatás sorompói előtt megfordultak, annál kevésbé bizonyul be célszerünek a büntetések eddigi kezelése; mert a büntetésnek főcélja a bűnös javításában rejlik; ezen nemes cél pedig még nincs elérve akkor, ha a bűnbe visszaesett egyének száma szaporodik.

Az ide vonatkozó bűnügyi statistikai adatok szerint az eiltéltek közt előfordultak olyanok:

1. Kik előbb még nem voltak büntetve:

1869. évben a városban: 112; vagyis 80·8%;
„ „ a megyében: 109; vagyis 97.3%;
1870. „ a városban: 80; vagyis 70·8%;
„ „ a megyében: 157; vagyis 84·9%;
1871. „ a városban: 79; vagyis 76·7%;
„ „ a megyében: 139; vagyis 90·2%.

2. Kik hason büntett miatt büntetve voltak:

1869. évben a városban: 25; vagyis 16·5%;
„ „ a megyében: 7; vagyis 6·2%;
1870. évben a városban: 28; vagyis 24·7%;
„ „ a megyében: 9; vagyis 4·8%;
1871. évben a városban: 18; vagyis 17·4%;
„ „ a megyében: 6; vagyis 3·9%.

3. Kik más bűntett miatt már büntetve voltak:

1869. évben a városban: 6; vagyis 3·9%;
„ „ a megyében: 1; vagyis 0·8%;
1870. évben a városban: 0; vagyis 0;
„ „ a megyében: 1; vagyis 0·5%;
1871. évben a városban: 2; vagyis 1·9%;
„ „ a megyében: 15; vagyis 9·7%.

Ezen összeállítás szerint, ugy a városban, valamint a megyében is nagyobb azon elitéltek bűnrészesülési aránya, kik **hason** bűntett miatt már büntetve voltak, mint azoké, kik egyéb másnemü bűntett miatt bünhődtek. A bűnismétlésre nézve a város kedvezőtlenebb képet tüntet elő, mint a megye.

A nőnemü ifjuságot illetőleg, az 1869—1872 évi időszakban ismételve bünhődött 137 egyén közt összesen 30 nő volt; s igy a férfiak 78·2%-kal, a nők 21·8%-kal voltak képviselve. Ezen arányhoz kizárólag a városi elitélt nőbüntettesek járulnak; mert feltünő s a megyei viszonyokra örvendetes jelenség az, hogy 1869., 1870., 1871. évek alatt, a megyéből egy elitélt nő sem találtatott, ki előbb büntett miatt már megfenyítve lett volna; minek természetes oka azon már fennebb többször említett körülményben keresendő, hogy a városban a cselédek és foglalkozás nélkül álló nők közt sok olyan akad, kik mintegy szokásból büntettesek.

Ekként az elitélt egyének személyes viszonyait letárgyalván, szükséges még magukat a bűntetteket, valamint a bűnhődések nemét is felemlíteni.

A várost illetőleg csak két évre — míg a megyében három évre terjednek adataink.

Elitéltettek a városban:

		1870-ben	1871-ben.
nyilvános erőszakoskodás miatt:		1	1
emberölés	„	—	2
magzatelhajtás	„	1	—
sulyos testi sértés	„	8	5
tolvajság	„	81	69
sikkasztás	„	5	3
birói zártörés	„	1	—
rablás	„	2	—
csalás	„	4	10
váltóhamisítás	„	1	—
bünelősegítés	„	9	13
összesen		113	103.

A megyében elitéltettek:

		1869-ben	1870-ben	1871-ben.
erőszakos ellenszegülés miatt		6	—	2
nyilvános erőszakoskodás miatt		11	10	13
hivatalos hatalommal visszaélés miatt		10	—	—
vallásháborítás	„	—	1	4
erőszakos nemi közösülés	„	—	1	—
gyilkosság	„	2	5	9
gyermekgyilkosság	„	5	6	4

		1869-ben	1870-ben	1871-ben
emberölés	miatt	5	11	3
gyermekkitevés	„	—	1	2
sulyos testi sértés	„	40	85	34
gyujtogatás	„	—	1	2
tolvajság	„	29	45	37
sikkasztás	„	1	0	3
csalás	„	—	6	2
birói zártörés	„	—	1	—
rablás	„	2	7	31
állevélköltés	„	—	5	8
bűnelősegítés	„	1	—	—
	összesen	112	185	154.

A városban és megyében elítéltetett a győri kir. törvényszék által 1872-ben:

erőszakos nemi közösülés	miatt	1
gyilkosság	„	3
emberölés	„	5
sulyos testi sértés	„	37
gyujtogatás	„	1
tolvajság	„	46
birói zártörés	„	1
rablás	„	1
zsarolás	„	2
csalás	„	2
állevélköltés	„	4
bűnelősegítés	„	4
	összesen	107.

Ezen bűnös cselekvények következőleg lettek megfenyítve:

A városban	1870.	1871.
1—5 évig tartó börtönre	6	1
1 éven alul „ „	107	102.

A megyében	1869.	1870.	1871.
5—10 évig tartó böntönre	—	—	1
1—5 „ „ „	6	10	25
1 éven alul „ „	106	175	129.

Az előterjesztett táblás átnézet azt mutatja, hogy a bűntettek közt nagyobb részt a vagyon ellen intézett merényletek, nevezetesen tolvajsági bűntények szerepelnek, és pedig a városban a két év alatt

elkövetett 216 bűneset közt 150 tolvajság volt; ezen bűnnemre tehát 69·4% esett. A megyében 1869—1871 évi időközben volt a 451 bűntény közt 111 lopási eset; tehát az összes bűntettek 24·5%-a; miből a megyére nézve a vagyonbiztonságot illetőleg kedvezőbb következtetést vonhatni.

Megnyugtatást szerez mindenesetre azon körülmény, miszerint az elitélt bűntettek aránylag nem számíthatók a nagyobb jelentőségüek közé; a mennyiben egyetlen eset kivételével, — melyre 5—10 évig tartó börtön és 48-at kivéve, melyekre 1—5 évig tartó börtön szabatott, — a többiek mind 1 éven alul eső börtönnel fenyíttettek; e részben tehát vidékünk bűnügyi viszonyai semmi esetre sem foglalhatnak a legrosszabbak közt helyet.

Ha a hivatalos adatok nyomán statistikailag összeállított bűnügyi viszonyokat, az okokat s az abból vont következtetéseket figyelemmel kisérjük, egyrészt tagadhatlan ugyan, hogy a bűnrészesülési arány városunkban s megyénkben nem épen csekély; másrészt azonban megnyugtatást adhat azon körülmény, miszerint az állam ellen intézett, továbbá a nagyobb erkölcsi romlottságot igazoló sulyosabb bűntettek rovatai egészen üresen állanak; nemkülönben örvendetes tény az is, hogy a bűnösök száma évről-évre csökken; bizonyságául a közerkölcsiség fokozatos emelkedésének.

---

3. Szellemi müveltség.

Egyházi ügy.

Római katholikus egyház.

a) A győri püspökség egyházhatósági területe.

Holdházy Jánostól.

A róm. kath. egyháznak Győrött mint közigazgatási székhelyen központosuló területi kormányzatát csakis az által leszünk képesek a maga teljességében hiven s kimerítőleg vázolhatni, ha azt egyházmegyei szervezetében, mint osztatlan egészet mutatjuk be: habár az, mint ilyen területi viszonyaira nézve a politikailag vett Győrvármegyétől elütő s ennek határain messze tulterjeszkedő tagozatot tüntet is fel.

A győri egyházmegye ugyanis jelenlegi szervezetében kiterjed egész Soprony és Mosonyvármegyékre, Győrvármegye nagy részére

(az egész pusztai és sokoró-aljai járásra, s a harmadik járásból Tóközre,) és Komárommegye egy részére (a tatai és gesztesi járásokra,) mig Vas-vármegyéből egy plebánia szintén ide tartozik.

Eredetileg ezen egyházmegyéhez tartozott még egész Vas-vármegye és Veszprém-vármegyéből a pápai főesperesség; de ezen területek 1777-ben Mária Terézia királynő és VI. Pius pápa közös megegyezése folytán elszakíttatván, részint az ujon alakított szombathelyi részint a veszpémi püspökségekhez csatoltattak.

Győrvármegyének hat községe egyházhatósági tekintetben a pannonhalmi főapátság elkülönzött területéhez tartozik, — mint erről alább leend szó; továbbá Uj-Malomsok fiókhelység, mint a veszprémmegyei marcalthői plebánia álladéka — a veszprémi püspököt ismeri főpásztoráúl, míg ellenben a veszprémmegyei Hántha helység, mint a kis-béri plebánia fiókközsége a győri püspök egyházhatósága alatt áll.

Végül Győrvármegyének a Kis-Dunán tul eső Sziget- és Csiliz-köz nevű területén fekvő r. k. egyházközségek, melyek együttvéve 9 plebániával a hédervári-alesperesi kerületet alkotják, — az esztergomi érseki fő-megyéhez tartoznak.

A győri egyházmegye székhelye Győr; főlelkipásztora a győri püspök, ez idő szerint 1867 óta Dr. Zalka Ev. János pápai trónálló.

Az egyházmegye fölosztatik 6 fő-, s 22 al-esperességre; 236 lelkészséggel és 355,340 r. k. hivővel; (az 1869 évi országos népszámlálás adatainak alapján szerkesztett 1872 évi egyházmegyei névtár szerint). Ezen plébániák következő kegyuraságok alatt állanak: 2 lelkészségben Ő cs. s ap. kir. Felsége; 31-ben egyházi javadalmas méltóságok; 13-ban a vallás-alap; 15-ben egyes községek és magánosok közösen élvezik a kegyuri jogokat; 15 lelkészségnek pedig nincs kegyura. — A nyelv használata e lelkészségekben következőleg csoportosul; 92 községben tisztán német és 30-ban tisztán horvát nyelv használata dívik; 11-ben német-magyar (a mennyiben t. i. mindkét nyelv dívik, de az egyik mégis tulnyomó) 2-ben magyar-tót, 3-ban német-horvát, 4-ben horvát-német nyelv vegyesen használtatik. A Győr-vármegyében fekvő plébániák azonban kivétel nélkül mind magyarajkuak.

Az egyházmegye összes papságának száma: 324; ezek közöl a lelkipásztorkodás terén alkalmazva van 275, és pedig 213 plébános, a többi helyettes plébános, káplán, stb. — Egyéb egyházi hivatalban alkalmazott áldozár van 26, a szt. László-féle nyugdíj-intézet tagja 4, egyéb nyugalmazott s alkalmazáson kivül álló papok száma 19.

Az egyházmegyében két káptalan létezik, és pedig a győri székesegyházi 14 valóságos és 6 cimzetes kanonokkal; továbbá a soproni társas-káptalan 5 kanonokkal. *) Valóságos javadalmas prépostság van a megyében 6; cimzetes apátság 6, cimzetes prépostság pedig 3.

Tan- és nevelő intézeteiről alább a „Tanügy“ rovatában.

Az egyházmegye területén összesen 20 szerzetes-ház létezik; és pedig a prémontrei kanonok-rend prépostsága Csornán; a pannonhalmi sz. Benedekrend székházai Győrött és Sopronyban; a kegyesrendiek háza Magyar-Óvárott és Tatában; a sz. Máriáról nevezett sz. Ferencrendiek tartományának konventjei Boldogasszonyban és Kis-Martonban; a sz. Ferenc-rendi kámzsások konventje Tatában; a sarutlan karmeliták kolostora Győrött; a sz. Domonkos-rend társháza Sopronyban; a szerviták konventje Fraknón; végül az irgalmasbarátok zárdája Kis-Martonban.

Továbbá az Orsolya-szüzek győri és soproni zárdái; irgalmasnénék társulatai Győr-Szigethben, Fülesen, Magyar-Óvárott és Rajkán; végre az „Üdvözítő leányai“-nak nevezett irgalmas-nők két társháza Sopronyban. — Mely szerzetes-házakban összesen 148 férfi- és 113 nőszerzetes egyén lakik.

b) A pannonhalmi főapátság elkülönzött egyházterülete.

Dr. Fuchs Bonifáctól.

A pannonhalmi szt. Bendekrendü főapát — tekintve egyházi állását páratlanul áll hazánkban, ez okból érdekesnek találtuk kiváltságait részletezve előadni. Ő ugyanis a közjogban ugynevezett „Nullius“ apátok közé tartozik, kik egy — a püspökmegyei kötelék alól végképen kivett és semmiféle egyházmegyei kormány alá nem tartozó terület (territorium separatum) felett a püspöki hatalommal csaknem teljesen egyenlő joghatósággal (iurisdictione quasi episcopali) egyházi és világi alattvalókra nézve felruházvák, kik tehát minden püspöki jogokkal élnek, melyek nem közvetlenül a püspöki rend kifolyásai. — Ezen jogok röviden a következők:

a) lelkiekben helynököt és közügyhallgatót rendel;

b) van szentszéke, mely által alattvalóira nézve az önkéntes és törvénykezési joghatóságot gyakorolja, és melytől a felebbezés 10 évre rendelt apostoli képviselőkhöz (delegatus apostolicus) történik;

*) E káptalanoknak s egyéb a megye területén létező egyházi intézeteknek történeti fejleményei alább: »A katholicizmus történeti fejlődése« cím alatt következik.

c) joga van szerzetes alattvalóinak a hajkoronát és kisebb rendeket feladni és ugyanazokat a nagyobb rendek felvétele végett bármelyik római katholikus püspökhöz — elbocsátó levéllel, a meghatározott időszakokban, időközökben és korban való felmentéssel, elküldeni. Különösen az 1871 évi junius hó 4-én kelt pápai breve értelmében öt évre joga van szerpapoknak egy évi korhiányban felmentést adni;

d) a papokat felhatalmazó s a belső itélőszékre szükséges hatalmat mind a szerzetesekre, mind a világiakra nézve engedélyezheti, jogosan tartván fenn magának bizonyos bünök feloldozását; joga van továbbá szerzetes alattvalóit az ujoncokkal együtt minden, még a „Coena Domini" bullában jelzett esetekben is, és gyógybüntetésekben feloldani és ugyanazoknak felmentést adni akárminemü szabálytalansági esetekben és a gyónószékre nézve még „in irregularitate ex homicidio voluntario" is — kivéve ha ez a szerzetbe való belépés után követtetett el;

e) elkülönzött területét canonszerüleg látogatja és az igy szerzett tapasztalatok nyomán megyéjének állapotáról vagy személyesen vagy irásban tesz jelentést a szentszéknél (visitatio liminum);

f) joga van a szentelt olajt és krizmát alattvalói számára akármelyik kath. püspöktől kérni és meghozatni;

g) megszentelheti egyházai számára a kelyheket, harangokat, mozdíthatlan és hordozható oltárokat, megáldhatja a kápolnákat és templomokat, vagy ezeket akármelyik püspök által megszenteltetheti;

h) ünnepélyes ténykedések alkalmával szerzeteseinek kiséretében megy a templomba és tér vissza; mennyezetet használ; püspöki diszjelekkel miséz és ezeket az oltárról veszi fel; háromszoros keresztvonással ád áldást és 1869-ben február 15-én kelt pápai engedély folytán hiveire husvét napján az apostoli áldást adja teljes bucsuengedési joggal;

i) uton lévén, ugy mint a püspökök, tovaszállítható oltárt vihet magával;

k) IX. Pius pápa 1868. évi szeptember 12-én kelt breveje 10 évre engedélyt ád neki, mely szerint egyházterületének papsága a főapát nevét a misében (canonban) felemlíti;

l) ugyanezen pápa 1870-ben február 17-én a jelenlegi főapátnak és minden utódjának jogot adott alattvalóinak a bérmálás szentségét kiszolgáltatni;

m) köz-zsinatra hivatik, és ott az egyházi jognál fogva döntő szavazattal bir; szabadon választhat magának érseket kinek tartományi zsinatját látogatja;

n) végre idejárulnak még azon engedmények melyeket a pápai dataria öt-, a poenitentiaria pedig három évre szokott adományozni

A főapátság elkülönzött egyházterületének főpásztora 1865-óta ez időszerint Dr. Kruesz Krizosztom, pannonhalmi főapát, a szt. István-rend lovagja.

Az elkülönzött terület, melyen a főapát előszámlált jogait és kiváltságait gyakorolja-, egy esperességet képez és a következő plébániákból áll:

a) Győrvármegyébe kebelezett: Szent-Márton m. v.; Ravazd falu; Nyalka falu; Szent-Iván f.; Tényő f.; Kajár f.; és Győr-Csanak falu;

b) Veszprémvármegyébe kebelezett: Péterd f.; Lázi f.; Bársonyos f.; Varsány f. és Bakonybél f.

c) Komáromvármegyébe kebelezett: Tárkány f. és Füss p. és

d) Pozsonyvármegyébe kebelezett: Deáki f.

Ezen 15 plébániában van még 47 fiókegyház, melyek közt Pátka, a győri-, Somhegy pedig a veszprémi püspök hatósága alá tartozik, lelkészeti tekintetben azonban az első a tényői, az utóbbi pedig a bakonybéli plébániához csatoltattak; viszont Dénesd pozsonymegyei falu, Tömörd és Kis-Csanak komárommegyei puszták mint a főapát joghatósága alatt álló fiókegyházak, az esztergomi érsekségi illetőleg a győrpüspökségi plébániákhoz csatoltattak.

Kegyur 13 plébániában a pannonhalmi főapát, 2-ben pedig a bakonybéli apát.

A kath. hivek összes száma: 21,610. Nyelvre nézve 14 plébánia magyar, 1 német.

Tan- és nevelő-intézetéről alább a „Tanügy“-nél.

Görög nemegyesült egyházközség.

A győri görög nem egyesült egyházközség már a 18-ik század 5-ik tizedéig kebelében megfelelő számu hiveket számlált; ujabban hiveinek száma, úgy mint egyátalában a felső vidéken tapasztalhatni — igen leapadt, névszerint városunkban 15-re, kik a komáromi egyházközséghez tartoznak, de Győr egyik külvárosában (Bécs-Ujvárosban) Sz.-Miklósról nevezett templommal, paplakkal és iskolaházzal bírnak és egy lelkészök van. Alapítványaik jelentéktelen összeget tesznek, tehát önálló iskola fenntartására elégtelenek.

Agost. hitv. evang. egyház.

Karsay Sándortól.

A megye területén létező e hitvallásu hitközségek a dunántuli egyházkerület hatósági köréhez tartoznak; e vallásfelekezet a megye területén 14 anyaegyházzal bir.

A győrvárosi egyház igazgatása a hazai törvények alapján önkormányzati és képviseleti, melyet köz- és tanácsülések által egy — három évre választott világi felügyelő elnöklete mellett gyakorol az egyházközség. Az egyházi tanácstagok közgyülésileg választatnak.

Mint szab. kir. városi gyülekezet az 1791-ben tartott pesti zsinaton beosztatott ugyan a győri esperességbe; de mivel a zsinatnak kánonai királyi megerősítést még nem nyertek, azért mint a dunántuli egyházkerület többi szab. kir. városi gyülekezete — a győri egyház is a kerület irányában ennek egyházrendszere értelmében mint egyházi hatóság esperességi jogokat élvez és magát a kerületi gyüléseken saját küldötte által képviselteti, nemkülönben a superintendenssel is hivatalosan közvetlenül érintkezik.

Iskolaügyére egy külön iskolai bizottmány által ügyel fel, s ennek elnökét mint iskolai felügyelőt és tagjait közgyülésileg választja.

Működik egyházkörében 6 elemi tanító és 3 tanár az algymnasiumban. (L. alább a „Tanügy"-nél.)

Létezik kebelében égy nőnevelő intézet.

Van egyházi gyámintézete, melynek célja, évenkint a hivektől önkéntes adakozásokat gyüjteni a szükölködő egyházak felsegélésére és szerves viszonyban áll a hasoncélu kerületi és országos gyámintézettel.

Ugyanezen helyi gyámintézet bizottmánya gondoskodik a helybeli szegény hitrokonok felsegéléséről is, ebbeli javaslatait a közgyülésnek terjesztvén be.

Az egyház lelkésze ez idő szerint egyuttal a dunántuli egyházkerület superintendense is; mellette még egy lelkész működik egyenlő joggal és kötelezettséggel.

Az egyház köréhez tartoznak, Győr-Ujfalu, Révfalu, Pataháza, Győr-Sziget, Börcs, Bácsa, Abda, Ráró, Szabadi, Ladamér fiókegyházak.

Evang. reform. egyház.

Liszkay Józseftől.

E hitvallásu egyházközségek hasonlókép a dunántuli egyházkerülethez tartoznak, melynek superintendense jelenleg R.-Komáromban székel. A hitfelezet a megye területén 10 anyaegyházzal bir. A győrvárosi egyház élén a képviselet alapján választott egyháztanács áll, mely a presbyteri kormányrendszer nyomán a lelkész és gondnok elnöklete alatt működik, vezeti a testület szellemi és anyagi ügyeit, gondoskodik a munkaképtelen szegények segélyezéséről; a kebeléből választott albizottmány által pedig az iskolákra felügyel.

Az egyház mint az esperesség alkatrésze jogositva van ennek gyülésein egy egyházi és világi küldött által magát képviseltetni.

Közvetve az esperességi gyülésen választott képviselői által megjelenhetik a kerületi gyüléseken, s ott a törvényszéki ügyek kivételével, minden egyéb tárgyban szintén szavazattal bir.

Az egyházban jelenleg egy lelkész és két tanító működik.

Az egyház köre 12 mértföldnyi szórványra terjed ki.

Izraelita hitfelekezet.

Wotticz Károlytól.

E felekezet hitközségi szervezetére nézve kevés kivétellel az $186^8/_9$ évi magyar- és erdélyországi izraelita congressus által alkotott szabályzat szolgál irányadóul, melynek értmében a hitközségeknek ügyeit a legszélessebb alapra fektetett és a választóképes községi tagok által szabadon választott községi elöljáróság és képviselőtestület vezeti; a congressus szabályai szerint alakult hitközségekre nézve pedig másodfoku hatóságul a 12 izr. hitközség kerületi gyülése és képviselete szolgál.

Legjelentékenyebb az egyesült győri és győrszigeti izr. hitközség, mely szintén a congressus szabályai szerint alakulván, — 50 tagból álló képviselőtestülettel és ezek sorából választott 7 tagu elöljárósággal bir.

1871-ben e község tagjainak egy kis része magát a congressus szabályai alól kivonván, külön hitközség alakítására nyert engedélyt, s igy alakult a győri és győrszigeti izr. orthodox hitközség.

Tanügy.

Felsőbb és közép tanodák.

Dr. Kautz Gusztávtól.

1. Győri királyi jogakadémia.

Győr városában már a mult század közepe táján díszlett egy a bölcseleti, theologiai és némileg a jogi szakra kiterjedő főiskola, mely a győri püspökök és több kanonok nemeslelkü alapítványainak köszönheti fönnlétét; tanítóinak kara a jezsuita-rend tagjaiból állott; ez intézet azonban a mai fogalmak szerint felsőbb tanintézet jellegével nem birt, s igy azt mondhatjuk, hogy Győrnek szoros értelemben vett felsőbb tanintézete csak azóta van, midőn dicső emlékezetü Mária Terézia 1769 évi dec. 14. kelt legfelsőbb elhatározásával a felsőbb hazai tanügy érdekében négy királyi akadémia felállítását elrendelvén, egy ily akademia székhelyéül Győr sz. kir. városát jelelte ki, hol is e legfelsőbb elhatározásnak megfelelőleg 1776 évi nov. 6-án Niczky Kristóf hétszemélynök és tankerületi főigazgató által a kir. jogakademia megnyittatott; 1778 évben nemesi convictussal bővíttetett, és a sajtó alá bocsátandó könyvek felülvizsgálatával is megbízatott; ez első szervezetében e tanintézeten a hittudományi, jogi és bölcsészeti szakok voltak képviselve.

Győrvárosa és vidéke azonban e felső tanintézet üdvös működését nem sokáig élvezhette, a mennyiben már 1785 évben II. József császár rendelete folytán e tanintézet Pécsre lőn áthelyezve, és szervezetében annyiban változást szenvedett, hogy csak a jogi és bölcsészeti szakokra szoríttatott. De Győrvárosa és a győri káptalan az akademiának eredeti rendeltetése helyéről való áttétele fölött érzett sérelmöknek és visszahelyeztetés iránt táplált élénk óhajuknak ismételten kifejezést adtak kérelmező felterjesztéseikben, sőt panaszuk orvoslását az országgyülésen is szorgalmazták, míg I. Ferenc király 1801-ben ez intézetnek Győrbe leendő visszahelyezését elrendelte, és miután e város az átköltözés költségeit felajánlotta, és az akadémiai épületet kijavíttatta, 1802-ben már ismét Győrött találkozunk az intézettel, mely 1806 évben nyert ujabb szervezete szerint két jogi és két bölcsészeti tanfolyamból állott. E szervezettel állott fenn a legszebb virágzásnak és látogatottságnak örvendve, a hazaszerte legjobb hirre és általános tekintélyre emelkedett királyi akadémia 1848-ig, melynek szomoru következményei hosszú szünetelésre kárhoztatták ez intézet működését, a mennyiben

az 1850-ben foganatba vett tanügyi szervezés a bölcsészeti két évfolyamnak a főgymnásiumba való beolvasztását és a hazában három jogakadémia felállítását rendelte el, melyeknek székhelyei között az egész dunántúli kerület méltó sajnálatára Győr nevét kijelelve nem találtuk. Győrvárosa és vidékének lakossága szellemi ugy mint anyagi tekintetben érzékeny hiányát érezte ez intézetnek, és várva-várta a pillanatot, hogy ez érzelmeinek nyomatékos kifejezésére alkalma legyen. Ez alkalom kinálkozott az 1860-ik év őszén, midőn alkotmányos életünk ujra hajnalodni kezdett. Győrvárosának és a megyének közönsége 1861-ben, alig hogy alkotmányos szervezkedését befejezte, első teendői közé tartozónak tekintette, erélyes felterjesztésében a győri jogakademia visszaállítását követelni, miben több szomszédos megye feliratai által is támogatva lőn; de eljárásuk ez alkalommal sikerre nem vezetett, miglen 1866. évben Simor János akkoron győri megyés püspök egy az akademiának gazdag, de később a tanulmányi alapba bekeblezett alapitványaira és az alapítványoknak az alapítók szándokához képest leendő kezelésére kötelező 1791 évi 23. törvénycikkre utaló kérvénynyel járult ő Felségéhez, és közbenjárása által kieszközölte, hogy a győri jogakadémia visszaállításának ügye ujabb alapos tárgyalás alá vétetett.

Az ügynek kedvező eldöntését az akkori kormány ugyan kilátásba helyezte, de gyakorlati foganatosításában fő nehézséget az intézet elhelyezésére szükségelt helyiségek hiánya képezett és a folyamodó győri püspök felhivatott, hogy — miután az intézet céljaira használt helyiségek a győri főgymnasium részére átengedve lettek, de ezen helyiségek az akademiák ujabb berendezésének meg sem felelhetnének, — ennélfogva az intézet hovaleendő elhelyezése iránt véleményes nyilatkozatot adjon. — Simor János győri püspök ismervén Győrvárosa közönségének ez ügy iránt táplált élénk érdekeltségét és áldozatkészségét, a fennjelelt kormányrendeletet Győrvárosa hatóságához tette át, azon felhivással: hogy a város jól felfogott érdekében, a kivánt helyiségek kiállítását vállalja el. A város közönsége örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy tettel is bebizonyíthassa egykori felsőbb tanintézetéhez való ragaszkodását, és sietett a kivánt helyiségeket készségesen felajánlani.

Az alkotmányunk történetében örökké emlékezetes 1867 év a győri kir. jogakademia történetében is kiváló jelentőségü eseményt örökít meg, mert ez volt a 19 éven át szünetelő tanintézet visszaállításának éve, amennyiben boldogult Eötvös József báró m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter azonnal, a mint a magyar közoktatás ügy

vezetését átvette, sietett legfelsőbb helyen tanintézetünk visszaállítását javaslatba hozni, és kieszközölte, hogy ő császári és apostoli királyi Felsége 1867 évi május hó 14-én kelt legfelsőbb elhatározásával, a jogakademia visszaállítását elrendelte; Győrvárosának közönsége pedig adott igéretét beváltandó, azonnal intézkedést tett, hogy a tulajdonához tartozó ugynevezett régi megyeház épülete az intézet ideiglenes befogadására alkalmassá tétessék, és egy a város díszére váló akadémia-épület tervezete elkészíttessék. 1867 évi október hó 2-án nyitotta meg ünnepélyes beszéddel a visszaállított intézetet Lipovniczky István akkoron cimzetes püspök és m. kir. vallás és közoktatásügyi ministeri tanácsos, díszes vendégkoszoru és nagyszámu közönség jelenlétében, és azon évben az első évi tanfolyam meg is kezdetett, a következő években pedig fokozatosan a másik két évi tanfolyam; a város e közben az akadémiai diszes épületet emeltetvén, ez rendeltetésének az 1869 év nyarán átadatott, mely évtől kezdve a győri kir. jogakadémia, mint három évi tanfolyammal biró jogi tanintézet szakadatlanul folytatja működését.

A győri kir. akadémia, mely alapittatásakor a hittudományi szakra is, — 1806 óta pedig csak a bölcsészeti és jogi szakokra terjedt ki, jelen szervezetében tisztán jogi tanintézet, és a többi hazai kir. jogakadémiákkal egyenlő, és több — különösen az 1867 évi jul. 19-én és sept. 16-án kelt legfelsőbb rendeletek által megállapitott szervezettel bir. E szervezet szerint, az idézett három évi tanfolyamból áll, melyek elsejében: a jog és államtudományok encyclopaediája, a bölcsészeti jog, római jog, magyar alkotmány és jogtörténet, meg a magyar közjog, a téli félévben hetenkint 19, a nyáriban 18 órában; — a másodikban: egyházi jog, büntető jog, magyar magánjog, politikai tudományok, nemzetgazdászat és pénzügytan, a téli félévben 19, a nyáriban 20 órában hetenkint; — a harmadikban: a váltó és kereskedelmi jog, közgazdászati és pénzügyi törvényisme, magyar-osztrák monarchia statistikája, osztrák és bányajog, meg a polgári törvénykezési eljárás, a téli félévben hetenkint 22, a nyáriban pedig 20 órán át adatnak elő; mely tantárgyak mindegyikéből a tanulók fél- illetőleg évi vizsgákat tenni kötelezvék.

Az intézet élén egy igazgató áll, ki egyszersmind tanár is; kivüle még öt tanár adja elő a fennjelelt tanszakokat; egy segédtanár a helyettesi és könytárnoki teendőket látja el. Ezenkivül mindig egy helybeli orvos a törvényszéki orvostant, mint nem kötelezett tantárgyat adja elő, hetenkint két órában tiszteletdij mellett; a kath isteni tiszteletet pedig egy szintén tiszteletdijazott hitszónok végzi. Az irodai teendőket és szolgálatot egy akademiai irnok (pedellus) teljesíti.

A kir. jogakademia mellett működik a királyi birói államvizsgáló bizottság, melynek elnöke jelenleg a győri kir. törvényszék elnöke, másodelnöke az akad. igazgató, tagjai: a hatóságok több tagja, több győri ügyvéd és az akademiai tanárok, számszerint összesen 26-an; mely bizottság minden év julius és október hónapjaiban tartja rendszerint a birói államvizsgákat, egyeseket azonban évközben is megvizsgál.

A mi a győri kir. akademia tanulóinak számát illeti, ez az 1848. előtti időszakban, — beleértve a bölcsészeti karnak két évi tanfolyamát is, — átalában 150—250 között változott; míg 1867-ben történt visszaállíttatása óta az intézet névkönyvei a következő létszámot mutatják ki:

1867/8	tanévben	44	nyilván	9	magántanuló;
1868/9	„	71	„	22	„
1869/70	„	76	„	20	„
1870/1	„	91	„	35	„
1871/2	„	103	„	48	„
1872/3	„	82	„	81	„

E számokból kitünik, hogy a győri kir. jogakademiának 1848. előtt soha annyi tanulója nem volt, mint jelenleg, mert a fennkitett számban a mindig túlnyomó többségben lévő bölcsészeti tanulók száma is bennfoglaltatik, mig a két jogi tanfolyam hallgatóinak legnagyobb száma 1848-ig 136-ot tett, tehát a jelenlegi létszámnál 27-el kevesebbet.*)

Az intézet saját vagyonnal nem bír, kizárólagosan részére alapított ösztöndij pedig csak egy van, u. m. a Kőnig Károly győri izraelita kereskedő és földbirtokos által, az 1869. évi magyar izraelita congressusra képviselővé történt megválasztása emlékére 1869. jul. 20-án alapított 100 frtos ösztöndij, mely évenkint az igazgató által ajánlatba hozott három legjelesebb jogtanuló egyikét illeti; ezenkivül a Király püspökféle alapítvány ösztöndijasai is, az alapító levél rendeletéhez képest, jogi tanulmányaikat a győri jogakademián tartoznak végezni.

A kir. jogakademia jelentékeny taneszközöket bír könyvtárában, mely az 1868 évben átvett régi könyvtár 793 kötetével együtt mostanig 2323 kötetre szaporodott fel, és az akademia épületében van elhelyezve. (Ismertetését lásd a „Könyvtárak“ cimü rovat alatt.)

---

*) Hogy a magántanulók száma évről évre oly feltünően szaporodik, ez azon körülménynek tulajdonítandó, hogy 1869. évben kiadott szabályrendelet szerint, a magántanulás nincs többé a ministerium engedélyétől feltételezve.

Végre megemlítendő még az akademiához tartozó, és az ifjuság által kezdeményezett 1868 évben létesült „jogászsegélyző egylet", mely a rendes tagok évi illetményei, nemeslelkü adományok, és e célra rendezett mulatságok és előadások jövedelmeiből szaporodik és jelenleg 3200 frtot meghaladó tőkével bír, melynek kamataiból évenkint több vagyontalan jogtanuló segélyeztetik, a fölösleg pedig tőkésíttetik, és egy, a tagok által választott igazgató választmány kezelése alatt áll.

A győri kir. akademia 1848 előtti szervezete szerint a tankerületi főigazgatóság alá lévén helyezve, ide igtatjuk a győri tankerületi igazgatók neveit; első volt Niczky Kristóf később országbiró, ezt követte Teleky József gróf, utána Novák Krizosztom később pannonhalmi főapát, Bausch Ferenc, Paintner Mihály, Fejér György a hires történetbuvár és az akademia történetirója, Dresmitzer József és Deáky Zsigmond felszentelt püspök, később győri nagyprépost. — Ujabb szervezete szerint az intézet közvetlenül a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak van alárendelve.

Az intézet tanárainak sorozatában számos férfiu nevével találkozunk, kik a hazai tudományosság körül érdemesültek. A kitünőbbek: Kelemen Imre, a magyar magánjog és történetének jeles irója, Beke Farkas, Sonnenfeld munkáinak fordítója; a hazai jogiradalom körül a tanulók igényeinek megfelelő, magyar nyelven irt munkák által érdemesült Karvasy Ágoston, később pesti egyetemi tanár; szintén irodalmi működéséről ismeretes Szibenliszt Mihály, Csacskó Imre a jeles elméleti ugy mint gyakorlati magyar criminalista; Konek Sándor első hazai statistikusunk, végre Pauler Tivadar m. kir. igazságügyminiszter, hazánkban a büntetőjog és az észjog első szaktekintélye. A bölcsészeti kar tanárai között: Stanke Leander, Máár Bonifác, Brestyenszky Adalbert bencés tanárok és Werner József ismeretes neveivel találkozunk.

Befejezésül azon jeleseink közől, kik a győri kir. akadémián nyerték szakképzettségök alapjait, elég legyen itt: Deák Ferenc, Ghiczy Kálmán, Horváth Boldizsár, Rauch Levin báró, Somsich Pál neveit említeni, és azon kivánságunknak kifejezést adni: vajha a jövő nemzedék is sok ily jelesek neveit tudná a győri kir. jogakademia évkönyveiből idézni.

2. A győri püspöki lyceum.

Az egyházi javaknak a törökök által történt elfoglalása okozta, hogy a tridenti zsinatnak a papnöveldék fölállítására s az egyházi pályára lépőknek a szükséges tudományokban való szakszerü oktatá-

sára vonatkozó határozata Győrött csak későbben léphetett életbe. A nyomasztó viszonyok kedvezőbbre fordultával Dallos Miklós győri püspök — e város szülötte — első alapítá meg a győri papnöveldét és evvel együtt a lyceumot is, e célra 25000 rajnai forintot tévén le alapítványul; az egyházmegye papnövendékei (számra 12) azonban ekkor még a bécsi Pázmánféle intézetben képeztettek, melynek alapjához Dallos alapítványa is csatoltatott.

A lyceum tulajdonképi megalapítója Széchenyi György püspök volt, ki 1688-ban ott hol jelenleg is a papnövelde áll, házat építtetett és a növendékek oktatását a szent-Benedek rendüekre bízta; a növendékek egy része azonban még ekkor is a bécsi és nagyszombati egyetemekben, nemkülönben Rómában képeztetett a felsőbb theologiai tanulmányokban; miglen Sinzendorf Frigyes gróf bibornok s győri püspök, növendékeit mind saját felügyelete alatt kivánván oktattatni, a külföldön levőket hazahivatta, s mivel a papnövelde az ilykép felszaporodott számu növendékek befogadására szük volt, 1732-ben arra egy második emeletet építtetett, az oktatást pedig a Domonkos rendüekre bízta; s itt veszi kezdetét tulajdonképen a győri püspöki lyceum. Későbbi püspökök a tanszékeket kegyesrendüekre bízták, míg vásonkeői Zichy gróf püspök ezeket a tanárkodástól felmentvén, 1744-ben a növendékeket ugy a bölcsészeti mint a theologiai tudományok hallgatása végett a jezsuiták collegiumába küldte, jutalmul a collegiumnak 650 forintot rendelvén a seminárium pénztárából. Taníttatott pedig a hittudományi szakban: a sz. irás magyarázata, ágozatos hittan, erkölcstan és egyházi jog.

Az 1763 évi junius hó 28-án dühöngött földrengés a város nagyrészével együtt a papnövelde épületét is romba döntötte, de Zichy gróf püspök azt 1766 évben ujra fölépítetté és azon állapotba helyezé, milyenben azt az ujabban történt átalakításig láttuk.

II. József 1784-ben egy rendelettel a püspöki lyceumokat eltörölvén, a győri növendékek a pozsonyi központi (generalis) papnöveldébe küldettek, Győrött csupán a bevégzett theologia ismétlése s a lelkipásztorkodáshoz szükségelt különös ismeretek megszerzése végett töltvén egy évet, az e célból fennálló intézetben. II. Lipot 1790-ben a generalis seminariumokat feloszlatván, a győri papnövelde ismét visszanyerte régi lakóit, és Fengler püspök által ujolag a tanulandó tárgyak tekintetéből szerveztetvén, a tanítás most már — egy tanár kivételével megyebeli papokra bízatott, és azóta ezek által volt ellátva.

Ekkor nyert szervezetében áll fenn jelenleg is, csupán az előadásul használt tankönyvekben történt azóta változás, tekintettel a tudomány

haladására és a hazai viszonyokra. A mostani püspök Dr. Zalka János rendelete folytán jelenleg a rendes tárgyakon kivül még a „Magyar közjog alapvonalai“ és a „Népiskolai oktatás módszertana“ is elő-adatnak.

A püspöki lyceum a megyés püspök által a győri káptalan tagjai közől kinevezett Prodirector igazgatása alatt áll, és kebelében 4 tanár működik. A növendékek száma 40—45 között váltakozik. Az intézet tanárai közől érdemesültek: Tumpacher, ki 1805-ben a pesti egyetemhez hivatott meg tanárnak; az 1844 évi országgyülésen szerepelt Wurda János és Hohenegger Lőrinc kanonokok, valamint Filinger Lipót, ki 1834-ben szintén pesti egyetemi tanárrá lett.

A püspöki theologiai felsőbb tanintézeten kivül van az egyházmegyének „kisebb papnöveldéje“ is Győrött a főtérre néző ugynevezett „apátházban“, mely egykor a panonnhalmi főapátoknak szolgált lakásul. E kisebb intézet növendékei (számszerint 50—55) mint 5, 6, 7, 8-ik osztályu tanulók a bencések főgymnásiumában nyilvánosan végzik tanulmányaikat, és csak ezután lépnek át a felsőbb papnöveldébe. E kisebb intézetnek alapítója Simor János győri püspök volt 1857-ben, megnyilt 1858-ban oct. 1-én.

3. A pannonhalmi főapátsági lyceum.

A Szt-Benedekrend növendékeinek kiképzésére szolgál a Pannonhalmán létező lyceum, mely jelenleg három tanfolyamot foglal magában u. m. 1) a tanár-képezdét, 2) a hittani és 3) a gymnásiumi tanfolyamot. A tanárképezde feladata a növendékeket a négyévi theologiai tanfolyam alatt a gymnásiumi tudomány-szakokban a végből vezetni és előkészíteni, hogy a kir. tud. egyetemnél fennálló „Kir. gymn. tanár-vizsgáló bizottmány“ előtt a tanári vizsgát letegyék, és a gymn. tanszékekre képesítő okmányt nyerjenek. A lyceum ezen része 1866-ban lőn szervezve és rendszeresítve. A hittani tanfolyam négy évre terjed; a rendes tantárgyak közt a nevelés- és oktatástan is képviselve van, s ennek, valamint a lelkipásztorkodásnak előadási nyelve magyar, míg a többié latin. A főapátság mindenkor tulajdon hittani tanfolyammal bírt, és pedig a szerzet visszaállíttatásakor 1803-ban kezdetben Győrött; 1807-ben az 1-ső és 2-od évi folyam, 1809-ben pedig a 3-ik és 4-ik évfolyam is Pannonhalmára költözött át, s itt van mindekkoráig. A gymnásiumi tanfolyam két évre, u. m. a 7-ik és 8-ik gymn. osztályra terjed, és teljesen a nyilvános gymnásiumok mintájára van szervezve. A rend visszaállíttatásától egész 1849-ig e tanfolyam Győrött volt, ezen év óta azonban ez is Pannonhalmán van.

Ugyanitt töltik a rend ujoncai is az első ujoncévet, mialatt részint a szerzet szabályait és történelmét tanulják, részint a gymnásiumi tantárgyakat, főleg a nyelveket ismétlik; és csak ezen év elteltével folytatják a rendes gymn. tanfolyamot.

Az egész lyceum élén egy igazgató áll, a tanszékeket pedig 12 tanár tölti be, kik közől 7 a tanárképezdében, 4 a hittani, — 6 a gymnásiumi tanfolyamban, 5 az ujoncoknál vegyesen működik.

Az intézetben működött jelesek közől megemlítjük Guzmics Izidor később bakonybéli apát, és Márkfi Samu utóbb a pesti tud. egyetem rektorának nevét; továbbá Rónay Jácintot, ki a gymnásiumi tanfolyam bölcsészeti tanszékén 8 évig működött. A pesti tud. egyetem hittani caránál jelenben is két tanár működik, kik a pannonhalmi lyceum tanszékéről léptek az egyetemére. A növendékek összes száma 40—45 közt váltakozik.

A lyceum segédeszközeit képezik a központi főkönyvtáron kivül a növendékek számára külön berendezett ifjusági könyvtár, nemkülönben a terményrajzi és természettani muzeumok, melyek nem annyira a gymnásium, mint inkább a tanárképzés igényei szerint vannak felszerelve.

4. A sz. Benedekrendüek katholikus főgymnásiuma.

A Jezsuita szerzetet Dallos Miklós győri püspök 1626 évben Győr városába behelyezvén, e rend már 1630 évben bírt felsőbb iskolákkal, melyek a nevezett rend eltöröltetése után más szerzetes és világi tanítók által lettek ellátva miglen 1801/2-ben a Szt.-Benedek rendnek viszaállíttatása után a győri gymnásium e rend kezébe került és az 1850-ben történt tanulmányi rendszer változásig mint főgymnasium 6 osztálylyal állott fenn, midőn az előbb az akademiához tartozott bölcsészeti szak a főgymnásiumba bekebleztetvén, az állami főgymnánásiumok módjára szervezve, 8 osztályú főgymnásiummá egészíttetett ki, és mint ilyen jelenleg érvényben lévő gymnasialis tanrendszer szerint szervezve a Sz.-Benedek rendből nyert tanárok vezetése alatt áll.

A főgymnásium a győri tankerület főigazgatója alá tartozik, élén egy igazgatóval és 13 tanárral.

A tanulók száma e középtanodán.

1867/8	évben . . .	528
1868/9	„ . . .	495
1869/70	„ . . .	446
1870/71	„ . . .	438
1871/2	„ . . .	390 volt.

Mely feltünő számcsökkenés főleg azon körülménynek tulajdonítható, hogy a hazánkban legujabban jelentékeny számmal szaporodott reáltanodák által mindinkább több alkalom van nyujtva a reál pályára, mit — tekintve az e szakbeliek hiányát és a nagy szükségletet hazánkban, csak örvendetes jelenségnek tekinthetünk.

A főgymnásium mind a tanárokra mind a tanulókra nézve segédszerei tekintetében kedvő helyzetben van, a mennyiben a tanárok a Szt.-Benedek rendüek társházának jól felszerelt könyvtárát használhatják; az intézetnek pedig rendezett és 12495 darabot számláló terményrajzi muzeuma nemkülönben természettani szertára és ifjusági könyvtára van.

Az intézet ifjusága egy „Önképző körben“ önművelődésének jelentékeny tényezőjét bírja, és egy irodalmi folyóiratot is ad ki „Remény“ cim alatt. Két év óta az intézet jelenlegi igazgatójának kezdeményezése folytán segélyző egylettel is bir.

Végre az intézet körül kiválólag érdemesült tanárok közől elég legyen itt csupán Dr. Rómer Flóris nevét említeni, ki főleg a terményrajzi és régészeti muzeum létesítése és szervezése körül fáradhatlan buzgalmat és tevékenységét fejtett ki.

15. A győri ágostai evang. gyülekezet algymnasiuma.

1749 előtt, — mely évben a győri evangel. gyülekezettől temploma, iskolája és szabad vallásgyakorlata elvétetett, több mint másfél századon át volt Győrött evangelikus latin iskola, mint erre már Szenci Molnár Albert hivatkozik; de ezen iskoláról igen csekély adatokat bírunk.

1783-ban az ágost. evang. gyülekezet ujra megalakulván, nem késett még azon év november havában elemi iskoláival együtt egy latin iskolát is nyitni egy tanárral; mely iskola 1790/1-ben egy második tanárt is nyervén, megalakult az algymnásium, melyet a győri evang. gyülekezet, mint sajátját fenntartani és minden szükségesekkel saját gondnoki pénztárából, illetőleg a hivek adakozásaiból ellátni azóta meg nem szünt.

1795-ben ezen algymnásium Szeredi Kovács József alapítványa folytán tápintézetet (convictus) is nyert, melynek jövedelmeiből 10—12, sőt időnkint még több szegény tanuló élelmezést nyert évenkint; de a bekövetkezett pénzválság ezen alapítvány tőkéjét annyira csökkentette, hogy az akkor szenvedett kárt, az azóta tett több rendbeli kegyes adományozások és hagyományok pótolni mindeddig képesek nem voltak. Jelenleg ez alapítványból 8 szegény tanuló nyer ellátást egészben vagy részben.

A tanrendszert illetőleg ez intézet mindenkor a többi evang. gymnásiumokkal, jelesen a sopronyival egyenlő szervezettel bírt, régebben 6 évi, ujabban 4 évi tanfolyammal.

A tanulók száma a vizsgálati jegyzőkönyvek tanusága szerint igen váltakozó volt. Régebben az intézet népességét jelentékenyen növelték a felsővidékekről magyar nyelv tanulása kedveért ide jött német és kivált tótajkú tanulók; és tekintve azt, hogy Győrött a magyar nyelvet sokkal szebb és tisztább kiejtéssel beszélik, mint sok más helyen, ezen kis intézet azon időben a magyarosodásra nem épen jelentéktelen hatású volt. — Midőn a nemzeties szellem ébredésével a felvidéki intézetekben a magyar nyelv tanítása és gyakorlása élénk lendületet nyert, az intézet felsővidéki tanulói tetemesen kevesbedtek; míg ujabb időben a tanulók középszáma — öt évi átlagot véve fel — 61.

Az intézet bír egy kis könyvtárral (253 kötettel), természetrajzi gyüjteménynyel (170 darab) és természettani nemkülönben földrajzi készülékekkel (50 drb.).

6. Győrvárosi al-reáltanoda.

E tanintézet egyike Győr legujabb iskoláinak. Ugyanis 1851/2 évben Győrött is valamint Magyarország nagyobb városaiban a létező elemi főtanodák negyedik osztályának két évi folyama az akkori tanszervezet szerint előbb két osztályú reáltanodává alakíttatott át, az 1852/3-ki tanév elején pedig a harmadik osztály is hozzá csatoltatván, mint 3 osztályú alreáltanoda magánjellegü tanintézet gyanánt állott fenn. 1860-ban azonban a nyilvánossági jelleggel felruháztatván, ez idő óta mint ilyen szép sikerrel müködik, és Győrváros házipénztárából tartatik fenn; ujabban jelentékeny tanszerekkel lőn a város által felszerelve.

Az intézet élén egy igazgatótanár áll, ki a városi reáliskolai bizottságnak van alárendelve, részint önálló müködési körrel bír; a tanári kar öt tagból áll; tannyelv a magyar.

Az intézetet látogató tanulók számviszonyait illetőleg, ezek száma:

1867	évben . . .	86-ra	ment;
1868	„ . . .	78 „	„
1869	„ . . .	85 „	„
1870	„ . . .	96 „	„
1871	„ . . .	164 „	„
1872	„ . . .	173 „	„
1883	„ . . .	204 „	„

mely számok összehasonlítása igen örvendetes szaporodást tüntet ki. Megnyitásától kezdve összesen 2270 tanuló látogatta.

Az intézetet 1870. évben a városi közgyülés felekezetnélküli tanodának jelentette ki.

Különösen kiemelendő még, hogy a vallás és közoktatási ministerium és Győrvárosa közönsége között a mult évben létrejött szerződés értelmében az 1873/4. tanév kezdetével Győr várqsában a mostani alreáltanoda bekeblezésével egy állami főreáltanoda nyilik meg, melyhez a szükségelt helyiségek kiállítását, a felszerelésre 2000 frt.és évi 5000 frt. o. é. összeg kiszolgáltatását Győrvárosa közönsége nemeslelküen felajánlotta, mely áldozatkészsége által a hazai tanügy körül magának nem csekély érdemet biztosított.

Elemi tanodák és népmüveltségi viszonyok.

Vargyas Endrétől.

Azon müveltségi fokozat, melyet valamely ország vagy megye elfoglal, ismertető jelként szolgál azon ország vagy megye szellemi életrevalóságára.

Tudván azt, hogy irni-olvasni tudás nélkül a legkezdetlegesebb müveltség megszerzése is lehetetlen, kétségkivül irányadó a szellemi müveltség megitélésére főleg azon körülmény, vajjon valamely ország vagy megye elemi iskoláiban, mi és mennyi taníttatik, és a tankötelesek közől mennyi a tényleg iskolába járóknak létszáma?

Vajmi fontos tehát, vajjon Győrmegye minő helyet foglal el e tekintetben a magyar szent korona egyéb megyéi között. Hogy azonban a kellő párhuzamot megvonhassuk, szükséges, hogy ismerjük először is egész Magyarország átalános helyzetét.

A statistika az utolsó népszámlálás adatai nyomán kiderítette, miszerint a szent korona területén — ide nem értve az 1—6 éves gyermekek számát — 12.751,314 lélek közől

olvasni, vagy olvasni és irni tud: 5.334,811 vagyis 41·84%
sem irni sem olvasni nem tud: 7.416,503 vagyis 58·16%.

A miből kitünik, hogy a kellő korban levő összes lakosságnak több mint fele része nem tud sem olvasni, sem irni; és igy Magyarország, szemben például Franciaországgal, hol az 1863-diki adatok szerint 33%, és szemben Angolországgal, a hol 30% volt az irni-olvasni nem tudók száma, — tetemes hátrányban van.

A mi már most a tanköteleseknek tényleg iskolába járását illeti, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumnak a közoktatás állapotáról szóló, s az országgyülés elé terjesztett jelentése Magyarországot már kedvezőbb viszonyban tünteti elő.

Eszerint Magyarországot egybevetve a lajthántúli tartományokkal és Poroszországgal, az arány következő; a népiskolai tankötelesek közől :

Magyarországban	iskolába járt	56·62%
Osztrák birodalomban	„ „	65·21%
Poroszországban	„ „	87·30%

Átalános tájékozhatás végett ezeket előre bocsátva, lássuk most már, vajjon a népműveltségi fokozat szerint miként áll Győrmegye?

A mi az irni-olvasni tudást illeti, előre is megjegyezzük, miszerint Győrmegye viszonyítva Magyarország egyéb megyéihez, kedvező viszonyban áll.

Ugyanis Győrmegyében az irni-olvasni nem tudók százaléka átlagosan véve a férfiakat és nőket . . . . 30·37%

Győrvárosában pedig . . . . 28·05%

És igy Győrmegye Magyarországban és Erdélyben a 6-ik, Győrvárosa pedig a városok közt a 12-ik helyet foglalja el.

Győrmegye járásai szerint a műveltségi fokozat a statistikai adatok nyomán a következő :

Győrmegye	népesség	Irni, olvasni tud			Csak olvasni tud			Sem nem ir, sem nem olvas		
		férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.
Pusztai járás . . .	29209	6578	3738	10316	1369	3098	4467	6546	7880	14426
Sokoróaljai járás .	21733	6037	4045	10082	786	2492	3278	3814	4559	8373
Tó-, szigeti és csilizközi járás . .	32660	9516	7298	16814	780	2722	3502	5520	6824	12344
Összesen	83602	22131	15081	37212	2935	81312	11247	15880	19263	35143
Győrváros . . .	20035	6282	5315	11597	365	751	1116	2791	4531	7322
Város és megye . .	103637	28413	20396	48809	3300	9063	12363	18671	23794	42264

Az itt közlött részletes kimutatásban azonban bennfoglalvák az 1—6 éves gyermekek is.

Ha tehát ezen összegekből kivonjuk a 6 éven alul eső gyermekeket, akkor az összegezett táblázat a következő számokat fogja előtüntetni :

A hat éves koron fölül eső népesség közől olvasni és irni tud					
férfi		nő		összesen	
szám	%	szám	%	szám	%
22131	64.93	15081	42.47	37212	53.47
6282	75.58	5315	56.80	11597	65.64
28413	67.02	20396	45.45	48809	55.93

Tehát a megyénél és városnál az irni-olvasni tudók százaléka átlagosan 55·93%. Ehhez hozzá számítandó még a csak olvasni tudók létszáma, melyet a következő táblázat tüntet elő :

Csupán csak olvasni tud					
férfi		nő		összesen	
szám	%	szám	%	szám	%
2935	8.61	8312	23.40	11247	16.16
365	4.40	751	8.02	1116	6.31
3300	7.78	9063	20.20	12363	14.17

A 6 éven fölül esők, kik irni-olvasni nem tudnak, a következő táblázatban tüntetvék föl :

Sem irni, sem olvasni nem tud					
férfi		nő		összesen	
szám	%	szám	%	szám	%
9016	26.46	12123	34.13	21139	30.37
1664	20.02	3292	35.48	4956	28.05
10680	25.20	15415	34.35	26095	29.90

E szerint Győrmegye, mely mint említők Magyarország megyéi közt műveltségre a 6-ik, elég előnyös helyzetben van. Említettük, hogy Franciaországban 33%, Angolországban pedig 30% az irni-olvasni nem tudók száma. Eszerint, ha Magyarország átlagos száma Győrmegyének színvonalán állana, Magyarország előbbre állana, mint Franciaország s egyenlő arányban állana Angolországgal.

A mi Győrmegyében a tankötelesek tényleg iskolába járatását illeti, az utolsó négy év tanügyi kimutatásai szerint a százalék következő:

1869-ben 60·12%
1870-ben 65·75% } volt a tényleg iskolába járók száma.
1871-ben 71·14%

Ezen arány növekvése kedvezőbb lendületet nyert 1872-ben, a mennyiben ekkor már 77·56% a tényleg iskolába járók száma. A számokat következő táblázat tünteti elő:

1872-ben

Tanköteles gyermek volt			Elemi iskolába járt			Ismétlő iskolába járt			Az iskolába járók főösszege	Iskolába nem járt		
6—12 éves	13—15 éves	össz.	fiu	lány	össz.	fiu	lány	össz.		fiu	lány	össz.
13935	4943	18878	6597	5793	12390	1136	1057	2193	14583	1986	2199	4295

E szerint tekintve, hogy Magyarországban az iskolába járók átlagos százaléka csak 56%. — Győrmegye, szemben a többi megyékkel előnyös helyet foglal el, s a lajthántúli tartományok átlagos százalékát — a mely 65% — már 12%-al túlhaladja, míg ellenben Poroszország átlagos 87%-ánál 10%-al hátrább áll.

A fönnebbi táblázatos kimutatás más tekintetben is fontos. Abból ugyanis kitünik, miszerint 1872-ben a tényleg iskolába járók száma 77·56%, az iskolába nem járók százaléka pedig 22·44% volt.

Ha már most ezen utóbbi tételt viszonyítjuk azon fönnebbi tételhez, hogy az 1870-diki népszámlálás szerint Győrmegyében 30·37% volt az irni-olvasni nem tudók száma, a haladás már 1872-ik évben 7·63% emelkedést jelez.

Vallásra nézve 1872-ben tényleg iskolába járt:

római kath.	helv. hitv.	ágost. hitv.	izraelita	összesen
11121	965	1846	651	14583

Az időtartamra nézve az iskolába járók két részre oszlanak; egy résznél, mint átalán az ágostai hitvallásuak- és izraelitáknál, azonfelül Győrvárosában az iskolai időtartam 10 hó, legtöbbnyire pedig csak oct.—május hó közt eső 8 hó időszakra terjed.

Az 1872-diki évben irni-olvasni megtanult 1765. Itt azonban megjegyzendő, miszerint ezen létszám a 15 évet betöltött, vagyis a tankötelezettség alól végleg kikerültekre vonatkozik.

Az iskolákra és tantermekre nézve, hogy kellő tájékozhatást nyerjünk, érdekes ismerni elsőben hazánk viszonyait egyéb országokhoz. Ugyanis Magyarországban átlagosan véve egy iskolára az összes iskolába járók közől 85, ellenben Poroszországban 110 tanuló esik.

Győrmegyét illetőleg az iskolák létszáma:

1869-ben 105
1870-ben 110
1871-ben 118
1872-ben 123 volt.

Ezen utóbbi tételt viszonyítva a tényleg iskolába járók létszámához, azt találjuk, hogy Győrmegyében egy iskolára átlag 118 tanuló jut. Ezen arány azonban kedvezőbb lesz, ha a tantermeket viszonyítjuk a tényleg iskolába járókhoz. Ugyanis

1869-ben a tantermek száma 128
1872-ben „ „ 159

volt; mely utóbbi tétel nyomán Győrmegyében egy-egy tanteremre átlagosan 91 tanuló jutott.

Ezek után lássuk a tanítói létszámot és az iskolák fölszerelését:

A tanítók létszáma				
1869	1870	1871	1872	összes szaporodás
157	164	168	171	14

Képesítésre nézve az utóbbi év tanítói közől képesítő oklevéllel bírt 131, nem bírt 40; rendes tanító volt 130, segédtanító 41.

Lássuk továbbá a tantárgyak tanítását és az iskolák fölszerelését.

Az 1868. évi törvénycikk életbeléptetése óta az előirt tantárgyak, ugymint a vallási tantárgyakon kivül irás, olvasás, beszéd- és értelem gyakorlatok, számtan, anyanyelv, földrajz, történet, természet-

rajz, természettan, gazdaságtan, ének taníttatik Győrmegye iskoláinak nagyobb részében. A tornászat nehezebben tud tért nyerni.

Fölszerelést illitőleg Győrmegye iskolái következőleg állanak:

Az iskola														
épülete a községé		épületében van		épülete mellett van			taneszközei							
tulajdona	bérelt	tanterem	tanító lak	fa-iskola	kert	test-gyakorló hely	fekete iró tábla	fali táblák	térkép	földgömb	termé-szetrajzi eszköz	term.-tani eszköz	könyvtár	test-gyakor-lati szer
113	10	159	108	57	21	13	114	100	99	81	62	15	9	4

Ezek után lássuk Győrmegye összes elemi iskoláinak évi jövedelmeit és kiadásait. Az illető tételeket a következő táblázatok tüntetik elő, melynél az adatok 1872-diki évről szólnak:

Az iskolák évi jövedelme osztr. ért.								
ingatlan vagyonból		tőkepénzből		tan-díjból	községi	egyházi	egyéb forrásbeli	összesen
melynek					segélyekből			
értéke	jövedelme	összege	kamatja					
120900	7435	7867	437	2206	18837	20169	6702	55786

És itt megjegyzendő, miszerint a tanítók a községi segélyt többnyire mint egyszersmind jegyzők kapták. Ezen évi jövedelemből az évi kiadás a következőleg oszlik meg:

Az iskolák évi kiadása osztr. ért.						
a tanítók fizetése		fűtésre készpénz	tan-szerekre	szegény gyermekek ruházására	egyebekre	összesen
rendes	segéd					
48926	3843	276	252	133	2356	55786

Ime, a statistikai adatok nyomán igy állt Győrmegye iskolai ügye az utolsó négy év alatt.

Az ügy azonban folyton emelkedőben van, amennyiben részint a felnőttek oktatása a vallás- és közoktatásügyi ministerium rendelkezése folytán évenkint eszközöltetik, minek eredménye az, hogy éven-

kint 2—300 közt van azon felnőttek száma, kik irni-olvasni megtanulnak. Ezenfelül ugyancsak a nevezett ministerium gondoskodik a tanítók tovább képezéséről is, részükre póttanfolyamokat rendezvén. Igy az 1872-ki évben Győrött rendezett póttanfolyamban Győrmegyének 94 tanítója vett részt.

Hátra van még, hogy megemlékezzünk a tanítóképezdék, magánintézetek és kisdedóvodákról, nemkülönben a tanítóegyletekről.

Győrmegyében tanítóképezde egy van, — és pedig a győri kath. képezde, mely két tanfolyammal még 1847-ben állíttatott fel, s melyhez 1871-ben a harmadik járult. Az intézet fenntartásához a győri püspök 1850, a tanulmányi alap 1320 forinttal járult. — Ujabban helyiséget szintén a püspök adott számára.

A győri kath. tanítóképezde állapota

2 osztályban								3 osztályban			
1867		1868		1869		1870		1871		1872	
tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma
5	76	5	86	5	94	10	94	9	39	8	39

Tehát az apadás 1868-tól: 37.

Magánintézet leányok számára Győrvárosában három van. Ugymint Zsalud, Petz és Svecény urhölgyeké, melyekben összesen 326 leány nyer képeztetést.

Tanítóegylet eddig csak egy van a megyében: az ágostai hitvallásuak felekezeti egylete *).

Végül a kisdedóvodákról akarunk néhány szóval megemlékezni. Ovoda eddig csak Győrvárosban van és pedig 3, ugymint a győrbelvárosi, mely még 1842-ben nyittatott meg Biringer József alapítványa nyomán, továbbá a győrujvárosi, mely 1858-ban nyilt meg s a győrszigethi, melyet Simor János volt győri püspök alapított apácák vezetése alatt.

Igy áll Győrmegye elemi tanügye. Műveltségi állapotáról a puszta számok eléggé tanuskodnak s ha oly fokozatosan halad évről-évre az emelkedés, mint haladt az utolsó négy év alatt, Győrmegye Magyarország legelső megyéi között foglal helyet.

*) Tudomásunk szerint a győri kath. egyházmegye téthi esperesi kerülete szintén bír tanítóegylettel. Szerk.

[redacted]

Könyvtárak.

A műveltség és tudományosság emelkedésének lényeges tényezőit képező **könyvtárakban** Győrmegye és városa épen nem szűkölködik; sőt elmondhatjuk, hogy e tekintetben hazánk kevés vidéke dicsekedhetik ily kedvező viszonyokkal.

A megye területén létező könyvtárak közt kitünő helyet foglal el a tudós világ előtt eléggé ismeretes pannonhalmi könyvtár, melynek értéke ugy kivánja, miszerint róla tüzetesebben szóljunk.

A pannonhalmi könyvtár.

Kuncze Leótól.

E tudományos készletre a „könyvtár“ elnevezést a legszélesebb értelemben kell alkalmaznunk, a mennyiben keretében nem csupán a könyv-, de egyéb műgyüjtemények is bennfoglaltatnak; ilyenek névszerint: a kép-, pénz-, régiség-, ujabb műtárgyak, és a természeti gyüjtemények. E többoldaluság szükségessé teszi, hogy az egyes csoportokat külön ismertessük.

1. Könyvgyüjtemény.

A könyvkészletnek eszméje mélyen gyökeredzik rendünk alapítójának sz. Benedeknek szabályaiban, melyeknek 48-ik fejezetében ez áll: Accipiant omnes singulos codices de **Bibliotheca**. Már ez alapon is feltehető, hogy a pannonhalmi bencések kezdet óta minden időben kellően gondoskodtak szellemi szükségletök kielégítéséről; de birunk e tekintetben egyenes adatokat is, és pedig nem csak átalában a történelemben (Ziegelbauer hist. lit. ord. S. Ben. I. 6.), de különösen szent László király idejére vonatkozólag levéltárunkban is. (Dipl. S. Lad. Capsa II.)

Hogy a következő századok során át egész a XVIII. század végéig hazánk különféle viszontagságai- és csapásaiban főmonostorunkkal együtt könyvkészletünk is hiven osztozott, azt nemcsak feltehetjük, de tudjuk is. Mert leszámítva azon kéziratos codexeket, melyek jelenleg a levéltárban őriztetnek, régibb készletünk némi maradványaul egy igen érdekes breviáriumot említhetek, melynek zárcime a következő: „Breuiarium ſʒm ritum ac morem monachorum ſancti Benedicti de obſerŭatia ſʒm rubricam ſancti martini ſacri monaſterij montis pañonie &

totius regni vngarie accuratissime reuisum: correctū & emendatus feliciter explicit Noua impressione luculentū. Anno 1519 die 15 Julij. Venetijs in Edibus Petri Liechtenstein. Mandato Luce Alantse Librarij Wiennensis", s melynek elveszett első kiadása az időtáblából itélve 1496-ra teendő. Ennyit a régibb időkről.

Az 1772-ik évtől fogva már határozottabb adatokkal rendelkezünk. Ez évben ugyanis Somogyi Dániel főapát Kollinovits pozsonymegyei földbirtokosnak könyvtárát vette meg 350 frton ennek özvegyétől, mi által az akkoron csak néhány ezer kötetből álló könyvtár tetemesen gyarapodott. Az 1786-ban készült katalogus már 4249 kötetet mutat ki. A szerzet igényeit akkor természetesen leginkább a theologia, ascesis, sz. atyák, szónoklatok s történeti munkák elégíték ki, miért is épen e szakok voltak leginkább képviselve, bár egyéb szaktudományi munkákban sem szükölködtünk.

Miután 1786-ban II. József császár intézkedése folytán szerzetünk is feloszlott, más könyvtárakkal együtt a mienk is a magyar egyetemi könyvtárba vándorolt át, hol is az ily módon keletkezett duplányokkal *) a mi könyveinknek is nagyrésze eladatott. Innen magyarázható meg, hogy szerzetünk visszaállíttatása (1802) után könyvtárunk csak részben (s egyetemi bélyeggel ellátva) került haza; sőt egyes munkák véglegesen egész mostanáig az egyetemi könyvtárban maradtak.

A nagytudományu Novák Krizosztom főapát volt az, ki a feloszlatott német bencések és egyéb szerzetesek könyvtárainak összevásárlásával a jelenlegi terjedelemnek első alapját megveté. E könyvek többnyire az illető zárdák jegyeivel vannak ellátva, s igy másnemü szerzeményektől könnyen megkülönböztethetők. Ugyanezen főapát szorgalmazásának alapján — különösen Ivanics budai antiquarius buzgó gondoskodásának köszönjük kitünőbb munkáink legfőbbjeit. A szerzetnek ez irányban tanusított buzgalma méltánylást nyert künn is, és igy történt, hogy több egyházi férfiu könyvtárát részint életében, részint holta után a főapátságnak ajándékozta.

Igy Dr. Frank Gy. győri kanonok 1804-ben 323 kötettel ajándékozá meg könyvtárunkat; utána 1809-ben Schober J. pozsonyi nagyprépost 1470 munkát adott át a bencések pozsonyi székházába, honnan az Pannonhalmára került. A harmadik jótevő Paintner Mihály győri kanonok, ki az 1825. május 1-én kelt végrendeletében 6000 kötetből

*) E kifejezést habár némi kétséggel, de mégis megtartottuk, támaszkodva a könyvtár-kezelés nyelvében gyakorlatilag elfogadott szokásra. Szerk.

álló könyvtárát engedé át szerzetünknek, mely azonban különféle nehézségek és akadékoskodások kikerülése végett végre 2000 frtot tett le e becses gyüjtemény fejében (Archiv, fasc. 74/B. y.), mely 1833-ban érkezett Pannonhalmára. A következő évben Berghoffer Mihály, a győri káptalan prépostja szintén végrendeletileg gazdagítá 2032 kötettel tárunkat (Archiv. fasc. 74/B. ff.). Hasonló módokon egyes székházaink könyvtárai is gyarapodtak s általuk — habár közvetve — ismét a pannonhalmi.

Tetemes szaporodásban azonban még jelenleg is az által részesül könyvkészletünk, hogy egyes elhalt rendtagok könyvei, — a mennyiben ezek székházainkban nem maradnak, szintén a központi könyvtárba kebeleztetnek be. Ily módon az 1828-ban elhalálozott Novák Krizosztom főapátnak 7273 munkából álló könyvtára is a központi gyüjteménybe jutott. Stanke Leander, Körmendy Krizolog és Matuskovits Polykarp rendtagok után egy-egy ezer kötet, Maár Bonifác után pedig 4660 darab maradt. Nem számítva az előbbi időkben s a főmonostoron kivül elhalt rendtársakat, az utolsó két évtized alatt Pannonhalmán elhunytak közől csupán Rimely Mihály főapátot és Takáts Bernardin, Pendl Alajos, Körmendy Kamil rendtagokat említjük, kik után könyvtárunk tetemes örökséget nyert.

Önként érthető, miszerint ily forrásokon kivül készpénzen tett vásárlások is rendes folyamatban vannak, melyeknek évi összege kerekszámban kétezer forintra tehető; de a rendkivüli kiadások ez összegben még nincsenek befoglalva.

Könyvtárunknak a rendtagok elhalálozása folytán történt gyarapodása egyrészt előnyös, de másrészt annak árnyoldala. Annyiból előnyös, hogy igy alig maradt hátra a tudományok valamely ága, mely benne kéviselve nem volna.

Minek bebizonyítására a könyvtárunkban képviselt szakokat abc. sorozatba szedve ide igtatom, azon megjegyzéssel, hogy az egyes szakok mellé tett számok legtöbb esetben nem egészen pontosak, de a mennyire könyvtárunk rendezendő állapota azt kipuhatolnom engedte a megnyugtatásig irányadók. A végösszeg ellenben darabról darabra lőn megszámlálva s igy tüzetes.

Ascetica 5976
bölcsészet 2236
cimertan 219
egyházjog 2092
egyháztörtén. 3735
erkölcstan 1883
érmészet 219
földrajz (utleirás) 2523
fölösek 10,691
francia irod. 1603
gazdászat 669
hittan 5554

időszakiak 2613
kéziratok 818
kézműtan 489
könyvészet 617
lelkipásztorkodás 743
magyar jog (és politika) 1225
magyar szépirod. 1386
magyar történ. 2852
mennyiségtan 1327
módszertan 296
naptárirod. és hasonl. 1289
német irod. 4021
neveléstan 586
nyelvtan 2983
oklevéltan 219
olasz irod. 1033
orvostan 1887
ősnyomtatványok (1472—1500) 393
polgári jog 2009
régészet 776
remekirók (ókori) 2390
szentatyák 2067
szentirás (és magyarázata) 5098
szentek életei 647
szépészet 296
szertartástan 1175
szerzetes történ. 2257
szónoklatok 4807
szótárirod. 2084
természettan 1554
történelem 4807
vegyesek 7796
vegytan 435
vitázatok (Polemica) 3036.

A nálunk elfogadott és a már megkezdett rendezésnél érvényesítendő müncheni szakrendszer főcsoportjai — a pesti Széchenyi könyvtárban tett módosítás tekintetbe vételével, a fönnebbi számokat következőkép csoportosítják:

I. Encyclopaedia 3637 darab.
II. Philologia 6415 „
III. Historia 11,733 „
IV. Mathematica 1327 „
V. Physica 3789 „
VI. Anthropologia 586 „
VII. Philosophia 2532 darab.
VIII. Aesthetica 5606 „
IX. Politica 1643 „
X. Medicina 1887 „
XI. Iurisprudentia 3234 „
XII. Theologia 35,977 „

Még könnyebb áttekintés véget ezeket ekképen csoportosíthatjuk:

A) Vallás és neveléstan		36,563
B) Egyéb tudományok:		
Tört. polit. jog:	16,610	
Nyelvészet:	12,021	
Bölcs. term. t.	13,172	
Összesen		41.803
C) Incunab. és kéziratok		1,211
D) Fölös duplányok és vegyesek		19,104
		98,681
A legujabb szaporodás		344
Igy a darabok jelen létszáma		99,025

A fölös példányok nagy száma képezi könyvtárunk árnyoldalát, mely bajon Czinár Mór a könyvtárnak hosszu időn át fáradhatlan kezelője, jelenleg pedig felügyelője, némileg akként segített, hogy Armbruster lipcsei és Butsch augsburgi antiquariusok segélyével a duplányokat egyéb munkák szerzésére értékesítette. Mindazonáltal könyvtárunkat e teher még mindig nyomja, s a közel jövő egyik teendőjét épen ennek megszüntetése képezi.

Könyvtárunk kiválóbb darabjait mind felsorolni nem lehet, s azért csak a folio-kiadásokból hozunk fel néhányat. A vallásra vonatkozók közől említésre méltók: a Bollandisták velencei kiadásának (1734 stb.) első 44 kötete (sept.18-ikáig bezárólag). — Biblia polyglotta. Edit. B. Waltonus 1655 Londini; hat kötete. — Mabillon Annales ord. S. Bened. (1739 stb.) hat kötete. — L. d'Achery és Mabillon acta Sanctorum O. S. B. kilenc k. — Mansi collectio concil. (Florentiae 1759 etc.) 31, — és Wadding annales minorum ordinum 19 kötetben. A történelmi szak főbbjei ezek: Corpus bizantinae hist (Venet. 1729) 18; Pertzii monum. German. 22; Muratorii antiqu-ital. (Mediol. 1738) 25; D'Achery Spicileg. vet. scriptor. (Paris 1723) 3 kötetben. — Egyéb szakokból kiválnak: Mabillon (Adimari) de re diplomatica; Lexicon heptaglotton E. Castelli (1669 Londini); Martene et Durand thesaur. anecdot; Martii flora brasil. (61 füz.), és Marsili Danubius pannonico-mysicus (1726.) hat imperial kötetben. Az incunabulumok közől felemlíthető a bécsi világkiállításra elküldött pécsi missale (pergam. k.) 1499-ből; a kéziratok közől pedig a Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc közt váltott levelek, valamint Fuxhoffer Damián Monasteriologiájának kiadatlan része.

Nyelv tekintetében az egész könyvtömegben tulnyomó a latin és német irodalom, a magyar kerekszámban 10 ezerre, francia, ógörög és olasz nyelv egy-kétezerre számítható; a szláv nyelvtörzs és óhéber nehány 100 darabban van képviselve; az angol, spanyol, syrus, és török nyelv néhány kötetben; a gót, ujgörög, ujhéber, holland, belga, malabar, perzsa, oláh, chinai, chaldaei, arabs, samaritan és aethiops nyelvek egykét kötetben.

Könyvtárunk eddigi kezelőit illetőleg elég lesz csupán néhányat említeni. Szerzetünk visszaállíttatása után 1818-ig Novák Krizosztom főapát maga gondoskodott könyvkészletünk körül. Utánna jöttek Maár Bonifác (1819—20), Szeder Fábián, Czuczor Gergely, majd 1842 óta a mély tudományu és magas kora dacára is ifju lelkü Czinár Mór, m. tud. akad. tag, ki csak 1867-ben lépett vissza a tényleges kezeléstől, s azóta mint a könyvtár felügyelője, széles ismeretköréből folyó bölcs

vezetésével, utbaigazításával szolgálja még mindig a tudomány ügyét, azon ügyet, melyet ifju kora óta oly gondosan ápolt, hogy az lelkének valóságos életszükségletévé vált.

Záradékul álljon itt még néhány szó a könyvtárunkra vonatkozó műkezelésről:

A könyvtár jelen átmeneti korszakában a régi kezelést ideiglenesen folytatni de mellette az ujabb igények által követelt változtatásokat is életbe léptetni, — egyaránt szükséges. Az átalános műkezelés két főalakja: 1) a marasztás rendszere (Festnagelungsystem), midőn bizonyos munka minden időre saját helyén marasztatik; 2) a továbbozás módja (Rücksystem), melynél fogva a munkák a követendő szakrendszer megóvása végett időről időre tovább tolhatók, ugy hogy idővel egész szekrények is eshetnek változtatás alá; e mód azonban teljes utánzásban idáig sem részesült, ezentul sem fog életbe lépni; hanem a bécsi cs. kir. osztrák muzeumi uj könyvtár példájára „közvetítő“ rendszert követünk, melynél fogva a továbbozás, mely idáig csak egyes sorokra nézve áll fenn — ezentul egész szakok — vagy alszakokra fog kiterjeszkedni, míg a marasztás csak is e szakok vagy alszakokra lesz irányadó, nem kötve az egyes munkákat (mint idáig) a sorhoz, hanem a szakhoz vagy alszakhoz. Könnyü feltalálás tekintetéből a szekrény jegyzése sem fog elmaradni, hanem inkább tökélyesbülni azáltal, hogy balról jobbra vezető s egyuttal a mellékszobák szekrényeit is ugyanez irányban közbefoglaló arabs számok jönnek az eddig használt 5-féle a b c betük helyébe.

De ezen változás a katalogus változtatását is maga után vonja. A Czinár M. által előbbi időkben megirt folio kötetü Repertoriumot a célszerünek bizonyult u. n. „lapkatalogus“ fogja majdan helyettesíteni, mely részben már is elkészült, s melyhez a rendes használatra szánt szakjegyzék fog mellékeltetni, hogy ezen a b c-rendbe szedett sorozat segítségével a kivánt szakok vagy alszakok könnyü fellelése lehetségessé tétessék. Ez által a hely-katalogus válik némileg fölöslegessé, ha csak különös cél nem javasolandja a szak-katalogus későbbi összeállítását, annál is inkább, miután a szakrokon munkák (a rétnagyság figyelembevétele mellett) ugy is egybe fognak állíttatni. Hogy azonban az egyes munkák, — különösen azok, melyek határozott szakot nem képviselnek, vagy e tekintetben kétesek, — mint „egyedek“ kezeltessenek, az u. n. „változatlan szám“-okat képviselő szám-katalog van kezdeményezve, mely egyszersmind a szaporodási jegyzék szerepét is viszi.

Többiben a műtani eljárás azon három fő körülményhez simul, mely minden könyvtárra más-másképen, de lényegesen befoly, u. m. a) a he-

lyiség minősége, b) a meglevő könyvkészlet és c) a könyvtár céljai vagy bármely más e három pontra visszahozható körülmény. — Könyvtárunk ismertetése a helyiség szempontjából egyebütt, névszerint alább e mű végén a „Helyrajzok“ között található. Ez egyet említem fel csupán, hogy a rend megőrzését valamennyi szekrénynél $1^1/_2$ ölnyi magasságra emelkedő és rázárható sodronyhálózatok biztosítják.

Még csak a könyvtár céljáról marad hátra egy-két szó.

Könyvtárunknak, mint nem állami, sem nyilvános, azért csakis mint épület — de mint könyvkészlet adó alá nem eső, — tehát magángyüjteménynek főcélja nem más, mint a rend tagjainak hivatásuk igényeihez képest a szükséges munkákkal szolgálni.

A főcélhoz fűződő mellékcélokra vonatkozólag fel kell említenem, miszerint az u. n. „Bibliotheca universales“ nálunk is mint mindenütt fenntartatnak, amennyiben t. i. sem az incunabulák, sem a kéziratok, sem az óclassikusok vagy egyéb specialis tekintetekből összeállított munkák szakuk szerint szét nem osztatnak, hanem a célzott irány érdekében együtt maradnak. Ilyenek nálunk a magyar nyelven irt művek, és a pannonhalmi bencések munkái, melyek azonban mindamellett a főkatalogusba rendes módon vezettetnek be, egymásközt is a befogadott szakrendszerben állnak és duplányaikban azonkivül az egyes szakok főhelyein is helyet foglalhatnak.

2. Műtárgyak.

Ezek hat csoportot képeznek, u. m. a képtár, éremgyüjtemény, római régiségek, ujabbkori műtermékek, éremlenyomatok (dactyliotheca), s a legujabban kezdeményezett gyüjtemények.

a) Képtár.

E magában szerény (220 dból álló) gyüjtemény bemutatásánál elég legyen csupán a főbb adatokra szorítkoznom.

A kiválóbb példányok közől említést érdemel: azon három legnagyobb olajfestmény, mely 14' 5" h. és 7' 2" sz. és 1872 előtt a székesegyház falain függött, a bécsi akademiának ajándoka (1083.), és Zanchy Antonio festőnek (Velence 1680.) műve, kiről tudjuk, hogy képeiben a meglepő, váratlan mozzanatokat szerette kitüntetni, mint a szóban levő képeken is látható. Az egyik a 12 éves Jézust ábrázolja, midőn a jeruzsálemi templomban az irástudók előtt a szentirást fejtegeti; a másik Üdvözítőnk keresztelteteését, a harmadik pedig azon jelenetet tárja elénk, mint űzi ki Jézus a templomból az árusokat és vevőket. —

1872-ben négy nagy olajfestménynyel szaporodott gyüjteményünk, melyek bibliai tényeket ábrázolnak, u. m. Samson és Delila; Judith és Holofernes; Dávid és Góliáth; Salamon bölcs itélete. E képek Maisch esztergomi kanonok hagyatékából kerültek vétel utján gyüjteményünkbe.

A hiresebb festők művei közől felemlíthető: „A bold. szüz látogatása Erzsébetnél“, és „Ser. sz. Ferenc,“ (fejkép) mindakettő Maulpertsch Ferenctől (1724—1796). „Oroszlány és tigris“ Ruthard Károlytól (XVII. század.) Továbbá Batoni Pompeo (1078—1788) mesteri két képe a zsoltárnak e két tétele fölött: „Misericordia et veritas obviaverunt sibi“ és „Justitia et pax osculatae sunt“ (Viczay gróf gyüjteményéből). Érdekesek még: Querfurt Ágosttól (1696—1761): „három hollandi“, Signorinótól: „hollandi lovag“ és „falusi életkép“ (Viczay gr. gyüjteményéből); Salvator Rosatól (1615—1673:) „Argus,“ „Narcissus“ (Göllingtól); Annibale Caracci (1560—1609) képe: „A zsidók tánca“, és ifjabb (?) Tenier Dávid (XVII. század): „Paraszt lakoma“; Rembrandt iskolájából az „egyptomi József Pharao álmát fejtegeti“ és Spagnolettitól: „Izsák megáldja Jákobot“ szintén Viczay gr. gyüjteményéből vétettek meg. Végre Verbőczi: „Kopácsy J. mint veszprémi püspök.“

Az említetteken kivül vétel utján került hozzánk Göllingtől 11 darab, köztük „hitetlen Tamás“, „Lázár feltámadása“, „Jézus, Mária és Martha“, „Emmaus.“ Signorino özvegytől 21 darab: köztük a hollandi képek „Jézus és Nicodemus“, „madárfészek“, „levétel a keresztről“, „békák“, „tengeri vihar“, „Jób“, „Loth“, „Ábrahám“ stb. Berghoffertől 9 darab: „Bold. szűz látogatása“ s egyebek. Migazzi érsektől „Ádám és Éva“, „Kereszt felállíttatása“, „Krisztus a sírban“ és „Seraph. szent Ferenc elragadtatása (extasis)“

Ajándék utján került hozzánk: Mária Terézia és férje Ferenc, két nagy olajfestmény, hagyomány szerint ő Felségeik magas kegyéből. Továbbá Dresmitzer J. écsi esp. pléb. szivességéből: Sz. Sebestyén; a budai császárfürdő régi alakjában“ (Sárkány Miklós bakonybéli apát becses ajándoka) és „P. Aemilius diadalmenete Perseus fölött“ (Nagy J. kanonoktól.) Különös említést érdemelnek végre Pázmány Péter és Kecskés olajfestményü arcképei, melyek pozsonyi könyvtárunkból hozattak át, s az ércre festett: „Madonna della Sedia“, „Ecce Homo“, „sz. Katalin“ és „Holofernes feje“ (1515.). Rendtársaink olajba festett arcképei közől említésre méltó Sajghó és Rimely M. főapátok, nemkülönben Czuczor Gergely, Guzmics Izidor és Beély Fidél (fiatal korában) m. tud. akadémiai tagok arcképei.

Külsőségek szerint van:

anyagra nézve	olajfestmény vászonra	95	darab
	„ fára	48	„
	„ ércre	6	„
	selyemkép	5	„
	szalmakép	1	„
	hajkép	1	„
tárgyra nézve	egyes személyiségek	75	darab
	csoportok, jelenetek	84	„
	termények	8	„
	tájak, épületek	38	„
	vegyesek	15	„

b) Éremgyüjtemény.

Szerzetünk feloszlatása előtt numismatikánk 800 darabban volt képviselve, mely gyüjtemény (Rupp szerint) ez időben a bécsi cs. kir. muzeumba került, honnan mai napig sem jött vissza. 1808-ban Scharlach K. kananok, valamint Schober J. és Berghoffer M. saját gyüjteményeiket engedék át. Barbarics Bálint és Horváth Péter rendtársaink után maradt 608 ezüst és 704 darab rézpénz, mely 1818-ban Pannonhalmára jött, bár nagyon megcsonkított állapotban. 1828-ban Kozics István megholt atyjának pénzgyüjteményét ajánlotta fel a szerzetnek, mely azt 1832-ben 665 frton meg is vette. A Mitterpacher-féle pénzgyüjteményt 936 frton vettük meg Kuncz Borbála örököstől 1833-ban. 1835-ben 142 frtért Veszerle József (a m. k. egyet. tört. tan.) gyüjteménye vétetett meg.

Tetemes szaporodást nyert numismatikánk azáltal, hogy Vidák Özséb soproni bencés tanárnak 1855-ben történt elhalálozása után gyüjteménye Pannonhalmára hozatott. E gyüjtemény 83 arany, 1622 ezüst és 962 darab rézpénzt tartalmaz (összesen 2667 db.)

Legbecsesebb részét az 1145 dbból álló magyar- és erdélyországi pénzek képezik.

Bresztyenszky Béla, Barbély Asztrik, Wirth Adorján, Rosenberger Honor és Takáts Bernardin rendtársaink után maradt gyüjtemények egy része Pannonhalmára, a legtöbb azonban egyes gymnasiumainkba került.

Nagy buzgalmat fejtett ki az érmek rendezésében Szeder Fábián, mig Czinár Mór két nagy kötetből álló jegyzéket készített, melynek nyomán — gyüjteményünk részletesebb ismertetése végett a következő

csoportokat igtatjuk ide a b c-rendben. Gyüjteményünkben képviselve van különösen:

Amerika	Királyok	Portugall
Angolország	Köztársaságok	Ragusa
Austria	Lengyel o.	Római családok
Baden	Lombardia	„ császárok
Bajor orsz.	Magyar o.	„ pápák
Bamberg	Mailand	Salzburg
Basel	Mansfeld	Sardinia
Belgium	Mantua	Schweitz
Bern	Morva o.	Sicilia
Brandenburg	Nápoly	Silézia
Braunschweig	Nassau	Spanyol o.
Britannia	Német apátok	Svéd o.
Burgundia	„ érsekek	Szász o.
Csehorsz.	„ ország	Szerb o.
Dalmát o.	„ püspökök	Török o.
Dán o.	„ rendek	Tyrol
Emlékpénzek	Norvég o.	Városok
Erdély o.	Olasz o.	Velence
Francia o.	Orosz o.	Westphalia
Genua	Parma	Würtemberg
Görög o.	Placentia	stb.
Hannover	Porosz o.	

Pénz- és éremgyüjteményünk egyrészt terjedelménél fogva, másrészt helyiségünk szük volta miatt nem maradhatott szabadon, hanem el van zárva szekrényekben.

A darabok száma Czinár M. összeállítása szerint:

Régebbi gyüjteményünkben	123 arany	5219 ezüst	4697 réz	
A Vidákféle gyüjt.-ben	83 „	1622 „	962 „	
Később szaporodások	27 „	283 „	63 „	
	233 „	7124 „	5722 „	= 13079 db.
hozzá számítva a megvizsgálatlan és beosztatlan darabokat				1630 „
van összesen:				14,709 db.

c) Római régiségek.

Ezek részint ajándékok, részint vétel utján kerültek hozzánk. Képviselve vannak a következő tárgyak: lámpák, könypalackok, hamvvedrek, agyagedények, fibulák, karperecek, téglák stb.

d) Ujabbkori műtermékek.

Ide tartoznak: egyházi edények, serlegek, tálak, kulcsok, sarkantyúk, pecsétek, keresztek, olvasók, amulettek, fegyverek, műfaragásu botok, szelencék és egyéb érc-, kő-, üveg-, fa- vagy műtárgyak.

e) Éremlenyomatok.

A körülbelül 2800 darabból álló éremlenyomatok, másolatok Behm szerint rendezvék. Eredetileg Gévay Antaltól (k. archiv) Kárner, bácsi püspök vette meg, ki is azt 1847-ben szerzetünknek ajándékozta. Képviselvék benne leginkább a pogány istenségek, pogány áldozatok s ünnepélyek, regés és történelmi adatok, pogány tudósok, királyok, az ó- és ujkor egyéb mozzanatai és állatok.

f) Kezdeményes gyüjtemények.

Ide tartoznak:

a) Azon kőkori eszközök, melyek Rómer Flóris utján ujabb időben (1871) Kopenhágából rendeltettek.

b) Ugyanez évben szülemlett meg a „magyar bencések albuma“, melynek célja minden rendtársunknak fényképét az utónemzedék számára lehetőleg fenntartani.

c) Az 1872-ben kezdeményezett pecsétgyüjtemény legnagyobb szaporodását Kovács Béda kajári lelkész szivessége folytán nyerte. Tetemesen (450 darabbal) szaporította e gyüjteményt legujabban Zwickl Krizosztom, a Bold. szüzről nevezett Sz.-Ferencrend kiérdemült provinciálisa. A példányok öszes száma jelenleg 1450-re megy. A tüzetesebb rendezés azonban csak akkor lehetséges, ha néhány ezerre felszaporodik.

3. Terménygyüjtemények.

Azon körülmény, mely szerint természetgyüjteményeink számára külön helyiség — muzeum — idáig nem létezik, gátlólag hat azok kellő elhelyezésére, rendezésére és célirányos szaporítására; s mivel e gyüjtemények épen jelenleg kerültek uj berendezés alá, ez okból ismertetésöket illetőleg csakis a főbb mozzanatokra fogunk kiterjeszkedni.

Az állattanra vonatkozó gyüjteményeket illetőleg az alsóbb rendü terményekre szorítkozunk. Legerősebben vannak képviselve a

csigák és kagylók, melyek közt a Spaics István exjezsuita által felajánlott rész 271 darabot tesz. Szaporodott ezen osztály a Mitterpacher Lajos m. kir. tud. egyet. tanártól 1833-ban vett csiga- és kagyló-fajokkal, valamint 1847-ben Pösch Károly cs. kir. kapitánynak Lesina (Dalmátia) szigetén gyüjtött példányaival.

A növényország már gazdagabban van képviselve. A fagyüjtemény régibb része a Mitterpacher-féle, melyhez a 102 fajból álló Spaics-féle gyüjtemény járul; ujabb része pedig az, melyet Bielohradszky Gotthárd erdőfelügyelő rendtársunk nagy gonddal és ügyszeretettel összeállított, s mely kerek számban 100 fajt képvisel, s vidékünk erdészeti specialis viszonyait mutatja ki; az egyes fanemek könyvalakban felnyitható dobozokat képeznek, melyeknek belsejében az illető fának kérge, levelei, gyümölcse és a rajta élődő bogarak is láthatók. Elég tekintélyes gyüjteményt képez továbbá a 350 üvegben eltartott maggyüjtemény; de különösen szárított növényeink, melyek részint könyvszerüleg, részint dobozokban tartva vagy kötegeket képezve körülbelül 140 csomagot tesznek ki; ide értve a kertészi növényeket s a különtartott rejtvenőszőket is. E kötegek tulajdonkép két külön gyüjteményt képeznek, melyek idáig egyesítve nincsenek, s melyek közől kiváló becsü a Ballay Valér rendtársunk által gyüjtött — körülbelül 3 ezer ívbe zárt és Reichenbach rendszere szerint rendezett rész (lásd „A megye viránya“ 98. lapon). A rejtvenőszők Oken szerint rendezvék. A Mitterpacher-féle gyüjtemény 34 bekötött könyvet képez. E könyvekben Linné rendszerét látjuk alkalmazva. Szadler József orvos gyüjteménye, valamint a többiek kisebbek és régiebbek is.

Összes terménygyüjteményeink közt legnagyobb terjedtségü az ásványtanra- és közetismére vonatkozó. Jegőcmintáink részint fából, részint táblapapirból készítvék s kétszáznál több darabot tesznek. Az ásványok az ujabban eszközlött rendezés folytán a könyvtár nagytermének oszlopaihoz támaszkodó 12 üveg szekrényben foglalnak helyet. A régebben képviselt Verner és Linnéféle rendszerek helyébe az ásványoknál a Szabó-Dana-féle, a kőzeteknél pedig Zirkel rendszere fog lépni ugy, hogy az előbbi részletes gyüjtemények egyegy egészbe olvasztatnak össze. E gyüjteményben az 1803-ban Spaicstól vett 920 darab szerepel, valamint azon 980 darab, mely 1833-ban Mitterpacher Lajostól szereztetett meg. Azon gyüjtemény, mely Pannonhalma földtani viszonyait tünteti elő, Hollósy Jusztinián rendtársunktól származik.

Különös említést érdemelnek végre azon példányok, melyeket Dr. Schrader a Missisippi partján gyüjtött.

Kisebb könyvtárak.

Dr. Kautz Gusztávtól.

A győri papnövelde könyvtára, mely részint a papnövelde vagyonából megrendelések folytán, részint nagylelkü adományokból vette eredetét; ezek közől különösen említést érdemelnek: Dongó Mihály győri kanonok adománya; Balogh Sándor sz. adalberti prépost és kanonok 5762 kötetnyi adománya (1810); — Deáky Zsigmond caesaropoli felszentelt püspök, győri nagyprépost- és kanonoknak (1870-ben) és Tartsay Ferenc győri kanonoknak adományai. E könyvtár, melyben a kötetek száma a 16000-et meghaladja, a jelenlegi megyés püspök által megnagyobbított papnöveldei épület egyik ujonnan felépült nagytermében van elhelyezve és jelenleg van rendezés alatt. Képviselve van benne legnagyobbrészt a theologiai szak, de nem hiányoznak benne a latin classikusok és a magyar irodalmi termékek sem, különösen a magyar tud. akademia kiadványai.

E könyvtár több ritka könyvpéldánynyal, pergamen-kézirattal és ősnyomtatványnyal dicsekszik; jelesen: Petri Lombardi: „Quatuor Libri Sententiarum." kézirat hártyán; Toldy véleménye szerint a 13-ik századból; — továbbá latin nyelven, Szentek élete; Antiphonale pergamenre irva, nem lehet kivenni leveleik elszakadozottsága miatt. Ott találhatók még: Thuróczy krónikája 1488. Guilelmi Pereldi Archiep. Lugd. „Summa virtutum" kézirat a 14. századból pergamenen; Antonini Arch. Flor. „Summa" Nürnberg 1477; végre a most már különösen ritka könyvpéldány: „Acta et Constitutiones Dioecesanae Synodi Jaurin, sub Reverendissimo Domino Georgio Drasskovits, Sabariae habita anno domini 1579. Pragae 1579.

Ugyanott van elhelyezve — de elkülönítve a székesegyházi könyvtár is, köteteinek száma 500-at tesz; ritkább példányok: Blondi Foroloviensis Romae Instauratae libri III. hártyán, kézirat Korvin Mátyás könyvtárából. — Missale 1476-ból kézirat pergamenen; — Institutio Principis christiani per Erasm. Rotterod, melynek tábláján belülről e szavak jegyezvék fel: Sum Johannis Regis electi Hungariae.

A győri püspöki könyvtár, mely a győri püspökök költségein beszerzett, vagy azok elhalálozása után maradt könyvekből keletkezett, s mintegy 10000 kötetnyi gyüjteményt képez, melyben az egyházi irodalom, szent atyák, kanonjogi és magyar régibb történet és jogirodalom nagyobb mérvben képviselvék, nemkülönben a nagyobb német encyclopaedikus munkák is találhatók. E könyvtár szaporítására boldogult Stankovich püspök jelentékenyebb költséget fordított. A püspöki lak csonka tornyának egy termében van alhelyezve, de eddig rendezetlen állapotban.

Simor János volt győri püspök, most Magyarország primása e könyvtárnak hozzáférhetőbbé tétele tekintetéből a püspöki lak földszinti részére egy emeletet tervezett, hová e könyvtár elhelyezendő lett volna; e terv valósítása a mostani megyés püspöknek is szándokában áll.

A sz. Benedekrendüek győri székházának könyvtára, melynek alapjait 1810 évre lehet vissza vezetni, s a mely jelenleg 5000-et meghaladó kötetet számlál, melyek mind kizárólag tudományos szakmunkák, és a főgymnasiumi tanárok által segédszerül használtatnak. A könyvtár a székház több termében van elhelyezve és jelenleg ujabb rendezés alatt áll; fenntartására a rend évenkint nem csekély összeget áldoz.

A kir. jogakademia könyvtára. A mult században felállított győri kir. akademia az akkori viszonyok között elég nagy könyvtárral bírt, melyet mindjárt felállíttatásakor nyert, és pedig felsőbb intézkedés folytán az eltörlött Jezsuita-rend e nemü gyüjteményéből; e könyvtár azonban az intézetnek 1785-ben Pécsre történt áthelyezése alkalmával nagy fogyatkozást szenvedett, de 1820-dik évben már ismét 1118 kötetet számlált.

A kir. jogakadémiának 1867-ben történt visszaállíttatása után az intézet igazgatósága a gymnasiumi könyvtárban található jogi és államtudományi munkákat, mint az egykori akademia könyvtárát megillető gyüjteményt 793 kötetben átvette, mely gyüjtemény képezé a jelenlegi könyvtár alapját. A tanári testületnek első izben 1000 frt. adatott a m. kormány reszéről a könyvtár első szükségletének födözésére, mely összegből és az évenkint a tanulmányi alapból ugy a beiratási dijak cimén befolyt összegekből azon idő óta beszerzett valamint adomány utján nyert könyvek által a könyvtár jelenlegi állapota 2323 kötetet tüntet fel, melyek a jog és államtudományi szak különböző ágaira vonatkoznak, és az intézet helyiségében létező e célra épített két teremben vannak rendszeresen elhelyezve; kezelőjök a kebelbeli tanársegéd, mint könyvtárnok.

A könyvtár a tanulmányi alapból évenkint 420 frt. o. é. nyer fenntartására, ezenkivül az intézetbe tanulókép ujonnan belépő minden ifju 2 frt 10 kr könyvtári illetéket fizet, mely összeg uj könyvek beszerzésére fordíttatik; a könyvek számát azonban a m. kir. ministerium által kiadott munkák, akademiai és egyetemi értekezések és egyéb adományok is lényegesen szaporítják évenkint. Igaz ugyan, hogy a jogakademia könyvtára a többi hason intézetekével nem vetélkedhetik, minek okát főleg azon sajnos körülményben kell keresni, hogy az intézet 19 évig bezárva lévén, könyvtára számára ily hosszu időn át semmi beszerzés sem történt; az akademia tanári testülete azonban az e célra rendelkezésére bocsátott összegeket oly tervszerüen ügyekezett mindeddig felhasználni, hogy míg egyrészről a tudományos haladás szinvo-

nalán tartja az intézet könyvtárát, másrészről a mult idők mulasztásait is a lehetőségig pótolja, és igy a jog és államtudományok minden szakát szerényebb mérvben ugyan, de megfelelőleg képviselve találhatjuk az intézet könyvtárában.

A győri olvasó egylet könyvtára. Még 1840-ben alakult szab. kir. Győr városában egy egylet, mely céljául tüzte ki a város és megye értelmisége számára egy közös találkozási helyet létesítni, és azt a tudomány és szépirodalom pártolására egyesítni; mely egylet „Olvasó-egylet" cim alatt a jelenig fennáll, és most már jelentékeny — 5619 kötetnyi könyvtárral rendelkezik. — A könyvek a tagok dijaiból, ugy időnkint rendezett táncvigalmakból befolyt jövedelmekből szereztetnek be, és kiválólag szépirodalmi munkákból állanak; számukat dr. Kovács Pál veterán irónk egy jelentékeny számu gyüjteménynek oda ajándékozása által 1869-ben tetemesen szaporította. — E könyvtár az egylet helyiségeiben van elhelyezve és sorozatilag rendezve, kezelését külön könyvtárnok látja el.

A karmelita atyák könyvtára. A győri karmelita atyák könyvtárának legnagyobb része egykoru a szerzetnek Győrbe történt behozatalával; ujabb könyvek beszerzésére csak azóta történnek nevezetesebb költekezések, mióta a szigorubb rendszabályt követő karmelita szerzetesek foglalták el a győri zárdát (1857). A könyvtár közel 8000 kötetet számlál, és jól rendezve a zárdának e célra szentelt termeiben van elhelyezve, sok régi munkával dicsekedik, kiválólag pedig a sz. atyák iratai képviselvék.

Az elősorolt közkönyvtárakon kivül kisebbszerü könyvtárral bírnak még: a győri kisebb papnövelde, a kath. főgymnasium, az ágost. evang. algymnasium stb.

Jelentékenyebb magánkönyvtára van Viczay Héder grófnak hédervári kastélyában elhelyezve.

A mi végre a népiskolai könyvtárakat illeti, ilyenekkel — bár még csak kezdetleges állapotban — bírnak: Győrvárosa, Abda, Ásvány, Kajár, Koroncó, Réti községek; Szent-Iván községnek pedig egy kis községi könyvtára van.

Szinészet.

Dr. Kovács Páltól.

Győr — mint magasabb műveltségü vidéki városaink egyike — a szinészetet mindig melegen pártolá. E század elején már rendes szinháza volt; csakhogy a polgárság nagyobb része még akkor németajkú lévén, úgy látszik az inkább csak a német szinészek befogadására szolgált.

Igy — egy 1808-ik évről szóló szinlap szerint, Gindel Lőrinc német szinigazgató társulata játszván abban, julius 21-én adatott : „Benno der Rothkopf“ ein neues Ritterschauspiel, von Ed. Frohburg, Mitglied dieser Bühne. 1812-ben azonban már egy magyar szinlap szerint a győri szinházban szinre került : „Báthory Mária“ szomorújáték 5 felvonásban, — irta tisztelendő Dugonics András ur. Szerepeltek benne : Velkei Karolina leányasszony, Kemény, Csernátony, Kendery, Idegen, Séllyei, — Benkéné ifjasszony, Zsuzsánna leányasszony, Hegyi. Később azután felváltva játszottak szinházunkban magyarok és németek, de úgy, hogy a valódi háziurak a németek, — magyarjaink pedig csak zsellérek valának abban, — kik akkor természetesen a szinművészetben is gyengébbek voltak, mint német kartársaik.

Emlékezem, hogy 1835-ben valami Abday nevü szinigazgató vezérlete alatt játszott nálunk egy kis vándor magyar társaság, mely azonban 8 előadás után kénytelen volt sátorfáját felszedve, másutt keresni babérait. Búcsuszavaiban nevezett Abday igazgató a szinpadról élő szóval s ritka őszinteséggel mondá el a 30—40 jelenvolt nézőnek, hogy ily hálátlan publikum nem érdemli, hogy ők neki tovább is játszanak! Mire egy a hallgatók közől visszareplikázott szintén fennhangon hogy: — „jobban kellene ám egy kissé játszani!“ Végre 1837-ben Fekete Gábor igazgatása alatt jött hozzánk kissé rendezettebb szintársulat, melynek tagjai között, a most is köztünk közbecsülésben élő özvegy Kocsisovszky Jusztinné, — és Szuper a jelenleg is jól ismert tevékeny szinigazgató, már akkor is kitünő tehetségek valának.

Egy délután sétatérünkön a szinház előtt sétálván, ismerős fiatal arcot pillanték meg.

„Marci! te vagy?“ kérdém a felismert idegent.

„Én vagyok barátom! felelé a magyar szinpadok ifjú hőse, a még akkor fiatal Lendvay Márton.

„De csak nem fogsz nálunk fellépni?“

„Miért nem? És pedig mindjárt holnap.“

„És miben?“

„Az „Élet iskolájában!“

És úgy tett a mint mondá. — Másnap Kaupachnak ez akkoriban minden felé sensátiót gerjesztett szinművében az aranyműves és spanyol király kettős szerepét oly bravourral játszá, hogy szemünk és szánk tátva maradt szemléletére! — És ez volt azon perc, mely Győrött a magyar szinészetet úgy szólva megalapitá. Lendvay művészi játékának szelleme áthatá a társaság gyengébb tehetségü tagjait is, — kik fokozott buzgósággal iparkodának a nagy művész játékát támogatni. Ez

est fényes sikerének hire befutá a várost, — s ezentul Lendvay mindig telt ház előtt játszott. A közönség belátá, hogy lehet magyarul is játszani, s az ez által felébresztett nemzetiségi érzelem hirdetni kezdé mindenfelé, hogy a magyar szinművészetet Győrött, — a magyar nemzetiségnek ezen mintegy végvárában — pártolni kell! — Lendvay művészi játéka adá erre az első ösztönt, — ő adá az eszmét, egy magyar szinészetet biztosító társaságnak megalapítására is.

Egy este barátságos poharazás közben Jankó István püspöki uradalmi ügyész, — Zmeskál István megyei aljegyző és e sorok irója Lendvay Mártonnal egymás közt megbeszélték a dolgot, hogy a magyar szinészetet Győrött biztosítani kell; ez eszme a nagy közönség tetszésével is találkozott, s pár nap alatt a magyar szinészetet biztosító egylet megalakult. A szinészek ezentúl ezen biztosító egylet felügyelete alatt működtek, s ettől kapták pontosan havi fixum fizetéseiket is.

A siker meglepő volt. Évről-évre erősbült a szintársulat, — Győr volt akkor a magyar szinészet Mekkája; a legkitünőbb szini tehetségek itt mutaták be magukat a lelkesült közönségnek, s többnyire innét kaptak meghivást Pestre, a már akkor virágzásnak indult nemzeti szinházhoz. Szatmáriné, Komlóssy Ida, Prielle Kornelia, Felekyné, Szigeti József, Tóth József, Szilágyi, Benedek, Paulai Ede, Molnár, Benza, Hegedűs és neje, előbb mind a győri szinház tagjai valának, s innét mentek Pestre a nemzeti szinházhoz. Ezeken kivül mint vendégek: a Lendvay-pár, Egressy Gábor, Megyery, Szentpétry s Laborfalvy Róza ismételve megtisztelték szinházunkat, s a magyar szinészet megkedveltetésére s emelésére igen sokat tőnek. A biztosító egylet anyagilag is szép sikerrel működött. Célszerü gazdálkodásának ugyanis sikerült a tagok rendes fizetésén fölül 2000 p. forintot megtakarítani, mely összeg még ma is a megye kezelése alatt van, s kamatjaiból többször kaptak már egyes szinigazgatók segélyezést. A biztosítás alatt működött szinigazgatók voltak: Fekete Gábor, — Komáromy Sámuel és Szákfy József, — Hetényi Molnárral és Komlóssy Hegedűssel.

Ujabb időben a szinház ismét egy részvényes társaság kezére került, mely azt 20 forintos részvényekkel 6000 forint erejéig kicsinosíttatá, s ennek kezelése alatt marad addig, míg az említett 6000 frtnyi összeg le nem törlesztetik, mi a szinháznak bérbeadásából s az idényenkint egy magyar és egy német előadás tiszta jövedelméből fog kikerülni.

Jelenleg Győrött a magyar szinészetnek biztosítására már nincs szükségе, mert egy jól szervezett társaság okos gazdálkodás mellett

évenkint 6 hónapos idény alatt becsülettel fenntarthatja magát; s ez különösen boldogult Kocsisovszky Jusztin tapintatos igazgatásának köszönhető, ki igen jól rendezett és fegyelmezett szintársulatával a győri szinházi közönség teljes méltánylatát és megelégedését vivta ki magának, s ezért ő volt az első szinigazgató Győrött, ki a szinházat három egész évre nyerte bérbe, úgy hogy a nyári szinidényre is ő szerződtetett abba német szintársulatot; ő már a győri sirkertben alussza földi vándorpályájának örök nyugalmát; de a magyar szinművészet s különösen a győri szinház körül kifejtett hazafias buzgósága érdemessé teszi őt arra, hogy neve e sorokban kegyeletteljesen megemlíttesék, s jó emléke közöttünk még igen sokáig fennmaradjon.

Most Lászi Vilmos szinigazgató kapta szinházunkat szintén 3 évre, kinek ügyszeretete s tevékenysége e téren, valamint személyes ügyessége a szinpadon, bennünket a legszebb reményekre jogosít, míg a közönség hazafiassága és nemzetiségünk minden tényezői iránt táplált lelkesültsége a magyar szinészet pártolását évenkint fokozza.

A magyar szinidény rendszerint kezdődik oktober 1-sejével s tart virág-vasárnapjáig. Husvét hétfőjén még most rendesen német szintársulat váltja fel a magyart, — de ez előadásait május végén túl nem igen szokta folytatni, miután szinházunkban nyári hónapok alatt a hőség kiállhatatlan.

Zenészet.

Karvasy Kálmán- és Dr. Kautz Gusztávtól.

A társadalmi és cultur élet fejlődésében egy jelentékeny mozzanatot képez a zene, és a költészeten kivül egy művészetnek sincs az ember belső életére nézve oly mélyenható jelentősége, mint épen a zenészetnek. A zene azon átalános világnyelv, melyet mindenki megért, és mely minden gondolatainkat és érzelmeinket hivebben képes kifejezni, mint a szavak; hallatára pedig titokszerü varázserejétől áthatva, érzelmeink általa kormányoztatnak. A zenének épen e varázserejénél fogva nem lehet rendeltetése, hogy csupán élvezetre szolgáljon, hanem az embernek nemesítése, a hétköznapiság porából tisztább légbe való felemelése, és a durva érzékiségből való kiemelése képezi végzetszerü feladatát. A zenészetben első helyen szerepel az egyházi zenészet, melynek terén Gerbert Mártonnak „Scriptores ecclesiastici de musica sacra“ 1784. kiadott műve szerint a legrégibb zeneszerzőkkel találkozunk. — Hazánk egyháznagyjai a zenészet, különösen az egyházi zenészet kifejlesztése körül mindig áldozatkész buzgalmat tanusítottak; igy a győri

[redacted]

székesegyházi zenekarnak alapítványa is Széchenyi György gr. győri megyés püspök bőkezüségéből jelentékeny összeggel gyarapodott, és több lelkes főpap erkölcsi és anyagi támogatása mellett több izben jelentékeny fejlődésnek és virágzásnak örvendett. Az egyházi zenészet körül Győrött kiválólag érdemesült Szilberknoll József († 1857), székesegyházi éneklő kanonok és apát, ki a képezdék számára jeles orgona praeludiumokat és gyakorlatokat irt; míg legujabb időben Winterl Antal apát és kanonok kezdeményezése folytán dijak kitüzése mellett rendezett orgonaversenyek az illetőkre buzdítólag hatnak.

A győri székesegyháznak több kitünő karnagya volt; többek közt a mult század közepe táján „összhangzati tanulmány gyüjteményének" kiadása által maga nemében máig is páratlanul álló és később a bécsi sz. István székesegyházban alkalmazott Albrechtsberger György a győri székesegyháznál mint karnagy kezdé művészi pályáját; ugyanő később Bécsben Beethovennek mestere volt. Ezt követte 1763-ban az ősnemesi családból származott Istvánffy Benedek, ki itt 15 évig mint karnagy működött, és egyházi zeneművei által átalános elismerést vívott ki magának. Ennek utódja Krajtsevits András 1778—1810-ig kitünő orgona játéka és éneke által mindenütt figyelmet ébresztett. A több évvel ezelőtt elhalálozott Adler György — a budai vártemplomnak volt karnagya — szintén a győri székesegyháznál veté meg sikeres működése alapjait, kitől több jeles zenemű is jelent meg. A jelesebb székesegyházi karnagyok sorában kiváló helyet foglal az 1832—1854-ig alkalmazásban volt Richter Antal, jelenleg a pesti nemzeti szinháznál karnagyi minőségben alkalmazott Richter János atyja, — ki a 800 művet meghaladó igen becses székesegyházi hangműtárnak rendezésére különös gondot fordított; sajnos azonban hogy saját — számos egyházi zeneművei e hangműtárban csak igen gyéren vannak képviselve. Ő a lakosságban a zenehajlamot és érdekeltséget jelentékenyen ébreszté, és a zenekedvelők összetartó kapcsának méltán mondható; ehhez járult, hogy rendkivül termékeny zeneszerzői tehetséggel birt, és 22 évi itteni működése alatt a zeneirodalmat mintegy 200 jeles művel és pedig az egyházi zenén kivül nagyobbszerü cantaték, nyitányok, több kitünő hangversenydarab, férfi négyes és vegyes kar, magándal, jelesen 31 májusi dalból álló dalfüzérnek szerzése által gazdagítá. A jeles férfiu iránt ápolt átalános tisztelet az általa gyakorta rendezett hangversenyek és egyéb előadások folytán még inkább fokozódott; sajnálatos, hogy müveinek kiadására eddigelé vállalkozó nem akadt, és igy néhány egyházi zeneművének kivételével, egyéb jeles szerzeményei elterjedésére vajmi csekély reményt táplálhatunk. Említést érdemel még az is, hogy

1843-ban a zenemüvészetet leghőbben pártoló boldogult Stankovich János győri megyés püspöknek ajánlott gyönyörű nagy miséje Nicolai Otto cs. k. udvari karnagy személyes vezénylete alatt a legelőkelőbb udvari művészek közreműködése mellett székesegyházunkban nagy sikerrel adatott elő.

A székesegyház hangműtárában létező legrégibb művek közé tartozik a 17-ik század elején Allegri Gergely által szerzett „Miserere", mely nagyhétben szokott előadatni.

A győri izraelita hitközség 1870-ben felépült imaházának felavatása alkalmával férfi és gyermek erőkből álló igen jeles énekkart alapított, és diszes imaházát orgonával látta el.

A világi zenére és az e téren kifejtett egyleti működésre áttérve felemlítendőnek véljük, hogy ez különféle viszonyok befolyása alatt városunkban igen változékony és hullámzó jelleget tanúsított; már 1830 évben alakult — egyesek szellemi és anyagi támogatása mellett — kezdetben Bogár Ferenc királyi hivatalnok, utóbb pedig Richter Antal karnagy vezénylete alatt álló magán zeneegylet, mely számos helybeli műkedvelő, valamint jeles vidéki erők közreműködése mellett rendezett nagyszerü hangversenyek és oratoriumok által, — többek közt Haydn Józsefnek örökbecsü „Teremtés" és „Négy évszak" előadása által a közönségnek sok élvezetes estét szerzett; sajnos azonban, hogy ez egylet ismeretlen okok miatt 1840-ben müködését beszüntette. Ezen hangversenyek létrejötte, valamint számos elsőrangú művésznek azon időben városunkban történt fellépése — nagyrészben a zenészet körül buzgólkodó Ecker János volt városi hivatalnok fáradhatlan tevékenységének tulajdonítható.

Az 1846 év végén főleg Richter Antal karnagy buzgólkodásának sikerült egy dalegylet és énekiskola alapítását eszközölni, és ezzel városunkban a zenészet iránt hajlamot, érdeklődést ébreszteni; de fájdalom az 1848-ban beállt nagy politikai mozgalmak közben ezen egylet is müködésének beszüntetésére lőn késztetve; ugyanez évben a fennforgott viszonyok a nemzetőrségnek mintegy 40 tagból álló jeles tábori zenekarát is feloszlaták.

Tizenkét évi hosszú szünetelés és pangás után, midőn már a zenészet és énekművészet iránti közöny városunkban mindinkább nagyobb mérvben mutatkozott, több buzgó zenekedvelő férfiu az annyira elhanyagolt ügyet ismét felkarolta, és a dalkedvelőket eleinte egy magán társaskörbe összehozta, 1861-ben egy dalkört alakított, 1862-ben pedig egy közlelkesültséggel fogadott és nagy pártolásban részeltetett zene- és énekegyletet hozott létre, melynek ének- és zeneiskolája

3 tanitó alkalmazásával oly lendületet nyert, hogy már az első évben az énekre, zongorára és hegedüre 123 tanuló jelentkezett. Ezen intézet nemcsak a növendékek előmenetele, de az egyletnek gyakran történt sikeres fellépte által is fényesen igazolta életrevalóságát.

Ez egylet női és férfi ének-, nemkülönben zenekara Győrvárosa összes zeneértőit egyesíté, és oly gyors haladásnak örvendett, hogy már 1863-ban — egy igen változatos műsorozatú hangversenyt adott, 1864 év tavaszán Böhm Gusztáv igazgatása alatt „Rossini" „Stabat mater" cimü oratoriumát adta elő, sőt még azon év utolsó havában Gócs Ede karnagysága alatt Verdinek „Ernani" cimü egész dalművét, 1867-ben pedig „Stradellá"-t meglepő tökélylyel adta elő. Férfikara az 1865-ben Pesten tartott országos dalárünnepélyen előadott dalával nagy elismerést aratott. Fájdalom azonban, hogy ezen egylet is részint anyagi erejét túlhaladó költséges előadások, valamint különben is szerény bevételeinek csökkenése miatt, részint az egyleti pénztárnak jelentékeny összeggel történt megkárosodása folytán 1868 évi junius hó 17-én kénytelen volt müködését — kedvezőbb idők beálltáig felfüggeszteni.

Négy évvel utóbb (1872-ben) egyes ügybarátok tevékenysége folytán ismét létre jött városunkban egy zene- és énekegylet, mely — habár eddigelé csak az énekre szorítkozik — ügyekezete és buzgalma miatt közméltánylást és pártolást érdemel. Az előbbi egylet vagyonát — mely részint készpénz, részint felszerelvényekben 3000 frtot képvisel, ezen ujonnan alakult egylet átvevén, működését 380 pártoló, 40 férfi és 21 női müködő taggal kezdte meg, és csakhamar annyira haladt, hogy tagjai számára évnegyedenkint változatos műsorozatu dalestélyeket rendezhet, mi által életrevalóságát már is eléggé bebizonyította. Müködésének szélesebb körre terjedő kihatást ugy biztosíthat, ha a jövő műkedvelő nemzedéknek kellő kiképzésére törekszik alkalmat nyujtani, és igy működő tagjainak számát jövőre is biztosítja, mit is kellően rendezett ének- és zene iskola által valósíthat legsikeresebben: vajha mielőbb ennyire megerősödnének életgyökerei, — őszintén óhajtjuk! Mind az egylet működésének kiterjedése, mind pedig átalában a zene iránt táplált hajlamnak ébresztése céljából igen kivánatos volna, ha az oly hosszú évek során át nélkülözött katonai zenekar városunkba helyeztetnék el. Másrészről meg nagy lendületet nyerne a zenészeti élet, több helyütt fakadna e müvészet iránt nemes hajlam, képződnék tehetség, és nemesülne az izlés, ha a székesegyházi kar ismét találkozási helyévé válnék az összes győri jelesebb műkedvelőknek, mint volt az Richter karnagy idejében, mit annyival könnyebben lehetne most keresztül

vinni, a mennyiben a jelenlegi karnagy Győrvárosa lakossága előtt igen rokonszenves egyéniség. Igaz ugyan, hogy a tehetségesebb műkedvelők — különösen nagy klassikai szerzemények előadásánál rendesen mindannyian közreműködnek, de miután 1856 óta püspöki intézkedés folytán a női hangokat férfigyermekkar képviseli, a kivitel az erőteljes és nagyobb szabású zeneművekben — elsőrangú szereplésre hivatott női hangok hiányában gyakran igen gyarló és tökéletlen; ez okból a városunkban oly nagy számban rendelkezésre álló és tökéletesen kiképzett női hangoknak megnyerését, közreműködését oly nélkülözhetlen feltétel gyanánt kell jelelnünk, hogy e nélkül megfelelő lendületet az egyházi zenészet magasztos ügye épen nem nyerhet.

A klassikus zenészet is talál — habár kisebb körökben — városunkban ápolást, amennyiben Winterl Antal kanonok és apát évenkint sz. Cecilia, — mint a zenészet védszentjének előestéjén a város összes zenészeit, műkedvelőit és zenebarátait egyesíti vendégszerető házában klassikai daraboknak előadására. *) Ily példák követése e téren is nagyobb élénkséget idézne elő városunkban, és nem csekély tényező lenne a zeneművészet iránt ápolt hajlam fokozására.

Megemlítendőnek tartjuk továbbá, hogy a panonhalmi papnövendékeknek jól szervezett férfi énekkara a műigényeknek teljesen megfelelő szabatossággal végzi a főapátsági székesegyház ének- és zenekari teendőit.

A zenetanulás viszonyait illetőleg városunkban e század elején 1840-ik évig a lant (guitarre) igen kedvelt hangszer volt, és a nők e hangszer kisérete mellett gyakorolták magukat az énekben; férfi tanulóknál azon időben a csákány igen elterjedett és kedvelt hangszer volt; míg jelenleg kiválólag a zongora dívik; különösen a nővilág mutat különös érzéket és fogékonyságot e hangszer iránt, és számra nézve is jóval felülhaladja a férfi tanulókat.

Zenetanítóink száma a városban mintegy 20-ra tehető, kik mindannyian egész napon át tanítással vannak elfoglalva; az éneket és zenét tanulók számát pedig megközelítőleg 150—170-ben állapíthatjuk meg.

---

*) Kötelességszerünek tartjuk kiemelni azon érdemet, mely Karvasy Kálmán ügyvéd urat — jelen cikk egyik szerzőjét — e téren méltán megilleti; ő ugyanis mint a zeneművészet avatottja, maga köré csoportosítván a város műkedvelő zeneerőit, több izben rendez vonó-négyeseket és pedig klassikai darabok áttanulása céljából; de különben sem mulaszt el semmi alkalmat, ha kell áldozatkészséggel is oda hatni, hogy a zenészeti műérzék felébredjen, nemesüljön.

Szerkesztő.

[redacted]

Városunknak a zenevilágban hirnevet szerzett szülöttjei közöl felemlítendők a következő kiváló tehetségek: Csillag Róza jelenleg Londonban, Dalnoki Róza j. Kassán, Le Gay-Barátiné j. Rio-Janeiroban, Wurda József j. Hamburgban, Richter János j. Pesten, Pichler József j. Aradon, Bakody Lajos j. Pesten.

Népzenénkről — mint nemzeti létünk egyik tényezőjéről sem szabad e helyütt megfeledkeznünk, annyival kevésbé, a mennyiben elmondhatjuk: hogy e hazában alig van város, mely e téren oly nevezetes és kitünő contingenst felmutatni képes volna, mint Győrvárosa. A Bécs-Ujváros külvároshoz tartozó Cigánylapos és a város legközelebbi környezete 12 ily népzenetársulatot állít ki; érdekes látni, mint gyakorolják magukat hangszereik kezelésében az alig 8 éves cigány gyermekek egymás közt vetélkedve, egymást buzdítva s oktatva, fáradhatlan fürgeséggel, télen a kandalló mellett, nyáron pedig az ujvárosi füzesek buja pázsitjain. A legjelesebb két zenetársulat Farkas Miska és Vörös Jancsi népzenetársulata; játékuk tisztasága és biztossága, valamint technikai képzettségök és szivós kitartásuk által köztetszést és elismerést vívtak ki maguknak nemcsak e hazában, de több izben tett körutjok alkalmával — messze külföldön is annyira, hegy népzenénk jó hirnevét az egész művelt világ előtt megalapitották.

Népzenénk szerzeményeit illetőleg azonban be kell vallanunk, hogy ezek a nagy elődök, mint Csermák, Lavotta, Bihary, Rózsavölgyi, Egressi Béni, Swastics és egyéb jeles zeneszerzőknek szivemelő, és gondolatdus remek szerzeményeivel távolról sem mérkőzhetnek; minek oka bizonyára abban rejlik, hogy az alapos képzettségöknél fogva képesített alkotó tehetségek mintegy hivatottságukon alul esőnek tartják e téren kifejteni képességöket, s inkább átengedik a tért kevésbé avatott naturalistáknak, kik selejtes szerzeményeikkel elégítik ki a műérzék szükségeit, természetesen ez utóbbinak vajmi csekély emelkedésére. Szeretjük hinni, hogy nemzeti életünk fejlődésével ezen irányban is haladást leszünk képesek felmutatni.

Művelődési egyletek.

Dr. Sikor Józseftől.

Győri ismeretterjesztő egylet.

Korunknak emberbaráti nemes irányát előnyösen jellemzi azon általános törekvés, mely a tudományos ismereteket a nép minden rétegébe bevinni, és itt lehetőleg terjeszteni iparkodik. Hogy e célnak megvalosítására az iskolák nem elegendők, s hogy a felnőttek oktatására is

kell egyidejüleg törekednünk: azt régen átlátták mindazok, kiknek a népnevelés szent ügye szivükön fekszik. Azon módok között, melyek által e cél elérésére napjainkban hatni iparkodunk, — legsikeresebbnek látszik az ismeretterjesztő egyletek eszméje.

Egy szerény orvostudor: Karika Antal pendítette meg ez eszmét Győrben először, és az 1870-ik évben az ige testté is vált, mert azóta ezen egylet kitartóan működik az ismeretterjesztés nemes munkájában.

Az 1870-ik év junius havában a közművelődés barátai mintegy huszan tanácskoztak Dr. Karikának terve fölött, és elhatározták annak mielőbbi életbeléptetését.

Az alapszabályok háromféle tagsági minőséget különböztetnek meg, u. m.:

1. Alapító tag, a ki az egylet céljainak előmozdítására ennek pénztárába egyszer mindenkorra legalább 20 frtot befizet. — Az alapító tag egyszersmind működő is lehet.

2. Működő tag lehet minden kifogástalan művelt egyén, ki aláirásával kötelezi magát, hogy az egylet működésében három éven át — évnkint legalább egyszer nyilvánosan előadandó munkálattal részt veend.

3. Pártoló tag lehet mindenki, a ki kötelezi magát, hogy az egylet pénztárába három éven át évenkint előre legalább egy forintot befizet.

Az egylet tagjai bármely minőségben vidékiek is lehetnek.

Csalódott azonban az egylet, midőn azt hitte, hogy e nemes eszme mindenütt rokonszenves pártolásra talál, mert jelenleg 3 éves fennállása után sincs egyetlen egy alapító tagja. De nem csalódott akkor, midőn a művelt középosztálynak pártolására és a népnek tudvágyára számított, mert közel 200 pártolótag ad évenkint annyi anyagi segélyt, hogy az egylet a maga szerény körében bátran mozoghat, sőt évenkint némi munkákat is vesz az alapítandó ismeretterjesztő egyleti könyvtár megalapítására.

Az egylet tisztviselői: egy elnök, egy alelnök, egy jegyző, egy pénztárnok és kilenc választmányi tag, kik mindnyájan az egylet közgyülése által választatnak és fizetéstelenek.

A választmány hat tagja a működő, — három tagja pedig az alapító vagy pártoló tagok közől választatik meg.

Az egylet működése leginkább a téli idényre esik, midőn is vasárnap délutánokon a városház nagy termében rendesen két, egy-egy óráig tartó felolvasás rendeztetik, melyre a közönség nem- és rangkülönbség nélkül hivatalos. A nők számára az első sor székek vannak fenntartva.

Az előadások ingyenesek, és oly látogatottak, hogy a terem mindig zsufolásig megtelik.

Az előadás vagy élőszóval vagy felolvasás által történik. A biráló választmánynak azonban előre tudnia kell a tárgyat, melyről az értekezés szól, az megbirálja magát a kidolgozást, nehogy az intézmény céljaival megnem egyező legyen annak iránya; — ki van u. i. zárva minden a vallási, nemzetiségi és politikai felekezetesség szempontját érintő értekezés; de igenis sulyt fektet az egylet arra, hogy felolvasásai körérdeküek és gyakorlati kihatásuak legyenek.

Győri olvasó-egylet.

Az 1836-ik évben három fiatal ügyvéd jött egyszerre Pestről Győrbe, névszerint Jankó Kálmán, Kálóczi Lajos és Zmeskál Sándor, kik egyesülten Dr. Kovács Pállal, arról gondolkoztak, miképen lehetne Győrvárosának közszellemét élénkebbé tenni, a művelt körök férfi elemeit egy társaságba összehozni, és a városnak akkoriban megindult magyarosodását elősegíteni. Céljok kivitelére legalkalmasabbnak találták egy olvasó-egylet felállítását, mit ők maguk meg is kezdtek, minden segélyforrás és pártolás nélkül. Elhatározták, hogy mindegyik fizessen ezen célra évenkint 4 ezüst forintot, melyen könyveket vásárolnak, leginkább a magyar irodalom termékeiből. Szereztek is csakhamar egy rozzant faszekrényt, mely befogadandó lett volna a még nem is létező könyvtárt. Hogy neve legyen a dolognak, e négy férfiu mindegyike saját könyveiből nehányat oda ajándékozott, mely munkák Dr. Kovács Pál lakásán lettek elhelyezve, míg két év mulva a tagok száma 10-re emelkedett, és igy lehetségessé sőt szükségessé lőn egy kis szobácskát bérelni, mely szerény terjedelme dacára is könnyen befogadhatta a rozzant faszekrény csekély könyvkészletét. Ekkor már ujságot is járattak, és Dr. Kovács Pál a „Hazánk“ cimü győri hirlapot alapította, mely is a megszünt német „Vaterland“-nak volt utódja. Ily szerény körben mozgott az egylet több éven át, de azért bár lassan, mégis egyre szaporodott könyveinek és tagjainak száma, mignem az 1848-ik év az egyletet már kis teremben és egy csinos könyvtárral találta. A lázas idők megszüntével az akkori megyefőnökség az egyletet feloszlatta, minden vagyonát lezárolta, de ugy, hogy a zár alól az egylet könyvtárának legértékesebb darabjai eltünedeztek, és pedig olyanok, melyeket visszapótolni lehetetlen; az elidegenített könyvek száma egy pár százra megy.

Sok alázatos folyamodvány kellett ahhoz is, hogy 1852-ben az imigy megcsonkított könyvtárt az egyletnek rendelkezésére bocsássák, de akkor is csak közvetve, a mennyiben Schweiger könyvárusnál helyez-

tetett el, azon engedélylyel hogy az egylet tagjai, és a közönség azt 4 forint évi dijfizetés mellett, használhassák; az igy begyült összeg pedig nevezett könyvárust illette fáradsága jutalmául.

Végre 1854-ben az egylet ujra alakulván, kifogadta azon szép és nagy szállást, melyet maig is bír, s melyben 5 terem az olvasók és szórakozók számára, 2 terem pedig a könyvtár részére szolgál. Ezen fölül van lakás és konyha a vendéglős és szolga számára.

Könyvtára jelenleg 4852 munkából áll, a kötetek száma pedig a 6 ezeret meghaladja. E munkák nagyobb része magyar eredeti vagy fordítás, de van számos német és latin munka is.

Tartalmokra nézve a művek nagyobb része szépirodalmi, de a komoly tudományok is eléggé képviselvék. A szépirodalom után főleg a történelem és bölcsészet érdemel említést. Az alig tengődő orvos-egylet könyvtára is itt van elhelyezve, de nincs az említett létszámba bevéve, és külön kezeltetik, valamint a gazdasági egyleté is. Az olvasó-egylet tagjainak száma rendesen 170—180, kik mint bejáró tagok az egylet fenntartására évenkint 12 forintot fizetnek. Vannak továbbá — bár csekély számmal — csakis olvasó tagok, kik 4 forint évi dij mellett a könyvtárt használhatják, de az időszaki sajtó termékeit nem.

Az egylet jelenleg 16 politikai, 6 szépirodalmi, 2 szaktudományi, és 4 humoristikus lapot tart; ezenkivül két havi füzetet járat. 6 német pol. lap kivételével a többi lap mind magyar.

Tag gyanánt beléphet mindenki, a ki ellen társadalmi tekintetben alapos kifogás nem tehető, és a kit egy egyleti tag ajál.

A jelenlegi tagok foglalkozásukra nézve következő viszonyt mutatnak: földbirtokos 34, gazda 35, hivatalnok 23, ügyvéd 18, orvos 4, kereskedő 13, mérnök 4, pap 11, jogász 8, magányzó 13.

Győri ügyvéd-egylet.

Alakult 1870-ben; székhelye Győr; célja: az ügyvédi kar erkölcsi hitelének, tekintélyének gyarapítása, a jog- és államtudományok, fejlesztése, terjesztése, különösen a hazai törvénykezés terén felmerülő jogkérdések taglalása, esetenkint magánjogügyekben véleményadás, a törvénykezés hiányainak kijelelése, ezek elhárítása iránt tett felszólalás, célszerü javaslatok előterjesztése, és ekkép testületi hatás a hazai jogéletnek egységes, s a közjóléttel összhangzatos fejlődésére; végre az egyleti tagoknak, ezek özvegyeinek, árváinak szükség esetén segélyezése, szóval az ügyvédi kar és a hazai jogélet társadalmi összes érdekének előmozdítása.

Az egylet jelenleg 64 tagot számlál, kiknek nagyobb része beltag, azaz Győrött működő ügyvéd; évenkint 12 forint dijkötelezettségel bírnak; vannak azonban kültagok is 8 forint évi dijfizetés mellett. — Az egylet választhat tiszteletbeli tagokat is, de ilyenek még maig nem léteznek.

Rendes ülést havonkint egyszer tart, azonban az elnök a szükséghez képes többször is hivhat össze rendes ülést.

Van az egyletnek segélyintézete az egyleti tagok elszegényedett özvegyei vagy árvái számára.

Könyvtára áll 120 műből, melyek mind a legkitünőbb jogtani munkák, köteteinek száma 200.

Tart az egylet egy csinos — 3 szobából álló szállást is, hol üléseit és könyvtárát tartja, s hol az egyleti tagok a szaklapokat olvashatják.

Győrvidéki orvos-gyógyszerész-egylet.

Alakult 1864-ben, a midőn is e sorok irójának mint főorvosnak kezdeményezése folytán 18 orvos és 5 gyógyszerész lépett be tagnak. Alapszabályaik szerint minden hóban legalább egyszer tartattak felolvasások, melyek mind a tudományos tájékozásra mind a kartársi érintkezésre igen előnyösen hatottak. Azonban az 1869-ben két kartárs között felmerült surlódás elég volt arra, hogy a virágzásnak indult egyletet nemes törekvésében annyira megakaszsza, hogy 2 év óta az egylet nem is tart gyülést. De ujabban ismét élénkebb mozgalom jelei mutatkoznak, a mennyiben nehány lelkes és tehetséges tagnak távozása és halálozása által támadt űrt remélhetőleg ujabb fiatal erők fogják kitölteni, és az egylet talán nemsokára ismét fölveendi működésének elejtett fonalát.

Sok jót tett az egylet az által, hogy az uralgó tájkórok és járványok alkalmával a kórnak geniusát és az óv- és gyógyintézkedéseket eszmecsere utján megvitatta; mondani is fölösleges, hogy ezen eszmecserének a közjóra kiváló haszna el nem maradott. Ily esetekben a város és megye el nem mulasztotta az óv- és gyógyeljárás tekintetében a győrvidéki orvos-gyógyszerészek egyletét tanácsadásra felkérni, mely esetekben az egylet mindig készséggel vállalkozott is a hatóság kivánságának eleget tenni.

Az egyesület tisztviselői mind ingyenesek, u. m. egy elnök, egy titkár, egy pénztárnok; a titkár egyszersmind a könyvtár őre is.

Tanácskozási helyisége a városház tanácsterme, a könyvtár pedig az olvasó-egylet helyiségében van elhelyezve. Könyvtára mintegy 200 darab könyvből áll, melyek legnagyobb részt a derék Dr. Rottnak

adományai, ki is lelkes működése után Győrből távozván, emlékül az egyletnek egy kis könyvtárt hagyott. — E könyvtár azóta nem szaporodott mással, mint Dr. Kramoliny által az egyletnek adott néhány darab könyvvel, és az által, hogy az egylet a magyar orvosi könyvkiadó társulat tagja levén, évenkint kap néhány munkát.

A tagdij eddig csak 3 forint, és igy igen természetes, hogy szerény lehet az eredmény is, mely ily csekély eszközökkel létesíthető.

Győri kath. legény-egylet.

Keletkezett 1863-ban; célja: az iparos segédek további kiképzése a vallásosság, erkölcsösség és polgári erények felébresztése és ápolása által. E végből 1. esténkint nyilvános előadásokat rendez a vallástan-, éneklés-, olvasás-, irás-, számvetés-, földrajz-, történelem-, rajz- és az iparosok szükségeihez alkalmazott természettanból; 2. a kath. vallás gyakorlatait közösen teljesíti; 3. kirándulásokat, ünnepélyeket rendez; 4. a politika kizárásával egyéb jóirányu lapokat járat, könyveket nyujt olvasásra; 5. a vándor segédeket gondosan elszállásolja saját helyiségeiben; végre 6. a szűkölködőket és betegeket segélyezi. Tagjainak száma 50—60 közt ingadoz; jótéteményben eddigelé 704 tag részesült.

Győrvidéki gazdasági egylet.

Ezen egylet 1860 február havában tartotta meg első, alakuló közgyülését. Célja: a mezőgazdaságot minden ágában tökéletesíteni, előmozdítani, és ez által az országos gazdasági egyletet közhasznu törekvésében gyámolítani. — Főtörekvése a gazdálkodást érdeklő ujabb találmányokkal és fejleményekkel tökéletesen megismerkedni, azoknak életrevalóságáról kisérletek által meggyőződni, és ha azok célszerüeknek mutatkoznak, ugy azokat a nép között terjeszteni.

E kitüzött cél felé ugy halad az egyesület, hogy kiterjeszti figyelmét a mezőgazdaság minden ágára u. m. a földmüvelésre, kertészetre, fa- és gyümölcsétenyésztésre, erdészetre; az állattenyésztésre, és nemesitésre; gépészetre és egyéb a gazdaság körébe vágó iparágakra. Gondoskodik arról, hogy a mezőgazdaságot érdeklő tárgyakról a tudakozóknak lehetőleg kimerítő és alapos értesítést adhasson.

Az egylet saját müködését kimutató évkönyveket ád ki. Azon van, hogy a lehetőség szerint időnként, helyhez nem kötött gazdasági kiállításokat és lóversenyeket rendezhessen; valamint hogy egy minta gazdaságot létesíthessen.

Az egylet törekvése az, hogy évenkint egyszer Győrött — mint az egylet székhelyén országos gyapjuvásár tartassék. Kiállítások alkalmával

jutalmakat oszt a legjelesebb cikkek tulajdonosainak. E jutalmak kisebbszerü gépek-, vagy gazdasági eszközökből, nemesfaju haszonállatokból, pénzjutalmakból, dicsérő oklevelekből és érmekből állanak. A jó cselédek jutalmazására és kitüntetésére különös gondot fordít.

Tagja lehet az egyletnek minden becsületes ember, ki a gazdaság iránt érdeklődik. A tagok kétfélék: alapítók, és részvényesek. — Alapító tag, ki egyszer mindenkorra 100 frtot befizet az egylet pénztárába, vagy kötelezi magát ennek 5-ös kamatjait évenkint fizetni. Alapító tag van összesen 79, az általuk alapított egyleti tőke tesz 10.625 frtot. Részvényes tag, ki hat egymásután következő évre kötelezi magát, hogy évenkint az egylet céljaira 5 forintot fizet. Részvényes tag az egylet ujjáalakulása után jelenleg van 136, és az általuk befizetendő évi járulék tesz 680 frtot.

A szegényebb sorsu kisebb gazdákra nézve azon kedvezmény áll, hogy az igazgató választmánynak, vagy egyes alapító tagnak ajánlatára egy forint évi dij mellett is felvétetnek tagokul, de szavazatjog nélkül. Sajnosan kell azonban tapasztalni, hogy bár az egylet ezen kedvezményt minden melléktekintet nélkül szivesen kiterjeszti, mégis a kis gazdák közől oly igen keveset számíthat tagjai közé, pedig épen ezeknek válnék az egylet hasznukra.

Az egylet továbbá — méltánylandó a mezőgazdaság körül szerzett kitünő érdemeket,— az igazgató választmány ajánlatára nagygyüléseiben tiszteletbeli tagokat is választhat. Ily tiszteletbeli tag jelenleg kettő van.

Minden tagja egyenlő és csak egy szavazattal bír, de testületek, női tagok és azon alapítók, kik 500 frtnyi alapítványnyal léptek az egyletbe, szavazatjogaikat képviselőik által is gyakorolhatják.

Az egylet székhelye Győr, hol hivatalos szállása és gyülésezési helye az olvasó-egylet helyisége. Itt van elhelyezve könyvtára is, az olvasó-egylet könyvtárával együttesen kezelve. E könyvtár az egylet eddigi müködéséhez mértten szerény tartalmu ugyan, de szándéka az egyletnek azt évről-évre szaporítani.

Minden tisztviselője fizetéstelen, egyedül a titkárt kivéve, ki szintén minden hat évben ujra választatik.

Hivatalos sajtóközege a „Győri Közlöny“, melyben gyüléseinek eredményét és minden hirdetéseit közzéteszi.

Az egylet vagyona jelenleg ekképen áll: van pénzben 9935 forint. 5 darab cs. kir. arany, 5 darab aranyérem, 18 darab ezüstérem, és 48 bronzérem. Pénztári hátralék 176 forint 69 kr. Alapító tagoknál künlevő hátralék 680 forint, részvényes tagoknál 860 frt. Az egylet fekvő vagyonát képezi azon 5 hold területü kert, mely Győrváros keleti részén, annak tőszomszédságában fekszik, s melyet 1863-ban Győrvá-

rosa az egylet üdvös törekvésétől áthatva, ingyen engedett át oly célból, hogy ott az egylet mintakertet rendezzen be. Az egylet a kopár helyet csinosan bekeríttette, abba egy diszes kis épületet kertészlakkal és csarnokkal építtetett, földjét egyengeté, mélyen felforgatta és megjavította, a gyümölcsészet, szőlőszet és kertészet legnemesebb és legkülönbözőbb faju csemetéit ülteté, ugy hogy a kert jelenleg már temérdek nemesített gyümölcs — és szőlőfajt és jóhirü magot képes a közönség használatára eladni. — És ez nagy előny a közönségre, mivel a messze földről nagy áldozatokkal meghozatott csemeték rendesen olyanok voltak, hogy a hozzájok kötött reményeknek nem feleltek meg. Ezen előnyt most élvezheti tag és nem tag egyaránt, és pedig az egyletnek jó hire, és komoly iránya biztosítja mindenkinek a faj nemességét.

Hogy ezen mintakert mily jó hatással van eddig is az egyletre ugy mint a közönségre, abból is kitünik, hogy az egyletnek 1872-ben tisztán jövedelmezett 466 frt 65 krajcárt, mi eléggé bizonyítja azt, hogy a kertészet a földmivelésnek legkamatozóbb ága. De ezen anyagi haszon parányinak tünik föl akkor, ha azon erkölcsi hasznot tekintjük, mit ezen kert már rövid fennállása óta is teremtett. Egyéb előnyökön kivül csupán azt említjük, hogy általa a faültetés, mint hazánkban a legkivánatosabb törekvés oly lendületet nyert, hogy mindenütt, a merre csak nézünk, oly helyeken is, hol ezelőtt talán soha egy fa nem állott, rögtönzött ligetekkel találkozunk. — Maga Győrvárosa a gazdasági mintakert felállításakor diszes fasort ültetett a városréten át egész a kertig a sétáló közönség számára, mely ma már Győr legkellemesebb és leglátogatottabb sétahelyét képezi. De e város derék polgársága ott még nem állapodott meg, hanem mind három folyójának partjait és külvárosainak minden utcáit fasorokkal látta el, több rendbeli faiskolákat állított, melyek ma már évenkint ezerszámra szolgáltatják az ültetvényeket. Nagy erkölcsi haszon továbbá az is, hogy a mintakert értelmes és szakképzett kertésze az ifjuság mindkét nemét egész idényen át tanítja a kertészetnek minden ágára, és különösen a vadócok nemesítésére. Igy képződik évenkint mintegy 200 ilyen kis apostol ezen hasznos és nemes foglalkozásnak.

A ki a győrvidéki gazdasági egylet eddigi működéséről elfogulatlanul itélni akar, annak elsőben is latolgatnia kell a viszonyokat, melyek között az keletkezett, valamint azon körülményeket, melyek rövid fennállása óta reá hatottak.

Keletkezése után azonnal a nagy politikai fejlemények állottak be, melyek már csak azért is zsibbasztólag hatottak működésére, mivel a közönség figyelmét, érdeklődését más irányban terelték. Az egyletnek

[redacted]

élete és működése körül legfőbb érdem bizonyára Viczay Héder grófot illeti, ki nemes példaadásával és fennkellt szellemének egész tevékenységével maga körül mint gyúpont körül csoportosította azon kevés számu lelkes és tevékeny férfiut, kiknek segélyével az egyletet a közöny örvényéből a bukástól megmentette; neki köszönhető, hogy midőn ez évben már harmadszor ujjáalakult az egylet, dacára azon körülménynek, miszerint Sopronyban a mult év folytán szintén egy hasonirányu intézet keletkezett — tagjaiban, munkaképes férfiaiban nemcsak nem fogyott meg, de sőt szaporodott. — Adjon az ég sok ily valódi nemest hazánknak, és felvirulása biztos leend!

Azonban más — nem az egylet kebelében rejlő viszonyok is voltak, melyek az egylet tevékenységére zsibbasztólag hatottak; az intézet u. i. a mai viszonyok között még képtelen közhasznu törekvéseit érvényesíteni, ha e törekvésében az államhatalom által nem gyámolíttatik.

Évek előtt kérvényezett már a gazdasági egylet a földmüvelési ministeriumnál a miatt, hogy — miután hazánk tisztán termelő ország, és csakis a mezőgazdaság tökéletesítésében és okszerü reformjában találhatja üdvét és boldogulását: segélje az állam e gazdasági egyletet annyira, hogy ez képes legyen egy — a magasabb gazdálkodási tudomány kellékével felruházott egyént szerződtetni, a célra, hogy ez mint az egylet mozgó ügynöke, a népnek vándor oktatója, a községek buzdítója, és az üdvös reformoknak rábeszélés által terjesztője legyen. Fölösleges itt felsorolni azon sokoldalu hasznot és áldást, mely ily intézmény nyomaiban felfakad. Mi csak fájdalommal emlékezhetünk a kormánynak a felterjesztett kérelemre adott elutasító válaszára.

Az egylet üdvös működésével áll összefüggésben azon örvendetes tény is, miszerint jelenleg e kis megyében 68 faiskola létezik, melynek tartalma 26663 nemesített fa, és 78069 vadóc.

Az egylet mintakertjében a szőlőszet számára van szép szőlőiskola, melyet az ügybuzgó Simon Vince csornai prépost teremtett, s melyből évenkint sok ezerre menő legnemesebb faju venyige jut a közönség közé.

Majd minden évben rendez az egylet egy kiállítást- majd szarvas marhák, majd juhok- és lovakból, majd meg kerti veteményekből és gyümölcsből: gyakran tart szántó versenyt és kisérleteket gépekkel. A silányabb gyümölcstermő években pedig saját helyiségében rendez kisebb mérvü nyári és őszi gyümölcskiállítást, melyre nemesebb faju gyümölcséből a tenyésztő mutatványt küld be az egyletnek, mely azt közszemlére és megizlelés végett kiállítja.

A szép sikerü szarvasmarha kiállításokon kivül az egylet a gazdaság ez ágának érdekében egyéb munkásságot is fejtett ki. Nevezetesen

1869-ben az egylet a kormányhoz emlékiratot küldött, melyben jelezte a szarvasmarhatenyésztés hanyatlását, figyelmeztette a kormányt, hogy miután a szarvasmarhák mind mennyiség, mind minőség tekintetében évről-évre hanyatlanak, intézkedjék a kormány ezen nevezetes államvagyon pusztulása ellen, és pedig legcélszerübben ugy, hogy a mezőhegyesi államgulyából, hol a magyar szarvasmarhafaj egész eredetiségében tenyészik, évenkint több darabot eladás végett vidékünk számára jelueljen ki. E kérése az egyletnek nem maradt sikertelen, mert azóta évenkint 30—40 darab jó faju szarvasmarhát, bikát és üszőt bocsátanak Kis-Béren nyilvános árverés alá a felső vidék részére. Mennyire volt szükséges ezen kérelem és ezen intézkedés, kitünik abból, hogy a kiállított darabok roppant áron kelnek el; nem ritka az eset, hogy egy-egy fiatal bikáért 400 forintot adnak.

A lótenyésztés érdekében is nagy jót tett ezen egylet az által, hogy a kormánynál kieszközölte miszerint az állami ménesekből évenként a szükséges mennyiségü jó faju ménlovakat kapja a közönség használatra bizonyos megállapított dij mellett, és pedig ugy, hogy a győrvidéki gazdasági egyletnek kiküldött bizottsága szemeli ki a kirendelendő méneket, és az rendelkezik arról is, hogy mely időben adassanak azok át közhasználatra.

De a juh- sertéstenyésztés és méhészet terén sem volt az egylet tétlen; ez irányban főleg nagyobb földbirtokkal rendelkező tagjai által hat.

Irodalom.

Dr. Kovács Páltól.

Olyan kereskedő városban mint Győr, hol a „kétszerkettő négy“ ismerete a tudományok első sorába tartozik, — elég, ha az irodalomról csak valamit is lehet szólani. Már pedig Győrött az irodalomról nemcsak átalánosan, de különösen a magyar irodalomról is dicsérettel mondhatunk el egyet-mást.

Győrnek már a mult században volt nyomdája, melynek alapítója s hüséges vezetője jelen századunknak csak nem feléig — a közelismerésben részesült Streibig-család volt. Igaz, hogy termékei között eleintén leginkább csak a „régi lőcsei formára“ szerkesztett győri kalendárium tünt ki, mely hosszú évek során át volt a vidék igen kedvelt „igazmondó prófétája“; de tudtunkra a hajdani hires pápai professor Márton István „Kant-féle philosophiája“, s azon időben nagy feltünést okozott „Keresztény moralis kis katechismusa“ is ezen nyomdából került ki. Később ezen nyomdának tulajdoni joga

17*

átment Sauerwein Gézára, s ezen cég alatt jelent meg ugyanott a többi között Máár Bonifác bencés-rendü tanár „Egyetemes történelmének“ is két tartalmas vastag kötete.

Szintén ezen nyomdában jelent meg — hazánkban talán Pozsonyt kivéve — az első vidéki lap, mely az akkori viszonyokhoz képest „Vaterland“ cim alatt német nyelven volt ugyan irva, Nosser Richard tulajdonos szerkesztése mellett, — de csakhamar engedve a közkivánatnak, magyar lappá alakult át, s „Hazánk“ cimmel Dr. Kovács Pál által szerkesztve, az 1848 év utolsó negyedéig közelismerésben s hazafias pártolásban részesült.

Ezen lapban jelent meg hazánkban az első cenzura-mentes cikk, melyben Karády, — később a Kossuth fiuk nevelője a márciusi bécsi és pozsonyi eseményeket a legszabadabb szellemben irá meg. Midőn ezen pozsonyi levelet a nyomdatulajdonos saját szakálára kinyomatni nem meré, a lap szerkesztője az addig volt kir. censor, — Deáky Zsigmond győri kanonok és felszentelt püspökhöz vivé azt átnézés végett, ki is annak olvasására csak nem kiesett kényelmes zsölle-székéből, s azt aláirni vonakodott. Az ablak alatt azonban már jelentékeny tömegben gyűlt össze a történtekről szóval értesült nép, s a szerkesztő a következményekről a méltóságos censor urat tévén felelőssé, ez végre aláirá „pro forma“ az utolsó „admittitur“ szót, hogy legalább a félénk nyomdász biztositva legyen. Másnap már száz meg száz példányban olvasá azt két váltó garasért a hirszomjas nép, mi is alapjául szolgált az azután következett lelkesedésnek.

Irtak e lapba akkori iróink legjelesebbjei, ugymint: Petőfi, Arany, Szász Károly, Lisznyay, Vajda, Rónay Jácint és mások. Petőfinek különösen néhány kitünőbb dala itt jelent meg először, u. m. „Egy gondolat bánt engemet“, — „A XIX-dik század költői“, — „Falu végén kurta korcsma“, — a „Kutyakaparó“, s ezek többnyire olyanok voltak, melyek a pesti censura rostájában fennakadván, velök a költő a vidéki censura tágabb rostájába menekült. A „Kutyakaparó“-val azonban mégis volt itt is egy kis baj. Az utolsó versszak igy szól:

A csárdától vagy száz lépésnyire,
Kopár dombtetőn fent,
Senki által meg nem látogatva,
Áll egy régi kőszent;
Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
Akasztott nyakába,
Mintha mondta volna: menj isten hirével.
Mit állsz itt hiába?!

Itt a „kőszentet“ a censor semmi áron sem akará átbocsátani, — inkább irt e helyett maga, egy egészen uj berekesztő strófát. Ettől azonban a szerkesztő ijedt el, ki Petőfit jól ismervén, bizonyos volt abban, hogy ha e szentségtörés az ő lapjában világra jő: a szerző őt szonika agyonüti. — Végre félnapi alkudozásnak az lett a vége, hogy a „kőszent“ helyett „kősz—t“ nyomatott, miként ez a „Hazánk“ akkori számában először nyomva, eredetileg csakugyan igy áll.

Beütött azután hozzánk a „szabadság“, s ennek következtében egyszer magyar, máskor horvát, — azután német, később még a muszka is jövén hozzánk, mint „jó barát“ mint „vendég“: nagyon természetes, hogy ily „barátságos vendégi“ viszonyok közt szegény „Hazánk“ is elveszett, t. i. a „Hazánk“ cimü győri első magyar lap, — mert hiszen, mindennek dacára is ma már büszkén dalolhatjuk a nótát: „él magyar — áll Buda még!“ — A „Hazánk“ azonban később szintén ujra feltámadt és Zetykó József, azután Beőthy Károly, majd Nagy Endre, Kautz Gusztáv, s Némethy Ernő jeles polgártársaink szerkesztése mellett, mint „Győri Közlöny“, jelenleg Mersich József laptulajdonos által szerkesztve, már XVII. évi pályáját futja, — olyan idő, melylyel még vidéki lapjainknak egyike sem dicsekedhetik.

A mult évek politikai párttusái egy ellenzéki lap megjelenését tévén szükségessé: született 1872-ben a „Szabad Polgár“ mely Kis Sándor szerkesztése mellett megyénkben és városunkban eléggé elterjedt.

A város helyi s kivált társadalmi viszonyai azonban még e két pártlap által sem lévén kellőleg képviselve, támadt 1873-ban a harmadik magyar lap, mely „Győri Figyelő“ cim alatt, Dr. Persz Adolf szerkesztése mellett pártszinezet nélkül, különösen városunk és társadalmunk közügyeit, viszonyait kiséri figyelemmel.

A főgymnasium „önképző egylete“ adja a negyedik magyar lapot, mely „Remény“ cim alatt, minden hónapban egyszer csinos kiállítással és beltartalmával szép reményekre jogosító ügyekezetet tanusítva, — jelenik meg. S igy ez időszerint Győrnek négy magyar lapja van, melyek közől 3 hetenkint kétszer, egy pedig (Remény) hónaponkint egyszer jelenik meg.

Ezekhez szintén 1873-ban csatlakozott még egy ötödik testvér is, melyre az egyszeri tiszamelléki kálvinista pappal elmondhatjuk, hogy Isten ne vegye neki rosz néven, hogy ő német! Cime „Raaber Lloyd“, s Beliczay ügyvéd szerkesztése mellett váltig állítja, hogy neki csak nyelve német, de szelleme magyar. Azért tehát — Isten neki! vegyük be őt is a kompániába, — s legyen ezzel városunknak öt lapja;

ezzel legalább ugy hiszem nem sok vidéki város dicsekedhetik hazánkban.*)

Nyomdánk is van kettő, — a fenn említett „Streibig-Sauerwein“-féle (a mult század közepe óta), s a nemrég (1869) nálunk megtelepedett Czéh Sándoré, ki műértő tapintattal úgy vezeti nyomdászati ügyeit, hogy csinosságra nézve bármely nagyobb városi hasonló intézetekkel is méltán kiállhatja a versenyt.

A városunkba járó lapok száma legio.**) Kaszinónk, kereskedelmi gyüldénk és kávéházaink asztalai görnyedeznek a különféle nyelvü s tartalmu lapok terhe alatt. Igaz, hogy legmagyarabb kereskedőnk is még azon balhitben vannak, hogy a „Pesther Lloydot“ még a „Pesti Napló“ vagy a „Hon“ mellett sem nélkülözhetik; valamint magyar társas köreinket a „Fővárosi lapok“ a bécsi „Fremden-blatt“ nélkül ki nem elégítik, — s több magyar hölgyünk előtt a „Berliner Bazar“ a pesti „Magyar Bazár“-nál nagyobb becsben van, mert két héttel elébb adja a divat változásait, — no meg aztán gyakorlat végett egy kis német olvasmányra is elkerülhetetlen szüksége van m a g y a r h o n l e á n y a i n k n a k; — mind e mellett azonban bátran állíthatjuk, hogy magyar lapjainknak minden osztálya városunkban is elég pártolásban részesül. S hogy az irodalom nálunk ily pártolásnak örvend, leginkább köszönhetjük azon irodalmi férfiaknak, kiket ugy a multból, mint a jelenből büszkén nevezhetünk magunkénak. Ezekhez pedig — meg kell vallanunk, hogy az ősidőktől fogva közöttünk közbecsülésben élő bencések magyar szellemü és tudományos müveltségü szerzete nagyszámmal járult. Csak e században is a már fennemlített Maár Bonifácon kivül közöttünk élt s tanároskodott Czuczor Gergely, nemzeti költőink egyik legjelesbike, kinek halhatatlan költői művei mellett a páratlan „Magyar nyelv szótárát“ is köszönhetjük; itt kezdé irói pályáját, — még pedig a helybeli „Hazánk“ cimü lapban — Rónay Jácint, a magyar trónörökös volt történelmi tanára; — e derék szerzet tagja s győri tanár volt Rómer Flóris, nagytudományu régészünk stb.

De a világi elemnek is sok jeles tudósa volt nálunk, különösen a jogakademián. Igy a maga idejében nagyhirü jogtanár Beke, Szabó, kik már rég elhalának; de élnek még: Csacskó, Karvassy, Konek, s a legujabbak

*) Győrvárosa lakosságának dicséretére legyen mondva, hogy e lap részvét hiányában 1873 május hó közepén megszünt és a kiadó egy hason című, de magyar lap kiadását igérte.

**) Illetékes helyről nyert értesülésünk szerint a magyar lapok száma körülbelül 600-ra, míg az idegen — jobbára német nyelvü lapoké mintegy 500-ra tehető.
Szerk.

közől Hajnik Imre, kik már távozának ugyan körünkből, de eleinte mindannyian a győri akademiának tanárai voltak. Mert tudósainkkal csaknem úgy voltunk mindig, mint szinészeinkkel. Ezeknek jelesebbjei is a győri szinpadról léptek a pesti nemzeti szinházhoz, valamint említett tanáraink is mind a győri akademiából emelkedtek a pesti egyetemhez.

A jelenleg közöttünk működő egyes tanárokat, ugy a világiakat mint a bencésrendüeket névszerint egyenkint felsorolni itt nem tartom szükségesnek, nehogy szerénységöket sértsem meg; elég legyen csupán azon fontos tényt megemlíteni, hogy az ő tudomány-szeretetök és tanítói buzgalmoknak köszönhető a már néhány hónap óta fönnálló s nagyszorgalommal látogatott „Nőiskola“ kizárólag felnőtt hölgyek számára, melyben főgymnasiumi s akademiai tanárokon kivül még néhány műkedvelő irodalmár: a classikai régészetből, — Magyarország történetéből, — statistikából, — természettanból, — aesthetikából, — lélek- és erkölcstanból, — a magyar irodalom történetéből, — s a zenészet történetéből, — egészség és neveléstanból hetenkint felolvasásokat tartanak. Az ez uton begyült két frtos havidijak egészen a felállítandó gyermek-védhely megalapítására fordíttatnak. Dicsérettel említendő itt még Petz Vilma nőnövelde tulajdonos urhölgy, ki a felolvasásokra szükséges helyiséget — nemcsak minden dij nélkül átengedi, de a neveléstanból ő maga is a rendes órákban felolvasást tart. A hol a tudományok még a nők részéről is ily közpártolásban részesülnek, ugy hiszem nem volt felesleges e néhány igénytelen lap az „irodalomról Győrött“.

---

4. Anyagi műveltség.

Mezőgazdaság és állattenyésztés.

Nedetzky Sándor- és Szilágyi Gáspártól.

I.

A mezőgazdászat képének teljes rajzához elsőben is érintenünk kellene ezen iparágnak elemi tényezőit, milyenek a föld-, hegy- és vizrajzi, — nemkülönben földtani és éghajlati — átalában tehát a természeti viszonyok. Azonban nehogy ismételjük azokat, mik e mű első részében már ugy is taglalva voltak, elégnek tartjuk e helyütt csupán utalni a természeti viszonyoknak imént érintett és idevonatkozó pontjaira, melyek elég bő tájékozást nyujtanak arra, hogy ezek alapján azonnal áttérhessünk tárgyunkra: a szorosan vett mezőgazdaságra.

Az 1858-ben végzett catastralis összeirás és földbecslés szerint Győrmegye termékeny területe 240.389 cat. holdat és 1389 □ ölet foglal el; ebből:

Szántóföld	124,943 hold,	422 □	öl
Rét és kert	40,530 „	1468	„
Legelő	45,446 „	1418	„
Nádas	1,907 „	1343	„
Erdő	21,843 „	26	„
Szőlő	5,717 „	1520	„
Terméketlen	18,701 „	23	„

E szerint a szántóföld az egész termékeny földterületnek, — valamivel többet mint felét képezi; vagy is ugy aránylik mint 1: $1^{11}/_{12}$-hez. A lakosság összes száma az 1870-ik évi összeirás szerint 103.637; tehát 1000 lélekre esik 1205 hold szántóföld, s egy lélekre $1^{1}/_{5}$ hold; az összes termékeny területből pedig 1000 lélekre 2319, s egy lélekre $2^{319}/_{1000}$ hold jut.

A föld termékenysége.

Habár megyénk földtalaja nem dicsekedhetik is a bánáti és tiszamelléki televényes föld termékenységével, sőt ehhez nem is hasonlítható, — de még mindig elegendő jó arra, hogy gazdájának szorgalmát és reá fordított munkáját kellően megjutalmazhassa. Hogy földünk termékenységi állapotának tiszta képét adjuk, a magyar k. győri pénzügyi igazgatóság szivességéből összeállított — s a megye földosztályozására, nemkülönben annak határonkint vett átlagos évi termésére vonatkozó táblázatból következő adatokat veszszük át:

Holdankint átlagos termés:

buzából	$6^{3}/_{4}$	bécsi mér.
rozsból	4	„ „
árpából	$3^{1}/_{2}$	„ „
zabból	$3^{1}/_{4}$	„ „
kukoricából . . .	$4^{1}/_{2}$	„ „
burgonyából . . .	10	„ „

Mindez ugyan — tekintve földünk természeti viszonyait, — nem igen kedvező eredmény, de ha figyelembe veszszük, hogy volt úrbéres gazdáink nagyobb részt még most is a primitiv gazdálkodáshoz ragaszkodnak és földjeiket zsarolják, anélkül hogy a fogyasztott erő kellő visszapótlására is gondolnának: az eredmény nem is lehet kedvező. Ha majd, — mint már észlelhető, — az okszerü földmüvelés nagyobb tért foglaland el, jogosan remélhetjük, hogy termelésünk is kedvezőbb és jutalmazóbb leend.

Rét és legelő. Réteink — 40,530. h. 1468 □ ölet, legelőink pedig 45,446. h. 1418 □ ölet foglalnak el. A fönnebb hivatkozott catastralis földosztályozás és becsülés 1 hold rét évi termését 9 mázsa mag szénára és 4 mázsa sarjura, összesen tehát 13 mázsa takarmányra teszi. Legelőink pedig átlag holdankint 4 mázsa széna értékre vehetők.

Sajnos, hogy legjobb réteink nagyrészben viz mellett terülvén el, gyakori elöntéseknek vannak kitéve, és ez okból termésök igen bizonytalan s egy véletlen árviz sokszor gazdáink legszebb reményeit megsemmisíti. — Reményünk van azonban, hogy a Rába, Rábca és Marcal folyóknak már megkezdett szabályozása valahára nemcsak óhajtás marad, hanem valósággá is leend, és gazdáinknak több ezer holdra menő réteit a folytonos veszélytől nemcsak megmenti. de egyszersmind módot nyujt arra, hogy réteinket öntözés által magasabb művelésre, és igy értékre emelhessük. Nagyobb gazdáinknál a lucerna, vörös here és esparrett művelése otthonos, és pedig gazdaságuk nem csekély előnyére.

A rétek és kertek aránya a szántóföldhöz 1 : $3\frac{335}{4053}$;
Legelő aránya a szántóföldhöz . . . . 1 : $2\frac{34051}{45446}$;
Rét- és legelő aránya a szántóföldhöz . 1 : $1\frac{38}{85}$;
rét és legelő aránya az összes termőföldhöz kerek számban 1 : 3.

A nádasok 1907 cat. holdat és 1343 □ ölet foglalnak el, megközelítőleg 1,525.600 kéve terméssel, vagyis holdankint 800 kévével, és mivel 100 kévének ára 4—6 ft. közt ingadoz: átlagos ár gyanánt 5 ft. biztosan felvehető, mi is a megyének nem megvetendő jövedelmi forrását képezi.

Gazdálkodási rendszerek.

A gazdálkodási módozatok, melyek a földmüvelésben divatoznak, a talajnak természeti viszonyai, a birtok kiterjedése és a reáfordított tőke, nemkülönben a birtokos szakképzettsége és értelmisége szerint különbözők. Míg kisebb — különösen volt urbéres gazdáink most is őseikről öröklött gazdálkodást visznek, sőt mivel megyénkben a már majdnem teljesen keresztülvitt tagosztályok folytán mindenkinek birtoka egészen hatalmában van, — sokan földjeiket derüre-borura vetik, a nélkül, hogy azok kellő trágyázásáról is gondoskodnának: addig nagyobb birtokosainknál az okszerü gazdálkodás és többeknél az alapos szakértelem tünik ki. Nagy birtokaink közől felemlítendőnek tartjuk: Sina János báró, a győri püspökség, Viczay Héder gróf, a pannonhalmi főapátság, a győri székes káptalan, és Lamberg gróf uradalmait, melyek valódi szakértelemel kezeltetnek és évenkint ezerekre menő tőke befektetésével a művelt gazdálkodás mai szinvonalához köze-

ledve, fokozatosan kedvezőbb eredményt tüntetnek föl, és igy különösen az egyházi birtokokat illetőleg tettleg megcáfolják azon sokaknál gyökeret vert balhiedelmet, mintha papi kezekben a földbirtok nem részesülne oly okszerü kezelésben, mint ezt a nemzetgazdászati magasabb szempontok megkivánják. Elég legyen a kezünknél lévő adatok közől csupán egyet felemlíteni, mely szerint a pannonhalmi főapátság kis-megyeri és hecsei pusztáján a legközelebbi 4 év tőkebefektetése 75,859 frtot tett.

A gazdálkodási rendszerekből — bővebb tájékozás végett — ide igtatunk nehányat: a) Váltó gazdaság különböző módozataival 6, 7, 8, 9 stb. évi rendszerrel. b) Rozsföldeknél 1. ugar, 2. rozs, 3. kapás, 4. árpa vagy zab. c) Rába mentében és Tóközben kisebb gazdáinknál: 1. buza, 2. árpa, 3. buza, 4. kukorica, és igy tovább, ugar nélkül. d) Lucernás: 1. ugar erősen megtrágyazva, 2. kapás, 3. árpa lucernával, 4. lucerna míg jól díszlik, — azután buza, majd tavaszi.

Munkaerő.

Noha megyénk az ország legnépesebb vidékéhez tartozik és gyárak hiányában lakosai nagyobb részt mezőgazdasággal foglalkoznak: nagyobb munkaidőben — különösen aratáskor — a munkás kéz szüksége mégis igen érezhető. Ennek egyik oka abban fekszik, hogy kisebb parasztgazdáink is, kik családjokkal könnyen elvégezhetnék saját aratásukat és egyéb munkájokat, mégis külön aratókat és munkásokat fogadnak; másik oka pedig az, hogy népünk ha egyszer télre való kenyerét megkereste, munkára nem örömest vállalkozik; végre jelenleg épülőben lévő vasutaink is sok kezet elvonnak a mezei munkától. Ez okból serény gazdáink kénytelenek maguknak feles földek kiadásával és más költséges módon a szükséges kézimunkát biztositani.

E körülmény a belterjes gazdálkodásnak is határt szab, — de egyszersmind arról is szomoru bizonyságot tesz, hogy népünk még nem bir elegendő ösztönnel a jobb lét után törekvésre. A napszám az évszak szerint különböző; — férfiaknál 40 kr. — 1 frt. 20 kr., nőknél 30 — 70 krig terjed.

A munkások munkaképessége — dicséretére magyar fajunknak, — nagy, különösen aratásban, mely alatt mint legjövedelmezőbb foglalkozásuk alatt — dacára a sovány élelmezésnek — bámulatos tevékenységet fejtenek ki; reggeli 4 órától u. i. sokszor esti 10 óráig folytonos munkában vannak, és e mellett vigak és egészségesek. Egy 2—3—4 száz holdas uri birtokon közönségesen 6—8—10—12 cseléd van alkalmazva,

800—1000 holdon pedig 20—24. Ezeknek fizetése a vidék szerint változik; álljon itt például nehány illetmény:

A győri püspökség börcsi birtokán:

	Kész-pénz	Buza	Rozs	Árpa	Só	Hus	Takar-mány	Föld	Marha-tartás	Sertés	Fa
	frt.	m.	m.	m.	font	font	m.	hold	db.	db.	öl
Gazda	24	10	18	4	40	30	12	1	1	2	1
Béres	12	6	10	4	30	40	12	5/8	1	2	1
Juhász	40	4	12	2	30	40	12	5/8	1	2	1

ezen felül lakás és kert; — juhászoknak pedig a gyapju után 1%.

Pusztai járásban. Béres: 20 frt., buza 20 m., rozs 10 m., hus 50 font, 1 hold föld, 1 db. tehén és 2 db. sertés tartás, lakás, tüzelő.

Sokoróaljai járásban. Béres: 28 frt., buza 6 m., rozs 24. m., 50 font só, 50 font hus, 1 hold kukorica, 1/4 hold burgonya, 1/8 kenderföld, 1 tehén és 3 sertés tartás, 1/2 m. bab, lakás, tüzelő.

A pannonhalmi főapátság urodalmaiban:

	Kész-pénz	Buza	Rozs	Árpa	Só	Föld	Tüzelő	Marha	Sertés
	frt.	m.	m.	m.	font	hold	öl	tartás	
Hajdu	68	8	18	12	40	1/2	3	1	5
Béres	43	8	18	12	50	3/4	2	—	5
Ostoros	22	4	16	12	25	1/2	1	—	2
Kocsis	48	6	18	6	40	1/2	2	—	4
Juhász	60	8	18	12	50	1 1/4	4	2	6
Bojtár	50	4	18	6	32	1/2	2	—	4

Ezen kivül a hajdu kap egész öltözet egyenruhát, béresek, ostorosok és kocsisok hű szolgálatukért évenkint jutalomban részesülnek, juhászok és bojtárok pedig fejenkint 2 db. mustra-birkának husát, minden db. megbélyegelt bárány után 3 krt, Szt. Mihálykor minden élő birka után 1 krt. és minden bárány után ugyanekkor 5 krt. kapnak; mindannyian

orvos és gyógyszer kedvezményben részesülnek, az elaggottakról, a gyermekek ingyen oktatásáról az uradalom gondoskodik s végre adójukat is ez fizeti.

Lamberg gróf ikrényi urodalmában:

	Készpénz	Buza	Rozs	Árpa	Föld	Só	Marha tartás	Sertés tartás	Lúd
	frt.	m.	m.	m.	hold	font	db.	db.	db.
Hajdu	20	10	16	8	$1\frac{1}{8}$	30	2	4	5
Számadó juhász	40	10	16	8	$1\frac{1}{8}$	30	2	4	5
Béres gazda	30	10	16	8	$1\frac{1}{8}$	30	2	4	5
Béresek	24	10	16	8	1	30	1	3	4
Bojtárok	36	6	14	6	$\frac{4}{8}$	1 darab marha nyári tartás			

A számadó ezen felül minden mázsa gyapju után 1 frt., a hajdu pedig egyenruhát, lakást és tüzelőül 200 kéve rőzsét kap. A csikósok és bojtárok minden elválasztott csikó és borju után 1 frt; — a cselédség gyermekei ingyen oktatásban részesülnek, és e célból az uradalom egy tanítót és iskolaházat tart; adót nem fizetnek, — orvosi és gyógyszer költségeket az uradalom viszi. A cselédek fizetése 5 évről öt évre 2 frttal emeltetik, 15 évi szolgálat után 30 frt. javítást kapnak, ezután már nyugdijra számíthatnak, a melyben haláluk esetében családjaik is részesülnek. Az aratók itt átalában a tizedik részt kapják, de élelmezésökre csak előleg adatik.

Egyébiránt az aratók fizetése kis változással rendszerint következő: élelemre minden személy után ½ mérő buza, 1 mérő rozs, zsiradékra 60 kr. és tüzelő.

Buzából 12-dik rész, rozsból, árpából, zabból 11-dik szalmával, vagy anélkül; némely helyen készpénzzel is fizettetnek, de ez kivétel.

Rendetlenségek sürgősebb munkaidőben ha néha előfordulnak is, de nem gyakoriak.

A nagyobb gazdaságok átalában jól fel vannak szerelve, és a gazdálkodás ökörfogatokra van alapítva; a gazdasághoz szükséges lófogatokon kivül, 100 hold szántóföldre átalában 6 db. jármos ökröt számítanak.

Azonban ha a megye szántóföld-területét, és egész igavonó marháinak számát párhuzamba állítjuk, sokkal kedvezőbb arány tünik

ki. Ugyanis 1872-ben közmunka alá 15,298 db. igavonó marha (és pedig 8263 db. ökör és 7035 ló) iratott össze; ezt a 124.943 hold szántóföldre felosztva, minden 100 holdra esik kerekszámban 12 db.

A nagyobb mezei munkát rendesen 4 ökrös fogattal végzik. Nagyobb gazdaságaink eszközökkel és gépekkel kellően el vannak látva; átalában a Zugmayer cenki, — Vidats, Gubitz és másféle vas-ekék vannak használatban.

Ide igtatjuk az orsz. statistikai hivatalnak az egész megyére, és a pannonhalmi főapátságnak győrmegyei birtokára vonatkozó kimutatásait.

Az egész megyében:

	Gőzcséplő	Lóerőre készült gépek						
		Vas eke	Fa eke	Vető	Cséplő	Arató és kaszáló	egyéb	Összesen
Pusztai járás	8	4918	84	47	44	1	62	2156
Sokoró aljai j.	10	957	146	32	23	1	38	1197
Tó-, sziget- és csil.	13	2601	110	105	34	20	86	2956
Győrváros	—	387	—	4	5	—	—	396
Összesen	31	5863	340	188	106	22	186	6705

A pannonhalmi főapátság győrmegyei birtokain, u. m. 181 kat. hold belsőség, 5907 hold szántóföld, 865 h. rét, 6409 h. erdő, 4982 h. legelő, 19 h. nádas, 49 h. szőlő, és 501 h. haszontalan, összesen 13913 hold.

Gőzcséplőgép (10 lóerőre) . . . . . . 3 db.
Gőzfűrész . . . . . 3 „
Gőzfurógép . . . . 1 „
Gőzesztergа . . . . 1 „
Gőzmalom 2 kőre . . 1 „
Cséplőgép lóerőre . . 3 „
13 soros Garret-féle vetőgép . . . . . . 10 db.
9 soros Garret-féle vetőgép . . . . . . 2 „
Kanalas szórvavető gép 6 „
Kefés szórvavető gép . 1 „

Gazdasági szakiskola a megyében nem létezik, de a hazai és külföldi szakintézetek növendékei az uradalmaknál jelentékeny számban vannak alkalmazva.

Örömmel jegyezhetjük ide, hogy a pannonhalmi főapát a rend birtokain alkalmazott cselédek gyermekeinek számára egy földműves

iskola felállítását elhatározta és pedig 80 gyermekre, kik egyszersmind élelemmel is el fognak láttatni. Óhajtjuk, hogy e nagy horderejü törekvés nagybirtokosainknál minél több követőre találjon.

A mezőgazdaság s minden vele rokon iparágak fejlesztésére hivatott tényezők között bizonyára nem utolsó helyet foglal el a „győrvidéki gazdasági egylet", melynek fönnebb adott ismertetésére ezuttal is utalunk. Számos birtok áll haszonbérlet alatt és pedig jó sikerrel; a statistikai adatok szerint jelenleg 215 haszonbérlő létezik.

A termelés és fogyasztás pénzviszonyai.

Ha a catastralis földbecslésben megállapított átlagos terméseket, továbbá — az 1870-dik évi statistikai adatok alapján — a bevetett területeket, s végre a győri piacnak hivatalos adatokból vett hat évi átlagos gabona árait alapul veszszük, — következő eredményre jutunk:

Buzával: (ide sorolva a kétszerest, tavaszi buzát és repce földeket is) volt bevetve 42,957 hold; évi termés 289959 mérő; pénzértéke (5 frt. 52 kr.) 1,600.573 frt. Rozs: (az őszi árpát is idesorolva:) 20,136 holdon, termés 80,544 mérő, pénzértéke (3 frt. 35 kr.) 269822 frt. Árpa: (ide van számitva: bab, borsó, köles, bükköny, kender stb,) 27,011 holdon, termés 104539 m. pénzértéke (2 frt. 65 kr.) — 277,028 frt. Zab 11.102 holdon, termés 36082 m. pénzértéke (1 frt. 80 kr.) 67834 frt. Kukorica 9078 holdon, termés 40,851 m. pénzértéke (3 frt.) 112523 frt. Burgonya 3987 holdon, termés 39870 mérő, pénzértéke (50 kr.) 19925 frt. Ugar 10,669 hold; — mint legelő holdankint 1 frt értékben 10,669 frt. E szerint az összes termés pénzértéke 2,358.415 frt.

Rétjeink szénatermése összesen 526870 mázsát tesz, melynek pénzértéke (1 frt.) 526870 frt. Legelőink pedig 181784 mázsa szénaértéket képviselnek, melynek mázsáját 80 krral számítva tesz pénzértékben: 145427 frt. S igy a szántóföld, rét és legelő összes évi termése 3,030.712 frt értéket képvisel, mely összeget ugyancsak a szántóföld, rét és legelő 210919 hold területével elosztva, esik egy holdra 14 frt 30 kr. nyers jövedelem; ebből művelési költségekre 60%-ot levonva, marad egy hold után 5 frt. 72 kr. tiszta jövedelem. Ennek 5%-os tőkéjét véve, 1 hold értéke kerek számban 115 frt. Bővebb tájékozásul ide igtatunk néhány adatot az ujabb időkben tett birtokeladásokról.

Nagyobb birtokok. Csécsényben 1868-ban eladatott árverés utján 618 cat. hold kir. kisebb haszonvétel és épületekkel 127120 frt. vagyis holdja 205 frt. Csikvándon 551 hold szintén épületekkel és k. kisebb haszonvételekkel 80000 frt., tehát holdja 163 frt. Árpási uroda-

lom 1872-dik évben 3000 hold, 600 holdra menőerdővel, épületek- és kisebb kir. haszonvételekkel 266000 frt., holdja 89 frt. 1872-ben Téthen 1383 hold, 300 holdra menő értékes erdővel, épületekkel és kisebb kir. haszonvétekkel, 94000; holdja 69 frt.

Urbéri telkek. Földnépünk előszeretettel ragaszkodván a földhöz, ha csak tehetsége engedi, sőt olykor ezen felül is iparkodik az áruba bocsátott földet sajátjává tenni, és ezt sokszor valóságos értékén tul is megfizeti. Igy történik, hogy a nagy és kisebb birtokok ára között nevezetes különbség forog fenn. Például

Sz. Ivánon homokos talaj, 1 telek 48—50 hold	7—8000	frt.
Kónyban jó föld, 1 telek 50—52 hold . .	13—14000	„
Kapiban jó föld 1 telek 50 hold	15000	„
Sövényházán homokos, 1 telek 45 hold .	9000	„
Beziben 1 telek 70—72 hold	15—16000	„
Abdán 45 hold	8000	„
Börcsön 45 hold	8000	„
Rába-Patonán 45 hold	10—12000	„
Csécsény $^1/_4$ telek 19 hold	7500	„

A haszonbérbe adott nagyobb kiterjedésü birtokoktól a talaj minősége szerint holdankint fizetnek 4—5—7 frtot, — egyes esetekben ezen felül is. A haszonbérlet rendesen 6—9 évi tartamu. Egy két holdas és 1—2 évig tartó haszonbérleteknél nem ritka a 10—15 forint évi haszonbér. A haszonbérlet átalában igen keresett, — vállakozik erre az értelmiség, kereskedő, gazdatiszt szintugy mint a paraszt. A Rába, Rábca és Marcal-mellék földértékére módositólag fog hatni a régóta vajudó folyamszabályozás keresztülvitele. A szabályozási költségek födözésére holdankint kivetendő illeték, valamint a behajtás módozatai csak utóbb lesznek megállapítva, erről tehát még most nem szólhatunk.

II.

Szarvasmarha.

A megye területén ujabb statistikai adatok szerint összesen 29,347 darab szarvasmarha létezik, és pedig:

Magyar faj: 27,642 db, ebből bika 193, tehén 10,440, ökör 8119, borju három évesig 8890 db.

Csira faj: bika 37, tehén 802, ökör 144, borju három évesig 534 darab.

Bival összesen 188 db; tenyésztése kivált kisebb gazdáinknál elhanyagolt és sok kivánni valót hágy.

Gulya — melyben a szarvasmarha nagyobb figyelemmel neveltetik, — 5 helyen említhető; u. m. a győri káptalané, mely összesen 176 dbból áll és Csáky-féle bikától származott; a pannonhalmi főapátságé 221 dbból; Lamberg gróf ikrényi birtokán 117 dbból; Szabó Kálmáné 80 dbból és Szalacsy Lajosé szintén 80 dbból; — mindannyi eredeti magyar faj; bikákat kivételesen a közönségnek is szolgáltat.

Tej-gazdaság.

Ilyen létezik:

A pannonhalmi főapátság kis-megyeri, — nemkülönben a győri püspökség győr-szigethi birtokán, az első 84, az utóbbi 20 db. tehénnel. Mindkettő külön lesz bemutatva az illető gazdaságok leirásánál.

Sina báró zsejkei birtokán 60 db tehén és 100 db nevendékkel, részben mürzthali, részben morva faju vörös, angol bikával keresztezve. Ugyancsak Sina báró birtokán Sándorházán 70 db tehén és 40 db nevendékkel, felső vidéki fekete és feketetarkák, eredeti hollandi bikával keresztezve, darabonkint 2200 itce évi átlagos terméssel, melynek itcéjét részint Bécsben, részint Győrött értékesítik 6 krral.

Özvegy Klukyné sövényházi birtokán 70—80 db tehénnel, svájci faj, naponkint 6 itce átlagos termeléssel, mely Bécsben értékesíttetik 5—6 krral.

Ezeken kivül Győrvárosa körül kisebb tehenészetek is léteznek, melyek a várost tejjel ellátják és itcéjét 5—6 krral értékesítik.

Sajtkészítés nincs szokásban.

Járványos betegség a szarvasmarha között — ha csak kivülről be nem hozatik, — nagyobb mérvben nem szokott pusztítani; a magyar faj különben is sokkal szivósabb természetünek mutatkozik, mint a csira faj.

Állatbiztositás nincs divatban; de népünk az állatorvosokat sem igen veszi igénybe, jóllehet a vidéken jelenleg három állatorvos működik.

Minthogy a megye területén szeszgyárak nem léteznek, és sörfőzés is csak egy van Győrvárosában, ez okból a hizlalás leginkább a kimustrált marhára szorítkozik, és részint répával, olajpogácsával, burgonyával, részint szénával és árpadarával történik, és 3—4 hónapig tart; a reá fordított takarmányt nagy részben kellően visszafizeti. — A hizlalás alá vett marhának első súlya sovány állapotban 7—9 mázsára, a hizottaké pedig — a helybeli mészárosok által szolgáltatott adatok szerint — átlagban 10 mázsára tehető.

Lótenyésztés.

Ujabb statistikai adatok szerint a megyében összesen 14,724 db ló létezik; — ebből: csődör 242, kanca 6904, herélt 3389, csikó három évesig 4189 db.

Jólehet népünk szereti lovát, és szép példányaiba némi büszkeséget is helyez, de azért nevelésére még sem fordít kellő gondot. Különben megyénk sok szép lóval dicsekedhetik, — és ez leginkább kormányunk gondoskodásának köszönhető, amennyiben megyénket évenkint alkalmas mén-lovakkal ellátja, és evégből a megye kebelében Öttevényen nagy mén-telepet is tart az egész vidék számára. Ezen felül a szép csikókra évenkint nagy ösztöndijakat is adományoz; ennek folytán ló-nevelésünkben örvendetes haladás észlelhető; igy nem ritka az eset, hogy kisebb gazdáink 4—5 éves nevendéklovaikat 3—400 frtig értékesítik.

Ménes két helyen létezik, u. m. Lamberg gróf ikrényi és ehhez csatolt lesvári birtokán, nemkülönben Szabó Kálmán péterházi jószágán; ez utóbbi magyar nemesített faj 50—60 dbból áll.

Lamberg gróf ménese nagyobb részben angol, részben pedig Csendesi-féle eredeti magyar faj, kitünő gonddal és szakértelemmel kezelve, 112 dbból áll. Csődör van kettő: egyik „Comet“ norfolki, apja Nordstern, anyja Block-Bess; a másik „Withby“ telivér angol, apja Barnton, anyja Lancelot.

Az ikrényi ménes létszáma: kanca 20 db, ötéves 2 db, négy éves 5 db, három éves 13 db, két éves 14 db, egy éves 11 db.

Lesváron pedig: négy éves 11 db, három éves 10 db, két éves 12 db, egy éves 10 db.

E két ménesből ménlovak csak kivételképen adatnak el, és igy a megyebeli lovak nemesítésére kevés befolyással vannak.

Van továbbá a megye területén 18 db öszvér és 163 db szamár.

Juhászat.

A megye juh-állománya összesen 127,213 darabot tesz; ebből nemesített 59,429, közönséges 67,784 db.

E téren is örvendetes haladás tapasztalható; ujabb időben u. i. finom törzs-nyájakkal is dicsekedhetünk; ilyen a győri püspökségé, melyről alább a börcsi gazdaság leirásánál tüzetesebben leend szó.

A pannonhalmi főapátság összes urodalmaiból a kosok a sashegyi pusztán vannak összpontosítva, a mennyiben a legkitünőbb kos-bárányok ide hajtatván, itt neveltetnek, utóbb födözésre kiosztatnak, majd ismét

telelésre ide hajtatnak vissza. A kosok száma a 600-at meghaladja. Van ezen felül a főapátságnak pozsonymegyei deáki jószágán 800 db anyabirkából álló törzs-nyája, melynek a Stomfán, Csunyban és Ürményben vásárolt kosok után nemesített példányai a főapátság egyes jószágaira szétosztatnak. A főapátság továbbá 1867 óta az anyabirkákat és kosokat évenkint osztályozza, és csak ezután történik a párosítás.

A győri székes káptalan törzs-nyája sz.-páli birtokán 750 drbbal. E törzs-nyájak ekkoráig csak saját szükségleteik födözésére szolgálnak, de remélhető, hogy nemsokára a közönség is részesülhet jótéteményeiben.

Finomabb gyapjút termel továbbá Viczay Héder gróf hédervári, — Lévay nagybirtokos táplányi, — és özv. Purgly Sámuelné sövényházi birtoka, — és még más néhány kisebb birtokos.

A nyájak többnyire egynyiretüek; nagyobb nyájakban a gyapjútermelés: kosoknál 4—7 font, ürüknél $2^1/_2$—3 font, anyáknál 2 font, bárányoknál 1 font, a közönséges birkáknál valamivel több; átlagban a nemesítetteknél $2^1/_2$ font, a közönségeseknél 3 fontig terjed.

Hústermelésre irányzott birkászatok nincsenek; az ürühizlalás azonban otthonos, és igen jó eredményt mutat fel; az élő súlynak mázsája 12—18 frtig értékesíthető; nagyrészben a bécsi piacra szállíttatik.

Birka-tej gazdaság ujabb időben csakis kivételesen fordul elő, és sajt csupán a házi szükségre készül.

Sertéstenyésztés.

A megye 27,891 darab sertést számít területén; tenyésztése ekkoráig inkább saját szükségletek födözésére, mint kereskedésre szorítkozott; ujabb időben azonban e cikkben is némi lendület észlelhető. A győri püspökség és a pannonhalmi főapátság sertéstenyésztéséről alább szintén külön leend szó az illető uradalmak bemutatásánál; miért is erre utalva, itt csupán Severa báró penyvádi birtokát említjük, hol a fehér mangalica faj szintén jó sikerrel tenyészik.

Ohajtandó volna, hogy gazdáink az állat-tenyésztésnek ezen jövedelmező ágát jobban felkarolnák, mely különösen mocsáros vizeink mellett nem is gyanított haszonnal kinálkozik, annál is inkább, mert ez irányban kormányunk is kezére jár a megyének; igy mult évben is több kitünő kant ajánlott fel tenyésztésre. De előnyös ezen üzlet még azért is, mert Győrött mindenkor biztos piacra talál sertés-kereskedőinknél, kik jelenleg messze vidékről kénytelenek szükségleteiket beszerezni.

Kecsketenyésztés.

Jelenleg 289 darab kecske létezik, melyet leginkább szegényebb népünk tart tejszükséglete födözésére.

Selyemtenyésztés.

Előbbi években Sina báró rárói uradalmában három éven át 40—100 lat tojással tettek kisérletet, és e célra 4000 db szederfát és 500 öl sövényt ültettek; kielégítő eredmény hiányában azonban felhagytak a tenyésztéssel. Jelenleg a megye területén selyemtenyésztés nem létezik.

Trágyatermelés.

Ha tekíntjük házi állataink számát, és a tehén és ökör után egy éven át 70 mázsa, a fiatal szarvasmarha és ló után 50 m., csikó után 30 m., juh, sertés és kecske után átlagosan 5 m. trágyát számítunk — következő eredményre jutunk:

bika, tehén, ökör, bival összesen 19,923 db	=	1.394,610 m.
fiatal szarvasmarha és ló 19,959 db . . .	=	99,750 „
csikó három évesig 4189 db	=	125,610 „
juh, sertés és kecske 155,393 darab . . .	=	776,965 „
Összesen		2.396,935 m.

Ha ezen trágyamennyiséget a 124,943 hold szántóföldre felosztjuk, esik egy holdra évenkint 19 m.; ha pedig azt a körülbelül $5\frac{1}{2}$ ezer holdra menő szőlőkre is kiterjesztjük, — minthogy valósággal szorgalmasabb trágyázásban is részesülnek, mint a szántóföldek, — egy holdra évenkint alig esik 17 mázsa. Ha már most a gazdáknál bevett szokás szerint számítva, hogy a föld némileg kellő erőben maradjon, minden 6 évre holdankint csak 300 mázsát veszünk is fel: kitünik, hogy még háromszoros mennyiségü trágyára volna szükségünk, mint amennyit most előállítunk. Tekintve továbbá azt, hogy gazdáink évenkint kevés ugart hagynak — a föld termő erejének évről évre szükségkép csökkennie kell: — mi is gazdászatunkra nézve komoly intelmet foglal magában. Vajha mindnyájan átértenők a tényekből tisztán kivilágló figyelmeztetés fontosságát!

Méhészet.

Ujabb statistikai adatok szerint megyénkben 4815 kast számíthatunk, melyek jobbára még a régi egyszerü módon vannak kezelve, és csakis egyes buzgó méhészeinknél tapasztalható némi törekvés a jobb és célszerübb irány felé. Reméljük, hogy kormányunk buzdítása és

nagy jutalmak kitüzése folytán e téren is nemsokára nagy haladást jelezhetünk.

Záradékul ide igtatjuk az 1870-dik évi népszámlálásnak rovatunkra vonatkozó főbb adatait.

Az őstermeléssel foglalkozók csoportjai:

Győr	birtokos	haszonbérlő	gazdatiszt	éves szolga	napszámos	birtokos és haszonbérlő %	tiszt és munkás %
megye	12446	171	108	9363	12513	15.10	26.38
város	266	44	6	216	267	1.55	2.44
összesen	12712	215	114	9579	12780	12.47	21.75

Az őstermeléssel foglalkozók a megye és város összes népességének 34.22 százalékát teszik, s e tekintetben megyénk Magyarország és Erdély 78 megyéje, kerülete stb. között fölülről számítva a 32-dik helyet foglalja el.

A házi állatokból minden □ mfdre esik:

ló	szarvasmarha	juh	sertés
598	1185	5171	1133

s igy megyénk Magyarország és Erdély 78 részei közt fölülről számítva következő helyeket foglalja el: lovakra nézve 13-ik, szarvasmarhákra nézve 17-ik, juhokra nézve 4-ik, sertésekre nézve 13-ik.

A győri püspökség börcsi gazdasága.

Szilágyi Gáspártól.

Börcs fekszik a Rábca és a pozsonyi országut között; rétjei gyakori vizáradásoknak vannak kitéve, földje fekete, televényes, könnyü homokos agyag.

Birtokterület:

Szántóföld	760	hold
Rét	$424^2/_4$	„
Legelő	$178^2/_4$	„
Faiskola	2	„

Összesen 1365 hold (1200 □ öles).

Trágya alá kerül évenkint:

Bükköny alá télen	2 tag	=	60 hold
Buza alá nyáron	2 „	=	60 „
Lucernásban	1 „	=	10 „
Takarmányosban	1 „	=	5 „
		Összesen	135 hold

A birtok termelési beosztása. A 760 holdból álló szántóföldből, tekintve a réteknek a Rábca áradásai által eszközlött gyakori elöntését, nevezetes rész takarmány termelésre fordíttatik; és pedig 11 szakaszban 10 holdankint 110 hold lucerna termelésre, ezen felül 20 hold kukorica alá zöld takarmánynak 4 szakaszban 5 holdjával.

A fennmaradt 630 hold 30 holdas szakaszokban 21 táblában ekként használtatik:

Buza	180 hold	Kukorica	60 hold
Rozs	30 „	Bükköny	60 „
Árpa	120 „	Répa	30 „
Zab	90 „	Ugar	60 „

Termelés 6 év iátlag szerint holdankint:

Buza	13	ker. szalma,	$10^1/_4$	mérő szem
Rozs	10	„ „	8	„ „
Árpa	16	„ „	24	„ „
Zab	17	„ „	31	„ „
Kukorica	47	mérő csöves	$23^2/_4$	„ „
Répa	165	mázsa		
Bükköny	45	„		
Lucerna	54	„		

Természetes rét a gyakori áradás miatt holdankint átlag 10 mázsa szénában és sarjuban.

Munkabér: novembertől március végeig férfi napszám 50 kr, női 35 kr. Ápril 1-től október végeig férfi napszám 1 frt, női 60 kr.

Kezelő személyzet a jószágigazgató felügyelete alatt: 1 gazdatiszt, 3 kocsis, 10 szekeres béres, 5 ostoros béres, 6 juhász, 1 faragó gazda, 1 mező-őr.

A cselédek évi illetménye fönnebb a „Mezőgazdaság“ rovatában volt adva: itt csupán kiegészítésül fölemlítjük, miszerint cselédek számára rendszeresített nyugdijalap ugyan nincs, de az elaggottak és ezeknek özvegyei, gyermekei rendesen kegyelmi segélyben, a gyermekek ingyen oktatásban részesülnek; a cselédek minden adóját az urodalom fizeti, orvosi segély szintén az urodalom költségén nyujtatik; a jobb cselédek évenkint külön jutalomban részesülnek.

Felszerelés állatokban:

6	darab majorosló	2100	darab birka
40	„ jármosökör	36	„ évbéres marha.

Felszerelés eszközökben: Egy — 3 ló erejü cséplőgép, mely cséplésre kevésbbé használtatik, minthogy a cséplés gőzgéppel bér mellett eszközöltetik, — a járgány (Göpel) szecska metszésre szolgál.

Szecskavágógép	2 db.	Közönséges vasborona .	10 db.
Répametszőgép	2 „	Fogas henger	2 „
Garret-féle vetőgép tizenhárom soros . . .	2 „	Rétgyalu	2 „
„ gyűjtőgép	1 „	Vaseke (Vidats-féle) . . .	20 „
„ hármas vasborona .	2 „	Kettős eke	4 „
„ szárnyas brabanti borona	2 „	Humby-féle rosta . . .	1 „
Cultivator, 7 vasu takaró eke	6 „	Közönséges rosta . . .	2 „
		Vastengelyü szekér . .	13 „

Ezen fölül aprólékos faragó eszközök, kötelek, láncok stb.

Ültetvények. Létezik két hold faiskola, melyből évenkint egy pár ezer fa kerül kiültetésre; ezen kivül a táblák szegélyezése, valamint a ligetek és major körülbelül 60,000 db ültetvényt képviselnek, melyek folyvást szaporíttatnak.

Törzs-juhászat 310 dbból áll és 1860-ban állíttatott Hunyady gróf-féle eredeti anyákból és kosokból, ehhez ujabban (1867) vásároltatott 6 db eredeti merino anya (600 frt) és 2 db eredeti merino kos (1200 frt) Stahrenberg gróf raudnitzi juhászatából Sziléziából; ez utóbbiak kitünő eredményt mutatnak fel.

Sertéstenyésztés Pinnyéden. 1870-ben vásároltatott Szunyog-féle eredeti fekete szerb fajból 1 kan és 19 darab másféléves emse (páronkint 87 frt), melyeknek szaporodása 1872 végeig 364 db; ebből egyes községeknek 11 kan, magánzóknak pedig 18 kan és 23 db emse adatott el, s igy az uradalomnak egyik főcélja — e rendkivül jeles fajnak terjesztése eléggé sikerül, sőt a sok oldalról jött óhajoknak jövőre még nagyobb mérvben lehet megfelelni.

1873-ban a kétszeri malacoztatás után a nyáj már felszaporodik 90 darab emse után legalább 1000 darabra.

Ezen sertéseknek rendkivüli hizékonysága, szelídsége és egészsége semmi kivánni valót sem hagy; jövőre a kétszeri malacoztatás beszüntetésével csupán egyszeri malacoztatás fog állandósíttatni.

Tehenészet Győrszigetben. 1860-ban Hunyady József gróf ürményi tehenészetéből szereztetett 8 db telivér svájci faj tehén

és egy bika, melyek után eddigelé a nyáj 20 db tehénre szaporodott; ez képezi az állandó állományt. A tejhaszon mellett a bika-borjuk mind felneveltetnek, és részint igavonásra fordíttatnak, részint pedig eláruíttatnak; üszők csak az évi mustrák pótlására hagyatnak.

Tekíntve a birtok mostoha fekvését, amennyiben ez a Duna és Rábca gyakori áradásának van kitéve — a tehenek tejelő képessége egészen kielégítő, minthogy a borjazás után eső három hónapban (napi kétszeri fejés után) darabonkint 16—20 itce tejet adnak a borju élelmén felül; ezentul már felére száll a tejmennyiség, mely átlagban naponkint 6 itcét tesz.

Ezen állatok rendkivüli test által tünnek ki leginkább; évenkint egy bika hizlaltatik, melynek élő súlya 17 mázsától 21 mázsáig terjed; az igavonó ökrök 6—7 éven túl alig használhatók elnehezedésök miatt, mely után meghizlalva súlyuk 18—20 mázsáig könnyen fölvihető.

A pannonhalmi főapátság kis-megyeri gazdasága.

Kühn Raymundtól.

Kismegyer f e k s z i k Győrtől $^3/_4$ mérföldnyire, Győrváros határa, a veszprémi és a fehérvári országutak és a táplányi puszta közt.

Az i d ő j á r á s tulnyomólag száraz. Győrvárosában tetemesen gyakoribb és bővebb az eső. A Győr tájáról jövő felhők többnyire a csanaki hegyek és a Duna felé eloszolnak. Jégtől igen ritkán szenved. A fagy a lapályokban igen könnyen károkat okoz.

A f ö l d s z i n e legnagyobb részben dombos. A mélyebb helyek nedvesebb időben ingoványosak sőt több helyen tavak is képződnek. Az egész birtokon végig folyó Pánzsa gyakran elhagyja csekély medrét, s a völgyben fekvő réteket termékenyíti, de némelykor teljesen kiszárad.

T a l a j a televényes agyagos homok, imitt-amott szikes részekkel. Altalaja sárga homok, kavics és márga. Némely helyen a kavics a fölszinig emelkedik.

K i t e r j e d é s e és f e l o s z t á s a. Az egész birtok tesz 2282 (1200 ☐ öles) holdat.

Ebből szántóföld . . .	1080 hold.
Rét és legelő	1160 „
Erdő	8 „
Faiskola	2 „
Majortelek	32 „

Termelés:

Buza	240 holdon	Lucerna és baltacim	60 holdon
Rozs	120 „	Köles, zöldkukorica,	
Árpa	200 „	magbükköny . .	60 „
Zab	120 „	Vetett takarmány és	
Kapás növények .	120 „	ugar	160 „

Trágya alá kerül évenkint 220—250 hold. A szükséges trágyamennyiség az állatok által nyert trágyán kivül Győrött pénzért vásároltatik. A rétek és legelők mennyisége nem adható elkülönítve, mert száraz években a magasabb fekvésü rétek csak legelők gyanánt használhatók. Különben gond fordíttatik a rétek javítására ugy hamuszórás mint trágyalevél való öntözés és az árkokból nyert föld elteregetése által.

Termési átlag:

Buza	$8^1/_2$ pozs.-m.	Kukorica	15 pozs.-m.
Rozs	8 „	Répa	140 mázsa,
Árpa	14 „	Természetes rét .	6 „
Zab	$15^1/_2$ „	Vetett takarmány .	25 „

Kezelő személyzet a kerületi jószágkormányzó igazgatása alatt: 1 tiszt, 1 gépész, 4 kocsis, 1 mindenes, 14 béres, 14 ostoros, 1 magtárőr, 1 csősz, 1 bognár, 1 kanász, 6 gulyás, 5 juhász.

A cselédek évi fizetése fönnebb volt érintve a „Mezőgazdaság“ rovatában.

Felszerelés állatokban:

64 jármos ökör,	70 db. nevendék marha,
8 majoros ló,	1600 birka,
86 tehén,	20 db. urasági sertés,
2 bika,	90 „ cseléd sertés.

Felszerelés gazd. eszközökben:

Tiz lóerejü gőzgép . .	1 db.	Hengerrosta	1 db.
Ehhez cséplőgép . . .	1 „	Közönséges vaseke . . .	36 „
Járgony (Göpel) . . .	2 „	Colemann-féle exstirpator	1 „
Szecskavágó	2 „	7 vasu magtakaró . . .	1 „
Lenmagpogácsa törő . .	1 „	Kapáló eke	2 „
Répavágó	1 „	Töltögető eke	2 „
Répamosó-gép	1 „	Sorvetőgép	2 „
Darálógép	2 „	Schmidt-féle szórvavető .	3 „
Kukorica morzsoló . .	3 „	Fahenger	8 „
Szelelő rosta	2 „	Vasfogas	10 „
Álló rosta	1 „	Vastengelyű kocsi és szekér	18 „

F a ü l t e t é t v é n y e k. A főapátságnak győrkerületi birtokait 5 országos és 5 községi ut hasítja, ezen fölül vannak a gazdaságnak saját közlekedési és tagutjai, melyeknek legnagyobb része, valamint a határvonalok fákkal vannak körülültetve.

Az uradalom átértvén a faültetés nemzetgazdászati horderejét nem kimél sem költséget, sem fáradságot, hogy fa telepítványei minél gyorsabban növekedjenek. A legközelebb mult két évben csupán a győrkerületi birtokokon mindegy 100 holdnyi területen kiültetett csemeték és magasabb fák száma megközelíti a félmilliót. Az utóbi két száraz év dacára mutatkozó siker, nagyobb mérvű munkára adott ösztönt, ugy hogy jelen évben a sz.-iváni vadász kezelése alatt álló — maggal bevetett faiskolák 20 holdra mennek, melyekből egy két év alatt több millióra menő csemete fog kikerülni. A magasabb fákat az ültetvények erősebb példányai szolgáltatják. Kis-Megyer bír ugyan mintegy 2 holdnyi iskolát, mindazonáltal szükségletét részben a szent-iváni faiskolákból és telepítvényekből födözi.

J u h á s z a t. Kis-Megyer gyakran vizállásos legelője miatt nagyobb kiterjedésü juhászat befogadására nem alkalmas. Mindazonáltal a magasabb helyen kijelelt koslegelőn nevelkednek a kosbárányok egy éves korukig. Ezeknek száma 100—140 közt változik. Innen a szomszéd Sashegyre hajtatnak, 3 éves korukban a főapátsági birtokokra fődözés végett szétosztatnak. Az előbb említett kosbárányokon kivül van Kis-Megyeren még 1500 db. ürü.

T e h e n é s z e t. 1872-ig Kis-Megyeren csak házi szükségre állott 14—15 darab fejős tehén egy svajci bikával. Ezek mellett a borjuk 6—8 hétig szopván, a lassankint elfogott tej egy két itce zab által lőn pótolva. Az igy nevelt üszők 3-ik évökben meghozták a szép borjut, az ökrök pedig erősebb testalkatuak és hizékonyabbak a tiszta magyar faju ökröknél; míg a magyarfaju göbölyök 9—10 mázsára híztak, addig a keresztezettek 14—15 mázsa elősulyra emelkedtek. Ezen tapasztalatok nyomán az összes győrkerületi gulya Kis-Megyerre lőn központosítva, s az eddig nem fejett, de fejésre alkalmas példányok fejés alá vétettek. Jelenleg van 84 legnagyobb részben magyar faju tehén és 2 bika. A gulyával jött magyar fajü bika, tiszta mürzthali bikával cseréltetik fel. Minthogy a tehenek nagy része még vagy nem fejhető, vagy most még csekélyebb mennyiségü tejet ád, ez okból a fejés eredménye naponkint csak 200—250 itce tej, mely Győrött adatik el. A valódi siker csak a keresztezett faj teljes alkalmazása után lesz megbirálható.

S e r t é s e k. A kismegyeri sertések angol yorkshirei és magyar bakonyi faj keresztezéséből erednek. Szinre nézve legnagyobb részben

fehérek, setét bőrfoltokkal, de akadnak egészen feketék is. E keresztezett válfajnak jó tulajdonai közé tartozik a hosszu test, könnyü hízékonyság és szaporaság. Egy teljesen kifejlődött példány orrától farka tövéig $5^{1}/_{2}$—6 láb hosszu, és 4 mázsára felhizlalva még elég könnyüséggel jár. Egy anyasertés 2 év alatt ötször malacozik, és közép évi szaporasága 17—18 darab. Jelenleg van 24 anya és 2 kan. A szomszéd hegybeli lakók igen keresik az eladásra szánt süldőket.

Szőlőművelés és gyümölcstenyésztés.

Simon Vincétől.

I.

Ismertetésünket a szőlőművelés alatt álló területek rovatos kimutatásával nyitjuk meg, a mintezt a m. kir. pénzügyigazgatóság hivatalos adatai nyomán összeállítottuk és pedig 1600 □ öllel számított kataster holdakban kifejezve; értekezésünk folyamában átalában mindig ily terjedelmü holdat fogunk érteni.

Község neve	szőlőterület		Község neve	szőlőterület	
	hold	□öl		hold	□öl
Ménfő	152	322	Kajár	154	1405
Csanak	247	1340	Szemere	145	810
Kis-Barát	318	11	Gyömörő	32	643
Nagy-Barát	406	1094	Szerecseny	86	1049
Nyúl	528	400	Gyarmath	85	82
Nagy-Écs	492	1595	Téth	53	1033
Kis-Écs	18	—	Morichida	40	623
Ravazd	164	995	Csikvánd	41	713
Szent-Márton . . .	522	939	Taáp	65	809
Nyalka	100	1458	Taáp-Szt-Miklós . .	58	1167
Pázmánd	278	649	Peér	35	178
Sághegy és -halom .	316	143	Bőny	88	1263
Tényő	302	883	Rába-Szt-Miklós . .	83	400
Pátka	236	463	Szent-Iván	128	1000
Fel-Péc	223	1269	Gönyő	34	757
Kis-Péc	85	111	Bőrcs	12	689
			Összeg	5411	285

A győrmegyei hegyekben középterméssel egy holdra 25 akót számítunk; e szerint az összes termés középmennyisége 135,275 akóratehető!

A mustnak akója elsőbbrendü hegyekben 6—10 frtig, a többiekben 4—6 frtig szokott rendesen állni. 1872. évi napi bérek után itélve egy hold munkáltatása került 72 frtba, s igy a mult évi, mennyiségileg felette rosz termésből egy akó seprüs fejtetlen must, melyet a termesztő 8—12 frtig értékesíthetett, több helyen, hol a jégeső is megtette a dézsmát, belekerült 10—12 frtba.

Ezen atatok megérintése után haladjunk végig jelentékenyebb hegyvonalainkon, hogy a szőlőtelepek fekvéséről, — mely a bor minőségére jelentékeny befolyással van, — részletesebb fogalmat nyerhessünk.

A hegyek nagyrésze Győrvárostól délnyugotnak fekszik, a bakonyi hegyláncolat nyujtványaiban, melyek Ménfőtől Ravazdig bájos fekvésü és regényes változatu fővonalt képeznek. A keleti oldalon Szent-Márton, Nyalka, Pázmánd, Sághegy, Sághalom egy csoportot alkotnak.

A fővonal nyugoti oldalán s vele egyenközüleg feküsznek a tényői parragok, tényői hegy és Pátka. Ezekkel ismét egyenközüleg terülnek el nyugot felől a szemerei hegyek, Felpéc, Kispéc és kajári szőlősök. Győrmegye kitünőbb borait a jelzett három hegyláncolatban szürjük. Az elsőségen a nagybaráti és tényői vetélkednek. A csanaki, kisbaráti, nyuli és écsi, ugy főpéci, kispéci és a sági hegyekben sem hiányoznak azonban zamatos borok. A hol t. i. részint a fekvés kedvezőbb, részint az okszerü szőlőművelés szabályaihoz alkalmazkodnak egyes szenvedélyesebb szőlőtermelők.

A 3 főhegyvonalon kivül szétszórt 14 szőlőtelep nagyobb részét tán minden sérelem nélkül az ugynevezett kerti szőlősök közé sorolhatjuk.

A középső fővonal 2545 hold 1562 □ öl területét borítja a szőlő Ménfőtől Écsig bezárólag, változó magaslat és szebbnél szebb domborulások és völgyek gyürüzetében füződik odább, megragadó bájait tüntetve föl.

Költői szépséget kölcsönöznek a hegyeknek főleg kikelettel a virágdus cseresnye, meggy, kajszin- és megszámlálhatlan őszibarack és a virágözönben uszó egyéb gyümölcsfák, melyekkel — egyes uraságok szőlőit kivéve — ősi félszeg szokás szerint az aranygerezdek tanyái maiglan tarkítvák; ezen árnyoldal többé kevésbé közös a megye területén létező többi szőlőhegyekkel is. A természet kedvezéseit a csanaki hegy birtokosai — kik közől többen birtokaikon a szőlőművelés legkorszerübb rendszerének foganatosítása mellett csinos épületeket is emeltek, mindinkább feltünőbbé teszik. Ezek jobban a szomszéd Győrváros

lakói, kik is legjobb faju szőlőültetvényeiket az okszerü szőlőművelés szabályai szerint felforgatott talajban ültetik.*)

A szőlőhegyek talaja átalában véve természetes, de kiterjedésénél fogva mégis különböző, némely tájon a morzsalékos kő, másutt az agyag viszi a főszerepet. — Vannak azonban tiszta homok- és köveeses talajok is; nem hiányzik a köveescsel vegyült vizes vörös agyag sem; ez legroszabb annyiból, mert a tőke gyökere hamar elrothad; ilyen a gyarmathi szőlők földjének nagyobb része. Vannak továbbá mérsékelt homokos agyagvegyületek; ezek szolgáltatják minden részen a legjobb bort.

A szőlőművelés — biztos adataink szerint. — Győrmegye összes területén majdnem azonos. A nagy közönség ugy látszik a rendszeres szőlőművelésnek nem barátja; utánzásul semmi esetre sem ajálható.

A metszés csapra és csonkásra történik, igy nevezik a 10—12 szemre meghagyott szőlővesszőket. Sajnos, de lehetetlen nem jeleznünk, hogy a szőlőművelés alapjául tekintendő metszés átalán véve legszabálytalanabbul történik. Hogy a metszés jelentőségéről kellő fogalommal nem bír a szőlőművelő néposztály, igazolja ama körülmény, miszerint 12—13 esztendős gyerkőcök minden válogatás nélkül végzik a metszést, azon téves hitben, hogy a metszés a vesszőknek egy-két szemre való lenyesésében áll. Az uri osztály szőlőbirtokosai, kik a szőlőmunkát mások által végeztetik, ha bizonyos megállapított elvek szerint sürgetik a metszést, a jobb érzelmü munkástól rendesen ily választ nyernek: „Itt ujra kell tanulni, mi bizony magunknál de másutt sem igen

*) E helyen idózvén, nem lesz érdektelen egy történelmi mondát fölemlíteni. A csanaki hegy nevezetességét képezi a Rákóczy-fa, mely Csanak és Kis-Barát hegyek határvonalán két jelentékeny nagyságu szilfából áll, s mely ugylátszik egy törzsről kelt. Koronájáról kedvező tiszta időben a pozsonyi vár és a stájer hegyek kivehetők. — Rákóczy-fának nevezik, mert a népmonda szerint már Rákóczy korában ama kettős szálu fa akkora volt, hogy Rákóczy és Bercsényi (a nép szerint Bezerédy) hozzá kötötték lovaikat. Hogy Rákóczy és Bercsényi személyesen Csanakon lettek volna, a történelemből kimutatni nem lehet, de igen valószinü, hogy II. Rákóczy Ferenc idejében a kuruc háboru alkalmával Rákóczy és Bercsényi emberei ott megfordultak, ezen helyen — mely akkor még erdőség volt, — magukat meghúzták és kipihenhették. Midőn amaz erdő a 17-ik század elején kiírtatott és helyén a gonduzó italt termő borág sarjadozott, a pannonhalmi főapátság és Viczay grófok, mint földes uraságok a fát kegyeletből meghagyták, söt megparancsolták, hogy ez soha ne botoltassék, se meg ne sértessék; mely rendeletet a nép az urbéri viszonyok megszünte után is egész tisztelettel megőrzi, s a fát, mint hagyományos emléket, vendégeinek szives készséggel mutogatja.

szoktuk a dolgot cifrázgatni.“ A metszés ma már majdnem kivétel nélkül az ugynevezett szőlőollóval történik. A vesszőket rendesen 1—2 szemü csapokra és igen sürü csonkásra metszik a nélkül, hogy a szőlőfajok természetét szem előtt tartanák. Avatott szőlőszeink előtt ismeretes azon tény, miszerint vannak fajok, melyek inkább alant hoznak gerezdet, azokat tehát kár üres szálvesszőkkel erőtleníteni. Vannak ellenben fajok, melyek a szőlővesszőzéssel nagyon kifizetik magukat; ezeknek fölismerése a metszők munkaköréhez tartozik.

Sajnos, hogy a megválasztás tapintatát nem igen találjuk fel szőlőmetszőinkben, pedig épen ott volna erre nagy szükség, hol a szőlőfajoknak nagy vegyüléke uralkodik. Nem hiányoznak, kik egy tőkén több csapot 3—4 szemre is hagynak a csonkás mellett, ezek természetesen — főleg trágya hiányában — szőlőjöket idő előtt tönkre teszik.

Az öregebb szőlőágy legtöbb helyen kellemetlen alakban mutatkozik; mert a 6—7 csapocska mellett a mult évekről kimaradt száraz vagy féléletü csapokat is meghagyják a tőke romlására és időelőtti megsemmisülésére.

Hegyeinkben a szálvesszőt saját tőkéje karójához egyenesen felkötik; noha a köztapasztalás igazolja, hogy az ily helyzetü fürtök, ha megszinesülnek is, de sokkal későbben fejlődnek ki, s a tőke megeröltetése mellett a bor silányítására szolgálnak; ennek igen természetes oka az, hogy a gerezdek a föld kipárolgása folytán annál előbb puhulnak és érnek meg, minél közelebb esnek a földhöz. Azért is a szálvessző fakadás előtt a szomszéd tőke mellett lévő karóhoz vizirányosan kötendő, és pedig a földtől oly távolban, hogy a kapálást akadály nélkül lehessen végezni.

Vajha értelmesebb birtokosaink egész erélylyel iparkodnának népünket e tekintetben is helyes irányba terelni!

A metszésnek a tőke megifjodását kell célozni, azért is a régi tőkén, mely bujtásra alkalmas vesszőket többé nem képes nevelni, legfölebb egy szemre metszett 1—2 csap hagyandó, hogy igy — ha még nem késő — az erejében megfogyatkozott tőke megifjodjék.

A mi nálunk csakis kivételesen történik, azt el nem mulaszthatjuk ajánlani, hogy t. i. metszés alkalmával a tőke elszáradt mult évi csapoktól, mohától teljesen megtisztítandó, s az ugynevezett szakál- vagy harma-gyökerek, melyek a tőkének csak gyöngítésére szolgálnak, eltávolítandók. Rendszeres szőlőmetszőt kis hegyes fürész nélkül alig képzelhetünk; azonban nálunk ez is csak a jámbor óhajtások közé tartozik.

Az őszi metszés ez ideig csak kisérletkép egy-két tulajdonosnál fordult elő, mely sok tekintetből főleg homokos, lazább talaju szőlőknél ajánlható, ugy azonban, hogy a megmetszett szőlőcsapok $^1/_2$ lábnyi földdel a téli zord hideg ellen befödessenek.

E munka minél sikeresebb teljesítésére a sorművelés előnynyel bír, s ott a megmetszett szőlőtők csapjaikkal együtt bakhátra bekapálandók, mely őszi kapálás a téli fagy porhanyítása által a föld javítására is nagy előnyül szolgál.

A lapra-kapálás rendesen kétszer történik metszés után, és kötözés után, néha ezt megelőzőleg. Hogy a gerezdek minél könnyebben megérhessenek, rendesen augusztus közepe felé a gazt kiiıtják, mit gyomlálás vagy több helyen kapával eszközlött hurolással végeznek.

A szőlőtők mellé a hol csak kerül, karókat alkalmaznak. A faárnak emelkedése miatt e cikknek beszerzése évről-évre több gondot ad.

Szüret végeztével a tőke mellől a karót kihuzzák és keresztkarók közt 20—30 szálat egyhalomra gyüjtenek, vagy elég helytelenül, 15—15 darabjával a szőlőtőkék közt földre rakják. Ezen ferde eljárás néhány uri egyén kivételével, egészen átalánossá vált.

A csornai prépostság azonban nagybaráti és gyarmati szőlőiben nemcsak ki nem szedeti, sőt a szüretelők által itt-ott kidöntögetett karókat is rendszerint helyreütteti vincellére által. A homlokegyenest ellenkező két eljárás előnyeinek vagy hátrányainak megvitatását az olvasóra bizzuk, de lehetetlen ki nem mondanunk ellennézetünket azokkal szemben, kik a karónak szüret után eszközlött kiszedését azzal indokolják, hogy annak télen át a földben álló része hamarább megromlik, s igy a gyakori kurtítások miatt a karószám kevesbedig. Ezen indokolás csakis akkor bírna némi alapossággal, ha a karó az idő viszontagságai elől födél alá helyeztetnék; meggyőződésünk szerint sokkal kevesebb kár esik a karóban, ha a téli szakot tetőirányos állásban a földben tölti, mintha a puszta földre halmocskákba összerakva éli át az esős, nedves évszakot.

Sorművelésnél, a szükség ugy hozván magával, a sodrony kezelését legkönnyebben életbe léptethetni. Ezen esetben 4°—6° távolban erős karókat, szeglábféléket jól megpörkölve vagy kátránynyal erősen bekenve, a tőke sormentében levervén, 3 sodronyt kifeszítünk, melyekhez a borágak kikötözendők, hogy a legvadabb szelek rombolása ellen is védve maradjanak.

A munkát, mely alatt a fölösleges hajtások, honaljvesszők kiszedését, kacs, kötözés és levelezés kezelését értjük, sokan elég téve-

sen jelentéktelen foglalkozásnak tekintik; azért többnyire egyéb munkára nem igen használható anyókák, 12—14 éves serdülő leánykák végzik e műtéteket. Pedig a zöld-munka a metszéssel egyenlő horderejü foglalkozásnak tekintendő, e munka okszerü kezelésétől függ nagyban a jelen termés mennyisége is. E munká végrehajtásával azt teljesítjük a szőlőnél, a mit a gondos anya gyermekeinek nevelésével és ízléscs öltöztetésével. Egyik sem oly egyszerü és könnyű, hogy épen semmi tapintatot, ügyességet ne kivánna.

A mint a kötözés ideje — a szőlővirágzás előtt — beáll, e munkával együttesen végzendő a megválasztás is, mely abban áll, hogy erejének, a föld kövérségének s tulajdonságának tekintetbe vételével meghatározzuk, hány maradjon meg a fürtöt hozott vesszőkből, nemkülönben a meddőkből. Sokan össze nyalábolják az összes vessző csoportulatot, alant letépik a leveleket, s itt-ott a kifejlődöttebb mellékhajtásokból is nehányat kiszaggatnak. Ennyiből áll sok szőlőművesnek fogalma a zöld-munkáról.

Sajnáljuk, hogy helyszüke miatt e fontos műtét részletezésébe nem bocsáthozhatunk; csupán annyit jegyzünk meg, hogy a választás a kötéssel együtt vitessék véghez; a tőke tulajdonához képest, a gerezdet hozott vesszők közől 1—5, és a legerősebb meddő vesszők közől 1—2 szál hagyandó meg.

Lehetetlen roszalásunknak kifejezést nem adni azon fonák, zsarnok eljárás ellen, mely szerint többen kötözés alkalmával a tőke azon részét, honnét a gerezdek csüngnek, s honnét méltán jövőre is várjuk Isten áldását, — majd minden levéltől megfosztják, meg nem gondolván, hogy a levél nemcsak oltalmazza, de táplálja is a vesszőt a gerezdekkel együtt. A levél ugyanazon rendeltetéssel bír a szőlőgerezdnél, mint a tüdő az embernél. Ez tiszta éltető levegőt szí be táplálékul s a megromlottat kibocsátja: hasonlókép lélekzik a növény is, és pedig levelei által. Valamint tehát az ember tüdő nélkül nem élhet, ép ugy van veszélyeztetve a növény élete is a teljes lelevelezés által, míg a nagymérvü levélvesztés legalább is a törzs épségét kockáztatja. A levelek jótékony befolyásáról táplált erős meggyőződésünkben alig ajánlhatjuk eléggé, hogy a gerezdek körül a levelek teljes épségben meghagyassanak, mert ezek a hőség, eső, madár, jég és egyéb veszélyek ellen nemcsak védelmi szerek, de a föld páráit felfogván, a gerezdek érlelésének is leghatalmasabb tényezői.

A mint azonban a napok rövidülnek s az éjek hosszabbulnak, ha a szőlő gazdag levélzettel bír, s lapályos helyen fekszik, vagy ha esős

idő jár, akkor augusztus vége felé a levelek megritkítandók, hogy a szárító szél és az érlelő nap sugárai a fürtöket egyaránt érhessék. — Hegyeink nagyobb részének beültetéséről a legkorosabbak sem tudnak biztos tájékozást nyujtani. Vannak 100—200 esztendős, sőt öregebb ültetvények is, melyeknek fogyatkozását időnkint bujtás, rítkásabb helyeken pedig sima s olykor gyökeres vesszők által pótolják.

A bujtásra — ősi megrögzött szokásnál fogva — a legnagyobb rész a tavaszi időt használja; pedig hányszor megtörtént, hogy télen át vagy a nagymérvü fagyok, vagy az ugynevezett ólmos esők (midőn t. i. a vizcseppek a szőlő rügyekben megfagynak) a vesszőket megsemmisítik, mi által a régi ültetvényekben mindig több s nagyobb hézagok támadnak. Főleg a szegényebb osztály e csapással nem sokat törödik, mert ez esetben, kukorica, bab, burgonya, káposzta, napraforgó, 's t. efféleékkel szokta szőlőtábláit tarkítani, elannyira, hogy a szegényebb sorsuak szőlőtábláiban sokszor több a kukorica, mint a szőlőtőke.

Az átalános trágyázás ritka helyen divik, mit főleg a trágyahiánynak kell tulajdonítani.

Minthogy ujabb időben az uri osztályból többen régi ültetésü szőlőjüket kivágatják, s a talajt 2½ lábnyira fölforgatva, kellő távolban soros vonalokban ültetik válogatott szőlőfajaikat: biztos remény kecsegtet, hogy a jó példa megteszi hatását, s népünk is megelégli a silány termést, s kiábrándulásának az leszen kedvező eredménye, hogy a silány szőlőfajt számüzve szőlőjéből, földjét rigolírozza és szakavatott szőlőtermelők tanácsa után indulva, oly fajokkal fogja beültetni, melyek az eddigieknél több haszonnal fogják munkáját jutalmazni.

A közönség ferde fogalmai közé kell számítanunk a szőlőültetést. Jobb karban tartott szőlőkben a szó teljes értelmében tőke tőkét ér. Azért nem lehet csodálni, ha a rendkivüli évek kivételével más hegyekhez képest mennyiségileg csak középszerü vagy silány a termés; mert a szőlőtalaj egy gyökér hálózattal van átszőve. Ennek tulajdonítjuk a jobb kezelésü szőlőkben is előforduló ugynevezett „kókás“ betegséget, midőn t. i. a tőke magasra nyúló vesszők helyett ágas-bogas kurta vesszőket hoz gyümölcs nélkül. Ily eseteknél a trágya is csak annyit lendít, hogy haragosabb zöld szint nyernek a levelek, de sudaras vesszőket a megkókásult tőke többé nem képes nevelni. E betegségnek csak az uj ültetés, vagy az elkókásult tőkék gyökereinek kiirtása vagy más ép tőkéről való bujtás képezheti gyógyszerét.

A szüretelésre nézve a nagy közönség ugy látszik abból indul ki, hogy csak egyszer a hordóba zárhassa az áldott nedvet. A szüret

alkalmával minden elkülönítés nélkül fehéret feketével, épet a rothadtal összevegyít. A szőlőt puttonban hordják a sajtolóházba, hol megmuszolják, s kádban jó erős, de ritkás zsákban kitiporják, a létől megszabadult malátát közönséges sajtóban lehetőleg kizsákmányolják.

Némely helyen a közelebbi években az ujabb szerkezetü Vidacs-féle vas-sajtók is kelendőségre találtak.

Vörös bor készítéssel ritka helyen foglalkoznak. Kezelése ősi szokás szerint következő: a szőlő megmuszoltan nyilt kádakba jő, s a zajosabb erjedés lefolytáig 14 napig igy marad. A gondos gazda az ily kádakat be szokta födni hordófenékkel, vagy legalább is gyékénynyel, vagy lepedővel, hogy légy vagy pók, s több hasonnemü fertőzménytől megvédje, az erjedésbe hozott zuzott szőlőt naponkint lapáttal megforgatván utóbb kitiporják és kisajtolják, s végre a tiszta levet hordóba töltik. Ez az eddig rendesen dívott eljárás.

Legujabb időben egyes szőlőtermelők a sokkal természetesebb és okszerübb francia modort követik, u. i. a fekete szőlőnek bogyóit sodrony-rostán át kádba morzsolják, a kézben tartott kocsányt vagy csutkát pedig kidobják, a kitiport szemekből nyert malátát a szürt musttal együtt ugyanazon egy hordóba töltik. A zajos és csendes erjedésre 5—8 hetet engedvén, a mustot lefejtik, és a malátát zsákban ismét kinyomván, ha a mennyiség megérdemli, a még bennmaradt mustot sajtó által vonják ki. Hogy ezen eljárás minden borra nézve legcélszerübb, az már abból is világos, mivel a szőlőszem héjának belső falain és husos részében sok cukor van, mely semmiféle tiprás vagy sajtolás által teljesen ki nem vonható, és csakis forrás által alkohollá változtatva nyerhető ki.

A szőlődézsma megváltása után, a nép saját érdeke tekintetéből a megyei hatóság rendelkezik a szüret időre nézve; csakhogy törvényeink lazulása az engedetlenséget tán sehol sem idézte elő nagyobb mértékben, mint épen e téren.

Nem hiányzanak a műveltebb osztályban sem egyesek, kik a hatóság beavatkozását a szüretelési idő meghatározására nézve a vagyonkezelési szabadság sérelmének hirdetik, meg nem gondolván, miszerint az átalános kora szüret egész hegyláncolatok kárával történik.

Egy elhibázott szüretelés nagy időre vissza vetheti legjobb hírben állott elsőrendü szőlőhegyeinket is a kereskedő világ előtt.

Ha a kiskoruak vagyona felett a törvény intézkedése folytán a hatóság kötelessége őrködni, vajjon nem indokolt-e ezen őrködés azon szellemileg kiskoruakra nézve, kik a kora szüret által nemcsak maguknak, de szőlőbirtokos társaiknak is az időelőtti kényszerült szürettel

alig felszámítható kárt és veszteséget okoznak, és igy rendes gazdászatunknak érzékeny hátrányára vannak?

Az országgyülés elodázhatlan teendői közé méltán számítjuk egy szigoru mezőrendőrségi törvény létrehozatalát, mely a megváltozott viszonyokat tekintetbe véve, oly intézkedést léptessen életbe, hogy a közérdeknek megfelelőleg buzgó törekvésü szőlőszeink hazafiui aggályai a szüret idejére nézve teljesen megszünjenek.

Az előtt a bordézsma jogu uraságok a kora szüret és egyéb visszaélések kikerülése végett maguk rendelkeztek, s ezáltal a rendszerető nép jólétét is biztosították. Egy ilynemü rendeletre akadtunk a nagybaráti hegyközségnek 1713-ik év óta fennlevő jegyzőkönyvében, mely „Hiradás“ cim alatt 1822-ben a pannonhalmi főapátság által az illető közönséghez intéztetett, s melyből néhány pontot ide igtatunk:

„A község előljárói, hegymesterei tartoznak annak idejében, valamint eddig szokásban volt, ugy jövendőben is a község nevében a földes uraságnál a szüretelés végett jelentést tenni, és erre engedélyt nyerni.“

„Hogy a bornak jósága, következésképen becse megmaradjon, a tőpött szőlőszedés, annál inkább vidékieknek annak eladása tilalmaztatik.“

„Hogy az okok és alkalmatosságok a borok megrontásában elmellékeltessenek, tilalmaztatik a felesleg való csiger.“

Egy másik „parancsolat“ 1822-ből ezeket mondja:

„A tőkék között az őszibarackfákon kivül gyümölcsfákat nem szabad nevelni, a két, három esztendős gyümölcsfák a szőlők közől kivettessenek, és szilvásba, avagy a hol helye van, oda ültettessenek, a régi öreg fákon kivül.“

Az ugynevezett hegyi artikulusok maiglan is megvannak, de hogy a jó rendből sok elpárolgott, azt sajnosan tapasztaljuk.

Valamint országszerte, ugy a győri hegyekben is a szőlőfajok szertelen vegyülete szerepel. Az olvasó némi tájékozásául közöljük a nagybaráti hegyben található szőlőfajokat, melyek többé-kevésbbé a többi hegyekben is habár olykor más néven előfordulnak. Fehérek: makra, szalai, gyöngy, szőke, gróf, zöld, tök, német, bogdányi, budai, denka, dávid, szagos, gorozlár, zsiros-levelü, zöldkadarka, zöld kecskecsecsü, fehérbajor, sárgabajor, törökbajor, zierfandl, barátköntös, termékeny, zöldlampért, muskotál, nagyságos, kishamvas, matyó, lengyelbajor, fehérkadarka, váci, juhfark, hárslevelü, sárfehér, églevelü, ludtalpu, többféle chasselas, vékonynyaku, zöldmuskotál, spanyol mazsola, ballagár, petrezselem, rajnai riesling, alexandriai szagos.

Feketék: makra, csóka, [zierfandl, budai, burgundi, szalai, bajor, szagos, denka, kökény, izabella, kecskecsecsü, lampért, váci, rongyos, vastaglevelü, kadarka-jóféle, cigánykadarka.

Vörösek: váci, dinka, muskotál, kecskecsecsü, dávid, borospiros, bákor, tunipiros, somszőlő, vörösballagár, tramini.

A szőlők tenyészéletét illetőleg utalunk azon érdekes adatokra, melyek a „megye éghajlata" cimü fejezetben vannak tanulságos képpé összeállítva.

Győrmegye szőlőszeti viszonyainak átalános ismertetése után lehetetlen még egy körülményt elhallgatnunk. Értjük borászati szempontból ama nem helyeselhető szokást, miszerint a győri főhegyláncolat szegényebb sorsu birtokosai, a mint csak a szőlő félérettségre vergődik, termésöket adagonkint hordják a győri piacra.

Ez természetesen a szüretig tőkén maradt silányabb fürtök termésének, illetőleg minőségének rovására történik. De közvetve nem csekély ártalmára van ez azoknak is, kik termésök értékét előleges eladogatással nem csonkítják, mert a kereskedő ezek jó borának árát is, a már előbb eladott silány borok szerint szabja meg.

Sajátságos, hogy hegyeinkben ó bort a termesztő osztálynál az urak kivételével, csak is a legritkább esetben lehet találni. A főbb hegyekről a győriek, a többit a rába-, tó- és szigetköziek szokták nagyobb részt elhordani.

Minthogy azonban az érdeklett hegység szegénységének szőlőjén kivül egyátalán semmije sincs, melyből szükségeit fedezhesse, főleg ha nyári gyümölcscsel sem bővelkedik, — épen nem csodálhatjuk, hogy a kosarazás annyira vérébe ment.

Mi az ily mostoha körülmények közt lévőknek azt tanácsolnók, forgassák fel szőlőtalajuk egy részét $2^1/_2$ láb mélységre, s ültessék azt be a legválogatottabb csemege szőlőkkel, p. o. chasselas legkitünőbb fehér és vörös fajaival, izabella, sárga selyem s korán érő szagos muskotálokkal, ezek keményebb természetüknél fogva, a szállítást könynyen kiállják. S minthogy ezek s több más kitünő fajok az inyencek vágyát teljesen kielégítik, számíthatnak rá, hogy a bécsi gyümölcsárusok helyben fölkeresik mosolygó fürtjeiket.

Feladatunk lévén a győrmegyei szőlőszetnek részrehajlatlan hű rajzát adni, ugy hiszszük, ha már az árnyoldalok festésében nem fukarkodtunk, kötelességünk ama pontokat is feltüntetni, melyek eléggé jelzik, hogy habár megyénk minden hegyben nem bővelkedik is minta szőlőkkel, képes mégis felmutatni az ujabb korból oly haladást, mely

kedvezőbb talaju és fekvésü szőlőhegyeinket a legszebb jövővel méltán kecsegteti.

A csornai prépostság nagybaráti és a győri káptalan nyuli szőleiben a soros művelést már rég idők óta alkalmazzák. Az első 12 holdas szép fekvésü szőlőjének alját közel 20 év óta szüret után bakhátra kapáltatja, hogy a téli fagy ellen megóvja, de meg azon indokokból is, hogy a tavaszi fakadást késleltethesse s igy a késő tavaszi fagyok ellen magát biztosítsa.

A prépostság mitsem von el a kellő megmunkáltatástól. A folytonos bujtásokon kivül a soványabb részeket rendesen trágyáztatja, és arányos termésnek mégis ritkán örvend. 1834-ik évben elszürt 1200 akót, azóta a jobb esztendőkben alig bírt annak felére emelkedni; 1871-ben 700 akóig termett, s a mult évben csak 101 akót szürt el. Másokéhoz képest kedvezőbb termésre volt kilátás, de a 3 izben jött jégeső nagyon is kivette a dézmát. E szőlőnek is megvan a közös hibája, a kitünő fajok közt u. i. még maig is találhatók kiírtásra méltók, s a tán 200 éves ültetvény nem volt még kivágva, s a föld felforgatása után ujra ültetve.

Ujabb időben a győrvidéki gazdasági egyesület szőlőszeti szakosztálya hivatása érzetében az elméleti téren ügyekvék irányadóul fellépni. „Őszinte tanácsok“ cimü füzetkéjében előadta az okszerü szőlőkezelés szabályait, a szőlőültetéstől a szüretig bezárólag, s függelékben a szőlőiskola, bujtás-, homlítás-, döntés és venyige- trágya készítésmódját.*)

Az említett szakosztály 1862-ik évben sept. hó 22-én Tényőn, 23-án Nagybarátin, 24-én Nyulon rendezett a közel hegybeliek által szőlőkiállítást, mely alkalommal megmagyarázá a szőlőtenyésztés végcélját, s ennek elérhetése végett előadta az okszerü szőlőkezelés lényegesebb fogásait.

A kiállított 58-féle szőlő közöl fönnebb érintett elvek nyomán az összesereglett szőlőtermelő közönség, fehérekből: a risling, zöldlampért, zala, szigeti, mások szerint zafner, zierfandl, sárfehér, gyöngy és a nem szagos muskotál fajokat találta kitünőknek, s igy tenyésztésre legalkalmasabbaknak; vörösekből: a lampért és szilváni; feketékből: a karai és récsei mellett nyilatkozott kedvezőleg a vélemény. Élénk szinekkel festé a rendező osztály annak szükségességét, hogy a közönség csakis az érintett fajok tenyésztésére szorítkozzék, mely bizonyára első lépés leend az okszerü haladás terén.

---

*) Nem sértjük szerző ő nga szerénységét, ha fölemlítjük, miszerint az „Őszinte tanácsok“ ugyancsak az ő szakavatott tollából folytak. Szerk.

Tartozásunkat véljük az ügy iránt leróni, ha idejegyezzük azon neveket, melyekhez a korszerű haladás érdeme füződik.

Matkovics Jánost illeti meg az elsőség, ki Kis-Pécen 9 holdnyi területet felforgattatván a legjelesebb fajokkal ültetett be.

Szabó Kálmán a nagy-écsi hegyben szőlejét sorba vette, s egy jó részét rajnai rieslinggel ültetteté be; borának értékét még inkább emeli a francia modoru késő szüretelés.

Dorner Ede Fel-Pécen lengeti évek óta a haladás zászlóját. Ő volt az első, ki szőlejét rostán lemorzsoltatá, a franciák rendszerét utánozva a must lenyálkázását foganatosítá, s az igy megtisztult mustot tölté a malátára.

Nyuli hegyben a győri káptalan jó kezelésü szőlején kivül soros szőlőket rendeztek: Saári Miklós, Michl, Zechmeister és Labekné. Kisbarátiban Lederer Zsigmond 2 tábla soros szőleje a jelesebbek közé sorolandó, egyike burgundival, másika gyöngyszőlővel van beültetve, — eredetét a Viczay grófi családnak köszöni.

A közel szomszédságban Dr. Argay István rigolirozott földbe — szintén sorban — kitünő fajokat ültetett.

A pannonhalmi főapátság több helyütt képviseli a haladó elemet; szőlői közt mindenekelőtt említést érdemel a mintegy 5 holdas jól rendezett tényői szőlős, melyben a legnemesebb kazai, kadarka, budai és fekete szala adják ama zamatos vörös bort, mely széles körben jó nevet vivott ki magának.

A főapátság ügyes eljárása a tényői hegyközségre évek óta igen jó hatással volt; ezen hegyben ama fajtarkaság ellenére, mely a győri hegyeket annyira jellemzi, főleg a fehér és fekete szala, vinter gyöngy, zöld lampért, sárfehér és balatoni legkitünőbb jóságu fajok szerepelnek; azért is a fehér tényői bor szintén ritkítja párját. Kis-Écsen 18 holdnyi területe van szőlővel beültetve. E helyen bámulatos türelem kivántatik a szőlőszethez; hiteles jegyzetek szerint 25 év alatt tavaszi fagy miatt a termés 20-szor semmisült meg. Az ültetés vegyes fajokkal soros; s egyetlen fa sem látható a nagy kiterjedésü szőlőtáblákban. — Jelenleg már a fajok elkülönötítése is meg van kezdve.

Említést érdemel még Pannonhalmán a kálvária mellett fekvő Hoszpodár nevü 3 holdas szőlő.

Kajáron a bakonybéli apátság ugynevezett kotyori szőlejében Sárkány Miklós apát rendszeres soros szőlőt hozott létre. A klosterneuburgi hires szőlőiskolából szerzett burgundi, német, tramini, muskotálszagos, olasz és rajnai riesling, oportó fajokat mind külön táblákba

ültetette. Ezeken kivül kísérlet végett többféle jó faju tőkével emelé szőleje értékét. A példa vonzeréjét igazolja ama 9 birtokos eljárása, kik jóféle fajokkal szintén soros szőlőt hoztak létre.

Csanaki hegyben a győrvárosiak által vásárlott szép fekvésü hegyeken a legnemesebb versenyt látjuk. Kitünnek e téren: Perlaky Dániel, Nagy Endre, Lehner Ferenc, Egerváry József, Reichard és mások.

Ménfőn Bezerédy Kálmán osztja az okszerü szőlőművelésre az áldásos tanácsokat, utasításokat a nép érdekében. Lippich László az ujabb birtokosok egyike, szőleje egy részét felforgattatván, helyére a legválogatottabb fajokat ülteté.

Pázmándi hegyben legszabályosabban müvelt szőlő a régi Rostaházy-féle, melynek völgyében volt Horváth Endre pázmándi plebánosnak, az „Árpád“ hősköltemény koszorus szerzőjének pihenője. Itt látogatták őt az egykoru tudósok: Guzmics, Döbrentei Gábor, kinek neve egy almafán ezen versben lett megörökítve. „Gábor fája vagyok, nevemet Döbrentey adta.“ *)

A győrmegyei szőlőhegyek nagyrészének kedvező fekvését, talajminőségét, és a teljes öntudatra ébredt egyes birtokosok szilárd törekvését tekintve, — a szőlőszeti iparágnak lehetetlen szép jövőt nem jósolnunk. Hogy azonban jogosult reményünket a jövő mielőbb virágzó jóléttel igazolja, erre elsőben is kivánatosnak tartjuk, hogy a népiskolákban ugy, mint a felnőttek előtt világos modorban gyakorlati utmutatás kiséretében adassanak elő a szőlő- és pincekezelés módozatai. Hazánk productiv hivatása nemcsak megérdemli, de követeli, hogy ez ügyet kormányunk figyelmére méltassa. Ily egyetemes érdek joggal tart számot országos támogatásra.

A szőlőszet és borászat ügyének emelkedése tekintetéből eléggé nem ajálhatjuk, hogy a szőlőbirtokosok ez ügygyel foglalkozó lapokat járassanak, és ezeket ernyedetlen szorgalommal tanulmányozzák. Nem

*) Nem akartunk az érdekes sorok fonalába vágni, de a mulasztás vétke nélkül még sem tehetnők, hogy a szerkesztői toll jogával élve, ne pótoljuk azon hézagot, melyet szerző ő nga a sorok között hagyott akkor, midőn saját nevét szerénységből kifeledé a haladás zászlóvivői közől. Annál szivesebben pótoljuk e mulasztást, mert ő nsága mint a győrvidéki gazd. egylet szőlőszet-borászati osztályának lelkes elnöke nem csak az egyletet és az érdeklett megyéket kötelezte hálára buzgó tevékenységével, de mint ezen iparágaknak avatottja és szenvedélyes művelője a gyakorlati és irodalmi téren egyaránt széles körben a legjobb nevet vívta ki magának.

Szerkesztő.

tartjuk ez alkalommal fölöslegesnek a Dr. Encz F. által szerkesztett „Borászati füzetek“-et az érdeklettek pártolásába ajánlani. Ha ily szaklapok megszerzése egyesek pénzerejét felülmulná, álljanak össze többen, hogy legalább is minden bortermő községben egy példány járjon.

Ha valahol, ugy e téren nagy szükség van az apostoli buzgalomra, melyet az elfogult embertárs iránt ápolt önzetlen jóakarat szövétneke vezessen. A tiszta szándék és ügyszeretet nemes öntudata acélozza az emberbaráti keblet, s nem engedi, hogy az a hideg közöny vagy félreértés göröngyein megtörjön. Megyénk nem panaszkodhatik a természet mostohaságáról, csak kitartó akarat kell, s fölfakad számára a jólét üde forrása!

II.

Áttérünk a szőlőműveléssel rokon gyümölcstenyésztésre. A győri hegyek — az uri osztály birtokait kivéve — mindmegannyi gyümölcsfatelepek. Ugy látszik amint a régiek telköket borággal teletüzdelék, legott gyümölcsfácskákkal is tarkíták, s utódaik e szokást nagyon sok helyen fenntartják elannyira, hogy a szőlőhegyek gyümölcserdő gyanánt tünnek fel.

A szőlőtáblákon kivül a hegyaljak és lapok gyümölcsfákkal vannak beültetve.

A régi gyümölcsösök — némi eltéréssel — következőket tartalmazzák: piros és fekete hólyagos és oltott meggy, nyári, vaj és téli körtefajok, kajszin és őszi barack, pogácsa, ordas, fontos, gyengesavanyu, tót, vas, és többféle jelentéktelen édes alma, dió, ringló, hosszu és dobzó szilvafélék; sok helven az oltott, savanykás, befőzésre igen alkalmas nagyobbféle fekete édes szedret termő szamócafákat is nagyban tenyésztik, de nem mindenüt egyenlő sikerrel.

Állítólag a cseresnye képezi a győrmegyei hegyek nevezetes terményét; annyi áll, hogy a pátkai cseresnye, nevezetesen a a hosszukás szemü fekete duránci kitünő tulajdonsága, hogy nem férgesedik meg. — E nemből legszebb és legdusabban termő fa Spiczer Leopold szőlejében található. A nyalkai hegyben is igen otthonos e gyümölcs.

A csanaki hegyben megterem minden gyümölcs; kiválóan mégis majdnem ápolás nélkül díszlik és bőven terem a kajszin barack. Ennek kivitele oly nagy mérvü, hogy érés alkalmával a bécsi kofák bevásárlói hét számra ott tartózkodnak. Az oltott meggy is gazdag terméssel szokta jutalmazni gondozóját.

Kajár főleg a diótermelésben érdemel említést. A katholikus tanodának kezdetleges gyümölcs-faiskoláját jóval tulszárnyalja a bakonybéli apátságnak ugynevezett Sárkány-majorbéli ritka válogatott faju gyümölcsfa-iskolája, mely emelkedését kiválóan Fridrich K. urodalmi kasznár buzgó tevékenységének köszöni. Néhány évtized óta az egész megyében emelkedő nyomai mutatkoznek az előbb nélkülözött nemesebb téli alma, nagy választéku körte és egyéb nemesített gyümölcsfák versenyzésének.

A gyümölcstenyésztés barátai régibb mulasztásukat helyrehozandók, messze vidékek sőt Németország kitűnőbb faiskoláiból vetik meg alapját szép gyümölcsöseinek, s ma már megyeszerte több faiskolát mutathatunk fel.

Első helyen említjük Péér községnek két holdnál nagyobb kiterjedésü faiskoláját, melynek kezelésére a község szakavatott egyént tart saját költségén. — A nemrég létesült gyümölcsfaiskolából máris mintegy 4000 darab oltványt osztott ki a község saját tagjai között. Bizonyára utánzásra érdemes példa.

A főhegyvonal mentében majd minden községben leküzdék már a gyümölcs-faiskola kezdeményezésének nehézségeit. Nyul községnek faiskolája két holdra terjed, mely azonban eddigelé kevés eredményt mutatott fel. A kisbaráti faiskola nedves talaja miatt céljának meg nem felelhetvén, mult őszszel a község más alkalmas helyet jelelt ki számára. Az iskolatanítónak saját kertjében mintegy 600 nemesített fácskája van. Az écsi község faiskolája 1000 □° területen fekszik, két izben 800 darab gyümölcsfa osztatott ki a lakosság között. A mult évben 200 db. oltvány 30 krjával, s 500 db. vadonc 12 krjával árusíttatván el, az elöljáróság a bevett jövedelmet egészen a község pénztárába helyezte; nem helyeselhetjük az elöljáróság ezen intézkedését, mert amaz ártatlan jövedelemből a tanító fáradságának jutalmaztatása mellett a többi részt az iskola fölszerelésére és a gyümölcsfatenyésztésben kitünő gyermekek ösztöndijazására kellene fordítani.

Csanak községnek is jutott tagosztály alkalmával 800 □° terület gyümölcs-faiskolára, de alkalmas kezelő hiányában e térség mindeddig nem használtatott rendeltetésére. Bády Izidor lelkész a község becsületét megmentendő, saját házi kertjében kezdett faiskolát létrehozni, egy itcére való alma vagy körte magot vetvén el. Habár földje igen hálátlan, mégis sikerült példájával a nép figyelmét felébreszteni, s benne a gyümölcsfák iránt kíméletet, becsülést kelteni. Mintegy 600 többnyire alma és körte oltványt nevelvén, ebből kertjében 166 darabot 5-ös rendszerben ültetett el; a többit helybelieknek és vidékieknek elárusítván, 100

dbot a helybeli iskolaház kertjének, a fönmaradt 50 db. vadoncait pedig a község faiskolájának adván át, ebben a rendes fakezelést megindította.

Csekély kivétellel ma már az egész megye területén kisebb-nagyobb élénkséget lehet tapasztalni valláskülönbség nélkül a községeknek adott faiskolák kezelése körül. Mint kitünőbbek említést érdemelnek Rárón, Héderváron és Rétiben a virágzó gyümölcsfa-iskolák. A két utóbbinak kezelői a m. kormány 50 ftos jutalmában is részesültek. Kóny községben a győri káptalan tagosztály alkalmával gyümölcsfa-iskola létesítésére a falu tövében 2 hold földet ajándékozott, a fanemesítés teendőit pedig Németh Péter urod. tiszttartó vállalta magára, kinek ügyszeretete és buzgalma eddig is szép eredményeket mutat fel; ő u. i. a térség nagyrészét vadoncokkal beültetvén, már is 1000 db. árusított el, és pedig a helybelieknek a rendes árak felén. Az oltványok és szemzések száma megközelíti a 4000-et.

A nagybaráti iskola részére adott fél hold területü gyümölcsfa-iskolábol is kerülnek ki évenkint szép oltványok.

Szándékosan hagytuk utóljára a nagybaráti katholikus községi tanodának $^1/_2$ holdnyi gyümölcsfaiskoláját főleg azon okból, hogy kimutathassuk, mily áldásos tevékenységet fejthetnek ki a szerényebb állásu egyének is, kik minden idejöket az emberiség érdekében iparkodnak értékesíteni. De szóljon helyettünk „A Népkertész“ m. évi 6-ik száma, melyben Lukácsy S. ezeket irja: „Közelebbről meg kell ismerni Horváth István nagybaráti kath. lelkész urat a hazai közönségnek, tán akad még széles ez országban követője.“ A nevezet lelkész u. i. szabad idejét a kezelése alatt levő faiskola előnyére fordítja, a nagyobb gyermekeket atyai gyengédséggel a gyümölcsfák nemesítésére, ültetésére s a fák minden további gondozására oktatja. Faiskolájában számos kitünő válfajban van az alma, körte, cseresnye, meggy, sárga és francia barack, hosszu és gömbölyü oltott szilva, dió és savanyu szeder képviselve.

A csekély térségről, — melynek talaja épen nem a legkedvezőbb, 1859-óta 10,000 db. nemesített fácskát adott el; darabját 11—25 krjával.

A megrendelések 5 megyéből érkeznek. Igy gyüjtögetett össze a gondos lelkész mintegy 1000 ftot, melyet részben temploma, részben iskolája előnyére fordított. Áldásos működése a község határán tul is kihat; oda adja legszebbfáit, hogy a gyümölcstenyésztést a legszegényebb emberrel is megkedveltesse.

A faiskolát ujabban 500 □ öllel bővítette, ezt ismét vadoncokkal rögtön beültette, ezeket nemesítgeti és szaporítja, és valláskülönbség

nélkül már eddig a legszebb fácskákból a nagybarátiak között birtok aránylag kiosztott 1400 oltványt. Szerencsés község, mely ily önzetlen emberbaráti keblet mondhat magáénak.

E sokoldalu érdemek méltánylásául a megyei bizottmány és a gazdasági egyesület 1870-ben 100 ft. jutalmat ajánlott fel egyhangulag azon összegből, melyet a m. kormány a gyümölcstenyésztés emelésére a megye rendelkezése alá bocsátott. De a lelkész a kitüntetést meleg szavakban megköszönvén, kijelenti hogy valamint eddig községe és a vidék érdekének előmozdításaért küzdött, ugy ez lesz jövőre is törekvése, és a részére megszavazott jutalmat nem fogadja el, hanem a községbeli faiskola alaptőkéjének nevelésére alapítványkép átengedi olykép, hogy e tőkének kamatja évenkint a fatenyésztés körül legtöbb szorgalmat és ügyességet tanusító fiunak ösztöndijul adassék ki.

E nemeskeblü önzetlen emberbaráti ajánlat kétszeres értékre emelte a különben is kiküzdött érdemet. A gazdasági egyesület teljes méltánylásának kifejezéseül a lelkészt 1873 év elején tartott tisztujító gyülésén egyhanguló tiszteletbeli alelnökének kiáltotta ki.

A gyümölcstenyésztés terén nem csekély érdemmel bír Ihász János haszonbérlő Pátkán, ki a községnek szép gyümölcsfa-iskolát, maga részére pedig 4000 darabból álló gyümölcsöst teremtett. Pénzért senkinek, de szép szóért és barátságért mindenkinek legkészségesebben szolgál. Ha pedig szó nélkül emelnek ki fácskákat a tolvaj kezek, ezzel sem sokat törődik, mert, ugymond, a gyümölcsészetet igy is előmozditja.

A gyümölcstenyésztés ügyének előmozdítására nem csekély befolyást gyakorol továbbá a győrvidéki gazdasági egyesület, saját telkén szaporított fácskák jutányos elárusításával *); közreműködésének kell tulajdonítanuk, hogy Győrmegye területén néhány év óta minden tehetősebb birtokosnál a különféle faju nemesített gyümölcsfácskák meglepő mennyiségben találhatók.

A hely szüke nem engedi, hogy részletekbe bocsátkozzunk, elég legyen csupán a kitünőbb gyümölcsösöket kerületenkint felsorolnunk.

Győrött a kerttulajdonosok vetélkednek a válogatottabb gyümölcsfácskák beszerzésében. Egyebek közt Zichy Ottó gr. szabadhegyi kertje sok tekintetből, de főleg az őszibarackfáknak francia izlésü redélyzeteért és ritka faju faiskoláajért érdemel figyelmet.

Szigetközben Sina báró Rárón, Torkos Móric Révfaluban bírnak kitünő faiskolával; az előbbié 50 holdra terjed, ennek egyrésze ujabb

---

*) Utalunk e tekintetben az egyesületnek fennebb adott ismertetésére.

Szerk.

telepítvény, többnyire mind nemes téli fajokkal; a gyümölcs nagyrészt árverés utján értékesíttetik, vagy Bécsben és Győrött adatik el.

Tóközben Földváry Miklós öttevényi és Szabó Kálmán péterházi gyümölcsöseit említjük. Sokoroi járásban : a csanaki hegyben joggal említendők mindazok, kikről az okszerü szőlőkezelés miatt már emlékezénk; nagy türelmet kelle kifejteniök főleg azon okból, mert az ujonan ültetett fácskák sok helyüt hamar eltünedeznek; egy okszerü intézkedés azonban ennek véget vetett, a győri piacra u. i. senki sem vihet gyümölcsfácskákat eladás végett a község előjáróságának bizonyítványa nélkül. Ezzel a tolvajlás ösztöne megyeszerte tetemesen lehüttetett.

Kitünő gyümölcsösökkel bírnak még özvegy Bay Antalné és Zámory Adolf Téthen, Goda Lajos szemerei birtokán.

Pusztai járásban különösen ki kell emelnünk a főapátságnak Pannonhalma keleti lejtőjén és egy szelid völgyelésben elterülő parkját, melyben a gyönyörü fekvés párosítva van a műgond változatos termékeivel. Az 55 hold területü kertnek fele angol modorban parkszerüen, míg másik fele a gyümölcstenyésztésre van berendezve. A nemrég emelt üvegház mellett gazdag faiskola teremti elő a gyümölcs és egyéb fák évi szaporítását. Külön telepeket képeznek az alma, szilva, barack, meggy, dió, gesztenye és egyéb csoportok. Dacára azon vizhiánynak, melyben e vidék átalában, névszerint pedig az emelkedettebb fekvésü helyek szenvednek, — néhány év alatt a kert fejlődése oly hatalmas lendületet vett, hogy Pannonhalmának megtekintésre méltó egyéb érdekességei között méltán foglal helyet.

Lehetetlen föl nem jegyeznünk még ama körülményeket is, melyek a gyümölcstenyésztés emelkedésére kétségtelenül nagy befolyással leendnek. A győrvidéki gazdasági egyesület u. i. megengedi, hogy a győri főgymnásium növendékei felügyelet alatt az egylet kertjét látogathassák, a fácskák kezelésének begyakorlása végett.

A katholikos tanító-képezde növendékei, a mint a tavaszi munka megindul, hetenkint kétszer gyakorlati utmutatást nyernek a helyszínén az egyesületi kertész által; téli hónapokban ugyanő tart szakelőadásokat az intézet helyiségében; az előadó kertészt a megyés püspök ur dijazza, ki mint a műkertészetnek különösen hő pártolója, hogy papjai a gyümölcstenyésztés terén a népnek szakavatott oktatói lehessenek, ugy intézkedék, miszerint növendékei saját kertjökben nyáron át Horváth István nagybaráti plébánostól nyerjenek oktatást, téli hónapokban pedig a kertészet elméleti oldaláról hallgatnak előadásokat.

[redacted]

Vajha a papnövendékek országszerte ily gyakorlati utmutatást nyerhetnének; hivatásuk keretében bizonyára mindezt a nép roppant hasznára kamatoztathatnák.

Hogy a megyében a gyümölcstenyésztés átalános virágzásnak örvendhessen, addig is, — míg országos törvény fog intézkedni, a megyei hatóság erélyes fellépése kivántatik arra nézve, hogy a gyümölcsfaiskola részére kiadott terület eredeti rendeltetésére fordíttassék, az iskolaszék pedig gondoskodjék, hogy mindkét nembeli növendékek a gyümölcsfatenyésztés elméleti és gyakorlati előadásaiban részeltessenek. A legszigorubb intézkedést kell továbbá hangsulyoznunk, és sürgetnünk arra nézve, hogy kényszeríttessék minden birtokos és bérlő március végeig minden fáról a hernyófészkeket és hernyótojásgyürüket összeszedetni és biztos helyen elégettetni. Azon kivül tavaszszal és nyár folytán a fákon és bokrokon mutatkozó hernyók és ezek hálói azonnal leszedendők és elpusztítandók.

Mi az életből merített szomoru tapasztalatok nyomán kockáztattuk indítványunkat azon erős hitben, miszerint egy hatályos országos törvény létrejöttéig ily hatósági rendelet szigoru végrehajtásával nemcsak a fennálló gyümölcsösök fognak emelkedni, de hinni merjük hogy az eddig közönbösnek mutatkozott birtokosok is gazdag gyümölcstermés reménye által az ősi tétlenségből felrázatván, rendszeres gyümölcsösök alakítását elengedhetlen hazafiui kötelmeik közé számítandják.

Borászat.

Bierbauer Lipóttól.

Hogy a bor vegyi természetébe tekinthessünk, nem elegendő csupán a kész bort vegyelemezni, de szükséges, hogy annak alkatrészeit az egyes átmeneti korszakokban is — mustkorától egészen az érettségig — vegyelemezzük. A bornak vegytani oldala akkor tárul fel előttünk egész teljességében, haképesek vagyunk az alkatrészeket nemcsak minőségileg, de mennyiségileg is meghatározni, és ha borainkat éveken át minden fejlődési korszakában ujból vegy-vizsgálat alá vetjük.

Az idő rövidsége nem engedé, hogy borainkban mindazon alkatrészeket meghatározhattuk volna, melyekhez az elemző vegytan már megadta a kulcsot, s melyek kisebb-nagyobb mérvben mind érdekesek a végre, hogy belőlük a bornak tüzetes képét állíthassuk össze. De ha mindent nem is, meghatároztuk legalább azon lényegesebb alkatrészeket, melyek a bornak gyakorlati értékét alkotják. Mindezt a következő táblázatba állítottuk össze.

A termés helye, éve	Fajsúly, 15.5° C. mellett	Borszesz fajsúlya 15.5° C. m.	Borszesz-tartalom súly %-ban	Szabad sav, egy literben *) gramm	Borkő, egy literben gramm	Extract, 100 köbcentimeterben gramm	Hamu **) 100 köbcentimeterben gr.	Termelő tulajdonos
Écsi, 1856 . . .	0.9948	0.98658	8.06	6.2	2.5	1.66	0.089	Szabó Kálmán.
Kis-Baráti, 1860 .	0.9945	0.98562	8.77	5.5	2.55	1.92	0.237	Lederer Simon.
Kis-Baráti vör. 1860	0.9930	0.98419	9.76	6.8	1.54	3.93	—	„ „
Tényői, 1863 . .	0.9952	0.98584	8.62	6.4	2.6	2.32	2.116	Szilágyi Gáspár.
Écsi, 1868 . . .	0.9930	0.98478	9.34	5.6	3.9	1.97	0.032	Szabó Kálmán.
Nyuli, 1868. . .	0.9919	0.98366	10.16	5.2	1.9	2.695	0.341	id. Zechmeiszter József.
Téthi, 1868. . .	0.9938	0.98639	8.20	6.2	2.2	2.16	0.024	Névtelen.
Nagy-Baráti, 1868	0.9973	0.98333	10.54	8.1	3.93	3.88	0.888	Csornai prépostság.
Kis-Écsi, 1869. .	0.9954	0.98823	6.89	5.8	2.8	1.8	—	Pannonh. főapátság.
Nagy-Baráti, 1869	0.9916	0.98181	11.77	6.7	2.8	1.645	0.17	Csornai prépostság.
Tényői vörös, 1869	0.9935	0.98499	9.20	5.4	4.3	1.8	0.236	Pannonh. főapátság.
Kis-Écsi, 1870. .	0.9969	0.98994	5.82	7.1	3.22	1.79	—	„ „
Tényői vörös, 1870	0.9961	0.98610	8.41	6.3	4.3	2.96	—	„ „
Téthi, 1871. . .	0.9946	0.98801	7.09	7.05	2.2	0.985	0.175	Névtelen.
Szt-Mártoni, 1871	0.9954	0.98864	6.69	5.9	2.8	1.755	0.142	Pann. főap. (Hoszpodár)
Tényői, 1871 . .	0.9946	0.98797	7.09	7.3	3.9	1.85	0.171	Bándy Imre.
Kis-Baráti, 1872 .	0.9915	0.98505	9.20	5.7	2.95	1.95	2.001	Lederer Simon.
Kis-Baráti vör. 1872	0.9939	0.98366	10.16	5.3	2.8	2.555	0.222	„ „
Kis-Écsi, 1872. .	0.9953	0.98295	10.91	5.5	2.4	2.47	0.081	Pannonh. főapátság.
Gyarmathi, 1872 .	0.9981	0.98690	7.85	7.25	3.4	1.665	—	Névtelen.
Szt-Mártoni, 1872	0.9951	0.98087	12.46	6.1	3.2	4.02	0.373	Pann. főap. (Hoszpod.)
Nagy-Baráti, 1872	0.9928	0.98397	9.92	6.2	4.45	2.34	0.0527	Csornai prépostság.
Nyuli, 1872. . .	0.9924	0.98407	9.85	4.35	2.85	1.965	1.235	id. Zechmeiszter József.
Tényői vörös, 1872	0.9954	0.98512	9.12	7.95	2.6	2.645	0.301	Pannonh. főapátság.
Tényői, 1872 . .	0.9851	0.98765	7.37	6.3	3.2	1.495	—	Bándy Imre.
Tényői, 1872 . .	0.9931	0.98505	9.12	5.8	3.16	1.465	0.092	Világi György.

A lényeges alkatrészek ezen rovatos összeállítása már magába zárja az utmutatást is arra nézve, mennyiben elégedhetünk meg borainkkal, és mennyiben igénylik ezek a szakavatott segélyt. De még sem tartjuk fölöslegesnek ez alkalommal egyes alkatrészekre némi megjegyzést tenni.

Jóllehet a bornak értékét nem szabjuk feltétlenül ennek borszesztartalmához, de jóságát mégis bizonyos borszeszmennyiségtől feltételezzük. Eltekintve a borszesz azon szerepétől, melynél fogva egyrészről a bornak tüzét adja, másrészt lényegesen befoly a zamatot alkotó

*) A szabad savat és borkövet egy-egy literre határoztam meg és grammokban fejezem ki, ami körülbelül a szokásos ezredrész (°/₀₀ pro mille) meghatározásnak felel meg

**) E nevezet alá az ásványi részek, u. m. haméleg, mész, vilsav összegét foglalom.

[redacted]

äthernemek képződésére; — csupán azt emeljük ki, hogy a bornak szabadsav tartalma kevésbbé hat az izre, ha az kellő mennyiségü borszeszszel van párosítva. Világos példa erre a kis-écsi 1870-iki, melynek borszesztartalma 5.83% szabad sava pedig 7.1‰, míg az 1872-ki tényői vörösnek borszesztartalma 9.12%, szabad sava pedig 7.95%, és az előbbi mégis jóval savanyúbbnak tetszik ez utóbbinál, mivel csekély szesztartalma nem födi kellően a sav hatását.

Ez csupán az izre vonatkozik; de nem kevésbbé fontos a szesznek szerepe a bor tartósságára; sokféle betegség ellen biztosítanók borainkat, ha ezeket kellő borszesz tartalomra emelnők. Mindez a magasabb borszesztartalom előnyös vagy épen szükséges volta mellett bizonyít.

A borszesztartalom fokozatai szerint gyengének mondjuk a bort, ha szesztartalma 5 suly % alatt áll, szeszesnek, ha 5—10 suly %, és erősnek, ha ezen fölül áll szesztartalma; ez utóbbit csak a déli tartományok termékeiben pl. madeirai, xeresi stb. találjuk.

Egybehasonlítás tekintetéből nehány hirneves bor szesztartalmát adjuk e kis táblázatban suly százalékokban;

Bordeauxi st. Nikolas	7.99 %
Celtingi	5.83 „
Egri	7.16 „
Grinzingi	9.27 „
Hebroni	14.66 „
Hattenheimi	8.55 „
Somlói	9.99 „
Tokaji	12.54 „

Bizonyos mennyiségü szabad savval minden bornak kell birnia, mivel ez adja a bornak kellemes savanykás izét. A jó borok savtartalma 5.5- és 6.4 pro mille közt fekszik; és megyénk borai e tekintetben átlag véve megütik a mértéket. A kellőnél csekélyebb savtartalom egyiknél sem fordul elő, de igen is előfordul nehánynál a tulság. Kellő öszhangzatot mutat fel sav és szesztartalom között az 1868-ik és 1872-ik évi termés, míg épen nem kielégítő ezen alkatrészek viszonya 1871-ben.

Minden bor tartalmaz ecetsavat is; keletkezése elkerülhetlen, a mennyiben physikai lehetetlenség oly nagy mennyiségü folyadékok kezelésénél a levegő hozzájárulását teljesen meggátolni. Következő négy borban találtam meg az ecetsavat:

Nagybaráti 1872	3.5 pro mille
Nyuli 1872	3.2 „ „
Tényői, főapátsági 1872	5.6 „ „
Tényői, Világiféle 1872	5.5 „ „

Ha az ecetsav mennyisége nem tulságos, ugy ez a bornak előnyére válik, mivel egy sav sem izlik oly kellemesen, mint épen az ecetsav; ez eszközli továbbá az ecetsavas äther képződését, mely kiváló kellemes és elevenítő zamattal bír. Az ecetsav legszélső határát Neszler 3.5 ‰-re teszi, melyen tul mennie nem szabad; mennyiben felelnek meg elemzett boraink e kivánalomnak, az idézett nehány példából kiolvasható.

A borkő nem gyakorol káros befolyást a bor izére; a pincék rendes hőmérséke mellett tartalmazhatnak 2.5 pro mille borkövet. A magasabb borkőtartalom pincéink magas hőfokától keletkezhetik. Már magukban savanyu boroknál annak kiválasztása lehűtés által részben előnyössé válhatik.

Kierjedt boroknál az extract-tartalom nem nagy és ritkán emelkedik 4%-on tul. Igen erős boroknál nagyobb, mivel a nagy borszesztartalom az erjedést előbb beszünteti, mielőtt még minden cukor felbomlott volna; ily körülmények közt 10%-ról 20%-ra is emelkedhetik; ily esetek azonban már a rendes és megengedhető állapot keretén kivül esnek.

A rendes mérvben képviselt extract anyagok összege a bor jóságára és izére igen nagy befolyással van; a borok megszámlálhatlan különféleségét a talaj, szőlőfaj, és év összemüködésével épen az extract anyagok alkotják.

Mi csupán az eredményt állítottuk össze rövid foglalatba; a megyében dívó borkezelés módozatait illetőleg utalunk a megelőző („Szőlőmüvelés“) cikknek ide vonatkozó részére.

Szolgáljon e nehány vonásban nyujtott kép arra, hogy borkezelésünket szigoru átvizsgálás alá vetve, kiküszöböljük mindazt, a mi lehet hogy százados szokásban, átörökölt hagyományban gyökerezik, de a tudomány által el van itélve, és karoljuk fel azt, a mit a vegytan mint e kérdésben egyedül hivatott szaktudomány saját előnyünkre okadatolva nyujt.

E r d é s z e t.

Strobl Sándortól.

A megye erdészete átalában.

Természeti és területi viszonyok.

Győrmegye erdőségei nagyrészt annak déli részén Ravazdtól Nagy-Barátig nyuló dombláncolaton és az ezzel két oldalról párhuzamosan haladó (sokorói és szt.-mártoni) dombláncolaton terülnek el.

Nagyobb csoport erdőrészek láthatók még a Nagy-Duna mentében, névszerint ennek szigetein és balpartján; a jobbpart aránylag csekély erdőterülettel bír.

Elszigetelt kisebb erdőterületek vannak továbbá a sokoróaljai járásban: Csikvánd, Gyarmat, Téth és Gyömöre közelében, — Móric-hidán a Rába és Marcaltól kerítve, — a Rába jobbpartján Babóth és Szt.-Mihály között végre Enese és Rába-Patona között. E területek átnézetét illetőleg utalunk a jelen műhöz csatolt térképre.

Az említett három dombláncolat lejtői jobbára lépcsőzetesek, helyenkint meredekek, nagyobb kiterjedésü fensíkokkal; és a Bakony aljának végágazatai nagyobb részt mélyen fekvő laza homokkő alréteggel bírnak és a harmadkori képződményhez tartoznak. Az erdőségek egyes pontjainak az ádriai tenger szinétől mért magassága a „Hegyrajz“ rovatában volt adva.

A megye többi része az özönképződményhez tartozik, és nagyobb részben áradvány síkság, melyet a Nagy- és Kis-Duna, Rába, Rábca és Marcal folyók majdnem minden évben elöntenek, minek következtében egyedül a nyár- és füz alkalmas a tenyésztésre.

Az éghajlati viszonyok tüzetes adatait az illető rovat tárja fel. Mi csupán átalánosságban szorítkozunk néhány pontra.

E vidék éghajlata fekvéséhez és magasságához képest enyhének mondható; a tél hidege ritkán tart február végén tul. A késői fagyok és a jégesők valamint égiháborúk a ritkább esetek közé tartoznak.

E megye éghajlatának sajátságaihoz tartoznak még az éjszak-nyugoti és délkeleti heves és tartós szelek is, melyek nem kis részben járulnak a talaj szikkasztásához. De egyrészről az éjszak-nyugoti hajlás, másrészt a vizenyős helyeknek kipárolgásai az éjszaki és nyugoti részt éghajlatilag meglehetősen mérséklik.

Az eső mennyisége és gyakorisága részben az erdők ritka állománya miatt itt is a tartós légáramlások irányától függ. A nyugoti szelek rendesen esőt hoznak, míg az éjszakiak és déliek mellett szárazság uralkodik.

A talaj a vizek mentén leginkább áramlási, részint zátony-homok, részint agyagos homok a futóhomokig való átmenetekkel, és imitt-amott szikes részekkel. Egyébütt, nevezetesen a 3 dombláncolat erdőségeiben erőteljes homokos agyag létezik. A talaj szerint e terület fanemei is különbözők s 3 főrészre osztályozhatók:

az áramlási talaj fő fanemei a zátony homokon és szíkes részeken: kopár füz, éger és szilfa; az agyagos homokban a futóhomokig: rezgő és ezüst nyár váltakozva, és kevés — mintegy 20 év óta telepí-

tett akáca-fa; a legnagyobb kiterjedésü déli rész homokos agyagtalaján pedig a cser, kocsányos és kocsánytalan tölgyek uralkodók.

Megemlítendő, hogy az akác megyénk talaját igen kedveli, és annak szaporitása buja növésénél ugy, mint sokféle alkalmazásánál fogva igen ajálható; a tülevelüek közől csak kisebb csoportokban találjuk a közönséges erdei fenyőt (Pinus silvestris), leginkább a déli dombláncolatokon, melynek fája ritka rosthálózatánál fogva gazdászati célokra nem igen alkalmazható, és ez okból ha csak általa talaj javítást nem célozunk, fája miatt annak ültetése nem ajálható. Cserjék közől szorványosan előfordul a mogyoró, húsos som, veres gyűrü, csere gelegonya, varju tövis, benge, tövis kökény, sóska borbolya, vesszős fagyal, csíkos kecskerágó, az ostormén bangita, és a kutya-benge; a gyalog fenyő, boróka a déli dombláncolatokon a cserjék között tul uralkodó, és sok helyen átgázolhatlan sűrűséget képez.

A termőhelyi viszonyok a földminőség- és fekvéshez képest szintén 3 fő különségre oszlanak. A Dunamellék és Duna szigeteinek üde ligeti földje az első és legjobb termőhelyet képezi, a másodikat a déli rész homokos agyag dombláncolatainak tölgyesei, a harmadikat pedig az elszórt szíkes és futóhomok talaj alkotják. E talajok közől az 1-ső (míg nem ármentesíttetik) és a 3-ik feltétlen erdőtalajnak nevezhető; míg a 2-ik résznek nem csekély kiterjedésü fennsíkjai mezőgazdasági használatra is kitünően alkalmasak.

Hogy erdeinknek is vannak ellenségei, azt mindenki természetesnek fogja találni. Legnagyobb ellenségéről — az emberről később fogok bővebben megemlékezni, most csak az elemek és egyéb állatok káros behatását óhajtom jelezni. Hótörés, zuzmora által a télen át lombtalan állabok keveset szoktak szenvedni. A késői fagyok és a nyári szárazság, forróság gyakran meghiusítják a makk- és gubacshoz kötött reményeket.

A vad épen nem okoz semmi kárt erdeinknek, mert az ember ugyancsak gondoskodott arról, hogy az valami tulságosan el ne szaporodjék; de még inkább gondoskodott az 1872-ik évi vadásztörvény! (?) Az erdőket tehát az ember után leginkább az erdei rovarok serege rombolja. Ezek között a Phalena bombix dispar, Phalena bombix chrysorhae és a Phalena bombix processionea hernyói néha oly tömegesen mutatkoznak, hogy a lombnak még utolsó izét is felfalják, és igy az illető év fanövekvését de sőt a makkra és gubacsra való kilátást is meghiusítják, és az erdei legelőt is élvezhetlenné teszik, mert oly erdőből, melyet azok elleptek a szüntelenül potyogó hulladék és gyulasztó szőrü hernyó miatt minden egyéb állat távozni ügyekszik.

Kisebb feltünéssel, de annál behatóbban működik a Cezambix heros és Bostricus monografus, melyek láthatlan hatalommal döntik meg a legóriásabb tölgyeket, apró, de halálos szúrásokkal szakítván meg a nedvkeringést; és a kisebb-nagyobb fúrlyukak töméntelen sokasága nemcsak' életétől, de használhatóságának legjövedelmezőbb részétől is megfosztja a tölgyfákat; mert ezek sem dongának, sem deszkának többé nem valók. Az erdő tenyésztőnek nem csekély boszuságot okoznak az ugynevezett szántó-kukacok az ültetvény gyökereinek elrágása — és a cserebogarak a nővirág megsemmisítése által.

Az 1858-ban végzett adókataster felmérés 21843 hold és 26 □ öl erdőterületet mutat ki, mely azonban jelenleg 16860 holdra csökkent, s igy a tényleges erdőterület az összes termő térnek (l. a mezőgazdaságnál) csak 7%-kát teszi. Ez valóban csekély tér, ha meggondoljuk, hogy a megyének 103637 lakosa van, s a szőlőművelés is nem csekély fát igényel.

Ha mindjárt az erdő állomány ezen leszállítása nemzetgazdászatilag talán igazolható lenne is azzal, hogy a kiirtott erdőterületek mezőgazdászati célokra előnyösebben voltak fordíthatók, mégis erdőpusztítás jellegét viseli az, mivel a megyének a jelenlegi erdőállománynyal 50,000 holdra tehető feltétlen erdőtalaja van, melyből tényleg csak 33.6% erdő, míg 66.4% valódi rendeltetésétől idegen célra van fordítva, s ennyiben inproductiv, holott az aránylagos költséggel productiv is lehetne, mi által a futóhomok terjedése akadályoztatnék, ehhez járulna azon haszon is, hogy az erdőtérségek az egész megye kiterjedésén szabályszerüleg oszolnának el, míg az most épen ott nem bir semmi erdő-állománynyal, hol a legkiterjedtebb feltétlen erdőtalaj van.

A birtokviszonyt illetőleg: legterjedelmesebb rész a pannonhalmi főapátság erdőállománya, mely a községi erdők leszámításával 7091 holdat tesz. Viczay Héder gr. 3000 cat. hold, Eszterházy Pál gr. 1196 cat. hold, vallás alapítvány 828 c. h., pápóci prépostság 479 cat. hold, győri káptalan 90 hold, csornai prépostság 60 c. h., községek és egyes földbirtokosok 416 holdat bírnak, mely utóbbi erdő-álladék csekély kivétellel a hazaszerte ismert községi erdők siralmas állapotában teng.

Erdőkezelés.

Erdőgazdászatunk hiányosságát eléggé jelzi már azon két körülmény is, mely szerint különben is csekély erdőterületünk 15 év alatt 5043 holddal kevesbedett, és még 33200 holdnyi oly terület áll fa nélkül, mely csupán és egyedül erdőtalajt képez. De nagy hiba továbbá a

célszerütlen erdőkezelés, melynek egyik szerencsétlen műtéte a tővágatás. A dunamenti berektalajon lévő lágyfaerdők kivételével a szárazabb talajon fekvő tulnyomó erdőségek sarjtermő képessége a többször eszközlött tőrevágatással már annyira ki van merítve, hogy azok az elmulasztott magról növés miatt nemcsak ritka álladékokat képeznek, de az elvénült tősarjból keletkezett erdőség évi fanövekvése távolról sem közelíti meg azon arányt, melyhez rendes kezelés mellett a talaj termőképessége reményt nyujtana. Az erdők ezen siralmas állapotának nagy részben oka a tulságos és korai birkalegeltetés, melyet egyes birtokosok a nyári szárazság alkalmával elég könnyelmüen megengednek, meg sem gondolván, mennyire tönkre teszi a birkanyáj a gyenge pagonyokat.

Nem kisebb mértékben oka az erdő pusztulásának a lopások által történt károsítás.

Ismertem szép kiterjedésü erdőtért, mely a legjobb korban volt, s melyet egyedül azért kellett kiírtani, mert a körülfekvő falvak lakóinak pusztítása ellen nem volt megvédhető.

Ily megrögzött visszaélések ellenében az egyes helyeken alkalmazott legerélyesebb fellépések is csak nagy nehezen mutathattak fel kellő sikert. Örömmel hiszszük, hogy a biróságok ujabb szervezése szintén tetemesen meg fogja könnyíteni a birtokjog szentségének megvédését.

Győrmegye erdőségei részint mint szálerdők, részint mint sarjerdők kezeltetnek; a közép-erdőgazdaság nincs gyakorlatban. És pedig a szálerdő üzem-mód leginkább a megye déli negyedében lévő cser- és tölgyerdőknél, míg a sarjerdő üzem-mód a duna-menti berektalajon és homokterületeken lévő lágyfa valamint az akáca erdőknél van alkalmazásban.

A vizmelléki áramlási területeken a füzfa álladékok rendesen 5 évi időközönkint botoltatnak, a zátonyok füzesei pedig mint vesszősök kezeltetnek, és birtokosának nem kis jövedelmet nyujtanak.

E rendszeresebb gazdálkodás azonban leginkább csak a nagyobb urodalmakban névszerint a szálerdő-üzem a pannonhalmi főapátságnal és a vallásalapítványnál honos; a magánosak és községek a legelőtér megtartása miatt erdejöket szálalva használják, a mennyiben a különböző célokra alkalmas legszebb szálfák kivágatnak, a szakadatlan legeltetés minden ujbólítást (Verjüngung) lehetetlenné tesz, és igy az erdő csakhamar végenyészetre jut.

A forgási időszak a szálerdő-üzemnél 80 év, míg a sarjerdő-üzemnél a tölgy, cser és szilfát illetőleg 40—60 év, akácnál 25, lágyfánál 20, füzesbotlosokmál 5—6 év.

[redacted]

A kevés számu zárt állaboknál a vigályítási forda időszaka: szálerdőnél 10, sarjerdőnél 6 évre terjed.

A szálfacrdők ujbólítása nagyrészt magvágatokban történik, mi által a vágástér felujbólítása a sürüen meghagyott makkfák makkhullatása által természetes uton váratik, míg a fennmaradt ligetek maggal vagy csemetével beültettetnek.

A ritka állabok felujbolítása ott — hol a talaj fekvése és minősége azt megengedi (vagyis hol a talaj mezőgazdasági célokra is alkalmas, igy leginkább a főapátság erdejében) mezőfatenyésztés után (Baumfeldwirthschaft) eszközöltetik, mi abban áll, hogy a vágástér tuskóstól kiírtatik, és 2—3 évig kapa-növény termelésre használtatik; az igy megtisztított földbe makktermő években egy öl távolságú sorokban zsinór után kapával huzott barázdákban makkot rozs közé elvetünk, vagy pedig gyökeres csemetéket tiszta földbe ültetünk; a sorok között eső tér mindaddig kapáltatik kukorica vagy burgonyatermeléssel, míg ez a felnőtt fák beárnyékolása miatt többé nem eszközölhető.

Művelés által a termőképesség fokonkint emelkedik ugyannyira, hogy az akácnál már a 2-ik évben, a kőrisfánál a 4-ik a cser- és tölgyfánál az 5-ik évben minden további földmüvelés fölösleges és védnövény ültetés szükségtelen, mivel a felnőtt ültetvény annyira megerősödött, hogy zsengekori ápolásra nincs többé szüksége.

A sarjerdő-üzemnél szokás a vágási területen 20—30 lépésnyi távolságban egyes makkfákat meghagyni, hogy ezek a vágás területét maggal bevessék, a következő letarolással pedig kivágatnak és fiatalabbak által helyettesítettnek. Erdőbirtokosaink közöl többen egyszerüen beérik azzal, hogy az említett erdészeti szabályokhoz mereven alkalmazkodnak, anélkül hogy utánna néznének, vajjon nem szükséges-e a vágási területen javítás, ültetés vagy vetés által segíteni.

E mulasztásnak tulajdonítandó, hogy erdeink most már egész kiterjedésökben magról felujítandók, mivel azok tövei a többször eszközlöttt tőrevágatás által sarj képességökben tökéletesen kimerültek.

Könnyebb a felujítás vizmenti lágyfa erdőknél, hol a könnyen messze repülő mag a vizárral lerakodik, ugy hogy nem ritkán látni egészen ujonnan keletkezett zátonyokat, melyek minden müvelés nélkül két év alatt átgázolhatlan sürű füzesekké alakulnak.

Az említett üzem-módok átalában véve érvényesek megyénkre, de e mellett vannak egyes területek, melyeket e módokkal fenntartani, vagy épen nevelni lehetetlen. Többi között csak a bőnyi közbirtokosság erdejét említem fel, mely 665 hold kiterjedésü és feltétlen erdő-

talaj, s mely közeledő elpusztulásával a szomszédos vidékre futó homokjával veszélyes leend. Ezen erdőtér egyesek között akként osztatott fel, hogy igen sok birtokos van, kinek 5—10 dbban van erdeje, de ezek mindegyike csak 3—4 lépés szélesen és 4—600 öl hosszan nyulik el. Ily szük határok közé szorított apró területeket valóban lehetetlen megvédeni a külbántalmazások ellen.

Ily széthasogatott erdőterületek továbbá a téthi közbirtokosság, a szent-iváni, tényői és écsi községek erdői is, melyeknek megsemmisülése nagyobb részben természetszerüleg bizonyos, jóllehet hogy nagyobb részt birói zár alatt állnak.

Átalán sajnálattal kell elmondanunk, hogy megyénk csekély erdőségei csak fele részben részesülnek kellő kezelésben.

Végre nehány szót az erdészeti személyzetről. E pontot illetőleg Győrmegyében is mint egyebütt korszerü intézmények csak akkor léptek életbe, midőn egyrészről az erdőségek szükebb térre szorításával, más részről a fokozatosan emelkedő fogyasztással az árak gyorsan felszöktek, mi az illető birtokosokat azon öntudatra ébresztė, hogy ezen gazdászati ág is kiemelendő valahára ős állapotából.

Az erdők célszerü kezelését illető intézkedések azonban megyénkben még meglehetősen kezdetlegesek, s eddig csak is a panonhalmi főapátság, Viczay gróf, a vallásalapítvány és Eszterházy Pál gróf uradalmaiban léptek foganatba. A pannonhalmi főapátságról alább külön fogunk emlékezni; Viczay gróf erdejében 1 fővadász, 2 körvadász, 1 alvadász, és 3 erdőkerülő, — a vallásalapítványnál 1 erdőmester vezetése alatt 1 pagony alerdész és 1 erdőőr, — Eszterházy grófnál 1 főerdész vezetése alatt 1 erdész és 2 erdőőr, — végre a bakonybéli apátsághoz tartozó kajári erdőben 1 gazdatiszt felügyelete alatt 1 erdész és 1 erdőőr viszi a kezelést.

Az erdők használata.

A fának legnagyobb része tüzelésre szolgál, habár egyes álladékok minőségökhöz képest kis mennyiségü haszonfát is adnak. A tüzelőfa hasáb hossza 3 láb, az ugynevezett erdei ölnek magassága 5, hossza 12—14' a nagyobb birtokosoknál, mert a kisebb birtokosok nem igen vágnak fát ölbe, és a szükségletöket szabálytalanul szétdarabolt fával fedezik.

A vágott fa osztályozása a helyszinén csak felületesen, utóbb a raktárban tüzetesebben történik és pedig következőleg u. m:

a vágásokban cser-, tölgy-, gyertyán-, félkemény- és lágyfahasáb, ugyanannyi féle dorong-, kemény és félkemény- és lágyfa

csök és kevert botfa; az igy megválogatott hasábfát a raktárba egy keresztrakással 7' magasra, a dorongfa, csök és botfát pedig 3' 3" magasra, 12' hosszura karó közé rakják.

A haszonfa végére számozó kerékkel ütik annak számát; a vágásban vissza maradt 1" átmérőjü galyfát a favágok rakásokba szedik és olcsó áron kapják, a vágástérről pedig a legkisebb forgács is eltávolíttatik; az erdő ritkásain, hol az ujbolítás erdei mezőgazdaság segítségével lehetséges, a fák tővestől irtatnak ki; a kiásott tuskó 6"-nyi fával részint $^2/_3$-részben, részint pedig egészen munkabér fejében átengedtetik, vagy pedig annak betudásával az ölfa vágóbér alább szállíttatik. Favágóbér hasábfáért ölenkint 60 kr. — 1 frt. 40 kr., szálfáért köblábankint 1—$1^1/_2$ kr.

Az erdőművelési napszám az idő, táj és munka nehézsége szerint 20—80 kr.

Mi a makktermést illeti, a megye déli részén fekvő cser- és tölgyerdőkben tett észletek szerint, minden 10—15 évben teljes, minden 6—8-ik évben közép és minden 3—4 évben csekély a makktermés, míg a gubacstermés jelentéktelen.

Az erdei mellék-haszonvételt képezi a terjedelmes erdei legelő, melyet részint a haszonbérlők, részint a tulajdonosok marhái járnak.

Fatermés, fogyasztás és forgalom.

Erdőségeinket már ismertetésünk elején 3 csoportra osztottuk, u. m.:

1. a vizmenti talajra, melynek területe 31,600 hold, fordája 20 év,

2. a déli részek homokos agyag-talajára, melynek területe 9684 hold, fordája 80 év, és

3. az elszórt szikes és futóhomoktalajra, melynek területe 4016 hold, fordája 25 év.

Ezen erdők évi fatermése, illetőleg tényleges évi favágása összesen 7255 szabály-ölet tesz. Tekintve a megyének népességét és kiterjedt szőlőművelését, évenkint 70 ezer öl tüzelő, — és 10 ezer öl szerszám és épületfára van szüksége, melybe azonban a vasuti építkezések nincsenek beszámítva. E szerint a megye évenkint 62,745 öl tüzelő és és 10 ezer öl épületfa behozatalát igényli. A 80 ezer öl évi szüségletet a népség számához viszonyítva, minden egyénre évenkint 0.758 köböl esik, mely csekély szám azon körülményben találja megfejtését, miszerint Győrvárosa jelentékeny mérvben használ pót tüzelő anyagokat, p. a coaksot és kőszenet; hozzá járul továbbá azon körülmény is, hogy

mi csupán erdei terményekről szólunk, míg a mezőségen termett sorfákat, valamint a szőlőkből és szalmából nyert tüzelő szereket tekinteten kivül hagytuk.

Érdekes továbbá azt is kimutatni, hogy erdeink okszerü kezelés és használat mellett mily évi termést szolgáltatnának.

Az 1-ső osztályu erdők 3160 holdnyi területe 20 évi forda mellett a Feistmantl-féle termési tábla szerint évenkint 1.6 szabály-öl átlag növedéket ád; a 2-ik osztály 9584 holdjának évi átlag növedéke 80 éves forda mellett 0.7 szabály-ölet tesz; a harmadik pedig, melynek térsége 4016 hold, 25 éves forda mellett 1 szabály-ölet ád.

Tekintetbe véve továbbá, hogy az első osztály termése szabályszerü állapotban legalább is 10%, a másodiké 25%, a harmadiké pedig 5% szerszám és épületfát fog szolgáltatni: az erdőknek alaposan várható termése ekként áll:

	szerszám és épületfa	tüzelőfa	összesen
1-ső osztály	474°	4266°	4740°
2-ik osztály	1694.7	5084.3	6779
3-ik osztály	200.8	3815.2	4016
és gyérítések útján nyerhető	—	1000	1000
Összesen:	2369.5°	14165.5°	16535°

A jelenlegi termés tehát gondos kezelés és használat mellett 7255 ölről 16535 ölre fokozható. Tekintve továbbá, hogy 33140 holdra tehető feltétlen erdőtalaj áll jelenleg fa nélkül, mely befásíttatása esetében holdankint legalább 0·7 ölet — tehát összesen 23198 öl fát szintén ádna; igy megyénk fatermelése 7255 ölről 39733 ölre, tehát a jelennek 5-szörösére emelhető. Bizonyára nem csekély tényező egy megye anyagi jólétének kérdésében, mely-megérdemli a komoly utánnézést!

Összeállítottuk továbbá a megszerezhető adatok nyomán a megye fakereskedelmének képét; e szerint évenkint a megyébe jő:

	szerszámfa	tüzelőfa	összesen
Bakonyból tengelyen	1000*)	28500	29500
Egyéb helyekről vizen	—	20500	20500
Komáromból vizen	8500	—	8500
Osztrák Weithofenból vizen . . .	500	—	500
Veszprém- és Vasmegyéből vaspályán	—	13745	13745
Összesen:	10000	62745	72745

*) Kizárólag tölgy és bükkfa, mely mint padló, szegláb, villa, lapát, taliga stb. jön be.

[redacted]

Mivel a bakonyaljai fenyő épületfának nem használható, ez okból a megye szükségletét a Győrvárosban fennálló 4 fakereskedésből fedézi, melyeknek évi forgalma következő :

26,000	tutajfa	5—12° hossz.	3—10"	középerősség,
400,000	deszka	$1\frac{1}{2}$—3° „	$\frac{2}{4}$—$\frac{12}{4}$"	„
350,000	léc	2—$2\frac{1}{2}$° „	$\frac{4}{4}$—$\frac{5}{4}$"	„
4,500,000	zsindely (tót)		$\frac{17}{18}$"	„
5,500,000	„ (ausztriai)		$\frac{15}{16}$"	„
250,000	szőlőkaró			

és 8,000 köbláb bakonyi tölgyfa, mely anyagok összege 900,000 köblábra tehető.

Állandó tüzifakereskedésnek csak Lucenbacher Pál faraktára nevezhető, mely körülbelül 2500 ölet ad el évenkint; a többi 4—5 kisebb fakereskedő, a vasuti udvaron lévő eladással együtt szintén annyit adhat el. A város vagyonosabb lakói faszükségletöket már május hóban szokták egyenesen a termelőtől beszerezni, kik is a bevásárlott fát a városi fakertben szokták lerakatni.

A bakonyalján és a hegyek mentében lakók tűzifakereskedéssel nagy mérvben foglalkoznak, és a déli határszélen fekvő erdőségekben, de nagyobb részt a Bakonyban ölfát vásárolnak, a jobb minőségü fát hasábba vágják, a dorong- és galyfát pedig csillének (18" hosszura hasogatott és szalmakötéllel összekötött gyujtófa) felaprítják és legtöbnyire egy lovas vagy két szamaras kocsijokkal Győrváros utcáit „fát vegyenek!“ kiáltásokkal bebarangolva árulják.

A faszén-szükségletet kizárólag a Bakony szénégetői látják el bükkfa-szénnel.

A megyében mint első rendü téglaégetés Eszterházy Pál grófnak szerecseni téglaégetése és a győri határban 3 kisebbszerü téglaégetás érdemel említést, hol is eladásra készíttetik tégla. Van még jobb minőségü téglaégetés a pannonhalmi főapátság ravazdi és Viczay gróf hédervári birtokán. Van továbbá Győrött egy gyufagyár és Hetsch testvérek fakereskedő helyiségében egy gőzfürész.

Szállításra a Győrvárosából 3 irányban vezető vasuti vonal, a Duna, Rába és Rábca folyók és a közönséges utak szolgálnak. Az utak legnagyobb részt lehető legroszabb állapotban vannak, s teherrel csak tartós szárazság vagy kemény téli fagy mellett járhatók. Megemlítendő, hogy a Pápán át Grácba vezető vasutvonallal a győri fakereskedők könnyebben és olcsóbban remélnek fához juthatni, mi a tűzi fánál az idén már be is következett, mert ezen irányból Veszprém- és Vasmegyéből előbbi évekhez mérve 6-szor több ölfa hozatott a piacra; de azért

a mult enyhe télnek dacára is a tüzifa ára csak 2 frttal szállt alább egy ölnél.

A forgalmi árt illetőleg Győrött :

1 köbláb tölgy szerszámfa átlagos ára . .	—	frt	95	kr.
1 „ fenyő tutajfa	—	„	48	„
1 „ „ deszka és léc	—	„	80	„
1000 drb. puha szőlőkaró	19	„	—	„
1000 „ zsindely	5	„	80	„

1 bécsi öl cser hasábfa 19 frt.; bükk 18 frt.; tölgy 16 frt.; éger 11 frt.; puha (lomb) fa 10 frt.; cserdorongfa 16 fr.; tölgy-dorongfa 12 frt.

A vidéken pedig 1 köbláb tölgy haszonfa átlagos ára 25 kr.; szil és kőris 40 kr.; cser 20 kr.; nyár (épületfa) 12 kr. Továbbá 7 lábas öl cserhasábfa 16 frt.; tölgy 12 frt.; félkeményfa 10. frt.; puha (lomb) 8 frt.; cserdorong 12 frt.; tölgydorong 10 frt.; félkemény dorong 7 frt.; puha dorong 10 frt.; kemény csök 10.; félkemény csök 6 frt.; puha csök 5 frt.; kevert botfa 4 frt.

Összehasonlításul talán nem lesz érdektelen, ha az 1866. január hóról szóló faárhirdetményt ide igtatom, mely szerint Győrött volt :

1 öl cserhasábfa 9 frt; cserdorongfa 9 frt 50 kr; tölgyhasábfa 8 frt; tölgydorongfa 7 frt. 50 kr., kevertfa 8 frt. és szilfahasáb 9 frt.

A pannonhalmi főapátság erdei.

A pannonhalmi főapátságnak a megye déli részén elterülő erdőségei 6190 holdat tesznek és 2 erdészetre oszolnak, u. m. a ravazdira 3712, — és a jánosházira 2477 holddal.

Az uralkodó fanemek a cser, kocsányos és kocsánytalan tölgy; a gyakori tőrevágatás és a magról való felujbolítás elmulasztása miatt ezen erdők is teljesen elveszték sarjtermőképességöket; ez okból az eddig 60 éves forda-tartalommal kezelt sarjerdőt az igényeknek megfelelő gazdászati átalakítással változtatni kellett, és helyette jövőre ³/₄-részben 80 éves szálerdő — és ¹/₄-részben 25 éves akáca sarjerdő fog életbe lépni.

Hogy azonban a nagy kiterjedésü igen ritka állabok és többnyire csak kökény, galagonya és gyalogfenyő borította és mitsem jövedelmező erdőtérek a lehető legrövidebb idő alatt jövedelmező állabokká váljanak 1869-ik évben, mint az erdőrendezés kezdetén határozatba ment, miszerint a lassu növésü cser- és tölgyfával való kizárólagos felujbolítás helyett a gyorsnövésü akácfa tenyésztése jőjjön alkalmazásba, annál is

inkább, mivel e fa az itteni száraz termőhelyen is jól tenyészik, és a már megkezdett ültetések után itélve, az erdészeti gazdászatban neki szánt fontos szerepre igen is alkalmasnak mutatkozik. Nem egy ok szól az akácfatenyésztés mellett; igy fája sokoldalu alkalmazásra képes, többi között annak idejében az urodalom tetemes szőlőkaró szükségletét födözendi; növése gyors, a rovarvilágban nem akad ellensége, magszedése könnyü és olcsó, átalában tenyészetése oly biztos és egyszerü, hogy e tekintetben minden egyéb fanem fölött áll.

Az erdősítés vetény és vigályvágások által történik; kivételt csak a háromtarjáni és tényői vágásterek képeznek, hol az álladék kellő zárlata és a faállomány minősége a természetes uton való felujbolítást előnyösebbé teszi. Nagyobb kiterjedésben azonban, — volt légyen azon talaj már előbb is erdő vagy szántóföld vagy akár legelő, — az erdősítés az erdei mezőgazdaság segítségével létesíttetik.

Az erdei mezőgazdaság segítsége nélkül az erdők ujra növesztése igen nagy bajjal és sok költséggel járna, mert a sokféle gaz és gyom oly buja, hogy ez a fiatal fácskát okvetlenül elnyomná, vagy csak aránytalan költséggel volnának azok megmenthetők; és az erre fordított összeg a vágásig való kamatok kamatjával számítva, igen tetemessé nőné ki magát.

Fölösleges volna e helyütt az erdei mezőgazdaság előnyeit fejtegetni, melyeket a tapasztalat már kétségen kivül helyezett. De nem hagyhatjuk említés nélkül azon körülményt, mely a már jelzett okokkal egyetemben szintén az említett erdőtenyésztési mód mellett nyilakozott; s e körülménny abban állott, hogy a roppant kiterjedésü falopások megszüntetése érdekében a vidék vagyontalan lakóinak alkalom nyujtassék tüzelő fájok egyrészét becsületes uton megszerezhetni, s e mellett a lakosság kapás-növények termesztésére alkalmas erdőtereket jutányos bérért ideiglenesen használatba vehessen; mert igy munkája után tüzelő és élelmi szerekhez jutván, nincs tiltott cselekvények elkövetésére annyira csábítva.

A kitüzött cél keresztülvitele kezdetben sok nehézségbe ütközött, főleg mivel a munkás nép nem bizván a fáradságát jutalmazó termésben, nagyobbszerü irtásokra nem vállalkozott; jelenleg azonban belátván azt, hogy fáradozása a tuskó és gyökérfa, nemkülönben a termés élvezetével dúsan van jutalmazva, sikerült ez átalakításra oly számos vállalkozót megnyerni, hogy 1869 óta az erdőség különböző részeiben több mint 700 hold haszontalan pusztaság változott át jó jövedelmet igérő állabokká, melyeknek jövendő célszerü ujbolítása is biztosítottnak tekinthető.

A művelési rendszer fővonásaiban következő: a tuskós, csöpőtés és gyöpös erdőtér részért vagy pénzhaszonbérért kiadatik a körülményekhez képest 2 vagy 3 évre, mialatt az illetők két évi kapásnövénytermeléssel az egész tért mindenféle tuskó — és gyomtól kitisztítani, köteleztetnek; ezen idő letelte után a már jól megtisztított és porhanyósított szántóföld egy öl távolságu sorokban 2 láb csemetetávolsággal 2 éves csemetékkel lesz beültetve és pedig tavaszszal, vagy pedig cser- és tölgymakkal őszszel, — ez esetben a sorokban egymást érő magsűrűséggel; akácamagvetés csak homokosabb talajban történik, ez is csak kisebb területen, mivel a csemete-ültetés előnyösebbnek bizonyult.

Az így ellátott tér évről évre a sorok közé ültetendő egy sor kukorica, paszuly, vagy burgonya-termelésre jutányos áron azon kötelezettséggel osztatik ki, hogy az illetők a kapásnövény ültetése, kapálása és feltöltésekor mindannyiszor a fasorokat is megkapálják, és azokat a gaztól mindig tisztán tartják. Hogy pedig ezen munkálatoknál a fák megsértése lehetőleg elkerültessék, a vállalkozók kötelesek minden időközben a kiveszett csemetét rá következő tavaszi ültetéssel sajátjokból ujakkal is pótolni.

Minthogy tapasztalás szerint a huzamosabb ideig tartó földporhanyitás a fanövények kedvező növekvését jelentékenyen előmozdítja, ez okból a fasorok között való termelés mindaddig tart, míg ezt a felserdült fácskák ki nem szorítják, midőn már a talaj káros begyöpösödése is elmarad.

Mivel a 2 első évben az előkészített területekkel nem rendelkezhettünk, az erdők állapota pedig mulaszthatlanul terjedelmes ültetéseket igényelt, azért oly hiányos fiatalabb álladékok, melyek nagy kiterjedésök miatt csakis tökéletes irtás illetőleg kitisztogatás által voltak ujbolíthatók, tökéletes irtás alá kerültek; a hol pedig a meglevő ritka tősarjak a forda-idő tartamára még reményt nyujtottak, ily több száz holdnyi tér kapával gyöpbe vágott tányérokban nagy mennyiségü makkal lőn beültetve, mely munkálat terjedelmességénél fogva csakis az urodalomnak áldozatkész elhatározásával volt foganatosítható.

Az akácfa mellett azonban a többi fanemek tenyésztése sem lett elhanyagolva, mint ezt a következő kimutatás tanusítja.

1869—1872-ig négy év alatt elültetés alá került:

fanem	mérő	font	csemete db.
Tölgy	1552	—	57980
Szelid gesztenye .	—	4	—
Lucfenyő . . .	—	40	17600
Fekete fenyő . .	—	65	30400

fanem	méró	font	csemete db.
Erdei fenyő . .	—	65	51200
Vörös „ . .	—	160	600
Sima „ P. Strabus	—	20	100
Korai jávor . .	—	250	42000
Kőris	—	—	4000
Nyír	—	—	4000
Szil	—	30	—
Fekete nyár . .	—	—	7000
Hárs	—	120	—
Eger	—	20	—
Akác	—	3453	843000

Ebből kitünik, hogy az 1869—1872 négy évi időközben a főapátságnak csupán csak Győrmegyében fekvő szt.-mártoni, rávazdi, écsi és tényői erdejében 1½ millió lomb és tűlevelü csemete lőn elültetve, ezenkivül a szabadban is nem csekély térek vettettek be tölgygyel és kőrissel.

A mi a vetés és ültetés sikerét illeti, örömmel jelezhetjük, hogy az a megtisztított művelt földben eddig mindig biztosan megeredt, és a növekvés a gyöpbe kényszerített ültetéshez képest feltünően üdének mondható.

A nagymérvü kiültetések szükségessé teszik a terjedelmes faiskolákat; Győrmegyében 7, a szomszéd Veszprémmegyében pedig 3 faiskolája van a főapátságnak; az előbbiek ugy mint az utóbbiak 18 hold — összesen tehát 36 hold kiterjedéssel bírnak.

Az említett négy év alatt a „faiskola, erdőültetés és fenntartás“ készpénzkiadásai tettek: 1869-ben 1456 frt; 1870-ben 4386 frt; 1871-ben 4756 frt; 1872-ben 8105 frt; összesen 18703 frtot.

A főapátságnak a megye déli részén fekvő erdőségeiben az erdészeti teendőket 1 erdőmester vezetése alatt 1 erdő rendező, 1 segédtiszt, 2 pagony erdész és 14 erdőőr, — győrkerületi erdőségeiben pedig a jószágkormányzó felügyelete alatt 1 pagony erdész és 4 erdőőr végzi.

Talán szólnunk kellene még az erdőkárosításokról, oly tárgyról, mely nem csupán nemzetgazdászati szempontokat, érdekeket érint érzékenyen, de a közerkölcsiség viszonyait is jellemzően világítja meg.

Nem akarunk részletekbe bocsátkozni, és csak átalánosságban jegyezzük meg, miszerint a főapátság erdei sem képeztek oly területet, melyen a birtokjog szentsége kellő tiszteletnek örvendhetett volna. E tekintetben azonban a legujabb évek örvendetes emelkedést, javulást

mutatnak fel, mi is lehetővé teszi, hogy elfojtsuk a mult állapotok fölött érzett fájdalom hangját, és a vigasztalóbb jövő reményeinek éljünk.

Ipar és kereskedelem.

Dr. Pisstóry Mórtól.

Gyár- és kézmüipar.

Az iparosok számáról biztos adatokat csakis az 1870-ben foganatosított népszámlálás nyujt; azonban sajnos, hogy az egyes ipar ágakra nézve annyira átalános csoportok lettek fölvéve, melyek arra nézve, hogy mely iparágak vannak leginkább elterjedve a városban és megyében, semmi tájékozást nem nyujtanak. Ezen adatok szerint az iparosok következő csoportokra vannak felosztva: 1. építészeti és művészeti ipar; 2. fém-, kő- és faipar; 3. vegyészeti, élelmezési és fogyasztási ipar; 4. szövő ipar; 5. bőr- és papir gyár ipar; 6. nem közvetlenül termelőipar.

I. Építészeti és művészeti ipar. Ide soroztattak: építész, kőmüves, szobafestő, mázoló, cserepes; továbbá könyv- és kőnyomdász, fényképész, réznyomó, mintarajzoló, vésnök stb.

Ezen csoportba tartozó iparral foglalkozott Győrvárosában 232, a megyében 278, összesen 510 egyén. Ezek közől 180 mint önálló vállalkozó és 330 munkás.

II. Fém-, kő- és faipar. Ide tartoznak; a gépészek, kocsigyártók, minden szállító eszközök gyártói, arany- és ezüst-művesek, kovácsok, lakatosok, porcellán-, cserép-, kőedény-, tégla- és üveggyártók, asztalosok, ácsok stb.

Ezen iparágakkal foglalkozott a városban 583, a megyében 824, összesen 1407 egyén. Ezek között önálló vállalkozó volt 554.

III. Vegyészeti, élelmezési és fogyasztási ipar. Ide tartoznak kik bármiféle vegyészeti szerek előállításával, gyujtó és világító szerek készítésével, élelmi cikkek (liszt, cukor stb.) előállításával foglalkoznak, kik italok készítésével, dohánytermeléssel, s több effélevel foglalkoznak. Ezeknek száma volt a városban 455, a megyében 621, összesen 1076. Ezek között önálló iparos volt 462.

IV. Szövő ipar. Ide tartoznak a selyem, kender, len, gyapju, pamut szövetek gyártása és azok feldolgozásával foglalkozók pl. szabók, varrónők stb. Ezen iparágakkal foglalkozott a városban 505, a megyében 889, összesen 1394 egyén; közőlük 700 önálló iparos.

V. Bőr-, papir- és más ipar: u. m. nyergesek, szijgyártók vargák kesztyűsök, kártyafestők, könyvkötők, kalaposok, kefekötők, szalmakalaposok, kosárfonók stb. Ezeknek száma: a városban 731, a memegyében 544, összesen 1275. Ezek közől 647 önálló iparos.

VI. Nem közvetlenül termelő foglalkozások, u. m. hirdetési intézet, uszoda, borbély, vendéglős, hordár stb. a városban 360, a megyében 314, összesen 674 egyén, kik közől 377 önállóan foglalkozik az iparral.

Ezen adatok szerint az összes iparosok száma: a városban 2874, a megyében 3470, tehát az iparosok a városban a foglalkozással biró népességnek 28%-át, a megyében 7%-át teszik.

Ezen kimutatás csakis az iparosok számáról ad fölvilágositást, de épen nem tünteti ki, hogy minő iparágak vannak leginkább elterjedve; erre nézve a városban kiállitott iparjegyek, nemkülönben a városra és megyére nézve az adózási lajstromok nyujthatnak tájékozást.

1866-tól 1870-ig asztalosok részére 15, csizmadiák és vargák részére 59, korcsmárosok részére 84, szabók részére 32, sütők részére 10 iparjegy állittatott ki. Az egész győri adókerületben pedig az italmérők és vendéglősök együtt közel 5000 frt. adót fizetnek, mi az időkulcs szerint 50.000 frt. jövedelemnek felel meg; a szabók 800 frt., a lábbeli készitők 1000 frt., kávések 700 frt., molnárok 1500 frt., sütők 4000 ft.; — 300 frtnál több adót fizetnek a gyógyszerészek, mészárosok és kovácsok; 200 frton felül az asztalosok, festők, zsákkölcsönzők és varrónők, kik közé azonban — elég helytelenül — a kéjhölgyek is beszámittattak; — 100 ftnál magasabb adót fizetnek: az aranyművesek, ácsok, timárok, cukrászok, divatárusnők, épitészek, hentesek, kalaposok, kádárok, kefekötők, lakatosok, bábsütők, nyomdászok, órások, szijgyártók, szücsök és zenészek. — Ezen iparágakat tekinthetjük tehát a városban és megyében mint olyanokat, melyek legnagyobb mértékben vannak elterjedve.

Az iparnemek kisebb-nagyobb terjedtségét még a céhek és ipartársulatok, valamint ezek tagjainak számából is felismerhetjük.

A város területén lévő céhek száma 58, összesen 800 taggal; ezen céhek csekély életrevalóságát eléggé igazolja azon körülmény, hogy némely céhnek csak egy két tagja van, legtöbb tagot számlál a varga- és csizmadia céh (341), szabó céh (165), molnár céh (47): 20-nál több tagot számlál a fazekas-, mészáros- és asztalos-céh; — 10-nél több tagot a lakatos-, kádár-, kalapos-, pék-, takács-, fekete fazekas- bádogos-céh; a többi céhek még ennél is kisebb számmal birnak, mi eléggé bizonyitja, hogy ezen céhek elszigetelt működése vajmi csekély haszonnal

lehet. Csodálnunk kell iparosainknak az uj ipartörvénynyel szemben tanusított bizalmatlanságát, hogy ne mondjuk elfogultságát melynél fogva mindeddig nem alakultak át egy hatalmas ipartársulattá, mely 800—1000 taggal valóban hatalmas támasza lehetne városunk iparának.

A megye területén 1872-ben volt 26 céh 1312 taggal; itt legjobban el vannak terjedve a takácsok (420), molnárok, kádárok, kovácsok, cipészek, szabók, pékek és mészárosok.

Az uj ipartörvény szellemének megfelelő ipartársulat csak egy létezik: „győri vendéglősök, italmérők és kávésok társulata.“ Ezen társulat még 1846-ban keletkezett, és 1872. május hó 4-én az uj ipartörvénynek megfelelőleg ipartársulattá alakult, egy külön takarék- és hitelosztálylyal, mely törvényszékileg be van jegyezve, és melynek föladata tagjait szükség esetén kölcsönökben részesíteni. Bír továbbá betegápoló és temetkezési alappal, melyről a „humanistikus intézmények“ rovatában már emlékeztünk.

Végre a favágóknak 1868-ban keletkezett testülete sem bir többé céhszervezettel, hanem egészen a szabad egyesülés elvén alapszik; tagjainak száma 17; — főcélja a társulati tagok és ezek özvegyeinek vagy árváinak segélyezése.

Dacára annak, hogy a társulási viszonyok adatai eléggé bizonyítják, hogy nálunk az ipar nagyobb jelentőségre nem képes vergődni, és a kis ipar tulnyomó — még sem hiányzanak városunkban egyes nagyobb és a hazai ipar terén már is elismerést szerzett vállalatok; ilyen főleg Nagy Mihály *tészta-gyára*, ki is kitünő tészta-gyártmányaiért nemcsak nagyobb kiállításokon lőn kitüntetve, de a hazai ipar terén kifejtett buzgalmáért érdemkeresztet is nyert.

Említést érdemel továbbá Stádel Károlynak 1845 óta fennálló *gazdasági gépgyára*, mely állandóan egy gőzgéppel és 10—12 segéddel dolgozik; rostáiért és vaskeretü járgány cséplőgépeiért 1866-ban a bécsi gazdasági kiállításon 8 aranyos állami jutalomdijat nyert.

Említendő még Christen *kocsigyára*, mely szintén érmet nyert; Kohn nagyszerü *olajgyára*, továbbá Neubauer Károly *gyufagyára*, egy *keményítő-*, és két *szodavizgyár*; a *hajógyárt* a közlekedési eszközöknél fogjuk megismertetni; végre a *világító gázgyár*, mely Győrnek részvényekre alapított egyetlen gyári vállalata, és 1868-ban 130 ezer ft. részvénytőkével keletkezett; a gáz-világítás összesen 150 ezer ftnyi költséggel jött létre, és naponkint 253 közlánggal és 1900 magánlánggal látja el városunkat.

A megye területén jelenleg három gyár létezik, u. m. a győrszigeti olajgyár, mely 1872-ben 60,000 mérő repcét dolgozott föl; az ecet- és szeszgyár, mely évenkint 2000 akó ecetet és 10,000 akó borszeszt és liqueurt készít; és végre a szigeti szesz- és sörgyár, mely csak most kezdé meg működését.

Ezenkivül a megye területén a gyáriparnak még egy neme érdemel kiváló említést, — t. i. a malomipar. Győrmegye területén összesen 3 gőzmalom van; a város területén is van két gőzmalom, mely azonban szünetel, a harmadik pedig jelenleg van keletkezőben. Ezenfelül van a megyében vizi malom 241, szélmalom 4, szárazmalom 43; összesen 292 malom 346 pár örlőkővel. Az ezekben feldolgozott gabnamennyiség 369,151 osztr. mérő, miből 167,557 vm. liszt és 83000 mázsa dara, korpa, hulladék stb. nyeretik.

Iparcikkeink közől a bécsi közkiállításon Bejci és Weisz lábbeli készítményei, Stadel Károly gazdasági gépei, Christen hintói, Céh Sándor nyomtatványai, Nagy Mihály tésztakészítményei és Neubauer Kár. gyufagyártmányai szerepeltek.

Iparunk fejlődését 1866-tól 1870-ig az évenkint növekvő iparengedélyek és az ipar után fizetett jövedelmi adó igazolják. U. i. iparengedély adatott: 1866-ban 68, 1867-ben 93, 1868-ban 87, 1869-ben 93, 1870-ben 135, összesen 476.

Iparkereseti adó a kereskedelmi és tudós iparok levonása után fizettetett a győri adókerületben: 1866-ban 13,127, 1867-ben 13,655, 1868-ban 13,977, 1869-ben 15,172, 1870-ben 15,622.

Kereskedelem.

Az 1870-ben foganatosított népszámlálás szerint volt a kereskedelemnél a megyében:

pusztai járás:	118 vállalkozó,	1 hivatalnok,	22 munkás
sokoróaljai járás:	114 „	1 „	49 „
tó-, szigeti és csilizközi	205 „	19 „	92 „
összesen	437 vállalkozó,	21 hivatalnok,	163 munkás

a városban pedig 383 vállalkozó, 55 hivatalnok, 239 munkás; a kereskedelem után élő összes lakosság tehát a városban 677 személyből áll, s igy a foglalkozással biró lakosság számának 6%-a esik a kereskedelemre.

A kereskedelmi foglalkozás főnemei leginkább az adózási lajstromokból deríthetők ki; ezek szerint 1870-ben következő kereskedési foglalkozások voltak megadóztatva:

bőrkereskedők . . .	145	fttal	lókereskedők . . .	86	fttal
alkuszok	75	„	marhakereskedők . .	143	„
déli gyümölcskeresk. .	26	„	nürnbergi áru keresk.	414	„
dohánytőzsdék . . .	384	„	papirkeresk. . . .	96	„
fakereskedők . . .	386	„	posztókeresk. . . .	213	„
gabnakereskedés . .	4750	„	rőföskeresk. . . .	691	„
gyümölcskeresk. . .	97	„	sertéskereskedők . .	834	„
házalók	263	„	vaskereskedés . . .	213	„
kalapkereskedők . .	24	„	üvegkereskedés . .	205	„
könyvárus	78	„	vegyeskereskedés . .	1886	„
lisztkereskedők . .	525	„	zsibárus	173	„
			összesen	11,817	fttal.

Ezen kimutatásból első tekintetre kitünik, hogy az élelmi és ruházati szükségletekkel kereskedő fajokon kivül, — melyek minden városban legnagyobb számmal fordulnak elő, — főleg a következő kereskedelmi foglalkozások vannak elterjedve, u. m. a gabna-, liszt-, ló-, marha- és sertés-kereskedés összesen 6338 ft. adóval, mi is a kereskedési adónak közel 60%-át teszi.

Az inkább iparos jellegű és csakis a helybeli fogyasztás födözésére szorítkozó kereskedelmi ágakon kivül tehát csakis a gabna- és markakereskedés bír nagyobb jelentőséggel, ez okból mindenesetre érdekes lesz ezekkel részletesen megismerkedni.

A mi különösen Győrváros g a b n a - k e r e s k e d é s é t illeti,*) ez városunkban már emlékezetet meghaladó idők óta annyira el van terjedve, hogy a város tulnyomó foglalkozását képezi. A Duna mellékágán a gőzhajóval Győrré érkező utasnak első tekintetre fel fog tünni, hogy az egész Dunaparton egy hoszszú ház-sor vonul végig, mely mindannyi egy és két emeletes, de csak a padlás ablakokhoz hasonló kis ablakokkal van ellátva; — ezen épületek mind gabnatárak, melyek a gőzhajótól a vasuti állomásig is egész utcákat képeznek; némelyik oly diszesen van építve— főleg a Rába partján, — hogy kevés lakház van Győrött, mely vele mérközhetik.

Hajdan— midőn még vasutaink és más gőzerejü közlekedési eszközeink nem voltak, a nyers terményekkel való kereskedés csakis a folyamok mentében honosodhatott meg.

Ezen időben főleg Pest, Komárom, Győr és Mosony városok kereskedői versenyeztek egymással, hogy hazánk fölös gabnaterményeit

*) Győrváros gabna-kereskedelmét a legujabb adatok alapján részletesen dolgoztam fel a statistikai és nemzg. közlemények számára; kiadja a m. tud. akadémia.

magtáraikba összegyüjtsék, és Ausztria nemkülönben a külföld piacára szállítsák. Komáromban azóta a gabnakereskedés csaknem egészen megszünt, Mosonyváros forgalma 3 millió mérőről 300 ezerre hanyatlott; — egyedül Győr volt képes gabnakereskedését fenntartani és Pest városával versenyre kelni; dacára annak, hogy Pest napról napra veszélyesebb versenytárssá lőn. Budának Triesttel, — a mohács-pécs-barcsi vasutnak N.-Kanizsával, Triesttel és a bánáti vidékkel való összeköttetése mindmegannyi előnyök Budapest gabna-kereskedésére és hátrányok Győr kereskedelmére nézve. Mindennek dacára Győrváros jól szervezett gabna-kereskedése és forgalma 1865 óta épen nem csökkent, sőt ellenkezőleg — emelkedett, mit az általam gyüjtött és a tud. akademia statistikai és nemzetgazdászati közleményeiben részletesen feldolgozott adatok eléggé bizonyítanak; mindezekből csupán a végeredményeket igtatom ide.

	Györbe érkezett	Győrből elszállíttatott
1865	2.906,201 vm.	3.122,595 vm.
1866	3.682,139 „	3.729,169 „
1867	4.163,389 „	4.229,505 „
1868	4.493,363 „	4.627,797 „
1869	4.571,738 „	4.615,759 „

Öt év alatt tehát Győrré érkezett összesen 19·513·830 vmázsa, és Győrből elszállíttatott 20·344·897 vmázsa gabona; az öt évi gabnaforgalom tehát közel 40 millió vámmázsa gabonát tett.

Az érkezett és tova szállított gabnamennyiség adatai bizonyítják, hogy a Győrré érkező összes gabnamennyiség tisztán kereskedelmi szempontból érkezik városunkba.

Ezen adatokból nemcsak Győr kiviteli gabnakereskedése, hanem a kereskedés iránya is felismerhető. Ugyanis az összes gabnamennyiség alulról érkezik, mert a győri gőzhajózási társulat hajói Győrnél feljebb nem közlekednek, a vont és evezős hajók sem mehetnek tovább, mint Győrig; innen van, hogy az egész tovaszállítást a szab. dunagőzhajózási társulat és az államvaspálya teljesíti; ezek adatai szerint pedig az egész mennyiség fölfelé Bécsnek szállíttatik.

A gabna-kereskedés tárgyát tulnyomólag buza és zab képezi, ugy hogy a győri gőzhajó-társulat hajóin leginkább csak buza, az államvaspályán és dunagőzhajó-társulat hajóin buza és zab érkezik; a többi

gabnanemekre alig esik a szállítás 10%-a. A kereskedés tárgyát képező buza és zab a bánáti vidékről érkezik, miből érthető, hogy mennyi nehézséggel kénytelenek kereskedőink megküzdeni, főleg a Ferenc-csatorna tisztítása és kotratása óta, mely a hajókat még nagyobb kerülő ut megtételére késztété. Valóban csodálni lehet, hogy a győri gabnakereskedők ennyi nehézség dacára emelni és fejleszteni képesek a gabnakereskedést, és veszedelmes vetélytársukkal Budapesttel kiállják a versenyt dacára annak, hogy a főváros a szállítási vonalba esik.

A főváros adatainak összehasonlítása a győriekkel szintén igazolja, hogy mily jelentékeny a „mi gabnakereskedésünk; ugyanis 1867-ben Győrből elszállíttatott 4·200·000 vámmázsa gabona; Budapestről pedig 5·200·000, — tehát csak is 1 millió vámmázsával több. Győr még oly években is megszerezte kereskedése számára a szükséges gabnamennyiséget, midőn azt Bánátból a szük termés miatt meg nem kaphatta; igy 1869- és 1870-ben a győri magtárakban létező gabnának legnagyobb része Szerbia- és Oláhországból jött.

Győr birtokában van mindazon vállalatoknak, melyeket egy virágzó gabnakereskedés igényel; ilyenek a győri gőzhajó-társulat, mely csakis gabnaszállítással foglalkozik, továbbá a „győri Lloyd", mely arra ügyel, hogy a gabnakereskedéssel visszaélés ne történjék, és e célból naponkint saját helyiségeiben tőzsdét tart, melyben a gabnaárak a tényleg létrejött üzletek alapján jegyeztetnek; ezenkivül a mérték körül támadó viszálykodások elintézése szempontjából uj szerkezetü és igen tökéletes gabnamérő-géppel van ellátva. Ezen intézetről alább részletesen fogunk szólni, valamint a győri gőzhajó-társulatról is.

Ezen kivül összefügg a győri gabnakereskedéssel:

1. A fuvarosok keresete, miután a gabna csaknem egészen a Dunán érkezik és innen vagy egyenesen a vasuti indóházhoz vagy előbb magtárakba és azután a vaspályához vitetik. A Győrött létező 150 fuvaros tehát ennek köszöni létét, hasonlókép a zsákhordók és gabnafelügyelők (vigyázók), kiknek együttes száma közel 200-ra tehető.

2. A zsákkölcsönző és zsákvarró intézetek száma 6 és összesen 40—50 embernek, többnyire nőknek nyujt állandó keresetet.

3. A magtárépületek száma hivatalos feljegyzés szerint: a belvárosban 14, a Ferdinándvárosban 36, a Ferencvárosban 52, az ujvárosban 8, a Nádorvárosban 37, összesen 147.

Ez csak az önálló magtári épületek száma; ezenfelül számos ház

van, hol vagy a padlás, vagy a földszint egy része magtárrá van átalakítva, ugy hogy a magtárakban átlag legalább 4 millió mérő gabna helyezhető el.

4. A *gabnás hajók* egy része szintén győri lakosok tulajdonát képezi; összesen 31 hajó van a győriek birtokában, de a nem győri hajók egy nagy részének legénysége is győri, mert számos bánáti és más hajó állandóan Győrré szállít, és igy a legénység családja többnyire itt van letelepedve; ezek 1869-ben „győri hajós-egyletet“ alakítottak, melynek tagjai csak feddhetlen és jó erkölcsü győri hajósok lehetnek. Az egylet 250 tagot számlál, és célja: tagjait betegségben segélyezni és eshetőleg a temetési költségeket viselni.

5. A *győri gőzhajózási-társulat* is egyedül a gabonakereskedésnek köszöni létét.

6. Ezenfelül városunkban a gabnakereskedők számát 250-re tehetjük, és igy épen nem tulzott azon számítás, mely az illetők családjait is bele véve 2000-re teszi azok számát, kiknek léte a gabnakereskedéssel közvetlenül összefügg, ugy hogy Győrött minden 10-dik ember gabnakereskedés után él.

A másik fontos kereskedelmi ág a *marhakereskedés*, de ennek adataiból csak igen keveset ismerünk; az adózási lajstromok adatai szerint főleg a sertéskereskedés van elterjedve, mely hajdan a Győrött nagyobb számmal lakó szerbek kezében volt, jelenleg azonban a szerbek már egészen eltüntek, és a sertéskereskedés részben a gabnakereskedéssel együttesen üzetik. A nagy számu sertésszállások is igazolják ezen ág elterjedt voltát, valamint a dunagőzhajózási-társulat utolsó három évi szállításai is, melyek szerint Győrré 1870-ben 22,854, 1871-ben 13,011, 1872-ben 9,293 darab sertés érkezett.

A marhakereskedés terjedelmét egyrészről a helybeli husfogyasztás nagyságából, másrészről a marhavásárokra hozott marha darabszámából lehetne leginkább megitélni,

A husfogyasztásra nézve a mészáros-céh könyvei adnak némi fölvilágosítást; e szerint Győrvárosban levágatott — a 3 utolsó év átlagát véve — évenkint 1800 db. ökör, 900 db. tehén, 1500 db. gőbölv juh, 3500 db. legelő juh; Győr-Szigetben pedig 700 db. szarvasmarha, és 2000 db. juh.

Mindezt leginkább kereskedők közvetítésével vásárolják a mészárosok. A vásárokra hozott marhaszám adatai hiányzanak.

Győrött főleg a *lóvásárok* nevezetesek, és messze vidékről láto-

gatottak, mert Bábolna és Kis-Bér méneseinek közelsége átalán nagy befolyással van arra, hogy megyénkben még a földművesek lovai is igen szépek és erősek; azonkivül az említett ménesekből kikerült lovak is nagy számmal szerepelnek a győri lóvásáron. A husvéti lóvásárra néha a szakértők becslése szerint 2—3000 dbnál is több kerül, az urnapi vásárra pedig a szarvasmarhák kerülnek nagy számmal. Sajnos, hogy a vásáron kiállított szarvasmarha és lójárlatok számából sem lehet a mennyiségre következtetést vonni. Ezen marhalevelek száma évenkint átlag 1200-ra tehető, de nem minden — a vásárra hozott darab után állíttatik ki marhalevél, és a kereskedők néha 20—30, sőt több darabról is egy szám alatt állíttatják ki a marhalevelet, ugy hogy bátran tehetjük, a vásárokra egy éven át érkező marhalétszámot 7—8000-re, melynek legnagyobb része ló-, ökör-, gőböly- és tehén. Kereskedésünk átalános és folytonos fejlődését végre az utolsó öt év adólajstromai is bizonyítják, mert a kereskedők fizettek 1866-ban 10,848, 1867-ben 11,166, 1868-ban 11,004, 1869-ben 11,623, 1870-ben 11,917 frtot.

A kereskedelem kevésbé jelentékeny ágait mellőzve, említendő még a kereskedés emelése céljából létező győri kereskedelmi-társulat vagy gyülde, mely „győri Lloyd" cim alatt 1856-ban alakult, és 1863-ban kibocsátott részvények utján a Széchenyi-téren lévő két emeletes házat vette meg, hol egy díszes társalgási termet létesített a szükséges mellékhelyiségekkel.

A „győri Lloyd" főcélja, hogy a kereskedőknek gyülhelyül szolgáljon és a kereskedést és műipart közvetve ugy mint közvetlenül előmozdítsa. Ezen cél elérése szempontjából közvetíti a termények adásvevését. Az egylet 1872-ben megerősített alapszabályai alapján részvényes és bejáró tagokból áll. Részvényes tagok azok, kik azon 830 darab 100 ftos részvények birtokában vannak, melyeken a ház vásároltatott és a földszinti kávéház berendeztetett; a részvényes tagok száma jelenleg 150. A belépő tagok az általok beszerzett vagyont, — hova a befizetésekből támadó alaptőke, a butorok és az uj szerkezetü gabnamérő gép tartozik, — külön kezelik; ezeknek száma 270. A bejáró tagok egyuttal kötelesek magukat a „győri Lloyd" szokás-jogainak alávetni, melyek szerint a társulat a kereskedelemre, főleg pedig a gabnakereskedelemnél előforduló becslési ügyekre nézve mint békebiróság működik. A békebiróilag foganatosított gabnabecslések száma, — mely célra a mérőgép szolgál, 1870-ben 54, 1871-ben 77, 1872-ben 82 volt.

Pénzintézetek.

A kereskedelem és ipar, de részben a mezőgazdaság előmozdítására egyéb tényezőkön kivül főleg pénzintézeteink szolgálnak, melyek a kereskedést, műipart, részben pedig a földbirtokot is a szükséges tőkével látják el. Ezen intézetek hasznos befolyását főleg azok működéséből ismerjük fel, melyet a következőkben óhajtunk föltüntetni:

1. „Az első takarékpénztár“ még 1844-ben 300 darab 100 ftos részvénynyel alakult; ezen 30,000 ft. képezi jelenleg az intézet részvénytőkéjét, mely után az intézet —öt év átlagát véve közel 24 ezer frt. évi tiszta jövedelmet volt képes kimutatni. Az intézet vagyona az 1872. évi állapot szerint áll egy 112,000 frt. értékü házból és a künnlevő követeléseket, váltókat stb. nem számítva — közel 160,000 értékü részvénypapirok és 50,000 ft. értékü pénztári utalványok birtokában van. A künnlevő követelésekkel együtt pedig az intézet vagyonállapota 1872-ben 2·142,814 frt. volt. Az egylet iránt táplált bizalmat a folyton növekvő betételek mutatják, melyek u. i. 1866-tól 1872-ik 680 ezerről 2 millión fölül emelkedtek, s melyek épen nem csökkentek az ujabban keletkezett takarékpénztár és más pénzintézetek versenye dacára.

A pénzintézet azonfelül, hogy többrendü jó hitelü részvénypapirok tulajdonosa, — következő üzletekkel foglalkozott;

a) váltóleszámítolással; az intézet által leszámítolt váltók értéke 1866—1872-ig 5,614,606 frt;

b) előlegezett áru értékpapirokra és értéktárgyakra 1866—1872-ig 2,478,248 ftot.

c) ingatlanokra jelzálogi hitelt nyujtott 1866—1872-ig 671,187 ft.

A győri takarékpénztár a legujabb pénzválság dacára is szilárdan áll, és 100 ftos névértékü részvényei 8—900 fton kelnek.

2. A „kölcsönös segélyző egylet“ 1864. év sept. 4-én jött létre, és üzleti tőkéje a tagoknak 10 évre kötelezett 50 krnyi heti fizetéséből képződik, mely egy-egy tag részéről egy év alatt 26 frtot, 10 év alatt 260 frtot tesz; 10 év után az egylet vagyona a tagok között fölosztatik, addig pedig a tagok kölcsönös jótállás mellett kötvényekre vehetnek föl kölcsönöket. Ezen egylet működése csakis ilynemü kölcsönzésekre szorítkozik, ugy hogy az intézet összes követelései egyszerü és jelzálogosított kötvényekben fekszik.

Ezen egylet főleg a kis ipar támogatására volt igen jótékony hatással, s igy sajnálni lehet, hogy több oly adósa van, kiket a köny-

nyelmü börzejáték tönkre tett, és igy nagyobb veszteségnek néz elébe.

3. „A kereskedelmi bank“ 1868. augusztus 29-én jött létre, 1872-ben pedig alapszabályait lényegesen módosította. Eredetileg alaptőkéjét 400,000 frtban állapította meg és 2000 db 200 frtól szóló részvényeket bocsátott ki, 1872. sept. 26-án alaptőkéjét 1 millió ftra emelte föl, és a részvényesek számát 3000 darabbal szaporította. Célja a kereskedelem és ipar előmozdítása rendes bank és egyéb üzletek által, mely célból következő üzletágakkal foglalkozik: 1869—1871-ig

a) Váltóleszámítolás által leszámítolt 11,689,902 frt értékü váltót.

b) Áru és értékpapirokra előlegeztetett 472,709 frt.

c) Bizonyos névre és legalább 100 o. é. frtról szóló pénztári utalványokat kibocsátott 5,403,100 frtig, beváltott 4,251,000 frtig.

Tiszta nyereménye 1869—1871-ig 67,144 frt volt.

4. A „Vesta“ szintén csak egyleti tagoknak ad kölcsönt, és igy ez is az önsegélyzés elvén alapszik. Alakult 1870-ben. Tagja lehet minden önálló feddhetlen jellemü egyén, ki legalább egy betét fizetésére kötelezi magát, mely hetenkint 10 krból áll. Az egylet ily módon befolyt jövedelméből $^{19}/_{20}$ rész olcsó kamatra kiadatik, de csakis egyleti tagoknak, $^{1}/_{20}$-része pedig segélypénztár létesítésére fordíttatik, melyből a hibájok nélkül elszegényedett vagy szerencsétlenné lett egyleti tagok segélyeztetnek.

Az egylet saját tagjainak kölcsönzött (váltókra, jelzálogra és betéti könyvre) 1871-ben 14,171, 1872-ben 20,361 frtot.

Segélyalapja jelenleg 311 frt, és az évi tiszta nyereség, mely a betétekért osztalékul esett, 1214 frt volt.

5. „A városi és megyei takarékpénztár“ 1871. julius 1-én alakult, székhelye Győr, célja és üzletköre teljesen azonos az első győri takarékpénztáréval; alaptőkéje 100,000 frtban van megállapítva, és e célból 1000 darab 100 frtos részvényt bocsátott ki.

Egy ilynemü önsegélyző egylet létezett a megye területén Győr-Szigetben 1862-től 1872-ig; ekkor feloszlott és leginkább ennek tagjai alakították a városi és megyei takarékpénztárt, mely mindjárt az első évben létre hozott és 31,000 frttal segélyezett kebelében egy önsegélyző-egyletet.

6. „A hitel és zálog intézet“ 1871-ben sept. 1-én jött létre 400000 frt. részvénytőkével, melyből 300000 frt van befizetve; egy-egy részvény névértéke 100 frt. Az intézet első évi működésének befejezése után rendkivül fényes eredményeket volt képes fölmutatni.

Az egylet első évi működése után már tulajdon házzal bírt, és részvényesei 22% osztalékot kaptak, mi valószinűleg az 1873-ik év első hónapjaiban még inkább növelte az intézet iránt táplált bizalmat, melyből fájdalom csak az ujabb börzeválság ábrándítá ki városunk polgárait, kiket azon intézet mélyen bevont a börzejáték üzelmeibe. Azon polgárok, kik városunkban leginkább érdekelve voltak e játékban, és kiket ez csakhamar tönkre tett, nagyobb összegekkel adósai voltak ezen intézetnek. Ezenfelül az intézet maga is bizományi üzlettel, papirok adásával és vevésével foglalkozott, és innen volt óriási nagy pénzforgalma. Nem csoda tehát, ha az intézet a válság beállta után azonnal liquidálni akart, de csakhamar csődöt volt kénytelen mondani.

Az 1872-ki zárszámadás alapján összes szenvedő állapota 767,157 frtot tesz, melyre a künnlevő váltóköveteléseken felül alig van 150,000 frt fedezet, a váltók értéke pedig igen illusoriussá lett, miután a váltóleszámítolások tulnyomólag azok javára történtek, kik a börzeválság által tönkre jutottak.

7. Végre 1872. december havában jött létre 500,000 frtnyi 200 frtos részvénytőkével a kereskedelem, ipar a földmüvelés támogatására „az általános hitelbank“, melynek működése azonban jelenleg még ki nem mutatható.

Összes pénzintézetünk működésének összehasonlítására szolgáljon a következő kimutatás, mely o. é. frtokban van adva, és a Vestánál 1871-re, a hitel- és zálog-intézetnél, valamint a városi- és megyei takarékpénztárnál 1872-re, a többinél pedig 1870-re vonatkozik.

Az intézet neve	Évi nyers bevétel	Évi nyers kiadás	Évi tiszta bevétel	Évenkint leszámított váltók értéke	Értékpapir, áru- és értéktárgyakra előlegezett	Pénztári jegy, utalvány és kamatozó cheque		Betéti könyvecskékre		Ingatlan vagyonra betáblázott kölcsön	Évi pénztári forgalma	Összes ingó és ingatlan javai
						kibocsátva	beváltva	betétetett	kivétetett			
Első tak. pénztár	3.366,803	3.348,285	26,733	996,606	518,877	—	—	1.370,927	1,260,483	115,701	6.860,371	2.142,814
Kölcsönös segélyző egylet	278,889	62,000	216,889	*198,239	—	—	—	—	—	72,750	1.045,276	nincs kimutatva
Kereskedelmi bank . . .	57,415	33,490	23,924	3.701,161	176,570	1.585,400	1.237,000	—	—	—	8.312,425	43,000
Vesta	1354	1016	338	10,347	6915	—	—	14,422	4447	12,800	16,333	—
Hitel- és zálogintézet . . .	187,140	108,752	78,388	3.383,072	93,063	537,400	364,100	1.800,960	1.507,103	7700	39.864,743	55,902
Városi és megyei tak. pénztár .	75,644	57,614	18,000	2.340,244	82,798	—	—	2.514,957	1.584,589	52,210	11.899,396	49,000
Összesen:	3.967,245	3 611,187	364,272	10.629,699	878,223	2.122,800	1.601,100	6.701,266	4.356,621	261,161	68.028,544	2.290,716

*) Kötelezvényekre történt leszámítolás.

Közlekedés.

A közlekedés élénkségének kimutatására kellő adatok hiányában, inkább csak a közlekedés főbb irányainak megismertetésére kell szorítkoznom.

A szállítással foglalkozó egyének száma az 1870-ki összeirás szerint a megyében: 20 vállalkozó, 21 hivatalnok, 141 munkás, összesen 182 egyén; a városban: 81 vállalkozó, 70 hivatalnok, 335 munkás, összesen 486 egyén.

Vasuti összeköttetéseinket illetőleg Győr ujabban igen jelentékeny forgalmi központtá lőn.

1. Az osztr. szab. államvaspálya által Győr Bécscsel, Szőnynél pedig a déli vaspályával és igy Budával áll összeköttetésben.

2. A nyugoti államvaspálya által egyrészről Gráccal jön létre egyenes és közvetlen összeköttetés, — másrészről Pápa-Keszthely felé tervben van a kiépítés, miáltal Győr Magyarország déli vidékével fog rövid és egyenes összeköttetést nyerni, sőt a fiumei vasuthálózattal is összeköttetésben állani.

3. A győr-sopron-ebenfurti vasut által Sopronynyal nyer egyenes összeköttetést.

5. Az engedélyezett szőny-budai vonal kiépítése által pedig az eddigi kerülő helyett Győrvárosa Budapesttel nyerne rövid és egyenes összekötő vonalat.

A vizi közlekedést illetőleg városunk a Duna egyik ága mellett fekszik, mely csakis Győrtől egész Vénekig alkalmas nagyobb hajók felvételére. Mindennek dacára az első szab. dunagőzhajózási-társulat tehervonó gőzösei igen gyakran megfordulnak partjainkon; naponkint rendes összeköttetése van továbbá városunknak egy kisebb gőzös által a pest-bécsi személyszállító gőzössel.

A szab. dunagőzhajózási társulat győri állomásának élénk forgalmát következő adatok mutatják:

	utas	szemes vetemény	egyéb áru
Győrből elszállíttatott:			
1870-ben	14,935,	701,144 vm.	42,131 vm.
1871 „	14,882,	776,069 „	38,524 „
1872 „	17,492,	515,826 „	58,874 „
Győrré érkezett:			
1870-ben	17,569,	419,632 vm.	184,687 vm.
1871 „	16,911,	129,389 „	185,004 „
1872 „	19,848,	467,522 „	211,146 „

Ezen kivül főleg a győri gabnakereskedők részéről a gabonának az alvidékről hozzánk leendő szállítása céljából létesült 1864-ben 500,000 ft.

alaptőkével (melyből 450,000 frt. van befizetve) a „győri gőzhajózási-társaság“, mely helyben egy gőzgéppel ellátott hajógyárral bír, melyben a hajók kijavíttatnak és uj hajók készülnek; eddig 5 darab 6—8000 mázsa teherképességgel bíró uszályhajót készítettek el ezen hajógyárban, hol 20—60 munkás dolgozik.

Az egylet 5 teherhordó gőzössel és 19 darab uszályhajóval bir.

Vásárok.

Győr sz. kir. városának évenkint hat országos, — azonkivül hetenkint két heti vására van.

Az országos vásárok, melyek különösen ló és szarvasmarha miatt igen látogatottak szoktak lenni, a következők: Piroska (január), Nagy hét, Urnap, Magdolna (julius) Kisasszony nap (september), és Katalin (november). Legélénkebbek a nagy-heti és urnapi vásárok, a midőn a kiállított lovak és szarvasmarhák száma ezrekre megy, és a melyeken az eladók de még inkább a vevők nemcsak a hazából, hanem majdnem egész Európából összesereglenek. — Győrvárosának hetivásárai legélénkebbek az aratás befejezte után, a midőn van nap, hogy az eladásra kiállított gabnanemüek mennyisége a 200,000 mérőt is meghaladja. Élénkek még e heti vásárok különösen az őszi hónapokban, és nagy ünnepek előtt, midőn a városi közönség élelmi szerekből tesz nagyobb mérvü bevásárlásokat. — A gabna-adás-vevésből származó viszályok megszüntetése és perek megelőzése céljából a hetivásárokon egy a városi hatóság által tekintélyesített és kereskedőkből álló kiegyeztető biróság nagy sikerrel működik a vásár szinhelyén.

Ezenkivül van Győrmegyében Hédervárnak, Sz.-Mártonnak és Téthnek is, de csekélyebb mérvben látogatott vására.

---

5. Egészségügy.

Népesedési mozgalom.

Dr. Persz Adolftól.

Köztudomású tény, hogy a népesedési mozgalmakra vonatkozó adatok, valamint ezeknek lelkiismeretes és lehetőségig pontos egybeállítása és feldolgozása a tudományosan kezelt statistikában ujabb időkben fölötte jelentékeny szerepet nyertek, s ennélfogva igen nagy tekintélyben részesülnek; ez csakis onnan eredhet, hogy mindinkább meg-

győződéssé vált, s a tapasztalás számos esetei igazolták, miszerint kivált az egyes években vagy bizonyos időszakokban előforduló hullámzások nagy részben a politikai, társadalmi és közgazdászati viszonyok leghivebb tükréül szolgálnak.

A felhasználható adatok közől legtöbb méltánylást érdemelnek: az *esketések*, s ezek közől különösen a vegyes vallásuak, nem különben a *születések*, s ezek közől a törvénytelen ágyból valók, ugy szintén a *halálozások*, s ezek közől a gyermekek halálozása.

Ugyanis az esketések körülbelől visszatükrözik a társadalmi és közgazdászati viszonyokat, a mennyiben azokból ez utóbbiakra érdekes következtetéseket lehet vonni; tagadhatatlan u. i. hogy kedvezőbb években, — midőn a termés jobb és a megélhetés könnyebb, vagy az ipar és kereskedelem virágzik, — az egyének hamarább határozzák el magukat családot alapítani; ellenben kedvezőtlenebb években, midőn a legalább egyelőre nélkülözhetlenek többé kevésbé hiányoznak, hasonló elhatározások nehezebben támadnak; s igy valamely évben történt esketések száma meglehetősen biztos tájékozást nyujt a megelőző idő gazdasági állapotára; hozzájárul továbbá, hogy a vegyes vallásu esketések az egyes hitfelekezetüek kölcsönös állását tüntetik fel.

Hasonlóképen a születések — kivált ha az esketésekkel egybevetve képezik a vizsgálat tárgyát, — a népesség termő ereje és életképessége mellett vagy ellen tesznek tanubizonyságot; különösen a finem szaporodása vagy hanyatlása a katonai szolgálat szempontjából véve beható politikai jelentőséggel bir, s a törvénytelen ágyból való születések a társadalmi és szorosabb értelemben vett erkölcsi életről kétségtelen fölvilágosításul szolgálnak.

Ugyszintén a halálozások, főleg a már említett tényezőkkel összehasonlítva, a társadalmi és közgazdászati viszonyoknak majdnem fő ismérvei, mert kétségtelen hitelességgel feltüntetik a közegészségügyi állapotokat; különösen pedig a gyermekhalálozások száma a társadalmi és közgazdászati állapotnak sok tekintetben leghivebb kinyomata, miután elvitázhatlan, hogy a közmüvelődés és vagyonosodás emelkedtével a legnagyobb gondoskodást igénylő gyermekek sorai kevésbé ritkulnak, mig az ellenkező a gyermekek korai elhunytát növelni szokta.

Azonban mindezekre nézve biztos támpontokat csak ugy nyerhetünk, ha több évet veszünk fel alapul, s ezekhez képest iparkodunk az átlagos állapotot kideríteni s ebből következtetéseket felállítani. Jelen vázlatunkban az 1866—1870-ig, tehát 5 évre terjedő adatokra támaszkodunk.

Ha a fenn elősorolt főadatokat ezen időközre kitüntetni szándékozunk, ezt következő táblázatokban tehetjük.

1. Győrvárosában.

Évben	Házasság köttetett		Született						Meghalt					
	összesen	vegyes vallású	fiu	leány	összesen	törvénytelen			fin.	nőn.	összesen	gyermek 5 éves korig		
						fiu	leány	összesen				fiu	leány	együtt
1866	136	22	402	334	736	65	50	115	546	453	999	214	181	395
1867	158	21	314	338	652	40	49	89	395	332	727	176	172	348
1868	213	28	380	387	767	68	69	137	354	321	675	153	139	292
1869	227	25	365	350	715	43	54	97	436	378	814	225	197	422
1870	187	24	385	415	800	64	54	118	394	327	721	180	156	336
Évi átlag	184.02	24.00	369 20	364.80	734	56	55.20	111.20	425	362.20	787.20	189.60	169	358.60

2. A megyében.

Évben	Házasság köttetett: összesen	vegyes vallású	Született: fiu	leány	összesen	törvénytelen: fiu	leány	összesen	Meghalt: fin.	nőn.	összesen	gyermek 5 éves korig: fiu	leány	együtt
1866	596	21	2284	1716	4000	138	135	273	1887	1844	3731	955	780	1735
1867	734	24	1681	1611	3292	96	100	196	1388	1342	2730	754	694	1448
1868	1078	38	1863	1726	3589	100	100	200	1643	1518	3161	886	781	1767
1869	930	18	1917	1892	3809	124	114	238	1746	1581	3327	955	815	1770
1870	877	33	1967	1886	3853	91	101	192	1650	1556	3206	895	895	1803
Évi átlag	843	26.80	1942.40	1766.20	3708.60	109.80	110	219.80	1662.80	1568.20	3231	891.60	793	1684.60

Ha már most a fenn elősorolt egyes éveket külön-külön behatóbb figyelemmel vizsgáljuk, de egyszersmind egymással is össze hasonlítjuk: ez uton több — a tudomány és tapasztalat által egyaránt szentesített elvnek megvalósulását deríthetjük ki; azonban itt jól megjegyzendő, hogy különösen a városra vonatkozó adatokat a különféle életviszonyok egyelőre beláthatlan változatainál fogva kevésbé lehet biztos következtetések lehozatalára felhasználni, miért is csak a sokkal egyszerübb falusi életviszonyokat körülölelő megye adatait kivánjuk tüzetesebben elemezni, s itt is csak a legfőbb tényeket felhozni.

A megyére nézve legelőször is önkéntelenül szembe tünik azon tény, hogy míg 1866-ban az esketések száma csak 596, s 1867-ben 734, már a következő 1868. évben 1078, 1869-ben 930, és 1870-ben 877 volt, tehát az utóbbi évek nyiltan kedvezőbbek, mint az előbbiek, s kivált a középső év szerfölött kedvező. Ennek nagyon természetes és egyszerü oka abban rejlik, hogy köztudomás szerint 1866-ban két nagy csapás uralkodott, t. i. a fagy és a háboru, s az ennek folytán támadt cholera, miért is ezen — és a közvetlenül utána következett évben a család megalakítása nehezebb volt, s az esketések számának fogyni kellett; de miután a nép e két csapást kiheverte, a harmadik év a beállott fogyatkozást annál feltünőbben kipótolni ügyekezett, mert 1867-ben meglehetős termés is volt; végre a két utolsó év mintegy a rendes állapotba való visszatérést jelzi, s e két év már rendkivüli különbséget nem is mutat.

Hasonlóképen a születésekre nézve első tekintetre fölötte szembetünő, hogy míg 1866-ban a születések száma 4000, 1867-ben már csak 3292, és 1868-ban ismét 3589, valamint 1869-ben 3809 s 1870-ben 3853 volt; tehát a második év hirtelen fogyott, a harmadik már ismét emelkedett, végre a többi évek fokonkint való emelkedést s egyuttal majdnem teljes egyenlőséget mutatnak. Ennek oka az esketésekre vonatkozólag mondott tényekben fekszik; ha u. i. 1866-ban rendkivül kevés esketés történt, ennek természetes hatással kellett lenni az utána következett év születéseire, ugy hogy ezeknek kétségtelenül fogyni kellett; miután azonban a további években az esketések száma helyreállott s illetőleg emelkedett, természetesen a születések számának is ujra lépcsőzetesen helyreállani és emelkedni kellett, mihez képest a két utolsó év csakugyan már igen csekély eltérést mutat.

A halálozásokra nézve szintén első tekintetre feltünő, hogy míg 1866-ban a halálozások száma 3731, 1867-ben már csak 2730, 1868-ben 3161, valamint 1869-ben 3327, s 1870-ben 3206 volt; tehát az első év legkedvezőtlenebb s a második év ellenkezőleg legkedvezőbb számot

mutat föl; végre a három utolsó évben rendkivüli eltérések már nem észlelhetők. Ennek oka is az esketések s kivált a születések körülményeiből önként következik; ugyanis az első évben mutatkozó fölötte kedvezőtlen állapot az említett járványos betegségben gyökerezik, mely számos áldozatot ragadott magával; ellenben a második év mintegy a rendkivüli viszonyokból a rendes állapotba való visszatérést jelzi, s a további évek az esketések és születések emelkedő számával a legtermészetesebb módon karöltve járnak.

Nem kevésbé érdekes eredmények tárulnak fel továbbá akkor, ha az átalános táblázatokat részletekre bontjuk, és pedig külön tekintetet szentelve Győrvárosában az egyes hitfelekezeteknek, különösen pedig a róm. kath. vallásuaknak mint tulnyomó elemnek városrészenkint, továbbá a megye egyes járásainak.

Győrvárosban hitfelekezetenkint:

1866—1871-ig évi átlagban	Házasság		Született						Meghalt					
						törvénytelen						gyermek 5 éves korig		
	összesen	vegyes vallásu	fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen	fin.	nőn.	összesen	fiu	leány	összesen
Róm. kath.	138.8	11 8	269.4	270	539.4	51.6	50	101.6	336.8	283	599.8	152.6	133 2	285.8
Ágost evang.	28.6	8.2	50.6	508	101.4	1.6	2.6	4.2	53.4	48.6	102	22.6	19.6	42.2
Helv. reform.	7.6	4	17	15.2	32.2	2.2	1.8	4	21.8	15.6	37.4	8 4	7	15 4
Izraeliták	9.2	0	32.2	28 8	61	0.6	0.8	1.4	13	15	28	6	9.2	15.2
Győrmegyében járásonkint:														
Sokorói járás	213.2	3.6	517	518	1065	26.6	26 2	55.8	477 4	558 6	936	264.2	238.2	502.4
Pusztai járás	295	12.4	646.2	611.2	1237.4	34.6	37.2	71.8	561	512	107.3	301	289.2	590.2
Tó-, Szig-, Csil. járás	334.8	10.8	749.2	637	1386 2	45.6	46.6	92 2	624.4	597.6	1222	326.4	265.6	592
Győrvárosban a róm. katholikusoknál városrészenkint:														
Belváros	55.2	4	82.6	81	163.6	18.2	17.4	35.6	102 4	86 4	188.8	46.2	40	86.2
Ujváros	46 2	3.8	106	116 6	219.6	19.6	21.6	41 2	158 8	136.4	295.2	64.4	60.4	124.8
Nádorváros	29.4	3.6	56	56.6	112.6	12.8	10.2	23	53.2	41.8	95	28.8	22.4	51 2
Szabadhegy	8	0.4	24.8	21 8	46.6	1	0.8	1.8	22.4	18.4	40.8	13.2	10.4	22.6

Ha most az esketések, születések és halálozások fönnebb kimutatott évi átlagos számadatait egyrészről a jelenlevő népesség számával, másrészt kölcsönösen egymás között összehasonlítjuk, következő érdekes eredményekre jutunk.

I. Esketés.

	A népesség összes számából		Az esketések összes számából	
	Az összes esketések %-ban	Hány lélekre esik egy esk.	Vegyes vall. esk. %-ban	Hány esketésre esik egy vegy. vall.
Győrvárosban	0.91	108.88	11.74	7.66
római katholikus .	0.97	103.09	7.97	12.54
ágostai evangelikus .	0.99	100.25	28.57	3.50
helvét roform. . .	0.72	138	57.14	1.75
izraelita	0.52	192.11	0	0
Győrmegyében . . .	1	99.17	3.08	32.42
sokorói járás . . .	0.98	102.03	1.40	71
pusztai járás . . .	1.01	99.01	4.06	24.58
tó-, sziget-, csilizk. járás	1.02	97.69	3.02	23.56

A vegyes vallásu esketések a népesség összes számából a városban 0.11%-ot, a megyében pedig 0.3%-ot tesznek, s a városban 834.79, mig a megyében 3215.46 lélekre esik egy vegyes vallású esketés.

II. Születés.

a) a népesség összes számával összehasonlítva.

	Az összes népszámból		A szülöttek összes számából	
	A szülöttek %-ban	Hány lélekre esik egy szülött	Törvénytelen szül. %-ban	Hány szülöttre esik egy törvénytelen
Győrvárosban	3.66	27.29	15.12	6.61
római katholikus .	3.78	26.39	18.76	5.33
ágostai evangelikus .	3.27	30.56	3.96	25.25
helvét reform. . .	3.31	30.18	12.50	8
izraelita	3.52	28.34	2.29	61
Győrmegyében . . .	4.43	22.54	5.90	16.93
sokorói járás . . .	4.90	20.40	5.16	19.36
pusztai járás . . .	4.23	23.62	5.74	17.42
tó-, sziget-, csilizk. járás	4.20	23.56	6.41	15.58

b) a szülöttek nem szerint összehasonlítva.

	A szülöttek összes számából				Törvénytelen			
	Finemü %-ban	Hány szülött-re esik egy finemü	Nőnemü %-ban	Hány szülött-re esik egy nőnemü	Finemü %-ban	Hány szülöttre esik egy törvénytelen fi	Nőnemü %-ban	Hány szülöttre esik egy törvénytelen nő
Györváros	50.50	1.98	49.50	2.01	7.63	13.10	7.49	13.34
Györmegye	52.63	1.90	47.37	2.09	2.94	34.01	2.96	33.70

III. Halálozás.

a) a népesség összes számával összehasonlítva.

	Az összes népszámból		A halálozások összes számából	
	A halálozások %-ban	Hány lélekre esik egy halálozás	Gyermekhalálozás* %-ban	Hány halálozásra esik egy gyermek
Győrvárosban	3.92	25.45	45.66	2.19
római katholikus . .	4.21	23.75	47.61	2.10
ágostai evangelikus . .	3.23	30.87	42.01	2.38
helvét reform. . . .	3.83	26.10	40.65	2.46
izraelita	1.61	61.75	53.76	1.86
Györmegyében	3.86	25.87	52.35	1.91
sokorói járás	4.31	23.20	46.03	2.17
pusztai járás. . . .	3.66	27.27	55.24	1.81
tó-, sziget-, csilizk. járás	3.17	31.95	58.13	1.72

b) a halálozások nem szerint összehasonlítva.

	A halálozások összes számából.				Gyermekhalálozás			
	Finemü %-ban	Hány halál-esetre esik egy finemü	nőnemü %-ban	Hány halál-esetre esik egy nőnemü	Finemü %-ban	Hány halál-esetre esik egy finemü	Nőnemü %-ban	Hány halál-esetre esik egy nőnemü
Győrváros	54.34	1.84	45.66	2.17	52.91	1.89	47.39	2.11
Győrmegye	51.54	1.94	48.46	2.06	27.62	3.62	24.57	4.07

*) Az 5 éven alul eső gyermekkort értve.

IV. Esketés, születés és halálozás.

Győrvárosban a róm. kath. hitfelekezetnél városrészenkint.

	Esketések összes számából		Születések összes számából		Halálozások összes számából	
	Vegyes vallású %-ban	Hány esketésre esik egy vegyes vall.	Törvénytelen %-ban	Hány szülöttre esik egy törvénytelen	Gyermek halálozás %-ban	Hány hal.-ra esik egy gyerm. hal.
Belváros . . .	7.27	13.75	21.33	4.71	45.87	2.18
Ujváros . . .	6.52	15.33	19.34	5.17	42.19	2.37
Nádorváros . .	10.35	9.66	20.57	4.86	53.76	1.86
Szabadhegy . .	0.40	250	4.34	23	57.47	1.74

A feltüntetett számarányokból a megelőzőleg említett elvek alapján számos tanulságos következtetés vonható megyénk és városunk közgazdászati, vagyonossági, társadalmi, közmüveltségi és erkölcsi viszonyaira.

Adatok a lakosság ép-létének és közegészségügyi viszonyainak megbirálásához.

Dr. Buzinkay Gyulától.

I.

Rendelkezésünkre csupán az 1866-tól 1870-ig terjedő katonaállítási lajstromok állnak, melyeknek alapján a sorozási vizsga alkalmával megjelent 20—23, 1869-ben pedig a 20—25 éves férfi lakosság testi épségének hű képét mutatjuk be; e vizsgálatunkból megnyugodva láthatjuk, hogy a városi, de főleg a megyei lakosság testi és egészségi állapota a vizsgált öt évben átalában erős és ép fajra enged következtetni, de láthatjuk egyszersmind azon fogyatkozásokat is, melyekben a megye három járásának egyike szenvedett.

Győrváros 20,035 lakosa közől:

Állítási év	A hadköteles	Megjelent és megvizsgáltatott	Felmentetett vagy meg nem jelent	A hosszmérték			A mellmérték			Szolgálatra alkalmas	Szolgálatra alkalmatlan		
				maximuma	minimuma	átlaga	maximuma	minimuma	átlaga		ideiglenesen	végleg	összesen
1866	205	90	115	67.75"	50.00"	62.30"	még nem jegyeztetett			18	43	29	72
1867	510	118	392	66.00"	56.50"	61.75"	39.50"	30.00"	31.09"	42	54	22	76
1868	325	102	223	67.50"	54.00"	63.05"	36.00"	28.50"	31.87"	29	50	23	73
1869	536	274	262	69.25"	54.50"	63.64"	39.00"	21.50"	31.47"	56	202	16	218
1870	412	221	191	69.75"	55.00"	59.77"	36.50"	26.00"	30.84"	86	110	25	135
Öt évi átlag	397.60	161.00	236.60	68.05	54.00	62.10	37.77	26.50	31.31	46.20	93.80	23.00	114.80

A táblázatban kitüntetett 5 évi átlag számokat a város népességének összes számához viszonyítva, következő arányok mutatkoznak: 50.38 lakosra esik egy hadköteles, vagyis a lakosság 1.98%-a;

megjelent és megvizsgáltatott a hadkötelesek közől minden 2.46-dik, vagyis 40.65 %;

felmentetett vagy meg nem jelent a hadkötelesek közől minden 1.68-dik, vagyis 59.35%;

szolgálatra alkalmas lett a megvizsgáltak közől minden 3.48-dik, vagyis 28.72 %;

szolgálatra alkalmatlan lett a megvizsgáltak közől minden 1.40-ik vagyis 71.28 %, és pedig ideiglenesen minden 1.71-ik vagyis 58.47 %, véglegesen minden 7-ik, vagyis 14.28 %.

Végre az öt év alatt alkalmatlannak talált 115 egyénnek testi fogyatkozásai következőkép oszolnak el: duzznyak összesen 7, tehát átlag egy évre 1.40; golyva 3, átlag 0.60; törpe 4, átlag 0.80; görvély 2, átlag 0.40; gümőkór 7, átlag 1.40; süket 1, átlag 0.20; süketnéma 1, átlag 0,20; elmekór 1, átlag 0.20; szaruhomály 11, átlag 2.20; teljes vakság 5, átlag 1; visszércsomó 11, átlag 2.20; visszérsérv 3, átlag 0.60; lágyékcsatorna-tágulás 6, átlag 1.20; lágyéksérv 19, átlag 3.80; általános foghiány 1, átlag 0.20; könyökiz-merev 3, átlag 0.60; csipiz-merev 3, átlag 0.60; térdiz-merev 2, átlag 0.40; gerinc ferdülés 6, átlag 1.20; csontdag 7, átlag 1.40; kecskeláb 3, átlag 0.60; ludtalp 9, átlag 1.80.

Legnagyobb számot mutat a lágyéksérv; egyenlő átlaggal fordulnak elő a szaruhomály és visszércsomó, a duzznyak, gümőkór és csontdag, a lágyékcsatorna-tágulás és gerincferdülés, a golyva, visszérsérv, könyök-, csipíz-merev és kecskeláb, a görvély és térdíz-merev, a süket, süket-néma, kancsal és általános foghiány.

Győrmegye 83,602 lakosa közől:

1) Egészben véve.

Állítási év	A hadköteles	Megjelent és megvizsgáltatott	Felmentetett vagy meg nem jelent	A hosszmérték			A mellmérték			Szolgálatra alkalmas	Szolgálatra alkalmatlan		
				maxi-muma	mini-muma	átlaga	maxi-muma	mini-muma	átlaga		ideig-lenesen	végleg	össze-sen
1866	1074	569	505	69.50″	50.00″	62.50″	még nem jegyeztetett			183	326	60	386
1867	1623	702	921	68.50″	53.00″	61.25″	37.50″	25.00″	32.08″	270	346	86	432
1868	1741	460	1281	68.75″	40.00″	58.87″	39.50″	25.00″	32.00″	187	192	81	273
1869	3040	2145	895	70.00″	49.00″	60.04″	39.00″	23.00″	31.33″	575	1425	145	1570
1870	2123	1376	747	69.00″	38.00″	58.50″	37.00″	22.00″	30.25″	562	738	76	814
Öt évi átlag	1920.20	1050.40	869.80	69.15	46.00	60.23	38.25	23.75	31.41	355.40	606.40	89.60	695.00

2) Járásonkint öt évi átlagban.

Sokorói jár.	524.80	270.20	214.60	69.00″	54.05″	61.67″	36.25″	24.50″	32.34″	84.40	170.60	15.00	185.60
Pusztai jár.	748.80	401.00	345.80	68.60″	51.95″	62.07″	36.75″	27.12″	32.28″	144.80	233.60	24.60	258.30
Tó-, sziget-, csilizk. jár.	686.60	377.20	309.40	68.75″	47.10″	61.80″	38.22″	24.75″	32.51″	126.00	201.20	50.00	251.20

A táblázatban kitüntetett 5 évi átlag-számokat a megye népességének összes számához viszonyítva, a következő arányok mutatkoznak:

minden 43,53 lakosra esik egy hadköteles, a mi százalékban 2.29 %-nak felel meg;

megjelent és megvizsgáltatott a hadkötelesek közől minden 1.82 dik, vagyis 54.94 %;

felmentetett vagy meg nem jelent a hadkötelesek közől minden 2.20-dik, vagyis 45.06 %;

besoroztatott a megvizsgáltak közől minden 2,98-ik, vagyis 33.55%;

alkalmatlan lett a megvizsgáltakból minden 1.51-dik, vagyis 66.45 %, — és pedig ideiglenesen minden 1.56-dik vagyis 64.10 %, véglegesen minden 11.72-ik, vagyis 8.54 %.

Az öt év alatt előfordult kórok és fogyatkozások ily átlagokat adnak: törpeség 17.40, lágyéksérv 11.40, gerincferdüles 5.40, golyva 5, gümőkór 4, teljes vakság és csípíz-merev 3.80, visszércsomó 3.60, görvély 3.20, szaruhomály 3, könyökíz-merev 2.60, nehézkór és ludtalp 2.20, visszér-sérv 2, térdzsugor 1.80, csontszú 1.40, kecskeláb 1.20, teljes kopaszság és lábtő-merev 1, lágyékcsatorna-tágulás 0.80, duzznyak, gyöngeség, süketség, kancsalság, és farkastorok 0.60, hebegő, süketnéma, bujasenyv, mellkas-torzképződés és csontdag 0.40, elmekór, szemhéj kifordulás, alszár-fekély, vízsérv, heresorv, hímvesszőhiány, dongaláb, konoknyak és pikkelysömör 0.20.

A magassági mértékeket egymáshoz hasonlítva, a legnagyobb test magasságát (70") 1869-ben a sokoróaljai járásban találjuk; a legkisebb hosszmérték pedig (38") 1870-ben a tó-, sziget- és csilizközi járásban jött elő.

A megyében a legnagyobb évi átlag 62.81" volt a sokoróaljai járásban, 1868-ban legkisebb szintén e járásban 1867-ben, midőn 60.52" átlagot mutatott.

Az öt évi átlag legnagyobb Győr városában 62.10", a megyében legnagyobb a pusztai járásban 62.07", legkisebb a sokoróaljai járásban 61.67".

A mellmérték legmagasabb számmal 39.50" 1867-ben Győrvárosában és ugyanezen nagysággal 1868-ban a pusztai járásban fordult elő; legkisebb mellmérték találtatott 1869-ben Győrvárosában 21.50". A megye területén legkisebb mellmérték 22.00" a tó-, sziget- és csilizközi járásban 1870-ben találtatott.

A mellmérték évi átlagai közől legnagyobb volt 1869-ben 33.84", a sokoróaljai járásban, legkisebb a pusztai járásban szintén 1870-ben 31.22" fordult elő.

A mellmértek öt évi átlagai közől legnagyobb a tó-sziget- és csicsilízközi járásban: 32.50", legkisebb pedig Győr városában: 31.31".

Mind a hossz-, mind a mellmérték évi ugyszintén öt évi átlagai arról győznek meg, hogy a lakosság elég magas és elég széles termettel bír, tehát testileg elég ép, és átalában erősnek mondható. A magassági és szélességi viszonyok tanulmányozása körül még a teljesen ép — és igy katonának alkalmas egyének számaránya valamint a szolgálatra alkalmas, ép, erős testalkatúak és a kóros, vagyis végleg alkalmatlanok viszonya is bizonyítja a testi épséget és erősséget.

Fönnebb láttuk, hogy mig Győr városban 5 év alatt megvizsgált hadkötelesekből ép — s igy szolgálatra alkalmas volt 28.72 % és kóros, végleg alkalmatlan 14.28%, — addig a megye összes járásaiban együtt véve szolgálatra alkalmas volt 32.55 % és végkép alkalmatlan csupán 8.54 %.

A megye egyes járásaiban külön-külön vizsgálva a szolgálatra alkalmasak számarányát, és összevetve ezt a végleg alkalmatlanok százaléki számaival, mindenütt kedvezőbb viszonyt találunk, mint a városban. Legkisebb százalék soroztatott be a sokoróaljai járásban, hol a beváltak százaléka 31.31 %, de ismét a végleg alkalmatlanok százaléka is itt a legkisebb 5.55 % volt.

A pusztai járásban legnagyobb a szolgálatra alkalmasak százaléka, 36.1% — a kórosaké pedig 6.10%.

A tó-, sziget- és csilizközi járás szintén elég magas százalékkal mutat ép egyéneket, de itt a fogyatkozások is nagy százaléki számmal mutatkoznak, mely megközelíti a városit. E járásban a katonai szolgálatra alkalmas ép egyén a megvizsgáltak 33.40%-át teszi, a végleg alkalmatlanok is 13.25%-kal jönnek elő.

Az egyes járásokban nagyobb számmal előjövő kórok közől a sokoróaljai járásban a törpe alakon kivül gerincferdülés és lágyéksérv mutatkoznak olyanoknak, melyek valószinüleg a megvizsgáltatáson kivül a többi népesség kórainak szintén nagyobb számarányát képviselik, — a pusztai járásban a törpe alakon kivül szintén a lágyéksérv és gerincferdülés, — továbbá gümő- és szembajok fordulnak elő nagyobb számmal; — a nagyobb fogyatkozási számot mutató tó-, sziget,- és csilizközi járásban — a törpe alakon kivül — mely az itteni fogyatkozásnak legnagyobb számát adja — előfordul az e vidéken tájkóros golyva, — továbbá lágyéksérv, görvély, szembajok, visszércsomók, gümő-, főleg csontbajok és ludtalp.

A megye összes területén szintén e bajok viszik a vezérszerepet, sőt a város területén előforduló kórokkal egybehasonlítva, leszámítva a

törpe alak és golyva nagyobb tömegét, majdnem hason kórok — csupán számbeli eltéréssel fordulnak elő.

Kiindulási pontul véve tehát a megvizsgált 3, illetőleg 5 korosztálybeli megyei és városi összes férfinépesség épségi illetőleg fogyatkozási viszonyait, habár teljesen megnyugtatólag hathat ránk a test hosszának és a mell szélességének kedvező átlaga, népességünk hadi szolgálatra alkalmas létének magas foka, valamint a teljesen kóros, igy egyátalán alkalmatlan egyéneknek átalában csekély százaléka; mégis az elősorolt területeknek kisebb-nagyobb mértékben viszonylagosan kedvezőtlen állapota nem kerülheti el a vizsgáló figyelmét; hátrányban áll u. i. e tekintetben a város és a tó-sziget-csilizközi járás.

A város roszabb lakviszonyainál valamint zárt helyen tartózkodásánál és foglalkozásánál fogva nem engedi a testi kifejlődés azon fokát, melyre átalában a szabad légen élés és foglalkozás után juthat a szervezet.

A megvizsgált győrvárosi hadkötelesek hosszmértékének átlaga jobb a megye egyes járásai bármelyikének átlagánál, és 1.87 hüvelykkel nagyobb a megye összes járásaiban vizsgáltak hosszmértékének átlagánál. Tehát átalánvéve a városi lakosság valamivel magasabb termetűnek vehető ugyan, de a mellszélesség mértékének átlaga a megye minden járásában nagyobb mint a városban (sőt az összes járásokból vett öt évi mellmértéki átlag is 0.10"-kal nagyobb a városban öt év alatt észlelt mellmértéki átlagnál); a megye járásaiból vett mellmértéki nagyobb számokból és azon körülményből, hogy a nagyobb mellmértékkel biró népesség közől nagyobb százalék alkalmas hadi szolgálatra: a megye területén fekvő népesség a városinál épebbnek és erősebbnek mondható.

A tó-, sziget- és csilizközi járás viszonylag nagyobb fogyatkozási százaléka nem annyira a hossz- és mellmérték kis átlagával, — mint inkább a golyva nagyobb számban való jelentkezésével látszott az elmult 5 év alatt összefüggésben lenni, bár a törpe alaknak is volt a már elősorolt nagyobb számú megbetegedések között szerepe.

Itt tehát nem átalában az egész népesség kis termete, mint a viszonylag nagyobb számú kisebb alak és golyva, ugy a nagyobb számban előjött görvély és az ezzel összefüggésben lenni látszott csontbajok lehettek okai a kielégítő százalékot mutató hadkötelesek mellett a fogyatkozási számok oly magas voltának.

Végre utalunk a testi fogyatkozásokban szenvedőknek már fönnebb (183. lapon) kitüntetett számarányaira; ezek szerint a természeti

fogyatkozásokban szenvedők a városban és megyében az összes lakosságnak 0.22 %-át képezik, s e tekintetben megyénk Magyarország és Erdély részei között lefelé számítva 13-ik helyen áll.

II.

Egészségügyi személyzet.

Orvos sebésztudor, sebészműtő és szülészmester van a városban 1; orvos sebésztudor, szülészmester a városban 4, a megyében 2; orvostudor, szülészmester a megyében 4; orvostudor a városban 5, a megyében 4; sebész-szülészmester a városban 1, a megyében 3; sebészmester a megyében 1; polgári sebész a városban 5, a megyében 2; állatorvos a városban 5, a megyében 2; gyógyszerésztudor a városban 1; gyógyszerészmester a városban 4, a megyében 3; szülésznő a városban 20, a megyében 11.

A megye és város 103,637 lakosának egészségügyi személyzete tehát 78 egyénből áll, és 15 helyen lakik; e 15 helynek lakossága 42,452, e szerint a megye 61,185 lakosa 81 községben nem bír helyben semmiféle egészségügyi személyzettel.

A megye területén (eltekintve Győrvárosától) csupán 14 község lévén olyan, hol egészségügyi személyzet van, csupán 33,417 lakos van azon helyzetben, hogy egészségügyi szükségletéről némileg gondoskodva van.

A megye és város lakosságát együttvéve és a létező összes egészségügyi személyzet számához viszonyítva, minden 1324 egyénre esik egy-egy egészségügyi személy.

A megye és város összes orvosaiból minden 3228 lakosra esik egy orvos, minden 12,954-re egy gyógyszertár, — 3343-ra egy szülésznő és 14,805-re egy állatorvos.

Ezen számviszonyok azt mutatják, hogy ha tényleg ugy volna elhelyezve az egészségügyi személyzet, miként a számarány kivánja, — mind az orvosok, mind a gyógyszertárak száma helyes arányban állna a lakosság számával, illetőleg mindegyik oly számmal volna képviselve, hogy a közönség igényeit teljesen kielégíthetné. De miután tényleg a 20.035 lakost számláló Győrváros az összes egészségügyi személyzetnek több mint felét (46) helyben bírja: ezáltal a megyében igen sok község és annak igen nagy számú lakosa nem bír semmiféle orvosi, sőt még szülésznői székhelylyel sem, úgy hogy a megyének egészségügyi személyzetet nélkülöző lakossága több mint a

megye és város összes lakosságának fele, úgyszólván az összes megyei lakosság negyede, és az egészségügyi személyzettel bíró községek száma az összes községek számának csak 5.7-dét teszik.

Maga Győrvárosa épen annyi orvosi személy székhelyét képezi, mint az összes megye; Győrvárosában majdnem kétannyi a gyógyszertárak száma, mint a megye összes területén, hasonlókép a szülésznők száma is megközelíti a kétszerest; — az állatorvosok meg épen $2^1/_2$-szer annyian vannak a városban, mint a megye területén.

Külön tekintve a város egészségügyi személyzetének számarányát a lakosság számához, a városban 46 egészségügyi személyből minden 435 lakosra esik egy, — míg a megyében lakó 32 egészségügyi személyből már csak 2612-re, tehát épen 6-szor annyi lakosra; — a székhelyen lakó 16 orvosból a városban minden 1256 lakosra, a megyében lakó 16 orvosból már csak 5225-re jut egy orvos; a városban 4007 lakosra esik egy gyógyszertár, — a megyében 27,867-re egy, — tehát majd hétszerte nagyobb számra; állatorvos a városban épen annyi lakosra esik, mint egy gyógyszertár; a megyében 41,801 lakosra jut egy állatorvos; a városban minden 101 lakosra esik egy szülésznő, míg a megyében 7600-ra jut egy.

A vázolt adatokból következtetést vonva a gyógyítási viszonyokra, azt találjuk, hogy míg a városban az egészségügyi személyzet úgyszólván túlságosan van felhalmozódva, addig a megye igen nagy része nem bír semmiféle egészségügyi személylyel. Míg tehát a városban a gyógyítási viszonyokra nézve igen kedvezőleg kell nyilatkoznunk, — addig a megyebeli lakosság gyógyítási viszonyai igen kezdetleges állapotban vannak. A megye területén lakó összes orvosi létszámból csupán 7 van saját keresetére utalva, míg a többi 9 hatósági, uradalmi és községi illetménynyel van ellátva. Ezen körülmény még szembetünőbben igazolja népünknek országszerte ismert fatalismusát, és az orvosi segélytől — ugyszólván irtózását.

Igaz ugyan, hogy a megye központján fekvő Győrváros is aránylag sok esetben nyujt segélyt a megyebeli szenvedőknek akár kórházi, akár járó betegeit illetőleg, — még is lehetetlen, hogy a 81 községnek orvoshiányát egyátalán pótolni képes legyen.

A gyógyszertárakat illetőleg tényleg a városnak ugyszólván háromannyi gyógyszertára van, mint a megyének, miután a megye területén létező Győrsziget — hol a megye egyik gyógyszertára létezik — csak a Rábca által választatik el a várostól, ezáltal épen ugy hathat a városi gyógyszertárak forgalmára, — mint ezek csökkenthetik annak forgalmát. A városban tehát a gyógyszertáraknak tulságosan is bővében vagyunk.

Kórházak.

Dr. Sikor Józseftől.

1) Szentháromsághoz cimzett városi kórház.

Alapíttatott 1773-ik év december 20-án Mullarz Henrik Gebhart János és ennek derék neje által végrendeleti hagyománynyal. Mullarz maga orvostudor és győri gyakorló orvos volt, és mint ilyen gyakran szemlélte fájdalmasan azon szerencsétlenek nyomorát, kik a gondos ápolást nélkülözni kénytelenek; nemes emberbaráti érzésétől ösztönöztetve, abban egyezett meg derék hitvesével, hogy 22,000 forint értéköket és azon győr-ujvárosi nagy házat, melyben a kórház maig is vagyon — egy városi közkórház számára adományozzák végrendeletileg. — E derék házaspárnak olajfestményü arcképe maig is ott függ Győrvárosa tanácstermében, hol átalában nagylelkü adakozók arcképei vannak köztisztelet végett kifüggesztve.

Dr. Mullarcon és nején kivül, kik az első alapítók voltak, jöttek más nemeslelkü emberbarátok is, kik végrendeleteikben ezen intézetről megemlékeztek, és kisebb-nagyobb összegekkel járultak annak alaptőkéjéhez. Ezen alapítók közől nagyobb összegeket hagyományoztak a következők. u. m. Lettmeyer György győri polgár és tímár, Edel Kálmán győri születésü soproni orvostudor, Kuranda Antónia magányzó nő, Orbán György győri kanonok, Bisinger József győri polgár és üveges, Karner Antal győri püspök, Dresmitzer György soproni kanonok stb.

Ezen utóbbiak hagyományainak nagyobb része azonban más célokkal közösen alapíttatott ugy, hogy a kamatok élvezete a kórházra nézve évenkint változó mennyiséget képvisel, miért is a kórház pénzalapját csak onnan lehet tájékozólag felvenni, ha zsinórmértékül veszszük az intézet évi jövedelmének kimutatását. E célból álljon itt az intézetnek a legközelebb lefolyt 1872-ik évi jövedelmi kimutatása.

Kamatokból	2075	frt	96	kr.
Hagyományokból	598	„	—	„
Könyöradományokból.	50	„	22	„
Megtérített tápdíjakból	5648	„	$15^1/_2$	„
Eladott haszonvehetlen szerekért . . .	25	„	—	„
Letelepedési díjakból.	5	„	26	„
Házbér-jövedelem	488	„	—	„
Összesen	8890	frt	59	kr.

Fekvő vagyona az intézetnek nincs egyéb, mint azon emeletes ház, melyben az intézet van. Jelen viszonyok között e ház többé nem felel meg az igényeknek, miért is Győrvárosának szándéka azt eladni és helyette célszerübbet emelni. A szándék foganatosítását természetesen a pénzviszonyok feltételezik.

Állami kórházzá lett ezen intézet 1856-ban a sopronyi helytartóságnak rendeletéből.

Az intézet küligazgatását a város egy kórházi választmány által eszközli, mely is áll egy elnök tanácsosból, és 18 tagból, kiknek nagyobb része városi képviselő, orvos és lelkész.

Fizetett tisztviselői következők: 1 főorvos 105 frt évi dijjal, 1 sebész 126 frttal, 1 gondnok 720 frttal, pénztárnok 169 frt, ellenőr 129, jegyző 150 frt, káplán 105 frt.

E tisztviselők közől a kórház épületében lakással csak a káplán és a gondnok bír, mely utóbbi hivatal a sebészi állással egyesítve van.

A szolgaszemélyzet következőkből áll: egy főgyámszolga havonkint 8 frt 33½ kr. fizetéssel, 2 ápoló férfi havonkint 6 frt, 3 ápolónő szintén 6 ft. Ezek egyszersmind szállást és élelmezést az intézettől nyernek.

Kórterem van 9, 4 földszint, 5 az emeletben; azonfelül két kamra az elmekórosak ártalmatlanná tételére.

A kilenc kórterem ugy van beosztva, hogy a belbetegek számára 3, a külbetegek számára 3, üszkösök számára 1, ragályos nyavalyák számára 1, elmekórosak számára szintén 1 esik. A termek magassága alig 16 láb, e mellett keskenyek is, és a földszinti termeknek padlója az utca járdája alatt fekszik. Nagyobbrésze a kórtermeknek egy tisztátalan szűk utcára néz; a kórházi épület ablakaitól mintegy 15—20 ölnyire folyik a Rábának lassu folyásu tisztátalan vize. E termek szellőzési készüléke igen kezdetleges. Fokozza e termek célszerütlenségét azon körülmény is, hogy sokkal több betegágy van bennök elhelyezve, mint a mennyit azok a közegészségügyi rendszabályok szerint befogadhatnának, annyira, hogy a keskeny és alacsony kórszobákban egyik ágy a másiktól csak 3 lábnyira áll, és igy a kellő légmennyiség és ür hiányzik. Van összesen 80 ágy.

A kórtermeknek, folyosóknak, konyhának és egyéb helyiségeknek világítása gázzal történik.

A fűtésre legtöbbnyire belülfülő kályhák szolgálnak, melyek részint fával, részint coakssal fűttetnek.

Van a kórtermeken kivül egy fürdőszoba is, mely azonban nem fűthető és igy télen át nem használható.

A halottas kamra legcélszerütlenebbül van elhelyezve, a mennyiben az intézetnek épen kellő közepén áll.

Van az intézetnek házi kápolnája is, de oly célszerütlenül elhelyezve, hogy ha a betegek az ájtatosságban részt venni akarnak, ugy fel kell öltözködniök és el kell hagyniok az épületet; ez okból azt csak is a tetemesen javultak látogathatják.

Betegforgalma évenkint 800—900. Az iparos testületek, gőzhajózási és vasuti társulatok mind itt helyezik el betegeiket. Az intézet betegmozgalmáról és működéséről minden év elején nyomtatott kimutatások jelennek meg.

Ide igtatunk ezekből 3 évi forgalmat.

Évben	Gyógykezeltetett			Gyógyult		Meghalt		Gyógyulatlan távozott vagy maradt	
	férfi	nő	összesen	összesen	%-ban	összesen	%-ban	összesen	%-ban
1870	529	307	836	638	76.35	117	13.99	81	9.64
1871	581	300	881	713	80.93	127	14.41	41	4.65
1872	466	245	711	583	81.99	94	13.22	34	4.78
Évi átlag	525.33	284	809.33	644.66	79.75	112.66	13.87	52	6.35

2) Irgalmas szüzek győrszigeti kórháza.

Győrsziget község fogadja be nagyobb részét azon proletariatusnak, melyet Győrvárosának kereskedelmi állása mint szükséges roszat feltételez. Itt az anyagi és erkölcsi nyomornak legnagyobb fokát lehet gyakran szemlélni azon osztályu embereknél, kik tisztán physikai erejök által mint napszámosok keresvén kenyeröket, minden szellemi müveltséget nélkülöznek, és igy az előrelátás, a mától holnapra való számítás nem tartozik erkölcsi bélyegök közé. — Ezen osztály sülyedését meggátlandó, egy derék főpap: Simor János, jelenleg Magyarország hercegprimása előbb győri püspök, elhatározta magában, oly házat építeni, hol mind az értelmi és erkölcsi, mind a testi nyomor enyhülést és gyógyulást találjon. E célra alapította a győri kisdedóvodát és kórházat 1862-ben, és mindkettőnek kezelését az irgalmas szüzekre bizta.

A kisdedóvoda annyira benépesedett, az ott működő szerzetesnők bánásmódja annyira megnyerte a nép hajlamát, hogy egymásután kelle szaporítani a tantermek és a tanítónők számát, ugy hogy ma már nemcsak kisdedóvoda létezik ott a mindkét nemü kisdedek befogadására, hanem egyszersmind a felnőttebb leánykák számára is van teljesen felszerelt iskola, mely intézkedés évről évre szebb és szebb gyümölcsöket terem. — E tanoda a kórházzal együtt egy épületben van elhelyezve ugy, hogy az iskolák a földszint, a kórház pedig az emeleti részt foglalja el.

Az épület, mely az ugynevezett „templomtéren" fekszik, góthstylben van tartva csínnal és izléssel.

Van benne két kórszoba, egyik férfi, másik nőbetegek számára, mindegyik 3 ágygyal. E kórtermek magasság és téresség tekintetében mintául szolgálhatnak a kisebb kórházak számára; magasságuk 3 öl, minden kórtermen van 3 nagy ablak. A csín és tisztaság az egész kórházi épületben meglepő, valamint a betegek gondozása sem hagy semmi kivánni valót.

Van az intézetnek magán gyógyszertára és gyönyörü kápolnája, melyben a betegek lelki épülést kereshetnek a nélkül, hogy ágyaikat elhagynák.

Az irgalmas szüzek közől az iskolák és a kórház ellátásával egészen külön személyzet foglalkozik, és soha egyik a másik szerepkörébe nem avatkozik, sőt nehogy valamely ragályt a tanítónők elterjeszszenek a gyermekek között, a tanítónőknek a kórház termeibe belépni is tilos. Felvétetik az intézetbe mindenki valláskülönbség nélkül, csak az kivántatik, hogy 1-ör győrszigeti származásu vagy illetőségü, 2-or teljesen vagyontalan, 3-or hogy beteg legyen. Egyetlen betegség van kizárva, és ez a bujakór — azon betegség, melyben a szenvedők gyakran leginkább igénylik az emberi könyörületet; de ezen elhatározásra azon ok birta az alapító főpapot, hogy az ápoló szerzetesnők gyengédebb szeméremérzetét megkimélje.

Járó betegek számára az intézet orvosa naponkint reggel az intézetben rendel egészen ingyen, de ezek gyógyszert az intézettől nem kapnak.

Az intézetnek betegforgalma átlag évenkint 120.

Van továbbá a ház nagy udvarában halottas kamra és boncterem.

A ház udvarán túl kezdődik a szépen berendezett kert, melyben az üdülő betegek számára lombos fasor van ültetve.

Az intézet mind a nevelés, mind a betegápolás szempontjából céljának teljesen megfelel és igen sok jót áraszt a szegény sorsu lakosságra.

3) Cs. kir. katonai kórház.

Győrvárosában jó ideig nem volt a katonaság számára célszerü kórház-épület berendezve, hanem a mely házban épen elhelyezhető volt a kórház, ott helyeztetett az el. Utóbbi időben igen soká a Nádorváros kálvária-utcájának szélső háza volt e célra berendezve, de 1850 elején beköltözött a katonai kórház a városnak tulajdonát képező kis kaszárnya helyiségébe, azon házba, melyet a mult század vége felé épített Győrváros kaszárnyának azon célból, hogy a polgárság megóvassék a katonabeszállásolás kellemetlenségeitől, mely tehát egészen magán birtokát képezte a városnak. Ez épület mindennek inkább való, mint kórháznak, mely különben is a városnak kellő közepén áll. Többször intézett a város sürgető kérelmet a kormányhoz e kórháznak eltávolítása ügyében, de mindig hiában, mig végre a nemzeti kormány segített ezen sérelmén, és a katonai kórház 1872-ik év május havában kiköltözött egy minden tekintetben célszerübb épületbe, mely az e célra átalakított élelmezési raktárból készült.

Ezen épület Győrváros keleti részén fekszik homlokzatával a város rétre; és fasorokkal van körülültetve, van nagy tágas udvara, hátul a halottas kamra és boncterem van elhelyezve. A kórház a homlokzaton egy emeletes, a jobboldalon magas földszinti épület.

Van 10 betegszobája, mindannyi 3 öl magas, nagy ablakokkal, szellőző nyilásokkal (exhaustor) felül és alul van ellátva. — A kórtermek mind fára berendezett belül fülő vaskályhákkal vannak ellátva.

Van a 10 kórszobában összesen 10 ágy, azonfelül van egy kórszoba tisztek számára 2 ágygyal.

Fürdőhelyisége igen célszerüen, mondhatni csínnal és kényelemmel van berendezve.

A termeknek nincs bizonyos specificus rendeltetésök. Nincs a belbetegek, külbetegek, bujakórosok, ragályosak stb. számára külön terem, hanem ha egy betegszoba megtelik, akkor másik nyittatik föl. És ez igen nagy hiánya a szép intézetnek, mi előnyös lehet talán gazdálkodási szempontból, de nem azon tekintetből, melyből egy kórintézetet megitélni kell. Van az intézetben egy napi szolgálati orvosi szoba, egy a tiszti napibiztos, egy az ápolók számára.

Az intézet átlagos betegforgalma 500. A tényleg szolgálatban álló katonaság, ideértve a honvédséget és a pénzügyőrőket is, mind ide küldi betegeit ápolás végett. — A nem tényleges szolgálatban levők 40 kr. napidij mellett szintén felvétetnek.

Végre az intézetnek magának van gyógyszertára.

4) Győri vendéglősök kórháza.

Ezen kisszerü betegápoló intézet 1846 óta áll fenn. Van saját háza a belváros bástya-utcájában, melyben két kisebb szoba 4 ágygyal van berendezve betegek számára. Csakis a vendéglők, kávéházak, korcsmák és mulatóhelyek segédszemélyei vétetnek fel, kiknek havi fizetéséből ezen intézet fenntartására havonkint kis részlet levonatik. — Azonban az 1872-ben meghalálozott gyermektelen vendéglős Kuranda Antal az intézetnek hagyományozta a fehérvári uton fekvő szép házát, melybe az intézet még ezen évben beköltözik, a midőn is az eddigi szük, célszerütlen helyiség helyett egy a célnak megfelelő, egészséges és tágas lakást kap, melyben a betegágyak száma legalább kettővel szaporíttatni fog.

Az intézet tart egy orvost (sebészt) és egy ápolót, ki egyszersmind az élelmezést is gondozza.

5) Győrszigeti izraelita kórház.

Ez a győrszigeti izr. hitközség szegényei, nyomorultjai, és az átutazó szegény izr. betegek számára van alapítva és közadakozásból tartatik fenn.

Az intézet betegforgalma átlag véve évenkint 40; van 4 ágya, kettő férfiak, kettő nők számára.

Maga az épület, ugy mint ennek belső berendezése és felszerelése minden tekintetben igen sok kivánni valót hagy.

HARMADIK RÉSZ.

TÖRTÉNETI VISZONYOK.

A) Régészet.

Őskor.

Ebenhöch Ferenctől.

Megyénk őslakóinak életmódját, szokásait és szükségeit, szóval műveltségi fokát élethűn jellemzik azon szokatlan műtárgyak, melyek területén még most is folyton fölszinre kerülnek, habár azok gondos összegyüjtésére alig másfél évtized óta fordítunk kellő gondot. Hasznos szolgálatot tettek e részben a babonás földmüvesek és pásztorok, kik az ilyféle tárgyakat szokatlanságuk miatt félreteszik, s azoknak bűvös erőt tulajdonítva kuruzslásokra használják; ily úton sok becses anyag lőn fenntartva azon kor számára, mely annak jelentőségét megértve, most már tudományos — főleg történelmi célból becsüli és gyűjti ezen műtárgyakat.

Áll ez főleg azon kőtárgyakról, melyeket a föld népe mennykő néven ismer és rejteget. A föld őslakói u. i. a fémek feldolgozását nem ismervén, a földszinén mindenütt könnyen fellelhető kővel szoktak élni, s azt a napi szükség szerint vagy vadászfegyverré vagy egyéb szerszámmá idomították; e végre a kovasziklát addig ütötték, zúzták, míg többé kevésbé éles ék, vagy késpenge nem lett belőle. Az ily ék rövid botnak meghasított végébe csiptetve, s akár szíjjal, akár faháncscsal odaszorítva őseredeti alakja a kanászbaltának, melylyel az élelmes ősember az akkoron szapora s épen nem félénk vadat könnyen elejthette.

De nemcsak kő, hanem állatcsontok és agancsok, valamint kagylók is korán szolgáltak fegyverül, szerszámul.

A fémek közől a vörösréz állott először az ősember szolgálatába, nemcsak azért, mert könnyen olvad, hanem mert terményállapotban is előfordul, kalapács alatt nyúlik, és tüz nélkül is feldolgozható; ónnal vagy horganynyal vegyítve pedig elég kemény, és fegyverül, szerszámul jól használható. A vas előállítása ellenben, habár a fémek közől leg-

elterjedtebb, — annyi ismeretet és kézmüvesi fogást feltételez, hogy annak kiaknázását méltán az őskor végkorszakába helyezzük.

Az ősember által felhasznált anyagok sorozatából az agyagot sem szabad kihagynunk, mely könnyen idomítható, napon, tüzben eléggé megkeményedik, s különféle házi eszközül szolgálhat. E szerint kő-, csont-, agancs- és kagyló-szerszámok s fegyverek, valamint kontárkézzel alakított s napon szárított vagy szabad tüzben roszul égetett agyagtárgyak és edények az őskor kezdő szakába helyezendők, melyet ős-kő-kornak (paläolith-korszak) nevezhetünk, megkülönböztetésül a rákövetkező uj kő-kortól (neolith-korszak), — melyben az említett eszközök lágyabb, nem ritkán távolból szállított kő-nemekből csiszolás által s némi szabályossággal készültek, sőt talán jegec — avagy fém — furóval át is lyukgattattak, az agyagedények pedig gondosan tisztított s többnyire apró kovaszemcsékkel vegyített gyurmából — eleinte még szabadkézzel, utóbb korongon készültek és kemencében jól kiégettettek. Az erre következő bronz-korban már réz és fémötvény (bronz) fegyverek, szerszámok és ékszerek használtattak, sőt aranytárgyak sem tartoztak a ritkaságok közé; e közben a régi kőfegyverek és szerszámok sem lettek a használatból végképen kizárva; — mig a vas és ezüst kizárólag már az őskor legifjabb szakába, az úgynevezett vas-korba helyezendő.

Ős kő-kor.

1. ábra.

2. ábra.

Megyénk területén az említett őskori időszakok leletei oly gyakoriak, hogy azt méltán nevezhetjük az ősember lakhelyének. Ugyanis ütés, zúzás, repegetés által készült kovafegyverekből nyilak találtattak Csécsényben (3 darab) az Argay-féle tagbirtokon, mely nemcsak őskori, hanem egyuttal római leleteknek is igen gazdag bányáját képezi; a példányok következők: 1. ábra, hossza 2.8 centimeter, barnavörös, fogai egyenetlenek, szakála nincs; a második (2. ábra) 1.7 cent. hosszú, májbarna, fokánál mélyedéssel, e szerint már szakállal bírt, mely azonban le van törve, valamint hegye is; a harmadiknak hossza 1.6 cent. fehér szinű, szakála, hegye le van törve. Találtatott továbbá Börcsön (szőlővel beültetett homokos tájon) is egy darab, setétszinü, hossza 2 cent. hegye, szakála nincs annyira megrongálva; végre 1873. junius hóban kaptam egy példányt a koroncói Bábotából, fehér kovából, hegye, szakála csonka s tökéletesen hasonló a

3. ábra. 4. ábra.

5. ábra. 6. ábra.

börcsihez, csakhogy valamivel szélesebb, fogai egyenetlenek, de igen élesek; kisebb nagyobb késpengék kovából a koroncói határ homokbuckáin, főleg a bábotai dülőben; továbbá Gyirmóth, Szemere, Téth, Puszta szt. Pál futóhomokjában igen közönségesek, (lásd a 3., 4., 5., 6. ábrát); nyilhegyet ellenben legszorgosabb kutatásom dacára sem találtunk eddig, noha az ily fegyverek készítésénél elhulló különféle szinü kovaforgácsokat marokszámra hozzák hozzám az iskolás gyermekek. Egy hosszabb, setétszínü s igen szabályos kova-késpengét a likócsi határból is kaptam török puskakova néven, jeléül, hogy ott sem ritkák a kova-eszközök. Ellenben igen ritka példány egy kisded — alig 2.5 cent. hosszú s háromszög alaku kő-fürész fehér kovából, szintén a koroncói határ bábotai részéből.*)

Ezen korszakba tartozó csont- és agancsfélékből igen kevés jött még eddig napfényre, u. m. egy csonka szarvas-agancs, (Szemeréről) melyen a vágás, metszés némi jelei látszanak; egy másik hasonló, de már csiszolt agancsdarab a koroncói 32. számú ház udvarán 4' mélységben találtatott; nevezetesebb — habár hihetőleg a neolith- vagy bronz-időbe helyezendő — egy nagyobb, szarvas agancsból készült, fenn kiszélesített gyűrű, és egy 5 cent. hosszú, végén átfurt cseppalaku csont-amulet, — mindkettő Szemeréről, — jelenleg a hédervári grófi gyűjteményben.

Az idetartozó agyag tárgyak már jóval gyakrabban fordulnak elő megyénkben; u. m. szabadkézzel vegyes agyagból készült és csak napon vagy szabad tüzben szárított bögrék, fazekak, vedrek stb., — igen törékenyek, kisded füllel ellátva, többnyire gömbalakuak, rövidebb vagy hosszabb peremmel, s egyszerü karcolásnál egyéb cifrázattal alig birnak; sokszor — főleg a kisebb csuprok — könnyü égetés vagy szá-

*) Mind ezen tárgyak jelenleg a m. nemz. muzeumban szerző neve alatt külön szekrényben összeállítva láthatók azon számos neolith, bronz, vas és agyagtárgyakkal együtt, melyeket ő Koroncón és vidékén 10 év alatt hangyaszorgalommal összegyüjtögetett. Ezen érdekes gyüjteményt, — mely mintegy 600 darabot számlál, — szerző 1871-ben ajándékozá nemzeti intézetünknek. Vajha számos ily munkása akadna hazai tudományosságunknak. Szerző nemes ajándékával bizonyára becses emléket emelt nevének, melyet hálásan tartanak fenn nemzeti intézetünk csarnokai az utónemzedék számára. Szerkesztő.

rítás után csonttal vagy kan-agyarral kivülről ki vannak csiszolva; ilyenek Koroncón, Szemerén, Téthen, Csécsényben, Rába sz. Miklóson és Kis-Árpáson fölös számmal találhatók; a nagyobb vedrekben közönségesen kisebb kávés-csésze alakú egy vagy két csupor is rejlik, de hamunak vagy csontmaradványnak semmi nyoma. Ide sorozom még az úgynevezett orsó-fejeket, azaz: kisebb-nagyobb agyag-korongokat, melyek majd karika, majd gyöngyszem- vagy lencse alakuak, s középett át vannak furva, (7. ábra), ezeknek lapja könnyü égetés után simítva, néha egyenközü küllő-alaku karcolásokkal, szélein pedig apró rovátkokkal van kicifrázva; Koroncón eddig közel 50 dbot kaptam, a legkisebb mogyoró-nagyságu gyöngyhöz hasonló, a legnagyobb pedig közel 7 cent. átmérővel bir, sőt Szemerén 1871-ben majdnem 8 cent. átmérőjü, vastag pogácsa-alakú csiszolt agyagkorongot leltek, melynek széle egy helyen körszelvény-idomúlag ki van metszve, ez alatt átfurva, és 4 — alig néhány mill. mélységü — lyuk által kereszt-alakban cifrázva. Ezeknek rendeltetése mindeddig bizonytalan; én mégis amuletnek tartom azokat, minthogy a legkisebb gyöngyalaku darab Csécsényben egy őskori tetem mellén találtatott. Meg kell itt még említenem, hogy Koroncón fél dióhéjalakú és nagyságu fekete agyagedényke, Szemerén pedig egy szintén akkora, de zsompor vagy szakajtó-alakú vörhenyes csuporka találtatott; mindkét darabot őskori gyermekjátéknak tartom, és gyermeki kéz művének tekintem.

7. ábra.

Tűzhely-ducokból eddig csak 2 darab találtatott megyénk területén, t. i. a győri ujszállásoknál és Koroncón; mindkettő cipóalakú, tetején függélyes lyukkal, tehát egészen új alak, és pedig az első homokkőből, az utóbbi agyagból, égés nyomaival, mint a tűzhelyen tett szolgálat jeleivel.

Említenem kell a megye területén előttem ismert egyetlen sírhalmot, mely Koroncó falu alsó végén a Milkovits-féle birtok utmellett eső sarkában előbb tetüdomb néven létezett, de 1863 évi ápril 16-án leásatott, kerülete akkor is — 20 évi szántás után — 30 ölnyi, magassága 8 lábnyi volt, benne 5—6 láb mélységben a szokott tűzpadon két csésze alaku fekete agyagmerőke találtatott; kőnek vagy fémnek semmi nyoma; azóta a folytonos szántás emelkedését és emlékét évről évre bizonyosabb enyészetnek adja.

Egy másik őskori sír 1867. évi májusban lőn a bábotai partmagaslaton felfedezve; a szélhordta homokban u. i. egy csontváz ülő helyzetben, kinyújtott lábszárakkal, arccal ék. felé fordítva, a bal vál-

lon pedig 12 cent. magas durva müvü fekete agyag-csupor találtatott, melynek gyurmájában csillám (Glimmer) ragyog, és külsején — kivált hol kérge lepattogott — korom nyomai látszanak annak jeléül, hogy azt valaha ételkészitésre használták. A váz orvosi bizonyítás szerint nőé volt, s a n. muzeumban létező koponyájának fogai 10—14 éves leányt sejtetnek.

Egy harmadik sír 1868-ik évi septemberben szintén Koroncón a Lippay-féle tagbirtokon lőn felfödözve; őszi szántáskor u. i. az eke 42 cent. átmérőjü kerek csillámkövet vetett fel, melyben számtalan kendermagnyi granát fészkelt, s melynek alsó lapja egyenes, felső pedig egyenetlen, közepe 3 cent. bőségü lyukra át volt fúrva; alatta két három maroknyi égetett csonttöredék volt; fémnek, kőnek semmi nyoma. A kő őrlésre már csak puhaságánál fogva sem szolgálhatott, legnagyobb valószinüséggel valami nagyobb edénynek födele volt, míg végre őskori égvénysír födeléül használtatott.

A negyedik ős-sír végre a szemerei hegy kutyor nevü szőlejében 1864-ben jött napfényre; ugyanis gr. Sigray Lázárné az említett hegylejtő éjszaki részén a bokrokat irtatta, hogy helyökbe gyümölcsfákat ültettessen; munka közben a napszámosok csontvázra akadtak, s kincset sejdítve a közelálló tulajdonosnőnek mitsem szóltak, — bár tudták, hogy a régiségeket nagy előszeretettel gyüjtögeti, — hanem a sírnak neki estek, és azt mohón ásták, miközben nemcsak a vázat, hanem a feje mellé tett cserépedény párját is porrá zúzták, — kincsnek azonban avagy fémnek legkisebb nyomára sem akadtak, csak egy kis cserépedény volt fáradságuk silány jutalma! — Maga a sír a mintegy 200 láb magas hegy partjában, 10 ölnyi magasságban volt, s a testet alig 2 lábnyi föld takarta, s lábbal keletnek volt helyezve. Az említett cserépedény (8.ábra), nincs kiégetve, és a váz fejénél balról letéve tulajdonképen kettős bögre volt, idomtalan körtealaku, mind a kettő födővel letakarva; feneke igen szűk, s ott, hol párjával összefüggött, át van fúrva, úgy, hogy a kettős edényben a folyadék közlekedett. Nézetem szerint itt egy legrégibb korszaku sírral van dolgunk; mert minden érc, sőt kőfegyver hiánya, az idomtalan, kisded, primitiv-alaku, égetetlen bögre, — továbbá azon körülmény, hogy a sír oldalai és feneke nincsenek kővel kirakva, habár ott helyben könnyen fejlő homokkő, sőt a szomszédban mészkő is lelhető, — mindez arra utal,

8. ábra.

hogy ez csakugyan a legrégibb ős sírok egyike; különben sírdombnak semmi nyoma.

Ujabb kő-kor.

Ebben már lágyabb kőzetből, — főleg kigyla- (serpentin), pala- s homok-kőből, sőt jól kiégetett agyagból is készültek szerszámok és fegyverek, u. m. különféle alaku ékek, vésűk, balták, csákányok, kalapácsok és gömbölyü buzogány-fejek; utóbbiak surla (Smirgel) segélyével fa — avagy jegec, — utóbb bizonynyal fém-fúróval a nyél számára át is vannak lyukasztva, s többnyire szabályosan kicsiszolva; — az ékek foka mindig keskenyebb mint éle, sőt nem ritkán a fok egészen kihegyezett a végből, hogy a szerszám vagy fegyver könnyebb kezelés tekintetéből fa- vagy agancs-nyélbe legyen illeszthető.

9. ábra.

10. ábra.

Az ilyen ékek nagysága s alakja különböző; láttam már 25 cent. hosszut is, és birtam kicsinyded alig 3 cent. hosszut és 1.5 cent. széleset is (9. ábra); még egy másik 7.7 cent. széles példánynak is birtokában vagyok. Ezeknek szokottabb alakjait a következő 10., 11., 12. ábrák mutatják.

11. ábra.

12. ábra.

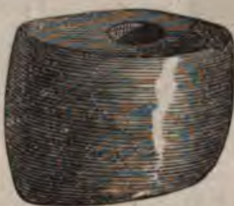
13. ábra.

A vésük aránylag keskenyek és hosszuak szoktak lenni, alant laposak, felül ivded domboruak, őzlábalaku, vagy mint egy földműves mondá: csukaszáju éllel s tonka fokkal, mely ütés következtében többé-kevésbé mindig csorba. Rómer Flóris barátom gyalunak nevezé azokat, s megyénkben fölös számmal találhatók, holott másutt eddig igen ritkák. Eddigi lakhelyei: Árpás, Csécsény, Felpéc, Kis-Baboth, Kis-Baráth, Koroncó (9 darab), Ménfő, Szemere (2 darab), Sz. Márton, Pátka, Téth (4 darab); eddig a legkisebb 4.5 cent., a legnagyobb 16.7 cent. hosszú; amaz Téthről, ez Koroncóról való.

Balták, csákányok, kalapácsok, buzogányfejek és ezeknek töredékei igen gyakoriak, habár az anyag puhasága miatt többnyire csonkán, és a lyuk irányábanketté tört állapotban fordulnak

elő, mégis nem egy finomul csiszolt pompás kigyla-csákányt láttam már, mely a legfinomabb spanyolnádnak diszére válandott; lásd a 13., 14., 15. és 16., valamint 17. ábrákat. Csákányok lelhelyei eddig: Ásvány (legnagyobbb példány Hédervárott 17 cent. hosszú fekete kigylából), Árpás (3 szép példány, az egyik fehér kőből), Csanak (legkisebb faju, csak 6 cent. hosszú), Csécsény, Felpéc, Gyirmóth, (3 darab, köztük 1 haránt-élü, és így kapa-alakú),Gyömöre,Győr, Kis-Baráth (2 darab), Koroncó (25 darab), Ménfő, Mérges, Puszta sz. Pál, R. Patona, Szemere (3 darab), Sz. Márton, Táp, Tényő, Téth. De épen azon sajnos körülménynek, — mely sok szép csákányt csonka, töredékállapotban juttatott kezünkbe, — köszönhetjük másrészt, hogy az úgynevezett fúrási kisérletek bepillantást engednek azon műveletbe, melylyel az ősember a puha kőzetet egyszerü készülékével keresztül fúrta; ugyanis az agyagpalát és kigylát messzeföldről szállítván e vidékre, a bármikép szétzúzott vagy hasznavehetlenné vált darabot nem dobta el, hanem belőle kisebb éket, vésűt vagy gyalut csinált, avagy rajta uj lyukat fúrva, azt kisebb csákánynyá alakította. Ámbár felette ritkán, de mégis találni itt-ott ily csákánytöredéket, melyet megkezdtek ugyan átfúrni, de a munkát bármi okból be nem végezvén, az ily részben megfurt példányokon többnyire gyürüded lyuk látható, középett kiálló csappal vagy pecekkel, annak jeléül, hogy ősembereink csőalaku üres fúróval dolgoztak, melynek nem kellett épen fémből lennie, hisz surla segélyével egyszerü bodza-cső is megjárta, természetesen fárasztó és lassú munkával, két oldalról fúrván a lágy kigylát, mig a középső csap ki nem hullott, és a lyuk készen volt. Ily 17 cent. hosszú baltatöredék Kis-Baráthról jutott a győri főgymn. muzeumba, melyen a régi kettéhasadt lyuk előtt uj 3 cent.-nyi mély gyürüded lyukat kezdtek

14. ábra.

16. ábra.

15. ábra.

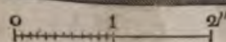

17. ábra.

furni. Előbb saját gyüjteményemben volt, jelenleg pedig a n. muzeumban van azon példány (18. és 19. ábra), mely a furási kisérletet tisztán mutatja; e szép példány a szomszéd mosonymegyei Mecsér helységből való, tehát nem lehetetlen, hogy megyénk területéről származott oda.

18. ábra.

19. ábra.

Ide tartoznak még a köszörűkövek, melyek váltig négyszögü hasábalakuak ívded hosszoldalakkal, érdes homokkőből, és az imént leirt kőfegyverek, szerszámok csiszolására, élesítésére szolgáltak; ily köszörűköveket Koroncón és Csécsényben, utóbb Kis-Árpáson is találtak, a legnagyobb 12.6 cent., a legkisebbik csak 3 cent. hoszszú, s ez utóbbi át van fúrva. A folytonos köszörülés és élesítés folytán a rendesen 8—10 cent. hosszú ékek és vésük néha alig 3—4 cent. hosszú és ép oly széles vágó szerszámmá törpültek; sőt van reá több példa, hogy az ily kicsinyded ékek csákány- vagy kalapács-töredékből készültek, — így azon példány, melyet a koroncói Vajdarétcn magam találtam, s mely nem volt még végkép kiélesítve, hanem csak öregéből kicsiszolva, s ugyanazon szinü és faju kőből volt, mint ama csákánytöredék, melyet cselédjeim szintén az említett vajdaréti földemen találtak; Tényőn pedig egy 3 cent. hosszú és 3.2 cent. széles éket kaptam, melynek fokán a hajdani csákánylyuknak ívded kikerekítése látszott; ennek töredékéből készült e feketésbarna kigyla-szerszám. Valamint pedig az előbbi korszakban agyagból, csontból készült gyöngyöket, korongokat és csepeket viseltek a nyakon amulet gyanánt: úgy e korszakban a kézművesi ügyesség haladtával kőből is készítettek ily gyöngyöket, korongokat és amuletteket; ilyent mutat a 20. ábra; ez ugyanis 3.5 cent. magas, 45. cent. széles és 1.5 cent. vastag négyszögü fehér kőlap, legömbölyített oldalakkal, s magassága irányában átfúrva, előlapján keresztet ábrázoló karcolással; találtatott a téthi határban. Megyénk határán kivül Ghicen (Veszp. m.) kaptam évek előtt 4.5 cent. hosszú, kisújj vastagságu s végén átfúrt fekete kigylakövet, mely szintén nem volt egyéb mint amulet, valamint azon ékalakú, 3.6 cent. hosszú és 2.4 cent. szürke és fekete pettyes kigyla-tábla átfúrt fokkal, — mely már megyénk dunamenti helységéből Ásványból való, szintén nem egyéb. Sőt kőkeménységüvé vált gyurmából (pasta)

20. ábra.

gyöngyöket s gyűrűket is használtak, milyenek Csécsényből, Koroncóról jutottak gyűjteményembe, Téthről pedig pasta-gyűrű darabjait kaptam.

A mi az u. n. mennykövekkel űzött kuruzslást és a pórnépnek erre vonatkozó babonás hitét illeti, ez nálunk igen általános, és a nép hite szerint villámláskor ily mennykő esik alá, s ez okozza a villámcsapás rombolásait; a kő ekkor 7 ölnyire megy a föld alá, de évenkint egy-egy öllel fölebb jő, s végre 7 év leforgása után a föld szinére jut; például Mórichidán Szabó Istvánné azon gyönyörű kigyla baltát, melyet nem rég vettem tőle, a Marcalban árviz után egy fűzfa törzsök alatt találta, melyet az előtt villám sujtott; e példányt csak mosó-társnőivel vivott kemény tusa után kerítette kézhez; a csécsényi kanásztól szintén e tavasz elején kaptam azon baltatöredéket, melyet ő maga Pápa vidékén oly helyen talált, hol 7 év előtt a villám egy tehenet agyonütött.

Próbája is van a valódi mennykőnek, t. i. cérnát vagy selyemszálat tekernek körüle s azt jó szorosan reáfojtják, azután a tüzbe teszik: valódi mennykövön a fonal a tűzben sem ég el. Alakja és szine szerint különféle elnevezést adnak a köveknek; van lapos és láncos-mennykő, van vizes és lobogós kő is; az ékféle köveket lapos mennykőnek, az átfurt balta vagy csákányféléket láncos kőnek nevezik, utóbbiról azt tartván, hogy a nyéllyukba fém- vagy kő-lánc vala fűzve; magam is nem egy földmüves szájából hallám, hogy ő maga látott vagy birt láncon függő és többnyire egy másik — párjához csatolt mennykövet; így Koroncón Vörös János a tőle kapott gyönyürű kigylabaltáról azt erősíti, hogy egy másik hasonló példánynyal össze volt láncolva, s ezen módon vitték a faluban házról-házra gyógyítani, míg végre lánc és párja nélkül egyedül magában került ismét haza. Igy az óriási 32.5 cent. hosszú bodonhelyi bazalt-balta (Sopronymegye) hasonlókép egy akkora hosszúságú pajtásával összeláncolva függött kútkölönc gyanánt a gémen Kausitz udvarán, míg az egyiket láncostól el nem lopták. Kelemen István felpéci földmüves még most is váltig állítja, hogy volt egy mennyköve, melybe 4 szemből álló kőláncocska volt fűzve. Szelíd János koroncói lakos erősen bizonyítgatja, hogy az ötvenes évek végével a mérgesi tagbirtokon béreskedvén, ugyanott egy láncon függő mennykövet talált, mely állítólag most is ifju Szabó úr birtokában volna. Azonban mindeddig sem sikerült szép igéreteimnek dacára ily láncos mennykövet látnom.

Tapasztalván a nép is, hogy nem minden villámcsapás gyújt, erre vonatkozólag is különbséget tesz kedves mennykövei között; van

t. i. *vizes mennykő*, s ilyennek tartja a fehér szinű s kőzetből készült ritkább darabokat, melyek nézete szerint nem gyújtanak; a többi — t. i. setét szinű kőből készült példányok tehát gyújtanak, s ezek lennének a *lobogós kövek*. *Istennyilának* nevezték talán hajdanta az akkoron bizonyosan nem oly igen ritka kova-lándzsákat és nyilhegyeket, avagy talán a nyilhoz igen hasonló kő gyalut és vésűt.

A mennykövekről azt tartja megyénkben a nép, hogy ezekkel sokféle nyavalyát, sebet lehet gyógyítani; névszerint: csúzos és köszvényes gyuladásokat, daganatot, torokgyíkot, mérgesedett sebeket, emlőkeményedést stb.; e célból a beteg tagrészt *valódi mennykővel fenik, nyomkodják*, s azért oly helyen, a hol e kövekhez könnyen juthatni, mint p. Koroncón, — minden jóravaló gazda és házi asszony szerez magának egy-egy mennykövet, ahol pedig ritkák avagy egyik másik kő többi társait gyógyhírben felülmulja, azt azután házról házra hordozzák gyógyítani, s gazdájának minden egyes esetben juttatnak valami ajándékot, akár terményekben, akár pénzben; nem csoda tehát, hogy oly csodás erejü követ drága pénzért sem sikerül a régésznek kézre keríteni! Például Balázs nagy-baráthi földműves hosszú somfabotjára tűzve hordoz egy szép vörhenyes kigyla-baltát, melytől semmi áron sem akar megválni, mert úgymond: *ez az én kenyérkeresőm*, ezzel jár t. i. gyógyítani. Szabó Istvánné fennemlített kigyla-baltájával sok szakajtó lisztet, babot stb. keresett.

Sőt nemcsak kétségtelen őskori kőfegyverrel, szerintök *igazi mennykővel*, hanem még pogácsa, vagy bármily alakú főleg pedig fekete szinű kovand *görkövekkel* is széltében űzik az említett kuruzslást, és beteg tehén-tölgyet, s a sertések veszedelmes torokgyíkját épen nem tudják mennykő nélkül orvosolni, s van reá eset, hogy az ily hamis mennykő, már t. i. a közönséges görkő, nagyobb hírnek és keletnek örvend, mint a valóságos, — és igen nagy tiszteletben álló láncos kövek. Például a volt nagy-baráthi bíró görköve kigyógyítja torok gyíkból még azt a sertést is, melyen még a láncos mennykő sem fogott!

Másutt — például Csécsényben meg azt tartják, hogy a menyecske első főkötője szintén oly jó gyógyító tőgydaganatban vagy torokgyíkban, mint akármelyik mennykő.

Szent Márton tájékán még egyéb belső nyavalyákat is gyógyítanak mennykővel, pl. a kőről valamicskét levakarnak pohár vizbe, s ezt a hideglelős stb. beteggel megitatják!

De még a kőhöz kötött átkot is foganatosnak tartják! Sz. Mártonban most 4 éve egy haragra lobbant asszony ellenfelére szórt átok-

kal dobta a követ ellensége udvarába, mire az hatheti sulyos nyavalyába esett, melyben magáról mit sem tudott!

Kétségkivül sok egyéb babonát is űznek ezen kövekkel, de igen nehéz ezeket tőlük kitudni; úri főleg papi ember elől rejtegetik a követ, s tagadják a vele űzött babonát; annyi mégis bizonyos, hogy nagyrészben e balhitnek tulajdoníthatjuk, hogy még most is annyi érdekes régi kő forog kézen, s hogy mindannyit még nem semmisítette meg a tudatlan nép, mint a tudomány nagy kárára megsemmisített nem egy ritka és érdekes őskori agyagművet, bronz-, réz- és vastárgyat. — Sokan a fazekat vagy hamvvedret, — mihelyt ilyenre bukkannak, — legott agyontörik, csakhogy a benne rejlő kincshez mihamarább hozzáférhessenek; vagy ha eleinte kimélik is azt, mihelyt meggyőződnek, hogy reményökben csalódtak, benne nem pénzt, hanem hamut és szenet találván, — boszuból is összezúzzák azt!

Nem úgy a mennykővel; még soha sem hallottam, hogy földmüves a talált követ ismét eldobta volna; haza viszi azt, s ha nem kuruzsol is vele, elteszi az asztalfiókba, vagy felveti a padlásra, honnét nem egy darab került gyüjteményembe, ámbár nem egy eset van arra is, hogy gyermekeiknek játékszerül adják, kiktől azután a babonás emberek elszedik, de ez esetben is legalább nem vesz el. Többnyire pedig apáról fiúra s unokára száll; például jelesebb darabjaim: mint a bodonhelyi nagy bazalt, — a koroncói szép kigyla-balta, a mecséri fúrási kisérlet, — mondhatni tovább egy századnál voltak egy és ugyanazon családban, s igen nehezen, — csaaknem sírva váltak meg kegyelt köveiktől az illetők.

Némely vidéken, pl. Nagy-Baráthon, Écsett, Sz. Mártonban nehezen, Nyalkán, Ravazdon épen nem lehet még sok pénzért sem mennykövet kapni, mert azt tartják, hogy szerencsés az a ház, melyben mennykő van. Egy gyirmóthi gazda beszélte mennykő után járó emberemnek, hogy volt azelőtt több mennyköve, de az 1849. évi tűzvész után házát ujra építvén, annak 4 sarkába 4 darab mennykövet tömetett bele! — Ezért is sokszor elvesz a kézből kiadott mennykő; t. i. egyik a másiknak adogatja mindaddig,míg végre gazdája nem tud többé reá jönni, kinél veszett! Máskor ellenben a kölcsönkérő a csodás kőből magának is tör egy darabot; így járt pl. a puszta-sz.-páli csákánytöredék, — Gyirmóthon pedig az általam eddig látott legszélesebb kő-ék, melynek fokát a becsületes kölcsönkérő magánál fogta további kuruzslásra; Rába-Sz.-Mihályon szintén fokát szegték egy jókora éknek. Hja! — csak kevés ember viseltetik a régiség iránt oly tisztelettel s kegyelettel, mint ama vándor cigánynő, kinek fájós emlője a bodonhelyi óriás-

balta érintésére meggyógyulván, — valahányszor ez esemény után megfordult Bodonhely táján, Kausitz földműveshez elzarándokolt, s a baltát előkérve, azt térden állva tiszteletteljesen megcsókolta!

Záradékul még az e korszakba tartozó agyagművekről kell szólnom. Kezdetben hihetőleg még szabad tűzben égették a korong segítsége nélkül készült edényeket, habár ezeket mégis már nagyobb csínnal, különféle alakban és nagyságban gyártották, s hegyes fával vagy csonttal majd a lágy agyagba rajzolt, majd a szárított edénybe karcolt egyenes, kereszt, hullámos, párhuzamos és körded vonalok és pontok által gyakran igen szép cifrázatokkal diszítették, a hiányzó keménységet pedig az agyag közé vegyített kova-szemcsék által iparkodtak megadni; volt gyűjteményemben oly cserépdarab, melynek belső felülete a lágy agyagba sürüen belenyomott apró kavicsok által mint egy áthatlan mázzal volt bevonva.

Utóbb az agyagot minden idegen részektől gondosan megtisztították, és zárt tűzben (kemencében) keményre égették; a gömbölyű, vagy csekély talppal ellátott edény felette vastag és erős peremébe sokszor négyszögü lyukat fúrtak, ebbe szíjat vagy háncskötelet fűztek, melylyel az edényt felakasztották, vagy tovább vitték; néha az edény nyaka és feneke körül 3 sor haránt fülecske is volt, melyekbe szintén madzagokat fűztek az edény tovaszállítására.

Sőt ezen időszakban már roppant nagyságú $^1/_2$—1 pozsonyi mérő térimėjü vedreket is készítettek agyagból, milyen Gyirmóthról és Rába-Sz.-Miklósról — sajnos roncsolt állapotban került a győri muzeumba; nem egy darab pedig kellő elővigyázat hiányában összezúzatott. A csécsényi Argay-féle tagbirtokon ugyancsak szabad tűzben égetett, de különös szépségű korsók, kancsók (21. ábra) és tálak találtattak, valamint egy alig 5 cent. magas, 3 cent. szájnyilással ellátott egyfülü és félrehajlott csűcsben végződő veres agyag edényke, mely szintén szabad kézben idomítva, roszul égetve, és kis körök által cifrázva alig volt egyéb, mint az őskori hölgyek illat- vagy kenőcs-bögréje. Szemerén a Matkovics-féle tagbirtokon Sigray grófné 1847-ben ős-tüzpadra akadván, napszámosaival ásatást rögtönzött, s állítólag vagy 200 darab kisebb, 5—6 cent. magas és 3—4 cent. átmérőjüdurva cifrázat nélküli, de jól kiégetett graphit-edénykét lelt, melyeket a munkások elkapkodtak, s a régiség-kedvelő úrhölgynek alig maradt néhány példány vendégei ezeket is elhordogatták emlékül, úgy

21. ábra.

állítólag ugy 200 db. kisebb, 5—6 cent. magas és 3—4 cent. átmérőjü durva, cifrázat nélküli, de jól kiégetett graphit-edénykét lelt, melyeket a munkások elkapkodtak, s a régiségkedvelő urhölgynek alig maradt nehány példány, vendégei ezeket is elhordogatták emlékül, ugy hogy csak két példány maradt fenn, egyik a győri, másik a hédervári muzeumban.

Sajátságosak azon edények is, melyek lábas edények kezdetleges szerkezetét mutatják; ez u. i. kettős edény, egyetlen közös fenékkel, az alsó edénynek oldalai 3 helyen a fenék felé szögben ki vannak metszve, s igy a felső edény három — fenn széles, alul csúcsos — lábon áll; ily példány roncsolt lábakkal Koroncón találtatott. Egy másiknak feneke alá ujjnyi vastagságu perem van rakva, mely négyrendű behajlás által kereszt-alakot mutat; — a téthi határból való. Szemerén találták a harmadikat, mely virágcserép-alakú azon sajátsággal, hogy talpa vagy feneke tányér-módra ki van szélesítve és fel van hajtva, s ez szintén edényül használható, ha a nagyobb virágcserép-alakú edényt nyilásával lefelé fordítjuk. Koroncón a 32-ik számu ház építésekor (1871) egy fekete, nyilt mécses-tálacskát találtak, mely nem más, mint kisded tányér, melynek pereme a kanóc számára csücsre van összenyomva. Ezen háztelek szomszédságában már azelőtt is nem egy durva kezdetleges művü s roszúl égetett vörhenyes hamvedret találtak *).

Bronz-kor.

Ha a föld népe a réz- és bronz-tárgyakat szintoly kegyelettel őrizné, mint a mennyköveket, akkor rövid időn és könnyű szerrel tekintélyes gyüjteményt lehetne azokból előteremteni; de a köznép a

*) Az ismertetett műtárgyakon kivül érdekesnek tartjuk még nehányat fölemlíteni Miháldy István bakony-szt-lászlói kath. lelkész gyüjteményéből, a mennyiben ezek szintén megyénk területén kerültek felszinre.

1. Fekete agyagedény, 20 cent. magas, nyilás átmérője 15 cent., derekán pedig 21 cent., egy füllel, teljesen ép és szabályos; találtatott Kajáron 1873 tavaszán árkolás alkalmával.

2. Egy másik agyagedény, az előbbihez teljesen hasonló, de fül nélkül; találtatott félig égett csonttal tele Árpáson 1873 nyarán, vizmosásban.

3. Sárgás agyagedény, nyulánk alakkal, ugy látszik szabad kézzel alakítva, fül nélkül, egészen ép; magassága 20 cent., derekának átmérője 13 cent.; találtatott K.-Árpáson vizmosásban 1873-ban a Rába áradásakor.

4. Vöröses agyagtányér, 6 cent. magas, átm. fönn 19 cent., lenn pedig 12 cent., ugyanott és ugyanakkor találtatott mint az előbbi.

5. Karcsontok (4 db.) egyszerü bronz karpereccel; találtatott Árpáson.

Szerkesztő.

fém-leletekkel igen kegyetlenül bánik el; legelőször is késével faragja meg azokat, nem lappang-e arany vagy ezüst a setét rozsdakéreg alatt; azután neki megy és végkép megtisztítja, lesúrolván róla a tisztes régiség legkisebb nyomát is; végre a szatócsnak vagy rongyszedőnek néhány krajcárért elharácsolja a műdarabot, mely szép szironyával födve, forintokat érne a szakértő szemében. De igy sokkal kevesebb kerül műértő kezekbe, mint a gyakori leletekhez mérten különben kerülhetne.

Mégis mind a fegyvernemüekből, mind az ékszer- és szerszámfélékből ismeretesek egyes példányok, ámbár megyénk területén a ravazdi esetet kivéve, tömeges bronzlelet még nem fordult elő, de a szórványosan talált egyes bronzdarabok is elég érdekesek. Vörös rézből kevesebb találtatik, mint bronzból, ez azonban maig sincs vegyelemezve, s azért nem ismeretes vegyaránya; kár is volna az egyetlen darabokat vegyelemzés véget megcsonkítani. Hihető, hogy a bronztárgyak nagyobb része helyben öntetett, mint ezt a Koroncón, Gyirmóthon, Szemerén és másutt is talált vastag peremü erős graphit-cserepekből, mind megannyi olvasztó-edény töredékekből, nemkülönben a Koroncón, Csécsényben és egyebütt lelt ércrögökből lehet következtetni; noha eddig öntő-mintát nem lehetett még találni, de igenis néhány öntés-varránynyal ellátott nyilvéget.

Fegyerfélékből legkevesebb találtatott, de azért minden nemök egy-két példányban ismeretes. Bronzkardnak kisebb töredékeit Tényőn kaptam, honnan 17 cent. hosszú, szép fülesvésü is jött birtokomba; ellenben tokos-vésü Koroncón és a kapi-i határ Jen dombján találtatott (22. ábra); egy másik vésű változványnyal, mely a vésűnek a lándzsába való átalakítását tűnteti elő, és német szakmunkákban mint ritkább faj van jelezve. Dárda vagy lándzsa bronzból Sövényházán 2, Zsejkén 1, és Koroncón is 1 darab találtatott. Bütykös buzogány-fej Ravazdon került napfényre (23. ábra); hasonlónak vörösréz-töredéke pedig Koroncón. Nyílvégek eddig háromféle alakban fordultak elő, t. i. háromszögalakban, két szakállal és kis köpüvel a vessző befogadására (24. ábra); a köpű oldalt lyukas a vessző vagy nyilvég megerősítésére; a másik faj nyílvég háromélü, szintén köpűvel (25. ábra); ez ritkább, mert Koroncón és Téthen kivül másutt eddig nem találtatott, holott az előbbi háromszögű szakálas Ménfőn, Koroncón, Szeme-

22-ik ábra.

rén, Csécsényben, Bácsán és Téthen is több példányban fordult elő, itt-ott öntés-varránynyal is; egy harmadik nyilfaj Koroncón az iskolaház udvarán találtatott, a 25-ik ábrához hasonló, de karcsúbb, két oly hosszú, és csak két éle van. Egy szépen karcolt (ciselirt) tőr vagy gyilok (26-ik ábra) vörösrézből, markolat nélkül, foglaló-szegekkel a téthi határban Szarkavárott 1868-ban találtatott.

23-ik ábra.

24. ábra. 25. ábra. 26. ábra.

Ide sorolom még a metsző vagy vágó szerszámokat is, valamint azon bányász-csákányt vörösrézből, (27-dik ábra), melynek hossza 35 cent., vastagsága 6.5 cent., köpünyilása 3.5 cent., vizszintes éle 6.6 cent., függélyes éle pedig 5.5 cent., s mely a kónyi turfarétegben talátatott. Kár, hogy szironyborítékától megfosztták.

27-ik ábra.

A sarlók másutt, főleg hegyes, erdős vidéken gyakran előfordulnak; Kőszeg táján pl. az 50-es években 40 találtatott egyszerre, nálunk azonban ritkák; közönségesebb alakját a 28-ik ábra mutatja; a ravazdi határban két ilyen találtatott rézből és Prágába került; Koroncón és Téthen pedig csak kisebb-nagyobb töredékek. A 29-ik ábrán e sarlók ős-eredeti alakja látható, vörösrézből való, éle nem holdalakú, hanem szokatlan módon hátrafelé van hajtva, és Koroncón árkolás alkalmával találtatott. Ezen sarlók hosszú botnak meghasított végébe csiptetve s megerősítve, sűrü erdőben kúszó növények eltávolítására, illetőleg út- vagy csapás-készítésre szolgáltak az ős-embernek.

28-ik ábra.

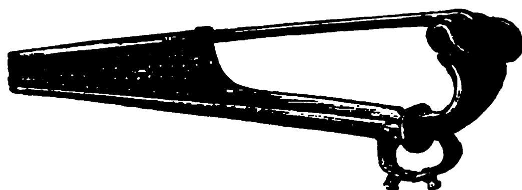

29-ik ábra.

Késekből csak két

példány ismeretes, mindakettő bronzból, egymáshoz hasonló, a nyél vagy fogantyú két oldalt kiálló peremmel, mely közé csont vagy fa volt illesztve, éle pedig kertész-kés módjára kissé előre van hajtva; a Koroncón talált nagyobb példány a nemz. muzeumban, a gyirmóthi határban talált kisebb pedig Zircen Rozsos Miklós gyüjteményében van.

Az ékszerek közt első helyen említendők a fibulák, mint mellőzhetlen kellékei a kezdetleges varratlan ruháknak; közönségesebb alak megyeszerte mindenütt előfordul, Koroncón számtalan példányban; a 30-dik ábra ékesebb s ritkább fajú töredékei szintén Koroncón, egy-egy szép tökéletes példány pedig Gyirmóthon és Szemerén találtattak.

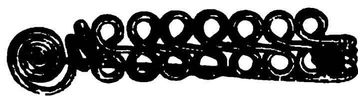

30-ik ábra.

31-ik ábra egy kicsinyded darab Koroncóról, ivgerincének füleibe csörgő lemezkék voltak valaha fűzve. A megyénkben talált fibulák legszebbike (32-ik ábra) a téthi határból való, szép szironynyal, tökéletes épsége s ruganyossága becses darabbá teszi; hossza 12 cent. Sajátságos azon fibula-változvány, melyből Ravázdon szőlődöntés alkalmával 1845-ben egy agyagvederben 4 nagy, 14 közép nagyságú és 13 kisebb, tehát összesen 31 darab találtatott, és az összes lelet a hozzá tartozó rézboglárral együtt — sajnos, hogy nem a hamveder is, — a pannonhalmi könyvtárba került; e fibulák ívalakú része vagyis kengyele dinnye-szeletalakú, melynek egyik csúcsos végére a csigaszerű sodronytű van erősítve, a másik pedig a tű hosszú hüvelyét tartja; a kisebbek mind öntve, a legnagyobb 4 darab lemezből van verve; mindannyi szép karcművü cifrázattal; ezek 16 cent., amazok csak 10 cent. hosszuak.

31-ik ábra.

32-ik ábra.

Koroncón és Csécsényben azonfelül a jelenleg szokásos melltűhöz (broche) hasonló kisebb fibulák is találtattak, pl. a 33-ik ábra Koroncón, melynek közepe gomb vagy köldökszerűleg szabadon kidomborodik; egy másik hasonló kerek fibula zománc vagy pasztaszerű beeresztett rakművel cifrázva Csé-

33-ik ábra.

csényben; egy harmadik hatágú, tompavégű, csillaghoz hasonló, Gyirmóthon találtatott.

Nyakperec vagy násfa csak kettő ismeretes; egyik a győri újszállásoknál, másik a pannonhalmi Boldogasszony kápolna éjszakkeleti lejtőjén 1865-ben felfedezett bronzkori sirban találtatott; ez utóbbi sodrott művü, a négysoros vastagabb sodronyszál mélyedésébe vékonyabb sodronymű van beleforrasztva, és a fősodronyból alakított kapocs és fül képezi egyszerű záradékát; ugyan ezen sirban két darab öntött és kigyófejekkel ékes, zárt karperec, és két kisebb sodrony-gyűrü is találtatott. A násfa átmérője 14, a karpereceké 6.5 cent. Lemezből vert zárt karperec Kis-Árpáson és Győrött találtatott, (34-ik ábra). — Üreges félgolyókból alkotott nyilt karperec pedig Győr-Ujvárosban (35-ik ábra).

34-ik ábra

35-ik ábra.

A karperecekhez sorozzák még némelyek azon hengeres bronztekercseket, melyeket a német szakértők karvéd (Handberge) néven ismernek; ilyent 1862-ben Szarkavárott az ekevas vagy 10 darabra szaggatott; e ritka vörösréz-műnek átmérője 6.2 cent. Szemerén kigyófej végü karperec megaranyozott darabjai találtattak. Árpáson pedig legújabb időben találtak egy 8 cent. bőségü nyilt karperecet, mely gyűrüded rovátkok által apróbb gyöngyszemekre van felosztva. Talán szintén a karperecek vagy karvédek közé tartoznak még azon szélesebb-keskenyebb ívdarabok is, melyek vörösrézből csinosan karcolva és felhajtott végekkel Koroncón, Téthen és Sz.-Mártonban találtattak.

36-ik ábra.

Az ujjba való gyűrük többnyire összecsavart sodronyból készültek, és Csécsényben, Téthen, Koroncón, Szemerén, Sz.-Mártonban és egyebütt is találtattak. Fülbevalónak látszik azon

37. ábra.

38. ábra.

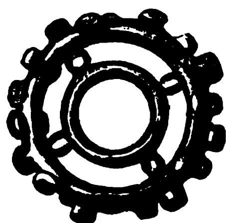
39. ábra

40. ábra.

kisebb, csigahajlásban végződő vastagabb rézgyűrü, minőt Sz.-Mártonban, Koroncón és Győrött találtak (36-ik ábra).

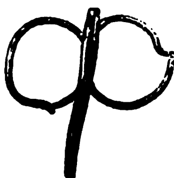
A hajtűk szép változványai találtattak Koroncón (37., 38., 39-ik ábra), azonfelül Sz.-Mártonban, Győrött és Szemerén, valamint különféle bronz-rudacskák Koroncón (40-ik ábra).

41-ik ábra.

Következnek különféle egyes és kettős, többnyire sima gombok füllel és fül nélkül, szegek és boglárok, Koroncó-, Téth-, Gyirmóth- és Sz.-Mártonból; a 41-ik ábra kerékboglár, valószinüleg szíj-dísz, átmérője 4 cent., széle kiálló bütykökkel ékesítve, magában egy kisebb karikát foglal, mely 4 küllővel van beleillesztve, szép világos-zöld szironynyal, Téthről.

A 42. ábrán látható ritka bronz-boglár láncon függő csörgő lemezekkel a koroncói Babotában találtatott, s talán pásztorbotnak felső végén szerepelt; ellenben a ravazdi fibulákkal talált boglár felső végén karikában végződik, alul pedig 3 ágának egyikébe, hajdan mind a háromba az ismeretes háromszögü csörgő-lemezkék voltak fűzve, s a boglár-pálca derekán levő három fülecskéből is kétségkivül csörgő lemezek lógtak alá. Nagyobb varró- vagy fűző-tü bronzból csak Sz.-Mártonban és Csécsényben találtatott; utóbbiba állítólag 2 gyűrü karika volt fűzve (43-ik ábra). Halász-horog (44-ik ábra) ellenben bronzból Koroncón a bábotai homok dombon, valamint a téthi határban egy négyszögü 4.5 cent. magas, 4 lábacskán álló, csúcsos és karikában végződő bronz-csengetyű; egy másik hengeralakú, 6 cent. magas, fenn igen szűk s a nyílásnál is alig 4 cent. átmérővel biró csengetyű Győrből való. Koroncón szép zöld szironynyal bevont ár és egy bronz-furónak töredéke; végül Gyirmóthon 10 cent. magas durva-müvü Venus szobrocska találtatott bronzból. A Koroncón előforduló cserép-cifrázatokból (45., 46. ábra) két fajt mutatok be.

42-ik ábra.

43-ik ábra.

44-ik ábra.

A Koroncón, Téthen, Csécsényben és Sz.-Mártonban talált üveg, kő és gyurmagyöngyökből pedig a 47—53. ábrák többféle változványt mutatnak.

45-ik ábra.

46-ik ábra.

Vas-kor.

Miután a vas tárgyak természetöknél fogva a földben gyorsan elenyésznek, igen csekély szokott lenni az őskori vasleletek száma; azért míg a kőtárgyakból eddig 253, a bronzokból pedig 241 darabot sikerült gyüjtenem: a vas-tárgyak száma alig szaporodott fel 50-re. De e kevésnek osztályozását és pontos meghatározását is megnehezíti azon körülmény, mely szerint nálunk a vas-kornak határai bele olvadnak a római korszakba, sőt azon is túl terjedve a hunnok, avarok és magyarok őskorára is kiterjednek. A tárgyak csekély számánál és roncsolt állapotánál fogva nem lévén alkalom beható tanulmányozásra, e téren még sokáig setétben fogunk tapogatózni.

47. ábra.

48. ábra.

49. ábra.

50. ábra.

51. ábra.

52. áb.

53. áb.

Fegyverfélékből leggyakrabban nyilak találtatnak, melyek egyideig ugyan megtartják a bronzkor köpüs alakját, de csakhamar csirban végződnek, mely a nyilvesszőbe bele ékeltetett; a nyilak alakja majd szakálas, lándzsás, majd ismét mélyen három-élü; de találtatnak vékony gerely-alakúak is; a négyszögü vagy gömbölyű loborban végződők római nyilaknak látszanak; ilyenek Koroncón és Sz.-Mártonban, a többi fajok azonkivül Gyirmóthon, Szemerén, Téthen és Csécsényben találtattak. Koroncón és Gyirmóthon azonfelül a köpűs-nyilak egy különös faja találtatott, a mennyiben a nyil keskeny alapból kiszélesedvén, kinyílt ollóhoz hasonlóan kettős hegyben végződik; eddig csak két példány találtatott belőle, egyik a győri, másik a pesti n. muzeumban van.

Dárda vagy lándzsa csak Sz.-Mártonban és Nyulon találtatott, utóbbi vékony gerelyalaku; csata-bárd Koroncón; ugyanott két kard is; kardikó Tényőn és Koroncón; kengyel és zabola, heveder és egyéb szerszám csatokkal Koroncón egy sirban; csontnyelü kés u. o. másik

sirban; vas-fibula, különféle csatok és boglárok, egy csörgő csengetyüszerü szivvel Koroncón; sarlók a győri ujszállásoknál, Csécsényben pedig kisded kettős halhorog. A téthi határban Valens császár réz érme találtatott, mely át volt furva s bele 4 durva sodrony-szemből álló vasláncocska volt füzve; része volt ez oly öv-diszítménynek, minőt a merovingi korban a nők viselni szoktak, t. i. a széles övről 10—20 vékonyabb fém-lánc függött, melyek közbefűzött érmekkel voltak feldiszítve, és néha kés és egyéb szerek viselésére is szolgáltak.

Végül két vaskori sir leirásával fejezem be soraimat.

Koroncón a templom éjszaki részén a szedreskert szélében 1868-ik évi március 19-én jelenlétemben ásattam meg azon helyet, hol egyik hivem az előtte való őszszel egy nagyobb cserép-öblönyt talált verem ásáskor.

Kihányatván a veremből a földet, annak fenekén egy darab római téglán kivül csakhamar egy cserépedény nyomára akadtunk, melynek peremét azonban $^2/_3$ részben még az őszi ásáskor lecsorbította emberem; most azt vigyázva kiemelvén 23.7 cent. átmérőjü, 6.5 cent. magasságu jól kiégetett fekete medencealakú tál volt, alig készült korongon, mert feneke be volt horpasztva, cifraság nincs rajta.

Tovább ásatván, embervázra — névszerint lábszár-csontokra akadtunk; a fej irányában eltakaríttatván a földet a gerinc-csigolyák és bordák között finom-müvü bronz-fibula töredékére jöttünk; felszedvén a koponyát, ennek jobb felén kisebb cserép-bögrére akadtunk, mely annyira el volt korhadva, hogy fülénél és behorpasztott fenekénél egyebet nem sikerült a nedves homokból felszednünk; ezen piros és morzsolható agyag-öblenyke fekete graphit-féle porhanyó mázzal volt bevonva, fél füle ötszög-metszettel birván, annak gerince kisded, de rendes körök szakadatlan sorozatával van kicifrázva; ily körsorozat vonult körül az edény derekán a fül alsó végének irányában is.— A töredékből itélve, az egész nagyobb theás csészéhez lehetett hasonló, azon különbséggel, hogy nyakánál kissé szükeb volt, feneke felé ellenben öblösebb.

A koponya bal felén pedig 7.8 cent hosszú négyszögü szabályos alaku köszörükő, 9.2 cent. hosszu késpenge vasból és ennek 9.1 cent. hosszu, 2.2 széles és 0.9 cent. vastag csont-nyele találtatott; a késnek nagyobbrészt elrozsdásodott széles, de vékony fogantyuja a csontnyélbe bele volt sütve; hegye a felvételkor törött le, de élének kikanyarított és a bronzkori késeket jellemző alakja a vastag rozsda dacára jól kivehető. Még egy darab más korhadt vas, hihetőleg karperec töredéke is találtatott.

A tetem lábfejénél balról negyedik és egészen ép fekete öblöny is találtatott, mely szűk — alig 6.6 cent. átméretü nyilással 25 cent. magasság és hasban ugyanannyi bőség mellett csaknem palackhoz hasonlít, füle nincs. Az első helyen említett 32 cent. magas és szintoly öblös veder a tetem lábánál jobbról, a tál szintén jobbról a térdtájon volt letéve; obolusnak, vagy egyéb fémtárgynak semmi nyoma. A tetem arccal éjszak-keletnek volt fordítva, a medence-csontok, bár össze voltak zúzva, mégis nőre mutattak, s a koponya körülbelül 40 éves nőre utal.

Az 1867-ik év tavaszán ugyan azon homokos bábotai magaslaton egy vaskori csontváz is tatáltatott ugar szántáskor. Minthogy az ekevas a koponyát jól meghorzsolta, a szántó suhanc ösztökéjével neki esett s agyon zúzta, mert vágyott látni, milyen a belseje? Csakhamar ásni kezdett és a vázat, mely roppant-nagyságu volt, hanyatt fekve és arccal keletnek fordítva fel is födözte; mellette vas-kengyelt, néhány négyszögü vas-csat maradványt és 3 nyilalaku vasdarabot talált; a jelenlétemben folytatott kutatás sem lócsontokra, sem egyéb tárgyakra nem vezetett.

Nemesebb fémből vaskori tárgyak megyénk területén alig találtattak, kivéve Győrött a vaspályaudvar építésekor egy aranygyürüt, és Koroncón egy alig 0.3 cent. átmérőjü arany-sodronygyürüt, mely láncnak szeme lehetett. Kis-Écsen állítólag nem ritkák a B i a t e k feliratu barbár ezüst didrachmák, de minden utánjárás mellett sem juthattam egyhez is; Győrött ellenben még a negyvenes években egy ΑΠΑ feliratu találtatott, mely jelenleg Fábry Nándor gyüjteményében van.

Ó k o r.

A megyében talált római emlékek.

Sztachovics Remigtől.

I. Latin feliratok. *)

a) K ő e m l é k e k e n l e v ő f e l i r a t o k.

1. Legnevezetesebb s egyszersmind legrégibb emlékkövünk volt az, mely még a XVI. század derekán a győri székesegyház nagy oltára mellett állott (Lazii Comment. de Rep. Rom. l. XII. Sect. II. cap. XV.), de azóta eltünt, és Schönvisner igazítása szerint a következő felirattal

*) Forrásul szolgáltak: Jani Arrabonensis Dissertatio de Jaurino Viennae, 1782. Czeh János: A győri vidék a legrégibb időben és a rómaiak alatt. M. T. Társ. Évkönyvei I. k. 314—346 lap. Rómer Flóris: Archaeol. Közlemények III. k. 151—166 l. Pannoniai ujabb kiadatlan »Latin Feliratok«.

[redacted]

díszlett (Appendix ad Comment. in Romanorum Iter per Pannoniae ripám, p. 113.):

IMP. CAES.
TRAIANO.
HADRIANO.
AVG. P. M. TRIB. POT.
XXI. COS. III. IMP. II.
L. AELIUS. CAES. FIL.
TRIB. POTES. COS. IT.
PROCOS. XVVIR. SACR.
FACIVND.

2. A győri székesegyháznak a Duna felé néző falán egy emlékkövön e szavakat olvassuk:

VICTORIA.
AVG G. N. N.
ET. LEG. I.
ADI. P. F.
ANTONINIANAE.
P. MARCIVS.
P. FILIVS.
SEXTIANVS.
EPHESO.
PP. DD.

3. Egykor a 2-ik számu felirat folytatásának vették a következő harmadikat. A két emlékkőre Appiano egy polgárháznál akadt, a midőn is azok a főtemplom oldalába tétettek.

DEDICANTE
EGNATIO
VICTORE
LEG. AVGG.
PR. . . PR.
ET. . . CL.
PISONE.
LEGATO
LEG.
V. IDVS
IVNIAS.
APRO ET
MAXIMO
COS.

4. Lazius bizonyítása szerint a püspök konyhája mellett falba helyezett kőnek felirata ez volt:

MARCIAE. CANDIDAE.
MATRI. PIENTISSIMAE.
AVRELIVS. LAVRENTIVS.
FILIVS. VIVVS.
VIVAE. POSVIT.

5. Az 1545-dik évben talált fehér márvány sirkőnek, — mely azóta ismét elveszett, — felirása Lazius szerint, — kivel azt Vels Lénárd közlötte, — ez volt:

D. M.
AVR. DORISON. VE
EX STAI. PRAEF. AL.
ENT. AN. XLIX. ET
AVR. MVSSA. FL.
AN. VII. AVR. NERON.
LIB. ET. CONIVNX
ET. AVR. LVPVS. ET.
AVR. LVPORINA. ET.
BASILLA. FIL.
TITVLVM. PATRI.
ET FRATRI. FAC.
CVRAVERVNT.

6. Egy elvesztett győri emlékkőnek feliratát Muratori Inscript. nr. MCCXXX. tartotta fönn (Katanchich nr. DLXVI.):

VLPIA. PARATIANE.
LAVDABILI. FEMINAE.
VALERIAE. MATER FILIAE.
CONTRA. VOTVM. QVAE. VIXIT.
AN. XVI.

A következő négy emlékkövet Czeh János őrködő szeme mentette meg:

7. 1827-ben a belvárosban, közel a fehérvári kapuhoz találtatott:

AVG. SAC. AVR.
LATINIANVS.
STRATOR. COS.
V. S. L. L.

8. Új-városban fölfedezett fehér márvány koporsó oldal darabján:

AL. P. EQ. DO.
ASIS. HERES.
CVRAV.

9. A vár árkainak egyengetésekor talált kövön:

D . O . M.
COCC.

10. „Kiásatott a belső városban közel az új kapuhoz, a hol egy ház udvari falába rakva, majd 40 évig lappangott, míg Czech János által észrevéve, onnan kivétetett és ennek kertjében felállíttatott. E sirkőnek felső részében mélyre kivésett rejtekben szemlélhető egy szakáltalan férfinak 7 hüvelyknyire kiálló mellképe, balra pedig pongyolán öltözött száguldó lovag, íját oldalt kitűzött s már három nyillal talált cél-tekének irányozva.“

ACRABANIS
ABABVNIS. F. ALA.
AVGVSTA. ITVRAIOR.
VM . AN. XLV STIP. XII. H. S. E.
HANICVS FRATER.
HERES. POSVIT.

11. Győrött a régi vármegyeház udvarában a kútnál (Rómer Flóris, id. h.):

. . . ILLIAE
AN LXX H S
S. SALVIVS IVLIVS
CONIVGI CARISSIME
PIENTISSIMAE ET
DESIDEEA : NT : ISSI : MA : E
F. C.

12. Győr-Szigetben Stanzl úr házában a csatorna alatt van egy fehérmárvány kő-töredék, ily felirattal (Rómer Flóris, id. h.):

AN XI TV
. . TAVI VR
ILIA III
PATRI FPP.

13. **Mérföldmutató:**

I : MP : . . . . . M : AV : : RE : L
C . . . . SPIVS
O. . . . . PARTH
N . . . . I : AT . . P : NT : F. : M :A : X.
P . . . . II COS
P. P. . PR. . . OE PO : NTE : S.
. . OTVST. . . Æ SIS .
: MP : XXX

Erről Rómer Flóris (idézett helyen) igy ír:

„Ezen mérföldmutató fekszik Győrben a temetővel szemközt lévő Jellinek építő mester úr 37. számú háza hátsó része előtt, és hajdan mint kocsik ellen óvó kő két oldalt a „Megváltóról“ címzett — a városház átellenében álló — patika szegleteit védé, innen magyarázható, hogy a közepén levő betűk egészen eltűntek, a különben is igen likacsos — kaisersteini — kövű oszlopról.“

„Az oszlop maga két darabból áll. Alsó négyszögű része 27″ magas, 24″ széles, a kerekded rész 36″, és az átmérő 24″. Ezen $3^1/_2$″ betűkkel csak ez áll : MP : XXX. A fölfelé kissé vékonyuló kerekded rész folytatása 5′ 2″ majd két lábnyi átmérővel.“

„Ha a SIS-t jól olvastam — Siscianak, akkor a M. Passus XXX. nem állhat, ha csak közelebb valami ilynevű helyet nem találunk, vagy a MP után — talán C-t észre nem vettem.“

14. A pannonhalmi könyvtár mellékbejáratának átellenében a falba helyezett emlékkövön:

A S E C V A
A' U G T H
A N A H V
V O E X T I A
LVPIAN . . SRNO
AMATOREIFORVM
RIS GRATVS INC
ECPECVNIAE AT
VERASIDIXIMD

15. Pannonhalmán 1865-ig az étterem alatt létezett fakamra falában:

— — — — — —
ISSIM . . . .
DES . . EMERI . .
. . . . OSFEC . . .

16. Szent-Villibald halmáról (Ravazd mellett), — melyen már sz. István idejében az Ecclesia Sti Villibaldi állott, — hozatott Pannonhalmára és itt a könyvtár mellékbejáratának átellenében falba tétetett ily feliratú sirkő (Rómer Flóris, „Tudománytár“ VIII. kötet, 371. l.):

IVLIO PATERNO
Q SIG LEG IIAD STIP
VI QVI VIX ANNOS
XXVIIII QVIES T BELLo
DESIDERATE T IVLIO
FVSCO Q MIL LEG SS
STIP II QVI VIX ANNOS
XXVII QVIES T BELL DES
IVLIA FVSCINILLA MA
TER FILIS PIENTISSIMIS

17. Tápon a plebániaház szegletén római siremlék töredéke áll, mely állítólag Bakony-Szombathelyről hozatott; a kő szélessége 3' 2'', igen szép betűkkel (Rómer Flóris, id. h.):

D. ❦ M
MAVRO . . PVS

18. 1850 körül a győri vármegyeház átellenében fedeztek föl egy gyermek-tetemet magában záró kőkoporsót, melynek partján e betűk voltak:

L . I . AD.

b) *Téglákon lévő feliratok.*

19. 1830-ban szept. 21-kén a győri vásár-állásnak a Rábára néző részében, az országút alól kiástak két sirboltot; a födéltéglák bélyege

részint: LEG. X. G. P. V.
részint: LEG. X. COII. IV.

20. 1831-ben a szűrszabók szárító helyén tán hét öl hosszú csatornára akadtak, melynek téglabélyege

részint: LEG. X. G. P. F.
részint: LEG. X.

21. Két párkányos téglán, melyeken borjú és kutyaláb-nyomok vannak; 18'' 9''' — alul 13'' 4''', a vályuban 12'' 6''' széles — a párkány

magassága 1″ 6‴; találtattak Fernbach úr győri házának alapfala ásatásánál (Rómer Flóris, id. h.):

OFAR : MV : RSICINIMO.

22. Asszonyfán a mult században talált római téglákon (Czeh Mss. Miscell. Jaur. 3.):

COHORS III.

23. Ugyanott Sidó asszonyfai birtokos földjén említenek egy cryptát vagy régi téglákból épült boltozatot:

LEG. II.

24. Győrött a Duna-utcában, Viczay-Mayer-féle háznál: téglasir, 9 párkányos téglából; egy közülök

S I И A I R A (olvasd: ARIANIS).

feliratú a győri főgymn. muzeumé.

c) Agyagedényeken levő feliratok:

25. Mécs; a győri muzeumé, Milkovics úr ajándéka Koroncóról:

SEXTI.

26. Mécs; találtatott Győrött a Vérbástyán; Vályi úrtól a győri muzeumba került:

CAMFID.

27. Mécs; találtatott a győri homokgödörben; győri muzeumé:

CASSI.

28. Mécs; találtatott Hecsén; három fogantyúféle diszítménynyel; győri muzeumé:

FORTIS.

29. Terra sigillata edényen; találtam a pázmándi volt legelőn:

MESINVS FECI.

30. Az elpusztult Sabaria helyén; nyolc különféle bögre párkány-darabjain; a párkányzat 1″ széles, a betűk tíz vonal magasak. Az R betű alakja balfelé fordítva:

S Я I

II. Római utak. *)

Miután Traján idejében a római védvonal a közép Dunához lőn áttéve, az erődöket összekötő hadi utaknak — mint a védelem fontos tényezőinek készítéséhez oly feszült erővel fogtak a hódítók, hogy e miatt a legiók többször veszélyes lázadásban törtek ki. A dunai védvonalba volt Győrmegye is foglalva, Arrabona képezvén valamint az erődcsoportozat, úgy a had-utak egyik fontos központját, csomózatát.

1. Arrabonától — ad Statuas (erőd Gönyőnél, a Bakony-folyás torkolatánál) — ad Mures (erőd Ács mellett, a Czonczó patak Dunába ömlésénél) — Brigetium felé; mindegyik erőd tiz-tizezer római lépés távolságra esett egymástól.

2. Arrabona-Quadrata (Öttevény), továbbá Gerulata (horváth-Járfalva), Flexum (Magyar-Óvár, Győrtől 22 mp.), Carnuntum (Német-Óvárnál, 30 mp.) várdákat összekötő utak.

3. Arrabonának Mursellán át (Gyarmath, Győrtől 34 mp.) Sabariaval (Szombathely) összeköttetése. A második és harmadik számú út mintegy ütere volt azon kereskedelemnek, melyben Pannonia egyrészt Noricum- és Moetiával, másrészt az éjszaki barbárokkal állott, kik a borostyánkövet ez úton Olaszhonba szolgáltattak; Arrabona volt az árucikkek rakhelye és a kereskedők lakhelye (lásd Kerner, „Noricum und Pannonien“ 18. 103. l. v. ö. a történelmi részt).

4. Arrabona erődcsoportozatának (Flexum, Gerulata, Quadrata, ad Statuas, ad Mures, Arrabonaval együtt) Cimbriana (Veszprém) gyűlhely felé kitűzött visszavonulási útja a varsányi hegyszoros Crispiana erőd (25 mp.) mellett volt, mely a varsányi és rédei völgyet zárta; állott pedig a hajdan Manch hegynek déli lejtőjén, a rédei Németmajor átellenében, a hegyről jövő patak jobb partján. Bizonyítékul szolgálnak a római romok, és az ott talált tabulae honestae missionis, mely példány a sikátori rektor által Bécsbe került.

a) Azonban a visszavonulás útja, — a fegyveres erőt értve, — nem a Pánzsa völgyében volt, hanem a tényő-sokorói hegyháton Romándnak irányult. Ennek számos és biztos nyomai vannak az écsi, ravazdi és romándi erdőkben s a térképen jelelt úgynevezett „töltésekben“, melyek nagyrészt most is kocsi-út gyanánt szolgálnak. Ezen töltések a földszinhez mérve $1/2$—4 láb magasak, s egy — olykor két kocsi-út (8—16′) szélesek, — oly tömörek, hogy azokon fa meg nem

*) Lásd: a megye régészeti térképét.

ered, bokor gyökeret nem verhet, s oly rendesen készültek, hogy az ujabb századok készítményei alig lehetnek. Harmadfél láb mély felásatásnál erősen vert agyagot találtunk keverve kevés homokkal, valamint ez az egész hegység talajában előfordul. A vidék homokkövét porhanyósága miatt, a kavicsot pedig hiánya miatt nem használhatták. A 45 foknyi oldal-lejtő szintén oly erősen vert, mint a többi rész; miért is tartós esőzések sem hagynak sarat, legfölebb az egy hüvelyknyi mély kerékvágásokban.

b) Római út vezetett Szent-Imre dombjától (Pázmánd éjszaki határában) Kapuköznek, innen déli irányban a völgyön föl a Fehérképhegynek, a pannonhalmi várkert déli részét átmetszvén, az Illok-erdőnek délnek irányzott átlóján a szántóföldekre; itt az útnak vonalát adja a két öl széles fehér vonal, mely a Lakatos-rétnek Sabaria ősihelyét éri. Alkatrészei apró kavics, tégla és bögretöredékek, nemkülönben tiszta homok, tömött alapon két-három hüvelyk vastagon terítve. Az út egy öl széles volt.

c) Tarjántól nyugotnak a veszprémi országútnak tartott szintén egy római út, mely minthogy süppedékes völgyön ment keresztül, azért alkatrészei az a) és b) utakétól különböznek, t. i. kova, tégla, vashulladék és zúzott vas-salak keverve, mely anyagoknak összefüggése szivósabb bármi kövekénél. Az útnak részeit az eke szétszórta ugyan, de a szétszórt részek irányából az útnak irányát 2000 lépésnyire bizton követhetni. Ezen dülőt a nép Vasasföld-nek nevezi, mert a kövek vas-alkatrészét a nép is felismerte. Lehetne a már most kártékony kövekből vagy hetven szekérrel összeszedni (l. „Archaeol. Közlemények“ 8 k. 99 s köv. l.).

5. Az eszterhó-nak nevezett nagyszerű római töltés, melyet most is kocsiútnak használnak s mely a mosonmegyei Baromháztól, a Hanyon keresztül győrmegyei Réti-ig vezet. Eszterhó névnek okmányilag első nyomát értelmezésével együtt 1226-ban találjuk. (Fejér C. D. III. 2. 89.) Belae regis iunioris confirmatio privilegii de Borsmonostra: „nec ad clausuram aquae, quod dicitur vulgo Iztra a quoquo ullo modo cogantur ire“. Eszterhó fontosságát hadi tekintetben felismerte 1528-ban Stampa, 1540-ben Stella (l. Bongarsius 607. tk. l.). A Hanságtól Kis-Dunáig elnyuló sánc Mansfeld Károly főtábornok 1595-ik évi munkája (l. Ortelius I. k. 164. l.). Eszterhónak hossza Kovács Jánosnak 1740 körül készült térképén, melyet Bél Mátyás nyomtatásban megjelent Mosonmegyéjéhez adott — tesz hétnegyed mfdet; ellenben a bécsi katon. földrajzi intézet térképe szerint csak hatnegyed mfdet.

A megye területén talált római érmek. *)

Hercz Józseftől.

1. Ti. Claudius Caes. Aug. P. M. Tr. P. babérkoszorúzott feje jobbra; — hátl. S. PQR ob cives servatos babérkoszorúban S. C. — N. br. L. Győr, (H.).

2. Nero Claudius Caes. Aug. Germ. P. M. Tr. P. Imp. PP. babérkoszorúzott feje jobbra — hl. balra ülő Róma jobbjában Victoria. — N. br. L. Győr, (gym.).

3. Julius Caesar Dict. Perpetuo. — A Dict. hajadon feje hátra fordulva. — L. Győr. (Cz.)

4. Divus Augustus Pater hajadon feje hátra fordulva — hl. Proidentia Aug. — K. br. L. Győr.

5. Agrippina M. F. Mat. Caesaris Augusti PP. feje balra — hl. SPQR. — L. Győr.

6. Memoriae Agrippinae — két öszvértől vont szekér. — N. br. L. Győr, (Cz.).

7. Imp. Nero Caes. Aug. P. Max. Tr. P. babérkoszorúzott feje jobbra — hátlap Securitas. Augusti jobbra ülő nő, előtte oltár hozzá támasztott szövétnekkel. — K. br. L. Győr, (H.).

8. Nero Claudius Caesar Germ. P. M. Tr. P. Imp. PP. babérkosz. feje b. — hátlap: Decursio S. C. két kopjár balra haladó lovag. — N. br. L. Győr, (Cz.).

9. Tib. Claudius Caesar Aug. P. M. Tr. P. Imp. feje b. — hl. Ex Senatus Consulto Ob Cives Servatos. — N. br. L. Győr, (Cz.).

10. Ti. Claudius Caesar Aug. P. M. Tr. P. Imp. feje b. — hl. Constantiae Augusti sisakos palástos j. álló bajnok, b. kópja S. C. — L. Győr, (Cz.).

11. Imp. Caes. Vesp. Aug. P. M. Tr. P. Cos VII. fej sugaras koronával b. — hl. Felicitas publica. — L. Győr, (Cz.).

12. Imp. Caesar Vesp. Cos VIII. kosz. fej jobbra — hátlap: Victoria Augusti S. C. A győzelem hajóorrán áll b. fordulva, j. koszorú. — K. br. L. Győr, (Cz.).

---

*) Az érem anyagát és nagyságát illetőleg következő rövidítésekkel élünk: ar. = arany, ez. = ezüst, r. = réz, br. = bronz; n. = nagy, k. = közép; hl. = hátlap. Ha a lelhely ismeretes, ezt L. betü előrebocsátásával szintén jelezzük, mig a tulajdonos nevét zárjel közt rövidítve így adjuk: H. = Hercz József, Cz. = Czeh János, M. = Milkovics, E. = Ebenhöch, Sz. = Sztachovics, K. = Kálóczy, gym. = győri muzeum.

13. T. Imp. Vesp. Aug. — ht. Aequitas Augusti S. C. Az aequitas mérleget tart j. — K. br. L. Győr, (M.).

14. Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. Tr. P. VIII. PP. bkosz. fő b. — hl. Pont Max. Lud saec. zsámolyon ül, melyen SVF PD előtte álló nőnek nyujt valamit, e mellett kis gyermek felemelt kezekkel, oldalt templom S. C. — N. br. L. Győr, (Cz.).

15. Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. TR. P. XIII. — Ez. L. Győr.

16. Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. Cos. XIIII. — hátlap: Moneta Augusti S. C. — K. br. L. Győr, (gym.).

17. Imp. Caesar Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. VI. babérkoszorúzott feje j. — hl. Pallas jobb kezében dárdát, b. villámot tartván b. fordul. — Ez. L. Győr, (H.).

18. Nerva Caes. Aug. P. M. Tr. P. Cos III. fő sugaras koronával — hl. Libertas publica S. C. j. felé álló nő j. kalap, b. dárda.— K. br. L. Győr, (Cz.).

19. Imp. Nerva Caes. Aug. Rest. szárnyas villám alul S. C. — hátlap: Divus Augustus. A császár hajadon feje — K. br. L. Győr, (Cz.).

20. Imp. Nerva Caes. Aug. Germ. — hl. Fortuna Augusti. — K. br. L. Győr, (gym.).

21. Imp. Caes. Aug. Nervae Trajano Cos V. P. P. — hl. Roma istennő b. ül victoriát s jogart tartva, alatta S. C. — K. br. L. Győr, (E.).

22. Imp. Trajano. Aug. Ger. Dac. P. M. TR. P. Cos V. kosz. fő — hátlap: S. PQR Optimo Principi 4 lovas diadalszekéren. — Ar. L. Győr, (Cz.).

23. Imp. Trajano. Aug. Ger. Dac. P. M. TR. P. a császár feje — hátlap: Cos V. PP. S. PQR. Optimo Principi, alul Danuvius. A folyam szobra j. fekve jobbját hajóra, b. vizet ömlesztő vederre támasztva. — L. Győr, (Cz.).

24. Imp. Caesar Nerva Trajanus Aug. Germ. P.M.— L. Győr.

25. Hadrianus Augustus — hl. Restitutori Bithiniae S. C. — N. br. L. Győr, (M.).

26. Hadrianus Augustus babérkoszorúzott feje j. — hátlap Salus Augusti az egészség istennője egy oltár előtt b. állva, azon körültekergett kigyót etet b. tartott csészéből, alatta Cos. III. — K. br. L. Győr, (H.).

27. Hadrianus Augustus hajadon fő b. — hl. Felicitati Augusti Cos III. P. P. Gálya. — N. br. L. Győr, (Cz.).

28. Hadrianus Augustus babérkosz. feje .— hl. Hilaritas P. R. Cos III. két gyermek közt nő j. pálmát, b. bőségszarvat tart. — N. br. L. Győr, (Cz.).

29. Hadrianus Augustus. — K. br. L. Győr, Balogh-ház, (gym.).

30. Sabina Augusta Hadriani Aug. P. P. Kontyos feje balra — hl. Vesta S. C. Ülve jobbra fordul, j. palladium, b. dárda. — K. br. L. Győr, (Cz.).

31. Antoninus Pius. — L. Győr, (Cz.).

32. Antoninus Aug. Pius. P. P. TR. P. XI. — hl. Cos IIII. Annona jobbján véka, b. horgony. — Ez. L. Győr, (Cz.).

33. Antoninus Pius Aug ..... TR. P. XX. babérkoszorús feje — hl. Cos IIII. álló nő j. golyó, b. gyermek, 2 lábnál 2 gyermek. — K. br. L. Győr, (gym.).

34. Divus Antoninus. Feje hajadon balra — hl. Divo Pio oszlop. — Ez. L. Győr, (gym.).

35. Faustina Augusta a császárné feje j. — hl. Aeternitas. — Ez. L. Győr, (Rohde).

36. Diva Faustina Augusta a császárné feje j. — hátlap: Consecratio Vesta oltár előtt b. áll, j. hosszú jogart.— K. br. L. Győr, (H.).

37. M. Aurelius. — Ez. L. Győr, (gym.).

38. M. Antoninus Aug. Germ. Sarmaticus. — hl. TR. P. XXX. Imp. VII. Cos III. álló Aequitas S. C. — L. Győr, (gym.).

39. M. Antoninus Aug. Armeniacus feje b. — hl. PAX. AVG. TR. P. XX. COS III. A béke b. felül j. ág, b. bőségszarv. — Ez. L. Győr, (Cz.).

40. Aurelius Caesar Aug. Pii Fil. — hl. TR. POT VIII. COS II. S. C. Minerva j. áll bagolyt és lándzsát tart.— N. br. L. Győr, (E.).

41. M. Antoninus Aug. TR. P. XXVIII. babérkosz. feje j. — hl. Jupiter b. felül ülvén, jobbjában hosszú jogart, b. Victoriat tart, Imp. VI. Cos III. — N. br. L. Győr, (H.).

42. Faustina Augusta pártás feje b. — hl. Saeculi Felicit. két férfi gyermek nyoszolyában. — Ez. L. Győr, (Cz.).

43. Faustina Augusta hajadon arcképe — hl. Matri Magnae S. C. Cybele balra felül ülve. — N. br. L. Győr, (Cz.).

44. Faustina Aug. Augusti Pii F. Császárné feje j. — hl. nő b. felül áll, j. Victoriát, b. paizsot emberfőre támaszt.— Ez. L. Győr, (H.).

45. Imp. Caesar Aurel. Verus Aug. koszorús feje b. — hl. Concordia Augusti TR. P. II. COS II. M. Aur. és Verus kezet fog. — N. br. L. Győr, (Cz.).

46. M. Aurelius Verus. Aug. Armeniacus babérkoszorúzott mellkép — hl. REX ARMENIS DATUS IMP. II. COS II. a császár 3 főtiszt által körülállva emelvényes tábori székén ül s az előtt álló király fejébe koronát tesz. — N. br. L. Győr, (E.).

47. L. Aurelius Commodus Aug. babérkosz. feje j. — hl. Libertas Aug. nő j. áll, j. süveget, baljában dárdát tart. — K. br. L. Győr, (gym.).

48. Commodus Antoninus Aug. borostyános feje — hl. TR. P. VII. Imp. IIII. Cos III. Providentia j. felül áll, j. ág, b. pálca, lábainál golyó. — Ez. L. Győr, (Cz.).

49. Commodus Antoninus Aug. — hl. Victoria TR. P.... IMP. VII. COS. IIII. Brit. — N. br. L. Győr, (Rohde).

50. L. Sept. Sev. Pert. Aug. Imp. II. koszorús feje — hl. Virt. Aug. TR. P. II. S. C. Virtus j. felül állva, Cos II. S. C. — N. br. L. Győr, (Cz).

51. SEVER P. AVG. P. M. TR. P. X. COS III. Severus feje — hl. AETERNIT AVG. IMPERI Caracalla és Geta feje egymással szemközt; találtatott a Pánzsa hidjánál, és kiadatlan, Cohenben nem találtatik. — Ar. L. Győr, (Rohde).

52. Julia Augusta (Domna) a császárné feje j. — hl. Vesta, az istennő b. felül ül, palladiumot tartván jobbjában.— N. br. L. Győr, (H.).

53. Antoninus Aug. Pius P. P. TR. P. XII. Caracalla koszorús feje — hl. Indulgentia Aug. COS IV. j. felül ülő nő, j. csésze, b. dárda. — N. br. L. Győr, (Cz.).

54. Imp. M. Opel. Sev. Macrinus Aug. koszorús feje — hl. P. M. TR. P. II. Cos P. P. A császár j. ülve, j. golyó, balj. pálca. — Ez. L. Győr, (Cz.).

55. Imp. C. M. Aur. Sev. Alexander Aug. babérkoszorús feje — hl. Perpetuitati Aug. j. felül álló nő, j. golyó, balj. pálca. — Ez. L. Győr, (Cz.).

56. Julia Mamaea Augusta pártás feje b. — hl. Venus Felix, Venus j. felül ülve, j. gyermeket, b. dárdát tart. — N. br. L. Győr, (Cz.).

57. Imp. Maximinus Pius Aug. Germ. babérkoszorús feje — hl. Fides Militum S. C. j. felül nő, mindegyik kezében hadi jelt tartva. — N. br. L. Győr, (Cz.).

58. Imp. Caes. M. Ant. Gordianus Aug. babérkoszorúzott feje b. — hl. Victoria Aug. S. C. Victoria j. felül, j. koszorút, b. ágat tartva. — N. br. L. Győr, (Cz.).

59. Marcia Otacilia Severa Aug. Fülöp neje pártásan — hl. Pudicitia Aug. Pudicitia ülve b. — Ez. L. Győr, (Cz.).

60. Imp. Trajanus Decius Aug. babérkoszorúzott feje — hl. P. M. S. COL VIM. nő oroszlány és bika közt, alul: AN XI. — K. br. L. Győr, (Cz.).

61. Imp. C. C. Vib. Treb. Gallus Aug. borostyános feje j. — P. M. S. Col. Vim. nő oroszlány és bika között, alul: AN XIII. — K. br. L. Győr, (Cz.).

62. Imp. Gallienus P. Aug. sugaras koronával — hl. Salus Augg. nő j. kigyót etet, b. dárda oltár előtt. — Ez. L. Győr, (Cz.).

63. Gallienus Aug. sugaras koronás feje j. felül — hl. Libero P. Cons. Aug. j. felül leső párduc. — L. Győr vásár-állás, (Cz.).

64. Imp. Claudius P. F. Aug. sugaras koronás — hl. Providentia Aug. Jobbra forduló nő j. pálcát a lábánál fekvő golyóra tartva. — Kis r. L. Győr, (Cz.).

65. Imp. Claudius Aug. sugaras koronás feje jobbra — hl. Felicitas Aug. j. felül álló nő j. békejel, b. bőségszarv, közepett B. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

66. Imp. Claud. Aug. sugaras koronás feje j. — hl. Victoria Aug. diadaljel állva. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

67. Imp. Aurelianus Aug. sugaras koronás feje j. — hl. Oriens Aug. a nap b. felül állva felemelt jobbal, b. golyót tart, lábainál 2 fogoly. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

68. Imp. C. M. Aur. Probus P. F. Aug. sugaras koronával — hl. Soli invicto Sol 4 lovas kocsin, alul N. AA. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

69. Imp. C. M. Aur. Probus Aug. koronás feje b. — hl. Adventus Probi Aug. a császár lóháton b. felemeli jobb kezét, a ló előtt fogoly, alatta B. — Kis. br. L. Győr, (H.).

70. Imp. Carus P. F. Aug. feje sug. kor. — hl. Spes Publica a remény jobbra halad, alul: S XXI. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

71. Imp. Numerianus Aug. sug. koronás feje j. — hl. Pietas Aug. férj. b. állván, j. zacskót, b. dárdát tartva, alatta FAQ. — Kis br. L. Győr, (H.).

72. Imp. Diocletianus P. F. Aug. — hl. Felix Advent. Augg. NN. oroszlány és bika k. nő, j. zászlót, b. elefánt agyarat. — L. Győr, (Cz.).

73. Diocletianus Aug. borostyános fő — hl. Victoria Sarmatica 4 férfi tábor előtt áldozva. — Ez. L. Győr, (Cz.).

74. Diocletianus Aug. borostyános fő — hl. Virtus militum 4 férfi tábor előtt áldozva. — Ez. L. Győr, (Cz.).

75. Imp. Diocletianus P. F. Aug. — hl. Genio Pop. Romani. — K. br. L. Győr, (gym.).

76. Maximianus Aug. — hátl. Genio Imper. — K. br. L. Győr, (gym.).

77. D. N. Maximiano Felicissimo Sen. Aug. babérkoszorúzott feje jobbra — hl. Providentia Deorum quies Augg. két nő szemközt áll, köztük csillag. — K. br. L. Győr, (H.).

78. Imp. Diocletianus Aug. sugaras vértes mellkép — hl. Jovi Conservatori Augg. Jupiter b. áll jogart és villámot tart, alatta XXI. B. — Kis br. L. Győr, (E.).

79. Imp. Maxentius P. F. Aug. borosty. feje, j. sasvégü jogar — hl. Conserv. Urbis Suae, Roma b. oszlopu templomban ülve, j. gömb, b. dárda, alul AQ. S. — K. br. L. Győr, (Cz.).

80. Val. Licinianus Licinius P. F. Aug. borostyános feje — hl. Virtuti exercitus, balra haladó férfi, jobbj. dárda, b. diadalmi jel. — K. br. L. Győr, (Cz.).

81. Imp. Constantinus Aug. borostyános feje — hl. Marti Conservatori, Mars sisakosan, páncélosan b. fordul. — K. br. L. Győr, (Cz.).

82. Constantius Nob. Caes. borosty. feje — hl. Conservatores Kart. Suae, Genius 6 oszlopu templomban áll, alul PKH. — K. br. L. Győr, (Cz.).

83. Flav. Constantius Nob. Caes. a császár vértes mellképe — hl. Felicitas Romanorum, 3 császárfi diadalív alatt dárdával, alul SM. H. — Ez. L. Győr, (Cz.).

84. Constantinus Jun. Nob. C. a császár mellképe j. — K. br. L. Győr, (gym.).

85. Constantius Gallus a császár feje j. — K. br. L. Győr, (gym.).

86. D. N. Vetranio P. F. Aug. feje jobbra — hl. Hoc signo victor eris, a császár b. áll, labarumot, jogart tart s a mögötte álló Victoria által megkoszorúztatik. — K. br. L. Győr, (E.).

87. Fl. Dalmatius Nob. C. borosty. feje — hl. Gloria Exercitus, hadijel két fegyveres közt, alul: ANT. — K. br. L. Győr, (Cz.).

88. D. N. Valens feje jobbra. — K. br. L. Győr, (gym.).

89. D. N. Valentinianus P. F. Aug. feje jobbra — hátlap: Securitas Reipublicae, Victoria jobbra siet, alatta Γ Sis. — K. br. L. Győr, (H.).

90. D. N. Fl. Cl. Julianus P. F. Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. Securitas Reipublicae, Apis balra fordul, fölötte 2 csillag, előtte csőrében koszorút tartó sas, alatta: CONS. T. — K. br. L. Győr, (Cz.).

91. Fl. Helena Augusta feje j. — hl. Securitas Reipublicae, j. álló nő, jobbj. lehajló ág, balj. ruháját tartva, alul: SM. TSI. — K. br. L. Győr, (Cz.).

[redacted]

92. D. N. Valentinianus P. F. Aug. — hl. Gloria Romanorum, Valens térdelő ellent hajánál fog, b. keresztény jelvényes zászló, alul: B SISC. — K. br. L. Győr, (Cz.).

93. D. N. Valentinianus P. F. Aug. — hl. Gloria Romanorum, a császár gályán áll felemelt jobbal, hátul Fortuna a kormány mellett. — K. br. L. Győr, (Cz.).

94. D. N. Jovianus P. F. Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. VOT. V. Mult. X. koszorú közt, alul: CONST. — K. br. L. Győr, (Cz.).

95. D. N. Theodosius P. F. Aug. b. fordult gyöngyfüzéres feje — hl. Reparatio Reipublicae, előtte térdelő nőnek nyujtja jobbját, b. diadalszobor, alul: A. Sisc. — K. br. L. Győr, (Cz.).

96. D. N. Arcadius P. F. Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. Gloria Romanorum Arc. balj. Krisztus jelvényt, j. leborult foglyot hajánál fog. — K. br. L. Győr, (Cz.).

97. C. Vibius Pansa családi érem. — Ez. L. Győr, (Cz.).

98. D. N. Valens P. F. Aug. a császár gyöngyfüzéres feje j. — hl. Gloria Romanorum. — K. br. L. Győr-Sziget, (gym.).

99. Imp. Caes. Vespasianus P. F. Aug. babérkoszorús feje j. — hl. álló nő j. mérleget, b. dárdát tartva. — L. Szabadhegy, (gym.).

100. Faustina Augusta — hl. álló Aequitas S. C. — L. Szabadhegy, (gym.).

101. Licinius jun. — L. Szabadhegy, (gym.).

102. Imp. Caes. Vespasianus P. F. Aug. mellkép j. — hl. Pont. Max. TR. P. COS V. Caduceus. — Ez. L. Ménfő, (E.).

103. Imp. Nerva Trajanus babérkoszorúzott feje j. — L. Sashegy, (gym.).

104. Antoninus Pius — hl. Indulgentia. — L. Révfalu, (gym.).

105. Maxentius. — L. Szt-Iván, (gym.).

106. Constans. — L. Hecse, (gym.).

107. Római érem. — L. Ikrény, (gym.).

108. Constantinus. — L. Gyirmóth, (gym.).

109. Constans — hl. VOT. XX. Mult. XXX. — L. Kajár, (gym.).

110. Tiberius S. C. Ti. Cos. TR. POT. XXXVI. — hl. Augustus 4 elefánt által diadalkocsin b. vonulva, felette Divo Augusto S. PQR. — N. br. L. Gyirmóth, (E.).

111. Imp. Caes. Vespasianus Aug. — hl. Caduceus Pont. Max. TR. P. COS V. — Ez. L. Ménfő, (E.).

112. Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. XII.— hl. Annona Aug. S. C. az istennő b. kalászt, j. horgonyt tartva. — N. br. Szt-Iván, (E.).

113. Imp. Nerva Trajanus Aug. babérkoszorúzott feje j. — hl. Salus Aug. P. M. Tr. p. COS VI. P. P. S. PQR. — Ar. L. Gyirmóth, (M.).

114. Diva Faustina Augusta feje j. — hl. Aeternitas, nő jobbra, hosszú jogart jobbjában tartván, b. kezét felemeli. — Ez. L. Écs, (H.).

115. D. N. Maximinius (Daza) — hl. Soli invicto AK. Y. X. C. — Ar. L. Écs, (M.).

116. Augustus — Providentia Aug. S. C. — K. br. L. Koroncó, (M.).

117. Vespasianus — hl. Felicitas Publica S. C. — K. br. L. Koroncó, (M.).

118. Imp. Nerva sat. babéros mellkép j. COS III. P. P. — hl. szabadság istennő Libertas Publica. — Ez. L. Kor. (E.).

119. Imp. Caes. Trajan. Hadrianus Aug. bab. vértes mellkép — hl. P. M. TR. P. COS III. Annona istennő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

120. Aurelius Caes. Ant. Aug. Fil. — hl. TR. P. III. COS II. Providentia istennő b. áll, pálcikát s jogart tartva, előtte golyó. — Ez. L. Kor. (E.).

121. Antoninus Aug. Pius P. P. — hl. COS IIII. a császár balra áll, tálat s jogart tartva. — Ez. L. Kor. (E.).

122. Faustina Augusta mkp. jobbra — hl. Juno nő b. áll, tálat s jogart tartva, előtte páva. — Ez. L. Kor. (E.).

123. Faustina Aug. Antonini Aug. Pii Fil.—hl. Venus S. C. nő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

124. M. Comm. Ant .... bab. mkp. — hl. Nobilit Aug. P. M. TR. . . a császár j. áll s jogart tart. — Ez. L. Kor. (E.).

125. Crispina Augusta mkp. j.— hl. Laetitia . . az istennő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

126. Balbinus — hl. Fides Mutua Augg.— Ez. L. Kor. (M.).

127. D. N. Maximiano Beatissimo Sen. Aug. bab. palástos mkp. — hl. Providentia Deorum, quies Augg. S. F. két szemközt álló nő, a jobbról álló ágat s jogart tart, alatta AQS.— K. br. L. Kor. (E.).

128. Imp. Maximianus P. F. Aug. bab. fő j. — hl. Sacra Moneta Augg. et Caess. Nostr. balra álló nő mérleget s bőségszarut tartva. — K. br. L. Kor. (E.).

129. Constantius Caes. (Chlorus) — hl. Sacra Moneta Augg. et Caess. Nostr. — K. br. L. Kor. (M.).

130. Divo Gal. Val. Maximiano fátyolos mkp. j. — hl. Forti Fortunae, alatta Sis, nő b. állva, j. kormányrudat, b. bőségszarut tart. K. br. L. Kor. (E.).

131. Gal. Valeria Aug. diademás mkp. j. — hl. Veneri Victrici * B S M T S b. álló felöltözött Venus almát s fátyolt felemelve tart. — K. br. L. Kor. (E.).

132. FL. Helena Augusta diademás mkp. j. — hl. Securitas Reipublicae S. M. P. S. nő b. áll ágat lefelé tart. — K. br. L. Kor. (E.).

133. Licinius sen. — hl. Genio Augusti. — K. br. L. Kor. (M.).

134. D. N. Constantini Max. Aug. — K. br. L. Kor. (M.).

135. Constantinopolis — hl. Gloria exercitus. — K. br. L. Kor. (M.).

136. Constantinopolis — körirat nélkül. — K. br. L. Kor. (M.).

137. Urbs Roma sisakos fő — hl. Római farkas. — K. br. L. Kor. (M.).

138. Fl. Jul. Helena Aug. diademás mellképe j. — hl. Pax Publica, nő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

139. D. N. Constans P. F. Aug. diademás mkp. j. — hl. Fel. Temp. Reparatio C. Sis. a császár hajón b. áll, madarat s labarumut tartva, mögötte angyal tartja a hajó kormányát. — K. br. L. Kor. (E.).

140. D. N. Constans P. F. Aug. diademás mellképe j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, j. fénysugaras fenix halmon. — K. br. L. Kor. (E.).

141. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. mkp. j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, mint előbb, alább Γ Sis. — K. br. L. Kor. (E.).

142. D. N. Theodosius P. F. Aug. diad. mkp. j. — hl. Gloria Romanorum, a császár j. megy, egy térdelő foglyot hajánál utána vonz és labarumot tart. — K. br. L. Kor. (E.).

143. Hadrianus Augustus bab. mellképe j. — hl. Salus Augusti, az istennő b. áll, kigyót etet, COS II. S. C. — K. br. L. Kor. (E.).

144. Sabina Augusta Hadriani Augusti. diad. mkp. j. — hl. Concordia Augg. nő j. áll és csészét tart. — K. br. L. Kor. (E.).

145. Kelta érem, tetradrachma, babérkoszorúzott fő b. — hl. álló felszerszámozott ló b., felette ΠΑΛΑ. — Ez. L. Töltéstava, (H.).

146. Imp. M. Jul. Philippus P. F. Aug. — hl. Securitas August. — L. Győr, (gym.).

147. Imp. Verus Aug. Arm. Parth. Max. — hl. TR. P. VI. Imp. IIII. Cos II. Victoria áll, j. golyót, b. bőségszarut tartva. — Ez. L. Bőny, (gym.).

148. M. Agrippa Cos VIII. S. C. hajó kor. feje j. — hl. Neptun delphint j., b. tridenst tartva. — K. br. L. Gönyő, (gym.).

149. Gordianus Pius F. Aug. — R. L. Vének, (gym.).

150. Familia Plautia Medusa-fő — hl. két lovat fékező genius. — Ez. L. Téth, (E.).

151. Antoninus Pius F. Aug. (Caracalla) — hl. Securitas perpetua. — Ez. L. Téth, (M.).

152. Constantinus NOB CAES. kosz. feje j. — hl. Virtus Augg. et Caess. NN. Mars jobbra. — N. br. L. Téth, (K.).

153. D. N. Crispus kosz. feje j. — hl. Principi Juventutis. — K. br. L. Téth, (M.).

154. D. N. Delmatius — hl. Gloria Exercitus. — K. br. L. Téth, (M.).

155. D. N. Constantinus Jun. — hl. Gloria Exercitus. — K. br. L. Téth, (M.).

156. D. N. Constantinus Jun. — hl. Providentia Caess. — K. br. L. Téth, (M.).

157. D. N. Constans P. F. Aug. — hl. Victoria DD. Augg. NN. — K. br. L. Téth, (M.).

158. D. N. Vetranio P. F. Aug. — hl. Gloria Romanorum. — K. br. L. Téth, (M.).

159. M. Aurelius Ant. Aug. P. F. — hl. Consecratio, sas golyón állván, kiadatlan. — K. br. L. Téth, (M.).

160. Faustina Aug. Antonini Aug. Pii Fil. mkp. j. — hl. Venus S. C. Istennő b. áll, fátyolát s golyót tartva. — K. br. L. Gyarmath, (E.).

161. Lucilla Augusta mkp. j. — hl. Juno Regina az istennő b. áll, tálat s jogart tart, előtte páva. — K. br. L. Gyarmath, (E.).

162. Imp. C. M. Opel. Sev. Macrinus Aug. bab. vértes mkp. j. — hl. Pontif. Max. TR. P. COS. P. P. Securitas b. áll, keresztezett lábakkal, jogart tart s baljával oszlopra könyököl. — Ez. L. Gyarmath, (E.).

163. Imp. T. Caes. Vesp. Aug. mkp. j. — hl. Neptun j. állva acrostoliumot s jogart tartva, jobb lába golyón nyugszik, NEP. RED. — Ez. L. Szemere, (E.).

164. Com. M. Ant. Ael. Aur. bab. mkp. j. — hl. Apol. Monet COS. VI. Apollo keresztezett lábakkal j. áll s oszlopon nyugtatja b. karját. — Ez. L. Szemere, (E.).

165. Imp. Alexander Pius Aug. babér. mkp. j. — hl. Providentia Aug. Annona istennő b. áll. — N. br. L. Szemere, (E.).

166. Hadrianus Augustus P. F. bab. mkp. j. — hl. Hilaritas P. R. COS III. istennő b. áll, pálmaágat s bőségszarut tart, előtte s mögötte kisded áll. — N. br. L. Patona, (E.).

167. Imp. Gordianus Pius. Fel. Aug. bab. mkp. j. — hl. P. M. TR. P. II. PP. S. C. Mars jobbra megy, lándzsát és paizst tart. — N. br. L. P.-Szt-Pál, (E.).

168. Kelta érem, tetradrachma, szakállas koszorúzott férfi fő j. — hl. balra léptető lovas, a ló lába alatt TT és triquetra. — Ez. L. Asszonyfa, (K.).

169. Ti. Claudius Caes. Aug. P. M. TR. P. babér feje j. — hl. Spes Augusta istennő j. ruháját emeli, b. virágot tart. — N. br. L. Lesvár, (H.).

170. Ti. Caesar. Divi Aug. F. Augus. babérkosz. feje j. — hl. Pontif. Maxim. — Ar. L. Csikvánd, (K.).

171. Imp. Sev. Aug. babérkosz. feje j. — hl. Profectio Augusti S. C. a császár lovon, melyet egy katona vezet. — K. br. L. Mérges, (K.).

172. Julia (Mamaea) a császárné feje j. — hl. olvashatlan. — K. br. L. Mindszent, (K.).

173. Imp. M. Jul. Philippus Aug. koszorús feje j. — hl. Aeternitas Augg. elefánt b. és rajta egy vezető. — N. br. L. Mindszent, (K.).

174. Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. TR. P. COS III. P. P. babérkosz. fő j. — hl. Aequitas Aug. az istennő j. mérleget. b. bőségszarut tart S. C. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

175. Imp. Nerv. Trajano Optimo Aug. Germ. babérk. fő j. — hl. az istennő b. kormányrudat, j. bőségszarut tart, alatta Fort. Red. — Ez. L. Tényő, (Sz.).

176. Imp. M. Jul. Philippus Aug. babérkosz. fő j. — hl. PM. S. COL VIM egy nő oroszlány és bika között áll, alatta AN V. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

177. Imp. Caes. Cl. Tacitus Aug. sugaras kor. fő j. — hl. Salus Aug. az istennő csészéből egy oltár előtt kigyót etet, alatta XXI. A. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

178. Constantinus Aug. bk. fő j. — hl. D. N. Constantini Max. Aug. VOT. XX. koszorúban. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

179. Constantius C. (Gallus) meszt. fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, egy harcos lováról ledöf egy ellenséget, alatta TM. BR. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

180. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Gloria Romanorum, a császár b. egy foglyot lenyom, j. labarumot tart. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

181. Imp. C. M. Aur. Sev. Alexand. Aug. bk. feje j. — hl. P. M. TR. II. COS. P. P. Jupiter villám és jogarral. — Ez. L. Tényő, (gym.).

182. Imp. C. Alexand. Aug. bk. fő j. — hl. Pietas Aug. nő egy oltár előtt áldoz. — Ez. L. Tényő, (Sz.).

183. D. N. Fl. Constantinus Aug. diad. fő j. — hl. Gloria Exercitus, labarum két harcos között. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

184. D. N. Constans P. F. Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár j. labarumot, b. golyót tartván, hajón áll, melyet Vict. kormányoz. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

185. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. f. j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár egy barbart leszúr a lováról, alatta A Sis. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

186. D. N. Constantius P. F. Aug. mint fönnebb. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

187. D. N. Julianus Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. Spes Reipublicae, a császár j. lándzsát, b. golyót tart. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

188. D. N. Julianus Aug. gyf. feje j. — hl. Securitas Reipublicae. — N. br. L. Tényő, (M.).

189. M. Agrippa L. COS. kor. fő b. — hl. Neptun balra áll, j. tridenst, b. delfint tart. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

190. Ti. Claudius Caesar Aug. P. M. TR. P. Imper. a császár koszorútlan feje — hl. Libertas Augusta, a szabadság nőalakban jobbra. — N. br. L. Ravazd, (K.).

191. Imp. Aurelianus Aug. sugaras kor. fő j. — hl. Jovi conservatori, Jupiter a császárral kezet fog. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

192. Imp. Diocletianus P. F. Aug. kosz. fő j. — hl. Genio Populi Romani, a genius oltár előtt áll, j. csészét, b. bőségszarut tart, alatta AQP. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

193. Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. TR. P. bk. feje j. — hl. Fortuna August. Fortuna istennő b. áll. — K. br. L. Pázmánd, (K.).

194. Imp. Antoninus P. F. Aug. (Elogabal) babérk. feje j. — hl. Invictus Sacerdos Aug. a császár ágat tartván b., áldoz egy oltár előtt. — Ez. L. Pázmád, (Sz.).

195. Imp. Antoninus Aug. (Elogabal) babérkoszorúzott feje j. — hl. Temporum Felicitas b. állván, j. bőségszarut, b. hosszú caduceust. — Ez. L. Pázmánd, (Sz.).

196. Imp. Constantinus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Soli invicto comiti, Sol b. áll, j. sugarat, b. golyót tart, előtte *, alatta Sis. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

197. Imp. Constantinus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Jovi Conservatori Augg. N. N. Jupiter b. áll, előtte sas csőrében koszorú. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

198. Constantinus Aug. k. fő j. — hl. Providentia Augg. táborkapu, fölötte csillag, alatta S. M. T. S. T. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

199. D. N. Constans P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár j. labarumot, b. golyót tart, egy hajón állva, melyet Victoria kormányoz. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

200. Constantinus Jun. NOB C. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Dominorum Nostrorum Caesarum, VOT egy koszorúban. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

201. Fl. Jul. Constantinus Nob. Caes. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Gloria Exercitus, 2 labarum 2 harcos között. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

202. D. N. Constantius P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár egy lovast lováról leszúr. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

203. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorút kezében tartva b. siet, alatta Sis, 3 példányban. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

204. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorút tartva b. siet, 2 példányban. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

205. Ti. Caes. Aug. P. M. TR. P. XXXVII. — hl. Jobbra vonuló négyfogatu üres diadalkocsi, S. C. — N. br. Szt-Márton, (E.).

206. Agrippina M. Germanici mkp. — hl. SPQR Memoriae Agrippinae, 2 öszvér által balra vont carpentum, S. C. — N. br. L. Szt-Márton, (E.).

207. Imp. Caes. Vesp. Aug. P. Max. COS IIII. babérkoszorúzott fő j. — hl. Victoria August. Victoria egy győzelmi jelt koszorúz. — Ez. (II.).

208. Antoninus Aug. Pius P. P. TR P XVI. bab. mkp. — hl. Salus Aug. COS IIII. az istennő b. tálat, j. lándzsát tartva.— N. br. (E.).

209. Imp. Antoninus. — Ez. L. Szt-Márton, (gym.).

210. Imp. M. Jul. Philippus Aug. sug. koronás fő j. — hl. Annona Aug. — Ez. L. Szt-Márton, (gym.).

211. Diva Faustina Aug. feje a császárnénak j. — hl. Aeternitas, az istennő b. áll, b. hosszú jogart tart. — Ez. L. Szent-Márton, (Sz.).

212. Imp. M. Jul. Philippus Aug. sug. kor. fő j. — hl. Liberalitas Augg. II. nő j. áll, b. tesserát, j. bőségszarut tart. — Ez. L. Szt-Márton, (Sz.).

213. Imp. C. M. Aur. Probus P. F. Aug. sug. kor. fő b. — hl. Virtus Probi Aug. egy harcos tropaeummal vállán j. siet. — K. br. L. Szt-Márton, (Sz.).

214. Imp. C. Probus P. F. Aug. sug. kor. fő j. — hl. Temp. Felicitas, nő j. felül áll, hosszú caduceust j. tart.— K. br. L. Szt-Márt. (Sz.).

215. Imp. Diocletianus Aug. bkosz. fő j. — hl. Salvis Augg. et Caess. Fel. Kart. nő b. áll, mindenik kezében gyümölcsöt tart, alatta H. — K. br. L. Szt-Márton, (Sz.).

216. Imp. Diocletianus Aug. — L. Szt-Márton, (Sz.).

217. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyf. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorút tart b., j. siet. — K. br. L. Szt-Márt. (Sz.).

218. Imp. C. M. Jul. Fhilippus Aug. bkosz. fő j. — hl. PMS. COL VIM, nő bika és oroszlány között áll, alatta AN VIII. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

219. D. N. Valens P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval j. balra siet, alatta S M Q Ω T. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

220. Probus Aug. sug. koronás fő j. — hl. Adventus Aug. lovag b. halad, b. lándzsa, j. ág, alatta fogoly ül. — K. br. L. Szt-Imre, (Sz.).

221. D. N. Constans P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Victoria DD. NN. Augg. 2 Victoria koszorút tartván szemközt áll. — K. br. L. Szt-Imre, (Sz.).

222. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár lándzsával leszúr lováról egy lovagot. — K. br. L. Gánth, (Sz.).

223. Julia Augusta (Domna) feje j. — hl. Hilaritas, istennő áll b. hosszú pálmaágat tartva. — Ez. L. Peér, (Sz.).

224. Imp. Valerianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Vict. Parth. Victoria b. pálmaágat tart, lábánál fogoly ül. — Ez. L. Peér, (Sz.).

225. Imp. Constantinus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Jovi Conservatori Augg. Jupiter b. áll, b. dárdát, j. Victoriát tart, alatta sas. — K. br. L. Peér, (Sz.).

[redacted]

226. Hadrianus Augustus bk. fő j. — hl. meghatározhatlan. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

227. Imp. Caesar Vespasianus Aug. babérk. fő j. — hl. Victoria Augusti, Victoria koszorúz egy tropaeumot. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

228. Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. bkosz. fő j. — hl. Jovi Conservatori, Jupiter b. lándzsát, j. victoriolát tart, előtte sas. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

229. D. N. Constantinus Jun. Nob. C. diad. fő j. — hl. Gloria Exercitas, 2 labarum 2 harcos között, alatta Sis. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

230. Imp. Constantius P. F. Aug. bkoszorúzott fő j. — hl. Sacra Moneta Augg. et Caess. NN. nő mérleggel j. áll. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

231. D. N. Constantius Jun. Nob. C. (Gallus) mesztelen fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, egy harcos lováról ledöf egy barbart. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

232. D. N. Valens P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval balra siet. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

233. Imp. M. Antoninus Aug. bk. fő j. — hl. Minerva j. küzd, COS II. — L. Nyalka, (Sz.).

234. Hadrianus Augustus babérkosz. fő j. — hl. Salus Augusti, az istennő csészéből kigyót etet, alatta COS III. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

235. Antoninus Pius Aug. (Caracalla) babérk. fő j. — hl. Liberalitas Augg. IIII. nő j. tesserát, b. bőségszarut tartva. — Ez. L. Nyalka, (Sz.).

236. Imp. M. Jul. Philippus P. F. Aug. bkosz. fő j. — hl. P. M. S. Col. Vim. nő oroszlány és bika között, alatta AN VI. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

237. Imp. C. Maximianus P. F. Aug. bkoszor. fő j. — hl. Sacra Monet. Augg. et Caess. Nostr. nő mérleget tart, b. bőségszarut, alatta ST. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

238. Constantinus P. F. Aug. k. fő j. — hl. két Victoria szemközt áll és koszorút tart, középett pálmaág.— K. br. L. Nyalka, (Sz.).

239. Constantinus Max. Aug. k. fő j. — hl. Gloria Exercitus, labarum két harcos között, alatta SIS. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

240. Constantinus Aug. k. fő j. — Providentia Augg. N. N. et Caess. táborkapu, fölötte 3 csillag. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

241. Fl. Val. Constantius Nob. Caes. bk. fő j. — hl. Genio Populi Romani, genius j. csészét, b. bőségszarut tartva, alatta TS. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

242. Urbs Roma sisakos fő b. — hl. farkas, fölötte 2 csillag, alatta 2 gyermek. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

243. Constantinopolis sisakos fő b. — hl. Victoria b. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

244. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár b. fordul, lováról leszúrja az ellenséget. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

245. D. N. Valens P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval kezében b. siet. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

246. D. N. Valentinianus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Reipublicac, Victoria koszorúval b. siet. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

247. Görög érem, fátyolos fő j., mögötte jogar és pohár — hl. HPETTIOV, Neptun j. lábát hajóorrára teszi, b. kelevéz. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

248. Hadrianus Augustus bk. fő j. — hl. Salus Augusti, oltár előtt álló nő csészéből kigyót etet. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

249. M. Aurelius Antoninus k. fő j. — hl. Jupiter b. ülvén, j. victoriolát, b. hosszú jogart tart. — L. Tarján, (Sz.).

250. Imp. Vespasianus Aug. babérkoszorúzott fő j. — hl. Aequitas Augusti, nő j. lándzsát, b. mérleget tart, S. C. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

251. Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. TR. P. COS. IIII. bk. fő j. — hl. Aequitas Augusti, nő j. bőségszarut, b. mérleget tart. — Ez. L. Tarján, (Sz.).

252. Antoninus Aug. Pius P. M. TR. P. XI. bk. fő j. — hl. COS IIII. császár j. csészét tartva áldoz b. felé. — Ez. L. Tarján, (Sz.).

253. Constantinus Aug. diad. fő j. — hl. Gloria Exercitas, labarum 2 harcos közt. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

254. D. N. Constans P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Virtus Aug. a császár j. lándzsát, b. paizsot tart, koronáztatik Victoria által. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

255. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár lováról leszúrja ellenségét. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

256. D. N. Valentinianus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Gloria Romanorum, a császár lándzsát tartván balj., jobbjával egy foglyot lenyom. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

257. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval b. siet, alatta SIS. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

258. Imp. T. Caes. Vesp. Aug. P. M. TP. P. CÓS VIII. koszorúzott feje j. — hl. Salus Aug. az istennő ül b., S. C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

259. Imp. C. Vespasian Aug. k. f. j. — hl. Roma istennő ülve, S. C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

·260. Antoninus Pius Aug. Germ. — hl. Venus Victrix, az istennő állva, S. C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

261. Imp. Caes. C. Vilius Treb. Gallus Aug. k. fő j. — hl. Pietas Augg. b. álló nő. — Ez. L. Árpás, (gym.).

262. Gallienus Augustus sug. k. fő j. — hl. Uberitas Aug. j. álló nő, j. kalászokat hullat, b. bőségszarut tart.— Ez. L. Árpás, (gym.).

263. Imp. C. M. Cl. Tacitus Aug. — hl. Laetitia Fund. nő j. koszorú, baljában horgonynyal, alatta XXI B. — K. br. L. Árpás, (gym.).

264. Imp. C. Maximianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Sacra Moneta Augg. et Caess. Nostr. nő j. állva, j. mérleget, b. bőségszarut tart, alatta ΓΓ. — K. br. L. Árpás, (gym.).

265. Imp. Maximianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Jovi Conservat Augg. Jupiter j. áll, j. villámot, b. lándzsát tart, SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

266. Imp. Maximianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Concordia Militum, Jupiter victoriolát nyujt a császárnak, F △ a mezőn. — K. br. L. Árpás, (gym.).

267. Imp. Licinius Aug. k. fő j. — hl. D. N. Licini Augusti VOT XX koszorúban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

268. Imp. Lic. Licinius Aug. k. fő j. — hl. D. N. Licini Augusti, VOT X koszorúban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

269. Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. k. fő j. — hl. Genio Augusti, a genius koszorúval és bőségszaruval, mezőn ◡/R SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

270. Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. k. f. j. — hl. Jovi Conservatori, Jupiter j. victoriolát, b. lándzsát tart, lábainál sas, mezőn B, alatta SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

271. Ugyanaz, mezőn △. — K. br. L. Árpás, (gym.).

272. Ugyanaz, mezőn Γ ív alatt — hl. Jovi Conservatori, Jupiter jobbjában golyót, b. nyilat és ivet tart, mezőn ◡ △, alatta SMAL. — K. br. L. Árpás, (gym.).

273. Imp. Licinius Aug. k. feje — hl. Vict. Laetae Princ. Perp. 2 Victoria oltárnál áll paizsot tartván, melyen VOT. PR., alatta A SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

274. Fl. Jul. Constantius Nob. Caes. k. feje j. — hl. Concordia Militum, a császár mindegyik kezében labarum, fején csillag, alatta TSE *. — K. br. L. Árpás, (gym.).

275. Constantinus. Max. Aug. k. feje j. — hl. Gloria Exercitus, pálmaág mellett lándzsás és nyilas katonák, CONST. — K. br. L. Árpás, (gym.).

276. Constantinus Aug. f. j. — hl. Virtus Exercit. Két fogoly közt labarum, melyen VOT. XX, mezőn SF Γ. SIS. — K. br. (gym.).

277. Constantinus Max. Aug. — hl. Providentiae Augg. tábor-kapu felül csillag, Γ SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

278. Constantinus Aug. — hl. D. N. Constantin. Max. Aug. VOT XX koszorúban, alatta C SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

279. Constantinus Max. Aug. — hl. Gloria Exercitus, két trophaeum két lándzsás katona közt, alatta SHTSA három példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

280. Constantinus Aug. — hl. Constantinus Max. Aug. koszorúban VOT XX. — K. br. L. Árpás, (gym.).

281. Ugyanaz — hl. genius zászló és paizszsal, alatta fogoly, TPS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

282. Imp. Constantinus P. F. Aug. — hl. Soli invicto Comiti, Sol sugaras fővel b. golyót tart, j. felemeli, mezőn C. S. — K. br. L. Árpás, (gym.).

283. D. N. Constantinus P. F. Aug. — hl. Diadalkocsi. — K. br. L. Árpás, (gym.).

284. Constantinus Aug. — hl. Providentiae Augg. táborkapu csillaggal, S. NTRC. — K. br. L. Árpás, (gym.).

285. Urbs Roma sisakos fő — hl. Victoria lándzsával és paizszsal, BSI. 5 példány. — K. br. L. Árpás, (gym.).

286. Constantinopolis sisakos fő b. — hl. Romulus és Remus farkassal, két csillag, két példány. — K. br. L. Árpás, (gym.).

287. Fl. Max. Fausta Aug. — hl. Spes Reipublicae, nő két karján két csecsemő, RΩP. — K. br. L. Árpás, (gym.).

288. Crispus Nob. C. — hl. Caesarum Nostrorum, koszorúban VOT X. A SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

289. Jul. Crispus Nob. C. — hl. Caesarum Nostrorum VOT V. SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

290. Constantinus Jun. Nob. C. — hl. Gloria Exercitus, két harcos között 2 trophaeum, 3 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

291. Constantinus Jun. Nob. C. — hl. Gloria Exercitus, két katona között egy labarum, S M F. — K. br. L. Árpás, (gym.).

292. Constantinus Jun. Nob. — hl. Providentiae Caess. táborkapu, fenn csillag, S M H S. — K. br. L. Árpás, (gym.).

293. Constantinus Jun. Nob. C. — hl. Caesarum Nostrorum VOT X PTNU. — K. br. L. Árpás, (gym.).

294. Constans P. F. Aug. — hl. Gloria Exercitus, két katona között labarum, PNC. 3 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

295. Constans P. F. Aug. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár áll, j. golyót phönixmadárral, b. labarumot tart, mellette Victoria a kormánynyal, alatta SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

296. Constans P. F. Aug. — hl. A császár áll, b. paizsot tesz le, j. labarumot tart, mögötte két fogoly, B. SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

297. Constans P. F. Aug. — hl. Victoriae D. D. Augg. et Caess. N. N. két Victoria koszorúval szemközt áll, S N T. 5 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

298. D. N. Constantius P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — Fel. Temp. Reparatio, a császár lándzsával egy ellenséget lováról ledöf, B SIS A 16 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

299. Fl. Jul. Constantius Nob. C. gyöngyfüzéres fő — hl. Gloria Exercitus, 2 lándzsás katona közt labarum, Γ. SIS. 2 példány. — K. br. L. Árpás, (gym.).

300. Constantius P. F. Aug. — hl. Victoriae D. D. Augg. N. N. két Victoria koszorúval s pálmával 2 péld. — K. br. L. Árpás, (gym.).

301. D. N. Constantius P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Virtus Augustorum, a császár b. halad, j. dárdát, b. golyót tart, két oldalról ül 2 fogoly, alatta SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

302. D. N. Constantius P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, b. fordult katona ifju rabot vezet, mellette fa, alul R * P. — K. br. L. Árpás, (gym.).

303. Fl. Jul. Constantius Nob. Caes. — hl. Concordia Militum, Constantius mindegyik kezében labarumot tart, fején csillag, TSC *. — K. br. L. Árpás, (gym.).

304. D. N. Fl. Cl. Julianus P. F. Aug. — hl. Securitas Reipublicae, Apis két csillaggal, alatta CONST. — K. br. L. Árpás, (gym.).

305. D. N. Fl. Cl. Julianus P. F. Aug. — hl. VOT. X· MVLT XX B SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

306. D. N. Julianus P. F. Aug. — hl. Fel. Temp. Reparatio, harcos ellenséget dof le lováról, 2 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

307. D. N. Julianus Nob. Caes. — hl. Spes Reipublicae, Julian golyót és jogart tart, alatta AQT. — K. br. L. Árpás, (gym.).

308. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Gloria Romanorum, Valens labarummal b. kezében, j. foglyot tart, j. szélen Å PB SIS C. 2 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

309. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyf. fő j. — hl. Restitutor Reipublicae, Victoria pálmaág- és koszorúval. — K. br. L. Árpás, (gym.).

310. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Securitas Reipublicae, mezőn SÖ S, alul: A SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

311. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüz. fő j. — hl. Gloria Romanorum, a császár egyik kezében labarumot tart, másikával egy foglyot ragad meg hajánál fogva, 2 péld. — K. br. L. Árpás, (gym.).

312. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüz. fő j. — Securitas Reipublicaa, Victoria pálmaág- és koszorúval, mezőn DS, alatta A SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

313. D. N. Gratianus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Gloria Novi Saeculi, Grat. labarummal, nőt emel, mezőn S D, 2 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

314. Ugyanaz — hl. Gloria Romanorum, Gratianus labarumot tartván, nőt emel, mezőn M P, alatta SIS C. — L. Árpás.

315. Constantinus Nob. Caes. babérk. fej. — hl. álló alak jobb kezében golyó, baljában lándzsa, alatta: S. M. S. D. körirata: Principi juventutis. — K. ar. L. Kis-Árpás, (Miháldy J.).

Régészeti lelhelyek.

Igazolásul a megye régészeti térképéhez.

Ebenhöch Ferenc- és Sztachovics Remigtől.

Árpás, kis. Neolith: ék 2, gyalu 1, balta 3. Bronzkor: ékszer 1. Római pénz sok, épület 1.

Ásvány. Neolith: ék 2, balta 1.

Asszonyfa. Római épület, felirás 1.

Bácsa. Bronzkor: fegyver 2.

Bezi. Neolith: ék 2.

Bödöge. Neolith: ék 1. Románkori kerekegyház.

Börcs. Palaeolith: nyilvég 1. Románkori épület nyomai.

Csák-Néma. Római érem 4, római épület nyomai. Középkori templom helye.

Csanak. Neolith: ék 4, balta 1.
Csécsény. Neolith: ék 1, gyalu 1, balta 1.
Csikvánd. Palaeolith: sir 2.
Eöttevény. Neolith: ék 1.
Felpéc. Neolith: ék 1, gyalu 1, balta 1.
Fúd, puszta. Palaeolith: nyilvég 3, kés sok, sir 1. Neolith: agyagféle sok. Bronzkori fegyver 1, ékszer 11. Vaskor 1 darab. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem 4.

54-ik ábra.

Gyánti dülő. Római érem 6, épület sok. Középk. templom nyomai.
Gyarmath. Római érem 4, üveglée 5.
Gyirmóth. Neolith: ék 15, gyalu 1, balta 3, egyébféle 2. Bronzkori ékszer 1, különféle 2, agyagféle 1. Vaskori fegyver 2. Római érem 2, ékszer 1. Középkori magyar érem sok, egyébféle 2.

Gyömöre. Neolith: ék 1, balta 1. Római érem 1.

Győr, város. Neolith: ék 1, balta 1, agyagféle sok. Bronzkori ékszer, agyag és különféle sok. Vaskor: fegyver, egyébféle sok és sir. Római*) érem, edény, ékszer és sir, — sok. Középkor: magyar érem s egyébféle sok, épület 2.

Hecse, puszta. Neolith: ék 1. Római érem sok.

Hédervár. Neolith: ék 1. Középkori épület 3.

Kajár. Középkori magyar érem sok, épület 1.

Kapi. Bronzkori fegyver 2.

55-ik ábra.

Kis-Babóth. Neolith: gyalu 1.

Kis-Baráth. Neolith: ék 3, gyalu 1, balta 3, furási kisérlet 1.

Kis-Écs. Neolith: ék 1. Barbár temető római agyagfélékkel. Középkori érmek 6.

Kóny. Bronzkori fegyver 1.

---

*) Érdekesnek tartjuk a sok római emlék közöl rajzban is (54., 55. ábra) bemutatni azon korsót (amphorát), melyre Győrött 1861-ben Takács András sütőmester házának alapjában egy koporsóban akadtak, s mely jelenleg a győri főgymn. muzeumban őriztetik. E korsót Rómer Flóris a győri tört. és rég. füzetekben (I. é. 284) és az arch. értesítőben ekként ismerteti: „A vörös edény bacchans-alakokat

[redacted]

Koroncó. Palaeolith: nyilvég 1, kés és agyagféle sok, sir 1. Neolith: ék 41, gyalu 9, balta 26, furási kisérlet 1, agyagféle sok. Bronzkori fegyver 9, ékszer 21, különféle sok, agyagféle sok. Vaskori fegyver sok, vegyes sok, sir 2. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem sok.

Liki-Varsány. Római sir 1, ékszer 4.

Markota. Neolith: ék 1.

Ménfő. Neolith: gyalu 1, balta 1. Bronzkori fegyver 2, ékszer 1. Római érem 1.

Mérges. Neolith: ék 1, balta 2. Bronzkori fegyver 1.

Mindszent. Római érem 5, épület nyomai. Középkori templom helye.

Nagy-Baráth. Neolith: ék 3, balta 1.

Nagy-Écs. Neolith: ék 2.

Nyalka. Római érem 17, ékszer 3, agyagféle 5.

Packalló (Ravazd mellett). Római épület hypocaustummal 2, sir 1, érem 43, agyagféle sok, felirás 1.

Pátka. Neolith: ék 1, balta 1.

Pázmánd. Bronzkori ékszer 7, agyagféle 5. Római sir 1, terra sigillata hamveder 1, érem 28, egyéb agyagféle sok.

Pér. Római érem 6, agyagféle sok.

Puszta-Szt-Pál. Neolith: ék 4, balta 1, agyagféle sok.

Rába-Patona. Neolith: ék 2, balta 1.

Rába-Szt-Mihály. Neolith: ék 2. Vaskori fegyver 1.

Rába-Szt-Miklós. Palaeolith: agyagféle 2. Neolith: agyagféle 1. Középkori agyagféle 1, épület 1.

Ravazd. Palaeolith: agyagféle 1. Neolith: ék 1. Bronzkori fegyver 3, ékszer 31, különféle 1, sir 1, kelta ezüst érem 1. Római érem 8, vas fegyver 4, agyagféle sok. Középkori templom helye 1.

Sabaria helyén. Római érem 7, agyagféle sok.

Ságh-hegy. Római érem és középkori magyar érem sok.

Selyemcsuk, puszta. Bronzkori ékszer 6. Római érem 2, agyagféle sok.

---

mutat, melyek két minta összenyomása által készültek; 54-ik ábra szőlővenyigék közt kecskelábu satyrt tüntet föl, melyet félig meztelen bacchans követ; 55-ik ábra szülőlugasban félig meztelen nő-alak a szőlő istenségének szobrát ölelés közt megkoszorúzza. Ezen — diszitményeivel a classicus korra utaló, noha részben durva mü hazánkban annyiban feltünő és egyetlen, hogy erről a diszítmény nem leváló, mint a darabokban sok helyütt előforduló terra sigillátákról". Szerk.

Sövényháza. Bronzkori fegyver 2. Római ékszer 1.

Szemere. Palaeolith: agyagféle 2, sir 1. Neolith: ék 10, gyalu 2, balta 2, agyagféle sok. Bronzkori fegyver 1, ékszer sok, agyagféle sok. Római érem sok, ékszer 2. Középkori magyar érem sok.

Szent-Imre, puszta (Pázmándnál). Római érem 15, agyagféle sok, római úttal.

Szent-Márton. Neolith: ék 35, gyalu 1, balta 5. Bronzkori ékszer 22, agyagféle 2, sir 1. Vaskori fegyver 1, agyagféle sok. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem sok, épület 2.

Szerecseny. Középkori agyagféle 1.

Táp. Neolith: balta 1. Középkori magyar érem sok. Épület (középkori templom) 1.

Tarján. Római érem 8, ékszer 2, római út.

Tényő. Neolith: ék 2, balta 1. Bronzkori fegyver 3. Kelta ezüst érem 1. Vaskori fegyver 4. Római érem 45, agyagféle sok.

Téth. Neolith: ék 8, gyalu 4, balta 3, furási kisérlet 1, agyagféle sok. Bronzkori agyagféle sok. Vaskori vegyes 3. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem sok; egyébféle sok.

Zsejke, puszta. Bronzkori fegyver 1.

Közép- és újkor.

Győr-vár.

Méry Eteltől.

Midőn Pálffy és Schwarzenberg 1598, marc. 29-én Győr várát diadalmasan bevette, és Schwarzenberg ennek parancsnoka lőn: első teendője volt az elrombolt kapuk- s bástyáknak kijavítása. A Vobercourt és Cuvias petárdájával bevetett kapu helyett ujat készíttetett, ugyanazon fehérvári-kapunál uj és erősebb falakat vonatott. E munka közben a munkások kerek kőre akadtak, melybe török felirat volt vésve, ily értelményü: Győr-vár a török kulcsa, melylyel az a kereszténység összes erődeit fölnyitni képes [1]). És csakugyan a Miksa által 1568-ban valódi erősséggé emelt Győr-vár Montecuccoli parancsnok javításai folytán oly nevezetes lett, hogy Szobieszki János lengyel királyt is bámulatra ragadta, midőn ez 1683-ban Bécsből Lengyelország felé útját erre vette [2]).

Győr-vár három részből állott: u. m. a fellegvárból, várból, és városból.

1. Fellegvár, belső vagy püspökvár. Püspöki hatóság. Hajdan római erőd (praesidium), kizárólag a római katonaság lakhelye; a középkorban veszély idején királyi őrséget is fogadott be a várnagyok- és tisztartókon kivül [3]). A régi vár romjait még 1572-ben is lehetett látni [4]). Állhatott teljes erőd gyanánt már a vezérek idejében, mert ennek kapujára parancsolá felfüggesztetni Szent-István a lázadó Kupa négy részre vágott testének egy darabját [5]).

Rómer Flóris e régi vár egyik bástyafalát, a várőrizet gyül- vagy nyughelyét sőt kirohanási ajtócskáját véli azon föld alatti épitmények egyikében, melyet a nép a török idők óta török pincének, török

---

[1]) Chronologia Oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen .... so in Ober vnd Vnder Vngern auch Sibenbürgen mit dem Turcken von Ao. 1395. biss auff gegen wertige Zeit. Zusamen verfast vnd beschrieben Durch Hieronymum Ortelium Augustnum. † MDCXX. Nürnberg.

[2]) Ráth Károly »Győr bástyatégláinak jegyeiről«. Győri Közlöny 1858. 8. sz.

[3]) Ráth »Győrvárosa története. IV. szakasz. Az ujjáalakítás kora.« Győri K. 1864. 80. sz.

[4]) Ráth »Győrváros története. Első közlemény.« Idézve: győri káptalan bevallási jegyzőkönyve 2. l. 1534. és Czeh János. »A győri vidék legrégibb időben s a rómaiak alatt.« (Magyar tudós társaság évkönyve 1. k. 339 l.)

[5]) Ráth ugyanott.

börtönnek nevez [1]). Lippert [2]) e helyiséget igy irja le: „A püspökvárban — mely helyen hajdan az erőd és várparancsnoki lak állott — létező pince szinvonalán, az épület bal szárnya alatt éjszakon látható egy körivű ajtó; ezen néhány lépcsővel alább menvén, jobbra egy 7' 6'' magas és 3' széles folyosóra érünk, mely tiz lépcsővel alább vezet; ezen lépcsők a körivű boltozaton is ismételvék, és igy az egész lépcsőzetet egyenlő magasságuvá teszik."

„Balra nehány lépésnyi keskeny melléktornác vezet a négy ölnyi magasságu, kikövezett vizfogóhoz (cisterna), melyen még most is láthatni a félig pudvás gerendát, mely a vödrök felhuzására szolgálhatott. E kutban, mintegy két ölnyi mélységben üreg vehető észre: Rómer szerint a régi várfal egyik nyilása; de itt a további vizsgálódástól el kell állnunk, minthogy a fojtó lég a kivilágítási kisérleteket is meghiusítja. Néhány év előtt tett vizsgálat szerint e kut alul mintegy két ölnyire kiöblösödik, s boltozata téglákkal van kirakva. A Duna áradásakor e vizmedence átszivárgó vizzel telik meg."

„Ha ezen térből a keskeny lépcsős folyosóba visszatérünk, ez lefelé mindinkább szükül, mig 15 lépcsővel alább 6' 3'' széles, 10' 10'' hosszu csarnokszerü boltozat alá jutunk, mely 16' magasságban — egyik lehullott gerinckő-rész kivételével — szép, tökéletesen fenntartott keresztboltot tüntet elő, mely körtealakuan tagozott gerincezettel és diszesen kidolgozott zárkővel ékeskedik. E zárkő valamint azon két vállkő, melyben a gerincezet végződik, csinos levél-ékezetből áll, a másik két vállkő pedig egyszerüen tágozott. A csarnok falai nagy, szabályosan faragott négyszög-kövekből rakottak."

„Ezen térből, a bemenet ajtajával szemközt az előbbihez hasonló lépcsős osonka — mert csak átosonni lehet rajta, — kezdődik, mely ugyanazon irányban 18 lépcsővel alább vezet, hol rögtön alacsony, csak 2' 6'' széles helyen találjuk magunkat, mely 2' magasságig feltöltetett és csinos keresztbolttal végződik. Ezen boltivek alulról nagy, faragott négyszögü kövekkel záratnak; többi részöket pedig omladék és murva takarja. Innen tovább nem nyomulhatunk, minthogy balról a falban volt alacsony nyilás kő és hulladék által — mint látszik szánt szándékkal eltemettetett. Az egész építmény kincstartó vagy menhely lehetett, mivel a nagyobb csarnok több helyen még a vakolat nyomait mutatja, mely fehér, fél hüvelyknyi vonalok által négyszögekre van beosztva.

---

[1]) Rómer: »Felelet a ‚Közlöny'-ben hozzám intézett régészeti kérdésekre és még valami régészeti életünkből.« Győri K. 1860. 6. sz.

[2]) Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmahle.« IV. évfolyama 281. l.

E csontkeménységü fehér vakolat, mely a fekete kövektől egészen elüt, az épitmény többi részein is észrevehető."

„Ezen boltokból — a nép szájában „török pincéből" — a monda szerint folyosó vezetett le egész a Duna partjáig. Az egész épitmény átalán véve nem csekély érdekü és minden kétségen kivül a XIV. századba helyezendő; mert ámbár az igen összenyomott körtetagozat régibb kort jellegez, az ék- és vállköveken látható lombozat müvezete és kivitele minden tétova nélkül az első állítás mellett késztet harcolnunk" [1]).

E vélemény ellenében Rómer kijelenti, miszerint saját megvizsgálása után nem hiheti, hogy az illető épületrész akár pince akár rejtekhely volt volna. Tudós régészünk e tárgyra vonatkozólag ezeket irja [2]):

„Megfontolván azt, hogy a mostani püspöki házi kert oly bástyán áll, mely tudomásunk szerint sokkal később épült; tudván továbbá régi rajzokból és leirásokból azt is, miszerint a régi győri vár ugyanazon helyen állt, melyen a mostani püspök-vár emelkedik; tekintetbe vevén, hogy az egészen faragott kövekből álló, — a bemenettől balra és igy akkor még egészen szabad, lőrés-idomu vagy nagyobb ablakokat magában foglaló, néhány ölnyi magasságu — fal igen erős, és hogy azon melléktornác, mely a viztartót magában foglalja, — mint a hüvelyknyinél szélesebb, az egész fal mellett látható hasadék mutatja — sokkal későbben épült a négyszögü eredeti falhoz: hiszszük hogy itt a győri régi vár egyik bástyafala előtt állunk, és hogy az említett csarnok tán az őrség gyül- vagy nyughelye, a betömött ajtó pedig — ha mégis ajtó és nem ablak — a Duna felé vezető, tán a föld szinénél emelkedettebb kirohanási ajtócska lehetett. Az erős fal közti igen szoros — nem mondhatom folyosócska — inkább csak osonka a régi várakban, sőt templomokban is nem ritkaság a régész előtt. Megemlítendő még, miszerint a jelenlegi pincében éjszak felé körülbelül 5' szélességü, faragott kőből alakult ivkörü kapuzat látható, mely a régi vár egyik nagyobb kapuja lehetett."

Két évvel később Bergh Károly e föld alatti helyiségeket leirván, ez utóbbi várkaput már sok száz évvel késsőbinek tartja. A többire nézve véleménye az: hogy a hajdani erődnek kijáró kapuja lett volna, nem hihető; mert felső folyosóin is alig képes két termetes egyén egymást elkerülni, a legalsó lépcsőn pedig épen nem; hogy

[1]) Győri K. 1860. 6. sz.
[2]) Győri K. 1860. 7. sz.

csak kisebb rejtekkijárásul szolgált volna, az már hihetőbb; de ezen véleményt is megcáfolni látszik a szorgalmas munka és csinos diszítés, milyenben az akkori idők végtelen egyszerüsége mellett csak nevezetesebb, főleg vallási épitkezések részesültek; ezen okból legvalóbbszinü hogy ezek is vallásos célra szolgáltak, bár sajátképeni kriptáknak épen nem mondhatók.

A korszakot illetőleg azonban, melyben az építés létesült, már sokkal inkább lehetünk tájékozva. A csarnok keresztívezete, a hevedereket tartó consolok azon kifejlet románkori izlést és ékítményeket mutatják, melyek hazánkban a XII. század végén és a XIII. elején divatoztak, milyeneket — hogy a közel vidékről említsünk példát, — az 1208-ban alapított lébényi román basilica mutat; és ugyan ezen időre — tehát legkésőbb 1250-re kell visszavinnünk eme rejtélyes maradványok keletkeztét is [1]).

Ennyit jelezhetünk a régi fellegvárnak föld alatt rejlő római és árpádkori romjaiból s vallási építményeiből.

2. Vár, domb, káptalandomb; káptalani hatóság. A székesegyház délnyugoti részén jelenleg prépostsági s kanonok-lakások helyén hajdan vártemető terült el, a mai fáskert helyén pedig katonai élelemház állott, melynek helyét ma ily feliratu emléktábla jeleli: [2]) „Hajdan élelmezési ház. Ide szállt Savoyai Eugen 1716. nov. 8.“ midőn t. i. a Rosponi ezredes és pápai követ által Rómából

---

[1]) Győri K. 186 2. 3. sz.

[2]) Akalomszerünek sőt szükségesnek látjuk e helyütt egy mozzanatot jelezni, mely nem csupán jelen régészeti ismertetéssel, de Győrmegye egyetemes leírásának létesülésével szoros összefüggésben áll.

A magy. orv. és term. vizsgálók. XVII-dik nagygyülésére szánt jelen mü megalkotására u. i. Győrött 1873-ban külön »monographia-bizottság« alakult, mely kitüzött feladatán kivül felkarolta a Méry Etel által a Győri Közlönyben (1873. 4. sz.) megpendített életrevaló eszmét: miszerint Győr város történelmi emlékü pontjai feliratos táblákkal jeleltessenek. E pontok kijelelésére, valamint a Méry E. által szövegezett feliratok végmegállapítására, nemkülönben a szükséges költségek előteremtésére a monographia-bizottság kebeléből nehány szakférfiut küldött ki. Az általuk benyujtott javaslatot a bizottság elfogadván, ugyanőket bizta meg az eszme végleges valósításával. Győrváros közönsége nemesült érzékének adta szép vonását akkor, midőn az illető épület-tulajdonosok nagy része készséggel ajánlotta meg az épületeikre tervezett emléktáblák költségeit. E nemes ügybuzgalomnak köszönhető, hogy rövid idő alatt a város 22 pontján hirdeték feliratos táblák a mult emlékeit. De nemcsak a letünt századok eseményeit őrzik meg e táblák a késő utókor számára: átadják ezek az őket teremtő nemzedék emlékét is a hálás unokáknak.

Ezen emléktáblákra vonatkoznak az alább elszórt hivatkozások.

Szerkesztő.

hozott kardot és kalapot a székesegyházban Kontor püspök kezéből átvette [1]).

A vár bástya-falai azon irányban terjedtek, hol most a Schmidt-, Silbersdorf-, Perlaki-, Lukárdy-, Jerfy-, Noisser-, Lejkám- és Stadler-házak épültek — a papnövelde dunai szegletéig. A karózattal és kapuval ellátott és a várba vezető ut a mai Lejkám- s egyik kanonok-lakás közt volt. A „fehér bárány" vendéglőn ily feliratu emlékkő van: „Hajdan pálos-zárda, mögötte a káptalandomb bástyafala. Itt folyt a Rába 1271-ig." [2]).

3. Város; alapíttatott 1271-ben a győri káptalannak földjén a győri vár alatt, és pedig a mai Nádorváros helyéről telepített jövevényekből, szolga — győri vendégek — s telepítvényesekből, kik a mostani majoroknak maig is „holt város" nevű táján laktak, továbbá a királyi tárnokok és johanniták népeiből. Hogy e város házai kezdetlegesek lehettek, kitünik abból, hogy V. István az épületek kiigazítására vesszőről és karóról gondoskodik [3]).

Erősíteni már Erzsébet királyné és 1440-ben Smikuszky János várkapitány, nemkülönben társa pakomericzi Czeczkó Henrik kezdé. 1443-ban Frigyes császár a várt megváltván, az elhelyezett német őrség a kegyeletes helyeket megfertőzteté, mint ezt Hunyady János 1446-ban a római pápának elpanaszlá, hogy t. i. a székesegyház oldala mellett istállókat, csapszékeket, tánctermeket állítottak fel. Ez időben magában a városban már néhány tágasabb épület is emelkedett; mert 1455-ben a szent-ferenciek zárdájában Hunyady János, Brankovich György és

---

[1]) D. Sav. Eug. ünnepe. Győri K. 1860. 36 sz. — Hist. Car. Conv. Jaur. — Ráth K. Györv. tört. — Hazánk 1847. 98. sz.

[2]) A Rába iránya már a rómaiak idejében Arrabona mellett a mai Kálváriahegy alatt haladott, mint ezt a kálváriai első statio emléktáblája jelzi: »Itt volt Arrabona, s 1271 előtt a hajdani Geur«. (Ráth. Györv. tört. Győr. K. 1863. 34. sz. 1864. 80. 89 sz. — Fejér Gy: Tud. Gyüjt. 1820. IV. K.) — Janus Arrabonensis (Dissert. de Jaur. Győri K. 1863. 2. sz.) irja, hogy a Rába ezen régi medrének nyomai az azonkori Bíró-féle házon alul, a »fehér bárány« vendéglő és a városi gyógyszertár- s innen a zöldség-piac felé, az uj hajóhid irányában még 1782-ben látszottak. A Rábca meg csak 1566-ban vezettetett mai beömléshelyénél a Dunába. Gregoriancz Pál győri püspök irja, hogy még az ő idejeben (1558.) a Rába csak magánosan folyt a várfal alatt a Dunába, a Rábca pedig Abda alatt közvetlen ömlött be a Duna medrébe. A Rábca azon irányban haladott, merre később is ki szokott áradni, t. i. Abdától Pinnyéden át a püspök-erdő felé. (Jani Arrab: Dissert. de Jaur.)

[3]) Ráth K. Györv. tört. Győri K. 1864. 81. sz. — 1863. 5. sz. — Uj magy. muzeum 1851. 1 f.

Kapisztrán János lelkesítő szónoklatokat tartottak az országgyülésen — a török ellen intézendő háborúra [1]). A város terjedésére és erődítésére nagyobb remény kinálkozott akkor, midőn Ágoston győri püspök s a káptalan Győr-várát és városát Frigyes császártól visszanyerte.

Nagy buzgalommal de csekély eredménynyel kezdé a várost Ferdinand erősíteni [2]).

1539. febr. 25-én Fels Lénárd parancsnoksága alatt az erősített városra rohanó Enyingi Török Bálint azt felgyujtja, és 16 háznál többet felperzsel, szent István vértanu templomának — mely a bencések mai temploma helyén állott, — harangjait leveteti és 26000 frtnyi kárt okoz [3]).

1540-ben Salm Miklós parancsnoksága alatt már nagyobb mérvben folyt az erősítési munka, mely 1542-ben Nádasdy Tamás tárnokmesterre bizatott [4]).

1551-ben Dezsőfi Ferenc alkapitány és parancsnok alatt Pozsonymegye is közmunkájával járult a győrvárosi árok és erődítvény kiigazításához.

1552-ben Teuffel Erasmus Mátyás parancsnok és gönyői Écsi János alparancsnok alatt folyt az erődítési munka, a midőn is Szarka Ezaiás bíró a védvonalba eső és lerombolt házáért szent István vértanu utcájában — a mai iskolaközben [5]) — kárpótoltatik [6]).

1552-ben Pallavicini Sforzia, 1556—59-ig Lószdorfi Gál (Gallus) Ádám parancsnoksága alatt már három megye (Győr, Mosony és Pozsony) közmunkájával folyt az erődítés; ez időtájban neveztetett el a déli bástya (a kármelita-zárda mellett) Tóth Bálint bástyájának, mivel e kapitány gyalogságával itt tartózkodott.

1562—71-ig salmi s neuburgi gr. Eck-Egon, e páratlan becsületességű, később honosított német ember volt parancsnok. Alatta pusztított azon tűzvész, melytől a várat s a lőportornyot csak alig lehetett megvédeni, s melynek hevétől a déli bástya 18 ágyúja elsülvén, az ez által élesztett lángoknak részben a vár, nagyobb mérvben a város és uj-város is martaléka lőn [7]). Csak ennyi dugába dőlt terv, meghiu-

---

[1]) Ráth K. Győrv. t. Győri K. 1863. 98. sz. — Jani Arrabonensis Dissertatio de Jaurino. 17. l. M. S. Bibl. Montis Pannoniae 3 d, Topogr. 145.

[2]) Ráth K. Győrv. t. Győri K. 1864. 81. sz.

[3]) Ráth K. Győrv. tört. Győri K. 1864. 81. sz. Vesd össze alább. Győrváros helytörténete, 1539. — Szerk.

[4]) Vesd össze alább: Győrváros helytörténete, 1542. — Szerk.

[5]) Matusek szerint a mai duna- vagy szücs-utcában. — Szerk.

[6]) Ráth K. Győrv. tört. Győri K.

[7]) Ráth K. Győrv. tört. Győri K. — L. alább: Győrv. helytört. 1566. — Szerk.

sult munka után valósul 1567-ben az eszme, hogy Győr-vár, ide értve a várost is, a birodalom első rendü erődjévé alakíttassék. Mindekkoráig mily mérvben volt a város megerősítve, azt tüzetesen meghatározni alig lehet.

Az 1567-ben foganatba vett erődítés költségeihez a bécsi birodalmi gyülés 30,000 forinttal, mások szerint csak 17,000-rel járult [1]. Miksa császár pedig hadi építészeket tartott, köztök 1578-ban Bernardo Magnot s lainoi Graciolus Donátot [2].

A volt Oroszi-, most Auer-féle kávéház szögletén ily feliratú emlékkő van: „Itt volt a bécsi-kapu e fölirattal: MAXIMILIANVS. ELECT. ROM. IMP. GERM. HUNG. BOH. REX. ARCHI. DVX. AVST. DVX. BVRG. EXSRVI. IVS. AN. CRISTI. MDLXVIII.“ E kapu fölött óriási kétfejű sas volt, melynek címerét Kubinyi Ágoston valódi remekműnek nyilvánítá, midőn azt egyéb régiséggel 1862 december hóban megvizsgálta [3].

A Duna-utca irányában a mai Egry-féle ház előtt állott 1860-ig a Duna- vagy vizi-kapu. Helyét ily feliratú emléktábla jeleli: „Itt volt az ó Dunakapu ez évszámmal: MDLXVII. Azon a győri vaskakas.“ Az ettől jobbra eső kiszögellő bástyának — melyen a Zánthó-féle kert és ház áll, — gránitszögletkövébe 1573 évszám, a püspökvári erődébe pedig 1570 van vésve. Áll még — de nem eredeti alakjában és terjedelmében — a fehérvári kapu, ily feliratú emléktáblával: „Ezen rohant ki 1594. aug. 28. Sinan ellen Pálffy. Ezt törte be petardával 1598. marc. 29. Pálffy és Schwarzenberg. Ezen vonultak be 1809. jun. 24. a franciák“.

Ettől bejövet jobbra a Duna-utcára szolgáló ház udvarában van némi nyoma az itt kiszögellett erődnek, valamint a Józsa-ház szögletétől, a megyeház irányában bevezető utcában a középbástyának.

E vár terjedelméről és bástyafalainak irányáról, valamint kiszögellő erődeinek helyzetéről álljanak a következők:

Győrvár körvonalai egyenlőtlen oldalú ötszöget képeztek, ugyanannyi kiszögellő s 300 egyént magába fogadható erőddel. Középerőd volt a keleti és a dunai, nemkülönben az ezzel ellentétes fehérvári-kapu

---

[1]) Ortelius. 163. l. Ráth K. Győrv. tört. 1864. 88. sz. Idézve Carl Oberleitner: Die evangelschen Stände im Lande ob der Enns unter Maximilian II. und Rudolf II. (1564—1597.) 19—21. l.

[2]) Győri K. 1864. 88. sz.

[3]) Győri K. 1862. 103. sz.

részen, félerőd vagy félbástya pedig a rábai részen; az egész város fallal volt kerítve, melyből hét torony emelkedett ki. [1])

De hogy a jelenből vonhassunk következtetést a multra, vegyük az egyik fennlevő erődöt — a püspökvárt kiindulási pontul. Ez, valamint a többi három főerőd, négyszögalakú, melynek a Rába felé eső oldala 48 öl, a Duna felé néző 59°, a harmadik és negyedik oldal pedig, melylyel ezen ék a bástyafalhoz füződik, 12—12° hosszú. Győrvár éjszaki vagyis dunai bástyafala a püspökvár ezen erődétől a vér-bástyáig — jelenleg Szalacsy-féle magtárig — terjedt, mely helyet ma ily feliratu emléktábla jeleli: „Hajdan vérbástya". E két dunai szögleterőd távola 395°-et tett.

A püspökvári erődtől a Rába mentében az egyik magyarbástya-erődig (jelenleg Hofbauer-féle házig) a távolság 245°. Ez utóbbitól a Rába-hidon vagy régi bécsi kapun túl 110°-re volt a félbástya, mely akként volt alakítva, hogy a 110°-ön túl nyuló bástya a Rába felé 8 öllel kifelé és 15 öllel visszafelé hajlott, majd ismét 8 öllel a Rába felé tartván, a főbástyafallal 16° távolban párhuzamosan vonult egész a püspökvár-erődig. E félbástya az Oroszi-Auer-féle kávéház vagyis Schaeffer-féle ház udvarán s a házon túl a Rába felé még ma is fönnáll, de az ettől 16°-nyi távolban haladó már nem. A Hofbauer-háznál volt Berner-féle szöglet-erődtől a fehérvári kapu irányában a régibb Opitz-féle házig 342°; az ezek közt s a mai Duna-utca irányában fekvő közép-erődig 193°; a fehérvári kapuig vagy tűztoronyig 138°. Az Opitz-féle ház ezen erőde, közel multban Czech- vagy fácán-kert, régebben másik magyar- vagy új-bástya néven fordul elő; helyét ma emléktábla jeleli ily felirattal: „Itt volt a közép- és uj-bástya szögleterőde".

Ettől a Szalacsy-féle magtárig vagy szenthegyi vérbástyáig a távolság 285°. E két szögletbástya közt eső középerőd távola a vérbástyától 178°. A Szalacsy-féle magtártól a Zánthó-házig, vagyis a vérbástya és püspökvári erőd közt még részben fennlevő közép-bástyáig — a püspökvártól számítva 193°.

Győrvár éjszaki része a Duna által védve lévén, jelentékenyebb sáncokkal — talán a révfalusit kivéve — nem birt; míg déli részén — Andrásvár, Világosvár, Tarisznyavár, Bagóvár, Szarkavár, Lesvár, —

---

[1]) Pooder János győrvárosi hites mérnöktől: »Sz. K. Győrvárosa 1557.« 31″ hosszu, $23\frac{1}{2}$″ széles térképe, bástyák- és sánc-árkokkal, hiteles helyeken őrzött több hasonkoru térképből nagy szorgalommal és pontos méretek szerint összeállítva Győri K. 1860. 33. sz. A térkép a városház termében van felfüggesztve.

nyugoton pedig Mérges, Rába-Patona elővárakkal s hadműtani szabatossággal szervezett sánc-rendszerrel volt védve. [1])

A sáncok irányai a következők voltak: a püspökvár erődszöge irányában a Szigetben és pedig a Duna-parton a mai Schmid fürdőházig; a sétatéren kezdve a mai szigeti töltéssel párhuzamosan, valamint ennek helyén is; a rába-parti félbástya előtt a szinház helyén és a sétatérnek Rábcára dülő részén; végre a mai Hofbauer-ház átellenében fekvő Rába-szigeten is sánc-erőd állott, mely a hosszú-hídra szögellett. A bástya-erődök előtt két-két, közöttük pedig egy-egy (összesen husz) sánc-erőd szögellett ki, mindezt még egy összefüggő sáncolat szegélyezte. A bástyafalak alá — az úgynevezett vár-árokba — volt a Rába ága vezetve. [2])

Győrvár középkori bástyatégláiból kevés került felszínre. A Miksa király korából való téglákon (milyenek a bécsi kapu mellett állott bástyában találtattak) csat, kereszt vagy fogantyú fordul elő évszám nélkül. [3]) Leggyakoriabb az ily jegyü: R. G. V. M. 1661. olvasd: R(aimund) G(raf) V(on) M(ontecuccoli). Említésre méltók a: KIM. RAM. (= „Marcalthői Miklós“) feliratu téglák.

De van még 1660, 1666, 1669, 1672, 1676 feliratu is. Ezen évszámok kapcsán felemlítjük, hogy Montecuccoli 1663 nov. 15-én bástyakiigazításhoz 500 embert kér a megyétől; ugyanezt teszi 1665-ben az elővárak számára, a midőn szept. 23-án a győri pusztán, a Bakonyban és a Sokoró két felén levő falusi birákat és polgárokat felszólítja, hogy palánk-fákat hozzanak. (Eredeti levele a főgymn. muzeumban.)

1674-ben a mérgesi kastély — castellum — igazíttatik ki a tó- és csilizköziek segélyével; 1675-ben pedig a rába-patonai váracska a káptalan és megye segélyével.

Akadtak továbbá ily feliratu téglákra: G. Z. M. 1648; — 1651; — 1652; — D. L. M. d. G. 1658; — HIHVB. 1682; — S. G. I. V. H. 1712; — S. G. G. V. H. 1714. (Sigibert General Graf von Heister). Találtattak továbbá a bencések székházának falában S. G. jegyüek, valószínüleg Széchenyi György kezdőbetűivel.

4. Várkapuk és a „győri vaskakas“. 1858-ban bontották le a bécsi kaput, 1860-ban a vizi- vagy Duna-kaput, 1863-ban az új Duna-kaput, mely utóbbinak helyét a Schaffner-féle házon ma ily fel-

---

[1]) Ráth K. Győr bástyatégláinak jegyeiről. Győri K. 1858. 7. sz.

[2]) Pooder rajza, melynek szabatos méreteit is felvettük.

[3]) Irt ezekről Ráth K. Közleményét a főgymn. muzeum gyüjteménye után egészítők ki.

iratu emlékkő jeleli: „Itt volt az új Duna-kapu 1835—1863“. A bécsi kaput feliraton kivül a birodalmi címer is diszítette, ezen kivül még két más címer volt rajta három folyóval és oroszlánnal. E címerek s a feliratnak egy töredéke (Elect. Rom. Imp. Germ. Aust. Dux. Burg. trui. Ius. An. Cristi MDLXVIII.) Győrvárosa által a főgymnasiumi muzeumnak adatott át.

A vizi- vagy Duna-kapu dóriai stylben épült, triglyffel, ezen a cseppekkel, de metopja üresen hagyva. E styl utánozva van a városházán és más épületeken is. A vizi-kapura a török kéjtornyot épített, s erre szélzászlóul vörösrézből készült kakast állított; 6′ 11″ magas vaspózna tetején forgott a 23″ magas, 18″ széles vörösréz kakas, alatta 3′-nyi távolban az arcca festett félhold, e kettő közt ujabb művü kettős vagyis spanyol-kereszt. A monda szerint a basa Győrvár megvételét három feltétes előzményhez kötötte, u. m.: 1. az érc-kakas megszólal; 2. a kőcsengők vagyis cseppek hangot adnak; 3. a török félhold megtelik. S ime mind a három teljesül: a süvöltő szélre csikorog az érckakas, s a petárda bömbölésébe bele reng a vár, bástya és kapu, s így triglyfjének cseppjei — a csengők is hangot adnak, s a kereszténység teleholdnál mutatta meg, hogy a félhold gőgös uralmának mértéke Győrött megtelt, s mint Garay János énekli:

„A perc ütött ... lováról lehullt Ali basa,
Megvétetett Győrvára. Ez a história.“

E kakas előbb a császári épületre — 1718-ban pedig a mai karmelita templomra, majd a zárda szögletére került; a félhold és kakas közé kettős kereszt jött, [1]) jelképéül annak, mint törte meg a kereszt a dölyfös félhold hatalmát. [2]) A vaskakassal együtt ugyanazon császári épületen sas is volt, mely jelenleg a karmelita templom kupolájába van befalazva. Ily kétfejű sast tettek 1792-ben a tűztoronyra is; ez azonban 1849 jun. 1-én d. u. $4^1/_2$ órakor levétetett s helyére nemzeti zászló jött [3]).

A petárdával belőtt fehérvári kapu sokáig a székesegyház chorusa alatt volt, most az egyik sekrestyében áll. Két török paizs pedig a nemzeti muzeumba került.

---

[1]) Historia Conventus Jaurinensis. Kéziratban.

[2]) 1872-ben a karmelita atyák a vaskakast, Győrvárosa pedig legujabban a tryglif hat cseppjét tartó követ a győri muzeumnak engedék át.

[3]) E sas jelenleg a győri muzeumban van.

A győri székes-egyház.

Holdházy Jánostól.

Nem egy kiváló hazai és külföldi műtörténész nézeteinek visszhangját fejezem ki, midőn állítom, hogy alig van hazai műépitészeti emlékeink között egy is, mely a vizsgálatnak a maga nemében érdekesebb, tanulságosabb anyagául szolgálhatna, mint a győri püspöki székes-egyház. Ezen annyi viszontagságot túlélt, s az egymást követő átalakítások folytán eredeti alakjából teljesen kivetkőztetett, de jelenlegi modernizált külsejében is impozans és ritka fényü műépitmény magában hordja a legrégibb idők óta fokozatosan egymásból fejlődött műépitészeti irányoknak nyomait, melyek habár laikus szemek által jelenleg alig észrevehetők, de avatottabb művizsgálat által mégis felismerhetők. „Ott látni még rajta kivülről, vagy a padlásról letekintve, a mellékhajóknak félkörü oltárhajlékkal vagyis a bazilikai apsissal való záródását; mely azonban belülről felismerhetlenül befalaztatott. Épen úgy észrevehetők még a födél alatt az egykor magasabb középső egyház-hajónak a mellék-hajók fölött kiálló oldalfalai (s a góth csúcsives ablakoknak megcsonkított gerincei), miután most mindhárom lejebb egy arányban van átívezve. Már a homlokzaton feltünő és a födél alatt még látható is a két-tornyos eredeti tervezet; valamint hogy a történet is még emlékszik róla.“ [1])

Igaz ugyan, hogy székes-egyházunk ős épitészeti idomainak e maig fennlevő gyér és határozatlan nyomai inkább csak gyanításra, mintsem valamely biztos meghatározásra szolgáltatnak anyagot, s a vizsgáló műtörténészben élénk tudvágyat keltenek a nélkül, hogy további kutatásaihoz helyes kulcsot — összevető következtetéseihez kielégítő adatokat nyujtanának.

Ez oka, hogy egyéb történeti és levéltári adatok hiányában a székes-egyházunk multjára vonatkozó kérdések: vajjon ki által s mely korban építtetett? ki volt Győr számos nagynevű főpásztorai közől, ki azt emelteté, majd meg utóbb ismét és ismét átalakíttatá? — mind e kérdések mondom a győri egyházmegye monographusa: Károlyi, valamint az őt sokban kiigazító és kiegészítő Schoenwisner előtt is teljes homályban maradtak; — de ez az oka egyszersmind, hogy bár a hazai egyházi műrégészet és műtörténet elsőrangú vizsgálói: I p o l y i, H e n-

---

[1]) *Ipolyi A.* »Hazai egyházi művészet.« — A »Religio« 1860-iki folyama 41. s köv. sz.

szelmann, Rómer, Lippert és mások ez érdekes műemléket több ízben vizsgálódásuk tüzetes tárgyává tették: mindazáltal a fennjelzett gyér nyomokon biztos irányban tovább nem haladhattak, s puszta conjecturáknál egyéb megállapodásra nem juthattak.

Székes-egyházunk multjának felderítésére szerencsés körülményként jelezhető az, hogy Győr jelenlegi főpásztora Zalka János ő mlga, — maga is egyháztörténelmünk egyik szakavatott ismerője s művelője, — ez időszerint a székes-egyház és káptalan canonica visitatióját hivatalból elrendelvén s tettleg meg is kezdvén, a jelzett hivatalos eljárás tárgyát képező összes központi egyházi intézetek keletkeztének és történeti multjának földerítése céljából a káptalani levéltárnak gondos, — és valóban nem remélt eredménynyel jutalmazó átkutatása vált szükségessé; ezen kedvező körülmény juttatá jelen sorok iróját is azon szerencsés helyzetbe, hogy némely eddig egészen ismeretlen s a győri székes-egyház történeti multjára tetemes világot derítő adatoknak jutott birtokába, melyeket jelen dolgozat összeállításánál lelkiismeretesen felhasznált ugyan; azonban eleve is kénytelen kijelenteni, hogy mindennek dacára, a fennlevő vagy támadható vitás kérdéseknek végérvényes megoldását és eldöntését távolról sem igérheti; egyházrégészeti műtörténelmünk avatott mestereire bizván, hogy az alább idézendő okmányok adataiból székes-egyházunk ős-épitészeti idomait — a menynyiben a tudomány céljaira szükségesnek látnák, — lehetőleg reconstruálják.

A győri székes-egyház mikor s ki által történt alapíttatásáról emlékeinkben biztos adatot hiába keresünk. A közönségesen elfogadott vélemény, mely annak építtetését első sz. királyunknak tulajdonítja: ma már puszta hagyományon alapszik, melyet föltétlenül elfogadni ép úgy óvakodik a helyes itészet, mint azt határozottan elvetni. Akadnak legalább némi homályos emlékek, melyekre ezen hagyományos vélemény támaszkodhatik, melyeknek fennléte s összhangzatosan találkozó tanúsága tán mégis több véletlen esetlegességnél.

E fennlevő homályos vonatkozások a következőkbe vonhatók össze:

1. Károlyi Lőrinc győri nagyprépost „Speculum Jaurinensis Ecclesiae“ [1]) cimü munkájában a székes-egyház alapíttatásának évét 1033-ra teszi, s ezen állításának bebizonyítására ama fém-öntvényü dombormüre utal, mely a templom éjszaki oldalának egyik támfalán maig is látható, s mely egy vánkoson térdelő királyi alakot, fején koronával,

---

[1]) Jaurini 1747. pag 1.

[redacted]

dicskör nélkül — ábrázol, ki a boldogs. Szűznek egy u. n. retkes- vagy esztergályozott toronynyal ékes templomot ajánl fel; a vánkoson ezen — öntött, s nem vésett — számjegyek olvashatók: MXXXIII. A királyi alak fölött a levegőben paizst tartó angyal lebeg, s a paizson Magyarország címere látható, a koronás hármas-halomból kiemelkedő apostoli kettős kereszttel, — mely alakban országunk címere tudvalevőleg először csak osztrák-házbeli királyaink pecsétein és pénzveretein fordul elő. Ezen, legfölebb a XVI. századig visszavihető kép itészeti jelentőségét egyébiránt Schoenwisner [1]) s utánna Rómer [2]) és Kovács Ignác [3]) a maga valódi értékére vagy jobban értéktelenségére leszállították. [4])

2. A székes-egyház szentélyében a püspöki faldistorium fölött díszlik egy bronz-színezetű fresco, mely sz. István királyunkat ábrázolja, amint a győri székes-egyház alapkövét lerakja, s az alapkövön az 1001-dik évszámot tünteti föl. E festmény a főtemplomnak gr. Zichy Ferenc győri püspök (1743—1783) által történt legutolsó átalakíttatása idejéből való, s a jeles Maulpertsch művészi ecsetének remeke. Az e képen látható évszámból Kovács Ignác fennidézett, különben alapos tárgyismerettel írt értekezésében merész következtetéssel a templom alapíttatásának évét akarja megállapítani. Következtetéseit ugyanis így végzi: „Mindenesetre meg kell engednünk, hogy a főtemplomnak a XVIII. században történt renovatiója idétt ismertek még régibb emlékeket, melyek a székes-egyház alapításáról tanúskodtak, s azt az 1001-dik évre vitték; de a melyek napjainkban vagy rejtve lappangnak, vagy pedig elvesztek". — Azon nézetet, hogy a főtemplomnak Zichy püspök által történt átalakíttatásakor ismertek adatokat, melyek nyomán a templom építése 1001-re visszavihető, — mert hiszen a kérdéses festményen előforduló évszámnak más jelentőséget csakugyan nem lehet tulajdonítani, — mi is valószínünek tartjuk. Ha azonban ily okmányok akkoron még léteztek volna is, azoknak fennlétét s eshetőleges föllelhetését ma már fájdalom! még remélnünk sem lehet; tudván azt, hogy a püspöki vár s vele a levéltár a francia hadjárat alatt 1809-ben teljesen elégett.

3. Végül az idevonatkozó homályos adatokhoz sorolható némileg a pozsonyi káptalan levéltárában (XIII. 6. 12.) őrzött XVII. századi irat, mely Győrről értekezvén, a székes-egyházra vonatkozólag ezeket

---

1) »Antiquitatum et historiae Sabariensis libri IX.« Lib. III. pag. 245.
2) »Győri tört. és régész. füzetek.« I. folyam 1861. 272. l. —
3) »A győri püspökség megalapítása.« Magy. Sion III. foly. 1865. 161. l.
4) Lásd alább a győri püspökség történeténél. — Szerk.

mondja: „Postmodum maiorem et Cathedralem ecclesiam in honorem Beatae Mariae Virginis inchoavit Beatus Rex Stephanus Hungarorum Apostolus vocatus, in qua fundavit Cathedram Episcopalem, cum sex Canonicis.“ Ki volt ezen irat szerzője? honnét merítette adatait? stb. — sem magából a rövid följegyzésből, sem a közlő után, [1]) ki azt egyszerüen, minden ismertetés nélkül hozta napvilágra, meg nem tudhatjuk s így az abban közlött adatoknak kevés bizonyító erőt tulajdoníthatunk, annyival inkább, mert ott többek közt ezen sajátságos állítást is találjuk: „Jaurinum prius nominatum fuit Geuurinum a Georgio Sacerdote viro sanctimoniae vitae insigni, in cuius rei testimonium in circumferentia Sigilli Capituli Jaurinensis ita scriptum est: Sigillum Capituli Geuuriensis“. Hogy e gyarló következtetés az irat egyéb adatainak súlyát is tetemesen gyöngíti, — említenem sem kell.

Ennyi mindaz, a mi a győri székes-egyház alapítását első szent királyunknak vindicáló hagyomány mellett ma még tanúskodik; melyek nyomán — hogy a kérdést kritikai érvényességgel eldönteni nem lehet, világos.

Hogy a székes-egyház legelső ősalakja az akkori idők szellemében román izlésben épült: ezt a két mellék-hajónak roppant mérvű faragott kövekből rakott s eredeti kerekded bolthajtással biró körívü oltárfülkéi — apsisai — kétségbevonhatlanul tanúsítják; miként ezt a templom műértő vizsgálói: Ipolyi és Rómer fönnebb idézett értekezéseikben összhangzóan elismerik.

A tatár-pusztítás után Omodé győri püspök (1254—1263) említtetik [2]), ki a székes-egyházat akár azon okból, mivel azt az időviszontagságok vagy egyéb balesetek megrongálták, akár azért, hogy az elpusztult régi Győrvárosnak — mely a jelenlegi kalvária-hegy tövében terült el — a káptalan-domb köré gyülekező népét befogadhassa, — átalakíttatá és megnagyobbíttatá.

Emlékeink továbbá némi homályos említést tesznek e székesegyháznak — a szépművészetek magasszellemű kegyelője: Dóczy Orbán győri püspök által (1483—1486) történt megújításáról. [3])

A mohácsi vész után székes-egyházunk a tömérdek megtámadásnak kitett győri fellegvárban való fekvésénél fogva, folytonos veszélyeknek s létét végenyészettel fenyegető baleseteknek volt kitéve. Igy

---

[1]) Kiadta Knauz Nándor, »Magy. Sion«, 1863. 739. l.

[2]) *Telekesi* kézirati adatai nyomán *Károlyi* i. h. 2. l.

[3]) *Bonfinius*, Hist. Pann. D. 1. L. 1. »eius (Jaurini) basilicam Urbanus Pontifex non parvis aedificiis et apparatibus excoluit.« V. ö. *Ipolyi* idézett értekezését.

a várat Lamberg Kristóf győri várparancsnok 1529-ben a török közeledtének rémhirére fölégetvén, azt a Bécs felé vonuló Szoliman duló csapatainak zsákmányúl hagyta [1]). Hogy e vészteljes napok alatt a székes-egyház nemcsak meg nem kiméltetett, sőt a bősz csordák romboló dühének és kincs-szomjának kiváló tárgya volt, elgondolható.

Elvonulván a török, minthogy Győrvára Bécs biztosítására a legkiválóbb strategiai pontul kinálkozék: azt I. Ferdinánd s utánna Miksa királyok roppant költséggel fölépítteték s megerősítteték; de egyszersmind a székes-egyház legnagyobb részét hadi, élelmi- és szertárul lefoglalák.

A szent hely ilyetén profanatiója ellen följajduló győri káptalan ismételt kérelme folytán Ferdinánd ugyan megigéré, hogy mihelyt a várban a tervezett hadi szertár s élelmezési épület elkészülend, a székesegyház az isteni-tiszteleti célokra ismét vissza fog adatni; ámde ezen igéret, mint annyi más, foganat nélkül maradt, elannyira, hogy Teuffel Erasmus várparancsnok még a sz. Háromság-kápolnáját (az u. n. Hédervárу-kápolnát) is lefoglaltatá. Kitűnik mindez a káptalannak Miksa királyhoz intézett s újabban napfényre került kérő leveléből, melyben Ferdinánd igéreteire támaszkodva, kérik a királyt, hogy nekik a templomot visszaadatni rendelje, annyival inkább, minthogy biztosan értesültek arról, miszerint a hadélelmi szereket az ellenséges támadásnak kevésbé kitett helyre, — mely tűzvész ellen bolthajtással leend védve, — szándékozik átvitetni a hadparancsnokság. De ha ez meg nem történhetnék is, ők szivesebben maradnak meg azon szük helyen, mely számukra az isteni tisztelet végzésére meghagyatott, mintsem hogy ők más, t. i. a városban levő, sz. Istvánról nevezett roskatag plebániatemplomba költözzenek; és pedig azon okból, mert a székes-egyház némely oltárához kegyes alapítványok kapcsolvák, melyeknek fejében a kanonokok jótevőikért való misemondásra kötelezvék [2]).

A káptalan ezen kérelme meghallgatást nem nyert; sőt Miksa válaszul kibocsátott levelében [3]) — bár inkább udvarias kérelem, mint határozott parancs alakjában, — meghagyja a káptalannak, hogy a székes-egyházból, — miután a népet a lőszerekkel telt templomba isteniszolgálatra egybegyűjteni fölötte veszélyes volna, — végkép kiköltözzék; kijelölvén neki a régi, sz. István vértanú tiszteletére szentelt s vala-

[1]) *Istvánfi* pag. 99.
[2]) Eredeti fogalmazvány a kápt. levt. Arc. 7. Fasc. 2.
[3]) Kápt. levt. Arc. 6. Fasc. 7. Nr. 10.

mennyire kijavíttatni rendelt plebánia-templomot [1]) lenn a városban, a hová is a császár a székes-egyház oltárait átvitetni s ott felállíttatni rendelte.

Ez időtől fogva a székes-egyház hadélelmezési- és szertárrá változtatván át, oldal-hajói földdel tömettek meg, s Győrnek a török által 1594-ben történt elfoglalása után a Dunára néző éjszaki oldalhajó ablakai ágyúkkal rakattak meg. A szent hely e profanatiója csak a töröknek Schwarzenberg és Pálffy hősies merénye által 1598-ban bekövetkezett elűzetése után szűnt meg. Ugyanis Győrnek akkori főpásztorai: Hetesi Pethe Márton (1598—1605) s utánna Naprágyi Dömötör (1607—1619) az iszonyúan feldúlt szentegyházat lehetőleg kijavíttatván, abba az isteni-tiszteletet ismét visszahozták. De a mit ők csak kezdeményezhettek, azt a hatalmas és tehetős ifjabb trakostyáni Draskovits György (1635—1650) — a hasonnevű győri püspök és bibornok unokája, — nemes áldozatkészséggel bevégezni ügyekezett. E célból bizonyos Giovanni Battista Rana olasz mesterrel kötött szerződést, ki is a főtemplom restauratióján 1639—1645-ig dolgozott.

Ezen — székes-egyházunk hajdani alakjának meghatározására tetemes világot vető, s műtörténeti tekintetben is igen becses szerződési okmány szintén csak most került napfényre [2]).

E nevezetes okmányban ahány sor, ahány mondat, annyi meglepő adat. Igaz ugyan, hogy hiányos nyelvezete [3]) s összekuszált zagyva szerkezete miatt fölötte nehéz ezen adatokon biztosan eligazodni; azonban székes-egyházunk multjára vonatkozó nagyon is sovány és hiányos adatainkat tekintve: ezen okmány napfényre jöttét valóban örvendetesnek kell mondanunk. Kitűnik abból, hogy a székes-egyház szentélye, átmeneti román-góth templomaink mintájára, a jelenleginél jelentékenyen magasabb emelkedéssel birt. A sekrestye — rendeltetésének meg-

---

[1]) E templomról emlékezik a fennidézett pozsonyi kézirat: »Sunt tres Ecclesiae Parochiales Sancti Stephani Protomartyris, Sancti Benedicti et Sancti Adalberti.« — A Draskovits-féle canonica visitatioban pedig ezeket olvassuk: »Ex traditione quoque accepimus, tres hic fuisse Parochiales Ecclas, ex quibus una est S. Stephani Protomartiris, quam defacto Franciscani habent; et eiusdem Parochiae domum fuisse illam, quam habet Ductor peditum militum Nagy Mathe.«

[2]) Kápt. levt. Arc. 10. Fasc. 1. Nr. 5. — Sajnos hogy azt a rendelkezésünkre álló hely szüke miatt itt nem közölhetjük.

[3]) Az egész szerződés olasz nyelven van irva, s Rana mester kézirása; melyben egymásután elősorolja az általa elvállalt javítási munkálatokat. A végén pedig a püspök kézirásával oda van jegyezve a munkálatok bevégzésével a művésznek fizetendő munkabér.

felelőleg — elől, a szentély és főoltár közel szomszédságában létezett; annak átellenében pedig volt egy márvány-ajtó, az u. n. „díszbejárat" (porta speciosa), mint azt a pannonhalmi székes-egyházon jelenleg is láthatni.

Hátul a templom bejáratánál a három hajónak megfelelőleg hármas előcsarnok díszelgett; melyek közől azonban Rana idejében csupán a fő-hajónak előcsarnoka volt még ép; az oldal-hajóké pedig teljesen lerombolva, melyeket aztán a restauratiót vezető épitésznek kelle kijavítani, illetőleg újból kiépíteni a meglevő középső mintájára.

A főbejárattól kétfelől — a jelenleg ruhatárúl szolgáló két terem helyén — két kápolna: a sz. Ferenc- és a Prajner-féle létezett; s ezek mellett kétoldalt a templom roppant vastagságú oldalfalába illesztett csiga-lépcsők vezettek a — hihetőleg balcon-szerü — előcsarnokba, s onnan a tetőzet alá; mely lépcsők egyike épen hagyatván, maig megvan; a másik azonban leromboltatott.

A boltozat átalán mind a fő-, mind a mellék-hajókban, mind pedig a szentélyben s a most említett kápolnában részint egészen újra építtetett, részint kijavíttatott. Úgy látszik, a régi román-góth ívezet ekkor lőn eltávolítva, melynek végmaradványai gyanánt szemlélhetők még manap is a födélzet alatt ama körülbelől másfél ölnyi csonka gerinczezet maradványok, melyekről kezdetben emlékeztünk. Ekkor nyerték az addiglan csúcsíves ablakok is mostani félkörü alakjokat; csupán a Héderváry-kápolna fedélzete alatt maradt meg egy 3' széles csúcsíves ablak, „melynek tagozata — úgy mond Rómer (az idézett helyen) — a kissé ferdén álló támmal, vagy a Héderváry-kápolna régi nyugoti falával tökéletesen össze volt kötve; és így ezen — a torony és kápolna között állott, most beépített ablak, valaha az oldal-hajónak adott világot."

Látjuk mindezekből, hogy Rana mesternek nem csekély munka és fáradság jutott feladatul; s ő volt az, ki a minden régit kíméletlenül romboló renaissance-iránynak hódolva, székes-egyházunkat ősrégi classicus alakjából teljesen kivetkőzteté. Rana a felvállalt munkát hetedfél év alatt 1639 febr. 11-től 1645 december 10-ig hajtotta végre.

Draskovits György püspök 1650-ben meghalálozván, utóda Püsky János győri püspök s kalocsai érsek alatt (1650—1657) a még mindig tetemes javításokat igénylő székes-egyház további restauratiója, úgy látszik, végkép megakadt. S ezen okból, hihetőleg bizonyos Farkas András — ha nem csalódom, győri kanonok — ösztönzéseire Győrvármegye rendei folyamodtak az országgyüléshez, sürgetőleg kérelmezvén, hogy azon 25,000 magyar forintra menő birságból, mely az

erőszakos jelleméről ismeretes Draskovits püspök ellen, a püspöki javak önkényes elzálogolása s a püspökségi és a kegyuraság alatti plebánia-épületek alatta történt deteriorátiója fejében, országos delegált biróság által megitéltetett, s a bécsi cs. sóhivatal által, a hol az letéteménykép feküdt volt, részben Püsky kezeihez már ki is fizettetett, — ez utóbbi a püspökség és káptalan hozzájárulásával, a székes-egyház teljes kijavíttatására kényszeríttessék. [1])

Az országgyülési karok és rendek ennek folytán a királyhoz repraesentatiót intéztek, melyből a többi közt arról is értesülünk, hogy Draskovits a székes-egyházat ideiglenesen új fa-toronynyal láttatta el; valamint hogy ő építtette az új sekrestyét is, a hiteles helyi országos levéltár okmányainak, — melyek annak előtte a régi sekrestyében tartattak, — biztosabb elhelyezésére. De mindezen munkálatok teljes bevégzésében — bekövetkezett halála által megakadályoztatván, időjártával a befejezetlenül hagyott székes-egyházon ismét tetemes károk történtek; főleg pedig félni lehetett, nehogy a roskatag fa-torony a benne elhelyezett harangok súlya alatt összeomoljék. Mire nézve kéri az országgyülés a királyt, hogy az a kötelességét mulasztó püspököt (Püsky Jánost) a templom helyreállításának teljes bevégzésére, különösen pedig a templom régi kő-tornyainak fölépítésére, királyi tekintélyének egész hatályával utasítsa.

Püsky az ellene emelt ilyetén vádat személyére nézve fölötte sérelmesnek tartván, azt az országgyüléshez intézett válaszában egész indignatióval határozottan visszautasítá; kimutatván, hogy a kérdéses pénzösszeg nem a templom újraépítésére, hanem inkább a Draskovits alatt végkép lakhatlan állapotra jutott püspökségi várlakok, névleg a keszői és szombathelyi várak, úgyszintén a győri, soproni és rákosi residentiák kijavítására, nemkülönben az elzálogosított püspöki javak kiváltására fordítandó. A mi magát a templom újraépítését illeti: hasonlag igaztalanúl állíttatik — úgymond — a vádak közt, mintha ő azt egyátalán elhanyagolta volna; sőt ellenkezőleg a templom tetőzete általa már tettleg ki is tataroztatott, s a még mutatkozó hiányok kijavítását is lehetőleg eszközöltetni határozott terve és szándéka. [2])

Ezentúl a további tárgyalások fonala ismét megszakad a káptal.

[1]) Egy akápt. levt. Arc. 6. Fasc. 5. N. 14. őrzött okmányon, az ezen eljárás miatt boszankodó Püsky kezétől kivülről e följegyzést olvassuk: »NB. Farkas András!« Mindjárt e szavak után pedig Telekesy irásával ezt találjuk följegyezve: »NB. Farkas András, sed Zelator Domus Dei, et sic oportuit fieri.«

[2]) Mind az országgyülési representatio, mind Püsky válasza a kápt. levt. Capsa O. fasc. 10. — feltalálható.

levéltárban. Tény az, hogy Széchenyi György győri püspök 1660-ban a székes-egyház helyreállítását 25,000 forintnyi költséggel bevégzé.

Az idő és események viszontagságai által rendkivül megrongált szent épület azonban, dacára mindezen pazar bőkezüséggel reáfordított költségeknek, alig egy század leforgása alatt ismét oly állapotra jutott, mely sem püspöki ara-egyházi méltóságának, sem az akkori müizlés igényeinek meg nem felelt. E körülmény indítá kétségkivül gr. Zichy Ferenc győri püspököt arra, hogy azonnal püspöki kormánya kezdetén a székes-egyház gyökeres átalakításához és díszítéséhez fogjon. Költséget, fáradságot nem kimélve, az akkori hírneves épitészek- és müvészekkel szövetkezve, a püspök közvetlen vezetése s müszerető gondoskodása alatt folyt a megkezdett munka; úgy hogy 1774-ik évi Nagyboldogasszony ünnepén már — a falain gyönyörü márvány borítékkal, boltozatán Maulpertsch remek frescóival, és szerte dús aranyozású ékítményeivel ragyogó szentegyházban tartható meg országos ünnepélylyel aranymiséjét a jeles egyháznagy, melynek örömében kegyteljes figyelemmel osztozott a magas szívü királyasszony: Mária Terézia is.

Zichy püspök fejedelmi áldozatkészségét, úgy mint tisztúlt finom müizlését hirdetve állott ez Isten-háza ismét egy századig. mígnem a nagynevü elődöknek a püspöki széken méltó utóda Simor János, jelenlegi herceg-primás azt, amit rajta Zichy püspök akár be nem végezhetett, akár a haladó idő hatalma megrongált, 1863—1865-ig 60,000 frtra menő költséggel ismét megujíttatá.

Noha kétséget nem szenved, bár róla okmányszerü biztos adatunk nincs, — hogy a székes-egyház, annak második restauratora Zichy püspök által egyházi szertartással felszenteltetett; mégis annak falain nélkülözzük a templom-szentelés szokásos emlékjeleit: a koszorúba foglalt 12 fali keresztet; hanem ezeket a benne elhelyzett 12 oltár látszik pótolni. Ezen oltárok nagylelkü alapítói Károlyi szerint a következők: 1. a főoltárt Nagyboldogasszony tiszteletére Matusek Endre győri nagyprépost emelteté. 2. A Boldogs. Szüz kegyképének oltára az éjszaki mellék-hajóban gr. Heister Sigbert győri várparancsnok költségén épült. 3. Sz. István vértanúnak, mint a város védszentjének oltára a déli hajóban Gorup Ferenc kanonok áhítatos bőkezüségének müve. 4. Sz. Anna oltárát Kálóczy Miklós olvasó kanonok, 5. a három sz. király oltárát Ferenczfy János sz. adalberti prépost, 6. Nepom. sz. János oltárát gr. Thurn Antal kanonok, 7. sz. Borbáláét Berdóczy György kanonok, 8. az ostoroztatás oltárát Nagy Mihály sz. adalberti prépost készítteték az éjszaki hajóban; a déli hajóban: 9. sz. József

és Rozália oltára Matusek Antal és Telekesy István kanonokok adományából épült, 10. a fájdalmas Szüz oltára Hochburg János győri hadélelmezési biztos áhitatos kegyeletének köszöni létét, 11. sz. Katalin oltárát Matkovich Mihály kanonok, és végül 12. a sz. kereszt oltárát Lacza János őrkanonok alapították. Ezek közől három mellékoltár időfolytán átalakíttatott, u. m. a Jézus ostoroztatásának képe helyén jelenleg Jézust az olajfák hegyén ábrázoló, ritka műbecscsel biró fresco látható; Sz Katalin és sz. Borbála képeik helyett pedig a megfelelő oltárokon jelenleg sz. István és sz. László királyaink életéből vett jeleneteket ábrázoló két gyönyörű domboröntvényű kép áll, melyek első tekintetre megragadják a templomba lépőnek figyelmét. A templom legújabb restauratiója alkalmával két oldaloltár mellőztetett.

A székes-egyház déli oldalán van a hazai műépitészetnek egyik, a maga nemében páratlan és példányszerüen tiszta stylban kivitt becses gyöngye: az u. n. sz. Háromság- vagy Hédervára-kápolna, melyet Ujlaky Ferenc püspöknek 1538-ban kelt levele, s a szentély zárkövén látható Héderváry-címer együttes tanusága szerint Héderváry János győri püspök épittetett.

Ezen kápolnát ugyancsak az egyházi műépítészet nagylelkü pártolója és ébresztője S i m o r J á n o s volt győri püspök 1861-ben tetemes költséggel ős eredeti góth-izlésben helyreállíttatá, s azt a magyar kath. egyház virágainak: sz. István és László királyoknak, árpádházi sz. Erzsébet- és sz. Imre hercegnek képeit ábrázoló ablaküveg festményekkel [1]) diszítteté; a sz. dénis-i templom egyik oltára után mintázott, mennyezetes márvány oltáron hazánk egyik vallási és egyházművészeti legnagyobb kincsét, sz. László craniuma ereklyéjének nagybecsű mellkép-foglalványát 1862-ben a szentnek ünnepén nagy díszszel és pompával elhelyezé.

Rómer Flóris szakavatott tolla az oltárt ekként rajzolja [2]): Az ereklye-oltár asztaltáblája oszlopokon nyugszik, hátfala egyszerüen tagozott; az e fölött emelkedő polc (predella) öt mezején az Üdvözítő és a négy evangelista zománc képe van — Chadt Jánostól. Az oltártalapzat márvány, magának az oltárnak közepénél lombdíszítményü mennyezet, alatta az ezüst ereklyetartó: sz. László mellszobra, mely a 15-ik — a koponya kerete pedig a 13-ik századból való.

A székes-egyház keleti oldalának apsis záradékához építve létezik

[1]) Festette Dobiaschofszky hirneves bécsi müvész, kiégette Wilfing sopronyi festő.

[2]) Győri Közlöny 1861. 31. sz.

még egy másik, a XVIII. század közepe táján épült és szent János, Rochus, Fábián és Sebestyén tiszteletére szentelt kápolna.

A székes-egyház alatt 4 sírbolt (crypta) van, melyekben a püspökök és kanonokok tetemein kivül gróf Zichy, Hédervāry-Viczay s egyéb kiváló hazai főuri családaink elhunyt tagjainak testei porlanak.

A győri székes-egyház kincstára.

Méry Eteltől.

E kincstárt illetőleg — Groll Adolf püspök (1733—1743) látogatási jegyzőkönyve után elég legyen jeleznem a tárgyakat, melyek részben Simor János mint győri püspök, legnagyobb részt pedig Zalka János, a győri egyházmegye jelenlegi főpásztora által restauráltatván, őseink emlékét ragyogó fényökkel tükrözik vissza.

A szent László koponyáját tartalmazó ezüst mellszobor, megaranyozott s drága-kövekkel ékitett ezüst koronával, arany nyak-láncon III. Zsigmond lengyel király aranyérmével, mint Thelekesy egri püspök ajándékával. Ezen ereklyét Pethő Márton Nagy-Váradról hozta, Napragy Demeter pedig a 17-ik század elején a győrieknek ajándékozta. [1])

Öt ereklyetartó, köztük egyik ciborium-alakú, másik pedig sz. János pohara, sassal.

Hat monstrantia, egyik drágakövekkel gazdagon ékítve, másik ezüst díszítményekkel, harmadik toronydad alakkal.

Harminckét kehely ezüstből; ezeken kivül még egy igen becses, továbbá a Tarrody- s Nádasdy-félék.

Egy ezüst pulpitus.

Az úgynevezett griff-karmok, arany díszszegélylyel és lábakkal. Tulajdonkép bölényszarvak, milyenekkel még a híres bölényvadászatok idejében szoktak királyaink főpapjainknak kedveskedni.

Emlékérmek nagy számmal.

A Böjtös-féle igazgyöngyös, zafirokkal díszített infula, s még más kettő, melyek egyike csak igazgyöngyökkel van díszítve. [2])

I. Draskovich György ampullái ónból.

Gyönyörű művezetű pásztorbot.

Az említetteken kivül Kresznerics jegyzett föl egy casulát (1514-ből), s más kettőt, melyek képekkel s föliratokkal díszítvék, kivált

---

[1]) *Jani Arrabonensis* Dissertatio de Jaurino. 87. l.

[2]) Győri tört. s rég. füzetek II. k. II. és III. f.

pedig egy holló-címerűt; ide vonatkozólag Thelekesy nagyprépost jegyzetei közt ez olvasható:

„Corvini casula 1472.

Casula Bateriana debet esse circa Annum 1598.

Frangepani circa Annum 1485.

Alia cum Tabula ortabli 1480.“

Corvin Mátyás e miseruhájáról a már említett Groll Adolf püspök is megemlékszik: Casula violacea Mathiae Regis; ezt azonban Rómer nem tartja fölebbvihetőnek a 17-ik századnál. Lehet, hogy ez csak javításaira vonatkozik.

Nevezetes még a határai miséken használtatni szokott — Üdvözítőnket s a bold. Szüzet ábrázoló casula hímzett tükörrel. [1])

Az egyházi antik művészet fejlődéstörténetének érdekében igen is kivánatos, hogy a győri székes-egyház kincstára kimerítő ismertetést nyerjen. Vajha minél előbb akadna erre szakavatott toll!

Említésre méltó továbbá azon középkori antiphonale, melyet Rómer Flóris méltányolt legujabban, s mely a bécsi közkiállításon volt látható, bámulatra méltó initialeival, oldalrajzaival és festvényeivel.

Szintén Rómer Flóris nyomán szólunk itt a győri káptalan könyvtárában őrzött Corvin-codexről. [2]) A mű címe: Blondi Flavii Forliviensis Rome instaurate Lib. III. et VLT. explicit. Excriptus Florentie VI. Idus Ivlias M° CCCC° LX° VIII°. A nagy gonddal díszített mű hatodik lapjának szélét Corvin Mátyás címere köríti, belső és felső szélét a csinos keret foglalja nagy F alakban, melynek középvonása helyén a kezdő V — Urbis Romae rerum dominae — áll. Az egész díszítmény mesterkézre mutat. A könyv beirott része 99 levél. Az irás jellege a mai gömbölyű álló folyóiráséhoz hasonlít, könnyen olvasható, kevés rövidítéssel. A címek válogatva vörös és fekete betűkkel irvák; a szakaszoké vörös, kisebb irásu, és arab számokkal van a külszélen ellátva. Hogyan került ide, bizonytalan. Iratási éve hihetőleg 1467.

Ugyanazon könyvtárban vannak Nyéki Weöreös Mátyás pápóci prépostnak a boldogságos Szűzhezi énekei a „Flores RP. F. Lodoici Granatensis 1588“ címü könyv végén. Ezen versek irodalmi tekintetben nevezetesek. Tulajdonosát illetőleg: „Sum Thomae Gradnai de Zaska Pragae compar. pro se et amicis 24. Mens. Marty — Anno 1582. mp. Joannes M . . . . . ak . . . . Matthias Veoros de Nyek.“ [3])

---

[1]) Győri tört. és rég. füz. II. k. 2. és 3. f.

[2]) Győri tört. és rég. füz. I. füzet.

[3]) Ugyanott.

Győrváros utcái s nevezetesebb épületei.

Méry Eteltől.

Miksa király 1567-ben a vár megalkotását kezdeményezvén, 95 házat leromboltatott. Az Eiszler Tamás által készített telekkönyv szerint ez időben az utcákat kijelelték, régi neveik helyett ujakat adtak, úgy hogy a régiekből csak a császár-, Márton-, neuhausi-, magyar- s udvari-utcák emlékezete maradt fenn.

Belvárosi mai utcáink ugyanazok, csak más elnevezéssel. Neveik a következők: Sz.-Mátyás- (Kazinczy-utca); Sz.-Adalbert- (megyeház-utca); Sz.-Rudolf- (király-u.); Sz.-Maximilian- (városház-u.); Sz.-János- (a mai kovács-u. és ennek irányában végig); ezen utca nevét a Johannitáktól nyerte, kik Győrött 1209—1598-ig zárdával és templommal birtak, s kiket V. István a kalvária mellől ezen utcába hozott át. [1]) Sz.-Erzsébet- (apáca-utca és ennek irányában végig); ebben — valószinüleg a mai zárda helyén — 1566-ig sz. Erzsébetről címzett kolostor állott. A mai zárda bejáratánál ily feliratu emlékkő van: „Ez orsolyanők zárdáját Neupauer Anna alapította 1726.“ A vérbástyával, nemkülönben a közép- és új-bástyával párhuzamos utcákat ugyanezen bástyákról nevezték el. Sz.-mártoni- (fehérvári-u.); Sz.-Mária- (Duna-u. a Széchenyi-térig); Sz.-Anna- (az előbbinek folytatása a Dunáig); Sz.-Jakab- (szél-u.); Sz.-Fülöp- (korona-köz); Nikodémi- (a tejfölös-köz); Augusztin- (a nagyobb papnöveldétől a frigyszekrény-szobor irányában); Hieronimi-utca (a frigyszekrénynél) stb.

A Györgyi-, utóbb Lippay-féle házon emlékkő van e föliratttal: „Curia Nobilitaris 1565.“ Miksa király ugyanis a térszabályozás alkalmával Alsoky László deáknak 1467—83-ig Győrmegye alispánjának régi házát lerontatván, ezen újat tette nemesi udvarhelylyé (curiává). [2])

Az egymást követő háztulajdonosok hagyományos elbeszélése után ily régi ház a Zittritsch Mátyás-féle, melyhez ismét alakra a városház hasonlít.

Az apátur-ház (kisebb papnövelde) 1802-ig a pannonhalmi főapátoknak tulajdona. A homlokfal fülkéiben maig is látható sz. István és sz. Benedek szobra. Szögletén pedig ily feliratu emlékkő van:

---

[1]) *Pooder* térképe.

[2]) Oklevél a Lippay-családnál. — *Ráth K.* Győrváros tört. Győri K. 1864. 88. sz. — Győrmegye alispánjai. Győri K. 1860. 94. sz. Ráthtól.

„Lauriston hadvezér, Narbonne és d'Hénin kormányzók lakhelye 1809." [1]).

A római sírokon épült Józsa-Balogh-féle ház falában emlékkő van e följrattal: „Itt lakott Fejér György, kora legtermékenyebb írója, 1818—1824. Deák Ferenc 1819—1821. és Batthyány Lajos". E ház a jelen század elején restauráltatott, mint azt a Józsa-címer fölött álló évszám jelzi, de az épület jellege s a kapu alatt és mellett levő Hercules-szobrok még régibb időkre utalnak.

A Bezerédy- most Etlényi-ház ily feliratu emléktáblával: „Ide szállt I. Napoleon 1809. aug. 31.". Vele volt Eugén és a bajor koronaherceg, Berthier, Lauriston, Massena, Rapp, Bertrand, Broussieres, Duroi tábornok s Narbonne [2]).

Régi iratokban előfordul még a Márffy-, Huszár-, Eszterházy-, Biró-féle ház neve.

Az 1700-ban Győrré jött karmeliták a Berger-féle ház emlékezetét jegyzék föl, mint a melyben 1718-ig laktak, valamint a domus caesarea-ét, melyet ideiglenes templomukká alakították át, s melyen a győri vaskakas állott.

Az elemi-iskola épületén ily feliratu emléktábla van: „1684. convictus, 1776. nemzeti-iskola. Itt lakott s tanított Révay." (1787—1795 mint a rajztanoda alapítója és a magyar nyelv tanára.) Az elsőnek alügyelője Rajnis volt 1764—1766-ig. Az elemi-iskola előbb a káptalan-zenészek épületében volt, amint azt márványtábla is jelzi.

A magyar-ispotályon ily feliratu emlékkő van: „Alapította Széchenyi György 1666." A templomon Széchenyi-címer.

A német-ispotály ily feliratu emlékkővel: „Alapította Haberle Cecilia 1746."

A bencések templomán régibb időkből e felirat olvasható: D. O. M. B. M. V. S. Ignatio Soc. Jesu. Fund. MDCXLI.

A bencések székházán pedig e felirat van: Georgius Szeczenyi Archiepiscopus Colocensis Societati Jesu 1667.

Mindkettő épült: Dallos, Draskovich, a győri káptalan, Széchenyi György s II. Ferdinánd király adományából. Frescóit és oltárképét Troger Pál, később bécsi akadémiai igazgató festé 1744. A székház

---

[1]) Hist. Conv. Jaur. — *Hohenegger* és *Paintner* naplója.

[2]) *Hohenegger* naplója. Tud. Gy. 1820. II. k. — Győri K. 1859. 74. sz. — *Ráth Károly*, Hazánk 1847. 99. sz. — *Paintner* naplója. — *Constants* Denkwürdigkeiten. — *Schneidawind. Thiers. Kisfaludy S.* levele s Története a felkelő nemességnek. Kézirat.

második emeletére vezető lépcső-folyosót maig is díszitik azon frescók, melyeknek idejét e chronosticon mutatja: TaCta Instar naVIs InstItorIs DeLonge portantIs pane M. ProVerb. XXXI.

A Széchenyi-tér közepén emelkedő Szűz-Mária szobor felirata: Virgini Deiparae sine macula Conceptae Domus Austriacae Ungariae Praesidy Protectrici Imperante Feliciter Leopoldo I. Commendante Hermanno Marchione Badensi Leopoldus. E. S. R. I. Comitibus A. Kollonitz Jaurinensium Episcopus, Eques ord. S. Joan. Hierosolymitani S. C. Rg. M. Consiliarius Intimus Gratus Posuit et Consecravit S. R. E. Cardinalis Creatus Die II. Septembris.

A főgymnasium épülete 1630-tól gymnasium, 1776-tól 1786-ig s 1802-től 1818-ig akadémia. Itt tanítottak: Sámbár, Rajnis, Fábschisch, Guzmics, Czuczor, Maár Bonifác, Beke, Csacskó, Pauler, Rómer. Ajtaja fölött ily feliratu emléktábla van: „Építtették: Sennyei István, II. Draskovich, Széchenyi Pál, Zichy Ferenc. Itt tanultak: Ányos Pál, Fessler, Kisfaludy Sándor és Károly, Téthi Takács József, Horváth Endre, Czech János, Érdy János, Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Ghiczy Kálmán, Somsich Pál, Majláth György, Zalka János, Kruesz Chrysostom, Horváth Boldizsár, Császár Ferenc, Reguly Antal, Vas Gereben, Frankenburg, Rauch Lewin, Bedekovich Kálmán.“

A karmelitáknak rendjök római temploma mintájára épült egyházát festményekkel Alto Monte díszíté 1720-ban.

A régi püspöki residentián e század elejéről emléktábla van ily felirattal: CVrIa epIsCopaLIs gaLLICa obsIDIonIs Igne sub Versa seCVnDIs CVrIs IosephI VILt praesVLIs IaVrInensIs restaVrata.

Később és jelenleg is a püspöki jószág-kormányzók lakása, így 1819-ig Józsáé, a kinél 1817—18-ban Deák Ferenc mint tanuló szállva volt.

A majoroki plebánia ajtaja fölött ily feliratu emléktábla van: „1761—1786 camillanus zárda.“ Egyházuk most plebánia-templom, melynek festvényei Antonius Florentinustól valók.

A mai Stadel- vagy Kozics-ház helyén már 1221-ben állott dömések vagy szt. Benedek templomából semmi emlékünk nem maradt, a mi támpontot nyujthatna ezen épület leirásához. Nem szólhatunk a „fehér bárány“ helyén állott pálos zárdáról és szt.

Lázár templomáról; — nem a Sz.-János- (ma kovács-) utcában állott templariusokéról. Semmi emlékünk a mai bencés-egyház helyén állott és szt. István vértanuról címzett templomról, — valamint a szt. ferenciekéről sem, mely a 14-ik században már létezett [1]). A ferenciek későbbi zárdáját megyeházzá alakították, melyen ma ily feliratu emléktábla van: „Ferenc-rendi zárda 1786-ig.“

A győri kath. főgymnásium régészeti gyüjteménye.

Méry Eteltől.

A főgymnásiumi muzeum régészeti gyüjteményének ős-, valamint ókori része tárgyrokonság tekintetéből az illető rovatok alatt lőn bemutatva; e helyütt tehát csakis a közép- és újkor emlékeinek rövid ismertetésére szorítkozunk.

Valamint régészeti tárgyaink átalában — úgy e korszakiak is — legnagyobb részt a megye területén gyüjtettek, és épen e körülmény kölcsönöz gyüjteményünknek — helyi történeti multunkat illetőleg — kiváló érdeket.

Jelentékeny gyarapodást nyert régészeti gyüjteményünk az újabb időben azon ásatások alkalmából, melyek a győri gáz-gyár mellett lévő u. n. homokgödröknél és az új-szállásoknál eszközöltettek [2]). Ez alkalommal ugyanis sírokra s ezekben többféle régiségre akadtunk, mely leleteknek nagyrésze Fábry Nándor és saját felügyeletem alatt meg lőn mentve, és muzeumunkba került. Az új-szállások ásatása 1871 márc. hóban vette kezdetét, s ez időtől fogva manapig még mindig érdekes tárgyak kerülnek felszínre. Az ásatás tárgyát képező halom 3½ öl magas, 260° kerülettel és 115° átmérővel.

E rövid előzmény után lássuk a vázlandó korszaknak emlékeit.

Kulcsok: egy gót-stylü nagyobb és három kisebb vaskulcs, — lelhely h. g.; ugyanilyen Ányos gyüjteményéből való, másik pedig az elpusztult Pok-várból (Téth mellett) hosszú vaslánccal; 4 db nagyobb, két kisebb ugyanolyan stylü kulcs az új-szállások temetőjének agyagrétegéből. A győri székes-egyház három régi kulcsa, ezek egyike kerek-, másik kettő csúcsíves fogantyúval, valódi remekművek. Ide sorozandó azon nagy hengerű lakat, mely Győrvár bécsi-kapuja helyén találtatván, hihetőleg annak kapujáról való.

---

[1]) *Ráth K.:* Győrv. tört. Győri K. 1864. 89. sz. — *Jani. Arrabon.* Diss. de Jaur. — Historia Com. Jaurin.

[2]) A homokgödrök kősírja ismertetve volt: Győri K. és Archaeologiai Értesítő.

Fegyverek és házi vaseszközök, díszítmények. 3' 10" hosszú csövű, szuronyos puska Csanakról; kuruc pisztoly a koroncói Harc-mezőről; török és más 6 db pisztoly; 2 db pisztolyalakú kiütő készlet; 3 db kulcsos szerszám; egy 34" hosszú, két ember által kezelt, elől vastámmal ellátott, 1" átmérőjü vaságyu Tényőről; két lándzsa, egyike a h. g. kútjában talált vasöltönyü csontváz mellől, másik a megyéből; 4 db tőr, egyike rostély-kézvéddel; 4' 9" hosszú, igen vékony, kétélü egyenes kard, kigyóalakú fogantyúval, a felpéci erdőnek egyik fájából; 3' hosszú, gömbfogantyús, kétélü pallos Koroncóról; 4 db egyélü pallos; FRINGIA feliratu kard, sárgaréz-borítéku tokkal; 21½" hosszú, kagyló-héjjal díszített nyelü, bordázott sárgarézgömbű buzogány a győri Kozma-családtól; egy másik 18" hosszú, gömbbordákkal, egészen vasból; 3 réz- és 3 vasbuzogány; szerszámos szerkezetű török nyil, csinos faragványnyal, VILANO jegygyel; 2 nyil- és 2 kelevéz-csúcs az új-szállásoktól; egészen ép török kés, nyelén ékes karcú sárgaréz- és csontszalaggal, melyhez hasonló a hédervári muzeumban is van; 3 sarló és két bárd az új-szállásoktól; ugyaninnét 3 közép- és 9 újkori sarkantyú; két középkori sarkantyú, egyik Kis-Megyerről, a másik Petz Adolf kertjéből; újkori sarkantyúk a Józsa-ház alapjából, Bácsáról, Kis-Megyerről, Csanakról, Ménfőről; török- és egyéb patkók a vidékről.

Két vas sisak: egyik Likócs-pusztáról, másik a Duna medréből a győri gőzhajó-állomástól.

Mell-vért a Schreiber-féle ház alapjából, egy nagyobb, épebb a városháztól.

Verekedő-gyürü vasból, nagy kova-kővel; egy aranygyűrü gyöngyékkel, és öt aranygyöngyszem aranykarikával, a püspöki nagyobb papnövelde alapjából, Zalka győri püspök úrnak ajándéka.

Konyhaszerek s edények. Rákóczy-féle harangötvényü mozsár ily körirattal: „Georgius. Rákóci. D. G. Prin. Trans. Par. Reg. Hung. Dns. Et. Sic. Comes. A. D. 1647." Unokája Ferenc ajándékozhatta a győri jezsuitáknak, kiknek gyógyszertára a bencés székház mai szögletboltjának helyiségén volt. Ugyanitt volt néhány extractuosus ein-bödönke, tábláján e fölirattal: „1689. Ex. Purg. Dras.". Bennök Extractum Croci; extractum Catholicum. Ostyasütő, rajta a feltámadó Üdvözítő egyik kezével áld, másikkal labarumot tart, páncélozott őr kivont karddal balfelé rohan, a másik a koporsó mögött sisakját tartja baljában; irata: „1565. Grisdus. Auf. Er. Sdeung. Isd. Unser. Er. Lesung."; a másik lapon címer, medve-bocscsal; körirata: „† Joachim.

Erdl. Eva. Hechenpergerin."; Koroncóról került muzeumunkba [1]). Fehér kőtál ily felirattal: „Illmus. ac Reverendissimus Comes Ladislaus Esterhazy de Galantha. Et in Frakno.". Kisebbek 1684, 1686 és 1689-ből. Régi chinai porcellán tál, mely Eszterházy herceg kincstárából került Győrré.

Korsók: karcokkal díszített vörösréz török kancsók; másik kőkorsó családi címerrel dombormüileg díszítve; kőkorsók 1659-, 1695-ből és néhány a 18-ik századból. Az 1796-ból való szűrszabócéh-korsót feliratáért említjük meg: „Majer Tamás atyamester Vivat.", oldalt az olló, évszám mellett pedig: „Egyél, igyál. Istenedről ne felejtkezél el.", másik felén: „Györös György öreg dekan legény." Muzeumunkban van még a csizmadiacéh korsója s a szappanoscéh ciborium-alakú aranyozott társpohara, kupakján gyertyákat tartó szobrocskával; felirata „1832. Vivat das Ersamme Handwerg sol leben."

Szövet- s ruhanemüekből érdekes Ráth Károly ajándéka: oltár-antipendium, sárga szalagokkal osztott mezőn gloriafényü szentek hímzett alakjaival; igazgyöngyös pártadarabok Koroncóról s Gönyőről; 18 gomb a pályaudvar mellett felásott sírból; kuruc-föveg szt-mártoni sírból, Ebenhöch ajándéka; kivarrással díszített saru 1662.; kékselymű magas sarkú női cipő s más kettő ugyanolyan a kis-megyeri Horváth-családtól; győri polgárosztályi és insurgens-egyenruhák.

Pecsétnyomók, érmek, címerek: legrégibb azon középkori, oval pecsétnyomó, mely a hajdani győri dömés-templom közelében találtatott s valószínüleg e rend pecsétjét ábrázolja; e nézetet támogatja a rajta levő két szerzetes-alak s a körirat „predd." betűi. Érdekes még a győri borbélycéh pecsétje 1670-ből, a hajósoké, a posztónyíróké, a csizmadiacéhé 1667-ből, a szappanos- és magyar-timárcéhé.

Érmek: Kun-László ezüstérme, fennálló kettős kereszt, két tornyocska vagy kápolna közt, csíkos körbe foglalva. Hátlapon szemcsés karimában nyílt szárnyu, jobbra néző sas. (Rupp J. Magyarország ekkoráig ismeretes pénzei. IX. 253. sz.). IV. Béla rézérmeiből 4 darab (Rupp. XVIII. A. nemű, VIII. T. 200, 201); 2 db kun-tatár pénz, s Rupp szerint: 8 db VIII-ik nemű, (VIII. T. 200). IV. Béla érmei a győri új-szállások temetőjében találtattak, de előfordult a hajdani Poky-vár helyén, Likócs-pusztán és a győri homokgödrök agyagrétegében is, továbbá Pannonia hátiratu ezüstérme Koroncón. Sz. László ezüstérme Szabadhegyen, Zsigmond és árvánszült László aranya külön-

---

[1]) Ezekről megemlékezett *Rómer Flóris* a Győri tört. s rég. füzetekben.

böző verettel a megyében. Corvin Mátyás aranya Selyem-Teleken, Jankó István ajándéka.

Emlékérmek közől csak azt említjük, mely 1701-ben a bencések alapíttatásának hétszázados emlékére veretett: háromszögű istenszem alatt felhőben két püspöksüveges (egyik sz. Márton nyársra szúrt lúddal, a másik valószínüleg Asztrik apát vánkoson koronát és kettős keresztet tartva); alattok hármas halom emelkedik, a középsőn korona, ebben magas kettős kereszt. Felirata félkörben: MI : Fund : & 9. 8bris MDCCI : Celeb : a közép halmon: saec. a két szélsőn: VII, alattok: ruinati. VII. restaurati Mnrii S : M : S : M: P : O : S : B. Másik oldalán a bold. Szűz alatt felhőben sz. István és sz. László; fölöttük e körirat: DItanDo : In DefensanDo : post In DotanDo; alattok hármas halom, ezek egyikén váralakú monostor per VII felirattal, középsőn kálvária: a VII felirattal, a másik szélsőn pedig kápolna: ad VII felirattal; a hármas halom alatt: Pannoniae montes iam ad septem saecla libertant. E példány a nagyobb papnövelde alapjában találtatott és Zalka győri püspök úrnak ajándéka.

Címerekből megemlítjük a bécsi-kapu birodalmi címerét, mint valódi remekművet; Széchenyi György festett és a Zichy-család vésetett címerét a Józsa-Balogh-féle házból.

Könyvek, céh- s egyéb kéziratok. Telegdy és Pázmán P. műve, ez utóbbi Magyary ellen 1603-ból; Pázmán P. Kalauzának 2. kiadványa, Káldy Bibliájának 1. kiadványa, Veresmarty, Martonfalvay Komáromi Csipkés György műve, Károlyi Bibliája, Apáczai Csere János encyclopaediája, Liszuyai Krónikája; magyar kalendárium 1669-ből, Quintilian 1549-ki kötésben; régi lapok közől a Magyar Kurir 1780—89-ből.

Muzeumunkban van a magyar-vargacéh ládája összes iratáival. Diplomáikon és céhszabályaikon kivül különösen jegyzőkönyvüket említjük, melyet 1610 óta magyarul szerkesztettek. Okleveleik vannak: II. Mátyás, Lipót, József, III. Károly, M. Terézia s Ferenc uralkodóktól. Érdekesek vándorleveleik Győr, Pápa, Tapolca, Vác, Érsekujvár és Veszprém rajzaival.

Ugyanitt a szappanoscéh ládája több irattal.

Érdekes tárgyát képezi muzeumunknak egy okirat Nagy-Lajos korából; Lenárt apát és Gosztonyi Tamás őrkanonok levele 1480-ból; Rospony Gergelyé 1505-ből, Korlátkövy Péteré 1522-ből, Hédervári Istváné 1527-ből, Zrínyi Miklós magyar levele 1564-ből; Hardegh-é 1593-ból, Montecuccolié 1666-ból; végre a muzeumba került azon fél-

mázsás bilincshez, melyet Kisfaludy László győri hadnagy, később győri vicegeneralis esztergomi fogságában viselt, commentár gyanánt mintegy 27 levél, u. m.: az övé, nejéé, rokonai-, barátaié, a kik megszabadítására mindent elkövettek. Ezen iratok közt van az esztergomi basa elbocsátó török levele is [1]).

Végre érdekesek a magyar irók eredeti kéziratai, milyenek Baróthi: Virgil Eneise, Kisfaludy Sándor: Gyula szerelme, és Döbrentey, Bacsányi, Takács Judit s mások kéziratai.

Szerény vázlatban rajzoltuk muzeumunk régészeti gyüjteményének közép- és újkori részét, csupán azon pontokat emelvén ki, melyek szélesebb körü érdekkel bírnak; számtalan tárgyat őriz az említetteken kivül gyüjteményünk, melyek városunk, megyénk, sőt szomszéd vidékünk érdekeltségét szintoly mérvben kötik le, és a kegyeletes megőrzést szintúgy megérdemlik. Győrvidéke bizonyára önmagának teremt nemes élvezetet akkor, midőn a múlt idők emlékeit e csarnokba hordja össze, melyben mint tükörben még a késő unokák is tanulságos képét öröklik a letünt századoknak. Vajha minden vidék ily csarnokot emelne saját multjának!

A pannonhalmi székes-egyház és főmonostor.

Dr. Fuchs Bonifáctól.

A mi ezen — régészeti tekintetben ritka becsü müemlék korát illeti, igaz ugyan, hogy szt. István alapító és adományozó levelében építkezésről, sőt ennek befejezéséről is van szó; de ha a jelenleg már eredeti alakját vissza nyert templom részeit vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az a X. század végén és XI. század elején nem épülhetett; mert valamint egészben, úgy egyes részeiben is azon stylt tünteti elő, mely kizárólag a román építészetnek a csúcsíves stylbe való átmenete korában dívott; ezen időszak pedig hazánkban a XIII. század elejével kezdődik; s e körülmény jogossá, sőt szükségessé teszi azon állítást, miszerint a jelenlegi székes-egyház Uriás apát alatt 1219—1225-ig épült, és pedig a megelőzőleg duló tüzvész által alapzatáig elrombolt templomnak helyén [2]).

Az egyház — melynek nyugotra eső régi főportáléja és előcsarnoka az utánépítkezések alkalmával jelen században teljesen eltünt, —

---

[1]) Többet erről: »Toll és kard, vagy a három Kisfaludy« címü rajzomban. Győri K. 1866 52. s köv. sz.

[2]) *Henszlmann:* Arch. Közlem.

átmeneti izlésben épült, majdnem tökéletesen kelet-nyugoti hosszirányban, ívezetes bazilica támoszlop-rendszerrel, három hajóval, keresztthajó nélkül, egyenesen záródó szentélylyel.

A templom arányai nem jelentéktelenek; hossza ugyanis 81'; a középhajó szélessége 20'; a mellékhajóké közel 10'; két szomszéd pillér tengelyének kölcsönös távola 12'; a középhajó magassága 44', a mellékhajóké $21^1/_2$', a szentélyé $37^1/_2$'; a régi előcsarnoké 48'.

A templom talaja 3 fokozatban emelkedik; legmélyebb fekvésü a régi előcsarnok; 4 lábbal magasabban áll a templom-hajók talaja; s legmagasabban a szentély, mely $6^1/_2$ lábbal emelkedik a közép rész fölé.

Az egyenesen záródó szentély boltozata a diadalív mögött csillaggerincezetű, és így határozottan a tiszta gót-idom korszakából való. A legújabb időben történt építkezés alatt jöttek rá az eredeti keresztbolt magasságára; odáig ugyanis hol ez kezdődött, a falak terméskőből vannak; s midőn a jelenlegi csillag-gerincezet készült, a falak téglából emelkedtek magasabbra. A régi boltozat gerincei a most is meglevő oszlopokon nyugodtak.

Megvan a három jelvényes ablak és ezek fölött a kerek ablak is. Szintén a legközelebb történt újjitás alkalmával akadtak azon négy oldalfülkére, melyek közől kettő kisebb, kettő pedig jóval nagyobb; a kisebbek a szentség és más szt. edények elhelyezésére, — a nagyobbak pedig ülőhelyek gyanánt szolgáltak az egyházi ténykedéseknél.

A templomot három hajóra osztó pillérek nagyobbrészt igen érdekes eltéréseket mutatnak mint ékitményeikre, mind alakításukra nézve. Átmérőjök azonban egyenlő az utolsó pillérpár kivételével, hol e század építkezése kezdődik; ezek a templom hosszirányában erősebbek és két kis féloszloppal többet számlálnak, mint a többi: az eltünt előcsarnok hevederei valószínüleg ezeken nyugodtak.

Az oszlop-alapzat lényegben az attikai, csakhogy az alsó pálcatag (torus) kissé előre szökő, a horony mélyebben bemetszett, az oszloplábak pedig változatos — liliom-levél és állat-alakokot mutatnak. A kapitelek egyszerű levélékitmények; a kisebbek fölött egyszerű, a nagyobbak fölött pedig kettős tábla nyugszik. A pilléreket vízszintes párkányzat köti össze.

A főhajó boltozata hat részre osztott ívezetekből áll. A diagonalgerincek, úgy mint a zárkő- és vállívek oszlopcsomókon nyugosznak, és pedig az előbbiek nagyobb, — a zárkőívek kisebb féloszlopokon. Ezen oszlopcsomók pedig részint egyszerűek (einfach abgefasst), részint emberfő — vagy levélékitményből álló gyámkövekkel vannak ellátva.

A hevederek a fő- és mellékhajókban egyszerűen alakítvák. A főhajó déli oldalán lévő öt ablak eredetileg sokkal kisebb volt, mint jelenleg. A mellékhajók boltozata keresztbolt, egyszerű diagonal-gerinccel, de erősebb és szélesebb kereszthevederekkel.

A két mellékhajó keleti vége, — hol jelenleg szent Imre és szent László oltára áll, — már későbbi eredetű, és pedig a XV. század hozzáadása; eredetileg a mellékhajók valószinüleg ott végződtek, hol az utolsó román gerinchordók láthatók. Ezen utólagos hozzáépítés növelte oly aránytalanul erősre a szentélynek ezen oldalkápolnákkal határos oldalfalait, melyek eredetileg 4' szélesek voltak.

A déli mellékhajó külseje eredetileg szabadon állott, legalább teljes valószinüséggel e mellett szól ezen hajónak három — jelenleg befalazott — ablakfülkéje; alig hihető u. i., hogy az 1486-ban épült jelenlegi keresztfolyosót egy másik előzte volna meg, melynek ez esetben vagy igen magasnak kellett volna lennie, hogy az említett ablakok alája férhettek, — vagy igen is alacsonynak, hogy tetőzete fölött ugyanez ablakok a szabadba nézhettek legyen.

Az éjszaki mellékhajóban a sekrestye és a szt. Benedek kápolna közé eső holdban legujabban ajtóra akadtak, mely bélletének mindkét oldalán csinos levél-ékitményü kapitelekkel és vékony oszlopokkal tágul kifelé; sajnos, hogy ezen ajtót az épen mögéje eső fal miatt kibontani nem lehetett.

Az éjszaki hajóba nyíló sz. Benedek-kápolna a templommal nem egykorú, hanem — mint a csillag-gerincezetű boltozat s ennek lecsüggő két zárköve bizonyítja, — a gót styl korából való.

A sz. Mária-kápolna egészen új hozzáadás, mely az egészszel összhangzatos stylben Storno Ferenc műépítész terve szerint 1871-ben épült az idomtalan szabásu régibb kápolna helyén. A sz. Mária- és szt. László-oltár közt lévő fülkének szép ékítményü kerete a korai renaissance stylre utal.

Kiváló figyelmet érdemel a szentély alatt lévő altemplom (Crypta). Ez három hajóból áll, melyeknek mindegyike 31' hosszú, 18' 7" széles és 10' 2" magas. A 12 keresztbolt szabadon álló 6 oszlopon és megfelelő gyámköveken nyugszik. Az oszlopoknál nevezetes a vállkőnek, kapitelnek és oszloplábnak nyolcszögü alakítása, míg maga a tő hengeralakú, és átmérőjét egész emelkedésében megtartja. A vállkő csak tábla- és lemeztagból áll, a kapitel két soros — tetején görbült — és bimbóvá vastagodó levéllel bír; az oszlopfő gyűrüje két — ellenkező irányban futó és így metsző szelvényt képező kajácsból áll; hasonló

két kajácsot látunk az oszlopláb legfelsőbb tagjában, melyre lemez és fölfelé fordított henger-negyed következik. A keleti falban lévő gyámkövek levél-ékitményüek, a déliben pedig emberfő-alakúak.

A boltgerincek, nemkülönben a hossz- és keresztheveder ek románalakúak, csakhogy tompa csúcsívesek (stumpf-spitzbogig), mi az átmeneti korra utal.

A keleti keresztboltban nincs, de a nyugotiban van 3 csinos zárkő, melyek közől a középső 4 koronás emberfővel ékített.

Rejtélyes a déli és éjszaki fal harmadik bolt-holdjában előforduló és a boltban elenyésző pilaster. A láb alakja teljesen hasonló a szentélyben láthatókhoz, függőleges irányukra nézve azonban nem felelnek meg egymásnak, s ez okból téves azon nézet, mintha ezen pilasterek előbb emelkedtek volna, mint az altemplom boltozata, melybe azok csak befalaztattak. Storno véleménye szerint az építész a szentély pillércit az altemplomban is jelezni akarta, mivel pedig az altemplom szélessége a szentélyre nézve csekélynek találtatott, azért ez utóbbinak szélessége nagyobbra vétetett a nélkül, hogy az említett pilléreket eltávolították volna.

A déli oldal első keleti holdjában van egy fülke — valószinüleg piscinium, — melynek előrésze — az ablak utánzására, — két oszlopon hengertagú 2 félkört hord. E fülkével szemközt az éjszaki falban van egy más egyszerübb fülke, mely bizonyára az egyházi edények befogadására szolgált. Van továbbá 3 keskeny nyilás, mely a fal egész vastagságán áttör és hihetőleg szellőztetésre szolgált.

Végre az oltárral szemközt eső nyugoti falban a kettős bejárat közt vörösmárvány fülke látható, melyet a hagyomány szt. István székének nevez. Henszlmann és Eitelberger e fülkét inkább szt. István széke helyének vélik; Ipolyi ellenben ugyanazt az apát székének tartja, melyben ez zsolosmák vagy káptalan gyűlések alkalmával ült; s e nézet legtöbb valószinüséggel bír. (V. ö. Czinár Monasteriologia 1. k. p. 9.) — A bejárat az altemplomba a 18-dik század elején Karner Egyed főapát alatt készült, és lehető utánzása a román építészetnek.

A székes-egyház déli oldalán az úgynevezett „díszbejárat“ — „porta speciosa“ — által a keresztfolyosóval és ez által magával a monostorral áll kapcsolatban. A keresztfolyosó — mint ezt az egyik sarkába illesztett évszám (1486) mutatja, — Mátyás király idejében talán a régibb ékítmények felhasználásával épült. A vörömárványból készült porta speciosa szintén Karner Egyed főapát müve. Az 5½'

magas és 4" átmérőjü oszlopok — számszerint 20 — sikerült utánzásai az átmeneti építészetnek [1] *).

Hátra van, hogy szóljunk a székes-egyház viszontagságairól. A szt. István által épitett templom már Vatha lázadása alkalmával (1047) sokat szenvedett, és csak Dávid apát alatt 1137-ben lőn kijavítva és tágítva Felicián esztergomi érsek által. (Czinár: Monast. pag. 63.). Azonban az így megújított templom sem állhatott fenn sokáig, mert a XIII. század első negyedében kelt okmányok szerint „a régen leégett és alapostól lerontott monostor" s vele együtt természetesen a templom is Uriás (1206—1244) apát alatt újra épült, (II. András 1225-ben kelt adom. okl. és egy más okm. 1226-ból; Czinár: Monast. pag. 72.) — és Briccius váci püspök által felszenteltetett.

Fejérkövy István főapátsági kormányzó korában (1567—1592) a várőrség vigyázatlansága folytán támadt tűz a monostort és templomot elhamvasztotta; helyreállíttatása több jelentékeny birtok elzálogosítását tette szükségessé; sőt a templomnak értékes készlete is Nyitrára került, a honnan többé nem is jött vissza. (Rupp: Magyarország helyrajzi története 452. l. Czinár: Mon. 115. l.).

Magger Placid főapát (1647—1665) kormánya alatt ismét a várőrség gondatlanságából támadt lángok martaléka lőn a monostor úgy mint a vár a templommal és minden házi felszereléssel együtt; a helyreállítás ismét több birtok elzálogosítását vonta maga után. Ekkor a főapát — tekintve a várőrség gondatlansága által már másodízben okozott kárt, — kérte a királyt, hogy az eddig a kolostorban tartózkodó várkapitány a monostoron kivül lakjék; ezen engedélyt azonban csak 1665-ben nyerte meg. (Rupp: 452. l. Czinár: Mon. 127. l.).

1683-ban Gencsy Egyed főapát idejében a Karamustafa nagyvezér alatt Bécs alá siető török sereg ismét felgyujtotta a nagynehezen helyreállított monostort. (Rupp: 452. l. Czinár: Mon. 127. l.).

Úgy látszik azonban ezen tűzvészek a templomnak csak tetőzetét hamvasztották el, mert új felszentelés nem vált szükségessé; de azért az épület falai is annyira meg lettek rongálva, hogy az összeomlás elkerülése tekintetéből Sajghó Benedek főapát alatt 1732-ben vaskapcsokkal

---

[1]) A székes-egyházra vonatkozó történeti, régészeti és műépítészeti adatokat legnagyobbrészt a következőkből merítjük: *Eitelberger:* Bericht über einen archaeologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854. und 1855. — Archeologiai Közlemények. — *Fuxhoffer-Czinár:* Monasteriologia. — *Storno Ferenc:* Kézirata.

*) Mindezekre lásd még alább: Pannonhalmának helytörténeti ismertetését
Szerk.

kellett azokat megerősíteni, és csak így bírt az épület az 1763 és 1810-ik évi földrengéseknek jelentékenyebb kár nélkül ellenállani. (Czinár: Monast. 133. l.).

Nem csekély érdemeket szerzett a templom díszítése és belsejének átalakítása által Karner Egyed főapát (1699—1708), ki alatt — mint már fönnebb említők, — a „porta speciosa", az ehhez minden tekintetben hasonló két bejárás az altemplomba és több új oltár készült; a keresztfolyosó pedig az apátok arcképeivel lőn ékesítve, melyek azonban a rend eltöröltetésekor 1786-ban árverés útján eladattak. (Czinár: Monast. 131. l.).

Sajghó Benedek főapát 1732-ben a templomot nagyobb harangokkal látta el. (Czinár: Monast. 133. l.)

Somogyi Dániel főapát alatt a múlt század vége felé a székesegyház teljes átalakítása, illetőleg újraépítése jött tervbe, mely szerint az más fekvést és két tornyot magas kúpalakkal nyert volna; csupán az altemplom maradt volna meg kora iránt való kegyeletből. E tervet úgy látszik a közbevágott nehéz viszonyok mint légképet elfujták. (Czinár: Monast. 138. l.).

Novák Krizosztom főapát a rend eltöröltetése alkalmával szétfecsérlett értékes egyházi készlet helyett a székes-egyház jelenlegi értékes ruháit és egyéb készletét az eltörölt német kolostorok után vette; ugyan ő állított az előbb fából készült és korhadt mellékoltárok helyett márványoltárokat.

Horváth Pál, tihanyi apát és (1816—1828) a szerzet kormányzója a székes-egyház fölé magasabb tornyot emelt; e helyett azonban már a következő — Kovács Tamás főapát alatt 1831-ben a mostani — 24° magas, alól négyszögű, fenn pedig hengeralakú, 16 oszlopon karzatot tartó — torony emelkedett Pákh János prímási építész tervezete szerint. A főbejárat homlokzatán érczöntvényü dombormű élethű csoportozatban őrzi a rend alapíttatásának (1001) és visszaállíttatásának (1802) emlékét.

Ugyan ezen építkezés azonban az uralkodó izlésnek nem épen hizelgő emlékét is lerakta azon izléstelen kőhalmazban, melylyel a nemes stylben épült székes-egyház nyugoti végét megtoldotta.

Kruesz Krizosztom a jelenlegi főapát emelte ki a székesegyházat azon szánandó állapotból, melybe ezt a mult század ferde izlése, söt mondhatni, kegyetlensége sülyesztette akkor, midőn szép szabású oszlopait és karcsuan fölmeredő falait bemeszelte, mesteri alakítású kapiteleit és gyámköveit kiméletlenül megcsonkította. E roppant költséggel járó restaurátiót, valamint a templom belsejének stylszerü felszerelését

az emelkedett izlésü főpap 1868-ban kezdette meg az altemplommal, s ma már méltó díszében látjuk hazánk e nagybecsű műemlékét. Az egész művet Storno Ferenc művész hazánkfiának ügyes keze vezette. Csak a templom hátsó része gyászol még szomorú éktelenségében, ennek átidomítása képezi az áldozatkész főpap legközelebbi terveinek főtárgyát, úgy hogy a végleges megoldás csupán idő kérdése.

A Geyza által kezdeményezett és szt. István által befejezett monostor, az akkori szokás szerint, valószszinüleg csak három folyosóból állott, ugy hogy a templommal együtt négy szöget képezett; és így talán a most „quadraturának" (négyszögfolyosónak) nevezett térséget foglalta el.

Az 1044 jul. 5-én történt ménfői csata után a monostor sokat szenvedett a megvert magyaroktól úgy, mint a diadalmasan előre nyomuló németektől.

1047-ben a Vatha-felé pogánylázadás alatt, ha egészen le nem romboltatott is, legalább lakhatlanná vált; mert az életben maradt apát, az elmenekült szerzeteseket kénytelen volt rögtönzött kunyhókba elhelyezni. Fáradhatlanul munkálkodtak ezek a monostor helyreállításán, és hogy jövőre hasonló pusztításoktól megóvják, valószinüleg fallal vették körül.

Szt. László király a monostor mellett királyi palotát emelt.

Nem sokára ezután a monostor a templommal együtt a lángok martaléka lett, és Dávid apát építette azt újra.

Uriás apát alatt a régen — ámbár határozottan nem tudni: mikor — leégett templom és monostor újra épült. Ugyanezen apát hallván a szerencsétlen sajói ütközetnek hirét, törhetlen buzgalommal fáradozott a monostort védelmi állapotba helyezni. Béla, a szegény futó király, kiséretével Pannonhalma alatt jelent meg és 800 marka aranyat vett fel Uriás apáttól. Kevéssel a menekülő király távozása után a tatárok Pannonhalma alatt termettek, s ezt ostromolni kezdették; de a monostort — melyet nem csupán a szerzetesek, hanem valószinüleg a környékből ide menekültek is a harcias apát vezetése alatt hősileg védelmeztek, — be nem vehették, jóllehet nagyon valószinü, hogy ez ostrom alatt leégett. (Czinár: Mon. 77. 78. l.)

Mátyás király alatt épült — mint már említettük, a keresztfolyosó.

1593-ban Szinán nagyvezér fiát Hassant Pannonhalma ellen küldötte. Baranyai Pál főapát a várat hősiesen védelmezte ugyan, de ez a várőrség és Zádory János várkapitány gyávasága — ha mégis nem

árulása folytán jul. 30-án török kézre került. (Czinár: Mon. 116. l. Rupp. 452. l.)

A törökök a várat, mint legalkalmasabb pontot, megerősítették, de már 1597-ben ismét elvesztették.

Karner Egyed főapát a 18-ik század elején részint ékítési, részint erősítési szempontból a monostornak hétszögalakot akart adni ugyanannyi toronynyal; négy torony fel is épült, de ezek közől kettőt nem sokára a szél döntött le, és csak kettő maradt meg; utóbb pedig az egész terv elejtetett. (Czinár: Mon. 131. l.)

Sajghó Benedek főapát a mult század közepén az eddig csekély négyszöget képező monostort jelentékenyen nagyobbította; ugyanis a mostani éjszaki és keleti szárnyat, — ez utóbbiban különösen a remek szabásu és díszítésü éttermet, nemkülönben az úgynevezett „praelaturát“ alapjából ő építtette, a déli oldalt pedig célszerüen módosította és nagyobbította. E lényeges módosítások emlékét őrzi egyebek közt a keresztfolyosó déli falába illesztett márványtáblának következő felirata: „A memoria hominum ad annum usque 1734 hic fuit ingressus in refectorium gradibus quator situm profundius, quod occidentem versus, ubi nunc praelatura est — protendebatur, et capacitas totius monasterii hoc exiguo quadro continebatur, usque dum Dei adjutorio sensim ad ampliora exaedificatum fuisset. L. I. X. S. T.“ (Czinár: Mon. 14. l.)

A monostor éjszaknyugoti oldalán fekvő könyvtár Kovács Tamás főapát alatt épült 1831-ben [1]).

A megye egyéb műemlékei.

Méry Eteltől.

Az árpási templom [2]).

E templom a sz. Jakabról címzett s 1254 előtt alapított mórichidai premontrei prépostsághoz tartozott. Az átmeneti román korszak azon jellegű épületei közé sorolható, melyeknél kőhiány miatt csak a kapuzatok s ablakok némely tagozatai s az oszlopfők készültek kőből. A rend egyéb templomaitól eltérőleg csak egy hajóval s egyenes karzáradékkal bír, mely utóbbi a kettős karzattal maig is áll, míg a hajón

[1]) Ennek, valamint a főmonostor egyéb részeinek leírását lásd alább a »Helyrajzok« rovatában; a könyvtár belberendezését azonfelül a »Társadalmi viszonyok« közt 228-ik lapon. Szerk.

[2]) *Rómer Flóris:* »Árpás és a mórichidai sz. Jakabról címzett prépostság története« nyomán.

kettős változás történt: t. i. románkori gerendázat helyett lapos boltozatot nyert, kerekített ablakai pedig kiszélesedtek.

A templom déli részén némi nyoma látható a régi sírboltnak, mely azonban a talaj vizenyőssége miatt alig volt az épület alatt.

A templom átalakítása a múlt század közepén történt, midőn eredetiségöket a tornyok részben elvesztették, a hajó pedig egészen megváltozott. Eredeti alakjában áll még: a szentély, a déli homlokzat alsó része és a kapuzat.

A mi keresztboltozatát illeti, annak hevederei ferdényes átmetszetüek s az oszlopokkal együtt kőből s téglából alkotvák. Oszlopfői lajta-mészkőből faragvák s gumódad végü levél-díszüek. Az egyenes záradéku szentélynek az oltár mellett két ablaka van; e szentély jobbján van a sekrestye, melyből a toronyba lépcsők vezetnek. Diadalíve nyomott csúcsívded s a portale-ával összevágó. A hajó falai 27' magasak; a kerekded dongaboltozat pilléreken nyugszik s 30'-nyira emelkedik. A padláson nyoma van a 3' magas, befalazott 5 ablaknak. A nyugoti homlokzaton áll a két torony, aljában oszlopokon nyugvó karzattal; ez világosságát két ablakon át nyeri. A tornyokat áloszlopok és szalagalakú széles párkányok körítik, de a román stylt jellemző körívü párkányzat hiányzik.

A támfalak közől a homlokzatot és sekrestyét támogatók egyszerüen tagozottak, a szentélyt támogatók pedig két-, háromszorosan.

Melléképület alapfalainak semmi nyoma, hacsak a sekrestye fala mellett befalazott ajtót nem veszszük annak, melyen át talán a kolostorból e templomba jártak.

A bödöge-markotai kerekegyház nyomai [1].

Az 1698-ik évi egyházlátogatás, melyet Lacza János főesperes a kónyi egyházkerületben tartott, a bödöge-markotai templom emlékét tartá fenn, melynek romladozó falai, kisded tornya ma már a duló viharnak vannak áldozatul dobva. Sekrestyéje nem volt; de volt kőből készült gót-izlésü szárny-oltára. E templom 1752-ig állhatott, mely évben annak helyén az új templom épült.

A börcsi kerekegyház és a kajári kápolna nyomai.

A sz. Bertalanról címzett rotunda — az egyházlátogató esperesnek 1698-ban tett följegyzései szerint — régen épült és pedig ellenséges

[1]) *Ebenhöch Ferenc:* »Két románkori kerekegyház nyoma Győrmegyében.« Arch. Közl. VIII. k. II. f.

betörés ellen kis váralakban. A tömör, erős boltozat valóban régi időre — románkorra utal. 1668-ban lőn megújítva, de az idő viszontagsága folytán 4 részre válva, jelenleg romjaiban hever.

1698-ban még látszottak a templomot körülkerítő falak alapnyomai, melyeknek elpusztulását az említett esperes a protestánsok dulásának rója fel.

Ugyanezen följegyzés emlékezik a kajári templom déli részén állott kis kápolnának rommaradványairól, melyről nem tudjuk, ki és mikor építette. A tér csekély volta után itélve, a kápolna igen kisded lehetett, s valószinüleg temető-kápolna volt.

Hédervár műemlékei [1]).

Hederich és Wolfger hamburgi gróf testvérek 990-ben Allemanniából Magyarországba jövén, a mai Szigetközben telepedtek meg, s itt favárat, Kisző magaslaton pedig temetkezéshelyül zárdát emeltek. Ez építmények további sorsáról mit sem tudunk.

A Viczay-család temetkezéshelyén Hédervárott a régi temetőben áll még a régi plébánia-egyház, mely késő gót stylben épült, vagy legalább így javíttatott. Igazolják ezt a kapuzatnak maig is dús alakítása, a jelvényes állatszörnyek és egyéb részletek. Szentélyének egyenes záródása — összhangzatban a félig berakott ablak csúcsívü záródásával — eredeti alakítást képez. A boltozatot lapos födözet pótolja. Éjszaki oldalán kápolna volt, melyet most ajtónyilás köt össze magával az egyházzal. Itt láthatók a Viczay-család elhunyt tagjainak márvány síremlékei.

A mai plébánia-templom keresztelő-medencéjének feliratát hibásan olvasták 1031-nek, mert minuscula új-gót jelleme a 14—15-ik századra utal, s valószinüleg 1439-ből való; nyolc oldalából kettő befalazva lévén, a felirat többi része nem olvasható.

A plebánia évkönyvei szerint ezen templom 1755-ben épült a réginek helyén, mely mellett carnarium volt festvényekkel s magyar feliratokkal, mely utóbbiakat a plebánia évkönyvei szintén megörökíték; ezen capella mortuorum-ban volt elhelyezve az említett keresztelő-medence.

A várkastély házi kápolnája újabb izlésü.

Maga a várkastély a mult században lőn átalakítva, de egyik kisebb folyosó helyisége és a kis udvar falba illesztett két dombor

---

[1]) *Ipolyi Arnold:* »Csallóköz müemlékei« címü értekezésének toldaléka nyomán, Arch. Köz. I. k.

kőfaragvány régibb korra utalnak; e két domborműű u. i. valószinüleg a vitéz Kont lefejeztetésére vonatkozik, a mennyiben egyiken szakálas alak összekötött kézzel, — a másikon lefejezett alak szakál nélkül látható. Az erődül szolgált kastélyt védsáncok környezék s három szögletén maig is egy nagyobb s két kisebb torony emelkedik.

A várkastély számos műtárgya közől említést érdemel: az arrabonai mérföldmutató a győri vásártérről, Mithras-emlék, szép falfrescó Pompejiből, a Tököly-féle összeesküvési gyűrü, melynek hydrophan köve meleg vízbe mártva a jelvényes betüket láttatja, stb. [1]).

---

[1]) Bővebben alább a »H e l y r a j z o k« rovatában. S z e r k.

B) Történelem.

Levéltárak.

A győri káptalan levéltára.

Dr. Surányi Jánostól.

1. Országos levéltár. — Ez a főtemplom tornya alatt a Dunának eső oldalon, egy tágas, száraz és világos helyiségben őriztetik, melybe két vasajtón keresztül juthatni. Az itt található okmányok és kéziratok szám szerint füzetekbe csomagolvák, melyek faszekrényekben lévő és számjegyekkel ellátott fiókokban vannak elhelyezve; e fiókoknak száma összesen 193.

Ez okmánytárról emlékezik a Groll Adolf püspök alatt 1738-ban tartott visitatio canonica a következő szavakkal: „A győri káptalan archivuma hajdanában sokkal dúsabb tartalommal bírt, miután a jelenleg is meglevő okmányai alig előzik meg az 1530-ik évet; de vajjon hová lettek azok, — arról mi bizonyosat sem lehetett kipuhatolni.“

Manapság azonban már fel van derítve a titok, s ama körülményben leli magyarázatát, miszerint Győrnek 1590-ben a török seregek által történt elfoglalása előtt az okiratok legnagyobb része Sopronba hurcoltatott; s csak miután a török véglegesen kiüzetett az országból, akkor szállíttattak azok ismét vissza Győrré. E hurcoltatásban bizonyára e levéltár is nagyban megcsonkult.

E levéltárban a következő catalogusok léteznek:

a) A legujabb jegyzéket a nem rég elhunyt Czakó István káptalani jegyző készítette, mely sorjegyzékből kitűnik, miszerint majdnem összes okmányaink nem régiebbek a 16-dik századnál. A 15-dik századból 8 okirat található; a 14-dik századból 3, s a 13-dik századból (1268) csak egyetlen egy hártyára írott okmány maradt fenn.

b) Több nemes család névsora 1533—1822-ig, 10 nagy kötetben; 1823-tól kezdve pedig ily családi névsor nem ugyan bekötötten, hanem azért szépen rendezett kéziratban létezik.

c) 1849-ben kezdett két jegyzék e főlirattal: „Felvallások, ellenmondások, hiteles kiadások, s egyebekről szóló jegyzőkönyv, a hely- és névre mutató sorozattal.“ Egy más jegyzék e címmel: „Index personarum.“ Végül még egyéb hely- és végrendeletekre mutató sorozat.

d) A győri káptalan országos (regnicolaris) okmányainak (acta) jegyzőkönyve 1569—1824-ig 34 nagy kötetben. Folytatólag kötetlen kéziratban az 1825-ki évről; nemkülönben 1829—1836-ig bezárólag. A következő évekről szóló kéziratok még nincsenek egészen rendezve.

2. Káptalani magán levéltár. — A székes-egyház tornya alatt a déli oldalon az előbbihez hasonló helyiségben őriztetik a káptalani levéltár.

Létezik ebben két szám-mutató, melyeknek egyike Czakó István kápt. jegyzőtől, a másik Wurda néhai győri kanonoktól való.

Az évszámok szerint egymásután következő oldalszekrényekben elhelyezvék a káptalant illető okmányok, számadási könyvek, kéziratok, melyek nagyobbrészt gazdasági ügyekre vonatkoznak.

A levéltár tartalmát elszórtan ismertették Ráth Károly a „Győri Közlöny“ hasábjain és Matusek Antal.

E levéltár másik fele, mely leginkább régi irományokat tartalmaz, a káptalan-sekrestye oldalszekrényeinek 35 alsó fiókjában őriztetik.

Mindezen levéltári helyiségek kulcsai a székes-egyház őrkanonokjának kezében vannak.

A győri püspöki levéltár.

A győri püspöki levéltár a káptalanéhoz hasonló viszontagságokon ment keresztül; az idők viharából megmentett okmányok a püspökvártoronyban őriztettek, melylyel együtt a francia ostrom alatt 1809 jun. 24-én nagyobbrészt a lángok martalékává lettek. A tűzvész után fönnmaradt okmányok és egyéb iratok 1812-ben régi helyiségökbe ismét visszatétettek, s azóta tetemesen szaporodtak; de ezek leginkább csak egyházmegye-kormányzati és birtokjogi viszonyokra vonatkoznak.

A pannonhalmi főapátság levéltára [1].

A pannonhalmi levéltár, a benne elhelyezett okmányok minősége szerint, főapátságira, másként házira és országosra oszlik, s míg amaz a bencés-rend jogainak védokmányait tartalmazza, ez utóbbi a főmonostor hiteles helyi (Locus credibilis) gondviselésére bízott

[1] *Dr. Czinár Mór* Monasteriologiája és kézirata nyomán. — Szerk.

országos iratokat, u. m.: szerződéseket, végrendeleteket, nemességi leveleket stb. foglal magában. Innen a levéltárnak „o r s z á g o s" elnevezése.

Mely év adta a pannonhalmi konventnek a hiteles hely jogát? — e kérdést homály borítja; mint mindenütt, úgy itt is a társadalmi viszonyokból természetszerűleg és észrevétlenül fejlődött ki, valamint maga az intézmény, úgy ennek joga is. Korábbi időkben a házi és országos levéltár, mint egyebütt, úgy itt sem voltak egymástól szorosan elkülönítve. S e rendezetlenség, úgy látszik, célzatos volt; hatni akartak ez által az illető kezelőkre, hogy veszély idején ne csak saját okmányaik, hanem az őrizetökre bízott idegen iratok megmentésére is fordítsanak gondot.

Az okmányok ezen közös elhelyezésének az 1768-ik évben kelt királyi leirat vetett véget, mely az országos iratokat a magán okmányoktól mindenütt különválasztatni rendelé.

E különválasztás Pannonhalmán 1770-ben lőn foganatosítva, és csak ezen idő óta válik el az országos levéltár története a magán levéltárétól, míg idáig mindkettő közös sorsban osztozott.

Idő folytán több csapás és viszontagság érte e levéltárakat. Igazolják ezt az okmányok körében mutatkozó hiányok; de e mellett tanúskodnak a történelem lapjai is. Hogy vesztek el okmányok, — azt bizonyosnak tekinthetjük. Igy az I. Endrét követő királyok által kiadott okiratok gyakran említik I. István s közeli utódainak némely adományait, holott az adományleveleknek legcsekélyebb nyomára sem akadunk. A tatárjárás idején, úgy látszik, nem érte veszély a levéltárt, mert maga a monostor sem lőn a vad hordák dühének áldozatává; e körülménynek köszönhető, hogy a levéltár oly okiratokat is bír, melyek időre nézve a tatárjárást jóval megelőzték. Ugyancsak a XIII. század folyamatában jelentékenyen gyarapodott a levéltár; Uriás apát azt a pápák s királyok többrendbeli okleveleivel gazdagította.

A siralmas mohácsi vész után Tholnay Máté főapát bizonyos Tarcsi Albertre bízta a levéltárt, ki is ezt 1558-ban a monostornak épségben visszaadta. 1593-ban a levéltár valószinüleg Bécsben volt elrejtve, mert a monostornak értékes holmije ugyanott bizonyos Henkell Lázárnál volt elhelyezve.

A pannonhalmi konvent hiteles helyi jogait egész a XVI. század vége felé történt feloszlásáig szakadatlanul élvezé. Ekkor megszakadt joggyakorlatát azonban 1638-ban történt visszaállíttatása alkalmával nem nyerte azonnal vissza, hanem csak jóval később — 1723-ban, a midőn Sajghó Benedek főapát az országgyülés által újra hitelesített régi

hivatalos pecsétnek is birtokába jött (Corp. Jur. patrii, Caroli. VI. Decr. 2. art. 44.). E pecsét közepén szt. Márton püspök ül, lába alatt sárkány, két oldalán két alak, fejétől jobbra repülő madár. Körirata: „Sigillum Capituli. S. Martini de S. Monte Pannoniae O. S. B."

Az 1638-ban történt visszaállíttatástól egész 1723-ig a levéltár a győri várban volt elhelyezve, és csak ez évben került Pannonhalmára. 1759-ben az országos levéltárnak 28 nevezetes okmánya Battyányi Lajos gr. nádor parancsából az ország levéltárába vitetett. Ezen értékes okmányok a jelenlegi főapát sürgetésére csak 1873-ban kerültek vissza Budáról Pannonhalmára. 1770-ben Somogyi Dániel főapát az okmányok nagy részét egész terjedelemben, — a többit kivonatban lemásoltatta, és az országos levéltár iratait tüzetesen elkülöníttette a főapátság magán levéltárától.

Feloszlatván II. József a rendet, természetesen a konvent hiteles helyi joga is kialudt, s levéltárai 1787-ben Budára kerültek, országos levéltára pedig innen 1790-ben a győri káptalanhoz tétetett át; ez utóbbi alkalommal azonban 302 darab okmány hiányzott a gyüjteményből, és talán az illető családok által Budán kivétetve, ezeknek birtokába vándorolt. A rendnek 1802-ben történt visszaállíttatása után (1803-ban) mindkét levéltár Pannonhalmára szállíttatott vissza; ugyanekkor a konvent hiteles helyi jogai ismét feléledtek.

1848-ban Czinár Mór főapátsági levéltárnok nehány konvent-tag közreműködésével az orsz. levéltárt újra rendezte, csomagokba osztotta és a b c-rendű jegyzékkel látta el.

Jelen berendezését illetőleg az orsz. levéltárt két szekrény fogadja magába; az 1. szekrény eredeti okmányokat tartalmaz és pedig 10 csomagban 953 darabot, melyek közől 1202—1500 időkörre 87 db esik, a XVI-ik századra 122 db, a XVII-ik századra 60 db, a XVIII-ik századra — illetőleg 1786-ig 362 db; s innen egész 1837-ig 322 darab. A 2. szekrény 4 csomagban 432 darab másolatot tartalmaz, melyek 1642—1848 a levéltárból kiadattak. A levéltár egész tartalmát külön másolatban tartalmazza azon 5 vastag kötet, mely 1723-ban lőn megkezdve.

Az országos levéltár kulcsai a főmonostori perjel kezében vannak, ki annak őre és olvasója.

A pannonhalmi házi levéltárt a múlt század végén Budán tartózkodása alatt kezdték csomagokba rendezni, mely munka utóbb Pannonhalmán lőn befejezve. Eredetiség és a származási kor szempontjából e házi levéltárban az okmányok háromféle sorozatát különböztet-

hetjük meg. Az első eredeti s régi okiratokat tartalmaz, melyeknél a keletideje 1001-től a XVII. száz. végeig terjedő időkörbe esik. A 2-ik osztályhoz tartozó régi okiratok csak másolatok; eredeti okmányai ujabbak, s a 1700—1802-ig terjedő időben adattak ki. Végre a 3-ik osztály körébe az 1802-ik éven innen kelt okiratok esnek. Régiség tekintetéből csak az első osztály bir becscsel, mely 72 csomagban (Capsa) 2540 okmányt tartalmaz. Ezek közől 1224 teljesen ép pecséttel bir, 737 pergamenen van irva, 55 teljesen olvashatlan, 87 pedig elrongyolódott.

Pápai bulla van 138, magy. királyok által kiadott rendelet pedig 228.

307 magyar, 9 pedig német nyelven van szerkesztve a többi latin. A levéltár legrégibb magyar okmánya 1553-ból való. A magyar államélet első három századából 270 okiratot bir a levéltár. Közőlök 5 az első, 25 a második, 240 pedig a harmadik században látott napvilágot. A levéltár legbecsesebb kincse szt. István által 1001-ben kiadott okirat, melylyel a pannonhalmi apátságot alapítá. [1]).

Győrvárosi levéltár.

Matusek Antaltól.

Ez a városház első emeletében van elhelyezve, és tűz ellen nem épen biztos két teremből áll. Az 1-ső teremben jegyzőkönyvek vannak 1600-tól korunkig; nagy részben az urak (város tisztviselői, urai) választására és előfordult perek folyamára vonatkozókat tartalmaznak, de teljesen történelmi becs nélkül valóknak nem mondhatók. E jegyzőkönyvekkel összefüggésben állnak a belső teremben elhelyezett és „Acta privatorum“ cimmel jelelt csomagok, melyek közügyekre vonatkozó másolatokat is tartalmaznak; ezeknek eredetijei nem találhatók, habár ilyenekre Fejér György és Czech János hivatkoznak.

A levéltárt ujabb időben átnézte Rómer Flóris, Ráth Károly, s legutóbb magam is átkutattam. A levéltárhoz vannak sorozati könyvek is, habár ezek nem kielégítők; ilyenek:

a) Nemes Várost érdeklő okiratainak (közigazgatási) sorozatja 1650-ik évtől.

b) Magán családok okiratainak sorozatja 1696-tól.

c) Kegyelmes királyi parancsok és helytartó-tanácsi rendeletek. Évszám itt nincs; legrégibbnek tartjuk 1610-

---

[1]) Lásd alább: Pannonhalma helytörténetét. Szerk.

ben Nádasdy Ferencné született Báthory Erzsébet grófnő ellen kiadott parancsot, mely a győri polgároktól szedett erőszakos vámot betiltja.

d) Polgári perek sorozatja 1603-tól.

e) Törvénykezési ügyekben érkezett parancsok 1603-tól.

Néhány német példány kivételével a többinek nyelve 1843-ig latin, ez időtől magyar.

Megyei levéltár.

Matusek Antaltól.

Kevés megye van, mely ősi szokásainkról, a török uralomról, megyei életünkről, önfenntartási küzdelmeinkről, a nemzet és kormány közt létezett viszonyokról oly gazdag adatokat tartalmazna, mint épen megyénk levéltára, jóllehet legérdekesebb okleveleit elvesztette. Csak sajnálattal jelezhetjük, hogy mindekkoráig teljes és hibátlan leltár nincs, habár ujabb időben a megyei bizottmány ennek elkészítését elhatározta.

A levéltár tüzmentes három teremből áll. Külső berendezése, a jegyzőkönyvek s iratcsomók elhelyezése, csin, és beltisztaság együtt véve jó benyomást gyakorolnak a belépőre.

Az első terem — a levéltárnok hivatalos helyisége — több értékest foglal falai között; 2 öl magas faállványon vannak elhelyezve az országgyülési jegyzőkönyvek 1728-tól 1844-ig; fölebb papircsomagokban nagybecsü követi utasítások s egyéb országgyülési irományok 1649-től. Második oldalon falszekrényben régi kapuk összeirása, s ezzel rokon adó-rovatok, s e szakbeli számadások, köztök nehány a törökhódoltsági korból is.

Ugyane teremben van nehány szekrényben peres csomag az ujabb időből.

A balfelé nyiló 2-ik teremben 1480-tól 1790-ig terjedő csomagok vannak, melyekből az eredetiek ugyan nagy részben eltűntek, de ennek dacára történelmi értékök jelentékeny. E terem valóságos kincstár a történetbuvárnak, ki itt királyi, nádori, országkapitányi, tábornoki s több hason tárgyu levelet — ezek közt számtalan eredetit talál.

Az átellenes nagy teremben 1580-tól 1850-ig a megyei közigazgatás jegyzőkönyvei mind megvannak; ezek Győrmegye hajdani életének teljes krónikáját képezik. Az 1609. aug. 28-kán tartott megyei közgyülés jegyzőkönyve magyar nyelven az utolsó, és pedig irálya tiszta magyar, ment a későbbi évek deák keverékétől. Minden jegyzőkönyv

végén mutató sorozat van. 1700-ig közigazgatási, törvénykezési, fenyítőügyi tárgyak összekeverve. Ugyanezen teremben vannak: mintegy 70 darab eredeti nemes levél, tisztujításokról készített hiányos jegyzőkönyvek, nemesi névjegyzék 1600-tól 1850-ig szintén sok hiányokkal. Ugyanit őriztetik számos végrendelet és hagyatéki irat stb.

Az evang. reform. egyház levéltára.

Dacára a fölötte elvonult nehéz időknek — becses okiratokat tartalmaz 1567-től kezdve a jelen korig, melyek többnyire a helybeli két protest. egyház, — valamint a szomszéd egyházak viszontagságos történetére vonatkoznak.

A levéltár tartalma: 1) egyházi számadások 1713-tól; 2) egyházi jegyzőkönyvek; a legrégibb 1699-ből, magyar; 3) alapítványi okiratok 1712-től; 4) szerződések 1600óta; 5) a reformátio korszakából birói megintések, eredetiek; 6) ugyanazon időből folyamodványok a felséghez, helytartótanácshoz stb.; 7) periratok; 8) az 1721-ben ülésező articularis comissióhoz beadott sérelmek az egész országból; 9) zsinati, kerületi s egyetemes gyülési jegyzőkönyvek; 10) az akadémiában segélyt kérő theologusok kérvényei 1712óta; 11) a gyülekezet fennállására vonatkozó okiratoknak a 18-ik század első negyedében készült másolatai.

Az ágost. hitv. evang. gyülekezet levéltára.

A győri evangelika gyülekezetnél van a dunántuli evangelikusok egyházkerületének levéltára, melyet a jelen század elején kezdettek rendezni, s rendezve van a legujabb évekig. Az összes magyarhoni evangel. egyházakra, de legfőkép a dunántuli evangel. egyházkerület ügyeire vonatkozó iratokat tartalmaz; itt vannak letéve az egyházkerületi gyülések, a superintendesek által eszközölt egyházlátogatások, és más kisebb tanácskozmányok jegyzőkönyvei, kormányszéki leiratok, rendeletek, egyházkormányzati tudósítások, jelentések, számadások s némely végrendeletek.

Családi levéltárak.

Matusek Antaltól.

Családi magán-levéltár megyénkben csak egy van: a hédervéri. A magyar, német, török, tatár, kuruc, labanc, hajdu és vallon többször dult, hogysem az ősi kastélyok megmaradhattak volna. De a Péczy, Poky, Némay, Koronczóy, Kulchody, Megyery, Téthy, Teötheössy, Rouz,

Zapi, Zemere s több ős nemzetségei is a megyének vagy kihaltak, vagy mint a Péczi nemből származott Apponyiak más név alatt más megyékbe költöztek át, s levéltáraikat, okmányaikat, ha megmenthették, magukkal vitték.

Az Árpád-ház alatt megyénkben virágzott törzsnemzetségek közől csak is két nemzetség maradt fenn korunkig, u. m. az Echu nemből származott nemes Écsy család, mely nevén kivül hajdani emlékeiből ma már mit sem bir, továbbá az Enesseyek, kiknek ősi levéltárát 1549-ben Velidzsán székesfehérvári török parancsnok szétdulta s felégette.

A XIII-ik században már Ottokár hadai ellen vitézkedett Enesseyek a későbbi nehéz harcokban is tettleges részt vettek, és tagjai nem egyszer lettek földönfutókká, hazátlan vándorokká, — tűznek, vésznek, pusztulásnak hagyván hátra az enessei ősi fészket. Nem csoda tehát, ha a családi levéltár elpusztult; de romjaiból néhány darabot Enessey Sándor és Kálmán vér-rokonok még birnak, melyekből Ráth Károly, megyénknek korán elhunyt, szorgalmas oklevél-nyomozója, elszórtan közlött is néhányat. Egyebek közt Enessey Sándor birtokában Enessén van mai napig azon 1552. máj. 26-án Pozsonyban kelt uj adománylevél, melyet a család a török pusztítás után nyert, s melynek nyomán Ujlaky Ferenc kir. helytartó, győri püspök s örökös főispán a győri káptalannak megparancsolta, hogy ez a fiuági Enessey, és leányági Szabó, Nagy és Bajchy családokat az elpusztult Enesse birtokába vezesse be. Ugyanezen levéltár adatai nyomán közölte Ráth K. az Enessey család származási tábláját is Nagy Iván: „Magyarország családai“ cimü munkájában.

Győr vármegye kiterjedéséhez képest mai nap is számos nemes származásu családot számlál ugyan, de ezek többnyire más megyékből szakadtak át, pl. Bay Borsodból, Bezerédy Zalából, Zsibrik Vasból, Kisfaludy Sopronyból stb., kiknek családi levéltáraik származásuk helyén maradtak. A számos — ugynevezett armalista nemes birtokosok pedig a XVII-ik századot megelőző időkből okmányokkal nem birnak, s a mit felmutathatnak, az későbbi időkben történt bevallásokat, zálogba adásokat vagy vételeket illet, s igy történelmi becscsel nem bir.

Nagyobb becsü családi levéltárral bir Hédervárott a Héderváry-Viczay grófi nemzetség. A levéltár az ódon várkastély éjszaki részének első emeletében áll; az okmányok nagy faszekrényekbe vannak elhelyezve, melyeket Ráth K. átnézegetett; utóbb magam is átkutattam, és jelen munkámban is többször hivatkozom a hédervári levéltár csomagjaira. Az okmányok többnyire másolatok, és a XVII-ik

[redacted]

században kihalt Hédervári, — majd az ugyekkor leányfiusított Viczay család Győr, Mosony, Pozsony, Tolna, Nyitra és Bars vármegyékben levő jószágainak birtokviszonyait illetik; de vannak érdekes családi levelezések, és osztályos iratok is. Az okmányokról tárgymutató jegyzék is van készítve.

Győrmegye törénelméhez számos adatot nyujtanak régibb és ujabb időkben kiadott okmánytárainkon kivül a soproni, pozsonyi városi és megyei, — ugy a budai országos levéltár, hol a volt győri kapitányok és várparancsnokok levelezései is fellelhetők; végre a csornai prépostság levéltárában is lelhetők birtokviszonyokra vonatkozó adatok[1])

A megye kültörténete.

Villányi Szaniszlótól.

Őskor.

Örök éj homálya borítja közönségesen egyes népek és földterületek őskori állapotát. Hasztalan zarándokolunk tehát vissza a rég lezajlott századok csarnokaiba, kutatva, mily nyelvü, törzsü ősnépek hamvai porladoznak lábaink alatt; az eredmény felette csekély, s átalánosságokkal kell beérnünk.

Földtanilag bizonyos, hogy megyénk területe hajdan tengerfenék volt. A németországi nagy Duna- vagy szarmát-tenger Passaunál és Dévénynél áttört árjai megyénk területén át vették utjokat;[2]) valószinüleg ekkor történt, hogy e roppant mennyiségü viztömeg, a vaskapu sziklagátjait átszakítván, utat tört magának a fekete tengerhez[3]). Évezredek multak, míg a hátramaradt viztömeg lassanként lefolyt s megyénk területe lakhatóvá lőn.

A szent iratok szerint Japhet maradékai telepedtek le Európában. Az idők folyamában törzsekké tömörülve, különböző talaj, égalji viszonyok, életmód és foglalkozás szerint egymástól mind elütőbb jel-

---

[1]) Helyén volna itt — a történelmi forrásoknál, elősorolni mindazon munkákat és értekezéseket, melyek a megye történetére, vagy egyes mozzanatok felderítésére vonatkoznak. A források ily rendszeres összeállításának hiányát pótolják az egyes cikkekhez csatolt hivatkozások és idézetek, melyeket épen ez okból kétszeres gonddal fogunk mindenkor jelezni. Szerkesztő.

[2]) Vesd össze „Adatok a megye földtani viszonyaihoz“ cimü fejezettel, 26. lapon. Szerk.

[3]) *Mutzl*: A föld és az emberi nem őstörténete. 168. l.

leget öltöttek. E telepedés korát nyomozni, hiu törekvés. Ariadne fonalára volna szükségünk, mely az ősidők homályában folyton költözködő népek tömkelegében bizton vezéreljen; Clio vésőjének gyér és kétes értékü följegyzései mellett egyedül szórványos régészeti leleteink — e néma tanuk — szolgálhatnak kalauzokul nyomozásaink közben.

Győr- és a szomszéd megyék területén talált kőkorszaki leletek, u. m. durva cserép-edények, kő- és csont-fegyverek, s egyéb eszközök arról tanuskodnak, hogy megyénk már ősidőktől fogva lakott volt. [1]) Egyrészről a haldús Duna s mellékfolyói — másrészről a Bakony erdőkoszoruzta kiágazásai, teljesen alkalmas tényezők voltak a cultura alacsony fokán álló, halászat- és vadászattal foglalkozó őslakók szükségleteinek kielégítésére. Ugyancsak a leletekből [2]) látjuk azt is, hogy e lakosság a Dunamellék egyéb népeivel a művelődés terén egyenlő lépést tartott; fémműveit maga készítette, mert ón- és rézötvénye különbözik a rómaiakétól.

Megyénk őslakói alig voltak kelták; Balbi és Maltebrun ethnograhpiai rajzában a pelasg nyelvcsalád thrák-illyr ágát helyezi Európa keleti részére, a kelták által lakott Noricumtól kezdve a Duna torkolatáig [3]).

Herodot idejében a Duna mentében letelepedett népek közől már ismerték az illyreket; Strabo [4]) és Appianus [5]) a paeon-, anthar-, japod- és triballokat illyr törzseknek mondják és a beköltözött keltáktól szorgosan megkülönböztetik. Azon körülmény, hogy a kelták betörése nyugotról keleti irányban történt, szintén arról tanuskodik, hogy a Duna völgye más néprajok által már korában meg volt szállva. Justinus a keltákról értekezvén [6]) irja, hogy midőn Galliából ide becsaptak, számos vadnépre találván, csak ezeknek meghódítása után tehették sajátukká székeiket; innét következtethetjük tehát, hogy az illyrek — ha tán nem is eredeti, de a mennyire ismereteink terjednek, — a Duna mellékének, következőleg megyénknek is legrégibb lakosai voltak. [7])

---

[1]) Lasd a „Régészet“ rovatában: Őskort 257. lapon. Szerk.
[2]) Archaeologiai közlemények II. füz. 38, 41, 44. l.
[3]) *Cantu*: Világtörténelem I. köt. 300, 324. l.
[4]) Geograph. lib. VII.
[5]) Liber Illyr.
[6]) *Justinus:* Trogi Pompeji abbreviator lib. XXIV. C. IV.
[7]) *Czech*: „A győri vidék legrégibb időben s a rómaiak alatt“ magy. tud. társ. évk. 315. l.

Hason véleményben vannak a szláv irók: Nestor és Safaryk[1]); ez utóbbi szerint a Duna mentében lakó szlávok a kelták által a Kárpátok közé szoríttattak.

A kutfők mély hallgatása ez ősidőkről a kelták felléptével szünik meg. Kr. e. 590-ik év táján a galliai kelták két hatalmas rajban költöztek ki tulnépesedett hazájokból; egyik Belloves vezérlete alatt a mai Itáliába, a másik pedig Sigoves által vezetve a Rajnán át a Dunamelléknek utóbb Pannonia nevezetü tartománya ellen intézte rohamát. Véres harcokban legyőzve az itt székelő illyreket, állandóan meg is telepedtek, miként azt a kelta éremleletek is tanusítják [2]). Nagy-Sándor korában már a Duna és Száva között eső földterületet hatalmuk alá hajtották, folytonos harcokkal gyötörve szomszédaikat, főleg Görögországot; mignem Delphinél (270 táján Kr. e.) szenvedett nagy vereségök után megszüntek félelmesek lenni. Számban és erőben megfogyva, nyugodtan éltek dunamelléki hazájokban, tehát Győr vidékén is, mignem a magukat százados harcok között fenntartó, de végre Scipio Nasica [3]) által tönkre vert itáliai kelták — a bojok — a szabadságot eléje téve a szolgaságnak, szintén a Duna mellékével cserélték föl itáliai hazájokat 190.) Kr. e.). Ekkép megerősödve ismét harciasabb irányt vesznek, mignem a vállalkozó szellemü Boirebistes alatt egyesült dákok- és getákkal vivott harc végromlásukat idézte elő. A Tisza mellett vitt véres csata (Kr. e. 40—50 között) nemcsak Boisebistes teljes győzelmével, hanem a bojok hazájának feldulásával végződött, ugy hogy Noricum keleti határa a Közép-Dunától a Balaton s a Rába torkolatáig egy századnál tovább a bojok sivatagának (ἔρημος τῶν Βόιῶν) neve alatt lőn ismeretes. [4]).

A római hódítás kora.

A római hódítások korával kezdődik tulajdonkép megyénk történeti ideje. Plinius [5]) és Ptolomaeus [6]) (első és második században Kr. u.) az azalok, kytnek és aravisk nevü törzseket helyzik a Közép-Duna mellékére. Lazius Ptolomaeus „Insula cituorum“ elnevezéséből következtetve a kytneket tartja a csallóközi Duna-ágak — tehát

---

[1]) Slovanské Starožitnopti. Prága 1837. I. k. 930. l.

[2]) *Justinus*, lib. 2425. c. 2, 4.

[3]) *Livius* 36, 38—40.

[4]) *Plinius* Hist. lib. 3. c. 24. *Strabo* Geograph. lib. V. p. 212—236. *Kontzen* Die Wanderungen der Kelten 179. l. *Schönvizner* Antiquitates Sabar. p. 14.

[5]) Hist. nat. 3. k. 25.

[6]) 2. k. 14 s 15 f.

megyénk éjszaki része lakóinak a római hódítás korában, [1]) míg Aventinus a német „S c h ü t t“ elnevezésből annak scytha lakóira következtet.

A budai Gellérthegy alján talált latin feliratu kelta sirok határozottan arról tanuskodnak, hogy a Közép-Duna mentében még a rómaiak idejében is laktak kelták; [2]) a bojokról még Ptolomaeus is emlékezik. [3]) Régészeti leleteink az a r a v i s k nevü kelta törzsre utalnak — mint megyénk lakóira a római hódoltság korszakában. Czech M. Bulletnek [4]) a kelta nyelvről irt munkája után indulva Győrnek „Arrabona“ nevét is kelta eredetünek mondja. Kelta nyelven a r, a r a annyi mint a magasból jövő (a Rába t. i. a stájer havasokból ered), o n, o n a lakást jelent, tehát a régiek Narabona vagy Arabonája — Rábaszállásnak felel meg. [5]).

A kelták mellett harcoló nézetekkel szemben Timon [6]) — Tacitus római iróra hivatkozva, [7]) szlávoknak tartja e törzseket.

Timon szerint a pannonok nyelve nem lehetett más, mint a kelták által elébb leigázott illyrek szláv nyelve, mely a kelta uralom bukásával ismét előtérbe lépett.

Meddig terjeszkedett az illyr-szláv — s meddig a levert, de ki nem irtott kelta népelem, — adataink segélyével lehetetlen tüzetesen kijelelnünk. A népvándorlások ez ős hajdanában egyik népréteg a másikra telepedett le, ezt részint kiirtva, részint összeolvadva a korábbi lakosokkal; uj népvegyülék keletkezett, mi természetesen a nyelvnek is lényeges változását vonta maga után. Tekintetbe véve egyébiránt, hogy a galliai törzsrokonaiktól elszakadt pannoniai kelták nyelve 7 század óta bizonyos önálló fejlődési irányt vett, könnyen kiegyeztethetőnek tartjuk ama látszólagos ellenmondást, mely e tárgyban a régészet és történelem közt fennforog; sőt természetesnek találjuk, hogy Tacitus az önállóan fejlődött pannon-kelták nyelvét ellentétbe helyezi a nagyobb tömegekben lakó, tehát már nyelvi befolyásnak kevésbé kitett gall-kelták nyelvével.

Ily tiszta vagy vegyes illyr-kelta népelem honolt a Közép-Duna

---

[1]) *Lazius*: De republica romana, lib. XII. 173. p.

[2]) Archaeol. közl. II. füz. 36, 37. l. *Hampel*: Aquincum történetének vázlata 10. l.

[3]) Geogr. lib. 2. Europa c. 15, 16.

[4]) *Mr Bullet*, Memoires sur la langue Celtique, Besançon. 1759.

[5]) Mások a R a b o n a nevü elnevezést veszik kelta eredetünek, melyből csak a rómaiak alatt fejlődött ki: A d R a b o n a, A r r a b o n a. S z e r k.

[6]) Imago antiquae Hungar. lib. I. c. 13. p. 104.

[7]) De moribus Germaniae c. 28, 43.

mentében, tehát megyénk területén is, midőn a diadalkoszorus római legiók sorai a Közép-Dunáig hatoltak. Róma a köztársaság hanyatlásakor már oly területnagyságot ért el, hogy Julius Caesar a barbarok támadásai ellen csak természetes határok segélyével vélte biztosan megvédhetni a birodalmat. Már benne megfogamzott Pannonia meghódításának eszméje, melyet utóbb unokaöcscse — Augustus imperator foganatosított, midőn Illyriából előrenyomulva Kr. e. 35—15-ig terjedő harcokban Pannoniát (Rhaetiával és Noricummal) hatalma alá hajtotta, s mint adófizető tartományt császári legatus kormányára bizta. Később azonban, midőn a legatusok zsarolása miatt több izben fölkelt s függetlenségökért a kétségbeesés erejével küzdő pannonok Tiberius és Germanicus által (6—8 Kr. u.) végleg leverettek, [1]) Augustus római tartománynyá alakította át Pannoniát.

A Dunának mint legalkalmasabb határnak megvédése volt ezentul Augustus és utódainak kiváló feladata; e folyó mentében az erődök egész sora keletkezett, szemben a Közép-Duna balpartjára visszavonult és folyton nyugtalankodó marcomannokkal, nemkülönben a Vág és Ipoly folyók közt lakó quadokkal, valamint a Duna és a Tisza közt letelepült szarmata jazygokkal.

Pannonia szervezete után megyénk története egybeolvad a tartomány történetével, és sorsa szorosan összefügg azon védelmi intézkedésekkel, melyeket Róma császárai Vespasián, Traján, Hadrián, Antoninus Pius, Marc Aurél, Septimius Severus, Caracalla, Diocletián, Nagy-Constantin, Valentinián stb. tesznek e fontos határ-tartomány megvédésére. Arrabona ugyan kezdetben még nem szerepel mint e pannoniai határ (limes) egyik védpontja, annyi azonban a régészeti emlékekből kivilágolik, [2]) hogy már az első században Kr. u. Arrabona római telep volt; de nem oszthatjuk Czech azon állítását, [3]) mely szerint Arrabona nevezetes szerepet játszott volna a rómaiak védelmi rendszerében. Arrabonának már természeti fekvésénél fogva sem lehetett katonai szempontból kiváló becse a hadértő rómaiak szemében. Egy részről a Hanság mocsárai által, — más részről a Pozsonytól Komáromig szerte ágazó Dunaágak által többszörösen födve, nem igen lehetett kitéve a barbarok támadásainak. [4]) Arrabona kezdetben inkább, mint a Bregaetiumból.

[1]) *Dio Cassius* XLIX. k. 36. f. *Kenner* Pannonia und Noricum 2—18. l

[2]) Lásd: „A megyében talált latin feliratok“ 377 lapon; „Római utak“ 384 lapon és „A megye területén talált római érmek“ 386 lapon. Szerk.

[3]) *Czech*: A győri vidék legrégibb időben és a rómaiak alatt; — magy. tud. társ. évk. 319. l.

[4]) *Kenner* Pannonia und Noricum; 98—99. lap.

(Ó-Szőny) Arrabonán át Flexumba (M.-Óvár) Carnuntumba (Petronell, Német-Óvár) vezető katonai főut, s az Arrabonából egy részről Sabaria felé (Szombathely), másrészről Crispianán (Varsány) át Cimbrianába (Veszprém) vezető visszavonulási utak összekötő kapcsa, s mint a római védvonal kereskedelmi rakhelye szerepel. *

Arrabona azon homályból — mely azt az első századon át fedi, — csak Traján (98—117) idejében bontakozik ki. A dákok, jászok és a Domitián császár által megsértett quadok sikerkoszoruzta betörései ismételt támadásokat vontak maguk után. Traján a barbarok teljes megfékezését és az éjszakkeleti provinciák biztosítását csak Dácia meghódítása által vélte lehetőnek; mely tervének foganatosítása nagy horderejü változásoket idézett elő a pannoniai védvonal éjszaki részén. Mert mig a pannoniai legiók (XIII. Vindobonából, s II. legio adiutrix Aquincumból) a moesiai hadtestben a dákok ellen küzdöttek, — nehogy Pannonia fedezetlenül álljon az ellenséges érzelmü marcomannok és quadok [1]) ellen, — a Rajna vidékéről jött két legio (X. gemina s XIV. gemina Martis victrix) Carnuntum- és Vindobonába tétetett át, Bregaetiumban pedig állandó tábor állíttatott, melybe a Galba császár által tengeri katonaságból [2]) alakított legio I. adjutrix lőn elhelyezve. A legióval járó segélycsapatok elhelyezése végett új erődítvényekre volt szükség; Kenner ez időből származtatja a Rába torkolatától a budai hegyekig emelt dunaparti erődöket; ilyenekül tekinti különösen Flexum, Arrabona és Salva erődöket. Midőn később Dácia is római tartománynyá lőn, ez által a keleti oldalról fedett pannoniai legiók a marcomannok és quadok ellen lőnek összpontosítva, kik a középduna felső védvonal irányában fenyegető állást foglaltak el. A legiók szaporítása és a dunaparti védvonal hosszában felállított erődök tanúsítják, hogy Róma felismeré a veszély nagyságát, mely a mindinkább rohamosan előre törő, s lassankint szövetségekbe tömörülő germanok részéről fenyegeté. A veszélylyel szemben két védcsoportra akadunk, u. m. a Rábától Aquincumig nyuló erődcsoportokra a quadok ellen, s Vindobona és Carnuntum legióira a marcomannok ellen.

A védhálózat ez átalakulásával szorosan összefügg Pannonia felosztása két részre, u. m. felsőre (superior) és alsóra (inferior). A máso-

---

* Lásd: A megye régészeti térképét. Szerk.

[1]) A quadok Claudius korától Domitiánig római clientela alatt állottak ennek tulajdonítható Bregaetiumnak és Arrabonának első századi jelentéktelen szerepe védelmi szempontból. (Tacitus Germ. l. II. p. 63, XII. c. 29, 31.)

[2]) Tacitus Hist l. II. c. 3.

dik század kezdetéig az irók műveiben ép úgy, mint az epigraphiai emlékekben csak Pannoniáról van szó; 107-ben Kr. u. azonban Hadrián már mint „legatus Pannoniae inferioris" említtetik, mi a tartománynak mind katonai, mind politikai különválására mutat. A két tartomány válaszfalát a Rába torkolatától a Száva és Verbász torkolatáig vont egyenes vonal képezé, s így megyénk területének egy része a Rábától a Mons Cetiumig (Kahlenberg) terjedő Felső-Pannoniába —, más része pedig Alsó-Pannoniába esett[1]). Trajánnak e jól kiszámított s a növekvő veszélyekkel arányosan fejlesztett védrendszerében Hadrián (117—138) alatt hátrányos változás állott be. Bregaetiummal Arrabona is Felső-Pannoniához csatoltatott, tehát a legió I. adjutrix s itt tanyázó segédcsapatai (I. Ala Augusta Ituraeorum) a felső-pannoniai legatus parancsnoksága alá helyeztettek, s ezen idő óta Flexum (M.-Óvár) képezé az éjszak-pannoniai védvonal központját, melynek végszárnyai Vindobona és Bregaetium voltak [2]).

Hadrián és Antoninus Pius uralma alatt a nyugalom napjait élvezi Pannonia. Marc Aurél (161—180) uralma alatt azonban setét vészfellegek borulnak békés egére. A germánok százados önvédelmi harca 165-től támadó jelleget ölt; a marcomannok, quadok, jazygok (167-től) számos éjszaki germán s dákfajú törzsekkel [3]) a Közép-Duna völgyére törnek, s a parthokkal egyidejűleg folyó háború miatt gyengén őrzött partmelléki várakat, tehát Arrabonát is, elfoglalták. Macrinus Vindex Flexum mellett [4]) szétvert seregének romjait Aquilejaig — Itália kapujáig — üldözve, már magát Itáliát is fenyegették a győzők, midőn végre Marc Aurél a parthok elleni táborozásból győztesen visszatérő Lucius Verus csapataival egyesülve, a barbarokat a Dunán visszavonulni kényszeríté [5]). Csak hosszú véres harcok után sikerült végre Marc Aurélnak a békét 174-ben a marcomannok- és quadokkal — s 175-ben a Duna jegén történt csatározások után a jazygokkal is helyreállítani. Hogy a barbarok e betörése után mily szomorú képet nyujtott a már szép virágzásnak indult Dunamelléke, — kitűnik ez a barbarokra nézve

---

[1]) *Cl. Ptolomaei:* Geograph l. II. C. XV. Minthogy a rómaiak a Közép-Duna balpartján nem tettek állandó foglalásokat, — megyénk területén a Csiliz- és Szigetközt elválasztó Nagy-Dunát tekinthetjük a római uralom tulajdonképi határául; a régészeti leletek hiánya Szigetköz vizenyős, kevésbé lakható állapotára mutat. Csilizköz e szerint a marcomann terület kiegészítő részét képezte.

[2]) *Kenner:* idézett műve 37. l.

[3]) *Wietersheim:* Geschichte der Völkerwanderungen. II. k. 12, 39, 49. l.

[4]) *Kenner:* id. m. 144. l.

[5]) *Dio Casius* l. LXXI.

terhes békekötés föltételeiből, mely szerint a quadok 63 ezer, a jazygok 100 ezer fogoly s nagy mennyiségü barom visszaadására kötelezték magukat [1]; egy mérföldnyire vissza kellett vonulniok a Dunától, melynek balpartján a jobbparti erődökkel szerves összefüggésben lévő s előörsök gyanánt szolgáló erődök emeltettek. A másodízben 178-ban kitört marcomann háborúban Marc Aurél ismét személyesen vett részt; de közbejött halála miatt Commodus állította helyre a békét némi engedmények által 180-ban Kr. u.; Trajánnak két erődcsoportból (Vindobona-, Carnuntum-, Flexum-, Arrabonából és Bregaetium-Aquincumból) álló védrendszere még a háború folyama alatt helyre lőn állítva.

A történelem ugyan nem emlékezik tüzetesen megyénk szerepléséről ez időben, ámde a futólagosan vázolt harcok folyamából eléggé kitűnik, hogy Arrabona, mint a bregaetiumi védcsoport kiegészítő tagja, a legiók egyes osztályainak s a segédcsapatoknak állomáshelye, dicsőségben és gyászban testvériesen osztozott a közép-dunai védvonal egyéb telepeseivel.

A marcomannok, quadok és jazygok fölött nyert diadalok nagy tekintélyt és fontos szerepet biztosítottak a pannoniai legióknak. A szarmaták és góthok több ízben megújított támadásai közepette a császárokat nagy részben legióink fegyvere emelte föl, vagy fosztotta meg a tróntól.

Megyénket érdeklőleg kiválóan Diocletiánnak korszakot alkotó uralkodása (284—305) érdemel említést. Hatalmas reformatori szelleme új szervezetet adott a katonai despotismus és a barbarok sűrü támadásai alatt már roskadozó államtestnek. Az általa 4 részre osztott birodalomból Pannonia Galerius társ-császárnak jutott osztályrészül, ki Alsó-Pannoniának a Bakony, Duna és Dráva által határolt területét a Balaton (Peiso) [2]) lecsapolása és erdőírtások által lakhatóbbá tevén, azt a quad és szarmát védvonal hosszában a Rábától a Dráváig külön tartománynyá alakította s nejéről Valerianak nevezte el [3]). Megyénk területe tehát részben Pannonia-Valeria, részben Felső-Pannonia (Pannonia prima) kiegészítő részét képezte. Valeria őrségének vezére Pannonia secunda (inferior) parancsnokának (dux) volt alávetve. A provincia kettészakítása óta felállított 2 praetori rangú legatus

---

[1]) *Kenner* id. m. 52. l. *Wietersheim* id. m. I. k. 47. l.

[2]) Peiso alatt némely történetirók Plinius után indulva — a Fertő tavát értik; a kérdés tisztázására nézve l. *Wietersheim* id. m. IV. k. 74. jegyzetét, *Kenner* s alább idézett szerzők idevágó helyeit.

[3]) *Sextus Rufus, Jornandes* Szalágyinál, Lib. I. de statu Ecclesiae Pannon. 27—33. p. *Schönvizner* id. m. 130. p.

helyett, — kik katonai és polgári főnökei valának a reájok bízott tartományoknak, — veszély idején consularis (proconsul) hatalommal biró legatusok kezébe egyesíttetett a két provincia hadi ereje, mint ez a fennmaradt „ara votiva"-ból kitűnik. A legatus consularis méltóság azonban állandóvá csak a harmadik század második felében lőn; e nagy hatalom tette döntő befolyásúvá a pannoniai helytartót a trónkérdések alkalmával [1]). Az említett intézkedéssel karöltve járt a polgári közigazgatás új szervezése is; Pannonia — mint Nyugot-Illyria kiegészítő része — Nagy-Constantin óta az itáliai praefectus-praetorionak és alattas közegeinek (vicarius, consularis, praeses, corrector) hatósága alá tartozott [2]).

A negyedik században Valentinián (364—375) alatt ismét sokat szenved megyénk a quadok pusztító fegyverétől; a betörés hírére Pannoniába siető császár boszuló hadjárata után nyugalom áll ugyan be rövid időre; de Valentiniánnak Bregaetiumban történt halála után a barbarok föltartóztathatlanul nyomulnak elő a római határ-tartományokban.

Arrabona s vele megyénk a harmadik század elején érte el fénykorát, midőn t. i. a tartomány romanizálása már befejezett ténynyé lőn. Vindobona- és Bregaetiumnak [3]) a második század vége felé nyert municipium-rangja a római telepek virágzó állapotáról s a községi élet fejlettségéről tanúskodnak. Arrabona ugyan sem colonia, sem municipium rangjára nem emelkedett, de a területén szétszórt romokból következtetve, elég terjedelmes, népes és erőddel (praesidium) ellátott város volt [4]). Megyénk nyugoti része — a Hanság — akkoron még nagyobb terjedelmű mocsárai miatt gyér népességü lehetett; legalább az Arrabonából (Mursellán = Gyarmathon át) Sabariába vezető út nagy kanyarodása arra mutat [5]); mindazáltal Arrabonán kivül — a harmadik században készült Tabula Itinerarii szerint — megyénk területén egyéb római szállásokra (mansio) is akadunk. Ilyen egyebek közt Quadrata, mely in medio Flexo, vagyis az Óvárra vezető út közepén a mai Öttevénynél feküdt; a Bregaetiumhoz vezető úton (10 mp. Arra-

---

[1]) Notitia dignitatum imp. occid. (*Bocking*) c. 31, 32. *Kenner:* id. m. 62, 64. *Szalágyi* u. ott 22. p.

[2]) *Wietersheim* id. m. 3. k. 88—108. l. *Schönvizner* id. m. 134. l. *Engel:* Ungarische Geschichte I. 238. l.

[3]) *Katanchich:* Istri adcolae I. k. 215, 216. l.

[4]) *Czech* id. értek. 338. l.

[5]) *Kenner* id. m. 29, 104. l.

bonától) a Bakony-folyás torkolatánál (Gönyő táján) feküdt ad Statuas [1]). A Ravazdon, Asszonyfán, Taápon talált római téglák, épületromok szintén egykori római, — tán veterán telepek létezéséről tanúskodnak. A megyénk területén lakott araviskek és eshetőleg kytnek — ha tán nem vesztették is el teljesen nemzeti egyéniségöket, de a polgárjoggal jutalmazott katonai szolgálatok [2]), — a szétszórt veterán telelepekkel [3]) és gyarmatokkal való sűrü érintkezés, — továbbá a római törvénykezés és ezzel a római nyelv és civilisatio folytonos behatása alatt teljesen beolvadtak a római világba. A negyedik századdal kezdődik a római uralom s vele Arrabona hanyatlása; története összefoly a hanyatló birodalom történetével.

Népvándorlások kora.

Az Európa éjszaki síkjain századok óta föl-alá költöző néprajok vándorlásait végre a hunok részéről adott lökés tette egyetemessé. Valens és Gratián császárok idejében (377) jelennek meg a hunok az Al-Dunánál [4]); ugyanezen évben már Pannoniában is találunk hunokat, kik mint római szövetségesek és zsoldos csapatok telepedtek meg Pannonia nyilt helyein, mert az erődök az ötödik század elején még római őrséggel bírtak [5]). A Notitia Imperii szerint a 4-ik században a liburnokból gyüjtött X. és XIV. legió osztályain kivül két lovas csapatból (Equites Stablesiani és Promoti) állott Arrabona őrsége [6]). A birodalom végleges felosztása alkalmával (395) egész Pannonia a nyugot-római birodalom területéhez kapcsoltatott [7]).

Az ötödik századdal a barbár-uralom korszaka veszi kezdetét Pannoniában. A gyenge császárok nem hogy Pannoniát, de még Itáliát sem voltak képesek többé megvédeni a barbarok rohama ellen. Miként a haldoklónál először a végtagokból költözik ki az élet, s a vér a szívhez vonul, úgy vonja vissza az elaggott Róma is elődeinek harcias szelleméből kivetkőzött legióit a birodalom szívének — Rómának megvédé-

---

1) Lásd Római utak 384-ik lapon. — Szerk.

2) *Becker-Marquardt*: Handbuch der römischen Alterthümer 369. l.

3) A kiszolgált legionariusok részint pénzzel, részint földbirtokkal lettek megjutalmazva.

4) *Ammianus Marcellinus* LXXXI. CX. *Sidonius Apollinaris* in Panegyrico ad Maiorianum Augustum, *Zosymus* Lib. V. Pray diss. in Annal. Vet. Hun. p. 223. *Wietersheim* id. m. 4. k. 319. l.

5) *Wietersheim* u. o. 318. l. *Zozymus* V. 37. *Priscus Rhetor*, bonni kiad. 137. l.

6) *Czech* id. értek. 342. l.

7) *Priscus Rhetor* id. kiad. 147, 148. p.

sére, míg az elhagyott határtartományokba barbarok fészkelték be magukat. Priscus Rhetor szerint 448-ban már egész Pannoniát a hunok uralták. Attila (434—453) hatalmas szelleme egységet s ezzel ellenállhatlan erőt biztosított a hun elemnek; fél Európával Arrabona is őt vallá urának. Attila világbirodalma azonban rövid életű volt; halálával elenyészett az összetartó kapocs s ezzel a hun név varázsa is megszűnt; a góthok, gepidák stb. csapásai alatt összeroskadt hun birodalom romjain germánok és szlávok osztozkodtak. Pannonia a keleti góthoknak jutott, kik három testvér (Valemir, Videmir, Theodemir) vezérlete alatt megtelepedvén, majd a garam-melléki sueveket, majd a kelet-római birodalmat rettegtették fegyvereikkel [1]).

A nyugot-római birodalom megdűlte után (476) Pannoniához a kelet-római császár tartott jogigényt; Justinián a tartományt megvédeni képtelen, ezt 548-ban erődítvényeivel együtt szerződésileg Audoinnak, a longobardok királyának engedte át [2]). Letelepedésök csakhamar ellenséges érintkezésbe hozta őket a Tisza-mellékén lakó s már Alsó-Pannoniára is kiterjeszkedett gepidákkal. Az 551-ben kiütött harc Torismundnak, a gepidák királyának teljes vereségével végződött [3]). A longobárd király, hogy ellenfelét összezúzza, az Al-Dunánál tanyázó avarokat hívta szövetségesekül, a gepidák földével s gazdag zsákmánynyal kecsegtetve a honkereső jövevényeket. A két tűz közé szorított s tönkrevert gepidák e harc után letűnnek a történelem színpadáról, s területöket az avarok foglalják el, míg a longobárdok Narses, — Itália helytartója — vagy inkább a tartomány szépsége által édesgetve, 568-ban Itália virányaival cserélték fel pannoniai lakhelyöket. Pannoniát Alboin longobárd király, — írja Paulus Warnefridus — hun-avar barátjainak engedte át, azon föltétellel, hogyha egykoron kénytelen volna visszatérni, elhagyott székeit visszafoglalhassa [3]).

Az avarokkal ismét a hun-scytha népelem jut uralomra Pannonia térein; uralmuk jelleme hasonló a hunokéhoz. Chagánjaik vezérlete alatt romboló viharként száguldanak csapataik majd a kelet-római birodalom, majd a szlávok s germánok által lakott szomszéd területekre. Megvetvén az ipar s természet áldásait, csupán prédából éltek, melyeket a frankok által Hring- vagy Ringh-nek (az avarok nyelvén Hagianak, azaz egy chagán székhelyének) nevezett, — sáncokkal

---

[1]) *Jornandes:* De rebus gothicis c. 52, 54. *Wietersheim* id. m. 4. k. 19. fej.

[2]) *Procopius:* De bello gothico l. III. 387. *Paulus Warnefridus*, lib. 2. c. 5. a longobárdok történetirója, pannoniai tartózkodásukat 42 évre teszi; e szerint már 526-ban N. Theodorik halála után történt volna letelepedésök Pannoniában.

[3]) *Procopius* IV. 25. *Paulus Warnefrid* lib. 2. c. 7.

körülvett (9) körtanyájokba hordták össze. E gyűrük kerülete Pray szerint 30 mérföldnyi lehetett [1]); a 20' magas és 20' széles, fölül sűrüen befásított és karók által támogatott földbástyákon belül emberhang távolában feküdtek falvaik. Bél és Lisznyai [2]) szerint ily avargyűrü volt megyénk területén is. Az utóbbi krónikájában a 791-ik évről ezeket írja: „A hol a Rába vize a Dunába foly, annak a napkelet felől való szegletébe, mint egy szigetbe beszállának, mert az avarok táborát napnyugot felől a Rába vize, éjszak felől a Duna vize, napkelet és dél felől pedig rettenetes árok őrzi vala; a gallusok, noha sok időre és sok gallusnak elvesztésével ezt a nagy árkot behányták s betöltötték, s azután az avaroktól el is vették“ [2]). Bonfin [3]) szerint Csallóközben kerestek végső menedéket a Nagy-Károly által legyőzött avarok; véleményét Csallóköz őskori földalkotványai is támogatni látszanak, melyeket a nép — úgymond Bél [4]) — tatárüléseknek nevez; szerinte ezek az avar-ringek maradványai volnának. Alig fogunk csalódni, ha a csallóközi Gurew (halastó), Gyrew (helynév), gyreubukur XIII-ik századbeli elnevezéseket az egykoron itt létezett avargyűrüvel hozzuk kapcsolatba [5]). A Győr és Gönyő közt levő mezőn számos — emberi kéz ásta gödör látható, melyeket Nemes Sámuel [6]) az avarsáncok maradványainak tart.*) Annyi bizonyos, hogy Győrmegye területe nagy részben e gyűrü kiegészítő részét képezé, midőn a szlávok és bolgárok részéről szenvedett vereségek következtében számban és erőben megfogyott, nemzeti egység- és erkölcseikben meglazult avarokat Nagy-Károly személyében utólérte a nemezis boszúja. Nagy-Károly — életírója Eginhárd szerint [7]) — három irányban szervezte (791) a támadást; a Dunán hajóhada úszott alá, a balparti sereget Theodorik, a jobbparton előrenyomulót pedig maga Károly vezette az Ens folyó által határolt avarok földjére. „Hány csata vívatott, mennyi vér ömlött, — tanusítja a lakosoktól megfosztott Pannonia, s az avar chán székhelyének oly rémítő pusztulása, hogy a vidéken meg nem lehet ismerni, vajjon

---

[1]) Annales Vet. Hunn et Avar. T. I. p. 280.
[2]) Notit Hung. T. I. Krónika 231. l. *Ráth Károly* értek. Györvárosa neveiről. Győri Közlöny 1858. évf. 48. sz. Új magyar muzeum 1858. évf. 563. l.
[3]) Hist. Ung. Dec. lib. 9.
[4]) Notitia Hung. T. II. 318.
[5]) *Ipolyi Arn.:* Adalék Magyarország XIII. századi helyirata- és földrajzához. Uj magyar muzeum 1858. évf. 337, 538, 540. l.
[6]) Athenaeum 1841. évf. 30. sz. 478. l.
*) Matusek a hagyományra hivatkozva e gödröket a török tábor maradványainak tartja. Lásd alább: Szt.-Iván helytörténeténél. — Szerk.
[7]) De gestis Caroli M. ad annum 791.

lakta-e azt valaha emberi lény?" (Eginhard.) Nagy-Károly seregével a Rábán átkelve, ennek torkolatáig hatolt, s itt — tehát városunk területén — néhány napig időzvén, ismét visszavezette seregeit Bajorországba. A levert avaroknak vidékünkön fönnlevő [1]) maradványa Thudun vezérlete alatt meghódolt s fölvette a keresztséget. A végső csapást az egymásközt is egyenetlenkedő avarokra Erico friauli határgróf és Pipin — Nagy-Károly fia — mérték, kik 796-ban a Tisza balpartjára űzték meg nem hódolt maradványaikat [2]).

A frankok ezen irtó háborúja folytán elpusztított tartományt Nagy-Károly szláv, bajor és olasz gyarmatosokkal népesítette be, s ezeknek kormányzását grófokra bízta, kiknek a Fertő- s Rábamellékén lakó keresztény avarok is alá voltak vetve [3]). A Közép-Duna mentében ez időtől kezdve mind jobban előtérbe lép a szláv elem; Nagy-Károly 811-ben a dunamelléki szlávok és avarok közt fönnforgó viszályok elintézése végett hadat küld, s utóbb Achenben Ábrahám avar chagán és a szláv főnökök (Moimir és Privina) jelenlétében intézi el a határkérdés szülte viszályokat [4]). Jámbor-Lajos a zárt egészet képező avar terület kivételével, éjszaki Pannoniát Vilmos és Engiscalch határgrófokra, — déli részét pedig a friauli herceg kormányára bízta. II. Jenő pápának 826-ban kelt s az avarok és morvák fejedelmeihez intézett levele az utolsó emlék, mely az avarok létezéséről tanúskodik; beolvadtak, elenyésztek lassankint az őket körülzajgó szlávok és németek tömegébe.

A verduni szerződés után egész Pannonia Német-Lajosnak jut osztályrészül; alatta s utódainak hányatott uralma alatt a frank fönnséget lerázni törekvő morva-szlávok 871-ben visszavert támadása, majd Vilmos és Engiscalch fiainak (Megingotus, Babo és Werinharius) az új éjszak-pannoniai határgróf: Arbo ellen intézet harcai zavarják meg a Dunamellék békés lakóinak nyugalmát [5]). Vastag-Károly 884-ben ismét egyesítvén a szétdarabolt frank birodalmat, Arbo helyett Arnulphot, — testvérének Carolomannak természetes fiát — tette egész Pannonia herceg-kormányzójává (dux), mi Arbo barátjának — Svatopluk morva fejedelemnek ismételt betörését vonta maga után. A barbarok dulásait fölülmuló kegyetlenséggel folytatott három éves harc alatt sivataggá lőn Pannonia; s megyénk területe, mint a versengő felek

---

[1]) Miként Eginhard saját későbbi szavaiból kitűnik, előbbi sorai tulzók.

[2]) *Eginhard* u. o. ad annum 796.

[3]) *Pray* szerint Óváron székelt az avar chagán. Annal. Vet. Hunn. et Avar. T. 285, 286. Anonymus de conversione Carent. et Bojar.

[4]) Annales Monachi Angolismi in vita Caroli M.

[5]) Annales Fuldenses ad annum 871.

küzdelmeinek színhelye, legtöbbet szénvedett ez ázsiai jellemű harcok folyamában [1]). Az elkövetett embertelenségek hallatára, s a szlávok duló fegyvere elől menekülők kérelmére Ausztriába siető Vastag-Károly a 885-ben kötött békével végre ismét helyreállította a nyugalmat. Svatopluk újra hűséget esküdött V.-Károlynak s Arbo visszanyerte határgrófi állását.

Maiglan vitás kérdés a történészek között, vajjon a béke alkalmával a feldult Pannonia Nagy-Morvaországhoz kapcsoltatott-e vagy sem? Constantinus Porphyrogenitus, Katona és Schönvizner után indulva, igennel válaszolhatunk [2]). E szerint megyénk nyugoti része a Rábáig a keleti határgrófsághoz (Ostmark) kapcsoltatott [3]), míg a Rábától a Dunáig s Balatonig terjedő rész Nagy-Morvaországhoz tartozott [4]). Constantinus Porphyrogenitus, Svatopluknak majdnem kortársa, 949 körül („A birodalom kormányzásáról") írt nevezetes művének 42-dik fejezetében határozottan állítja, hogy a magyarok nemcsak morvaföldön azaz Pannoniában, hanem a Dráva és Száva között is laknak. Arnulph császár iránt tartozó hűségi kötelezettség mellett bírta tehát Svatopluk Pannonia egy részével Győr vidékét is, midőn a hűség-esküjéről megfeledkezett nagyravágyó szláv fejedelem megtörésére Arnulph szövetségre hívja föl honkereső őseinket.

A Dunavölgye — tehát megyénk területe is — miként az eddigiek folyamából kiviláglik, a népvándorlások kiváló színhelye vala. Illyr, kelta, római, hun, avar, germán (marcomann, góth, longobárd, quad) és szláv népelemeket láttunk megyénk területén megjelenni, s gyors lezajlásu uralmuk után ismét eltűnni [5]). Elenyésztek s más népekbe olvadtak be, miként a feltornyosult hullám a tenger árjában.

---

[1]) Suppl. Annal. Fuld. ex Pythaeo. ad annum 884. *Schönvizner* id. m. 216. l.

[2]) *Constantinus Porph.* 81, 177. l. bonni kiadás. *Schönvizner* id. m. 221—235. l. *Katona:* Hist. pragmatica Hung. P. I. p. 51.

[3]) Arnulf adományozásait 888-ban Sabariában s vidékén l. Annal. Fuld. s Fejér: Cod. dipl. I. k. 220 s köv. l.

[4]) A Balaton vidékén lakó szlávok felett 861 óta mint Lajos német király hübérese, a Ratiszláv morva-szláv fejedelem által elüzött Privina uralkodott; fia Kozel halála után Vastag-Károly e pannonföldi hübért is Svatoplukra ruházta. Kozel fia: Barszláv elpártolva Szvatopluktól, 885-ben Arnulph hübérese lett. *Safaryk.* id. m. I. k. 801 s köv. l. *Lányi:* Magyarföld hazája cimü kézirata szerint (81. l), Arnulph Szvatopluk halála után a morva-szlávok pannoniai területét Barszláv hübérbirtokához kapcsolta.

[5]) Megyénknek a N.-Duna által elválasztott éjszaki része (Csilizköz) az itt váltakozva uralgó marcomannok, quadok, hunok, scirrek, herulok, rugiak, góthok, longobárdok egyes csoportjai által lehetett megszállva az avar és szláv uralom föltüntéig.

Honalapító őseink egy évezred előtt a népvándorlások utolsó hullámcsapásaként lepték el a Duna s Tisza virányait. Az Arnulph császárral kötött szövetség díja a mai éjszak-nyugoti Magyarország vala; a Kárpátoktól a Morva s Duna folyóig, tehát megyénk éjszaki része Huba vezér személyében már a magyart uralta, midőn Árpád a honalkotás nagy művének befejezésére, Pannonia elfoglalására indult. A megtört Svatopluk halála után egymás közt is viszálykodó fiainak gyengesége [1]), a német birodalom laza és zavaros belviszonyai Gyermek-Lajos alatt könnyűvé tették Pannonia elfoglalását. Árpád attól tartva, hogy talán az egyesült német-szláv haderőkbe fog ütközni a Közép-Duna mentében, ez irányban maga nyomult seregének harmadik osztályával. Miután a morva-szlávok seregét Bánhidánál (Tata vidékén) megsemmisítette, Béla király névtelen jegyzője szerint: „Árpád vezér és vitézei Szt-Márton hegye mellett tábort jártak és a sabariai forrásból mind ők ittak, mind állatjaikat megitatták, majd a hegyre (Pannonhalmára) felmenvén s Pannonia földjének szépségét látván, nagyon örvendeztek, és onnan kimenvén a Rábáig és Rábcáig jöttek, sőt ezeken túl is kelvén a karantán föld egy részét is beszáguldozták, s nagy martalékkal tértek vissza.“ A nagy részben elfutott lakosság helyét a sereg nyomában a Dunán átkelt magyar népség azonnal mindenfelé megszállotta. A róna földről származott nemzet nem kedvelte a hegyes, bérces vidéket, s a benntalált népséget ott békében hagyta élni, megelégedvén hódolatukkal [2]). Ebből következtetjük, hogy megyénk síkjain is magyarság telepedett le, ámbár annak nagy részét Árpád a maga számára foglalta le; szt. István különben alig ajándékozhatta volna meg a győri püspököt, győri káptalant, sz. Adalbert prépostságot, a bencéseket, a Hédereket megyénkben annyi birtokkal, ha az valamely törzs szállása lett volna [3]).

Minő viszontagságokon ment át Arrabona s vele megyénk e futólag vázolt népvándorlások viharaiban, — bizonytalan. Annyi bizonyos, hogy a föl-alá költöző népek okozta romok közepette Arrabona, habár jólétében, lakosságában megfogyva, fönnállott még a magyarok letelepedése idejében is. A 8-ik század vége felé élt ravennai (névtelen) földleiró még megemlíti városunkat [4]).

---

[1]) *Luitprand.* lib. II. C. I.

[2]) *Horváth M.*: Magyarok története I. k. 45. l.

[3]) *Ráth K.* id. ért. Győri Közl. 1858. évf. 49. sz.

[4]) *Revennts* edit. Abrahami Gronovii. Lugd. Batav. 1772. l. IV. p. 779. l. *Czech* id. ért. 345. l.

Szt. István uralma nagyszerü fordulatot jelez nemzetünk életében. A vezérek korabeli hadi kalandok betiltása, a nyugoti népektől kölcsönzött s a nemzet szelleméhez idomított reformjaival megyénk területén rendezett államélet veszi kezdetét. A hadi kalandok folytán rabságra hurcolt nagy számu német, olasz és szláv keresztény foglyok, a német szomszédság s részben közvetlen fejedelmi behatás alatt megyénk magyar és — Zsolt által letelepített besenyő lakossága gyorsan ment át az erkölcsök és eszmék ama forradalmán, mely a kereszténység s vele a polgárisodás győzelmével végződött. E szerencsésen kiállott nemzeti válság mentette meg nemzetünket az avarok gyászos sorsától, nyugot megtorló visszahatásától, s ez tette lehetővé, hogy annyi néproma fölött, ezredéves küzdelmek után maiglan magyar szó hangzik a Rába, Rábca s Duna partjain! *)

A megye árpádkori térképének igazolása **).

Sztachovics Remigtől.

Agaar, villa. 1267. Fejér C. D. IV. 3. 423. Villa Agaar Pauli, ab occidente praedii Giurmoth.

Arpad, terra Reginalis. 1270. Ráth K. H. Okmt. I. k. 48 l. most a Böősi határ része (Pozsony-m.).

Arpas, portus. 1037. Privil. S. Steph. Regis. — 1222. terra Byssenorum de Arpas. Pannh. orsz. ltár Capsa V. E. Privil. Julae. Palatini super Libertate Byssenorum. m. Kis-Árpás.

Asscun, villa, populorum Reginae. 1235. Pannh. lt. Capsa V. W. 1250. Pannh. ltárból Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. Reambul. metar. „Hymud quae alio nomine Nelka dicitur . . est conterminalis per circuitum cum his villis Nulos, Ganth, Nema, Tapan, Toryan et Asscun." m. Asszonyfa.

Assuantheu, praedium, emtum 1226. Pannh. ltár Capsa XVIII. T. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1. okm. Servientes Ecclesiae S. Martini, 15 manisones m. Ásványtő, csárda a N.-Duna partján.

Bana, Eccl. S. Crucis de Bana. 1249. Pannh. ltár Capsa VI. O. Castrum, ad Zuluga-Gewr pertinens, cum Werth terra Castri Bana. 1256. Fejér C. D. IV. 2. 367. m. Bana, Komárom-m.

---

*) A történelmi fejlődés fonalát »a megye helytörténete« 490. lapon szövi odább. — Szerk.

**) Fölvettük ezen igazolásba azon helyeket is, melyek nem tartoznak ugyan megyénkhez, de térképünkön láthatók s ennek mintegy keretét képezik.

Barath, villa. 1200. Udvornici Regis. Fejér C. D. II. 382. Barathy in Sokorow alias Baratsucoruo. 1251. Pannh. lt. Capsa LXII. O. Vinitores Regis. 1266. Fejér C. D. VII. 5. 346. — XV-ik században Zeutheur v. Sötör néven. Pannh. ltár. most Nagy-Baráth.

Barsonus, praedium. 1221. Pannh. lt. Capsa IV. B. — 1249. Populi Reginae Templariis donati. Pannh. lt. XXXIII. Z. — 1250. Árph. Okmt. II. 1 okm. „Hech aliter Barsonus . . . novem mansiones et isti sunt de genere Curialium Comitum, et debent fieri, si homines boni et fideles fuerint.“ m. Bársonyos. (Veszprém m.)

Barbacz, villa. 1251. Fejér. C. D. IV. 2. 88. m. Barbacs.

Bedegh, terra. 1161. Fejér C. D. VII. 5. 121. m. Bödöge.

Beus, terra jurisdictionis Reginalis. 1270. Ráth K. H. Okmt. I k. 48 l. m. Böős (Pozsony m.)

Bobut, villa. 1262. Ráth K. H. Okmt. I. 36. és 1270. I. 47. m. Kis-Babóth.

Bolon, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 306—7. „Villa Medve . . versus aquilonem tenet metam cum villa Bolon, quae est Ecclesiae B. Virginis Jauri.“ — 1270. Ráth K. H. Okmt. I. 50 l. „terra pulsatorum Ecclae Jaurin. de Bolon.“ m. Balony.

Boych, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 306. m. Nagy-Bajcs.

Budrug „Tanya cum tributo de foro et portu.“ 1240. Pannh. lt. Capsa V. C. m. pusztahely Vének átellenében.

Buhun, villa. 1240. „Jobagyones Castri Musun.“ Pannh. lt. Capsa LIX. Ccc. m. Bőny.

Capa, villa. 1267. Fejér C. D. IV. 3. 423. „Capa Joannis filii Nicolai de Babuna, a meridie praedii Giurmoth. m. puszta hely.

Capi, terra 300. iugerum castri Geuriensis. 1209. Fejér C. D. VII. 1. 190. — Kapy, terra. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 88. m. Kapi.

Catlu, praedium. 1210. Pannh. lt. Capsa V. F. Donatio Catlu et Opus fratris eiusdem. 1220. Capsa XXXI. V. Catl. — 1221 és 1226 Cald; továbbá Calthâza, Katháza. m. Káti puszta. (Veszprém-megye.)

Cebh-Ruozd, villa Cebh Comitis, quae alio nomine similiter vocatur Ruozd. Jobagyones liberi serviunt Monasterio in equis propriis, sed alia officia non faciunt. 1250. Pannh. ltár közölve Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. 1363. Cebhroazd. Győri tört. füz. I köt. 25 l. Ráth K. „Asszonyfai levéltárában“. A győri káptalan okmányaiban a Cebhek neve mint Comites Curiales sokszor fordul elő. Nagy- és

Kis-Ravazd között hatvan holdra ment Cebh-Ruozd területe, mely most a ravazdi határ része.

Chechun, possessio. 1258. Pannh. lt. Capsa XXIII. K. Conradus filius Petri de Chechun. — Chechun major et minor, possessio. 1282-ben mint Donatio S. Ladislai Regis okmányokkal védelmeztetik. Pannh. lt. Capsa XXVI. V. m. Csécsény.

Chylch, aqua. 1270. Ráth K. H. Okmt. I. 49. „Deinde venit (meta) ad aquam Megeag vocatam.. dehinc venit ad aquam Chylch.“ m. Csiliz.

Chimudi, villa. 1001. Privil. S. Stephani Regis. — Hymud, villa. Privil. S. Ladislai R. — Hymud alias Nelka. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Jobagiones equestres udvornici, coci, equestres servientes, pelliparii, tornatores, lotores, tavernici, praecones, pistores, sutores, marcium parantes, fabri, carpentarii, összesen 167 mansiones.“ m. Nyalka.

Chituan, possessio. 1270. „Egidius Comes de Chituan emit sedecim jugera in Turdemech. Fejér C. D. VII. 3. 66. m. Csikvánd.

Chonuk, villa. 1216. Pannh. lt. Capsa XXXI. G. — 1234. Fejér C. D. VII. 1. 239. m. Csanak.

Chuntey, alias Gund, villa. 1240. Pannh. lt. Capsa V. C. Donatio. „Heruch de villa Chunthey .. Chuntey penes Danubium cum Tanya Budrug, cum tributo de foro et portu Budrug.“ Most puszta hely, Gönyőtől nyugotnak.

Cychou, praedium. 1226. Pannh. lt. Metales. — Cychou, villa. 1268. „quae est Castri Kamarun. Fejér C. D. IV. 3. 453. m. Csicsó. (Komárom m.)

Coun, villa. 1228. Ráth K. H. Okmt. II. 4. m. Kóny.

Cruciferorum villa. 1260. 1269. 1271. Fejér C. D. VII. 5. 347. Czech János jegyzete szerint „vulgo János Pap országa; Villae Baráthy contermina est sub nomine Nagyrét.“ — 1271. Fejér C. D. VI. 1. 147. „placuisse et placet hospites nostros de Jaurino, ad Castrum transferre Jauriense .. populos Episcopi et Capituli Jauriensis .. adhuc ut pro aedificiis reparandis virgas et palos habeant.“

Curumzue, possessio. 1206. Fejér C. D. IV. 1. 36. javítva VII. 1. 170 és 171. l. „Petrus de Vkas et quidam alii de Curumzue Geuriensis Dioecesis — item Dianus et filii sui Michael et Paulus et quidam alii Geuriensis Dioecesis — Conventum de Monte S. Mariae in Hungaria possessionibus et bonis aliis spoliarunt, usque ad effusionem sanguinis in quosdam fratres (eiusdem Conventus)

manus iniecerunt. Korumzo, 1389. X. 1. 544. — Koromzo, 1436. X. 7. 820. — Azonban már 1345. Koronzou, villa. Fejér C. D. IX. 1. 334. m. Koroncó.

Dym, Capella S. Nicolai in — 1231. Pannh. Orsz. lt. Capsa I. F. Comes Gugh pro Capella S. Nicolai fundat sacerdotem et perpetuam lampadem. m. Deém (Veszprém-m.).

Dombotelek alias Chikator, villa; sz. István idejétől a varsányi birtok alkotó része; de 1356-ban mint gyarmatosított villát Porva helységgel együtt Gara Miklós, 1656-ban pedig János, Zsigmond, Mihály és Imre galánthai Eszterházy grófok, ellenmondás dacára, elsajátították. m. Sikátor. (Veszprém-m.)

Durug, terra. 1252. Bela Rex Marcello Comiti nomine Mortun terram Durug Posoniensis et Musuniensis Castrorum donat. Quae siquidem terra in parte orientali commetanea est terrae villarum Olup es Uruz; ex parte merid. Generationis Patruh; ab occid. vero tenet metam cum Jobagionibus Castri Musun, et ab aquilone cum populis villae Durug. Pannh. lt. Capsa LVIII. O. Durug, villa. 1329. Pannh. lt. Capsa IX. H. Három részből áll: „plaga orientis alia possessio Durug vocata Dominae reginae; a plaga merid. jobagionum Castri Musun; a plaga vero occid. possessio Abbatis S. Martini de Sacro Monte Pannoniae.“ m. Püspök-Alap főrésze.

Ech, villa. 1185. Servientes Castri Jauriensis. Pannh. lt. Capsa XIX. L. Bela III. Dominicum et Helus fratres Nutricis filiae regis, ex servientibus Jobagiones castri; Vasard et Vendegh filios eiusdem Nutricis Liberos declarat. — Ecch, 1240. „Vinitores Regis, — de una vinea, quam ipsi iidem colebant, de media parte vini duae partes nobis, terciam vero Comiti Jauriensi, media parte eis remanente pro cultura sua, solvere consueuerunt.“ Ráth K. H. Okmt. III. 5. m. Nagy-Écs.

Elchen, praedium „quod alio nomine vocatur Barba. Civiles Castri Barba. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. m. Borba, puszta.

Erecu, lacus. Privil. S. Ladislai R. (sine anno) Confirm. per Andream II. et Belam IV. Pannh. lt. Capsa II. B. IV. A. — Erechtu, praedium 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „aratores, habent terram ad duo aratra.“ m. Erecs-puszta. (Komárom m.)

Eurem v. Eurven ad villam Guny. Pannh. lt. 1223. Capsa I. Z. 1225 Capsa XXXI. B. „Tertiam partem Danubii integraliter, quae Tanya dicitur, quae Castrensibus Zulga-Geuriensibus et Udvornicis Regis de villa Guny contingebat, cum tota tertia parte voraginis, quod vulgo Eurem dicitur, infra omnes terminos eiusdem villae,

contulimus.“ (Más a Vágmelléki Eurem.) Pannh. levéltár 1222. Capsa I. A. m. tanya Gönyő alatt.

Eurkyn, villa. 1250. Pannh. lt. után Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Vinitorum mansiones 28. Jobagiones ad 35 aratra.“ — 1286. Pannh. ltár Capsa III. C. „Ecclesia S. Michaelis Archangeli in dicta Eurken habita.“ m. Örkény.

Felkerth, terra, 1037 és 1086. Pannh. lt. Capsa XIV. A. XV. Oo. Hogy neve a népnyelvén változott, mutatja a 18-ik század elejéről fennmaradt megjegyzés: „Modo Hencse, aliis Incheö, rusticis Hugyó-Hegy, alias Lencse-Szél.“ A kis-megyeri pusztának déli nagy út mellett eső része volt, mely egykoron a nyuli határba tartozott, és a 14-ik században pertárgy lett: „Colomannus (II.) Eppus Jauriensis, quoddam privilegium D. Caroli Regis praeclarae memoriae Patris sui Charissimi produxit in causa Nyul, Megyer et Felkert.“ 1368. Pannh. lt. Capsa XXXII. L. és LI. D.

Felsok, ellentétben Olsukkal vagyis a szt-mártoni vár a mezővárossal — egyedül a vásárt engedélyező királyi okmányokban fordul elő; és csakugyan a vásárok 1786-ig fenn a vár körül tartattak meg. — 1334. 1453. Pannh. ltár.

Feyreghaz. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. Metales Capli Jauriensis „pro Ecclesia Feyreghaz, terrae viginti aratrorum, ex donatione Catlu.“ 1630. Feyregház vagy Fell-Egyház. — 1670. Fejéregyház alias Táplan. — 1694. Fejéregyház alias Félegyház. Ezt 450 évi háborítlan birtoklás után, 1657-től 1720-ig tartó perben Pannonhalma elvesztette. Pannh. ltár. m. Táplány.

Ganth, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Hymud est conterminalis per circuitum cum his villis Nulos, Ganth, Nema, Tapan, Toryan et Asscun.“ Nevét fönntartja a gyánti dülő, mely Mindszent nyugoti határával szomszédos; most a pázmándi és nyalkai határ részét teszi.

Giurmoth, praedium. 1267. Fejér C. D. IV. 3. 423. „Dos Dnae Annis relictae Nicolai de Babuna, vicinas villae Giurmoth, Capa, Agaar.“

Giurmoth, villa. 1267. l. f. Bucharii Regis. m. Gyirmóth.

Guechy, terra. 1244. Pannh. lt. Capsa XXXI. L. egy része Udvornici Regis. m. Gícz. (Veszprém-m.)

Gueneu, villa 1222. Gunyu 1225. II. András a már birt 30 mansiohoz a 15 hátralevőt Szent-Mártonnak adományozza. — Gunu 1227. Pannh. ltár: „De Jobagionibus ad nostram Reginam pertinentibus,

qui ad exercitum ire solent.“ Gönyőt, Sághot, Tápot és Szent-Miklóst 1537-ben Török Bálint rabolta el, 1626-ban megtartotta Eszterházy János.

Gugh, possessio. 1267. Pannh. lt. Capsa XII. B. Comes Conradus filius Kulchey de Gugh Monasterium S. Martini, uxor eius illud Vallis Veszprim. ingreditur, et partem suam de Gugh Ecclesiae S. Martini donant.“ m. Gugh, puszta.

Harazthy, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. Fyus conterminalis cum Harazthy. — Horozt, 1268. Fejér C. D. IV. 3. 452. Horozt inter Fyus, Kulchud, Gyuler et Thon. m. puszta hely, Füss mellett (Komárom-m.)

Heche, praedium. 1172. Pannh. lt. Capsa IX. N. Donatio Conradi Comitis de praediis Heche (et Sisou-Csicsol Somogy-m.) cum tribus vincis in Mefu (Ménfő). — 1221. possossio. Metales Capli Budensis pro Heche. Capsa IX. O. m. Hecse, puszta.

Hédervár. Ennek Gejza fejedelem korában, 990 körül, Hederich és Wolfger Alemanniából származó hamburgi gróf testvérek által eszközlött építését — bőven adta Ipolyi Arnold „Csallóköz műemlékei“ cimü munkájában, 162—171 l.

Horozthy, possessio (?) 1251. Fundatio Praepos. de Móriczhida. Fejér C. D. IV. 2. 86. „Item in Pok contulimus terram ad duo aratra . . quae ab occidente tenet metam cum Jobbagyonibus Agazonum Regis de Horozthy.“ m. szántóföld, Téth közelében.

Jaur-yana, civitas. 1009. Fejér C. D. I. 292. — Geor, 1111. Fejér C. D. II. 57. tovább Geur, Gewr és 1218. Theiner Monum. Hung. I. 26. okmány: „Petro Joriensi Episcopo“. Ezzel egy származásu a magyar Győr. — Moson-soproni horvát nyelven mai napig Jur. Németül Raab. A római Árrabona kelta értelme: „a folyó melletti lakhely“.

Ikren, possessio. 1324. Fejér C. D. VIII. 2. 562. m. Ikrény, puszta.

Ilbew, villa. 1210. Donatio Opous fratris Catl. Pannh. lt. Capsa V. F. Ilbeu, 1221. Comfirm. Andreae II. ismételve 1226. Capsa IV. B. — Elbu, Fassio Relictae Opouch de villa Sceuleus et terra Elbu 1240. Capsa VIII. H. — 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Libertini 35. mansiones. Conterminalis cum villis Beth, Vend, Tarcan; ceteri vero commetanei sunt populi Reginae.“ m. Ölbő, puszta. (Komárom-m.)

Jormot, praedium, 1157. Pannh. lt. Capsa VII. B. Adalbertus iussu Geyzae Regis Rogerio Regi Siciliae verba legationis laturus,

dispositionem in mortis casum facit de bonis suis Narage, Philes, Druc, Sac, Jormoth (et Gormoth), Priza, insula Obde." — Gyarmath 1268. Fejér C. D. IV. 3. 488. m. Gyarmath.

Yren v. Iyren, possessio. 1257. Pannh. lt. Capsa III. Q. Metales „inter Eurkyn, Durugh et Peer .. cum loco Ecclesiae S. Gregorii Papae quondam inibi habitae. Yrent a Tatár elpusztította. Pannh. lt. Capsa III. P. 1262. — C. III. C. D. 1263. „Ad plagam meridionalem sunt duae metae iuxta viam antiquam, quae vulgariter Sokorout vocatur." m. szántóföld a peéri határban.

Keżw, villa, Castrensium de Camarun. 1268. Fejér C. D. IV. 3. 446. m. Keszi. (Komárom-m.)

Kis-Ruozd, praedium. 1363. A Győri történ. füz. I. k. 15—49. és 116—154. l. Ráth K. által közzétett „Asszonyfai Okmánytár" elkülönítve adja Nagy-Cebh és Kys-Roazd rég egymástól független helységeket. Határaik árkok által most is fölismerhetők. — Fejér C. D. IV. 2. 485. okmánya nem 1259-ről, hanem 1509-ről, Kis-Ravazdnak a főapátság által történt megvételéről szól. Capsa XXIV. A. — most a ravazdi határ részét teszi.

Kulchud, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 305. „Item contulimus (Praepos. de Thuruch) duas villas Kulchud et Negeven vocatas, una cum populis nostris condicionariis, in eisdem villis residentibus ad castrum Golguch quondam pertinentibus (qui) tenentur de singulis decem mansionibus in uno curru proprio ad praedictum monasterium de Thuruch .. honera seu victualia deportare." U. o. 307. lapon: „curriferi in duabus villis Kulchud et Negeven existentes tam tributum quam collectam in medietate solvere teneantur, prout eorum condicio id requirit ab antiquo." Azért a Fejér C. D. VII. 5. 346. téves „cruciferos nostros in duabus villis Kwlchud et Nageven" — curriferos szóra javítandó. — 1535. Pannh. lt. Capsa X. H. szerint zalamegyei Lessence-Istvánddal becseréltetett. m. Kulcsod.

Kus, possessio. 1270. Fejér C. D. V. 1. 28. „possessiones Kus, videlicet terram Castri Musuniensis, et terram Thet, terram Byssenorum, vicinam terrae ipsius de Pok, in Comitatu Jauriensi existentes." Minthogy Kus helyisége szorosabban meghatározva nincs, nem tehettük azt a rába-patonai „koosi" dülőre.

Lazy, villa. Privil. S. Ladislai R. — 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Jobagiones equestres, pelliparii, carpentarii, praecones, udvornici, servi aratores." m. Lázi. (Veszprém-m.)

Malomsok, terra. 1271. Fejér C. D. V. 1. 148. „Contulimus et eisdem (Civibus Jauriens.) terram Castri Jauriensis, Malomsok vocatam, ultra Danubium usque Zamoly existentem.“ Helyén most Révfalu és Ujfalu.

Marchytha, locus. 1228. Metales de Con. „progreditur meta ad viam per quam tenditur de Con ad Marchytha.“ Ráth K. H. Okmt. II. 5. — „Datum apud pontem Mauricii.“ — 1242. Fejér C. D. XI. 399. — Mauruchida, terra. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 85. m. Mórichida.

Markata, villa. 1282-ben mint sz. László király adományát — ennek okmányaival sikeresen védelmezte Pannonhalma. Capsa XXVI. V. most Markota.

Medve, villa, Castri Posoniensis. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 306. „Versus aquilonem tenet metam cum villa Bolon, quae est Eccl. B. Virginis Jauri. . . versus orientem contiguatur terrae villae Rodvan, quae est Abbatis de Zobur,“ m. Medve.

Menfu, csatahely, 1044. jul. 5. Szalay, Magyarország Tört. I. 135. — Mefu, vinitores 1172. Pannh. lt. IX. N. — Menfu, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Thuno conterminales habet villas Menfu, Pech et Szemere.“ m. Ménfő.

Merena, villa. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. Metales Capli Jaurin. terrae viginti aratrorum pro Ecclesia Feyreghaz; — hol Martinus de Merene aliter Meger mint Commetaneus jelen van. — 1221. Capsa IX. O. Metales Capli Budensis pro Heche. — 1638. Tarisznyavár neve alatt fordul elő. m. Kis-Megyer, puszta.

Mindszent, possessio. 1235. Pannh. lt. Capsa LXVIII. E. „Partem quoque quam habetis in villa et terra de Nema, cum Ecclesia Omnium Sanctorum.“ — Mindszent, villa. 1324. Capsa XIX. Cc. m. Mindszent.

Mulünsuk, possessio. 1325. Ráth K. H. Okmt. III. 76. m. Ó-Malomsok.

Mycud, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. Semyansuka conterminalis cum villis Poznan et Mycud.“ — 1253. Pannh. ltár Capsa IX. E. „Fassio Viduae Comitis Hab, super terra sua Poznan, titulo Dotis ab Andrea de Vigman, Nicolas filio et Mykone filio Myke acquisita, cum quatuor vineis in Poznan — Sukuro habitis — Ecclesiae S. Martini donatis.“ m. szántóföld, Ságh mellett.

Nageven v. Negeuen, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 307. és 346. „Condicionarii et curriferi regis in villis Kulchud et Negeuen.“

Puszta helyén — „negyven“ nevű dülőn — mint emeltebb helyen épült a kulcsodi major.

Nagy-Megyer, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 303. és 307. „Vinitores nostros de Sokorou iuxta Jaurinum in villis Ech, Sceuleus, Meger, in Barath, in Nul, in Tarian, et in maiori Meger (igy a 303. lapon, 307-iken pedig in villa Jauriensi) constitutos — dimidiam collectam et dimidium tributum solvere debeant.“ Ugyan igy 1266. Fejér C. D. VII. 5. 346. Határa Szabadhegy nyugoti határába olvadt, mert Szabadhegy keleti részét a szent-mihályi possessio adta.

Nema (Chák-N.) villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Hymud conterminales villas habet Nulos, Ganth, Nema, Tapan.“ További okmányokban: Csák-Néma. m. puszta.

Néma (Kolos-N.), praedium. 1226. Pannh. lt. Capsa XVIII. T. m. Néma. (Komárom-m.)

Novac, terram, 1210. Geuriensi castro subtractam Poth Palatino contulimus. Fejér C. D. III. 2. 472. m. Novák, puszta. (Moson-m.)

Nulos, terra, 1137. III. Béla megerősíti Hoda ajándokát. Pannh. ltár Capsa XXVI. O. — 1271. Capsa III. N. Metales de Nulos; most a „nyuldomb“ a péri határban tartja fenn e régi birtok emlékét.

Nuul, villa. 1037. Priv. S. Stephani pro Mon. S. Mauricii de Bel. — Nulu 1086. Priv. S. Ladislai. Pannh. ltár. — 1240. Ráth K. H. Okmt. III. 8. Servientes Castri Jauriensis. — 1252. és 1266. (l. Nagy-Megyer) Vinitores Regis, subsunt Comiti Pincernarum, sicut in Toryan, Ech et Sagh. — m. Nyul.

Obde, insula. 1157. Pannh. ltár Capsa VII. B. Donatio Adalberti (l. Jormot.) Abda, villa. 1208. Fejér C. D. III. 1. 67. Monasterii S. Martini. 1221. Pannh. lt. Capsa IV. B. „Item dederunt Leustachius et Hylta in insula Abada praedium unum cum decem mansionibus libertinorum.“ 1225. Comes Demetrius et Fabianus Miles Montem Quizin et insulam Obde occupant, et alii usque circa 1360 detinent; idem facit Caplum Jauriense a 1360—1414, quo insula inter Capitulum et Monast. S. Martini dividitur. Pannh. ltár Capsa VII. D. XI. K. VII. L. XXI. N. — Abada 1255. Fejér C. D. IV. 2. 323. Mos antiquus in exigendis tributis, Tributariis de Jaurino, de Abada et de Fizegtu observandus praescribitur. Stephanus V. idem confirmat 1270. Hormayr, Wien. I. köt. Dipl. XXX. m. Abda.

Ohsun, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Nomina Jobagionum Nicolaus, Mocus, Suprun, cum propria terra eorum haeredi-

[redacted]

taria“. Mocus, Suprun mint apátsági jobbágyok a 1235-iki pycudi okmányban fordulnak elő. Birtokuk a szent-mártoni község határának déli részét képezi.

Olsuk, praedium. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. az elpusztult Pannonia praedium helyén, mégis már 57 mansioval: „vinitores, artifices, fabri, pulsatores — qui omnes sunt servi empticii et donati.“ Olsuk 1582-ben Alsok nevét „Szent-Márton“ névvel váltotta fel.

Olup, villa. 1233. Pannh. lt. Capsa III. A. XXVIII. C. Portitores Capellae Abbatis. Zenpetur-Olup, 1286. Capsa III. C. „cum loco Ecclesiae S. Gregorii Papae. Jobagiones liberi 8 mansiones, equestres servientes 9 mansiones, pulsatores 8 mansiones, sacriferi 6 mansiones.“ m. Rét-Alap, puszta.

Pannavad, villa. 1037. Privil. S. Stephani R. Capsa XIV. A. — 1086. Priv. S. Ladislai R. Capsa XV. Oo. m. Ponyvád.

Pannonia, praedium. Privil. S. Ladislai R. Pannh. lt. Capsa II. A. Szent László s a következő árpádházi királyaink a pannonhalmi birtokot megerősítő okmányaikban bizonyítják: „Primum praedium est Pannonia“. „Monasterium S. Martini supra Pannoniam situm.“ Chronicon Hierosol. II. 1. ad a. 1096. „Rex Colomannus iussit eosdem (30) legatos Ducis, honorifice in palatio suo hospitari, in loco qui dicitur Pannonia, ubi per dies octo, omnia eis necessaria, in ipsa regis mensa, affluenter ministrata sunt.“

Pánzsa. Tarjántól délnek ezer lépésnyi távolban tizenkét forrásból java viz fakad, mely a kerekedfői tavat képezi. Emlékszik róla a Névt. Jegyző (50. fej.) „Dux autem Arpad et sui milites sic eundo iuxta montem S. Martini castra metati sunt, et de fonte Sabariae tam ipsi quam eorum animalia biberunt.“ A forrásokból képezett halastavat említi az 1258-iki Pannh. ltár Capsa XI. L. okmány: „Retulit — — talem inter eos pro bono pacis fuisse divisionem. Quod dicti populi dedissent centum iugera terrae, quorum triginta sunt fimata, septuaginta vero campestria Abbati (S. Mauritii de Bel) certis metis assignata, excepta Piscina, foeneto et terra pascuali, quae sunt in communi relicta sine divisione.“ Lásd alább: Sabarianál.

Patas, terra, 1270. Fejér C. D. V. 1. 96. „Stephanus privilegium Belae regis de terra Patas Monialibus in insula leporum donata confirmat.“ Ugyanezek birták a szomszéd Zakalust 1383. Érseki ltár DD. „terrae superioris Zakalus inter apud manus Religiosarum

Dominarum Sanctimonialium de Insula Leporum habitae.“ — Pottouch, villa. 1268. Fejér C. D. IV. 3. 451. „Villa Fyus in una parte ad occidentem tenet metam cum villa Pottouch ad lacum vocatum Megeag; postea transit aquam Chelch ad villam Radovan, ubi finis est terrarum dictae villae Fyus.“ m. Patas.

Patona, villa. 1253. Pannh. lt. Capsa LVIII. C. Bucariorum Domini Regis. m. Lovász-Patona. (Veszprém-m.)

Pech, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Tényő conterminalem habet villam Menfu, Pech et Zemere.“ m. Fel-Péc.

Per, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Preke —.est conterminalis cum his villis videlicet Nul, Per, et secunda villa Preke.“ m. Peér.

Peryche, possessio. 1220. Pannh. lt. Capsa XX. J. m. Böres.

Perynche, possessio. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. „Metales pro Eccla Feyreghaza.“ m. Börcsháza, puszta. (Veszprém-m.)

Peturd, terra. 1262. Fassio nobilis Dominae Pycud, neptis Comitis Leustachii Viduae Cozmach filii Gug, super terris Peturd et Thomassy Monasterio Sti Martini donatis, cum Consensualibus et Confirmatione Belae IV. Pannh. lt. Capsa IV. G. H. J. — Petursokura. 1364. Ráth K. H. Okmt. II. k. 95. l. „metas antiquas inter Petursokura et Tharyan separantes.“ m. Péterd. (Veszprém-m.)

Pycud, villa. 1235. Pannh. lt. Capsa V. lit. W. jurisdictionis Reginalis. Pichurd alias Picud. Ráth K. „Asszonyfai levéltár“ Győri füz. I. k. 15—49. és 116—154 l. 14-ik században. Határának egy része a péterdi Pitscherfeld dülőt, más része a mogyolósi erdőt képezi, hol a helység nyoma most is látható.

Pok, villa, cum Ecclesia. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 85. m. szántóföld. Téth határában.

Potka, praedium. 1258. Fejér C. D. IV. 2. 482. „Monasterio B. Joannis B. de Samboch Comes Egidius donavit duo praedia, sc. unum Zerdahely, quod aliter Keuezrekezy vocatur, et aliud nomine Potka, alias Patka, sita circa Hodholom, cum servis et ancillis, ac libertinis.“ m. Pátka.

Poznan v. Posnen, villa. 1250. Pann. lt. után Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „villa populorum Reginae“. — 1253. Pannh. lt. Capsa IX. E. Fassio Relictae Comitis Hab coram Caplo Huntensi, super terra sua Poznan cum 4 vineis in Poznan-Sukuró habitis, Ecclae S. Martini donatis. — 1329. Pannh. lt. Capsa IX. C. Perennalis fassio Comitis Dethylini Castillani Castri S. Martini, super possess-

Paznan cum Ecclesia S. Emerici, et Durugh, in centum Marcis Denariorum Vienn. lat. Conventui S. Martini coram Caplo Jaur. venditis et receptis. m. Pázmánd.

Precha, praedium. 1221. Donatio Leustachii et Hyltae. Pannh. lt. Capsa IV. B. Preke, duo praedia. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Libertini, udvornici, servi aratores, 1 pulsator; — et est conterminalis cum his villis v. l. Nul, Per et secunda villa Preke.“ U. ott: „Aliud praedium Sagh .. conterminalis per circuitum cum tertia villa Sagh, quae est Castrensium, Ech, et Nul, et Preke.“ Prima Preke Söptér pusztához esett; Secunda Preke a sz. lőrinci pusztával együtt a szent-mártoni község határába jutott.

Quiar, villa. 1037. Priv. S. Stephani pro Mrio S. Mauritii de Bel. Pannh. ltár Capsa XIV. A. — Socurou-Quaar, 1086. Priv. S. Ladislai R. Capsa XV. Oo. — 1380. Beel-Kayar. Átalán Sokoró-Kajárnak neveztetett megkülönböztetésül Balaton-Kajártól, másként Honguntól. m. Kajár vagy Bakony-Kajár.

Raba, alias Szent-Mihal, terra. 1234. Fejér C. D. VII. 1. 239. 1323. „Orban, filius Miko de Kueszem átengedi a Rába melletti Semmyhál nevű birtokának harmadát Miklósnak, filio Leubuz de Sye.“ Századok, VII. évf. 245 l. — m. Rába-Szt-Mihály.

Rába-Szent-Miklós. XIII-ik században létét más okmányok hiányában Ráth Károly nyomán a 13-ik században épült templomával bizonyítjuk. Archaeol. Közlemények VIII. k. 53—58 l.

Rábca folyó. „Occidentem versus a Jaurino — olim Rabnicza — nunc Rábcza flumen, prope Abdam pagum in Danubium exoneratur. Sub ipsa vero moenia arcis, aliud flumen, olim Arabo, nunc Rába dictum, in eundem Danubium rapitur.“ Nic. Oláhi Hungariae Lib. I. cap. VIII. §. 1. Irta 1528. körül. — Rábca a Dunába folyt a püspökerdő és egykori jezsuiták kertje mellett. Janus Arrabonius, Dissertatio de Jaurino, Viennae 1789.

Repas, villa. 1244. Pannh. lt. Capsa XXXV. Jelenleg puszta, a bakonybéli apátságé; a másik Répás szintén puszta a vallás-alapé: 1258. Fejér C. D. IV. 2. 482. „Item Comes Smaragdus donavit huic Monasterio (B. Joannis B. de Samboch) villam Repas cum pertinentiis et libertinis.“ — Tényő mellett.

Rethi, villa. 1210. Terra civilium Castri Musun. Fejér C. D. III. 2. 472. m. Réthi.

Rodovan v. Rodvan, villa. 1252. „Medve versus orientem contiguatur terrae villae Rodvan, quae est Abbatis de Zobur et popu-

lorum Castri Posoniensis." Fejér C. D. VII. 5. 294 és 305. továbbá 1268. IV. 3. 451. m. Radvány.

Roro, castrum. 1293. Fejér C. D. VII. 1. 279. m. Ráró.

Runka, villa. 1216. Emta, una tertia pars, a Joanne filio Antonii Comitis solutis decem et septem marcis et cambiato Milertew cum iure piscationis ibidem. Pannh. lt. Capsa XXXIV. W. 1254. Capsa XII. K. Emtae Runka, Asvan cum Sylva, Insula et piscatura, pro nonaginta quinque marcis fini argenti plenarie persolutis coram et cum testimonio Capituli Jauriensis. m. Ronka, puszta. (Komárommegye).

Ruohti cum Ecclesia S. Villebaldi. Priv. S. Ladislai „Secundum praedium est Ruohti — cum sylva una quae appellatur Hassag." Pannh. lt. Capsa III. A. — Roz 1137. Donatio Belae II. Regis „terram inter Toryan et Roz." Ruozd v. Ruozthi 1222. Capsa IX. P. VI. Q. — 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okmt „Jobagiones, udvornici, bucharii, vinitores, pulsatores." m. Ravazd.

Saap, terra Castri Posoniensis. 1255. Fejér C. D. IV. 2. 328. Nag-Zap, possessio. 1308. Fejér C. D. X. 1. 344. m. Szap.

Sabaria neve alatt a tatárdulásban elpusztult helységet és ennek hajdan Kerekedfőtől Écsig elterjedő határát értették. Bizonyítják ezt kivétel nélkül árpádházi királyaink és a velök egykorú római pápák okmányai: Fons sacer Sabariae; Monasterium B. Martini in Sabaria. Még 1250-ben is Sabaria helyére reámutat a IV. Béla király által parancsolt határjárás. (Árph. Uj Okmt. II. köt. 1. okm.) Keletről kezdvén Hymud, Tapan, Toryant említi és innen Szent-Mártonnak folytatván járását, így szól: Deinde protenditur terminus eius usque Sabariam, ubi dicitur natus S. Martinus et ibi in valle media est fons sacer qui vocatur Caput Pannosae, (Pánzsafő, most Kerekedfő) qui cum aliis fontibus facit rivulum sub Ecclesia S. Villebaldi et vocatur Pannosa et inde descendit usque ad villam Ech" (l. Archaeol. Közlemények VIII. k. 98—107 l.) Most szántóföld, melyet a nép a római épületek töredékei miatt „faluhelynek" nevez.

Sancti Adalberti, vicus. 1271. Fejér C. D. V. 1. 149. V-ik Istvántól: „Dedimus (Civibus Jaurin.) populos Cruciferorum Domus hospitalis S. Joannis, nec non et populos de vico S. Adalberti." m. Győr határa.

Sagh, villa Castrensium et vinitorum regis. 1240. Ráth K. H. Okmt. III. k. 5 lap. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. m. Ságh-Hegy.

1. Sagh, praedium, alio nomine Hag. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. Vinitores, servi aratores et pulsatores. Conterminalis per circuitum cum tertia villa Sagh, quae est Castrensium, Ech et Nul, et Preke." Puszta helyén 1323 körül Kisfalu és Lalka épült. Ráth K. H. Okmt. I. k. 128 l. m. szőlőhegy és szántóföld.

2. Ságh, praedium. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. Jobagiones, terra ad 10 aratra. 1368 cum Ecclesia S. Laurentii. — 1518 Sugó-Ságh alias Uj-Ságh. m. szántóföld, szt-lőrinci határ.

Sashalom, locus. 1220. Metales Capli Jauriensis pro Eccla Feyreghaz, Pannh. ltár Capsa XXXI. V. „incipiendo a Pansa directe ad Sashalom, exinde aliquantum ad meridiem ad viam quae ducit ad Perynche . . similiter ex parte Teuteusy etc." m. Sashegy.

Semian, possessio. 1216. Pannh. lt. Semyensuka, praedium. 1250. Pannh. lt. után Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „In praedio Semyensuka et Poznan Jobagionum 14 mansiones, vinitorum 30, tavernicorum 2, aratorum 5 mansiones." — 1278 possessio, szőlőkkel. Pannh. lt. Capsa III. C. — 1672. Szeményszuka alias Apáturakla. C. XXII. K. — m. Selyemcsuk, puszta.

Sid, alias Zcrechyn, villa Civilium et Castrensium. 1256. Fejér, C. D. IV. 2. 402. m. Szerecsen.

Sokoró, hegy. Neve u. l. elsőben Tényő környékére szorítkozott, mert a XIII. század elején e helység Sokoró név alatt fordul elő; ezen század végével pedig e név főleg az egész hegységre átment, s így lett: Barath-Soukorow, Sucorou-Quiar, Sokuru-Péterd, de még Sukoró-Pázmánd is. (Orou hihetőleg kurtított Oromu. Van a Rába mellett: Ombuzorma. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 87. Mosonymegyében: Boldozorma, Komlouzorm. 1208 Fejér C. D. III. 1, 58. Pozsony-megyében: Ineuzorma, Zadurzorma. 1252 Fejér C. D. VII. 5. 298.)

Szent-Mihál, possessio. 1221. Pannh. lt. Capsa IX. O. Metales Capli Budensis pro possess. Heche: „Hinc tendendo ad occidentem ipsam viam dictam . . qua ex Bana itur ad Civitatem Jauriensem — versus montem Szent-Mihal nominatum cuius pars media ad Merena pertineret." — 1693. Promontorium Jauriense Sz.-Mihál alias Szabadhegy vocatum. Pannh. ltár Capsa XVIII. Dd. m. Szabadhegy keleti része; ugyan ennek nyugoti része pedig Nagy-Megyer volt (lásd ezt).

Tapan, villa agazonum regis. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. — 1258, Tapán egyharmada Szt-Mártoné „udvornici". — 1292. Táp.

Jobagiones equestres, aratores, udvornici regis. Pannh. lt. Capsa I. H. m Taáp.

Teeneu, terra. 1216. — possessio 1233. Pannh. lt. Capsa XXVIII. C. G. — Thuno, praedium. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. Urias pannonhalmi apát 1210. 1220. 1221. 1226. (kétszer) 1227. években, királyi és pápai okmányokban mint terra és villa Soccorou vagy Sucro fordul elő, — Tényőnek, mint birtoknak föl nem említésével. m. Tényő.

Teuteusy, possessio. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. Metales Capli Jaurin. pro Ecclesia Feyreghaz (= Táplán); jelen van mint Commetaneus Teuteusy Domonkos és István. „Ex parte Teuteusy a Ponsa ad tres metas, exinde penes Perynche ad vias quae ad Eurkyn ferunt signa metalia fecimus.“ m. Töltéstava, puszta.

Theke major, terra, villa. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 87. Fundatio Praepos. de Morichhyda. „Item contulimus terram villae Theth, commetaneam terrae villae Pok, cuius terra, sicut per Marcum intelleximus, est ab occidente, et tenet metam cum Theke maiori.“ m. Teke, puszta.

Theth, villa, terra Byssenorum vicina terrae ipsius Pok. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 87. — 1270. Fejér C. D. V. 1. 26. m. Téth.

Toryan Castrensium. 1240. Vinitores Regis cum illis in Nuul, Ech et Saagh. Ráth K. H. Okmt. III. 5. l. — 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „secunda villa Toryan quae est Castrensium“. — 1252. Vinitores nostros in Sokorou iuxta Jaurinum in villis Ech, Sceuleus, Meger, in Barath, in Nul, in Taryan, et in majori Meger constitutos.“ Fejér C. D. VII. 5. 303. és 307. l. — 1266. Fejér C. D. VII. 5. 345—347. Helyén most szántóföld és Illok-erdő.

Toryan Sti Mauritii de Beel. 1086. Donatio S. Ladislai Regis. — 1258. ad centum jugera restricta — „quorum triginta firmata“. Pannh. ltár Capsa IX. L. Ezen föld Tarjántól délnek terjedt el Kerekedfőig, „excepta tamen piscina“. m. szántóföld.

Toryan, villa Reginalis — ex qua Bela II. 1137. Pannh. lt. Capsa IX. K. donat Ecclesiae B. Martini reconsecratae — terram inter Roz et Toryan, a Civibus de Civitate Musun pro tempore possessam.“ 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Ecclesiae S. Martini Jobagiones 10 mansiones, sutorum 7 mans., agazones campestres, sacriferi, bucharii, udvornici; habent terram ad 15 aratra.“ m. Tarján, puszta.

Turdemech, terra, populorum Marcidatorum regis. 1280. Fejér C. D. V. 3. 20. m. Tördemész, puszta.

[redacted]

Urunkang, villa. 1216. Pannh. lt. Capsa XII. J. Alexander et Bilud filii Alexandri de genere Opour, medietatem villae Urunkang Abbati S. Martini de monte Pann. pro nonaginta et quinque Marcis puri argenti plenarie solutis vendunt. — Urugang, possessio. 1221. Pannh. lt. Capsa IX. O. Metales Capli Budensis pro Heche „commetaneae cum Possessionibus Zent-Vid et Urugang aliter Szent-iwan et Possessione Merena et Zent-Mihal.“ — 1266. Confirm. Belae Regis. Pannh. lt. Capsa XII. K. m. Szt-Iván.

Vamus, villa. 1268. Fejér C. D. IV. 3. 452. m. Vámos.

Veynic, praedium, cum lacu Erecu (Erecs) et loco piscaturae. Privil. S. Ladislai Regis. — 1233. villa Weinik. — 1250. Árph. Uj Okm. II. 1 okm. praedium, piscatores cum 70 mansionibus. m. Vének.

Vyloch, praedium. 1250. Pannh. ltár után Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. Ecclesiae S. Martini udvornici 25 mansiones, aratorum 6, jobbagyonum liberorum 2. m. Illok-erdő.

Vruz, villa. 1252. Pannh. lt. Capsa LVIII. O. Durug commetanea est terrae villarum Olup et Vruz. — 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. Olup conterminat cum villis Buun et villa Magadia de genere Vrs et villa Bana. — 1256. Vrs villa Castri Camariensis. Fejér C. D. IV. 2. 347. m. Mező-Eörs.

Vutheuin, locus circa V. 1329. Ráth K. II. Okmt. II. 58. — Wetewyn, via. 1321. Ráth K. H. Okmt. IV. 130 l. m. Öreg-Eöttevény.

Zamoly, locus. 1271. Fejér C. D. V. 1. 148. „Contulimus et eisdem (Civibus Jauriensibus) terram Castri Jauriensis, Malomsok vocatam, quam primitus dederamus simul cum omnibus utilitatibus et pertinenciis universis — ultra Danubium usque Zamoly existentem.“ m. Zámoly:

Zemere, villa. 1250. Árph. Uj Okmt. II. 1 okm. „Thuno conterminalem habet villam Menfu, Pech et Zemere.“ — 1299. Fejér C. D. VI. 2. 217. „in villa Zemere“, 218. lapon „Datum in praedicta villa Zemere.“ — Geur-Zemere, possessio. 1300. Fejér C. D. VII. 3. 120. m. Szemere.

Zenthe, possessio. 1325. Ráth K. II. Okmt. III. k. 76. l. m. Szenthe.

Zent-Gyd v. Vid. possessio. 1221. Heese — commetaneae sunt possessiones Zent-Vid et Urugang. Pannh. lt. Capsa IX. O. — Gyud-Zenpetur, possessio. 1395. Domina Margaritha Relicta Pethus Domini Judicis Jauriensis, donat Eccl. S. Martini dimidium de Gyud-Zenpetur cum jure patronatus in Eccla S. Petri Apostoli ibidem constructa. Pannhl. lt. Capsa XX. E. — 1404. Nicolaus filius

Stephani dictus Beumorkou Hospes, Civis Jaur. „Possessionem suam nunc habitantibus destitutam, Gyid-Szent-Péter vocatam in Cottu Jaur. in vicinitate et commetaneitate cuiusdam Possessionis Monasterii S. Martini Szentivan alio nomine Urigang vocatae prope Danubium habitae, in qua quidem Possersione Gyid-Szent-Peter Eccla lapidea dicitur et cognoscitur exstructa.. etc. Ecclae S. Martini donat. Pannh. lt. Capsa XII. G. m. Likócs, puszta.

Zent-Imre, possessio. 1253. Relicta Comitis Hab, dotem suam Ecclae S. Martini donat. Pannh. lt. Capsa IX. E. Ecclesia Sti Emerici. 1323. Capsa IX. A. 1329. villa cum Ecclesia parochiali Emerici.— 1500—1728. Ecclesia parochialis. m. szántóföld, pázmándi határban.

Zent-Miklus, villa. 1292. Donatio Andreae III. Regis Ecclae S. Martini de M. Pann. Ezen birtokot — Ságh-, Gönyő-, Táppal 1527-ben Török Bálint fegyveres erővel foglalta el; Nyáry család kezeiből 1626-ban kivette Eszterházy Miklós nádor, ujra elfoglalta Eszterházy János, a főapátság ünnepélyes tiltakozásai dacára. m. Táp-Szt-Miklós.

Zerdahely, praedium. 1258. Fejér C. D. IV. 2. 482. Sambochi = zsámbéki prépostságé, (l. Potka) m. major Tényő alatt.

Zeuleus, villa. 1252. Vinitores Regis. „Vinitores nostros de Sokorou iuxta Jaurinum in villis Ech, Zeuleus, Meger sat.“ Fejér C. D. VII. 5. 303. ismételve 307. lapon. — 1266. Fejér C. D. VII. 5. 345—347. „Vinitores nostros de Sokura iuxta Jaurinum in villis Ech, Zeuleus . .“ Nagy-Écs éjszaknyugoti részére nem tehettük, mert ott 1395-ben „Mesterfa, alias nomine Ech vocata“ létezett; tettük Szőlőst a csanak-kisbaráthi hegybe, mely utóbbi a 14. és 15-ik században sok ideig elhagyatott puszta hely volt. Az eddig ismert határjárásoknál sem fordul elő.

Ziguethaga, terra. 1252. Fundatio Praepos. de Thuruch. Fejér C. D. VII. 5. 306. — Zeghye, possessio. 1505. Pannh. lt. Capsa LXV. Hh. m. Szőgye.

Zoa, praedium. 1250. Árph. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Habet terram communem cum praedio Weynuch. Servientes equestres sex mansiones.“ m. Szava, Vének fölött. *)

---

*) Az egyes helyek történetére vonatkozólag lásd alább »a megye helytörténetét«.

Szerk.

A megye helytörténete *).

Matusek Antaltól.

Megyénk hajdani területét biztosan meghatározni nem tudjuk, de úgy véljük, hogy mint avar körsánc körülbelől 30 □ mérföldnyi területtel bírt; azt azonban kétségtelen adatok igazolják, hogy határai minden oldalról változást szenvedtek.

Jelen határait illetőleg utalunk a megye „földrajzi ismertetés"-ére (14. lap), itt csupán azon helységekről teszünk említést, melyek egykor szintén megyénkhez tartoztak. Ilyenek az éjszaki részen Bőős és Alpár, vagy mai kiejtés szerint Al-bár pozsony-megyei helységek, melyeket Erzsébet királynő, V-ik István özvegye, 1273-ban Lothardnak, Omode fiának adományozott. (*Czech János:* „Győr Vármegye Főispánjai" 13-ik lap; és *Fejér György:* „Cod. Dipl." V. 1. 190. lap.)

A Pozsony- és Komárom-vármegyékkel határos Csilizköz — megyei legrégibb jegyzőkönyveink szerint Csiliz-kerület (Circulus Csiliz) és nem járás (processus) nevezettel bírt. Többször szakíttatott el Győrvármegyétől, — névszerint Kulcsod csilizközi falu a XVI. és XVII. századokban Komáromhoz, legutóbb az ötvenes években pedig egész Csilizköz ezen megyéhez osztatott, és csak 1861-ben kebeleztetett vissza.

Keleti oldalán sok ideig bizonytalan volt határa, s úgy látszik, hogy Győr- és Komárom-vármegyék közt már a XV-ik században fegyveres határvillongások folytak. Egyidőben Ács, Vass és Lovad komárom-megyei helységek is Győrvármegyéhez tartoztak, máskor pedig Gönyő, Nagy- és Kis-Szent-János, sőt Bőny falu határának egy része is Komáromhoz tartozott. Az örökös határvillongások kiegyenlítésére 1755-ben mindkét megye választmányt nevezett ki, melytől a jelen beosztás származik.

Déli határai szintén sokat változtak, Szolga-Győr, Teleki, Pervad, Péterd, Románd, Gicz, Vanyola, régebbi századokban győrmegyei helységek voltak.

---

*) A kútfőket az illető helyeken fogjuk idézni. A török adózásokra nézve a megyei, városi és káptalani levéltárakon kivül főleg szép emlékü Ráth Károly: »Hódoltság története« és a »Magyar tört. tár« VII. kötete szolgáltak forrásokul. Ez utóbbi helyen található az úgynevezett »sérelmi jegyzőkönyv« is, mely 1642-ben Szt-Mártonban vétetett fel egy megyei bizottság által a török részről okozott sarcok és sérelmek kimutatására.

Dél-nyugotról Rábaköz kerület (districtus) határolta, de mainap sopronymegyei Sebes falu a XV-ik században győrmegyei helység volt. (*Czech:* Győrvm. főisp. 13. l.)

Nyugotról Nováki — hajdan falu, ma puszta — szakíttatott Mosonyvármegyéhez. (*Czech J.* u. o.)

A megye hajdani határait tüzetesen kijelelni nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy hajdani kiterjedése, ha nem is tetemesen, de mindenesetre nagyobb volt a mainál, s körülbelől 30□ mérföldnyi területe lehetett. (Gr. *Teleky József:* Hunyadiak kora, VI. k. 42. l.)

Jelen nagyságát a „földrajzi ismertetés“ (16. lap) adja, s itt csupán azt említjük meg, hogy az 1772-ki úrbér szerint 220585 holdnyi használható földje volt. Az 1827-ki összeirásban ezen használható föld 240500 hdra tétetett, melyből 83630 hd úrbéres, 151870 hd pedig földesúri birtok volt. Ugyan ekkor az úrbéres telkek számát 2047-nek találjuk.

Mielőtt a megyében létezett és létező lakhelyek ismertetéséhez kezdenénk, nem tartjuk fölöslegesnek megyénk multjáról némi rövid rajzot előre bocsátani.

Győrvármegye a mult időkben iszonyú harcok tere volt; Győrvára pedig mint vég-vár a XV. századig nyugot, utóbb pedig kelet embertelen csordáinak pusztításait szenvedte. Kétségtelen okiratok igazolják, hogy hajdan Győr vidéke a magyar haza legnépesebb, leggazdagabb vidékeinek egyike volt, mit jelen közleményünkkel is igazolunk akkor, midőn kimutatjuk pusztult helyeink nagy számát.

Az első rombolásokat a német császárok, majd Ottokár cseh király hadai mérték vidékünkre. A XIII. században Bathu khán tatár csordája tette sivataggá. Alig kötözte be halálosnak látszott sebeit, már is kelet és nyugot határvonalává lett, székvárosát elfoglalta az osman, s később is, midőn az visszafoglaltatott, kóborló nyers hadaknak vált országútjává s többször szállásává.

A nép keresztény és török földesúrnak adózott, viselte a vármegye által meghatározott terheket, a köznemesség többnyire fegyverben állott, a közmunkát pedig a néppel többször megosztotta.

A nyomort, inséget és pusztítást főkép a gyakori hadjáratok, kóborló portyázók, és fizetetlen kalandor csapatok rablásai nevelték; ezek tették többször a népet földönfutóvá, a lakhelyeket romokká, az inséget és nyomort állandóvá. Midőn pedig a 15 éves háború alatt a hajdúk és egyéb korlátlan zsákmányra csődített fizetetlen csapatok gyakorlatba jöttek, a világ minden söpredéke szabad zsákmányra ide sereglett. Rablásnak, pusztításnak szünete nem volt. A vizeken fölül tanyázott német hadakból kisebb-nagyobb csoport a Dunán vagy Rábán

átúsztatott, lecsapott az alsó részekre, egy-két falut kirabolt, felgyújtott, ha pedig semmit sem talált, kínzott és gyilkolt. Ily portyázások megtorlására Budáról, Fehérvárról, vagy Csókakőről kisebb-nagyobb török csapat jött föl, Tó- vagy Sziget-közbe a Rábán vagy Dunán átúsztatott, szintén két-három falut kirabolt, felgyújtott, és ha talált — zsákmánynyal rakodva tért vissza.

A német, cseh, vallon és egyéb véd-had csak úgy dúlt és pusztított, mint a török, tatár.

Átalában Győrvármegyének szenvedése — rövid szünetekkel — 1526-tól 1710-ig tartott.

Mikor és mikép osztatott megyénk járásokra, annak semmi nyomát nem találtuk; a győri káptalani levéltár (19-ik fiók, 2-ik csomag, 14-ik szám) 1510-ben már 4 járást említ. Az 1582-ki megyei jegyzőkönyveinkben ismét csak két járást olvasunk, belsőt és külsőt; ez utóbbi a Rábán s Dunán felül eső rész, míg a belső az említett vizeken alul eső, vagyis a megye alsó része volt, mely többször sokorói név alatt is előfordul. De be kell vallanunk, hogy a járások felosztásáról és elnevezésökről határozott biztossággal azért sem írhatunk, mert jegyzőkönyveinkben ugyanazon lapon majd belső és külső járást olvasunk, majd néhány sorral alább ismét tó-közi, sziget-közi, csiliz-közi, sokorói, majd sokoró-aljai, néha vizeken felül és alul eső járásokat találunk. 1543-ban megyénknek alsó részét, a mai pusztai és sokoró-aljai járásokat Soliman török császár végeltörlés fenyegetése alatt behódoltatván, a népet török alattvalóvá tette, s ekkor a terület a fehérvári szandzsáksághoz beosztva, fehérvári járás nevet nyert, s ezt Kara Mustafa bécsi kudarcáig megtartotta.

1687-ben a török uralomnak vége szakadván, hogy mily szomorú helyzetbe jutott megyénk, leghívebben mutatja az ezen évi kapu-összeírás; mert az egész fehérvári járásban összesen 17 helység állott; Zornbach András főbiró jelentése szerint pedig Győrtől Pápáig sem épületet, sem embert, de még barmot sem látott az átutazó, s pusztultság adta e két járásnak az állapotához illő pusztai nevet. 1771-ben az egyrészben német és horvát idegenek által megszállott helységek nemcsak felépülnek, de meg is népesülnek annyira, hogy az előbb lakatlan pusztaság a visszatért vagy beszállított népesség szaporodása miatt két járásra osztatott, s határul a sokorói hegység állapíttatott meg; a Dunáig nyuló keleti rész megtartotta pusztai járás nevét, — a délnyugoti pedig sokoró-aljai nevet nyert.

Győrnek a franciák által történt elfoglalásakor 1809-ben rövid időre a vármegye ketté osztatott, a mennyiben a Duna és Rába folyók

határvonalul állapíttattak meg a hadakozó felek között, és csak a vizeken alul eső rész tartozott magyar korona alá, a felső részek pedig francia katonai parancsnokság alatt állottak. Az előbb említett alsó rész egy ideig Téthen Zsitkóvszky Pál házánál, utóbb pedig Szent-Mártonban Török János, mint idősb főbiró elnöklete alatt tartotta a megyei tanácskozásokat.

Az 1771-ki felosztás szerint Győrvármegye felosztatik 1. Győr sz. k. városra és 2. tó-, sziget-, csiliz-közi —, 3. pusztai —, 4. sokoró-aljai járásokra; e felosztással bír megyénk jelenleg is.

Szabad kir. Győrváros *).

Győr régi okleveleiben Geur, s ebből származott Jaurium, Javarinum, mai latin neve Jaurinum, német Raab neve Rabona vagy Arrabona kelta s utóbb római elnevezésből fejlődött ki **).

A jelentékeny és nagy kiterjedésü város utóbb avar kör-sánc lett, és székhelye volt Baján avar fejedelemnek, s ekkor nyerte Geuru (vártelepet, várnépet jelentő) nevét, melyből Gyür (gyűrü), majd Győr lett. (*Bartal Gy.* Commentariorum Libri I. 130—131.) Hogy Geurienses (győriek) kifejezés hajdani okmányainkban várbeli népet, vártelepet jelentett, azt több okirat igazolja. (*Fejér Gy.* C. D. IV. 1. 445. u. o. VII. 5. 89. u. o. V. 1. 49. és VII. 2. 316. sat.) „Győr és Szolga-Győr . . . földerődök valának, melyeket az előkelő személyek, maguk és népeik számára készíttettek, . . . alakját pedig gyűrü, győr fejezi ki. (*Kerékgyártó Árpád:* Magyarorsz. I. 370. l.)

Árpád Győrt mint a honvédelem főhelyét jelelte ki, s a győri várnak nevezetes földbirtok-területet juttatott. Igy Győr oly hirtelen emelkedett már a vezérek alatt, hogy midőn Koppány somogyi vezér megöletett, felnégyelt testének egyik része Győrnek — mint az ország nevezetesebb városai egyikének — kapujára szegeztetett. (*Katona:* Hist. Ducum. 716. és *Kerékgyártó Á.* id. munk. I. 274.)

Első szt. királyunk alatt Győr a megye-rendszer bölcsőjének — a várispánságnak, nemkülönben az általa alapított püspökségnek székhelye lett. A XVI-ik századig a győri vár védelme iránt a győri püspökség is intézkedett, habár a megyei rendszer fejlődesével a győri vár castellánja rendesen a megyei alispán volt. Szellemi művelődésünknek is kora hajtását találjuk Győrben, miután a győri székes-egyház mellett

---

*) Az ős- és ókor adatait »a megye kültörténete« foglalta össze; ennek elejtett fonalát veszszük itt fel. — Szerk.

**) Lásd: A megye kültörténetét. — Szerk.

e korban már közép-tanoda emelkedett. (*Toldy Fer.:* Irod. Tört. I. 69. és *Kerékgyártó Á.* id. munk. I. 65—66. l.) Ugyanitt 1009-ben aug. 23-án országgyűlés tartatott. (*Ráth K.:* Magyar Kir. Ut. II-ik kiad. 1. és *Horváth M.:* Magyarorsz. tört. I. 141.)

A győri lakosság a vár népe volt, s termesztményeinek felét adta a királynak; ezen fél rész harmada az akkori várispánt — későbbi főispánt — illette. A lakosok V-ik István királyig „Terragium" név alatt fél fertályt fizettek. (*Fejér Gy.:* C. D. V. 1. 146.) A győri főispáné volt még a szombatnapi győri hetivásárokon szedetni szokott helypénz (tributum fori), valamint a győri és abdai királyi vámdíj felének egy harmada, melyet utóbb V-ik István 1270-ben szabályozott. (*Fejér Gy.:* V. 1. 146. — IV. 1. 194. — IV. 2. 323.)

1044-ben Győr és Ménfő között julius 5-kén Péter és Aba királyok véres csatát vívtak; ez utóbbinak Győrben tartózkodó nejét, gyermekeit és kincseit Henrik császár meglepte.

1051-ben Gebhard püspök Győrig jött élelmet szállító hajóival.

1065-ben jan. 20-án Dezső győri püspök közbenjárására Salamon király és a hercegek között béke köttetett. (*Horváth M.:* Magyarorsz. tört. I. 181. és *Ráth K.:* Királyok utazása, I. 4.)

1189-ben Ugrin győri püspök I-ső Frigyes keresztes seregéhez 2000 vitézzel csatlakozott, s ennek kalauzúl szolgált.

1221-ben a dömések szerzete Győrbe települvén, itt iskolát állított, s így ezen korban a városban már két iskola volt. (Magy. tud. társ. évk. II. 202.)

1241-ben Frigyes osztrák herceg Soprony és Mosony elpusztítása után Győrt rohanta meg; a várost leégette, a várat bevette, s német őrséggel megrakta, de a megyei nemesség felbőszülve a nemtelen szomszéd megtámadásán, fegyvert fogott, a várat visszavette, német őrségét pedig felkoncolta.

Frigyes osztrák herceg berohanása és a tatárok száguldozásai alatt székvárosunk elpusztult, s ez utóbbiak ellen vívott harcban György megyés püspök is elesett, „ki nemes erkölcsű és a tudományokban jártas vala". (*Rogerius* sir. éneke 33.)

1244-ben március 23-án IV. Béla a győr-csanaki határon úgynevezett „király-szék"-nél itélőszéket tartott. (*Czech J.:* Győrvm. főisp. 26. l.) Ráth Károly szerint már ugyanazon év március 21-én is Győrött volt a nevezett király (Kir. Utaz. I. 18.); de ugyanő Győrött volt 1253 október 3-kán és 1254 október 2-án is. (U. o. 20. lapon.)

1255-ben IV. Béla a győri vámdíj iránt is intézkedvén, ennek jövedelmét magának tartotta fenn. (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 323.)

Ugyane király Omode győri püspök által vizsgálatot rendelt, vajjon a Bécs és Buda között csere-kereskedést üző és Győrött megállapodó kereskedők nem terheltetnek-e vám-zsarolással? A felterjesztett vámfizetési szabályokat a király a bécsi kereskedő céhnek megküldötte, mely árszabály — Ráth K. állítása szerint — a bécsvárosi levéltárban maig is megvan. A kereskedelem ily ápolása nem csekély előnyére volt városunknak.

1264 október 17-én a király ismét Győrött időzött. (*Ráth K.:* Kir. Ut. I. 22.) 1270 nov. 5-én pedig V. István király látogatta meg a várost. (U. o. 24.)

1271-ben Ottokár cseh király roppant sereggel ütött Győr vidékére, de a Rábca-hid leszakadása folytán ketté vált német seregen Győr előtt május 21-én fényes diadalt arattak a magyar seregek. E féléves hadjárat alatt Győr sokat szenvedett, s V. István király, hogy a várost virágzásra emelje, ennek jeles szabadságokat adott; u. m. szabad biró-választást, szabad vásár-tartást, polgárait a fehérvári polgárokéhoz hasonló szabadsággal ruházta fel, őket az árúcikkektől fizetendő adó alól, sőt még a hadkötelezettség terhe alól is fölmentette, nekik néhány birtokot adományozott, egyebek közt Malomsokot vagyis a mai Révfalut. (*Fejér Gy.:* C. D. V. 1. 146.)

E nevezetes okmány szerint Győr első lakói a majorokban — Nádorvárosban emelték első lakásaikat, és csak az V. Istvántól nyert szabadalom folytán huzódtak a mai belvárosba és a várba; a majoroki rész pedig annyira elhagyott lett, hogy a XVII. századig civitas mortuorum („holt város“) nevezettel birt.

De szabadalmaikat a belváros részre huzódott polgárok háborítlanúl nem élvezhették; jogaikban részint a püspök és káptalan, részint a főispán által többször bolygatva lettek, miért is az illetők királyi megintést is vettek.

1273-ban a magyar olygarchák által német területen űzött rablásokért az ártatlan Győr szenvedett, mert a boszúállásra jött birodalmi hadak Győrt árulással bevették, a várkapitányt — Jób pécsi püspököt és mosonyi főispánt — vasra veretvén Ausztriába hurcolták. Az előhadak után maga II. Ottokár jött 60 ezer emberrel; Győrben fiát 50 vitézzel lovaggá ütötte, hadait a vidék rablására és pusztítására széteresztette; de ekkor Péczy Gergely a szétterült hadakban nagy pusztítást tett; midőn pedig a magyar hadak mindenfelől védelemre tódultak, Ottokár Győrt és Rárót őrséggel megrakván, visszasietett országába, a magyar csapatok pedig előbb Rárót, utána Győrt

véres ostromokkal visszafoglalták, az idegen hadakat kiverték; de vérosunk ezen harcokat ismét évekig sínlette meg.

1278-ki juliusban Győr alatt lőn összpontosítva azon tábor, melylyel Ottokár ellen habsburgi Rudolf segélyére IV. László Marchfelden megjelent, s julius 19-én a király személyesen is Győrött volt. (*Ráth K.:* Kir. Ut. 271.)

1285-ben IV. László Győrváros kiváltságait és szabadalmait ismételve megerősítette. (*Fejér Gy.:* C. D. V. 2. 112. és V. 3. 278—279.)

1291 julius 10-én és október 23-án III. Endre volt Győrött és az osztrák Albertnek Bécs mellett történt megveretése folytán magyar fogságba jutott foglyok kiadása helyéül Győr is kitűzetett. (*Fejér Gy.:* C. D. VI. 1. 183.)

1295 ápril 5-én III. Endre királyhoz János győri biró, Ivánka Pál és János mint győri polgárok V. Istvántól nyert szabadalmaik megerősítéseért folyamodtak, mit az évi ápril 6-án meg is nyertek. (*Fejér Gy.:* C. D. VI. 1. 346—347.)

1318 jul. 13-án Róbert Károly Győrbe jött, s itt és vidékén mulatott aug. közepéig; innen intézte alkudozásait házassága iránt, midőn luxenburgi Henrik Beatrix nevű leányát arául kérte, utóbb pedig aráját városunkon vitte keresztül Fehérvárra. (*Ráth K.* jegyzetei és *Fejér Gy.:* C. D. VIII. 2. 152.) 1323-ban ugyane király a város kiváltságait megerősítette. (*Ráth K.*)

1351-ben Győr mellett a „király-széknél“ Konth Miklós nádor tartott ülést. (*Czech J.:* Győrvm. N. Fam. 27. l.)

1356 jul. 16-án Nagy-Lajos Albert osztrák herceggel szövetségét városunkban megújította. (*Ráth K.*: Kir. Ut. I. 57.)

1361-ben ugyane király Domokos városbiró kérelmére Győr polgárainak személyes szabadságát erősítette meg. (*Ráth K.*)

1366-ban „király-széknél“ ismét törvényszéki ülés (Hazai Okm. III. 184.), — hasonlókép 1375-ben Gara alatt, és 1381-ben Győr és Komárom megyék nemességével. (Uj Magy. Muz. 1856. 457.)

1385-ben Zsigmond király Pozsonyból Győrvárosába tette át a királyi harmincad-szedést. (*Fejér Gy.:* C. D. X. 3. 19.)

1394. A „király-széknél“ Illosvay Lökös nádor tartott gyűlést. (U. o. X. 2. 248. és 249.)

1397-ben Győrben nemes udvarhelyet (Curia nobilitaris) találunk.

1386 máj. 1-én és 2-án Erzsébet özv. királynő és leánya Győrben volt, utóbb Zsigmond és Vencel cseh király Győr mellett táboroztak. (*Fejér Gy.:* C. D. X. 1. 286—287. és X. 8. 212—214.

1402 jul. 23-án Zsigmond Győrött.

1403. Kis-Károly fia: László szept. elején Győr alá jött, mely feltárta előtte kapuit. Zsigmond Stibor vajdát és a Garákat küldötte ellene, kik Győrt hamar elfoglalták. (*Horváth M.*)

1426. Zsigmond ápr. és junius hó több napját töltötte Győrött. (*Ráth. K.:* Kir. Ut. II. 140.)

1428. Győrben a papság zsinatot tart.

1437. Győr mellett a „király-széken" törvényszéki ülés. (*Fejér Gy.:* C. D. X. 7. 906.)

1440. Erzsébet királynő László — utószülött fiával Győrbe menekült, midőn pedig innen Pozsonyba ment, a győri várnak Giskra, majd Cilley lett parancsnoka, ki Smikuszky Jánost nevezte kapitánynyá. (*Katona:* Hist. Cr. 81.) Győrt Hunyady János és Rozgonyi Simon vették ostrom alá, de a várat vitézül megvédte a cseh őrség; a várból kiszökött Cilley Ulrikot azonban kiséretével az ostromlók Öttevénynél elfogták. (*Kerékgyártó Á.* id. m. II. 102. és *Horváth M.:* Magyarorsz. tört. II. 334.)

1441-ben Erzsébet özvegy királynő ismét Győrbe jött.

1442 nov. 25-én Erzsébet és Ulászló között Győrben béke köttetett. (*Horváth M.:* Magy. tört. 344—345.)

1443. Erzsébet halála után Frigyes császár Nagyszombati másképp Farkas László és Kollár Péter győri kapitányoktól a várat 3 ezer arany forintért megszerezte (*Kerékgy.* II. 108.), s abba német őrséget helyezett, mely őrség Győrt és vidékét rabolta és pusztította.

1446. Hunyady János a német garázdálkodás ellen a római pápához írt levelében panaszkodik. (Lásd fönnebb 430. lapon.)

1447 jun. 1-én Regedén kötött béke pontjai folytán Győr ismét magyar kézbe került vissza. (*Teleky:* Hunyad. k. X. 205. 206. és 207.)

1451-ben Hunyady János többször megfordult Győrött, fia László pedig március 20-kán ugyanitt kelt levelet intézett Pozsonyvárosához. (*Teleky:* Hunyad. k. X. 381.)

1455 juniusban Győrött országgyűlés tartatott (l. 430. lapon), melyen Brankovics György 10,000 zsoldost igért a török háborúra. (*Kerékgyártó Á.:* Magy. tört. II. 133.) Ez évben László király is megerősítette Győr szabadalmait.

1464. Mátyás király Győrváros szabadalmait megerősítette. (*Teleky:* Hunyad. k. XI. 103—105.)

1469. A király december havát Győrött töltötte a Frigyes császárral folytatott alkudozások végett.

Ugyanekkor Mátyás királynak cseh királylyá választatása miatt a cseh nagyok Győrbe jöttek. (*Ráth K.* jegyzetei.)

1477. Mátyás Győr körül húzta össze Frigyes megfenyítésére szedett hadait.

1480. Frigyes császár Győrig pusztította a vármegyét. (*Kerékgyártó:* Margyarorsz. Kk. II. 168.)

1486. Mátyás nejével Bécsbe utaztában Győrön ment át, s itt a ker. sz. János egyházát (L. fönnebb 435. lapon) meglátogatván, miután ennek csekély jövedelméről értesült, a mellette lévő üres telket minden adótól örökre felmentette, s ennek lakóit egyedül a nevezett egyház szolgálatára kötelezte; ezen kivül minden adót, segélypénzt vagy táborozási költséget, mely a nevezett egyház által bírt Kóny helység jobbágyaitól járandó lenne, ugyanazon egyház szükségeire örökösen átengedi oly feltétel alatt, hogy abban érte s az őt megelőző és követő magyar királyokért minden héten egy misét szolgáljanak. (Junius 2. 1486. *Teleky:* Hunyad. k. XII. 312.)

1489-ben Mátyás Győrvárosának azon polgárait, kiknek házait a dühöngött nagy tűz elhamvasztá, hat esztendőre mindennemű királyi adótól felmentette. (U. o. 469.) Bonfin után Ráth K. városunkat e korban nagy földművelő helynek állítja.

1490-ben a várost Miksa hadai fenyegették.

1496 május 1-jét II. Ulászló Győrött töltötte, s a város kiváltságait megerősítette. (*Ráth K.* jegyz.)

1514. A pórlázadásnak megyénkben nincs ugyan nyoma, de Ráth K. jegyzetei szerint tömeges csoportosulások itt is voltak; a gyülevész népet felső-szelestei Gosztonyi János győri püspök és főispán Sitkey Gothárd pápai kapitánynyal — 500 pápai polgárt is magokhoz vévén — szétverte. Az emberséges érzelmű püspök és kapitány golyó helyett fűvel és rongygyal töltött ágyúkból lövettek a pórhadra. (*Istvánffy:* 50. és *Horváth M.:* Magy. tört. II. 622.)

1524. Paksi Balázs győri püspök és főispán banderiumával — melynek Bárdossy szerint (de Insurrectione 144.) 200 főből kellett állani — a szerencsétlen mohácsi csatában elesett. E katastrofával kezdődnek megyénk és városunk két századon át tartott szenvedései.

A mohácsi csata alatt Sárffy Ferenc győri kanonok volt Győrvár kapitánya. Az auguszt. 29-ki gyászos nap után Szulejman lovassága a megyében megjelent, s a vizeken alul eső két járást felégette, kirabolta, elpusztította. A török hadak elvonulása után a lelkes Sárffy 12 lovast maga mellé vevén, Czetricz Ulrikkal Baranyába ment II-dik Lajos hullájának felkeresésére. Gyékénynyel, lepedővel és szurkos koporsóval indultak útra. A Csele-patak mellett már-már végfelbom-

lásnak indult hullát föllelvén, Fehérvárra szállították. (*Jászay:* Magy. Nem. N. a mohácsi vész után, 104—108.)[1]

Szeptember 11-kén Zápolya János királylyá választatván, Győr és az itteni őrség hamar meghódolt neki.

1528 aug. elején a Pozsonyban megválasztott Ferdinánd ellenkirály 10 ezer emberrel jött az országba. Aug. 4-én a Rábca mellett, 5-én és 6-án pedig a város kapui előtt ütött tábort és ostromra készült. Ferdinánd útvezetője 300 lovassal Nádasdy Tamás volt, ki a győriektől csupán személyének bebocsáttatását kérte, s bejutván, igéretek- és fenyegetésekkel annál könnyebben ért célt, mert a Zápolya ügyét támogatók hatalmasabbjai, mint Hédervári István és Tholnay Máté pannonhalmi főapát a városban nem voltak jelen. Nádasdy a Zápolyához hajlott várőrséget is megnyervén, Győr auguszt. 7-én megnyitotta kapuit a német katonaság előtt, s nyomban maga Ferdinánd is bejött. A kapunál a káptalan fogadta, honnan selyem mennyezet alatt kisérték a várba; itt a székes-egyházban misét hallgatott, és rövid időzés után 150 embert őrségül hagyván, még az nap Komáromba távozott. Még ugyanezen évben Ferdinánd megkoronázott király a város szabadságait megerősítette.

1529 szept. hó derekán Mohammed bég szendrői helytartó a szultán előhadaival Tata és Komárom között haladott elő. Győrött ekkor Lamberg Kristóf volt a főkapitány, ki német katonáival Ferdinánd király részére tartá az erősséget. A török hírére az ágyúkat Bécsbe küldvén, a várat felgyújtatta, s övéivel Bécsbe szaladt. A török az elpusztult Győrt érintetlenül hagyva, Mosonymegyén át Bécs ostromára indult. (*Ráth K.:* Magy. tört. tár. VII. 4. és *Istvánffy:* X-ik könyv, 99. lap. Verancsics az illető évnél.)

A Lamberg által támasztott lángok a várat, valamint a nagyobb részt fa-házakból állott várost, ennek minden egyházát, kolostorát s egyéb épületeit elhamvasztták. Az egyháziak kénytelenek voltak az Árpádok alatt szerzett jószágaikat eladni, vagy zálogba vetni, hogy a szent célra emelt épületeket, egyházakat felépíthessék.

A püspökség jövedelmeit Ferdinánd laki Bakics Pálnak adományozta, ki magát protestáns létére a győri püspökség kormányzójának nevezte, s kinek zsarnok hatalmát a káptalan, város, sőt a vidék is egyaránt érezék. (*Ráth K.* közl. kápt. levt. XXI. 62. 3713. sz.)

1533-ban kezdette meg a győri székes-káptalan olvasó kanonokja azon nagybecsű felvallási jegyzőkönyvet rendesen vezetni, mely nemcsak az egyes helységek birtokviszonyairól, de átalában hazánk történelméről is megbecsülhetlen adatokat rejt, s mely a káptalan levéltárában őriztetik.

1537-ben Fels Lénárd neveztetett ki parancsnokká, ki a város erődítését megkezdette.

1539 febr. 25-én enyingi Török Bálint Pápáról Győrvárosára rohant, ezt felgyújtotta, s a vidékkel együtt pusztította.

1542. Brandenburgi Joachim táborozott Győr alatt. Ez év dec. 17-én Ferdinánd megparancsolta Nádasdy Tamás tárnok- és országos főkapitánynak, hogy Győr erősítését eszközölje; Várday Pál esztergomi érsek, mint kir. helytartó és korlátnok pedig 1543 márc. 18-án Győrmegyét szólította fel, hogy a város erődítéséhez Nádasdynak mindenben segédkezet nyújtson.

1543-ig a győri várőrség többnyire német zsoldosokból állott, de ez évben Tournir Fülöp parancsnoksága alatt számos olasz —, 1546-ban pedig spanyol katona is került Győrbe; a várban még ekkor a püspök parancsolt. Mivel Győr körül a török portyázások mindennapiakká váltak, ez okból magyar lovasok fogadtattak zsoldba, kiknek kapitányaik is magyarok voltak. Ezen lovasok fizetéséhez Ausztria is járult, mivel Buda és Esztergom eleste után Győr lett Bécsnek előkapuja. (*Istvánffy* és *Ráth K.* jegyzetei.)

1552. Teuffel Erasmus főkapitánysága alatt Móric szász herceg birodalmi sereggel Győr alatt tanyázott, a megyének nagy romlására, de a közügynek semmi hasznára. (*Istvánffy.*) Teuffelt Pallavicini Sforzia — a nagy államférfiúnak: Martinuzzi bibornoknak gyilkosa — követte; emlékezetes ő azon iszonyú zsarolásairól, melyeket a győri polgárokon és káptalanon elkövetett. (*Istvánffy.*)

Az 1556-ik évi 10-ik törv. c. Győr-vár megerősítéséről intézkedik.

1562—1571-ig neuburgi Salm Eck gróf volt a győri főkapitány; e ritka becsületességű embert idegen létére nagyon szerette a város, viszont ő is a magyarokat, kiknek nyelvét is megtanulta.

1566-ban Szulejman a Zrínyi által védett Szigetvár lerombolására ismét hazánkba tört, Miksa király pedig 50 ezer lovas- és 80 ezer gyalogból álló jól felszerelt sereggel Győr és Abda körül szállott táborba. A számos idegenen kivül részt vettek e táborozásban: Oláh Miklós esztergomi érsek, Báthory András mint a magyar csapatok vezére, Verancsics Antal egri, Pál nyitrai, Forgács Ferenc váradi püspökök, stb. (*Istvánffy.*) A tábor utóbb Győr és Gönyő közé helyezkedett, és a megtámadó fehérvári basát visszaverte. Szeptember 27-én Salm várparancsnok levelet kapott a török nagyvezértől Zrínyi fejével; „fogadd — írja a levélben — szives hajlamom jeléül legmerészebb vezértek fejét“. A király a nemes főt gyász-kocsin vitette Győrbe s innen Csáktornyára szállíttatta.

Ezen gyászszertartás után harmad napra a setét végzet ismét hollószárnyait lebegtette Győr felett. Szent-Mihály nap virradóján a bécsi kapu körül tűz ütött ki, mely erős éjszaki széltől élesztve, a szűk utcák felett hamar szétterült. A hajnali álomban nyugvó lakosok és a táborból beszállított betegek közől sokan elégtek vagy megfúltak. A kereskedők által összehalmozott tömérdek árucikk szintén elhamvadt vagy tolvaj kezek révén elveszett. A vész az Újvárosba is átcsapott, sőt a szél forgása a várba is felsodorta a lángokat, hol a magán állott székesegyházat és lőporos tornyokat csakis a derék Salm parancsnok tevékenysége mentette meg. A nagy hőségben elsült 18 ágyú még növelte a pusztítást. A német katonák az olaszokra — mint a vész okozóira — rohantak, s egymást vádolták és gyilkolták. *(Istvánffy.)*

Nem tudni, ki okozta e roppant tűzvészt, mely utóbb az egész városon elterjedt, sőt Oláh Miklós érsek táborára is átcsapott, hol a gyulékony sátorok közt gyorsan terjedvén, a magyar tábor egy része is elhamvadt. A német katonák pedig felhasználták ez alkalmat, s a mit csak lehetett, raboltak. (*Ortelius* 37.) Hogy a magyar táborben nem kis pusztítás után a tűz elfojtatott, nagy részben Forgács Ferenc váradi püspök erélyes intézkedéseinek köszönhető. (Monum. Hung. Hist. XVI. 337.)

Midőn utóbb Szolimán halálának és Gyula elestének híre érkezett, a király a tábort szétoszlatta, s egyúttal megparancsolta, hogy a görbe sikátorokból és szűk utcákból állott város új terv szerint szélesebb utcákra osztassék. Ez után a szerencsétleneket segélyezvén, Bécsbe távozott, várparancsnokul a győriek által kedvelt Salm grófot hagyta. (*Istvánffy; Ortelius; Forgács* és *Ráth* közl.)

1567-ben kezdett Győr új terv szerint épülni, s ekkor nyert alakját egész a francia ostromig megtartotta. Mellőzzük e helyütt a városnak, utcáinak, egyházainak, bástyáinak stb. leirását, s utalva e tekintetben a város régészeti ismertetésére *), — követjük a történelmi események fonalát.

1594-ik év kezdetén Mátyás főherceg a hadi teendők ügyében Győrött tanácsot tartott, s a megyei felkelés szerveztetvén, a városban és Révfaluban összeállított gyalog és lovas csapat ápril hóban indult el a főherceg vezérlete alatt az Esztergomot ostromló körülbelől 50 ezernyi fősereghez.

Ortelius szerint már julius közepe táján két török csapat kalan-

---

*) Lásd: »**Győr-vár**« 416. lap és »**Győrváros utcái és nevezetesebb épületei**« 432. lap. — **Szerk.**

dozott Győr körül, s ugyanő e hó 19-én csatát is említ a győri őrség és a törökök között.

Szinán nagyvezér julius 22-én elfoglalván Tatát, iszonyú táborával Győr alá sietett, de megelőzte őt Mátyás főherceg tábora, mely Szigetközben helyezkedett el. Kis-Bajcs és a Duna között a már elpusztult, — de akkor még fennállott Esztergethő falu mellett sáncokat emeltek, s e hely mai napig Táborhelynek neveztetik. Vének és Bácsa között a Kis-Duna partjától a Nagy-Dunáig terült a keresztény sereg bal szárnya, de megfoghatlan hanyagságból vagy értelmetlenségből az Esztergethőtől Vénekig nyúló Kis-Dunapart fedezetlenül maradt, s az őrködés egyedül a portyázó könnyű lovasokra lőn bízva. Fölebb a galamb-csárda irányában közvetlenül a Kis-Duna partján, majdnem Pataházáig sáncokat emeltek és árkokat húztak, melyeket ágyúkkal és mozsarakkal raktak meg. A Cserebóg-szigetet szintén ágyúkkal látták el, és jelentékeny erőddé alakították.

A keresztény tábor ezen erődítvények hátterében Hédervárig nyult fel, hol a Bécs és Győr között levő közlekedés fenntartására a Duna át lőn hidalva. A tábor jobb szárnya Pinnyéd helységig terült. Révfalu és a Duna-kapu szintén hiddal lőn összekötve, mely Győr és a tábor kölcsönös közlekedését tartotta fenn. A körülbelől 3 □ mfdnyi Szigetközben, vizektől körített téren egy erős vár ágyúi alatt állott a majd 50 ezernyi tábor, mely fölött Hardeck gróf győri parancsnok széttekintvén, — „hálát adott az Istennek, hogy a török sereg Győr- és nem valamely gyengébb vár alá szállott“ (*Istvánffy*).

Szinán — Gönyőtől Szabadhegyig terült táborának jobb szárnya a Dunára, bal szárnya pedig Kis-Megyernél a Pánzsa ere által képezett halastóra terjeszkedett.

Augusztus hó elején a parancsnokok tétlensége vagy értelmetlensége folytán a törökök oly magasra emelték sáncaikat, hogy ezek a vár bástyáival állottak egy színvonalban, s annyira előre nyomultak, hogy lövegeikkel a vár bástyáit döngették — jóllehet jelentékeny kár nélkül.

Aug. 5-kén 4000 török lovas, balkézzel lovaik farkába fogódzva, jobb kézben ostort tartva s fogaik közé kardot szorítva, 600 török gyalog pedig hosszú fákra fekve — Vének fölött a Dunán átúsztatott. Átérvén Szőgyére rohantak s ezt felgyújtották, ezután a bajcsi sáncok 5 ágyúját elfoglalták s a keresztény tábor bal szárnyát hevesen megtámadták. Erre a herceg is felriasztotta táborát, s a rablásra szétterült török-tatár csapatokat levágták vagy a Dunába szorították. Hasonló sorsra jutott az aug. 8-án átkelt 3000 tatár is.

Aug. 9-én a keresztények a fehérvári kapun át Szinán magas

sáncaira rohantak, s ezeket habár nem minden veszteség nélkül — de mégis elfoglalták, két béget és 200 jancsárt levágtak.

Aug. 11-én erős ágyúzás közt a várbeliek is kirontottak. E közben Szinán a Dunán hajóhidat vontatott fel, de Pálffy 12-én a hajóhidat kisérő törököket megrohanta, a kiséret nagy részét felkoncolta, a török tábor számára hozott pénzt elfoglalta és nagy zsákmánynyal tért vissza a táborba.

A főherceg táborából azonban naponkint távoztak azon önkénytesek, kiknek szolgálati idejök letelt. A főherceg a morva, cseh és szilezíta rendekhez — Pálffy pedig a vármegyékhez írt segélyért, és nem sikertelenül, mert rövid idő alatt ismét 40000-re ment a harcosok száma (*Istvánffy* 414.).

Aug. 28-án Pálffy mintegy 5000 lovas és gyalog vitézzel a várba jött, s innen a fehérvári kapun át kirohant. 1500 főből álló magyar-német csapat pedig Tomhauzer és Gleitzenköpffler alatt dereglyéken szállt át a Dunán s a török tábor alsó részét támadta meg. A harc napkeltétől délig tartott, s tekintve az áldozatokat — igen heves és véres lehetett. (*Istvánffy.*)

Ha e kitörést a várból kellőleg támogatják vala, úgy sikerült volna az ostromló török sereget szétrobbantani, mint ezt a budai basa is egy elfogott levélben megvallotta; u. i. a tatárok és albaniai törökök ép ezen kitörés alatt távol kalandoztak, a török tábor pedig szokott rendetlenségében volt. A roham ellensúlyozására Szinán vezérnek egész táborát kellett mozgásba hozni. Königsberger Imre vörös kabátosai már a szabadhegyi szőlőkben üldözték a megszakasztott török sereg bal szárnyát; de a várból támogatás nem érkezvén, utóbb győzött a török nagyobb száma, Königsberger lelövetett, Pálffy szintén lövést kapott, s harcra képtelenné vált; a vitéz Huszár Péter pápai kapitány karját vesztette, Tomhauzert mellén találta a golyó, Gleitzenköpffler vízbe fúlt; csapataink visszahuzódtak, s az eredmény nehány ezer török lekaszabolása, nehány sáncnak rövid időre való elfoglalása, több ágyúnak beszögezése lett, és ennek fejében 225 jelesebb vitézt vesztettünk. Pálffy életét is csak Dersffy Ferencnek jól irányzott lövése mentette meg a vele küzdött töröktől.

Szinán Budáról Esztergomba hajóhidat hozatott; innen szárazon hordatta azt Győr alá, s az Esztergethő és Vének között védtelenül hagyott Duna-parton a hid építését megkezdette. Ennek híre azonnal elhatott a főherceg táborába, de a munka megakadályozására mi sem történt. A német parancsnokok új segély biztos reményében a felső-magyarországi csapatokat is elbocsátották.

Aug. 29-én a törökök Vének fölött csónakokon a senki által nem védett bal partra átmenvén, a keresztény táborra törtek, a bácsai sáncokat ismét elfoglalták; a keresztény táborban zavar és ijedtség támadt; szerencsére Zrínyi György saját vitézeivel a jancsárokat, a szász és sziléziai lovasok pedig a tatárokat üzték vissza, kik közől többet levágtak, sokat pedig az áradó Duna hullámai sodortak el.

Szept. 9-én Vének fölött a törökök ismét hidat kezdtek verni, s egész éjen át dolgoztak. Másnap kora hajnalban erős küzdelem fejlődött ki a Duna-parton, a harc napnyugtáig tartott, midőn a keresztények visszaverettek, s a hid építését holdvilágnál fejezték be a törökök. Erre a keresztény táborban legnagyobb fejetlenség és zavar közepette haditanács ült össze; ennek határozata folytán Győr Hardeck Ferdinánd gróf és Perlin Miklós hűségére lőn bízva; 6000 németet és olaszt, 160 (Illésházy szerint csak 60).magyart őrségül hagyván, a sereg többi része Hédervár és Óvár felé visszavonult *).

A törökök nem is gyanították e futást, és csak azon nagy robbanásra lettek figyelmesek, midőn a tábor födözetéül hagyott szász lovasok a lőporos szekereket felgyujtották; ekkor vették észre, hogy a keresztény csapatok minden rend nélkül Abda felé tódulnak. Erre a törökök vérszemet kaptak, a bácsai és pataházi sáncokba törtek, de ezeket már üresen találták; most a menekvő tábor után rohantak, az elmaradottakat hamar felkoncolták, s az abdai hidnak tóduló sereg egy részét is Zrínyi mentette meg, a mennyiben lovasaival a török előhadat visszaűzte; de a Hédervár felé menekvőket a török utólérte, a 2000-nyi födözetet lekaszabolta, tetemes zsákmány közt 120 ágyút, 200 terhelt hajót, temérdek lőszert, élelmi-cikket, a hadsereg fizetésére akkor érkezett pénztárt és a főherceg drága asztali készletét s minden vele volt ezüstjét elfogta. (*Istvánffy*, *Illésházy* naplója. *Ortelius.*)

Szinán a nyert előnyök után Győrt szorosabban bekerítette, ágyúival azonban csekély eredménynyel dolgozott. Szept. 13-án 1200 embert rohamra küldött, de ez — valamint az öt ízben egymásután megkisérlett ostrom — visszaveretett. A török táborban napról napra fokozódott az éhség, miután az elpusztított vidék semmi élelmet nem nyújthatott; a török vezér aggódva tekintett békétlenkedni kezdett seregére, mely az éhségtől sanyargatva, sikertelen ostromok által kifárasztva, a hűs éjszakáktól is sanyarva, gyüjtött zsákmányával hazájába vágyott. E közben a győri parancsnokok gondatlansága miatt sikerült

*) *Ortelius* aug. 29-re, *Istvánffy* és a jelenvolt *Illésházy* szept. 10-re teszik e visszavonulást.

az ostromlóknak a vár déli oldalán elnyult bástya alá aknát ásni, s ennek felrobbantásával a bástyán rést törni, mely csekély volt ugyan, de az általa keltett rémület mégis határozott Győr sorsa fölött. Ámbár Hardeck az Óvárnál ismét tábort ütött főherceg által a becsület és hűség kötelmeire lőn figyelmeztetve és a legközelebbi segély-küldésről is biztosíttatott; mindazonáltal — nem tudni, gyávaság, vagy vesztegetés folytán árulóvá lett, Győrt feladta, és 1594-ki szept. 29-én a vár kulcsait Szinán öcscsének, Hassán begler-bégnek azon aljas nyilatkozattal adta át, miszerint „kivánja, hogy Győrt a törökök minél tovább békésen bírhassák“.

E gyászos naptól kezdve Győr török katonai város lett, az elfutott vagy legyilkolt polgárok lakaiba török katonaság szállásolt, az Ujváros földig leromboltatott, székes-egyháza erőddé lőn átalakítva, ablakaiban ágyúk foglaltak helyet; sekrestyéje és kápolnája lőpor-raktárrá lett, a templom egyéb részei ló-istálókká változtak.

1597 szept. 15-én Miksa főherceg Győr alá szállott s ezt ostrom alá vette, de már 26-án azon vak hírre, hogy Mehmet Győr felmentésére siet, a főherceg Komárom ágyúi alá menekült; a nagy mennyiségü élelmet és ostromszereket részben elégette, részben zsákmányul hagyta.

1598-ban Schwarzenberg és Pálffy hősök szövetkeztek Győr viszszavételére, miután előbb a vár helyzetéről lehető bő tájékozást szereztek, március 27-én Komáromból Győr alá indultak, és ügyes csellel a fehérvári kapuhoz lopództak, s ezt a közvetlen előtte elsütött petárdával 300 lépésre a városba vettették; az alig 5000 főre menő ostromlók nyomban a várba törtek s 5 óráig tartó irtózatos harc után marc. 29-én hajnalban Győrt visszafoglalták.

1601. Fülöp Emanuelnek Fehérvárhoz rendelt tábora Győr alatt időzött.

1603. Roszvurm táborozott Győr alatt.

1605-ben és 1606-ban a fehérvári kapuig portyáztak a tatárok, több győri katonát künn szorítottak s levágtak, a mezei munkások közől körülbelől 200-at elhajtottak.

1612. Vaica Sabbas vezérlete alatt több szerb család Győrbe menekült s Újváros azon részébe települt, melynek neve mai napig is: Rác-város.

1615 december 29-én eszközlött összeirás szerint 206 házban 230 belvárosi, és 92 házban 93 újvárosi polgár volt, s a nevek után itélve Győr ekkor még nem volt elnémetesedve.

1622-ki 23. törv. cikk a győri várkapitányt a nádor felsőbbsége alá rendelte.

[redacted]

1626. Sz. István király előtt való napon 1500 török jelent meg lobogó zászlókkal a szabadhegyi halmokon, s a köles-aratással foglalkozott — körülbelől 200 munkást rabságra hurcolta. Ezen kivül 500 juhot, 100 db ökröt és lovat, a városnak több mint 1000 darabból álló csordáját elterelte Breiner János győri várkapitány és a 3000-nyi várőrség szemeláttára.

1630. Egy török csapat ismét Győr alatt kalandozott, s Újváros alól a marha-csordát elhajtotta.

1645. A sz. korona Győrbe hozatott.

1647 októberben a városnak nagy része leégett. Ugyanezen évben a svéd és Rákóczy hadak elől Győrbe hozott sz. koronát Kéry János és Ostrosich Miklós koronaőrök Pozsonyba visszaszállították.

1649. Német vasasok beszállásolásánál csupán egy megyei tisztviselő akadt, ki németül tudott, s kit az elszállásolásnál alkalmazni lehetett.

1651 március 9-én ismét 3000 török termett Győr alatt, és a mezőkön ért néppel együtt gazdag zsákmányt hurcolt el magával.

1683 augusztus 30-án a Teleky Mihály által vezérlett erdélyi sereg Győr alá érkezett, s ennek fékentartására a Rába és Rábca között tábort ütött. Szept. 12-én a Bécs alatt kudarcot vallott török sereg előfutárai is már Győr körül hullároztak, 14-én pedig a nagyvezér is megérkezett, ki itt a 80 éves Ibrahim basát, mint a török megaláztatás állítólagos okozóját 50 török főtiszttel együtt megzsinegeltette. A futó török tábor 3 napot töltött Győr alatt. Ez évben Szobieszki a hős lengyel király is megtekintette Győrt *).

1687. A káptalan előtt teendő örök-bevallások betiltattak, s minden adás-vevési szerződés egyedül a katonai parancsnokság előtt volt köthető.

1690. A város területén az óhitű görögöknek (a rácoknak) bárminémű egyházi épületet emelni — március 4-én kelt királyi parancs megtiltotta.

1704. Heister tábornok Győr alá húzta seregeit s innen folytatta dunántúli hadjáratát a Rákóczyak ellen.

1705-ben és 1706-ban pedig Rákóczy hadai körítették a várost.

1720. A győri kalvária épült, melyhez a megye minden járása naponkint 8 szekeret adott.

1735. Újváros leégett.

1739. Nagy pestis dühöngött.

1743 március 6-án lőn kihirdetve azon kiváltság-levél, mely Győrt a sz. k. városok sorába emelte.

---

*) Lásd: »Győr-vár« 410. lapon. — Szerk.

1750. A Zichy Péter-féle ház helyén a vármegyeház alapját Szegedy István jezsuita igazgató nagy számu közönség előtt letette.

1751. Győr a sz. k. városok sorába törvényesen becikkelyeztetett.

1763. Nagy földrengés; ennek emlékéül sz. László napján e szent király koponyáját ünnepélyes körmenetben hordozzák körül a városban.

1764- és 1772-ben nagy árvíz sújtotta a várost.

1776-ban a belváros leégett.

1778 szept. 30-án ismét 205 ház hamvadt el.

1809 junius 13-án történt a győri nevezetes ütközet a János osztrák főherceg olaszországi hadtestéhez csatlakozott fölkelő (insurgens) magyar nemesség, és a Jenő olaszországi alkirály által vezérlett francia seregek között. A mieink megveretése után Győr ostrom alá vétetett, s junius 24-én meg is adta magát. Az ágyúzás és bombák által okozott kár közel 3 millió forintra rugott, nem számítva a majdnem 3 százezer frt hadi sarcot. Ez év aug. 31-én I. Napoleon városunkban töltött egy éjt. *)

1820-ban kezdődött a bástyák lebontása.

1826. Nagy jeges árvíz, mely a Dunán 200 hajót és malmot öszszezúzott.

1830. Nagy árvíz, mely február 27-től május 20-ig tartott. Új- és Nádor-város részekben 160 ház leégett.

1831. Kolera pusztított.

1835. A nádorvárosi templom tornya villámütés következtében leégett.

1843. A városi hivatalok minden ágába a magyar nyelv lön behozva.

Az 1848-ki korszak Győrvárosára nézve maga egy történelmi mű tárgyát képezhetné. De ezen idők még elég élénken élnek emlékünkben, hogysem szükséges lenne azoknak eseményeit e lapokra jegyezni. Megszakítjuk tehát e ponton krónikánk fonalát, és áttérünk Győrváros részeinek történelmi rövid ismertetésére.

A város felosztatik 5 részre, u. m.: Bel-, Új-, Ferdinánd-, Ferenc- és Nádor-város részekre; hozzá tartozik továbbá Szabadhegy is.

Az Újváros alapját a XVI-ik században török portyázók elől a puszta-sokorói járásból menekült lakosok tették le, s már 1550-ben

---

*) Lásd 433. lapon — Szerk.

Újváros a győri káptalan eredeti jegyzőkönyveiben mint a győri káptalan tulajdonához tartozott falu említtetik. Valószinü, hogy utóbb — V. István király kiváltság-levele ellenére Újváros egészen a káptalan jobbágyi birtoka lett, s bár 1588-ban árkok és palánkok által megerősíttetett, a török portyázók azt mégis teljesen elpusztították, s a XVII-ik század kezdetén nagy részben új magyar települők szállották meg, s midőn 1615-ben Győr polgárai összeirattak, Újváros már mint Győr külvárosa lőn fölvéve; ekkor 92 magyar lakossal bírt.

Belviszonyaikra nézve az újvárosiak mégis különböztek egyéb jobbágyi faluktól; így elöljáróikat maguk választották.

Évről évre szaporodott Újváros lakossága, s 1638-ban Zichy Pál győri vár alparancsnoka kath. templomot építtetett a széna-téren, — hol jelenleg a mázsa-ház áll. E templom alatt volt a Zichy nemzetség sirboltja, a plebánia-ház pedig a só-ház és arany bárányhoz címzett fogadó között állott.

A Ferenc- és Ferdinánd-városrészek a lerombolt bástyák helyein és ezeken kivül elterült posványos térségen e század első felében épültek.

Egy — 1744-ben kelt tanúvallomás szerint a fehérvári kapu előtt elterült tavat Meszlényi János alispán jobbágyai által betöltette, s helyére majort építtetett. (Megyei lvtár.)

Valódi emelkedését e két városrésznek a folyó század 30-as és 40-es éveire tehetjük.

Nádor-város, Győr legrégibb külvárosa (lásd 430. lapon), sőt több kútfők szerint a hajdani Arrabona első lakói is ezen városrészben kezdették a települést. V. István király engedélye folytán 1271-ben a lakosok a várba és városba huzódván, e városrész többé jelentőségre nem vergődhetett, bár az első századokban Győr heti vásárai is itt tartattak; mivel azonban a városi erődítmények körén kivül esett, többször elpusztult; e városrészt utóbb csak gazdasági majorokul használták s innen nyerte „majorok“ nevezetét.

Győrhöz tartozik még:

Szabadhegy is, a várostól keletre 1/4 mfdnyire emelkedő domb-hátón.

A XII-ik századi oklevélben többször előforduló Zelcus vagy Szöllős helység állítólag Szabad-hegy helyén terült el, holis királyi szőlőművesek laktak *). (Vinitores juxta Jaurinum in Scelcus. — *Fejér Gy.:* Okt. VII. 5. 303.)

---

*) Vesd össze az árpádkori térkép igazolásával 489. lapon. — Szerk.

Győr ostromai alatt elpusztult, de már a mult században a győri vagyonosabb osztály itt mulató kerteket tartott. Ma győri földbirtokosok és mezei gazdák lakják, mult századi virágzásának s élénkségének emlékét pedig néhány szilárdabb épület mutatja.

Van plebániája, kath. temploma, kath. és prot. iskolája. Lakói magyarok *).

Tó-, sziget- és csilizközi járás.

Abda magyar falu Tóközben, régi okiratainkban O b d e, A b a d a, O b a d a néven olvassuk. Igen régi falu, de mostani helyére az árvizek miatt csak 1831—2-ben költözött. A helységnek régi pecsétje 8 szögletes volt, melyben „A b d a" felirat és ekevas volt látható.

1208-ban II. Endre király Abdán a pannonhalmi monostor részére adományozást tett. (*Fejér Gy.:* C. D. III. 1. 66. és 325. l.) 1225-ben IV. Béla az abdai vámdíjt szabályozta. (U. o. IV. 2. 223.)

1566-ban szomorú ünnepélynek volt tanuja, mert Tahy Ferenc Zrínyi Miklós sógora és Bottyányi Boldizsár vője Salm gróftól a szigetvári hős fejét itt vették át (l. 500. lapon). 1588-ban megyei határozat folytán a török portyázások gátlására Győrvármegye itt őr-várdát építtetett. (Megyei lvt. ez évi jkv.)

1608-dik évi közgyülés Mecsér, Börcs és Sziget faluk lakóit az abdai őrség erősítéséhez rendelte (azon jkv.). 1609-ben az abdaiak minden köz-adó alól felmentettek (u. o.). 1613-ban kelt királyi kiváltság-levél szerint az abdaiak mindenféle taxák és adók fizetése alól felmentettek (u. o.). 1616-ban Abda körül tábor huzatott össze. 1627-ben a német őrség folytonos rablásai- és kegyetlen erőszakainak meggátlása végett a helység ismét a megyei közgyüléshez folyamodott (u. o.). 1650-ben Pálffy Pál nádor az óvári és mosonyi polgárokon elkövetett vám-zsarolások miatt tartott vizsgálatot. 1659-ik évi 23-ik t. cikk az abdai német őrség vám-zsarolásait kivánta korlátozni. 1688-ban a német őrség Abdán 1200 frtig zsarolt (megyei jkv.).

1700-ban az abdaiak Eszterházy nádorhoz folyamodtak, hogy II. Ferdinánd és I. Lipót királyoktól nyert szabadalmaikban és kiváltságaikban védné meg őket, s Eszterházy nádor ez évi dec. 1-én Győrvármegyéhez leküldött nádori parancsban meghagyta, hogy az abdaiak mint szabad emberek tekintessenek, és semmiféle adóval, fuvarozással,

*) Győrváros jelen külrajzát, valamint egyházi, közigazgatási, katonai, törvénykezési és egyéb társadalmi intézményeit illetőleg utalunk jelen műnek azon fejezeteire, melyekben az említett szempontok külön méltatást nyertek. — Szerk.

vagy katona-tartással ne terheltessenek (megyei jkv.). 1702 úrnapja előtt való napon az elfogott II. Rákóczy Ferencet, midőn az abdai hidon vitték keresztül, a Rábca-parton halászott katona egy akkor fogott harcsával ajándékozta meg. Rákóczy a neki ajándékozott halat ezen szavakkal dobta a vízbe: „bár csak a most raboskodó Rákóczy, ki tégedet szabaddá teszen, hamar követőd lehetne s megszabadulhatna“ (*Vályi:* Magyarország leirása I. k. 6. l.). 1707-ben a falu Rákóczy katonái által bevétetvén, a várdai őrség felkoncoltatott s a török portyázások ellen épített várda leromboltatott (Plebániai jegyzet.).

1830-ban 69 abdai lakos az árvizek pusztításai elől a falu régi helyiségéről a mai helyiségre kezdett áttelepülni; 1831-ben többen folytatták az átköltözést, s 1832-ben az egész falu áttelepült. Az 1848/9-ki hadjárat alatt sokat szenvedtek.

Ásvány magyar falu Szigetközben.

Ásvány a Hédervári nemzetség ős birtokai közé tartozik, melyet a XVI. századig szakadatlanul Héderváriak birták; ekkor Majsa Miklós a Héderváriak rárói várnagya kapott itt 2 telket adománykép. Utóbb Ásvány is a Bakicsok birtokába került. (Lásd alább: Hédervár.)

1610-ben Révay Péter, Balassa Margit, Czobor Imre és Márton voltak ásványi birtokosok. (Megyei lvt. 42/1610.) 1614-ben 18 úrbéres telekből a jobbágyság megszökött. (Megyei lvt. 33/1614.) 1616-ban Ásványi család is birt itt, de birtokát a Hédervâriaknak eladta. (U. o. 21 és 22/1616.) Ez évben szapi Balassa is nyert Ásványon kir. adományt, ki az ásványi előnevet is fölvette. 1644-ben Pázmán Miklós birta.

A XVII. század végével a régi Ásvány falu nagy részét a Duna elszakította, s 1700-ban Viczay Ádám báró a mostani falu helyét jelelte ki jobbágyainak, kik ide át is települtek. 1735-ben pedig Viczay Jób gróf a Balassa örökösök ásványi birtokát beszerezte (Héderv. lvt.).

Ásványhoz tartozik János-major, elhalt Sina János báró szépen rendezett pusztai birtoka.

Balony magyar falu Csilizközben.

Legrégibb időkben Balony is a győri vár földje volt (*Fejér Gy.:* C. D. V. 3. 231.). 1284-ben István mester — a győri egyház szertartójának kérésére, László király a győri várhoz tartozó rétekkel, szántóföldekkel, legelőivel és minden egyéb haszonvételeivel Balonyt a győri egyház harangozóinak adományozta, és Győri Pongrác — mint királyi ember által, nemkülönben a pannonhalmi apát által az egyházat uj birtokába be is vezettette; ezen kivül a székes-egyházi harangozóknak adta nevezett király a „barch-tuoi“ halászatot, és egy szigetet, mely

Opidának neveztetett (u. o.). Egy 1252-ki okirat Balonyt mint a győri egyház birtokát említi: „Villa Balony, quae est ecclesiae B. Virginis Jaur.“ (u. o. VII. 5. 306.). 1453-ban ezen adományt és Balony kiváltságait Hunyady János megerősítette. (*Teleky J.:* Hunyadiak kora, X. 379.) A kiváltság-levél 1610-ben lőn kihirdetve (megyei lvt. II. 12/1610.).

A győri káptalan és balonyiak között a javadalmakkal járt kötelezettségek miatt hosszas per támadt, melynek 1769-ben egyezség vetett végett; ennek értelmében megszüntek a balonyiak harangozás miatt Győrré járni, hanem ezen szolgálat fejében örök megváltásul évenkint fizetendő 100 forintra kötelezték a balonyi községet. Különben Balony haszonvétele a győri őr-kanonokságot — „custos“ — illette.

A balonyi vár-földekből mások is nyertek adományt; így Simon pozsonyi főispán 1355-ben arról adott bizonyságot, hogy Omode mester a „vármegye gyülésén“ *) Chituani Dénest a balonyi birtokrész eladásától, a győri őr-kanonokságot pedig annak megvételétől eltiltatta. (Hazai Okm. III. 167.)

Bácsa magyar falu Szigetközben.

Legrégibb történelmére vonatkozó adatokat nem találtunk; 1848 előtt a győri káptalan egyházi nemeseinek volt széke, (bácsai praed. szék, — Sedes Praedialis Nobilium de Bácsa), s a győri nagyprépost volt mindenkor a bácsai szék főispánja. Váltó krajcár nagyságu pecsétjében egy kivont kardot tartó lovas vitéz, körirata: „Bácsai szolgabiró“.

1626-ik évi megyei közgyülésen a bácsaiak kérték a vármegyét, mivel hogy ők az egész Szigetközt fegyverrel védik a török átjárás és becsapás ellen, — a többi falukból is rendeljenek segítséget; mi meg is történt (megyei lvt. III. jkv.). 1720-ban a megyei gyülésen kihirdettetett a bácsai helység kiváltság-levele, melyre a vármegye őket nemesekül elismerte.

Pusztult hely:

Ezen község határába olvadt **Esztergetheő** pusztult falu, melyet az Esztergetheőy nemzetség tagjain kivül más családok is birtak, s hihetőleg hajdani határkiterjedése nagyobb volt, mint mennyire azt jelenleg teszik. A falu keletkezése 1451-re esik; e korban bizonyosan senki által nem használt Hédervári-birtok volt, minőt a XV. században többet is találunk (lásd alább Bőny leirásánál), s mint ilyen földet Hédervári Pál Fusker Miklósnak ajándékozott, ki ezen esztergethői földről felvette az

*) Szándékosan emeltük ki e kifejezést annak bizonyítékául, hogy a XIV-ik században már igen is voltak megyei gyülések.

Esztergetheői nevet (Héderv. lvt. 31-ik csomag, 1/1451. sz.). 1595-ben Győr védelmére az esztergethői határban is emeltettek sáncok.

1609-ben Chepke Orbán is birt Esztergethőn. 1630-ban Esztergetheőy Imre vasvári Zeghy Mihálynak, bajcsi Téglás Péternek és szavai Szavai Györgynek örökáron felvallotta (Héderv. lvt. 2/1630.). Ugyanekkor Miskey Pál birt Esztergethőn. 1670-ben megyei levéltárunk szerint még mint falu állott, s mikor pusztult el? nem tudjuk. Határa a kis-bajcsi és bácsai határokba olvadt, hol csupán egy dülő tartja fenn emlékét.

Bezi magyar falu Tóközben. Nevét első megszállóitól a besenyőktől nyerte. Bisseni, Bessi, Bezi. (*Czech J.:* Győrvm. föisp. 20. l.) A községi pecsét kis tojásdad alakú; körirata: „Bezi. falu. peczetye. 1740".

Az ágostaiaknak helyben van anyaegyházuk, mely a XVI. században iskolával lőn felállítva, de 1759-ben Márffy László bezii birtokos az iskolát bezáratta, az iskolai építményeket felbecsültette, s a 13 forintra becsült felülépítmény árával az ágostaiakat megkinálta, kik ezt fel nem vevén, a megyei közgyűlés a 13 forintot jótékony célra való fordítás végett a fejértói plebánosnak átadatni rendelte, Márffy Lászlót pedig utasította, hogy az iskolát elfoglalván, ezt hányassa szét. (Megyei lvt. III. jkv.)

1592-ben a besenyő törzsből származott Poky Ambrus győrmegyei alispánt találjuk Bezin mint birtokost; ugyanekkor kivüle több közbirtokosa is volt. 1618-ban Pázmány Ferenc és Péter — 1650-ben Jagasich Péter alispán birta (u. o. III. jkv.). 1680 körül Bezerédy István pápai kapitány és Festetich Mária özv. Komáromy Jánosné egymás közt Bezit felosztották. 1689-ben a német katonaság pusztította el.

1727-ben az akkori úrbéres jobbágyság az iránt tett panaszt a megyei közgyűlés előtt, hogy a földesurak az ő Eperjes nevű szabad pusztájokat elfoglalták. 1784-ben eszközlött tanukihallgatás alkalmával a katholikusok is bizonyították, hogy az ágostaiak mindenkor harang használatot gyakoroltak, mire a további haranghasználat nekik megadatott.

Tagosítás folytán Szabó Péter hajdani megyei alispán kihasított birtokából Péterháza puszta lett.

Pusztult hely:

Uthal Bezi és Hugot között állott, most Bezi határának egy részét teszi. E helység I. Mátyás királynak 1472-ben kelt oklevele szerint a Poky család birtoka volt (*Ráth K.:* Magyar tört. tár. VII. 23. l.).

Bödöge Markotával egyesült falu; lásd ez utóbbinál.

Börcs magyar falu a Rábca partján. Községi pecsétjének körirata: „S. Pagi. Börcs. 1699.".

1588-ban Győrvármegye a török portyázások gátlására a templom mellé egy kerekded őr-tornyot építtetett, s e toronytól nyerte a falu német Rundenthurm nevét. 1590-ben Miksa herceg német hadai felégették. 1608-ban a börcsiek mint segély-őrhad az abdai őrhelyhez rendeltettek (megyei lvt. I. jkv.). 1689-ben ismét a német katonaság pusztította. Jelenleg a győri püspökség birtoka.

Czakóház magyar falu Tóközben.

Hajdanáról keveset tudunk, hihetőleg az első századokban Czakó nemzetség birta, legalább megyei levéltárunk szerint a XVII. században szállott a Czakó nemből eredt leány-örökösökre. 1682-ben Gyapay Mihályt és Gecseny Miklóst találjuk mint czakóházi birtokosokat.

Dunaszegh magyar falu Szigetközben közel a K.-Dunának könyökkanyarodásához, honnan talán nevét is nyerte.

Legrégibb időkben Dunaszegh is Hédervári-, utóbb Bakics-féle birtok volt, s Hédervár és Ráró sorsában osztozott (Lásd alább). 1612-ben Forgách bibornok tized-szedése ellen a duna-zöghi nemesek Győrvármegye közgyűlésén panaszt emeltek, s a hozott megyei határozat a törvénytelenül szedett tizedet lefoglaltatta és visszaadatta (megyei lvt. I. 23/1612.). 1637-ben Hédervári István a duna-szeghi paedialistákat tized megadásaért intette, de ezek kijelenték, hogy kiváltságaiknál fogva a tizedet egyszer mindenkorra megtagadják.

Az 1851-ben létesült tagosztály folytán Viczay Héder grófnak Dunaszegh mellett jutott birtokán 1853-ban Gyula-major épült.

Duna-Szent-Pál magyar falu Szigetközben. A Hédervári nemzetség jószágai közé tartozott, s Hédervár és Ráró sorsában osztozott. 1594-ben elpusztult, s mikor lőn ismét megtelepítve? — nem tudjuk; de a falu felső részét a bevándorlott tótoktól ma is tót-szernek hivják.

Enesse magyar falu Tóközben. Ősi fészke az enessei Enessey törzsmagyar nemzetségnek, kik mai napig itt laknak és birnak.

Első nyomát 1368-ban egy határjárási oklevélben találjuk (*Fejér Györgynél*), a midőn még Insének olvassuk, és kétségtelen, hogy a XIII. században Ottokár ellen vitézkedett Enessei Ákosnak s így az Enessei ős nemzetségnek bölcsője volt. (*Nagy Iván:* Magyarország családai: Enessey.) 1553-ban a törökök felégették és elpusztították (Magyar tört.

tár. VII. 5.); ekkor égett el az Enessey nemzetség levéltára is. 1604-ben a nemzetség két ágra szakadt, egyik az ősi fészekben maradt, másik veszprém-megyei Görzsönbe költözött, s ez felvette a „görzsöni" előnevet. Az 1609-ki megyei gyűlésen Enessey Márton az enessei erdők iránt tiltakozott. 1613-ban Enessey Márton, György és János a szokásos tábla-pénzt, azaz: 12 denárt a megyei törvényszéken letették, s a Pethő-családot az enessei határ használatától eltiltatták (megyei lvt. I. 23/1613.). 1682-ben Enessey István mint a család idősb tagja (senior) birta Enesse felét, ki 1684-ben személyesen ment a törökök ellen. Ugyan ez idők alatt Szapáry Péter, Iványos Miklós és Bezerédy mint enessei birtokosok említtetnek (u. o. 76/1682.).

Fehértó magyar falu Tóközben.

Ujfalu és **Lász** elpusztult helyeket Ráth Károly Fehértó és Kóny között keresi (Magyar tört. tár. VII. 25.). Az említett pusztult helyek multjáról azonban semmi sem volt kinyomozható.

Győr-Sziget magyar-német falu a Kis-Duna és Rábca folyók közé ékelt sziget végén; Szigetközzel a Kis-Dunán át talp-hid, Győrújvárossal pedig a Rábcán oszlopos hid köti össze.

Szigetről 1567-ben olvasunk először, a midőn Miksa Győrt megerősíttetni és a várost új rendezés szerint építtetni parancsolta. Ekkor királyi téglavetők települtek ide, kik a győri bástyák tégláit ezen sziget-csúcsban vetették. A győri püspökség 1592-ben ezen „Pwspeök zigethe" nevü birtokát visszaszerezte (Győri tört. és rég. füz. I. k.). Az ezen ügyben küldött kir. leirat szerint gr. Salm győri várparancsnok telepített bele lakókat, kik 12 évi szabadságot nyertek, mely idő alatt szolgálatuk egyedül szénatakarításban állott. A települők származási helye ugyan ismeretlen, de neveik után itélve, nagy részben magyarok voltak. A 12 év elteltével kötelezettségeik közé tartozott: a szénatakarítás, gyüjtés és egyéb házi szolgálat; vám-mentességi kiváltságukban megerősíttettek, de semmi rétet, erdőt, földet, halászatot nem birhattak. A költözés szabad volt, és házát mindegyik szabadon eladhatta. Ez időben Győr-Szigetben két kórház is volt, magyar és német, s mindegyik szántóföldekkel és kerttel birt. II. Rákóczy Ferenc hadjárata alatt a helység elpusztult.

Hédervár magyar mező-város Szigetközben. Alapítója Gejza vezér alatt bejött Hederich lovag volt, ki a később történelmi hírre emelkedett

hatalmas Hédervári nemzetségnek is törzs-atyja volt. A mező-város pecsétjének körirata: „H é d e r v á r. 1772." Belkörében szántó-vas.

E földrészt, illetőleg az egész Szigetközt Gejza vezér ajándékozta a Vildóniából bejött Volfger és Hederich grófoknak; utóbbi itt várat építtetett, mely a mai hédervári kastély helyén állott. Ugyanő aggkorában zárdát is emelt s remete életet élt, és ki tudja, vajjon nem ezen remeteség emléke rejlik-e a kastély-kerthez közel eső R e m e t e pozsonymegyei falu nevében?

1348-ban Hédervári Miklós udvari vitéz és testvérének Istvánnak árvái I. Lajos királytól minden jószágaikra pallos-jogot nyertek; a Győr, Mosony, Pozsony és Vas vármegyékben terült jószágokat a XVI. századig a család minden megszakadás nélkül birta, de Osváth fia II. Ferenc 1521-ben nándor-fehérvári kapitány e várat hűtlenül elhagyván, Nándor-Fehérvár elvesztéseért minden jószágaitól megfosztatott, s II. Lajos király ezeket laki Bakics Pálnak adományozta. Ferencnek öcscsét Hédervári (III.) István győrmegyei alispánt, — mivel Zápolya János ellen-király követője lett, — I. Ferdinánd fosztotta meg jószágaitól, s birtokrészét szintén Bakics Pálnak, nemkülönben Dorottya nejének, Mária, Angelika leányainak és Pál, Mihály és Péter nevű testvéreinek adományozta, nevezetesen a hédervári kőházat, nemes udvartelket a hozzá tartozandókkal, u. m.: Hédervár, Zelke, Ásván, Oltován, Nagy- és Kis-Medve, Uyfalu, Zap, Zámol, Ladamér, Duna-zegh, Zigeth, Eythewen, és Győr városi .... (nincs kiírva, vajjon ház-e vagy föld), Darnó, Zeeli, Remete, Kis-Bodak, Gyulviz és minden egyéb már régtől a hédervári kuriához tartozókkal együtt (Héderv. lvt. IX. csomag, 38. sz.).

Hédervári István midőn Zápolyától Ferdinándhoz visszapártolt, birtokait is visszanyerte, sőt a Ferenc ellen Nándor-Fehérvár elárulásaért hozott itélet is megsemmisíttetvén, István fiai V. Lőrinc és II. György 1543-ban az ősi jószágokra nézve kedvező itéletet nyertek, s Ferdinánd Bakics Pálnak hűtlenség bűne alatt megparancsolta, hogy a hédervári jószágokat adja vissza, de ez — ekkor már a kir. testőrző huszárok főkapitánya — a királyi parancsnak nem engedelmeskedett. Bakics Pál eszéki szerencsétlensége után testvére Bakics Péter védte meg a jószágokat, melyek utóbb Bakics Margit — Balassa Menyhértnére és Bakics Angelika előbb Révay, utóbb Czobor Imre nejére, mint elhalt Bakics Pál leányaira szállottak.

A Hédervárіak közől V. János zirci apát és skópiai püspök kezdé visszaszerezni az ősi jószágokat 1660 körül; testvére VI. István Győrvármegyének több országgyülésen volt követe és alispánja a Hédervári nemzetségnek minden — Győrvármegyében volt s elidegenített —

jószágait visszaszerezte. Ennek Eszterházy Erzsétől 3 gyermeke született; de kettő, u. m.: (VI.) Lőrinc és Ilona mint kiskorúak elhaltak, Kata leányát pedig loósi Viczay János sopronymegyei alispánhoz adván nőül, a kért leány-fiúsítást is megnyerte, s ezzel a Belud nemből származott Viczay nemzetségre szállottak a Hédervári-féle jószágok.

Megemlítendőnek tartjuk, hogy Bakics Pál és örökösei az ágostai vallásnak lévén hívei és buzgó terjesztői, a hédervári jobbágyság is, azaz majd egész Szigetköz az ágostai vallást fogadta el. Mérey Mihály ágostai superintendens már 1544-ben Hédervárott lakott (Héderv. lvt. IX. csomag, 23/1703.). Bakics Pál vője Czobor Imre szintén ápolta Szigetközben a protestantismust, utóbb azonban a Bakics örökösök jószágaikat itt eladván, a hatalmas pártfogó nélkül maradtak részben a katholikus vallásra tértek, részben Szigetközből elköltöztek; 1746-ban pedig megyei határozat folytán Hédervárott az ágostaiak temploma is leromboltatott (lásd ez évi megyei jkv.).

Kuriákat Hédervárott több nemes család is birt. 1609-ben Szavay, Szabó és Alapy családok. 1660 körül Mikos Péter, Dely Ferenc, Káldy Györgyné született neboiszai Szép Anna és orbovai Jakusich Imre, de Hédervári István, utóbb pedig a Viczayak azokat összevásárolták. 1697-ben Dely Judith — özvegy Nádasdynétól a rárói, hédervári és kis-bodaki határokban birt részeket Viczay Ádám báró vette meg, s ezzel a még idegen kézen volt utolsó birtokrészek is a családi uradalomhoz kerültek vissza. *)

1645-ben III. Ferdinánd király nemes Viczay Ádámnak (1684-ben a győri nemesség kapitányának) bárói — 1723-ban III. Károly király Viczay Jób Keresztély bárónak grófi rangot adott.

Állítólag a hédervári vár 3 tornya valaha 3 külön vármegye, u. m.: Győr, Mosony és Pozsony területén állott. Lehet, hogy valaha itt az említett megyei határok összeszögellettek, de mi erre okiratot sem a győrmegyei, sem a hédervári családi levéltárban nem találtunk, és csakis mint szóhagyományt említjük fel; sőt a hédervári levéltár nyo-

---

*) Épen midőn e sorok sajtó alatt állottak, akkor (1873 dec. 23-án) szállt sirba a közel kétszáz év előtt egyesült Hédervári-Viczay család utolsó férfi-ivadéka: Hédervári-Viczay Héder gróf, val. bel. titkos tanácsos, Győrmegye derék főispánja, és a magy. orv. és természetvizsgálók XVII-ik nagy gyülésének egyik lelkes elnöke, kinek épen jelen müvünk megalkotásában is tevékeny része volt. Őrizzék meg emlékét egyebeken kivül e lapok is, melyeknek soraiban nem egyszer találkozunk az elhunyt derék férfiunak nevével! Örököse .egyik unokája: Khuen Károly gróf lett, kinek kezére a család jelen összes birtokai is átszálltak.

Szerkesztő.

mán (XVI-ik csomag, 1/1659. és 7/1760.) azt véljük, hogyha több megye sarkán állott is valaha a hédervári vár, ez csakis pozsony- és győrmegyei területeken állhatott. Mosonyvármegye legrégibb időkben e tájon a Dunán át sem ért, később pedig itt Pozsonyvármegye szögellett be; hasonlót bizonyít a győri káptalannak bizonyítványa is, mely szerint Paraszeg *) a pozsonymegyei zseli-i — és győrmegyei hédervári határokból szakíttatott ki, s a Hédervárban összeért két megyei határ Nováki (Mosonyvárm.) falu felé kiterült, s Hédervártól délnyugotra bizonyos köveces árokig ért, s így Mosonymegye a hédervári kastélyig nem nyulhatott be.

Érdekesnek tartjuk még idejegyezni, miszerint 1723-ban Hédervár alapítványos kórházzal birt; 1794-ben 4 vásár-tartásra nyert szabadalmat, s ekkor vámjoga is volt.

Ikrény népesített puszta Tóközben. Ikrény, Lesvár és Oszhely a Lamberg grófi családnak egymással határos pusztáit képezik.

Első birtokosa hihetőleg azon Icrany vagy Ikrényi nemzetség volt, melynek tagjairól már a XIII. század vége felé olvasunk (Hazai Okmt. III. 19.). 1324-ben I. Károly Miklós bánt a győrmegyei Ikrén birtokába bevezetni rendelte (*Fejér Gy.:* C. D. VIII. 2. 562.). 1373-ban Ikrényt már a Kanizsay nemzetség birta; e család fi-ágának kihaltával a roppant terjedelmű Kanizsay jószágokat az egyetlen leányörökös: Kanizsay Orsolya örökölte, kit Nádasdy Tamás nyert nőül, s ennek kezével az ikrényi és rába-szent-mihályi jószágok is a Nádasdy nemzetség birtokába jutottak, és Nádasdy Ferenc gyászos kimultáig ezen család birtokában maradtak. Ekkor Ikrény a királyi kamara jószágai közé került, s megyei levéltárunk szerint haszonbérileg kezeltetett.

De Ikrény nem volt egészen a Nádasdyaké, mert 1614-ben Torkos Péter mint győrvárosi biró a megyei közgyülésen Nádasdy Pál tisztjét a győri határ legeltetéseért, utóbb pedig a városi határból tett foglalásokért megintette, az intés ellen Nádasdy Pál és Vizkelethy János mint ikrényi közbirtokosok tiltakoztak; hasonlókép 1619-ben is. 1770-ben pedig Körmendy, Stverteczky, Klempa, Bolényi, Eördeögh, Hajós, Brunovszky és Kaskovich családok birták. 1777 körül Lamberg Volrad

---

*) Ezen Paraszeg (ma Parázs-szer) föld Hédervár mezővárosába behat egész a tiszttartói lakásig, és a grófi kerttól csak az óvári ország-út választja el. 1697-ben birtoka felett per folyt, s Matusek András győri kanonok, mint volt hédervári plebános Széchenyi György győri püspök ellen bizonyítványt adott arról, hogy Paraszeg-föld, stb. minden időben a Hédervári nemzetség birtoka volt, s Hédervárhoz, nem pedig Ráróhoz tartozott.

Ikrény egy részét megszerezte, utóda pedig — az 1791-iki 73. t. cikk által honosított Lamberg Fülöp folytatta a szerzést, s ma már egész Ikrény, Lesvár és Oszhely a Lamberg grófi családé.

Kapi magyar falu Tóközben.

Kapi az előkorban a győri vár földje volt s 1209-ben II. Endre király ezen várföldeket Tóth mosonyi főispán Demeter és Tamás fiainak adományozta (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 1. 190.). 1251-ben a kapii földeket Móric mester nyitrai főispán a mórichidai prépostságnak ajándékozta (u. o. IV. 2. 88.). Ugyanitt a Kapy nemzetség is birt, mert Barbachy Bálintné — mint első férjétől Kapy Györgytől származott fiainak gyámja — Zsigmond királyhoz folyamodott János mester és János mórichidai prépost ellen, kik 1314-ben Kapin volt birtokát elfoglalták. A király vizsgálatra a győri káptalant küldötte ki (u. o. X. 8. 379.). 1764-ben az ágostaiak igazolván a régi vallásgyakorlatot, a megyegyűléstől torony nélkül való templomépítésre engedélyt nyertek.

Kis-Bajcs magyar falu Szigetközben.

1848 előtt kurialis nemes falunak tartotta magát, s nem akart a szomszéd bácsaiakhoz hasonló egyházi nemes lenni, bár a győri püspökségnek fegyver- és viza-halászati jog és díj fejében mai napig is fizet. Nincs ugyan bizonyos adatunk, de úgy látszik Nagy- és Kis-Bajcs, Bácsa, Szava mind egyházi nemesi helyek voltak. A török uralom alatt birtokából kiűzött nemesség e vizek közé menekült, s a földesuraságok örömmel fogadták a fegyverviselő népet, telkeket adogattak neki. kezdetben csekély haszonbérért, a terhes hadiszolgálatok miatt azonban ezt sem birták fizetni; de mivel szükség volt reájok, évről évre maradtak, hihetőleg jobb időkben lerovást is igértek. Talán így keletkezhettek a többi világi uraságoknál is a kurialista nemes bérnökök. Itt látjuk alapját annak is, hogy területéhez képest Győrvármegye az országban legnagyobb számu nemességgel birt; mert körülbelül 26 □ mfdnyi területen közel 12 ezer nemes főt számlált. Megyei levéltárunkban számtalan az óvás, ellenóvás és tiltakozás, hogy a nemes jobbágyok vagy bérnökök megyei tisztségre ne alkalmaztassanak. Különösen a győri püspök, káptalan, Héderváriak és Czoborok tiltakoztak ez érdemben legtöbbet; de az apró nemesség hamar felismerte érdekét, e részben összetartott, ellenóvást tett, ha szükség kivánta bocsánatért esdett, s bármi úton kivitte, hogy a megválasztott nemes jobbágy vagy bérnök megmaradjon a hivatalban. Utóbb hű hadi szolgálatok jutalmául egész

községek kiváltságért folyamodtak, s megnyerték, csak azt sajnáljuk, hogy habár a kihirdetésnek több nyoma van, de magát a kiváltságlevelet nem kutathattuk fel. *)

1594-ben Győr ostroma alatt az úgynevezett Táborhelyen a keresztény sereg ágyu-sáncokat emelt, és téves azon vélemény, mely e helyet római maradványnak tartja.

Pusztult hely:

Szava vagy **Zava** Bácsa és Bajcs között, mely utóbbinak határába olvadt; lakói szintén egyházi nemesek voltak. 1231-ben Zoa név alatt azon perben olvasunk róla, melyet a győri káptalan és M. mester között II. Endre király elintézett (Árp. k. Okmt. I. 283.). 1318-ban a győri káptalan bizonyságot tesz arról, hogy Kálmán győri püspök a szavaiakat egyházi nemesekké tette, kik hadkötelezettségeiket négy márka nehéz ezüsttel meg is válthatták (*Fejér Gy.:* C. D. VIII. 2. 192.). 1642-ben megyei levéltárunk szerint Szavay család birta. Az 1612-ik évi megyei nagygyülés az alispánnak meghagyta, hogy Pázmán Ferenc vajdától a zavai révet erőhatalommal is elvegye (megyei lvt. I. jkv.). 1640-ben Szavát egy folyócska hasította át, melyet jegyzőkönyveink Tugát néven említenek. Az 1683-ki hadjáratban átcsapott török portyázók fölgyujtották, elpusztították, s többé fel sem épült.

Kóny, legrégibb oklevelekben Cohn, magyar falu Tóközben.

Kóny első birtokosául Endust vagy Endrét találtuk, kinek 1228-ban örökös nélkül történt halála után, II. Endre király Kónyt a Téth nemzetségből való Demeternek adományozta (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 4. 77.). Talán ugyanezen Demeterben halt ki a Téth nemzetség — miután erről többé nem olvasunk; Count pedig II. Endre a templomosok rendjének adományozta. Kónynak ekkori határait és szabados lakóit is elősorolja a nagybecsű oklevél (Hazai Okmt. II. 2—3.). 1491-ben II. Ulászló király — Simon mesternek a győri keresztesek praeceptorának kérésére II. Endre okmányát átírva megerősíti (u. o. 372. l.).

1524-ben II. Lajos Győrben szintén megerősíti Hunyady Mátyás királynak 1486 junius 24-én kelt azon levelét, melyben Mátyás a győri keresztelő szent János egyházának kónyi jobbágyait adómentesekké tette (Győri kápt. lvt. 17. fiók, 1. csomag, 2. sz. és Hazai Okmt. II. 427.).

---

*) Nevezetes körülmény az is, hogy a töröknek hódolt és elpusztított falukról számos adathoz juthattunk, de a török uralomtól ment felső vidékben alig birtunk egy-két adathoz jutni.

[redacted]

A győrmegyei kapuknak 1531-ben történt legrégibb összeírásában Kóny földesurai gyanánt a rhodusi keresztes barátokat találjuk, de a XVI. század végeig úgy látszik a királyi kamara birta, s gyakran változnak haszonélvezői; így az 1544-ki összeírás szerint a győri káptalant, 1555-ben pedig Nádasdy Kristófot találjuk mint Kóny birtokosát. A szomszéd (sopronymegyei) Szovát helység jegyzőkönyvében pedig 1553-ik évről következő szomoru feljegyzés olvasható: „Naponkint látjuk a kónyi szomszédoknak elpusztult házait, kiket a török pusztított el“ (Magy. tört. tár. VII. 5.). Gregoriancz Pál győri püspök 1559-ben Kónyt iskola-alapul kérte, s így történhetett, hogy 1569/70-ben Kónyt a győri káptalan birtokában látjuk. 1593-ban Armpruszter Pál a magyar királyi kamara számvevője — Kóny helység jövedelmének állapotáról a kamarának jelentést tesz, minek következtében az udvari kamara a pozsonyi kamarának meghagyta, hogy Kónyt a káptalantól elvegye; a mi meg is történt, de mivel az átvétel alkalmával a kamara a káptalan gabona-asztagait is elfoglalta, a győri káptalan ezen sérelemért Mátyás főherceghez folyamodott, ki is az ügy állásáról felvilágosítást kért. Utóbb (1598-ban) Kutassy János győri püspök s királyi helytartó Rudolf királyhoz folyamodott, és Kónyt iskolai célokra kérte. A király erre új adomány-levelet adott, melyben Kónyt a győri káptalannak adja azon kötelezettséggel, hogy Kóny jövedelmét lelkiismeretesen a tanulókra fordítsa.

1641-ben Nádasdy Ferenc katonái a helységet kifosztották (megy. lvt.). 1681-ben Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök a káptalan tulajdonához tartozott Kónyt elfoglalta, a miért Orbán István királyi személynök a püspököt megintette, és Kónyt a káptalan részére visszakövetelte. E megintésre adott válaszában a püspök tagadja hogy Kóny a káptalané lett volna, hanem igen is a püspöké, ki annak jövedelmét a győri kántorokra és iskolákra tartozik fordítani; miként ő (t. i. a püspök) híven teljesítette is (mindkét levél eredetije a kápt. lvtárban.). 1685-ben Széchenyi György az esztergomi érseki székre kineveztetvén, Kónyt a káptalannak visszaadja, s e helységhez intézett levelében kifejezi, miszerint Kónyt eddig is csak a győri káptalan jóakaratából és engedelméből birta (Győri tört. és rég. füz. I.).

Kulcsod, régi magyar falu Csilizközben, a N.-Duna bal partján, ezen folyam és a Csiliz-vize közé ékelve.

1252-ben IV. Béla király kulcsodi udvarnokait a premontrei rend thuróci prépostságának ajándékozta (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 5. 306. és 345.). 1268-ban Komáromvármegyéhez tartozott majorság (villa) volt (u. o.

IV. 3. 449.). 1405 márc. 27-én Zsigmond király a komáromi főispán-várnagynak megparancsolta, hogy egyebek közt a Komárom várához tartozó kulchodi nemeseket, — bár szabadság-leveleik elvesztek, — régi kiváltságaik- és szabadságaikban meghagyja (Hazai Okmt. I. 297.). 1535-ben I. Ferdinánd Kulchodot a pannonhalmi főapátságnak adományozta (*Czinár Mór:* Monasteriologia I. 111.), s 1848-ig e helység a bencés rend birtokaihoz tartozott.

Mikor és mikép kapcsoltatott Győrvármegyéhez? ennek nyomát nem találtuk; de 1612-ben másokkal együtt a kulcsodi nemesek is Győrvármegye közgyűléséhez folyamodtak Forgách bibornoknak Csilizközben tett erőszakos tizedszedése ellen (megy. lvt. 23/1612.). Mi Bartal Györgynek „Csallóköz vázlata" cimü munkája nyomán úgy véljük, hogy Kulcsod mint csilizközi helység már a honalkotás korában osztatott Győrvármegyéhez, és időközönkint Komáromhoz történt csatlakozása csak a viharos időknek kifolyásául tekinthető.

Ladomér, magyar falu Szigetközben. Ladomér hajdan a zámolyi határ alkatrészét képezte, s ladoméri kuria néven fordul elő. 1474-ben a szent-mártoni konvent Országh Mihály nádor parancsára Darnay Lászlónak Jakab fiát a ladoméri kuria birtokába bevezette (Hédervári lvt. 31-ik csomag, 1/1474.). 1658-ban I. Lipót király Viczay Jánost és ennek nejét: szül. Hédervári Katát a fi-ágot illető jószágok birtokában megerősítvén, Zámolyt a ladomér kuriával együtt mint e család birtokát említi. Manap is a Viczay grófi családé. *)

Markota a már fönnebb (512. l.) említett B ö d ö g é v e l összeépült magyar falu Tóközben; az úgy nevezett l ó - r é t i ér árka választja el a két falut, melynek egy községi hatósága van. Bödögét 1619-ben Nyáry Pál birta, ki „bedeghi" előnevét e falutól vette (megyei lvt. III. jkv.). Mikor és mikép jött a győri káptalan birtokába? — nem tudjuk, de „Bedegh" földjére Nyáry már 1161-ben nyert III. István királytól adományozást (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 5. 121.).

Medve, **) magyar falu Csilizközben. A N.-Dunán átjáró kompnak kikötő rév-helye, melyen át Győr és Pozsony vármegyék egymással közlekednek.

---

*) Jelenleg már ennek örököséé: Khuen Károly grófé (l. 516. l.). — S z e r k.

**) Több statistikai munkában e falu német nevét hibásan olvassuk „Weiskirchen"-nek, mert ez a N.-Duna által elmosott E g y h á z a s - m e d v é t (522. l.) illette

1252-ben még a pozsonyi várhoz és ugyane megyéhez tartozott (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 5. 806. és 345.); utóbb a Hédervári nemzetség birtokába került, kik szerződéses — contractualista — nemességet telepítettek Medvére, kik magukat Viczay Héder gróftól, mint a Héderváriak jogutódjától nem rég örökösen megváltották.

Az 1681 május 24-én tartott megyei közgyűles Medvénél a Duna árkát kiásatni rendelte.

P u s z t u l t h e l y:

A hédervári és a megyei levéltárban Nagy-Medve mellett még **Kis-** vagy **Kenderes-Medve** is említtetik (l. Hédervár és alább Szabadi leirásánál), mely utóbbi Szabadi falu határában állott.

Nagy-Bajcs magyar falu Szigetközben Kis-Bajcs és a N.-Duna között, melyhez közel épült, s határa átterjed a N.-Duna balpartjára is. Pecsétjének körirata: „S i g i l l u m. R e g n i N o b. d e N a g y B a j c s." Viszonyai Kis-Bajcséhoz hasonlók.

1607-ben Zavay Tamás —, 1624-ben nyáradi Rezy Gergely kis- és nagy-bajcsi birtokait a Féll nemzetségnek eladta. 1720-ik évi megyei gyülésen a nagy-bajcsi nemes község számára adott kir. kiváltság-levél kihirdettetett, mely alkalommal a nagy-bajcsi község kiváltságos szabad nemesi községnek kimondatott, s a hozott határozat szerint mindenféle tized és földbér terhétől felmentetett.

P u s z t u l t h e l y:

Egyházas-Medve 1581-ben még állott, s a megyei jegyzőkönyv ez évről zavai Bán Istvánt, mint egyházas-medvei nemes lakost említi (megyei lvt. I. jkv.).

Nyárad, magyar falu Csilizközben. Multjáról kinyomoznunk egyebet nem sikerült, minthogy az 1646-ki megyei közgyűlés Nyárad községnek meghagyta, hogy 12 frt büntetés alatt községi birót válaszszon, mert a beterjesztett szolgabirói jelentésből az derült ki, hogy Nyáradnak 50 évig nem volt községi birája.

Öttevény, melléknevéről Ö r e g - Ö t t e v é n y, magyar falu Tóközben. Nevét hihetőleg a K.-Duna és Rábca folyók kiöntései által ide hordott iszap ö n t e v é n y t ő l nyerte.

1379-ben olvasunk róla először, a midőn Hédervári-féle birtok volt (Héderv. lvt. I. csom. 11/1379.). 1421-ben Zsigmond király levele E y t e v e n t szintén mint Hédervári birtokot említi (*Fejér Gy.:* C. D. X. 6. 377.). 1619-ben Zavay Tamás járási szolgabiró jelenti, hogy a

[redacted]

tűz által elpusztult öttevényiek kapuját kettőre kellett neki leszállítania (megyei lvt. I. jkv.). 1623-ban Baksay János bakonybéli apát a megyei közgyűlésen panaszt tett, hogy öttevényi birtokát — úgynev. ostyai földet a Héderváriak elfoglalták. Ugyane korban sokat szenvedett az abdai várdában tanyázott német őrségtől is, és ez érdemben Gombos Bertalan, mint a Héderváriak tisztje, az 1627-ki megyei közgyűlésen panaszt is emelt.

A Bécs ostromára indult török had ismét feldúlta, elégette, s lakóit — kik nem nenekülhettek, legyilkolta. A törökök kiüzetése után Széchenyi György érsek Öttevényt a rárói uradalommal családja számára szerezte meg (l. alább Ráró). Pár év mulva már a német katonaság sarcolta és pusztította, oly annyira, hogy a tulajdonos főpap kénytelen volt 1689-ben a zaklatások miatt Győrvármegyénél panaszt emelni, és a bajok orvoslását sürgetni (Győri tört. és rég. füz. I. 349.; továbbá megyei levéltár).

A megye iparkodott a bajokon segíteni — a mennyire tehetségében állott; de azért a német katonaság erőszakoskodása tovább is folyt, és a falu népe utóbb is megszökött, s pusztulásnak hagyta a falut, mely a bekövetkezett Rákóczy hadjáratok előtt már elpusztult. E közben — t. i. 1699-ben lőn szabályozva az öttevényi vámdíj (Hédervári lvt.). 1701-ben ismét megtelepíttetett, s 1704-ben újra a császári hadaktól szenvedett.

Mint ország-útba eső helység az 1848/49-ki hadjáratok alatt is sokat kiállott.

A bekebelezett puszták közől Sándorháza hajdan szintén öttevényi határ volt, s ebből 1772-ben a Viczay örökösök közt eszközlött osztályozás folytán lőn kiszakítva és a rárói uradalomhoz csatolva; jelenleg a Sina báró családé.

Pilinger puszta szintén a hédervári uradalomhoz tartozott; a XVII. században a győri várparancsnokság mint a győri várhoz tartozott földet erőhatalommal elfoglalta, mi ellen 1720-ban Viczay Jób báró a megyei közgyűlésen tiltakozott is. 1748-ban Viczay Jób grófnak özvegye Ebergényi Eszter — ki a hédervári uradalomtól elidegenített egyéb részeket is visszaszerzett — felhivta a győri várparancsnokságot, hogy nyilatkozzék: mi jogon foglalta el és birja Pilingert? Utóbb csakugyan sikerült visszaszereznie a pusztát, melyet a grófi családtól csak nemrég vett meg Jerfi Antal.

Pataház — lásd Révfalunál (528. lap).

Patas, magyar falu Csilizközben.

1270-ben a patasi földek birtokában a nyulak-szigeti apácák megerősíttettek (*Fejér Gy.*: C. D. V. 1. 196.). Az 1607-ki megyei közgyűlésen Hersich Bálint a nagyszombati apácák érdekében a patasi birtok-foglalások ellen tiltakozott (Megy. I. jkv.). 1620 január 13-kán Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a nagyszombati apácák patasi birtokát és a komárom-megyei Apáca-Szakállost bizonyos Karner Dánielnek 2000 magyar forintért zálogba vetette (Győri tört. és rég. füz. II. 258. l.). 1721-ben Győrvármegye közgyűlésén Patas kiváltság-levele kihirdettetett, s ekkor mint nemes község katonatartás, fuvarozás és egyéb terhek alól felmentetett, s a szabadalmas taxás helyek közé soroztatott. 1746-ban a helvét hitvallásuak templomot építettek, de 1747-ben a megyei közgyűlés elhatározta ennek leromboltatását; azonban a kiküldött végrehajtót a nép elűzte.

Pinnyéd, magyar falu Tóközben a Rábca folyó bal partján; hajdan hihetőleg a győri püspökség halász-szolgái lakták (innen nyerte „Fischerdorf“ német nevét), s most is annak birtokaihoz tartozik. Talaja rendkivül vizenyős, csak a falu van kissé emelkedettebb dombon, s arról nevezetes, hogy Pinnyéden temető sincs, mert alig pár lábnyira ásnak, a viz felfakad, s kénytelenek a Rábca nyugoti felén a győri határban tartani temetőt.

Pinnyéd régi birtoka a győri püspökségnek; az 1590 szept. 6-kán tartott megyei közgyűlésen mint falu említtetik; ekkor szabadalmas malom-birtokosok lakták, s megyei jegyzőkönyveinkben hosszú időn át a taxás faluk között olvassuk nevét. Ugyancsak 1590-ben Miksa herceg német hadai elpusztították, de hamar felépült; 1594-ben Győr ostroma alatt ismét császári hadak szállásoltak benne, s a keresztény seregek ezen menekülvén el, ezek vagy az üldöző törökök a falut felgyujtották. 1608 aug. 23-án közgyűlésileg lőn kihirdetve a győri káptalan bizonyság-levele, mely igazolja, miszerint Gregoriancz Pál győri püspök Pinnyéd számára 1537-ben királyilag megerősített kiváltság-levelet adott (Megyei I. jkv.). Az 1689. évi jegyzőkönyv szerint a szolgabiró kiküldetett azon károk összeírására, melyeket itt a német katonaság és a Pálffy huszárok rablásaikkal okoztak.

Radvány — melléknéven Csiliz-Radvány, magyar falu Csilizközben.

Nevét hihetőleg a honfoglaló Rad nemzetségtől nyerte, mely a dunántúli kerületben telepedett le (*Czech J.*: Töredék a magyar gyökeres

régi nemzetségekről. Tudom. gyüjt. 1828. évi folyam, V. k. 84. l.). A XV-ik században még a Radványi nemzetség birta (*Fejér Gy.:* C. D. 5. 871. l.). 1580 körül Istvánffy Miklós alnádor és történetiró szintén radványi birtokos volt — neje: Both Eszter után (Megy. lvt. I. jkv.). Ma számos közbirtokos lakja.

Rába-Patona, de többször K á p t a l a n - P a t o n a néven is olvassuk, magyar falu Tóközben. A helység pecsétjének körirata: „C a p t o l o n. P a t o n a. P e c. 1701." Benne szántó-vas, buzakalász és csoroszlya.

Patonáról — mint buchariusok földjéről első említést 1253-ban találunk (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 1. 298.); de az oklevélből ki nem vehető, melyik Patona? vajjon ez-e, vagy a veszprém-megyei Lovász-Patona? Czech jegyzetei szerint mindét Patonát besenyők*) lakták, kik határőri szolgálatot tettek, és pedig a rába-patonaiak gyalog, a lovász-patonaiak pedig lovon. 1368-ban már kétségtelen oklevél igazolja, hogy ekkor Rába-Patona a győri káptalan birtoka volt (Akademiai értesítő 1863-ik év. 1—26. l.). Az 1562-ki szárazságban Győr vidékén őrleni nem lehetett, s a győri várőrség gabnája megőröltetése végett itt a Rábán malmot építtetett (u. o.). Határának egy része — az úgy nevezett „P é n z e s-r é t" a Rábán alul — a töröknek meghódolt területen lévén, 1620-ban ifjú Mehmet aga ezen réttől adót követelt; minthogy pedig a vármegye és a győri parancsnokság keményen tiltotta a töröknek való adózást, — a patonaiak ezen adókövetelést Győrben bejelentették; de mivel sem a vármegye, sem a várparancsnokság őket a török hatalom ellenében megvédeni nem tudta, hogy a nagyobb veszélytől menekülhessenek, megengedtetett nekik a pénzes-réttől csekély adót fizetni. 1623-ban az aga több lovast magyar ruhába öltöztetett, s mintha ezek az előnyomuló Bethlen Gábor lovasai volnának, velök Patonára ütött, s különösen a gyermekeket szedték össze, és ezeket Fehérvárra hurcolták. Midőn pedig a szülők kiváltásukért utánnok mentek, addig senkivel szóba sem állottak, míg 70 forint évi adót meg nem igértek, és csak azután adták ki a gyermekeket fejenkint lefizetett váltság-díjért (u. o.). 1626-ik év őszén a Győr alatt rabolt török portyázók Patonára rohantak; de Mehmet aga is ott termett, és nem engedte őket megraboltatni, hanem — megrabolta maga.

1633-ban a nagy sarcok és rablások miatt Győrbe folyamodtak, s Mansfeld Fülöp gróf győri parancsnok azon tanácsot adta nekik, hogy hagyják oda végkép Patonát és Győr-ujvárosba települjenek át; e

*) Nevét is valószinüleg ezek alatt nyerte a két helység.

tanácsot természetesen el nem fogadván, Patonát árkokkal és palánkokkal vették körül, népe határőrséggé alakult, utóbb pedig földesurok — a győri káptalan egy várdát is építtetett, melynek őrségéről gondoskodni a győri várparancsnokságnak lett feladata. A várda azon dombra épült, hol ma az urasági majorság áll. Felszereléséhez a vármegye 100 frttal járult, minthogy Patona által Tóközt is védeni ohajtotta. Ez intézménynek eredménye az lőn, hogy a falu ellenséget fogadott be saját szállásába, mert a várda német őrsége csak úgy rabolta és kinozta a patonaiakat, mint a török; ez okból az 1636-ik évi megyei közgyűlésen a győri káptalan kijelentette, hogy az őrséget Patonán tovább már nem türheti, mert ez több kárt tesz ott, mint hasznot. Azonban az egyszer befészkelt császári katonaságot nem lehetett többé kizavarni; sőt Mansfeld gr. Patonát már egészen kincstári birtoknak tekintette, s 1645-ben a káptalan jogainak teljes mellőzésével a lakosokat Győrbe hajtatta, s itt hüségére feleskűdtetette. E naptól a patonaiaknak is szabad lett a rablás, és ezentúl legkisebb gondjok volt az ősi fészkök védelme, hanem széjártak, mint egyéb német hadak, kalandokra; de 1647-ben meglakoltak érte, mert az őrség csatangolása miatt védtelenül maradt Patonára török portyázók csaptak, ezt földig lerombolták, a lakosok egy része ugyan elfutott, és nádasokba, mocsárok közé menekült, de a kit a törökök elérhettek, azt levágták, vagy rabszíjra fűzték, marháikat pedig elterelték (u. o.). 1649-ben Patonát a győri káptalan újra felépíttette és megerősíttette, az ezen évi országgyűlésen pedig kieszközölte, hogy Patona a kényszerített hűségi eskü dacára a győri várparancsnokságtól függetlenné tétetett (Corp. Jur. 1649 : 15.). E törvénycikk szentesítése után a káptalan mint törvényes földesúr új feltételek mellett telepíttette meg Patonát.

1655-ben sáncait a káptalan ismét kijavíttatta, s III. Ferdinándtól két vásárra nyert szabadalmat. 1683-ban a roppant török sereg Patona vidékén táborozott, és Bécs sikertelen ostroma után ezen futott vissza; az ekkor szétdúlt várda többé fel sem épült (Akad. ért. 1863. 1—11. l.).

1809-ben a győri ütközet előtt való napon a pozsonyi fölkelt nemességből 50 ember táj-szemlére Tóközbe küldetett, s e tájra tévedt, hol mintegy 400 francia lovas vette őket üldözőbe, és a patonai hid felé szorította; de a pozsonyiak Olgyay parancsnok vezérlete alatt nemesak átvágták magukat, de több franciát is elfogtak.

Pusztult hely:

Kóós. egykor falu, a rába-patonai határba olvadt, helyét mai napig Kóós-dombnak nevezik *). I. Mátyás király oklevele 1472-ben

*) Lásd „a megye árpádkori térképének igazolását", 479. l — Szerk

mint a Poky nemzetség birtokáról tesz említést (Magy. tört. tár. VII. 5.).

Ráró, magyar falu Szigetközben. A mintegy 40 holdas parkban roskadozó kastély áll a hajdani vár helyén, melyet 1293-ban Frigyes római császár hadai elfoglaltak; a vár visszafoglalásánál magát kitüntetett Ost Vitált a király vitézségeért jószággal jutalmazta meg (*Fejér Gy.:* C. D. és *Lehóczky:* II. 264.). Ottokár cseh király is két ízben dúlta fel; különben a Héderváriak birták (Héderv. lvt.). A XVI. században Hédervárral együtt (lásd ezt) Ráró is a Bakicsok tulajdonába ment át, s 1550-ben Bakics Péter a rárói várt 10 forintért Pálffy Péternek adta zálogba (Héderv. lvt. XI. csomag, 2/1550.). 1559-ben Révay Mihály és Czobor Imre mint Bakics-örökösök a zálogba vetett kastélyt Pálffy Pétertől visszaszerezték (u. o. 3/1569.). Az 1592 máj. 8-kán tartott megyei közgyűlés Pápay Bálintot a rárói vár provisorává nevezte ki (Megyei I. jkv.).

1600-ban Révay Ferenc és Péter, Hédervári István alispán, Czobor Márton és Czobor Imre birták Rárót, s mivel ez Győr ostromai alatt elpusztult, a lakosoknak 6 évre minden szolgálmányoktól felmentő szabadalom-levelet adtak (Héderv. lvt. VIII. csomag, 24/1647.). 1658-ban Széchenyi György kalocsai érsek s győri püspök a Révay nemzetség rárói birtokrészeit megvette (u. o. 22—23/1658.); a Bakics-örökösök része pedig örökösödés és eladás által e korban sokfelé oszlott. Az 1615 máj. 2-kán tartott megyei közgyűlésen a német lovasok által Rárón okozott károk miatt Syey János a rárói nemes urak nevében megtagadta az adót. Ugyane korban Széchenyi György egymásután szedte össze a rárói uradalomhoz tartozott birtokrészeket, így megvette: gr. Nádasdy Fer. és Pázmány Miklós (1659-ben), Tharnovszky Szaniszló (1660-ban), Jakusich Imre (1661-ben), gr. Kéri Ferenc (1665-ben), és Maholányi János (1686-ban) birtokait (Héderv. lvt. az érsek saját jegyzetei közt.).

1686-ban gr. Kaunicz Domokos vette meg Erdődy Borbálának örökségi birtokát; a vevőnek holta után Kaunicz és Apponyi Lázár grófok lettek egyenes örökösök. Apponyi Lázár embertelenségeinek szomorú emlékeivel telve vannak megyei jegyzőkönyveink. Utóbb mind Apponyi, mind Kaunicz a rárói birtokrészeket Viczay Jób grófnak örökáron eladták, s miután ugyanez utóbbi a Széchenyi örökösök birtokait is megszerezte, mindezek a Hédervári-féle jószágokkal együtt Viczay grófoknak birtokába szállott. De csak rövid időre; mert Viczay Jób gyermekeinek 1773-ben történt megosztozása alkalmával a rárói

uradalom Viczay Eszternek, — férjezett báró Sándor Antalnénak jutott, kiről ismét fiára: Sándor Móric grófra szállt; ez pedig Sina János bárónak adta el, s jelenleg ennek hagyatékához tartozik (Megyei és héderv. lvt.).

Réthi, kis magyar falu Tóközben a Rábca-parton. Nevét hihetőleg sok rétségétől nyerte, mert a szántóföld a rétséghez aránylag itt igen csekély.

Réthi legrégibb helységeink egyike, hajdan győri vár-föld volt, lakói pedig győri vár-szolgák voltak. 1210-ben II. Endre király ezen vár-földekből 2 ekényit (mintegy 512 magyar holdat) Tóth nádornak adományozott (*Fejér Gy.:* C. D. III. 2. 175.). 1251-ben Móric mester nyitrai főispán Réthin birt majorságát a mórichidai premontrei préposts ágnak ajándékozta, mely korban Réthit Kapi helységtől földhányás és Tomold nevű víz választotta el (u. o. IV. 2. 88.). 1610-ben Gyapay Györgyöt, 1613-ban Zánthó Istvánt, 1677-ben Gyapay Miklóst, csáfordi Nagy Györgyöt és Irdenczy Jánost mondja megyei levéltárunk a falu birtokosainak. Az előbb úrbéres község ma már nagy részben megszerezte Réthit.

Révfalu és **Pataház** külön álló — de egy adóközséget képeznek, melyet csak keskeny tér választ el egymástól; a Kis-Duna bal partján Győrrel szemközt, melylyel hajó- és talphid által közlekedik. Ugyanezen adóközséghez tartozik még K i s - T á k ó, mely Révfaluval együtt a győri püspökség birtokaihoz tartozott, de az urasági birtokot Révfalu községe megszerezte.

Révfalu hajdan T ő k é s nevezettel birt; jelen nevét utóbb nyerte a közlekedést fenntartó révtől. Pataházának felső része F e l f a l u, — alsó pedig M a l o m s o k nevet viselt; e részeket V. István király 1271-ben a felszabadított Győrvárosának ajándékozta. Mikor változott át Felfalu és Malomsok Pataházára? — nem tudjuk. XVI. században mind a három néven is előfordul (Győri kápt. lvt. bevall. jkv. I. 150. és 151.). Minthogy megyei jegyzőkönyveink és egyéb okiratok a P a t a őscsaládi nevet többször említik, igen hihető, hogy egykor e nemzetség birta, s ettől örökölte Pataház nevét.

Mindezen helyeket Frigyes osztrák herceg Győr ostroma és bevétele alkalmával elpusztította; hasonló sors érte 1271-ben Ottokár cseh hadai részéről; e harcok után különösen Tőkés név többé elő sem fordul, sőt 1297-ben Tivadar győri püspök kiváltság-levelével már nem Tőkést, hanem Révfalut telepítette, s a révfalusiaknak örök időkre vám-mentes-

séget adott a Győrrel való közlekedésre, sőt megengedte, hogy saját gyalog révet tarthassanak. Az erről kiadott okmányt utóbb Liszthi püspök is megerősítette. 1594-ben Szinán török vezér ostromlása alatt ismét elpusztult. 1608-ban lőn kihirdetve Révfalu kiváltság-levele, mely időtől mindenkor a taxás helyek között olvassuk.

Pataház egy részét 1607-ben Zalay György birta. 1613-ban Alsóky Márton patabázi birtokát a győri két protestáns gyülekezetnek örökáron eladta, miután ezek zálogkép már régebbi időktől birták. A győri püspök — mint szomszéd révfalusi birtokos ezen eladásnak ellenmondott, de a protestánsok mindazonáltal templomot építettek. 1616-ban Forgách bibornok a révfalusiakat törvényesen intette az elmulasztott tized megadására, a győri püspökség pedig tiltakozott a bibornoknak ezen intelme ellen, kijelentvén: hogy a győri püspökség javadalmaihoz tartozó Révfaluban a bibornoknak semmi joga a tizedszedéshez. 1618-ban nemes Geönczy Miklós protestáns predikátort megyei határozat lakásából kitiltotta, de a várőrség őt védelme alá vette (Megy. lvt. 15/1618.).

1710-ben a másfél évig pusztított pestis idején a betegek számára itt „Lazarethum“ név alatt kórház épült, mely miatt a pataháziak annyi kárt szenvedtek, hogy kárpótlásul őket a megye 5 évre mindenféle adó terhe alól felmentette. 1746-ben Pataházát eörményesi és karán-sebesi Fiáth Ádám birta, ki azt Dayka Andrásnak adta el, a minek a győri jesuiták — mint új adományos birtokosok ellenmondottak, minthogy a protestánsoktól elvett patabázi birtok nekik lőn adományozva. 1777-ben Bacsák József kamarai tanácsos a vármegyéhez intézett folyamodványában előadja, miszerint ő a győri jesuiták patabázi birtokát a kincstártól megvette, de a győri egyesült ágostai és reformált hitközség 3 telket mint állítólagos tulajdonát elfoglalt; kéri tehát ezen 3 telek birtokába magát bevezettetni. Ebből hosszas vita fejlődött ki; a megyei közgyűlés a hitközség részére, míg 1780-ban kelt korlátnoki parancs Bacsák előnyére döntötte el a kérdést; ez utóbbi ellen ismét Viczay Mihály gróf tiltakozott, mert szerinte a vitás telkek az ő ősi családi birtokaihoz tartoznak; magáévá tette e tiltakozást a megyei közgyűlés is, és Bacsák keresetétől elütteteit. Megyei jegyzőkönyveinkben e telkekről többé szó sincs, de azért bizonyos, hogy Bacsák utóbb mégis azoknak birtokához jutott (Héderv. lvt. XI. csom. 12/1736.).

Sövényház, német falu Tóközben. Hajdani neve Rába volt.

A XIII. és XIV. században a Sövényházi nemzetség birta (*Fejér Gy.:* C. D. X. 2. 410.). 1585-ben (a megyei jegyzőkönyv szerint) Török

János, — 1624-ben és 1636-ban Pázmány Ferenc naszádos vajda birta; 1673-ban pedig Jagosich Mihály és a győri jesuiták birtokában találjuk Sövényházát; különben sok kézen ment át. A XVII. században magyar ajkú lakói voltak, mint ezt a helység által ez időben magyar nyelven kiállított bizonyítvány igazolja (eredetije a hédervári lvtárban). Ezen iraton látható a falu pecsétje, melynek körirata ugyan olvashatlan, de belkörében vizhullámokon egy tojásdad medence lebeg, melyből nőalak derékig emelkedik ki, karjait kitárva s jobb kezében halat, baljában pedig evező-lapátot tartva. 1704-ben (megyei levéltárunk szerint) egész Sövényházát a győri jesuiták birták, s ez évben rác és német hadak felgyujtották és elégették; magyar lakói is hihetőleg ekkor üzettek szét; annyi bizonyos, hogy 1715-ig elhagyottan állott a falu, s ez évben a jesuiták 3 évi adómentességgel hozták mai német lakóit; de hogy honnan? — annak nyomát megyei levéltárunkban nem találtuk.

Pusztult hely:

Szapud, hajdan Szent-Szapud, ma a sövényházi határba olvadt puszta. 1484-ben I. Mátyás enyingi Török Jánosnak és Borbálának itélte. 1580-ban Hathalmy Miklós birta (Tört. tár. VII. 25.).

Szabadi, magyar falu Szigetközben. Határában van Szunyog, máskép Lencseház nevű kis puszta; mindkettő Hédervári-féle jószág. A győri káptalan birtokához tartozott, s 1594-ben Győr ostroma alatt ez is elpusztult. A XVI. és XVII. században Hédervári nemzetség is birt benne, sőt némely emlékek egész Szabadit Hédervári jószágnak állítják.

Pusztult hely:

Kenderes-Medve a hédervári levéltár szerint Szabadi határában állott, de 1594-ben elpusztult, s határa a szabadi határba olvadt, hol egy dülő tartja fenn a falu emlékét (l. fönnebb Medvénél).

Szap. hajdan Zap, magyar falu Csilizközben.

Szap legrégibb időkben a pozsonyi vár földje volt, melyből Botó — szapi Pousa fia állítólag 2 részt elfoglalt; ez ügyben teendő vizsgálattal 1255-ben Roland nádor és Vince nyitrai püspök bizattak meg (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 328.). 1300-ban Alsó- és Felső-Zapot Zaapi János birta (u. o. X. 1. 543.). 1338-ban Zap és Balony között eszközlött határolásnál Miklós és János említtetnek a Zapi nemzetségből. 1364-ben Kont János zapi előnevet vett fel (u. o. IX. 7. 229.). 1479-ben Orbán

székesfehérvári prépost és királyi kincstartó, nemkülönben Bári Balázs és János panaszt emelnek a királynál Tamás győri őrkanonok ellen, hogy ez győrmegyei Dienes-Szapja nevű helység határában levő „agg“ erdejöket balonyi jobbágyai által összeégette, — hogy jobbágyaikat a halászattól elkergette, — és hogy a balonyi jobbágyok Tamás őrkanonok elődje által küldve, a Dienes-Szapja és Balony határán folyó Kisdva vizét igaz árkából kivezetvén, az ő jobbágyaik földjeire bocsátották, és ez által nekik évenkint nagy károkat okoztak. Mind e panaszok megvizsgálására a király a pozsonyi káptalant küldi ki (gr. *Teleky J.:* Hunyadiak kora. XII. 82.). 1753-ban a szapi reformatusok haranglábat állítottak, miért a vármegyei közgyűlés 250 forint birság fizetésére büntette őket.

Szőgye, magyar falu Szigetközben, a N.-Duna jobb partján, Győrtől éjszakra $1^1/_2$ mfd. Határa átterül a Duna bal partjára, hol a kis Vincemajor még ezen határ kiegészítő része. A csornapremontrei prépostság birtokaihoz tartozik. 1594-ben a szomszéd Véneknél átusztatott tatárok legelőször is ezt rohanták meg, felgyújtották és elpusztították.

Ujfalu, magyar falu Szigetközben.

Győr ostromai alatt elpusztult, s 1609-ben Hédervári János és Czobor Imre mint a helység urai 10 évre mindennemű szolgálat és fizetés elengedéssel édesgettek bele települőket (Héderv. lvt. 33. csomag, 1/1609.). Mikor és mikép szerzett Ujfaluban a Miskey nemzetség birtokot? — nem tudjuk; de 1663-ban Miskey Józsa itteni birtokát eladta (Megy. lvt. I. 9/1663.). 1770 körül ugyanitt a Jékey nemzetség is birt, mely birtokot Viczay Mihály gróf szerzett vissza (Héderv. lvt.).

Vámos, magyar falu Szigetközben; pecsétjének felirata: „Vámosi. falu. pecsetye. 1710.“; belkörében ekevas és csoroszlya, félre F. és M. betűk, hihetőleg az akkori biró nevének kezdő-betűi. Bekebelezett pusztája Sárás, hajdan Sárán-sér. Régi birtoka a győri káptalannak. 1466-ban I. Mátyás király a pozsonyi káptalant vizsgálatra utasítja azon birtokfoglalás ügyében, melyet a győri püspökséghez tartozó kis-bajcsi egyházi nemesek a vámosi határból, mint a győri káptalan birtokából Kis-Bajcshoz foglaltak (*Teleky J.:* Hunyadiak kora. XI. 173).

Vének, magyar falu a Kis-Dunának a N.-Dunába ömlésénél, lapályos árvizes térségen a Szigetközben. A németek hajdan Apfeldörfnek nevezték.

Vének igen régi falu. Sz. László király korában Veinick praedium volt (*Fejér Gy.:* C. D. 1093. I. 483.). Midőn IV. Béla a pannonhalmi apátság jószágait és jövedelmeit megerősíti, e birtokok között Weynuch is mint apátsági halászok által lakott praedium szerepel. E halászoknak kötelességök volt az apátot — a mikor ennek tetszett — számos személyzetével tulajdon hajóján Zigeth-főig vinni, és ezen utazásban a hajósi szolgálatot teljesíteni, de a hajók visszavontatásához az apát úr tartozott lovakat adni. Továbbá az egyház fonalából hálókat szőni, alkalmas időben az egyház számára vizákat fogni; továbbá az apát úrnak gondját viselni, stb. A véneki majorság nagyobb része akkor a Duna bal partján terült el; határait Gunu (Gönyő), Hucche (Hecse), Gund, Sz.-Vid, Vrucang (Sz.-Iván) képezték (Árp. kora. Uj Okmt. II. 14—15.).

1594-ben a törökök Vének fölött keltek át a Kis-Dunán a Szigetközben volt keresztény tábor megtámadására; a győri ostromok alatt Vének elpusztult, s a török uralom alatt elhagyott puszta hely volt, s a pannonhalmi levéltár szerint 1713-ban lőn újra megtelepítve.

Azon földnyelv, mely itt a két Duna között alányúlik, — a XVII. században Gyönyő alá terjedt, de Vének alatt átszakadt, és az elszakasztott részből a mai Torda sziget képződött, a Vének felől maradt rész pedig Anglia nevet nyert; végre a szakajtás-nak nevezett földrészt 1780-ban szelte le a Duna (Pannonh. házi lvt.).

Zámoly, magyar falu Szigetközben. Régi helység, mely már V. István királynak 1271-ben kelt oklevelében előfordul (*Fejér Gy.*: C. D. V. 1. 148.). A Hédervári nemzetség ős birtokai közé tartozott; Győr ostromai alatt többször elpusztult; utóbb a Bakicsok foglalták el; a XVII. században pedig Hédervári István megyei alispán szerezte azt ismét vissza. Az 1809-ik évi francia háboru alatt a vágrámi csatához Zámolyon keresztül vonult francia csapatokból elmaradottakat a a nép megrohanta, s többet közőlök a Dunába is vetett; ezért a franciák a falut felgyujtották, az elfogott zámolyiakat Győrben haditörvényszék elé állították és halálra itélték, de a győri püspök könyörgésére Narbone francia tábornok jun. 30-kán az elitélteknek kegyelmet adott.

Pusztai járás.

Asszonyfa, magyar falu, a megye déli határán; 1848 előtt kuriális nemes falu volt.

Asszonyfa régi helység, 1235-ben mint királyné birtoka Azzun név alatt fordul elő; ez időben u. i. a győri káptalan bizonyságot tett

arról, hogy Makariás — a királyné népeinek bilótusa — több bilótusnak azzuni földeket átengedett (Magy. tört. tár. VII. 35.). 1357-ben a pannonhalmi konvent bizonyságot tett arról, hogy az Azzuni nemzetség fiága Azzuni Erzsébettől a leány-negyedet (quartalitium) 16 dénár penzsával megváltotta (Győri tört. és rég. füz. I. 16.). Ez időtájban változott át Azzun helység Asszonyfalvára, az Azzuni nemzetség pedig Asszonyfalvayra, és ugyanezen 1357-ben az Asszonyfalvay Bán unokáinak terhét Sebus magára vállalván, a győrmegyei asszonyfalvai határban 21 hold földet és 2 kaszavágású rétet 14 bécsi dénár penzsáért Asszonyfalvay Aba unokáinak elzálogosított (u. o. 19.). 1363-ban cheb-ruozdi Nemes Miklós, kis-ruozdi Emey Péter és Domokos asszonyfalvai birtokosok voltak (u. o. 25.). 1423-ban Asszonyfalvay Péter csesznek alvárnagy Gara Miklós nádor előtt Ispán Pétert mint vőjét és szintén csesznek alvárnagyot asszonyfalvai jószágaiban örökösévé tette, s ezt Pichurdi Antal királyi ember — homo regius — által birtokba is vezettette (Győri tört. és rég. füz. I. 32.). Az Ispán nemzetség ekkor lépett Asszonyfalván birtokba, és az „asszonyfalvai" előnevet felvette. 1424-ben Zsigmond király Asszonyfalvai Péter által Ispán Péternek lett leány-fiúsítását megerősítette (u. o. 33.). 1451-ben Felpéczy Domokos Ispán Péternek asszonyfalvai birtoka fejében 100 igaz értékü aranyat kölcsönzött, a zálogos birtoknak felét nyomban birtokába is vette; de mivel Döbrentey Tamás a pannonhalmi apátság kormányzója (gubernator) már előbb ugyanazon birtokra zálogösszeget adott, azért ez újabb zálogolás ellen folyamodott; a vizsgálattal a győri káptalan lőn megbízva; ennek kiküldöttje Döbrenteyt a kérdéses birtokba vezetni szándékozott, de ennek Márk ellenállott. 1451 julius 2-kán a kormányzó Mathó nevü tisztje által az alsoki (ma szent-mártoni) vásárra ment Ispán Pétert nejével együtt elfogatta s pannonhalmi várában 10 napig fogva tartotta, julius 20-kán pedig az alispánnal, főbiróval és számos néppel Ispán Péter asszonyfalvai nemes udvarhelyére (curia) tört, 4 telkét fegyveres kézzel elfoglalta, 40 hold szántóföldjét és 10 kaszavágó rétjét víz alá borította, és 33 darab ökrét elhajtotta. Az 1453-ki országgyűlés határozata folytán az egyházi kiküldött Pichurdi Antal királyi emberrel Asszonyfalván ismét megjelent, s az ügyet megvizsgálván, Döbrentey Tamást az elfoglalt birtokrészek visszabocsátására felhivták; s miután ő ezt megtagadta, őt a királyi kuria elé perbe idézték. Végre a felek abban egyeztek meg, hogy az Asszonyfalván és Borbán peressé vált birtokrészek kérdésének eldöntését általuk választott és Mindszenten összeült 8 biró határozata alá bocsátották (u. o. 116—119.). Az eredmény nyomára

[redacted]

ugyan nem jöhettünk, de azt sem találjuk, hogy a pannonhalmi apátság valaha a szomszédos Asszonyfalva vagy Borba birtokába lépett volna.

A XVI. század második felében Asszonyfalván már a Szapáry családot találjuk, mely t. i. házasság által az Asszonyfalvayak közé olvadt. A helység már az első török portyázások alatt elpusztult (Magy. tört. tár. VII. 19.). E korban Asszonyfalva Asszonyfa nevet vett föl, s a Szapáry örökösök között felosztatott. A Szapáry fi-ág később grófi rangra emeltetett és egyebek közt az asszonyfai birtokot is a jelen század második negyedéig birta, a midőn azt a Szapáry grófok galánthai Sidó István — családi ügy-igazgatójoknak hű szolgálatai jutalmául egy részben öröktulajdonul oda ajándékozták, más részben pedig bizonyos számu évekre átirták. Sidó István egyenes örökös nélkül halt el, és végrendeleti örököse sárosfalvai Bittó László lett. E birtok fölött utóbb Sidó István özvegye és Bittó László között nevezetes perek keletkeztek, s Bittó László a harmincas években fegyveres kézzel foglalta el Asszonyfán a Sidó-féle birtokot, melyet Bittó László halála óta leányai Szluha Pálné és Nagy Leanderné birnak. Szapáry István Borbála leányának asszonyfai örökségén utóbb a Hollóssy, Borsó, Györgyi, Dobos és egyéb ágak osztoztak.

Megemlítjük még, hogy megyénkben alig volt kiterjedtebb nemzetség, mint az Asszonyfalvay, mely Győr- és Veszprém-megye számos családaival állott vérségi összeköttetésben.

Pusztult hely:

Told, II. Endre alatt az Üdvözítő tiszteletére épült egyházzal birt (*Czinár M.:* Mon. I. 73.). Ráth K. szerint 1377., 1422. és 1435-ben kelt oklevelek nyomán a pannonhalmi apátság birtoka volt. 1588-ban már mint pusztult helység említtetik s birtokosai Asszonyfalvay István és Szapáry István voltak (Györm. I. jkv.); utóbb Asszonyfa határába olvadt (Magy. t. t. VII. 23.).

Bőny, magyar falu.

Bőnyről 1415-ben olvasunk első ízben (Hazai Okmt. I. 308.), midőn t. i. Zsigmond király nov. 20-kán kelt levelében minden szabad embert felhivott, hogy azon Bewn helységet, melyet Bewni Márton vall tulajdonának — szabadon megszállhatja. Megszállotta-e ekkor valaki? — nem tudjuk; az bizonyos, hogy 1437-ben Bőnyön királyi vám volt, és hogy e korban a falut a Bőnyi nemzetségből többen birták, miből hihetővé válik a hagyomány, mely szerint e. tájon 3 — u. m. alsó, felső és nemes Bőny falu volt (Hazai Okmt. III. 387.).

Enyingi Török Bálint Gönyőt elfoglalván, a reformatiót Győrmegye ezen részén már elterjedtnek találta, s a bőnyi nemesség átalában Kalvin követője volt. 1635-ben Alsó-Bőnyt Eszterházy Miklós gr. nádor Szapáry András megyei szolgabirónak, és Valticher Mártonnak nádorilag adományozta; kétséges azonban, vajjon ezek az adományt birtokba vették-e, mert 14 év mulva — 1649-ben Pálffy Pál gr. nádor ugyanazon Alsó-Bőnyt Halászy István pannonhalmi várnagynak és Bencze Mihálynak a pozsonyi vár szállás-mesterének adta (Magyar t. t. VII. 19.). 1653 körül — megyei levéltárunk szerint — Bőny nagyrészét és Kutasföldjét Szeghy János alispán birta. Iványos Miklós a hirhedt bajnok, miután az érdi csatában a töröktől elfoglalt roppant kincsnek jutott birtokába, Takó Ilonát nőül vette, kivel Örkényen terjedelmes birtokot kapott, Kutasföldjén pedig — nemkülönben Alsó- és Felső-Bőnyön nagy területeket vásárolt, Mező-Örs egy részére adományt nyert, Écsen, Téthen, Homorodon, Szemerén és Kis-Pécen már az előtt birt, ő lett Győrvármegye legtekintélyesebb birtokosa. Hátra hagyott 7 (1 fiu és 6 leány) gyermekétől eredt az egyesített bőnyi, alapi és örkényi közbirtokossági osztályos hét ág, u. m. az Iványos, Saáry, Losonczy, Győry, Kenessey, Nagy és Roboz család. 1683-ban a bőnyi elpusztult protestáns egyházi épületnek felépítését Kollonics Lipót győri püspök és főispán megakadályozta ugyan, de a reformált isteni tisztelet gyakorlatát csakis a nagytekintélyü Iványos Miklós halála után tiltotta be egy megyei határozat; s ez időből a bőnyi reformált hivek a banai sövény-templomba jártak.

1750-ben Saáry Sámuel és Losonczy István emeltettek ugyan templomot, de ez is lebontatott, és a protestánsok magán-házakban tartották isteni szolgálatukat. 1785-ben Pázmándy József saját gazdasági épületeiből alakíttatott imaházat, de a keresztelést a szomszéd falukon — legnagyobbrészt az akkoron reform. vallásu Szt-Ivánon végezték. Végre a megyei küldöttség egyhangú ajánlatára a templomépítés engedélyezve lőn, s az egyház 1789 május 1-jén nyittatott meg (Megyei lvt. Saáry-család örökösödési és zálogos perei; a bőnyi ref. egyház évkönyvei.). Felemlítjük ez alkalommal a bőnyi ref. egyháznak ritka műbecsü áldozó poharát a XIII. századból (Rómer Fl. a győri tört. és rég. füz.-ben).

1842-ben a bőnyi, alapi és örkényi egyesített közbirtokossági határok együtt tagosíttattak, mely után a falu körül számos majorság épült.

Pusztult helyek:

Alap, legrégibb okiratainkban Olup, több faluból állott, volt Zent-Péter-Olup, Egyházas-Olup, Zent-Bereck-Olup,

Zent-Miklós-Olup, utóbb Alsó-, Egyházas-, Felső- és Barócz-Alap, midőn pedig a hadjáratok alatt mindezek elpusztultak, keletkeztek a mai Alsó-, Felső-, Rét- és Püspök-Alap puszták. *)

Olup első birtokosaiul a hasonnevű nemzetséget találjuk ugyan, de a pannonhalmi apátságnak is volt már az első századokban Olupon bizonyos birtokrésze, mert III. Honor pápa midőn a nevezett apátság jogait 1225-ben megerősítette, a bullában elsorolt javak közt Olupot is olvassuk (*Fejér Gy.:* C. D. III. 2. 25.). IV. Béla az apátságot javaiban megerősítő okirata névszerint megemlíti annak olupi jobbágyait, kik szabadok voltak, és a szent-mártoni egyház költségén tettek szolgálatot; ugyanitt voltak lovas jobbágyok és szolgák is. 1460-ben szent Péter tiszteletére épült egyház volt egyik Alapon, s ezt Zentpether-alapya néven találjuk, hol a pannonhalmi apátságon kivül több közbirtokos is említtetik. Megyei jegyzőkönyveink a XVII. század elejéről úgy mint közepéről az alapi birtokosoknak más és más névsorát közlik.

A XVIII. század kezdetén már Alsó- és Felső-Alap nevét olvassuk, de mind ezek, mind pedig Rét-Alap elpusztult helyek voltak. A kath. templom falai 1752-ben a mai temető táján még fennállottak. Püspök-Alap majdnem a mult század végeig a veszprémi püspökség birtokát képezte, innen nyerte előnevét is; a szombathelyi püspökség felállíttatásakor 1777-ben ezen új egyházmegye papnöveldéjének javadalmazására fordíttatott.

Örkény, vagy régibb oklevelek szerint Eörkény praediumot az Eörkényi nemzetség, a pannonhalmi apátság és többen birták. 1259-ben Favus pannonhalmi apát Zemekei Pált 5 girával az eörkényi birtok iránt kielégítette (Árp. Okmt. II. 316.). A győri káptalan bizonyságlevele szerint Erzsébet, a Hunt-Poznan nemzetségből származó comesnek özvegye, személyének eltartási feltétele mellett 1286-ban minden örkényi birtokát a pannonhalmi apátságnak engedte át (Árp. új Okmt. IV. 287. és *Fejér Gy.:* C. D. VII. 4. 197.). 1361-ben a bencések birtak Eörkényen, s ugyanitt sz. Mihály arkangyal tiszteletére épült szentegyház volt. Ez évben az Eurkényi nemzetség több tagja az örkényi

*) Említést érdemel, hogy a pusztai járásban egyetlen helységre nem akadtunk, melyben már az első századokban közbirtokosság ne volt volna, valamint oly helységet sem ismerünk, melynek határában egyháziak kisebb-nagyobb birtokkal ne rendelkeztek volna; mit úgy magyarázunk, hogy Árpád ezen részen minden szállásból bizonyos területet a vár — vagy saját törzse számára foglalt le, melyet későbbi királyaink ájtatos célokra fordítottak.

határban volt birtokaira nézve a bencésekkel megegyeztek, a birtokrészeket pedig kijelelték (Hazai Okmt. I. 233—238.). 1376-ban Gara Miklós nádor parancsára a győri káptalan a Pethe, Leke és Eurkényi nemzetségeket azon részek birtokába vezette be, melyeket azoktól Eurkényi Miklós és Marczaltheöy Péter elfoglaltak (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 3. 135.). A XVII. században már a Takó-, majd az Iványos-család birta, de a pannonhalmi főapát még az 1622-ki megyei gyűlésen is tiltakozott 2 nemesi udvarhelynek Örkényen lett erőszakos elfoglalásáért.

Yren; 1257-ben Myka mester és rokonai birták; még a tatárok által lőn elpusztítva és IV. Béla 1257-ben Myka mester kérelmére ennek és rokonságának Y u r e n nevű földjét meghatároltatta (Haz. Okmt. I. 34. és Árp. k. új Okmt. II. 282. 283.). Irén utóbb az örkényi határba olvadt.

Selyem-telek, Bőny, Rét- és Püspök-Alap között fekvő kis puszta. Régi praedium, s az Árpádok korától a S e l y e m nemzetség birta. Megyénkben utolsó volt a nemzetségből Selyem Antal, ki 1626 körül halt el, mert ez évben Nagy János a pápai gyalogőrség vajdája az elhalt ipa: Selyem Antal után reá hagyott Selyemtelek birtokába kérte magát bevezettetni. 1636-ban pedig Harchás Bálint maga és osztályos vérrokonai nevében Selyemtelekre nézve osztályt kért (Megy. lvt. 362/1626. 215/1636.).

Écs, mellék néven N a g y - É c s , hajdan E c h u, magyar falu a Pánzsa ere mellett. Három községből áll, u. m. a nagy-écs falusi, nagy-écs hegységi, és écs-mesterfai, melyek bár három helybeli elöljáróságot tartanak, közigazgatásilag egy adóközséget képeznek.

Écs ősi fészke volt a törzs E c h u nemzetségnek, nagy része azonban a győri vár földje volt, s IV. Béla 1240-ben szabályozta a Ságh, Nyul, Tarján és Écs helységekben lakott, s győri várhoz tartozott királyi szőlőszök (vinitores regii) tartozmányait. Ezen királyi oklevél szerint egyebek közt a bortermés feléből $^2/_3$ részt a királynak, egy harmadot a győri várnak vagy főispánnak adtak (Hazai Okmt. III. 5. és *Fejér Gy.:* C. D. IV. 1. 194.). Écsen is közbirtokosság lakott már első királyaink alatt; így a pannonhalmi apátságot a legrégibb birtokosok között találjuk; midőn u. i. IV. Béla az apátságot jószágaiban megerősítette, Éch már e birtokok között említtetik, hol a szt-mártoni egyháznak szolgái és jobbágyai voltak (Árp. k. új Okmt. II. 6.). 1221-ben II. Endre az apátságot écsi 6 szőlőjének birtokában megerősítette, mely szőlőket C a t l u ajándékozta az apátságnak (*Fejér Gy.:* C. D. V. 1.

297—302.). 1252-ben IV. Béla a thuróci prépostságot alapítván, ennek Écsen szőlőket adományozott (u. o. VIII. 5. 294.). 1286-ban a Hunt-Poznán nemzetségből származott Zeghi Erzsébeth écsi szőlőjét egyéb birtokrészekkel együtt a pannonhalmi apátságnak zálogba adta (Hazai Okmt. I. 77.).

1323-ban Károly király Köcski Sándort hős tetteiért Nagy-Écsen birtokkal jutalmazta (u. o. 123—130.); ugyanez évben a Nagy-Écs határában található királyi udvarnokok, várszolgák és egyéb kötelezettségü népek földeit a Pánzsa-vizén lévő két malommal együtt szintén Köcsky Sándornak adományozta. Écset ekkor Nyul, Kysfalu, Ságh, Rouzd, Gecs, Popey, (délről) Pátka, Tineu és Alsó-Sukorou helységek vették körül (u. o.). 1325-ben Tamás comes nagy-écsi birtokait Köcsky Sándornak eladta (u. o. III. 81.). 1327-ben Erzsébet királynő Nagy-Écs azon részét, melyen a nevezett királynő népei laktak, szintén Köcsky Sándornak adományozta (u. o. I. 153.). 1332-ben I. Károly megengedte, hogy Köcsky Sándor és Miklós a már előbb zálogba vett nagy-écsi birtokrészeket Magyar Pál nejének: Margitnak, mint közel rokonuknak elörökíthessék (u. o. 161—164.). 1341-ben I. Károly Köcsky Györgyöt a nagy-écsi udvarnokok és királyi földek birásában megerősítette (u. o. I. 180.). 1352-ben I. Lajos a budai káptalannak meghagyta, hogy Nagy Pált, a királyi kulcsárok mesterét écsi és tarjáni birtokaiba bevezesse, mi 1364-ben meg is történt (u. o. 90—96). 1364-ben N.-Lajos Kont Miklós nádornak meghagyta, hogy a nagy-écsi birtokokra nézve a győrmegyei gyülésen vizsgálatot tartson (u. o. 118—119.). 1366-ban Csanakon, — Győrvárosa határán — az úgy nevezett „k i r á l y-s z é k"-nél Kont Miklós nádor Győr és Komárom vármegyék közönségével gyülést tartott, s e gyülés bizonyságot tett arról, hogy Köcsky Sándor N.-Écset valóban birta (u. o. III. 189.). 1368-ban N.-Lajos a pápóci prépostságot megerősítette azon nagy-écsi birtokrészekben, melyeket özvegy Magyar Pálné a nevezett prépostságnak ajándékozott (u. o. I. 257.). 1373-ban a johanniták is kaptak ugyanitt szőlőket (*Czinár:* Monast. II. 151.). 1376-ban a győri káptalan n.-écsi birtokait határoltatta. 1395-ben Illosvay nádor bizonyítja, hogy Muochkous Jakab győrmegyei birtokos Rómába kivánt zarándokolni, s ez útjára a szent-mártoni egyháztól nagy- és kis-écsi birtokaira 8 arany forintot, mint zálogösszeget vett fel (*Fejér Gy.:* C. D. X. 3. 336.).

1455-ben V. László király a pápóci prépostságot Écs birtokába bevezettetni parancsolta (Haz. Okmt. II. 316—317.); ugyanez évben Máté pápóci prépostnak Écs és egyéb határokba eső jószágokra új adomány-levelet adott (u. o. II. 329.). 1473-ban I. Mátyás kir. Chituandi

Margitot — a leány-fiúsított Kapuchy Benedek nejét n.-écsi birtokrészében megerősítette (u. o. II. 357—358.).

1509-ben Bedeghey János n.-écsi birtokrészét a győri káptalannak hagyományozván, osztályos rokonai a végrendeletnek ellene mondottak (Győri tört. és rég. füz. I. 35.). 1518-ban II. Lajos király Ferenc győri kanonokot és pápóci prépostot a n.-écsi birtokrészekben megerősítette (u. o. II.). 1535-ben Báthay Mihály pannonhalmi főapát I. Ferdinánd királytól zalamegyei birtokrészért N.-Écsen cserélt birtokot (*Czinár:* Monast. 111.). 1561-ben Écsen a Taápy nemzetség is birtokos volt (Győri tört. és rég. füz. I. 151.). A XVI. század vége felé a helyseg már hihetőleg elpusztult, mert megyei jegyzőkönyveink szerint 1606-ban mint elpusztult falut új települők szállották meg.

1626-ban Salud basa volt N.-Écs földesura, kitől a lakosok igen sokat szenvedtek. 1848 előtt a pannonhalmi főapátság, pápóci prépostság és a győri káptalan voltak földesurai.

Pusztult helyek:

Fönnebb említők, miszerint Écset hajdan több helység környezte, melyeknek helyét tüzetesen kijelelni nem tudjuk.

Kétségtelen adatokkal egyedül **Mesterfa** helységről birunk, mely ma ugyane név alatt mint szőlőbirtokosokból álló hegy-község N.-Écshez tartozik, s melyet az Ech nemzetségből szakadt Mesterfalvay László alapított (*Fejér Gy.:* C. D. X. 2. 338.). Erzsébet királynőnek Pozsonyban 1442-ben kelt levele szerint Mesterfalvát Varangy Miklós birta, kinek magvaszakadtával Dereskey Istvánra és Bakody Györgyre szállott a helység; ezektől pedig, mint I. Ulászló hiveitől, Erzsébet királynő Mesterfalvát hűtlenségükért elvette, és Babnay — igazabban Bábonay Jánosnak ajándékozta (*Teleky:* Hunyadiak kora. X. 114.). Mikor pusztult el, és mikor jött a pápóci prépostság birtokába? — nem tudjuk.

Gönyő, legrégibb időkben Gunu, magyar falu a N.-Duna jobb partján. Első királyaink alatt Geunu erősséggel birt, s népét a nagy-győri és szolga-győri várszolgák és udvarnokok tették. 1222-ben II. Endre király, Uriás pannonhalmi apát kérelmére, a szolga-győri várszolgákhoz és gönyői udvarnokokhoz tartozó dunai halászatot, valamint a nádori birtokhoz tartozott Euren halásztanya harmadrészét a pannonhalmi szent Márton egyházának adományozta (Hazai Okmt. I. 7.). 1223, 1224 1225-ik években nyertek még itt a bencések adományt, az utóbbi évben pedig II. Endre Zochyn Jakab gönyői birtokosnak ugyan a szent-

mártoni apátság részére Gönyőn tett ajándékozását helyben hagyta és megerősítette (u. o. I. 196. 203. cs 223.). 1244-ben IV. Béla Bolunducsi Mihálynak Geunu helységben a királyi udvarnokok földjeit és a „toná"-nak nevezett dunai halászatot adományozta azon vitézségeért, melylyel az magát a tatárok ellen vítt csatákban Rákoson kitüntette (u. o. I. 22—23.). Talán e birtok-csorbítás miatt emelt szent Márton egyháza panaszt IV. Ince pápánál, ki is 1244-ben Lyonban kelt bullájában a királyt megintette, hogy a nevezett egyháztól itt elidegenítetteket adja vissza (Árp. Okmt. II. 159.).

A XIV. században Gönyőt már Hédervári Lőrinc nádor birtokában találjuk; az 1450-ben felosztott családi jószágok közől Gönyő várának (castrum) fele a nádor özvegyére és Miklós és Anglis nevü gyermekeire szállott, másik fele pedig a nádor János fiának — a macsói bánnak jutott. Ulászló királynak erről kiadott oklevele Gönyőt mezővárosnak (oppidum) mondja (Magy. tört. tár. VII. 16. és 17.). A Hédervariak ellen a némai Kolosok, nemkülönben több némai, kis- és nagy-keszi birtokos nagyobb hatalmaskodást követtek el; miért is az országtanács 1449-ben Komáromvármegyének meghagyta, hogy ezen határvillongást elintézze. 1450 junius 9-én Gara Miklós nádor ugyane hatalmaskodási perben Gönyőn nádori itélő-széket tartott (Hazai Okmt. II. 302—304.).

1535-ben Gönyőt új adomány-levél mellett I. Ferdinánd a pannonhalmi főapátságnak adományozta (*Czinár:* Monasteriologia 111.). Győr ostroma alatt Gönyő elpusztult, s mint ilyent enyingi Török Bálint Pápa és Gesztes ura elfoglalta, s ez utóbbi vár jószágaihoz csatolta, de sem az 1616-ban, sem 1619-ben történt kapuk összeirásában nem találjuk, mivel vagy puszta lakatlan falu volt s így nem adózott, vagy pedig ekkor Komáromvármegyéhez volt csatolva, mint a gesztesi vár birtoka. A Török nemzetség fi-ága már 1618-ban kihalt, s Gönyő Török Zsuzsára, ez által pedig férjére, bedeghi Nyáry Pálra szállott örökségkép, ki is e helységet 1662-ban Zeghy Katalinnak — Zilágyi János győrmegyei alispán nejének adta zálogba (Megyei lvt. III. jkv.). 1621-ben valamint 1626-ban új települőket nyert a helység. Török Bálint örököseit ez időtájban a régi s igaz tulajdonosok háborgatni kezdék az elfoglalt birtokokért, hogy tehát Nyáry Pál hatalmas támaszt találjon, birtokainak egy részét — ezek közt a gesztesi uradalommal együtt Gönyőt is Eszterházy nádornak adta el. A nádor Zeghy Katalint a Gönyőre adott zálogösszeggel törvényesen megkinálta, és felhítta, hogy ezen gesztesi várához tartozó jószágot adja ki; s mivel a zálogbirtokos a felajánlott pénzt elfogadni nem akarta, Eszterházy azt birói kézbe tette

le, és Gönyőt erőhatalommal elfoglalta, mely hatalmaskodás ellen a megyei közgyülésben Zeghy Katalin ünnepélyesen tiltakozott ugyan, de azért Gönyőt Eszterházy nádor megtartotta, és családja maig is birja.

1702-ben a beszállásolt német katonaság garázdaságai ellen folyamodtak a gönyőiek. *)

1849-ben mint Győr és Komárom közé eső állomási hely igen sokat szenvedett; sokáig emlékében lesz Gönyőnek ezen év ápril 23-ik napja, midőn t. i. a gönyői gőzhajó-állomásnál egyebek közt 600 mázsa lőporral terhelt uszály-hajó veszteglett; a Duna bal partjáról a magyarok egy granátot röpítettek a veszélyes szerekkel terhelt hajóba, mire ez oly erővel és durranással lobbant fel, hogy a faluban alig maradt csak egy ház is sérületlen.

P u s z t u l t h e l y:

Gönyőtől keletre $^1/_4$ órai távolságra fekszik **Öreg-Szent-János**, hajdan helység, ma puszta. Templomának nyomai a Krémer-dülőben még láthatók. 1627 körül Ali csausz ugyan benépesítette, de hihetőleg Kara Mustafa tábora által elpusztíttatván, többé fel sem épült (Megyei lvt.). Úgy véljük, hogy F e l s ő- vagy K i s - S z e n t - J á n o s, valamint M a j k - S z e n t - J á n o s puszta az Alsó-pusztából lőn kiszakítva, mely utóbbit M a j k nevű pusztáért cserélte el hg. Lichtensteintől Eszterházy grófi család, s innen nyerte nevét.

Kis-Baráth, magyar falu a sokorói hegylánc keleti tövében; a falu fölött terül el a szőlő-hegy külön községi elöljárósággal. Történetét lásd Nagy-Baráthnál.

Mindszent puszta, legnagyobb részben a Bay családé, de ezen kivül több közbirtokosa is van. A régi Mindszent elpusztult falut lásd alább Örsnél.

Nagy-Baráth, magyar falu a sokorói hegylánc tövénél.

A két Baráth falu történelmét összevonjuk, miután régi oklevelek ritkán tesznek különbséget a kettő között. Kis-Baráth pecsétja huszas nagyságu, körirata: „K i s. B a r a t i. p e c s é t e. 1681.", közepében

---

*) Kérvényükön látható a helység akkori pecsétje F. G. betükkel, évszám nélkül. Jelenlegi pecsétjök belkörében buzakalász, csoroszlya és ekevas látható, körirata: „G ö n y ü f a l o p e c s e t i e. 1733.".

ekevas és mészáros-bárd látható; Nagy-Baráthé krajcárnyi nagyságu. „Nagy. Bar..... 1707.“ körirattal; belkörében ekevas és szőlő-kés.

Baráthot mint a győri káptalan birtokát 1200-ban olvassuk először, midőn a nevezett káptalan folyamodására Baráth és Tiltestuova (Töltéstava) között határ vonatott (*Fejér Gy.:* C. D. II. 1. 383.). Egyébként mindkét Baráth nagy része ekkor még a győri várhoz tartozott. 1261-ben Imre nádor és a győri káptalan udvarnokai is lakták, mely évben a baráthi földek elkülöníttettek, és talán ez alkalommal alakult külön Kis- és Nagy-Baráth. 1252-ben IV. Béla a baráthi királyi szőlőket és szőlőműveseket a thuróci prépostságnak ajándékozta (u. o. VII. 5. 294.). 1322-ben Miklós nádor Veneszky Sándornak a baráthi udvarnokok bizonyos földjét adományozta, s ezt I. Károly király 1322-ben megerősítette (u. o. VIII. 2. 360. és 7. 137.). 1251-ben Móric gróf Soukorouban a baráthi hegyen volt szőlőjét a Mórichidán alapitott premontrei rendnek ajándékozta (u. o. IV. 2. 89.). 1262-ben Dénes baráthi birtokos a pannonhalmi apátságnak Barát-Soukorouban szőlőt ajándékozott (Árp. k. Okmt. III. 29.).

1331-ben Baráthy János, Péter és István a baráthi hegyen és a boldogságos Szűz oltárának hegyén szőlőültetést engedtek oly feltétellel, hogy a termesztők a termény tizedének egy részét az engedményezőknek, más részét pedig a ménfői egyháznak adják (Héderv. lvt. 44. csom. 1/1311.). 1311-ben Miklós tárnok kérésére Károly király Sándor pannonhalmi várnagynak Baráthon majorságot ajándékozott (*Czinár:* Monast. I. 86.). 1364-ben Péchi János Kis-Baráthnak felét Hédervári Miklós fiának 45 aranyért zálogba adta (Héderv. lvt. 2/1339.). 1367-ben Rufy Tamás fiai 60 márka dénárért Kis-Baráth felét Hédervári Miklósnak adták. Ugyanekkor Péchy János a másik felére 100 arany forintot felvett (Héderv. lvt. 4/1367.). 1368-ban I. Lajos király a Péchy Jánostól és Rufy Tamástól tett szerzeményekre királyi jóváhagyását adta (u. o. 5/1368.). 1387-ben Zsigmond király a gesztesi várhoz tartozó Baráthot Kanizsay Istvánnak adományozta (*Fejér Gy.:* C. D. X. 1. 333.). 1388-ban Mária királynő Baráth egy részében a Kanizsayakat, más részében pedig a győri káptalant megerősítette (u. o. 411.). 1399-ben Kanizsay János esztergomi érsek és testvérei Gyarmath, Baráth és Meghe győrmegyei birtokaikat a csornai préposttsággal bizonyos zalamegyei birtokokért elcserélték (u. o. X. 2. 653. és X. 4. 31.).

1420-ban Kis- és Nagy-Baráth között határolás történt. 1422-ben a csornai préposttság ügyvéde és n.-baráthi jobbágyai ellen a kis-baráthiak nagyobb hatalmaskodást követtek el, miért is utóbbiak a győri káptalan által nádori törvényszék elé idéztettek. 1423-ban Nagy-Baráth

Zseötörnek is neveztetett, — a pannonhalmi konvent határjárási oklevele szerint. Mi azonban azt hiszszük, hogy ezen Zseöthör külön helység volt Nyúl és N.-Baráth faluk között. 1440-ben N.-Baráth I. Ulászló királytól vásár-tartásra nyert szabadalmat (*Czinár:* Monast. II. 11.).

1510-ben N.-Baráthon a Chege család nyert adományozást, és fölvette a „nagy-baráthi" előnevet (Megyei lvt. I. jkv.). 1549-ben a török hadak Győr és Pápa vidékét pusztítván, mindkét Baráthot feldúlták, leégették; mire Kanizsay Orsolya — Nádasdy Tamásné — I. Ferdinánd királytól szabadalom-levelet nyert, hogy 6 évi adóelengedés mellett K.-Baráthra lakókat telepíthessen.

1611-ben K.-Baráth meghódolt a török uraságnak, s 1619-ben mindkét falu meglehetősen pusztult állapotban volt. 1621-ben Nagy-Baráthot a fehérvári Tobak Ibrahim birta; ez időben a rendes adón kivül sokféle zsarolásnak volt kitéve a török részéről. K.-Baráthon a XVII. században tisztán reformátusok laktak, kiknek papjok is volt. A XVII. század derekáig e falut a Hédervári nemzetség birta, a leányfiúsítás után pedig a Viczay nemzetségre szállott; ettől Lederer bankár s legújabban Lévay vette meg.

N.-Baráth török földesura Mustafa basa szintén fehérvári bég volt. Utóbb Cserkesz Osman szegzárdi bég lett ura. A XVIII. század elején újabb települők szállották meg, s mivel ezek tót származásuak voltak, a falu is tótos Baratovice nevet nyert.

N.-Baráthon 1848-ig a győri káptalan, csornai prépostság és a pannonhalmi főapátság voltak a földesurak.

Pusztult helyek:

Zseötör, később **Sütőr** nevét N.-Baráth faluban egy utca-vég tartja fenn; **Csókatelek** emlékét pedig egy dülő őrzi.

Nyalka, magyar falu Pannonhalma keleti tövében.

A XIII. században IV. Béla király a szent-mártoni apátság jószágait megerősítvén, az oklevélben Nelka majorság lovas jobbágyairól olvassuk, hogy ezek egyebek közt kötelesek voltak utazás közben az apátnak, dékánnak, szerzetesnek, udvar-birónak, vagy az apát küldöttjének saját lovaikkal szolgálni, s ily alkalommal lovaikat saját költségükön eltartani; kötelesek voltak továbbá a rend borát Somogyból vagy Zalából Szent-Mártonba szállítani — szintén saját költségükön; szent Márton ünnepére minden szállás köteles volt egy vödör eleséget — s a közösből egy hízott ökröt adni; évenkint egy három éves tinóval, nemkülönben kakassal, kacsákkal, stb. tartoztak az apát úrnak szolgálni, s

az apát lakát őrizni. A lovas jobbágyokon kivül ugyane majorságban voltak még a pannonhalmi apátsághoz tartozó: udvarnokok (II. Endre kir. és Miklós nádor oklevele szerint), szakácsok (szent László és II. Endre királyok oklevelei szerint), lovas szolgák, szücsök, esztergályosok, mosók, tárnokok, hirdetők vagy kikiáltók (precones), sütők, vargák, márc- (édes ital) készítők, kovácsok és bognárok.

Ezen majorság határai voltak: Ganth, Nema, Borba, Tapan (Táp), Taryan és Asscun (Árp. k. új Okmt. II. 2—5.).

Ezen adatok után itélve Nyalka a XIII. században igen népes lehetett, és határkiterjedése is jóval felülmulta a mai határokat.

Nyalka Hymud néven is említtetik a pannonhalmi apátság birtokai között, s határa Sabariaig — sz. Márton püspök születéshelyéig terjedt (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 3. 462.).

1624-ben Nyalkának török földesura volt; 1627-ben pedig a budai Becsét aga birta azt, kinek zsarolásai miatt a lakosok megszöktek. A panasz-jegyzőkönyv szerint még 1641-ben is puszta volt a falu, de ez évben megnépesült s a fehérvári Amhát aga lett urok.

Nyalka adóközséghez tartozik még Csák-Néma puszta, mely a szomszéd némai határból 1460 körül szakíttatott ki, s ekkori tulajdonosától: mihályi Csák Lászlótól nyerte nevét.

Pusztult helyek:

Asscun-nak emlékét az ászoki — **Ganth**-ét pedig a gyántai, gyántaréti dülők tartják fenn. Ez utóbbi hely a Nyalka, Pázmád és Mindszent határok összeszögellése táján létezett (Árp. k. új Okmt. II. 2—5.).

Nyul három községből, u. m. Kis-, Nagy- és Káptalan-Nyulból alakult magyar falu, mely épen ez okból Három-Nyul nevezettel is bir. 3 biró és 3 külön községi tanács alatt, ezen kivül mindegyik falunak van szőlőhegysége, melyeknek ismét külön-külön hegy-birája és hegy-községi előljárósága van, s így 6 községi tanács működik.

Első királyaink alatt Nyul a győri vár földje volt, s győri várszolgák lakták, kiknek kötelezettségeit és szolgálatait 1240-ben IV. Béla király szabályozta (lásd: Écsnél). A pannonhalmi apátságnak azonban földhöz kötött szolgái is voltak Nyulon, nemkülönben lovas jobbágyai Kis-Nyulon, mint ez IV. Bélának okleveléből kitünik (Árp. k. új Okmt. II. 5.). 1252-ben IV. Béla a thuróci prépostságot alapitván, ennek Nyulon szőlőműveseket adományozott (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 5. 294.). 1378-ban N.-Lajos a leveldi karthauziaknak adott itt föld- és szőlőbirtokot (u. o. IX. 5. 241.).

Későbbi időkben a győri káptalan, a pannonhalmi apátság és a veszprémi püspökség birtokába jött, midőn pedig a szombathelyi püspökség felállíttatott, N.-Nyul a veszprémi püspökség jószágaiból kihasíttatván, a szombathelyi papnövelde alapjául lőn kijelelve.

A török világban mindhárom Nyulnak külön török földesura volt. N.-Nyult Ali csausz — s ennek halála után vője: Izlan birta. A kápt.-nyuliak ura — egy becsületes török katona Budán lakott; ennek halála után hétszer változott urok, s mindegyikök magasabbra emelte adójukat. Kis-Nyult Hadai Saban birta, ki a lakosokat annyira kinozta, hogy falujokból megszöktek.

A thuróci és leveldi prépostságok eltöröltetvén, nyuli jószágaik nemes birtokosok kezére jöttek, kiktől a helybeli gazdák szerezték azokat meg, s mint szabad nemes telkeket birták napjainkig.

1704-ben Nyult a német és rác seregek megrabolták.

A hat községi elöljáróság mindegyikének külön pecsétje van; említést érdemel N.-Nyulé, „Nagi Nol Falv“ körirattal, belkörében szőlő, szőlőkés és serleg; igen réginek tartják, de évszáma nincs. Kápt.-Nyul pecsétjén a körirat: „Káptalan Nol. 1714.“; Kis-Nyulén: „Kis Nol pecetye. 1714.“.

Mező-Örs, magyar falu.

Örs nevét a honalkotás idejében — mint a Geur szállásnak végőrállomása nyerhette, mert nézetünk szerint az avar-gyűrűnek határai az Örsnél folyó Bakony-ér mocsárai voltak. „Mező“ melléknevét a többi Örs nevű helységektől való különböztetés végett nyerte a falu alatt elterülő mezőségek után.

I. Endre király alatt a falu végén vár volt, s ennek kapujában állott a várnagy, midőn Henrik seregei Bársonyos felé futottak (*Kézai* Krónikája). 1257-ben Yrus nevezet alatt Jurkó nevű királyi ember birta (Hazai Okmt. I. 34.).

N.-Lajos idejében e hely mint az őrsi barátok és Jenslin nevű német puszta-birtoka említtetik, s hihetőleg a tatárjárás alatt pusztult el (Győri tört. és rég. füz. I. 21—22.). A kolostor helyét az örsi határ délnyugoti sarkára, — az örsi, tápi és némai határok összeszögellésénél emelkedő „börce“ dombra helyezi a szóhagyomány, hol csakugyan akadtak is jelentéktelen romokra.

1403-ban Zsigmond király Eörsy István magvaszakadtával Örs bizonyos részét Hédervári Miklósnak adományozta (Héder. lvt. III. 22—23/1403.). A birtokba-vezetésről kiadott oklevél az Eörsy nemzetséget nem kiholtnak, hanem jószágaitól megfosztottnak mondja (u. o. 24/1403.).

[redacted]

A török hadjáratok kezdetén már elpusztult, s az 1619-ki kapuk összeirásában mint pusztult hely adó alá sem vétetett; de ez időtájban már ismét települni kezdett. 1627-ben török urok a fehérvári Mehmet aga volt. 1641-ben magyar földesurok Horváth Péter volt, ki bedeghi Nyáry Páltól birta Örsöt zálogban. Ugyane korban Betzen Zain spahia és Kar Ali csausz nyomorgatták őket.

.Örs mint utóbb a gesztesi várhoz, s így enyingi Török Bálint uradalmaihoz tartozott helység a reformatiót hamar elfogadta, de a lakosok nagy részét Eszterházy József gr. ismét visszatérítette. A Török nemzetség kihaltával Örs is Török Zsuzsára — bedeghi Nyáry Pálnéra szállott, kitől majd ez majd amaz birta zálogban. Győrmegyébe ez időtájban Ogaka, Taxoni, Angrano és Beccaria nevű olasz tőkepénzesek vándoroltak be, kik mint alchemisták az aranykészítés mesterségével számos nemes birtokost elszédítettek, tönkre juttattak; utóbb nemesekké lettek, és temérdek birtokot szereztek. 1622-ben Örsöt Beccaria Virgil birta zálogban. Ez évben Örs bizonyos részére Iványos Miklós is adományt nyert, és fölvette a mező-őrsi előnevet. Nyáry Pál örsi birtokát utóbb Eszterházy nádornak örökösen eladta, s e család a többi közbirtokos részét is csakhamar megszerezte.

1700-ban Lövenburg gr. neje is birt itt, kit a megye ez évben megintett, hogy a jobbágyságot ne nyomorgassa folytonos bécsi fuvarozással, mely miatt a lakosok lassankint megszöknek falujokból, mit a török uralom alatt sem tettek. 1716-ban a vármegye Eszterházy József és Ferenc grófoknak megengedte, hogy a falu alsó végén vámot állíthassanak, de ezen jövedelem fejében kötelesek a Bakony-ér járhatlan ingoványain keresztül töltött utat késziteni és hidakat emelni. 1719-ben már Meszlényi János kezén találjuk Örsöt; ekkor megyei határozat a vámot végkép eltörölte. Ma Eszterházy Móric gróf gesztesi uradalmához tartozik.

Pusztult helyek:

Mindszent falu, a mai hason nevezetű pusztától délre egy emelkedett dombhátón feküdt. Az előszázadokban a Bolgen törzsből származott Mindszenthy nemzetség birta (Hazai Okmt. I. 233.). 1394-ben birt itt mindszenti Feyes Tamás is (*Fejér Gy.:* C. D. X. 2. 218.); a XV. és XVI. században pedig Ispán, Némay, Eölbey, Szapáry, Zombathelyi és több családok birták. A török hadjáratok alatt hamar elpusztult, s az 1519-ki kapuösszeirásban már nem találjuk. 1627-ben török földesura Szakad Ibrahim volt, ki alatt a lakosok elhagyták falujokat. 1649-ben ismét népesült falu volt, és Fehérvárott lakott Abdi nevű urának

szolgált. 1671-ben azon 17 helység között találjuk, melynek protestans temploma és papja volt (Megyei lvt. és Magy. t. t. VII. 45. 78.).

Csák-Néma, pusztult falu, megyénk legrégibb faluinak egyike volt, mert Nixa vagy Mixa nevű némai lakos lopás gyanúja miatt a tüzes vaspróbára itéltetett (Regestrum Varadiense XIX.). 1497-ben Loránt István özvegye és fia itt egy nemesi birtokba vezettetett, mely bevezetésnek Ispán Gergely és leánya ellenmondottak (Győri tört. és rég. füz. I. 130.). A XVI. században a Némay, Szapáry és több családok is birtak Némán. A török uralom alatt fehérvári Hussein herceg birta, kinek kegyetlenségei miatt a falu lakói megszöktek, s ez elpusztult. Határában a templom-földi dülőn az egykori templom helyét ma is mutatják; ugyanennek határában állott egykor Sike falu, melynek emlékét a sikfői dülő tarja fenn.

Gugh, hajdan falu, ma a pannonhalmi főapátság birtokában lévő kis puszta Mező-Örs és Nyalka között. 1267-ben Konrád comes a Gughi család tagja a szent-mártoni egyháznak ajándékozta (Hazai Okmt. I. 37.). 1510-ben II. Ulászló király Gughy Kelemen gughi birtokának felét Némay György győrmegyei alispánnak ajándékozta (Megy. lvt. és Magy. t. t. VII. 20.).

Pázmánd, magyar falu, Pannonhalma keleti tövében.

Pázmándot legrégibb okiratainkban Paznan és Poznan néven is találjuk, s kétségtelen, hogy nevét a Hunt-Poznan nemzetség ez utóbbi ágától nyerte, a minthogy ezen nemzetség Zegi vagy Szeghy ága még a XIII. és XIV. században is birt Pázmándon (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 4. 197.). Különben e helységet is többen birták, nevezetesen a győri várszolgák és udvarnokok, de első birtokosai között a pannonhalmi Szent-Márton egyházát is olvassuk. IV. Béla a pannonhalmi apátság birtokait megerősítő oklevelében megnevezi a Poznan és Semyen-suka praediumokban volt apátsági jobbágyokat, kiknek szolgálata hasonló volt a hymudi — nyalkai — jobbágyokéhez. Ugyanitt voltak apátsági szőlőművesek, tárnokok és aratók. A falu népe hagyományszerüleg két Pázmándot emleget, melynek emlékét az alsó- és felső-szer nevezetben őrzi; s valóban a fönnebb idézett oklevél is mondja, hogy Poznan helység határos volt Poznan majorsággal (Árp. k. új Okmt. II. 7—8.). 1252-ben Sukorou-Pázmándnak olvassuk, mely évben az Aba nemzetből származott Hab comes özvegye itt 4 szőlőt adott Szent-Márton egyházának (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 4. 107.). 1263-ban ugyanezen adományozásról a hánti káptalan adott bizonyságlevelet (Árph. új Okmt. II. 245.).

[redacted]

1323-ban Róbert Károly király Kachó máskép Köcsky Sándornak a pázmándi udvarnokok, várszolgák és egyéb királyi emberek földjeit adományozta (Hazai Okmt. I. 123.). 1327-ben Erzsébet özvegy királynő Páznán helység azon felét, melyben az ő népei laktak, Köcski Sándor országbirónak adományozta (u. o. 154.). 1332-ben Rób. Károly megengedi, hogy Köcski György és Miklós pázmándi és egyéb birtokaikat Magyar Pálnénak elörökíthessék (u. o. I. 161—163.). 1368-ban Magyar Pál özvegye a pápóci prépostságot alapítván, a király a prépostságnak adott pázmándi és egyéb birtokokba a pápóci prépostot és perjelt bevezetni rendelte (u. o. 259.). 1371-ben ugyanezen prépostságnak hagyományozott paznani és nogh-echi (n.-écsi) birtokok említtetnek (*Fejér Gy.:* C. D. IX. 4. 358.).

1437-ben Pázmándon királyi vám volt (u. o. X. 7. 874.). 1455-ben V. László Pázmánd birtokába a pápóci prépostot bevezetni parancsolta (Hazai Okmt. II. 316—317.). Ugyanez évben a király Pázmánd királyi jogát is a prépostságnak ajándékozta (u. o. 318.). 1518-ban II. Lajos a pápóci prépostságnak az előbbi királyok által Pázmándon tett adományozásokat megerősítette (u. o. II. 408.).

A török uralom alatt a legsujtottabb faluk egyike volt, mert 4 török földesurnak adózott, u. m. Fehérvárott Kurtuli Cseri basa, Csókakőn Ibrahim aga, utóbb a kegyetlen Saban aga, Budán Mehmet effendi és Mehmet aga uraságoknak. Több rendű személyes szolgálaton kivül a sok rablást, zsarolást, veretést a lakosok már nem tűrhetvén, falujokból megszöktek, mely egy időre puszta hely volt; különben is valahányszor a szomszéd Szent-Mártont török hadak szállották meg, Pázmánd mindannyiszor elpusztult.

Pusztult helyek:

Nyulas, Pázmánd és Péér között állott praedium. 1262-ben csere útján jött a pannonhalmi apátság birtokába (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 3. 64.).

Mycud, villa, Pázmándtól éjszakra; hihetőleg a tatárjárás alatt pusztult el (Árph. új Okmt. II. 8.). A pannonhalmi apátság birtoka volt.

Poznan, majorság Pázmánd falu határában (l. fönnebb, — u. o.).

Szent-Imre, falu Szent-Márton, Ság és Pázmánd között; határának nagy része a pázmándi határba olvadt, hol a szőlőhegység egy része ma is Szent-Imre nevet visel; elpusztult templomának helyét ma is mutatják. A XVII. században a falu még fennállott.

Semyen-Suka, praedium, hajdan Semian, hol Sz.-Márton egyházának jobbágyai, aratói, szőlőmüvesei és tárnokai laktak (Árph. új Okt. II. 7.). Az 1641-ki megyei jegyzőkönyvekben Apátur-akla név

alatt fordul elő, ma pedig Selyem-tyuk vagy Selyem-csuk nevű pusztája a pannonhalmi főapátságnak, melynek birtokába 1278-ban jött csere által (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 2. 73.).

Péér, magyar falu, a győri püspökségnek régi birtoka; a veszprémi káptalan egyik oklevelében Nagy- és Kis-Péér említtetik; de az 1619-ki kapuk összeirásában nincs róla említés. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre sem volt Péérről senki kihallgatva, egyedül a megyei jegyzőkönyvben olvassuk róla, hogy Vasváry György pápóci prépost, mint a pééri puszta szomszédja, tiltakozik az ellen, hogy a győri püspök az ő szomszédos jogai megvetésével a pééri pusztát Szapáry Andrásnak és Szalay Györgynek adja haszonbérbe.

Puszták és pusztult helyek:

Töltéstava, igen régi puszta, 1200-ban már mint Nagy-Baráthtal határos praedium említtetik (*Fejér Gy.:* C. D. II. 383.), a Thűtűs, majd Thütüsy, Theötheössy és Töltésy nemzetség birta. 1619-ben Theötheössy András és Kutassy Mihályné birták; ma nehány közbirtokosé.

Söptér, a szent-adalberti prépostság javadalmához kapcsolt puszta. 1593- és 1616-ban olvasunk róla (megyei jkv.); 1641-ben mint elhagyott és senki által nem birt puszta említtetik.

Durug, hajdan a pozsonyi és mosonyi vár földje; 1252-ben IV. Béla Marcell comesnek ajándékozta; s ugyane király 1258-ban megengedte, hogy Sándor, Marcellnek fia Durug nevű birtokát Favus pannonhalmi apátnak eladhassa, a minthogy el is adta (Hazai Okmt. I. 36. és Árph. új Okmt. II. 297—298.). 1273-ban Láncz durugi földjét Battyáni Jánosnak és fiának, Péternek adományozza (Hazai Okmt. I. 60.). Nagy része a pééri határba olvadt, s emléke maig fenn van a dörögi földekben.

Tápláný. A XIII. században Feyreghάz — Fejéregyház — név alatt olvassuk. 1220-ban a győri káptalan azon fejéregyházi földbirtokába vezette a pannonhalmi apátságot, melyet ennek Catlu ajándékozott (Árph. új Okmt. I. 170.). Megyei levéltárunk szerint a XVI. században Táplány máskép Fejéregyház név alatt fordul elő. A Kanizsayak után a Héderváriak birtokába jött, utóbb Viczay birtok lett; jelenleg Lévai H. birja.

Péér körül állott hajdan **Preke**-puszta is, mely utóbb Söptérhez olvadt.

Ravazd, magyar falu. A legrégibb oklevelekben Rouzd-nak olvassuk, és három helységből állott, u. m.: Nagy-, Kis- és Cheb-Rouzdból,

és ősi fészke volt az árpádkori királyaink alatt virágzott Rouz, később Rouzdi, Kis-Rouzdi és Cheb-Rouzdi nemzetségeknek. A pannonhalmi apátság első szent királyunk korától szintén birtokosainak egyike volt, hasonlókép Cebh, vagy későbbi okiratok szerint Cheb comes, kinek neve alatt talán a sz. István alatt szerepelt Ceba nádor neve rejlik.

IV. Béla királynak a szent-mártoni egyház javára kiadott oklevele szerint voltak itt apátsági jobbágyokon kivül: udvarnokok, bukhariusok, vincellérek és harangozók. 1213-ban László király a szent-mártoni egyházat azon ravazdi jószágrész birtokában megerősítette, melyet itt a Rouzdi nemzetség nevezett egyháznak ajándékozott (Árph. új Okmt. I. 186.). 1222-ben Gunczel spalatói érsek is birt Ravazdon, ki itt született és ravazdi birtokait a szent-mártoni apátsággal cserélte el (u. o. I. 186.). 1234-ben IX. Gergely pápa Rouzdot a szent-mártoni egyház birtokai között említi (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 1. 239.). A XIV. században Rouzd közbirtokosság volt. 1363-ban Cheb-Rouzdot a Nemes család egy ága birta, mely cheb-rouzdi előnevet használt (Győri tört. és rég. füz. I. 25.). Utóbb Nagy-, Kis- és Cheb-Rouzd egészen a pannonhalmi apátság birtokába került, és Ravazd név alatt egyesült. 1487-ben a falu keleti részén emelkedő dombon sz. Villebald egyháza állott (Árph. új Okmt. I. 79.).

A török portyázásnak első siralmas nyomára 1595-ben találunk, a midőn lakói szétfutottak és a közel erdőségekbe menekültek.

Az 1619-ki kapuk összeirásában mint kizárólag a szent-mártoni főapátság birtoka 4 portás hódolt falunak vétetett fel. Az 1627-ben felvett jegyzőkönyv siralmasnak mondja a falu sorsát (megyei lvt. és *Ráth K.* tört. tár. VII. 47.). 1641-ben a török Budára és Fehérvárra hajtatta a lakosokat terhes szolgálatokra. 1649-ben szultáni adó alá is felvétetett. Habár sokat szenvedett a falu a török sarcok alatt, de hogy teljesen elpusztult vagy néptelen lett volna, — annak nyomát nem találjuk.

Pusztult helyek:

Toryan, vagy mai kiejtés szerint Tarján puszta Ravazdtól keletre. Nevét hihetőleg a honfoglaló hét magyar törzs egyikétől nyerte. Kis- és Nagy-Tarján volt, egyik a győri vár földje, másik a bakonybéli apátság birtoka volt.

1240-ben IV. Béla a győri várhoz tartozott tarjáni várnép és királyi szőlőművesek szabadságait megerősíti, s egyúttal tartozmányaikat szabályozza (Hazai Okmt. III. 5.). Ugyanitt Szent-Márton egyháza is birt jobbágyokat, vargákat, mezei lovászokat és bukháriusokat.

1351-ben Miklós nádor a „király-szék“-nél Győr mellett tartott törvényszéken Nagy Pált a királyi kulcsárok mesterét, ki a tarjáni várföldekből adományt nyert, — a bakonybéli apátságtól elfoglalt birtokrészek visszabocsátására itélte (*Fejér Gy.:* C. D. IX. 2. 116.). 1252-ben IV. Béla a thuróci prépostságnak szőlőket és szőlőmüvelőket ajándékozott Tarjánon (u. o. VII. 5. 294.). 1258-ban a pannonhalmi apát bizonyság-levelet adott a bakonybéli apát és a Tarján helységben lakó várnépek közt történt földosztályról (Árph. új Okmt. II. 313.). 1352-ben N.-Lajos Nagy Pál mesternek tarjáni birtokába való bevezetését elrendeli (lásd fönnebb Écsnél). Az oklevél két Tarjánnak létezéséről tanúskodik (Hazai Okmt. 90—98.).

1453-ban V. László király Giczy Albertet a Gergely miszói püspök s bakonybéli apát tarjáni birtokain elkövetett hatalmaskodásért megbirságolta (Hazai Okmt. IV. 375.).

1516-ban Csajtay Bálint deák birt több jobbágy-helyet. A mohácsi vész után Tarján is elpusztult. 1617-ben Hathalmy Sándor veszprémi lovas kapitány birta. Később egész Tarjánt a pannonhalmi főapátság birtokában találjuk (*Ráth K.:* Magyar t. t. VII. 23.).

Ravazd és Péterd között terül el a „hármas-tarjáni“ határ, melyből némelyek tévesen következtetik Nagy- és Kis-Tarjánon kivül egy harmadik Tarjánnak létezését; a hármas-határ már az 1352-ki oklevélben is előjön.

A tarjáni pusztán — a majorság szomszédságában fakad a Pánzsaere *), mely okleveleinkben Pannosa, vagy Sabaria forrása név alatt gyakran említtetik, s mely vizét főleg Ravazd alatt a „Béla-kút“-ból növeli. E kútból — fons sacer — ivott Árpád és tábora, nemkülönben a tatárok elől menekülő IV. Béla, kitől nevét is nyerte. Ennek emlékét őrzé azon felirat, melyet a pannonhalmi főapátság a forrás fölé emelt kis épületre illesztett: „Fons hic Pannosus Belae quondam quarto Hungariae Regi degustatus et probatus, sed vetustate prope corruptus BeneVoLa saCri Montis Pannoniae proVIDentia pVriore sCatVrIt aqVa.“

A mult évtizedekben eltünt táblát a jelenlegi főapát úr legközelebb megújíttatá és előbbi latin feliratához még ezt csatolta: „Itt pihent meg IV. Béla király — 1241.“.

---

*) Lásd »Természeti viszonyok, — Vizrajz« 73-ik lapon.

Szerk.

Ságh, magyar hegyi község a hason nevű pusztával Pannonhalma éjszaki tövében, a kerekded alakban magánosan kiemelkedő Sághalom alatt. Régi okmányainkban három Sághot találunk *), ezeknek egyike — villa — a győri vár földje volt, s ezt e vár népe lakta; a másik kettőt — praedium — a pannonhalmi apátság birta, mely birtokában II. Endre az apátságot 1225-ben megerősítette (*Fejér Gy.:* C. D. III. 2. 35.), — hasonlókép IV. Béla; ez utóbbi oklevele szerint voltak itt az apátságnak szőlőművesei, aratói és harangozói (Árph. új Okmt. II. 6.).

Egy — 1237-ben kelt okirat szerint az apátság szolgái megtagadták a szolgálatot, a miért Dénes nádor Toch Dénes pristaldot a helyszinére küldötte; mely alkalommal a sághiak itéletileg az apátság szolgáinak kimondattak és nyirett fejjel az apátság rendelkezése alá bocsáttattak (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 1. 96. és *Czinár M.*: Monast. I. 79.).

1240-ben IV. Béla a sághi hegység népeinek, mint a győri vár szolgáinak szabadalmait és kötelezettségeit szabályozta. 1530 körül már enyingi Török Bálint foglalta el Ságh falut, s ezt a gesztesi várhoz kapcsolta. 1535-ben I. Ferdinánd Sághra, mint a szent-mártoni apátság ős jószágára új adomány-levelet adott, de Török Bálint ezt figyelembe sem vette, sőt foglalásaiban napról napra terjeszkedett. E korban két — Uj- és Öreg-Sághról olvasunk; 1588-ban Csesznek János győri kapitány mindkét Ságh elfoglalása miatt enyingi Török István ellen panaszkodik (Megyei lvt. I. jkv.).

A bekövetkezett viharos idők Török Bálint és fia István erőszakainak kedveztek, s 1616-ban Sághot már kizárólag e család birtokában találjuk (Megyei lvt. 11/1616.). 1618-ban Török István után leányai: Nyáry Pálné és Haller Györgyné birták Sághot, kik Beccaria Virgilnek és Pázmány Ferenc győri naszádos vajdának vetették zálogba, utóbb pedig az egész gesztesi uradalommal Eszterházy nádor vette meg, s jelenleg Eszterházy Móric gr. bírja.

1627-ben Kaszab Hassán török volt ura, ki alatt népe igen megfogyott. 1641-ben Orosztonyi Zsuzsa birta, hihetőleg zálogban Eszterházytól.

1664-ben ismét megtelepült, s Kalvin követőinek ekkor itt papjok és templomuk volt. 1690-ben Iványos Miklós kezén találjuk, ki mint zálogbirtokos, jobbágyokat telepített Sághra, de II. Rákóczy Ferenc hadjáratai alatt ismét elpusztult és többé mint falu fel sem épült (Megyei lvt.).

---

*) Lásd: Az árpádkori térkép igazolását, 485. lapon — Szerk.

Szent-Iván, magyar-horvát falu.

Szent-Iván az újabb helységek egyike; közelében — a K.-Duna felé hajdan Urunkang, Urigán, majd Szent-István nevezetű falu állott (*Fejér Gy.:* C. D. III. 1. 358.). 1254-ben Opour Sándor fiai Urukang majorság — villa — felét a szent-mártoni egyháznak eladták (u. o. VII. 4. és *Czinár M.:* Monast. I. 79.). 1266-ban IV. Béla megerősíti a pannonhalmi apátságnak Urukangra vonatkozó okmányait (Árph. Okmt. III. 132.). Urukang hihetőleg még a tatárjárás alatt elpusztult.

1594-ben Győr ostroma alatt a török tábor nagy része a szent-iváni és a szomszéd szent-vidi határokban terült el; a „likócsok"-nak nevezett gödröket és felhányt halmokat, melyek itt maig láthatók, a hagyomány a török tábor maradványainak tartja *). Folytonosan kóboroltak itt a török és keresztény hadak váltakozva, s ez okból senki sem mert itt állandóan megtelepülni; nem is olvasunk megyei levéltárunkban 1666-ig Szent-Ivánról.

1699-ben Lendvay Placid pannonhalmi főapát reform. vallásu horvátokat hozott a helységbe, kik predicátort is tartottak (Magy. tört. tár. VII. 87. — Pannonhalmi és megyei lvt.). **)

A lakosság szelleme ma már teljesen magyaros; isteni szolgálatát tisztán magyarul tartja, az iskolában szintén csak így tanul; a fiatalabb nemzedék már épen nem birja a horvát nyelvet, de az öregek közt sincs, ki ne beszélne tisztán magyarul. Csupán a népviselet hordja még magán a sajátos jelleget, melylyel e helység egyedül áll megyénkben.

Puszták és pusztult helyek:

Andrásvára, Szent-Iván határában Győr erősségét képezte. Kis dombon 8 szögletes körsánc közepében állott; romjai nehány évtized előtt még láthatók voltak. Mikor épült? azt meg nem mondhatjuk; az 1613-ki megyei közgyűlés csak kijavíttatását rendelte el.

Hecse, hajdan Hegce és Heche, Szent-Iván és Kis-Megyer közé eső puszta, Győrtől keletre 1172-ben Konrád III. István király

---

*) Mások a gödrökben és halmokban az avar-sáncok maradványait látják. — Lásd a „megye kültörténetét" 469. lapon. — Szerk.

**) Nem volt ugyan alkalmunk a szerző által idézett kútfőket mind felütni, azért is állítását változatlanul adjuk, de nem hallgathatjuk el a fölött táplált kételyünket; 1672-ben u. i. Szt-Iván lakossága már protestáns volt, mert ez évben a fehérvári basa inti Gencsi főapátot, hogy ne kényszerítse a prot. lakókat a kath. vallásra áttérni; továbbá azt is tudjuk az éltesebb koru lakosoktól, hogy elődeik a mult században (1718) települtek át Kimle mosonymegyei horvát faluból és katholikusok voltak, míg a falu eredeti lakói voltak protestánsok és magyarok, kik csak azon feltétel alatt maradhattak helyükön, ha a kath. vallásra áttérnek; de végre ismert dolog, hogy a horvátok mindenütt átalában tisztán hatholikusok. — Szerk.

jobbágya mint praediumot a pannonhalmi Szent-Márton egyházának adta (*Fejér Gy.*: C. D. II. 185.). 1234-ben IX. Gergely pápa bullája szintén mint apátsági birtokot említi (u. o. 1. 239.). IV. Béla oklevele mint ezen apátság udvarnokai és jobbágyai által lakott szállást vagy helységet említi (Árph. új Okmt. II. 13.). Ma is főapátság pusztai birtoka.

Kis-Megyer, a XIII. században Merena név alatt említtetik (Hazai Okmt. I. 5.). Nevét a Megyer törzs-nemzetségtől nyerte; 1220-ban egy részét Merena vagy Meger György bírta (Árph. új Okt. I. 170.).

1252-ben IV. Béla a Megyeren volt királyi vincelléreket az általa alapított thuróci prépostságnak adományozta (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 5. 292.).

1347-ben Nyul és Megyer közt bizonyos földterület végett megyeri Varju Benedek és a bakonybéli apátság — mint megyeri birtokosok — közt határvillongás volt. A kérdéses földet az apátság Félkert-nek nevezi, s a kihallgatott tanuk vallomása szerint azon föld nem a megyeri, hanem a nyuli határban van, és Pithal-nak hivatik, s ezen föld nem az apátság, hanem a thúróci prépostság birtoka (*Fejér Gy.*: C. D. IX. 1. 609.). Ezen időtől Megyer jó sokáig Félkert nevet viselt. A XVI. században már ismét Megyer néven találjuk, mely Győr ostromai alatt elpusztult, s I. Ferdinánd király 1536-ban új adomány-levelet adott reá a sz. Benedek-rendüeknek, kik azt ez időtől folytonosan birják (*Czinár M.*: Monast. I. 111.).

1664-ben megyei levéltárunk mint megszállott népes falut említi: azonban Győr szomszédságában nem tarthatván fenn magát, a többi pusztult faluk sorsára jutott.

A kis-megyeri majorság mellett egy kis dombon kápolna áll, melynek helyén a XVII. század elején Győr védelmére Tarisznyavár nevű erősség épült. 1809-ben József főherceg nádor, mint a fölkelt nemesség vezére, ezen kis-megyeri kápolnából vezette a győri ütközetet; ugyanitt haltak hős halált a stajer honvédek is, kik a szilárd anyagból készült uradalmi magtárban állást foglalva, egytől egyig elvérzettek a győztes francia csapatok feltartóztatásában. A magtár mint a véres küzdelem helye ma is elég emléket mutat e végzetes napról.

Sashegy, hajdan Sashalom, puszta Hecse és Kis-Megyer között: a pannonhalmi főapátság birtoka.

Szent-Vid, régi praedium Pataház, Bácsa, Sz.-Iván, Hecse és Győr határai között, s határa a Kis-Duna mindkét partján elterült. 1222-ben Szent-Güd név alatt említtetik II. Endre oklevelében (Hazai Okmt I. 4—6.). 1593-ban még állott Szent-Vid tiszteletére épült temploma, de a helység már ekkor elpusztult, s Lipcsey János birta, ki Vajda Kristófnak és Torkos Jánosnak adta zálogba (Megyei I. jkv.). A XVII.

században Torkos Péter mint anyai birtokát határoltatta. Igen sok kézen ment át, s határának nagy része a bácsai, szent-iváni, hecsei határokba olvadt, azon rész pedig, mely fennmaradt, ma Likócs névvel bir. A szent-vidi elpusztult templom helyét a vidék népe ma is ismeri.

Szent-Márton, magyar mező-város Pannonhalma nyugoti lejtőjén és tövében; három részében — u. m. város, váralja és hegy részekben külön-külön birája van. Némely irók szerint helyén „Civitas Pannonia“ római város állott. Sz. László egyik oklevelében Pannonia praedium név alatt említi. Sz.-Márton mezővárosnak története szorosan összeforrott a fölötte emelkedő pannonhalmi ősrégi monostor történetével; ez utóbbi — mint nemcsak megyénk, de hazánk multjában is kiváló történelmi emlék,— külön ismertetésben részesül jelen mű folyamában*); ez okból mi e helyütt a mezővárosra vonatkozólag csakis azon adatokra szorítkozunk, melyek a főmonostor viszonyaiba kevésbé olvadtak be.

Pannonia helyén már a XIII. században Olsuc praediumot találjuk, melynek neve utóbb Alsokra idomult; ez úgy látszik ősi fészke volt a megyénkből rég kimult Alsóky nemzetségnek. Ugyanitt voltak sz. Márton egyházának szőlőművesei, kovácsai, kézművesei és harangozói (Árph. új Okmt. II. 8.). 1334-ben Róbert Károly a pannonhalmi apátot az alsoki vásár jogában megerősíté (Hazai Okmt. I. 168.). Első királyaink alatt úgy látszik az apátságon kivül egyéb földesurai is lehettek; így birt itt az 1403-ban kihalt Eörsi nemzetség, melynek birtokából Zsigmond király Hédervári Miklósnak 3 szőlőt adományozott (Héderv. lvt. III. 22—23/1403.).

1582-ben nyerte a mezőváros mai Sz.-Márton nevét. A XVII. század elején pusztult és elhagyatott hely lehetett, mert ez időben alig olvasunk róla említést; a század közepe táján már a törököknek behódolt volt. 1689-ben Rummer Márton főapát települőket szállított a városba, kiket 3 évre az urasági adótól felmentett.

Pusztult helyek:

Illok, hajdan Vylok, praedium, melynek szentegyháza is volt. Mikor és ki által pusztult el, nem tudható; emlékét a Sz.-Márton és Tarján közt elterülő Illok erdő tartja fenn.

Lelka, praedium, szintén a pannonhalmi határba olvadt; multja ismeretlen.

Kis-Écs, a XIII. században többen birták, köztük a Kis-Ruozdi nemzetség is, ma egészen a pannonhalmi főapátság szőlő- és erdőbirtoka.

---

*) Lásd alább „Pannonhalma helytörténetét“. — Szerk.

[redacted]

Szent-Lőrinc, hajdan falu volt, s határa Sz.-Márton határába olvadt. Az 1591-ik évi megyei jegyzőkönyv szerint már puszta volt.

Tááp, magyar falu a Bakony-ág vég lejtőjén.

A XIII. században egy részét királyi lovászok —, más részét a pannonhalmi apátság birta, melynek itt lovas jobbágyai és arató-szolgái voltak (Árph. új Okmt, II. 17.); de úgy látszik ezeken kivül mások is birtak itt. Nevét ez időben T a p a n-nak olvassuk.

A XVI. században már a T á p y nemzetségről, mint e helységben birtokosról olvasunk (Győri tört. és rég. füz. I. 151.). 1592-ben enyingi Török Bálint fia: István birta Táápot, utóbb pedig 1618-ban ennek veje Nyáry Pál. 1628-ban Táápot is, mint Török Bálint egyéb jószágait, Eszterházy nádor vette meg, kitől azt 1701-ben a győri jesuiták és Beccaria Virgil birták zálogban. A török világban a tehetősebb faluk egyike volt. 1627-ben török földesura Fer aga volt, ki a szokott megadóztatáson kivül a lakosokat zaklatta, verette. A határ majorsági része jelenleg Eszterházy Móric gr. gesztesi uradalmához tartozik.

Tááp-Szent-Miklós, magyar falu, előnevét a szomszéd Tááp helységtől vette.

Hajdan a pannonhalmi főapátság birtokai közé tartozott; már 1292-ben II. Endre az apátságnak adományozta Tááp és Sz.-Miklós helységeket (Árph. új Okmt. V. 60.). I. Ferdinánd király Báthay Mihály főapátot e birtokban új adomány-levéllel megerősítette, de Török Bálint azt — mint a gesztesi várhoz tartozott földet a XVI. században elfoglalta; utóbb ennek unokái e birtokot is Eszterházynak adták el.

1619-ben 4 kapura volt felvéve mint Török István örököseinek birtoka, s ekkor a tehetősebb faluk egyike volt. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyv szerint Horváth Péter birta zálogban; ugyane jegyzőkönyv szerint Kis Ali aga török uroknak adóztak, kinek fát hordtak Budára; hanem midőn a reformátusok a faluból minden katholikust és lutheránust kikergettek, pártul is fogta őket az aga. 1667-ben mint egészen reform. vallásu helység egyike volt azoknak, melyek pappal és templommal birtak.

Sokoróaljai járás.

Baboth, melléknevéről K i s - B a b o t h Sopronymegye határán, a Rába keleti partján. Első birtokosának Bitang Mártont tartják, kit a birtoklásban Babothy Mátyás, Adorján és Tamás követett; állítólag ezek a Rába-parton várat épitettek azon emelkedett helyen, mely mai napig

„várhelynek“ hivatik; de azt a Rába vize elmosta. Mint bizonyosat azt állíthatjuk, hogy 1222-ben Babothon Rouznak fia: Joachim volt a birtokos, ki jelen volt az árpási besenyőknek Lukács grófjuk ellen emelt panasz a vizsgálatánál (*Fejér Gy.:* C. D. III. 1. 362.). 1262-ben IV. Béla király Babothi Ayanduk fiát: Zonukot, és ennek fiait: Andrást és Adorjánt a babothi malom, nemes udvarhely és ehhez tartozott 16 hold föld jogos birtokában megerősíti (Hazai Okm. I. 36—37.).

1547-ben Pok Gáspár győrmegyei alispán Baboth felét Csesznekу Györgytől megvette (*Czech:* Győrvmegye Nemes Familiái.).

1619-ben mint pusztult helység a kapuk összeirásából vagyis az adózás alól kihagyatott (megyei lvt. I.). 1636-ban a patonai kastélyban tanyázott német muskatérosok megrabolták és leégették (u. o.).

A reformatiót, valamint az egész vidéken, úgy itt is a szomszéd Egyed hajdani birtokosa: telekesi Török István terjesztette, de főpártfogót a hatalmas Nádasdy családban talált. 1737-ben a 100 évvel előbb szétrombolt templom helyett az ágostaiak újat építettek, de mivel a kiküldött bizottmány a templomot szélesebbnek és magasabbnak találta az engedélyezettnél: azért az hosszas küzködés után megyei határozat folytán 1757-ben ismét széthányatott (Megyei lvt. ez évi jkv.). E templom ott állott, hol ma a lelkész pajtája van; maguk az evangelikusok Rába-Szent-Mihályhoz csatlakoztak. 1748-ban Apostolok oszlása napján az egész helység hamuvá égett.

1848-ban Jellasics bán hadai rabolták meg.

Csanak, magyar-német falu; a győrieknek — kik itt számosan birnak szőlőket — kedves kirándulási helye; a jólrendezett szőlőtelepek csinos lakaikkal és a szabályosan épült falu kellemessé teszik az itt tartózkodást. A falu népe tisztán magyar ajku, és csak a hegység ragaszkodott egész a legújabb időkig német nyelvéhez. Jelenleg már ez is csaknem teljesen áthasonult.

III. Ince pápának 1216-ban kelt bullája már Chonuk név alatt említi e helységet (*Czinár:* Monast. I. 326.).

Török világban behódolt falu volt, de 1617-ben annyira elpusztult, hogy 1619-ben csak $1^1/_2$ kapura vétetett, s a fehérvári emingnek adózott. Azon 17 falu egyike, mely a puszta-sokorói járásban — habár nagy nyomorban, — de mégis fenntartotta magát. Megyei jegyzőkönyveink szerint magyar lakossága 1683-ban pusztult ki, ezen tódulván keresztül a Kara Mustafa által vezetett nagy török tábor. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre kihallgatott csanakiak még magyar hangzásu nevekkel birtak.

1635-ben a győri jesuiták is birtak itt szőlőket, kikkel a bencéseknek a szőlődézsma miatt sok bajuk volt.

1729-ben a pannonhalmi főapátság Rajna mellékéről németeket telepített az elpusztult faluba, kiknek 3 évre minden szolgálatot és fizetést elengedett, és hogy a megmaradt 12 régi magyar jobbágy is összeszedhesse magát, a szabadalmat ezekre is kiterjesztette.

A Győrből Pápára vezető országút mellett kis dombon a Megváltó emlékjele áll. E kis domb: a történelmileg nevezetes k i r á l y s z é k, hol hajdan a győr- és komárom-megyei nemességgel királyi és nádori, s nem egyszer megyei gyűlések is tartattak (*Czech:* Győrvm. Főispán., és *Enessey:* Antiquitates és Memorabilia Cottus Jaur.). 1351-ben Konth Miklós, 1394-ben Illosvay, 1375-ben és 1386-ban Gara nádorok tartottak itt üléseket. A domb mellett eső föld maig is k i r á l y s z é k i dülőnek neveztetik. A falu pecsétjében buzakalász, ekevas és szőlőfürt látható; körirata: „C s a n a k f a l u. p e c. 1710.“

Csécsény, magyar falu a Rába bal partján; örök időktől a tóközi járásba tartozott, és csak legujabban került a sokoróiba.

Első koráról mit sem tudunk. A XVI. században a Danch nemzetség birta, és Danch Pál a pannonhalmi apátságnak zálogosította el, de berzencei Bornemisza János budai várnagy a zálogösszeget lefizetvén, Csécsényt birtokba vette, bár ez ellen a bencés-rend 1518-ban a csornai konvent előtt ünnepélyes óvást tett. Bornemisza Jánosnak magtalanul elhalta után Zápolya János király Esztergomban 1527-ben kelt adománylevelével Csécsényt Danch Pál leányainak: férjezett Horváth Györgynének, és Zsibrik Osváldnénak adományozta. Rákövetkező évben Zsibrik Osváld Zápolyától elpártolván, Ferdinánd király Csécsény és Tényő praediumot több somogymegyei falukkal Zsibriknek adományozta. 1538—1541 évek közt a pannonhalmi főapátság Csécsényért pert kezdett, mely érdemben a kihallgatott tanuk vallomása szerint e helység felét Bornemisza birta, másik fele az apáté volt, ki akkor a sz.-mihályi pusztán lakott; ő birta az egész csécsényi malmot, bár ehhez a Kanizsayak is jogot tartottak (Magyar nyelvemlékek II. 48.).

1624-ben Mindszent napján egy portyázó török csapat a hódolatlan Csécsényre rontott, 3 embert levágott, 10-et elfogott, és csak nagy váltságdíjért adta őket vissza. 1635-ik év őszén 500 török lovas rohant a falura, s a csécsényieket behódolásra szólította, mit azok megtagadván, a falut több helyen felgyujtották, a lakosokból kettőt levágtak, 34-et rabszíjra fűztek és magukkal hajtottak; Zsibrik Pál ez alkalommal szenvedett kárát 20 ezer frtra vallotta (Magyar tört. tár. VII. 54.).

E pusztítás után a falu több évig lakatlan puszta hely volt. 1689-ben Csécsényt Zsibrik Zsigmond és Radich Mihály birták.

Pusztult hely:

Fud Enesse és Csécsény között állott praedium, ez utóbbinak határába olvadt; azon domb, melyen jelenleg özv. Argay Józsefné laka áll, Álmos-dombnak neveztetik.

Csikvánd, hajdan Chituan, magyar falu. A helység régi pecsétjének belkörében szántóvas, csoroszlya, viz, s ebből egy kinövő növény, két csillag és egy rózsa; körirata: „Csikvandi. falv. peceti. 1698."

Legrégibb korban a Chituan nemzetség birta; 1270-ben Chituandi Egyed, Miklós, Tamás és Roland comesek, mint Chituand és a szomszéd Tördemisz birtokosai említtetnek (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 3. 66.). 1278-ban IV. László király Chituandi Egyed comesnek Écsen bizonyos földeket adományozott (Hazai Okmt. I. 70.).

1415-ben Egyed és János chituandi nemesek a szintén Chituand nemből származott Antal csornai prépost elnézésével a gyarmathi határból foglalást tettek. 1479-ben a Chituandi nemzetség fi-ága kihalt, és László — a nemzetség utolsó fia — vejét Kapuchy Ferenc pápai várnagyot leány-fiúsította, mit I. Mátyás király 1480-ban megerősített (Megyei lvt. 1/1480.). Kapuchy Ferenc ekkor fölvette a chituandi előnevet.

Meddig birták a Kapuchyak, — nem tudjuk, de az első török hadjárat alatt Csikvánd már elpusztult, később a Fehérvárott lakott Hassán lett a török földesúr, s ez a szétfutott lakosok egy részét visszaédesgette.

1611-ben Csikvánd keresztény urai: Cziráky Mózes nádori itélőmester, Kisfaludy Balázs vasmegyei alispán, a Szily család, Egerszeghy István, Tulok Ferenc és Miklós voltak (megyei lvt. I. 1/1611.), de igen szegény falu lehetett, mert 1619-ben is csak két kapura volt felvéve.

1701-ben Tallján Sándor, Kisfaludy Zsigmond és Sándor István birták.

Gyarmath, magyar-német falu. Egyike régibb helységeinknek; a győri káptalan 1268-ki oklevele szerint ekkor királyi buchariusok lakták, kiknek külön grófjok — comes Buchariorum — volt; a lakosok királyi favágók vagy szőlőművesek lehettek (*Czech* többször idézett munkája). 1267 körül Kuplin vagy Koplyon Annis — özvegy Babunai Miklósné birta, kitől 1267-ben Pok Lukács comes örökáron megvette (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 3. 428. és 488.). 1271-ben Poki Péter Gyarmathot

[redacted]

Poki Sándornak eladta, az eladás után pedig ugyanezen Gyarmathot a a poki monostornak ajándékozta; de utóbb Sebestyén poki prépost — szintén Pok nemzetségből való — Gyarmathról lemondott, s ezt Poky Sándornak átengedte (Árph. új Okmt. II. 265.).

1380 körül a Kiczen vagy Keczen, többször Keczer nevezetü család birta. Kiczen Jakab fiörökös nélkül elhalván, Borbála unokáját monoszloui Chupor László vette nőül. N.-Lajos ez utóbbit nemcsak Gyarmath birtokában erősítette meg, hanem 1380-ban kelt oklevelében Gyarmathra heti vásári és birósági jogot is adott (*Fejér Gy.:* C. D. IX. 5. 368. és 370.). Chupor László Gyarmathot rövid ideig birhatta, mert 1399-ben már a Kanizsayak kezén találjuk. Kanizsay János esztergomi érsek és főispán, valamint testvérei: Miklós tárnokmester és István a királyi ajtónállók mestere Gyarmathot Karaczfölde, máskép Sz.-Miklós nevű zalamegyei birtokért a csornai prépostsággal elcserélték, mely cserét Zsigmond király megerősítette (u. o. X. 2. 649.).

1414-ben Kanizsay Lőrinc e cserét megtámadta, és a jószágokat visszafoglalta; de a cserét kötött családtagok (János, Miklós és István) a premontrei prépostságot Gyarmath, Baráth és Mege birtokába ismét visszahelyezték (u. o. 340.). 1415-ben Balázs Miklós fia ellene mondott azon foglalásnak, melyet a Chituandi nemesek (Egyed és Tamás) a gyarmathi határban Antal csornai prépost elnézésével tettek (u. o. X. 5. 619.).

A XVI. és XVII. századokban mindazon csapásokat átszenvedte, melyek Győrt és vidékét sujtották. Török földesura Hussein bég volt, kinek zsarolásai miatt lakói elszöktek, pedig 1619-ben még 7 kapu után adózó — tehát tehetős falu volt. Ez időben lakói ágostai vallást követték, s predicátorral birtak (Magy. tört. tár. VII. 87.). A század végén ismét megszállották, s vagyonosabb faluink egyike lett; de 1705 körül II. Rákóczy Ferenc harcai alatt a kegyetlen Heister pápai útjában megrohanta, felégette, s magyar lakóinak nagy részét felkoncoltatta; ekkor ismét elpusztult, s hihetőleg a csornai prépostság ez után telepítette német lakóit, kik szintén elmagyarosodnak, mert már kivétel nélkül értik és beszélik nyelvünket.

1782-ben a csorna-premontrei rend II. József császár által eltöröltetvén, Gyarmathot a kamara vette át, de I. Ferenc király 1802-ben sz. Norbert rendjét visszaállítván, a jószág ismét a csornai prépostság tulajdona lett.

A helység pecsétje — tudomásunk szerint — e megyei faluk pecsétjei között a legrégibb. Belkörében: csoroszlya, ekevas és buzakalászok; körirata: „G a r m a t i. f a l v. p e c e t i. 1511."

Ide tartozik C s i k ó r é t kis puszta; a bakonybéli apátságé.

Gyirmóth, magyar falu a Rába jobb partján. Népe egykor német volt, de ma már annyira elmagyarosodott, hogy ősi nyelvét alig érti egy-kettő.

Mai kiterjedése két helység — u. m. Gyirmóth és Sebes határából alakult; az elsőt többen birták, de a Gyirmóthi nemzetséget és a nagyváradi káptalant legrégibb tulajdonosaiul találjuk.

1348-ban a nagyváradi káptalan ezen birtokát biharmegyei Bogomér nevű jószágért Kápoli Bán Miklós özvegyével és kiskoru fiával cserélte el (*Fejér Gy.:* C. D. IX. 6. 38.). 1361-ben Gyirmóthi Mihály comes maga és érdektársai nevében bizonyos gyirmóthi birtokrész elfoglalásáért a nagyváradi káptalan ellen óvást tett, mire a káptalan igazolja, hogy a kérdéses birtokrészt itélet alapján birja (u. o. IX. 6. 120.). Ugyanezen oklevél szerint akkor gyirmóthi birtokosok voltak: Fokra Miklós comes örökösei, Zsidow Mihály comes és többen. 1366-ban László mint kiküldött pristald a gyirmóthi határra nézve a váradi káptalan és nemes Veesy-ek között oly osztályt eszközölt, hogy $^3/_4$ rész egészen, egy negyednek pedig fele a váradi káptalané, másik fele pedig a Veesy nemeseké legyen. Birt Gyirmóthon az akai Ivánez család is, de a pozsonyi káptalan előtt ezen család gyirmóthi birtokát a győri káptalannak vallotta be, utóbb pedig e káptalan egész Gyirmóthot megszerezte.

Mint Győrrel szomszédos helység, már 1594-ben elpusztult, de 1600-ban ismét meg volt telepítve. Az 1619-ki kapuösszeirásban $2^1/_2$ portás falunak olvassuk, s így a tehetősebb kis faluk egyike volt, de kegyetlen török ura a koppányi Ibrahim spahia annyira sanyargatta a lakosokat, hogy ezek megszöktek, s 1627-ben összesen 8 ház volt a faluban. Ekkor Rezman aga lett urok, ki alatt a lakosok száma hihetőleg szaporodott.

II. Rákóczy Ferenc harcai alatt ismét sokat szenvedett, s azon helységek között volt, melyeket Heister császári fővezér teljesen szétrombolt; nem tudjuk, vajjon magyar lakói ekkor kiirtattak-e vagy elszöktek, s vajjon a győri káptalan honnan és mikor telepítette német lakóit.

Pusztult hely:

Sebes falu Koroncó és Gyirmóth között azon tájon állott, hol a Marcal folyó a Rábába ömlik; emlékét a hasonnevű dülő tartja fenn. 1448 körül a Poky nemzetségből szakadt Medgyesallyay család birta; 1472-ben pedig a Poky-ak birtokában volt (Magyar tört. tár. VII. 22.).

Gyömöre, magyar falu; az avar-gyűrü hihetőleg idáig terjedt, legalább ennek emlékét sejtjük a határ gyürháti és gyüroldali dülőjének nevében.

Régibb okleveleinkben Gemevre néven olvassuk, s első birtokosául 1377-ben Gemevrei Györgyöt találjuk (*Fejér Gy.:* C. D. IX. 7. 598.).

I. Ferdinánd 1536-ban egyéb jószágokkal együtt ezt is enyingi Török Bálintnak adományozta, ki gyömörei jobbágyaival a reformált vallást fogadtatván el, a lakosok ezt a XVIII. századig követték. Török Bálint szerencsétlen esete után két fia: János és Ferenc a nagy részben erőszakos utakon szerzett roppant jószágokon megosztoztak. János az erdélyi, Ferenc a magyarországi jószágokat örökölte. Ferencnek egyetlen fia: István fi-örökös nélkül halván el, a pápai vár- és urodalommal együtt Gyömöre is Zsuzsa leányára, férjezett bedegi Nyáry Pálnéra szállott, kitől vétel utján a Csáky, majd az Eszterházy család birtokába jött, s ma is Eszterházy Pál gr. pápai uradalmához tartozik. Egész Gyömöre azonban soha nem tartozott Pápához, mert nemes udvarhelyet több nemes család is birt, s azon rész, mely Pápához tartozott, nem is Gyömöre, hanem Várfalva nevet viselt (Megyei lvt. III. jkv.), s az 1629-ki gyűlésen mint két külön határolt falu említtetik, u. m. Gyömörö-Várfalva, és a falunak — más nemes családok által birt alsó része: Gyömörő-nemes-Zeer; — később a falu összeépült.

Gyömörő-nemes-Zeeren következő nemes családok birtak: a XV. században Thúry György, ki dicső hadi tetteiért kétszer nyert kitüntetésül arany láncot, s ki Palotát a török ostrom alól fölmentette; 1574-ben Thúry György fi-örökös nélkül halván el, 3 leánya közöl Katalin — férjezett Marczaltheöy Györgyné örökölte a gyömörei, fel- és kis-péci jószágrészeket, ki után e birtokrészek ismét több család között oszlottak meg.

1615-ben Chernel Anna — Hatos Bálint pápai alkapitány neje — Győrmegye közgyűlésén tiltakozott, hogy azon gyömörei birtokrészt, melynek Déghy István csak zálogos birtokosa, — Darabos János örökáron megvehesse (Megyei lvt. 33/1615.). 1629-ben nevezetes részét Dobos György birta; 1635-ben Csáky Lászlótól a győri jesuiták zálogba vették a Török-féle várfalvai részt, s ezt még 1702-ben is birták, de Eszterházy kiváltotta tőlök. 1641-ben Csaby és Acsády családok is mint gyömörei birtokosok említtetnek levéltárunkban.

1594-ben a Győrből Pápa ostromára ment Hassán serege által a falu elpusztíttatott, de a hadak távoztával a menekült nép visszaszál-

longott. 1619-ben mint a Nyáry család 3 portás faluja vétetett adó alá. A török uralom alá hódolván, Berhán-Cselebia spahiának jutott birtokába, de nem egészen, mert a Csaby és Acsády keresztény urak jobbágyai Irom spahiának jutottak. 1642-ben már a csókakői Saban Cseri basa volt urok; török uraik ellen a gyömöreiek átalában nem igen panaszkodtak.

Megemlítjük még, hogy a Martinovics-féle összeesküvés egyik tagja Sigray Jakab gróf szintén gyömörei birtokos volt, s azon házban lakott és fogatott el, melyet ma Lengyel Sándor bir.

Ugyanezen adóközséghez tartozik a kis Csigi puszta, melyet megyei levéltárunk szerint a XVII. században még a Chigi nemzetség birt.

Kajár, — Görög Demeter térképén Sokoró-Kajár név alatt, — régi magyar falu.

1037-ben szt. István király a bakonybéli apátságot alapítván, Quiar-t ezen apátság javadalmához csatolta, mely időtől birtokviszonyait illető változást nem szenvedett; különben — mint a sokorói hegyek alatt minden zajosabb közlekedéstől távol eső helység — nevezetesebb eseményeknek sem vált színhelyévé, de azért a török uralmat nem kerülte el; az első behódoltatás alkalmával a fehérvári szandzsáksághoz csatoltatott, de szerencsés volt annyiban, hogy mindenkor emberséges török urakat nyert, kik legalább nem kinozták, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy a népesebb és vagyonosabb faluk egyike volt; így 1519-ben $5^1/_2$ kapura vétetett a megyei porták összeirásakor. 1622-ben Halil aga után ennek fia: Izmail örökölte Kajárt, ki szintén elég emberségesen bánt velök. 1667-ben a protestánsoknak itt papjok és templomuk volt (Magyar tört. tár. VII. 87.).

Koroncó, magyar falu.

Horváth Mihály történészünk Koroncót a szokásos név ellenére Koromzónak irja történelmében; s nem helytelenül, mert hajdan Curumzue néven olvassuk, s megyei levéltárunkban is a későbbi Koronczóy nemzetséget Kurumzuinak találjuk. Hogy ezen — a XIII. században már virágzott Curumzui nemzetség adott-e nevet a helységnek, vagy e helységről irta-e magát a nemzetség? — azt meghatározni nem tudjuk.

Koroncó régi falu; okmányaink már 1206-ban említik, midőn III. Ince pápa bullájában több curumzue-i lakost, kik a cisterci rendüeket

megverték, a sz. Mária apátsághoz tartozott jószágokat elfoglalták, — az anyaszentegyház kebeléből kizárta (*Fejér Gy.:* C. D. III. 1. 36.).

1412-ben Tamásy János leánya, Bezy máskép Koronczói Pál fia: Domokos, és Koronczóy György a koroncói és dwsnoki birtokot egymásközt felosztották (Hazai Okmt. II. 414—418.). 1463-ban pápai és koroncói Nórápy Antal koroncói birtokát a győri káptalannak eladta (Kápt. lvt.).

1445-ben és 1483-ban Koronczóy György, — 1516-ban és 1517-ben Koronczóy Jób és Tamás, — 1585-ben Koronczóy Menyhért nevével találkozunk, — ez utóbbi másként Noszlopynak is iratott. Menyhérttel a Koronczóy név megyénkből eltünt; vajjon kihalt, elköltözött vagy más nevet vett-e fel? — nem tudjuk.

1518-ban koroncói Bezy Demeter örökösei koroncói birtokrészöket a győri káptalannak eladták (Kápt. lvt.).

Bezy Demeter Lőrinc fiának 1481-ben történt halála után a fi-ágat illető jószágrészt I. Mátyás kir. Poky Mihálynak és Antalnak, nemkülönben mostoha atyjoknak Trynka Jánosnak adományozta (*Czech J.:* Győrvm. Nemes Fam. 13. és 14. l.).

1610-ben Rudolf király Andeasch Mátyásnak tett Koroncón adományozást, melynek Enessey János és Vincze György a megyei közgyülésen ellene mondottak (Megyei lvt. I. 1/1610.).

1629-ben földesurak voltak Koroncón: a győri káptalan, Mesterházy Boldizsár, Vragovich Katalin néhai Syey János özvegye, Dallos János alispán, Dobos György, Vince Ferenc, Magassy László és többen. 1688-ban Eölbey György 2 telket adott a káptalannak zálogba.

1704-ki junius 13-án Forgács Simont II. Rákóczy Ferenc tábornokát Heister császári tábornok Koroncónál keményen megverte. *)

---

*) E csata színhelyét Szalay L. Szemerére, Horváth M. és Kerékgyártó Á. pedig Koroncóra teszi. Szalay véleményét Lipót királynak 1704-ben Győrmegyéhez intézett dorgáló levelére fekteti (megyei lvt. 12.); míg Horváth és Kerékgyártó Enessey György „Antiquitates et Memorabilia Cottus. Jaur." című munkájára hivatkoznak. Részünkről mi ezen utóbbiak nézetéhez csatlakozunk, mely szerint a csata Koroncó és Sz.-Pál puszta határán folyt le; e nézet mellett szól vidékünk hagyománya, és azon körülmény, hogy a császári seregek Gyirmóth felől a Bábota dülőből indultak csatára, mely tehát nagyrészt a koroncói határban folyt le, és a sz.-páli füzesi-réten végződött. Enessey mindezen részleteket megbizható forrásból: öregatyjától — Enessey Istvántól hallhatta, ki maga is részt vett a harcban, s épen ez okból vesztette el — az amnestia dacára is — enessei birtokait. De tulzást követett el Enessey Gy. az elesettek számában, melyre leginkább megbizható Forgáchnak Rákóczyhoz jun. 14-én írt levele, melyben írja, hogy a koroncói ütközetben 2000 hajdu és 100 lovas esett el. (E levelet Thaly Kálmán szivességéből a Rákóczy-féle levéltárból vettuk)

1714-ben Pálffy János és Kata Koroncón a győri káptalannak 3 egész jobbágyhelyet eladtak.

A török hadjáratok alatt sokat szenvedett, s a török világ kezdetével hamar elpusztult. 1608-ban mint elszegényedett hódolt falut találjuk; 1619-ben $1^1/_2$ kapura vette a megye; 1621-ben két török ura volt, u. m. Olaj bég és Ali spahia, ki hihetőleg nagyobb részét birta; 1622-ben Izsup és Ali voltak urai. 1641-ben már a fehérvári Csorba Ali és Rab Ali sarcolták a falut. 1683-ban a nagy török tábor egy része Koroncó és Patona között hidat veretett, s ezen vonult Bécs alá; a falu ekkor elpusztult, de hamarjában ismét megszállották azt.

1704-ben a császári hadak dúlták és pusztították el a helységet, népének egy része levágatott, más része elbújdosott, s a falu puszta hely lett. 1718-ban mint lakatlan pusztát szállották meg német jövevények, kiknek a megye 3 évre minden adózást elengedett; a lakosok ma már egészen elmagyarosodtak.

Pusztult hely:

Dwsnok, 1519-ben mint népes faluról olvasunk (Hazai Okmt. 414—417.).

Malomsok, magyar falu a megye délnyugoti sarkán; a XIV. században a falu Ó-Malomsok helyén állott. 1380-ban a győri káptalan bizonyítása szerint Bőösi István, Omode és Lothár testvérek Malomsok, Szente, Várkony, Marcaltő és több jószágokon megosztoztak (Hazai Okmt. I. 276.). 1479-ben a Patha család is birt Malomsokon, s innen nyerte előnevét (*Nagy Iván:* M. O. Cs. hivatkozva *Teleky J.:* Hunyadiak kora, XII. 88.). 1494-ben a Csatáry nemzetség is malomsoki birtokos volt. A XIV. és XV. századokban nagyobb részét a Marcalthőiek birták, a XVII. században azonban e család kihalt (megyei lvt. I. jkv.).

1589-ben Hathalmy Mátyás, várkonyi Amade János és Mihály említtetnek mint malomsoki birtokosok Marcalthöy György mellett (u. o.).

Győr ostroma előtt a falu hamar meghódolt, s a Pápára tört török seregek által elpusztíttatott. 1609-ben újra lőn telepítve. 1619-ben mint a Marcalthöy és Amade családok $3^1/_2$ portás faluja vétetett a megyei adó alá. 1627-ben Hali aga volt ura. Az 1642-ik évi sérelmi jegyzőkönyvre kihallgatott malomsokiak egyebek közt panaszolják, hogy az elpusztult Marcaltő helység adóját 1634-ben nekik kellett megfizetniök. 1667-ben protestáns templomot és papot tartott. 1683-ban a Bécs felé tódult török sereg egy szárnya elpusztította s a nép Vas-

megye felé futott, a győri püspökség keszői várában remélvén menedéket. Ekkor pusztult-e el a malomsoki protestáns templom vagy utóbb? — nem tudjuk; hanem mivel a népnek igen bajos volt vizeken átjárni szántóföldjére, e hadjárat után Új-Malomsokra települtek. 1721-ben a protestánsok ismét templomépítésre nyertek engedélyt, midőn bizonyos Pozner nevű birta Malomsokot, — hihetőleg zálogban. Új templomuk ismét elpusztult. 1760 körül harmadik templom építésére nyertek engedélyt, mely — egy 1769-ik évi jelentés szerint sárfallal és nádtetővel elkészült ugyan, de a Rába ezt is elmosta. 1685-ben megengedtetett nekik, hogy téglafalra épithessenek templomot, mely azonban alig épült meg, 1791-ben villám által sujtva, elégett; s így mostani templomuk már ötödik.

1730 körül mindkét Malomsok Gindli-ek birtokába jött, kik után az Amade nemzetség lett kizárólag ura. 1737-ben Amade Lászlót a megyei közgyülés határozatilag intette meg, hogy jobbágyaival emberiesebben bánjék, mert ha elszöknek, vele fizettetik meg a közadót.

Jelenlegi lakói — német hangzásu neveik után itélve — hihetőleg német települőktől származnak, — de hogy mikor és ki által szállíttattak? — nem tudjuk. Ó-Malomsok homokos földje kis levelű jó dohányt terem.

Ménfő, egy része puszta, más része magyar nép lakta szőlőhegyközség, a sokorói hegy é.-ny. végén. Ménfő falu még a XVII. században is ott állott, hol a ménfői, gyirmóthi és csanaki határok összeszögellenek.

1044-ki julius 5-én Péter és Aba királyok alatt Ménfő mellett kemény csata vívatott. A Henrik császár által Péter segedelmére hozott németekből temérdek eshetett el, mert ezen csata után Ménfő sokáig „V e s z e t t - n é m e t“-nek hivatott (*Kézai* Krónikája). 1170 körül Konrád — III. István király jobbágya — birta, ki e helységet szőlők nélkül 4 unokájának hagyta, 3 szőlőt pedig végrendeletileg a sz.-mártoni egyháznak adott, mely utóbbi adományt István király 1172-ben meg is erősített (*Fejér Gy.*: C. D. II. 186.). E század végén, vagy a XIII. elején Ménfő már a Poky nemzetség birtokába jött, s 1347-ben Poky Dezső Vilmos pannonhalmi apáttal több viszálkodás után a ménfői és csanaki határdombokra nézve kiegyeztek (*Czech*). 1362-ben (*Czech* szerint), vagy 1366-ban (*Fejér Gy.* szerint C. D. IX. 3. 647.) Dezsőnek fiai osztályos egyezségre léptek, mely szerint Ménfő Jánosnak jutott, ki a határ egy részét Miklós testvérének elzálogosította, de 1380-ban ismét visszaváltotta. Jánosnak is

villongásai voltak István pannonhalmi apáttal; 1412-ben Ménfő egy részét Laky Györgynek adta zálogba.

A XV. században Poky Miklós birta; ennek Ferenc fia Ménfőt elcserélte testvérének Jakab fiával Tarcha vasmegyei birtokért, de Gara Miklós nádor Tarchán a birtokbavezetésnek ellenállott, s Ménfő ismét a Pokyak birtokába került vissza (*Czech:* Győrvm. Nemes Fam. 42. lap)· 1457-ben Ménfőt már Garák birták, — mint ezt a szent-páli puszta határjárási levele bizonyítja, — de hihetőleg csak zálogban.

Ez időben a hatalmas Szentgyörgyi grófok kezdettek Győrmegyében jószágot szerezni, ekkor kerültek Szentgyörgyi Zsigmond gróf kezére a Pokyak mérgesi, homoródi, téthi, uthali, réthi, kóósi, vanyolai, ménfői és sebesi birtokai, és Zsigmond gróf ezekbe be is lőn igtatva, mire — mint Czech irja — a tehetősebb Pokyak fölébredtek, különösen Poky Ferenc, Péter és Antal, kik nemcsak ellenmondottak a beigtatásnak, hanem a Szentgyörgyieket a Poky család ősi jószágaiból ki is forgatták. 1517-ben már Zápolya János birta Ménfőt.

A falu elpusztulásának idejét bizonyossággal nem tudjuk; de sem az 1617-ki, sem az 1619-ki kapuk összeirásában nem találjuk, sőt már az 1609-ki megyei gyülésen mind elpusztult helység jött említésbe. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre sem lőn e faluból senki kihallgatva; 1688-ban a puszta-sokorói járás 17 szegény helysége között említtetik, s így hihetőleg Heister koroncói csatája alatt 1704-ben pusztult el, ki Ménfő és Gyirmóth körül táborozott.

A XVII. század első negyedében Czobor György is birta, — de hogy mi jogon, vagy meddig? — azt nem tudjuk. Megyei levéltárunk szerint a győri jesuiták is birtak Ménfőn szőlőket, és pedig az úgynevezett „Kiáltó“ hegyrészt.

Pusztult hely:

1615-ben Breiner János győri várkapitány megkeresésére a közgyülés a ménfői szőlőhegység legmagasabb pontján kis várat építtetett, mely **Világosvár** nevet nyert, melyet a törökök — nem tudni mikor — leromboltak, de a hegy, hol a vár állott, mai napig annak nevét viseli. Helyén ma kereszt áll, melytől egyrészt a stájer havasokig, másrészt a Dunán át egész a Kárpátokig gyönyörü kilátás nyílik.

Mérges, magyar falu a Rába és Marcal között, mely folyók áradásaitól sokat szenved. Czech 1410 körül Mérges Miklóst említi e helység birtokosául; Péter fiának Poky Erzsébettől származott ivadékai a Pokyak jószágaiban is örököltek (*Nagy Iván:* M. O. Cs. VII. 421.). 1458-ban Mérges Mátyás minden jószágát Kaczor Györgynek eladta; 1463-ban

pedig Péternek hasonnevű fia mérgesi, uthali, poki és réthi birtokait a Szentgyörgyi grófoknak adta el.

A XV. század végével nemcsak Mérgesből, hanem egész megyénkből eltüntek a Mérgesek, kiket e falu birtokában a Pokyak követtek; ezek a XVI. században „poki“ és „mérgesi“, — utóbb pedig csak „mérgesi“ előnévvel éltek.

1509-ben Poky Mihály Mérges elfoglalásaért Nádasdy Ferencet beperelte. Az 1582-ki megyei közgyűlés Tóköz védelmére Mérgesen várda építését rendelte el, melynek kapitánya Poky Mihály lett. Ugyanekkor Mérgest Poky István özvegye Iwánczy Magdolna birta.

Az 1619-ki kapuösszeirás Mérgest mint több közbirtokos faluját említi, de mint várőrséget tartó hely adó alá nem vétetett, mivel a várdához tett szolgálatot, melybe a megye gyalog és lovas vitézeket fogadott; de ezen fogadott őrség ellen 1627-ben Poky Gáspár a közgyűlésen panaszt emelt, hogy a mérgesi várda csapatai a vidéket mindennemű károkkal sujtják, lopnak, latorkodnak és verekednek. Mikor és mikép pusztult el e várda? — azt nem tudjuk, de úgy véljük, hogy az 1683-ki nagy török sereg dulta azt fel. Ma csakis szűk kerületének árkai vehetők már ki. *)

Valamint a Poky-féle jószágokban átalában, úgy Mérgesen is a Márffy, majd a Kisfaludy család lett az örökös; utóbb 1771-ben ismét közbirtokosság kezére jött, s ma is ez birja.

Mórichida, melléknéven Kis-Mórichida, melyet csak egy utca választ el Nagy-Mórichidától. Mindkettő magyar falu a Marcal folyó bal partján.

A Rába és Marcal folyók partjain elterült, — „Bordás“ nevü mocsáros térségen Móric, Nyitramegye főispánja és testvére Márk 1251-ben szent Jakab tiszteletére premontrei prépostságot alapítottak (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 85.). Ezen monostor „Monasterium de Rába“ nevet kapott, s miután Móric ezen monostor átellenében a Rábán hidat állított, az ő neveről nemcsak ezen hid nyerte „Mauruchhida“ vagy „Mórichida“ nevezetét, de a monostor körül később telepített helység is, mely eleinte csak telek volt (*Gyurikovits György:* Tud. gyüjt. 1829. II. füz. 10 és több lapjain). Czech János (Győrvm. Nem.

---

*) Még 70 év előtt mintegy 1/2 öles kőfalat lehetett a mérgesi vár helyén látni, s ugyanitt a Rába folyón keresztül vezetett nagyszerü kő-hid romjai is láthatók voltak. Az ágostai templom tornyában lévő egyik harangot is a Rábából halászták ki, s a régi vár harangjának tartja a nép. Bárhol ássanak, fegyverdarabokra s embercsontokra találnak, mi az itt vívott véres csatákat jelzi.

Fam. 37. l.) ezen Móric nyitrai főispánt a Péczi nemzetséghez tartozottnak állítja, hasonlókép Gyurikovtis is. Ráth Károly (Új Magyar Muzeum, 1859. 143 stb. lapjain) Puki Móricot mondja a prépostság alapítójának. Mi részünkről ez utóbbi nézethez csatlakozunk, és pedig a következő indokokból. XIII. században a Móric nevet több fényes nemzetség tagja viselte, így többi között Poki és Péczi. Az alapítók természetesen csak saját jószágaikból alapíthattak, de annak sehol nyomára nem akadtunk, hogy a Péczi nemzetség Téthen, Bordáson, Pokon valaha valamit birt volna. Bordást — mely utóbb Mórichida nevet nyert, — még a XV. században is a Pokyaknak egy ága: a Megyesallyay — birta; Téthet, Pokot pedig a nemzetség kiholtáig birták, már pedig ezen határokból lőn kikerekítve a prépostság birtoka. Az 1251-ben kelt alapító levél szerint Pápán a Pokyak tulajdonához tartozott Tapolca malom $^2/_3$ részét a mórichidai prépostság ($^1/_3$ részét pedig a poki egyház) birta, valamint a téthi földet, mely határos volt nyugotról Nagy-Thekével, éjszakról Pok Chépán földjével stb. (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 85.); tehát mindenütt Poky-birtokról szólt az alapító levél, mely körülmény igen is valószinüvé teszi, hogy az alapítás ugyane család müve volt.

1403-ban Mórichidai Miklós azon utcát — mely e helységen keresztül Győrbe vezetett, az említett prépostságnak ajándékozta (Tud. gyüjt.). 1414-ben a mórichidai prépost és konvent a győri püspök és káptalan ellen a mórichidai tizedet szentszéki végzés folytán megnyerte (u. o.). 1490-ben II. Ulászló levele szerint Mórichida mezőváros volt, s egy részét Medgyesallyay István birta (u. o. és *Fejér Gy.:* C. D. IX. 4. 669.).

A premontrei rend 1543-ban török-tatár tábor elől menekülvén, monostorát üresen hagyta, de 1553-ban szintén premontrei rendü apácák foglalták azt el (*Czinár:* Monast. II. 48.). 1536-ban I. Ferdinándtól enyingi Török Bálint nyert Mórichidán adományt, s Thurzó Elek nádori helytartó parancsára a győri káptalan Török Bálintot Ferenc és István fiaival birtokba is vezette, ki azután az apácákat elkergette, templomukat és minden javaikat elfoglalta. 1549-ben Török János kérésére I. Ferdinánd Zrínyi Miklós grófot s horvátországi bánt a Mórichidán elkövetett hatalmaskodásért megidéztette (Hazai Okmt. III. 447—450.). 1573-ban az apácák javainak visszaadatása lőn elrendelva, de a parancs eredménytelen lévén, az apácák 1577-ben a Török családot megidéztették (Tud. gyüjt.). 1594-ben a Győrt ostromló törökök a zárdát elpusztították, az apácák Nagy-Szombatba futottak és sz. Klára szüzei közé olvadtak, magukkal vivén Mórichidára vonatkozó leveleiket (ezek közt

[redacted]

I. Ferdinánd adomány-levelét 1553-ból), Mórichidát pedig 1594-ben a veszprémi püspökségnek vetették zálogba (u. o.).

1601-ben Rudolf király a mórichidai prépostságra a nagy-szombati sz. Klára-apácáknak *) új adomány-levelet adott. 1616-ban II. Mátyás Mórichidának vásári szabadalmat adott (Tud. gyüjt.). 1617-ik évi gyülésen Korompay Eufrozina apátnő, és a N.-Szombatban lakó sz. Mária-kolostor apácái Enyedy György képviselőjök által Török Istvánt Mórichidán gyakorlott hatalmaskodásaiért intették (u. o.). 1618-ban a Török család fi-ága kihaltával Mórichida Török Zsuzsára, férj. Nyáry Pálnéra szállott (u. o.). 1625-ben II. Ferdinándtól vegliai Horváth Ferenc nyert Mórichidán adományt, s birtokba is vezettetett, de hogy tényleg birta volna, annak nyomára nem akadtunk, sőt a telekesi Törökök — Egyed szomszéd helység urai — vették át Mórichidát is Nyári Pálnétól, kik az apácák birtokait is elfoglalták. Ezek 1633-ban törvényes végrehajtás útján helyeztettek vissza birtokaikba, s 1643-ban III. Ferdinánd olykép erősítette meg őket jószágaikban, hogy Mórichidából 9 telek a telekesi Török János birtokában maradt.

1607-ben mint behódolt török helység adózott. Az 1617-ik évi kapu-összeirásban mint több birtokos 2½ portás faluja volt felvéve. 1619-ben 3 portás falu volt, melyből Nyári Pál 2, pannonhalmi főapátság ½, a n.-szombati apácák szintén ½ portát birtak. Török spahiájok gyakran változott, kik fokozatosan emelték adójokat, súlyosították szolgálataikat, mit a lakosok nem türhetvén, 1621-ben megszöktek, s a falu puszta hely lett. Még ugyanazon évben Durgund spahia közbenjárására visszajöttek lakói, és hitlevelet kaptak, de ennek dacára adójokat nemsokára mégis felemelték.

1641-ben Csáky László gr. —, a pannonhalmi főapátság — és az apácák faluja volt. 1649-ben a fehérvári szandzsák bég volt urok. 1667-ben azon 17 helység közé tartozott, melynek protestáns predikátora és kőtemploma volt.

A pannonhalmi főapátság Mórichidán ezután többé nem elíttetik. Az apácák pedig az 1633-ki birói végrehajtás után egy időre békében voltak (u. o.).

Telekesi Török János örökös nélkül halt el, s a pápai uradalommal Mórichida is Csáky László, majd az Eszterházy grófok tulajdona lett; ez utóbbiaktól Acsády Ferenc tisztjök birta zálogban, s ez terjedelmes foglalásokat tett az apácák birtokából. Utóbb az Eszterházyak

---

*) Az apácák többször változtatták tartózkodási helyüket, így majd Pozsonyban, majd Bécsben voltak (megyei lvt. I. jkv.).

tisztjei, juhászai és bérnökei folytatták a foglalásokat (Tud. gyüjt. 1828. II. füz.).

1703-ig a falu ott állott, hol ma a prépostság fénykorából maradt két tornyu templom egyedül áll. *) A kuruc hadjáratokban Mórichida majd a császári, majd a Rákóczy seregektől sokat szenvedett, utóbb fel is perzseltetett, mely hadjáratok alatt lakói szétfutottak és a Marcalon innen eső Bordás puszta mocsárai közé menekültek; félvén a szerteszét kalandozó csapatoktól, falujokat felépíteni nem merték, s így a tető nélkül maradt sárfalakat a kiöntött folyók elmosták. Ez után a régi falu helyét — mint árviz járta lápot — elhagyták, s a hajdani Bordás pusztára települtek át (Tanuvallomási jegyzőkönyvek 1742. és 1744. évekről; — megyei lvt. I. 20.). Azonban ezen új lakhelyökön is a folytonos táborozás miatt majd 5 évig bujdostak, s homokbuckák oldalaiban és lyukakban huzták meg magokat.

1733-ban Eszterházy Ferenc grófot az apácák a kir. tábla elé idéztették; a hozott itélet alapján Mórichidából Eszterházi Ferenc $^{18}/_{28}$, az apácák pedig $^{10}/_{28}$ részt kaptak. 1782-ben II. József által a sz. Klára-apácák eltöröltetvén, mórichidai birtokrészök a vallásalaphoz kapcsoltatott.

1803-ban I. Ferenc az apácák birtokát Colloredo Ferenc gr. nejének, szül. Folliot Viktoriának ajándékozta a sopronymegyei Árpás faluval együtt, s a szőlővel beültetett „Kányahegy“ ezen grófnőtől nyerte a „Viktoria-szőlők“ nevét. Utánna Grüne gr. örökölte, ki legközelebb König győri bankárnak adta el. Mórichida többi része ma is Eszterházy Pál gr. pápai uradalmához tartozik.

Pusztult helyek:

Osl Móric 1281-ben a **mórichidai várat,** malmot és földeket a csornai sz. Mihály monostorának hagyta (*Fejér Gy.:* C. D. V. 3. 100.). De hol állott e vár, az meg nem határozható.

Dombi-föld vagy **Kis-Árpás.** Sz. István király 1037-ben a beéli apátságot alapítván, Kis-Árpást is ennek adományozta (*Czinár M.:* Monast. 159.).

Ferencháza puszta, a mórichidai határból szakíttatott ki, s nevét Eszterházy Ferenc gróftól nyerte.

Szenthe, a XIV. században falu volt, ma puszta; 1325-ben Miklós Szlavonia bánja, bizonyos Istvánt hű szolgálataiért Malomsok és Szente nevű győrmegyei helységekkel jutalmazott meg (Hazai Okmt. III. 76.). 1359-ben N.-Lajos — Omode Lothár és Miklós mestereket Szente

*) Lásd: „A megye egyéb müemlékei“ közt „Árpási templom“ 446. lapon.
Szerk.

[redacted]

birtokába igtattatni parancsolta (u. o. II. 106.). Ma két Szenthe puszta van, egyik Malomsok-, másik Mórichida-Szenthe.

Tördemész szintén kettő van, Malomsok- és Móric-Tördemész. A XIII. században Theördemiczi-ek birták, vagy hogy az Izsép nemzetség ettől vette előnevét, mert 1270-ben Thurdemiczi Izsép thurdemiczi birtokából 16 holdat Chituandi Egyed, Miklós, Roland és Tamás testvéreknek eladott (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 3. 66.). Hogy 1297-ben falu volt, onnan következtetjük, mert ez időben sz. János tiszteletére egyháza volt, s több nemes család közt a Poky nemzetség Pethő ága is birta (u. o. VII. 2. 297.). 1390-ben Erdew-Karchai Ákos — mint Petew örökös, és Várkonyi Omode Jakab fia a thördemészi birtokon megosztoztak (Hazai Okmt. I. 284.).

Theke, régi puszta, melyet hajdan az Amade örökösök birtak.

Pátka, hajdan Potyka; teknő alakú völgyben a puszta, keletre pedig a hasonnevű szőlőhegy-község. Ez utóbbinak alsó részén feküdt egykor a falu, s helye mai napig „faluhely"-nek hivatik; fölötte emelkedik a Harangozóhegy, hol egykor a pálosok zárdája és temploma állott.*) Pátkának hajdan halastavai voltak, s innen nyerhette potykás, potyka, utóbb Pátka nevét. Potka praediumet 1258-ban Egyed comes adományozta a zsámbéki premontreieknek (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 482.), kikről 1482-ben a pálosok zsámbéki, utóbb a pápai monostorára szállott (*Rupp J.:* I. 246, 313.). A XIV. században birt itt valamely részt a pannonhalmi apátság is (Haz. Okmt. II. 93.). 1592-ben Dereskey Demeter mint enyingi Török István képviselője tiltakozott a pápai várhoz tartozó pátkai erdőknek elfoglalása ellen (Megy. lvt. I. jkv.). 1621-ben Bethlen Gábor Magyar-Bródban kelt átirati levelében akkoron a lövöldi perjelséghez tartozott Pátka győrmegyei pusztát Kántor Bálintnak átiratta (Győri tört. és rég. füz. II. 264.). 1641-ben Radich Miklós győrmegyei főbiró Skothinszky János Alfons pálos rendü pápai perjel nevében mindenkit tiltott Pátka birtokba vételétől (Megyei lvt. III. jkv.). 1782-ben II. József császár a pálosokat eltörölvén, Pátka a vallásalap somlyó-vásárhelyi uradalmához csatoltatott, s ma is ehhez tartozik.

Mint falu mikor pusztult el, — nem tudjuk, de úgy látszik az első török kalandok alatt már elpusztult, s mint falu többé fel sem épült.

Péc, e névvel egymástól $1/2$ óranyira eső két falu bir, u. m.: Fel-Péc és Kis-Péc; az első régi pecsétjének belkörében kivont kardot

*) A zárdának és templomnak emlékét tudtunkkal okirat alig — de csak a szóhagyomány őrzi. — Szerk.

tartó lovas vitéz, körirata: „Fel Pecz. curialis. helyseg. pe.“ A paizs felett kétfarku oroszlány ágaskodik.

Fel- és Kis-Péc helységek keletkezését a Tud. gyüjtemény (1836. XI. füzet) a honalkotás korába teszi, mely szerint a Pecz, Péch, Péczi vagy Péchy nemzetség e szállást mint osztályrészt nyerte, s e honfoglaló törzstől vette a hely is nevét. Hasonlót állít Czech is (Győrvm. Nem. Fam.). Horváth István tudósunk a Péczieket szintén a 108 törzsnemzetség közé számítja.

Csakis a XIII. században olvasunk többször a Pécziekről, a midőn IV. László a Pécz nemből szakadt Benedeket 1274-ben jószággal jutalmazza (Hazai Okmt. I. 60. 64.). Említtetik a nemzetség 1283-ban és 1287-ben is (*Fejér Gy.:* C. D. V. 3. 157. és 3. 344.). Márk — „comes de genere Pecz“ — 4 fia ugyanennyi külön törzsnek lett atyjává: névszerint: Apor, ki Zentmariat — Somorját — nyerte adományul, megtartotta a Péczi nevet, István a Berzenczey-, Gergely a Marcali-, Lukács a Goustán-nemzetség alapítói voltak. Az Apponyi grófok szintén Pécz nemzetségből származnak.

Apor unokájának — Istvánnak fiai: Péczi Miklós és Bertalan 1403-ban a győrmegyei jószágokat örökölték, de fi-örököst csak Bertalan hagyott, kinek magvaszakadtával Zsigmond király a Péczi-féle jószágokat Poky Dezsőnek adományozta. Fel-Péc ezen része utóbb a Pokyak kihaltával Márfyakra, majd ezek örököseire a Kisfaludyakra szállott, kik azt korunkban adták el a jelenlegi birtokosoknak.

Apornak Athanáz fia is volt, kinek Olivér fia után Balás unokája a péci határ $^1/_3$ részét örökölte, s azt a délnyugoti részen vette ki, itt falut telepített, s ezt Balás-Pécnek nevezte. Ezen falun 1379-ben Balázsnak István és Péter fiai osztoztak meg.

Fel-, Kis- és Balás-Pécen kivül a hagyomány szerint volt még Öreg-Péc is, mely állítólag az előbbiek között a mulatói dombon állott, s mely domb az itt volt mulató helyiségtől nyerte nevét. Öreg-Péc még az előkorban elpusztult (Tud. gyüjt.).

Péchi András pécsi prépost már Péchinek és nem Péczinek irta magát; péci birtokait nővérének és unokahugának, nemkülönben Barocz Miklós fiainak 1405-ben eladta (u. o.). A vételhez Zsigmond nemcsak királyi jóváhagyását adta, hanem midőn a Péczi fi-ágból leszármazott Marczaly Egyed a vevőket a birtokból kidobta, ezeket a király a győri káptalan által abba ismét visszahelyeztette.

Péczi Balás utódai örökös nélkül haltak el, s birtokrészeiket Péczi Pál, Horvát-, Tót- és Szlavon országok bánja örökölte (u. o.).

Péchi András püspök Zsuzsa nővérének Holy- vagy Halytól származó gyermekeit, valamint Barocz Miklóst Marczaly László püspök, Berzenczey György és fia: Loránt, végre Goszton Dániel a királyi szék elé idézték, hol alperesek nyertek kedvező itéletet, s a birtokrészekben megerősíttettek. E per befejezése után a Halyak a szomszéd birtokrészeket összevásárolván, hali határukat egész a sokorói hegyekig kiterjesztették, s az itt lévő szőlők Hali nevet nyertek; törzsbirtokukon pedig 1550 körül Hali falut alapították (u. o.).

1420 körül a Péczy nemzetség egy ága Felpéczy nevet vett föl (Hazai Okmt. III. 360—361.). 1454-ben Fel-Pécen a Patha család is birt.

1530 körül már számos — leány-ágról való birtokost találunk Fel-Pécen (Tud. gyüjt.). 1582-ben Vincze család is felpéczi előnevet használt (Tud. gyüjt. és megyei lvt.).

1619-ben Balás-Péc úgy mint Hali teljesen elpusztult faluk voltak. Kis-Pécet mint több közbirtokos faluját találjuk ez évben 5 kapura véve. 1621-ben Fel-Péc megtelepült, s török urnak adózott. 1629-ben lettek a Kisfaludyak — mint Poky és Márffy örökösök — fel-péci birtokosok (megy. lvt.).

Kis-Pécet a XVII. század közepe táján Szeczer, Megyery, Ásványi és Acsády urak birták. Ugyanez időben a török is adóztatta és sarcolta őket.

Az 1652-ik évi megyei közgyülés a fel-péci protestánsoknak megengedte templomuk felépítését, de úgy, hogy ők se akadályozzák többé a katholikusokat egyházuk felépítésében. 1667-ben Kis-Péc puszta falu volt, Fel-Péc pedig azon 17 helység egyike, melyben protestáns pap és templom volt.

Az 1721-ik évi közgyülésen Fel-Péc kiváltság-levele kihirdettetett, s curialis nemes helységnek kimondatott.

1784-ben II. József császár alkotmányellenes intézkedései folytán Fel-Péc fellázadt, és fegyverhez nyúlt, de a kiküldött katonai erőnek sikerült őket erőszak foganatbavétele nélkül lecsendesíteni.

Rába-Szent-Mihály, magyar falu a Rába jobb partján.

A XIII. században „Rába föld"-nek neveztetett, melyet II. Endre Puk Farkas comesnek adott (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 1. 239.). A XVII. században már Nádasdyak birtokában találjuk. (Megy. lvt. I. jkv.).

1627-ben török ura: Tobak Saban Ibrahim adóztatta. A sok zaklatás és verés miatt a lakosok megszöktek, de új hitlevélre ismét visszatértek, hanem a török uraság ezt sem tartotta meg sokáig, mert

1645-ben ismét felcsigázta az adót. 1627-ben protestans temploma és lelkésze volt; különben a falu igen szegény lehetett, mert 1639-től évenkint csak 1 kapu után fizettek adót. Nádasdy Ferenc végzetes halála után egy ideig a kamara kezelte, utóbb pedig Eszterháy nádor birtokába jött, és korunkig Eszterházy hg. kapuvári urodalmához tartozott; az utóbbi években létesült tagosítás alkalmával pedig minden urodalmi birtokot, királyi haszonvételeket stb. a község szerzett meg.

Puszták:

Anghely, vizek közé szorult kis puszta. 1617-ben Török István és Farkas János említtetnek mint Anghely birtokosai. 1653-ban Jagosich Pétert olvassuk Anghely egy részének birtokosául (megyei lvt. IV. jkv.) Ma Eszterházy Pál gr. pápai urodalmához tartozik.

Dőri-rét, régi praedium lehet; a megyei III-ik jegyzőkönyv szerint a XVII. században Dőry János birta, utóbb a Marcal egészen elborította és ma ritkán kaszálható. Eöri Sándor és rokonai birják

Homorod puszta. 1582-ben Poky Gergely mint falut birta (Megyei lvt. I jkv.); de ugyanekkor Poky Mihály is birt itt. Behódolt falu volt, s mint ilyen török uraknak adózott. 1619-ben már oly szegény helység volt, hogy mint közbirtokossági falu csak 1 kapura vétetett fel. 1639-ben Miskey Istvánt, 1653-ban Jagosich Pétert, 1670-ben Iványos Miklóst találjuk a homorodi közbirtokosok közt; lakói azonban a sok zaklatás miatt már 1654-ben megszöktek, s itt többé meg sem települtek. Később ez is a Márffy, majd Kisfaludy családokra szállott; jelenleg közbirtokosok birják.

Rába-Szent-Miklós, másként Kis-, hajdan pedig Kerek-Sz.-Miklós, magyar falu a Marcal partján. Régi birtoka a győri püspökségnek; 1626-ban puszta volt. A helységről többé sem a kapuk összeirásában, sem másutt említést nem találunk. A községi levéltárban őrzött eredeti telepítő levelét Ágoston szász herceg, mint győri püspök 1701-ben adta ki, mely szerint a kerek-szent-miklósi pusztát Szabó, Fekete, Gárdani, Csapó, Buza, Lamper, Varga és Sipos megszállóknak csekély adó és tized mellett adta ki. Utóbb rendes jobbágyok lettek.

Szemere, magyar falu. Hajdani Zemere nevét hihetőleg a hasonnevü törzsnemzetség egyik ágától nyerte, mely a falut a XIII. században birta. 1300-ban Zemere Tivadar jegyesének Geur-Zemere felét pénzbeli kielégítés helyett lekötötte (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 3. 120.).

1457-ben már pusztult hely volt, hihetőleg a tatárok által lőn elpusztítva, de még ekkor is Zemere János birta. A XV. század végén

az Újszásziak birták (megyei lvt.). 1525-ben Hédervári István is vett itt nehány telket (Héderv. lvt. V. csom. 21.).

A XVII. század elején több birtokosa 3 évi adó és minden szolgálmány elengedése mellett települőket édesgetett bele, s így meg is népesült (megyei lvt. I. jkv.). 1619-ben — a kapuk száma: 7½ után itélve — már legvagyonosabb faluja volt megyénknek. 1624-ben és a következő években Halil aga spahiának adózott. 1641-ben Rumy, Balásfy, Angrano, Eölbey és Kutassy családok birták (megy. lvt.). 1647-ben, midőn Kónyt a török portyázók feldulták, nehány menekült kónyi embert a szemerei helység befogadott, miért is 17 tallérra lett sarcolva (megy. lvt. és Tört. tár. VII.). 1649-ben Mehmet aga adóztatta. 1688-ban azon 17 helység egyike volt, mely prot. pappal és templommal birt. A Bécs ostromára tódult török tábor Szemerét is elpusztította, s ezen utolsó török hadjárat után lassan népesült meg.

1744-ben vizsgálatot rendelt a megye az iránt, vajjon a koroncói csata alatt elpusztult Szemerét kik szállották meg? A vizsgálatból kiderült, hogy ekkor első megszállója nemes Csupor György atyja volt, lakói pedig reformátusok voltak (megy. lvt. 1744. és 1746.). 1748-ban megyei határozat a protestánsok templomát a katholikusoknak adta át, kik ezt ma is birják. Később ismét építettek a ref. hivek temlomot az alsó falu végén; a jelenlegit pedig a Roboz család emelte újabb időben.

1849-ben Kupa ezredes parancsnoksága alatt a Pöltenberg-féle hadtestből egy hadosztály a szemerei falu fölött megütközött a császári seregekkel Simpsen tábornok ellen. A magyar csapatok Győr alá huzódtak junius 29-kén, a császáriak pedig Tényőnél mentek át a sokorói hegyláncon, mely alkalommal a császáriak Szemerét kirabolták.

Szent-Pál puszta, Szemerétől éjszakra; hajdan falu volt, s azon tér — hol a helység állott, ma is „faluhelyi“ dülőnek hivatik. Hihetőleg a tatárok által pusztult el, mert 1457-ben már mint a győri káptalan birtokaihoz tartozott puszta-hely említtetik.

Szerecsen. Veszprém-megyével határos magyar-német falu, bár ez utóbbiak kivétel nélkül birják nyelvünket.

Horváth István történetbuvárunk Szerecsen nevét egykori izmaëlita (saracén) vagyis szerecsen települőktől származtatja (Pest sz. kir. város Offen nevéről, 23. lap. 52. jegyz.). Részünkről e nézetet nem osztjuk; 1206-ban a falu nevét Scis-nek, majd Sycs-, Seccs- és Sid-nek olvassuk, 1256-ban már Zerechyn néven is említtetik (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 400.).

A török világban mint enyingi Török István pápai várához tartozott helységről olvasunk. Az 1619-ik évi kapuösszeirásban mint Nyáry Pál $3^1/_2$ portás faluja vétetett adó alá. Török ura Saban aga Bethlen Gábor hadai mellé rendeltetvén, a morva határokon portyázás közben elveszett; utóda Hosman Cseri basa lett. De birtak itt más keresztény urak is; így megyei levéltárunk szerint 1626-ban Hatos Bálint, 1627-ben a Poznán nemből eredt szerecheni Zeghy György és Katalin említtetnek mint birtokosok. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre Szerecsenből Csáky László gr. jobbágyai lettek kihallgatva. 1663-ban Eszterházy Ferenc gr. mint szerecseni földesúr e község adójának leszállításáért folyamodott; a tett jelentés szerint ekkor a falut 7 egész —, 3 fél telkes és 1 zsellér jobbágy lakta, kik — neveik hangzása után itélve, mind magyarok voltak. 1671-ben itt ref. pap, templom és iskola volt. Ezen idő óta folytonosan Eszterházy-birtok, s ma is a pápai uradalomhoz tartozik.

A falu régi pecsétjének körirata: „S e r e c e n i. f a l v. p e c i t i e. 1702.“, belkörében sarló, 3 buzakalász és 1 ekevas.

Tényő, magyar falu a sokorói hegyek között, teknő alaku völgyben. *) A falu és a hegy-község külön birót és elöljáróságot tart.

Tényő igen régi birtoka a pannonhalmi apátságnak; midőn IV. Béla az apátsági javakat megerősítette, T h u n o praediumban annak számos szolgái voltak; ugyanekkor Thunoval K e n d y majorság is határos volt, miről jelenleg már legkevesebb tájékozást sem birunk. 1258-ban Elias sz. Jakabról címzett zselizi apát, nemkülönben Csécsényi Konrád és ennek unokája György — mint az említett apátság kegyurai Tényőn 2 ekényi erdőt és 1 ekényi szántóföldet követeltek Favus szent-mártoni apáttól; az idevonatkozó oklevél annyiban nevezetes, mert igazolja, hogy Tényő is az előszázadokban közbirtokosság volt, s a Chéchén nemzetség is birt határában, továbbá hogy Szemere felől, — hol most a „b o g l y a s“ és „s á r h e g y“ emelkedik, — A p á t h y nevű majorság volt (Árph. új Okmt. II. 309—319.).

A XVI. században T h y n e n pusztát, mely a falu határa mellett állott, berzenczei Bornemisza János birta, de vajjon egészen, vagy hányad részben? — azt nem tudjuk. Zápolya János király Esztergomban 1528-ban kelt levelében szarvaskendi és óvári Sibrik Osvaldnak

*) A helység »t á b o r h e l y« nevű dülőjén — hagyomány szerint — az első magyarok táboroztak, a »v á r h e l y«-en pedig valaha erősség állott. Irott emlék egyikről sem tanuskodik.

adományozta Tényőt; de a Sibrik család azt 1588-ban Grebethy Gergely győri vajdának és Dallos János győri lakosnak zálogba adta; 1630-ban Dallos a t h ü n n e i puszta felét már Zsibrik Pál komáromi alkapitánynak, mint Tényő örökös urának visszaadta. A pannonhalmi főapátság mindezek ellen a megyei közgyűlésen tiltakozott, kijelentvén, miszerint Zsibrik Pált a tényői pusztának csak fele illeti. Az 1617- és 1619-ik évi kapuk összeirásában semmi nyoma; úgy látszik ekkor már elpusztult. 1635-ben egész Tényőt a pannonhalmi főapátság birtokában találjuk, de mint puszta helyet. Az 1642- és 1688-ik évi összeirásokban szintén nem találjuk. 1715-ben a főapátság a megyei gyűlésen jelentette, hogy 3 évi fizetés és szolgálmányok elengedése mellett Tényőt megtelepíteni óhajtja, mire a települőket a megye is minden adózás terhe alól 3 évre fölmentette.

Téth, nagy magyar falu. Régi pecsétjének körirata: „T e t i. f a l v. p e z i e t. 1697.".

Legrégibb helységeink egyike; nevét hihetőleg első birtokosától T h e t törzsnemzetségtől nyerte; a falu azon része, melyet e nemzetség megszállott, Ö r e g - T é t h (villa veteris Thet) nevet nyert. Mellette volt a C h e p á n f ö l d, melynek birtokába T h é t i B á l i n t mint kiküldött királyi ember 1209-ben vezette be Chépánt (*Fejér Gy.:* C. D. III. 2. 469.). 1228-ban Thet Demeterről még olvasunk (u. o. VII. 1. 218.), de utánna e nemzetségről többé már nem; kihalt-e ez, vagy a Puky nemzetségbe olvadt? — nem tudjuk.

A mai nagy kiterjedésü téthi határ több pusztult hely határából keletkezett. Téth is kettő volt, u. m. Ö r e g - és B e s e n y ő - T é t h. A besenyők még Zoltán vezér alatt települtek megyénkbe; külön főbirájok volt; több helységet szállottak meg, melyek közöl Téth legnevezetesebb besenyő helység volt (*Czech J.:* Győrvm. Nemes Famil. 19—20. lapon. *Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 85—87. és V. 1. 28.).

Czech (az idézett helyen) állítja, hogy a XIV. században ezen besenyők a magyar néppel vegyülvén, mint külön nemzetiség elenyésztek; mi azonban azt hiszszük, hogy a tatárok által irtattak ki, mivel 1269-ben IV. Béla azon Téth földet — mely a besenyőké volt, Puky Tamásnak, a kir. ajtónállók mesterének ajándékozta (*Fejér Gy.:* C. D. VII. 1. 355.). A Pukyak vagy Pokyak Téth nagy részét birták, országos hirben állottak; több jeles férfiút adott e nemzetség a megyének és hazának. Igy 1220-ban Mártont, mint a besenyők főbiráját találjuk, stb. Téth egy része Pok-nak hivatott, s itt e család sz. István vértanu tiszteletére monostort alapított; ez (jelenleg özv. Bayné tagbirtokán) egy

domboldalon azon helyen állott, melyet a hagyomány hibásan mai napig Pok-várnak nevez, ámbár Pok-vár nem is létezett, hanem igen is Pok-monostor (*Fejér Gy.:* C. D. 1271. V. 1. 171. és Hazai Okmt. IV. 116.). Czech és Ráth is említenek ugyan Pok-várat, de állításukat a szóhagyományon kivül okiratilag nem támogatják; a poki monostor létezése ellenben idézett okiratokon kivül több oklevéllel is begyőzhető, de elpusztulásának idejét meghatározni nem tudjuk.

Téth főbirtokosai a XVII. század közepéig a Pokyak voltak; jelentőségre a falu a XVI. században emelkedett, midőn u. i. határa mai nagy kiterjedését nyerte. A XVI. században a Győrtől Olaszország felé kiterjedt marhakereskedést üző örmények Téthen telepet tartottak, s a határ nagy részét legelőkül kibérelték. 1619-ben nem nagy helység lehetett, mert csak 3 kapu után vétetett adó alá. Török földesurai a budai Nazur bég, Hussein Oda basa és a budai Erning voltak, kik adójokat fokozatosan emelték, és a népet verették, úgy hogy ez 1627-ben szökdösni kezdett. 1641-ben keresztény urai: Jagasich Péter, Syey János és Marczaltöy Miklós özvegye a megyei gyülésen panaszt tettek, hogy a török kegyetlensége miatt Téthet lakói már részben elhagyták. Utóbb mind megszöktek és 1646-ig elhagyatott falu volt. 1646-ban a hatóság közbejöttével visszatértek a jobbágyok, s keresztény uraik a törökkel egyességre léptek, mely alkalommal adójokat szabályozták. 1649-ig — habár nem minden zsarolás nélkül — csak megvoltak, hanem ekkor Nazur bég egy zsidónak adta őket bérbe, s ez gonoszabb volt eddigi zsarnokaiknál. Szomorú sorsukat még súlyosbította a győri várhoz követelt közmunka aránytalan terhe. 1671-ben azon 17 helység között volt, mely protestáns predikátort tartott, de ez idő tájban ismét elpusztulhatott, mert az 1688-ik évi kapuösszeirásban semmi nyoma. 1690-ben a Leslie-féle ezred pusztította el.

1704 jun. hóban a Pápáról Győr alá sietett Heusler tábornok itt éjszakázott, s innen ment a koroncói csatába, e hó 15-én pedig Heusler tábora a falut felégette. 1710-ben német települők szállották meg, kik 1715-ig adómentességet nyertek (megyei lvt.). 1737-ben Orross Ferenc főbirót a megyei közgyülés azon utasítással küldötte Téthre, hogy a gyarmathi plebános részére — kihez akkor a téthi kath. község tartozott — földet és rétet eszközöljön ki, miután Téthen a katholikusok száma felszaporodott. 1770-ben a posta-hivatal Gyarmathról Téthre hozatott át. 1777-ben a falu egy része — ebben az evangelikus templom is leégett. 1778-ban királyi rendelet megengedte, hogy az evangelikusok szilárd anyagból — de torony nélkül — templomot építhessenek.

1809-ben a megye egy része és székvárosa francia uralom alatt lévén, egy időre a megyei gyűlések Téthen tartattak. *)

Ma a helységet számos közbirtokos lakja.

Puszta helyek:

Szent-Kut, egyetlen utcából álló kis telep a téthi határ déli sarkán, eredetileg német lakói ma már elmagyarosodtak. E kis telep 1715-ben keletkezett, midőn Aillert Keresztély III. Károly király hadi tisztje itt egészségét visszanyervén, hálából a gyógyerejünek vallott kuthoz kápolnát építtetett, mely utóbb bucsujáró helylyé lett. Később a kápolna helyére csinos templom épült, mely 1860-ban leégett, de ismét felépült; mint bucsujáró helyet a vidék népe ma is látogatja.

Horoszthi, Téth szomszédságában állott helység, mely hihetőleg még a tatárok alatt elpusztult.

Pannonhalma helytörténete.

Vaszary Kolostól.

Megyénknek minden tekintetben legérdekesebb pontját tagadhatlanul Pannonhalma képezi; azon hely, mely ezer éves nemzeti létünknek emlékoszlopa, nemzetünk rövid örömnapjainak, hosszu bánatéveinek hü részese, a kereszténységnek honunkban bölcsője, a nemesen polgárosító tudománynak hazánkban első veteményes kertje, mely halmairól látta a szép haza gyönyörü téreire körültekinteni Árpádot a honfoglalót, — mely falai közt sokszor üdvözölte szüz fiával Istvánt a honalapítót, — mely tanácskozni hallotta az élet szentséget hősiséggel párosítni tudó Lászlót, — mely ormain tisztelte Kálmánt, a bölcs törvényhozót.

Pannonhalma (Mons Pannoniae, Mons sacer, [1]) Mons Sancti Martini) [2]) nem Pannonia tartománytól, hanem a halom tövében elterülő

---

*) Lásd fönnebb 493. lapon. — Szerk.

[1]) „Mons sacer“ elnevezés a kolostor alapítása idejében 1001-ben alig volt ismeretes; legalább sz. István alapító levelében „montem supra Pannoniam situm“ kifejezés fordul elő. Valószinü, hogy sz. István buzgóságától, e hely iránt tanusított kegyeletétől, vagy az itt lakó szent életü benedekiektől neveztetett el „szent hegy“-nek. Már sz. László idejében a „sacer“ vagy „sanctus“ név használatban volt, mint a Decr. R. L. II, kitünik: „Temporibus piissimi Regis Ladislai omnes nos regni Hungariae Optimates in Monte Sancto conventum fecimus.“

[2]) „Sz. Márton hegy“-nek valószinüleg azért nevezték el, mert sz. Márton turoni püspök tiszleletére már Nagy-Károly az avarok legyőzése után itt kápolnát emelt. Vagy tán azért nevezték igy, mert a hegy tövében létezett Sabariában

Pannonia várostól vette nevét. [3]) Már a római uralom alatt elhiresült az által, hogy sz. Márton, római vitéz ezredes fia, később turoni püspök a Pannonhalma tövében létezett Sabaria nevü helységben született [4]). Gallia e szent püspökének tiszteletére Nagy-Károly az avarok legyőzése után Pannonhalmán kápolnát emelt. [5])

Történeti multunkban a honfoglalás idejében kezd szerepelni. „Árpád vezér nemeseivel fölmenvén sz. Márton hegyére, midőn gyönyörü változatosságban látta a vidéket, melyet a hét év előtt még hazátlanul bolygott nép az ő vezérlete alatt szerzett, szive eltelt magas örömmel, magas érzelmekkel. [6])

Bár a honfoglalás nagy müve befejezve; bár a vérrel szerzett haza tágas terei untig elegendők a nemzet befogadására, eltartására: a harci zaj nem némul el, külföldre tör a nyugtalan nemzet, s évtizedeken át üzi kalandos hadjáratait, melyeket csak akkor szüntet meg, midőn anyagi veszteségével életereje is majd kimerül; midőn a győzhetetlenség varázshitének letünte után méltán attól tarthat, hogy épugy mint törzsrokonai a hunok és avarok Európa visszatorló boszujának eshetik áldozatul! E veszélyben egyedüli mentő eszköze: a kereszténység fölvétele. Géza erősen ragadja meg e mentőszert, s Pannonhalmán,— hol egy századdal előbb 896-ban az ősök csatabárdjai villogtak a honfoglalásért, — 996-ban a szent kereszt jelvényét tüzi ki a hon megtartásáért!

In hoc Signo!

(körülbelül 816. Kr. u.) született sz. Márton e halomra járt imádkozni. „Juxta fundum Sancti Praesulis in loco, qui Sacer Mons dicitur, ubi S. Martinus, dum adhuc in Pannonia degeret, orationis sibi locum assignaverat.“ Hartwik. — *Czinár:* Monasteriologia pag. 22.

[3]) Lásd: »a megye régészeti térképének igazolásában« 482. lapon. *Fejér:* C. D. I. 482. — Szerk.

[4]) Hogy sz. Márton Pannoniának Sabaria nevü városában született, az bizonyos. De melyik Sabariában? A mai Szombathelyen? vagy a Pannonia mellett elterült, s most már nem létező Sabariában? A hosszu harcnak, mely e tárgyban folyt, Czinár Mór pannonhalmi bencés vetett véget, ki akademiai székfoglalójában kétségtelen adatokkal bebizonyította, hogy sz. Márton a Pannonhalma mellett létezett Sabariában született. Czinár Mór ez adatait Franciaországban is elfogadták azok, kik sz. Márton életrajzát irták (*Dupuis:* Sz. Márton élete).

[5]) Annal. Eccl. R. Hung. ad ann. 795. — V. ö. *Perz:* Monumenta Germaniae ad ann. 791., 796. és 999. »Huc facit, quod Carthuitius hoc monasterium iuxta cuiusdam praesulis s. fundum constructum narret, ut jam insignem aliquam memoriam Martini ibi fuisse credamus.

[6]) Béla király névtelen jegyzője, 50. fej.

[redacted]

A hármas halom egyikén monostort kezd építtetni sz. Benedek szerzeteseinek számára, kik a kereszténységet terjeszszék. István végzi be az atyja által megkezdett munkát, s a monostor ünnepélyes alapítványlevelét 1001-ik évben adja ki. Im szövege: *)

„In nomine Dni Dei Summi Stephanus superna providente clementia Ungrorum Rex. Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates, atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana praedicandum, verum divina mercede remunerandum. Quo circa omnium sanctae Dei Ecclesiae fidelium nostrorumque praesentium atque futurorum solers comperiat intentio, quod nos interventu, consilio, et consensu Domini Anastasii Abbatis de Monasterio S. Martini in Monte supra Pannoniam sito ab genitore nostro incepto, quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, qualem detinet Monasterium Sancti Benedicti in monte Cassino, quia propter orationes sanctas fratrum eiusdem Monasterii consiliante Domino Anastasio praescripto Abbate et jugiter adjuvante confortati et laureati sumus. Singulare namque suffragium, quod per merita Beati Martini in pueritia mea expertus sum, memoriae posterorum tradere curavi. Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Ungaros seditio magna excreverat, praecipueque, cum civilis belli ruina urgerer volente Comitatu quodam nomine Sumegiensi paterna me sede repellere, quid fluctuanti animo consilii darem? quaque me verterem, tanta tactus verecundia astantibus ducibus videlicet Poznano, Cuntio, Orbio dño quoque Dominico Archiepiscopo votum vovi S. Martino, quod si de hostibus interioribus et exterioribus eius meritis victor existerem, supranominati comitatus decimationem de omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum excresceret, ne parrochiano Episcopo pertinere videretur, sed magis Abbati eiusdem Monasterii sub testimonio praefatorum Ducum multorumque comitum absque ulla mora subjugarem. Dumque post cogitatum victoria potirer, quod animo revolveram, operis efficacia complere studui. Nec dum enim Episcopatus et Abbatiae praeter ipsum locum in regno Ungarico sitae erant. Quod si vos fideles licuit in quo volui loco episcopatus et abbatias statuere, an non licuit

*) Egész terjedelmében közöljük a nevezetes okmányt, melyhez az átalános kegyeleten kivül nem csekély történeti, diplomatikai és egyházjogi érdek füződik, s mely oly élénk érdeklődést keltett nemcsak hazai történet-buváraink körében, de külföldön is, hogy maga az oklevél egész kis irodalomnak gyúpontjává lett.

Szerk.

cuipiam loco quod volui ut facerem? Et ne adhuc Ecclesia S. Michaelis vacua esse videretur, vel Episcopus parrochianus irjurias querimoniasve in collectione decimarum pateretur, ei curtem que vocatur Corton cum hominibus eidem pertinentibus tradidi. Quod si ipse contra mea statuta quid inique agere vel adquirere voluerit ante Deum judicem vivorum et mortuorum in die judicii se contendere mecum sciat. Adhuc autem subjungens dico, sit idipsum Monasterium ab omni inquietudine semotum, habeantque monachi post transitum sui cuiusque Abbatis alium Abbatem securiter eligendi, et a quocunque velint Episcopo consecrandi eum; sitque illis licitum ordines accipere quovis loco et a quocunque Episcopo. Ante neminem vero Abbatum capella incedat, nisi ante Patrem eiusdem Monasterii, propter reverentiam et sanctitatem ipsius loci, moreque Episcopi in sandaliis missam celebret. Praecipimus itaque sub testificatione Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes seu aliquis homo magnus sive parvus de iam fato Monasterio aliquo modo se intromittere in mancipiis, terris, vineis, decimationibus, piscationibus, ripis plattis, sine concessione Abbatis eius monasterii audeat. Quod qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium Camerae nostrae, ac medium praefato Monasterio, suisque rectoribus, maledictionisque perpetuae vinculo aeternaliter feriatur. Quod ut verius credatur, hanc paginam manu propria sigillari iussimus.

Signum dom. Stephani incliti Regis. Dominicus Archiep. Vicecancerarius fecit.

Anno dominicae incarnationis MI Indictione XV., anno Stephani primi regis Ungrorum secundo, hoc privilegium scriptum et traditum est. — Hae sunt nominatae villae in dedicatione Ecclesiae ab Archiepiscopo Sebastiano, et a Comite Ceba: Piscatores Fizeg, Balvanis, Temirdi, Chimudi, Wisecha, Vuosian, Murin, Curton, Wag, tertia pars tributi de Poson in omnibus rebus sive praesentibus sive futuris."

Ezen — sz. István által kiállított és sajátkezüleg aláirt eredeti alapítványlevél legrégibb a sz. István által kiadott, s maig is meglevő kilenc okmány közől, mely tisztelet- és kegyeletből, s nehogy a gyakori szétbontás és összehajtás által romoljék egészen kifeszítve üveg alatt gondosan őriztetik Pannonhalmán.

Ezen okmány tartalmának hitelességét nem vonta, de nem is vonhatta senki is kétségbe; mert az első századokban is oly tekintélylyel birt, hogy midőn a pannonhalmi apátságnak abban foglalt

[redacted]

kiváltságait többen megtámadták, mind a fejedelmek mind a pápák vagy ezeknek követei ez okmány szerint döntöttek. [7])

A diplomában előforduló „decimatiot“ sokan ma is ugy értelmezik, hogy Somogymegye lakosai a tizedik gyermeket is tized fejében a pannonhalmi apátságnak tartoztak adni. Innét a hagyomány, hogy a pannonhalmi monostor a somogyi gyermektizedből három falut telepítvényesített: Nyalkát, hová a nyalka legények —, Ravazdot, hová a ravasz egyének —, Véneket, hová a vén emberek telepíttettek. E véleményt Thuróczi (Chr. P. II. C. XXVIII.) Hartwik (Edit. Pray. p. 126) és Stiltingus (Hist. Duc. H. Katonánál 720 és köv. lap.) adatai nyomán Katona is elfogadja.

Bár az idézett irók gyermek-tizedről szólnak, ez állítást elfogadhatónak nem tartom, mert Thuróczi ezen kifejezése „decimas liberorum“ nem „decimas prolium“-ot jelent, mintha a család tizedik gyermekét is tizedül adni tartozott volna, hanem jelent szabadost, vagyis oly szolgát, ki némi szabadsággal birt; helyesen jegyzi meg erre vonatkozólag Timon (Epit. Chron. ad. a. 1001.): „Sanctum Stephanum non dedisse coenobio illi decimas liberorum, idest puerorum, nam antiqui Hungariae Reges per liberos intellexerunt fundos liberorum, sive servorum, qui aliquam libertatem consequuti sunt; ut apparet ex lib. Decret. S. Ladislai Cap. XXVII. ubi statuit: Abbates

---

[7]) Bár sz. István ez alapítvány-levelének hitelességét nem tagadják. de kétségbe vonták és vonják többen annak eredetiségét. Igy Mansi (Rajnald egyházi évkönyveihez irott jegyzeteiben az 1232-ik évhez XXIII. sz. a.) egyebek közt azon oldalról támadja meg az okmányt, hogy sz. István 1001-ben nem állíthatta ezt ki, mert ő már 997-ben meghalt. Ezen egyetlen adat elég arra, hogy Mansi különben is téves állításait cáfolatlanul hagyjuk. — 1779-ben Benzur pozsonyi tanácsos egyik barátjához névtelenül írt levelében ügyekezett e diploma eredetiségét megingatni. Alkalmul szolgált erre a kir. táblának 1774-ben azon határozata, mely a kérdéses okmány értelmében a pozsonyi hid-vám egy harmad jövedelmét a pannonhalmi főapátságnak itéli. A névtelent elnémították: Battyányi Ignác, Gánóczy. Koller és Novák Krizosztom (*Czinár:* Monast. 34. l.). Ujabb időben Morvának nagy történésze Dudik Béda az okmány gondos és beható tanulmányozása után szintén elismerte annak eredetiségét. Szalay László és Horváth Mihály történetiróink szintén ostromolták az okmány eredetiségét; Szalay okadatolás nélkul intézi támadását, Horváth pedig így nyilatkozik: »Bár az okmány érvényes bizonyságul szolgál is arra, mit birt legyen a monostor sz. István adományából, mire nézve a hagyomány, a tényleges birtoklás és az erről szóló későbbi okmányok semmi kétséget sem hagynak fenn; de nem tekinthető teljes történelmi hitelességü kutfő gyanánt más — mellékesen érintett, magára az okmányra nézve közönbös tények bizonyságául« (Századok, II. évfolyam). Mindezen ellenvetésekre Mátyás Flórián felelt meg beható tanulmánynyal írt akademiai értekezésében (1869 okt. 4.).

de liberis suis dent Decimationem Episcopis." — Igy értelmezi a törvény magyarázója is: De liberis, idest emancipatis, sive manumissis." De ha Timon vagy sz. László törvénye ily világosan nem szólna is, maga sz. István a pécsváradi monostort alapító oklevelében megmagyarázza e szónak „liberorum" vagy „liberis" értelmét. „. . . Monasterium — úgymond sz. István — dotavimus terris, silvis . . . populis tam liberis, quam servis. L i b e r i s s c i l i c e t d u c e n t i s m i l i t i b u s, q u o s s u b t a l e m r e d e g i m u s m i l i t i a m, u t s i forte in regi o n e suboriatur seditio, ad monasteria armata manu concurrant custodiam." (Lásd a pécsváradi apátság alapító okmányát *Csinár:* Monast. 180. l.). Ide vonatkozólag helyesen jegyzi meg továbbá P é t e r f f y: „Erant ut in aliis regionibus, s e r v i, ecclesiae et monasteriis obnoxii, quos episcopi, abbates, rectores pro meritis libertate donarunt. L i b e r o s a servitute, ministerio domestico primum, dein Ecclesiae addicebant, d e c i m u m quemque, prae ceteris meliorem, ab episcopo excolendum et ecclesiasticis officiis aptandum pendebant." (Com. Pét. I. p. 29.)

E rövid kitérés után vegyük föl ujra értekezésünk fonalát.

A javakkal gazdagon ellátott kolostor első lakói külföldről jött bencések voltak; gyakori s kedves tartózkodási helye volt ez a szent királynak, ki itt piheni ki a kormányzás nehéz fáradalmait, itt gyüjt erőt a jövő munkájára, s mint apostol személyesen is ügyekezik meggyözödni arról, vajjon a keresztfát, melyet az ősök vérével áztatott földbe ő ültetett, melyet gondjai verejtékével öntözött, szive melegével ápolt, — képesek lesznek-e a hegy lakói gyökeresíteni, erősíteni, és gyümölcsöztetni?! [8])

És midőn látja, hogy a rend tagjai az imádság és szemlélet mellett a munka és szorgalom emberei, midőn látja, hogy a szellemi és kézi munka megosztva; s míg a durva kedélyeket nemesítik az evangelium hirdetése által; míg az üldözötteknek menhelyet, a betegeknek ápolást, az éhezőknek élelmet nyujtanak; míg iskolájokban a vallásosság, erkölcsiség és müvelődés magvát hintik az ifjuság szivébe; míg a régi irodalom maradványait és termékeit megmentik az enyészettől: addig erdőket irtanak, a sivatag pusztákat müvelik, a megvetett ipart és kézi munkát üzik. Ezeket látva, szive — mint egykor őseé a honfoglaló Árpádé e halmon eltelik magas örömmel, magas érzelmekkel. [9])

---

[8]) Hogy sz. István a pannonhalmi benedekiek erényeiről személyesen is ohajtott meggyőződni, és hogy többször egyik vagy másiknak erényét próbára is tette, kitünik sz. Imre életirójának adataiból (*Pray* p. 89. v. ö. *Fessler* I. köt. 668. és 669. l.).

[9]) A benedeki apátságok névszerint »die älteste auf dem Pannonberge waren Wohnplätze des Arbeitfleisses wie der Gottseligkeit, hielten Schulen, gaben Burg-

S hogy ez örömét tettekkel is tanusítsa, a szent halom iránt táplált kegyeletét megmutassa, — a monostor egyházának értékes keresztеket, kelyheket, edényeket, ruhákat adományoz.

A szent király kegyére a kolostor lakói méltók is valának, mert a hittérítésen kivül politikai tekintetből is nehéz, igen nehéz föladat jutott nekik osztályrészül; hisz a nemzet zöme azt hitte, hogy az ősi vallás megszüntével megdől ősi szabadsága, alkotmánya, politikai önállósága; azt vélte, hogy a kereszténység, melyet eleinte külföldről jött szerzetesek terjesztettek, kivetközteti nemzeti jellegéből. Hogy ennyi akadály dacára mégis nehány év alatt majd az egész nemzet kereszténynyé lőn, fényes tanusága a hittérítők lankadatlan buzgalmának. [10])

Azok, kik részint agg koruk, részint a magyarnyelvben való járatlanságuk miatt a hittérítés magasztos művében kellő részt nem vehettek, a monostorban ima és az ifjuság oktatása által ügyekeztek uj hazájok elismerését kiérdemelni.

A pannonhalmi felső iskola első volt a hazában, mely sz. István király kegye — és figyelmének tárgya vala. E tanoda már István korában nemcsak ügyes magyar hitszónokokat, hanem irót is nevelt. [11]) E monostorból és ennek felső tanodájából kerültek ki hazánk szent életü első püspökei: Anasztáz, Asztrik, Sebestyén, Mór, Gellért és mások. Méltán mondhatta tehát a történész a pannonhalmi monostorról: „Haec illa domus est, in qua primum in Hungaria apertu litterarum palaestra auditae sunt musae patriae latinum loqui; ex qua veluti e seminario quodam diviniore ad gubernandum Ecclesiarum clavum transferebantur praesules, in qua formabantur apostoli, crescebant martyres, exercebantur doctores, vivebant Sancti." [12])

De nem csupán a vallás és szellemi müveltség, hanem az ezekkel

---

und Dorfgemeinden gewissenhafte Seelsorger, Königen gewandte Kanzler und Staatsmänner, der ungrischen Kirche geistreiche, von zartester Jugend auf zu echten Priestern erzogene Bischöfe« (*Fessler* I. köt. 684. és köv. l.).

[10]) Több történetiró azon állítása, miszerint »nagy akadályul szolgált a kereszténység terjesztésében az, hogy az első hittérítők a magyar nyelvben járatlanok valának« — egész átalánosságban el nem fogadható. Mert bár a külföldről jött szerzetesek és papok egy része nem sajátította el a magyar nyelvet, de bizonyos az, hogy többen megtanulták magyarul, bizonyos az, hogy a pannonhalmi kolostor iskolájában magyar hitszónokok képeztettek (*Battyányi*: Vita S. Gerardi. *Kerékgyártó*: Magyarorsz. tört. I. köt. 66. l.).

[11]) *Kerékgyártó*: u. o.

[12]) *Thuróczy*: Hung. S. C. R. 122.

karöltve járó anyagi jólét is örvendetes haladásnak indult Pannonhalmán és környékén a benedekiek közreműködése folytán.

Az iparnak és kereskedelemnek első székhelyei szintén Pannonhalma és a többi benedeki apátságok valának. Pannonhalmán már a kolostor építésének ideje alatt valának: fazekasok, molnárok, ácsok, timárok, sütők, kovácsok, csizmadiák, asztalosok, ötvösök, kerékgyártók, üvegesek stb. [13]) kik valamint a földmüvelők árucikkeiket a kolostorok és templomok közelében, — hová ünnepnapokon nagy néptömeg gyült össze, — cserélték ki, vagy adták el, s igy megveték alapját a vásároknak (vásárnapok) [14]).

Hátra van még, hogy a gyógyászatnak Magyarországban történt fejlődéséről is megemlékezzem. A történelem kétségbevonhatlan okmányai tanusítják, hogy a benedekiek alapítója: Sz. Benedek — szerzete tagjait az ima, tudomány és földmüvelés ápolásán kivül a gyógyászattal való foglalkozásra is kötelezi; való az, hogy több montecassinói benedekrendü apát: mint Bartaruci, II. Alphanus és Desiderius hirneves gyakorló orvosok valának; igaz az, hogy a montecassinói kolostor betegápoldával és fürdőszobákkal is birt. Az Italiában alapított s Európa több országában meghonosult benedekrend tagjai a gyógyászatot buzgón gyakorolták. Igy az angol bencések iskoláiból már a VII. században jeles orvosok kerültek ki; Nagy-Károly császár a bencések példáját követte, midőn tartományaiban kolostori és káptalani iskolákat alapított, melyekben a gyógyászat egyike volt a legfontosabb tantárgyaknak.

Hogy a magyarországi benedekiek már szent István korában gyógyászattal foglalkoztak, kitünik a pécsváradi apátság alapítóleveléből, melyben a király négy betegápolót és hat fürdőszolgát ajándékoz a kolostornak. [15])

„Midőn a pogány magyar a kereszténység zászlója alá szegődött, a kolostor templomában végzendő imája előtt a jámbor atyák kivánalmára és javaslatára fürdés által testi szennyeitől is megszabadult. Ez életrendi eljárás emberbaráti ajánlata eredményezte, hogy a magyar testi bajai enyhítésére szintén a rend e téren ügyes tagjait kereste föl. Szóval: a keresztény magyar azon helyen, hová imádkozni ment, fürdött és testi betegségeiben is orvosoltatott. Igy tehát valóban mondhatjuk, miszerint a Monte-Cassinóról Pécsváradra (s bizonyára Pannonhal-

---

[13]) *Fessler* I. köt. 604. l.

[14]) *Fessler* I. köt. 609. l.

[15]) A pécsváradi apátság alap. levele. *Csinár:* Monasteriol.

mára is) áttett bencések voltak hazánkban a gyógyászat legelső apostolai.“ [16])

A vallás és tudomány ez apostolai közől többeket a kormánytanácsba és törvényhozásba is meghivott István királyunk; valamint felhatalmazta őket a birtokaikon lakók fölött — halálos itélet kivételével — bármi végzések hozatalára. [17])

István a honalapító halála után fölmerült zavarok közt az 1044-ben történt ménfői csata után Pannonhalma is sokat szenvedett, részint a megvert s Pannonhalma felé visszavonuló magyar —, részint a diadalmasan előrenyomuló német csapatok által; azonban a kolostor ekkori zaklatása, kirablása csak előjelenete vala azon borzasztó eseményeknek, melyeket az 1047-ik év hozott.

„Öljétek meg a püspököket, papokat, szerzeteseket; duljátok föl az egyházakat, irtsátok ki a kereszténységet“ e szavakat hangoztatták Vatha és társai, kik a pogányságot visszaállítani ügyekeztek. A bősz tömeg vérszomjjal teljesítette a kiadott parancsot. A romboló viharnak, mely az egész hazán átvonult, annyival inkább ki volt téve Pannonhalma, mert a Székes-Fehérvárról Mosonyba futó Péter és üldözői itt mentek keresztül, s ezen tértek vissza. A kegyetlenség, melylyel a pannonhalmi monostor szerzeteseit legyilkolták, a rombolás, melylyel a kolostort földulták azért is irtózatosabb vala, mert tudták, hogy e magaslatról terjedt el leginkább a kereszténység világa, melyet most kioltani akartak. [18])

Hangzanék-e magyarnyelv Kárpátoktól Ádriáig, élne-e nemzetünk a négy folyó között, ha szánandó pogány őseinknek sikerül a kereszténységet kiirtani?!

A vihar elvonulta után a kolostor életben maradt apátja az erdőkbe vagy övéikhez menekült benedekieket maga köré gyüjtötte, s az ideiglenesen, rögtönözve épített kunyhókba helyezte el; fáradhatlanul munkáltak ezek a kolostor fölépítésén, mely azonban, minthogy javaik a zavargások alatt elkoboztattak, kimondhatlan nehézségek leküzdése után történhetett csak meg. [19]) Hogy a kolostort jövőre hasonló pusz-

[16]) *Linzbauer Ferenc* tr. egyet. tanár értekezése a »Gyógyszerészeti hetilap« 1872. folyamának 10-ik számában 152. lapon.

[17]) *Fessler* I. köt. 692. l.

[18]) *Péterffy*: Const. Eccl. sub Andrea I. Rege. I. p 11.

[19]) *Beél Mátyás* állítása szerint léteznek I. Endrétől okmányok, melyekkel a pannonhalmi monostornak sz. Istvántól nyert kiváltságait megerősiti és szenvedett veszteségeit pótolja (Beél kézirata az esztergomi érseki káptalan könyvtárában: Györmegye. 10. §.). Ily okmányokra megvan a valószinüség, de mi azokat nem ismerjük.

tításoktól megmentsék, valószinüleg fallal vették körül, mit annál könynyebben tehettek, mert I Endre, I Béla, Salamon és Géza hasonló kegyelettel viseltettek Pannonhalma iránt mint Szt. István.

Sz. László alatt a kolostor visszanyerte régi fényét, folytathatta üdvös működését. Ugyanis a szent király, hogy a kolostor lakóit magasztos hivatásuk gyakorlásában akadályozó anyagiak fáradságos megkeresésétől megkimélje, mindazon javakat, melyeket egykor sz. István a pannonhalmi monostornak adományozott, — visszaadta, megerősítette és ujabbakkal tetézte;[20]) miáltal azt eszközlé, hogy a főiskola ismét megnyilt, az ipar és nemzetgazdászat virulni kezdett. [21]) Szent László 72 kötetből álló — akkori időben rendkivüli — könyvtár adományozása által megvetette alapját a mai nagyszerü pannonhalmi könyvtárnak. [22]) Igen valószinü, hogy a szent helyen, hol több izben megfordult, hol az ország nagyjaival országgyülést tartott, [23]) melyet IV. Henrik német császárral való találkozása helyéül kitüzött, [24]) — maga és utódai számára királyi lakot emelt. [25])

Sz. László halála után majd egész nyugot mozgásba jött. A szent földre tóduló keresztes hadak fegyelmezetlen előcsapatai igénybe vették Kálmán magyar király éberségét, hősiségét, ki Pannonhalmáról szemmel és fékentartá vagy szétveré a szent céljokról megfeledkezett rabló tömegeket. A rendezett főhadtest vezérét, a középkori lovagiasság eszményképét: Bouillon Gottfriedet Kálmán pannonhalmi palotájába hivta meg, hogy itt az ország főrendjei jelenlétében Gottfrieddel és kiséretével a keresztes hadseregnek az országon miként való átvonulásáról tanácskozzék. [26])

A tudományos képzettsége után „Könyves“-nek nevezett Kálmán

---

[20]) Pannonhalmi levéltár Caps. 2. A. R. — *Czinár:* Monasteriologia, 35. lap. *Fejér:* C. D. I. k. 482. l.

[21]) Sz. László sütők, esztergályosok, kovácsok és minden másféle kézmüvesek számára szállásokat adományozott. Lásd »az árpádkori térkép igazolásá«-ban egyebek közt »Chimudi« és »Olsuk« helyeket, — valamint »a megye helytörténetében« Nyalka s egyéb helységeket. — Szerk.

[22]) *Czinár:* Monast. 14. l.

[23]) »Temporibus piissimi Regis Ladislai omnes nos regni optimates in Monte Sancto conventum fecimus.« Decr. R. L. II.

[24]) *Fessler* I. köt. 492. és köv. l.

[25]) *Fessler* I. köt 520. lap. Igen megbizható forrásból merítettem, hogy a müncheni könyvtárban van Pannonhalma régi rajza, melyen a királyi palota a kolostor éjszaki részén — a mai könyvtár helyén — van jelelve.

[26]) *Fessler* I. köt. 520. lap. V. ö. »az árpádkori térkép igazolásában« Pannonia helyet, 482. lap. — Szerk.

— ki mint apostoli király az egyházi fegyelem tekintetében több zsinatot tartott, — nem volt, de nem is lehetett mostoha Pannonhalma iránt, és bár ezt némi anyagi előnyeitől megfosztotta, [27]) de annál nagyobb mértékben emelte szellemileg, ugy annyira, hogy a pannonhalmi iskola alatta érte el — a kor haladásához mért virágzásának tetőpontját.

E virágzás nem tartott hosszu ideig; a monostor ugyanis nemsokára minden melléképületeivel lángok martaléka lett. Dávid apát a monostort ujra fölépítette, a templomot bővítette, és Felicián eszterg. érsek által felszenteltette. Ezen egyházi ünnepélyen II. Béla király is jelen volt, [28]) ki ez alkalommal föld- és egyéb adományokon kivül hét sószállító vámmentes hajót is adott a monostornak. [29])

II. Géza 1142-ben a Kálmán és fia István által elvett halászatot adta vissza a kolostornak. [30])

Ez idő óta nemcsak a királyok, hanem egyesek is adományoznak, vagy végrendetileg hagyományoznak a monostornak és pedig jelentékeny birtokokat. Igy 1146-ban Henrik gróf neje Chutust (Apáthi puszta Zala megyében) ajándékozta a monostornak; [31]) ugyanezen évben Furco a tháti pusztát, és ha leánya magtalanul halna el, Vamma pusztát is a kolostornak hagyományozza [32]). 1157-ben Volfer gróf Güssing (Németujvár) ura a Győr körül fekvő Dunaszigeten, — mely szintén az ő birtoka vala, — a bold. Szűz tiszteletére monostort épített, s e monostort a pannonhalmi apát hatósága alá helyezvén, az említetteken kivül a szerzetesek eltartására Podgrád, Csegge, s Giormoth pusztákat adta a monostornak [33]). Adalbert — II. Géza királynak Roger siciliai királyhoz küldött követe — azon esetre, ha utazása közben elhalna, Philes, Druck, Svesla és Heulichin pusztákat Jakkal együtt és minden könyvét végrendeletileg a kolostornak hagyja [34]). 1172-ben Konrád III. István király jobbágya Hecze és Sison pusztákat és a Mesui szőlőket hagyományozza a sz. mártoni egyháznak. [35])

---

[27]) Hogy Kálmán és fia István a pannonhalmi bencések jövedelmeiből a halászatot elvonták, kitünik II. Géza okmányából. *Fejér:* C. D. II p. 117.

[28]) *Fejér:* Cod. Dipl. II p. 87.

[29]) *Fejér:* Cod. D. u. o. *Rupp:* Magyarország helyrajzi tört. I. köt 445. l.

[30]) *Fejér:* Cod. D. II. p. 117.

[31]) Pannonhalmi levéltár Caps. 5. *Czinár:* Monast. 64.

[32]) *Fejér:* Cod. D. u. o. *Czinár:* Monast. 65.

[33]) Pannonhalmi levéltár. *Czinár:* Monast. 66.

[34]) U. o.

[35]) *Fejér:* Cod. Dipl. II. p. 185. 186. Ezen, valamint a későbbi időkben, nevezetesen: 1240., 1258., 1260., 1262., 1267., 1271-ik évben részint egyesek által adoma-

Ezen adományozások fényes tanubizonyságai azon kegyeletnek, mely Pannonhalma iránt a nemzet szívében élt; s míg e földi javak egyrészről a szerzeteseknek a becsületes megélhetést biztosították, másrészről az önművelődést és haladást a szellemi téren is nagyban előmozdították. Azonban a bekövetkezett országos mozgalmak: az Istvánok, Imre és Endre egymás ellen viselt harcai megingatván a személy- és vagyonbiztonságot, a szerzetesek, hogy birtokaikat megvédhessék, könyv helyett kardot forgattak, katonákat toborzottak és tartottak. [36]). E zavarok között a birtokaik megvédésére utalt szerzetesek tehát a szellemiekkel nem foglalkoztak ugy mint kellett volna. Ehhez járult, hogy többen nem azért lettek szerzetesek, hogy a lelkészi teendőket végezzék, az ifjuságot neveljék, hanem azért, hogy a katonák által védett kolostor falai között nyugalmas, gondtalan tunya életet éljenek; minek eredménye lőn, hogy a gyám-karok, melyek az ifjuságot járni tanították, meggyengültek, a fegyelem és tudomány tiszta forrása megzavarodott, s a kolostorban az önmegtagadást féktelenség, az alázatosságot kevélység, az engedelmességet fejetlenség váltotta föl, főnökben ugy mint alattvalókban. A pannonhalmi apátot ez időben

---

nyozott, részint a szerzet által vett birtokok, valamint az ez elótt úgy később adott királyi adományok minő viszontagságokon mentek át? hogyan? mikor? és kik vették azokat el a szerzettől? vagy hogyan szerezte ez azokat vissza? — mindezt tér szüke miatt elősorolnunk nem lehet.

[36]) A Volfer által Pannonhalmának adományozott Németujvárt Demeter gróf minden áron el akarta foglalni; később III. Béla azon ürügy alatt, — hogy az Ausztria és Stajer ellen határvár legyen — lefoglalta; ezért utóbb IV. Béla 1243-ban Vágujhelyt adta a pannonhalmi monostornak. (Tom. Op. IV. in Hist. Cttus Nitriensis Parte speciali Membr. IV. Sect. I. in descript. Vágujhely oppidi pag. 462. et reg. — *Beél* kéziratából 11. §.; továbbá *Fejér:* Cod. Dipl. 4/2 pag. 116.). Azért hoztuk föl ez adatot, mert a Monasteriologia nagytudományu irójának azon állításától: hogy Németujvárt III. Béla vette el — eltér; pedig, bár Beél a Fejérnél is előforduló eredeti okmányokra hivatkozik is, mégis szerintem Czinár Mórnak van igaza, mert az általa a Monasteriologia 244. és 245. lapján szintén eredeti okmányokból fölhozott adatokat kétségen kivül helyezi III. Honoriusnak II. Endréhez intézett levele, melyben írja: „... eclesiam in monte Quizin (Güssing) postmodum clare memorie B. (Béla) rex pater tuus pro munitione recepit.“ (Lásd *Theiner* T. I. 53. lap. CXIII.). Eszmerokonságnál fogva fölemlítjük, hogy Németujvár nem adatott vissza a pannonhalmi monostornak, s így téves Fejér Cod. Dipl. 5/2 107. lapon közlött IV. László okmányának e kivonata: A. Ch. 1243 (1273 helyett) Idem Ladislaus castrum Kissen, Németujvár, a patre tuo Stephano abalienatum monasterio S. Martini de Monte Pannoniae reddit. Miért téves e kivonat? Azért, mert az okmányban egy szóval sem említtetik Kissen visszaadása, hanem az 1263-ban Kyssenért cserélt helyek adományozása megerősíttetik.

III. Ince pápa azért, mert Imre törvényes király ellen Endrével szövetkezett, Rómába idézte, s a lázadásban vett tettleges részvétele bebizonyulván, apátságától megfosztotta. [37]) Nem csoda, hogy ily események miatt a kegyelet, mely királyaink s a nemzet szivében Pannonhalma iránt élt, — tünedezni kezdett.

Ideje volt, hogy apáttá oly férfiu választassék, mint Uriás, kiben a szerzetes alázatossága és jámborsága, a katona hősisége, az államférfiu bölcsesége és a főnök erélye összpontosult. E ritka tevékenységü apát a meglazult fegyelmet helyreállítván, a pannonhalmi monostor egyházi és anyagi jogainak védelmére sikra szállt. [38].) A küzdelemből diadalmasan kibontakozva, miután látta, hogy a monostor perjele és konventje az általa kitüzött nemes irányban haladni elég akarattal bir, II. Endre királyt a szent földre követte, honnét visszatérvén a már régebben leégett egyház és kolostor helyreállítására fordította fő gondját. Az általa ujjá alakított egyház fölszentelése a legnagyobb ünnepélyességgel ment végbe 1225-ben, a király és második neje, valamint sok magyar főur jelenlétében. Ezután nemcsak apáti joghatóságának, hanem a monostor anyagi birtokainak megerősítése végett is a pápához fordult, kérvén őt, hogy a sz. László óta részint a királyok részint egyesek által a monostornak adományozott és meglevő valamint a zavaros időkben bárki által igazságtalanul elkobzott javakat a király által visszaadassa és megerősíttesse. IX. Gergely pápa erre egy bullát adott ki, melyben a pannonhalmi monostor birtokait, az Uriás apát által személyesen fölterjesztett okmányok nyomán elősorolja. [39])

Nemsokára ezután közeledék a vihar, mely hazánkat annyira földulta. Uriás apát midőn hallotta, hogy a tatárhad Magyarország felé tart, — midőn látta, hogy a véres kard körül hordoztatik az országban, midőn tapasztalta, hogy a vitéz ősök elfajult ivadékai dacból vagy gyávaságból kitérnek a vad csorda elől, különösen midőn a nádor megveretésének és a szerencsétlen sajói ütközetnek hirét hallotta, — törhetlen buzgalommal fáradozott a monostort védelmi állapotba helyezni. Béla a Fridriktől aljas módon megfosztott szegény futó király kiséretével Pannonhalma alatt pihent meg, s ennek apátjától 800 márka ezüstöt vett föl. [40]) A menekülő király távozta után a tatárok Pannonhalma

---

[37]) *Czinár:* Monast. 68.

[38]) 1211-ben Sala földjét (ma Deáki Pozsonyvárm.) tüzpróba által szerezte vissza. *Fejér:* C. D. $^{3}/_{1}$. 105.

[39]) *Theiner* 101. Nr. CLXXVI. — *Czinár:* Monast. 73. l.

[40]) *Czinár:* Monast. 78. l. — *Beél* kéziratában pedig: »800 marcas puri auri« s ez adatot Beél »ex regio diplomate aurea bulla praemunito« vette. Szalay is arany-

alatt termettek, s ezt ostromolni kezdették. Kétségtelen, hogy e veszélyben a fallal körülvett pannonhalmi monostornak nem csupán a szerzetesek, hanem a környék lakói is védői valának, kikbe lelket, bátorságot a harcias és már a szent földön is csatázott apát öntött. De bár hősiesen és kétségbeesetten küzdöttek is, a várat meg nem védhetik vala, ha csak az ezt ostromló tatárhad Béla üldözésére a vár alól el nem vonul. Esztergom, Székesfehérvár és Pannonhalma kivételével tul a Dunán nem volt vár, melyet a mongolok be nem vettek, romba nem döntöttek volna, — ugymond Szalay. „Az áhitatos hazafiak ugy vélekedhettek, hogy ama három hely elől István árnyéka, ki azokat műveivel és halálával felszentelte, — riasztá vissza a mongolt.“ [41])

Bár Pannonhalmát a mongolok nem vették be, ez mégis igen sokat szenvedett; mert az ostrom által épületei megrongálva, környékén levő javai elpusztítva, messzebb fekvő birtokai földulva vagy elfoglalva, a nagy éhség által — mely a tatárpusztítást követte, mindene fölemésztve lőn.

A földult hazába visszatért király, miután az ország átalános nyomorát enyhítette, a vérző sebeket behegesztette, megemlékezett Pannonhalmáról is, mely neki a veszély napjaiban segélyt nyujtott. Két okmányában kegyelettel emlékszik meg a kolostorról, [42]) melynek a még nagyatyja által elvett s eddigelé nem pótolt Németujvárért s a neki adott 800 márka ezüstért Pothorovics, Vágujhely, Szerdahely és Lubon helyeket —, a pannonhalmi monostor által szerzett és várrá alakított Szigligetért (a Balaton mellett) pedig három falut adományozott; továbbá a monostor jabbágyait (populos) a fő- és albirák hatósága alól kiváltságolta, mely kedvezményt fia István, midőn uralkodása kezdetén „devotionis causa“ Pannonhalmára jött, valamint később IV. László is megerősített. [43])

Azonban bár V. István, IV. László és III. Endre királyokban (ki Táápot és Sz. Miklóst adományozta a monostornak), az elismerés és bőkezüség a szent halom iránt nem hiányzott: de az idő mostoha viszonyai miatt az ő általok, de még elődeik által adományozottakat sem tudták a monostornak biztosítani. Ugyanis grófok, bárók, nemesek és pártosok az egyház vagyonát csak ugy — vagy tán még inkább fosztogatták, mint a másét; miért Hermann apát látván azt, hogy az országban

---

ról szól (2. köt. 48. lap). Ezek ellenében Czinár állítása mellett maradunk, ki IV. Bélának Pannonhalmán őrzött eredeti okmánya után indul.

[41]) *Szalay:* II. köt. 50. l.

[42]) *Czinár*: Monast. 37. l.

[43]) *Czinár*: Monast. 84. l.

igazságszolgáltatást nem várhat, VIII. Bonifác pápához fordult, ki az apát kérelmére az esztergomi érseket bizta meg, hogy a fosztogatókat itélő széke elé idézze, s ha máskép nem, egyházi fenyíték által kényszerítse az elvettek visszaadására.

A pápa e fölszólalásának alig volt eredménye; mert különösen az Árpád-ház kihalta után fölmerült pártoskodások alatt a személy- és vagyon biztosság oly mélyen sülyedt, hogy a monostornak majd minden birtoka elfoglaltatott. [44])

A néhány évig tartó pártviszály a pannonhalmi benedekiek sorát nagyon megritkította; azonban I. Károly koronáztatása után, (melyen a pannonhalmi apát jelen volt), [45]) habár nem is régi fényében áldásos működését a monostor ismét megkezdhette és folytathatta; bár tagjai, kik igazságtalanul elvett javaikhoz ekkor sem juthattak, a hivek alamizsnájából tengették életöket. [46]).

Nagy Lajos alatt a monostor javainak visszaszerzésében fáradoz; e munkában nagy erélyt fejt ki Szigfrid apát, kit Lajos udvari káplányának nevez, s kinek esedezésére a nagylelkü király azon rendeletet adja ki, hogy a pannonhalmi monostor javainak bárki által — ha bár az apát beleegyezésével, de a király megerősítése nélkül — történt elidegenítése, cserélése vagy lekötése semmis, érvénytelen. 1358-ban Klára, Katal István leánya a Bársonyos mellett fekvő „hosszutelek“ földet magának akarván megszerezni, Szigfrid apát a legerélyesebben ellenszegült, és a biróság kivánatára átöltözvén, övét megoldotta, s mezitláb azon kor szokása szerint földet hintve fejére, két nemessel

[44]) »III. Endre halála után magtalan özvegye Ágnes odahagyta az országot anélkül, hogy atyja a római császár egyebet követelt volna számára, mint hitbérének (Pozsonymegyének) további birtoklását.« Igy *Szalay*, 2. köt. 123. lap. A külföldi történetirók, s ezek után *Fessler* (II. köt. 736. l.) azt állítják, hogy Ágnes bebörtönöztetett; kiszabadítására atyja Landenburg Hermann vezérlete alatt nagy sereget küldött, az ez által megmentett özvegy királyné a königsfeldi monostorban apáca lett. *Beél* Mátyás említett kéziratában (§. 15.) azt állítja, hogy ez alkalommal Szent-Márton hegye is ostromoltatott, vagy tán be is vétetett. Állítását, — melyről hazai történetiróink és krónikáink mélyen hallgatnak — külföldi irókra alapítja; így: In historia Ducum Styriae: Rebus Alberti I. p. 149.; — *Lazius:* Geneol. Austri. comment. libr. 2. p. 202.; és *Gerhardus* de Roo Hist. Austriacae libr. II. p. 70. — De mindezek után méltán kérdezhetjük, vajjon a »S. Martini monte obsesso vagy expugnato« kifejezés alatt nem a pozsonyi sz. Márton dombja értendő-e? és nincs-e Fesslernek igaza, ki azt állítja: »Vor allem belagerte und eroberte er (Landenberg) das Sanct Martins Schloss bey Presburg«? (*Fessler* 2. köt. 736 l.).

[45]) *Fejér:* Cod. Dipl. VIII. 1. p. 335.

[46]) *Czinár:* Monast. p. 86. Később I. Károly IV. Béla adományozását megerősítette. *Fejér:* Cod. Dipl. 11. pag. 429. *Katona:* VIII. 1. p. 329.

megesküdött, hogy a pör alatt levő föld emberemlékezet óta sz. Márton egyházáé volt. Ennél fogva Lajos király neki itélte azt oda.

Hasonló eskületétellel szerzett vissza Szigfrid több helyet, eszközölt ki határ-megállapítást. Érdemeiért szerzetes alattvalói márvány siremléket állítottak neki, mely maig látható a pannonhalmi székesegyházban.

Az anyagi birtokok nagy részének visszaszerzése által a fegyelem, tudomány és nevelés ügye uj lendületet nyert; V. Kelemen és különösen XII. Benedek pápáknak a bencés apátságokhoz a szerzetesi élet reformjára, a tudományok művelésére vonatkozó rendelete nem maradt eredmény nélkül.[47]) A kolostori iskolák valamint külföldön, ugy hazánkban is visszanyerték régi fényöket. [48])

Mária királynő a pannonhalmi ős monostor apátját kitünteté, ezt a magyarországi összes benedekrend főnökének (praesidens) cimezvén. [49])

1383-ban István apát a konvent beleegyezésével Füss helységet (Komárom vm.) hozzátartozandóságával hét füssi jobbágy férfi ágának hűséges szolgálatokért adta, azon kikötéssel, hogy a hadsereghez egy tegezzel utazzanak, vagy három márkát fizessenek, az apátnak — ha helységökön átmegy, az illő tiszteletet megadják, s hogy az ő polgári törvényhatósága alatt legyenek. [50]) E tényen alapult a pannonhalmi főapátnak 1848-ig azon joga, hogy Füssön nem nemesekből is nevezhetett praedialis — hűbéres — nemeseket, kiknek főispánjuk ő vala.

A Zsigmond uralkodásának első éveiben fölmerült viszályok és külháboruk csekély — s ugy szólván semmi kedvezőtlen hatással sem valának a kolostorra; Zsigmond ugyanis 1393-ban kiadott okmányában a benedekieket átalában minden tekintetben példásaknak mondja; [51]) és csakis ily kedvező körülmények mellett történhetett, hogy a pannonhalmi apátság jogos birtokait visszaszerezvén és kellően kezelvén, [52]) a kolostor évi jövedelme a győri vagy veszprémi püspökség jövedelmével fölért; mi kitünik abból: mert a monostor ugy mint az említett püspökségek ötven lándzsást tartoztak Pozsony várának védelmére

---

[47]) *Fessler* III. köt. 1062. l.

[48]) *Fessler* III. köt. 1066. l.

[49]) *Czinár:* Monast. 93. l.

[50]) Pannonhalmi levéltár. Caps. 37. D. *Czinár:* Monast. u. o.

[51]) Pannonh. levéltár. Caps. 33. R. *Czinár:* Monast. 38. l.

[52]) Der Mönche landwirthschaftliche Betriebsamkeit zeigte weltlichen Herren das Mittel, wodurch sie ohne gegenseitige Befehdung und Raub mit geringerer Gefahr und gewisserm Vortheile ihren Wohlstand gründen könnten, stb. *Fessler* III. köt. 1044. és köv. l.

tartani. (Később a XV. század végén Pannonhalma fél banderiumot vagyis 200 lovas katonát tartozott kiállítani.)

A következő 70 év alatt, midőn apátok helyett kormányzók (Gubernator) és helytartók (Administrator) álltak a monostor élén, a szerzetesek száma igen megfogyott, a hitélet elhalványult, az iskola csak névleg állott fönn. E bajok orvoslására Hunyadi Mátyás üdvösen intézkedett ugyan, azonban a nagy király halála után beállott fejetlenség a kolostor lakóira is elragadt, kik a szerzetesi fegyelemmel mitsem törődtek, az isteni tisztelet gyakorlatában hanyagok, az ifjuság nevelésében és tanításában annyira könnyelmüek valának, hogy a politikai ügyekben gondatlan II. Ulászló szokatlan erélylyel lépett föl a szerzetesi élet ujjáalakítására. Tholnay Mátét — a kancellária jegyzőjét — nevezte ki 1500-ik évben pannonhalmi apátnak, ki ritka buzgalommal ügyekezett részint királyi, részint pápai tekintélylyel nem csupán a pannonhalmi, hanem az egész országban létező benedekrendiek alásülyedt fegyelmi és műveltségi állapotát megjavítani, s a kolostori életet — ugy mint ez sz. István és László alatt díszlett — helyreállítani. Tholnay Máté — miután Péter szt. széki követ az ő kérelmére elrendelte, hogy „a pannonhalmi monostornak alávetett apátok harmadévenkint káptalan-gyülésre megjelenni tartoznak, és pedig a szt. mártoni apát által az engedelmetlenekre szabott egyházi fenyíték terhe alatt, s hogy ő neki (a pannonh. apátnak) és utódainak a rend szabályai értelmében engedelmeskedjenek," — 1501-ik évben Pannonhalmán káptalant tartott, melynek örökös elnöke (Praesidens perpetuus) a pannonhalmi apát lőn. E káptalanból a király és az apostoli sz. szék, valamint a benedekrend részéről visitatorok küldettek ki, hogy a benedeki apátságokat meglátogassák, a szerzetesek életéről tudomást szerezve a rendetlenkedőket megfenyítsék. Azonban ezen eljárásnak csekély eredménye lőn, mert az apátok és szerzetesek sem a szerzetesi ruhát hordozni, sem életöket megjavítani nem akarták, az egyházi büntetéssel való fenyegetést föl sem vették; azért Máté pannonhalmi apát a királyhoz fordult, ki Bakács Tamás esztergomi érseket és bibornokot utasította, hogy Máténak a szerzetesi élet és fegyelem helyreállítására célzó nemes törekvésében segédkezet nyujtson, s azon apátokat, kik engedelmeskedni nem akarnak, javadalmaiktól foszsza meg; ugyanezt rendelte a pápa is. Azonban Tamás érsek a király és pápa ezen utasítását oly csekély figyelemre méltatta, hogy az ő joghatósága alá tartozó benedek-rendi apátoknak a szerzetesi élet reformját célzó káptalanba való menetelt eltiltotta. Máté apát emiatt őt a pápánál bevádolta, s igazságos ügyét a hatalmas bibornok ellen megnyerte.

Máté pannonhalmi apátot a szerzetesek fegyelmét és műveltségét ujjáalakító törekvésében a világiak (többek közt Zápolya János) is utánozták. A még jobb lelkü benedekiek nyolc kolostora pedig a pannonhalmi monostorban 1512-ben Máté elnöklete alatt tartott káptalanban egyesült a valódi szerzetesi élet visszaállítására.

A király, hogy a fegyelem folyton fönntartathassék, a pannonhalmi apátot a magyarországi összes benedekiek főapátjává óhajtotta tenni, s ez óhajának megvalósítását sürgette a pápánál. A pápa 1514-ben teljesítette Ulászló kivánatát, s a pannonhalmi apátságot főapátságra emelte, ennek apátját pedig a magyarországi benedekrendi összes monostorok valóságos főapátjává és primásává tette. Im egyes pontok e nevezetes bullából:

A szt. mártoni monostor feje a magyarországi összes benedekrendi monostoroknak; annak apátja a főapát cimével és tisztével bir; a főapát összehivhatja a magyarországi összes benedekrendi apátokat, és velök háromévenkint egyetemes káptalant tarthat; a pannonhalmi monostor és ennek szerzetesei a monte-cassinói monostor vagy congregatio kiváltságaival birnak, a nélkül hogy abba bekebelezve volnának; ugyanazon monostor és ennek apátja, konventje, szerzetesei, plebánosai, áldozárai, jobbágyai, alattvalói stb. Magyarország egy érsekének vagy püspökének sem — hanem közvetlenül az apost. szt. széknek és a római pápának vannak a lelkiekben alávetve; a monostornak jobbágyait, szolgáit és alattvalóit ő felségén kivül a főapátnak és konventjének beleegyezése nélkül senki más nem vonhatja itélet alá polgári ugy mint bünügyekben. — stb *)

Ezen nagy horderejü okmány véget vetett azon káros visszaélésnek, melynél fogva több tizeden át csupán kormányzók és helytartók állíttattak a monostor élére, kik inkább az apátság jövedelmének szaporítására, mint a szerzetesi fegyelem ápolására s a tudomány művelésére fordították figyelmöket. Ezen fontos okmány a benedekiek rendjét minden tekintetben ujjá alakította ugyan; azonban a nemzet életével összeforrt pannonhalmi kolostort is megrendítette az 1526-iki mohácsi vész. A főapát aggkora és gyengélkedő egészsége miatt a táborban való személyes megjelenéstől fölmentetett ugyan, [53]) de jobbágyainak ötödrészét Bajcs Pál vezetése alatt harcba küldötte.

---

*) A pannonhalmi főapát kiváltságos egyházi állását illetőleg lásd e mü 206-ik lapját, és »A pannonh. sz. Benedek-rend névtárát« 1873/4-re. — Szerk.

[53]) Pannonhalmi levéltár. Caps. 59. H. *Czinár:* Monast. 108. lap. Ez okmány megcáfolja Fessler (6-ik köt. 298. lap) azon állítását, mely szerint a pannonhalmi apáthoz királyi követ küldetett, ki az apátot a táborba való megjelenésre sürgesse.

[redacted]

A Zápolya és Ferdinánd között a korona elnyeréseért kitört zavarok alatt Pannonhalma eleinte Zápolyának hódolt; később Ferdinánd a Dunán innen és tul eső részt meghódítván, a monostor lakói Ferdinándnak esküdtek hűséget; miért is e király a pannonhalmi főapátság kiváltságait megerősítette.

Az 1529-iki török hadjárat után Pannonhalma helyzete nem volt egyéb lassu haldoklásnál. Várnagyok gondjaira bizatott,[54]) kik a kolostor birtokainak igazgatását is átvették, s azok jövedelmeit a Zápolya ellen viselt háborúk szükségleteire fordították. A mindenből kifosztott és véginségre jutott szerzetesek állapota szánandó vala, mi onnan következtethető, hogy a főapát kénytelen volt (1533) a monostor legbecsesebb ékszereit — mint a sz. István által adományozott kelyhet, három más drága kelyhet, ezüst füstölőt stb. eladni, 1539-ben pedig a Gelléren és Tarcsalon birt szántóföldeket 14 forintot érő buzáért elzálogosítani. Mily nyomor! Az egykor gazdag kolostor nem volt képes tizennégy mérő buzát (mérőjét négy krajcárjával) kifizetni! Nem csoda, ha az ily nyomorral küzdő, s ezen fölül még a várnagyoktól is bántalmazott benedekiek, különösen az öregek, a monostorból biztosabb helyekre menekülni ügyekeztek.

1567 után a monostor a várőrségi katonák gondatlansága miatt leégett, melynek fölépítésére több birtok elzálogosítása által kelle pénzt szerezni. Ez alkalommal biztosság tekintetéből a monostor értékes tárgyai Nyitrára szállíttattak, s minthogy senki sem kérte vissza, ott is maradtak.[55])

1593-ban Hassan ötezer emberrel Pannonhalmára rontott. Baranyai Pál főapát hősi védelme dacára a várőrség és Zádory János várkapitány gyávasága vagy tán árulása a várat török kézre juttatta.[56])

---

[54]) Ily várnagyok valának: 1532 előtt Tompa István és Dély Farkas; 1533-ban Laki Balás, ki erőszakoskodásai miatt nemsokára elmozdíttatván, Bakics Pál — a huszárok tábornok-kapitánya lőn utóda. Ezt pedig 1546-ban Nyilkai Mihály tudós váltotta föl (*Rupp:* Magyarorsz. helyrajzi tört. I. 452.).

[55]) *Czinár:* Monast. 115. lap.

[56]) Némelyek arról vádolták Pál főapátot, hogy ő is beleegyezett a vár föladásába. Azonban e vád alaptalansága kiderül azon szigoru vizsgálatból, melyet Fehérkövy István királyi helytartó ez ügyben elrendelt: »... ex hac inquisitione discimus Heroem hunc (Pál főapát) nullam in deditione arcis partem habuisse, verum potius eandem constanter disvasisse; professumque fuisse identidem malle se intra huius arcis muros mori, quam perfidi hostis fidei se concredere. Neque prius arce egressus est, quam cum videret antemurale ictibus tormentorum quassatum, praesidio nudatum esse, et praesidiarios pedites Jaurino in subsidium missos primo mox etiam equites stationes suas deserere et deditionem parare.« (Pannonh. lvt. Caps. 29. C. *Czinár:*

A vár elfoglalása illetőleg átadása után az életben maradt benedekiek menekültek; s az ős monostor és egyház tornyaira a megváltás jelvénye helyett a félhold tüzetett. A várat mint legalkalmasabb pontot, honnét a környéket és különösen a Győr körül táborozó magyar hadtest mozdulatait figyelemmel kisérhették a törökök, megerősítették. Ezért 1597-ben Miksa főherceg mielőtt Győr ostromához fogott, Bersteint ötezer emberrel Pannonhalma elfoglalására küldötte, [57]) ki ezt a meglepett törököktől vissza is foglalta. Bár a következő évben Győr is visszavétetett a töröktől, s így a vidéken a harci zaj elnémult, Pannonhalmára a szerzetesek mégis csak néhány évtized mulva, 1638-ban tértek vissza, midőn III. Ferdinánd a sz. Benedek-rendet akként viszszaállítá, hogy ez jövőben a már hanyatlani kezdő ausztriai congregatióhoz csatoltassék; miért is Pálffy Mátyás — a fejedelem által kinevezett főapát az ausztriai congregatióhoz tette le szerzetesi fogadalmát. [58]) A pannonhalmi monostornak ezen egyesülése a német kolostorokkal 1722-ig tartott, midőn azt Sajghó Benedek főapát megszakította. [59])

Az 1638-ban visszaállított rend tagjai a szerzetesi fegyelem szigorú megtartása mellett hivatásuk szerint a tudományokat is művelték, mi kitünik abból, hogy Veresmarty Mihály, e kor egyik legnevezetesebb irója, mielőtt munkáit sajtó alá adta, egyik pannonhalmi bencés által bíráltatta meg. [60])

Mátyás főapát 1647-ben királyi levél által az országgyűlésre meghivatott; [61]) azonban nemsokára megszünt élni. A pannonhalmi

---

Monast 116. l.). E vizsgálat, valamint a Pál főapát ellen emelt egyéb vádak, melyekből később tisztázta magát, megcáfolják hazai történetiróink által majd egyhangulag elfogadott azon állítást: mely szerint Pál főapát és szerzetesei megölettek (*Fessler* 7. köt. 294. lap, *Szalay* 4. köt. 392. lap); mert a minden vád alól fölmentett hős főapát — a törökök által elfoglalt Pannonhalmáért mitsem tehetvén, sem elszéledt szerzeteseit össze nem gyüjthetvén, a táborba ment s az 1596-iki Keresztes mellett vívott csatában vitézül harcolva esett el (*Czinár:* Monast. 117. l.).

[57]) *Beél M.* kézirata 20. §.

[58]) *Czinár Mór* kézirataiból, — hol a tudós történész megemlíti azt is, hogy Mátyás főapát ünnepélyes fogadalomtétele Bécsben, a mölki bencések házának (Mölkerhof) kápolnájában több apát és püspök jelenlétében történt.

[59]) Mily viszony keletkezett ez egyesülésből? Lásd: *Czinár:* Monast. 122. és 125. és köv. lapjain.

[60]) Pannonh. lvt. Caps. 64. Zz. — *Czinár:* Monast. 124. lap. — *Ferenczy Jakab:* Magyar irodalom tört. 99. lap.

[61]) Az 1608-ban hozott t. c. szerint, mely a »Status et Ordines« fogalmát megállapítja, s melyben meghatároztatik, kik tartoznak a »felső táblához« vagyis a mágnásokhoz, kik a »Karok és Rendek«-hez vagyis az »alsó táblához« — a pannonhalmi főapát a Status és Ordines-ek között foglalt helyet (*Fessler* 8. köt. 16. és 17. l.).

konvent e szomorú hírt vevén, jogainak védelmére Placid perjelt és az alperjelt teljhatalommal küldötte az országgyűlésre. Ezek megbizó (credentionalis) levelein először fordul elő a konvent öt szivvel és „pax“ szóval biró pecsétje.[62]) A pannonhalmi konvent ezután a királytól Magger Placidot kérte és nyerte főapátul, ki egyik főgondjául tűzte ki a folytonos harcok között elnéptelenedett monostori helységek benépesítését, ezeknek lelkészekkel és néptanítókkal való ellátását.[63]) Kormánya alatt (1647—1665) a várőrség gondatlanságából kiütött tűz a monostort, várat és egyházat minden fölszereléssel együtt elhamvasztotta. A nagy költséggel helyreállított monostort 1683-ban Kara Mustafa nagyvezér serege ismét fölgyujtotta.

Buda visszavétele után 1687-ik évben tartott nevezetes pozsonyi országgyűlésen a Karok és Rendek követeléseik közé igtatták azt is: hogy a benedekiek, premontreiek és pálosok elvett vagy elidegenített kolostoraik, apátságaik visszaállíttassanak.[64]) Később Leopold a szent István és a többi királyok által Pannonhalmának engedélyezett kiváltságokat megerősítette (1691), és a konventet, mely az utóbbi háborús időkben szétoszlott, egybegyüjtötte.

A monostor lakói a nehány évig tartó békét üdvösen használták föl; iskoláikat megnyitották;[65]) 1701-ben a kolostor hétszázados alapításának emlékünnepét ülték, mely alkalomra emlékérmet verettek.[66]) 1704-ben Forgách — Rákóczynak hadvezére — szállt a monostorba, ki a szerzeteseket meghivta a Koroncó mellett vívandó csata szemlélésére. Egy évre ez ütközet után Rákóczy katonái ismét megjelentek Pannonhalmán, a monostort kirabolták, a szerzetesekkel kegyetlenül bántak. Az esztergomi érsek által 1716-ban Nagyszombatba összehívott egyházi gyűlésben a pannonhalmi monostor a török ellen vívott harcra ezer

---

A pálosok és a zágrábi prépost emlékiratában az mondatik ugyan, hogy az 1662-iki országgyűlésen a pannonhalmi főapát a mágnások között ült; de ez állítás valóságát megdönti Esztoráz hercegnek azon adata: hogy 1647., 1649., 1655., 1659-ben a pálosok fönöke a pannonhalmi főapát előtt ült, az pedig, t. i. a pálosok fönöke, nem volt a mágnások között, tehát az utána ülő pannonhalmi főapát sem lehetett a felső táblánál (*Czinár*: Monast. 121. és 127. l.).

[62]) *Czinár:* Monast. 125. lap.

[63]) Pannonh. lvt Caps. 43. P *Czinár:* Monast. 126. l.

[64]) U. o. 128. l.

[65]) Hogy a 17-ik század végén Pannonhalmán a theologia is taníttatott, kitünik azon — a pannonhalmi növendékek által megvitatott theologiai tételekből, melyek a könyvtárban őriztetnek.

[66]) Lásd »a győri kath. főgymn. régészeti gyüjteményében« 438. lapon.

Szerk.

forintot adott; mely összeget a háboru megszünte után is évenkint „titulo fortalitiorum“ fizette a monostor 1850-ig.

A Rákóczy pártbeli hős katonából alázatos szerzetessé lett Sajghó Benedek főapátsága alatt a monostor nagyíttatott, lakói közől többen magasabb kiképeztetés végett Rómába, Salzburgba és Nagyszombatba küldettek. A szerzet visszanyerte régi fényét. A benedekiek nem csupán az iskolákban, hanem az irodalom és pedig többnyire a magyar irodalom terén is működni kezdenek. [67])

Mária Terézia kiváló kegyelettel és szeretettel viseltetett Pannonhalma iránt; ennek főapátját és utódait 1770-ben az ország mágnásai sorába igtatta. Ez idő óta a pannonhalmi főapát az országgyülés felsőházában közvetlenül a püspökök után bír üléssel és szavazati joggal. A következő évben a királynő sz. István jobbját Bécsből Budára küldvén Bajzáth Józsefnek a k. kancellária tanácsosának meghagyta, miszerint azt Pannonhalmán a nép köztiszteletére kitegye; 1775-ben jul. hóban pedig maga a királynő szerencséltette a kolostort legmagasabb látogatásával. [68])

1776-ban Garampi József bécsi nuntius látogatta meg Pannonhalmát.

II. Józsefnek az egyházi ügyekben tett önkényes intézkedései arra birták VI. Pius pápát, hogy 1782-ben Bécsbe utazzék. Az egyház ügyeiért lelkesülő és fáradozó pápa az esztergomi érseknek, valamint a győri püspöki helyettesnek e szavakkal ajánlotta a pannonhalmiakat: „Commendo tibi Venerabilis Frater, carissimos meos filios de Monte Pannoniae“, s valószinü, hogy érettük is szót emelt II. Józsefnél. — Hasztalan! József császár 1786 nov. 14-én kelt rendeletével a pannonhalmi monostort eltörölte; ennek minden ingó és ingatlan birtokát a vallásalaphoz csatolta, a szerzeteseket lelkipásztorkodásra, vagy az iskolákban tanításra alkalmazta; a főapátsági egyházterület lelki joghatósága a szomszéd püspökök közt osztatott föl.

József császár halála után az ősi jogaiért küzdő nemzet, a haza polgáriasodásával és alkotmányával egykoru pannonhalmi sz. Benedekrendnek feloszlatását és eltörlését az 1790-iki országgyülésen felhozott sérelmek közé sorozván, a rend visszaállítását követelte. Ferenc király 1802 ápr. 25-én kelt királyi okmánynyal a sz. Benedek-rendet az 1786-ban élvezett jogaival együtt visszaállította.

Ez okmány szerint a pannonhalmi sz. Benedek-rend áll: a pannonhalmi főapátságból, a tihanyi, bakonybéli és dömölki valóságos de

[67]) E korszak iróit és müveiket lásd *Czinár:* Monast. 150. és köv. lap.

[68]) *Czinár:* Monast. 135. l.

fiók-apátságokból; a szerzet köteles a következő tiz gymnasiumot tanárokkal ellátni: Pozsony, Győr, Soprony, Fehérvár, Pécs, Kőszeg, Nagy-Szombat, Komárom, Esztergom és Pápa, [69]) továbbá 21 helységet lelkészekkel. Az okmány följogosítja a főapátot említett gymnasiumokba igazgatókat és tanárokat, a falukba pedig lelkészeket kinevezni, vagy azokat állásaiktól elmozdítani. A főapátot az ünnepélyes fogadalmat tett rendtagok által kijelelt három egyén közől ő felsége nevezi ki, a tihanyi, bakonybéli és dömölki apátokat pedig a rendtagok véleményének meghallgatása után a főapát nevezi ki, s a király megerősíti.

Novák Krizosztom kinevezett főapátot és a még életben lévő 32 benedek-rendit Kollonics László kalocsai érsek, mint királyi biztos nagyszámu egyházi és világi főur jelenlétében nagy ünnepélylyel vezette be az ősi monostor jogaiba, birtokába, de egyúttal a rájok ruházott kötelmekbe.

1845-ben Altieri, 1851-ben Viale-Prela sz. széki követek látogatták meg Pannonhalmát.

1852 jun. 30-án Ferenc József felséges urunk királyunk és Albrecht főherceg szerencséltették azt magas látogatásukkal.

Hogy a pannonhalmi benedek-rend tagjai a visszaállítás óta mikép működnek? Ápolják-e, mint nyolc századon át a ker. hit magvait? Közreműködnek-e hazai közművelődésünk, tudományosságunk, irodalmunk előmozdítására? Gondozzák-e elég önfeláldozással és sikerrel a haza legnemesebb csemetéit — az ifjúságot?

E kérdések fölött itéljen a haza!

A megye és város beltörténete, helyhatósági élete.

Karvasi Kálmántól és Szavári Józseftől.

A hajdani különféle néposztályok, — milyenek voltak: a királyi szolgák vagyis királyi vitézek (servientes regis), jövevények (hospites), várvitézek (milites castri, castrenses), várjobbágyok (jobbagiones castri), várnép (castrenses civiles), — valamint a különféle birtokviszonyok szoros kapcsolatban állottak az összes kormányzati, közigazgatási, valamint az igazságszolgáltatási és hadügyi intézményekkel.

---

[69]) *Czinár*: Monast. 140. és köv. l. A pécsi és fehérvári gymnásiumokat 1813-ban a zirc-cisterci-rend vette át, s e helyett a benedekiek Pozsonyban és Győrött a gymnasiumot bölcsészeti tanfolyammal egészítették ki. 1851-ben Pozsony állami —, 1862-ben N.-Szombat érseki gymnásiummá lett, s ennek fejében a bencések esztergomi és soproni gymnásiumai 8 osztályuakká emelkedtek.

A várkerület vagy vármegye élén mind polgári, mind hadi ügyekben a várispán, főispán (comes castri) állt; ennek helyettesei voltak az egész várkerületre vonatkozólag: hadügyi tekintetben a hadnagy (dux, princeps maior exercitus), biráskodási ügyekben pedig az udvarbiró vagyis alispán (comes curialis). — A várnép különféle osztályait igazgatták még: a várnagy (castellanus), a várkerületnek egyes részeiben pedig: a századosok (centuriones) és a tizedesek (decuriones); mig a falvakban a biró (villicus, maior villae) vezette az igazgatást; a várjobbágyok közvetlenül a várispán és ennek helyettesei alatt állottak, a várkerületben tartózkodó jövevények azonban biráikat maguk választották; ezek közt kiváló helyet foglal el a hirneves Héder vagy Hédervári nemzetség, melynek alapítói Volfger és Hedrik hamburgi grófok voltak, kik közől az előbbi volt Győrmegye első főispánja. A mórichidai bán pedig a Rába körül lakó besenyők főbirája volt.

Az 1222-ben II. Endre alatt hozott törvénycikkek forduló pontot képeztek a régi társadalom szervezetében; a várszerkezet vármegyei szervezetté vagyis municipális megyévé alakult át. A 13. század második felétől kezdve, midőn a várkatonaságot képezett várjobbágyi osztály már ugyszólván teljesen beolvadt a nemességbe, — az ennek és jobbágyainak sorából állított harcosok rendszerint már a megyei főispán tiszti zászlaja alatt küzdöttek; jelesen Győrmegyének 27-ik főispánja: Rozgonyi László Nagy-Lajos király alatt Nápolyban vitézkedvén, különös bátorságot tanusított; ennek fia Rozgonyi István a 28-ik főispán Galambócz vára ostromlásánál Zsigmondot a török kezéből saját élte kockáztatásával menté meg, ki őt ezen önfeláldozásért meg is jutalmazta. Győr megyének 30-ik főispánja Paksi Balás, egyuttal győri megyés püspök — pedig 1526-ban a mohácsi csatában lelte halálát.

Az igazságszolgáltatás ezen időben primitiv állapotáról és visszás jogi felfogásokról tanuskodik azon körülmény, hogy bizonyos ügyek eldöntésére a tüzes vas és forró viz próbája, vagyis az ugy nevezett isten-itéletek (ordalia) szolgáltak. Ily esetnek emlékezetét megyénkben a régi nagyváradi lajstrom tartá fenn, mely szerint Nixa vagy Mixa győrmegyei Néma nevezetű falu lakosa Budeu szintén némai lakost lopással vádolta Miklós győri főispán előtt; mely ügyben tűzpróba alkalmazásával kellett volna az igazságot kideríteni; azonban vádlott Budeunak menekülése folytán a fennforgó ügynek ily végzetteljes eldöntése meghiúsult. A másik mód ily kétes perek kiderítésénél a peres felek által vivott párbaj volt; ily párbaj vivatott egy — Győrhöz közel lévő halászó hely iránt Hédervári Hector és Márton nevü főemberek közt támadott per folytán, melyben mindkét fél részéről

állított helyettesek közől Hector bajnoka legyőzetvén, tőle a halászó hely is elitéltetett. *)

Az igazságszolgáltatás felett a királyok őrködtek, e végből több izben körutakat is tettek; igy tudjuk különösen IV. Béla királyról, hogy 1244-ben a győr-csanaki határban az ugynevezett „király-szék“-nél itélőszéket tartott.

Idővel létrejöttek a nádorispáni itélőszékek és a vármegyék közgyülései. Győrmegye, mint a kisebbek egyike, gyüléseit közönségesen a komárommegyei nemességgel együtt Győr — vagy Tata mellett tartotta; **) később a járókelő (ambulans) itélőszékek is megszünvén, állandó kormányzó- és itélőszékek állíttattak fel a vármegyékben. Hiteles közlések szerint ezen gyülések a vár hajdani őrtornyában tartattak, mignem a mult században a megye előbbi házát (a mai jogakademia helyén) gróf Zichy Pétertől visszaszerezvén, azt a hajdani ferencrendü zárdával és templommal, mint kincstári épülettel elcserélte, és ez utóbbit átalakította.

Áttérvén a főispánok névsorára, sajnálattal kell jeleznünk, miszerint abban több hézagot lehetetlen kitöltenünk. A megyei főispánsági tisztet viselő személyekre nézve 3 korszakot kell megkülönböztetnünk; ugyanis a magyar királyság kezdetétől egész a 15. század végeig ezen méltóságot világiak viselték; a 16. század elejétől pedig ezen tisztség a győri püspökökre szállott át; mig 1780-ban a megyei kormányzat élére ismét világiak állíttattak.

1. időszak. ***)

1. Volfger hamburgi gróf.
György, 1137.
Damián, 1188.
Kornél, 1192.
5. Márton, 1209.
Miklós, 1212.
Jula, 1221.
Hedrik, 1223—1231.
Simon, 1232.
10. Buzát, 1237.
Miklós, 1239.
Móric, *főpohárnok* 1243.
Detrik, 1251.
Lőrinc, *fölovászmester* 1258.
15. Dénes, 1271.
Selta vagy Selke, 1274.
László, 1291.
Pál, 1299.
Simon, 1300.
20. Hédervári Miklós, 1328.
Drugeth Vilmos, 1330.
Bakony Móric, 1337.

*) *Beél:* Notitia Reg. Hung. III. köt. 97. lap.

**) Nádori itélőszékek tartattak a csanaki »királyszék«-nél 1351, 1366., 1394-ik években. Lásd »Győrváros helytörténetét« 496. lapon. — Szerk.

***) Az évszámok sok esetben csak megközelítőleg veendők.

Hédervári Miklós, 1356.
Simon, 1357.
25. Gerzsei Pethő János, *tárnokmester*, 1366.
Sunnyai János, 1375.
Rozgonyi László, 14. sz. végén és a 15-ik elején.
Rozgonyi István, 1436.

Itt főispánaink névsorában egy nagy hézaggal találkozunk, és közel 70 évre terjedő időszakban főispán neve nem fordul elő. *)

2. időszak.

Gosztony János, 1510.
30. Paksi Balázs, 1525.
Ujlaki Ferenc, 1540.
Gregoriáncz Pál, 1565.
Liszthi János, 1573.
Draskovich György, 1578.
35. Hereszintzi, 1587.
Kuthassy János, 1592.
Pethe Márton, 1598.
Napragi Demeter, 1607.
Lépes Bálint, 1623.
40. Dallos Miklós, 1623.
Sennyey István, 1630.
Ifj. Draskovich György, 1635
Püski János, 1650.
Széchenyi György, 1659.
45. Gr. Kollonics Lipót, 1685.
Ágoston Keresztély, szász herceg, 1695.
Gr. Sintzendorf Fülöp, 1726.
Groll Adolf, 1733.
Gr. Zichy Ferenc, 1744.

3. időszak.

50. Gr. Zichy Károly, 1783.
Gr. Zichy Ferraris Fer., 1827.
Marich Dávid, 1842.
Gr. Eszterházi Károly, 1845.
1849—61-ig a megye élén kormánybiztosok, utóbb megyefőnök álltak.
Gr. Zichy Bódog, 1861.
55. Balogh Kornél, 1862.
Gr. Zichy Bódog, 1867.
Hédervári gróf Viczay Héder, 1867. **)

Győrmegye alispánjai 1582-től.

1. Poky Ambrus, 1582.
Poky Mihály, 1607.
Laky Gáspár, 1611.
Siey János, 1623.
5. Szilágyi János, 1626.
Szapáry András, 1626.
Szapáry András, 1640.
Jagatchich Péter, 1643.
Szeghy János, 1646.
10. Benkovich Péter, 1650.
Szeghy János, 1653.
Tarczy János, 1661.
Tarczy János, 1665.
Farkas András, 1668.

---

*) Lásd *Csech J.:* Győrmegye főispánjai.

**) Kinek 1873 dec. 28-án történt elhunyta óta a főispáni szék jelenleg üresen áll. — Szerk.

15. Tarczy János, 1671.
Cseppelényi Ferenc, 1672.
Tarczy János, 1675.
Király János, 1684.
Fiáth János, 1691.
20. Fiáth János, 1700-ban.
Ekkor választatott első izben 2-od alispán: Tarczy János helyettes-alispán cimmel.
Fiáth János, 1703.
Sajnovics Mátyás, 1703.
Kövér Pál, 1707.
Meszlényi János, 1710.
25. Fiáth János, 1716.
Fiáth János, 1721.
Györödy Ádám, 1724.
Meszlényi János, 1727.
Meszlényi János, 1734.
30. Mecséry Dániel, 1736.
„ „ 1740.
„ „ 1746.
Biró János, 1749.
„ „ 1752.
35. „ „ 1755.
Bezerédy Mihály, 1758.
Mátiss György, 1766.
„ „ 1771.
„ „ 1777. helyett.-alispán: Mórocz István.
40. Sibrik Antal, 1781.
Szerdahelyi Pál, 1786. hely.-alispán: Illos Károly.
Palocsay József, 1790.
Sibrik Antal, 1793. hely.-alisp: Illos Károly.
Sibrik Antal, 1794. hely.-alisp: Illos Károly.
45. Illos Károly, 1798. hely.-alisp: Györgyi Pál.
Györgyi Pál 1801. hely.-alisp: Bezerédy Mihály.
Györgyi Pál, 1816. hely.-alisp: Török János.
Györgyi Pál, 1821. hely.-alisp: Torkos István.
Bezerédy Ignác, 1828. h.-alisp. most már 2-od alispánnak is címezve: Szabó Péter.
50. Bezerédy Ignác első —, Szabó Péter 2-od alisp. 1832.
Bezerédy Ignácz első —, Szüts Antal 2-od alisp. 1836.
Szüts Antal 1-ső, Bay Gáspár 2-od alisp. 1842.
Balogh Kornél 1-ső, Horváth Dániel 2-od alisp. 1845.
Balogh Kornél 1-ső, Dorner Ede 2-od alisp. 1846.
55. Szabó Kálmán 1-ső, Dorner Ede 2-od alispánoknak választattak 1848-ban.
1848-ban kineveztetett Balogh Kornél.
1861-ben Szabó Kálmán 1-ső, Kálóczy Lajos 2-od alispánoknak választattak.
Bély József 1-ső, Harczi Károly 2-od alispánoknak kineveztettek 1862-ben.
Szabó Kálmán 1-ső, Gyapay Dénes 2-od alisp. 1867-ben választattak, ez utóbbi leköszönvén helyébe választatott Matkovich János 1868.
60. Gyapay Dénes 1871-től mai napig.

Győrmegye országgyülési követei közől a legrégiebbek, — kikről említés tétetik — 1608-ban választattak, névszerint Poky Mihály alispán Szeghy György és Felnémethy (Mátyás?), 1613-ban pedig az országgyülésre Győrmegye részéről Laky Gáspár és Siey János küldettek.

A megye levéltárában őrzött legrégibb jegyzőkönyv (1580—1616) arról tanuskodik, hogy ez időben már tartattak közgyülések; nevezetesen az 1608-évi közgyülésen határozatba ment, miszerint ezentúl megyei törvényszékek tartassanak; mely határozat 1609-ben már életbe is lépett. *)

Győrmegye legrégibb táblabirái közől a következőkről birtunk tudomást szerezni: Czapáry István, Barnai Balás, Pázmán Ferenc, Torkos Péter, Szeghy György, mindnyájan 1614-ből.

A levéltárban is csak 1615-ik évtől kezdve akadunk perek nyomára.

A várnagyok, kapitányok és parancsnokok közől a következő neveket jegyezhetjük föl: **)

1. Giskra, 1440. *(Mat.)*
Cilley, 1440. *(Mat.)*
Farkas László és Kollár Péter káp. 1443. *(Mat.)*
Kövesy Pál, várnagy 1489.
5. Sárffy Ferenc, kanonok káp. 1526. *(Mat.)*
Lamberger Kristóf, parancsnok, 1529.
Nagy Balás és Ambrus, várnagyok, 1530.
Bakics Pál, várnagy, 1537.
Fels Lénárd, 1537.
10. Salm Miklós, 1540.
Kunsperger Honor, 1550.
Porkoláb Márton, várn. 1550.
Teuffel Erasmus, 1552.
Pallavicini Sforzia. *(Mat.)*
15. Ruber János, 1554.
Gallus Ádám, 1556.
Salm Egon 1565—1571.
Liechtenstein Erasmus, 1572.
Teuffel András, 1575.
20. Báró Günther, 1579.
Spinola Oktavius kapit., 1589.
Hardek Nándor gr., 1594.
Breiner János, parancsn. 1621.
Pázmán Ferenc, vajda, 1626.
25. Zichy István, kapitány, 1647.

A városnak lakóit Európa különféle részeiből, — főleg Németbonból ide költözött jövevények képezték, kiket földünk termékenysége, ugy hazai alkotmányunk kedvezése nagy számmal csődített ide, — különösen az iparosokat; ezek eleinte ugyan a váron kivül laktak, és csak V. István engedte meg lakhelyeiket a várba áttenni. Ugyanekkor

*) Matusek szerint már a XIV. században is tartattak megyei gyülések; lásd 511. lapon. — Szerk.

**) E névsort *Rupp Jakab* »Magyarország helyrajzi története« (I. 421.) és *Matusek* adatai nyomán bővítettük ki. — Szerk.

[redacted]

ezen jövevények a királyi vendégekkel (hospites regis) egyenlő jogokban részesültek, vagyis szabad királyi polgárokká lettek, sőt 1271-ben kiváltságos okmányt is nyertek, melyben külön hatóság választására jogosíttattak,*) saját árucikkeikre vámmentesség biztosíttatott, továbbá birtokot is nyertek. Ezen kiváltságos okmány eredetisége azonban később több oldalról lőn megtámadva, s noha Nagy-Lajos, Mária és Zsigmond több okmányában (jelesen 1384-ről) Győr — mint királyi város, Budával egyenlő rangra helyeztetik, s noha Nagy-Lajos királynak több okmányában egy városi biró és 12. esküdt — tehát egész tanács említtetik, és igy a városnak uri hatóságtól való függetlensége elismertetik; — mindezek dacára mégis a káptalan (mint uri hatóság) — és a város közt folyt pert a királyi tábla 1728-ban a városnak hátrányára döntötte el; végre 1743-ban a káptalan és város közt létrejött egyezmény folytán a káptalan uri hatóságáról a városi területre nézve lemondván, egyedül a magán lakásokat, az ugy nevezett „káptalandomb"-ot tartá fenn magának.

Ezen egyezmény Mária Terézia királynő által 1743-ban megerősíttetvén, Győr szabad s királyi városnak jelentetett ki; ezen legfelsőbb elhatározás folytán Győr városa az 1751-ik évi 27-ik törvénycikk alapján, a királyi városok sorába becikkelyeztetett. Ezen időtől fogva Győr városa saját hatósággal birt; a beltanács tagjai 1848-ig életfogytig választattak a 60 tagból álló képviselő- vagy kültanács által, mely mindenkor maga magát egészítette ki, üléseit pedig kebléből választott és rendes fizetéssel ellátott szónok elnöklete alatt, rendszerint negyedévenkint kántor-böjt napján tartotta.

A beltanács jogvégzett tagjaiból alakult a törvényszék. Győr a tárnoki városokhoz tartozván, a felebbezett ügyek a tárnokszékhez terjesztettek fel, mely a tárnokmester elnöklete alatt hat-hét városi törvényszéki küldöttnek hozzájárultával, minden évben rendesen augusztus és szeptember havában Budán tartá üléseit; Győr városa is majdnem minden harmadik évben törvényszéki küldöttje által volt ezen felebbezési törvényszéknél képviselve.

1743-tól — mely évben Győr a kir. városok sorába felvétetett, — egész 1848-ig a tanácsülések elnöke a biró volt; polgármesterek — mint a tanács alelnökeinek választása 1789-dik évre vihető vissza; 1743-ban báró Kellern Károly királyi kiküldött felügyelete alatt tartott első választáskor a tiszti fizetések lőnek mindenekelőtt megállapítva, és pedig a birónak 200 frt, a tanácsosoknak 50 frt. évi dij.

*) A királyi polgárok és a város biráinak neveit 1326-tól 1650-ig lásd *Rupp Jakab* »Magyarország helyrajzi történetében« (I. 422. l.). — Szerk.

A városi birák névsora:

1. Karner József, 1743. *)
Frank András, 1751.
Karner József, 2-od izben 1752.
Babatics József, 1753.
5. Polgári József, 1768.
Döller Miksa, 1771.
Schneid János, 1771.
Börcsi Márton, 1773.
Schneid János, 2-od izben 1777.
10. Börcsi Márton, 2-od izben 1790.
Dorfner Jakab. 1793.
Schneid Ferenc, 1800.
Hegedűs János, 1808.
Dorfner Jakab, 2-od izben 1823.
15. Gözsi Máté, 1826.
Rába István, 1829.
Czech János, 1836.
Steffanits József, 1841.
Beke August, 1849.
1850. april 1-től 1861 jan. 1-ig a törvénykezés cs. k. birákra ruháztatott.
20. Beke August, 2-od izben 1861.
Landherr János, 1863-tól 1872 jan. 1-ig.

Polgármesterek névjegyzéke:

1. Dorfner Jakab, 1789.
Visi István, 1791.
Haimel József, 1798.
Hegedűs János, 1800.
5. Haimel József, 2-od izben 1805.
Hornischer Ferenc, 1819.
Gözsi Máté, 1824.
Szakáts Mihály, 1826.
Czech János, 1831.
10. Steffanits József, 1836.
Anvander János, 1841.
Korbonits István, 1848.
Hergeszell Ferenc, 1849.
Jankó Mihály, 1849.
15. Mendel István, 1849.
Klimisch József, 1850.
Steffanits József, 1856.
Bach Fábián, 1856.
Tomcsányi Ferenc, 1860.
20. Korbonits István 2-od izben 1861.
Tomcsányi Ferenc, 2-od izben 1862.
Zmeskál István, 1863.
Kozma Imre, 1867.
Nagy Pál 1872—mai napig.**)

---

*) Külföldi származásu lévén, megválasztása honosításától tétetett függövé, mit csakugyan ki is eszközölt.

**) A megye és város közigazgatási, törvénykezési, katonai és pénzügyi szervezetét a jelenben — a „társadalmi viszonyok“ első fejezete (161-ik lapon) tünteti ki. — Szerk.

Egyházi és vallási állapot a multban.

Katholicismus.

A győri püspökség és káptalan története.

Dr. Surányi Jánostól.

Püspökség.

A magyar egyháztörténelem épületének egyik kiváló alkatrészét kétségkivül a magyar hierarchia megalapítása, az egyes főpapi székek felállítása képezi. Ez volt megalapítása azon erkölcsi hatalomnak, melynek országos befolyását nemzeti létünk egyházi és politikai életében minden századon át élénk szinekben visszatükrözve látjuk.

És mégis — ki hinné? egyháztörténelmünk e sarkalatos részét nagy részben sürü homály födi, s a nézetek gyakran oly eltérők, — mint hazai történelmünk egyik részében sem.

Ily nézetkülönbséggel találkozunk a győri főpapi szék felállíttatása idejének meghatározásában is. Nincsen iró, ki az apostoli királyunk alapította püspökségek sorába a győri főpapi széket nem számítaná; és ebbeli meggyőződésüket kitünően erősíti a XVII. századnak egy irata: „Postmodum maiorem et Cathedralem Ecclesiam in honorem B. M. V. inchoavit B. Rex Stephanus, Hungarorum Apostolus vocatus, in qua fundavit Cathedram Episcopalem“ (Magyar Sion I. köt. 793. lap.). Az összhangzat azonban csakis ennyire terjed; a püspökség alapítási évének tüzetes meghatározása körül — alapító oklevelek hiányában — szétágaznak a vélemények.

Károlyi Lőrinc győri nagyprépost volt az első, ki a mult század közepén a győri püspökség felállíttatását szorosabban nyomozni kezdte. Mind a székesegyházat mind a püspökséget illetőleg 1033 évnél állapodott meg. *) Fő érvét a székesegyháznak éjszaki oldalán maiglan is látható dombor-képről vette. **)

Örömest hiszszük s állítjuk is, hogy első királyunk Győrött főtemplomot emeltetett, bizonyítja ezt egyebeken kivül a fönnebb idézett kézirat is; de hogy ez 1033-ban történt volna, — az más kérdés, és Rómer Flóris (Győri tört. és rég. füz. I. k. 1671. 273. lap.) alaposan mondá,

---

*) A győri székes-egyház történeténél 421. lapon már érintve volt. — Szerk.

**) Leirását lásd 421. lapon. — Szerk.

hogy nagyot tévednek iróink, mindőn e tekintetben ama réz dombormünek oly nagy nyomatosságot tulajdonítanak.

Károlyi alaptétele téves lévén, megrendül abból folyó okoskodása is, mely a püspökség megalapítását 1033-ra teszi. De sőt önmaga dönti meg állítását, midőn nehány sorral alább a győri főpapok sorát Modestussal kezdi, azon Modestussal, kiről a zalavári alapítólevélből tudjuk, hogy már 1019-ben püspök volt s okmányaink szerint a győri püspöki széken ült. A kirivó ellenmondás, melybe Károlyi e helyütt keveredett, szerzőnek ugyan kevésbé számítható be, miután előtte az 1019- s 1037-ben kelt okmányok még ismeretlenek voltak, mert különben az első főpap nevének fejtegetésénél bizonyára hivatkozott volna azokra; mindazáltal a mondottak kétségkivül elegendők arra, hogy Károlyinak a székesegyház és püspökség megalapításáról kifejtett nézeteit alapostól megdöntsék.

Pray György a „Specimen Hierarchiae Hungariae“ cimü münek tudós irója a kérdéses főpapi széket egykorunak itélvén a veszprémi- és pécsivel, felállíttatását 1009-dik évre teszi és pedig azon okból, mivel a pécsi püspökség alapító levele Győrött kelt, s mivel a veszprémi egyházmegye nyugoti határait nem lehetett volna kijelelni, hacsak egyidejüleg szt. István a győri püspökség határait is ki nem szabja vala. (Pars I. 309.) Praynak első érvében épen nem látjuk a logikai összefüggést; de helyes lehet második érve, a mennyiben a veszprémi püspökség határainak körvonalozása a vele határos győrit csakugyan mint létezőt gyaníthatólag feltételezi; mert miután sz. István a veszpémi egyházmegye területéül Somogy, Zala, Veszprém, Székesfehérvár és Pilis megyéket jelölte ki, azt tehát az osztrák határszélekig épen nem terjesztette ki: szükségkép kell következtetnünk, hogy a veszprémi egyházmegye és az ország nyugoti határai közt fekvő rész u. m. Győr-, Mosony-, Soprony-, Vas- és Zala-megyének egy része — hol a kereszténység legelsőben terjedt, tehát legelsőben főpásztorokat is igényelt, — már tulajdon püspökkel birt, minthogy ellenkező esetben István a veszprémi püspök hatáskörét kétségkivül oda is kiterjeszti vala.

Azonban habár elfogadjuk is Praynak ezen érvelését arra, hogy a győri püspökség ez időben már fennállott, de korántsem látjuk abban a püspökség megalapítási évének bizonyítékát, mert az idézett okmány a győri püspökséget 1009-ben már mint fennállót föltételezi, ugyhogy ennek eredete épen ez okmány nyomán még messzebb keresendő. Ellenkező esetben fel kellene tennünk, hogy szt. István a Duna jobb partján az esztergomi érsék-megyén kivül, — melynek pedig csak csekély része esik e területre, — egyetlen egy püspöki széket sem állított fel.

Ámde hogyan egyeztethető meg ily feltevés azon emlékekkel, melyek szerint épen ezen országrész kivánt mindenekelőtt főpásztorokat, miután itt alapíttatott meg legelőször a kereszténység? (*Piligrin* levele VI. Benedekhez.) Hogyan fér meg ez Hartvik azon állításával, miszerint az apostoli buzgalmu István igenis sietett azonnal élni a pápától különösen e végre kért s nyert hatalommal? *)

Mindezek után tény, hogy sz. István az esztergomi érsekségen kivül több más megye számára is főpásztorokat rendelt; s továbbá igen természetes azon feltevés is, hogy szt. István a püspöki székek egymásután való felállítását a kath. hitnek az illető megyék területein történt terjedéséhez alkamazta: nem több-e mint valószinü, hogy királyi uralkodásának már első éveiben kiterjesztette figyelmét a ker. német birodalommal határos területre is. Magának Praynak is annál kevésbé kellett volna az 1009 évnél megállapodnia, mert (309. l.) Károlyi ellenében ő is épen ezen érvvel lép elő.

Miután tehát mind Károlyi mind Pray véleménye történelmi emlékeinkkel is egyenes összeütközésbe jön: ez okból mindkettőtől eltérőleg az állítjuk, hogy a győri főpapi szék felállíttatásának éve 1000—1008 közt nyomozandó, és hogy az szükségkép a magyar hierarchia életbeléptetésének kezdő éveire viszi eredetét; miért is a keresztény korszak 1001-ik événél állapodunk meg. **)

Eredeti okmányok hiányában nem csekély nehézség merül fel a győri püspökök névsorának tüzetes megállapításában. Volt pedig a győri egyházmegyének alapíttatásától számítva a mai napig 77 főpásztora. Vajjon ki nyitotta meg ezeknek diszes sorát? — arról iróink egész a XVIII. századig teljesen hallgattak, mert adatok hiányában még valószinüt sem állíthattak. Pray nyilatkozata szerint némelyek Modestust állítják Győr első püspökének, és e korra vonatkozó okmányok nyomán ennek életét 1048-ig viszik. Pray e helyen Péterfynek „Concil. Hung. I. 12.“ cimü müvét érti. Péterfy ezen állítása egyébiránt nem áll elszigetelten; Szörényi szintén kéziratokra hivatkozva, Modestust ő is győri püspöknek mondja, miből kitünik, hogy régi irataink, — habár napjainkban ismeretlenek — Modestust határozottan győri püspöknek vallják.

Sz. Istvánnak 1019-ben adott okmányában Modestus nevét Bonipertus pécsi püspök előtt olvassuk, ki pedig a pécsi alapító okmány értelmében

*) Scriptores rerum hung. Tyrnaviae, 1765. *Schwandtner* gyüjteményében. II. k. 73. l — *Ditmár:* Lib. IV.

**) Ugyanezen évet fogadja el *Rupp* is „Magyarország helyr. tört.“-ben (I. 422.). — Szerk.

1009-ben nyerte el a főpapi széket (*Fejér:* Cod. Dipl. I. 292.). Ha tehát ama névelhelyezés a két egyházi férfiu püspökké szenteltetésének idején alapul: akkor Modestus főpásztorkodása felvihető ugyan a győri püspökség megalapítása évére 1001-re; de ekkor egy uj, habár magában véve nem megmagyarázhatlan nehézséget támaszt Modestus főpásztorkodásának szokottnál hosszabb — 50 évre rugó — tartama. Részünkről tehát szintén a győri püspökök lajstromának élére Modestus nevét helyezzük ugyan, de kijelentjük Schoenvisnerrel, hogy nem mintha teljesen kétségtelennek tartanók, miszerint Modestus előtt senki sem ült volna e főpapi széken, hanem mivel Modestusnál régibb győri püspökről semmi tudomásunk nincs. (Antiquitatum et hist. Sabarien. Libr. IX. Pestini p. 245.) Ugyanily értelemben nyilatkozott Károlyi Lőrinc (Speculum Jaur. Eccl. tum Praesul pag. 32.).

Modestus püspökről azt jegyezte fel hazai történelmünk, hogy ő a Vatha-féle üldözésből menekülvén két más püspöktársával 1047-ben Székesfehérvárott megkoronázta I. András királyt. A következő győri főpapok szintén tevékeny részt vettek állami létünk megszilárdításában. Miklós püspök közbenjárása folytán köttetett meg III. Henrik császár és I. Endre között a béke. Főleg Dezső püspök tanácsainak és közbenjárásának köszönhető Salamon király nemkülönben Géza és László hercegek közt 1064-ben jan. 20-án Győrött létrehozott egyezkedés és barátság. Arduin győri püspök a Kálmán királytól reá bizott küldetésben — Rogerius Sicilia fejedelméhez — sikeresen eljárván, ennek Busilla nevü leányát hozta arául királya számára 1097-ben. Péter püspök II. András királyt keresztes hadával Palaestinába kisérte, hol 1218-ban elhunyt. Az 1222-ki hires országgyülésen. — melyen II. András király hazai alkotmányunk palladiumát: az arany bullát adta ki, — jelen volt Kozma győri püspök.

Több győri püspök vérével pecsételte meg a haza iránt táplált hüséget, szeretetet. György püspök 1241-ben Sajónál esett el a tatárok ellen vítt harcban; Paksi Balázs pedig Mohácsnál ontotta vérét. E gyásztelt viharos időben 4 évig üresen állt a győri püspöki szék; Zápolya János 1526-ban kinevezte ugyan Homonnay Gábort püspökké, de a jövedelmet Ferdinánd adományozása folytán Bakics Pál bitorolta; ugyanő foglalta le a káptalan javait is, a kanonokokat pedig lakásaikból kikergette *) (*Matusek* kézirata.). E bitorlás csak 1530-ban ért véget,

*) Lásd fönnebb: „Győrváros helytörténetét" 499. lapon.

Szerk.

midőn Ferdinánd király azokat Ujlaky Ferenc győri püspöknek ismét visszaadta. *)

Győr püspökei közől hatnak fején a bibornoki kalap diszlett, u. m. Delphini Zachariás 1567, id. Draskovich György 1585, gr. Kollonich Lipót 1686, Keresztély Ágost szász herceg 1698, és gr. Zinzendorf Fülöp Lajos 1728. Bakács Tamás (1501) és Simor János (1873) pedig később emelkedtek e polcra. Magyarország primási székére 6 győri püspök emeltetett, és pedig: Bakács Tamás 1497, Kuthassy János 1597, Széchenyi György 1685, gr. Kollonich Lipót 1695, Keresztély Ágost herceg 1707, és Simor János 1867. Több győri főpap a királyi cancellári méltóságot viselte. Gosztonyi Jánostól (1510) kezdve a győri püspökök egyszersmind a vármegye örökös főispánjai is voltak, mely méltóságuk azonban 1783-ban gr. Zichy Ferenc püspök halálával véglegesen megszünt.

Lépes Bálint a 17. század elején magyar szónoklataival tünt ki, s a „négy utolsó dolgokról“ irt munkájával gazdagította a magyar irodalmat; gr. Zinzendorf Fülöp püspök különös kiváltságokkal felruházott könyvnyomdát állított fel Győrött 1727-ben.

A győri székesegyház körül kitünő érdemeket szereztek magoknak a következő főpásztorok: Omodé (1254—1263); Dóczy Orbán (1483—1486), ki — Bonfinius szerint, — hüsége, finom tapintata és bölcs ügykezelése miatt Mátyás király legmeghittebb barátjainak egyike volt, s kit e király a főkincstárnoki méltósággal diszítettt fel; Pethe Márton és Naprágyi Dömötör, kiknek a székesegyház legdrágább ereklyéjét szt. László koponyáját köszöni; **) ifj. Draskovich György, Széchenyi György, gr. Zichy Ferenc és ujabb időben Simor János. ***)

A győri nagyobb papnövelde hálásan emlékszik Dallos Miklós és Széchenyi György püspökökre mint alapítóira, nemkülönben gr. Zichy Ferencre mint ujra építőjére és Zalka János jelenlegi főpásztorára, ki a papnöveldét uj kétemeletes szárnynyal megnagyobbítá. A kisebb papnövelde Simor János püspöknek köszöni létét, ki ő szentségénél és ő felségénél kieszközölte, hogy a pápóci prépostság jövedelmének kétharmada e kisebb papnövelde fenntartására legyen fordítható. †)

---

*) Közbevetőleg felemlítjük, miszerint a besztercei gyülés (1621) a kath. püspökök számát hazánkban háromra szállította le, s ezek közt volt a győri is két ezer frt évi jövedelemmel (*Matusek* kézirata).

**) Lásd: a győri székes-egyház kincstárában 430. lapon. — Szerk.

***) E főpapoknak a székes-egyház körül kifejtett tevékenységét lásd a győri székes-egyház történetében 420. lapon. — Szerk.

†) Lásd: a győri püspöki lyceumnál, 215. lapon.

A győri püspökök régi időkben rendes székhelyökön kivül egyház-megyéjök különféle vidékein jelesen a keszői várban, és a soprony-megyei Rákoson is laktak, mint ezt az itt keltezett okmányok bizonyítják (Győri tört. és rég. füz. II. k. III. f. 284. l.). Mostani győri lakhelyöket, az u. n. püspökvárt Mária Terézia királynő adta vissza 1745-ben miután azt 146 évig katona-parancsnokok birták. Nagy károkat szenvedett a püspökvár 1809-ben a franciák ostroma alatt, kiknek ágyugolyóitól felgyujtatván, a város nagyobb részével együtt a lángok martalékává lőn. Felépítésére Vilt és Schwarzenberg hg. püspökök sokat áldoztak; tornyát pedig Simor János állította vissza eredeti alakjába.

Káptalan.

Első apostoli királyunk a székesegyházakkal együtt a káptalanokat is megalapította; de valamint a győri székestemplom megalapításának évét kutfők hiányában egész bizonyossággal nem tudjuk: ugy a székes-káptalannak története is vajmi hézagos. *)

Midőn Győr török kézre jutott, a káptalan — mely jegyzőkönyvei szerint a 16-ik században 34 tagot számlált, — Sopronyban huzta meg magát: 1599-ik 42-ik törvénycikk adta vissza neki a jogot Győrött lakhatni (*Rupp:* I. 426.)

E székes-káptalannak nagyobb fényt kölcsönzött a 14. században II. Kálmán győri püspök, midőn a Nádasdy nemzetségből született Gelse Margit által 1365-ben alapított pápóci prépostságot abba bekebelezvén, mindenkori prépostjának helyet és szavazatot adott a káptalanban.

Hasonló módon kapcsoltatott e káptalani testülethez a „győri hegyről“ cimzet sz. adalberti prépostság; ezen — ugynevezett kis prépost régibb időben helyettesítette a távollevő nagyprépostot a káptalan kormányzatában; stallumra nézve pedig hosszu időkön keresztül megelőzte a pápóci prépostot. **)

A káptalan kanonokjai közt többször püspökök is tündököltek, kik belvillongások folytán főpapi széköket elhagyni kénytelenítve,

---

*) *Rupp* szerint az első szt. királyunk által alapított győri káptalan kezdetben 6 tagból állott (I. 422 és 426.). — Szerk.

**) Hagyomány szerint a sz. adalberti prépostság a mai kálváriánál állott; ma már semmi nyoma. A pozsonyi káptalani levéltár egy irata szerint e prépostságnak hajdan 4 tagból álló társas-káptalana is volt (*Rupp:* Magyarorsz. helyr. tört. I. 425. és 426.). Ugyanitt olvassuk nehány préppstjának nevét. — Szerk.

[redacted]

nálunk vendégszerető menhelyet leltek; ilyen volt Walter Lincaeus lomforti püspök Irhonból, ki a Cromwell alatt duló egyházüldözés elől menekülvén 1655-ben Püski János által győri kanonoknak neveztetett ki.

Manap a győri székes-káptalannak 20 —, és pedig 14 valóságos és 6 cimzetes kanonoksága van.

Különös fejedelmi kitüntetésben részesültek Győrnek kanonokjai I. Ferenc király kegyéből; 1808-ban u. i. harmadik nászünnepélye alkalmával remek szónoklattal üdvözölvén őt Paintner Mihály győri kanonok, ez a jószivü fejedelemtől felajánlott jutalmat nem saját személyének, hanem ama testületnek kérte adatni, melyet ő képviselt. Azóta a győri kanonokok aranyszegélyü biborszalagon nyolcszegletü email csillagot viselnek, melynek közepén sz. István térdelve templomot ajál fel a boldogs. Szüznek, a hátlapon pedig e szavak olvashatók: „Memoriae S. Regis Stephani Fundatae Cath. Esiae.“ A csillagot kis paizs födi e két kezdőbetüvel: F. L. s e köriratta1 „Immortali Augg. Beneficio 1808.“

A győri egyházmegyéhez tartozó soproni társas-káptalan alapítója Mária Terézia királynő, ki VI. Pius pápa beleegyeztével 1779-ben oct. 1-én az eddig Soprony városában létezett 17 altaria vagyis egyszerü javadalom egyesítéséből a nevezett társas-káptalant alapította, melynek 5 stalluma van, ezeknek egyikét az időszerinti város-plebános birja; káptalan-templomul és lakhelyül az eltörölt Jézustársaság egyháza és collégiuma tüzetett ki számára.

A győri egyház-megye területén összesen 6 javadalmas prépostság 6 cimzetes apátság és 3 cimzetes prépostság létezik.

A győri egyházmegye területe 1777-ig sokkal nagyobb volt a mostaninál; hozzá tartozott u. i. egész Soprony- Vas- és Mosonyvármegye, továbbá Győr és Komárommegye nagyobb fele, nemkülönben Veszprémvármegye egy része; de említett évben február 17-én Mária Terézia királynő kérelme folytán VI. Pius pápa által felállíttatott a szombathelyi püspökség, és ekkor kihasíttatván a győri egyházmegyéből Vasvármegye 117 plebániával, a vasvári társas-káptalan székeskáptalani rangra emeltetett; azonkivül a pápai főesperességi kerület a veszprémi püspökséghez csatoltatott. Az egyházmegye jelenleg 236 plebániát számlál területén. *)

*) Az egyházmegye jelen állapotát a társadalmi viszonyok közt 204-ik lapon tüntettük föl. Sajnálattal nélkülözzük azonban e helyen a plebániák történetét; vajha akadna munkás kéz, mely megyénk egyetemes leirásának e hézagát pótolná. — Szerk.

A győri megyés püspökök névsora.

		évtől	évig
1.	Modest *)	1001	1051
	Miklós	1052	1064
	Dezső	1064	1096
	Arduin	1097	1103
5.	György	1103	1115
	Ambrus	1115	1118
	Gyárfás	1119	1134
	Péter	1135	1136
	Pál	1136	1140
10.	Zacheus	1142	1149
	Izbeg	1150	1155
	II. Gyárfás	1156	1176
	Mikulin v. Mikuvin	1176	1187
	Ugrin	1188	1206
15.	Pechsa	1206	
	II. Péter	1206	1218
	Kozma	1219	1223
	Gergely	1223	1240
	II. György	1240	1241
20.	Benedek	1243	1244
	Artolph v. Arculph	1245	1253
	Omodé	1254	1263
	III. György	1263	1267
	Farkas *mester*	1268	1270
25.	Dénes	1271	1289
	András	1290	1293
	II. Benedek	1294	1296
	Theodor	1296	1307
	II. Miklós	1308	1318
30.	Kálmán	1318	1320
	III. Miklós	1321	1336
	II. Kálmán	1338	1374
	III. Péter	1376	1378
	Guilelm v. Vilhelm	1379	1385
35.	*Hédervári* János	1387	1399
	Ferenc	1400	1401
	II. János	1401	1418
	Kelemen	1419	1421
	III. János	1421	1422
40.	II. Kelemen	1423	1437
	III. Benedek	1439	1444
	IV. János	1445	1446
	Ágoston	1447	1466
	Csupor Dömötör	1467	1480
45.	Dóczy Orbán	1483	1486
	Bakacs Tamás	1486	1493
	Bakacs II. Ferenc	1494	1509
	Gosztonyi V. János	1510	1525
	Paksi Balás	1525	1526
50.	Ujlaki III. Ferenc	1530	1554
	Gregoriancz II. Pál	1554	1565
	Delphinus Zachariás	1566	1572
	Liszthi VI. János	1573	1578
	Draskovich IV. György	1578	1587
55.	Heresyncius IV. Péter	1587	1590
	Kuthassi VII. János	1592	1597
	Pethe Márton	1598	1605
	Naprágyi II. Dömötör	1607	1619
	Lépes Bálint	1619	1623
60.	Dallos IV. Miklós	1623	1630
	Sennyei István	1630	1635
	Draskovich V. György	1635	1650

**) A győri egyházmegye névtára (1873) a püspökség kezdetét 1009-re teszi; ennek ellenében megtartottuk *Rupp* és *Surányi* fönnebb 612. lapon kifejtett nézetét.

Szerk.

	évtől	évig		évtől	évig
Püski VII. János	1651	1657	70. Fengler József	1787	1802
Széchenyi VI. György	1658	1685	Vilt II. József	1806	1813
65. *Gr.* Kollonich Lipót	1685	1695	Schwarzenberg Ernő *hg.*	1819	1821
Ágost Keresztély *herceg*	1695	1707	Juranics Antal	1825	1837
Gr. Sinzendorf Fülöp Lajos	1726	1732	Sztankovits IX. János	1839	1848
Groll Adolf	1733	1743	75. Karner II. Antal	1849	1856
Gr. Zichy IV. Ferenc	1743	1783	Simor X. János	1857	1867
			Zalka XI. János	1867	—

A pannonhalmi apátok, főapátok, kormányzók és helytartók *) névsora.

Apátok:

	évtől	évig		évtől	évig
1. Anasztáz **)	997	—	15. Bonifác	1266	1281
Szt. Mór	1030	1036	Hermann	1281	1300
Péter	1091	1103	Miklós	1300	1301
Deda	1117		Imre	1306	
5. Dávid	1137	1146	Jakab	1306	1308
Raphael	1151	1175	20. II. János	1308	1309
Raynald	1175	1176	László	1309	1312
Similis	1186		II. Miklós	1312	1318
II. Péter	1188	1190	III. Miklós	1318	1333
10. János	1190	1204	Hammer Vilmos	1333	1355
Benedek	1206		25. Sigfrid	1355	1365
Urias	1206	1244	Czudar II. László	1365	1372
Salamon	1244	1252	Domonkos	1372	1377
Favus	1252	1264	Ulászló, *kormányzó*	1377	1379
			Pál	1379	1381

*) A kormányzók másként gubernatorok vagy commendatár apátok és helytartók vagy administratorok világi papok olykor világi egyének voltak, kik jutalomként nyerték az apátság javadalmait. — Szerk.

**) Több történetiró szerint Anasztáz és Asztrik egy személy. (V. ö. *Inchoffer:* Annal. Eccl. p. 239. és 250. — *Timon:* Imago Hung. novae, p. 70. — Chron. Rer. Hung. 1004. — *Hartwik:* Vita S. Stephani, p. 271. — *Bcél M.:* kézirata, III. 539.) *Czinár Mór* tudósunk ezt határozottan kétségbe vonja, és a tévedést *Szentiványinak* tulajdonítja, ki adatait apocryph iratokból meríté. *Szentiványi* következő apátokat is említi: Szt. Bonifác 1004—1007; Henrik 1007—1027; Déda 1027—1041; Abricus 1041—1048; Guala 1048—1098. Szentiványi névsorozata már régen — pl. a tudós *Koller* előtt is — hitelét vesztette.

	évtől	évig
30. István	1381	1398
Marchal II. Domonkos	1399	1404
János, *oppelni hg.*, *kormányzó*	1407	1422
Dombói IV. Miklós	1422	1436
Hédervári László, *kormányzó*	1436	1446
35. Debrentey Tamás, *kormányzó*	1446	1460
Kálmánczay Domonkos, *helyt.*	1460	1477
Pyber Benedek, *helytartó*	1477	1483
Bakacs Tamás, *kormányzó*	1492	

Főapátok:

	évtől	évig
Tolnay Máté	1500	1534
40. Báthay Mihály	1535	1542
Nyáry Ferenc, *kormányzó*	1542	1550
Csanády III. János	1550	1556
Pécsvárady III. László	1556	1563
Torday Péter, *kormányzó*	1563	1566
45. IV. János	1566	
Fejérkövy István, *kormányzó*	1567	1592
Baranyai II. Pál	1593	1596
Kutasy János, *kormányzó*	1597	1601
Himmelreich György, *kormányzó*	1602	1637
50. Pálffy Mátyás	1639	1647
Magger Placid	1647	1665
Gencsy Egyed	1665	1684
Simoncsics Gellért	1684	1689
Rumer Márton	1689	1693
55. Lendvay II. Placid	1693	1699
Karner II. Egyed	1699	1708
Göncz Coelestin	1709	1722
Sajghó II. Benedek	1722	1768
Somogyi Dániel	1768	1801
60. Novák Krizosztom	1802	1828
Kovács Tamás	1829	1841
Rimely II. Mihály	1842	1865
Kruesz II. Krizosztom	1865	—

Lovagrendek és kolostorok története. *)

Sz. János keresztes vitézei.

E lovagrend győri társházának alapítójáról s alapíttatása koráról az irók semmit sem jegyeztek fel; de Czinár Mór tudósunk Monasteriologiájában (II. 150. l.) III. Ince pápának 1209-ben kelt leveléből, — melyben a győri püspököt meginteti, hogy a János-lovagoktól tizedet ne követeljen, — azt következteti, hogy a jános-lovagrendi keresztes barátok már 1209 előtt léteztek Győrött (*Fejér Gy.:* C. D. III. 1. 84.), s akkor még — miután a soproni János-lovagok társháza csak 1214-ben épült, — Győr-egyházmegyében más ilynemü társház nem is volt.

*) *Rupp Jakab:* Magyarország helyrajzi története címü munkájából. — Szerk.

[redacted]

II. Endre királynak 1228-ban s IV. Béla királynak 1238-ban kelt okmánya szerint az előbb templom-vitézek (templariusok) által birt javak minden részletezés nélkül együttesen a János-lovagoknak adományoztatván, az czeknek győri társházához tartozott fekvő javak közé soroztatik Kóny falu és a Győrött azon halmon fekvő fürdő, mely hajdan vár volt (*Fejér Gy.:* C. D. III. 1.. 84. és VII. 4. 77.); bizonyos, hogy a János-lovagok birták 1260-ban a Győr és Baráth falu közt feküdt majorságot, melyet a határjárási okmányok „keresztes barátok" majorjának neveznek (u. o. VII. 5. 328.). Hogy a János-lovagoknak magában Győrvárosában is voltak zselléreik, kitetszik V. István királynak 1271-ben kelt kiváltságleveléből, melyet 1295-ben III. Endre is megerősített (u. o. VI. 1. 348.). Ezen kivül a győri János-lovagok társháza az écsi és nyuli szőlőhegyeken több szőlőt birt; de más fekvő javai nem ismeretesek; hogy azonban ezek csekélyek voltak, kiderül I. Mátyás királynak 1468-ban kelt leveléből. *) Továbbá e társház birta Gyara, Varasd, Fad és Galavit helységeket, melyeket 1512-ben Bertalan auràniai perjel adományozott Zabadi Miklósnak, a győri János-lovagok társháza parancsnokának (*Heveneasi* MM. SS.).

Rhodus szigetnek — mint a János-lovagok fő székhelyének Szolimán török császár által 1522-ben történt elfoglaltatása után a János-lovagok hazánkban is elnyomatván, a győri János-lovagok is eltüntek; a városon kivül létezett templomuk 1592-ben már romjaiban hevert**) (*Koller:* Ep. Quinque eccl. VI. 357.).

A győri János-lovagok társházának parancsnokai közől említtetnek: 1491-ben Simon (*Czech:* gyüjtem.); 1512-ben Zabadi Miklós, egyszersmind a János-lovagok fehérvári —, és szt. Erzsébetről címzett esztergomi társházának parancsnoka (*Czech:* Dipl. Com. Jaur. MM. SS. II. 277.); Márk, a rend jogainak erélyes védője; 1550—1559-ig Welyke Márk, győri nagyprépost, szt. Adalbertről címzett kisprépost és a János-lovagok címzetes parancsnoka (u. o. 344. és 345.); végre szebeni Lysti Sebestyén, kit az előbbinek 1559-ben történt halála által megürült János-lovag-parancsnok címmel Oláh Miklós esztergomi érsek diszített fel (MM. SS. *Hevenes.* LXX. k.).

Jézus-társaság.

II. Ferdinánd király már 1624-ben eltökélte, hogy az ifjuság kellő oktatására, és az ősi katholikus hit terjesztésére jézus-társasági

*) Lásd: 498 lapon. — Szerk.

**) Ettől elüt Méry E. azon állítása (432. lapon), mely szerint e rend Győrött 1593-ig birt zárdával és templommal — Szerk.

atyákat fogy Győrbe telepíteni. *) Ezen jámbor szándékát előbb Dallos Miklóssal, kinevezett győri püspökkel, ez által pedig Lamoronami Vilmos jesuita atyával közlötte a végre, hogy Győrött a köztéren társház építésre alkalmas helyet szemeljen ki. Ez megtörténvén II. Ferdinánd király alapító okmányt adott ki, melyben 1627-ben a Jézus-társaságnak javadalmazásul a veszprémvölgyi apácák boldogságos Szűz Máriáról címzett apátságát adományozta ennek Körmenden, Szombathelyen és Pápán birt fekvő javaival. Ezen alapítványhoz járult 1627-ben nehány házhely; 1638-ban ugyanazon király a szt. Jakabról címzett lébenyi apátságot is a jesuitáknak adományozta.

Mindazáltal a jesuiták letelepítésének állandósítását leginkább biztosította 1634-ben gróf Széchenyi György akkoron veszprémi püspök, ki a Jézus-társaságának 50 ezer forintot ájándékozott; 1684-ben pedig mint kalocsai érsek nemes ifjak számára a jesuiták felügyelete alatt neveldét is alapított Győrött, s erre azon 35 ezer forintnyi összeget szentelte, melylyel gróf Eszterházy Pál nádor neki tartozott (*Heven.* Gyüjt. V. k. 47. l. — Jesuit. Jaur. 1. cs. 1. és 15. sz. — 2. cs. 36. sz. — 31. cs. 8. és 9. sz. — 35. cs. 45. sz.).

A jesuiták által magában a városban s ennek területén szerzett birtokok közé tartozott 11 házhely, melyek 1642-ben a király helybenhagyásával a jesuitáknak átadattak, s a Szigetben létezett kertekkel együtt minden polgári tehertől mentesíttettek (u. o. 24. cs. 32. és 94. sz.). 1649- és 1651-ben nyerték a győri jesuiták a Pataházán fekvő birtokrészeket (*Czech:* Dipl. Com. Jaur. III. 150. és 166.). 1662-ben kelt Gorup Ferenc püspök bevalló levele, melynélfogva Fehérmegyében fekvő Perkáta nevü birtokát —, tolnamegyei Tape faluját —, és Szent-Agata fehérmegyei pusztáját halála esetére lelke nyugalmáért a jesuitáknak ajándékozta, s egy évre reá e birtokok átadása is megtörtént. Ugyanazon évben kelt szintén Gorup püspök bevalló levele, melynél fogva Tengelicz, Fekete, Kájmád, Mede (Medina), Kápolna, Agárd, Genczhida, Jövégh, Bicza, Kajdács, Bikád és Apáthi, részint Fehér-, részint Tolnamegyében fekvő birtokai örökös birtoklási jogát a győri jesuitáknak adományozta. — 1663-ban Gorup püspök nekik ajándékozta Mosonymegyébe kebelezett Horvát-Kimle faluját. 1665-ben Tarczy János a Sövényháza helység határában birt őt illető birtokrészt (a majorság negyedrészét) e társháznak adta; 1724-ben Salomváry János végrendeletében Balatonfő-Kajáron 7 egész telket hagyott (u. o. 1. cs.

*) Matusek a városi jegyzőkönyvbe vezetett végrehajtási jelentésre hivatkozva azt állítja, hogy Győrött már 1604-ben voltak jesuiták. — Szerk.

[redacted]

16. sz. 2. §. — 2. cs. 17. és 26. sz. — 22. cs. 1. sz. 4. §. — 24. cs. 2. sz. — N. R. A. 955. cs. 53. sz.).

Ezen kivül a győri jesuiták időjártával más fekvő javak birtokába is jutottak (u. o. 8. cs. 15. és 29. sz. — 25. cs. 1—4. sz.); szőlejök is több helyütt volt; u. i. 1670-ben Sennyei István veszprémi püspök nekik ajándékozta a Nyul falu szőlőhegyén birt szőlejét; 1671-ben gróf Eszterházy Ferenc és neje nekik adományozták Ménfő puszta szőlőhegyén birt 3 szőlejöket (u. o. 1. cs. 3. 6. sz.). Pénzadományozást tettek: Gorup püspök, Eder Tóbiás, Faber Ulrik és Mikner József.

A Jézus-társaságnak 1774-ben végrehajtott feloszlatása után a társház bérházzá alakíttatván, később a győri püspök-megye papnövendékei elhelyezésére engedtetett át, majd nyilvános táncteremül és színi előadásokra használtatott; végre 1802-ben a sz. Benedek-rendnek adatott át a sz. Ignácról címzett egyházzal együtt; mindkettő maig is e rendnek birtokában van.

A Jézus-társaság győri társháza igazgatóinak névsorót 1634—1771-ig l. Rupp id. művében I. 434.

Sz. Benedekrendüek.

A pannonhalmi sz. Benedek-rend egész a mult században (1786) történt feloszlatásáig birta Győrött a főtéren azon házat, mely a városház szomszédságában áll, s melyet a XVII. század vége felé saját pénzén szerzett. Itt székeltek a pannonhalmi főapátok, miért is e ház manap is „apát"-ház néven ismeretes (l. 432. lapon). De csakis a rend főnöke lakott Győrött; egyes tagok működtek ugyan a XVII. és XVIII. században mint tanárok a püspöki papnöveldében, de székházzal nem birtak. A rend 1802-ben történt visszaállíttatásakor székházul a főtéren álló jesuita-collegiumot nyerte a hozzáépített sz. Ignác-templommal és az ehhez kapcsolt gymnásiumi épülettel együtt.

A sz. Benedek-rendüek működésöket főgymnásiummal nyitották meg, melyet utóbb bölcsészeti tanfolyammal bővítettek, 1850 óta pedig mint 8 osztályu főgymnásiumot látják el tanárokkal (l. 218. lapon). Az úgynevezett „apátházat" 1816-ban felsőbb adományozás folytán a győri káptalan nyerte; jelenleg a kisebb papnöveldének szolgál helyiségül (l. 217. lapon).

A sarutlan karmelhegyi szerzetesek.

A sarutlan karmeliták győri társháza gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek és Dvornikovich Mihály váci püspök bőkezűségéből keletkezett

(*Thuróczy László*, 167. l.). Ugyanis már Szelepcsényi György esztergomi érsek 50 ezer forintot hagyományozott egy — Magyarországban alapítandó sarutlan karmelíta zárda építésére; de utóda gr. Kollonich Lipót bibornok ez összeget két részre osztotta, hogy belőle Győrött és Szakolcán telepíttessenek le a karmelíták. Ebből és Széchenyi Pálnak említett adományából épült 1714—1724-ig a Rába partján a terjedelmes karmelíta zárda templomával együtt *) (*Szentiványi:* Dissert. Paralip. Rer. Memorab. Hung. 196. l.).

E társház javadalmazását illetőleg csak annyit tudunk, hogy Pozsonyban Frank Jánosnak és Rutkay Zsuzsánna nejének házát birta, melyet ezek Dvornikovich Mihály váci püspöknek a tőle kölcsön vett 8 ezer forint biztosítékául zálogba adtak, ez pedig a győri karmelítáknak adományozott hetenkint Istennek fölajánlandó két szent misére. E ház 1701-ben adatott át sz. Pálról nevezett Godofréd perjelnek, de előbbi birtokosának — Franknak halála után a királyi ügyész azt elfoglalván, a karmelíták 1707-ben e házat maguknak visszaadatni kérték.

Sz. Ferenc-rendűek.

A Mária-tartományhoz tartozott sz. ferenc-rendi szerzetesek sz. Erzsébetről címzett kolostorát és egyházát győri polgárok építtették, s e kolostor hajdan a külvárosban (majorokban) a János-lovagok társháza közelében állott; de mely évben épült, az ki nem nyomozható; hogy azonban igen régi volt, abból is kitetszik, mivel omladozó félben levén, sienai János — Erzsébet királyné gyóntatójának törekvései folytán 1301-ben helyreállíttatott; **) 1555-ben pedig ismét mint elpusztult kolostor fordul elő a Mária-tartomány irataiban; végre 1618-ban a mai megyeház helyén épült sz. ferenc-rendi kolostor fölépítésére a tatai javak négy évi bérletéből 250 forint utalványoztatott.

Ezen kivül a sz. ferenc-rendi szerzeteseknek Győr-Sziget faluban is volt székházuk, mely azonban királyi jóváhagyás nélkül építtetvén, nemsokára meg lőn szüntetve, a belső társházat pedig II. József császár szüntette meg (N R. A. 994. cs. 10. sz. — Schemat. Cleri Divec. Jaur. 1869. 110. l. — Schemat. Ord. 1851. 17. 64. 67. 71. 91. ll. — *Czech.* Dipl. Com. Jaur. MM. SS. III. 345. l.).

---

*) L. „Győrváros nevezetesebb épületei" 433, 434. lapon. — Szerk.

**) L. „Győrváros nevezetesebb épületei" 435. lapon. — Szerk.

Dömések.

A sz. domonkos-rendi atyák társházzal birtak Győrött, és ez volt a még sz. Domonkos életében Magyarországba telepitett dömések legelső zárdája hazánkban. Ugyanis a magyar származásu és közhiedelem szerint a Hédervári családból eredt Pál atya Bolognában a szerzetbe lépvén, s a bolognai egyetemen egyházjog-tudorrá avattatván, Membrons (Boriz) kun fejedelmet több ezer alattvalójával együtt megtérítette, s Győrött 1221-ben zárdát alapított szerzetes társai számára (*Kachelmann*: Geschichte der ungarischen Bergstädte, III. B.).

Hol állott e társház? biztosan meghatározni már most nem lehet, hacsak a várfalak szétbontása közben fölfedezett templom nyomai nem mondhatók a régi dömés-templom maradványainak. *)

E győri társház hirét igen emelte az 1336-ban szent élet hirében meghalt Demeter bán fia: Móric és ennek testvér öcscse Károly, kik mindketten a Csáki nemzetségből származván, a győri dömés társházban működtek mint egyszerü szerzetesek, Isten dicsőségére és embertársaik lelki üdvére.

E kolostor elpusztulásáról az irók mindannyian hallgatnak (*Thuróczy László*, 171. l. — *Ferrari*, 521. l. — M. Sion. I. 793. l. — Schem. Cleri Dioec. Jaur. — Szentek élete, *Zsihovics Ferenc*, II. rész, 242. és 243. l.).

Camillánusok.

A nádor-város plebániája és temploma egykor a camillánusok zárdája és egyháza volt. A Rómából Győrbe telepített szerzetesek betegápolással foglalkoztak, miért is „b e t e g s z o l g á k“-nak, vagy a „j ó h a l á l a t y á i“-nak is neveztettek. II. József császár megszüntetvén 1784-ben ezen Magyarországban egyetlen camillánus szerzetes házat, — székháza plebánia-lakká alakíttatott. **)

Orsolya-szüzek.

Győr belváros területén van az Orsolya-szüzeknek sz. Annáról címzett temploma és zárdája. Ezen apácákat 1726-ban Neupauer Anna győri polgár özvegye telepítette a városba leánykák nevelésére és oktatására, és számukra kellő alapítványt tett (*Thuróczy László*, 167. l.).

---

*) Méry Etel a dömések templomát — tehát zárdáját is a mai Stadel- vagy Kozics-ház helyére teszi; l. 434. lapon. — Szerk.

**) Lásd: 434. lapon. — Szerk.

E zárdáról — melynek temploma a győri püspökök, káptalan és hivek kegyes adományaiból épült, — egyéb adat hiányában csak azt jegyezhetjük fel, hogy e zárdának 1736-ban XII. Kelemen pápa sz. Orsolya vértanu szűz évnapjára teljes bucsut engedélyezett (Act. Jesuit. Jaurin. 33. cs. 6. sz.); 1758-ban pedig özvegy Oneil Judit Antónia grófné (szül. Maholányi b.) ezer forintról szóló alapítvány-levelet adott, melynek kamatjából évenkint szalézi sz. Ferenc napján énekes szent misét tartoznak Istennek fölajánlani (Eccl. Cam. 58. cs. 35. sz.).

Sz. Vince leányai.

Simor János mint győri püspök 1862-ben Győr-Szigetben a „szeretet testvéreinek“, másként „Sz. Vince leányainak“, „irgalmas szüzeknek“ vagy „szürke nénikéknek“ zárdát építtetett, melyhez templomot és kórházat is csatolt. *)

Mórichidai prémontréi prépostság.

Mórichidán sz. Jakab tiszteletére e préposságot Móric mester nyitramegyei főispán és országbiró alapította öcscsével Márk gróffal. Az okiratokban „rábai monostor és egyház“, vagy „Árpás rév“, „Árpás ér“ és „rábai Árpás“ neveken is előfordul.

Az 1251-ben kelt alapítvány-levélben Móric gróf e monostornak több fekvő javakat adott, egyebek közt Kapi helységet, szántó földeket, erdőket, malmokat, szőlőket, a Rába vizén hídvámot, Téthen és Pokon szántóföldeket, Baráth-Sokoróban szőlőt stb. Miután pedig ez adományozásnak megvizsgálására kiküldött Favus pannonhalmi apát csakugyan úgy találta, hogy mindezen birtokok átadattak a préposságnak, azt IV. Béla király 1263-ban megerősítette (*Fejér Gy.:* C. D. IV. 2. 85. és 3. 122.).

1403-ban Miklós — Mórichidai János bán fia — a monostornak, melyben őseinek hamvai nyugvának, egy — Mórichida fölött feküdt majorságot ajándékozott, oly kikötéssel, hogy ez benépesíttetvén, Szent-Jakab falvának neveztessék (*Czech:* Dipl. Cam. Jaur. MM. SS. I. k. 297.). A hídvám miatt több éven át tartó pör folyt a bakonybéli apát és a mórichidai prépost közt. 1464-ben a mórichidai prépost törvényesen letiltatott Árpás falu földjeinek lefoglalásától, minthogy azon falu szt. István első király adományozásánál fogva sz. Móricról címzett bakony-

*) Leirását lásd: 350. lapon. - Szerk.

béli egyházra szállott (*Römer:* Győri füzet. III. 31—54. l. *Czinár:* II. 47. és 48. l. — Diplom. *Kovacsics.* II, k. 414. l.).

A mórichidai prépostság az 1436., 1438. és 1563-ban kelt okmányok tanusága szerint (*Czech* kézirati jegyzéke a M. Akad.) a csornai préposts ágtól függött; szerzetesei a XVI. század közepén elszéledvén, az általuk üresen hagyott monostorban ugyanazon rendbeli apácák telepedtek le. De e prémontrei apácák is Zólyomi Margit főnöknőjük kormánya alatt 1553-ban a törökök gyakori betörései miatt a sz. Lambertről címzett prémontréi apácákhoz menekültek az erőddel birt Somlyó-Vásárhelyre; midőn pedig a törökök 1594-ben Győrt ostrommal bevették, itt sem lévén biztosságban, a somlyó-vásárhelyiekkel együtt Nagy-Szombatba menekültek az ottani sz. Klára rendi apácákhoz, mire ezeknek 1601-ben a somlyó-vásárhelyi apácák javai adományoztattak; az üresen maradt mórichidai monostor pedig lassankint romba dőlt. Azonban az 1633-dik évi úrbér-jegyzetek szerint később a mórichidai monostor fekvő birtokai is visszaadattak (*Czech:* Dipl. Cottus Jaur. MM. SS. I. 332. l. és III. 331. l. — Schem. Cler. Jaur. 1845. 77. 78. l.). *)

A győri két protest. egyház története. **)

Karsay Sándortól és Liszkay Józseftől.

A győri két protest. egyház a reformatio után következő évtizedekben alakult, a várőrségi katonaságban találván a protestantismus egyik fő támaszát; a protest. rész már akkor külön lelkészszel birt. Az első evang. lelkész Rueber volt.

Hiteles történeti adatok szerint a protestánsoknak 1567-ben már a belvárosban három lelkészök volt. A XVI. század végén az evangelikusok a belvárosból kiüzetvén, 1600-ban az új-városban egyházi célokra egy telket vettek. 1613-ban mindkét prot. felekezet Pataházán Alsoki Márton birtokát vette meg, s erre közösen templomot épített. 1618-ban megyei határozat Pataházáról Gönczi Miklós protest. lelkészt kitiltotta, de a várőrség pártfogása alá vette őt, s 1647-ig a két protest. fél istentiszteletét Pataházán tartotta.

Ezen évben a visszanyert szabad vallás-gyakorlat alapján a belvárosba ismét beköltöztek, s a két protest. fél ott közösen egy házat vett, és ebben lelkészei számára egyenlő, de különvált lakást készített;

---

*) A préposts ág egyéb viszonyait lásd „Mórichidánál" 568. lapon. — Szerk.

**) Nagy Endre és Matusek jegyzetei nyomán.

az istentisztelet tartásának idejét pedig szerződésileg szintén közösen állapította meg. Közreműködtek e szerződés létrejöttére, vagy legalább szentesíték azt — az országgyűlés protest. követei, kik még azon év julius havában Botka Ferenc veszprém-megyei és Vitnyédi István soprony-városi követtársaikat a célból küldötték, hogy az evang. és reform. hívek közt támadt viszályt megszüntessék. Mi sikerült is oly egyezmény létrehozásával, melyben a lelkészek teendői, a pataházi közös birtok kezelése és az istentiszteletre vonatkozó szabályok állapíttattak meg, szigoru büntetést szabván azokra, kik az egyezmény bármely pontját megszegik. Dacára a szigoru rendszabálynak az egykori testvéries viszony lazulni és az egység ernyedni kezdett, sőt a békétlenség kiujultával a szakadás is bekövetkezett 1662, vagy 1670 körül, a midőn Sülye Istvánt találjuk mint az önálló reform. egyház lelkészét.

1671 körül a belvárosból ismét kizavartattak. Az 1681-ik évi 25- és 26-ik törv. cikk alapján szabad vallásgyakorlatukat ujra visszanyerték, és 1683-ban az akkori várparancsnok a protest. lelkészeket maga vezette be a várba, de a török visszavonultával Győr vára is felszabadulván, mind a két prot. fél fegyveres erővel üzetett ki a belvárosból; ugyanekkor a nép által egyházi épületei feldulattak, — minden kárpótlás nélkül.

Ekkor az evangelikusok még 1600-ban egyházi célokra megvett uj-városi telköket több szomszédos ház megvételével bővítették, s arra 1705-ben templomot, iskolákat, lelkész- és tanító-lakokat építettek.

A reformatusok pedig mostani helyiségök tőszomszédságában vettek telket, s erre templomot és iskolát építettek, mely templom 1713-ban leégett, míg az evangelikusok épületei 1725-ban márc. 7-én égtek le.

E csapások sulyát növelték a több oldalról jött bántalmak; így lelkészeik belvárosi betegeik látogatásában s halottjaik ünnepélyes eltemetésében gátoltattak, iskoláik törvényellenes bezáratása megkisértetett, egyházi vagyonuk: a templom és iskolák, lelkész- és tanító-lakok 1647-ik évi 8. t. c. ellenére különféle adóval terheltettek, sat. 1749-ben kelt helytartósági rendelet pedig ugyanezeket bezáratta s vallásgyakorlatukat a belvárosban teljesen beszüntette.

Ezután többször küldöttségek jártak Bécsbe és Pozsonyba a vallásszabadság visszanyerhetése végett, — de sikertelenül. Az evangelikusok tehát Fel-Pécre és Téthre kényszerültek templomba járni. A szegényebbek számára a gyülekezet vasárnaponkint külön bérkocsit fogadott. A gyermekek szintén Fel-Pécre jártak iskolába. Ez okból a gyülekezet ott egy külön candidátust is tartott egy ideig a tanítók

[redacted]

kisegítésére és a végből, hogy a német fiukkal cathechizatiókat tartson; ily szolgálatokra Fel-Pécen és Téthen azon ifjak is köteleztettek, kik a gyülekezetnél letett alapítványokból akadémiai segélyben részesültek.

A gyülekezet könyvtára is részben Fel-Pécre, részben Téthre szállíttatott őrizet végett. A gyülekezet ingatlan vagyona u. m. szántóföldjei, hagyományozott házai, szőlei egyes gyülekezeti tagok nevére voltak irva. A templom ingóságai, u. m. urvacsorai edények, terítők, gyertyatartók szintén egyes hiveknél voltak letéteményezve.

A reform. egyház presbyteriuma szintén gondoskodott híveinek lelki táplálékáról, és pedig úgy, hogy a szomszéd szemerei egyházban működött lelkész és tanító díjazásához évenkint jelentékeny összeggel járulván, ezeknek szolgálatát vette igénybe; ugyanoda vitte a sacramentumok kiszolgáltatásához szükséges edényeit és egyéb kincseit; gymnásiuma könyvtárát pedig őrizet végett a nagy-kőrösi iskola igazgatóságának küldötte el, kisérő levelében ünnepélyesen kijelentvén, hogy kedvezőbb napok beálltával azt ismét visszakövetelendi.

Időközben a szabad vallásgyakorlat visszanyerhetése végett megmegujíttattak a folyamodások, de minden siker nélkül.

1771-ben a protestansoktól elvett egyházi épületek eladatása rendeltetvén el, a reformatusok épületeit Mullárcz Henrik orvos és neje vették meg, s helyére a szt. Háromságról címzett — maig is fennálló kórházat alapították. *)

Az evangelikusok épületei ez alkalommal bezárattak, utóbb elpusztultak, s érettök kárpótlást csak az 1784-ben kelt kir. rendelet folytán kaptak. Ezeknek helyén épült 1841-ben a mai ujvárosi kath. plebániatemplom.

1781-ben a szabad vallásgyakorlat megadatván, az evangelikusok két lelkészt hivtak, kiknek egyike Ráth Mátyás pozsonyi lelkész és az első magyar hirlap szerkesztője volt.

1782-ben a türelmi parancs kihirdettetvén, ujra megalakultak a gyülekezetek. Az evangelikusok templomépítési engedélyt csak egy évvel később nyertek, addig Ujvárosban Róth András udvarán építettek ideiglenes fa-templomot, mely 1783-ban már készen állott. Ugyanazon évben a magyarok ujvárosban —, a németek pedig a belvárosban építendő templomuk rajzait terjesztették fel. Azonban eladó lévén a Rába és Rábca parton levő várerődítési terület, ezt az evangelikusok megvették, s e vételöket 1784-ben ő felsége is megerősítette.

---

*) Lásd „Kórházak"-nál 348. lapon. — Szerk.

E posványos telket nagy költséggel feltöltötték, s itt tették le 1784, jun. 1-én maig is fennálló templomuk alapkövét, mely 1785-ik évi advent első vasárnapján felszenteltetett, miután nov. 25-én a Róth András udvarán állott ideiglenes fa-templom szétbontatott. Mindennek emlékét a templom középajtaja fölött látható felirat őrzi.

Ugyanezen telken épültek a paplakok és iskolák, majd később a tanítólakok.

1783-ban az evang. egyház 2354 —, a ref. egyház pedig 577 lélekből állott.

A reform. egyház a türelmi parancs védpaizsa alatt szintén az alakulás gondjaival kezdett foglalkozni. S mivel a fejedelmi parancsban az egyház alakítása 100 család létezésétől tétetett függővé: a városi tanácshoz ez ügyben egy vizsgáló bizottmány kiküldetéseért folyamodott. E bizottmány 100 házbirtokos család kimutatását követelte, a mi teljesíthető nem levén, a reform. egyház a megalakulásra képtelennek nyilváníttatott. De felsőbb hely a bizottmány véleményét elvetvén, jogosultságot nyert az egyház arra, hogy — ha elégséges eszközökkel rendelkezik, — imaházat építhet, lelkészt és tanítót hivhat. Az eszközök elégségét szintén kétségbe vonta a városi hatóság; de e nehézség a készpénz, kötelezők, és az építési terv felmutatása által azonnal eloszolván, a cél kiviteléhez még csupán a helyiség hiányzott. Folyamodott tehát a gyülekezet ismét a városi hatósághoz ily helyiség kijeleléséért; a hatóság által a kijelelt helyiséget azonban el nem fogadhatván, 1783-ban az Ujvárosban Matkovics család által birt „vörös ökör"-höz címzett fogadót vásárolta meg, s ebben a lelkészi és tanítói hivatalokat elhelyezvén, keleti oldalán imaházat rögtönzött, melyet 1784, dec. 14-én ünnepélyesen felavattatván — közhasználatra megnyittatott.

A türelmi parancs felhatalmazta a protestans egyházat lelkész és tanító tartásra s így arra is, hogy egyházi cselekvényeit függetlenül végezhesse. 1784- és 1785-ben mégis a kormányhoz kellett folyamodnia, hogy hiveinek keresztelését, esketését és eltemetését kizárólag saját lelkészei végezhessék; 1786-ban pedig iskolatartási jogának szentesítését kérte; folyamodványai mind kedvező eredményt arattak.

1789-ben a templom keleti oldalán a kir. kamara emelte saját épületét, mi ellen haszontalanul tiltakozott a gyülekezet a városi és megyei hatóságnál úgy mint a kamarai igazgatónál. Végre a fejedelemhez nyujtotta be panaszát, ki azonban előbb sírba szállt, mintsem a bajt orvosolhatta volna.

Az 1790-ik évi vallástörvény uj korszakot idézett elő a protestáns egyház életében, s mi a multban csak vágy, remény és óhaj volt, az

most teljesülni kezdett. A protestáns kézmüvesek mesterekké lehettek, céhekbe léphettek. A birtokszerzés nem köttetett többé a kath. lelkész számára teljesítendő fizetési kötelezettséghez. Révfaluban és Szigetben a temetkezési jog a protestánsok részére kedvezőleg döntetett el. Beléphettek a protestánsok a városi tisztviselők sorába is.

1802, márc. 20-án hirdettetett ki Győrött a türelmi parancs. Legujabban lőn kivíva — és pedig a kath. képviselők közreműködésével, - protestáns egyházaiknak a városi központi pénztárból lélekszám szerint való aránylagos segélyezése, sat.

E kedvező körülmények folytán a protestáns egyházak számban úgy mint erőben egyaránt gyarapodtak. Ennek köszönhető, hogy a reformáltak roskatag lelkész-lakuk helyett 1863-ban ujat építhettek, a mi különben a többi hitfelekezetek áldozatkészségéről és testvéries vonzalmáról is tanuskodik. *)

A győri izraelita hitközség története.

Wotticz Károlytól.

A győrvárosi és megyei zsidóság régibb viszonyait illetőleg osztozott a zsidók országszerte közös sorsában; nevezetesen régi törvények tiltják a zsidóknak városokban való letelepedését; ez tehát Győrvárosra nézve is állott; csakis a vásári alkalmak voltak azok, mikor bejönniök szabad volt; a város helyett kezdet óta a megyére voltak utalva, különösen Győr-Sziget község volt az, mely főleg a városhoz közel fekvése miatt szivesen keresett letelepedési hely volt rájok nézve.

Mily szigoruak voltak a régibb törvények, világosan mutatja azt egy történeti példa, midőn Montecuccoli tábornok 1669, márc. 3-án a városba lassankint beszivárgott zsidókat innen kitiltotta, s a vármegyét figyelmeztette, hogy azt jövőre tűrni nem fogja, és a zsidóknak vásárokon kivül a városba belépést meg nem engedi.

De utóbb is — midőn a törvények szelleme más irányban már enyhülni kezdett, — csupán a zsidók nem részesültek a törvény részéről semmi védelemben. Sőt voltak egyenesen ellenök intézett rendeletek;

---

*) A protestánsok viszonyait illetőleg a megyében utalunk „a megye helytörténetében" felhozott adatokra, névszerint a következő helységeknél: Hédervár, Kapi, Patas, Patabáz, Szap, Bőny, Mindszent, Ságh, Tááp-Szt.-Miklós, Baboth, Gyarmath, K.-Baráth, Gyömöre, Kajár, Malomsok, Móricbida, Péc, Rába-Szt.-Mihály, Szemere.
Szerk.

így az 1725, julius 9-én kelt nádori levél — mely a zsidók összeiratását rendelte el, — figyelmeztette a vármegyét, hogy ha már őket kiűzni nem lehet, legalább szaporodásukat gátolja meg. Igaz, hogy néha az ily rendeleteknek különös viszonyok, vagy itt-ott a kor fogalmainak alakulása nem igen jártak kezére; például az idézett alkalommal a várparancsnokság állott ellent a nádori rendeletnek, talán nem annyira emberbaráti érzelemből, mint hatalmi féltékenységből, a mennyiben kijelentette, miszerint a zsidók az ő külön hatósága alá tartoznak.

Végre az ujabb törvények fokozatosan enyhítették a zsidók sorsát, kik mindinkább több jogot nyertek, míg utóbb teljesen egyenjogu polgárai lettek a hazának.

Mint szaporodott Győrvárosában és a megyében a zsidóság, — azt legjobban kitüntethetjük, ha három népszámlálást hasonlítunk össze, u. m. az 1773-, 1857- és végre a legutóbbi 1870-ik évi népszámlálásokat (Dr. Persz Adolf összeállítása szerint):

Év	Lélekszám			Izraelita		
	városban	megyében	összesen	városban	megyében	összesen
1773	—	36145	36145	—	424	424
1857	15746	73532	89278	681	3342	4023
1877	20035	83602	103637	1729	3622	5351

E táblázatból kitünik, hogy míg 1773-ban a zsidók száma a megyében a népességnek csak 1·17%-át képezte, vagyis minden 85·24 lélekre esett egy zsidó; — már az 1857-ik évi népszámlálás eredménye szerint a városban a zsidóság létszáma a népességnek 4·32%-át képezte, vagyis minden 23·12 lélekre egy zsidó került; összesen 89278 lakosból a város és megye összes népességének pedig 4·05%-át tette, vagyis minden 24·67 lélekre egy zsidó került; a mi egyszermind azt mutatja, hogy már ekkor a megyéből jobban a városba huzódtak, hol könnyebben vélték feltalálni főkeresetöket — a kereskedést. Végre az 1870-ik évi népszámlálás nagymérvü gyarapodást mutat; — ugyanis ekkor már a város népességének 8·63%-át képezték, vagyis minden 11·58 lakosra egy zsidó esett, a megye népességének pedig 4·33%-át tették, vagyis itt minden 23.08 lakosra egy zsidó esett, mi azt mutatja, hogy a szaporodás csakis

a városban kiválóan nagy, míg a megyére nézve az kevésbé mondható; végre ha a várost és a megyét együttvéve veszszük tekintetbe, úgy az egész népességnek 5·16%-át teszik, vagyis minden 19·36 lélekre egy zsidó esik.

A győri és győr-szigeti egyesült izr. hitközség multjára vonatkozólag igen kevés adat volt fellelhető. Egyebek közt érdekes a szigeti hitközség által a győri püspökséggel — mint földesurasággal 1791-ben kötött azon szerződés, mely 30 családnak Győr-Szigetben lakási jogot biztosít, ezeket a püspökség védelme alá veszi, nekik imaházat, temetőt és szabad kereskedést engedélyez; tiltva van a zsidóknak a püspökség beleegyezése nélkül az említett 30 családon túl számukat szaporítani, idegen zsidókat befogadni és 3 napon túl maguknál tartani; a zsidók külön birót nyernek, ki a maguk közt vagy zsidó és keresztény közt támadt kisebb ügyeket elintézi; mindezen engedményekért a hitközség évenkint 200 frtot fizet a püspökségnek. E szerződés csak 6 évre szólt, de 1797-ben a következő 6 évre lőn megujítva.

Érdekes továbbá ezzel kapcsolatban azon emlékirat, mely a győrujvárosi uj templomnak 1870, szept. 15-én történt zárkő letételénél a zárkő üregébe helyeztetett.

Ide iktatjuk ezen okmány nehány pontját:

„A Győr-Szigetban lakó zsidók a XVIII. században községgé alakulván, ez az 1840-ik évi 19. t. c. életbeléptetéséig szerződések mellett a földesuraság oltalma alatt állt, és ez idő alatt mindazon községi intézményeket életbe léptette, melyeket községi létele és tagjai számának folytonos szaporodása szükségessé tett; így imaházát 1795-ben építette.“

„A szabad lakási engedélynek országgyűlési törvényesítése után rövid idővel zsidók már Győrvárosában is kezdtek megtelepedni, és ezek 1843-ban külön községgé tömörültek, mely község az 1851-ik év junius 18-ik napjáig fennállván, e napon a győr-szigeti izraelita hitközséggel szorosan egyesült.“

„Ezen egyesült hitközség az ifjúság oktatására szánt iskolákat részben, — úgy a város területén lakó tagjai számára az imaházat bérelt helyiségekben tartotta, — míglen a kor kivánalmai szerint való célszerü iskolai helyiségek iránt élénkült szükségérzet és a községi tagoknak, — főkép a város területén tapasztalt szaporodása egy iskola- és templom-épület emelésének eszméjét csakhamar érlelésre hozta.“

„A községi képviselet kebelében 1868-ban hozott határozat következtében a telek, melyen ezen épületcsoport áll, Győrváros hatóságától megvétetvén, a községi tagoknak gazdag adakozások, kamat nélkül való kölcsönnyujtások és a jegyzett templomszékeknek előre megfizetése

által tettlegesített áldozatkészsége, egyetemben a hitközség pénzkészleteivel és a győri takarékpénztárból nyert tetemesebb kölcsönnel, — az építkezés mihamarábbi megkezdését lehetségesítette."

„Az építési tervekre pályázat nyittatván, az első díjban az részesíttetett, melyet Benkő Károly budai építész készített, és ezen terv némely csekély módosításokkal el is fogadtatott."

„Az építésnek keresztülvitele Fraenkl Vilmos bécsi építészre, mint vállalkozóra bizatván, az építés 1868, nov. 9-ik napján megkezdetett, míg az 1869-ik évi okt. 15-én az iskolai épületek ünnepélyes módon a használatnak átadattak, a templom építése pedig és felszerelése a mai ünnepélyes zárkő lefektetés által nyeri befejezését."

„Az összes építés a hitközségnek 160 ezer o. é. frtnyi költségébe került, melynek előszerzése és egyátalán az építkezés előmozdítása körül főérdemeket szerzett magának a hitközségi elöljáróság."

Adatok a megyében született vagy működött közszereplésű férfiak életrajzához. *)

Dr. Röszler Istvántól.

Vizsgálni népek, nemzetek szellemtevékenységét, — szólani azok szellemterményeiről: a történelemnek tán leghálásabb feladata, legmegnyugtatóbb része. Megőrizni azoknak emlékét, kik mint a tudomány és művészet avatottjai, vagy az anyagi érdekek előharcosai szóval és tettel, tollal vagy karddal munkálnak a nemzeti tökélyesedés, a cultura épületén: öntisztelő kötelesség.

Ily gondolatok között adjuk át a jelen életrajz-gyüjteményt, helyesebben: vázlatot, adalékul irodalom- s cultur-történetünkhöz.

Adatainkat három csoportba foglaljuk; elősoroljuk u. i. 1. azokat, kik megyénkben születtek; 2. kik megyénkben müködvén irodalmi, művészeti, tudományos vagy egyéb társadalmi téren nyertek nevet; s végre 3. kik mint tanulók Győrött nyerték kiképeztetésöket.

I. A megye szülöttei.

Abday Asstrik, bencés tanár, sz. Győrött 1842, munkája: „Εἰσφόρα".

Ács Mihály, ág. v. hitszónok, szül. Győrött, föllépett 1669. Több munkát írt; egyebek között: „Boldog halálnak szekere." Argent. 1700.

*) Kutfők: *Ferenczy J.* és *Danielik J.* „Magyar Irók" Pest, 1856/8. *Hrabovszky György:* „Györmegyei Irók" stb. „Tud. Gyüjtemény." 1820. III. k. *Fejér:* „Nagy Győr Jelességei." „Tud. Gy." 1820. IV. — továbbá a szövegben id. helyek és

Ács Mihály, az előbbinek fia, a XVIII. század elején a győri ev. gymnásium rectora, föllép. 1700. Egyik műve: „Magyar theologia avagy az igaz és idvességes hitről való tudomány. Kiadatott Aács Mihál a Bártfai Gymnasium Rectora által.“ 1709.

Ambschell Antal, pozsonyi kanonok. Irodalmi téren fellépett 1779.

Badó János, költő, szül. Sz.-Mártonban 1623 körül. „Historia a tékozló fiúról.“ Kolozsvár, 1635.

Balog Sándor, győri kanonok, föllép. 1780. † 1810.

Bedeő Pál, esztergomi érsek-megyei áldozár, Leonhardt imakönyveinek magyarítója, tankönyvek szerzője, sz. Ásványon 1805.

Bernát József, kármelhegyi szerzetes tanár, szül. 1729. † 1756.

Biró Dávid, kegyesrendi áldozár, föll. 1770.

Boczor Pál.

Csapó József, orvostudor, sz. 1736. † 1799. Első műve: „Disquisitio de praesentia liquidi nervei in musculo.“ Argent. 1756.

Csepi József, föll. 1775.

Csereti Mihály, nemeskéri predicator és senior, föll. 1693. † 1743.

Csukássi (Hechtl) József, az orsz. iparos-szövetség „Heti Postá“-jának szerkesztője, szül. 1841. Először a „Protest. egyházi Lapok“, majd több politikai, szépirodalmi stb. lap munkatársa, illetőleg szerkesztője. Longfellow: „Hiawathá“-ja szintén tőle sajtó alatt.

Csukássiné Zmeskál Aranka, a szépirodalom buzgó munkatársa. Fordít regényeket a „P. Napló“ számára; ír tárcákat a „Fővárosi Lapok“-ba stb.

Czech János, akadémiai tag, történész, régész, sz. 1798, jun. 20. † 1854. nov. 1. Többrendbeli dolgozatai, pl.: „Győrvármegye hajdani nemes Familiáinak emlékezetök.“ Győr, 1819. — leginkább városunk és vidéke történetét érdeklik.

Dalnoki Róza művésznő, szül. Győrött.

Dallos Miklós, győri püspök, Pázmány politikájának híve, szül. Győrött. Atyja: örkényi D. János 1582. és 1587. a város birája; anyja: Grebecsi Ilona, Győrmegye alispánjának leánya. D. Miklóssal először mint egri kanonokkal találkozunk; később az esztergomi főkáptalan tagja; 1619. pécsi püspök, 1621. váci, 1623, május 5. győri püspök és Győrmegye főispánja. 1629-ben a győri papnövelde alapját megvetvén, † 1630, márc. 24. (Bőv. s egyszersmind politikai és diplomatiai szerep-

---

szóbeli közlések. Az összeállításra nézve csak annyit, miszerint az egyes életrajzok terjedelmét a hely szűkétől s azon valószinűségtől tettük függővé, vajjon mennyire lehetnek az adatok ugyis közismeretűek és mennyire nem? — másrészt pedig azon ténytől, vajjon az illető életrajzok megjelentek-e már nyomtatásban, vagy nem?

lésére vonatkozólag (1618—1626) l. Frankl V. és Ráth Károly: Dallos Miklós stb„ Esztergom, 1867.) — Megemlítjük mindjárt e helyütt, hogy Miklós fivére: *János*, 1611. megyei esküdt volt, 1613. főbiró, 1626, jul. 30.— 1637, május 8. Győrmegye alispánja s az 1630. és 1634. évi országgyűléseken követe (L. u. o. 1.).

Doslern Károly, r. orvos, föll. 1777.

Enesei *Enessey György*, Győrmegye táblabirája, föll. 1790. †1801., „Antiquitates et memorabilia Cottus Jaurinensis." 1790.

Feltinger István, győri kanonok, † 1844. (Megkülönböztetendő a hasonnevű akad. tagtól.) Alkalmi sz. beszédei (sz. István kir. ünnepére Bécsben) 1817., (Budán) 1826. s 1833. jelentek meg; az első Bécsben, a két utóbbi Pesten (V. ö. „Magyar Sion" VII. 10. f.).

Fenicsy János (Fidicinis, a reformatio előtt Hegedűs család ivadéka), esztergomi áldozár, szül. 1811, jan. 14. Nyomatott művel még tanuló korában lépett föl: „Tisztelet-oltár Takács Bernardin névünnepére." 1826.

Ferenczy Jakab, bencés, az esztergomi főgymnásium kiérdemült igazgatója, szül. Pérett 1811. febr. 26. Tőle birjuk a „Magyar Irodalom és Tudományosság Történeté"-t s részben a „Magyar Irók" életrajzgyüjteményt. Irod. föllépése, úgy látszik, 1844-re tehető, a mely évben „Adalék honi nyelvünk és irodalmunk történetéhez" c. kis művet tőn közzé Pozsonyban, mint az akademián a magyar nyelv és irodalom tanára.

Friesel Jóss., *János*, r. orvos, föll. 1769.

Gebhardt Ferenc, orvostr., egyetemi tanár és akad. tag, szül. 1791. Munkálkodott 1824—30-ig, s ekkor figyelmet keltett. † 1869, okt. 27.

Gömöri Dávid, ifj., és *István*, r. orvosok, föll. 1765., illetőleg 1777. (Hrabovszky.)

Pálházi *Göncs Miklós*, ref. superintendens, föll. 1619.

Halmi István, szoboszlói ref. predicator.

Heigel Ferenc, a theologia tanára.

Hencz Antal, építész, szül. Csikvándon, 1839, jan. 14. Iratai a „Győri Közlöny" s más hazai lapok hasábjain jelentek meg.

Hima István, koltai ev. pred., sz. Bezin, föll. 1808.

Hollós (*Friedrich*) *László*, budai főreáltanodai tanár, a „Szabadkőművesi Figyelő" szerk., sz. 1845, 1869. „Tollrajzok" c. beszélygyüjteménye jelent meg, 1868. Stifter: „Abdias"-a. „A szabadkőművesség története" sajtó alatt.

Hollósy Egyed, bencés, szül. Szent-Mártonban, 1728, jan. 24-én, † 1808, okt. 28-án. Egyebek között megjelent tőle „Halotti beszéd

[redacted]

gróf Barkóczy Borbála gróf Cziráky József özvegye felett." Soprony, 1772.

Horváth Endre, győrmegyei áldozár, akad. tag, az „Árpád" nagy eposz költője, sz. Pázmándon, 1778, nov. 28., utóbb ugyanitt plebános, † 1839, márc. 7., föll. — hihetőleg — 1809. „A buzogányos vitéz magyarok"-kal. (Hrabovszky szerint föll. 1805.)

Horváth György, ily c. munkát tett közzé: „A természetnek és kegyelemnek Oskolája." Győr, 1765.

Hossik, védenyi plébános.

Hrabovszky Dávid, sz. Fel-Pécen, 1804, máj. 8. „Utazási rajzokat" adott ki 2 részben Kassán, 1837.

Edvi *Illés Pál*, ev. lelkész, akad. tag, számos önálló mű és folyóiratokban megjelent dolgozat szerzője, sz. Rétiben 1793. föll. 1826.: „Vallástürelem példái a legujabb időkből." † 1871, jun. 22.

Karvassy (Karpf) Ágoston, jogtr., egyetemi tanár, akadémiai tag, sz. 1809, máj. 1. Első műve: „A politikai tudományok rendszeresen előadva." Győr, 1843.

Kauts Gusztáv, jogtr. győri jogakad. igazgató, sz. 1836, jan. 7., föll. 1860. Legujabb műve: „A m. büntetőjog és eljárás tankönyve." (A halálbüntetés ellen). Pest, 1873.

Kauts Gyula, jogtr., pesti egyetemi tanár és rector, akad. tag, 1865 óta Győrvárosa országgyűlési képviselője, szül. 1829, nov. 5. Irodalmi pályáját 1858. „Theorie und Geschichte der National Oekonomik" nagybecsü művével kezdte meg. Azóta majd minden műve pályanyertes.

Király-Beke Vilma, Beke Márton győri orvos leánya, szül. 1805. ápr. 26. † égés következtében 1864, jan. 11. Kivált a virágkészítésben és himzésben mester, ritka otthonossággal birt a tudományok (természettud.) és művészet körében. Foglalkozott zenészettel, egyszersmind zeneszerzéssel; festett; írt magyarul, németül; ezen kivül beszélt angolul, franciául és olaszul. Költeményei részben szétszórva lapokban, majd halála után kis kőnyomatu füzetkében jelentek meg „Poetische Wildniss" c. alatt Pesten, 1864. „Olaszországi úti napló"-ja s egyebek kéziratban. (Bőv. az id. f.)

Kisfaludy Károly, drámairodalmunk megalapítója, szül. Téthen, 1788, febr. 6. † 1831, nov. 21.

Kovács Ágoston, sz. ferenc-rendi szerzetes, sz. 1747, ápr. 4., szent beszédeivel föll. 1803., † 1823, okt. 2.

Landovics István, jesuita, szül. 1635, aug. 24., † 1690, febr. 6. Sz. beszédei részben 1689-ben jelentek meg.

Le Gay-Barátiné művésznő, jelenleg Rio-Janeiroban, született Győrött.

Liedemann Jóss. Zsigm. föll. 1771.

Liezenmayer Sándor, történelmi s arcképfestő, szül. 1839, jan. 23. Festeni — atyja útmutatása mellett, 14 éves korában kezdett. Kevéssel ezután a bécsi festészeti akademia —, 16 éves korában Münchenben a hires Piloty tanítványa. E minőségben többször részesült kitüntetésben; a m. kir. helytartótanács két ízben művészeti ösztöndíjra érdemesíté. Föll. 1855. Pesten „Mózes"-sel; „I. Mária és anyja Erzsébet" (Lajos sirjához menekülnek 1385.) hazai tárgyu művével, mely Károlyi György gr. tulajdonába ment, 1865-ben pedig a pesti képző-művészeti társ. jutalomképeül választatott; majd „Sz. Erzsébet"-tel, mely bajor kir. díjat nyert; 1868. Párisban „Mária Tereziá"-val, melyről Mazade K. francia műitész kiváló elismeréssel szólt a „Revue des deux Mondes"-ban. Ujabban „Imogen és Jachimo" (Shakespeare: „Cymbeline" 2. felv. 2. jelenet. V. ö. lipcsei „Illustr. Ztg.") cartonjával, az 1873. évi bécsi világtárlathoz pedig „angol Erzsébet"-tel (aláirja Stuart Mária halálos itéletét) aratott tetszését. Mint arcképfestő két éve ő felségét a királyt arcképezte, stb.

Lövei Baláss, ev. pred. és consenior, föll. 1687.

Magyar Mihály, sz. 1820, szept. 6., 1842—45. az „Irodalmi Hirdető" szerk.

Matkovich János, törvénytudó, föll. 1790.

Szemerei *Matkovich Pál,* ker. táblai elnök, föll. 1803.

Miskolczy Ferenc, orvos és városi tanácsnok, kézi könyvet írt: „Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai utitárs", s ehhez csatolva: „Vocabularium lat.-ung." 1724.

Molnár János, jesuita, bélakuti apát, végül szepesi kanonok, szül. Csécsényben, 1728, jun. 13. † 1804. Vagy 10 latin s még több magyar munkát írt. Föll. 1753 körül.

Nagy András, mérnök, első ki Győrmegyét fölvette s rézre metszette. (Hrab., Fejér.)

Nagy György, r. főorvos, sz. Öttevényen, föll. 1740.

Nagy István, sz.-lőrinci ev. pred. és superint., szül. Bezin, föll. 1790. † 1812. (Hrabovszky.)

Nagy János, egyházi rendü, föll. 1726.

Negyedes Pál, győrm. áldozár, hires szónok, föll. 1800. Sz. beszédei 3—4 kötetben.

Németh Ádám, fel-péci ev. pred., szül. Bőnyön, föllépett 1779. † 1795.

[redacted]

Németh Mihály, győrm. áldozár, sz. Kis-Baráthon, 1751. † 1830, jul. 30. — „Keresztény Imádságok.“ Pozsony. 1787. stb.

Nogáll János, n.-váradi kanonok, sz. 1820, jun. 24. — 1843-ban a „Religio és Nevelés“ szerkesztőségének tagja. Munkái számosak.

Pichler József művész, sz. Győrött.

Pillich Ján. Nánd., r. főorvos, föll. 1748.

Raab Ferenc, főorvos, föll. 1756.

Nagy-megyeri *Rajts Péter*, soproni evang. magyar predikátor, föll. 1788.

Ráth Károly, akad. tag, a magyar diplomatika buvára, szül. 1829, febr. 20. † 1868, ápr. 12. Még mint tanuló bocsátá közre 1846-ban Győrvárosa rövid történetét a „Hazánk“-ban. (Bőveb. „Századok“ II. 5. f.)

Ráth Mátyás. Győrött ev. magyar hitszónok, az első magyar lap szerkesztője, sz. 1749, márc. 17. (Saját levele szerint Nagy Endrénél.) † 1810. — „Hirmondó“ 1780—82. Pozsony.

Ráth Pál, főorvos, föll. 1803.

Richter János, a nemzeti szinház zeneigazgatója, az ismert zenekari hangversenyek rendezője, sz. 1842. Atyjának mint győrszékesegyházi karmesternek vezetése alatt kezdett zenészeti tanulmányait a bécsi conservatoriumban befejezvén, ugyanott az opera zenekarában vadászkürtös, majd Münchenben Wagner R. tanítványa, az udv. szinház karnagya. Ez állásáról lemondván, Párisba távozott, tanulva s koronkint tudósításokat küldve a „Südd. Presse“-nek. Innen Brüsselbe ment, — hol vele már mint a Wagner-féle zene terjesztőjével találkozunk, — s Brüsselből Zürichbe mesteréhez, mignem (1870) meghivást vőn a nemz. szinház egyik karnagyi állomására; jelenleg ugyanezen intézet zeneigazgatója. *) (Bőv. „Ország-Világ.“ 1871. 49. sz.)

Róka János, diakovári kanonok, föll. 1775.

Salamon István, sz. Téthen, föll. 1729.

Sartorius János, nemes-csói ev. lelkész, föll. 1725. † 1756. (Hrabovszky szerint). „Az igaz idvesség utjára mutató lelki óra.“ Wittenberga, 1730. „Idvességre mutató órának IV. része.“ 1773. (Danielik sz.)

Sárváry Béla, kegyesrendi, majd eszterg. áldozár, sz. 1816, márc. 21. Már mint növendék több darabot közlött a „Rajzolatok“- és „Századunk“-ban.

---

*) Lásd „Zenészet“ 246. lapon, hol Richter még mint karnagy van fölemlítve; zeneigazgatóvá való előléptetése a közben tői tént, míg müvünk sajtó alatt állott.

Szerk.

Schedius Lajos, bölcs. tr., egyetemi tanár, akad. tag, stb. sz. 1768. † 1847, nov. 12. Művei magyar, latin, német nyelven jelentek meg. „Der dankbare Jüngling.“ Pozsony, 1782. Legnevezetesebb vállalata a „Zeitschrift von und für Ungarn“ címü folyóirat, 6 kötetben. Pest, 1802—1804.

Sikor József, törvényszéki orvos, „Törvényszéki Orvostudomány.“ Pest, 1871.

Sikos István, 1810-től győri ev. pred., föll. 1796.

Sokk János, kir. udv. ügynök, föll. 1780.

Spindelhuber Ede, kegyesrendi, sz. Győr-Szigetben, 1816, jan. 26. † 1848, dec. 14. „Polgári építészet.“ 1846.

Szabó Benő, kir. járásbiró, jogtr. sz. 1822, jul. 12., írt „Magyar magánjog“-ot „A szepesi és erdélyi szászokról“ — „Az oláhokról“.

Szabó József, jesuita, besztercebányai pleb. † 1801. Két gazdasági munkát írt: „De cultura peponum.“ Buda, 1790. „Váczi gabona.“ Vác, 1793. Ez utóbbit németre is lefordították.

Szarka János, sopronyi conrector, sz. Réthiben, föll. 1772. † 1786.

Szántó (Arator) István, jesuita, Báthory István lengyel kir. kedves embere, sz. 1541. Győrmegyében, † 1612. Magyarul sokat írt; de nyomtatásban csak „Katekismus“-a és az „Ó szövetségi sz. Irás“ jelent meg.

Szentiványi Márton, jesuita, sz. Szt.-Ivánon, 1633, okt. 20. † 1705, márc. 29. Irt huszonhét latin s két magyar munkát.

Szlávy József, magy. miniszterelnök.

Szombati József, pestmegyei orvos, sz. Bőnyön, † 1815.

Temléni Remig, debreceni pléb., † 1786.

Torkos András, győri ev. pred., † 1737. „Engesztelő Áldozat“ c. imakönyvet bocsátott közre, 1709. Görögből magyarítá az új-szövetségi sz. iratot.

Torkos János, r. főorvos, föll. 1756.

Torkos János, udv. ügynök. sz. Enesén, föll. 1791. † 1817.

Torkos Ján. Justus, Komárom- s Esztergom-megye orvosa, föll. 1724. † 1770.

Torkos József, 1749-ig győri, majd sopr. ev. pred., föll. 1740. † 1791.

Torkos Mihály, modori ev. pred. és superint., föll. 1783.

Tzetter, rézmetsző Pétervárott 1790., sz. Fel-Pécen.

Vásonyi Sámuel, csikvándi pred., föll. 1789. † 1797.

Wiedner Ferenc, műtakács. Az 50-es években selyemre szőtt folyamodványnyal járult ő felsége elé. A kérvény másolata a győri főgymnásium muzeumában van.

Wurda József, zeneművész, jelenleg Hamburgban.

II. A megyében működtek vagy működnek.*

Affalter József, győri kanonok.

Alapi János, dulcinói c. püspök, hétszemélynök, föll. 1775.

Alaxay József, győrm. áldozár, föll. 1793.

Albach Józs. Szaniszló, az ujabb kor egyik legjelesebb hitszónoka (1795—1853), mint ilyen működött Győrött is.

Bakacs Tamás, győri püspök (1486—1490), főkorlátnok, egri püspök, esztergomi érsek és bibornok.

Bakodi Lajos, zongora-művész. (Életrajza e sorok irójától „Győri Közlöny“ 1865.)

Ballai György, kir. tanító, föll. 1785.

Balogh József, jesuita (1715—1771) tanár, majd hitszónok.

Baranyai György, ág. v. hitszónok, 1740 körül a győri iskola igazgatója.

Baráth János, Győrm. jegyzője, föll. 1758.

Berta György, akad. tanár, föll. 1793. † 1820, jan. 27.

Bertalanfi Pál, jesuita hitszónok (1706—1763).

Bognár Pál, győri ügyvéd, föll. 1770.

Borovszky Lénárd, bencés (1792—1869), két imakönyv szerzője.

Bossányi Farkas, jesuita (1669—1726), föll. 1720.

Bresztyenszky Béla, bencés, akad. tanár, mathematikus, utóbb tihanyi apát, akad. tag (1786—1851).

Csacskó Imre, jogtanár, akad. tag (1804—1874).

Csapó János, ügyvéd.

Csuzó Cseh János, hitszónok és orvos, föll. 1715. † 1730.

Csillag Róza, dalművésznő, a páratlan „Fides“ és „Fidelio“ — gyermekéveit Győr-Szigetben töltötte.

Czinár Mór, bölcs. tr., akad. tag, bencés tanár Győrött, sok ideig pannonhalmi könyv- és levéltárnok; szül. 1787, márc. 30., legnevezetesebb munkája „Fuxhoffer — Monasteriologia“ és „Index“ Fejér Codexéhez.

Czuczor Gergely, bencés tanár Győrött, költő, akadémiai tag (1800—1866).

Deáky Kálmán, ref. pred. föll. 1567.

Deáky Zsigmond, caesaropoli fölsz. püspök, győri nagyprépost, akad. tag (1795—1872).

De la Casse Benjamin, bencés tanár, mathematikus, szül. 1801.

Desericzi József, tanár, föll. 1738.

Dimitriovits Athanáz, győri, majd bécsi görög n. e. pap, föll. 1775.

Dobsa Lajos, beszély- és drámairó, sz. 1824., vendégszerepelt a győri szinpadon.

Dóczy Orbán, győri püspök, kincstárnok, nádori helytartó; róla mondá Mátyás király: „talem virum Hungaria fortasse centum annis non genuit.“

Dombi Mihály, győri kanonok, f. 1742.

Dömén J. F., kanonok és tanár, f. 1786.

Draskovich György, győri püspök, főkancellár és bibornok.

Ebenhöch Ferenc, koroncói pleb., jelenleg győri kanonok, régész és füvész, szül. 1821, jul. 25.

Erdélyi József, apát és váci kanonok, f. 1783.

Fábián Ambrus, bencés tanár, szül. 1809. föll. 1841.

Fábián István, győri kanonok, akad. tag, nyelvész (1809—1871).

Fábry Nándor, a győri régiségek kutatója.

Fabschich József, győrm. áldozár, tanár (1753—1809).

Fehér Ipoly, bencés tanár Pannonhalmán, szül. 1842, ápr. 11.; munkái: „Kisérleti természettan“ — „A vegytan alapvonalai“ — „A felsőbb mennyiségtan elemei“ (kőnyomat).

Fejér György, nagyváradi kanonok, egyetemi tanár, történész (1766—1851), győrtankerületi főigazgató (1818).

Fenix Farkas, bencés (1784—1870), sokáig a győri elemi iskolák igazgatója.

Foitsik Román, karmelita tarományfőnök.

Fojtényi Kászon, bencés tanár, sz. 1812. föll. 1840 körül.

Frank György, győregyhm. átalános helyettnök.

Georgievits Áron, görög n. e. lelkész, f. 1801.

Gorup Ferenc, győri nagyprépost, 1669 körül.

Gömöry Dávid (rozsnyói), győri főorvos, f. 1733.

Gregoriáncz Pál, zágrábi, majd győri püspök, a „Quadri partitum“ szerzője, f. 1679.

Groll Adolf, morva szül. győri püspök, f. 1734.

Guzmics Izidor, bencés tanár, utóbb bakonybéli apát, akad. tag (1786—1839).

Hajnik Imre, jogtr., a győri jogakad. igazgatója, jelenleg pesti egyetemi tanár, akad. tag.

Hercz József, győr-szigeti —, most rákosi pleb., a régészet és érmészet avatott kedvelője.

Hermann József, győri kanonok, hires hitszónok, föll. 1759. † 1776.

Hevesy Sámuel, ref. tanár, föll. 1849 (1786 ?).

Hollósy Jusztinián, akad. tag, bölcs. tr., bencés tanár Győrött, utóbb Pannonhalmán, legközelebb kinevezett dömölki apát; szül. 1819, dec. 26. „Népszerű csillagászat"-a akad. jutalmat nyert.

Hollósy Mihály, kanonok, f. 1777. † 1818.

Horváth Bálint, bencés, kajári lelkész, (1799—1860); „Brevis historia ducum ac regum Hung." latin és magyar kiadásban; „Deákra ford. magyar gyakorlások"; „A füredi savanyu viz és Balaton környéke."

Horváth Péter, bencés igazgató, † 1811.

Hrabovszky Sámuel, téthi ev. pred. és superintendens, föll. 1771. † 1786.

Illei János, jesuita (1725—1794), a polemika tanára.

Intay Vazul, bencés tanár, utóbb lelkész, sz. 1806, nov. 17. „Élő lelki rózsafüzér" imakönyv. — „Kempis T.: Krisztus követése" ford. — „Jézus és Mária szive" imakönyv. — „Jézus és Mária élete." — „Szent keresztuti ájtatosság."

Jegenyei József, kegyesr. tanár, f. 1746.

Kapeller Jarosláv, kegyesr., f. 1723.

Kaprinay István, jesuita (1717—1786) hitszónok, f. 1753.

Kádas Rudolf, prem. r. kanonok, tankerületi főigazgató, sz. 1816.

Kálóczy Lajos, alapítv. jószágkormányzó, régész.

Károlyi Lőrinc, nagyprépost. f. 1747.

Kereskényi Ádám, jesuita (1713—1777) hitszónok.

Kis János, költő, akad. tag (1770—1846), működött (1793) az ev. tanodában, utóbb (1796) a n.-baráthi ev. gyülekezet lelkésze.

Kiss Zsigmond, prot. pred. és senior (1744—1805), f. 1804.

Komáromi Pál, győri, majd szemerei ref. pred. f. 1750.

Konek Sándor, győri akad., jelenleg pesti egyet. tanár, kitünő statistikus, sz. 1819.

Kovács László István, f. 1747.

Kovács Márk, bencés, nyalkai lelkész; „Énekes könyv" — „Falusi tisztujítás" — „Ker. kath. hitre visszatérő ág. v. helv. vallásu személynek előleges oktatása" (1782—1854).

Kovács Pál, orvos tr., akad. tag, beszély- és szinműiró, sz. 1808. föll. 1827.

Kovács Rupert, bencés, egyházjog-tanár a püspöki lyceumban (1742—1803). „Magyar példa- és közmondások."

Kozma Xavér, jesuita tanár (1728—?).

Kruesz Krizosztom, bölcs. tr., bencés tanár Győrött, majd pannonhalmi főapát, szül. 1819, jan. 21. — „A szervetlen és szerves vegytan rövid vázlata." — Subic: „természettanát" ford.

Kutasy István, győri püsp. f. 1594., kalocsai és esztergomi érsek, főkorlátnok, kir. helytartó.

Kühn Rajmund, bencés jószág-kormányzó, sz. 1828, dec. 18. Subic és Pisko „természettanait“ ford.

Ladiver Illés, győri rector és tanár 1674 körül.

Ledai Lénárd, kegyesr. tanár, f. 1734.

Lenthi István, kanonok, f. 1747.

Lippay Sándor, jesuita (1606—1666) a győri collegium igazgatója.

Lissthi János, győri püspök, f. 1573. Ő volt első, ki Miksa király és az együtt lévő országnagyok előtt mint kancellár magyar nyelven szónokolt a hongyűlésen.

Máár Bonifác, bencés történész (1788—1855), a győri akadem. (1821-től) a történelem tanára, 1850—54 a főgymnásium igazgatója. „Egyetemes történelmének“ két kötete: az ókor jelent meg.

Maár Péter, ref. pred. f. 1805.

Magdeburg Joakim (brandenburgi), ev. pred. f. 1566.

Majláth Antal gr., államférfiu (1801—1873), mint 2-od éves jogász Győrmegye aljegyzője.

Majláth Antal (székhelyi), apát-kanonok, f. 1767.

Maracskó Anselm, bencés, f. 1739. † 1741.

Márkfi Samu, bencés hittr. és tanár Pannonhalmán, utóbb a pesti tud. egyetem rectora (1811—1861). Munkái: „Hitkételyek“ — „Introductio in s. libros novi test.“ — „Scriptores facultatis theol. Pest.“ — „Codex graecus saec. 10-mi continens 4 evang.“ — „Szt. szakaszok.“

Matusek András, kanonok, skópiai püspök, f. 1695.

Matusek Antal, Győrm. történetbuvára.

Mayrhofer József, kanonok, ornitholog. „Theol. moralis principa“ első kötete jelent meg. Szül. 1810.

Meltser Károly, győrm. lelkész, f. 1775.

Méry Etel, bencés tanár Győrött, régész, muzeumőr, sz. 1834.

Milkovics János, koroncói földbirtokos, szorgalmas érem-gyüjtő.

Mollik Tóbiás, bencés hittr. és tanár Budán, Egerben, utóbb Győrött, ugyanitt főgymn. igazgató († 1824). Munkái: „Dissert. de relig. naturali“ — „Dissert. dogm. de eccl. Christi“ — „Pentateuchus“ — „Concordia revel. et rationis“ — „Synopsis cath. de gratia act. doctr.“ — „Josephi II. literarum de coelis transmissarum reputatio“ — „Convulsio extractus dissert. Sam. Verenfels“ — „Diluitio errorum de votis et cler. coelibatu“ — „Incarnatio vita et mors veri Redemptoris“ — „Diss. ad quaestionem au sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda“ — „SS. missae sacrif. rite celebr. ratio“ — „Diss. trinae de 72 Interpr.

graeca V. T. versione" — „Diss. de divina auctor. libr. deuter. canonicor." — „Votum et promptum subsidium unionis etc." — „Elementa scientiae sanctor."

Szerencsi *Nagy István*, ref. pred. f. 1781. † 1789.

Nagy János, szanyi pleb. (1732—1803), f. 1762.

Nagy János, szolgabiró, f. 1806. † 1808.

Nagy József, győri áldozár, ünnepelt szónok, Kisfaludy S. benső barátja, † 1810.

Nagy Vince, f. 1740.

Nemtsani Adolf, kanonok, f. 1722.

Németh László, ev. rector (1770—1806), f. 1795.

Novák Krizosztom, pannonhalmi főapát (1744—1828). „Vindiciae diplom. S. Steph."

Nyulassy Antal, bencés tanár, költő, sz. 1820.

Perlaky Gábor, szemerei ev. pred. f. 1805.

Pokorny Frigyes, bencés tanár Győrött, sz. 1832., írt szt. Márton püsp. szül. helyéről.

Pompéry János, akad. tag, beszélyiró, publicista, sz. 1819.; 1845-ben nevelő Eszterházy K. gr. győri főispánnál.

Pisztóry Mór, jogtr. és tanár Győrött, orsz. statistikai kültag; „Az osztr.-magy. monar. stat. kézikönyvé"-t irta.

Pucz Antal, győri kanonok, f. 1797.

Rajnis József, jesuita (1741—1812), a mennyiségtan tanára, majd az akad. egyház felügyelője (1784—1806).

Ramóczy Valerián, bencés, akad. tanár, szül. 1807. f. 1838.; írt statistikát.

Réthy András, görög ny. tan. az akademián, 1818.

Révay Miklós, (1749—1807), f. 1777.

Rómer Flóris, bencés, akad. tag, bölcs. tr., győri főgymn. tanár és ugyanitt a muzeum alapítója, jelenleg pesti nemz. muzeumőr és egyet. tanár, sz. 1815, ápr. 12. Nagyobb munkái: „A bakony" — „Műrégészeti Kalauz, Őskor" — „Képes Kalauz" — „Díszlapok a 4 Corvin Codexről."

Rónay Jácint, sz. 1814, máj. 13., bölcs. tr., pozsonyi prépost, elöbb bencés, mint ilyen tanított Győrött 1848-ig. Munkái: „Tapasztalati lélektan" — „Jellemisme" — „A tűzimádó bölcs" — „Fajkeletkezés" — „Jellemrajzok az angol szinvilágból".

Rosos Miklós, régész és éremgyűjő.

Schiebinger Emil, bölcs. tr. bencés főgymn. igazgató, jelenleg nyalkai lelkész, sz. 1824, ápr. 5. Vagács Caesárral írt „Latin irályképző gyakorlat"-okat.

Sebő Mihály, kanonok, f. 1756.

Sebők Árkád, bencés tanár Pannonhalmán, sz. 1826, aug. 26., ford. Virgil Aeneisét.

Simor János, 1857—67 győri püspök, jelenleg esztergomi bibornok-érsek, sz. 1813.

Sommer Fülöp, püsp. titkár, f. 1740.

Somogyi Dániel, 1768—1801 pannonhalmi főapát, f. 1776. Munkái: „Mélt. gr. Erdődy és Pálffy házaknak nagy érdemei" — „Preces quotidianae pro clero Benedictino Ungarico".

Somogyi Elek, minorita, f. 1792 körül.

Somogyi Lipót, szombathelyi püspök, f. 1786.

Spaenholtz, katona-orvos, f. 1761.

Stanke Leander, bölcs. tr., bencés tanár Győrött, utóbb a pesti egyetemnél (1800—1855). „Compendium historiae Philosophiae."

Stankovácsi Lipót, ferenc-rendi hires szónok és hitküldér, f. 1788.

Jerebiczi *Stehenics János*, kanonok, f. 1734. † 1769.

Csécsényi *Svastics Ignác*, győrm. áldozár, történész, † 1826 körül.

Szalay János, bánhorváti pred. f. 1774.

Szarka József, győri, majd pesti egyetemi tanár.

P. *Szatmáry Mihály*, a pataki főiskola igazgatója, oktató Győrött.

Szánthó András, győri, majd kajári ev. pred. f. 1673.

Szánthó István, jesuita, f. 1776.

Szászki Tomka János, rector, f. 1729. † 1757.

Szeder Fábián, bencés tanár (1784—1859), föll. 1818. Munkái: „A katholikusok tanítása a protestantismusra nézve" — „Válogatott darabok" — „Azaël halála" — „Kisded köszöntő" — „Nepom. szent János ajtatoss." — „A boldog atya" erkölcsi dráma.

Szegedi Mihály, jesuita tanár.

Szentmiklósy Timót, bencés, majd világi pap, f. 1791. (Hrab. és Fejér ugyanily nevü ref. pred.-ról is emlékszik.)

Sztachovics Remig, bencés, pannonhalmi levéltárnok, szül. 1812, ápr. 13.; régész; munkái: „Brautsprüche und Brautlieder" — továbbá német ima- és énekes könyv.

Takács Bernardin, bencés tanár Pannonhalmán (1796—1859), latin költő, költeményeit halála után Vagács C. adta ki.

Téthi *Takács József*, költő, Győrm. főjegyzője (1767—1821).

Tarnóczy István, jesuita tanár (1626—1689).

Taxonyi János, jesuita, kortársai szerint a szónokok fejedelme (1677—1746), f. 1739 körül.

Telekesi István, kanonok és prépost, f. 1682.

Tamanik Szaléz, bencés tanár Pannonhalmán, sz. 1829, jul. 19.; német költő; „Ein Sträubchen aus Ungarns Dichtergärten.“

Tóth József, kanonok, f. 1812.

Tóth Sipkovics János, téthi ev. pred. és superintendens, f. 1721. † 1746.

Traxler Ferenc, jesuita tanár (1713—1756).

Vagács Caesár, bencés tanár Pannonhalmán, jelenleg r.-komáromi gymn. igazgató, sz. 1817, máj. 6. Munkái: „Latin irálygyakorlatok“ Schiebengerrel, — „Magyar olvasmányok“ — kiadta Takács Bernardin verseit.

Vargyas Endre, tanfelügyelő; munkái: „Az $184^{8}/_{9}$-ki szabadságharc története“ — „Gyöngyök Pázmány P. irataiból“.

Vas Gereben (Radákovics József), ügyvéd Győrött, hol mint jogász Atádyval szépirodalmi képzőkört alakított, és irott lapot adott ki.

Vaszary Kolos, bencés főgym. igazgató Győrött, sz. 1832, febr. 12. Munkái: „Várnai ütközet“, — „Világtörténet“.

Viczay Héder gr., Győrm. főispánja (1807—1873), a régiségek buzgó gyüjtője.

Vida József, plebános, f. 1747.

Virághalmi Ferenc, honvédszázados, beszély- és regényiró.

Nyéki *Vörös Mátyás*, költő 1588 körül (l. Győri tört. és rég. füz. I. 65.).

Winterkorn Sándor, bencés, görög ny. tanár Győrött, szül. 1824, febr. 15. „Görög olvasó könyv“-et adott ki.

Zalka János, győri püspök, szül. 1820., írt egyháztörténelmet, és szentek életét.

III. Győrött végezték tanulmányaikat.

Atády Vilmos, több lap munkatársa, sz. 1821.

Ágoston János, n.-váradi áldozár, sz. 1787.

Ányos Pál, pálos-rendü, költő (1756—1784).

Bacsák Imre, veszprémm. áldozár, sz. 1809.

Batthyányi Lajos gr., magy. miniszterelnök.

Bedekovich Kálmán, horvát miniszter.

Béli Fidél, bencés, akad. tag (1807—1863), f. 1835.

Beke Kristóf, veszprémm. áldozár, sz. 1785.

Császár Ferenc, iró, akadémiai tag, hétszemélyes táblai előadó (1807—1858).

Deák Ferenc.

Érdy (Luczenbacher) *János*, régész, akad. tag.

Fessler Ignác, akad. tag, történész (1756—1839).

Frankenburg Adolf, iró, akad. tag, sz. 1812.

Ghyczy Kálmán.

Gundy Mihály, pécsm. áldozár, ünnepelt hitszónok, sz. 1805.

Haissler György, orvos (1761—1841).

Hoffmann Pál, egyetemi jogtanár, sz. 1830. f. 1859.

Horányi Elek, kegyesr. áld. (1736—1809).

Horvát Boldizsár, magy. igazságügyminiszter.

Horváth Elek, akad. tag (1794—1835).

Hrabovszky György, ág. v. esperes (1762—1825), tanulni kezdett Téthen.

Iháss Gilbert, prem. r. tanár, sz. 1803.

Kacskovics Lajos, nevelészeti és gazd. iró, akad. tag, sz. 1804.

Kertbeny (Benkert) *Károly*, fordító, könyvárusságot tanult 1838.

Kisfaludy Sándor, iró (1772—1844).

Kiss Ferenc, akad. tag, régész (1791—1859).

Kiss Pál, n.-váradi l. sz. kanonok, akad. tag, ő felsége volt magy. ny. tanítója (1793—1847).

Kolosváry Ferenc, győrm. áldozár, sz. 1813.

Kronperger Antal, veszpr. áldozár, sz. 1796, mint tábori lelkész 8 évig nyilvánosan tanította a Milanóban szállásoló cs. és kir. tisztikart a magyar nyelvre.

Laky Demeter, prémontrei r. tanár, iró, sz. 1818.

Majer Károly, hirlap- és beszélyiró, sz. 1830. föll. 1846. a „Hazánk“-ban.

Majláth György, a semmítőszék elnöke.

Majláth János gr., költő, történetiró, publicista, sz. 1786.

Mészáros Ignác, a „Kartigam kisasszony“ történetének szerzője, szül. 1721.

Szenczy *Molnár Albert*, századának egyik legjelesebb philologusa (1574—1630).

Nagy Márton, kegyesrendi tanár, sz. 1804.

Nehéz Károly, több lap munkatársa, sz. 1826.

Pelczmann Gergely, ferenc-rendi szerz., szül. 1794. „Praedicator Generalis.“

Pray György, jesuita, nagy nevü történetiró (1724—1801).

Rauch Levin b., horvát bán.

Reguly Antal, az európai hirü utazó (1819—1858).

Ruszek József, veszpr. kanonok, a „Mondolat“ irója (1779—1851).

Sámbár Mátyás, a hires vitairó (1617—1685).
Sárkány Miklós, bakonybéli apát, szónok, sz. 1802, jún. 25.
Simon Vince, csornai prépost, gazd. iró, sz. 1813.
Somssich Pál; orsz. képviselő, sz. 1811.
Szabó Imre, szombathelyi püspök, egyh. szónok.
Szabó László, veszpr. áldozár, zsoltárfordító, sz. 1796.
Szelestey László, költő, sz. 1821.
Talabér János, veszprémm. áldozár, iró, sz. 1825.
Uri János, hires orientalista.
Vajda Péter, költő, akad. tag (1808—1846).
Vezerle Ignác, hittanár, sz. 1803.
Vidovics Ágoston, veszprémi áldozár, sz. 1794.
Xantus János, világ-utazó, pesti nemz. muzeumőr, akad. tag.
Zádor (Stettner, Fenyéry) *Gyula*, költő, jogász, akadémiai tag (1799—1866).

Helyrajzok.

Fehér Ipolytól.

Művünk zárlapjához jutottunk.

Összebarangoltuk a mult idők fűlepte utait; átlapoztuk letünt századok krónikáit; felnyitottuk az ősök néma sírjait; emlékezetbe hoztuk rég elporhadt nemzedékek életküzdelmeit. Rajzoltuk a természet vonásait, melyeket egy fensőbb kéz évezredeken át napjainkig alkotott; vázoltuk a talaj, viz és lég alakulásait; ecseteltük a néptömeg szám, vallás és társadalmi foglalkozás szerint való hullámzatait. S most, mielőtt munkánkat bezárnók, adjunk még a képhez nehány halvány vonást városunk és megyénk jelen apró külsőségeiből.

Helyrajzi rovatunk számára kevés anyag maradt feldolgozandó; tárgyát nagyrészben kimerítették az előzmények. Csakis egyes pontok lehetnek azok, melyekhez még nehány vonást illeszthetünk. Győr, Pannonhalma és Hédervár azon kiválóbb pontok, melyek ecsetelésünket még elfogadják.

Győr.

A Duna, Rába és Rábca által átszelt termékeny síkságon terül el Győr városa. Magasra nyuló számos tornya már messziről szemébe ötlik az utasnak.

A város összbenyomása minden idegenre elég kellemes, mondhatni meglepő. Egyenes és széles szabású utcái, csinos épületei, élénk forgalmi élete, a Dunán uszó hajók sűrűn rakott árbocai, közhelyiségeinek tisztasága, a lakosság élénk szelleme mind — oly tényezők, melyek elsőben is előnyösen hangolják az utast.

Mint minden városnak, ugy Győrnek is meg van saját jellege, s ez a kereskedelem. Már a régmultban ez volt egyik lét-alapja, melyet habár a középkor harcias érdekei többé-kevésbbé háttérbe szorították is, mindazonáltal ismét uj és erősebb kifejezést nyert e jelleg az ujabb kor igényei között. Ha nem neveznők is meg e jelleget, azonnal felismerhető ez a város élénk forgalmában, folyóinak hátán sűrűen uszó teherhajóiban, gőzmozdonyainak örökös füttyentéseiben és nagyszabásu raktáraiban.

A forgalmi központot a belváros képezi, mely ismét három részből áll; ezek a szoros értelemben vett belváros, mely éj.-ról a Dunáig, ny.-ról a Rábáig, d.-ről a tűztoronyig, k.-ről a harangöntő

utcáig terjed; a tűztornyon kivül eső rész: Ferdinándváros, nevezetét 1839-ben nyerte, mely év jun. 10-én a várost meglátogató V. Ferdinánd király engedélyt adott a polgárságnak, hogy a fehérvári kapu erődjét lebonthassa. A harangöntő utcán túl a városrét felé terjedő rész: Ferencváros szintén kiegészítését képezi a városnak, melyhez 1820 óta csatlakozott, midőn u. i. dec. 20-án Schwarzenberg Ernő győri püspök ünnepélyes szertartás közt áttörte az e tájon lévő bástyát, hogy — Jófejű István zászlótartó hirdetésének szavai szerint — „a posványos és ingatag földet, melyet csuszó-mászó állatok birtak lakhelyül, a haladó polgárság lábaival szabadon tiporhassa.“ *)

Külvárosai közől a délre eső Nádorvárost, másként Majorokat a vásártér és vaspálya választja el a várostól; ettől ny.-ra a Rába és a sétatér által elválasztva és a Rába-Rábca folyók közé ékelve fekszik az Ujváros. Mintegy kiegészítését képezi Győrnek Sziget falu, mely habár külön hatósággal bir, Győr-Ujvárostól csupán a Rábca által van elválasztva, ennek hídja által pedig azzal összekötve; e falu tehát tulajdonkép folytatását képezi Győrnek, melynek külvárosaival különben is mérkőzik.

A Duna tulsó partján terül el Révfalu és Pataház, legnagyobb részben egy falunak szabásával, de itt-ott csinosabb épületekkel.

Nem vezetem az idegent utcáról utcára, nehogy tájékozás helyett összekuszáljam a vezérfonál szálait. Előnyösebb lesz tán, ha kiválóbb pontjait tárgyrokonság szerint csoportosítva kiemelem.

Templomai számra ugy, mint értékre és csínra nézve bizonyára figyelmet érdemelnek. Első helyet foglalja el a püspöki székesegyház a káptalan-dombon, kis tér közepén, homlokzatával a püspöki palota felé fordulva; e homlokzat utólagosan lőn emelve 1816-ban, mint a felirat mondja: „az egyház ékítéseül és a torony támasztékául.“ A székesegyház elején hatalmas torony emelkedik, mely alatt a főbejárat van; két átellenes oldalkapuját dóriai oszlopokon nyugvó párkányzat ékesíti. A templom belseje jóval többet nyujt, mint külseje igér; tágas méretei, üde freskó-festményei és gazdag felszerelés egy székesegyház magasztos benyomását keltik. Három hajója közöl a középsőnek boltozatát négyszögű márványozott féloszlopokkal diszített hat ívezet hordja; a freskók, — valamint a bold. Szűz mennybemenetelét tárgyazó fő oltárkép Maulpertsch mester-kezének művei. Az emelkedett fekvésű szentélyben a káptalani tagok szépfaragványu székei után következik a püspöki trón és főoltár.

*) A hirdetés a győri főgymn. muzeumában.

A székesegyház déli hajójához van forrasztva a szt. Háromság- vagy Hédervάry-kápolna, mely már fönnebb (429. l.) részletes méltatást nyert, szintúgy a keleti oldalon levő szt. János-kápolna és a templom alatt elterülő 4 sírbolt.

A püspökvár főkapujától a dombon lefelé haladva egyenesen a karmeliták templomának tartunk, melyet Szelepcsényi György esztergomi érsek 1714—1724. emelt; közepén kupolyaszerű merész boltív emelkedik. A templommal kapcsolatban áll a zárda, melynek kis ablakai a Rábára néznek.

Innen az egyenesvonalú Kazinczy-utcán át a fő- vagy Széchenyi-térre jutunk, melynek déli négyszög oldalát a bencések székháza, főgymnasiuma s közöttük kéttornyú temploma foglalja el. E templom külbenyomásához méltóan sorakozik a belső nagyszerűség építészet és felszerelés tekintetében egyaránt. Tágas méretű hajójának falait márványozott burkolat, boltívezetét élénk freskók födik, Troger Pál ecsetének művei; a főhajóból 6 oldalfülke nyílik, rokkoko falékítményekkel és mellékoltárokkal; világítását a keleti oldal ablakain át nyeri, nyugoti részen a bencések székházához van forrva, és egész hosszában az oratorium ablakai nyilnak a hajóba. Tágas szentélyét tarka márványkorlát zárja el; főoltára fölött Loyola szent Ignác képe emelkedik. Szószéke faragványokkal és dús aranyozással van ékítve.

A belvárosban van továbbá a püspökvár házi kápolnája, az ugynevezett Dóczy-kápolna a XV. századból, csinos csillaggerinczezettel, nyulánk csucsíves ablakokkal, melyeknek mezőit színes cifrázatok szövik át; karcsuan emelkedő gót-oltárát szt. István és László szobrai és a magyarok Nagy-asszonyának gyönyörű festvényű képe díszíti. A kápolna jelen csínját Simor János volt győri püspöknek köszöni, ki azt Lippert művezetése mellett öltöztette jelen alakjába.

Említendő továbbá a belvárosban a magyar- és német-ispotály kisded temploma; az Orsolya-szűzek zárdájához csatolt egyház kerek boltívezettel és ebben freskó-festményekkel; a nagyobb papnöveldében levő Nagy-boldogasszony-kápolna; a kisebb papnövelde házi kápolnája oldalfalai részben márványozott burkolattal, részben basrelief ékítményekkel, boltívezete freskó-festményekkel; oldalfalain a szt. Benedekrend életéből merített történeti és allegoriai képek láthatók; ablakmélyedéseibe ugyanazon jól sikerült emblemák vannak festve, melyek a pannonhalmi étterem ablakfülkéibe; e kápolna tudvalevőleg e század elejéig a bencések tulajdonát képezte (apáturház, 622 l.).

Említést érdemel még a belvárosnak kőfallal kerített temetője, csinos kápolnával ékes síremlékeivel és gondosan ápolt sírhalmaival; ritka város, mely ily gyengéden ápolná elhunytjainak kegyeletes emlékét.

A külvárosokban a nádorvárosi plebánia-templom, egykor a camillánusok zárdájáé; ugyane külváros végén kis dombon áll az 1718-ban emelt kálvária 3 kis kápolnával; statiói mind megannyi kis kápolnát képeznek, melyekben életnagyságú faragott alakok képviselik Urunk kínszenvedésének eseményeit; e statiók a vaspályától kezdve a hosszu utcán át egész a kálváriáig nyulnak.

Az ujváros plebánia-temploma méreteire ugy mint alakítására nézve figyelmet érdemel; külső falába a főoltár mögött körülbelül 5 láb magas és 3 l. széles márvány-sírkő van illesztve, családi címerrel, relief ékitményekkel, ágyu, dob, kard, nyil, zászló s egyéb hadi jelvényekkel és a következő felirattal: „D. O. M. S. cigit un grand pecheur fidel † serviteur ami de ses amis † et de son Dieu aussi. Feu M. baron George Guiliaume de Sommerlatte † Colonel pour le service des miet catholiques de meme des A. S. le duc de Brunswig et Lunebour Commandant de trois bataillons † né l'an 1685. Mort l'an 1738."

E feliratot még egy hosszabb latin szöveg egészíti ki.

Győr-Szigetnek egyszerű plebánia-templomán kivül említendő még az irgalmas szüzeknek 1862-ben emelt csinos külsejü temploma.

Egyéb hitfelekezetek csaknem mind Ujvárosban birják egyházaikat. Itt van az ágost. hitvallásuaké a sétatért körítő Rába-ág partján a hozzá tartozó terjedelmes konvent-épület udvarán.

A helvét hitvallásuaké a kath. plébánia-templom közelében. Nem messze tőle áll a nem egyesült görögök egyháza. Végre az Ujváros elején elterülő főtéren az izraeliták uj zsinagógája, melynek magasra nyuló kupolyája hatalmasan emelkedik ki az épületek fölé. Van ezenkivül az izraelitáknak két kisebb zsinagógája a Szigetben, melyek egyikét az orthodox felekezet birja.

Kiválóbb épületet és közemléket — habár nem nagy számban — de néhány érdekeset mégis mutathat fel Győr városa. Kezdjük a Duna, Rába és Rábca összefolyásánál emelkedő várdombon épült püspöki palotán, melynek ódon szabása még sokban magán hordja az egykori erődnek jellegét; éjszaki és nyugoti oldalról magas bástya-falai közvetlenül a Duna és Rába partján emelkednek, s honnan egykor gyilkos nyilak és golyók repültek: ott most a várkert árnyas utai kanyarognak, melynek berkeiben félénk madár huzza meg

magát és énekli csengő dalát. A püspöki palota ablakai és e várkert nyujtják a város legszebb kilátásait; keleti részén a Duna szőke tükrén siklik végig szemünk, és csak a gőzhajóállomás alatt kezdődő kanyargás takarja el a folyót; éjszakról Révfalu és Pataház faluk terülnek el a láttérben; nyugotról a Rábca és Rába folyók és köztük a sétatér élénk forgalmú hídjaival, pezsgő közönséggel, sebesen evedző ladikjaival és komolyan uszó vagy épen vesztegló teherhajóival oly természetes kaleidoskopot alkotnak, melyben kellemes szórakozást talál szemünk. Igen is felismerte a vár ezen előnyös fekvését jelenlegi urának finom érzéke akkor, midőn legközelebb saját emeleti lakosztályából nyilt verandát készíttetett, mely a várkert keleti része fölött lebegve megragadó látképet tár fel a Duna partjairól.

A püspöki palota fölött csonkára metszett torony emelkedik, melynek korláttal övedzett tetejéről az egész várost vidékével együtt uralja a szem. A kétemeletes palota belsejében a püspöki lakosztály termei főuri fénynyel, nemes ízléssel vannak berendezve, s egészben véve ugy, mint legapróbb részleteikben magukon hordják a házi ur ritka műérzékének félreismerhetlen jeleit. Ott látjuk a termekben a művészetek több ágának remek példányait; ott függnek 15—16 elődnek életnagyságú arcképei, stb. A művészi stylben kiállított és felszerelt házi kápolnáról már fönnebb emlékeztünk.

Egyik fődiszét képezi a városnak a négyszögalakú **főtér**, másként Széchenyi-tér, melynek déli oldalát — a bencések székháza, főgymnasiuma és temploma képezi; keleti oldalát a kereskedelmi gyülde épülete foglalja el; a tér éjszaki oldalán a városház egyrésze, a kisebb papnövelde és magánházak nyulnak el; nyugoti oldalát hasonlókép élénk forgalmú boltok, tarka kirakotak foglalják el; 4 sarkán vasöntvényű kandelaberek emelkednek, melyeknek gázlángjai ritkább alkalmakkor a tért szépen megvilágítják. Szenteljünk nehány pillantást a kiválóbb épületeknek.

A **bencések** kétemeletes **székháza** három szárnyat képez, melyet a templom egészít ki teljes négyszöggé; a főtérre nyiló bejárat fölött az alapító Széchenyi György kalocsai érsek kőfaragványú címere lebeg. A második emeletre vezető lépcsőzetet oldalt úgy, mint fenn dombor falékítmények közé foglalt képek díszítik; hasonló díszítmények láthatók a tágas étterem tetőzetén és előcsarnokában.

A **főgymnasiumi épület** a templom közbeékelésével folytatását képezi a bencések székházának; bel tartalmát képezi a nyolc osztály, terményrajzi és régészeti muzeum, — melyre e mű folyamában sok helyütt történik hivatkozás, — természettani műszertár, vegytani

műhely és az ifjusági könyvtár. A terményrajzi kitünő gyüjtemény becséről „a megye viránya“ (97 l.) és „a megye állatvilága“ (133 l.) cimű rovatok szólnak; méltatást nyert már a régészeti gyüjtemény is (335 l.), mely tulajdonkép már az udvaron kezdődik, hol elsőben is azon kősír vonja magára figyelmünket, melyet 1871-ben a gázgyár mellett a homokgödröknél ástak ki, — benne ifju női csontváz, fémtükör, több üvegcse tele megkeményedett balzsammal, borostyánkő- és kalcedon-gyűrűk, borostyánkő-medence és gyöngyök, tűk, kanalkák, öltönydarab, olló, és egy Kr. u. 86-ra utaló Domitián Moneta Augusti. Az udvaron vannak továbbá gondosan elhelyezve mindazon nagy emlékkövek, feliratok stb., melyek a város történelmi multjára vonatkoznak. A muzeum nagy termében a terményrajzi példányok, nemkülönben a kő-, bronz- és római korszak leletei vannak tudományos rendszerben és izléses csoportosításban elhelyezve, — míg a benyiló szobában az ujabbkori tárgyak és a római érmek foglalnak helyet.

A muzeum bizonyos napokon a nagy közönség számára is nyitva áll, és a látogatók nagy száma legvilágosabban tanúskodik a gyüjtemény érdekes és tanulságos volta felől.

Gazdag felszerelés és választékosság jellemzi továbbá a természettani műszertárt is, melynek tágas termében nagyobb hallgató közönség előtt is végezhetők a tesmészettani kisérletek.

A kereskedelmi gyülde (Lloyd) földszinti helyiségében kávéház van üvegoldalakkal zárt előcsarnokkal; emeleti tágas terme (redout) zene- és tánc-estélyeknek szolgál helyiségül.

A főtérre néz az ódon stylben épült városháznak egyrésze; kapuja fölött látható a város jelenlegi címere domborfaragványban: a tetőirányosan 2 részre osztott koronás paizs bal felében szt. István vértanu képe, jobb felében pedig fenn várkapu toronynyal, alul a Duna, Rába és Rábca folyók; e cimer 1743-ból veszi eredetét, a midőn Győr szab. kir. várossá lett; előbbi címerében csupán szt. István vértanú képe foglalt helyet. Még régibb (14-ik századi) pecsétjében paizs felett 3 csillag, alul pedig két magános torony volt.

A városház termében M. Terézia, II. József, Ferenc, V. Ferdinánd és 1. Ferenc József uralkodók —, Pállfy és Schwarzenberg, Széchenyi I. s oly magánosok arcképei függnek, kik jótékony alapítványokkal örökíték meg neveiket.

Levéltárában láthatók egyebek közt azon ezüst- és réz-érmek, melyek Győr vár visszavételének emlékére készültek; az ezüst-érmen Győr rajza látható a közelgő hadsereggel, és „Omnis victoria a Domino“-felirattal, — másik oldalán borostyánkoszorúban e fölirat:

„ANNO M. D. XCVIII. IST DIE VESTUNG RAAB DEN 29. MARTI N. C. (= neuen Calenders) DURCH WUNDER HILF GOTTES AUS DES TURCKEN GEWALT WIDERUMB EROBERT. DARUMB GOTT ALLEIN DIE EHR. V. M. (= Valentinus Maler Norimbergensis).

Egy másik réz-érem felirata: „JAURINUM AUCTORE DEO AUSPICIO RUDOLPH. II. CAES. NUBE OPPORTUNISS. LUNAM OBDUCENTE. DIRECTORE ADOLPH. COM. A SCHWARZENB. RECUPERATUR. A. MDIIC. D. XXIX. MART." — Korinth oszlop-trophaeum alakban, két oldalt egy-egy nő, egyik török foglyot vonszol, a másik szárnyas Victoria-alakban megkoszoruzza amazt; a háttérben a császári sereg és Győr rajza; a felső térben felhő, melyen Juno a Diana által tartott fénylő hold elé fátyolt von.

A városház tőszomszédságában áll az egykori apátház, jelenleg püspöki kisebb papnövelde szép szabású és dombor ékítményű homlokzatával s ennek fülkéiben szt. István és Benedek szobraival; a mult század végeig a pannonhalmi főapátok lakhelye, utóbb a Dlabács által alapított katonai árvaintézet helyisége; ezen intézet 1810-ben Szempczre tétetett át; alapítványa ma mint ösztöndíj kezeltetik.

Az épület jelenleg a papnövendékek igényeihez van átalakítva; házi kápolnájáról már fönnebb szóltunk; tanuló és hálótermei, folyosói és egyéb helyiségei célszerüen vannak berendezve, kis udvara árnyas kertté van alakítva.

A főtér említett épületein kivül még két ponton akad meg tekintetünk; egyik a Kollonich gr. püspök által 1686-kan Budavárának a török alól történt felszabadítása emlékeül emelt szűz Mária-szobor, mely karcsú márványoszlop tetején áll, és egészben 8 öl magasra emelkedik; az emlékoszlopot kőkorlát övedzi négyszögalakban, melynek sarkain 4 szentnek kőszobra foglal helyet; az oszlop talapzatának lapjain latin feliratok olvashatók, melyek az emlék felállíttatásának történelmi okát tárgyazzák, s melynek lényeges részét már fönnebb (434. lapon) adtuk.

A főtér másik díszét márványból készült kutemelvény képezi, mely azonban csakis kül díszével emeli a tért, de üde vizzel alig képes szolgálni.

A kisebb papnövelde mellett vezető szűk utcán áthaladva a káptalan zenészek tekintélyes külsejű épületéhez jövünk, melyet 1775-ben a káptalan saját egyházi zenészei és karénekesei számára emelt; itt laknak és képeztetnek ki azon gyermekek is, kik a székesegyház zene- és énekkarának teendőit végzik.

Innen a székesegyház felé haladva, a káptalandomb tövében azon-

nal szembe ötlik egy szép emlék, az ugynevezett frigyszekrény-szobor, melynek 1731-ben történt felállíttatására a következő esemény szolgáltatott okot. A mult századok ismeretes szokása volt, hogy egyes helyiségek — főleg zárdák és templomok menhelyeket (azylum) képeztek, melyben bármely bűnös az üldözők kezei elől egyelőre menedéket nyert; ilyen volt a jezsuiták győri társháza is, hová többi között egy szökevény katona menekült, ki az urnap nyolcadán tartott körmenet közé vegyült; társai azonban őt ezen emlék-szobor közelében felismerték, s őt elfogandók, a körmenetet annyira megzavarták, hogy a nagy tolongásban az oltári szentség az ünnepélyt vezető áldozár kezéből kiesett és a zavargók által összetiportatott. Az oltári szentség e profanatiójának kiengeszteléseül emelé VI. Károly császár ezen emléket, melynek oldalát remek relief-ékítmények borítják, tetején pedig frigyszekrény nyugszik.

Történetét a következő felirat őrzi: Pani angelorum incorruptibili Carolus VI. Roman. Imper. Austr. Regni apostolici conservator et vindex laesam adorationis causam correctis seductorum audaciis perpetuae deprecationis monumento ad expiandam offensi Numinis iram ex avita pietate restitui iussit. An. sal. MDCCXXXI.

Simor János mint győri püspök 1862-ben a szép emléket ujonnan feldiszítteté. Ugyanezen időből erednek azon sz. Mária reliefek és egyéb szt. képek is, melyek egyes polgárok házain manap is több helyütt láthatók.

Ezen emlék fölött emelkedik a nagyobb papnövelde, folyosóján gyönyörü festvényekkel és Jukovich kanonok érdekes madárgyüjteményével. Szép könyvtárában incunabulák (a 15. század végéről); az érdekes kéziratok közt kiváló figyelmet érdemel egy nagy antiphonale remek initialeival, kötésén bronz keret gót ékítményekkel, 4 sarkán az evangelisták — középen a bold. Szűz dombor-képével.

Érdekes emléket képez továbbá a 30 öl magasan kiemelkedő tüztorony, mely a fehérvári kapu helyén a sánc-erődök köveiből 1792-ben épült Tollner építész vezetése alatt. A torony kapuívezete nyilt átjárást képez a bel- és Ferdinand-város között; a torony alsó épülete árvaház gyanánt szolgál, felső helyiségében pedig a toronyőr tartózkodik, ki ébren létéről negyedóránkint négyirányban hangoztatott trombitaszóval ad jelt. E torony karzatáról nemcsak az egész városra, de a vidékre is tiszta áttekintés nyílik, sőt kedvező körülmények között Pozsony vára és a Schneeberg is kivehető.

A belváros kiválóbb épületei közé tartozik a megyeház, egy-

kor ferencrendű zárda, melynek jellegét az épület belseje most is sokban magán hordja; a hajdani zárdatemplom most nagyterem, a megyegyűléseknek szolgál helyiségül.

Közelében áll az 1867-ben emelt kir. jogakadémia tekintélyes külsejü épülete, mely a jogakadémia tantermein és könyvtárán kivül az állami főreáltanodát is magába zárja szép tanhelyiségeivel és jól felszerelt gyüjteményeivel.

A Rába által képezett kis sétatér-szigeten áll a szinház, homlokzatával a sétatéren átvezető főútra tekintve; alakja, valamint belterjedelme ma már alig felel meg a város népességi viszonyainak és azon csinnak, mely a várost egészben véve jellemzi.

A belváros két katonai laktanyája közől az egyik különösen nagy, melynek tágas udvarán a városban állomásozó gyalog csapatok kényelmesen végezhetik kisebb gyakorlataikat; a másik kisebb laktanya 1872-ben szünt meg katonai kórház lenni, mely ez évben a városrétre néző célszerűbb épületbe (előbb élelmezési ház) költözött át. Van még egy kisebb laktanya a Nádorváros végén és egy másik az Ujvárosban.

A kórházak ugyis külön ismertetést nyertek (348 l.).

A belvárosban, a karmelita zárda mögött áll a pénzügyérség és harmincad két emeletes épülete, melynek helyiségeit az illető hivatalok teljesen igénybe veszik.

A város közlekedési gyúpontjait képezik a vasuti indóház és gőzhajó-állomás; az első a belváros és Nádorváros közt elterülő vásártéren áll; egyesítve van benne az osztr. állam-vaspálya és a magy. nyugoti-vaspálya indóháza; de ez utóbbi más helyen szándékozik indóházat építeni, csupán a helyiség kérdése az, mely az ügyet oly soká függőben tartja. Győrnek ujabban ismét élénkülő forgalma rövid időn szükségessé teszi, hogy az állam-vaspálya is lehetőleg terjeszkedjék saját indóháza berendezésében.

A gőzhajó-állomás a város éjszak-keleti végpontján áll; a kereskedelmi cikkek talán célszerű gondozásban részesülnek ez állomáson, de alig mondhatjuk ezt az utasokról, kiknek legszükségesebb kényelméről is csak szerényen van e helyen gondoskodva. Az állomás szomszédságában az ujabb eredetü hajógyár áll, mely nemcsak javításokkal foglalkozik, de kisebb hajók készítését is eszközli.

A város keleti oldalán a gönyői államút mellett áll a gázgyár, mely a belvárost a szükséges világítással látja el.

Említést érdemel továbbá Stadel jónevű gazdasági gépgyára és Nagy Mihály tésztagyára, nemkülönben a gyufa- és olajgyár, gőzmalmok, fűrészmalom.

Van önkéntes de állandó tűzoltó-egylete és ennek saját zenekara; torna iskolája szintén jól van berendezve.

Vendéglői közől első ranguak a belvárosban: a fehér-hajó és fehér-bárány; Ujvárosban: a nádor, melynek nagy terme alkalmas helyiségül szolgál a tánc-estélyeknél; említést érdemelnek még a Nádorvárosban: a szőlőkert, tágas nyilt helyiségével, továbbá a zöldfa és vörösökör; Ujvárosban az arany-bárány stb. A belváros különösen kényelmes berendezésű kávéházakkal rendelkezik; ilyenek a kereskedelmi gyülde kávéháza, Auer, Oroszi, Limbeck stb.; Ujvárosban a nádor-vendégfogadóé.

Nem hiányoznak továbbá a sörcsarnokok sem, melyeknek csapjairól a kedvelt ital mindenféle neme bőven habzik alá; látogatottak különösen a Weis, Körner, Buchberger, stb. sörcsarnokok.

Sétányai között első helyen áll a sétatér, mely a Rába folyó és ennek ága által képezett kis szigeten terül el, és a belvárossal ujabb szerkezetű és tágas felnyitható hid által van összekötve; az Ujvárossal hasonlókép csinos hid tartja fenn összeköttetését. A sétatér árnyas utai és gondosan ápolt virágtelepei naponkint ide csalják a város közönségét, mely alkonyat tájban tarka vegyülékben hullámzik e kis park kanyargó utain. Csak azt lehet fájlalni, hogy a határoló vizek ily kis térre szorították e kellemes szigetet. A sétatér közepén halad át az Ujvárosnak vezető széles út, melynek kövezetén élénk robajjal gördülnek át az uri fogatok vegyesen a terhelt szekerekkel. Az út mindkét oldalnál kőoszlopokról alá függő vaslánccal van szegélyezve. A sétány egyik oldalán áll a szinház; mellette kényelmesen berendezett sörcsarnok, melynek szabadba helyezett asztalait a közönség nem ritkán sürüen lepi el, főleg midőn a jó cigány-zene hangjai nyomják el az árnyas berkek madarainak gyenge dalát. A másik oldalon a szinházzal csaknem szemben áll a boldogságos Szűznek kőfaragványu szobra, melynek korlátján belül illatos virágokat ápol a kegyelet. A szobor mögött csinos kioszk kínálgatja üdítő szereit a fáradt közönségnek.

Habár a sétatér képezi legnépesebb gyúpontját a szórakozásnak, mindazonáltal egyéb sétahelyek sem maradnak látogatók nélkül. Nagyobb sétára a gőzhajó állomás mellett elterülő városrét és a püspökrét szolgálnak; az előbbinek egyenes fasora a gazdasági egylet mintakertje mellett vezet el, mely szintén nyitva áll a közönség előtt; a Dunapartján elterülő szigeti püspökrét legcsinosabb része az ugynevezett Tákórét, szépen befásított utaival kellemes szórakozást nyujt. Kevésbbé zajos sétahely nyilik a Rábaparton a práterben, melynek végpontját a polgári lövölde képezi. A vásártérnek ujabb időben tele-

pített honvédligete kevésbbé vonza a közönséget; a hajdani lovagló-tér helyén ültetett szedres-kertet főleg a gyermekek és dajkáik csevegése teszi élénkké; e helyre van tervezve a még csak létesítendő gyermekkert.

Kirándulásokra legkényelmesebb a kis-kut, mely a városréten túl a gönyői államút mellett árnyas lombok alatt fakasztja kitünő vizét; de mi természetesebb, minthogy a közönség sokféle izléséhez alkalmazkodva, szolgál a bérlő a forrásvizen kivül jó tejjel, sörrel és egyéb itallal is, a mint azt a gyermekek, nők vagy férfiak szomja megkivánja. A tekepálya, kis tavacska, hinta, céllövészet természetesen elmaradhatlan füszerei az ily kirándulási helynek, hol különben a fiatalság gyakran tartja kedélyes nyári mulatságait.

Győrnek, mint afféle vizi városnak nem utolsó mulatságát képezi a csónakázás is, mely legtöbb esetben bizonyos nyugpontok felé tartva hasítja a kis folyók sima tükrét. Épen ez okból látogatott az ujvárosi Rábcaparton fekvő Wenzl-kert és még fölebb eső Pinnyéd falu.

Győrnek is megvannak hagyományos szórakozásai, melyhez a lakosság polgári része a kegyeletnek bizonyos nemével ragaszkodik. Igy a tavasz első nyiltával, főleg böjti vasárnapokon, az ugynevezett cipózóhely (az ujvárosi temető mellett) képezi a népmulatság tanyáját; husvét-hétfőn a kis-kut közelében fekvő galambhoz özönlik a közönség; pünkösd hétfőn Pinnyédre szállítják a Rábca csónakjai a mulatók tarka seregét; Péter-Pál napján pedig a pataházi bucsú csalja át a Dunán a városi népet. A kik egész napot szentelhetnek szórakozásra, azok a csanaki, baráthi, nyuli és écsi szőlőhegyek lugasai közé rándulnak, s ott élvezik a tiszta légen kivül a falusi- és hegyiélet üdítő kellemeit.

Két gőzfürdőn kivül két Duna-fürdőben nyer a közönség menedéket a nyári napok forrósága elől.

Pannonhalma.

Győrtől délfelé indulva kellemes látkép tárul fel az utas előtt. Termékeny sikság nyugotról a csanak-écsi hegylánc által szegélyezve, délről a Vértesek és a Bakonyság ölelkező emelkedéseivel elzárva. E természetes háttérből éles vonásokban emelkedik ki a sz.-mártoni hegycsoport, melynek gyúpontját Pannonhalma képezi. Utunk, dacára a $2^1/_2$ mfld távolságnak, rövidnek tetszik, mert a nyul-écsi hegylánc tövében vezetve folyton élénk szórakozásban tartja az utast. A hegy

[redacted]

oldalán elterülő szőlőtelepek fehérlő házaikkal, pincéikkel kellemes változatosságot kölcsönöznek a kirándulásnak.

N.-Écs falunál letérve a győr-veszprémi országutról egyenest Pannonhalmának vágunk. A hegy lejtőit itt is szőlők és elszórt házak tarkítják, nyugoti oldalát pedig Szt-Márton mezőváros foglalja el, melynek épületei a Pánzsa-völgytől csaknem a hegy tetejéig nyulnak, és szegélyzetet alkotnak a szt. benedek-rendü főapátság colossalis monostora körül.

Szt-Márton mezőváros, mint afféle hegyitelep, főleg emelkedettebb részein alig mutat csak némi rendszerességet is; házai összedobálva sok helyen mint fecskefészkek függnek a partok oldalain; alsóbb fekvésü részében már elég határozott az utcák iránya. Kiterjedése jelentékeny, jóllehet lakosainak száma nem sokkal haladja meg a 3 ezeret. Szerény házai közől csak is a főapátság uradalmi épületei emelkednek ki; ilyen a három udvarra osztott majorság, gazdatiszti lakok, fogadó és magtár. Plebánia-templomául a főapátsági székesegyház szolgál és a mezővárosban csakis kisded kápolna áll, hol a lelkész mindennapi miséjét végzi.

Magára Pannonhalmára, vagy mint a nép mondja, „a várba“ kényelmes kocsiút vezet, mely mindkét oldalról bokorszegélyzet közt a nyugati oldalon indul fölfelé, többször kanyarog és végre egészen a keleti oldalra kerülve ér fel a hegyre.

Pannonhalma tulajdonkép három dombhullámzatból áll; a középsőn, mint legemelkedettebb ponton, áll a kálvária magasra nyuló 3 kőkeresztjével; az éjszaki dombon a főmonostor és ezzel szemben a déli emelkedésen az ugynevezett „Boldogasszony“ kápolna áll. A vallásos nemzeti hagyomány e hármas ormot látja Magyarország cimerében, a honnan elsőben hajtott ki e hazában a szt. kereszt fája.

A főmonostorba csakis a keleti részen van bejárás, a többi oldalról legnagyobb részt magas bástyafalak által van körítve. Hajdani várszerkezetéből maig is fennmaradtak a lő-rések a keleti bástyafalon, míg a déli bástyafal két szögletén ódonszerü tornyok emelkednek. A régi időket hozza emlékünkbe a bejárás is, mely boltives (hajdan felvonó) hidon és kapun át vezet a várudvarba; maga a kapu szintén toronyszerü alkotvány, melynek emeleti szobájából a kapus őrszeme kisérte figyelemmel az érkezőket.

A főmonostor tágas udvara gyenge lejtősségben emelkedik; jól köveczezett talaján és kővel kirakott nyilt csatornáin kár nélkül hömpölyög alá a legsebesebb zápor.

Az udvar belsejébe érve, a kétemeletes déli épületszárny előtt állunk; ennek első emeletén van a főapáti lakosztály. Jobbra kanyarodva azonnal szembe ötlik a csinos kőkeretbe foglalt főbejárat, mely fölött a főapátságnak kőfaragványu cimere függ.

E külső tájékozások után lépjünk a főmonostor belsejébe.

Az említett főbejárat a vendég-lakosztály helyiségeibe vezet, mely külön szárnyat képez; felső emeletének termeiben virág-füzérekké alakított freskók hálózzák át a falakat, melyek még mind a múlt század emlékei, midőn e termek képezték a főapátok lakosztályát; innen ma is „praelatura“ nevet viselnek. Ablakaikból felséges kilátás nyilik az átellenben fekvő kálváriára és „Boldogasszony“ kápolnára, nemkülönben a Bakony erdőborította hegyeire, melyből tiszta időben, főleg napnyugotkor, Csesznek várának romjai világítanak ki.

A főmonostor belhálózata a különböző koru építkezések következtében meglehetősen bonyodalmas, ugy hogy az idegen csak bajosan vagy alig képes magát első látogatásakor tájékozni; nehézzé teszi ezt főleg azon körülmény, hogy ugyanazon épületszárny 1, 2 majd 3 emeletesnek tünik fel a szerint, a mint különböző pontokon tekintünk ki ablakaiból. Ennek oka a hegytető hegyes-lejtős alkatában fekszik; a talajnak e hullámzása idézi elő az említett különösséget.

Rövid rajzunkban csak is a főmonostor kiválóbb pontjaira szorítkozunk, és ezeknél is csak annyiban, a mennyiben e pontokat jelen művünk egyéb rovatai még nem merítették ki.

Első helyen a székesegyház érdemel említést, mely kelet-nyugoti hosszirányban fekszik; *) keleti homlokzata eredeti román alakjával szabadon áll és a belső szük udvarra néz; nyugoti homlokzata már nem hordja magán a templom styljének jellegét, a mennyiben itt az 1831-ben épült torony emelkedik; ugyanitt van a főbejárat, melyhez mindkét oldalról széles márvány lépcsőzet vezet. A bejárat fölött fémöntvényü dombor képcsoportozat látható, mely a magyarországi szt. Benedek-rend alapításának (1001.) és visszaállíttatásának (1802.) eseményeit tünteti elő; a képcsoport közepét ülő nő-alak (az egyház) kezében kereszttel foglalja el; ennek jobbján áll szt. István király, ki Anasztáz pannonhalmi első apátnak a rend alapító okmányát nyujtja át ily föliratal: „Praedicate, 1001“; Anasztáz mögött országnagyok és szerzetesek állnak. A középen ülő női alak balján I. Ferenc király áll, és Novák Krizosztom főapátnak a rendet visszaállító okmányt kézbesíti ily felirattal: „Docete, 1802“; a főapát után ismét országna-

*) Műépítészeti és történeti méltatását lásd 439. és 580 lapokon. — Szerk.

[redacted]

gyok, püspökök, szerzetesek állnak. E képcsoport tehát kifejezi a rendnek kettős irányban kijelelt működési körét.

A torony alul négyszögű, fönnebb gömbölyü és karcsu alakot nyer; innen 16 oszlop emelkedik ki, melyek fönn karzatot hordanak; nagyszerü a kilátás, mely e karzatról nyilik; a roppant terjedelmű látkörnek határait a Bakony, Vérteshegyek, másrészről a Kárpátok és nyitrai hegyek képezik; tiszta időben Pozsony vára, Haimburg és a Schneeberg is kivehetők; Hunfalvy szerint: „az egész dunai sikság 11 vármegyéjével feltárul a szemlélő előtt; dúsabb, termékenyebb, nagyobb térséget alig pillanthatunk át másutt Közép-Európában.“ — A tornyot réz kupolya födi, melyből az apostoli kettős kereszt emelkedik ki.

A székesegyház belseje 1868—1872-ig bontakozott ki előbbi elhagyatott állapotából, a midőn t. i. a falak, oszlopok, ékítmények stb. megtisztíttattak kül salakjoktól; ugyanekkor nyerte a templom fal- és üvegfestményeit, oltárait, szóval teljes felszerelését, a mi egyébként még mindig folyamatban van, a mennyiben időről-időre ujabb szerzemények egészítik ki a teljes egyházi készletet. Mi csak is ezen egészen uj felszerelés rövid ismertetésére szorítkozunk, mintegy kiegészítésül a székesegyház műépítészeti méltatásához (439 l.).

Kezdjük a fal-festményeken. Az ezekben kifejezett eszme tiszta átértésére előre kell bocsátanunk azon alapgondolatot, melynek illustratióját Storno Ferenc művész hazánkfia, mint a székesegyház teljes helyreállításának és felszerelésének művezetője a falfestményekben akarta létesiteni. Ezen alapgondolat a közép hajó hármas emelkedéséből kiindulva, a megfelelő boltivezetek mezőiben az összes egyház három tagozatát, u. m. a szenvedő-, küzdő- és megdicsőült egyházat jelképezi. A legemelkedettebb résznek — a szentélynek boltivezeteiben négy főangyal, cherubok és szeraphok lebegnek, és a megdicsőültek karát képviselik; ugyancsak a szentély oldalfalain Nagy szt. Gergely, Anselm, Bonifác és Beda szt. benedek-rendü atyák életnagyságu körképei (medaillon) diszítik; a szentély négy sarkában pedig nyulánk oszlopokon jobbra szt. Krizosztom és Athanáz a keleti egyház atyáinak, — balra pedig szt. Ambrus és Ágoston a nyugoti egyház atyáinak kőfaragványu szobrai állnak.

A középmagasságu rész, szentély és karzat között, képviseli a küzdő egyházat, melynek eszméje a boltívezet mezőiben látható 5 kép által van symbolizálva; e képek az uj szövetség köréből vannak véve, és a Megváltó életének főbb eseményeit ecsetelik, u. m.: 1. Krisztus urunk születése; 2. megkereszteltetése; 3. szinváltozása Táborhegyén; 4. az utolsó vacsora; 5. Urunk mennybemenetele, és

végül mintegy átmenetül a megdicsőültek honába a diadalivnek (arcus triumphalis) képe, mely Krisztus urunkat mint a világ biráját tünteti elő. Az említett nagy képeken kivül a kisebb boltsüvegeken még kisebb körképek láthatók, melyeknek tárgya szintén az uj-szövetségből van merítve.

A legmélyebb fekvésü hátsó rész a szenvedő egyház eszméjének kifejezésére van szánva; ez azonban jelenleg még csak tervben él; megvalósulni akkor fog, ha e rész is kellően átidomítva összhangzatba jő az egésznek styljével. E hátsó rész boltivezetének mezőit az ó-szövetségből merített azon képek fogják borítani, melyeknek tárgyai jóslatilag vonatkoznak az uj-szövetségnek említett eseményeire. A karzat alatt eső ivezet képei a világteremtésének három fő eseményét fogják érzékíteni, u. m. az állatok és az ember teremtését és a Teremtőnek szünnapját: a szombatot. A karzat fölött álló mezőkben a mennyei karok nyernek helyet.

A falfestmények között kiváló említést érdemel továbbá szt. Benedek kápolnájának azon falképe, mely azon jelenetet tünteti elő, midőn az Üdvözítőt Emmausban tanítványai kenyértörés közben felismerik; a kép felirata: „et cognoverunt eum in fractione panis"; mindez az oltári szentségre vonatkozik, mely e kápolnában van elhelyezve.

Innen a szt. László-oltár felé haladva, kis fülke látható a keresztelő kuttal; falképe szt. Istvánnak szt. Adalbert által való megkereszteltetését ábrázolja ezen aláirással: „Lustrat Adalbertus Stephanum baptismatis undis, sic melior capiti facta corona fuit."

A falfestmények mind Storno művészi ecsetének termékei; készítésökre nézve ugynevezett encausticus képek, melyek a viaszszal és terpetinnel jól beitatott falra szintén terpetin-viasz festékkel vannak készítve; e képeket általában fénytelenség és rendkivüli lágyság jellemzi, mely az idegen fény visszatükröződését kizárva lehetővé teszi, hogy a szinek teljes valódiságukban fejtsék ki hatásaikat.

Az üvegfestmények közt első helyet foglalja el a szentély kerek ablaka, szt. Márton püspöknek, mint a székesegyház védszentjének képével; a szt. püspöknek atyai jóságot sugárzó arca és áldásra emelt kezei meghatottságra hangolják a belépőt. A kép conceptiója, ugy mint kivitele jó érzékre, gyakorlott kézre mutat; kiállítása becsületére válik Gailing bécsi műintézetének.

A kerek ablak alatt álló 3 román ablak a szt. háromságot jelvényezi; jobbról az első ablak háromszögei az atyát, a balról esőnek keresztjei a fiut és a középsőnek piros lángjai a szt. lelket symbolisálják. Készítőjük Wilfing soproni üvegfestő.

A középhajónak 5 román ablakja az anyaszentegyház öt parancsolatát jelképezi, különben a mezők lágy szinezetü cifrázatokkal vannak átszőve; szintén Gailing müintézetéből kerültek ki.

A déli hajó csúcsíves ablakában szt. Imre, az éjszaki hajó hasonalakításu ablakában pedig szt. László üvegfestményü alakjai képezik az oltárképeket; élénk és mégis összhangzó szinezetök elevenséget kölcsönöznek a néma mellékhajóknak. Mindkettő Neuhauser insbrucki müvész kemencéjében készült.

A szt. Benedek-kápolna két nyulánk csúcsíves ablaka a rend alapítójának életéből vázolja a főbb eseményeket azon időtől kezdve, midőn szt. Benedek Rómát oda hagyván magányba vonul, egész haláláig.

A szüz Mária-kápolna szintén csúcsíves két ablaka a bold. Szüz életéből meríti körképeinek tárgyát. Valamint ezeket, ugy a szt. Benedek-kápolna ablakait is Neuhauser égette Insbruckban.

Végre említést érdemel az altemplom (crypta) három románablaka, melynek üveg cifrázatai között a szt. Háromság képletes alakjai (oroszlán: az atya, hal: a fiu és galamb: a szt. lélek) láthatók; Wilfing munkája.

Az üvegfestmények mind Storno rajzai szerint készültek.

Vegyük most szemügyre a székesegyház oltárait; kezdjük a főoltáron.

Jóllehet egészben véve a székesegyház a román- és gót-építészet átmeneti korszakának emlékét képezi, és legnagyobb részt a még nem egészen kifejtett csúcsíves styl jellegét hordja magán: mindazonáltal a szentély boltozatának csillag-gerinczezetét leszámítva, inkább a román épitésnek kifejezésével bir; ablakai valamint oldal fülkéi és mélyedései kerek ivezetekre vannak szabva. E körülmény, valamint a müregészek véleménye átalában a mellett szólt, hogy a főoltár román stylben épüljön. Igy készült 1873-ban Storno rajzai szerint és vezetése mellett az ugynevezett mennyezetes (ciborium) oltár. A libanoni cedrusból készült mennyezet négy sárgás-szürke salzburgi márványoszlopon nyugszik; közepe át van törve és e környilás fölött apró oszlopokon egy második mennyezet emelkedik, melynek tetejét kereszt egésziti ki; a mennyezet belsejét arany alapra festett angyal-fejek, szegélyzeteit aranynyal átszőtt cifrázatok, külsejét aranyozott féldombor faragványok ékítik. A fa-munkát Fend soproni müfaragó, a festményeket Storno készíté.

E mennyezet alatt két lépcsőnyi magaslaton áll a szintén salzburgi márványból készült oltár, 4 lábon nyugvó asztal-alakkal; az oltár-

polcot (predella) carrarai márvány oszlopok közé foglalt s dúsan aranyozott és zománcozott 3 féldombor öntésü tábla díszíti; a két szélső két-két evangelista alakjával, a középső pedig a szentségtartó (tabernaculum) ajtaja zománc hálózaton kis kereszttel. Az oltárpolcon áll az aranyozott bronzöntvényü feszület, a Fájdalmas-anya és szt. János szobraival; e csoportnak alakításában ugy, mint kiállításában a müvészi felfogás és technikai ügyesség egyaránt tetőpontra emelkedtek.

A márványrészeket Dopler salzburgi kőfaragó készíté; a bronzöntvények és zománczozatok Brix bécsi müöntődéjéből kerültek ki. Az egész oltár ára 16 ezer frtot tesz.

A szentély teljes berendezésének kiegészítését képezi az oldalfalakat borító selyemszövetü szőnyeg, mely 50 aranyozott rózsa által tartva, kiválóbb alkalmakkor még ünnepiesebb szint kölcsönöz az egésznek. A két nagy oldalmélyedésbe és a hátfalra szőnyeg-kép van festve, melynek tarka szövedékében kereszt, szt. Benedek érme a jelvényes kezdőbetükkel és a főapátság cimerének egyrésze látható. Figyelmet érdemel továbbá a főoltár előtt függő lámpa és a mellék-asztal (credentia), mindkettő stylszerüen müvészileg alakítva.

A két mellékhajó szt. Imre és szt. László oltárai egyszerü román stylben vannak alakítva salzburgi márványból; oltárképeiket az ablakfestmények képezik.

A szt. Benedek s egyuttal szentség-kápolna oltára a helyiség styljéhez mérten tisztán gót-izlésü; keményfából faragott alkotványa nyulánk szabásu torony-izületekben emelkedik egész a boltivezetig; középen szt. Benedek, két oldalt szt. Mór és Placid szobrai állnak magasra csúcsosodó mennyezetek alatt; a szabad helyeket lombok, szőlőfürtök és tekervényesen hajtogatott ékítmények hálózzák át. Az oltárpolc két oldal mélyedéséből gót ereklyetartók fénye csillámlik elő. A két ablak között a legszentebb sziv Asszonyának szobra áll magasan tornyosodó mennyezet alatt. A kápolna boltivéről karcsúan áttört müvü örök lámpa függ alá.

A szüz Mária-kápolna oltárának nyulánkan felszökellő tornya a boltivezethez simulva, ennek hajlását elsajátítja; a torony által képezett mennyezet alatt a bold. Szüz szobra foglal helyet ölén a kisded Jézussal.

Végre az altemplom vagy crypta oltára szintén egyszerü román izlésben van tartva, polcán bronz-öntvényü feszület s ennek két oldalán a Fájdalmas-anya és a hü tanítvány szobra áll. Az oltárral szemben álló falfülkében szt. István ülő szobormintázata látható, lábai alatt

bilincsekbe vert alak bekötött szemmel, mint a leküzdött pogányság jelképe.

Rajzunk kiegészítésére még néhány részletet. A kereszt-folyosóról nyiló díszbejárat (porta speciosa) külseje kifelé táguló oszlopcsoportozat közé van szorítva; az ajtó külmezőit szt. Péter, Pál, Jakab és Tádé apostolok dombor szobrai ékítik; belsején szerte ágazó pántok képezik az ajtó sarkait; négy mezejében evangeliumi példabeszédeket tárgyazó képek, u. m. a megtalált juh, a megtalált garas, a tékozló fiu és a bűnbánó vámszedő; az ajtó fölött aranymezőben a római szt. szék jelvényes címere.

A szt. Imre oltár közelében egyik boltgerinc Storno Ferenc jól talált dombor-arcképében végződik, ki a székesegyház restauratiójának művezetését vitte és viszi jelenben is. Ugyan e hajó falában Sigfrid († 1365.) és Czudar László († 1372.) apátok vörös-márvány-siremlékei vannak illesztve. A középhajó egyik oszlopának végén Kruesz Krizosztom főapátnak, mint a székesegyház ujjá teremtőjének kevésbbé sikerült dombor-képe látható.

A sekrestye és szt. Benedek-kápolna között emléktáblába vésett felirat a székesegyház főbb eseményeit örökíti meg. Az altemplom oldalfalán olvasható felirat pedig e helyiségnek bizonytalan korára és ujabb helyreállítására vonatkozik.

A székesegyházhoz teljesen méltóan van felszerelve az egyházi ruhák, edények és egyéb készletek tára. A bő választéku öltönyök közől különösen kettő érdemel kiváló figyelmet, melyeknek mindegyike a teljes egyházi segédlethez szükséges összes ruhanemeket, u. m. 4 dalmatikát, casulát, nehány palástot, püspöksüveget stb. magában foglalja; mindegyiknek dús arany- és selyemhimzései ritka művészi becset és értéket kölcsönöznek; az egyik készlet Mária Teréziának fejedelmi ajándéka.

A székesegyház mellé érdekesség és érték tekintetében méltán sorakozik a gazdagon felszerelt és műizléssel berendezett könyvtár. Nem akarunk ismétlésekbe keveredni; már fönnebb adtuk (228. l.) e tudományos készlet beltartalmának és történetének ismertetését; itt csupán a külberendezésre és átalában oly pontokra szorítkozunk, melyek fönnebb még érintve nem voltak, de figyelmet érdemelnek.

A főmonostor éjszaki sarkát képező könyvtár két hajóból áll, melyek egymással T betü alakjában forrnak egybe; a nagyobb hajó négyszög alaku, hossza 11 öl, szélessége 7 öl; épült 1824-ben Engel József bécsi építész terve szerint. Eredetileg csupán e hajó volt könyvtárnak szánva, de berendezés alkalmával csakhamar kitünt e helyiség-

nek elégtelensége a könyvkészlet befogadására; így épült 1832-ben Pakh János esztergomi építész terve szerint a négyszög hajó hosszára függélyesen a kerülék-alaku kereszt-hajó, melynek nagy tengelye 12 öl, kis tengelye pedig 5 öl. A két hajót nyilt ivezetes kapu köti össze akként, hogy a két terem tulajdonkép egygyé olvad; mindegyiknek magassága 5 öl.

A főbejárás a kerülék-hajó közepére esik; belépve azonnal feltárja mindkét terem meglepő nagyszerüségét. Ezen előhajót hosszukás kupolya tetőzi, melynek közepén négyszögü torony emelkedik; ennek üveg oldalain hatolnak be a fénysugarak, melyeket a toronynak tükrökkel kirakott oldalai terelnek le a terembe; elősegíti a megvilágítást azon tükörmező, mely a terem egyik oldalát a főbejárat fölött félkör alakban borítja. Igy nyer e hajó teljesen egyenletes megvilágítást.

A kerülék két gyúpontjában áll Klieber József bécsi szobrász által készített két szobor: egyik szt. Istvánt, mint a monostor alapítóját, fején koronával, vállán a koronázási köpenynyel tünteti elő; a másik Ferenc királyt, mint a rend visszaállítóját ábrázolja dísz magyar ruhában.

Mindkét termet karzat futja végig, mely 36 kékes-szürkére márványozott oszlopon nyugszik; ezekből 20 a nagyobb, 16 pedig a kisebb kerülék-teremre esik. A négyszög terem oszlopai mellett lejtősen alakított üvegszekrények állnak az ásvány- és csigagyüjteménynyel.

A belső terem boltozatát Minerva képe borítja a szokásos jelvényekkel; két oldalfalán a karzat fölött a görög és római classicusok, tudósok, más két oldalfalán pedig a magyar tudományosság kitünő férfiainak képei foglalnak helyet, mindannyian Klieber József művészi ecsetének termékei. A talajt vörösmárvány-kockákkal tarkított mozaik borítja.

A négyszög terem mindkét oldalról a gyűjtemények helyiségeibe (cabinet) nyilik; éjszakra esik a képcsarnok, délre a régiség-, érem- és növénygyüjtemény. A képtárból vezet föl a kényelmesen kanyargó főlépcsőzet a karzatokra.

A könyvtáron kivül egészen más helyiségben van elhelyezve a *természettani műszertár* és a *vegytani műhely*; az elsőnek felszerelése kiválóan gazdag, a mennyiben a rendnek itt lévő tanárképezdéje a műszertár részére magasabb igényü berendezést követel.

A székesegyházat és a könyvtárt összekötő szárny emeleti helyiséget az *imaterem* foglalja el, melyben a napi zsolosmák végeztetnek. A négy nagy ablakkal jól világított terem hosszfalának közepén a két szárnyu ajtóval szemben áll az oltár: a tért szemközt állított padsorozatok foglalják el; az oldalfalak szabad mezőit aranykeretbe foglalt

[redacted]

életnagyságu olajfestmények díszítik, u. m. szt. István és Gizella átadják Imre fiukat Gellért bencés szerzetesnek nevelés végett; szt. Mór mesterének — szt. Benedeknek parancsára a hullámokból kimenti szt. Placidot; szt. Márton saját köpenyének leszelt részével födi be a mezitelen koldust; végre a szt. család.

Az imaterem folyosójáról a székesegyház karzatára jutunk, melynek oldalfalait köröskörül szép müvezetü fa-béllet borítja; a konventtagok és növendékek padjai között a főapátnak trónszerüleg emelt imazsámolya foglal helyet.

Kiválóbb helyiségét képezi a főmonostornak továbbá a déli szárny első emeletén lévő főapáti lakosztály magas boltivezetes termeivel, melynek műtárgyait mellőzve, csupán két nemzeti ereklyéről akarunk tüzetesebben szólni.

Egyik a szt. István király által kiállított eredeti okmány, melylyel a pannonhalmi apátságot 1001-ben alapította és javadalmazta, s melynek szövegét 582. lapon egész terjedelmében közöltük; az okmány pergamenre irva, s dacára magas korának és viszontagságainak könnyen olvasható, nagy pecsétje szintén meglehetősen ép. A másik nemzeti ereklye azon köpeny, mely alakra és ábráira nézve a koronázási palástnak az utolsó vonásig hű mása és szintén Gizella királynétól származik; a bizanti izlésü köpenynek anyaga legfinomabb fátyolszövet, mit a szakértők Kiosz szigetén készült bissusnak neveznek; a szövet finomságának megitélésére szolgáljon azon tény, hogy az egész köpeny ujabb eredetü vörös selyembéllésével együtt 22 lat sulylyal bir, és igy magára a fátyolszövetre alig esik némi csekély suly. A palást hossza, illetőleg magassága 4′ 3″, körzete 14′, nyakát 1′ 10″ hosszu és 8″ széles gallér födi. Az egész paláston ugyanazon alakok, cifrázatok és feliratok láthatók, mint a koronázási köpenyen; ezeknek leirását tehát mellőzzük. A palást ékítményei különféle szinekkel vannak a fátyolszövetre festve. Rendeltetése alig lehetett egyéb, mint hogy utána Gizela a koronázási köpeny himzését végezhesse, melyet az ajtatos királyné tudvalevőleg a bold. Szüz székesfehérvári templomának ajándékozott. Vajjon szolgált-e maga e mintázat is tényleg egyházi öltönyül, vagy csak mint a szent életü királyi pár emléke őriztetett-e az egyházi kincstárban: nem tudjuk, de ez utóbbinak valószinüsége mellett szól az egész köpenynek szerfölött finom alkata, mely bizonyára már kezdetben igen óvatos kezelést igényelhetett.

A nemzeti ereklye viszontagságaiból történelmi bizonyossággal keveset jegyezhetünk fel. Balassa Ferenc báró, ki ezen ős emléket

1754-ben kiadott füzetkében ismerteti, azt állítja, hogy a köpeny csak 1543-ban került a fehérvári egyház kincstárából Bécsbe, midőn t. i. Fehérvár oly kikötéssel adatott át Szulejmannak, hogy a városban levő német és olasz katonák minden málhájokkal szabadon távozhassanak, kik bizonyára gondoskodtak arról is, hogy a szent emlék ne kerüljön pogány kézre.

Ezen idő óta egészen elfeledve hevert a palást a császári kincstárban, mig azt Mária-Terézia a pannonhalmi főmonostornak ajándékozá. A rendnek 1756-ban történt feloszlatásakor Somogyi Dániel főapát és a rendtagok a palástot még egyszer a kegyelet csókjaival illetve átadták Szili János szombathelyi püspöknek, oly kikötéssel, hogy a rendnek bármikor bekövetkezendő visszaállíttatása esetében a köpeny ismét Pannonhalma birtokába szálljon. Igy történt. 1804-ben vette át Novák Krizosztom a visszaállított rendnek főapátja e drága emléket Szili János unokájától, Eölbei János szombathelyi kanonoktól.

Végre építészeti tekintetben igen érdekes a főmonostor étterme, melynek emeletmagasságu falait művészien alakított dombor ékítmények, szabad mezőit és magasztos hajlásu boltivezetét freskó-festmények borítják. Oldalain kecsesen idomított falkeretekbe foglalva következő 6 nagy kép látható: a kereszten szomjuhozó Üdvözítőt a római katona ecettel kinálja; Krisztust 40 napi böjt után a sátán kisérti; Dániel prófétát az oroszlán veremben Habakuk próféta táplálja; Balthazár babilon király vacsorája; Heródes lakomáján szt. János fejvétele; szt. Benedek áldása a méregpoharat ketté repeszti. Magasabb sorban magyar királyok mellképei, az ajtó fölött szt. Benedek, 4 sarkon az evangelisták képei. Az ablakmélyedések kisebb mezőit klasszikus gondolatu allegoriai képek és emblemák töltik ki; ilyenek a fiai előtt repülő sas „monstrat tolerare labores“ felirattal; tükör „reddo cuique suum“ körirattal; hordó, mely abroncsait elpattantotta és borát kifolyatja „libertate perit“ felirással stb.

E futó áttekintés után hagyjuk el a főmonostor belsejét, s nézzünk körül a festői szabadban.

Az egész épületet megkerülhetjük a vár-sétány árnyas fasorai között, honnan jutalmazó kilátás kinálkozik a terjedelmes látkör véghatáráig.

A délre eső középső és legmagasabb domb tetején három magas kőkereszt és a bánkódó anya és tanitvány 2 szobra emlékeztet az Üdvözítő kinszenvedésére; e kálváriát Sajghó Benedek főapát emelé 1724-ben, Rimelyi Mihály főapát pedig 1868-ban megujíttatá.

A harmadik domb lejtőit parkszerüen rendezett bokrok, lombos

fák borítják; magaslatára kényelmes ut és lépcsőzet vezet; tetején az izletes külsejü Boldogasszony-kápolna áll, csinos alakítású homlokzatával a főmonostor felé fordulva. E kápolnát Göncz Coelestin főapát építtette 1720 körül, Sajghó Benedek főapát pedig szép oltárokkal ékesítette. Uj diszbe öltözött e kies fekvésü kápolna belseje az 50-es években, midőn főleg nehány rendtagnak kegyeletes buzgalma a régi elhagyatottság korhadt emlékei helyébe dúsaranyozású oltárokat, választékos tárgyu olajfestményeket állított; 1865-ben a külső is hozzá idomult a belső csinhoz. Főoltárképe Mária mennybemenetelét, a mellék oltároké Urunk feltámadását és szt. Benedek halálát tanítványainak karjai között — tárgyazza. Az oldalfalakon a szt. keresztut olajfestményü képei vonulnak végig. E kápolnában tartatik meg a bold. Szüz májusi tisztelete, nemkülönben nagy böjti vasárnapokon a kereszt-uti ajtatosság.

A kápolna alatt terjed el a főmonostornak bár egyszerüen, de tiszta csinnel tartott sirboltja, melynek néma ivei alatt feliratos táblák jelzik azoknak nevét és életkorát, kik ott aluszszák örök álmukat.

A kápolna körül egykor temető volt; a domb szabályozása alkalmával (1865.) felszinre került sok csontmaradvány a domb tövében ásott 3 sirba lőn összegyüjtve, s fölöttük csinos siremlék emelkedett ily felirással: „Az itt nyugvó szt.-mártoni hiveknek boldog feltámadást.“

Pannonhalma keleti lejtőjén a főmonostor szépen rendezett parkja terül el; kanyargó utait kisebb csoportokba foglalt berkek, ligetek tarkítják, melyeknek természetes keretében más és más pontról tárul fel a főmonostor látképe; a park közepét árnyas erdőcske foglalja el, melynek a madarak tarka csevegése, és a virágcsoportok gazdag szinkeveréke ritka kellemet kölcsönöz. Lombos fák közé ékelt csinos kertész lak, müizléssel berendezett üvegház, tekepályával egybekapcsolt gloriettek, az ugró kutnak magosra szökellő vizsugara, rózsaligetnek minden szinárnyalatban feslő ezernyi bimbói stb., mind oly tényezők, melyek a kertnek festői varázst kölcsönöznek.

Hédervár.

A nemzeti kegyelet köteles adóját rójuk le akkor, midőn ismételve visszatérünk azon pontokra, melyekben manap is a nagy ősök tiszteletes emlékeit birjuk. A honalapítás korába nyulik vissza a hazafias érdemeknek azon láncolata, mely a Héderváriak ősi fészkéből századokon át napjainkig felsarjadzott. A harcias vitézség, az államférfiui

tapintat s egyéb társadalmi erények mellett ott látjuk e koszoruban a tudománynak és művészetnek főuri bőkezüséggel ápolt emlékeit is; s főleg az ezek irányában érzett tartozásunk vezeti tollunkat, midőn e helynek még néhány vonást szentelünk.

Hédervár kis mezőváros megyénk ész. nyugoti sarkán Szigetközben fekszik. Érdeket e helynek csakis a Hédervàriak ősi vára kölcsönöz. Az ódon szabásu kastély komor falait a buja tenyészetű park százados fái környezik. Vakító fényt, csillogó külsőt hiába keresünk; helyette régi idők setét vártornyait, a középkor szerény igényü helyiségeit találjuk. De épen a századok viharaira számított vastag falak, alacsony boltivek azok, melyek annyi műemléknek nyujtanak biztos menhelyet. Hagyományként szállott a családban a műérzék ivadékról ivadékra, és e szellemben legkevésbé volt hütelen a Hédervàriak legutolsó férfi sarja: a nemrég sirba szállott Hédervári Viczay Héder gróf, kinek ritka becsü műgyüjteménye megérdemli, hogy belőle egyet mást közelebbről megtekintsünk.

A várkastély termeiben gondosan gyüjtögetett kő-, bronz-, római- és ujabbkori tárgyak, választékos könyvtár, gazdag kézirattár és egyebek, habár a viszontagságos idők folytán sokban megfogyaztkozva, maig is eléggé szólnak Viczay Lőrinc egykori műgyüjteményeinek gazdagságáról, ha ennek emléke különben is nem volna letéve ily cimü érmészeti munkában: „Musei Hedervarii in Hungaria numos antiquos graecos et latinos descripsit, Anecdotas vel parum cognitas etiam cupreis tabulis incidi curavit C. Mihael a Wiczay“ (1814.). Ezen éremgyüjtemény sorsáról Rómer és Pulszky emlékeznek; hirdessék e számok annak gazdag tartalmát: birt 1014 arany-, 3002 ezüst- és 4648 rézéremmel.

Ó-kori műtárgyai közől érdekesebbek: 19“ magas és 13“ széles falfestmény Herculanumból; Mithras-emlék, bronz-szobrok, relief-faragványok stb.

Közép- és uj-koriak: II. Endre király pecsétje; Veronese olajfestvényü Madonnája; velencei kételü pallos vörös bársony tokban; mandarin-kard; csontszekrény a 13-ik századból művészi faragványokkal; Thurzó nádor lakodalmi edényei; Apafi lőportartója. Gyürük H. J. (Hunyady János) és B. I. (Báthory István) kezdő betükkel; Tökölyi-féle gyürü hydrophanból, az összeesküvés ismertető jele, mely meleg vizben a következő szavak kezdő betüit mutatja: **V**ivat **P**etrus **V**index **I**njuriarum **H**ungariae, **A**ustriae **T**error, **P**rinceps **E**mericus **T**ökölyi, **R**egni **H**ungariae **S**alus. — Fayer-Gats (Forgács) vésetü gyürün kivül még számtalan a legkülönfélébb izlésben tartva.

Könyv- és kézirattárában: Heltay krónikája (1575.); Pázmán Péter, Bethlen Gábor és más kitünőségek kéziratai; Győrött a főranguak között létezett vallási társulat jegyzőkönyvében a tagok sajátkezü aláirása jelmondatokkal; így „1666. Montecuccoli: Audendo. Agendo. Contemplando." — „1708. Heister: Pro fide et justitia". stb.

Terünk nem engedi, hogy a parányi, habár érdekes részletekbe merüljünk. Mielőtt elhagynók e helyet, melyet kilenc századoš történelmi multnak nimbusa vesz körül, keressük még fel a terjedelmes park egyik sarkán azon óriási fát, melyhez a mig egy részről a hagyomány történelmi tényt füzött, addig neki az ősi család saját életére vonatkozólag végzetes jelentőséget kölcsönzött. Ez az ugynevezett Kont-fája, melynek lombjai alatt a hagyomány hite szerint Kont „a kemény vitéz" 30 társával titkos összejöveteleit tartá.

Igy mesél a hagyomány, mely Kontot a Héderváriak véréből származtatja; a történelmi nyomozás azonban ezt kétségbe vonja.

De utalja bár a történelem e fának a család őseihez viszonyított szerepét a mondák körébe, tény az, hogy saját életének sorsát füzte a család ujabb időben a Kont-fa terebélyes ágaihoz; erős hitként élt benne a meggyőződés, hogy minden letört ág a család egy-egy sarját viszi sirba.

Véletlen esetek találkozása végzetszerü tekintélyt kölcsönöztek a vén fának, melynek utolsó előtti ágát egy vihar nehány év előtt letépte: a legutolsó Hédervárinak egyetlen fia elhalt.

Egy ága maradt csupán, a legutolsó, s ehhez volt forrva a családnak élete. És ime múlt év dec. havában elhunyt a legutolsó Hédervári is, — a Kont-fának ága pedig most is él.

Bárha megfordítva történt volna!

SAJTÓHIBÁK.*)

21. lap	8. sor	alulról	*hadár*	helyett:	*habár*
23. »	10. »	»	*mígal só*	»	*míg alsó*
26. »	14. »	»	*120*	»	*102*
58. »	7. »	»	*halálhat*	»	*hatolhat*
63. »	20. »	felülről	*állmástól*	»	*állomástól*
66. »	15. »	»	*P. Szent-Mihályig*	»	*R. Szent-Mihályig*
69. »	8. »	»	*95*	»	*81*
73. »	1. »	alulról	*Ravsadiensis*	»	*Ravazdiensis*
74. »	3. »	»	*árás*	»	*járás*
77. »	1. »	»	*ingadozásosat*	»	*ingadozásokat*
83. »	1. »	felülről	*keli*	»	*keleti*
86. »	5. »	»	*leszárazabb*	»	*legszárazabb*
91. »	16. »	»	*katott*	»	*hatott*
96. »	13. »	alulról	*1811*	»	*1810*
110. »	13. »	felülről	*rendes*	»	*nedves*
146. »	13. »	»	*flaviatilis*	»	*fluviatilis*
161. »	7. »	alulról	*székelyét*	»	*székhelyét*
162. »	17. »	»	*hat*	»	*hét*
210. »	13. »	»	*értmében*	»	*értelmében*
213. »	23. »	felülről	*idézett*	»	*intézet*
213. »	12. »	alulról	*közgazdászati*	»	*közigazgatási*
215. »	12. »	felülről	*Bausch*	»	*Rausch*
215. »	20. »	»	*Sonnenfeld*	»	*Sonnenfels*
219. »	7. »	»	*kedvő*	»	*kedvező*
220. »	1. »	alulról	*1883*	»	*1873*
234. »	7. »	»	*1083*	»	*1803*
235. »	9. »	felülről	*1078*	»	*1708*
239. »	4. »	»	*Pösch*	»	*Pöschl*
240. »	19. »	»	*irva,*	után olv.	*éreiket.*
247. »	2. »	»	*miséje*	helyett:	*mise a szerző:*
264. »	2. »	»	*termékeny területe 240.389 cat. holdat és 1389*	helyett:	*területe 259.090 cat. holdat és 1420.*

*) A mű elején kissé sűrűbben becsuszott sajtóhibákat mentse ki azon sietség, melylyel a sajtónak kezdetben dolgoznia kellett, midőn a természetvizsgálók nagygyűlése még 1873. aug. havára volt tervezve. Szerk.

273. lap	18. sor	felülről	*Csendesi*	helyett:	*Czindery*
276. »	21. »	»	*16 » 24*	»	*10 » 14*
276. »	22. »	»	*17 » 31*	»	*14 » 25*
276. »	23. »	»	*47 » 23*	»	*37 » 13*
273. »	12. »	»	*Humby*	»	*Hornsby*
280. »	12. »	»	*trágyalevél*	»	*trágyalével*
281. »	11. »	alulról	*elősulyra*	»	*élősulyra*
285. »	4. »	»	*harma —*	»	*harmat —*
293. »	19. »	»	*kazai*	»	*karai*
297. »	1. »	felülről	*vadoncàit*	»	*vadoncot*
297. »	16. »	alulról	*nevezet*	»	*nevezett*
298. »	17. »	felülről	*egyhanguló*	»	*egyhangulag*
299. »	7. »	»	*helyüt*	»	*helyütt*
304. »	10. »	»	*és a*	»	*és mint a*
304. »	18. »	»	*egyedül*	»	*főleg*
304. »	2. »	alulról	*kopár*	»	*nyár*
310. »	16. »	»	*31600*	»	*3160*
312. »	21. »	felülről	*hasábba vágják*	»	*hasáb alakban*
314. »	9. »	»	*kivételt csak*	»	*névszerint*
314. »	10. »	»	*képeznek*	»	*kitörlendő*
315. »	3. »	alulról	*4 font*	»	*4 mérő*
327. »	7. »	felülről	*részvényesek*	»	*részvények*
369. »	5. »	»	mint ismétlés kitörlendő.		
408. »	4. »	alulról	*szülölugasban*	»	*szőlőlugasban*
434. »	2. »	felülről	*Tacta*	»	*Facta*
435. »	2. »	»	*templáriusokéról*	»	*joannitákéról*
445. »	15. »	»	*Vatha-felé*	»	*Vatha-féle*
570. »	9. »	alulról	*elíttetik*	»	*említettik.*
669. »	9. »	felülről	*756*	»	*1786.*
669. »	2. »	alulról	*1868*	»	*1863.*

[illegible] [illegible]ánmellett
[illegible] a kismagyari kajattra hegyén [illegible]
Vil[illegible] a mezőföl hegyen. — [illegible]
P[illegible] Emil

ynche

Teleki

Persónus

E

Y

30'

20'

házi királyaink alatt:

P

C. Castrum.
Ecc. Ecclesia.
L. Locus.
P. Possessio.
Pr. Praedium.
T. Terra.
V. Villa.

MÉRTÉK

Arány 1 : 144

hüvelyk = 2000°=

2000 3000

40'

erkesztette Sztach

A magyar kir. államnyomdából. 1873.

[illegible] Gránmellett
[illegible] a kismagyar Kárpátha hegyén [illegible]
Világ[illegible] a meufői hegyen. — [illegible]
Pollacsi Emil

házi királyaink alatt:

C. Castrum.
Ecc. Ecclesia.
L. Locus.
P. Possessio.
Pr. Praedium.
T. Terra.
V. Villa.

MÉRTÉK
Arány 1: 144
Mérföld = 2000°

erkesztette Sztach

A magyar kir. államnyomdából, 1873.

